This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

SZÁZADOK

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

XLI. ÉVFOLYAM.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTETTE

NAGY GYULA

TITKÁR.

1907 ÉVI FOLYAM.

BUDAPESTEN, 1907.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Digitized by Google

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

Digitized by Google

DB901
S9
v.41

TARTALOM.

ÁLDÁSY ANTAL. Lap

Zsigmond király és a velenczei köztársaság, 1435—1437. (I. II. bef. közl.) 706, 793

DOMANOVSZKY SÁNDOR.

Mügeln Henrik német nyelvű krónikája és a Rímes krónika. (I. II. bef. közl.) 20, 119

FIÓK KÁROLY.

Géza fejedelem neve és az Árpád-család névlajstroma Konstantinos Porphyrogenetosnál 585

HÖRK JÓZSEF.

Muzsaji Vitnyédy István (I. II. III. bef. közl.) 289, 400, 502

KANYARÓ FERENCZ.

Kurucz virágénekek Thökölyről 618

KÁROLYI ÁRPÁD.

Bocskay és a bécsi béke 1

KROPF LAJOS.

Régi utazók Magyarországon 921

MARGALITS EDE.

Kercselich Ádám Boldizsár 36

MÁRKI SÁNDOR.

Cum Deo pro Patria et Libertate 385

MÁTYÁS FLÓRIÁN.

Népmondák és történeti adatok Gertrud királyné erőszakos haláláról 873

MELICH JÁNOS.

Három helynévről 321

PÓR ANTAL.

Anjouk és Wittelsbachok. (I. II. III. bef. közl.) 681, 777, 887

REINER JÁNOS.

A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban 490

SÖRÖS PONGRÁCZ.

Zermegh János és munkája. (I. II. bef. közl.) 97, 219

SZABÓ LÁSZLÓ (Bártfai.)

Pata és Ujvár megyék 193

A*

Digitized by Google

TAKÁTS SÁNDOR. Lap

Műveltségtörténeti közlemények
I. A magyar molnár 52
II. A magyar malom (I. II. bef. közl.) 143, 236
III. A magyar patika 332
IV. Magyar rabok, magyar bilincsek (I. II. bef. közl.) 415, 518
V. Magyar üveg, magyar üvegesek 630
VI. A magyar vár (I. II. bef. közl.) 726, 815

VISZOTA GYULA.

Gróf Széchenyi István a gymnasiumban 912

WERTNER MÓR.

Stephanus Ungarus 481

Történeti irodalom.

Ahmed Refik: Száháif-i muzafferiát-i oszmánie. Ism. Karácson Imre. 939
Bagyary Simon: A magyar művelődés a XVI—XVII. században. Ism. Gálos Rezső 851
Barcza Imre: Szent Erzsébet irodalma. Ism. Karl Lajos..... 938
Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ism. Erdélyi László 161
Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Ism. Srs..... 747
Bury J. B. The treatise *De administrando imperio.* Ism. Domanovszky Sándor 436
Codex diplomaticus regni Croatiae; l. *Smičiklas.*
Cultru Prosper: Un empereur de Madagascar au XVIII-e siècle, Benyovszki. Ism. Kropf Lajos..... 755
Dávid Manó: Thököly viszonya a portához. Ism. gr..... 172
Divald Kornél: Szepes vármegye művészeti emlékei. Harmadik rész. Iparművészeti emlékek. Ism. Császár Elemér..... 848
Divéky Adorján: Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal, főleg a XVI—XVII. században. Ism. Perepatits István 456
Elekes Mihály: Rozsnyai Dávid élete és művei. Ism, Gálos Rezső 262
Finászy Ernő: Az ókori nevelés története. Ism. Békefi Remig 344
Finzi G. Pétrarque, sa vie et son oeuvre. Ism. Kropf Lajos..... 454
Gergely Sámuel: Teleki Mihály levelezése, II. köt. Ism. Márki Sándor 57
Görög Imre: Gróf Zrinyi Miklós a költő, mint államférfi. Ism. Sufflay Milán 352
Guttmann Oscar: Monumenta pulveris pyrii. Ism. Kropf Lajos.... 349
Hajnóczi Iván: Szentjóbi Szabó László élete (és) munkái. Ism. Gálos Rezső 71
Halmágyi István naplói; l. *Szádeczky Lajos.*
Hegedüs Stephanus: Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Ism. Békefi Remig..... 257
Kálmán Dezső: A gyönki ev. ref. gymnasium története. Ism. Békefi Remig 453
Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban, 970—1900-ig. Ism. Révész Kálmán 169
Kaszák József: Thuróczy János élete és krónikája. Ism. Perepatits István 458
Kempelen Béla: A nemesség. Ism. Dóry Ferencz..... 558

Digitized by Google

Lap

Kingsford Charles L. Chronicles of London. Ism. Kropf Lajos.... 77
Koch István: Az erdélyi szász iskolák a nemzeti fejedelmek korában. Ism. Perepatits István 460
Kont Ignace: Alexandre Petőfi. Ism. Kr. L..... 454
Kovács Dezső: Beniczky Péter élete és költészete. Ism. Gálos Rezső 562
Lengyel Miklós: Tompa Mihály élete és művei. Ism. V. J. 68
Levrault Léon: L'histoire. Évolution du genre. Ism. Marczinkó Ferencz 751
Lóránd Lajos: A székely jobbágyság kialakulása, 1540—1571. Ism. —ch —e. 942
Lukácsi György: Magyar történelmi számvetési feladatok. Ism. —ch —e 859
Márki Sándor: Nemzeti ünnepeken. Ism. —ch —e..... 856
Mészöly Gedeon: Tinódi Sebestyén. Ism. Császár Elemér..... 265
Mikes Kelemen (Zágoni) törökországi levelei. Ism. —l d— 66
Nagy Olivér: A Győr szab. kir. városi ág. hitv. keresztyén egyházközség története. Ism. K—n..... 858
Orosz Ernő: Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Ism. R. 73
Ortvay Tivadar: Pozsony város utczái és terei. Ism. D. S..... 351
Pechány Adolf: Déjiny uhorského boja za slobodu r. 1848—1849. Ism. Jankovich József Mihály 78
Persián Kálmán: Kemény János fejedelemsége. Ism. —ch —e.... 941
Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Ism. Zoványi Jenő 648
Relković Néda: Buda város jogkönyve. Ism. D. S..... 260
Sárközy Imre: A Nadasdi Sárközy család. Ism. K—n..... 857
Schuster Georg: Jahresberichte der Geschichtswissenschaft, XXVII. Jahrg. Ism. Mangold Lajos 354
Sebestyén József: Báthory András czimerlevelei. Ism. —ch —e..., 943
Smičiklas T. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Vol. III. IV. Ism. Šufflay Milán..... 338
Soltész Gyula: Az 1494 és 1495 évi királyi számadások művelődéstörténeti vonatkozásai. Ism. Perepatits István 457
Spaho Mehmed: Gazi Husrev beg. Ism. Jungerth Mihály..... 448
Šufflay Milán: Die dalmatinische Privaturkunde. Ism. Szentpétery Imre 75
Szádeczky Lajos: A csiki székely krónika. Ism. D. L..... 854
Szádeczky Lajos: Halmágyi István naplói és iratai. Ism. Gálos Rezső 929
Teleki Mihály levelezése; l. *Gergely Sámuel.*
Tóth-Szabó Pál: Szatmári György primás. Ism. Lukcsics József.... 668
Török István: A kolozsvári ev. ref. kollégium története. Ism. Békefi Remig 742
Turba Gustav: Die pragmatische Sanktion. Ism. Ferdinandy Géza 551
Veress Endre: Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd jelentései és térképei Budavár 1684—1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. Ism. Károlyi Árpád..... 443
Veress Endre: Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezései és iratai, 1591—1618. Ism. Márki Sándor 546
Vértesy Jenő: Kölcsey Ferencz. Ism. Váczy János..... 541
Watson R. W. Seton: Maximilian I. Ism. Kropf Lajos..... 267
Zombory Ida (Tarczali): Erdély pénz- és hadügyei Barcsay Ákos, Kemény János és Apafi Mihály fejedelmek idejében, 1658—1690. Ism. Perepatits István 458
Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. Ism. Révész Kálmán 555

Digitized by Google

Lap

A Hunyad-m. tört. és rég. társulat Évkönyvei, XV—XVI. Ism. —ch —e 943
Művelődéstörténeti értekezések, 17. 18. 19. 22. 23. sz. Ism. Perepatits István 456
Jahresberichte der Geschichtswissenschaft; l. *Schuster Georg.*
Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, VIII. IX. Bd. Ism. Téglás Gábor 250
Sborník prací historických. K šedesátým narozeninám prof. dra *Jaroslava Golla.* Ism. Ernyey József 945

Tárcza.

Antos János 1848/49-iki vezérkari honvéd-alezredes hátrahagyott emlékjegyzetei 173
Bagyary Simon: Adalék Szamosközy István életrajzához 80
Bleyer Jakab: Nehány megjegyzés Fiók Károlynak »Géza fejedelem nevéről« szóló értekezéséhez 758
Bleyer Jakab: Végszó 865
Dudás Gyula: Kozák-telep Magyarországon 364
Fiók Károly: Géza fejedelem nevéről. Feleletül Bleyer Jakab megjegyzéseire 862
Gálos Rezső: Benkó József kézirata Kászonszék állapotjáról, 1793.. 949
Karácson Imre: Török levéltárak 763
Karácsonyi János: Mária királyné halála napja 461
Karácsonyi János: Új adat a hód-tavi csata évéhez 948
Károlyi Árpád: Egy csipet chronologia 672
Kr. L. Defoe Dániel a Rákóczi-mozgalomról 269
Kropf Lajos: Válasz a »régi olvasó« levelére 178
Kropf Lajos: Adalék a budai és pesti várak történetéhez 860
Lukinich Imre: Rhédei László halála napja 568
Lukinich Imre: Adalék a Hóra-féle lázadás történetéhez 569
Récsey Viktor: Levél a szerkesztőhöz 463
Sörös Pongrácz: Az 1306-iki papiros-oklevél 81
Veress Endre: Válasz Károlyi Árpád birálatára 565
Vértesy Jenő: Válasz Váczy János birálatára 674
Régi olvasó levele a szerkesztőhöz 85
Acsády Ignácz nekrologja 84
Ballagi Géza nekrologja 671
Hegedüs Sándor nekrologja 83
Kóváry László nekrologja 765
Nátafalussy Kornél nekrologja 464
Reiner Zsigmond nekrologja 672
Gróf Zichy Jenő nekrologja 82
Értekezések az 1904/905 évi iskolai Értesítőkben 89, 183, 272
Jelentés a M. Történelmi Társulat 1906 évi munkásságáról 366
A M. Tud. Akadémia történelmi jutalomtételei 574
Igazítások 776, 869

Vegyes közlések 87, 180, 270, 370, 465, 570, 766, 865, 951
Magyar Tud. Akadémia 87, 180, 270, 370, 465, 570, 766, 865, 951
A M. Tud. Akadémia nagy-gyűlése 466
Angyal Dávid székfoglaló értekezése gróf Széchenyi István történeti eszméiről 180
Asbóth Oszkár értekezése szláv jövevény-szavainkról 465

Digitized by Google

Lap

Baksay Sándor bemutatója Odyssea fordításából..... 465
Csánki Dezső felolvasása Árpád vezérről..... 466
Darkó Jenő értekezése a magyarokra vonatkozó népnevekről a byzanczi íróknál 766
Dézsi Lajos emlékbeszéde Révai Miklósról..... 865
Ferdinandy Géza ért. a rendi elemekről a magyar alkotmányban 371
Ferenczi Zoltán értekezése Petőfiről és a socialismusról 270
Goldziher Ignácz emlékbeszéde gróf Kuun Gézáról..... 467
Goldziher Ignácz felolvasása Uri Jánosról..... 951
Hampel József újabb tanulmányai a honfoglaláskori emlékekről 766
Hegedüs István felolvasása: Janus Pannonius és Titus Vespasianus Strozza..... 951
Horváth Cyrill tanulmánya a Margit-legendáról..... 370
Karácsonyi János értekezése: Hogyan lett Szent István koronája a magyar szent korona felső részévé?..... 866
Katona Lajos értekezése Tundal látomásának töredékéről a Sándor-codexben 570
Kégl Sándor emlékbeszéde Jules Oppert kültagról..... 271
Kozma Andor költeménye: A magyarok symphoniája..... 467
Magyary Géza ért. az újabb irányokról a nemzetközi perjogban 87
Marczali Henrik felolvasása az 1790-iki nádorválasztásról.. 867
Melich János értekezése az Árpád-kori beczéző keresztnevekről 370
Ortvay Tivadar székfoglaló értekezése az ősember táplálkozásáról 271
Réz Mihály Széchenyi-tanulmányai..... 87
Schmidt József tanulmánya az itáliai nyelvcsaládról..... 766
Sebestyén Gyula értekezése a hun-székely hagyományról.... 465
Simonyi Zsigmond jelentése az Akadémia nyelvtudományi bizottságának félszázados munkásságáról..... 180
Téglás Gábor értekezése a *Limes dacicus*-ról 570
Thury József török-magyar összehasonlító szótára..... 570
Vári Rezső értekezése Oppianus halászati tanköltményéről.. 370
Viszota Gyula értekezése: Kisfaludy Sándor a recensiókról 180
Viszota Gyula dolgozata Eötvös József és Trefort Ágoston 1841-ben tervezett folyóiratáról 270
Viszota Gyula értekezése a *Stádium* megírásának történetéről 766
Wertheimer Ede értekezése a jurátusok felségsértési peréről 1834—1837-ben 951
Zsilinszky Mihály emlékbeszéde báró Radvánszky Béláról 466
A Magyar Nemzeti Muzeum ismeretterjesztő előadásai.... 87
A műemlékek orsz. bizottságának kiadványai..... 88
Jókai Mór irodalmi hagyatéka..... 89
Liptó vármegye pályázat-hirdetése..... 182
Külföldi szakirodalom 271
Történelmi szakirodalmunk Csehországban 953
Basta György hadvezér levelezése és iratai..... 272
British Museum 371
Szent István király családi összeköttetéseiről (Nagy Géza) 468
A helynevek magyarázata 471
A magyar tulajdonnevek vizsgálata..... 472
Revue Historique 472
Árpád vezér 767
A dunántúli ref. egyházkerület története 867

Digitized by Google

Lap

Erdélyi Muzeum-egyesület 467, 570, 952
Szepes-megyei történelmi társulat 181
Orvostörténelmi intézet 953
† Hegyesi Márton 372
† Szongott Kristóf 182
† Wosinsky Mór 271

Szláv történeti szemle (Margalits Ede, Zs. Gy. és Ernyey József) 276, 472, 571, 676, 769
Bogoslovski Glasnik 280, 770
Bosanska Vila 770
Brankovo Kolo 770
Časopis museálnej slov. společnosti 573
Delo 770
Glasnik pravoslavne crkve u kraljevini Srbiji 771
Glasnik zemaljsksog muzeja u Bosni in Hercegovini 276, 769
Istočnik 771
Kolo 280
Letopis Matice Srpske 771
Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg 472
Nada 280
Nova Iskra 280, 772
Prosvjeta 769
Rad jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti 276
Sbornik museálnej slov. společnosti 573
Slovenské Pohľady 571
Srpski Sion 772
Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva 278
Vjestnik kr. hrvatsko—slavonsko—dalmatinskog zemaljskog Arkiva 676

Uj könyvek 93, 185, 281, 475, 577, 678, 773, 868, 955

Hivatalos értesitő 96, 189, 284, 373, 479, 581, 870
Az 1906. decz. 20-iki nyilv. rk. felolvasó ülés jegyzőkönyve 96
Az 1907. jan. 17-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve 189
» febr. 21-iki » » » » 284
» márcz. 21-iki r. közgyűlés » 373
Az 1906 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése 376
Kimutatás a M. Tört. Társulat törzsvagyonáról 1906 végével 379
A M. Tört. Társ. pénztári zárszámadása 1906-ról 379
A M. Tört. Társ. költségvetése 1907-re 382
Az 1907. ápr. 18-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve 479
» máj. 23-iki » » » » 581
» okt. 24-iki » » » » 870
» decz. 5-iki » » » » 958
Kérelem tagtársainkhoz 287
Aláírási felhívás 288

Digitized by Google

1. füzet. XLI-ik évfolyam. Január 15.

J.A. 598.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

NAGY GYULA

TITKÁR.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT PECSÉTJE 1867

Emlékezzünk Régiekről

A SÁROSPATAKI IFJUSÁGI KÖNYVTÁR PECSÉTJE 1882

1907 ÉVI FOLYAM

I. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1907.

Digitized by Google

TARTALOM.

Lap

Bocskay és a bécsi béke. Irta **Károlyi Árpád** 1
Mügeln Henrik német nyelvű krónikája és a Rimes Krónika. (Első közl.) Irta **Domanovszky Sándor** 20
Kercselich Ádám Boldizsár. Irta **Margalits Ede** 36
Műveltségtörténeti közlemények. I. A magyar molnár. Irta **Takáts Sándor** ... 52

Történeti irodalom.

Gergely Sámuel: Teleki Mihály levelezése. II. köt. Ism. **Márki Sándor** 57
Zágoni Mikes Kelemen törökországi levelei. Ism. **—l —d.** 66
Lengyel Miklós: Tompa Mihály élete és művei. Ism. **V. J.** 68
Hajnóczi Iván: Szentjóbi Szabó László élete (és) munkái. Ism. **Gálos Rezső** .. 71
Orosz Ernő: Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Ism. **R** 73
Milan von Šufflay: Die dalmatinische Privaturkunde. Ism. **Szentpétery Imre** 75
Charles L. Kingsford: Chronicles of London. Ism. **Kropf Lajos** 77
Adolf Pechány: Déjiny uhorského boja za slobodu r. 1848—1849. Ism. **Jankovics József Mihály** 78

Tárcza.

Adalék Szamosközy István életrajzához. Irta **Bagyary Simon** 80
Az 1306-iki papiros-oklevél. Irta **Sörös Pongrácz** 81
† Gróf Zichy Jenő 82
† Hegedüs Sándor 83
† Acsády Ignácz 84
Levél a szerkesztőhöz 85
Vegyes közlések 87
Értekezések az 1904/1905 évi iskolai Értesítőkben. Ism. **Lukinich Imre** 89
Uj könyvek 93
Hivatalos Értesítő 96

A **Magyar Történelmi Társulat** ig. választmánya legközelebbi rendes ülését febr. 21-én fogja megtartani.

KÉRELEM.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy lakásváltoztatásaikat kellő időben, **legkésőbb minden hónap 8-ikáig, közvetlenül a titkári hivatalnál (I. Vár: Orsz. Levéltár)** sziveskedjenek bejelenteni, nehogy a kései vagy elmulasztott bejelentés miatt **füzeteik eltévedjenek.**

Reklamációkat csak három hónapon belül vehetünk figyelembe!

Kérjük a történelmi művek szerzőit és kiadóit, hogy műveik és kiadványaik **egy-egy példányát ismertetés végett a Századok** szerkesztőségéhez **(I. Vár: Országos Levéltár)** beküldeni szíveskedjenek.

Digitized by Google

A SÁROSPATAKI REF. IFJUSÁGI KÖNYVTÁR PECSÉTJE 1882

BOCSKAY ÉS A BÉCSI BÉKE.*)

Háromszor három emberöltő ért véget az óta a deczemberi nap óta, a melyen az alkotmányáért s a lelkiismeret jogaiért osztály- és valláskülönbség nélkül vállvetve küzdő magyarság vezérének, Bocskay Istvánnak összetört testéből a törhetetlen lélek kiköltözött.

Igazán törhetetlen, aczélkemény lélek . . .

. . . Szilárd és eltökélt akarat, szívós és csüggedetlen, a cselekvésben néha kegyetlenségig menő erély s bölcs óvatossággal párosult merészség voltak fő alkatelemei e léleknek, melybe keskeny ugyan, de mély medret mosott az ép, egészséges önérzet az utána nyomuló, egy drámai helyzetekben dús élet folyamán meg-megdagadó uralomvágynak. Ezeket az elemeket a rövid, kissé széles arcz fölött emelkedő tág boltozatú koponyában higgadtan gondolkozó, józan, sőt talán rideg agy kormányozá a maga czéljai felé . . . S ha jellemébe, melynek minden porczikája vas volt, csak egy-két elektront dob, ha szövetébe természetének, mely érdes, sőt erőszakosságra hajló volt, csak nehány szálat ereszt a Teremtő kéz a renaissance túlfinomult államférfiainak lelkiismeretlenségéből s cynikus önzéséből: a magyar történetkutató ma tán bámulattal, de melegség nélkül tekintene vissza Bocskay alakjára, mint Machiavelli hagyomány szerint való *Principe*-jének turáni, brachykephal typusára.

Az embert formáló Erő azonban jobbnak látta nemesebb érczeket keverni e kemény anyag közé. Azt a veleszületett, erős jogérzetet, mely a teljes öntudatra ébredettnek, az ifjuból férfiuvá

*) Felolvastatott a M. Történelmi Társulatnak Bocskay István halála háromszázados emlékére 1906. decz. 20-án a M. Nemzeti Muzeum dísztermében tartott rendkivüli ülésén.

Digitized by Google

érettnek kebelében a szigorú törvénytisztelet gyémántjává jegeczesedett s a lelki egyensúly mérlegénél mint tömör nehezék mindig lenyomta a serpenyőt. Azután egy érzelmet, mely az eszményiség legmagasb hőfokán nem lobbot vetett, hogy lángoljon, nem csillogott, hogy vakítson, hanem csöndesen, de emésztő parázs gyanánt izzott lelke rejtekein, mint a hogy a nap-aszalta alföldi láp fölgyujtott zsigereiben a tevényfaló zsarátnok ég; — a kimondhatatlanúl mély fajszeretet ama sublimis tüzét, mely harmadfélszázad múlva egy Széchenyi István lelkében fogott újra szikrát, hogy el is hamvaszsza azt...

Tanulságos lélektani és physiologiai föladat volna, bevilágítani ama fölmenő nemzedékek egyéniségeibe, a melyeknek húsából és véréből, agy- és idegrostjaiból nagy ivadékuk psychikai szervezete leszűrődött... Valamint — hogy csak egy ismeretes példát idézzek — valódi szellemi élvezet az újabb kutatások világánál megfigyelni, mint kerestek elhelyezkedést Goethe lényében és geniusában az életvidor, költői lelkű, derült homlokú anyától, s a pontos, szigorú, reális gondolkodású atyától örökölt lélekatómok: ép oly élvezetes, sőt nekünk, mert a mi vérünkről van szó, sokszorta élvezetesb és tanulságosabb volna kikutathatni azt, hogy attól a nagy őstől fogva, a kinek személyében a nemzetség mindjárt először a világtörténet színterére lép s a kinek izmos karja a Morva-mezején segít megalapítani a Habsburgok uralmát, le egész addig a királya szolgálatában sebekkel borított lovas vezérig, meg a Dobók, Balassák, fejdelmi süvegű és királyi koronás Báthoryak vérségét összekapcsoló nagyasszonyig, a kikben szüleit tisztelé Bocskay, melyik ősapa s melyik ősanya minő tégladarabbal járult a hősünk egyéniségét alkotó szellemi épülethez.

Az adatoknak majdnem teljes hiánya, sajnos, nem engedi, hogy e problemát csak meg is kisértsük s a természet titkos erőit, az átöröklés vegyi és biologiai működését ellenőrizhessük. De hogy a már átöröklött lelki sajátságok micsoda külbehatások, miféle benső forrongás között fejlődtek, s mily viszonyok kényszeríték a kiforrott szellemi tulajdonságokat a cselekvésben megnyilatkozni: azt történetünk évkönyvei elmondják annak, a ki a multak szavát megérteni képes.

. . . .

Digitized by Google

... A családi tűzhely kedves melegénél nem sokáig köthették le az eszmélődni kezdő gyermek figyelmét a Tündér Ilonáról s az Árgyilus királyfiról szóló dajkamesék. Rózsás ködét és nevető zaját e költött világnak mihamar elűzték azok a komor, de nagyon is igaz történetek, melyeket a szünetnélküli török harczok, mint dagály hullámai a csigahéjat, ezrével vetettek a fölszínre s a melyekhez rettentő illusztrácziót szolgáltattak a várkastély udvarán sebeikben haldokló harczosok. S ha a férjeért rettegő feleség magzatának a hőstettekről, a sikertelen erőfeszítésekről beszélt, melyekkel Bocskay György az elszakadt Erdélyt a nagy magyar hazának visszaszerezni igyekvék, ha a sebeiből lábadozó apa a kandalló fénye mellett kis fiának a nagybácsiról, Dobó Istvánról regélt, a ki a hazáért s királyért ott Egerben az ó-kori héroszok csudáit megismételé: nem kellett-e kicsirázni a gyermeki szív termékeny kertjében a hon- és fajszeretet, a kötelességérzet s az önfeláldozás ekkép megöntözött magvainak?

Keblében a férfias erények ezen egészséges csiráival jutott atyja s előkelő rokonsága érdemeiért a gyermek Bocskay István föl a császári udvarhoz, hogy a nemes apródok iskolájában a korona s a haza szolgálatára, vezető szerepekre, kiképezést nyerjen. Mennyire kitágult a vidéki főnemes ifju látóköre az új környezetben: erről az értelmi nyereségről, mint inkább mellékesről, nem is szólok. De annál fontosabb az a kitörülhetetlen benyomás, melylyel zsenge lelkébe az összes középeurópai fejedelmek főhübérurának ragyogó udvarában a római német császár hatalmi állása bepréselődött. Ifju, csak sejteni kezdő agya e benyomást összeszőtte azzal a hazulról hozott bánatos képpel, mely fogyó nemzetét, pusztuló hazáját ábrázolá — s öntudatlanúl, akaratlanúl lerakódtak benne annak a gondolatnak alapjai, hogy csak ettől a hatalomtól, mely hiszen egyszersmind a magyar király hatalma is, lehet majd az ozmán járom alól való fölszabadulást reményleni. E gondolat kisérte őt tanulságos évek multán a császáriból az erdélyi fejedelmi udvarba, a hová a vérrokonság révén került s a hol előtte egy más, egy újabb kép tárult föl. Nem az a nemzetközi, mozaikszerű, nem oly aranyos és káprázató mint a császári udvaré volt; de annál melegebb és melegítőbb tüzű: a tisztán nemzeti és alkotmányos állam képe, melyet a nagy

Digitized by Google

Báthory szervező tehetsége és bölcs kormányzása Kelet-Európában számottevő, sőt nehéz súlyú tényezővé avatott. A régi benyomások ereje alatt végkép kiépült itt benső világában az a szilárd meggyőződés, hogy ha a keleti magyarság a nyugatival s a római császár magyar királyi hatalmával kezet fog, a félhold uralmának meg kell törnie s a Duna-Tisza mentén a magyar nemzet nagy államának újra föl kell halottaiból támadnia, csak igazi akarat s csüggedetlen kitartás köveivel legyen kirakva a czélhoz vezető út.

Mondják, hogy nagy embereknél a férfikor küzdelmei nem egyebek, mint az ifjukori nemes ábrándok megvalósítására irányzott törekvések. Mintha Bocskay Istvánra szabták volna e mondást! Mert attól a percztől kezdve, hogy a közélet terére lépett, minden tehetségét e kettős eszme szolgálatába szegődteté. Véres lapjai Erdély történetének hirdetik azt az akadályzúzó elszántságot, melylyel az angol király-drámákra emlékeztető ádáz tusák között haladt a lelkében dogmává szentesült nemzeti czél felé Bocskay István. E borzasztó párttusák s a kilenczvenes évek Európa-szerte dicsőített török harczai és magyar győzelmei között teljesen kicsiszolódott egyénisége, egész mivoltukban kifejlődtek szellemi tulajdonságai. És mikor a czélhoz vivő pálya derekán meg nem gátolható okok, olyan okok miatt, a melyekkel a vak Fatum szokta felelősség nélkül való butaságában a legmagasztosabbat is csúffá tenni, a kettős eszmének, melyért küzdött, épen elseje, bázisa, elbukék, a zászló, melyet két lelkibeteggé vált fejedelem maniakus keze tartott, aláhanyatlék: vajjon bűn volt-e, ha Bocskay kebléből csakugyan kipattant az elnyomott uralomvágy szikrája, hogy a leejtett zászlót erős markában újra fölemelje?

Talán örökre kár, hogy ez akkor nem történhetett meg s a hősnek Erdély kormánybotja helyett a számkivetés jutott osztályrészül. Szomorú számkivetés ottfönt a fényes prágai udvarban, szédületesen szomorú ... Mert a bukott politikus, a számkivetett államférfi szemei előtt ebben az udvarban most kétségbeejtő, csaknem megbolondító visszája folyik le mindannak a szép ábrándnak, mind annak a magasztos gondolatnak, a mi ott egy emberöltővel azelőtt fiatal keblébe aranysugarakkal belopód-

Digitized by Google

zott, fejlődő értelmében meleg tanyára lelt, s a minek megvalósításáért az érett férfiu küzdelembe vitte lelke és jelleme, agya és szíve minden isteneit! . . .

Kénytelen volt tehetetlenül nézni, hogy egy tágas látókörű, nagymíveltségű, tudományért s művészetért lelkesülő fejedelem egy lassan fejlődő lelki kór fojtogatásai között mint hasonlik meg önmagával és azokkal, a kiket a vérség szent kötelékei fűznek hozzá, s mint kerül befolyása alá czéda pribékeknek, a kik a kormányrudat kezükbe ragadják. Szemlélni kénytelen, hogy e kalmár szolgahad befolyása alatt mint fullad sárba az az imént inaugurált egészséges politika, mely a magyarság támogatásával és közreműködésével akarta a magyar királyi korona régi hatalmát visszaállítani, melynek sokat igérő kezdetei népszerűvé tették Rudolf és Báthory Zsigmond nevét az egész keresztyén világban, s melynek záloga gyanánt a Habsburgok egyik királyliliomát ő maga hozta el feleségül az ifju erdélyi fejedelemnek. Látta, hogy e gonosz elemek befolyása mint nyomja örvény felé magát az uralkodó családot s mint korbácsolják össze haszonleső condottierik, nyugat- és kelet-európai, előkelő és barbár kalandorok, Belgiojosók, Basták és Hoszpodár Mihályok a végromlás viharfellegeit nem csupán az anyaország reliquiái, hanem az addig ép Erdély, a magyar állami eszme utolsó menedéke fölé is.

Keserű kiábrándulás tövisével szivében vonult bihari barlangjába a sebzett oroszlán. . . . De nem soká gyógyulhatott. Még ő reá is kiveték hálójukat a botor szerencsevadászok, a kincskereső Pizarrók . . .

Épen olyankor történt ez, mikor a felső-magyarországi s Tisza-menti vármegyékben, melyeket a török dúlásai s a segítségül küldött idegen zsoldosok embertelen pusztításai, meg a sokszoros törvényszegések amúgy is a végsőig elkeserítettek már, könnyelmű kéz a vallási türelmetlenség üszkeivel kezdett dobálódzni. Az utolsó csöpp, melytől a teli pohár kicsordúl, a türelem kelyhébe lecsöppent. S midőn e válságos pillanatban a csöndes magányából kikergetett Bocskay a kétségbeesés elszántságával lépett síkra megmenteni legalább azt, a mi a magyarság számára még megmenthető: abban a hitben tehette ezt, hogy a félország azonnal körülte sorakozik.

Digitized by Google

Úgy is történt — s a királyhű mágnásból lázadó lett. Ezen a néven lőn mihamar hirhedtté nyugaton s ezzel a jelzővel bélyegzi meg őt háromszáz esztendő óta az idegen történetírás. Mert az az alattvaló, a ki fejedelmére fegyveres kézzel támad, lázadó.

Pedig nem egészen úgy van a dolog.

Az az idegen történetírás az egykorú nyugat-európai közviszonyok és állami structura szemüvegén keresztül tekintvén itél Bocskayról... Természetesen az a hűbéres, a ki fegyverrel támad főhűbérurára azért, hogy ennek felségjogaiból egyet-egyet elraboljon s mint kövér zsákmányt a maga számára haza vigye; az a német *Standesherr*, az a franczia *Seigneur*, a ki gyöngébb szomszédjának, közös hűbéruruk a király vagy császár békés és hűséges vazallusának birtokából kiszakít egy darabot, hogy a magáéhoz csatolja s ezzel is új erőforrásokat nyerjen hasonló rablótámadásokra, melyek végczélja új államot hasítani ki az élő, az eleven állam testéből; az a német-birodalmi vagy franczia báró, gróf és herczeg, a ki fegyveres kézzel letör egy-egy ágat császárja vagy királya koronájából, hogy ezzel a maga grófi vagy herczegi süvegét diszítse föl: az csakugyan lázadó, s a történetírónak, a ki ilyenűl bélyegzi meg őt, igaza van.

De a magyar történelemben Bocskaytól háromszáz esztendeig, a Csák Máték koráig kell visszamennünk, míg ilyen lázadókra bukkanunk. Már a Csák Máté idejét követő hosszu századok fölkelései egészen más természetűek. Még ott is, a hol egyes pártosok támadnak föl, mint a legmélyebb erkölcsi bukás napjaiban, a Mohácsot követő nemzeti débâcle folyamán, mikor az önérdek és szemérmetlen haszonlesés ördögei orgiákat ülnek a Móré Lászlók és Balassa Menyhértek személyében, még e démonoknál is nem valami állambomlasztó, felségjog-fosztó momentum, hanem csak jogosulatlan magánjogi előnyök szerzésének vágya — és ez is csupán a többiekével egyenlő és közös alattvalói kötelék keretében — a mozgató erő. Annál kevésbbé fordult hát ott, a hol nem efféle haszonlesők, hanem nagyobb vagy kisebb nemzeti pártok kerültek szemközt a koronával, a fegyverek éle az állam mint ilyen, tehát az államfő ellen. E daczoló fegyverek czélja nem a Krisztus köpönyegének szétdarabolása, a felségjogok tel-

Digitized by Google

jességének szétszaggatása, nem bomlasztás, nem új államtestek creálása volt; hanem küzdelem az élő államtest organismusában az egyoldalú túltengés ellen, az államot föntartó, védő és igazgató erők arányos megoszlása, alkotmányos elhelyezkedése érdekében.

Ilyen természetű volt az a támadás is, melynek vezére Bocskay lőn. Nem lázadás, hanem küzködés az államot szabályzó erők egyensúlyáért, tehát az államszervezet javáért végzett *munka*.

... És pedig mily rettentő, mily gigászi munka! ... A gépházban vérrel fűtik a kazánt s a mechanismust mozgató gőz az emberi benső legeszményibb sajátságaiból: a hon- és fajszeretet, merész bátorság és bölcs mérséklés, önfeláldozás és hazafiui aggodalom verejtékcsöppjeinek millióiból képződik. Szellemi fensőbbségének súlyos pőrölyével a vezető munkás Bocskay István, s a productum, mely hatalmas kalapácsütései alól kikerül: az 1606-iki bécsi békemű ...

* * *

A mi ebben a békeműben s a reá épített 1608-iki törvényhozásban, az újkor sorompójához jutott magyar nemzeti genius ez iker-alkotásában legelőször szemünkbe ötlik, az egy *kulturtörténeti* nagy esemény. T. i. a vallás, a lelkiismeret szabadságának a magyar államot igazgató alapelvek közé való törvényes beiktatása.

Ha a társadalmakba csoportosult emberiség sorsát szabályozó örökérvényű törvények a mi kis nemzetünknek nem itt, az akkori Európa keleti szélén, hanem nyugati határán vagy közepén juttattak volna helyet: a politikusok és publicisták, a történetírók és költők berkeiből háromszáz esztendő óta zengne a dicséret s talán egész nemzetközi szakirodalom támadt volna Bocskay s a vele egykorú magyarság eme tényéről. Bizonyára akkor sem hiányoznék a rosszindulatú kritika, mely e törvényszabás okait a román fajok dramatikus és lángoló, a germánság lyrikusan meleg vagy szigorú, a szláv fajok mélabús és ábrándos hitvilágával, tehát egy a lélek talaján fakadó őserejű érzelemmel szemben a magyar faj vallásos közönyére vezetné vissza. Annak

Digitized by Google

azonban, a ki az írott emlékek óriási tömegéből az ezen korbeli magyarság mély és minden összehasonlítást kiálló vallásosságáról magának meggyőződést szerezhetett, jogában áll a kritika e tételét kétségbevonni. Lehet, hogy a hatszázados indogermán befolyás jótékonyan mozdítá elő a fogékonyságot amaz őszinte vallásosság iránt, mely a XVI. és XVII. századbeli magyar nép psychéjében terebélyes fává növekvék. De ha ez igaz, akkor a hit dolgában való türelmességet, ezt a fönséges anachronismust oly időkben, mikor a kulturnemzetek fiai a vallás miatt még öldökölték egymást, kettős önérzettel írhatjuk a magyar faj józanságának javára.

E mívelődéstörténeti momentum mellé, melynek értékét emeli az, hogy általa e téren is egyszer, bár rövid ideig, az európai kulturnemzetek élén haladhattunk, méltán sorakoznak az 1606-iki békemű *alkotmánytörténeti* és *közjogi* elemei.

Nagy jelentőségüket nyomatékkal kell hangoztatnom, mert bennük államjogunk fejlődésének egyik fordulópontjához értünk. Becsukott kapujához egy rövidebb multnak, küszöbéhez egy hosszabb, közel háromszázados jövőnek . . .

Alkotmányunk amaz időszakában, melyet a szakirodalom a szent korona elmélete korának nevez, a természetes fejlődést egy világtörténeti esemény, a mohácsi veszedelem metszette ketté. Az erőszakos megszakítás nyomában a magyar földön lassankint egész csoportja a külföldi államintézményeknek tűnik föl, melyek a mi közjogunkkal semmi összefüggésben nem állanak, fölfogásunkkal s jogérzetünkkel öszhangban nincsenek, nem a magyar néplélek alkotásai, s mégis behálózzák, sőt hatalmukba kerítik a közéletet s mélyen benyúlnak a magánélet számos viszonyaiba is. Jórészben nem volt ugyan hazai őstermék az sem, a mi Mohács előtt közjogi életünk vegyelemeiben mutatkozik; de önkénytes, jól megválogatott receptió után, lassu adaptatió folyamán áthasonult, magyarrá vált s mint ilyen keringett azután a nemzeti test nedveiben, hogy a természet törvényei szerint újabb rügyeket fakaszszon. Azok az idegen intézmények azonban, melyekkel 1526 után ismerkedünk meg, nem ekként akartak közjogi birtokunk kiegészítő részeivé lenni, hanem hirtelen és kéretlenül rohantak reánk. Nem szemzeni, nem oltani törekedett a kertész,

Digitized by Google

hanem készen hozott, másfajú csemetét ültetni irtványos talajba. A török invasió, a folyton megújuló élet-halálharcz mintegy elbódítá a nemzetet, melynek zavarát növelé az új hit fölkelő napja előtt járó köde is a bizonytalanságnak. E zavarban a nemzet vezérei iránytű nélkül bolyongtak kelet, nyugat és dél felé, s míg tájékozatlan kézzel keresték, de nem találták a kivezető utat a végzet labyrinthusából, az idegen ültetvényeknek elég idejük maradt gyökeret ereszteni. A tétovázás, a tapogatódzás e rövid, e nehány évtizedes korszakát zárta le Bocskay határozott föllépése. E föllépés után az alkotmány életének új korszaka nyílik meg: a régi ház kijavítása, megerősítése s lassu kiépítése a bécsi békemű útmutatása szerint. Rendi alkotmányunk azért 1848-ig magán viseli az 1606-iki kiegyezés s az 1608-iki törvényhozás bélyegét. S ha egy-egy nemzedék elejti is vagy szunnyadni hagyja a Bocskay-kor egyik-másik eszméjét, a következő generáczió kettős hévvel tör megvalósítására s továbbfűzésére.

Ez a tény már magában véve is epochális helyet biztosít az 1606-iki békeműnek történetünkben. Még élesebben jellemzi azonban az előző félezredes multtal szemben a Bocskay támadásával kezdődő új korszakot egy, az elmondottakból folyó tünet, melynek a fürkésző szem tekintete elől lehetetlen elrejtőznie. Alkotmányunk Mohács előtti életében ugyanis a fejlődés mindig positiv irányban, s bármennyiszer volt is visszaesés, mégis csak építő, alkotó szellemben haladt előre. Az 1606-tal kezdődő harmadfélszázados újrafejlődés vajúdásai között már negativ tényezők s romboló irányzat szüksége is fölmerül az építésé mellett. Mert el kell távolítani, a mennyire lehet, azokat a külföldről beplántált idegen szerveket, a melyeknek sokágú taraczkszálai elszívják az anyaföld éltető nedvét a hazai intézmények elől. Le kell rombolni, a mennyire lehet, azt az emeltyűszerű gépezetet, melynek támasztópontja a hazai határon kivül esik, melynek hosszabb karját idegen erők nyomják le, hogy rövidebb karjával kiforgassák a magyar állam élemedett, de még mindig helytálló intézményeit. S *negativ* irányú tényező vegyül a munkába, mert nem csupán javítni s bővítni kell a régi házat, hanem főképen védeni szükséges a megtatarozott épületnek födelét a tűztől, fundamentumát a víztől, a lassan beszivárgó vagy

Digitized by Google

gyorsan elharapódzott idegen állami institutiók e barátságtalan elemeitől. Az építés mellett minduntalan szembeötlik, hasonló, sőt gyakran nagyobb mennyiségű s kitűnőbb minőségű nemzeti erőket köt le az elhárító védekezés *nemleges* munkája . . .

. . . Mind az, a mivel a tatarozás és védekezés ez egymást kiegészítő harmadfélszázados munkájához az 1606-iki kiegyezés alapot rakott, egy rövid előadás szűk keretében nem sorolható fel; nehány főbb pontra azonban rá kell mutatnom.

Ilyen mindjárt az egyezség legelső czikke, mely az alkotmányosságnak sarkalatos, de lassankint aláásott s közvetetlen a támadás előtt ledöntött elvét, azt az alaptételt, hogy törvény csak a király és nemzet közös akaratából lesz, ünnepélyesen visszahelyezi régi érvényébe . . . A XVI-ik század második feléből való törvényeinknél szemet szúr az a jelenség, hogy a rendek és a király személyét képviselő biztosok közt kölcsönös megegyezés útján végleg megállapított törvény a királyi szentesítés alkalmával gyakran módosúl s hogy egyes határozmányok életbelépését a királyi szentesítés fölfüggeszti, sőt egyszerűen érvényüket szegi. Ezt a visszafejlődést törvénytárunkban nyomon lehet követni; mert akkép történik, hogy az eredeti szerkezetében meghagyott törvényczikk után közvetlenül egy záradékot csusztat be a korona, melyben lakonikus rövidséggel van a módosítás, a fölfüggesztés s az érvénytelenítés kimondva és megokolva. A török elleni élet-halálharczok, az önfentartás nehéz gondjai közt a nemzet az eleintén jelentéktelen módosításokra ügyet sem vetett; de később mind hangosabban tiltakoztak ezen eljárás ellen a rendek s nyomatékkal követelték, hogy biztosai számára a király ünnepélyes teljhatalmat adjon a törvények szövegének a rendekkel való közös megállapítására. Utóbb pedig, mikor ezen nyilvános ülésben is fölolvasott, teljhatalmat adó solennis királyi levelek ellenére sem szüntek meg a jogtalan záradékok, azzal fenyegetőzött az országgyűlés, hogy a plenipotentiás királyi iratra s a királyi biztosként fungáló főherczegre semmi tekintettel nem fog lenni s csupán magának a királynak személyes közreműködésével lesz hajlandó a törvényszöveget megszerkeszteni. De ezek a tiltakozások csak arra az ellenkező eredményre vezettek, hogy a prágai kormány többé nem elégedett meg az

Digitized by Google

alkotmánysértő záradékokkal, hanem az 1604 évi országgyűlésnek huszonegy czikkből álló törvénykönyvéhez a király által, ennek absolut önkényéből származó még egy czikket toldatott. Köztudomású dolog, mily gyujtó s robbantó hatása volt ennek az addig hallatlan eljárásnak a forradalom előkészítésében, s érthető, hogy a bécsi egyezkedés legelső gondja lőn az alkotmányos bűn expiálására ezt a 22-ik artikulust megsemmisíteni s a király és nemzet egybehangzó akaratán fölépülő törvényhozás sarkalatos tételét újra kimondani.

Egy másik ledöntött oszlopa volt a régi magyar rendi alkotmánynak a nádori méltóság, mely közel félszázados szünetelése után ugyancsak az 1606-iki kiegyezés értelmében került vissza szerkezeti állásába. Az a roppant terjedelmű hatáskör, melyet a nádornak a magyar közjog osztályrészül juttatott, megfoghatóvá teszi, hogy ennek a legfontosabb országos hivatalnak restituálása az új alapvetés munkájánál a nemzet egyik legfőbb óhaja volt. De kétségtelen az is, hogy a Bocskay-korszak fölfogása ezen intézménynek, mint a magyar állam *közigazgatásbeli* biztosítékának és tényezőjének értékét a kelleténél jóval többre becsülte. A közigazgatás jótékony reformeszméi iránt, a melyek nyugaton oly hasznos gyümölcsöket érleltek meg s a melyek apostolai Németalföldön s a német birodalom kebelében épen a Habsburgok valának, a XVI. és XVII-ik század magyarságában nem fejlődött ki igazi érzék, noha ezek a nemzedékek az európai eszme-áramlatok elől, mint a reformáczió s a hazai iskolázás ügye mutatják, épenséggel nem zárkóztak el. Oka ennek a jelenségnek is a törökkel és az alkotmányért vívott harczokban keresendő, mint a melyek pusztító viharja csöndes időket kivánó magvetésre nem volt kedvező. Annál nagyobb hát legalább viszonylagos becse az 1606-iki kiegyezés ama pontjainak, melyek az alkotmány megrendült közigazgatási biztosítékaiból igyekeztek megmenteni a fölhasználhatót. Ide vág az, hogy a hadi közigazgatás terén az idegen elemek számát a lehető legszűkebb határok közé, nehány végvárra szorították s ezzel a nádor katonai hatalmi körét tetemesen kitágították. A polgári közigazgatás mezején visszaállították a m. kir. udv. kanczellária rútúl megnyirbált hatáskörét a régi mesgyék közé;

Digitized by Google

az országos tisztségekből kivétel nélkül kizárták a nem magyar honosokat. És ide számítandó az is, hogy a szabad kir. városok közigazgatási életébe törvényesen bevezették az abból addig kirekesztett magyar elemet s ezzel új melegágyat készítettek a nem régiben még virágzó, de lassanként tönkre menő tősgyökeres magyar polgári osztálynak.

... Különszerű volta miatt szembetűnik a bécsi kiegyezési műnek még két nevezetes intézkedése. Az egyik az osztrák örökös tartományok szerződéses jótállása a bécsi béke pontjainak végrehajtásáért. Ennek köszönhető az az érdeme szerint még eddig nem méltatott szövetség, melyet az 1608-iki januári országgyűlésen a magyar, osztrák és morva rendek kötöttek egymással s melynek eredménye az 1608-iki nyári közös hadjárat, Rudolfnak a magyar trónról való lemondatása, Mátyásnak magyar királylyá történt megválasztása s az 1608-iki őszi országgyűlés, a bécsi békemű e méltó kiegészítője lőn. Nincs terem kifejteni, csak jelzem itt, hogy ez a pozsonyi unió előfutárja a közös és osztatlan birtoklás és uralkodás amaz alapgondolatának is, mely egy jó század mulva a pragmatica sanctióban törvényes kifejezésre jutott.

A másik különszerű határozmány a megdőlt erdélyi nemzeti fejedelemség helyreállítása volt ... Ha a politika nem a szükségszerűségek tudománya, jobban mondva művészete volna s ha e szerint nem az exigentiák mikroskopján keresztül kellene vizsgálnunk ezt a tényt, meg kellene döbbennünk az ellenmondástól, hogy oly időben, mikor két hosszu emberöltő, nyolcz hosszu évtized multával végre valahára nagy, nemzeti eszmék kivívásáért a Tátrától a krassó-szörényi hegyek tövéig, a stájer határtól a moldvai határhegyekig egyesül az egész magyarság: az elválás, az elkülönülés gondolata oly könnyen testet ölthetett. Mélyen gondolkodó s fajukszerető nagy magyar államférfiak, mint a XVI. században Nádasdy Tamás, a század fordulóján Istvánffy Miklós, Thurzó György és Illésházy István, a meggyőződés erejével hangoztatták, hogy Erdélynek az anyaországgal egyesülnie kell, mert ez utóbbi csak így lehet képes a német birodalom óriási nyomását kibírni, intézményeit épen megőrizni s magyar államnak megmaradni. De a keletrészi magyar-

Digitized by Google

ságban oly kiirthatatlan gyökeret vert az országon kivűl székelő főhatalom iránti bizalmatlanság, ez az egész vidék oly elemi erővel vágyott a bár jóval kisebb súlyú s jóval szűkebb határok közé szorított, de tisztán magyar és nemzeti kormány után, hogy a mint a királypártisága miatt a minap Erdélyből még számkivetett Bocskay Erdélynek legalább ideig való különállását, mint a magyar nemzeti eszmék legbiztosabb garantiáját ajánlá: a kérdés el lőn döntve. A politika geniális művésze, a jövőbe tekintő nagy látnok jól látott. Axiomáját nehány évtized mulva maguk a nyugati vidékek nagy elméi, egy Pázmány, egy Zrínyi Miklós vallották igaznak...

Szorosan összefüggött Erdély különállásával a bécsi kiegyezés egyik ephemer ugyan, de akkor súlyos értékű föltétele: a törökkel kötendő béke, melyet az összes magyarság Bocskayval együtt elengedhetetlennek tartott. Ez a kivánság mutatja, mily óriási fordulat állott be Bocskay és követői lelki világában a tizenöt év óta dúló török háború első lustruma óta. A törökellenes párt és kérlelhetetlenül erélyes vezére belátták, hogy azzal az örökké csak igért, de vagy egyáltalában nem, vagy csak félig és sohasem idejében nyujtott segítséggel, melylyel a német birodalom tartományai a magyarságot, védő paizsukat, a török harczok alatt hitegették, semmire sem lehet menni; hogy a magára hagyott magyar nemzetnek ama nehány fényes győzelemért, mely Erdély ez időbeli történetének lapjain ragyog, irtózatos árat kellett fizetnie: a magyarság s a magyar föld hallatlan pusztulását, s hogy ennek a pusztulásnak legfőbb okai épen azok az idegen keresztyén hadak, a melyek segélyétől a félhold kiüzését remélte az évtizedekig hitegetett nemzet. Bocskay reális politikája a tényekkel leszámolt; a törökkel békére kényszeríté a koronát s ezzel biztosítá Erdélynek is a porta jóindulatát, hogy nemzeti missiójának az újra föltámasztott fejedelemség kellőkép megfelelhessen.

Hasonló nemzeti hivatás volt az alapgondolata a fejedelem egy olyan intézkedésének is, mely kivűl esik ugyan az 1606-iki békeszerződés keretén, a szabadságharczczal azonban nemcsak összefügg, hanem — még mindig élő és ható következményei miatt — az országos tusa legértékesebb emléke. Bocskaynak

Digitized by Google

azt a saját lelke sugallatából származó cselekedetét értem, melylyel a nagy küzdelem legvitézebb katonáinak, a 10,000 főnyi fegyveres hajdúságnak, szabad birtokot adományozott s rajta a hajléktalanúl bujdosókat letelepítette. A zászlai alatt harczoló hajdúság kielégítésére Bocskaynak két út kinálkozott. Az egyik, a szokásos, abban állott volna, hogy azokat, a kiket Erdély, a király s a nagyobb várurak ideig-óráig zsoldjukba nem fogadhatnak, készpénzzel kifizeti s szélnek ereszti. Ez a megoldás visszahozza vala a forradalom előtti évtized állapotát, mely a hajdúság legnagyobb fokú züllésének időszaka volt. A másik mód az lett volna, a mit Mátyás királyunk a fekete sereggel s Báthory István egy emberöltővel azelőtt magával a hajdúsággal kisérlett meg: állandó hadsereget szervezni a csaták e viharedzett fiaiból. Diadalai jó részét Mátyás a fekete seregnek köszönheté s legszebb győzelmeit Báthory István az oroszokon magyar hajdúival vívta ki. Erős kézben ez az eszköz sikerek hatalmas tényezője volt. De gyönge kézben, Mátyás és Báthory utódai alatt szétmállott s a föld népének egyiptomi csapása lőn. Kétségtelen, hogy Bocskay halálával is megismétlődik a csupán hadi organisatió eme fölbomlási folyamata. Bocskay előbbre látott Hollós Mátyásnál s a nagy lengyel királynál. Azután meg az ő reális gondolkodású agyában, a hová lidérczfényű ábrándok, német császári korona s lengyel-magyar egyesülés agyrémei soha sem férkőzhettek volna be, annál bővebb helyet talált a józan fajszeretet parancsa. Nem követte hát Mátyás és Báthory példáját sem, hanem szabad földre telepíté hajdúit, hogy — mint nagy adománylevéléből érthető — megtartsa őket a magyarság, a jövő számára. E tényével koronás és koronátlan államférfiaink legnagyobbjai közé emelkedett. Föl, egész IV. Béláig kell visszamennünk, míg hozzá méltó alakkal találkozunk. Mert bár a telepítésre következő első század végével — mint azt egy imént megjelent tanulságos kis mű kimutatja — önző idegen érdekek, a kormánykörök rosszakarata s kicsinyessége Bocskay tízezernyi hajdú-családját épen egy tizedére, ezer családra fogyasztották, még ebből az ezer családból is a mai napig 100,000 főre szaporodott ennek az éplelkű, erős testű színmagyarságnak a száma. Ha a nagy fejedelem ültetvényét nem irtogatják ellenséges indu-

Digitized by Google

latú tényezők és befolyások: ebben az arányban ma tán egy millió hajdú ivadék ünnepelhetné alapítója emlékét. S ha a következő három század mindegyikének egy-egy Bocskayt adott volna jó kedvében a Gondviselés: a dunai kis és nagy magyar medenczének ethnographiai képét ma tán nem tarkítanák másnyelvűek milliói!...

* * *

Az előadottak után, melyekben a nagy fejedelem alakját s az 1606-iki nemzeti alkotás értékét vázolni igyekeztem, befejezésül fölemelkedni óhajtanék a hazai történelem talajáról, hogy a szemhatár tágulásával egyetemesb szempont is kínálkozhassék végső itéletünk számára... Ily magasb és egyetemesb szempontból tekintvén a dolgokat, arra a megismerésre jutunk, hogy az 1606-iki béke tulajdonkép két, egymással a legélesebb ellentétben álló világnézet vagy eszmekör összeütközésének első fegyverszünete.

Ez a két ellentétes, talán a fajokban gyökerező, ösztönszerű világnézet: az államról s az államhatalomról táplált *magánjogi* és *közjogi* fölfogás.

A különbséget a kettő között nem annyira meghatározni, mint inkább — e rövid előadás keretéhez képest csak főbb vonásaiban — kimagyarázni lehet.

A germán elemek alapította országokban a hűbériség következményekép a *magánjogi* fölfogás volt a túlnyomó. Az állam területe, tudjuk, nagyszámú hűbéres közt oszlott meg, a kik lépcsőzetesen nagyobb hűbérurak alá csoportosultak s a fölfelé szűkülő skálát a pyramis csúcsa, az uralkodó, mint legfőbb hűbérúr zárta le. A szervezet valamely alsóbb fokán álló hűbérest e rendszerben közvetlen fölötte álló urához magánjogi természetű kötelezettség csatolta: az az intézményszerű hűség és ragaszkodás, melynek az ósi germán *Gefolgschaft* a kútfeje. Ez a személyes, magánjogi viszony pedig annyira felölelt minden sociális vonatkozást, hogy alantasa szemében a közvetlen hűbérúr a halványan pislogó állameszmének egyedüli képviselője. A legalsó fokokat, a politikai nemzet tömegét, a legfőbb hűbérúrhoz e szerint nem erős és nem közjogi, hanem csupán ez a sok-

Digitized by Google

szoros közvetítésen keresztül meggyöngült magánjogi kapocs fűzé. Ennek megfelelően magát az állami societást is magánjogi kötelékek zsinórzata tartá egybe, mely annál lazább, minél jobban sikerül a hatalmasabb vazallusoknak a megosztott fölségjogokban való részesedés segélyével kiépíteni a hűbérjogon bírt területekből a maguk *miniature* — ha szabad így mondanom — magánállamait.

Ha e mellett a szervezet mellett nagyobb keretű állami élet egyáltalán lehetséges volt, az a rendszernek azon, ismét magánjogi természetű correctivumára vezethető vissza, hogy az állam feje olyan területtel is rendelkezett, mely mint ősi szabad magántulajdon kivűl esett a hűbérrendszeren vagy a melynek apró hűbéresei minden közbeneső vazallus-réteg nélkül egyenest ő tőle függének. Mert ennek a területnek erőforrásait az uralkodó mint korlátlan magánbirtokos a nagy hűbérállam czéljaira is teljesen a maga tetszése és belátása szerint használhatta föl. Minél nagyobb efféle területet mondhatott az uralkodó a magáénak, annál nagyobb volt főhűbérúri hatalma is. Innen a természetes törekvés a *házi birtok*, a *Hausmacht* növelésére, melynek jótékony következménye a modern állam lassu kialakulása lőn a középkor hűbéri chaosából . . .

Ezzel, a *Gefolgschaft*, az allodiális magánbirtok és a *házi hatalom* magánjogi bázisain fölépült germán államesszmével szemben, mely természetesen a germán törzsek alapította román államokat is áthatá, merev ellentét a maroknyi magyarságnak az államban való együttlétről táplált, túlnyomóan *közjogi* fölfogása.

Ködbevesző törzs-szervezetünkről nem szólok; noha egyes momentumai gyaníttatják, hogy ösztönszerű világnézetét a magyarság magával hozta a pannon földre. De ha a királyság megalapítása után akár a régebbi, akár a későbbi fejleményeken tekintünk végig, szembetűnő, hogy bármily tagozott volt is a társadalmi structura eleintén, a míg t. i. a sz. korona tagjait magában foglaló politikai nemzet ki nem alakult, sem akkor, sem a nemesség kialakulása után nem találunk az egymásra rakodó társadalmi rétegek közt egyrészről, s az államhatalmat személyesítő király közt másrészről olyan közbeeső kategoriákra,

Digitized by Google

melyek az alsóbb rétegeket személyes vagy magánjogi kötelékkel úgy fűzték volna magukhoz, hogy azok összefüggése az államhatalommal megszakadt volna. Nem találunk oly közbevetett mediumokra, melyek a főhatalom fölségjogainak foszlányaiból összelopott palást alatt elrejthették volna a főhatalom kezei elől a nekik személyes vagy dologi szolgáltatásokkal tartozók alantas osztályait. Épen ellenkezőleg. Még e személyes és dologi szolgáltatások alapja is tisztán közjogi természetű. Ezért vagyoni és egyéb előnyök s a velük járó jogosítványok kisebb-nagyobb mennyisége alkottak ugyan társadalmi és politikai különbségeket, de ugyanegyfajta s egyformán erős közjogi kötelék fűzte a legalsóbb s legfelsőbb rétegeket az államhatalomhoz egyaránt. A jelkép nem a *pyramis*, melynek folyton kisebbülő s külön-külön magánjogi egységeket alkotó kőlapjai csúcsán a legmagasb pont, a legfőbb hűbérúr alig nyom már valamit; hanem a *kör*, melynek központját, az államhatalom személyesítőjét közjogi erők egyforma sugarai kötik össze a kör kerületének minden egyes pontjával.

Ez a közjogi kapocscsal egybeszerkesztett állam az államoknak csúfolt európai magánjogi szövetkezetek világában annyira megbűvöli annak a német történetbúvárnak szemét, a ki félszázaddal ezelőtt elsőben kezdi vala megírni — mi iránt unk ellenséges tendentiáktól vezetve — a monarchia oknyomozó történetét, hogy midőn a mi történetünk kutatásában Szent László korához ér, bámulatát nem tudja elfojtani és — leteszi a tollat. És századok mulva Szent László kora után ismét ez a közjogi állam az, a melyre mint előtte ismeretlen fogalomra, nyelvében szót keres egy Adria-menti köztársaság, s mivel megfelelő kifejezést benne nem talál, magyar szót kénytelen rá alkalmazni s azt mondja: *l'Arsago*, az ország, a mi alatt a korona és nemzet közjogi egységességét érti...

... Midőn tehát 1526-ban új dynastia kerül a magyar királyi trónra, van-e természetesebb s emberibb dolog annál, hogy a nyugati talajban gyökerező uralkodóház magával hozza azt a nyugati eszmekört is, melynek levegőjében élt hosszu századok óta az egész nyugati germán és román világ? Ennek a fölfogásnak szemüvegén keresztül oly területet lát Magyar-

Digitized by Google

országban maga előtt, a melyen mindenekfölött az a roppant nagy értékű körülmény tünik föl neki, hogy benne nincsenek egymás alá rendelt hűbéresek, szétorzott felségjogok részbirtokosai, s e szerint e nagy területnek ő az egyedüli vazallusa és egyszersmind fegfőbb hűbérura is, a ki felségjogaiban senkivel sem osztozik. Egy oly darab föld került a mondott eszmekör értelmében jogara alá, mely ha nem is ősi, allodiális szabad magánbirtok, de ennek legfőbb jellegével bír, mert társtalan uralom tárgya s így — mint imént jelzém — a *házi hatalom* regiejébe tartozik. Tehát gondozni, kormányozni fogja már a maga hasznáért is; tekintettel lesz virágzására, fejlesztésére, a melioratiókra már önérdekében is; de meg is terhelheti birtokai összessége vagy egy másik birtoktest hasznára, mint a gondos páter familias, a ki áldozatot követelhet egyik gyermekétől a másik, a tehetségesb, a jobb vagy a betegebb, az ügyefogyottabb fölsegélésére, nem rosszakaratból és szeretetlenségből az egyik, vagy elfogult előszeretetből a másik iránt, hanem a család javáért..

Igaz ugyan, hogy ennek az új birtoknak megvolna a maga önálló élete, a maga külön rendeltetése, s megvolnának a maga régi törvényei és szokásai. De ezek, a mennyiben a fejedelem czéljaival, az ő személyében képviselt államhatalom érdekeivel ellenkeznek, bizonyára csak afféle káros kinövések lehetnek, mint a minők az államnak gúnyolt hűbérszervezetben annyira elburjánoztak, s az állam föladatainak, a fejedelem minden józan törekvésének mindig annyira útját állották. Ezeket hát kigyomlálni főkötelessége lesz a modern állam gondolatával terhes főhatalomnak. S a kertészlegények, az új dominiumba beállított gazdasági és udvari alkalmazottak meg is kezdik a munkát a régi jobbágyság szívós ellentállása közt. A két ellenkező, egymást megérteni nem képes, egymást kizáró eszmekör évtizedes surlódásai alatt hol a király enged a törvényhozás erdejében, hol a nemzet a közigazgatás mezején; de végre is kitör a conflictus Bocskay támadásában s a támadó győzelmével végződik.

A nyugati vagy germán magánjogi világnézetnek magyar földön emelt s bevehetetlennek hitt vára falán a győzelem rést ütött. Ez a rés a bécsi békemű. Rajta keresztül szivárogtak

Digitized by Google

be a közjogi világnézet ostromló hadai, hogy a rést kitágítsák, s évszázadok folyamán a vár falát ledöntvén, helyébe a közjogi fölfogás magyar államát építsék.

* * *

Vajjon hitt-e Bocskay az első résütés után a késő unokák munkája sikerében?

Én azt hiszem: igen.

Végrendelete Erdély különállásáról szóló pontjának veleje az, hogy a különállás csak addig tartandó fön, míg Magyarország meg nem erősödött. *Csak addig*... Tehát bízott s nem reménytelenül lehelte ki nagy lelkét...

KÁROLYI ÁRPÁD.

Digitized by Google

MÜGELN HENRIK NÉMET NYELVŰ KRÓNIKÁJA ÉS A RÍMES KRÓNIKA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Az ősi magyar krónika keletkezését és fejlődését kutatva, sorra vettem a különböző szerkesztéseket, s egymással is összehasonlítva őket, iparkodtam e nehéz kérdésre s krónikáink bonyolult viszonyára némi fényt deríteni. A latin nyelvű prózai szerkesztésekkel végeztem is, s a végső eredményeket *A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések* [1]) meg *Kézai Simon mester krónikája* [2]) czimű legutóbbi tanulmányaimban össze is foglaltam.[3]) A feladat azonban ezzel még nincs befejezve, mert régi krónikánknak fenmaradt még egy német nyelvű fordítása és egy verses feldolgozása is.

Ezzel a kettővel óhajtanék még ezúttal foglalkozni. Feladatomat megkönnyíti, hogy Mügeln Henrik életével és krónikájával több német író is behatóan foglalkozott, s hogy a Rímes Krónikáról oly világos és alapos tanulmányokra támaszkodhatom, mint a milyenek *Wilmanns* [4]) és *Röthe* [5]) czikkei. Az ő kutatásaik teszik lehetővé, hogy midőn kizárólag a magyar krónika szempontjából Mügelnnel és a Rímes Krónikával foglalkozni akarok, több pontban csak az általuk elért eredményeket kell összefoglalnom.

[1]) *Századok*, 1905. 397—419. és 518—547. ll.

[2]) Budapest, 1906.

[3]) V. ö. még: *A Dubniczi Krónika* (Századok, 1899. 226—256., 342—355., 411—451. ll.) és *A Budai Krónika* (Századok, 1902. 615—630., 729—752., 810—831. ll.) czímű tanulmányaimat.

[4]) Ein lateinisches Gedicht Heinrichs von Müglin. Zeitschrift für deutsches Alterthum, XIV. 155—162. l.

[5]) Heinrichs von Mügeln Ungarische Reimchronik. Zeitschrift für deutsches Alterthum, XXX. 345—351. l.

Digitized by Google

I.

Mügeln Henrik a XIV. század egyik jónevű német dalosa. Életéről vajmi kevés adatunk van; a mit tudunk, az is csak a saját munkáiban elszórt nyilatkozatai révén maradt az utókorra. Származása helyét Valerius Maximus fordításához írt előszavában maga jelöli meg: *Heinrich von Mogelîn gesessen bî der Elbe in dem lande zû Mîssin.* Erről a Mügeln helységről vette nevét is. Mint korának jónevű és kedvelt költője, több udvarnál is megfordult. Valerius Maximusát *Pettaui Hertnid*-nek ajánlotta, a kinél akkor tartózkodott.[1]) Német nyelvű magyar krónikáját *IV. Rudolf* osztrák herczegnek dedikálta.[2]) A Rímes Krónikát — melynek szerzője szintén Mügeln volt — *Nagy Lajos* magyar királynak ajánlotta. »*Der meide cranz*« czímű költeményében *IV. Károly* császárt dicsőítette, s írt egy *János* cseh királyt dicsőítő költeményt is. Mindebből tehát kétségtelen, hogy Nagy Lajos udvarán kivül megfordult még a cseh és osztrák udvarnál is, és hogy egy ideig Stiriában Pettaui Hertnid kenyerén élt.

Sokkal nehezebb kérdés azonban ezeket az adatokat időrendbe szedni. E tekintetben úgyszólván puszta combinatióra vagyunk utalva, s valahány író csak foglalkozott is ezzel a kérdéssel, mind más eredményre jutott. Minthogy az érvek, a melyek alapján e kérdéshez hozzá lehet szólni, Mügeln munkáiban vannak lefektetve, kénytelenek is vagyunk ezt a kérdést későbbre halasztani.

Korára kétségtelenül költeményei tettek legnagyobb hatást. Ezekkel szerezte jó hírét, kenyerét és positióját. Ezekkel szerezte meg magának azt a tiszteletet is, melyről dalostársai tesznek említést. Költeményei vaskos kéziratokban maradtak fen, közülök azonban csak *Müller Vilmos* adott ki egynehányat.[3]) Költészetével *Schröer Károly* foglalkozott behatóan.[4]) Schröer különösen *Konrad von Würzburg*-ban látja költészetének mintaképét,[5]) míg Gervinus [6]) és Müller [7]) *Frauenlob* hatását is fel vélik ismerni benne. Mesterkélt költészetének jellemzése nem

[1]) Hertnît von Petou in Stîrlant gesezzen bî der Trâ.

[2]) In lob dem hertzogen Rudolffen dem virden von Osterreich wann ich den namen seiner wirdickeit in das puches haubt meines getichtes zu allen tzeiten setz durch recht und auch von schulden.

[3]) Fabeln und Minnelieder von Heinrich von Müglin. Göttinger Studien, 1847.

[4]) Die Dichtungen Heinrichs von Mügeln nach den Handschriften besprochen. Sitzungsberichte der Wiener Akademie, LV. 451—522. l.

[5]) Id. h. 457. l.

[6]) II. 155. l.

[7]) Id h. 7. l.

Digitized by Google

tartozik ide. E költemények közül jelentőségre és terjedelemre a »*Der meide cranz*« című a legnevezetesebb.

A költemények mellett azonban Mügeln fordítással is foglalkozott, s a magyar krónikán kivül *Valerius Maximus*-t is lefordította. E helyen természetesen ez sem érdekel bennünket, s így áttérhetünk magyar krónikájára.

Ez a német nyelvű krónika a következő kilencz kéziratban maradt ránk:

1—2. A legjobb késtégtelenül a *két wolfenbütteli* kézirat, a melyek alapján *Kovachich* sajtó alá is rendezte Mügeln munkáját.[1]) Mindkettőt a wolfenbütteli *herczegi könyvtárban* őrzik, mindkettő papírra van írva s a XV. század elejéről való. Kovachich a régebbinek szövegét nyomatta le s a későbbinek eltéréseit zárójelben írta a szövegbe.[2]) Ezt a későbbi kéziratot a kötőtábla belsejére írt bejegyzés szerint *Ebner Mátyás* 1429-ben hozta Magyarországból.[3])

3—4. A *müncheni királyi és állami könyvtár* szintén két Mügeln-kéziratot őriz. Mindkettő XV. századi kéz írása és papirosra van írva. A *Cgm. 112.* jelzésűben egy cseh krónika is van, melyből az író Mügeln magyar krónikájába is több részt betoldott. A *Cgm. 331.* jelzésű több kéz írása s Mügeln krónikáján kivül egy kivonatos latin nyelvű magyar krónikát,[4]) egy 1479-ig terjedő német krónikát s Mátyás és Beatrix esküvőjének Hanns Seybolt von Hochstettentől 1482-ből származó leirását is tartalmazza.

5—6. Két Mügeln-kézirat van a *bécsi császári udvari könyvtárban* is. Mindkettő papir-codex. A *2866.* jelzésű a XIV. század végéről vagy a XV. század elejéről való és végig *Hanns von Markht* írása. A *2919.* számú egy századdal későbbi és Mügeln krónikáját csonkán tartotta fen.

7. A hetedik kéziratot a *pozsonyi ág. ev. lyceum könyvtára* őrzi, *549.* számú papir-codexében, melyben az Ofner Stadtrecht is megvan. A Mügeln-kézirat a XVI. század elejéről vagy a XV-ik végéről való.

8. A *heidelbergi egyetemi könyvtárnak* a XV. század elejéről származó *Pal. Germ. 5.* jelzésű papir-codexe is tartalmaz egy Mügeln-féle német nyelvű magyar krónikaszöveget.

9. És végre a *boroszlói egyetemi könyvtár R. 304.* jelzésű papir-codexében is fenmaradt Mügeln krónikája egy XV. századi kéz írásában a következő kolophonnal: *Hoc opus completum est*

---

[1]) Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke, 1—94. l.

[2]) V. ö. a kiadás bevezetését, XIX. l.

[3]) Ein ungerische Karonyck brocht Mathes ebner von Ungern, anno 1429.

[4]) V. ö. A Pozsonyi Krónika. *Századok*, 1905. 528—539. ll.

Digitized by Google

in Waldau per Johannem Clementis filium pistoris in vigilia pentecosten hora decima anno domini M° CCCC° LXV°.

Magam nem voltam abban a helyzetben, hogy a kéziratokat mind megnézzem és összehasonlítsam; a rájuk vonatkozó adatokat, valamint szövegeik pontos összehasonlítását dr. *Madzsar Imre* barátomnak köszönöm, a ki szíves volt jegyzeteit és pontos szövegvariánsait rendelkezésemre bocsátani.

A szövegek közt különben lényegbe vágó eltérések nem igen vannak. Nyelvi és helyesírási tekintetben ugyan igen nagyok a különbségek, de tárgyi szempontból csak azt jegyezhetjük fel, hogy egyik-másik kézirat egyes helyeket kihagyott vagy esetleg máshonnan betoldott. Így hagyja ki pl. a *boroszlói* kézirat a 67-ik fejezetet, a *bécsi 2919.* jelzésű a 17. és 22. fejezetet. Ez az utóbbi különben is csak 52 fejezetet tartalmaz, vége hiányzik.

Meglehetős szabadon írja át a szöveget, itt-ott egy-két adatot is beszúrva, a *pozsonyi* kézirat. De azért ennek a változtatásai sem lényegesek, s a latin szöveghez ugyanoly viszonyban áll, mint a többiek.

A legnagyobb változtatások a *müncheni Cgm. 112.* jelzésű codexben vannak. Ez a 60-ik fejezetben a Szentföldnek a törökök által való megtámadtatásáról, Gergely pápa és I. Frigyes császár haláláról szóló adatokat told be. A 61-ik fejezetben megemlíti Kálmán herczeg elestét. Ezenkivül pedig egész sereg betoldás van benne a codex cseh krónikájából. A 43-ik fejezet után a cseh krónika 104-ik lapjáról egy egész fejezetet told be »Wie kunig Colomanus mit Swatopluck wider einander waren und wie Swatopluck gewundet ward« czímmel. A 49-ik fejezet után is hosszu rész következik a cseh krónika 107-ik lapjáról. Az 55-ik fejezet után megint a cseh krónika egy egész fejezetét írja le a 124-ik lapról »Wie der kunig zu Beheim kom gen Ungern und wustet unngern gar vast« (1174) czímen. A 61-ik fejezetnél IV. Béla betörése Ausztriába és Morvaországba van átírva a cseh krónika 144-ik lapjáról. Ottokár betörését Pozsony és a Rába vidékére a cseh krónika 150-ik lapjáról a 62-ik fejezetbe toldta be. Végre ugyancsak a 62-ik fejezet után szúrta be a cseh krónika 151-ik lapjáról Rudolf császár és II. Ottokár 1276-iki küzdelmét minden magyar vonatkozás nélkül.

A pozsonyi kézirat szabadabb átírása, a müncheni Cgm. 112. jelzésű cseh bővítései, a boroszlói és bécsi 2919. jelzésű kihagyásai azonban mind oly eltérések, a melyek nyilvánvalóan a krónikát másoló scribák változtatásai és hibái. Ezektől és az eltérő nyelvi sajátságoktól eltekintve azonban, Mügeln krónikájának szövege mind a kilencz kéziratban pontosan *egyezik*. Igy azután a különböző kéziratok viszonyával tovább foglalkozni

Digitized by Google

fölöslegesnek is látom és rátérek a legfontosabb kérdésre : *a német szöveg keletkezésére.*

Ezt a kérdést a német írók az életrajzi adatokkal hozták kapcsolatba, s a legtöbb chronologiai összeállításban alapvető dátum a magyar krónikafordítás, a mely köré helyezkednek el azután a többi adatok. *Wilmanns* azt hiszi, hogy Mügeln 1346-ban vagy ezután jött Magyarországba, s hogy idejövetelének oka az volt, hogy 1346-ban Nagy Lajos eljegyezte IV. Károly császár legidősb leányát Margitot. Margit azonban már 1353-ban meghalt, s minthogy Magyarország és Csehország közt különben is feszült lett a viszony, Mügeln Ausztriába, Magyarország akkori szövetségeséhez tért át, a honnan utóbb Stiriába került.[1])

Már Wilmanns combinatióiban is fontos szerepe van a magyar krónikának. Még fontosabb szerepe jut *Lorenz*-nél, ki ebben a kérdésben nagy elvakultsággal eldobja a sulykot. A kiváló tudós, a ki igen jól tudja, hogy a Bécsi Képes Krónika 1358-ban keletkezett, s a kinek véleménye szerint — ugyan tévesen — ez a szerkesztés a Budai Krónikába és Thurócziba is átment, ezt írja krónikánk ezen sokszorosan bővült szerkesztéséről : »sollte nicht Heinrich von Mügeln *selbst der Verfasser sein,* so ist jedenfalls *unter seinen Augen das Werk entstanden,* denn wenige Jahre später sehen wir Heinrich von Mügeln schon mit einer Uebersetzung desselben beschäftigt.« [2])

Lorenz vak szeretettel fordúl a német Mügeln felé és az 1358-iki szerkesztéssel is valamelyes kapcsolatba akarja hozni. Szem elől téveszti tehát, hogy a Nagy Lajos korabeli szerkesztésből, a Budai Krónika szerkesztése mellett, hogy fejlődik ki a Bécsi Képes Krónika szerkesztése, s egy későbbi helyen már így ír : »sicher ist demnach, dass die Compilation von 1358 auf Simon Keza gestützt eine zweite Urgeschichte der Ungarn benutzte und zu einem Ganzen verschmolz, dass *gleichzeitig* Heinrich von Mügeln seine rythmischen Gedichte verfasste, und dass er hierauf für den Herzog Rudolf von Oesterreich die Chronik von 1358 übersetzte. *Ungewiss bleibt nur ob man ihm auch jene prosaische Compilation zuschreiben soll.*« [3])

Életadatait különben *Schröer* [4]) nyomán évszámok nélkül szintén úgy állítja össze, hogy a császári udvarban s az osztrák herczegnél eltöltött idő közé teszi magyarországi tartózkodását.[5])

Schröer azonban magyarországi tartózkodásról nem szól,

[1]) Zeitschrift für deutsches Alterthum, XIV. 161. l.
[2]) Lorenz : Deutschlands Geschichtsquellen, II. 285. l.
[3]) U. o. II. 286. l.
[4]) Id. h. 453. l.
[5]) U. o. II. 284. l.

Digitized by Google

s 1346—1358-ig Csehországban, 1358—1365-ig IV. Rudolfnál szerepelteti Mügelnt. Ez ellen azután *Helm* is felszólal, a ki azonban Lorenz nyomán indulva el, már teljesen összezavarja a dolgokat. Szerinte már abból, hogy Mügeln magyar krónikával foglalkozott, bizonyos, hogy itt tartózkodott az országban. Csakhogy Helm szerint Lorenz téved, mikor a Rímes Krónika szerkesztése ideje alapján Mügeln magyarországi tartózkodása idejét az 1358-ik év, tehát a Bécsi Képes Krónika szerkesztése ideje után teszi. Helm ugyanis ezzel nem tudja összeegyeztetni azt, hogy a Rímes Krónika szerzője az előszóban ezt mondja: »*iuwenili rationis vomere.*« Minthogy ugyanis Mügeln az 1346-ban elhalt János cseh királyt is megverselte, az ötvenes évek második felében már nem igen írhatta magát ifjunak.[1])

Eddig még nincs nagyobb botlás Helm okoskodásában. De a mint a magyar krónika ügyére tér át, hajmeresztő tévedések követik egymást nyomon. Szerinte a Rímes Krónika kétségtelen forrása a Bécsi Képes Krónikának,[2]) a melyről így ír tovább: »diese prosachronik widerum ist *die directe vorlage zu* Heinrichs deutscher Ungarnchronik, ja die übereinstimmungen sind so beträchtlich, dass sogar der gedanke, Heinrich habe *auch jene verfasst,* manches für sich hat.« Ha ez bebizonyítható volna, úgy Helm kétségtelen bizonyítékot látna benne, hogy Mügeln már nem volt Magyarországban, midőn német nyelvű krónikáját írta, mert különben kétségtelenül azt is Nagy Lajosnak ajánlotta volna.

Ez a sorrend természetesen teljesen lehetetlen. A ki bármily felületesen is, ismeri a magyar krónikaszerkezetek származási viszonyait, tisztában van vele, hogy ez a származási sorrend a leglehetetlenebb. Nem is szükséges tehát ellene vitatkozni, alább úgy is a német és a rímes szöveg keletkezésével is tüzetesen fogok foglalkozni.

Helm Mügeln ifjuságát az ötvenes évek közepéig számítja, de minthogy a német szöveg mégis jobban egyezik a Bécsi Képes Krónikával, — a Budai Krónikát, úgy látszik, egyáltalán nem ismeri, — és ez csak 1358-ban, szerinte tehát már nem a költő ifju éveiben készült, nem tehet egyebet, mint hogy a sor élére állítsa a Rímes Krónikát. A magyarországi tartózkodásnak szerinte az 1346—1353 évek közé kell esni s a *Rímes Krónikát* Mü-

[1]) Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur, XXI. 243. l.

[2]) Diese gereimte chronik hat nun sicher dem verfasser einer lat. prosaischen Ungarnchronik vom jahre 1358 (Chronicon pictum Vindobonense) vorgelegen, wie einzelne übereinstimmungen beweisen, für die eine gemeinschaftliche quelle nicht aufzufinden ist. U. o. 243. l.

Digitized by Google

geln az 1352—1353 években írhatta. 1358-ban keletkezett azután a *Bécsi Képes Krónika,* a melyet az 1360—61 évnél hamarább Mügeln nem fordíthatott *német* nyelvre.

Igy hozták kapcsolatba a német szöveg s a Rímes Krónika keletkezését Mügeln életrajzi adataival, s mentől tovább haladtak ezen az úton, annál jobban össze is zavarták a dolgokat, úgy hogy a német szöveg s a Rímes Krónika keletkezésének kérdését beható tanulmány alapján kell eldönteni, hogy az eddigi zavaros felfogásokkal le lehessen számolni.

Lorenz és Helm már abban is tévednek, hogy a Mügelnféle német szöveget az 1358-iki Bécsi Képes Krónikával hozzák kapcsolatba. A Budai Krónikáról szóló tanulmányomban már megjelöltem mindazon pontokat, a melyekben a *Budai Krónika* s a *Bécsi Képes Krónika szövegei egymástól különböznek.* Ha ezeket végig összehasonlítjuk Mügeln német szövegével, úgy világos, hogy Mügeln ezt *nem ismerte.* Mügelnnél is az a sovány, kámita eredetet valló régi genesis van meg, a mely Kézainál, a Sambucus-codexben és a Pozsonyi Krónikában maradt még korunkra. A magyarok bejövetelét jelző időmeghatározás: »do der kaiser ott von swaben reychte in demselben iar«, is csak a Budai Krónika családjának időmeghatározásából keletkezhetett.[1]) Nincsenek meg benne azok az egykorú és közelkorú feljegyzések sem, a melyeket a Bécsi Képes Krónika írója a jövevény nemzetségek tárgyalásától imitt-amott, Salamontól III. Istvánig azonban igen sűrűn toldott be a régi szövegbe, s a melyek munkáját oly becsessé teszik.

Minthogy azonban ezeknek az *interpolatióknak egynehány szilánkja* mégis belejutott Mügeln munkájába, minden félreértés elkerülése végett először ezekkel a szilánkokkal kell foglalkoznom.

Az első nyom *Szent László* halálának elbeszélésénél (47. fej.) van; említi ugyanis a cseh hadjáratot, de Mügeln e helyen még többet is tud, mint a Bécsi Képes Krónika, mert tudja, hogy László visszatérőben volt s hogy halála előtt felvette a halotti szentségeket.

További nyomok *Kálmán uralkodásánál* (48. fej.) vannak. Az elbeszélés még itt is kétségtelenül a Budai Krónika családjának variánsán alapszik. Innen vette Mügeln Dalmáczia elfoglalását és az apuliai hadjáratot is, noha ezeket nagyon zavarosan ültette át német fordításába. Innen van Álmos és Béla megvakítása is.

---

[1]) Imperante igitur Ottone Cesare de Sueuia oriundo in Italia et Germania .....

Digitized by Google

Budai Krónika :

Ipse enim Belam, filium Almus Ducis . . . adhuc infantem . . . extractum de matris gremio, excecavit. Set quia sibi consanguineitate attinebat, ideo ipsum non interfecit, *sed privavit lumine, ut non sit dignus portare Coronam sancti Regis.*

Mügeln :

Darnach alz der kunig Coloman vol possheit was also liess er sein pruder almum vahen und seins pruder sun belam vnd *liess ym die augen ausprechen daz er der kuniglichen ere nicht wirdig were.*

Viszont a »*daz rach die hymlisch gewalt swerlich wan der kunig viel in ein sichtum darnach*« szavak a Bécsi Képes Krónika interpolatiójára utalnak, mert csak ez beszél isteni bosszuról [1]) és Kálmán betegségéről.[2]) De Mügeln nehány szavával szemben a Bécsi Képes Krónika a megvakításról és Kálmán betegségéről egy egész hosszu fejezetet tud elmondani, melyben a legapróbb részleteket is feljegyzi.

És hasonlókép áll a dolog az *Álmos*-féle viszályokkal is. A Budai Krónika családja Álmost csak mint a megvakított Béla atyját nevezi meg, viszályáról Kálmánnal nem tud semmit. A Bécsi Képes Krónika hosszu lére eresztve, itt is részletesen tárgyalja az eseményeket, s Mügelnnél csak nehány szó árulja el, hogy valamikép tudomást szerzett róluk.

A fent említetteken kivül ugyanis Mügeln is csak a következőket mondja. Kálmán koronázásánál : »*wan der heilig kunig lasla het geschickt daz daz almus colomans pruder solt nach ym kunig werden wann er west wol daz er untz wer dem reych, do entwaich almus und liess yn kunig werden, wann er der edelst was.*« Majd alább : »*nach cristus gepurt taussent iar und in dem ein und hundertisten Jar do kam almus des kuniges pruder zu dem kunig wann er vor ym geflohen was, do het der kunig willen yn vahen, zu dem andern mal do floh almus do wart er aber vorsunet mit dem kunig.*« Mindkét hely még hozzá nagyon zavaros is, a mi arra vall, hogy Mügeln előtt e helynél egyáltalán nem volt irott forrás, vagy ha volt, úgy ezt a forrást csak futólagosan olvasta át és gondatlanúl választotta ki belőle a felhasznált részeket.

Világosabb már a Bécsi Képes Krónika interpolatióihoz való viszony a következő, II. István uralmát tárgyaló 49-ik fejezetnél. Itt a sorrend is megfelel a Bécsi Képes Krónikának.

---

[1]) Divina ultione premature mortis diglutivit dira sorbitio . . .

[2]) A betegség a BKK. 67. fejezetében : Dux Almus et filius eius exoculantur.

Digitized by Google

A »*derselb kunig was eines hohen hertzen*« szavak is talán a Bécsi Képes Krónika »sed spiritus eius in manibus eius« szavainak felelnek meg.

Mügeln azután egész röviden Lengyel- és Görögország pusztítását említi. A Bécsi Képes Krónika több lengyel hadjáratot említ; hogy a Mügeln említette melyiknek felel meg, nem dönthető el. A görög eseményeknél azonban már vannak szoros egyezések.

Bécsi Képes Krónika:	*Mügeln:*
... invasit partes Grecie atque et alias civitates Grecie igne et gladio devastavit ...	... auch tzoh er mit einem her gen krichen vnd gewan viel veste vnd stete ...
Timebantque omnes reges Stephanum Regem tanquam ictum fulminis ...	... denselben kunig vorchten all sein vmbsessen wann er gar streithaftig waz ...
Rex autem Stephanus diligebat Kunos tunc temporis plus quam deceret, quorum dux nomine Tatar ... cum rege morabatur.	... auch het er lieb die heyden vnd die tatter mer dann die vngern ...
Contigit autem ut rex incideret in grauem infirmitatem.	donach wart der kunig syech
Hungari vero villani cum audissent quod Rex in mortis articulo esset, interfecerunt Kunos, qui eorum bona diripiebant.	In dem sichtum leftern vnd schenten die vngern die heyden.
Rex autem ... dixit: Si sanitati restitutus fuero, pro uno quoque, quem ex vobis interfecerunt, decem interficiam.	Do sprach der kunig wird ich gesunt ich wil tzehen vngern fur ein heyden toten.

Terjedelemre azonban Mügeln itt sem vetekedhetik a bécsi interpolatorral. A mi nála is megvan, sokkal rövidebben van meg; mily bőven beszél az interpolator pl. a görögök elleni küzdelemről. S a Bécsi Képes Krónika interpolatióinak javarészére még utalás sem történik; így nincs szó Ladomér ostromáról s a híres Kozma-féle jelenetről, sem a király kegyetlenségeiről.

A következő 50-ik, *II. Béláról* szóló fejezetben csak egy rövid toldás van: »*derselb kunig bela slug belinum den kunig von polan vmb mit allem seinem heer. In des kuniges zeiten waz ungerlant in frid und in gnad derselb kunig waz gar milde und süsse.*« Ennek az eredete azonban nem állapítható meg pontosan. A lengyel király megveretése Boricsnak lengyel segítséggel való

Digitized by Google

betörésére vonatkozik, de a Bécsi Képes Krónika erről az eseményről hosszu, részletes elbeszélést közöl, a melyet Mügeln valószínűleg nem is ösmert. A nagy békességről sem a Bécsi Képes, sem a Budai Krónika nem tud, a király kegyessége azonban nyilván a Budai Krónika »et fuit pius rex« szavain alapszik.

A *II. Gézáról* szóló 51-ik fejezetnek azonban már semmi köze a Budai Krónika nehány sornyi tudósításához. Ez teljesen a Bécsi Képes Krónikával hangzik egybe; rövidebb és szárazabb ugyan, kihagy minden szép frázist, sőt fontos eseményeket is, pl. Pozsony elestét, III. Konrád keresztes hadainak átvonulását, Borics megjelenését VII. Lajos keresztesei közt, — de különben nemcsak az események sorrendjében egyezik a Bécsi Képes Krónikával, hanem sokszor szószerint is összevág vele.

Respexit autem dominus Hungariam, et dedit propugnatorem gradientem in multitudine fortitudinis sue. Dedit enim dominus regnum Geyse puero suo ... et confortavit subiecitque ei gentes multas, et dorsa regum vertit in fugam a facie gladii eius.

... do wart sein sun geysa zu kunig gekorn vnd gekronet, derselb kunig war gewaldig vnd gut tzu alle tzeiten.

Henricus autem quidam, dux Austrie principalis adversarius regis, omnes bellatores de Saxonia et de Bavaria secum adduxerat.

... riet der hertzog heinrich von osterreich dem keyser daz er gen ungern, do nam der keyser heinrich die pairn vnd die sachsen vnd tzoh geweldig gegen vngern.

Bisseni vero pessimi et Siculi vilissimi omnes pariter fugierunt sicut oves a lupis, qui more solito preibant agmina Hungarorum.

Do tzugen fur den kunig geysam die pessen vnd die tzeckel, dieselben wurden von den deuschen an den ersten rennen erslagen.

gravatum est prelium contra teutonicos, et fortitudo eorum dissipata est, et corruerunt in ore glady plus quam septem milia bellatorum, residui vero fugierunt.

... vnd gewunnen den streit, do pliben der deuschen auf dem velde wol sibentaussent man, die andern fluhen mit dem kaiser aus dem streyt.

Sőt a végén, Géza orosz hadjáratainál, Mügeln még a Bécsi Képes Krónika interpolált szövegénél is többet tud:

... duxitque exercitum in Rusciam super Lodomerium ducem,

... darnach tzoh der kunig geysa mit kuniglicher gewalt gen reus-

Digitized by Google

ut vindicaret iniuriam soceri sui Minosloy, pro quo eciam iam pridem miserat exercitum, qui male tractatus fuerat a ruthenis et cunis.

sen auf den hertzogen ludmer vnd wolt rechen die gewald seines swehers Zislay genant, *doselb wart er vmbslagen vnd die vngern fluhen*, darnach tzuh der kunig geysa tzu dem andernmal gen reussen vnd streit mit dem hertzogen ludmer der vorgenannt ist, do gesigt der kunig geysa *vnd der hertzog floh in einen dicken hack, do ging ein pruch vmb, do wart er genöt von dem kunig geysa daz er daz lant von im emphahen must tzu lehen vnd den vngrischen kunigen ymmer dienen scholt.*

E helyen Mügeln tudósítása még helyesebb is. Jobban tudja Géza sógorának Izjaszlávnak nevét. A magyarok körülfogása valószínűleg az 1151-iki gyászos kimenetelű hadjáratra vonatkozik, mikor Volhyniában Vladimir meglepte őket,[1]) de ekkor a király nem volt velük; a másik meg mindenesetre az utolsó Vladimir elleni hadjárat 1152-ben, mikor a Przemyslbe menekült fejedelem — ha hűbéri esküt nem tett is — esküvel fogadta meg a békét.[2])

Visszatekintve mármost ezekre a *toldásokra*, kétségtelen, hogy Mügeln bővítései és a Bécsi Képes Krónika interpolatiói *szorosabb rokonságban vannak*. Hiszen néhol még kifejezéseiket is párhuzamba állíthattuk. De ép oly bizonyos az is, — és ezt is párhuzamokkal bizonyítottuk, — hogy *az előadás magva még itt is a Budai Krónika variansán alapszik.*

A mi a betoldásokat illeti, ezek a Bécsi Képes Krónika interpolatióival szemben *igen rövidek, szárazak és színtelenek*, míg a Bécsi Képes Krónika megfelelő helyei költői lendületű, aprólékos elbeszélések.

És ha közelebbről hasonlítjuk össze őket, még fontosabb különbségeket fogunk találni. A Bécsi Képes Krónika interpolatióiban Kálmán és II. István uralkodásánál az előadás hangja nagyon *következetlen*; hol befeketíti e két királyt, hol meg kiváló tulajdonságaikat emeli ki.[3]) Ez kétségtelenül az egykorú vagy közelkorú feljegyzéseknek későbbi, talán a Bécsi Képes Kró-

[1]) V. ö. *Pauler*: A magyar nemzet tört. I. 361—362. l.
[2]) U. o. I. 362—365. l.
[3]) V. ö. a Budai Krónikáról írt tanulmányomat. *Századok*, 1902. 818—819. l.

Digitized by Google

nikába való beolvasztásnál történt tendentiosus átdolgozásából magyarázható. Ezeknek a következetlenségeknek azonban Mügeln interpolatióiban *nyoma sincs*, a mi talán mégsem kizárólag a sovány és színtelen előadásnak tulajdonítandó.

Még nevezetesebb azután az, hogy a két krónika interpolatióinak egybehangzásánál olyan helyeket is találunk, a hol a nyilvánvaló megegyezés daczára Mügeln a Bécsi Képes Krónikánál többet tud; így Sz. László halálánál és II. Géza orosz hadjáratainál.

És hadd említsek itt még egyet. Mügeln eddigi interpolatiói az utolsó fejezet kivételével még szórványosak. De most következik Mügelnnél egy rész, az 52—55. fejezetek II. Géza görög háborúiról, III. István, II. László és IV. István uralkodásáról, a mely sehol másutt fen nem maradt s a melyet ép ezért alább külön fogok tárgyalni. *E rész összefüggése az előbbi betoldásokkal világos.* Minthogy azonban a Bécsi Képes Krónikában ez a rész nincs meg, kétségtelen, hogy Mügeln *nem onnan merítette betoldásait.* Még bizonyosabbá teszi ezt az a körülmény, hogy e betoldás után Mügeln a Budai Krónikával egyezően *még egyszer tárgyalja* III. István, II. László és IV. István uralkodását. Kétségtelen ennek alapján, hogy *Mügeln a Budai Krónika családjához tartozó codexet írt át* s interpolatióit más forrásból merítette. Különben ez az ismétlés nem volna megmagyarázható.

A fenti négy fejezetnek (48—51) a Bécsi Képes Krónika interpolatióival megegyező bővítésein és az 52—55. fejezetek egyedül Mügelnnél fenmaradt elbeszélésein kivül különben Mügelnnek még másutt is vannak *elszórt rövid toldásai.*

Igy pl. Valerius Maximus fordításának emlékét őrzi, hogy az előszóban Orosius mellett *Valerius* nevét is beszúrja.

Az első fejezetben Nimródról szólva is van betoldása: ... »*waz der erste tyranne und vand gewalt auf erden*«; majd később: »*derselbe ryss nemproth waz dreissig eln lang alz dy hystorien sagen und waz der erste tyranne der gewalt het funden.*« Mindez a többi szerkezetekben hiányzik; a Bécsi Képes Krónika mondja ugyan: »ipse cepit esse potens in terra, quia per potentiam alios sibi submittebat«, de e hely azért nem lehetett Mügeln forrása.

A 21-ik fejezetben Péterről szólva betoldja a »*do nam er* (Péter) *dy kunigin kesla all ir wirde und gewalt die sie in dem reich hett*« szavakat, a melyek krónikáinkkal szemben az altaichi annalesek felfogását tükröztetik vissza, noha közvetetlen hatásról nem lehet szó.

Nem mutatható ki a 44. fejezet bővítésének forrása sem. Itt ezt írja Lászlóról: »*derselb kunig lasla kom an die stete die an dem mere ligen gen spalleten vnd gegen tragur vnd gegen Yadera*

Digitized by Google

do empfingen yn die purger erlich do verneut er den steten all ir hantvesten die sie gehabt heten von dem kayser von kriechen«, a mi kétségtelenül a Kálmánnal való összezavarásból származik.

Bővítés a 47-ik fejezetben Salamon megjelenése László udvarában. Ezt az eseményt említi Kézai és a Dubniczi Krónika is; közülök Kézaié szorosabban egyezik Mügeln elbeszélésével.

Mügeln:	*Kézai:*	*Dubniczi Krónika:*
... pey kunig lasla zeiten wart er gesehen zu weyssenpurg do nam er daz almusen von der hand dez heiligen kuniges sant lasla in munches gewande. Do wolt yn sant lasla gefangen haben und tarft nicht vor dem volke wenn er kein recht gen ym hett, do verkert sich der kunig salomon und kom in andern gewande aus der stat.	... in veste monachali deinde Albam venit. Et cum Ladislaus frater eius in porticu Ecclesie Beatissime Virginis manibus propriis pauperibus elemosynam erogaret, ipse inter eos dicitur accepisse. Quem mox cognovit Ladislaus ut inspexit. Reversus autem Ladislaus a distributione elemosyne, inquiri fecit diligenter non quod ei nocuisset, sed ille malum presumens ab eodem secessit inde ...	Quadam vice veste monachali duobus solum contentus famulis albam regalem venit, Ibique de manu Ladizlai fratris sui elemosinam sumpsit, quem cum ladislaus cognovisset, timuit eum et diligenter requiri faciens potuerat eum invenire nullo modo.

A 60-ik fejezetben Gertrud megöletésénél elmondja, hogy a királyné testvére *»pischoff von Bamberg«*,[1]) és hogy a királyné megöletése után Bánk bán *»nam ir belan vnd coloman von den arm vnd sprach meinen erbherren tun ich nicht.«*

A 69-ik fejezetben Róbert Károly törvénytelen fiának Kálmánnak említése a Pozsonyi Krónika megfelelő betoldásával egyezik.

Mügeln:	*Pozsonyi Krónika:*
In demselben iar[2]) het der kunig einen sun pey seiner ammen vnd nannte den coloman vnd machte in pischoff tzu rab.	Eodem anno rex habuit filium de cumcubria[3]) sua, quam acceperat de Magna Insula Danubii, quem appellavit Colomannum.

[1]) Más kéziratokban helytelenül *Bobenberg.*
[2]) 1318.
[3]) Igy!

Digitized by Google

Ugyanezen fejezetben Lajos születésénél a helyet is megnevezi: »*tzu plindenburg.*« [1])

Utolsó toldásai Zách merényleténél a 70-ik fejezetben vannak. Nevezetesen elmondja a merénylet okát: »*derselb viltzian do der kunigin pruder der kunig von polan kasmer genant sein tochter ym besloffen hett mit der kunigin willen ging fur den kunig*«... és hogy Zách családján negyedíziglen álltak bosszut: »*darnach hies die kunigin Vilzians geslecht toten an das virde glid.*« [2])

Eltekintve azonban az itt említett helyektől, Mügeln minden tekintetben a *Budai Krónika* redactiójával egyezik. Mint már említettem is, annak rövid, kamita eredetet valló genesisét hozza; szerinte határozza meg a magyarok bejövetelének idejét és mindig hozzá csatlakozik a két szerkesztés kisebb eltéréseinél is. A mint a nyomtatott Budai Krónika Küküllei műve előtt Róbert Károly apuliai útjával végződik, úgy Mügeln is idáig kiséri az eseményeket. Sőt a Budai Krónikával egyezik Mügeln mindazon pontokon is, a hol a Budai Krónikával ellentétben a Bécsi Képes Krónika Kézaival hangzik egybe.[3])

Ujra hangoztatnom kell tehát, hogy azok az elszórt adatok, a melyek a Bécsi Képes Krónika interpolatiói közül mégis belekerültek Mügeln krónikájába, *semmiképen sem árulják el Mügelnnek közelebbi rokonságát a Bécsi Képes Krónika szerkesztésével.* Mügeln, a ki előtt egy a Budai Krónika családjához tartozó codex feküdt, ezekhez az adatokhoz azzal a négy fejezetre (52—55) terjedő összefüggő betoldással együtt juthatott, a mely Manuel császárnak II. Géza és III. István ellen folytatott küzdelmét tárgyalja. Hogy pedig ezt a részt Mügeln maga toldotta be az előtte fekvő szerkezetbe, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy az e fejezetben tárgyaltakat kétszer beszéli el. Ez a négy fejezet pedig a Bécsi Képes Krónikában egyáltalán nincs meg.

Kétségtelen lévén, hogy az a szöveg, mely Mügeln előtt feküdt, a Budai Krónika családjához tartozott, felmerülhet az a kérdés is, hogy *e csoportnak melyik kéziratához* áll tehát Mügeln legközelebb? s vajjon a ma ismert kéziratok egyike lehetett-e a német dalos forrása?

Legtávolabb áll Mügelntől kétségtelenül maga a nyomtatott *Budai Krónika,* melyről már ismételten volt alkalmam hangoztatni, hogy családjának legszélső tagja.[4]) Mügeln az Acephalus- és Sambucus-codexekkel egyezve, Róbert Károly apuliai útjával

[1]) Visegrád.

[2]) Hogy az itélet tényleg negyedíziglen sujtotta a családot, tudvalevő. A merénylet okát még egy névtelen olasz író is így adja elő.

[3]) Összeállítottam: A Budai Krónika. *Századok,* 1902. 812—814. ll.

[4]) A Budai Krónika. *Századok,* 1902. 617—625. ll.

Digitized by Google

ér véget, a Budai Krónika azonban Küküllei művének beszövése előtt még elmondja a visegrádi tanácskozást, nehány incidentiát, mely a sáskajáráson kivül mind visegrádi eseményeket tárgyal, majd a király halálát és a temetési pompákat, átszőve Csanád esztergomi érsek halotti beszédével, s befejezve az elbeszélést Károly király haláláról szóló metrumokkal. És a szövegben is vannak helyek, melyek a Budai Krónika közelebbi rokonsága ellen szólnak, míg Mügelnnek csak egy olyan helye van, a hol a többi codexekkel szemben a Budai Krónikával egyezik. A rozgonyi csatában elesettek közt ugyanis említi csupán a Budai Krónikában meglevő »Petrus castellanus de Beregh« nevét, de itt is mindjárt ezután olyanokat (Gurke fia Gurke és Péter fia Mihály) említ, a kik viszont a Budai Krónikában nincsenek meg. (69.)

A Budai Krónikával ellentétben kihagyja Imrénél a Sambucus- és Acephalus-codexben is hiányzó »et genuit filium nomine Ladislaum« szavakat is. (59.) A Sambucus-codexszel [1]) egyezik a Budai Krónikával szemben akkor is, mikor a kalandozásoknál (15) a karinthiai betörésnél a karinthiai herczeget »Eberhart«-nak nevezi,[2]) és a bulgáriai kalandnál, mikor a Sambucus-codex »et civitates eorum destruentes« szavait is lefordítja: »und die stat badewe zustorten vnd verpranten.«

De viszont a *Sambucus*-codextől is lényegesen eltér Mügeln leírása Velencze alapításánál (8), a hol hozza csupán a Sambucus-codexben hiányzó »Veneti quidem sunt Troiani ut cronica canit veterum, post excidium enim Troie Aquilegie permanserunt, quam et fundasse perhibentur« szavakat, de azután kihagyja a következőket, a melyek pedig már a Sambucus-codexben is megvannak. Ez természetesen nem zárná ki annak a lehetőségét, hogy Mügeln előtt ugyanaz a kézirat feküdt, mint a Sambucus-codex írója előtt, a ki itt tévedésből egy helyet kihagyott.

Még közelebb áll azonban Mügelnhez az elején megcsonkult *Acephalus*-cod. x. Van Mügelnnek III. Henrik Aba elleni hadjáratánál (24) egy helye: »an ein furt vnd tzoh do laytlich«, mely csak az Acephalus-codexben meglevő »facili vado« szavaknak felel meg. Feltűnő itt az is, hogy az Acephalus-codexben is megvan II. István uralkodásánál a Bécsi Képes Krónika interpolatióinak nyoma, de Mügelntől eltérő alakban. Különben ennek közvetlen használata sem valószínű, mert a várkonyi jelenetről és Csanád esztergomi érsekről szóló betoldásainak Mügelnnél semmi nyoma.

Még nehezebb a Budai Krónika családjának valamely elve-

[1]) A Budai Krónikában: *Bernhard.*
[2]) Az Acephalus-codex itt még csonka.

Digitized by Google

szett codexét ſszintén kivonatoló *Pozsonyi Krónika* Mügelnhez való viszonyát megállapítani. Kivonat és fordítás sokkal kevésbbé tartották meg az eredetinek sajátságait, semhogy pontosabban összehasonlíthatnók őket. Feltűnő egyezésük mégis, hogy egyedül ők ketten tesznek említést Róbert Károly törvénytelen fiáról Kálmánról. (69.)

Azt kétségtelenül kimondhatjuk, hogy Mügeln szövege az Acephalus- és Sambucus-codex szövegéhez áll közelebb, de ennél tovább már azért sem mehetünk, mert Mügeln átdolgozásában és fordításában a szöveg nem nyujt elég támpontot a pontosabb következtetésekhez.

De ha itt positivebb eredményt nem is érhetünk el, elég positiv eredmény az, hogy Mügeln forrása a Budai Krónika családjához tartozott. Ez a szerkesztés pedig, úgy a hogy Mügeln átvette, már *Nagy Lajos uralkodásának elején megvolt.* Megvolt tehát még az előtt az időpont előtt, a melyre Helm Mügeln magyarországi tartózkodását teszi (1346—1353). És tiszta dolog ezután az is, hogy a német nyelvű szöveg még a Bécsi Képes Krónika szerkesztésének kialakulása, tehát még *1358 előtt keletkezhetett.* Mindazok az adatok és okoskodások tehát, melyeket a krónikák ezen keletkezési rendjéhez s a fenti évszámokhoz fűztek, ezzel maguktól összedűlnek.

Domanovszky Sándor.

Digitized by Google

KERCSELICH ÁDÁM BOLDIZSÁR.

1715—1778.

A zágrábi délszláv Akadémia kiadásában pár év előtt egy nagyobb munka jelent meg Kercselichről,[1]) ki mint történetíró minket is közelről érdekel, s így talán nem lesz felesleges, vele e helyen legalább röviden foglalkoznunk.

A munka szerzője, illetőleg sajtó alá rendezője, *Smičiklas Tádé*, bevezetésül megírta horvát nyelven Kercselich életrajzát s összes nyomtatott és kéziratban maradt műveinek kritikai méltatását; ezt követi (1—538. ll.) a latinúl írt *Annuák* szövege, majd a függelékben (Additamenta, 539—558. ll.) az 1740—1767-ig élt horvátországi bánok, püspökök, főispánok stb. névsora, azután (558—587. ll.) Branjug György, Klobusiczky Ferencz, Thauszy Ferencz zágrábi püspökök életrajza, Kercselich végintézkedése kéziratairól és könyvtáráról, melyeket Horvátországnak ajándékozott, végre nehány hozzá intézett levél, befejezésül pedig egy bő *summarium*, vagyis az Annuák részletes tárgy- és névmutatója.

Smičiklas gondosan felhasználta Kercselich korábbi életíróinak részint kéziratban maradt, részint nyomtatásban megjelent munkáit,[2]) valamint azokat a Kercselichhez intézett becses leveleket is, melyeket Kollártól, Cornidestől, Praytól és másoktól a zágrábi egyetem könyvtára őríz.

Kercselich 1715 febr. 5-én született a Zágráb melletti Brdoveczben, előkelő nemes családból. Ősei Corbaviából származtak, ezért írja magát: *de Corbavia*. Családja vagyonának egy része elveszett a jezsuiták miatt, mit rokona, Stepanics Ádám zágrábi kanonok

[1]) Balthasari Adami Kercselich Annuae, 1748—1767. Procemio de vita operibusque scriptoris praemisso digessit *T. Smičiklas*. Zágráb, 1901—1902. 8-r. 4. LXX, 668 l. (Monum. spect. hist. slav. merid. Vol. XXX. Scriptores. Vol. IV.)

[2]) *Baričević Alajos:* Vita Rev. B. A. Kercselich, abbatis et Zagrabiensis canonici. (Kézirat a zágrábi Akadémia levéltárában.) — *Kalafatić Vincze:* Oratio funebris, 1778. (Nyomtatvány a zágrábi egyetemi könyvtárban.) — *Mesić Máté* közleményei: Rad, XXXII. köt. 1875. 1—83. ll. és Starine, VIII. köt. 1876. 93—242. ll.

Digitized by Google

azzal akart jóvátenni, hogy 1758-ban kelt végrendeletében örökösévé tette; de a hagyaték átvételét Thauszy Ferencz püspök meggátolta.

Kercselichet nyolcz éves korában a zágrábi jezsuiták nevelésére bízta atyja; tizennégy éves korában papnövendék lett, a bécsi horvát collegiumban bölcsészetet, a bolognai horvát intézetben jogot és theologiát tanult. Bolognában elsajátította az olasz és franczia nyelvet; különösen olaszúl oly jól megtanult, hogy ezen nyelven sonetteket is írt Szent László magyar király tiszteletére. Az 1738 év végével mint »doctor philosophiae et theologiae« tért vissza Zágrábba, hol Branjug püspök és a káptalan tagjai buzdították tanulmányai folytatására. Felszólították, hogy írja meg a zágrábi püspökség történetét, sőt Marcellović 1740-ben átadta neki erre vonatkozó kéziratos munkáját s felhívta, hogy azt fejezze be és adja ki e czímen: *Historia ecclesiae Zagrabiensis*. Hogy nyugodtan dolgozhassék, a püspök már 1739-ben a Sziszek mellett levő szeli plebániát adományozta neki, itt azonban kevesebbet foglalkozhatott tanulmányaival, mint gondolta. Plebánussága idején pusztított a pestis és Kercselich hősies önfeláldozással volt népének segítségére, a miről Mária Terézia is dicsérettel emlékezik meg abban az oklevélben, melyben őt apáttá nevezte ki. Még mint plebánus, horvát nyelvre fordította Szalezi szent Ferencz Philotheáját, de ez a kézirat az egyházi censor kezén elveszett.

Mint püspöki sublector 1745-ben a zágrábi papnevelő-intézetben tanította a rhetorikát. Ezen időtől fogva Branjug püspök belső köréhez tartozott, ki tudományáért igen nagyra becsülte őt. A püspök a papi immunitás védelmére egy tudós érvekkel támogatott iratot készített (1747) s azt Kercselichre bízta átnézés és kinyomtatás végett.

Kercselich már 1747 jan. 23-án zágrábi kanonok lett, a mivel akkor a pápai protonotariusság, vagyis praelatusi méltóság járt. Ekkor adta ki névtelenül Kazotti Ágoston zágrábi püspök életrajzát, melyet terjedelmes és dagályos előszóval Branjug püspöknek ajánlott. A püspök még azon év augusztus-havában a bécsi horvát collegium rectorává nevezte ki, hol a horvátországi nemes ifjakat nevelték. Kercselich ekkor harminczkét éves volt. Bécsi időzése alatt ismerkedett meg Van Svietennel, Kollár Ferencz Ádám udvari könyvtárnokkal és gr. Nádasdy Lipót magyar udv. kanczellárral. Mint a horvát collegium rectora természetes képviselője volt a zágrábi püspöknek és káptalannak az udvarnál s az udvari hivataloknál, és valóban sok fontos szolgálatot tett is nekik jogaik védelmében; különösen sokat fáradozott abban, hogy Branjug és az utána következendő zágrábi püspökök megkapják a szabad végrendelkezés jogát. Bécsben írt egy munkát a pápai reservatiók ellen és a magyar

Digitized by Google

király apostoli jogai mellett, midőn a pápa Klein püspök lemondása után maga akarta utódát kinevezni. Mária Terézia ezért igen hálás volt iránta. Branjug püspök 1748 április 28-án elhalván, minthogy Kercselichnek Bécsben sok összeköttetése volt, mindazok levelekkel ostromolták, kik a zágrábi püspökséget elnyerni óhajtották; de Mária Terézia »proprio motu« báró Klobusiczky Ferencz erdélyi püspököt nevezte ki zágrábi püspökké, a miért a püspökséget kereső zágrábi kanonokok szemrehányásokkal illették Kercselichet, hogy nem akadályozta meg az »idegen« Klobusiczky kineveztetését.

Mária Terézia — mint a velenczei követ írja róla[1]) — nagyon értett ahoz, hogy jogait még a magyar alkotmány rovására is kiterjeszsze, s ebben készséges eszközei voltak: Kollár az ő értekezéseivel, gr. Nádasdy Lipót kanczellár ügyeskedéseivel és Van Svieten iskolai reformjaival. Kercselich mind a háromnak bizalmas embere, míg csak Bécsben tartózkodik, s az marad később is velök folytatott sűrű levelezése útján. Horvátországban féltek is tőle s erősen gyanusították azzal, hogy mindenről hírt ad az udvari köröknek. Mária Terézia maga adta át neki Ritter-Vitezovics történelmi kéziratait, hogy azok felhasználásával írjon egy oly irányú munkát, mely a Habsburg-dynastia jogai kiterjesztésének érdekét szolgálja. Mindez nagyra növelte Kercselich ambitióját s maga már biztosnak tartotta a püspökséget, melyre vágyott; de épen ez a heves vágy tette életét szerencsétlenné s őt mint történetírót elfogulttá és pártossá.

Kercselich a bécsi horvát collegium élén 1749 április elejéig állott. Klobusiczky Ferencz, miután a zágrábi püspöki székre kinevezték, még majdnem egy teljes évig Erdélyben maradt. 1749 ápr. 5-én tette le Bécsben az esküt mint zágrábi püspök s még aznap oldalkanonokává nevezte ki Kercselichet, a ki egyházi ügyekben jobb keze volt a püspöknek Bécsben. Ápr. 21-én Mária Terézia apáttá (de sancta Cruce de valle Segniensi) nevezte ki; a zengiek azonban igazolták, hogy ők mint törvényes patronusok e czímet jogosan már másnak adományozták; mire Mária Terézia jul. 23-án a »Sancti Petri et Pauli de Kács« czímű apátságot adományozta Kercselichnek. Midőn ezt megköszönni ment, a királynő megdicsérte eddigi működéseért s megsürgette, hogy Vitezovics munkáját folytassa és egészítse ki Horvátország meg Dalmáczia történetével s a Habsburgok ezen országokhoz való jogának bebizonyításával, biztosítván őt, hogy a levéltárakban bárhol szabadon kutathat. Ez a kegyesség tette Kercselichet az udvari politika hűséges szolgájává.

Eltelve a legszebb reményekkel, 1749 május végével Klobusiczky püspök kiséretében Zágrábba érkezett. A püspök bevonulása az akkori

---

[1]) *Arneth:* Venetianische Relationen, 318. l. Fontes rerum Austriacarum, XXII. kötet.

Digitized by Google

szokás ellenére minden ünnepélyesség nélkül (occulte et sine pompa) ment végbe; lehet azért, mert még a káptalan is elégedetlen volt kineveztetésével.

Kercselich mint oldalkanonok valóságos rabja volt püspökének, ki midőn 1751-ben a pozsonyi országgyűlésre ment, azt szerette volna, hogy Kercselich ott is mellette legyen s dolgait intézze. Ezért azt kívánta, hogy a káptalan őt küldje Pozsonyba követül; de az irígy káptalan, nehogy Kercselich püspökké legyen, mást küldött. A püspök azonban mégis magával vitte őt; de már juniusban haza kellett térnie, mert a báni határőrvidéken lázadás ütött ki, melynek lecsendesítésére a Kulpán-túli vidékre vele együtt Erdődy báni helytartót és Patacsics Ádám kanonokot küldte ki a királynő. Pozsonyból nagyon kelletlenül távozott, mert tudta, hogy ha ott nem lesz jelen, a tömeges főpapi előléptetésekből ki fog maradni, a mi úgy is történt. Klobusiczky 1751 jul. 30-án kalocsai érsekké lett s többé vissza sem tért Zágrábba. Elválásukkor kedvelt oldalkanonokát ki akarta tüntetni, de a zágrábi káptalanban nagy ellenzésre talált. Zágrábi püspökké Thauszy Ferencz boszniai püspököt tették meg, a ki Kercselichet goriczai főesperessé akarta kinevezni s megígérte neki, hogy gondoskodni fog róla, hogy püspökséget kapjon. A káptalan azonban Kercselich előléptetését nem akarta elismerni, Thauszy tehát Kercselichet mellőzve, mást nevezett ki goriczai főesperessé, a mi heves vitát idézett elő. Kercselich ezen mellőztetése miatt panaszszal fordult Mária Teréziához, Nádasdy Lipót kanczellárhoz és Klobusiczkyhoz, de hiába. E dolog végleg elkeserítette s ezért később bosszut is állott Thauszy püspökön. Megkezdődött az ádáz harcz Kercselich és a püspök között.

Míg Klobusiczky mellett volt, keveset dolgozhatott tudományos téren. Távoztával fellélegzett, de nem bocsátotta meg neki, hogy sok munkáját jutalmazatlanúl hagyta. Nagyon rövidre fogta életrajzát. Elismeri, hogy eszes ember volt, de felhányja, hogy egyházi dolgait vele, világi ügyeit pedig titkárával, Bandi Ferenczczel végeztette. Batthyány bán előterjesztésére a királynő 1752 jan. 2-án a báni tábla ülnökévé nevezte ki. Ez némi elégtételül szolgált neki; jogi ismereteit nagyrabecsülték, sokan fordultak hozzá jogi tanácsért, és széleskörű jogi ismereteinek nemcsak a káptalan, hanem mások is hasznát látták. Végre megjött a bosszu alkalma. Thauszy megerősítése Rómából 1752 április végén azzal jött meg, hogy az esküt vagy a primás, vagy a pécsi püspök kezébe leteheti. Thauszy az esküttételre egy kanonokot akart maga helyett subdelegálni s megkérdezte Kercselichtől, hogy egyházjogi szempontból lehetséges-e ez? Kercselich tudatosan félrevezette, hogy a dolog igen is lehetséges, a mit midőn Thauszy a primással közölt, ez gúnyosan válaszolá, hogy püspöktől ily járatlanságot az egyházi jogban nem várt volna.

Digitized by Google

Most a püspök keresett alkalmat, hogy Kercselichen bosszut állhasson. Annyi bizonyos, hogy a büszke Kercselich sohasem tett egy lépést sem a kibékülésre, sőt a püspök halála után sem kímélte annak emlékét irataiban. Tudományára a vele ellenséges káptalan sokszor rászorult; mégis midőn a consistoriumban bejelentette a káptalannak, hogy a zágrábi egyház történetét tárgyaló művét kinyomatja, a kanonokok — jóllehet a bejelentést nagy örömmel fogadták — utóbb a püspök befolyására a kinyomatást minden módon meggátolni iparkodtak. Azt hozták fel, hogy eddig egy zágrábi kanonok sem nyomatta ki iratait, s Rattkay György történetírót is előzték a káptalanból munkája közrebocsátása miatt; hogy az egyházmegye sok századon át megvolt a nélkül, hogy történetét kinyomtatták volna; hogy a püspök nem szereti a könyveket és Kercselich e művével lealázná kanonoktársait, kik könyveket nem írnak, s ő maga föléjök emelkednék; különben is a tudós papok csak veszedelmesek az egyházra nézve, a mint hogy pl. Luther is az volt. A püspök két kanonokot bízott meg a censurával s ezek bekövetelték a kéziratot, de Kercselich nem akarta azt kezökhöz adni, nehogy ez a kézirat is eltűnjék a censorok kezén, mint eltűnt volt a *Philothea* fordítása is. A kinyomatási engedélyt a horvát országos gyűlésen 1755 jan. 2-án mégis kihirdették, de az első kötet csak tizenhat év mulva, 1770-ben, Thauszy halála után jelent meg.

A horvát rendek 1754 máj. 27-én megkérték Kercselichet, hogy segítse őket tudományával a horvát-stájer-krajnai határperben; de mert nem eléggé dícsérték őt és munkáját az országgyűlésen, benyujtott dolgozatát visszavonta, nehogy azzal mások arassanak dicsőséget. Annuáiban megjegyzi, hogy olvasta IV. Béla diplomáját, mely István horvát és stájer kapitány részére megállapítja a Horvátországhoz tartozó összes várak határait; ezzel el lehetne dönteni a vitát, de ő nem közli, mert »itt úgy sem törődik senki a közjóval.« Erről az oklevélről különben sehol sincs említés sem kézirati feljegyzéseiben, sem kinyomtatott műveiben. Az országgyűlés nemcsak a határrendező bizottságba, hanem a conscriptionalis bizottságba is beválasztotta, s Kercselich sok adatot jegyez fel irásaiban a nép ellen Kőrös megyében elkövetett igazságtalanságokról, hol a conscriptiót végezte. Az urak túlkapásai, az igazságtalan terhek 1755-ben parasztlázadást idéztek elő Horvátországban, a miről sokat ír az Annuákban. A parasztok iszonyúan kegyetlenkedtek az urakon. Rauch János vicebán jelentékeny számú nemes csapataival hamar szétverte a lázadókat s a nemesség nem elégedett meg a könnyű győzelemmel, hanem a jobbágyságot kegyetlenűl fosztogatta és akasztatta. A parasztok keserves panaszaira Mária Terézia bizottságot küldött ki a lázadás igazi okainak kipuhatolása végett. A bizottság elnöke, gróf Althan János Mihály, azt jelentette

Digitized by Google

Bécsbe, hogy csak a kormányrendszer megváltoztatásával lehet a bajokat orvosolni; mire megbízták, hogy ez iránt tegyen javaslatot. Althan gróf megkérte Kercselichet, hogy készítse el azt és jutalmúl a nagy javadalmú zágrábi nagyprépostságot igérte neki. Kercselich munkához látott. Althan azt is megigérte, hogy a dolgot titokban fogja tartani és soha senki sem fogja megtudni, ki a javaslat szerzője. Kercselich két javaslatot készített. Egyik szerint a kormányhatalom egész Horvátországban a határőrvidékkel együtt egy gubernium kezébe adatnék, mely tizenkét tagból állana, kik részben papok és katonák, részben főurak és nemesek lennének; a megyék csak látszólag (ad speciem) tartandók fen, a közigazgatást nem ezek, hanem a kerületi bírák látnák el; a határőrség tisztikara csak katonai szolgálatot teljesítene; évenkint kétszer összehivatnék az országgyülés, melyen a generálisok is megjelennének; a közös országgyűlésre ezentúl is delegatusok választandók; a bírósági szervezet mostani állapotában maradna. A másik tervezet szerint — ha ez nem találtatnék megfelelőnek — a horvát vármegyék a magyar vármegyék szervezete szerint alakítandók át.

Ezen javaslatok Althan környezetéből kiszivárogtak s nagy felháborodást keltettek Kercselich ellen, kit az idegen érdekek alávaló szolgájának tartottak.

Báró Sinnersberg nagyprépost 1755 jun. 15-én meghalt. Kercselich minden fát megmozgatott, hogy a megigért javadalmat elnyerje, de Thauszy gyorsabb volt és mást neveztetett ki nagyprépositá. A káptalant rávette mindjárt a Sinnersberg halála utáni napon, hogy a halálesetet bejelentvén a bánnak és kanczellárnak, kinyilatkoztaták, hogy a káptalan bármely tagja kinevezhető nagyprépositá, kivévén Kercselichet, ki püspökével szemben engedetlen és Radics kanonok hagyatékából sikkasztott. Kercselichet gr. Kolonics László, b. Skerlecz Péter és gr. Nádasdy kanczellár levélben vigasztalták s kárpótlást igértek neki a mellőzésért. Batthyány a maga igazolására elküldte Kercselichnek a káptalan iratát, a püspököt pedig felszólította, hogy neki elégtételt szolgáltasson; de ez azt felelte, hogy semmiféle állásra elő nem léptetheti, mert ellene szégyenletes per foly sikkasztásai miatt. Kercselich erre Bécsbe sietett, hogy magát igazolja, mert ilyen perről semmit sem tudott. A királynő kijelentette előtte, hogy tudja, mikép a püspök ellensége neki; azon lesz, hogy pere mennél előbb bevégződjék, de addig nem léptetheti elő.

Mialatt Kercselich 1755-ben Bécsben járt, a püspök és a káptalan erősen dolgoztak, hogy tönkre tegyék. Kercselich ártatlansága tudatában bátran szembe nézett a fergeteggel. Ellenségeit nagy hírneve keserítette el, ő pedig büszkén megvetette őket. A püspök hamarosan összeállította a delegált bíróságot, mely öt zágrábi, két

Digitized by Google

csazmai kanonokból, egy jezsuitából és egy pálos szerzetesből állott; vádlóúl Malenics György püspöki ügyvédet rendelte ki. A vádiratot és az idézést szept. 9-én Kercselich ajtajára szegezték; az idézés szept. 27-re szólott; nagyon siettek, hogy távollétében *in contumaciam* elmarasztalhassák. Védőnek senki sem vállalkozott és a bán kénytelen volt hivatalból Krajačić Benedek ügyvédet védőül kirendelni. Kercselich Bécsből hazajövet szept. 24-én Szentiván-Zeline községbe érkezett, hol volt tanítványánál, Dumbovics Miklós plebánusnál hált meg; de ez is denunciálta a püspöknél, hogy azt mondta volna Mária Teréziáról, hogy a királynő még a zágrábi székesegyházat is odaadná a vlahoknak (görög keleti szerbeknek), ha kérnék tőle. Innen gróf Patacsics Jánoshoz, szintén volt tanítványához ment, ki azt tanácsolta neki, hogy ne menjen Zágrábba, mert hatalmas ellenségei fellázítják ellene, mint eretnek, sikkasztó és hazaáruló ellen a népet; házát ki fogják rabolni, rombadöntik s őt magát agyonverik. Kercselich kanonoki birtokára, Brescébe vonult s onnan jelentette a káptalannak, hogy védői Stepanics Ádám kanonok és gr. Patacsics János lesznek. A püspök Krajačić védőt pénzzel, Stepanicsot igéretekkel és fenyegetéssel akarta rábírni, hogy Kercselich ellen dolgozzanak. A második idézés nov. 12-re szólott. Kercselich megjelent Zágrábban, a mi ellenfeleit zavarba hozta. 1756 január 11-én a kirendelt bíróság elnöke, Recs kanonok megjelent nála, hogy egyezkedésre bírja. Kercselich az ajánlatot visszautasította, mert ezzel bűnösségét ismerte volna be. Érdekes jelenet volt, mikor bemutatta a bíróságnak azokat a leveleket, melyeket a püspök és a kanonokok, mostani vádlói és bírái írtak hozzá 1748-ban Bécsbe, mikor ott rector volt, mely levelekben pártfogását kérik az udvarnál előléptetésök ügyében. E leveleket elvették tőle és eltüntették.

Az ellene emelt vádak a következők voltak: 1. Midőn Petkovics káptalani adószedő 1753-ban bolognai rector lett, az adószedést Kercselichre bízták. Most a beszedett pénzt keresték rajta; de ő nem szedett be semmit, mert a Kőrös-megyei conscriptió ügye foglalta el. Ezért sikkasztással vádolták. — 2. Radics kanonok végrendeleti végrehajtója volt, kinek hagyatékából 760 forintot ellopott. Kercselich késznek nyilatkozott elszámolni és tagadta, hogy lopott volna. — 3. Bécsi rectori számadásaiban 1748—1749-ből 3000 forintról nem számolt, tehát ezt a pénzt is ellopta. Kercselich számadásait hét év előtt rendben találták, tehát nem lopott. — 4. Nem jár templomba, istentelen életet folytat. Kercselich azzal védekezik, hogy súlyos beteg is volt, meg országos küldetésekben is járt. — 5. Erkölcstelen sodomita. E gyalázatos vádat, mint alaptalant, maguk a vádlók is visszavonták. — 6. Hazaáruló; az Althan-féle javaslatot írta. Kercselich azzal védi magát, hogy e javaslat meg sem jelent; kívánja annak kinyomtatását. — A delegált bíróság

Digitized by Google

1756 decz. 29-én megfosztotta kanonoki jövedelmeitől, hogy azokból fedezze, a mit »sikkasztott.«

Az igazságtalan pert évekig húzták, s miután a vádakból semmit sem tudtak bebizonyítani, nehogy a püspököt compromittálják, Kercselichet felmentették azon feltétel alatt, hogy a püspöktől bocsánatot kérjen. Ezt meg is tette, de a kibékülés csak színleges volt. 1760-ban újra elfoglalta kanonoki állását. Négy évig semmi jövedelme sem volt. Az új horvát bán, gr. Nádasdy Ferencz, a maga tájékoztatására felkérte, írja meg neki egy munkában, hogyan kormányozták elődei Horvátországot. Kercselich barátai vendégszeretetéből élve, magával vitt jegyzeteiből, a Corpus Jurisból, Vitezovics és Lucius műveiből rövid idő alatt megírta *Systemata varia gubernii regni Hungariae et Sclavoniae* cz. művét, melyben a bánok sorrendjét adja, vázolva kormányzásuk módját Kálmán királytól 1715-ig; megállapítja, mi volt a *totius Sclavoniae banus*, a tengermelléki (primorjei)bán, a dalmát-horvát bán, a szeverini, jajczai, boszniai bán, mily időrendben kormányoztak, mikor keletkezett a károlyvárosi és a varasdi generalatus. Főképen Ritter-Vitezovics banologiájára támaszkodott. Az eredeti kéziratot átadta a bánnak, de barátai is lemásolták maguknak. E műve soha sem jelent meg nyomtatásban; új dolog, az író vallomása szerint is, nincs benne. A bán ötven aranynyal jutalmazta munkáját és igen megdicsérte. Inségében ifjak tanításával foglalkozott. Tanítványai a Sermage, Hadrović, Penović, Vrhovác és Raffay családok ivadékai voltak. Sermage Péter gróf kivette János nevű fiát a Terezianumból és Kercselichre bízta. Ezért megharagudtak a jezsuiták, kik akkor a Terezianumban tanítottak és a grófot bevádolták a királynőnél. Sermage mentegette magát, de a királynő helyeselte eljárását. Kercselich philosophiáját mint eretnekséget megtámadták a jezsuiták és franciskánusok, mert szakított a scholastikával. Kercselich panaszkodik, hogy a jezsuita iskolákban a latin nyelven kivűl épen semmit sem tanulnak meg alaposan; nem szerette sem a jezsuitákat, sem általában a szerzeteseket. Mikor 1756-ban Belovárba és 1764-ben Károlyvárosba tanárokúl cseh piaristákat hoztak be, ezeket az udvar kémeinek nézte. A jezsuiták ellen való ellenszenvét — úgy látszik — nem hirdette, különben Thonhauser Theophil provincialis 1752-ben nem illette volna az »amicus jesuitarum« névvel; de szabad folyást engedett nézeteinek a halála után publikált Annuákban; itt lelkesen dicsőíti Barkóczy Ferencz egri püspököt, mert kiszorította a jezsuitákat a lyceumból; a primást, mert kitette őket a nagyszombati seminariumból és a bécsi Pazmaneumból, s örömmel kiált fel: »A jezsuita igából felszabadítottak minket!«

A püspökkel való látszólagos kibékülése után 1760-ban újra elfoglalta kanonoki állását, de némely jövedelmeket akkor is meg-

Digitized by Google

vontak tőle. Szorgalmasan dolgozott és a munkában keresett vigasztalást; betegeskedni is kezdett, de azontúl semmi fontosabb esemény nem zavarta fel nyugalmát. Laurencsics Miklós jezsuita 1762-ben kiadta Vitezovics krónikáját. Ebben az 1744—1762 évi részt Kercselich adatai alapján írta, kiről a toldalékban mondja, hogy »sokat szenvedett mint az üdvözítő s mindvégig szerette hazáját és a tudományokat.«

Kercselichet nemsokára ismét hazaárulással vádolták. A bécsi udvari nyomdában megjelent Kollár Ádám munkája: *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Hungariae*, mely erősen támadta a magyar alkotmányos jogokat. Pozsonyban 1764 julius-havában épen együtt volt az országgyűlés, melyen jul. 3-án Mária Terézia férjével és fiával Józseffel megjelent. Az udvar tagadta, hogy része volna Kollár munkájában s azt el is tiltotta, de a rendek nem hittek és megtagadták a javaslatok tárgyalását. Barkóczy primás palotájából nemsokára egy ellenirat jelent meg *Vexatio dat intellectum* címmel, mely a nemesség jogait védelmezte a királylyal szemben.[1]) Barkóczy kegyvesztett lőn és sokaknak esküt kellett tenniök, hogy nincs részök a szerzőségben. Paksy püspök azt vitatta, hogy a *De originibus* stb. munka szerzője nem Kollár, hanem Kercselich; ez meg azt állította, hogy a *Vexatio* cz. iratot Paksy írta. Kétségtelen, hogy Kollár sok adatot merített Kercselichnek *De sublimium duarum potestatum fundamento et concordia* és *Dissertatio de Tripartito* című műveiből, fel is említi, hogy sokat köszönhet Kercselichnek, a kit ezért hevesen vádoltak.

Az *Institutiones politicae pro captu studiosae juventutis* cz. munka kézirata lappang. Kéziratban maradt a pécsi egyházmegye története is: *Ad Dei gloriam episcopatus Pente- seu Quinqueecclesiensis ecclesiae notitiae veteres* (1764). Ezt Klimo pécsi püspöknek ajánlotta Kercselich. A püspök azzal küldte vissza kéziratát, hogy nem érdemes kinyomtatni. Ma csakugyan értéktelen, de van két nagyérdekű függeléke. Az elsőben értekezik Horvátország viszonyáról Magyarországhoz Szent László és Kálmán korától a XV-ik századig; a másodikban azt fejtegeti, hogy a három alsó vármegye nem tartozik Magyarországhoz, hanem Horvátországhoz. Ez a legrégibb értekezés ezen tárgyról. A bevezetésben is értékes adatok vannak az akkori történetirodalom és irodalomtörténet köréből, valamint saját dolgozatairól. Panaszolkodik, hogy érdemeit nem ismerik el sem az udvarnál, sem hazájában, s azon tanakodik, nem volna-e legjobb minden munkáját tűzbe vetni.

Az Annuákban több helyen a horvát álláspontot védelmezi,

---

[1]) A *Vexatio dat intellectum* cz. röpiratról olv. Concha Győző ezikkét. *Századok*, 1880. 590. l.

Digitized by Google

főkép ott, a hol Szlavónia Horvátországhoz való viszonyának végleges rendezéséről szól. Kárhoztatja, hogy Szlavónia a magyar országgyűlésre külön követeket küld s adózás tekintetében a magyar országgyűlésnek és a helytartótanácsnak van alávetve; korholja azokat, kik ez állapot okai, melynek a vége az lesz, hogy Horvátországgal is így fognak bánni s a bán méltósága üres címmé válik; hibáztatja, hogy a horvát országos gyűlés az 1751-iki magyar országgyűlés törvényczikkeit csak felolvastatta és elfogadta minden megvizsgálás nélkül. Pozsega 1765-ben szabad királyi város lett s a meghirdetést a horvát káptalanok mellőzésével a pécsi káptalanra bízta; ezért attól fél, hogy ebből majd azt fogják következtetni, hogy azon vidékek Magyarországhoz tartoznak. Másutt ismét a magyar alkotmány védelmére a temesi bánságnak Magyarországba való visszakebelezését ajánlja és óvatosságra int, nehogy kerülő utakon Horvátországot Ausztriához kapcsolják, a mire már I. Lipót törekedett és a mit tollával Ritter-Vitezovics is támogatott. Panaszolkodik, hogy őt is efféle szándékokkal gyanusítják, pedig ő csak arra törekszik, hogy Horvátországot tisztességesebben kormányozzák. Sokat szenvedett paptársaitól s ezért hevesen kikel ellenök; mégis valahányszor a papok jogait a rendek ellen kellett megvédeni, mindig készségesen pártjukat fogta irataiban; így tehát nem igaz, hogy a papság ellensége lett volna, a miről vádolták. Hasonlóképen alaptalan az a vád is, hogy vallási dolgokban »újító és eretnek«; ő csak az előítéleteket és visszaéléseket kárhoztatja. A görög keletieknek ellensége és helyteleníti a nekik adott szabadalmakat, ellenben a vallási uniónak nagy barátja. Az Annuák vége felé mind kevesebbet beszél önmagáról. A horvát helytartótanács felállítását bizalmatlanúl fogadja, mert ebben Mária Terézia a horvát rendek megkérdezése nélkül intézkedett; nem sok jót vár tőle. Ezzel végzi az Annuákat.

Az Annuák teljes czíme: *Annuae sive historia ab anno inclusive 1748 et subsequis* (—1767) *ad posteritatis notitiam.* Ezen feljegyzéseit 1764-ben kezdte írni. Az előbbi évek (1748—1764) dolgait emlékezetből és jegyzetei alapján, s csak három év (1764—1767) adatait írta az eseményekkel egyidejűleg. Ez a mű voltaképen nem évkönyv, nem krónika, hanem mémoire és történelmi anyaghalmaz; czélja önigazolás és saját működésének, fáradozásának ecsetelése, a miért jutalmúl csak szenvedés jutott neki. Az Annuák kéziratát halála előtt egy évvel lepecsételve a zágrábi jogakadémia könyvtárában helyezte el azzal, hogy az csak halála után bontandó fel. Mikor felbontották, elképedtek tartalmán. A horvát helytartótanács horvát osztályának főnöke, az író volt tanítványa, báró Skerlecz Miklós, a kéziratot gróf Festetich tanácsosnak adta ki véleményes jelentéstétel végett, a ki a tanács előtt fájó szívvel tett jelentést az Annuák mérges és gyilkos tartalmáról. Pandora szelenczéjé-

Digitized by Google

nek mondja, mely nagy kíváncsiságot keltett, míg le volt zárva, de mikor felnyitották, sok kellemetlenséget támasztott. Talán hajlott kora és betegsége gátolta a szerzőt munkája átnézésében s így az egész mindenféle magán és nyilvános botrányok halmaza az olasz mémoire-ok mintájára. Ha a történelemnek akart vele szolgálni, nem lett volna szabad családi botrányok leírását a közügyek előadásába kevernie; de a szenvedély elvakította, nem néz vallást, állást, illedelmet; szemérmetlenül, szennyes kézzel sujtja a legtisztességesebb és legkiválóbb férfiakat — csupa mendemondák alapján; szenvedései elvakították, epébe mártotta tollát. Óvni kell a romlatlan ifjuságot, hogy e kézirathoz hozzá ne jusson; különben legjobb volna azt elégetni, mint Kercselich emberi gyarlóságának szánalmas megnyilatkozását. Ez volt Festetich véleménye. Az elnök erre fekete tintával kitörölte a kéziratból azt, a mi a jövő nemzedéket megbotránkoztathatná; a mi a törléses helyeken mégis kibetűzhető, az igazán szégyenletes. Kercselich talán nem is gondolta, hogy valaha az egész mű ki fog nyomatni.

Minden fogyatkozásai mellett is az Annuák 1748—1767-ig teljes képét adják Horvátország politikai és kulturális viszonyainak s megvilágítják az összes politikai kérdéseket, melyek akkor Horvátországban napirenden voltak. Kercselich feljegyzései az országgyűlési iratok után legfontosabb forrásai Horvátország történetének Mária Terézia korára nézve. Mária Terézia 1767-ben a horvát politikai élet központját Zágrábból Varasdra helyezte át, mert az ekkor szervezett horvát helytartótanács itt székelt. Kercselich ekkép elesett a közvetlen értesülés forrásától, sokat betegeskedett is, ezért az 1767 évvel az Annuák megszakadnak.

Kercselich nyomtatásban megjelent művei között a legfőbb munka: *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares.* (Zágráb, 1760. 2-r. 522 l.) Ezzel szerezte meg legelőször Mária Terézia kegyét; ebben védi a Habsburgok jogát Dalmácziára Velenczével szemben, melynek jogait viszont Farlati védelmezte. Könyvének a »notitiae praeliminares« czímet azért adta, mert benne nem rendszeres történetet ír, hanem csak anyagot nyujt, melyet a történetíró fel fog használhatni. A munka négy részből áll: 1. Pannónia a rómaiak alatt; 2. Horvátország és Szlavónia a horvát nemzeti uralkodók korában; 3. Szlavónia, Horvátország és Dalmáczia a magyar királyok, majd a Habsburgok alatt; 4. a korabeli Horvátország állapota (Status actualis Sclavoniae Croatiaeque cum eius accessoriis relatio), mely része a munkának igen értékes.

Egy másik munkája, a *Historia cathedralis ecclesiae Zagrabiensis* (Partis primae Tomus I. Zágráb, 1770.) előszavában azt mondja, hogy e művét sebtében írta, a mi azonban nem valószínű. Kovacsevics a zágrábi püspökség történetét ennél szélesebb alapon

Digitized by Google

írta meg; kézirata (Catalogus praesulum Zagrabiensium, 4-r. 300 l.) megvan a délszláv Akadémia levéltárában. Erről tudott Kercselich is, de a maga munkáját nagyobb tudományos értékkel bírónak tartotta. Farlati elismeri, hogy sok hasznát vette, Mikóczy ellenben azt a megjegyzést teszi róla, hogy Marcellovics kéziratát plagizálta benne, néhol szóról szóra, néhol rövidítve; kölcsönzött Vinkovics és Kovacsevics kéziratairól, sehol sem említve a forrást, melyből merített; sajátjából kevés van e műben. (Arkiv, XI. 4—5. ll.) Ez azonban túlzás, mert Kercselich a pécsi egyház történetét tárgyaló munkájában hálásan említi Marcellovicsot, ki maga adta át neki kéziratait kiegészítés végett.

A látszólagos kibékülés mellett is a gyűlölet Kercselich és Thauszy püspök közt idővel csak növekedett és Kercselich részéről nem szűnt meg a püspöknek 1769 jan. 11-én bekövetkezett halálával sem, mert mindig elkeseredetten szól és ír róla, noha a sajtó útján megjelent műveiben elismeri Szlavónia ujjászervezése körül szerzett érdemeit. Thauszy halála után Mária Terézia 1769 decz. 20-án csazmai főesperessé nevezte ki. Huszonhárom évig mellőzték a fokozatos kanonoki előléptetéseknél; mindig csak *magister canonicus* maradt, de elkeseredésében is azzal vigasztalódott, hogy nemcsak címzetes, hanem valódi *tanítómester* volt. Ezután már kedvezőbb anyagi helyzetbe jutott. Az új püspök Paksy János, és utóda Galyuf József nemcsak nem akadályozták művei kiadásában, hanem inkább buzdították; kanonoktársaival is jó viszonyba lépett s dicséri őket, hogy nyomdát és papirgyárat akarnak állítani. Noha mindinkább elbetegesedett, buzgón dolgozott tovább; fáradhatatlan volt a történeti anyag gyüjtésében és buzgólkodott a horvát országos levéltár jobb elhelyezése érdekében. Minden haladás barátja, az előítéletek ellen harczol, de a privilegiumokat lelkesen védi. Lábbaja már 1770-ben ágyhoz szegezte, ágyban ülve írt. Mint kinevezett főesperes, nem járhatta be kerületét, hanem a püspökök módjára pásztorlevelet intézett kerülete papságához: *De archidiaconi officio* (Zágráb, 1770. 24 l.) czímmel.

Varasdon 1774-ben adta ki *Scriptorum ex regno Sclavoniae a saeculo XIV usque ad XVII inclusive collectio* cz. munkáját, mely kívánsága szerint nem az ő, hanem Barics tanár neve alatt jelent meg. Kercselich e munkában Zwittingert akarta utánozni. A bevezetésben felsorolja a XIV. század előtti horvát írókat, azután *harmincz* rövid életrajzot közöl. Ránk nézve érdekesek: Gazotti Ágoston, János gercsei főesperes, Vitéz János, Brodarics István, Oláh Miklós, Dudics András, Istvánffy Miklós, Kitonics János, Levakovics Ráfael, Rattkay György, Ritter-Vitezovics Pál életrajzai, de hiányzanak Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter, Zrínyi-Frangepán Katalin és mások.

Kercselich 1777 jul. 10-én kelt adománylevelével könyvtárát

Digitized by Google

és összes kéziratait a zágrábi jogakadémiának adományozta; ezért Mária Terézia értékes gyűrűvel tüntette ki. A gyüjtemény 600 könyvből és számos értékes kéziratból állott. Az adományozó nemsokára ezután, 1778 márcz. 29-én meghalt. Eltemették a zágrábi székesegyházban. A jogakadémia azon évi április 6-án gyászünnepélyt rendezett tiszteletére, melyen Kalafatics Vincze jogakadémiai tanár mondott felette emlékbeszédet. Kercselichnek feltétlen dicsérői Kollár és Lakics. Horányi értékeseknek mondja munkáit, de nézete szerint nincs bennök rendszer, irálya pedig barbár latinságú. Katona csak annyit mond róla, hogy »sok balsors érte, irálya nem eléggé művelt.« Mikóczy (Banorum series. Arkiv, XI.) nem sokra becsülte Kercselichet, plágiumokkal vádolja. Safarik szerint horvát nyelven írt művei kevés értékűek. Egykori kanonoktársa, Bedekovics Boldizsár így jellemzi Kercselichet: »Tudományosan képzett ember volt, de sokat írt, a mit jobb lett volna meg nem írnia. Jelentékeny szellemi tehetség mellett kevés itélőképességgel rendelkezett s azt a keveset is megmérgezték szenvedélyei. Az egyház jogait elárulta, könyveit a káptalani szabályok ellen az akadémiának hagyta, a többi közt egy lepecsételt könyvet is, mely telve van gúnynyal előkelő egyének ellen. (Tehát tudtak az Annuákról!) Különben igen jótékony volt, sok szegény élt az asztaláról. Mikor temették, megrepedt a hatvan mázsás nagyharang, jeléül, hogy nem kell földi dicsőség után kapkodni.« Ebből a jellemzésből is látszik, hogy nemcsak Kercselichet vakították el a szenvedélyek, hanem kanonoktársait is.

Kéziratban maradt számos latin és nehány horvát nyelven írt munkája van a zágrábi délszláv Akadémia kézirattárában, a Gájféle gyüjteményben és Kollár kéziratai közt. Ezek közűl a következők fontosabbak:

Systemata varia gubernii regni Hungariae et Sclavoniae. (Akadémia, sign. IV. c. 24. Gáj-féle gyüjtemény, M. S. 10. B. 23. fol. 100 ív.) A kézirat tiszta, javítás nélküli, csak a régi czímet (Ad regnum Sclavoniae pertinentia) változtatta meg.

Brevissima, vera tamen notitia et cognitio banorum et banalis officii praeambula. (Zágrábi egyetemi könyvtár, M. S. 10. B. 4. fol. 131.) Ez Vitezovics banologiájának másolata, melyhez Kercselich függeléket írt: *Notitia officii Locumtenentiae Banalis.* (M. S. 10. fasc. XIX. 321.) Ezután következik: *Notitia officii protonotarialis, vicebanalis, capitaneatus.*

Notanda ad civilem historiam de et sub Leopoldo ac antea. (Akadémia, II. a. b. 23 l.) Az első üres lapra Fodróczy László 1821-ben nagy dícséretet írt róla, felemlítve, hogy Kercselich ebben leleplezi az osztrák udvari körök fogásait, melyekkel a magyar nemzetnek és alkotmányának elnyomására törekedtek.

Kronika aliti Spomenek vsega sveta vekov. (Világkrónika. Aka-

Digitized by Google

démia, III. 78.) A krónika három részből áll: a világ teremtésétől Krisztus születéséig; innen 1744-ig; 1744—1762-ig. Ezt a harmadik részt Kercselich írta.

De Celia seu Celbia. (U. o.) Két töredék; az első 2 folio levél, a második 8 folio levél. Jegyzetek Cilly történetéről és a Cilley grófokról; valószínűleg bevezetés egy nagyobb munkához.

Fundamentalis deductio communitatis Draganicensis. (U. o. fol. 3.) Történelmi alapon védi e nemes község jogait erdeire és legelőire, melyeket a károlyvárosi generálisok el akartak foglalni.

Ad historiam et eruditionem in monte Claudio. (U. o. fol. 2.) Helyrajzi és történelmi adatok a legrégibb kortól kezdve.

Memoriae ab anno 1565. (U. o. fol. 2.) Kivonat az 1565—1571-iki országgyűlési iratokból.

Historia canonicorum Zagrabiensium. (U. o.) Az eleje hiányzik, 15 folio lapon a XVII-ik századbeli zágrábi kanonokokról közöl jó életrajzokat.

Notata diversa sive fragmenta varia chronologica. (U. o. fol. 16.) Oklevél-kivonatok a zágrábi püspökség XV. századi történetéhez, azután chronologiai jegyzetek a római császárokról VI. Károlyig. Ez utóbbi rész értéktelen.

Descriptio civitatis Zagrabiensis. (U. o. 10 l.) Megállapítja Zágráb határait, szól római és középkori nevéről, zavarosan a horvát királyok koráról. Befejezetlen.

Cuinam in regni congregationibus de iure adeoque legitime competat praecedentia, an nempe collegiato Chasmensi capitulo vel PP. Paulinis. (U. o. 28 l.) Védi a káptalan elsőbbségét, a mit az országgyűlés a pálosoknak itélt meg.

De ecclesiarum cathedralium in particulari ecclesiae regni Hungariae vario multiplicique populo, huiusque obligationibus stb. (U. o. 17 l.) A káptalani alattvalókról és kötelességeikről. Joannes de Guerche értékesebb e tekintetben.

De finibus totius regni Hungariae . . . opus ad utilitatem . . . regum, totiusque reipublicae iura cognoscenda. Kellő előkészület nélkül szól a kérdésről, csak hogy Mária Terézia kedvében járjon, ki ezt a munkát szükségesnek tartotta.

Dissertatio de Tripartito sive opere Werbőczi. (U. o. 66 l.) Ebben aulikusnak tűnik fel, ki az udvar kegyeit keresi. Szerinte 1514-ig nem volt magyar törvénykönyv; a *Tripartitum* nem is tekinthető valóságos törvénykönyvnek, hanem olybá veendő, mint Gratianus munkája. Werbőczi művét nem törvény alapján fogadták el (non legitime sed consuetudine inductum), sokan tévesen mégis alaptörvénynek tekintik, pedig még az 1649-iki országgyűlés sem említi. Első, a ki a koronázáskor erre esküdött, I. Lipót volt 1655-ben. Kikel az ellen, hogy Werbőczi szerint az országgyűlés alkotja a

Digitized by Google

törvényeket, és azt vitatja, hogy a király adja a törvényt, melyet a nép helybenhagy. Werbőczi — szerinte — a királyi hatalmat árnyékká és üressé teszi; csodálja, hogy a királyok ezt tűrték, mert hatalmukra nézve veszélyesebb a töröknél. Nagy szerencsének tartja, hogy az aranybulla 31-ik szakaszát 1687-ben eltörölték. A Tripartitumot mint polgári törvénykönyvet is ócsárolja. Bosszankodik a *Vexatio dat intellectum* cz. röpiraton, mely a nemesség hatalmát a királyi hatalom fölé helyezi. Örül, hogy Mária Terézia egy új törvénykönyvet készül kiadni, mely Werbőczi művét feleslegessé fogja tenni. Szembetűnő, hogy e dolgozatával Kollár, illetőleg Mária Terézia terveit igyekezett előmozdítani.

De insulae Vegliae ad Venetos devolutione. (U. o. S. M. 10. B. 28.) A bevezetésben elmondja, hogy a bécsi udvar rossz néven vette, hogy Lucius Velencze jogait vitatja, s felhívta Ritter-Vitezovicsot ennek megczáfolására. Elmondja Vitezovics élettörténetét és megkezdett művét folytatja.

De sacrae regni coronae sive ecclesiae Hungaricae ecclesiastico iure. (U. o. 12 l.) A vége hiányzik; valószínűleg előmunkálat *Sublimium potestatum* cz. művéhez.

De episcopatu Svidnicensi. (U. o. 9 l.) A görög egyesültek horvátországi püspökségéről szól. Értékes munka. Valószínűleg válasz a kamara részéről Klobusiczkyhoz intézett kérdésre 1775-ből.

Privilegium Andreae regis 1217 ex transscripto capituli Chasmensis. (U. o. 7 l.) Pótlékokat tartalmaz a zágrábi püspökség és egyház történetéhez. Nem teljes.

Epistola de limitibus Licae et Corbaviae. (U. o. 4 l.) Nem teljes munka.

De sublimium duarum in mundo potestatum fundamento et concordia. (U. o. 115 l.) A munkát Ferencznek, Mária Teréziának és II. Józsefnek ajánlja. A bevezetés érdekes Kercselich életrajza szempontjából, mert megvilágítja Kollárhoz, Branjughoz és Marcellovicshoz való viszonyát. A munkában tüzetesen szól a magyar királyok egyházi főkegyúri jogairól, továbbá ősi törvényhozói hatalmukról, a mit a Tripartitum felfogásával szemben védelmez.

Ad Dei gloriam episcopatus Pente- seu Quinqueecclesiensis ecclesiae notitiae veteres, 1764. (Zágrábi egyetemi könyvtár, S. M. XI. D. 27. 485 l.) A pécsi püspökség története. Egy *Appendix*-ben Magyar- és Horvátország viszonyát tárgyalja Szent László és Kálmán korától a XV-ik századig; részletesen szól Radó nádor okleveléről is, majd azt fejtegeti »quod tres inferiores comitatus non ad Hungariam sed ad Sclavoniam pertineant.« E munkát Klimó pécsi püspöknek ajánlotta. Az ajánlást követi az előszó, mely azért becses, mert ebben szól az ő történetírói kritikájának alapelveiről és főbb

Digitized by Google

történelmi munkáinak forrásairól. (Ezt az előszót Smičiklas is közli: Monumenta, XXX. Előszó, LVIII—LXIV. ll.)

De comitatu Severinensi compendiosa notitia. (U. o. 12 l.) Földrajzi leírás, Fiume város történetével és Mária Terézia 1776-iki oklevelével.

Colloraria ad opus: De regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae notitiae praeliminares. (U. o. 526—578 l.) Pótlás és függelék a nyomtatásban megjelent munkához.

Historia celebris ecclesiae Zagrabiensis continuata. (Zágrábi püspöki levéltár, 173 l.) Részletes életrajzi adatokat közöl a zágrábi püspökökről és más egyházi férfiakról Bratulics Simontól kezdve Petretics Péterig, tehát 1661-ig, azután *Memoriae aliarum rerum his annis* czím alatt időrendi sorban ismerteti az ezen idő alatt tartott horvát országos gyűlések lefolyását.

Catalogi Zagrabiensium Antistitum. (U. o.) A püspökök névsorát közli Bratulicsig 13 lapon, azután a zágrábi kanonokokét 1655-től kezdve. Ezt a munkát folytatja kanonoktársa Bedekovics Boldizsár, ki Kercselichről — mint már fentebb említettük — igen kemény ítéletet mond.

De urbe Segniensi. Történelmi alapon sürgeti az országgyűléstől Zeng megye visszaállítását. — *Vera et genuina informatio.* A zágrábi püspök és káptalan birtokviszályára vonatkozó adatok. — *Parochiae quae praetenduntur ab episcopo Bosnensi in Sclavonia inferiori.* Fontos. — Levél Varasd városához, melyet Klobusiczky püspök számára írt Kercselich. — *Collegium Vindobonense et alumnos concernentia.* A bécsi horvát collegium tanulóinak névjegyzéke 1748-ból, midőn Kercselich volt a rector. — *Diversa fragmenta.* — Ezeken kivűl van még *huszonkilencz* értéktelenebb kézirata, többnyire ismert oklevelek másolatai, melyek czímét Smičiklas az előszóban közli.

Mesićnek, de főkép Smičiklasnak tanulmányai és munkái Kercselich teljes életrajzát adják és összes munkáinak kimerítő ismeretéhez vezetnek bennünket.

MARGALITS EDE.

Digitized by Google

MŰVELTSÉGTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK.

I.

A MAGYAR MOLNÁR.

Ezzel a fontos szóval és fogalommal a Magyar Nyelvtörténeti Szótár igen kurtán végez. Csak annyit mond róla, hogy *molnár* = molendinarius, pistrinarius, molitor, müller; azaz: *molnár* = molnár. Ezt a magyarázatot az Oklevél-Szótár egy csomó semmitmondó tulajdonnévvel egészíti ki. Mármost az olvasó, a ki a *molnár* szó jelentésének történeti fejlődéséről szeretne valamit tudni, egyik nyelvtörténeti szótárunkban sem talál többet, mint a mennyit úgy is tud. Szükségesnek tartjuk tehát a magyar *molnár*-ral kissé közelebbről megismerkednünk.

Tudjuk, hogy a XVI. és XVII. században igen sok és igen sokféle malom volt hazánkban. A legtöbbnek szerkezete kezdetleges volt ugyan, de épen azért, mert az őrlés lassan ment, s mivel a malmok igen kicsinyek voltak, számuk mód nélkül megszaporodott. Az emberek az állati erőn kivül a szelet, az esőt, sőt a felhőszakadást is felhasználták malmaik hajtására. A *pokolidő malma* pl. csak »pokol időn forgott«, a *vizes üdő malma* csak esőzéskor járhatott. Mivel a régi időben minden olyan gépelyt malomnak neveztek, a melynek kerekeit vízi vagy állati erő hajtotta: a *kalló*, *valcsa*, *örmény*, *kötörő*, *daróczkárló*, *gubakárló*, *sikárló*, a *zopkós kendermaró*, a *dürücskölő*, a *makkörlő*, a *csigola*, a *fürészmalom*, *papirmalom*, *sipos malom* stb. stb. nemcsak hogy mint malmok szerepeltek, hanem a körülöttük szolgáló embereket is akárhányszor molnároknak nevezik, noha őrléssel nem foglalkoztak. A sok és sokféle malmot, valamint a malmok gátjait természetesen valakinek építenie kellett. A *malomépitő mestert* régen *molnár*-nak hítták. A molnárnak első és fő foglalkozása a malomépítés volt. A régi irott emlékek szerint voltak *gátkötő molnárok*, *bárdos* vagy *faragó molnárok*. A *gátkötő* molnárok a különféle malomgátakat: a *pallós*, *őrfás*, *vízfogó* és *fenék-gátakat*, a *zselépeket*, *zselépszíneket*, *zselépfő-jármokat* készítették. Az 1643 évből olvassuk pl. hogy »az malomnak *gát-*

Digitized by Google

lásával tartoznak, az molnároknak szabad asztalokra való buzájok jár az közből.« [1]) A Szamos mentén dívó szokásról a fehérgyarmati összeírás ezt mondja: »valamikor *fenékgátot vetnek*, avagy *gátot kötnek* az *gátkötő molnárok*, bort hozatván, magokat vendéglik meg vele, azokkal együtt, kik az *gátkötésen* munkálódtak.« [2]) Ugy látszik, a partvédelmi munkálatoknál is ezeket a *gátkötő* molnárokat használták. A városi statutumokban erre vonatkozólag sok rendeletet közöltek már.

A *faragó* vagy *bárdos* molnárokról álljanak itt a következő adatok: Bothka Imre írja 1571-ben Batthyány Boldizsárnak, hogy a malomépítés mennyire haladt. »Kéreti — írja Bothka — hogy Nagyságod *az molnárt, az ki az ő molnát csinálja*, hogy bocsátaná el, ne vallana immár kárt, mert más mester is immár nem kezd eznek az molnárnak az eő miébe állani.« [3]) — Az 1569 decz. 18-án kelt jelentésben olvassuk: »Molnárokat is kellene hínya, mert az malom dolgához azok értnek jobban.« [4]) Megjegyezzük, hogy a jelentés malomépítésről szól. — Sárvár egyik régi (kelet nélküli) összeírása mondja: »Két kerek molna az Gyöngyös vizén, melyet magok építének; urunk ő Nagyságának a benne való molnár *mesterséggel* tartozik szolgálni, mikor szükség kívánja, szintén mint az ő Nagysága molnáiban levő molnárok.« — Nagy-Tapolcsánról írják: »Az molnárok tartoznak fejszével szolgálni minden esztendőbe két hétig, a hová kivántatik.« [5]) — Borsmonostor malmáról írják 1608-ban: »Az benne való molnár is tartozik mesterségével szolgálni az klastromhoz.« [6]) — »Egy kerek molna, melyet régente az molnár, az ki építette, bírta.« [7]) Egy kelet nélküli XVI. századi jelentés molnárokról szól, a kik tetőt készítenek: »A 32 forintot is bár megadjuk, ha mind az négy fedelet megfedik és gerendákat helyheztetnek. Im ezen mónárok mennyit vettek fel. Rossz emberek, s több munkát nem tettek, hanem csak két koszorúfát faragtak, s immár két esztendeje, mióta szegődtünk volt velek.« [8])

Trencsén 1588 évi urbáriuma szerint: »Ez szabadosak tartoznak több molnárokkal *fejszével mívelni*, valahol leszen várbeli munka.« [9])

Jeszenő 1623 évi összeírásában: »az *malom-mesternek*, azaz a *feő álcsnak* fizetése.« Igen gyakori a régi összeírásokban oly mol-

[1]) Orsz. Levéltár: Urb. et Conscr. fasc. 101. nr. 10.
[2]) U. o. fasc. 14.
[3]) Körmendi levéltár: Batthyány Boldizsár levelezése.
[4]) U. o.
[5]) Orsz. Levéltár: Urb. et Conscr. fasc. 60. nr. 78.
[6]) U. o. fasc. 75. nr. 18. 1608.
[7]) U. o. Urb. et Conscr. fasc. 40. nr. 30.
[8]) U. o. Lymbus II. sor. 19. cs.
[9]) U. o. Urb. et Conscr. fasc. 64. nr. 35.

Digitized by Google

nárok említése, kik *ácssággal* szolgálnak. Lednicze 1669 évi összeírása mondja: »Az molnárok az két malomtól *ácssággal* szolgálnak.« Ugyanott olvassuk Nagy-Breznicza faluról: »Az két *ács vagy molnár ácssággal* tartozik szolgálni.« Zborón is »az molnár *ácssággal* tartozik szolgálni.«[1]) Az 1683 évben »*ácssággal szolgáló* jobbágyok: Szabó Márton molnár ácssággal szolgál, Ördög Pál molnár az úr ő Nagysága malmában ácssággal szolgál« stb.[2]) — Hogy a fürészmalomban dolgozó mestert is molnárnak hítták, arra nézve Makoviczà 1634 évi urbáriuma nyujt adatot: »Az molnár kap esztendőnkint fizetésben tiszta búzát 7 c., rozsgabonát 6 c., mixturát (gabnakeveréket, a mit *bocsó*-nak is híttak) 6 c., szaladot (árpát) 2 c., az karaj külső deszka minden tőkétől az molnáré gondviseléséért.« Ugyanott az új molnár szerződéséről ezt írják: »Tartozik minden malombeli fogyatkozást helyreállítani, az fürészmalmot újonan felépíteni« stb.[3]) Hogy a kárló malomban a posztócsinálót is mondták *molnár*-nak, arra nézve álljon itt e példa 1664-ből: »Ezen valcsától (azaz kallótól) az *molnár*, minthogy az efféle valcsától külön (bér) szőrposztótól nem vétetik, fizet 2 frtot.«[4]) Makovicza 1671 évi összeírása szerint a molnár kezelte a malomban az olajütőt is, s az olajütés után bért is fizetett.[5]) — A malmokban levő molnár-csákányok azt bizonyítják, hogy a molnároknak a kővágáshoz is érteniök kellett. Munkács 1704 évi urbáriuma pl. ezt írja: »Molnárok mindenütt az egész munkácsi jószágban az ő Nagysága malmaiban köveket Beregh kőbányából ingyen szoktak kivenni.«[6]) — Huszt 1671 évi összeírása így szól: »Minthogy az malom gazdája is *marhával szolgál* s idegen molnárt tart az malomban, *az idegen molnár sohasem tartozott sendelyezéssel;* ha pedig jobbágy lakik a malomban, az is marhával szolgál, az sem tartozik sendelyezéssel.«[7]) — Munkács különféle évekből való urbáriumai a *faragó molnárokról* szólnak bőven. Az 1690 évi pl. ezt mondja: »Ácsok és molnárok szolgálatja. Minthogy mindenik malomhoz külön *gazda* szokott lenni és az egész jószágbeli külső *ácsok, molnárok, faragó mesterek* ezen gazdák mellé rendeltettek az várbéli munka végben vitelére, az faragó mestereknek ab antiquo ilyen prebendát adunk: per diem egy személyre czipó 4, túró $^1/_2$ font, szalonna kettőnek egy font.«

---

[1]) U. o. fasc. 18. nr. 5. Lednicze összeírásában (1669) az *ácsság* zó *ághság*-nak van írva.
[2]) U. o. fasc. 27. nr. 13.
[3]) U. o. fasc. 21. nr. 3.
[4]) U. o. fasc. 18. nr. 5.
[5]) U. o. fasc. 21. nr. 8.
[6]) U. o. fasc. 20. 1704.
[7]) U. o. fasc. 148. 1671.

Digitized by Google

Ugyanez az urbárium megemlíti, hogy a három bokor kőre forgó *csigamalmot* György mester nevű molnár építette.[1]) Az 1700 évi urbárium a molnárokról ezt írja: »Az malombéli molnárok aránt vagyon ilyen rendtartás: minden malomtól külön-külön *hetelő ácsot* tartoznak, non obstante eo, hogy árendás malomban lakik, kiváltképen ha rendkivűl való munka talál lenni.« Alább pedig ugyanezen urbárium így szól: »Ácsok és molnárok szolgálatja. Minthogy mindenik malomhoz külömb gazda szokott lenni, és az egész jószágbeli *külső ácsok, molnárok, faragó emberek* ezen gazdák mellé rendeltettek, proportionaliter tartoznak az udvari munka végben vitelére.« [2]) Az 1704 évi összeírás szórúl szóra megismétli ezt.

Debreczen városának régi szokástörvényen alapuló utasítása (a malom *bírájának*, malom *mesterének* és *molnárjának*) a 6-ik pontban ezt mondja: »A malom-mester pedig a molnárokkal idejében fogakat, orsókat, ékeket, lapoczkákat *faragjon* s *faragtasson* és száraztasson, hogy a nyers fogak s orsók miatt a malomban kár ne következzék.« Ugyanezen utasítás 15-ik pontja pedig így szól: »A kővágás, valamint egyéb a n. város és malom-mester s molnárok közt felosztassék.«[3]) — Végűl megemlítjük, hogy a kásamalmokban foglalatoskodó mestereket *kása-molnárok*-nak nevezték. Kecskemét városa pl. 1744-ben »Butula Imre kása-molnárnak kérésire« helyet mutat ki kása-malom építésére.[4]) A malomépítést különben *vágás*-nak is mondták. Kecskemét város jegyzőkönyve erre egy érdekes közmondást őrzött meg: »Ugy elvertem, hogy *nem vágott volna másnak malmot.*«[5])

Ha már a molnárok *faragó mesterek* azaz *ácsok* voltak, tudnunk kell, hogyan nevezték azokat, kik az őrléssel foglalkoztak, vagyis a kik a mai értelemben vett molnárok voltak. Az összeírások ezeket *őrlető, őrlőmester, malom-gazda, malom-mester* neveken emlegetik, de olykor *molnár*-nak is mondják. Munkács 1682 évi összeírásában pl. a mesteremberek között ott szerepelnek az *őrletők*, meg a *malom-gazdák*,[6]) Csetnek 1662 évi összeírása *malom-mestereket* említ,[7]) a Baksay-féle javak 1670 évi összeírása *molnár-gazdát*,[8]) Fogaras 1654 évi urbáriuma *őrlőt* mond,[9]) Bajmócz 1614 évi urbáriuma meg így szól: »Ezen malom *gondviselő mestere* Ujlaki Mátyás.« [10]) Az

[1]) U. o. fasc. 19. nr. 7.
[2]) U. o. fasc. 19. nr. 9.
[3]) Debreczen város levéltára: Prot. Relationum, 1742. 180—183. ll.
[4]) Kecskemét város levéltára: Prot. 1734—1744. 1210. l.
[5]) U. o. 1734.
[6]) Orsz. Levéltár: Urb. et Conscr. fasc. 19. nr. 4.
[7]) U. o. fasc. 3. nr. 20.
[8]) U. o. fasc. 44. nr. 77.
[9]) U. o. fasc. 112.
[10]) U. o. fasc. 2.

Digitized by Google

Andrássy-javak 1643 évi összeírása szerint »az *malom-gazda* dirigálta a malmot.« [1]) Csetnek 1662 évi összeírása szerint: »minden héten szombaton az buzavám megosztassék; az hites bíró maga vagy hites polgártársa az *malom-mesterrel* együtt levelet, rovást tartsanak.« [2]) Jászberény öt malmában 1594-ben az őrléssel a malom-mesterek (magistri molae) foglalkoztak.[3]) Putnokon 1672-ben: »az malomban az *molnár-gazda* Molnár Jakab, kinek szabad kenyere vagyon s harmados az malom jövedelmében.«[4]) Végül Molnos-Petri 1754 évi összeírásában ezeket olvashatjuk: »Kikötvén a *malom-mesterre* és a malom körül szolgáló *molnárokra* nézendő negyed részét a malombéli jövedelemnek« . . . »hiti után vallja meg a tanu, minemű jutalma vagyon a mónospetri *molnár-gazdának*, *molnárnak* és *legényeknek*« . . . . »alább megírt mónospéteri malomban már tizenkét esztendőtől fogva *molnári* és *malom-mesteri* hivatalt viselő személy.« [5])

Íme, mennyi becses nyelv- és műveltségtörténeti adat, mely egyetlen egy szavunkhoz, a *molnár* szóhoz fűződik. Legközelebbi közleményünkben a *malom*-ról fogunk még egyet-mást elmondani.

TAKÁTS SÁNDOR.

---

[1]) Közös p. ü. lt. Andrássyana: fasc. 67. nr. 4.
[2]) Orsz. Levéltár: Urb. et Conscr. fasc. 66. nr. 30.
[3]) U. o. fasc. 78. nr. 6.
[4]) U. o. fasc. 32. nr. 88.
[5]) U. o. fasc. 111.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Teleki Mihály levelezése. A Széki gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti *Gergely Sámuel.* Második kötet: 1661—1663. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 4, XV, 664 l.

Épen most esztendeje ismertettem Teleki Mihály levelezésének első kötetét;[1]) s általában elmondván róla megjegyzéseimet, ezúttal rövid vázlatban a második kötet gondosan összeállított gazdag tartalmát akarom bemutatni.

Ebben a kötetben Teleki Mihály politikai egyénisége már érthetően kibontakozik. 1661 jan. 6-án Szászrégenből örömmel értesíti jegyesét, Veér Juditot, hogy Isten *Kemény János* személyében »kívánságunk szerint való fejedelmet« adott; 11-én pedig azt írja neki, hogy Barcsay egészen letette a fejedelemséget s Keménynek minden kívánságát teljesítette. Április 21-én megnyugtatja, hogy a két *Barcsay* (Ákos a volt fejedelem és András) Kemény János kezében vannak: »azoktól már nem félünk«; de ezt csak édes anyjának mondja meg, Teleki Jánosnénak, s ő se adja tovább. Maga mégis megírta nénjének, Bornemisza Katának. »Adta volna Isten, édes öcsém uram, — volt a válasz — hogy ezelőtt három esztendővel cselekedték volna azt vele!« És ez a felelet a történetírót is gondolkodóba ejtheti. Julius 5-én (de másnapi keltezéssel) tudatja Veér Juditt*al*, hogy »Barcsay meghalt, attól nem kell félni.«

Mindjárt akadt más, a kitől félni kellett: saját sógora, *Apafi Mihály*, a ki harmadnap (jul. 7-én) ír neki (ebben a gyüjteményben először), a sok rossz hír miatt tudósításokat kérvén tőle. S ő szeptember 18-án, mikor először hallotta, hogy fejedelem akar lenni, igazán durván nyilatkozik arról az emberről, kitől már a sógorság révén is sokat várhatott s kinek később mindenese lett. Kemény Jánoshoz híven ragaszkodott. A feje-

[1]) Olv. *Századok*, 1906. 55. l.

Digitized by Google

delem Paszmossal nem annyira megjutalmazta, mint inkább kisegítette, mert a török miatt levitézlett ifju különben nem tudta volna hová vinni Veér Juditot, a kivel 1661 febr. 25-én (26-án?) kelt egybe. Annyi bizonyos, hogy Teleki pályája nem az önzés jegyében indult meg. »Leszen-e valami haszna vagy nem, azt nem tudom, — írja ő maga Szent István napján — csak szolgálhassak hazámnak, uramnak; életem elfogyásával is megmívelem.« Szép mondás ez egy politikai pályára induló ifjunak ajakán. És a szigorú bíráló, a ki csöndes (bár hazánkban sohasem oly nagyon csöndes) időkben olvassa az ő levelezését, ne feledje el, hogy ez az ifju, a ki huszonöt éves korában másodszor házasodott, zavartalanúl sohasem élvezte azt a boldogságot, a melyet a fiatal kor oly reménykedve igér magának. Nem is voltak mézes hetei, csak mézes napjai; sietnie kellett a fejedelemhez, a ki nagyon megszerette s májusban őt küldötte követűl Bécsbe. Elmondhatta, mint egy hónapja *Bánffy Dénes*, hogy mód nélkül elegyedett ilyen nagy dologba, holott sem írja, sem szelenczéje; úszik a nagy vízben és nincs reménysége. Hallgat róla, mit végzett odafön; csak egy hónap mulva kéri feleségét, küldje be Beszterczére a fürdőkádat, hadd fürödjék meg, mivel igen megtöródött. *Bethlen Farkas* azonban váltig csodálkozott, szélpál-írással hol tanulta olyan hirtelen az új nyelvet, de mégis üdvözölte: »Isten sok jókkal hozta Kegyelmedet szomorú szívünk vigasztalására, Ali basa veszedelmére!« »Istentől és e világi emberektől is erős büntetést érdemelne az, a ki hazáját megveti« — írta másnap *Stépán Ferencz* — és a világon igazabb magyart a fejedelemnél nem ösmervén, Kemény Jánoshoz szegődött. Pedig megmondta, hogy annak idejében egy szavával, egy vágásával Barcsaynak minden gonoszakaróját, ellenségét, rámenőjét levágta volna; sőt uralta volna Czigány Pált is, ha *akkor* az lett volna a fejedelem. Megint olyan mondás, a min amaz idők megitélésében érdemes elgondolkozni.

A mikor a török mindjobban szorongatta Erdélyt, Teleki anyja és felesége 1661 julius 6-án beköltözött Kemény Jánosné fejedelemasszonyhoz Szamosujvárra, hol »úgy jött a búsulás reájok, mint az árvíz.« — »Nyomorogjatok ti is a többi jámborokkal« — intette őket Teleki. »Csak én érettem is tűrj, édes szerelmes kis feleségem« — tette hozzá ellágyulva. »Nincsen olyan óra, melyben nem gondolkozom felőletek«... De juliusban már Kővár falai közt kerestek menedéket. A fiatal asszony ki-kiment a hegyoldalra s elgondolta, bár csak annyira látna, annál közelebb látná az urát... Azonban, a hogy Teleki vigasztalta: »az egymáshoz tökéletességgel való szív nagy dolgot is csendesen szokott eltűrni.« Nagy mondás, a mikor a török már elégette

Digitized by Google

Déva környékét, az egész Hunyad vármegyét és Gyulafejérvárig dúlt, rabolt, a hazafiak közt pedig »sok tökéletlen ember« volt. Ma az operettekben vaskosabbakat mondanak, de a történetíró ne ilyen vaskosságot, hanem korfestő szomorú humort keressen Telekinek abban a mondásában, hogy csak valamikép tatár ne feküdjék a felesége mellé; mert a kisasszonykát (a várt gyermeket) igen félti ugyan, de még inkább az anyját; nagyon bánná, ha más apja is volna... De mégis csak bátorítja: »Ne búsulj édes, ne félts minket, bizony nem könnyen veszünk el!«

Bízni kezdett a dolgában, míg aug. 12-én Montecuccolival nem találkozott; de másnap már Kemény János fejedelem is igen tamáskodott benne, hogy a német had Erdély felé alább jőjjön Tokajnál. Ugy hitte, hogy ha a Bodrog mentén lévő táborát a magyarországiak tovább nem tűrik, vagy veszniök kell, vagy hódolni menniök az ellenség közé. Telekit nagyon megviselte ez a befelé nyomulás; vagy két hétig nem volt sem nappala, sem éjjele. Nem tudja, leszen-e haszna, vagy nem; de csak szolgálhasson hazájának, urának, élete elfogyásával is megmíveli. Pár nap mulva enyelegve inti feleségét, ne betegeskedjék, mert sok szép német asszony van a táborban, félti magát. »Elmegyen a fecske, édes uram, — vágott vissza az aszszony — s megmarad a veréb.« Huszton (a hová zárkózott) sincsenek csupa vén emberek s más sem olyan megúnt a mint ő gondolja.

Szeptember elsején Teleki már azzal vigasztalja feleségét, hogy egyesültek a németekkel. »Mi már elől ballagunk, a németek utánunk jönnek.« — »Legyetek vígan; bizony, elég németünk van«... Sőt német asszonyok is vannak: »frissek, sarkon forgók, térdhajtók, igen szépek is.« Milyen különösen hallszik (szept. 5.) az ilyen enyelgés után, hogy »a török Vásárhelynél gyülésez, fejedelmet akar tenni.« A dolog komoly volt; szept. 9-én Teleki már végrendeletet tett s elküldte feleségének. »Ezzel, édes szerelmes gyönyörűséges elfelejthetetlen lelkem, kedvem szerint való kis feleségem, én meg nem halok, hanem csak rólad akartam gondoskodni... Minthogy igen vitéz nem vagyok, ne is félts édes szívem, mert magamat könnyen el nem vesztem... Mindazonáltal egy szempillantás az ember élete; ha azért eddig mit vétettem, bocsánatot várok tőled és azokat a tökéletes szeretetnek palástjával fedezd el. Valamit Isten elrendelt, meg kell annak lenni.« 18-án búsan írta, hogy »az Isten valóban nagy ostorát mérte reánk«, mivel a németek az esőzés és egyéb félelem miatt visszatértek s így nekik is vissza kell térniök; pedig a török most már sógorát, Apafit tette meg fejedelemnek. A pestis is pusztítani kezdett. »Jobb az Isten kezébe esni, hogynem az ellen-

Digitized by Google

ség kezébe« — jegyezte meg erre édes anyja. »Annyira elromlott ez az ország, — írta Teleki Mindenszentek napján, — soha nem hiszem, lábra állhasson. Oda vannak a székelyek; levágták, elrablották őket; maholnap oda leszen, ha Isten nem könyörül rajtunk, Fogaras vára, honnét Erdély egészen elveszen.« November 14-én azonban, a mikor valahára meglátogathatta »szerelmes kis gyönyörű feleségét«, valamivel jobb híreket mondhatott, s karácsonykor az országos dolgok mellett már az aggasztotta, kap-e dajkát akkor született leánykája mellé, a kinek Bánffy Dénes lett a keresztapja? »Szintén olyan nagy ehető, mint maga Kegyelmed« — tréfálkozott 1662 jan. 10-én a szép asszony a boldog apával. De ez, akármint vágyakozott is hozzájok, mégis csak azon törte a fejét, hogy Apafiról leráncsa a bársony mentét. Harmadnap pedig (jan. 21-én) újra végrendeletet csinált, tudván, »minemű változó sors alá légyen az ember vettetve.« Méltán írhatta, hogy nem élhetett a feleségével egy órát is csendesen, mert nem engedték; de mindennek úgy kell végbemennie, a mint Isten akarja, a ki minden ember életének helyet, időt szabott, melyet senki sem hághat át. Földből lettünk, földdé kell lennünk! Jan. 23-án Kemény János el is esett a nagyszőllősi csatában; hívei sokáig nem hittek halálában, s haboztak, mit tegyenek. »Ha csak az orromig néznék, Apafi uramnál senki sem találná fel azt, a kit én« — írta Bánffy Dénes Telekinek. »Soha tovább nem győzöm festékkel; én bizony bemegyek« — csüggedezett Rhédey Ferencz. Teleki azonban elvállalta Kővár védelmét és kapitányságát, mint immár Kemény János fiának, Simonnak embere. »Ott létele legyen szerencsés elsőben Istenünknek s azután szegény hazánknak« — kívánta neki Ebeni István; és Kemény Simon fejedelemségéért lelkesedve, Kászonyi Márton is fogadkozott Bécsből, hogy »soha bizony Apafi fejedelem nem leszen.« De Ebeni már 1662 márcz. 3-án figyelmeztette Telekit, hogy Kemény Simon, ha fejedelem akar lenni, ne mátkájában gyönyörködjék, üsse ki az álmot a szeméből, serkentse munkára embereit, mert bizony Bethlen János [1]) és Haller Gábor azon vannak, hogy lábra ne álljon. Szekérháton bizony nem fog nyulat! Bánffy Dénes viszont az iránt mentegetőzik, hogy csak tőle féltik a fejedelemséget, a hazát. »Honnan vették, ördög tudja«, mert ő álmában sem látta.

Kemény Simonnal azonban nem volt mit kezdeni. Telekit megintette, hogy a szükséges dologról röviden tudósítsa, ne írjon olyan rettenetes pandektákat, még pedig czifrával (titkos irással) s igen hibásan, mert a császári követ is nála lévén Aranyosmeggye-

[1]) Ugy hiszem, őt kell érteni a 273. lapon megfejtetlennek mondott »ember« alatt is.

Digitized by Google

sen, annyi a dolog, hogy éjszakájok sincsen. Hívei harmadnap megválasztották az ország generálisának s már fejedelemmé választásáról gondolkoztak. A király is gróffá tette Keményt, de nem akart élni új czímével. Ápr. 13-án azonban megint csak megírta Ebeni István Telekinek, hogy ha késlekednek, bizony »elütik a fedőt a fazékról.« 25-én Kemény »szép« német és magyar hadakkal beindult Szatmárról, de *Szentgyörgyi Ferencz* váczi püspök, a király követe, nagyon elvette a kedvét. »Megesik nekünk — szólt május 6-án; — ennyi sok költségünk után azon törökös (Apafi-féle) regimen marad fen, kit eddig is nehezen és keservesen éreztünk, hazánk szabadságainak megrontásával. Nemcsak jószágaink restitutiójában állott és áll a mi hazánk szabadsága!« — »Ha mind úgy vitézkedtek, — dorgálja Telekiné is a fiát — nem fogjátok kiijeszteni Erdélyből a törököt... Szégyenlem dolgotokat, hallván híreteket.« — »Ha Isten engedi, nem sokára békesség leszen«, csitítja feleségét Teleki. »Az Úr-Isten az én világosságom és üdvösségem; hát kitől félnék?« felelt a férfiunak az asszony. Azonban junius 6-án Kemény Simon is békére intette Telekit, a ki Pozsonyból 12-én nagy titoktartás leple alatt közölte feleségével, hogy a béke már megvan. »Az Istenért, uram, vigyázz! — inti őt Kemény, — és ha valaha annak a szegény hazának szolgáltál s abban nekünk is, most az ideje«... Maga Teleki is kifakad a németek ellen, mert »nekünk ezen a földön csak az aërt színunk is tilalmas.« Édes anyja megadta ennek a magyarázatát: »Ha csak marhahajtani tartjátok a németeket, — írta neki — az még nem nagy vitézség. Török elég volt, csak mertetek volna. Ha mindenkor csak Bécsben kell ordinanciát járni, addig elvégzi a török.«

Teleki maga is ilyenformát gondolhatott, mert már október 10-én tiltakozott az özvegy fejedelemasszony *Lónyai Anna* előtt azon híresztelés ellen, mintha ő bizonyos ürügyek alatt embereit járatná Apafihoz. »Ha cselekedtem volna is, bizony meg nem tagadnám«, — veti utána. De megírta volt Ebeni István, hogy »a császárhoz való hűség szintén koldússá teszen.« »A német inkább volt ellenség, mint segítség; mert ezt a darab földet koldulásra juttatták, teljességgel elpusztíták, fogyaták.« Mindamellett Teleki még tartotta magát. »Mintsem becstelenségre bemenjek akármikor, — írta anyjának — inkább ide ki (a kővári kapitányságban) szegényűl is készebb vagyok élnem.« Pedig már nemcsak a zsörtölődő Ebeni panaszolta, hogy a Maroson innen levő földet a németek úgy hagyják, mint Basta idejében, a mikor ebet és macskát ettek az emberek, hanem (decz. 27.) Teleki is fölriadt, mert úgy látta, azt akarják, hogy itt magyarok ne lakjanak.

Mint azelőtt és azután annyiszor, ismét »ágyúkkal kergették

Digitized by Google

el a magyarokat ő felsége hűségétől.« 1663 február-havában már Teleki is egyengette az Apafihoz vezető utat, ámbátor bánná, ha úgy járna, mint Aesopus kutyája; anyját pedig biztosította, hogy Rákóczi Györgynek nem adott hitlevelet, mégis holtig igazán szolgálta. S követni törekedett anyja intelmét, hogy a mit sok sanyarú szolgálatával keresett, azt kicsinyért el ne veszítse. »Nem vagy gyermek — intette őt anyja febr. 25-én ujra is; — eszet is az Ur-Isten adott annyit, hogy másnak is tanácsot adhatnál. Úgy ne járj, mint a mely madarat szép szóval törbe kerítenek. Hiszen, fiam, ha olvastad Bonfiniust, tudhatod, mit művelt a török a tutorságnak színe alatt Budával. A török biztatásának úgy higyj, hogy bizony a méz alatt méregre találsz. Jusson eszedbe, mi veszté el Kemény Jánost; nemde, nem a pogánynak hite? Azért úgy cselekedjél, hogy meg ne bánd.« — »Én — írta ápr. 1-én (a közlésben a 457. lapon tévedésből márcz. 1-én) — minden keresztyén felebarátomat szánom, de mindazok felett tégedet féltelek inkább, hogy szép szín alatt életedet elfogyatják. Akárki mint adja azt tanácsúl, hogy ilyen ember kellene a fejedelem mellé, mint te vagy, de ülj veszteg. A ki eddig adta a tanácsot neki, ezután is az adja; mert voltak olyan hamis nyelvű emberek is, a kik azt mondták, hogy két fejedelmedet megöletted, netalán ezt is megöletnéd.« Azonban az országgyűlés eltörölvén a németeskedők ellen hozott törvényczikket, a hűségeskü letevését alig lehetett halogatni. Maga Teleki ebben az ügyben sógorasszonyához, Apafinéhoz fordult. Márczius 11-én megírta neki, hogy ha gyermekségében egyik urának elárulásával másnál nem kereste kenyerét, még kevésbbé keresi most, a mikor elméje mindinkább érdegél; hanem minthogy a jó Istennek úgy tetszett volt, ő is közösügyet csinál több becsületes hazafiával s Apafi fejedelmet olyan hűséggel és serénységgel törekszik szolgálni, mint előbbi urát. Beküldötte hitlevelét és 19-én már fogadta parancsát. Egészen szolgálatára adta magát, — írja Bornemisza Annának, az új fejedelemasszonynak. »Nagyságod parancsolatát elvárom és követem« — írja Lónyai Annának, az özvegy fejedelemasszonynak. Pedig odajegyzi Gillányi levelére, hogy »két úrnak nem lehet szolgálni.« A szeg fejére megint édes anyja talált. »Azé a vár, — szólt — a ki a mezőbe száll. Együtt úgy ne járjanak ő Kegyelmök a sok szép irogatással, mint a madarat léppel hogy megfogják.« Bánffy Dénes junius 5-én megnyugtatta Telekit, hogy ne töprenkedjék a kővári kapitányságról, mert azt ezentúl is megtartja. Ellenben ő már is megbuktatni törekedett Apafi legbizalmasabb tanácsosait: Naláczyt a praefectust, Csereyt, Barcsayt és a németgyűlölő Gillányit. Bánffy Dénesnek, a ki nem tudta ellensúlyozni őket, megírta, hogy »Kegyelmeteké a jó tanácsadás. Ha kell, jó;

Digitized by Google

ha nem kell, maguk lesznek okai veszedelmöknek.« A miről tehát tisztán látja, hogy nem jó, meg kell mondania. Többször látott már ő felső széken ülő embert, de aláejtette az ördög. Anyja azonban megmaradt »Szent Tamás vallásán«, mikor megint a békével, a dolgok jobbrafordultával biztatta. Pedig maga sem sokat bízott benne. Olyanformán gondolkozott, mint Kászonyi Márton atya, hogy »ha a pogány eb belénk kap, nem Rákóczi fejedelemre talál.« Meg is írta Apafinénak, hogy »nem kell csak emberi okoskodáson fundált dolgokat követni, hanem Istenre is kell azokban bízni, a keresztyénség közjavát forgatni. Isten az akarókat is szokta segíteni.« Azt beszélték akkor, 1663 juniusa végén, hogy a tizenhárom vármegyén s a horvátokon kivül ötvenezer magyar ül fel a török kiüzésére, csak »második parancsolatát várják a császárnak.« Tehát »ha még egyszer azt izeni, mindnyájan el fognak menni« . . . S mi közben Apafi, hír szerint, szintén felkelést hirdetett a török parancsára, új híve Teleki, Kászonyi előtt »a császár« hívének vallotta magát. »Az Isten lelkemet úgy boldogítsa, ha soha Rákóczi György, Kemény János fejedelmeinkhez nagyobb igazsággal voltam, mint ő felségéhez vagyok, leszek is . . . noha a mi szolgálatunk ő felségénél csak annyit teszen, mint a tengerben egy kalán víz.« Ha nyakon kötve nem viszik, soha be nem megy Erdélybe, míg török lesz benne. És ez a mondás lett politikájának alaphangulata; ez magyarázza meg a mostani szavai és tettei közt mutatkozó ellenmondást is. Apafit »ezt az ártatlan fejedelmet« gyűlölt tanácsosai Bánffy Dénes szerint oly szemlátomást árulták el, hogy nyilvánvalóbb árulást nem követhettek el. Hajszálon mult, hogy a török nem *Haller Gábort* tette meg helyébe. Az Isten most csodálatosan meggátolta tettöket s Apafit a törökök meghagyták ez egyszer, de »bizony igen gyengén van a dolga.« — »Igazán nem tanulta meg ezt a fejedelem ő Nagysága, — felelte Teleki — hogy: felix, quem faciunt aliena pericula cautum; mert a mint eszembe veszem, ő Nagyságuk más előttük levő keresztyén okos fejedelmeken esett példákból nem akartak tanulni . . . Ki ördög látta, uram, a szamár úgy fusson mint a ló ?« Ő maga teljesen elszegényedett, s ha hitlevele benn nem volna a fejedelemnél, tolvaj vagy katona lenne. »Vagy élet vagy halál követ, de el kell magamat egyfelé fognom, és élek a mint élhetek.« Kővárt többé meg nem élhet; ha a fejedelem valamit nem ad, honnét segíthesse magát, — felesége, gyermekei hová legyenek, miben bízzanak ? Mindamellett az özvegy fejedelemasszonynak is azt írja, hogy ha valaha volt módja a keresztyénségnek a török megrontásában, most van; és félő, ha elmulasztják, többször ilyen nem lesz. Isten segítse a császárt a török megrontásában ! Ezt augusztus elején írta, mikor a török

Digitized by Google

már meg is indította a háborút I. Lipót ellen. Szeptember 5-én főkövet jött a fejedelemhez, menjen a fővezér mellé, mivel a szultán az ő számára hódoltatja meg Magyarországot. A török is, a német is rajta volt, hogy Erdélyben levő haderejét a magyarországi csatatérre vigye. »Áldassék Istennek neve, — írta Teleki Apafinak — hogy már egyikféle nemzet az országból kiment... adná Isten, mindenikféle idegen nemzettől üresíttetnék meg szegény hazánk!« S ugyan aznap (szept. 17-én) biztosítja a fejedelemasszonyt, hogy az ő bemenetelében »Nagyságtoknak és az országnak oly haszna forog, melyet Nagyságtok nem reméllett, nem is gondolná.« Bemenetelét maga Cob tábornok is javasolta. Kemény János özvegye sem ellenezhette, de a búcsulátogatásra jelentkezőt nem fogadta. Szeptember 15-én tehát az aranyosmeggyesi udvartól mint kegyvesztett távozott. »Ez lőn jámbor szolgálatának jutalma.« Októberben annál szivesebben látták Apafi görgényi és ebesfalvi udvarában. Mint szentpéteri birtokos tért vissza feleségéhez Kővárra, hol időközben október 8-án »egy jó ifju legény szállotta meg a házát.« Teleki Mihály, a későbbi kurucz tábornok, aznap született. Az a kegyesség és jóakarat, melyet beteg felesége iránt az özvegy fejedelemasszony tanusított, feledtette vele a meggyesi sérelmet, s ha merné, a keresztelőre is meghívná őt. De nagy aggodalomba ejtette az a hír, hogy Érsekújvárnál okt. 18-án a török oly nagyon is nagy pompával fogadta új gazdáját, Apafit. »Csak a szép szín alatt méreg ne feküdnék!« — sóhajtott. — »Isten ő Nagyságát boldogítsa hazánk, nemzetünk és vallásunk javára.« Deczember 4-én Kővárról levélben üdvözölte a hazatérő fejedelmet, de még 21-én is biztosította páter Kászonyit, hogy nem fizetésért szolgálta ő eddig is a császárt, hanem azért, mert tőle remélte hazája megmaradását, s tovább is azt hiszi, hogy velök Isten után egyedül ő felsége tehet jót.

Az a 456 levél, a melyet ez a második kötet közöl, ekként nem egyet old meg Erdély eme politikai sphynxének rejtelmei közül. Némelyik levél kerekded történet; pl. a Stépán Ferenczé (86—91. l.) egész önéletrajz alakjában mentegetőzik Barcsayhoz való hűségeért. Telekit tudvalevőleg Kemény Simon is kérte, hogy ne írjon neki egész pandektákat. (271. l.) A historikus azonban hasznát látja bőbeszédűségének és igazmondásának. »Mi haszon van uram benne, — kérdi Bánffy Dénes Telekitől — hogy hazugságokat ír a páter (Kászonyi)? Hiszen, ha későre is, de megtudjuk mi igazán a dolgokat; azonban ő hazugság atyjának pronunciáltatik.« (596. l.) Teleki szaporán levelezett; néha tíz levelet is írt, míg egyszer válaszoltak. »Szegény Rákóczi György fejedelemtől hallottam, — szólt (588. l.) — valakinek két-három levelére egymásután választ nem teszen, ne is próbálja többször,

Digitized by Google

mert unalmas előtte annak írása.« Már pedig az ő ákombákumait betüzgetni nem lehetett nagy gyönyörűség; sokszor el sem lehetett olvasni. »Nem tudok eligazodni benne — dohogott Kászonyi páter (652. l.) — mit parancsoljon Kegyelmed, hogy vegyek: késeket, kecskéket, avagy kecsegéket?« Annál dicséretesebb, hogy *Gergely Sámuel* oly kitünően tudja olvasni leveleit, melyekben mi — a kész nyomtatásban — igaz gyönyörüségünket találhatjuk. Hiszen mi is ezekből a levelekből látjuk, hogy ennek a rideg embernek érző szíve volt, mint a hogy a világ II. Fülöp spanyol királyról is csak a leányaihoz intézett levelekből kezdte sejteni, hogy a zord államférfiu gyöngéd, szerető atya. Teleki valóságos szerelmes leveleket ir menyasszonyának, majd feleségének Veér Juditnak, s nincs az a beczéző kifejezés, a melylyel ne hizelegne neki. Igaz, hogy a mai társadalomban sok hölgy ájuldoznék, ha vőlegénye vagy ura olyan magyarán tolmácsolná szerelmi vágyódását. Hogy elévelődnek, ingerkednek, tréfálkoznak egymással; és nehéz napokban, a mikből pedig jóformán sohasem fogytak ki, milyen erős lélekkel buzdítják, intik, vigasztalják egymást! Férfiutól nem tűrte Teleki sem az egyiket, sem a másikat. A mikor egyszer összetűzött sógorával Veér Györgygyel, ez meg is írta neki, hogy »valamely vér szükségnek idején ki nem akarna jönni belőlem Kegyelmedért, az Ur-Isten hóhér által vegye ki. Ilyen hizelkedő levelet Kegyelmednek sohasem irtam, mert effélét nem is szoktam vala.« (513. l.) Édes anyjától pedig még most is elég dorgáló, korholó levelet kapott; mert »ő Kegyelme kemény ember« — jegyezte meg fia egész alázattal.

A szerkesztő az előszóban fölemlíti, hogy a rendelkezésére álló anyagnak mintegy fele kiszorult a kötetből; ha ehez veszszük, hogy azóta még új anyagot is gyüjtött, valóban sajnálnunk kell, hogy e széles alapokon tervezett vállalatot sem tarthatjuk teljesnek. De a mi benne van, mindenkor becses forrása marad ennek a viharos három esztendőnek. Egyre fokozódó érdeklődéssel várjuk a következő köteteket, a melyeket Gergely Sámuel nagy tudása, jeles itélőképessége és teljes tájékozottsága, a nagy halmazból kétségtelenül az eddigi körültekintéssel állítand össze a magyar történetírás számára.

Márki Sándor.

Digitized by Google

Zágoni Mikes Kelemen törökországi levelei. A m. kir. kormány támogatásával II. Rákóczi Ferencz hamvainak hazaszállítása alkalmából készült emlékkiadás. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. LXXX, 2, 233 l. 3 hasonmással, 32 szövegképpel és 39 műmelléklettel.

Igen szép könyv, a legszebb magyar könyvek egyike. Nagy becsületére válik a Franklin-társulatnak.

Elvi Illés Aladár eredeti felvételek alapján festett képei s rajzai igen sikerültek. Törökországi és székelyföldi utczákat, épületeket s történetileg becses épületrészleteket hatásos elevenséggel ábrázol. A bevezetéseket is dicséret illeti. *Négyesy László* igen csinos életrajzi essayt írt Mikesről. Világos előadásban és kerek compositióban vázolja Mikes élményeit s a körülményeket, melyek az embert és az írót fejlesztették. A Mikeshez fűződő problémákat is érdekesen ismerteti. Sajnáljuk, hogy kikerülte figyelmét az az adat, mely a Századok 1905. évf. 220. lapján fel volt használva. A történelmi bevezetést Mikesről *Thaly Kálmán* írta. Alig kell mondanunk, hogy ebből sokat tanulhatunk. Thaly azt fejtegeti, hogy a *Rákóczi-szeretetnek* nemcsak Mikes volt a vértanuja. Ez alapgondolatot azután tudománya bő tárházából merített érdekes példákkal illusztrálja. Kiemeljük közleményéből a kassai szerzetesnek kéziratban reánk maradt leírását Rákóczi külsejéről; továbbá Vay Ádám levelét a Nemes Társaságnak 1712-iki megható feloszlatásáról; végűl Bohn (vagy Bon) uramnak, a már ismert kémnek, franczia jellemrajzát Mikesről. Az egész közlemény nagyon tanulságos adalék a Rákóczi-emigráczió még mindig nem eléggé ismert történetéhez.

Beöthy Zsolt *Mikes leveleskönyve irodalmunkban* című tanulmánya azóta, hogy e díszmű megjelent, külön kiadásban is kapható. Meg is érdemelte a külön kiadást. Fő érdeme az, hogy Mikes művén át beható analysissel férkőzik Mikes lelkéhez. Nagyon találó gondolatból indúl ki. Nézete szerint Mikes könyve, szelleme szerint a XVII. századi erdélyi történetirodalom körébe tartozik. Mikó, Szalárdi, Kemény János, Bethlen Miklós, Cserei munkáihoz Mikes írja az epilogust. E gondolaton első pillanatra megütközünk, de ha jobban átgondoljuk, éreznünk kell, hogy ez így van s hogy e kapcsolatnak tanulságos a tartalma.

Igen alaposan s szépen osztja Beöthy a levelek tartalmát hat külön csoportba. S e csoportokat röviden összefoglalva, jól mondja, hogy az egész »hű és gazdag rajza egy vonzó és fogékony lélek félszázados életfolyamának.« Megrajzolja azután

Digitized by Google

e tartalomból Mikes lelkének képét. E lélek csupa épség, csupa egészség, s még sem tettrevágyó, nem universális, de mégis élénk; nem mélyen felindult s mégis a nemes gondolatok és érzelmek iránt rendkivűl fogékony.

Mikes műve irodalmunkban az első prózai subjectiv munka, mely egy egyéniségnek képét tárja elénk. Beőthy finom kritikai érzékkel mutatja ki, hogy Mikes könyve nem »emlékirat, hanem levélformában írt, vagy levélformába átalakított napi följegyzéseknek későbbi kiadásra szánt gyüjteménye.«

E sorokban igyekeztünk összefoglalni Beőthy kutatásának eredményeit színtelen vázlatban, stilusának ragyogása nélkül. Van előadásában valami abból a hangulatból is, mely Mikes leveleit áthatja.

Szily Kálmán a Mikes nyelvéből igen tanulságos szótárt állított össze. Erre bizony szükségünk is volt, mert mint Szily mondja: »Mikes levelei őriztek meg számunkra nem egy különös értelemárnyalatot s nem egy feltünő szóvonzatot, mely eddigelé csakis itt mutatható ki. A mai olvasó, ha nyelvünk történetével nem foglalkozott, gyakran már nem érti meg tisztán, hogy voltaképen mit is akar Mikes mondani, nem ritkán pedig félreérti.« Csak az »a nyiron«-t nem bírja magyarázni, mely — mint mondja — bizonyára tollhiba »a bizony« helyett.

Erődi Béla szintén szótári rendben ismerteti s magyarázza a török szavakat Mikes leveleiben. Ez az összeállítás igen hasznos, és érdekes az eredmény is, melyre Erődi jutott. Szerinte »Mikes csak fogyatékosan bírta a török nyelvet.« Adalék ez is Mikes jellemrajzához, és pedig olyan, mely a Beőthytől rajzolt képhez talál.

A szöveget *Miklós Ferencz* adta ki. Átnézte az összes kiadásokat, és összehasonlítva azokat a kézirattal, nagy gonddal s kellő kritikával állapította meg a hiteles szöveget. Hogy volt mit javítania, arra csak egy érdekes példát idézünk. Mikes 24-ik levelében előfordúl e szó: *Talaba*. Kulcsár és Toldy »talán a«-ra ferdítették, mások kis kezdőbetűvel talabát írnak, és senki sem vette észre, hogy ez tulajdonnév: Fogarasi Talaba János neve.

Miklós Ferencz alaposságának és szakértelmének köszönhetjük, hogy e díszmű egyszersmind első hiteles kiadása is Mikes szövegének. Ugyancsak az ő érdeme a Függelékben található kitűnő Mikes-bibliographia.

Igy tehát ez a munka nemcsak arra való, hogy a művelt közönség szemét gyönyörködtesse, hanem arra is, hogy az irodalommal foglalkozók tanuljanak belőle. —L—D.

Digitized by Google

Tompa Mihály élete és művei. Irta *Lengyel Miklós.* Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 4,-243 l.

A nemzeti költészet főbb képviselői között úgyszólván Tompa Mihály az egyetlen, a kinek működését még mindig nem méltányolta eléggé az irodalomtörténet; a kinek élete és költészete számos ifju írónk figyelmét megkapta, s majd egész pályájával, majd működésének egyik-másik ágával szeretettel foglalkoztak a nélkül, hogy a költőhöz méltó életrajzot sikerült volna írniok. Lengyel Miklós munkája sem kivétel. Ő is csak kisérletet tett. Felölelte ugyan a költő egész pályáját, de működését néhol nagyon is hézagosan adja elő; arról pedig, hogy milyen helyet foglal el Tompa újabb költőink között, eszméi a nemzeti élettel mily ponton függnek össze s milyen kifejezői a közfelfogásnak, egyáltalában nem szól.

Lengyel Miklós — úgy tetszik — nem szorosan véve irodalomtörténeti tanulmányt akart írni; csak mintegy számot ad arról a hatásról, a melyet reá Tompa költészete tett. Inkább csak rajzolni kivánta a költő életét s műveinek segítségével pályája egyes mozzanatait feltűntetni, semmint beleállítani a költő alakját az irodalomtörténet hatalmas csarnokába, hogy színről-színre láttassa: mit adott a költő nemzeti életünk folyamatához, miben alkotott maradandót, s mely műveivel közelített legjobban nagy kortársaihoz. Adatait jobbára a feldolgozott művekből és Arany János levelezéséből meríti s elég ügyesen szövi belőlük a költő életrajzát, de sem új oldalról nem világítja meg pályáját, sem költészetének értékét nem fejtegeti. Úgy látszik, inkább a tanuló ifjuságot tartotta szem előtt, tudományos szempont nem lebegett előtte. Innen van, hogy Tompa költészetéből igen sokat idéz, mintha azt vélné, hogy magának a szóban levő költeménynek olvasása a legjobb magyarázat. E czélra többé-kevésbbé alkalmas is Lengyel Miklós műve. Az ifjuság szívesen és érdeklődéssel olvashatja, de mélyebb tudományos felfogást alig kereshetünk benne. Nem tudjuk, ismeri-e a Tompáról szóló irodalmat e mű szerzője. Nehány idézetet átvett a nagyobb munkákból, de többet ismerünk, a melyről hallgat, és sem fény- sem árnyoldalaikat nem érinti. Csak a Tolnai Lajos tanulmányára utalunk, mely — mint Gyulai megjegyezte — egészen új oldalról s elhibázottan fogja ugyan fel a költő pályáját, de némi tekintetben mégis hozzájárúl Tompa működésének alaposabb megértéséhez, mivel balladáit méltányolja, a melyeket régibb kritikusaink nem vettek kellő figyelembe. Lengyel épen e művekről hallgat. Valamint hosszabb költői elbeszéléseit sem említi, a melyek pedig annyi méltány-

Digitized by Google

latot mindenesetre megérdemelnek, mint akár a népregék és mondák, akár a virágregék. Sőt *Szuhay Mátyás, A vámosújfalusi jegyző, Három a daru* stb. a maguk nemében jeles művek. Természetesen nem mérhetők azzal a mértékkel, mint Arany János elbeszélései, de a népiesből táplálkozó nemzeti költészetnek életrevaló hajtásai, a melyeket Tompa életrajzában egészen mellőzni még az ifjuságnak szánt olvasmányban sem lehet.

Tompa hazafias költészetének elég teret szánt az életrajzíró. De mint általában egész művében, itt is inkább egyes költemények alapgondolatát veszi figyelembe, semhogy az egész csoport költői értékét próbálná megállapítani. Ha legalább országos hatású műveit, a melyek a kor szellemét leghívebben tolmácsolják, s a szabadságharcz utáni idők fájdalmát, kétségbeesését s lassanként ébredő reményét, félénk önbizalmát oly művészi igazsággal fejezik ki, igyekezett volna összefoglalni s megmutatni, hogy ime ezekben jutott a költő lyrája a csúcspontra: több tanulságot meríthetne munkájából az olvasó. A compositió bizonyos lazaságánál fogva a véghatás egészen elpárolog az olvasó lelkéből, midőn a munkát kezéből leteszi. Mert a helyett, hogy Tompának egy-egy költeményét megértetni törekszik, költészetének egy-egy összefoglaló ágát kellett volna általában magyaráznia, mint a virágregékről szóló fejezet elején megkisérli, a mi eléggé helyes is. Ellenben a népregék és mondák keletkezéséről szóló rész bátran elmaradhatott volna. Nincs egyetlen gondolat sem benne, a mely Tompa szóban levő műveinek akár tartalmát, akár irodalmi értékét jobban feltűntetné; bár elismerjük, hogy e fejezet az ifjuságnak szánt könyvben tanulságos. De inkább azt szerettük volna kimutatva látni, vajjon e működése Tompát milyen viszonyba állítja az új iránynyal, s mi az oka, hogy ez akkor oly népszerű művekről mai nap egészen más az irodalomtörténetírók itélete?

A könyvnek azok a fejezetei sikerültebbek, a melyek tisztán életrajzi természetűek, s a melyekben az író színesebb adatokra támaszkodhatott, mint az első és utolsó szakasz. Ellenben Petőfivel való ismeretsége, barátsága, összezördülése már kevésbbé sikerült. A fontosabb mozzanatokat érinti az író, de például hogy akarta Arany János két jó barátját összebékíteni egymással, ezt homályban hagyja. Azt sem tartjuk helytálló adatnak, hogy az ötvenes években csak két jó barathoz ragaszkodott Tompa: Arany Jánoshoz és Szemere Miklóshoz. Ugy tudjuk, hogy Lévay is ezek közé tartozott; nálánál közelebbről senki sem ismerte Tompát, azért rajzolta pályáját oly híven a róla tartott emlékbeszédben.

Itt-ott Tompa kortársainak kölcsönös hatására is tesz az

Digitized by Google

író egy-két észrevételt, de többször alaptalanúl következtet. Mi semmi valószínűséget nem látunk abban, hogy Tompának *Kedvesemhez* című költeménye hatással lehetett volna Petőfire, midőn ez ismeretes sorait írta:

Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.

Ez annyira a Petőfi egyéni és költői természetéből fakadt, hogy idegen hatásra nem is gondolhatunk, annál kevésbbé a Tompáéra. Épen így alaptalan az író következtetése, midőn Tompának *A gólyához* cz. költeménye hatását azzal akarja megértetni, hogy e remekmű azért kapta meg az egész nemzetet, mert Tompa a gólyához szól, a mely madárról Petőfi is megénekelte, hogy neki legkedvesebb madara a gólya, a szép alföld hűséges lakója. Tompa remekműve nem azért hatott, mert a gólyához intézi panaszát, hanem mert a nemzet fájdalmát először merte oly hatalmas pathosszal tolmácsolni, midőn a rémuralom első napjaiban a kétségbeesés minden költői szívet fogva tartott.

Azután az ötvenes évek irodalmi állapotát a Kazinczy korszakához hasonlítani nem azon az alapon lehet, mintha attól lehetett volna tartani, hogy »az irodalom végleg elposványosodik.« Hanem igenis azon alapon, hogy a XIX-ik század első két évtizedében épen úgy, mint az ötvenes években, az irodalomnak kellett a nemzeti élet oltárán pislogó hazafiság mécsvilágát gerjeszteni, táplálni. Igaz, hogy az ötvenes években sok hivatlan »siheder« visszaélt a közönség türelmével; de ez csak múló jelenség volt; irodalmunk már akkor sokkal erősebb volt, semhogy a hivatlanok egész csoportja is tartós sikert arathatott volna a félrevezetett közönségnél, a melynek műizlése már egy Vörösmarty, Eötvös, Kemény, Arany, Petőfi, Tompa és mások műveiből táplálkozhatott.

Az ötvenes évek történetének vázlatában azt mondja szerzőnk, hogy »a legnagyobb baj az volt, hogy a nemzet sem értett egyet.« A rémuralom első korszakáról ezt alig lehet állítani. Hiszen még több, mint tíz év mulva is helyesen mondja Deák Ferencz, hogy »egyek voltunk a szenvedésben.« Igenis, később, a mint a nemzet kezdett magához térni, két párt keletkezett; de a rémuralom kezdetén, ha volt is a hazafiak itéletében a multra nézve különbség, ez bizony alig talált kifejezést.

De nem folytatjuk megjegyzéseinket. Lengyel Miklós műve az ifjuságnak hasznos olvasmánya lehet, de az irodalomtörténet tudományos szempontjaihoz kevés köze van.

V. J.

Digitized by Google

Szentjóbi Szabó László élete (és) *munkái.* Irta *Hajnóczi Iván.* Budapest, 1905. Barcza József kny. 8-r. 40 l.

Ez a kis életrajz a könyvtárainkban található, nyomtatásban megjelent adatoknak jórészt [1]) nagyon gondos összegyüjtésével és egybeállításával készült vázlat. Módszere, hogy t. i. külön fejezetben mondja el a Szabó László életére vonatkozó adatokat s külön tárgyalja Toldy Ferencz 1865-iki kiadásából ismert költői és prózai munkáit, — lyrai költő méltatására nem alkalmas; különösen észreveheti ezt az, a ki Szabó Lászlóval tüzetesebben akar foglalkozni, mert a megmaradt kevés adatból (levelezés vagy napló hiányában) kerek, jellemző képet adni róla nem lehet; a kép vonásait, színeit csak költészete adhatja meg. Hajnóczi meg sem kisérlette e képet megrajzolni. Dolgozata életrajzi részének egyébként, jóllehet adatokon kivül semmi újat nem találunk benne, nagy hibái nincsenek. Tévedés, hogy valószínűnek tartja Ferenczy Jakabnak [2]) Gyalui Farkas czikkében is olvasható, de minden alap nélküli adatát, mely szerint költőnk *jun. 22-én* született. Szabó László Gellert-fordításának idejét *1789-re* teszi, holott a M. N. Muzeum könyvtárában levő kéziratból világosan kitűnik, hogy az már *1788 junius-havában* készen volt és julius elején már a censor jóváhagyását is megnyerte.[3]) A *Magyar Museum* 1789-iki kötetében közölt *Töredékek R... munkáiból* cz. fordításról minden összehasonlítás nélkül, Toldynak Rabenerre való téves utalása nyomán indulva, már azt mondja, hogy költőnk Rabener Gottlieb Vilmosnak, a német irodalom e finoman moralizáló irójának *Szatirái*-ból fordított. A *Kivánság* cz. idyllről (35. l.) elfogadja Fürst Aladár nézetét, hogy Szabó László ebben Gessnert követi nyomról-nyomra, pedig előzőleg már maga is kijelentette, hogy Fürst dolgozatának »megállapításai bizonytalan értékűek.« (23. l.) Csakugyan, a *Töredékek* is, a *Kivánság* is egészen más, ugyanegy forrásra vezethetők vissza: mind a kettő Rousseau *Emil*-jéből a 3-ik, illetőleg

---

[1]) Hajnóczi nem említi Hoffer László dolgozatát, mely a régi, Szana szerkesztette *Figyelő*-ben (1871) jelent meg, és Gyalui Farkas czikkét, mely az *Erdélyi Muzeum* XII. kötetében (1895) olvasható. Jegyzetei különben sem pótolják a teljes bibliographiát.

[2]) *Ferenczy-Danielik:* Magyar írók, I. 448—449. ll.

[3]) Quart. Hung. 156. — *A' Pántlika. Egy Pásztori Játék.* (A) *Gellert írásaiból* (fordíttatott). Nagy-Váradon, 1788. Junius-hó. Imprimatur. M. Varadini, 5 Julii, 788. (L. S.) Jac: Ferd. de Miller, distr. Libror. Revisor Regius, m. p. Az egész, úgy látszik, valami gyüjteményes vállalat egy kötetének volt szánva, mert a kézirat első (számozatlan) lapján ez a főczím olvasható: *Comediae Germanicae et Hungaricae, per Regium Librorum officium Reuisoratus deletis delendis et mutatis mutandis approbatae.*

Digitized by Google

a 4-ik könyv nehány részletének pontos, szószerinti fordítása. Csupán a *Kívánság* befejezése új; de ez sem eredeti, hanem vagy Gessner idylljének, vagy — nézetünk szerint sokkal inkább — Horatius 2-ik epodusa, a híres *Beatus ille* befejezésének hatása alatt készült. A költemények kéziratát [1]) Hajnóczi szintén nem használta, mert különben máskép vélekednék a *Mirabeau* cz. epigrammáról. Nem ismeri Szabónak a *Debreczeni Kalendárium* különböző köteteiben kiadott verseit sem, és csak azon költeményeit tartja utánzásoknak, a melyekről Szabó ezt maga is megvallja.

Talán ez az oka, hogy szerzőnknek Szabó László költészetéről nincs elfogadhatóan kialakult véleménye. Hogy Szabó László a Bacsányi és nem Kazinczy hatása alatt fejlődött, azt eddig is tudtuk róla. De hogy ez a fejlődés micsoda hatásokat és áramlatokat érzett meg, arról Hajnóczi nem is számolhat be, mert a fejezet elején kijelenti, hogy »Szabó lyrai költészete világosan széjjeloszlik két irányra«, u. m. az utánzó és a nemzeties irányra. A nemzeties irány alatt Szabónak a népies felé hajló költeményeit érti; de taglalásába maga is belezavarodik, mikor itt Bacsányi irányítását újra fölismervén, megint csak idegen hatásokkal kell foglalkoznia. Sokkal áttekinthetőbb, és a mi fő, hívebb képet rajzolhatott volna, ha a két iránynak egymásból való fejlődését észreveszi és az »aufklärista fölfogás« helyett Rousseau eszméire utal. Igy egészen más világításban tünnék föl költőnknek a Martinovics-összeesküvésben viselt szerepe is. Szabó Lászlónak kortársaival való viszonyáról, posthumus hatásáról [2]) hallgat Hajnóczi.

Levéltárakban, könyvtárakban, talán családi írások között is, bizonyára van még Szabó László életére vonatkozó lappangó adat. Szentjóbi Szabó László életírójának legalább is meg kellett volna kisértenie e téren is a kutatást, hiszen irodalmunk történetének mai állásánál épen ez a fő feladat.[3]) Sajnos, Hajnóczi ezt nem tette meg. Munkája igy az anyaggyüjtést sem végezte

---

[1]) A M. N. Muzeum könyvtárában: Quart. Hung. 212.

[2]) Szabó Overbeck-fordításáról Hajnóczi megjegyzi, hogy Erdélyi János a népdalok közt közölte. (Népdalok és mondák, I. 438.) — Jókai irja a *Ne nyulj hozzám*-ban: »Lehetett itt hallani aztán gyöngynél gyöngyebb sonetteket és madrigálokat. Az ujabbkori népdalfélét nem vették be a jó társaságba; hanem azok helyett a félig olasz, félig német modorú dalok uralkodtak: Isten hozzád, te csendes ház! — Gyöngyöm Minkám, meg kell válnom. — *Fakadj piros ro-o-o-ózsa, fakadj csendesen.*« Ez utolsó Szabó László Overbeck-fordítása.

[3]) *Dézsi Lajos:* A magyar irodalmi kutatás feladatairól. *Irodalomtört. Közlemények*, XIV. 1—15. ll. Önállóan: Irodalomtört. Értekezések, 1. sz. Budapest, 1904.

Digitized by Google

el teljesen; a szétszórtan megjelent adatokat azonban ritka figyelemmel és szorgalommal állította össze. A füzet első fele tehát adatokban jórészt pontos életrajzi vázlat, a melyet szerzője nem dolgozott ki eléggé. Szabó László költői méltatása azonban nem sikerült, mert forrástanulmányai hiányosak voltak, és mert — nézetünk szerint — téves alapon indult.

GÁLOS REZSŐ.

Heves- és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családja. Irta és Heves vármegye támogatásával kiadja *Orosz Ernő*. Eger, 1906. Egri nyomda r. t. kny. 4-r. VIII, 147 l.

Orosz Ernő, Heves vármegye levéltárnoka, megírta és kiadta a vármegyéjében élt és élő nemes családok történetét. A terjedelmes, negyedrétű kötetben, miként azt maga a szerző az előszóban megjegyzi, első sorban a gondjaira bízott levéltár családtörténeti adatait dolgozta fel. Ennek következményeül róható fel, hogy az egyes családok történeti multja, az utolsó három század folyamán át legkimerítőbb, a meddig t. i. a levéltár adatai terjednek. A XVII-ik század közepétől visszamenőleg mindinkább gyérülnek az adatok, míg lassanként teljesen elhallgatnak.

Átolvasva a könyvet, meggyőződünk, hogy a szerző, nehány nyomtatott kútfő s nehány családi levelesláda áttanulmányozását s az Országos Levéltárban tett önálló kutatást kivéve, nem igyekezett a XVII-ik század közepétől már rendszeres megyei levéltár családtörténeti adatait kiegészíteni. Innen van, hogy a középkori megyei törzsökös családok története nagyon is hiányos. Legtöbbje említve sincs; mint pl. a Farnosi, Szentmarjai, Erdőteleki, Szentdomonkosi, Szentdomonkosi Varju a Beék nemzetségből, Debrői az Aba nemzetségből, Dormánházy, Szalóky, Istenmezey, Tary stb. Kevéssé vannak tárgyalva: az Aba nemzetségbeli Kompolthy, a szintén Heves vármegyében törzsökös Lengyeldy, Domoszlói; alig van említve az Aba nemzetség egyik ágazata, a Solymosy család.

Annál inkább kimerítette a szerző könyvének főforrását, a vármegye levéltárát. Ennek egyetlen családtörténeti adata sem maradt feldolgozatlanúl. Mintegy másfélezer, nagyrészt még most is élő, habár részben már a megyéből elköltözött családról emlékezik meg s írja le a megye területén eltöltött multját és birtokviszonyait, s függelékűl, kiegészítésűl adja — könyve végén — a vármegye tisztviselőinek régibb részeiben hiányos lajstromát és a vármegyei nemesség 1754/55 évi összeírását.

A családokat betürendben tárgyalja s némelyiket kimerí-

Digitized by Google

többen, terjedelmesebben; azokat t. i. melyeknek levelesládáját is átkutathatta. De ezeket is a legnagyobb tárgyilagossággal, mint pl. a Hellebronth, Majzik, Császár, Pankotay, Petheő, Szabó, Széky, Thassy stb. családokat.

A hol a helylyel való takarékoskodásból egy-egy család történetét nem közli, jelzi annak irodalmát, a hol ez feltalálható. Ilyen helyes eljárást követ a címereknél is. A már ismert címereket nem írja le, csak a könyvet említi, a melyben azok közölve vannak.

A könyv heraldikai része általában kielégítő. Kár, hogy a szerző, a tévedéstől való tartózkodásból, kizárólag az armálisok címereit közli, mellőzve a pecséteket, melyek lajstromát könyve végén függelékül adja. Igaz, hogy a pecséteknél nem ritkán hamis adatokra talál s esetleg hamisakat is közölhet a kutató, kivált nálunk, de ezeknél — nagyrészben, ha nem egészen is — kerülhetjük a tévedést, ha kellő figyelmet fordítunk a címeres pecsétek kezdőbetüire és köriratairа. Nagy szolgálatot tett volna a szerző heraldikánknak, ha a műve végén felsorolt pecsétekből legalább azoknak leírását közli, a mely családi címerek még eddig kiadatlanok és ismeretlenek.

A címerek leírásánál követett eljárását az előszóban részletezi. Ezen eljárási módozat heraldikai tekintetben helyes és ez ellen csak ritkán vét. Apróbb heraldikai tévedései a címerleírásoknál lényegtelenek; mint pl. *jobb haránt gerenda*, e helyett: haránt pólya; *jobbra fordult lépő szarvas*, e helyett: lépő szarvas; *jobb haránt osztott paizs*, e helyett: haránt osztott paizs; mert a címerleírásoknál, ha irányt nem jelentünk, az magától értetődik, hogy jobbra irányúl. A Bencsik-czímer leírása a könyvben: »vízszintesen három részre osztott paizs, felső és alsó kék mezejében vörös rózsa, középső veres mezejében koronázott kettősfarkú s jobb lábával zöld koszorút tartó oroszlán.« Ez helyesebben: kék paizsban veres pólya, benne koronás kettősfarkú oroszlán jobb első karmában zöld koszorút tart, a paizsban felül és alúl vörös rózsa.

Ilyen apróbb heraldikai hibák nagyon gyéren fordulnak elő, csak a takarók sorrendje hibás mindenütt, először említvén azok bélését, az érczet, azután külsejét, a színt.

A könyv legfőbb érdeme azonban a puritán, sem jobbra, sem balra nem tekintő igazelműség, a feltétlen megbízhatóság, a mely tulajdonságai azt a legkiválóbb genealogiai munkák közé sorozzák. Ilyen irányban írott könyvek megtisztítják genealogiánkat a hagyományos és modern pávatollaktól, s épen ezért Orosz Ernő könyvét a genealogiai irodalom valóságos nyereségének tekinthetjük. R.

Digitized by Google

Die dalmatinische Privaturkunde. Von *Milan v. Šufflay.* Wien, 1904. Carl Gerold's Sohn. 8-r. 2, 166 l. (Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse. Bd. CXLVII.)

A szerző — mint maga elmondja — tanítványa volt Smičiklas tanárnak, a délszláv Akadémia elnökének, s mint ilyen részt vett a Smičiklas szerkesztésében megjelenő *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* új kiadásának előmunkálataiban. Ez alkalommal a dalmát tengerparti városok levéltárainak legnagyobb részét átkutatta s így bőséges alkalma nyílt a dalmát oklevelek tanulmányozására. Ezen tanulmányainak eredményeit foglalta össze a dalmát partvidéki magán okleveles praxisról, különösebben pedig a közjegyzői oklevelekről szóló munkájában.

Nagy apparátussal, sőt a dolog jelentőségéhez mérten néhol talán kelleténél is nagyobb részletességgel fejtegeti a közjegyzői intézmény fejlődésének fázisait és azon változásokat, melyeken a dalmát magánoklevelek átmentek a X-ik század elejétől, mikor az első magánoklevél megjelenik, a XV-ik század elejéig, mikor a velenczei uralom megszilárdulásával a dalmát oklevelek praxisa is véglegesen kialakúl. Elég érdekesen fejtegeti, miért nem mutatható ki közvetetlenül, hogy a dalmát notariusok intézménye a római tabelliók intézményének folytatása, mint pl. az itáliai notariusoké; bár a dolog nemcsak a hasonló fejlődés alapján, hanem különösen a zárai oklevelekben mutatkozó római reminiscentiákból következtethetően is valószínűnek látszik. Az itáliai longobárd s a frank befolyás hatása látszik eleintén a dalmát notariusi intézményen, majd a XII-ik század közepe óta, mióta az igazi, hivatásos notariusok feltűnnek, az olasz közjegyzői intézmény hatását látjuk, a mi főleg annak tulajdonítható, hogy az Itáliában tanuló clericusok — mint spalatói Tamás is — jókor megismerkedtek az olasz notariusi intézménynyel s azt az Itáliában megismert formák szerint plántálták át a dalmát városokba. Ennek a következménye az is, hogy a XIII-ik században kizárólag egyháziak gyakorolják e tisztséget s csak a XIV-ik század folyamán szorítják ki őket az Itáliából beözönlő világi notariusok. Az oklevelek formájának fejlődése a notariusi intézmény fejlődésével párhuzamosan halad, s a mint az olasz notariatus lépésről-lépésre erősödő befolyást nyer a dalmát praxisra, úgy közeledik az oklevelek formája is az olasz közjegyzői oklevél formájához, hogy végül a XIV-ik század végén teljesen egyezővé váljék azzal. Ezen fejlődést az oklevél egyes részeinek vizsgálata is mutatja, de a formulák

Digitized by Google

tanulmányozása egyszersmind arra az erős befolyásra is rávezet, melynek a délvidék okleveles gyakorlata a byzanczi császárság részéről ki volt téve. Šufflay munkájának nagyobbik része épen a dalmát oklevél részeivel és különböző fajaival foglalkozik.

Mind eme fejtegetések hazai diplomatikánkat nemcsak azon közjogi kapcsolatnál fogva érdeklik, melyben a dalmát városok a középkor folyamán hazánkhoz állottak, hanem azon hatás megállapításának szempontjából is, melyet a délvidéki okleveles praxis hazánknak attól merőben elütő okleveles praxisára gyakorolt. Mert míg egyfelől tény az, hogy királyaink a dalmát városokkal való érintkezésben nem egyszer teljesen a délvidéki okleveles gyakorlatot követik, — miként ezt pl. II. Bélának a salonai egyház javára szóló, szerzőnk által is érintett 1138-iki oklevele mutatja, — úgy másfelől az is kétségtelen, hogy hazai okleveles gyakorlatunkban egyébként is vannak olyan elemek, melyek a nyugati gyakorlattól elütnek, és eredetük hazánknak a délvidékkel, főként pedig Byzanczczal való összeköttetésében keresendő. E szempontból különösen érdekesek a szerzőnek azon fejtegetései, melyek a dalmát okleveleknek *anathema*-formulájára vonatkoznak. Így pl. megtudjuk, hogy a 318 nicaeai atya átka, mely Szent Istvánnak teljesen az itáliai császári kanczellária egyik terméke nyomán készült veszprémi oklevelében is előfordúl, [1]) byzanczi eredetű és különösen a dalmát oklevelekben rendkivűl gyakori. Minthogy pedig a nicaeai atyák átka a veszprém-völgyi apáczák oklevelében is előfordúl, ez a körülmény az első királyunk kanczelláriájában érvényesülő byzanczi befolyásra mutat, a mi a két oklevél hitelességét annál inkább megerősíti és talán a veszprémi oklevél dictatorának eredetére is enged következtetést.

Igen tanulságosak szerzőnk művének a dalmát oklevelek keltezésére vonatkozó fejezetei is, hol hazai diplomatikánkkal ismét több érintkezési pontot találunk. Ellenben kifogást kell emelnünk a sűrün előforduló »kroatisch-ungarischer König« kifejezés ellen; valamint nem helyeselhető azon eljárás sem, melyet szerzőnk a feldolgozott munkák felhasználásában követ. Többször találunk ugyanis ilyenféle jegyzeteket: *Cf. Breslau, 442 ff.* Ez azt sejtetné, hogy az idézett helyen a tárgyalt dologhoz hasonló, esetleg bővebb fejtegetést találunk. Összevetvén azonban a két helyet, azt látjuk, hogy szerzőnk az illető helyet idézőjel nélkül szórúl-szóra, vagy megfelelő módosítással egyszerűen átírta. Bizonyosan a nyelvi nehézségekkel való küzdés okozta, hogy a szerző így könnyített dolgán, de az eljárás

[1]) Olv. erről szóló értekezésemet: *Századok*, 1903. 297. és köv. ll.

Digitized by Google

semmikép sem helyeselhető. A nyelvi nehézségek okozzák, hogy a mű sok helyt nehézkes, sőt homályos is. Ez azonban a nagyszorgalmú szerző munkájának érdemét lényegében természetesen nem érinti. SZENTPÉTERY IMRE.

Chronicles of London edited with introduction and notes by *Charles L. Kingsford.* Oxford, 1905. 8-r. XLVIII, 368 l.

Kingsford e csinos munkában a British Museum három Cotton-féle kéziratából adott ki ugyanannyi régi londoni krónikát szép bevezetéssel, jó jegyzetekkel, glossariummal s bő név- és tárgymutatóval.

Hazai történelmünket azon rövid részlet érdekli, a hol Zsigmond 1416-iki londoni látogatásáról ír az egyik krónikás, mely látogatás alkalmával királyunk mint német császár, V. Henrik angol és VI. Károly franczia királyok közt akart békét szerezni, de kudarczot vallott.

A jelzett krónika szerint Zsigmond május 1-én érkezett Calaisba, mely akkor angol vár volt, s pénteket, szombatot és vasárnapot ott töltötte. Hétfőn azután átkelt Doverbe, hol a király egyik fitestvére, Humphrey (Duke of Gloucester) üdvözölte. Kedden Canterburybe érkezett, hol a király másik testvére, John (Duke of Bedford) fogadta. Szerdán Dartfordig utazván, ott egy harmadik királyi testvér, a »Duke of Clarence« várta, ki másnap (csütörtökön) Londonba kisérte Zsigmondot. A császárral nagy kiséret jött, melynek főbbjei közül többeket felsorol a krónika. A magyarok sorában »Ye grete erle of Hongry« (Magyarország nagy grófja) kétségkivül Garai Miklós, a nádor volt. »The erle of Crawates« kiadónk szerint »may be one of the counts of Krawatn given by Mansi.« [1]) A fordítás értelmében a horvát bánnak kellene lennie, ámbár erről nem tudjuk, hogy ott járt volna; különben elég gondja is volt akkor otthon Hervoja miatt.

Schönherr Gyula szerint [2]) Zsigmond kiséretében voltak még a következő magyar urak: Rozgonyi György és István, Tamási László, Csapi András, Barlai Balázs, Dersfi Benedek és Somkereki Antal. Caro közölt vagy látott iratokat, melyekben *Makrai Benedek, Herr von Chuch* és *Ritter Nicolaus de Hatwan* nevei is előfordulnak. Ez utóbbi lappang talán az angol krónikában említett *Nichole Lowelowe* alatt. Ugyancsak a krónika szerint egy érsek is volt Zsigmonddal, s kiadónk azt véli, hogy ez »John

---

[1]) Concilia, XXVIII. 639 stb.

[2]) Az Anjou-ház és örökösei, 524 l. *(Szilágyi Sándor:* A m. nemzet tört. III. köt.)

Digitized by Google

Kanitza, archbishop of Gran« lehetett; csakhogy mi úgy tudjuk, hogy az esztergomi érsek, Kanizsai János, a király távollétében itthon maradt az országot kormányozni.

Az angol király a városon kivűl, a második mérföldmutatónál találkozott császári és királyi vendégével, London polgármestere pedig a város népével Blackheath-nél Greenwich mellett tisztelkedett neki. V. Henrik azután elkisérte Zsigmondot a főváros utczáin át a számára kijelölt szállásra, a westminsteri palotába, ő maga pedig a folyón túl, az ország primásának, a canterbury-i érseknek mai napig fennálló palotájában, Lambethben szállt meg. A krónika szerint Zsigmond itt maradt május 22-ig, midőn Windsorba ment, hol — de ezt a krónika nem említi — a térdszalag-rend lovagjává avatták föl nagy ünnepélyességgel.

Május 28-án a hollandi gróf érkezett meg vízen, és — mint a krónika beszéli — nem szállott partra, míg el nem ért a *Lambeth-palace*-ig, hol az angol király volt szállva. Három hétig és három napig maradt itt, azután a császári küldöttséghez, Garaiékhoz csatlakozva, átvitorlázott Francziaországba. Ez azonban tévedés, mert a gróf egyenesen hazament s nem vett részt a további tárgyalásokban.

Zsigmondról még azt mondja a krónika, hogy a Kent-grófságban fekvő Leeds-kastélyba (towarde ye castell of Ledys) költözött át oly czélból, hogy ott bevárja az angol király feleletét a béketárgyalások ügyében. Ezentúl nem említ róla többé semmit, valamint a canterbury-i meddő egyezségről sem szól, hanem áttér az angol-franczia háború eseményeire.

KROPF LAJOS.

Dejiny uhorského boja za slobodu r. 1848—1849. Napísal *Adolf Pechány.* (Az 1848—1849 évi magyar szabadságharcz története. Irta Pechány Adolf. Kiadta a Magyarországi tót közművelődési egyesület.) Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 6, 319 l. Sok képpel.

Ismeretes dolog, hogy a hazai tót történeti irodalom jórészt a nemzetiségi politika szolgálatában keletkezett és fejlődött, sőt akad még ma is egy-egy tót történetíró, a ki a Matica által kijelölt irányban haladva, jobb ügyhöz méltó buzgalommal igyekszik nemzeti multunk egyik-másik korszakát hamis világításban feltüntetni. Ezen irány törekvéseivel szemben dicséretes kivétel az előttünk fekvő munka, mely a tágabb értelemben vett olvasó közönség részére készülvén, népies formában, sok képpel illusztrálva tárgyalja az 1848—1849 évi szabadságharcz tör-

Digitized by Google

ténetét. Szerzője históriai érzékre valló gondossággal használta forrásait s ügyesen kidomborítja azt az alapgondolatot, hogy a magyar honpolgárok tekintet nélkül anyanyelvükre, a magyar állam alapítása óta egységes nemzetet alkottak, közös történelmi multjuk van s a nemzetegység tudata áthatotta a haza minden fiát. E mellett az események könnyen áttekinthető csoportosítása s egyszerű világos elbeszélése hasznos és tanulságos olvasmánnyá teszi Pechány munkáját.

Különös súlyt helyez a szerző a felvidéki események, első sorban a Hurbán-féle nemzetiségi mozgalom ismertetésére. Erről kimutatja, hogy nem volt egyéb egyes agitátorok kevés sikerrel dicsekvő fészkelődésénél. Bizonyítja, hogy a tót nép zöme ezúttal is, valamint a korábbi szabadságharczok alatt, a magyar táborban küzdött. Sok érdekes episodot jegyez fel a felvidéki hadjáratok leírásánál, s itt-ott az előadásba szőtt eredeti negyvennyolczas tót dalokkal jellemzi a nép hangulatát s élénkíti elbeszélését.

Befejezésül, a szabadságharcz leírása után röviden jellemzi az absolutismus korát, s elmondja az 1867-iki kiegyezés történetét, levonván a tanulságot: hogy Magyarországot nagygyá csak fiainak egyetértő akarata teheti.

A tót közművelődési egyesület helyesen cselekedett, midőn Pechány könyvét tagsági illetményül közrebocsátá, mert igen alkalmas arra, hogy azokat a balvéleményeket, melyek az elmult nagy időkről a tót olvasó közönség nem csekély részénél el vannak terjedve, eloszlassa.

Jankovics József Mihály.

Digitized by Google

TÁRCZA.

ADALÉK SZAMOSKÖZY ISTVÁN ÉLETRAJZÁHOZ.

A XVI—XVII. század kiváló történetírójának életéről csak nagyon vázlatos tudósítások maradtak fen. Születésének sem idejét, sem helyét nem tudjuk. Halála évét is csak sejteni hagyja a szorgalmas író elnémulása. Élete folyására csupán b. e. *Szilágyi Sándor* fáradhatatlan buzgalma tudott némi világot vetni.[1])

Az ő életrajzi összeállítását egy nem annyira új, mint inkább a közfigyelmet elkerült adattal egészíthetjük ki.

Szilágyi és nyomán a Szamosközyvel foglalkozó historikusok mind csak a paduai egyetemi évekről beszélnek, melyeket Szamosközy, mint a fiatal Sombory Sándor mentora töltött az olasz városban 1591—1593-ig. Frankl (Fraknói) Vilmos *Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században* cz. munkájában azonban (253. l.) szintén találkozunk a két ifjuval. Ugyanis az 1587—1590 években ugyancsak együtt látogatták a *heidelbergi* híres-neves protestáns egyetemet.

Az említett utolsó esztendőben (1590) az egyetem egyik jeles tanára, *Fortunatus Czellius*, az oltári szentség ellen írt munkáját Somborynak ajánlotta; egyben dicsérőleg emlékezvén meg a tudós Szamosközyről is, kit Sombory praeceptorának mond.

Szilágyi Sándor, hogy érthetővé tegye Szamosközynek Németország helyi viszonyaiban való tájékozottságát és gazdag ismereteit, az ifjakkal tanulmányaik befejezéseül egy nagyszabású tanulmányutat tétet Nyugat-Európában. Ez merő feltevés, a mit semmiféle positiv adat nem támogat; sőt e feltevés teljesen feleslegessé is válik, ha tekintetbe veszszük a heidelbergi diák-éveket. Ezek alatt

[1]) M. Tört. Emlékek. Második oszt. Irók, XXI. XXVIII. és XXX. köt. Bevezetés. — Erdély irodalomtörténete. *Budapesti Szemle*, 1858. évf.

Digitized by Google

ugyancsak módjában volt írónknak megismerni a német földet, jobban, mint valami futólagos utazás alkalmával.

Szamosközy István tehát már bő ismeretekkel gyarapodva ment át a paduai egyetemre. Ezen átköltözés okát a Sombory családban történt változásnak lehet betudni. Az öreg Sombory 1590 szeptember-havában tért meg őseihez.[1])

Halála után Kovacsóczy Farkas kanczellár, a család benső jó barátja vette kezébe az ifju Sombory és vele Szamosközy nevelésének ügyét. S a mi kissé feltűnő lett volna az erősen protestáns érzelmű apa életében, az most könnyű szerrel ment. Kovacsóczy 1591-ben a katholikus paduai egyetemre küldi gyámoltjait, hová ez időtájt a Báthoryak példájára, tömegesen tódultak a tudományszomjas erdélyi ifjak. A paduai egyetem ugyanis abban a hírben állott, hogy nemcsak tudományos képzettséget nyujt, hanem az úri modornak és nemes erkölcsöknek is kitűnő iskolája.[2]) E sajátos körülményből érthetjük meg a protestáns Szamosközynek a maga korában szinte egyedül álló tárgyilagosságát és felekezeti türelmességét. Nevelése nem volt egyoldalú, s ennek hatása művein is meglátszik.

Bagyary Simon.

AZ 1306-IKI PAPIROS-OKLEVÉL.

A *Századok* mult évi utolsó füzetében (934—935. ll.) szó esett erről az oklevélről, melyet 1306. decz. 17-iki keltezéssel tettem közzé a pannonhalmi főapátság történetének Oklevéltárában. (II. köt. 350—351. l.) Mikor az idézett helyen a 351. lapon levő jegyzetet megírtam, teljesen tisztán állott előttem az apátok sora, és visszafelé haladva a történelemben, a lehető legnagyobb biztossággal megállapíthatjuk, hogy 1404-től vissza 1319-ig lehetetlen Imre (Henricus) nevű apátot elhelyeznünk. 1399—1404-ben (id. m. 600—615. ll.) Marczali Dózsa Miklós, 1381—1398-ban (u. o. 557—559. ll.) István, 1377—1380-ban (u. o. 550—556. 561—562. ll.) Ulászló, 1372—1377 közt (u. o. 541—550. ll.) Domonkos (ellenfele a szentszéktől kinevezett Pál, de ez nem jutott kormányra), 1365—1372 közt (u. o. 503—541. 550. ll. — v. ö. a szövegben 61. l.) Czudar László, 1355—1365-ig (u. o. 416—503. ll.) Szigfrid, kiről az oklevelek szakadatlan sora szól, 1333—1354 végeig (u. o. 374—416. ll.) Hamer Vilmos, kiről szintén folytonos oklevélsorozat beszél, 1319—1333 közt pedig (u. o. 358—374. ll.) III. Miklós apátkodtak, mint az oklevelek teljes biztossággal mutatják. Tudjuk azonban azt is, hogy ezelőtt hét évig

[1]) Szamosközy tört. maradványai, IV. 24. l.

[2]) *Philippsohn:* Ein Ministerium unter Philipp II. 3. l.

Digitized by Google

ugyancsak Miklós nevű (a mint neveztük, II. Miklós) apát létezett (u. o. 360. l.), kinek kormányéveit méltán tettük 1312—1318 közé, mert 1309—1310-ben (u. o. 356. l.) még László az apát. János apátot 1308-ban választották meg s ennek közvetlen előde Jakab, ebben az évben halt el. (U. o. 354. l.) Jakab előtt találkozunk 1306-ban Her(ricus) apáttal (u. o. 349. l.) s ilynevű apátnak később teljességgel nincs és nem is jut helye. 1319—1404 közt oly pontos az apátok sorozata, hogy pontosabbat már kívánni sem lehet. Mivel tehát Henrik (Imre) apát csak 1306-ban van, azt az oklevelet, melyben Emericus (Henricus) fordúl elő, lehetetlen más évre tennünk. Csak az a lehetőség marad fen, hogy az oklevél — *hamis*. De ugyan miért hamisítana valaki magának ártó oklevelet?

SŐRÖS PONGRÁCZ.*)

Gróf ZICHY JENŐ

1837. jul. 5. — 1906. decz. 26.

Gyászos hír érkezett a mult esztendő utolsó napjaiban a távol Meránból, mely gróf *Zichy Jenő* alapító tagtársunk deczember 26-án történt elhunytát jelentette a nemzetnek. Mondhatjuk, hogy *a nemzetnek*, mert egész életével, életének minden tevékenységével és lelkességével, soha nem pihenő hű fia volt magyar nemzetének, hazájának. Alig van oly mezeje közéletünknek, a hol nem forgott, nem fáradott, nem izgatott s — ha kellett — bőkezűen nem áldozott volna. Politikai szereplését, a társadalmi, gazdasági és művészeti mozgalmakban résztvevő munkásságát méltatni nem a mi feladatunk. De őszinte elismeréssel jegyezhetjük fel róla, hogy szerette a tudományt, szerette különösen a történelmet, és nem csekély áldozatokat hozott a magyarság eredetének, ázsiai bölcsejének felkutatása érdekében. Elég erre nézve háromízben tett kaukázusi és középázsiai utazásaira rámutatnunk. Valóban tiszteletet érdemlő látvány a mi »puhaságra serényebb« korunkban, midőn valaki 60—65 év terhével vállain végig utazza a nagy Ázsiát, keresztül lovagol a mongol sivatagon a khinai birodalomig, hogy ott nemzete eleinek eltemetett nyomait keresse. Erős testben erős lélek képes ily vállalkozásra. Gróf Zichy Jenő az óhajtott czélt nem érte el ugyan, de utazásaiból hozott nagybecsű ethnographiai és archaeologiai gyüjteményei, — melyek egy részét a

*) A szóban forgó papiros-oklevél ügyét az itt közölt adatokkal t. munkatársunk bizonyára maga sem tekinti eldöntöttnek. Számot tartunk reá, hogy diplomatikusaink a kérdést még behatóbb tanulmány tárgyává fogják tenni. *Szerk.*

Digitized by Google

Nemzeti Muzeumnak ajándékozta — s az a hét kötetre terjedő díszes könyvsorozat, melyben *kaukázusi és középázsiai utazásai*, azután *harmadik ázsiai utazása* tudományos eredményeit az őt kisérő tudós társak — Jankó János, Pósta Béla, Horváth Géza, Pápay József — segítségével összefoglalta és közrebocsátotta, maradandó emlékei lesznek önzetlen tudományszeretetének. A M. T. Akadémia 1899-ben tiszteleti tagsággal tüntette ki gróf Zichy Jenőt; társulatunknak alapító s 1891 óta ig. választmányi tagja volt. — Temetése decz. 30-án ment végbe budapesti Rózsa-utczai palotájából, melyet minden benne levő kincseivel együtt muzeumúl a fővárosnak hagyott. Tisztelői sorában a Magyar Történelmi Társulat is letette koszorúját az elhunyt nemes férfiu ravatalára. Legyen áldott emlékezete, csendes nyugodalma!

HEGEDÜS SÁNDOR

1847. ápr. 22. — 1906. decz. 28.

Nem csekély az a hála és tisztelet, mely közéletünk egy másik jeles férfiának, *Hegedüs Sándor* tagtársunknak sírjához vezet bennünket, ki szintén a mult év végén, deczember 28-án halt el Budapesten. Az ő élete pályáját is a legsokoldalúbb tevékenység és mindenben kitartó munka jellemzi. Mint politikus, mint publicista, mint tudós, mint egyházának vezérlő embere és méltóságviselője, egyaránt sikerrel működött. Nem volt történetíró, de melegen érdeklődő figyelemmel kisérte törekvéseinket, olvasta kiadványainkat, s a hol tudásával, gazdag tapasztalataival segítségünkre lehetett, soha meg nem vonta szíves támogatását tőlünk. Hegedüs Sándor mindig és mindenütt azon fáradozott, hogy tudományos intézményeink mind anyagilag, mind szellemileg gyarapodjanak s mennél magasabb színvonalra emelkedjenek. Társulatunknak régi alapító tagja s a társulat pénzügyeit intéző gazdasági bizottságnak több mint tizenöt éven át szakadatlanúl igazán buzgó elnöke volt. E minőségében sokat köszönhetünk neki. Semmiféle elfoglaltsága, legterhesebb politikai állása, minisztersége sem gátolta soha, hogy ügyeinkben gondos részt ne vegyen. Korai halála örökre elszakította tőlünk, s mi fájdalmas érzéssel mondunk búcsut immár hűlt porának. — Az elmult esztendő utolsó napján a Kálvin-téri református templomból kisérte családja s tisztelői gyászos gyülekezete a kerepesi temetőbe. Egy szerény babérkoszorú a halott koporsójánál jelezte a Magyar Történelmi Társulat kegyeletét és háláját emléke iránt.

Digitized by Google

ACSÁDY IGNÁCZ

1845. szept. 9. — 1906. decz. 17.

A magyar történettudománynak még egy halottjáról kell szomorúan megemlékeznünk. Deczember 17-én hunyt el hosszas és kínos szenvedés után *Acsády Ignácz*. Olvasóink — bár közlönyünkben az utolsó másfél évtized alatt alig találkoztak nevével — bizonyára jól ismerik történeti munkáit, melyekkel sok elismerést és dicséretet aratott, de olykor a kritika keményebb ítéletét hívta ki maga ellen. Acsády egyike a legtermékenyebb magyar historikusoknak; e mellett jó elbeszélő, gyakorlott tollú író. Pályáját mint publicista kezdte, mint regény- és drámaíró nem nagy sikerrel folytatta, mígnem végre a történelmi kutatás terére lépett, hová hajlama kezdettől vonzotta. Első dolgozatai, melyek a *Századokban* láttak napvilágot: *Gróf Wesselényi Ferencz nádor halála* (1884), *Magyarország belállapota 1680-ban* (jutalmazott pályamű), *A Széchyek Murányban* (1885), *A magyar társadalom 1680 körül* (1886), *Drégel és hőse* (1887), *A linczi béke története* (1890) stb. A M. Történeti Életrajzokban (1885) jelent meg tőle *Széchy Mária*. Egyéb önálló munkái: *Magyarország pénzügyei I. Ferdinand uralkodása alatt* (1888) és *Közgazdasági állapotaink a XVI—XVII. században* (1889) stb. A M. T. Akadémia 1888-ban választotta meg levelező tagjává, a hol is *A magyar jobbágy-népesség száma a mohácsi vész után* cz. értekezésével foglalt széket (1889) s azóta úgyszólván halálos betegsége kezdetéig szorgalmas felolvasója volt az Akadémia üléseinek. Dolgozataiban — talán valami subjectiv érzéstől vezettetve — kiváltképen a nép, a tömeg sorsával s az ország gazdasági és pénzügyi történetével szeretett foglalkozni. Utolsó műve is, mely nem sok idővel halála előtt hagyta el a sajtót, *a magyar jobbágyság történetét* tárgyalja. Subjectivitása irányzatossá tette némely munkáját. Két-kötetes nagy műve: *A magyar birodalom története* (1903—1904) a katholikus egyház ellen irányuló világos tendentiájával egész kötetre terjedő éles bírálatot vont maga után a tudós *Dudek János* (azóta budapesti egyetemi tanár) tollából. Ennél valóban értékesebbek Acsádynak azon munkái, melyek egyikében *Magyarország három részre oszlásának történetét* (1526—1608), másikában *Magyarország történetét I. Lipót és I. József korában* (1657—1711) írta meg az u. n. millenniumi történet V-ik és VII-ik kötete számára. Az előbbit az Akadémia is jutalommal tüntette ki. Mindent összevéve, Acsády Ignácz tagtársunk az érdemesebb magyar történetírók közé tartozott, kinek nevét művei sokáig meg fogják őrizni. — Temetése decz. 19-én ment végbe tisztelői részvéte mellett. A gyászszertartást dr. Hevesi Simon főrabbi végezte.

Digitized by Google

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ.

Kropf Lajos a *Századok* mult évi utolsó számában különös meglepetéssel kedveskedett e közlöny olvasóinak.

Kropf Lajos olyan tanult, okos és fáradhatatlan író, a kinek czikkeit mindig szivesen olvassuk.

De az a mód, melylyel a mult számban azt akarta bizonyítani, hogy Riedl angolúl kiadott magyar irodalomtörténete silány munka, meglepett — és pedig kellemetlenül.

Nem azért szólunk ez ellen, mintha Riedlnek szüksége volna a védelemre; hanem azért, hogy a Századokban az ilyenforma állítás czáfolatlanúl ne maradjon.

Azt mondja a bíráló, hogy Riedl az utolsó fejezetben a modern írókról szólván, Péterfy Jenő mellett megemlékszik Virágról, Kőrösi Csomáról, Heltairól, Révairól, Csereiről, Katona Istvánról és a Névtelen jegyzőről is. — Az a kérdés: hogyan, milyen logikai kapcsolatban emlékszik meg? Bizonyára szüksége van e nevekre, hogy egy általános gondolatot világítson meg.

Csak egy példát. Felnyitom Macaulay *History of England*-ja első kötetét. (Tauchnitz ed. 202. 203. ll.) E rövid két lapon, mely II. Károly angol király koráról szól, ott találom a következő neveket: Rajah of Nagpore, King of Oude (Macaulay kortársai), VII. Lajos és IX. Lajos franczia királyok. Ergo — birálónk logikája szerint — Macaulay confusus író.

Másik kifogás az, hogy nincs arány Riedl munkájában. Sokat beszél Mátyás királyról és Katona *Bánk bán*-járól. Ez azt hiszem, helyén van; helytelen csak akkor volna, ha Vörösmartyt, Petőfit vagy Aranyt nem méltatná kellően. A kellő méltatás nem a sorok számán fordúl meg. Azután többet beszél Riedl Salamon Ferenczről, mint Horváth Mihályról és Szalay Lászlóról. Ez nem baj. Salamon Ferencz — bár kevesebbet írt — volt olyan, ha nem jelentékenyebb*) történetíró, mint Horváth Mihály. Még egyszer: a méltatás jelentősége nem a sorok számán fordúl meg.

A mi a fordított munkák czímét vagy az apróbb tévedéseket illeti, azok nem sokat jelentenek. A bíráló sem tud sok apró tévedést felemlíteni. Legvisszatetszőbbnek mondja a szerző »irályát.« És pedig nem a fordítás irályát rójja meg, hanem az eredetiét. Szerinte Riedl azon a »pesti nyelven« ír, melyet Herczeg Ferencz nemrég oly találóan kigúnyolt.

A Századok olvasói talán nem tudják, micsoda nyelvet gúnyolt Herczeg ilyen czímen? Tehát elmondjuk röviden. Bizonyos pesti társaságokban így szoktak beszélni: rémítően szép, bor-

*) Talán még sem jelentékenyebb! *Szerk.*

Digitized by Google

zasztóan kedves, óriási kicsi stb. Ezt az izetlen jargont bélyegezte meg Herczeg méltó felháborodással.

A ki Riedl stilusát ezzel a jargonnal jellemzi, az vagy nagyon haragszik Riedlre s így nem igen tudja, mit mondjon, vagy farsangi tréfát űz velünk. A Riedltől magyarúl közzétett mutatványok — alig kell mondanunk — világosan és szépen voltak írva. Úgy, a hogy megszoktuk Riedltől.

De mit említ bírálónk a »pesti nyelv« bizonyítására? — Azt, hogy László király lovagszobrát Riedl a középkori szobrászat legfinomabb remekének mondotta. Pedig — úgymond — a South Kensington Museum igazgatója hiába kérné a szobor gipsz-öntvényét. — Bizony hiába. Ép úgy, mint nehány antik szoborét, pedig azokról is mondjuk, hogy remekek. Azután Riedl a *magyar* középkori szobrászatról beszél. És ez már lényegesen leszállítja a superlativust. Különben Kropf bizonyára tudja, hogy Szent László szobráról Szamosközy és mások mit írtak.

Hogy a protestáns lelkészek gályarabsága a Rákóczi szabadságharcz idejére van téve, nem tudjuk, mikép történt. A bírálónak idéznie kellett volna a helyet. Különben a protestánsok üldöztetésének is volt némi része Rákóczi szabadságharczában.

Nem lett volna szabad Riedlnek azt mondania, hogy Ausztria is részt vett Buda visszavívásában, s hogy superlativus az, mintha »from the remote highlands of Scotland« is lettek voltak önkénytesek a felmentő táborban. Hogy akkor még nem volt ausztriai császárság, Riedl is tudja, de ausztriai házról s Ausztriáról széltiben beszél történetírásunk, még ha a Ferencz császár előtti kort tárgyalja is. A skótokra nézve pedig ám szóljon Károlyi Árpád, ki Buda visszafoglalásáról írt munkájában (183. l.) ezt mondja: »Nem kevésbbé előkelők voltak az angol és *skót* urak, kik Buda vívásában részt vőnek... így pl. a szintén elvérzett ifju Carre baronet.« — Nem tudom, Skóczia mely vidékén laktak Carre baronet és derék társai, de Károlyi a tanum, hogy a skótok említése nem »pesti nyelv.« — Ezek a bíráló kifogásai. Lehet-e ily vádak alapján oly megvető gúnynyal beszélni Riedl könyvéről? — Itéljen az olvasó.

Szeretnők, ha minden kritikai közlöny élére ezt a jelszót nyomtatná a szerkesztő: A jóindulat a legfőbb okosság és az első kötelesség!

Budapest, 1907. jan. 1. RÉGI OLVASÓ.

Digitized by Google

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Magyar Tudományos Akadémia második osztályának decz. 10-iki ülésén *Magyary Géza* levelező tag foglalt széket *Ujabb irányok a nemzetközi perjogban* cz. értekezésével. Azon törekvésekről szólott, melyek az egyes államok közt kötendő szerződések által a nemzetközi jogvédelemben tapasztalható nehézségek elhárítására irányulnak. — Utána Concha Győző r. tag *Réz Mihály* vendég Széchenyi-tanulmányait mutatta be az Akadémiának. E tanulmányokban *Széchenyi és az érzelmi politika* meg *A következetesség és Széchenyi rendszere* czím alatt azt fejtegeti a szerző, hogy az érzelmi politika mindig téves, mert absolut szempontokat visz a relativ kérdésekbe s ezzel az ethikai fogalmakat megzavarja. Kossuth, Wesselényi és mások érzelmi politikájának legnagyobb tévedése az volt, hogy elmaradottságunk okát nem magunkban, hanem valami másban keresték. A saját erőnkből való munkálkodást, az önsegélyt Széchenyi hirdette először s ezzel adott mély ethikai alapot a maga politikai rendszerének.

— A Magyar Nemzeti Muzeum ismeretterjesztő előadásainak mult decz ember-havi cyklusa a kurucz-kor történetének volt szentelve. Decz. 8-án *Angyal Dávid* tartott előadást *Thököly kora* czím alatt. Beszélt az absolutismus szerepéről nálunk és Európában. Jellemezte az absolutismusnak három irányát a Wesselényi-féle összeesküvés elfojtása után: a közjogi, a vallási és a pénzügyi absolutismust. Ezután a bujdosók harczáról szólt jellemzően s Thököly felkelését és bujdosását beszélte el rövid áttekintésben. — Decz. 12-én *Beöthy Zsolt* értekezett *a Rákóczi-kor költészetéről*. Kifejtette, hogy ez a kor nemcsak politikai, hanem művelődéstörténeti szempontból is egyik legnevezetesebb fejezete a magyar históriának. Gazdag költészetének emlékeit, melyekről 30—35 évvel ezelőtt még fogalmunk sem volt, Thaly Kálmán gyűjtötte össze és tárta fel mint ragyogó kincsesházat. A kurucz költészet három korszakra oszlik. Az első a Thököly előtti kor, a második Thököly haláláig terjed, a harmadik Rákóczi szabadságharczának kora. A felolvasó egyenkint ismertette a három korszak költői termékeit s szemelvényekkel illusztrálta, hogy a kurucz költészet minden népek költészetének egyik legszebb, legcsodásabb megnyilatkozása. — Decz. 15-én *Áldásy Antal* felolvasása került sorra, melynek tárgya *az ónodi országgyűlés* volt. A felolvasás a M. Tud. Akadémia Vitézdíjával jutalmazott azon dolgozaton alapult, mely annak idején közlönyünkben látott napvilágot.[1]) Ezúttal bővebben a franczia

[1]) *Áldásy Antal:* Az 1707 évi ónodi országgyűlés története. *Századok*, 1895. 546, 619, 710, 845, 922. ll.

Digitized by Google

királylyal való szövetségről, a spanyol örökösödési háborúról, majd az abrenuntiatióról és a turóczi esetről emlékezett meg a szerző. — Decz. 19-én ismét *Angyal Dávid* adott elő, ki ez alkalommal *II. Rákóczi Ferenczről* szólott. Először is Rákóczi eleinek jelentőségét fejtegette; azután II. Rákóczi Ferencz neveltetését és ifjuságát beszélte el. A felkelés első jeleneteit részletezte, Rákóczi diplomácziáját és háborúját általánosabb vonásokban tárgyalta. Az emigráczió történetéből is kiemelt nehány lényeges dolgot. — Az itt vázolt előadásokat — úgy tudjuk — a M. Nemzeti Muzeum igazgatósága közre fogja bocsátani.

— A Műemlékek Országos Bizottságának kiadványai két hatalmas díszes kötettel indultak meg a mult esztendőben *Magyarország műemlékei* (I. és II. köt.) czím alatt. E két kötetet a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbizásából b. *Forster Gyula*, a bizottság helyettes elnöke szerkesztette. Valóban örvendetes dolog, hogy a műemlékek országos bizottsága, melynek saját kiadványaira 1901 óta évenkint 6000 korona állami javadalom áll rendelkezésére, megkezdhette a gondjaira bizott emlékek ismertetését, a mivel bizonyára széles körben s hathatósan fogja felkelteni az érdeklődést hazai műemlékeink és azok védelme iránt. Az első kötetben, melyet számos műlap s a szövegbe nyomott kép illusztrál, mintegy bevezetésül b. *Forster Gyula* értekezik a műemlékek védelméről és ismerteti az országos bizottság keletkezését, a mint azt Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter 1872-ben ideiglenesen szervezte, majd Trefort Ágoston miniszter előterjesztésére az országgyűlés 1881-ben állandó közművelődési intézményeink sorába iktatta. A bevezető közlemény után olvasható tanulmányok — b. Forster Gyula, Möller István, Varju Elemér, Veress Endre és Schönherr Gyula tollából — legnagyobbrészt a Hunyadiak síremlékeivel foglalkoznak. Ezeket követi egy részletes jelentés a műemlékek országos bizottságának 1902 évi működéséről; végül *a bizottság rajztárának jegyzéke* s *Magyarország régi falképeinek jegyzéke és irodalma*, a miket szakszerűen *Gerecze Péter* állított egybe. — A második terjedelmes kötet — ugyancsak Gerecze Péter munkája — hazánk műemlékeinek helyrajzi sorozatát foglalja magában, kiegészítve a műemlékek irodalmára vonatkozó adatokkal s a horvát-szlavonországi és dalmácziai műemlékek meg a külföldön levő magyar vonatkozású műemlékek jegyzékeivel és irodalmával. — Itt említjük fel, hogy a műemlékek, kincsek, leletek védelmére, fentartására és gondozására vonatkozó hazai és külföldi törvényeket s kormányrendeleteket *A műemlékek védelme a magyar és a külföldi törvényhozásban* czímmel külön munkában állította össze b. *Forster Gyula*, kinek e hasznos munkája szintén most jelent meg második kiadásban.

Digitized by Google

— JÓKAI MÓR IRODALMI HAGYATÉKA kiadását tervezi a *Révai testvérek* részvénytársasága. E hagyatéknak nagybecsű részét teszi az elhunyt költőfejedelem hosszu évek során felgyült levelezése. A kiadók, midőn Jókai összes munkái nemzeti díszkiadásának kiegészítéseül a nagy író irodalmi hagyatékával együtt közzétenni óhajtják leveleit is, azzal a kéréssel fordulnak mindenkihez, a kinek Jókai valamely levele birtokában van, hogy azt a *Levelezés* cz. kötetben való közlés czéljából a kiadók rendelkezésére bocsátani szíveskedjék. A kiadó czég (Budapest, VIII. Üllői-út 18.) kérelmét t. olvasóink figyelmébe ajánljuk.

ÉRTEKEZÉSEK

az 1904/905 évi iskolai Értesítőkben.

NÉMETH AMBRUS: *A győri királyi tudomány-akadémia története.* III. rész második fele,[1]) 1806—1850. (Győri szent Benedek-r. főgymn. Ért. 90—135. ll.) — Az akadémiába való fölvétel a régi rendszer szerint történt; a tanulók nyilvános vagy magántanulók, kik tandijat nem fizetnek, még a nem római katholikusok sem. Érdekes jelenség, hogy a jogi tanfolyam a huszas években annyira túlzsúfolt volt, hogy a helytartótanács 1828-ban rendeletileg korlátozta a beiratkozást. A helytartótanács egyébiránt arról is gondoskodott, hogy a tanuló ifjuságtól minden oly alkalmat elvonjon, mely az ifjakat szabadabb tevékenységre ösztönözhette volna; 1818-ban pl. nem engedte meg az *Ephemerides Litterariae* cz. lap járatását; midőn pedig 1844-ben az ifjuság Győr vármegye útján a helytartótanács elé terjeszté abbeli kérését, hogy képző-kört alakíthasson, e kérelem a főigazgatósághoz küldetvén le véleményadás végett, a főigazgató azt felelte, hogy az efféle rendeletileg tilos, a mit a helytartótanács dicsérőleg vett tudomásúl. A szerző ismerteti a tanulók vallásgyakorlatait, fegyelmi viszonyait, részvételüket az 1809-iki insurrectióban s az 1848-iki mozgalmakban; végül statisztikai kimutatást ad a tanulókról s ismerteti az akadémiával kapcsolatban állott könyvbíráló hivatal működését. Függelékül nehány okiratot közöl az akadémia történetére vonatkozólag.

BOTÁR IMRE: *A fehértemplomi állami főgymnasium harminczéves története, 1875—1905.* (Fehértemplomi áll. főgymn. Ért. 3—38. ll.) — Mint a szerző megjegyzi, munkája inkább csak vázlat és adalék az intézet egykor megirandó történetéhez, nem rendszeres

[1]) Ezen rész első feléről olv. Békefi Remig ismertetését. *Századok*, 1905. 45—50. ll.

Digitized by Google

mű. Az intézet belső történetét alig érinti s jobbára külsőségek leírására szorítkozik, mert — úgymond — »helyes bírálatot valamely intézetről csak hosszabb idő után és olyan ember mondhat, a ki azzal az intézettel semmiféle kapcsolatban nem áll.« Az intézet eredeti rendeltetése a tudományos ismeretek közlésén kivül a magyarosítás, a magyar szellem fejlesztése és erősítése volt. Midőn a határőrvidék 1871-ben megszünt, az országgyülés törvényben mondta ki a volt határőrvidéken egy állami főgymnasium felállításának szükségességét; így irányult a figyelem Fehértemplomra, melyet Trefort a leendő intézet helyéül már 1873-ban kijelölt, megnyitása azonban csak 1875 október havában történhetett meg. Hogy az intézetnek mennyi küzdelme volt a kezdet nehézségeivel, mutatja az is, hogy pl. a latin nyelvet három nyelven kellett tanítani; a latin szövegeket először németre fordították s csak azután próbálták magyarra fordítani.

— — *A Miletz-féle pénz- és éremgyüjtemény magyarországi érmei.* (Kiskunfélegyházi városi kath. főgymn. Ért. 3—43. ll.) — A gyüjtemény azon részéről, mely római pénzekből és érmekből áll, már volt szó folyóiratunkban.[1]) Ez alkalommal a magyarországi érmek (számszerint 336 db.) szakszerű leirását kapjuk; a legrégibb darab egy Szent István korabeli ezüst dénár.

— — *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium éremgyüjteménye.* (Pozsonyi kir. kath. főgymn. Ért. 1—87. ll.) — Az intézet régiséggyüjteményéről már megemlékeztünk;[2]) most az éremgyüjtemény van bemutatva, mely a közlő szerint 433 db. római és 878 db. különféle más éremből áll.

Révai Sándor: *Barlám és Jozafát, továbbá szent Elek legendája.* (Pécsi áll. főreálisk. Ért. 4—45. ll.) — A dolgozat, mely elsősorban a tanuló ifjuságnak van szánva, a czímnek megfelelően két fejezetre oszlik. Az első *Barlám és Jozafát* legendáját ismerteti, mely tudvalevőleg két egymástól határozottan elváló részre tagozódik; és pedig az indiai Buddha-mythosszal egyező első részre s a valószínűleg szintén keleti eredetű mesék és példázatok gyüjteményére, melynek hatását legjobban az bizonyítja, hogy a példázatok nagy része más codexeinkbe is belekerült, sőt mások is merítettek azokból. A magyar fordító az eredeti latin szövegen s a szerkezeten alig változtatott; érdeme e kedves középkori legenda szabatos és költőiségre hajló nyelvezete. Beöthy Zsolt is ezt a legendát tartja átmenetnek a vallásos munkák általában zordon stilusáról a költői prózára. — A második fejezet *Szent Elek* legendájáról szól, mely más hat codexünkben is olvasható. E legenda már sokkal

[1]) *Századok*, 1906. 577. l.
[2]) *Századok*, 1903. 481. l.

Digitized by Google

egyhangúbb és komorabb; alapeszméjének megfelelően sötét színekkel festi az aschesis igazán hősi példáját szent Elekben, kit mintául állít a szerzetesi élet követői, főleg az apáczák elé. Nyelvileg a magyar költői próza egyik korai hajtása.

Szabó Sándor: *A magyar népdal történeti korai.* (Balassagyarmati áll. főgymn. Ért. 3—53. ll.) — A magyar népdal történeti korszakai a szerző szerint ezek: az őskor a keresztyénség felvételéig; a népdalok első feljegyzéseinek kora a kuruczvilágig; a kuruczdalok és a kuruczvilágot követő kor népdalköltészete a XIX. század közepe tájáig, a negyvenes évekig; végűl a népdalok felismerésének kora, mely napjainkig tart. E felosztás természetes; a dolgozat ellen kifogást általában nem emelhetünk, csupán az őskort tárgyaló fejezetre vonatkozólag van nehány észrevételünk. Igy pl. a hun-magyar rokonság annyira kérdéses, hogy Priskos tudósításából a magyarokra nézve semmi következtetést vonni nem lehet; továbbá Theophylaktos sehol sem említi a *magyarok*-at, az idézet tehát olyan formában, a hogyan a szerző adja, nem helyes; a szentgalleni kaland sem úgy történt, mint a szerző elbeszéli, s komoly munkában nem találjuk helyénvalónak azt a kedélyeskedő elbeszélő modort sem, a hogy Heribald esetét előadja.

Sirola Ferencz: *Az olasz irodalom hatása a magyar irodalomra.* (Fiumei áll. főgymn. Ért. 3—40. ll.) — Az olasz irodalom hatása a magyarra, különböző szempontokból megírt tanulmányok alapján, eddig is ismert tény volt; a szerző sem tesz egyebet, mint összefoglalja az eddigi eredményeket tanítványai számára. Ismerteti a Mátyás korabeli renaissance-ot, de felületesen, azután a XVI. századbeli szép-prózánknál, majd a Zrínyinél, Csokonainál és Kisfaludy Sándornál észlelhető hatásokat. Teljességre nem törekszik, s bár ismeri Imre Sándornak hasonló tárgyú tanulmányát (Irodalmi tanulm. II. 5—147. ll.), azt kiegészíteni meg sem kisérli, sőt dolgozatában Imre tanulmányánál jóval kepesebbet nyujt.

Pekár Károly: *Históriás ének a kenyérmezei viadalról 1568-ból.* (Budapesti VII. ker. külső áll. főgymn. Ért. 3—19. ll.) — E históriás ének, melyről Toldy Ferencz már megemlékezett, a késmárki ev. lyceumi könyvtárnak a XVII. század végéről, vagy a XVIII. század elejéről való másolatából most látott először napvilágot. Szerzője ismeretlen. Toldy *Nikolsburgi névtelen*-nek nevezi, a mennyiben a szerző csak az ének iratása helyét és idejét árulja el. Pekár azt sejti, hogy erdélyi és pedig székely ember lehetett; egyebet azonban alig lehet róla megállapítani. Verselése és nyelve gyakorlott szerzőre vall, úgy hogy ez ének kiválik a XVI. század e nemű költői termékei közűl.

Digitized by Google

Vucskits Jenő: *Egy történeti személy két költői feldolgozása.* (Marosvásárhelyi r. kath. főgymn. Ért. 3—80. ll.) — E dolgozat Széchy Mária, illetőleg a murányi eset két költőjét, Gyöngyösit és Arany Jánost méltatja s hasonlítja össze. Tudományos igényekkel nem lép fel, tanulók számára készült, hogy a költői alkotások mivoltát két összehasonlított példán ismerjék meg. Széchy Máriát, kinek életrajzát Acsády ismert munkája nyomán elég részletesen beszéli el, azért tartja e czélra leginkább megfelelőnek, mert »az ő személye olyan, hogy történeti adatokkal tudjuk élete folyását megvilágítani, másrészt meg ő az az érdekes személy, a kit a romantika olyan szivesen vett lantjára nemcsak a magyar irodalomban, hanem idegenben is.« Gyöngyösi, az egyik költő, sok tekintetben csak krónikás, ki tényeket említ; csak elmondja, milyen szép, jó, okos, erényes, bátorlelkű stb. volt Mária; jellemzése tehát külső. Arany ellenben lélektanilag fejti meg Mária; tetteit, keresi azok rugóit; a történeti Máriát alig ismerhette, Mária alakja tehát nagyrészt az ő genialitásának szülötte; művében az emberi lélek mélységes ismerete bámulatos. A dolgozatból a két költőnek a szerkesztésben nyilvánuló művészetét is megismerjük.

Kovács János: *Kazinczy Ferencz és Kis János.* (Budapesti ág. ev. főgymn. Ért. 3—38. ll.) — Irodalmunk e két kiváló alakja 1793—1831-ig állandó levelezésben volt egymással; a köztük fennállott baráti viszonyt kizárólag csak leveleik ápolják s erősítik, mert személyesen mindössze négyszer volt alkalmuk találkozniok. E levelek tehát nagyfontosságúak, már csak azért is, mert hosszu harmincznyolcz esztendőt ölelnek fel, s Kazinczy családi viszonyaira, az irodalmi mozgalmakra, saját működésére részletesen kiterjeszkednek. Megemlítendő e levelek fontosságára nézve az a tény, hogy midőn Kazinczy 1813-ban levelei átdolgozásához fogott, a Kis Jánoshoz irottakkal kezdte s az első nehány levelet át is dolgozta. A szerző ezek alapján érdekes és tanulságos képet rajzol e két író családi viszonyairól s nyelvművelő és költői munkásságáról.

Vojtkó Pál: *Himfy szerelmei.* (Soproni ág. ev. lyceum Ért. 3—23. ll.) — A szerző ezen alkalmi felolvasásban Kisfaludy Sándornak *Kesergő* és *Boldog szerelem* czímű költemény-cyklusával foglalkozik. Az irodalmi és korviszonyok vázolása után, melyek a Himfy-dalok megteremtésében nem csekély szerepet játszottak, arra a kérdésre is kiterjeszkedik, hogy ki sugalhatta a *Kesergő szerelem* dalait? Egyedül Szegedy Rózát tartja Kisfaludy múzsájának. Többi szerelme »füst, buborék volt, a fiatalságnak játéka, vagy vétke.« Szegedy Rózához való szerelme azonban »nemes álom, mely szebb valóra vált.« Ezt a megvalósulást örökíti meg a költő a *Boldog szerelem* dalaiban, melyeket nem csupán szerelmes versek sorozatá-

Digitized by Google

nak, hanem a Kisfaludy-korabeli magyar nemes életbölcsessége megnyilvánulásának tart. Ez a nemes még nem barátja az új eszméknek, melyeket különben jól ismer, hanem rendületlen híve az ősi alkotmánynak, bámulója az »előidők«-nek. LUKINICH IMRE.

— — —

UJ KÖNYVEK.

— ADATTÁR (Iskolatörténeti —). Az országos református tanáregyesület megbizásából szerkeszti *Thúry Etele* theol. akad. tanár. Első kötet. Pápa, 1906. Főiskolai (Kis Tivadar) kny. 8-r. VIII, 443 l. Ára 8 kor.

— ADATTÁR (Magyar protestáns egyháztörténeti —). Szerkeszti *Stromp László*. V. évf. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 4, 232 l. (A M. Prot. Irod. Társ. kiadványai. Szerk. *Szőts Farkas*. A tudományos könyvsorozat XXII. kötete.) Ára 3 kor.

— ANALECTA BOLLANDIANA. Tom. XXIV. Ediderunt Carolus de *Smedt*, Franciscus van *Ortroy*, Josephus van den *Gheyn*, Hippolytus *Delehaye*, Albertus *Poncelet* et Paulus *Peeters* presbyteri S. J. — Tom. XXV. Ediderunt Carolus de *Smedt*, Franciscus van *Ortroy*, Hippolytus *Delehaye*, Albertus *Poncelet* et Paulus *Peeters* presbyteri S. J. Bruxelles, 1905—1906. Société des Bollandistes. 8-r. 543 l., 535 l.

— ANALECTA recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia; l. *Hegedüs*.

— ANGYAL DÁVID. Erdély története a nemzeti fejedelmek korában. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 26, 2 l. 58 képpel. (Az *Uránia* magyar tudományos egyesület népszerű tudományos felolvasásai, 31.)

— ARCHIV des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Hrg. vom Vereins-Ausschuss. Neue Folge. Dreiunddreissigster Band. 3. Heft: Rumänische Volksmärchen aus dem mittleren Harbachtale. Gesammelt, übersetzt und eingeleitet von *Pauline Schullerus*. (Schluss.) — 4. Heft: Jahresbericht für das Vereinsjahr 1905. Nagyszeben, 1906. Michaelis F. biz. 8-r. 467—692 ll., 51 l.

— BADICS FERENCZ. Gróf Zrínyi Miklós költői művei; l. *Zrínyi Miklós*.

— BALLÓ ISTVÁN. A mádéfalvi veszedelem. Irta —. Csikszereda, 1906. Szvoboda József kny. 8-r. 85 l. A mádéfalvi emlékoszlop képével. Ára 70 fill.

— BARTALOS GYULA. Kandra Kabos emlékezete, 1843—1905. Eger, 1906. Érseki lyc. kny. 8-r. 35 l.

— BARTHA JÓZSEF. A magyar nemzeti irodalom története. A tanítóképző intézetek új tanterve szerint. Irta és olvasókönyvvel ellátta —. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. 528 l. Ára 4 kor. 20 fill.

— BELLE FERENCZ. Magyarország története; l. *Gaál Mózes*.

— BENEDEK ELEK. Nagy magyarok élete. Bocskay István. Bethlen Gábor. Pázmány Péter. Szenczi Molnár Albert. Apáczai Csere János. — Zrínyi Miklós (a költő és hadvezér). Thököly Imre. — II. Rákóczi Ferencz. Zágoni Mikes Kelemen. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 114 l., 140 l., 154 l. Számos képpel.

— BERECZKY SÁNDOR. A keresztyén egyház rövid története. 5-ik kiad. Budapest, 1906. Pesti kny. r. t. 8-r. 106 l. Ára 80 fill.

— BORBÉLY ISTVÁN. Toroczkó története 1848/49-ben. Irta —. Kolozsvár, 1906. Stief Jenő és társa kny. Kis 8-r. 94 l.

Digitized by Google

— Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai; l. *Veress Endre.*

— Csánki Dezső. Szilágyi Erzsébet nyaraló palotája a budai hegyekben. (Kuncz ispán majora.) Irta —. Kiadja a M. Történelmi Társulat. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 43 l. (Különlenyomat a *Századok* 1906 évi októberi számából.) Ára 1 kor.

— Csuday Jenő és Létmányi Nándor. Szent László és utódai. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 27, 2 l. 45 képpel. (Az *Uránia* magyar tudományos egyesület népszerű tudományos felolvasásai, 36.)

— Csuday Jenő és Létmányi Nándor. A tatárjárás és az utolsó Árpád-házi királyok. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 25. 2 l. 62 képpel. (Az *Uránia* magyar tudományos egyesület népszerű tudományos felolvasásai, 37.)

— Czímjegyzéke (A budapesti m. kir. tudomány-egyetem könyvtárának —). XXX. 1905 évi gyarapodás. Budapest, 1906. Egyetemi kny. 8-r. XIX, 209 l. Ára 60 fill.

— Domanovszky Sándor. Kézai Simon mester krónikája. Forrástanulmány. Irta —. A Flór Gyula emlékére tett alapítványból kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 180 l. Ára 3 kor. 20 fill.

— Dudás Gyula. Adatok az oktatásügy történetéhez Zemplén vármegyében. Irta —. Sátoraljaujhely, 1906. A *Zemplén* kny. Kis 8-r. 63 l.

— Emlékkönyv dr. Haller Károly működéséről. Negyven éves tanári jubileuma alkalmából kiadta az ünneprendező bizottság. Kolozsvár, 1906. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 232 l. Számos képpel.

— Emlékkönyv. Kiadja a körmöczbányai áll. főreáliskola tanári testülete az intézet 50 éves fennállásának jubileuma alkalmával. Körmöczbánya, 1906. Paxner és Biron kny. 8-r. 80, 4 l. 12 képpel.

— Emlékkönyve (Az Erdélyi Muzeum-egyesület Marosvásárhelyt 1906 jun. 4—5. napján tartott első vándorgyűlésének —). Kiadja az Erdélyi Muzeum-egyesület. Kolozsvár, 1906. Stief Jenő és társa kny. Nagy 8-r. 117, 2 l. Ára?

— Erdélyi László. A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Székfoglaló értekezés. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1906. jun. 18-án tartott ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 111 l. Három oklevél-hasonmással. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XXI. köt. 3. sz.) Ára 2 kor. 40 fill.

— Értesítője (A kiskunhalasi ev. ref. főgymnasium 1904/905-ik évi —). Szerk. *Szathmáry Sándor* igazgató. Kiskunhalas, 1905. Práger Ferencz kny. 8-r. 144, 8 l. *(Pataky Dezső:* II. József császár *Placetum Regium*-a és *Edictum tolerantiae*-ja. 1—44. ll.)

— Értesítője (A kiskunhalasi ev. ref. főgymnasium 1905/906-ik évi —). Szerk. *Szathmáry Sándor* igazgató. Kiskunhalas, 1906. Práger Ferencz kny. 8-r. 168, 8 l. *(Birta István:* Az Orestes monda. 31—77. ll.)

— Évkönyve (A borsod-miskolczi közművelődési és muzeum-egyesület —). 1905—1906. Szerkesztette *Balogh Bertalan* főtitkár. Miskolcz, 1906. Szelényi és társa kny. 8-r. 167 l.

— Évkönyve (Az országos magyar gazdasági egyesület 1905/906 évi —). XV. köt. Szerkesztette az egyesület tisztikara. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. 285 l. Egy arczképpel.

— Falk Zsigmond. Emléklapok Toldy Ferencz születése századik évfordulójának emlékére; l. *Váradi Antal.*

— Farkas Sándor. Egyetemes történet. Tanító- és tanítónő-képzők számára. Második kötet: Új-kor. Második kiadás. Budapest, 1906. Neuwald

Digitized by Google

Illés utódai kny. 8-r. VII, 191 l. Képekkel és három szines térképpel. Ára 2 kor. 80 fill.

— FINÁCZY ERNŐ. Az ókori nevelés története. Vezérfonal egyetemi előadásokhoz. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából írta —. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. V, 2, 307 l. Ára 6 kor.

— FOLYÓIRATOK és időszakos kiadványok a M. Tud. Akadémia könyvtárában. Összeállították a könyvtár tisztviselői. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. IV, 145 l. Ára ?

— FORSTER GYULA (báró). Magyarország műemlékei. A vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából szerkeszti —. Első kötet. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 4-r. 2, 603 l. Tíz táblával és a szövegbe nyomott képekkel. — Második kötet: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Összeállította *Gerecze Péter*. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 4-r. XVI, 1412, 2 l. (A műemlékek országos bizottságának kiadványai, I. II.)

— FORSTER GYULA (báró). A műemlékek védelme a magyar és a külföldi törvényhozásban. Második kiadás. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. XLIX, 722 l.

— FRENYÓ LAJOS. Herfurth József ifjukora. A megboldogult híres collegiumi professor feljegyzései ifjukorából. Eperjes, 1907. Kósch Árpád kny. 8-r. 79 l. Ára 1 kor.

— GAÁL MÓZES és Helmár Ágost. Magyarország története. Polgári leányiskolák számára. Irták —. Teljesen átdolgozta *Belle Ferencz*. Budapest. 1906. Révai és Salamon kny. 8-r. 224 l. Ára 2 kor.

— GOHL ÖDÖN. Daciai és moesiai pénzek. Pótlék az éjszak-görögországi ókori pénzek corpusához. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. 16 l.

— GÖRÖG ERNŐ. A hallei magyar-egylet története, 1863—1906. Pápa, 1906. Főiskolai kny. 8-r. 56, 2 l.

— GRÉB GYULA. A szepesi felföld német nyelvjárása. Irta —. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 89, 2 l. (Magyarországi német nyelvjárások. A M. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Petz Gedeon*. 3. füz.) Ára 1 kor. 80 fill.

— GYÖRY TIBOR. Emlékbeszéd Semmelweis felett. A budapesti kir. orvosegyesület 1906 szeptember-hó 29-iki ülésén tartotta —. Budapest, 1906. Pesti Lloyd-társ. kny. 8-r. 31 l. Arczképpel. (Az *Orvosi Hetilap* tudományos közleményei. Különlenyomat. L. évf. 1906. 39. sz.)

— GYÖRY TIBOR. II. Rákóczi Ferencz fejedelem és bujdosó társai betegségéről, haláláról. Irta —. Budapest, 1906. Pesti Lloyd-társ. kny. Nagy 8-r. 12 l. (Különlenyomat a *Természettudományi Közlöny* 447. füzetéből.)

— GYÖRY TIBOR (Thallóczy Lajos és —). Thököly Imre betegsége; l. *Thallóczy Lajos*.

— HAJNAL MÁRTON. Az isztiméri német nyelvjárás hangtana. Jutalmazott egyetemi pályamunka. Irta —. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 64 l. (Magyarországi német nyelvjárások. A M. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Petz Gedeon*. 4. füz.) Ára 1 kor. 80 fill.

— HAJNÓCZI IVÁN. Szentjóbi Szabó László élete (és) munkái. Irta —. Budapest, 1905. Barcza József kny. 8-r. 40 l.

Digitized by Google

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

JEGYZŐKÖNYV

a Magyar Történelmi Társulatnak 1906 deczember 20-án d. u. 5 órakor a Magyar Nemzeti Muzeum dísztermében tartott nyilvános rendkívüli felolvasó üléséről.

Elnök: gróf Teleki Géza.

Jegyzőkönyv-hitelesítők: dr. Károlyi Árpád és dr. Szendrei János vál. tagok.

Elnök a Bocskay István emlékezetének szentelt ülést a társulati rendes és vál. tagokon kivül szép számmal egybegyült díszes közönség jelenlétében megnyitván, —

63. dr. Károlyi Árpád vál. tag *Bocskay és a bécsi béke* cz. alatt egy mélyen járó és új eszmékben gazdag tanulmányban méltatja Bocskaynak a magyar alkotmány megvédelmezése körül szerzett halhatatlan érdemeit.

A ritka figyelemmel hallgatott s általános tetszéssel fogadott magvas fejtegetések után, —

64. dr. Szendrei János vál. tagtól a Bocskayra és korára vonatkozó történeti emlékek (arczképek, hadiszerszámok, röpiratok, oklevelek) bemutatása kötötte le a közönség érdeklődését, a mely elismeréssel adózott tagtársunknak az élvezetes bemutatásért.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Károlyi Árpád s. k.
vál. tag.

Dr. Szendrei János s. k.
vál. tag.

Digitized by Google

2. füzet. XLI-ik évfolyam. Február 15.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

NAGY GYULA

TITKÁR.

1907 ÉVI FOLYAM

II. FÜZET.

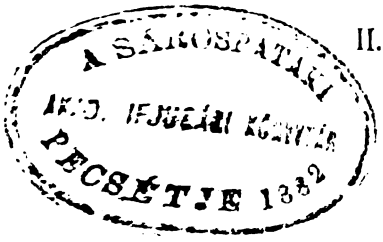

BUDAPEST.

MATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1907.

Digitized by Google

TARTALOM.

Lap

Zermegh János és munkája. (Első közl.) Irta **Sörös Pongrácz** 97
Mügeln Henrik német nyelvű krónikája és a Rímes Krónika. (Második és bef. közl.) Irta **Domanovszky Sándor** 119
Műveltségtörténeti közlemények. II. A magyar malom. (Első közl.) Irta **Takáts Sándor** 143

Történeti irodalom.

Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ism. **Erdélyi László** 161
Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban, 970—1900-ig. Ism. **Révész Kálmán** 169
Dávid Manó: Thököly viszonya a portához. Ism. **gr** 172

Tárcza.

Antos János 1848/49-iki vezérkari honvéd-alezredes hátrahagyott emlékjegyzetei. Közli **Thaly Kálmán** 173
Válasz a *Régi olvasó* levelére. Irta **Kropf Lajos** 178
Vegyes közlések 180
Értekezések az 1904/905 évi iskolai Értesítőkben. Ism. **Lukinich Imre** 183
Uj könyvek 185
Hivatalos Értesítő 189

A **Magyar Történelmi Társulat** ez évi r. közgyülését márczius 21-én (csütörtökön) fogja megtartani. A közgyűlésen az ig. választmány szabályszerű kiegészítésén kivül *elnök-választás* is lesz. *Márki Sándor* vál. tag *Cum deo pro patria et libertate* cz. alatt II. Rákóczi Ferencz életrajzának egy fejezetét fogja felolvasni. A közgyülésre a társulat t. tagjait és az érdeklődő közönséget ez úton is meghívja az elnökség.

1907 január-havában

tagdijat fizettek

1901-re: Dudás Gyula 5 kor.
1902-re: Makkai Ernő 10 kor.
1903-ra: Makkai Ernő 10 kor.
1904-re: Makkai Ernő, Pálfi György (5 kor.) Összesen 15 kor.
1905-re: Makkai Ernő, Völlick Brunó (5 kor.) Összesen 15 kor.
1906-ra: Begyáts Lajos, Czimmermann Pál, Gálos Rezső, Günther József, Kujáni Gábor, Makkai Ernő, Maróthi Rezső, Materny János, Borzovai Nagy Otto, Pausitz Ferencz (5 kor.), Schvarcz Ignácz, Stokka Tankréd, Tóth Gyula (Budapest), Unger Lajos. Összesen 135 kor.
1907-re: Abszenger Ferencz, Adler Samu, Ambró Béla, Andrásovics Béla, Andrássy János, Angyal József, Apponyi Géza gróf, Aradi kaszinó-egylet, Bagyary Simon, Bajai főgymnasium, Baja város közönsége, Bajkó Péter, Baksay Sándor, Balatonfüredi gazdasági felső népiskola, Ballun Ernő, Balogh Jenő, Barczán Endre, Baross Zsiga, Bartos József, Batka János, Bárttai áll. főgymnasium, Belóczy Sándor, Benedicty Gyula, Beniczky Elemér, Beregszászi áll. főgymn. igazgatóság, Berzeviczy Albert, Besckid Sándor, Beszterczebányai ev. gymn. igazgatóság, Beszterczebányai áll. felsőbb leányiskola, Beszterczei polgári fiuiskola, Bethlen Pál gróf, Békési ev. ref. főgymnasium, Békésesabai ág. ev. Rudolf-főgymnasium igazgatósága, Bikkessa Béla, Biró Antal, Bobes György (12 kor.), Bogisich Mihály, Boncz Ödön, Boromiszy István, Boromisza Tibor, Böröcök Andor, Brassói áll. főreáliskola igazgatósága,

Digitized by Google

ZERMEGH JÁNOS ÉS MUNKÁJA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A XVI-ik század változatos és még sok kutatásra szoruló eseményeinek történetíróival aránylag keveset és kevesen foglalkozunk. Pedig oly izgalmas fejleményeket, érdekes alakokat ismertetnek meg velünk, hogy — ha egyéniségüket közbe-közbe nem tudják is megtagadni és nagyon személyes tekintetek, a magok érdeke vagy legalább fölfogása nyilatkoznak is meg soraikban — tisztán írói munkásságukért megérdemlik, hogy pályafutásukat figyelemmel kísérjük.

Midőn egy évtizeddel ezelőtt a XVI-ik század egyik nevezetes történetírója, Zermegh János, érdeklődésemet fölkeltette, azért is szükségesnek láttam, hogy személyével behatóbban foglalkozzam, mert életviszonyai, irodalmi összeköttetései, munkássága még mindig hézagosabb fejtegetésre találtak, hogysem azok további nyomozása fölöslegessé vált volna. Levéltári anyagot, mely nélkül pedig ennek a magáról nem bőven nyilatkozó írónak viszonyait alig vázolhatjuk, az én már korábbi és újabb kutatásom előtt aránylag keveset használtak föl róla s az is csak birtokviszonyaira vetett világot. Hozzá még az ismeretes adatok sincsenek a róla megjelent egy-két dolgozatban fölhasználva, a történelmi események lánczolatába beillesztve, pedig oly fontos is van köztük, mely műve keletkezését vagy harmincz évvel későbbre veti vissza, mint eddig vélték, hogy Zermegh megalkotta. Részben ez is az oka, hogy a munka méltatásában sem hiányoznak elfogult, egyoldalú, az író egyéni

Digitized by Google

viszonyainak nem ismeréséből keletkezett állítások. Életviszonyainak részletesebb földerítésén kivül az említettem szempontok vezettek itt következő tanulmányom megírásában.

I.

ZERMEGH CSALÁDJA. SZÜLETÉSE IDEJE. ELSŐ NEVELÉSE. ZAPOLYAI JÁNOSHOZ MEGY KANCZELLÁRIAI GYAKORLATRA. A KETTŐS KIRÁLYSÁG. GYÖNGYÖS ALÓL JÁNOS KIRÁLY BIZTATÁSÁRA SZLAVÓNIA FELÉ INDUL. HÁZASSÁGA. IPÁVAL FRANGEPÁN KRISTÓF TÁBORÁBA MEGY. VARASD ALÓL MENEKÜL. ERDŐDY SIMONNÁL SZÁMVEVŐ LESZ. GRÉCS OSTROMA. VÁRALLYAI SZANISZLÓ SZOLGÁLATÁBAN TÖLTÖTT ÉVEI. JÁNOS KIRÁLY LEVELEIT ENNEK HIVEIHEZ VISZI. ÉLELEMSZÁLLÍTÁSA BUDÁRA. THURZÓ ELEK SZOLGÁLATÁBA LÉP. VAGYONILAG GYARAPSZIK. MÁSODIK HÁZASSÁGA. AJÁNDÉK VÁRALLYAINAK. LÁTOGATÁS BUDÁN. THURZÓ CSALÁDJÁNAK MEGBIZÁSAI SZÁMÁRA.

Zermegh János régi szlavóniai nemes családból származott,[1]) mely Varasd területén, a mai Bortusoc és Sveti-Gjurgj, a régi Drávaszentgyörgy táján volt birtokos és egyik ága az előbbi jószágról Bortusoci Zermeghnek írta magát.[2]) Zermegh atyja, Mátyás, azonban Nyitra megyében is birtokos volt s épen ez okozhatta, hogy Rajcsányi Juliát, ezt a kétségtelenül Nyitra-megyei származású úri asszonyt vette feleségül, a ki első házasságában Lászlófalvai Eördögh Jánosnak volt a neje. A Zermegh Mátyással való házasságából három fiu származott: István, János a későbbi történetíró, a ki 1500 körül, pontosabban mondva 1504-ben született,[3]) és Mátyás.[4])

[1]) A család tagjai még czímerükben is különböztek. Míg Zermegh János czímere vágott paizsban a felső mezőben három liliom, az alsóban három rózsa s az oromdíszt is ezek alkotják (Tudománytár, 1839. 242. l.), addig Zermegh kisöcscse, a Horvátországban élő Zsigmond, ezt a czímert használja: kardot tartó hajlított kar, fölötte csillag, az oromdísz jobb lábával kardot fogó, növekvő griff. (*Siebmacher-Bojničić:* Der Adel von Kroatien und Dalmatien, 296. l. és 151. tábla.)

[2]) *Zermegh:* Rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem Hungariae reges commentarius. *Schwandtner:* Scriptores rerum Hungaricarum, II. 389. l. — V. ö. Tört. Tár, 1899. 479. l. és Országos Levéltár: dipl. oszt. 19,483. sz.

[3]) Születésére l. *Zermegh* id. m. 389—390. és 395. ll. — V. ö. Századok, 1896. 742. l. fölhozott adataimat, a melyekhez utalok leánya alább említendő házasságára és főleg arra, hogy Zermegh munkájának 1662-iki amsterdami kiadásában a *2a*—*2b* lapokon *Vita auctoris* czímen egy N. J. alájegyzéssel írt életrajzi vázlat van, a mely szerint 70 éves korában halt meg. Tudjuk azonban, hogy Zermegh 1584 szeptember 6-án halt meg és hogy Zermegh már 1526—1527-ben *iuvenis*, a mi úgy 24 és nehány éves fiatalokra használt kifejezés; tehát a 70 másoláshiba lesz; LXXX helyett találtak LXX-et írni.

[4]) *Nagy Iván:* Magyarország családai, XII. 360. 362. ll.

Digitized by Google

A nem épen javak nélkül szűkölködő nemes család törődött fiainak nevelésével, és János is oly mértékben szerzett ismereteket, hogy tollával biztosíthatta magának jövőjét. Mikor úgy húsz éves volt, helyet néztek ki számára, hogy gyakorlati iskolázása is legyen. Az az összeköttetés, a mely a szlavóniai családok és a közülök elszakadt, roppant gazdagságot, előkelő méltóságot szerzett Zapolyaiak közt fönnállott, a mely körülmény miatt János bátyja már korábban Zapolyai János erdélyi vajda udvarában vállalt szolgálatot, az alig fölserdült Jánost is Erdélybe vitte. Nem katonának, hivatalnoknak szánták; a vajdánál kanczelláriai gyakorlatra akart szert tenni. Zapolyai titkára, Raveny Mihály tanítgatta a hivatalos iratok szerkesztésére.

Nehány évig folyt csak a kanczelláriai gyakorlat, mikor a mohácsi veszedelem napja, a töröknek orkánszerű pusztítása hazánk felett elviharzott. A kétség és várakozás napjaiban Zermegh a vajda mellett van, bár a szegedi táborozás idején nem lehetett mellette, mert akkor nem beszélne arról, hogy a vajda mintegy 20,000 embert gyüjtött zászlai alá. De itt nem is reá, hanem harczosokra volt szükség. Tollát akkor kezdték foglalkoztatni, mikor Zapolyai 1526 október 14-re tanácskozást hívott össze Tokajba, hogy ott barátaival az ország helyzetét megbeszélje. Mivel a következő hónapokban még fokozódik az írásos munka, Zermegh eléggé el volt foglalva.

A tokaji tanácskozás Zapolyaiban látta az ország megmentőjét s megtette az előkészületeket, hogy az ország fejévé legyen, szétküldte a királyválasztó országgyűlés meghívóit.

A vajda a török kivonulása után megindult az ország szivébe s október 30-án Budán tartózkodik, honnan csak november 9-én ér Székesfejérvárra. A következő napokban Zermegh is részese azon szomorú s örömet keltő eseményeknek, melyek II. Lajosnak Fejérvárra vitele, a királyválasztás és koronázás kapcsán lefolytak.

November végén János király és udvara Esztergomba ment telelni, s itt voltak 1527 kora tavaszáig, mígnem a márczius 17-re hirdetett országgyűlésre Budára utaztak. Az országgyűlés idején Zermegh a maga fiatal tapasztalatlanságában csak a külső díszt, a megjelenő ismeretlen urak kíséretét szemlélgette, meg végezte hivatalos dolgát, mely János király intő, kinevező, adományokról szóló leveleivel jelentékenyen gyarapodott. Később a hadi mozgalmak hírei érdekelték, majd az a látványosság, mely julius 25-én [1]) kínálkozott, midőn Török Bálint a híres

[1]) A napot Szerémiből ismerjük. M. Tört. Eml. Irók, I. 170. l.

Digitized by Google

fekete embernek, Jován czárnak, kit Zermegh már mint Zapolyai lovászát ismerhetett, levágott fejét Budára küldötte.

A budai tartózkodásnak a János ellenében királylyá választott osztrák főherczeg, Ferdinánd veszedelmes közeledése vetett véget. János nem volt elkészülve reá, hogy harczba bocsátkozzék, s mivel dunai naszádosai is elpártoltak tőle, nehogy elnyomják, augusztus 12-én kénytelen volt a pesti partra átkelni. A menekülő királylyal fut Zermegh is, bátyjával Istvánnal együtt.

A pesti oldalon nyugodtabban haladhattak s ezért lassu menetben húzódtak északkeletnek, miközben Gubacsnál, Hatvannál, majd Gyöngyösnél [1]) ütöttek tábort. Zermegh János ezen az úton lett lovassá; testvérétől Istvántól lovat vett [2]) s ezen járt a sereggel. De azért valami harczias tulajdonságot nem árult el, sőt talán épen olyan kívánságot hallatott, hogy jobb volna otthon. János király nem is tartóztatta magánál, hanem Gyöngyös alól haza küldte. Titkárával Raveny Mihálylyal maga figyelmeztette Zermeghet, használja föl a kedvező alkalmat, mely a hazamenetelre kínálkozik, siessen szülőihez, övéihez, kik már évek óta nem láttak, meg mátkájához, Tomadóczy Mihály leányához, a kivel Zermeghet anyja kívánságára már gyermekkorában eljegyezték. A kedvező alkalom úgy támadt, hogy János király Egert Erdődy Simon zágrábi püspöknek ajándékozta s ez most uj városába készült, melynek volt őrsége, ezért csapatát föloszlatta. Ebben a csapatban volt Raveny Mihály testvére János is, a ki szintén hazafelé indult. Erre bízták Zermeghet s a két János augusztus 21-én [3]) útra kelt Szlavónia felé.

Szlavónia területe János király hűségén volt. Mint ismeretes, 1527 január 1-én a horvát rendek vezetői: Horváth-Misztenovics András knini püspök, Korbaviai János, Zrínyi Miklós, Frangepán Kristóf, a ki az alább János hívei közt szereplő Kristóftól különböző személy, és testvére Farkas, Blagay István, Kobacsics János és nehány kiválóbb nemes, kik részben már korábban is Ferdinánd zsoldjában voltak, az örökösödés jogára, a Habsburgokkal kötött szerződésekre, Ferdinándnak érdemeire, melyeket a töröktől való eddigi megvédésökkel szerzett, főleg pedig Ferdinándnak a magyar országgyűlés által való megválasztására hivatkozva, Ferdinándot »ante sumptum prandium

[1]) Szerémi ugyan (id. m. 175. l.) Árokszállásról beszél, de az eltérés nem nagy, s lehet hogy a tábor az a része, melyben Zermegh volt, Gyöngyösnél feküdt.

[2]) Ez a körülmény arra vall, hogy István, a ki különben is korábban ment a vajdához, az idősebb testvér.

[3]) A napot abból következtetem, hogy Szerémi szerint (id. m. 175. l.) János király ekkor indult el Árokszállás alól.

Digitized by Google

ieiuni« elismerték királyuknak és neki hűséget esküdtek. Ellenben a szlavóniai rendek, kiknek kiválóbb alakjai Erdődy Simon zágrábi püspök, Frangepán Kristóf, Bánffy János, a hozzájok szító zalai Ernuszt, s a vránai perjelség kormányzója Tahy János meg mások, január 5-én János királyhoz csatlakoztak.[1]) Az egész szétválás különben nem keltette föl valami nagyon a déli részeken a szenvedélyeket s a szlavóniai rendek utasították is bánjokat Frangepán Kristófot, hogy a két király békés megegyezése legyen törekvéseinek a czélja. János király vereségének hatása alatt azonban itt is harczra került a dolog. Frangepán Kristóf 1527 szeptember 2-án értesítvén Dandulo velenczei nemest János vereségéről és hogy Budát el kellett hagynia, hozzáteszi, hogy ő meg nem viheti János királyhoz a seregeit, mert Báthory György, Batthyány Ferencz, Móré László másokkal együtt a Dráva vidékét megszállva tartják. Nincs is költsége a hadra, azért arany- és ezüst-jószágokat küldött Velenczébe, hogy értük pénzt kapjon. Már eddig többet áldozott János király szolgálatában 40,000 aranynál; de ezer haláltól sem riad vissza uráért királyáért.[2]) Frangepán ugyan szinte magára maradt, egyedül kellett fölvennie a küzdelmet, de bízott benne, hogy lelkesedése másokban is fölkelti a János király ügyéért való buzgólkodást. Ezen viszonyok közt a szlavóniai terület sem volt olyan, mely nyugalmas biztonsággal kecsegtetett volna.

Igy történt, hogy Zermegh a harcz elől harczba ment. Már útközben, Szentgyörgynél látták, hogy Frangepán Kristóf, János királynak a déli részeken lelkes híve, pártjának valóságos oszlopa, seregszedéssel foglalkozik, hogy Körös mellett összecsaphasson Ferdinánd hadaival; abban fárad, hogy a szlavóniai nemességet zászlai alá gyüjthesse. Sikerült ugyan Zermeghnek a had megindulása előtt haza érkeznie, meglátta családját, elment Tomadóczy házához s talán házasság lett a régi eljegyzésből, mert a következő hónapokban Zermegh már mint ipát emlegeti Tomadóczyt. Mivel azonban maga Tomadóczy is a táborba ment, a fiatal vő inkább kiváncsiságból, mint harczvágytól tüzelve, szintén vele tartott;[3]) de nem a harczosok, hanem a poggyászvédők közt foglalt állást.

Eleinte Körösnél álltak, majd Ludbreg alá, Zermeghék jószágainak közelébe helyezték át a tábort, hogy Ferdinánd fegyveres népét ütközetre kényszerítsék. Frangepán rendezte,

[1]) V. ö. *Salamon:* Az első Zrínyiek, 238—240. ll. Magyar országgyülési emlékek, I. 52—53. 77—82. ll.

[2]) *Óváry:* A M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai, II. 13. l.

[3]) *Zermegh* id. h.

Digitized by Google

buzdítgatta embereit, s a poggyászcsapatnál, hol Zermegh volt, szintén megjelent, bár fegyvereikre nem igen számított, hanem csak ijesztőknek szánta a legénykéket. Erre vallanak hozzájuk intézett szavai is: »Ifjak, legények, — mondta nekik — legyetek bátrak, most tanuljátok meg, hogyan kell az ellenséggel szembenézni! Ne rettentsen meg bennetek az ágyudörgés, a kürtrivalgás, csatazaj! A katonáknak ettől örömre kell gerjedni, nem félelemre. A kinek kardja van, húzza ki; retteg az ellenség a villogó kard fényétől!«

Rettentésnél nem is került többre ez alkalommal a sor. Alig vonultak kissé előbbre, az ellenség látván Frangepán készülődéseit, a Dráván túlra, Ormosdhoz vonult vissza. Frangepán az ellenség meghátrálásával nem adta föl a küzdelmet, hanem nyugatra vonult Szemlékhez, hogy azután a hadi tanácskozás kívánságának megfelelőleg, melyről Zermegh ipától értesült, Varasdot vegye ostrom alá. Midőn azonban a város meghódolása után Varasd várának elfoglalására tett előkészületeket és nem elég óvatosan puhatolódzott a vár körül, szerencsétlenül járt. Azt mondogatta Frangepán, hogy János király szolgálatában a haláltól sem riad vissza, s itt meg is találta a halál. Csütörtökön este felé, tehát 1527 szeptember 26-án, írja Zermegh, mialatt Bánffy János, Tahy János és ipam kártyáztak, mi meg fiatalok mellettük álltunk, két szakállas ágyút sütöttek el a várban, majd rá egy kisebbet. Rövid időre rá szalad ám Frangepán apródja, hogy urát meglőtték. Rémülten rohantak Frangepán sátra felé s itt találkoztak a sebesülttel, a ki még mindig lován ült. Ámbár érezte végét, most is czélja lebegett szeme előtt s buzdította a nemeseket, maradjanak állandóan hűek János királyhoz, lelkesen harczoljanak érdekében.

A táborban azonban csak egy Frangepán volt. Noha seregének jelentékenyebb emberei a vezérnek még halálában is lelkesítő szavai hatása alatt mindent igértek, alig hunyta be Frangepán Kristóf a szemét, szétrobbant a tábor, s az imént rettegett, fogadkozó sereg, még vezérének holttestét sem helyezve biztonságba, azt nézi, merre fusson. Maga Zermegh is, követve a többiek példáját, a közvetlenül bekövetkező éjjel oltalma alatt elmenekül. Nehány mellette levő jobbágyára bízta magát, a kik azután az erdők, hegyek járatlan, rejtett utain át családjához vezették.[1])

Alig nehány hónap mulhatott el ezen harcz után, midőn Zermegh Erdődy Simon zágrábi püspöknél, ekkor még János király lelkes hívénél keresett és talált állást. A püspöknek a grécsi

[1]) *Zermegh* id. m. 391. l.

Digitized by Google

vár táján (a mely tulajdonképen Zágrábnak felső-városa és Gradac, Grics, Grécs néven fordul elő s már az Árpádok korában szerepel) levő várkastélyában [1]) rationalista, számvevő-féle tisztségre alkalmazták. Uj állásában megint a hadi zsivaj közé jutott. Miután János király lengyelországi menekülésének utolsó helyéről Tarnovból Magyarországba visszajött és Lippán megállapodott, az ország déli részén, Szlavóniában újra kezdődtek a harczok. A János-párti seregek Zágrábot ostromolták, majd meg Szenterzsébetet, Móré László várát kezdték szorongatni; ide ment maga Erdődy Simon is. A Ferdinánd-párti seregek viszont Zágrábnak felső-városa, a püspöknek Grécs vára mellett levő erőssége ellen indultak.

Szent Margit asszony napján vették ostrom alá az erősséget és Mária születése napjáig, 1529 julius 4-től szeptember 8-ig tartott az ostrom, melyet a várban levő Zermeghnek is át kellett szenvednie. Szerencsére, beszéli Zermegh, a németeknek nem voltak ostromágyuik, így azután azzal próbáltak a falakon rést nyitni, hogy aknákat ástak és robbantani akartak. Az őrség azonban figyelemmel kísérte munkájukat, s ki-kirohanva elpusztította az aknákat, sok németet, spanyolt leölt s még foglyokat is tudott ejteni. Végre az öreg, de vitéz kapitány, Vagerovics János mégis azt kezdte látni, hogy az ostromló seregnek soká nem állhat ellen, azért egy papot szöktetett ki a várból, hogy siessen a Szenterzsébet ostrománál foglalatoskodó püspökhöz azzal a kéréssel, küldjön gyors segítséget vára felmentésére. A pap szerencsésen járt, meghozta Erdődy izenetét, hogy a segítség jönni fog. Az örvendetes tudósításra a várbeliek ágyudurrogással, dobszóval, kürtharsogtatással fejezték ki, mennyire fölvidította őket a megnyugtató hír. Az ostromlók ettől zavarba jöttek, nem tudták mire véljék a várbeliek nagy örvendezését. Egyik kémök megadta a magyarázatát: török sereg jutott a várba, látta a zászlójokat is. A magyarázat ugyan teljesen téves volt, mert a kém egy régi zászlót nézett török hadijelnek, az ostromlók azonban zavarba jöttek, nem bíztak már benne, hogy a várat elfoglalják s fölhagytak az ostrommal. Mi pedig, írja vígan Zermegh, megszabadulva a félelemtől, hálát adtunk a jó Istennek.[2])

A grécsi ostrom csak egy episodja az országszerte dúló

---

[1]) V. ö. *Kercselich* fejtegetését: De residentia episcoporum Zagrabiensium. Historia episcopatus Zagrabiensis, I. 40. és köv. ll.

[2]) *Zermegh* id. m. 395—396. l. Kercselich id. m. I. 217. l. ugy tudja, hogy Ferdinánd a zágrábi kanonokok kérésére hagyatta abba az ostromot. Igazabb lesz *Pethő-Spangár:* Magyar Krónika 105. l. fölfogása, hogy Ferdinánd a Bécs ellen tartó török miatt hivatta vissza seregeit. V. ö. *Margalits:* Horvát tört. Repert. II. 304. l.

Digitized by Google

harczoknak, melyek közben-közben akkora szenvedélylyel folytak, hogy Zermegh nem ok nélkül mondhatta, hogy a két ellenfél a töröknél is vadabb egymással szemben. Miután, panaszolja, két részre szakadt az ország, rettenetes és kárhozatos zavarok színhelye lőn, a melyeket, azt hiszi, csak a gonosz lelkek támaszthattak. János hívei a Ferdinándhoz szítókat németeknek, ezek amazokat törököknek nevezik. Kölcsönösen gyilkolják egymást, kirabolják a falvakat, elpusztítják a földeket; oly féktelen vadsággal támadnak egymásra, hogy sehol biztos utat, nyugalmat adó lakást nem találni. Akkora már a két párt gyűlölködése, hogy a török, a keresztyénségnek ez az állandó ellensége, szelídebben viselkedik a magyarokkal, mint ezek egymással szemben.[1])

A mind élesebbé váló ellentét a szlavóniai területen is mutatkozik, a hol Erdődy Simon keservesen nyögi Pekry Lajos fegyvereit, a ki leveri a püspök seregeit, végig dúlja, nyomorgatja birtokait. Nem látván más utat, mely e folytonos veszedelemből kivezesse, alkudozást kezd Katzianerrel, Ferdinánd fővezérével,[2]) mely előkészítette későbbi (1535) elhatározását, hogy János hűségétől elpártol.[3])

Nem politikai meggyőződés, nem a püspök ingadozása vezette Zermeghet, hanem a békésebb hely után való vágyakozás, midőn Erdődy alkudozásainak kezdetén elhagyta ennek szolgálatát s a János-párti fejérvári prépostnak, Várallyai Szaniszlónak íródeákja lett. 1530 őszén már a prépost környezetében van,[4]) kinek csakhamar kedvelt embere lesz.

Sikerült neki mindjárt szolgálata elején oly ügybuzgóságot, odaadó szolgálatkészséget tanusítania, mely fölötte alkalmas volt rá, hogy Várallyai jóindulatát megnyerje. Épen ezen időtájban történt, hogy János király, seregeinek jelentékeny részét — Nádasdy Tamás, Szerecseny János és Kápolnay Ferencz vezetése alatt — a tőle elpártolt Török Bálint várának, Szigetvárnak ostromára küldötte. A budai őrségnek ezen megfogyatkozása alatt Ferdinánd hadi vezére Rogendorff, 1530 október 31-én ostrom alá fogta Budát, melyet az előző év őszén a szultán ismét János kezébe adott. János királynak e veszedelmes helyzetben nagyon szüksége volt Szigetvár alá küldött emberekre. Leveleket küldött tehát hozzájuk s ezek átadásával, kézhez juttatásával Várallyai Szaniszlót bízta meg, meghagyván neki, hogy levelét külön-külön mindegyik főemberének kezéhez

[1]) *Zermegh* id. m. 401. l.
[2]) *Katona:* Hist. Crit. XX. 571. s köv. ll.
[3]) *Óváry* id. m. II. 65 l.
[4]) *Zermegh* id. m. 402. l. *Istvánffy:* Vita auctoris. V. ö. *Podhradszky:* Zermegh János élete. Tudománytár, 1839. 237. l.

Digitized by Google

juttassa. Rövidke tudósítás volt ezekben, de fölötte fontos: »Budát ostromolják; a város kezünkben van; ha hívek vagytok, siessetek.« Az értesítés elvitelével Várallyai Zermeghet bízta meg. Ez Fejérvárról Tolnára sietett, a mely mintegy feleúton volt. Éjjel utazott, hogy a veszedelmet elkerülje. Tolnáról azután mindegyik főemberhez eljuttatta a király levelét. A tudósítást Nádasdy vette legjobban a lelkére, a ki mindjárt segítségül sietett és nehány száz emberét be is tudta lopni az ostromolt várba. Szerecseny csak utána kelt útra, míg Kápolnay az ostrom hírére nemcsak nem segített, hanem el is pártolt Jánostól. Buda vívása alatt még egy ügyes szolgálatot teljesített Zermegh. Mivel az ostrom sokáig tartott, élelemhiány lett a várban, lóhúsra kezdtek szorulni. Arról nem lehetett szó, hogy az egész őrség sorsán javítsanak, de Várallyai legalább János király asztaláról akart gondoskodni. Vadhúsból, füstölt és besózott halakból, kenyérből jó tehernyi élelmet rakatott össze, lóra tetette s többedmagával Zermeghre bízta, juttassa el a királyhoz. Zermegh oly óvatosságot tanusított, hogy be tudott menni a várba. Fáradozása nem esett hiába, mert János király tíz aranynyal és skárlátszínű ruhával jutalmazta alkalmas időben jött szolgálatáért.[1])

A következő éveket, egészen a váradi békesség idejéig, Várallyai szolgálatában töltötte Zermegh, a ki azonban már elégedetlenkedni kezdett. Hosszasnak, unalmasnak, és a mi fő, minden haszon nélkül szűkölködőnek találta ezt a szolgálatot, s ezért, midőn jövedelmesebb és előkelő helyen nyílik számára kilátás, semmit sem habozik, hanem illő formák közt megválik Várallyai szolgálatából. Jóakarói, Turkovics Miklós és Szentiványi Pál, a nagy tekintélynek és méltóságnak örvendő Thurzó Eleknek ajánlották, a ki az országbírói méltóságot és királyi helytartói tisztet viselte. Zermegh engedelmet kért Várallyaitól, hogy szolgálatát elhagyhassa és csak ennek megnyerése után távozott.[2]) Ha e kérelemnek az udvariasságon kivül némi fontosságot tulajdonítunk, azt gondolhatjuk, hogy Zermegh még a váradi békének mindkét királytól történt megerősítése előtt távozott Várallyaitól s ezért látta ildomosnak, hogy külön engedelmet kapjon rá, hogy Ferdinánd hívének szolgálatába léphessen. János király ugyan már 1538 február 24-én aláírta a békeszerződést, de Ferdinánd csak junius 10-én erősítette meg. Az bizonyos, hogy Zermegh a béke megkötéséről még Várallyaitól értesült; de azt is elmondja, hogy 1540 tavaszán nem egészen két éve

[1]) *Zermegh* id. m. 402—403. ll. *Istvánffy:* Hist. XI. 113. l. — V. ö. Károlyi Oklevéltár, III. 182. l. *Podhradszky* id. h. 239. l. 3. jegyz.
[2]) *Zermegh* id. m. 414. l.

Digitized by Google

van már Thurzónál. Ha azonban nem tulajdonítunk is fontosságot a távozásra való engedelem kikérésének, akkor is azt kell föltennünk, hogy Zermegh 1538 nyarán távozott Várallyaitól.

A későbbi körülményeket számbavéve, azt kell ugyanis gondolnunk, hogy Zermegh most lépett új házasságra, ha ugyan Tomadóczy leányával valóban megkötötte a házasságot és Tomadóczyt nem csupán mint jegyesének atyját nevezte ipának. Mint anyai ágon Nyitra-megyei családokkal rokon, atyja jósága által pedig ismerős férfiu,[1]) Nyitra-megyei leányt vett feleségül, Báby Györgynek s Szlopnai és Oroszlánkői Katalinnak leányát Dorottyát.[2]) Felesége vagyonos leány volt és boldog házaséletre vall, hogy négy gyermekük született.

Zermegh János családi összeköttetéseit, közelebbi rokonságát ez a kis genealogiai összeállítás [3]) tünteti föl:

Zermegh Mátyás
n. Rajcsányi Julia

István	János	Máté
	1. n. Tomadóczy leánya (?) 2. n. Báby Dorottya	

György	Mátyás	Magdolna	Anna
n. Zsámbokréty Bora		1. f. Gosztonyi Ferencz 2. f. Zsámbokréty György	f. Aranyádi Imre

Házasságának előkészületei, majd a berendezkedés bizonyára belekerültek nehány hónapba. János király házassága után

[1]) 1553-ban Zermeghnek két nyitrai adózó portáját említik. *Acsády:* A magyar nemesség a mohácsi vész után, 37. l.

[2]) Feleségének családi viszonyait egy évszám nélkül szűkölködő összeállítás (Országos Levéltár: Neoreg. act. fasc. 1586. nr. 48.) így adja:

Familia Oroszlankóy

De Zlopna
- Melchiorem qui
  - Nicolaum qui
    - Brigitham (uxor Nicolai Kocka)
    - Joannem
    - Catharinam (uxor Ambrosii Sárkány)
  - Leonardum qui
    - Catharinam (uxor Petri Tarródy)
- Gaspa-rum qui
  - Catharinam quae contoralis Ladislai Balog
  - Georgium qui
    - Dorotheam Joannis Zermegh
    - Annam Casparis Tardy.

Az 1538-iki házasság mellett szól az is, hogy 1562-ben Zermegh leánya már férjhez megy. — V. ö. még Országos Levéltár: Neoreg. act. fasc. 425. nr. 30.

[3]) A már említett adatokkal v. ö. még Országos Levéltár: Neoreg. act. fasc. 188. nr. 6.

Digitized by Google

pedig, a mi 1539 márczius 2-án megtörtént,[1]) szinte közvetlenül el kellett foglalnia állását Thurzónál, mert így is csak a második szolgálati évről lehet szó 1540 február-havában; különben pedig egy évessé zsugorodik az »alig két éves« szolgálat. Thurzónál való alkalmazása idején ugyanis, miként Zermegh maga beszéli, Fejérvárott meglátogatta Várallyait, a kinek, mintegy annak jelzésére, mennyire igaza van, midőn a Thurzó mellett eltöltött alig két éves szolgálat után úgy nyilatkozik, hogy Isten kegyelméből vagyona folytonosan gyarapodott, egy födetlen, könnyű kocsit vitt ajándékba. Várallyai aranyozott ezüst kupával viszonozta Zermegh figyelmét.[2])

Fejérvárról Budára ment Zermegh. Abban az időben, vagyis 1540 februárjában volt itt,[3]) midőn megértette volt még Budán való létében János király ő felsége, hogy Erdélyországban való vajdái, Majláth István és Balassa Imre ő kegyelmek ingadoznának hűségekben.[4]) Igy tehát még egyszer láthatta János királyt, a ki épen az erdélyi mozgalom elnyomására tette még előkészületeit. Két napig tartózkodott Budán, azután visszatért urához.[5])

Nehány év multával Thurzó a halál révén van. 1543 nov. 12-én már nagy beteges állapotában ír Nádasdy Tamásnak és panaszkodik, hogy Ferdinánd király nem hisz neki, kémlelteti állapotát, igaz-e hogy beteg, pedig már egészen elaszott. Érezte végét és november 9-én galgóczi várában végső akaratát is írásba foglalta. Kevéssel utóbb meghalt, és javai miatt, melyek közül némelyeket csak élete tartamára kapott meg, özvegye Székely Magdolna és Ferdinánd király között nehézségek támadtak. Főleg a nyitrai vár és püspökség okozták ezeket, és átadásuk miatt a király 1544 február 22-én Prágából sürgős rendeletet intézett az özvegyhez.[6]) Igaz, hogy e tekintetben Thurzó végrendeletében is intézkedett, de mégis valami kellemetlenség merült föl, a mit az özvegy követeivel igyekezett a felségnél megszüntetni. Meg-

---

[1]) Nuntiaturberichte aus Deutschland, I/IV. (Legation Aleanders, 1538—1539.) 350. l.

[2]) Zermegh id. h.

[3]) ... Még február vala, maga a király is megindult Szeged felé, de ottan megváltoztatta utát és ... Várad felé ment. *Szilágyi Sándor*: Erdélyország története tekintettel művelődésére, I. 268. l.

[4]) Mindszenti Gábor érdekes kis naplójában. (Erdélyország történetei tára, I.)

[5]) *Zermegh* id. h.

[6]) *Pray*: Epistolae procerum, II. 125. l. *Budai*: Magyarország polgári históriájára való Lexicon, III. 477—478. ll. *Dedek Crescens Lajos*: Magyarország megyéi és városai. Nyitra vármegye, 659. l. *Nagy Iván* id. m. XI. 204—205. ll.

Digitized by Google

bizottjainak semptei várnagyát Szentpétery Jánost, és titkárát Zermegh Jánost választotta ki. Hogy pedig az ezek útjára szükséges jelentékenyebb összeget megszerezze, Fugger Antalhoz fordult. Ferdinánd király ugyanis nem volt a közelben, hanem a speyeri országgyűlésen, melyre már 1543 november 30-án meghívták a német birodalmi rendeket és 1544 február folyamán már tárgyaltak rajta.[1]) Galgóczról tehát Szentpéteryt és Zermeghet 1544 márczius 3-án Fugger Antalhoz küldte, kérvén őt mint rokonát, hogy megbizottjainak előterjesztését úgy fogadja, mintha személyesen szólna, és tekintettel apró árváira, támogassa őt.[2]) Eshetőleg a Ferdinándnál való támogatás is szóba került, az első kellék azonban az útra szükséges pénz vala.

A két megbizott eredményesen végezte el a rábízott föladatot, mire azután alig egy kis pihenő után hamarosan megkezdték a hosszas utazást.

Szentpétery és Zermegh bizonyára Galgóczról indultak el megbizásuk teljesítésére. Jól haladtak, mert márczius 22-én már a Fuggerek — mondhatnók — fővárosában Augsburgban voltak. Lehet, hogy üzenetet is vittek a meghalt Elek testvérének Györgynek, a ki 1497-ben Fugger Ulrik leányát Annát vette feleségül, majd meg 1520 után maga is Augsburgban telepedett le;[3]) a fő azonban az volt, hogy itt a Fugger-czégtől fölvegyék azt az összeget, a melyre személyes szükségleteik födözésére s az utazásra szükségük volt. Mint meghalt uruk családjának adott kölcsönt, 200 koronás aranyat, magyar pénzértékben számítva 248 forintot kaptak,[4]) a mi jelentékeny összegnek mondható, mert vásárlóképessége szerint közel mai 6000 koronával egyenlő érték volt. Augsburgból bizonyára rövid úton, Ulmnak s tovább nyugatészaknak iparkodtak Speyer felé, hogy Ferdinánddal ügyöket elvégezzék.

Meddig időzött Zermegh és Szentpétery a Rajna-parti városban, nem tudjuk. Arról sem nyerünk felvilágosítást, meddig maradt Zermegh a Thurzók családjának szolgálatában.[5]) Valószínű azonban, hogy nem sokáig késlekedett, hanem iparkodott új álláshoz jutni, a melyre jó ajánlás volt neki a Thurzónál töltött nehány év. A mint látszik, 1547 őszén már nincs a Thurzók

[1]) *Janssen:* Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters, III. (16. kiad.) 547. 552. ll.

[2]) Országos Levéltár: Neoreg. act. fasc. 419. nr. 46.

[3]) *Wenzel Gusztáv:* A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében 18. 26. ll. (Értekezések a történelmi tudományok köréből, X. k. 4. sz.)

[4]) Országos Levéltár: Neoreg. act. fasc. 419. nr. 46.

[5]) *Rajcsányi:* Deductio genealogica (kézirat), illetve *Lehoczky András:* Stemmatographia, I. 447. l. után *Nagy Iván* id. m. XII. 361. l. arról beszél, hogy Zermegh 1541-ben magyar kamarai számvevőmester

Digitized by Google

szolgálatában, de még új hivatalt sem szerzett. Fugger Antal ugyanis nem tudta megkapni a Thurzó özvegyének kölcsönzött pénzt, s hogy az időközben új házasságra lépett úrasszonynyal szemben biztosítéka legyen, 1547 októberében Révay Ferencz turóczi főispán, nádori helytartó által rendeletet intéztetett a pozsonyi káptalanhoz, hogy ez hallgassa ki Szentpéteryt és Zermeghet a kölcsön ügyében. A káptalan november folyamán kiadott levele szerint az említettek a szükséges tanuvallomást le is tették, de már egyikük sincs úgy említve, hogy régi úrnőjük szolgálatában volna, Zermegh pedig egyszerűen Zermegh János deák czímen szerepel.[1]) Egy-két év multával azonban már a pozsonyi magyar kamaránál működik és további hivataloskodása ennek körében folyik le.

II.

ZERMEGH FERDINÁND KIRÁLY SZOLGÁLATÁBA LÉP S A POZSONYI KAMARÁNÁL KAP ÁLLÁST. KAMARAI TITKÁR, MAJD ÜGYBUZGÓSÁGA FOLYTÁN TANÁCSOS LESZ. KAMARAI HIVATALÁT FÖLHASZNÁLJA ANYAGI VISZONYAINAK JAVÍTÁSÁRA. VIZSGÁLAT A KAMARÁNÁL MUTATKOZÓ RENDETLENSÉGEK MIATT. ZERMEGH ÖSSZEKÖTTETÉSEI AZ IRÓI KÖRÖKKEL. NEKI AJÁNLOTT MUNKA. MEGTISZTELÉSÉRE SZÁNT KÖLTEMÉNY. KIRÁLYI MEGBIZATÁSAI ÉS JUTALMAZÁSAI. BELEKEVEREDIK EGY UJLAKI KAMARAI ELNÖKÖT SÉRTEGETŐ TÁRSASÁGBA. UJABB BIRTOKSZERZEMÉNYEI. MŰKÖDÉSE A KAMARÁN KIVÜL.

Ha személyt keresnénk, a ki Zermeghet a pozsonyi kamarához juttatta, Nádasdy Tamásra gondolhatnánk, a ki ha régebbről nem emlékezett volna reá, Thurzó környezetéből ismerhette; vagy még inkább Szerémi Sebestyénre, korábban Thurzó Elek titkárára,[2]) most pedig kamarai titkárra, mert ez később is különös jóindulattal volt Zermegh iránt. Megelőző számvevői gyakorlata könnyen érthetővé tette Zermegh előtt a kamarai munkát s talán kezdettől fogva ilyen irányban hasznosították szolgálatát. Közelebbi működését azonban éveken át nem ismerjük. Végre 1551 deczember-havában azon megbizatásáról hallunk, hogy Farkas deák társaságában menjen Szigetvárba és fizesse ki a katonaság zsoldját.[3]) Mikor a szigeti vár számadásainak megvizsgálásához

volt. *Molnár Szulpicz* pedig (Zermegh János és emlékirata cz. tanulmányában, 18. l.) — noha semmiféle forrás, még a »Vita auctoris« sem említi — már arról tud, hogy ez »Thurzó protectiója folytán« történt. Ezek azonban nyilván téves állítások.

[1]) Országos Levéltár: Neoreg. act. fasc. 419. 46.

[2]) 1533-ban a nyitrai káptalan Szerémi Sebestyén deákot, Thurzó Elek országbíró titkárát, dojcsi birtokába iktatta be. *Vagner:* Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez, 118. l.

[3]) Országos Levéltár: Benignae resolutiones, V. 50. l.

Digitized by Google

kamarai hivatalnok kellett,* 1553 május-havában ismét Szigetvárra ment. Fáradságáért és útjáért 25 forint jutalmat kapott a vár jövedelméből.[1])

Rá is fért ez a kis mellékes kereset, mert nagyobb család apja lévén, nehezen tudott csekély fizetéséből kijönni, úgy hogy Szerémi Sebestyén kamarai titkár, a kinek segédeképen működött, a maga jövedelméből is támogatta. Azonban még nehány hónap mulik el és nyugalmasabb napok virradnak reá, mert 1553 október 4-én már kamarai titkári állásba jutott.[2])

Titkári minőségében ismét találkozunk vele Szigetvárott. 1554 julius 16-tól szeptember 18-ig, veszedelmes időben, mert a török ott portyázott a vár körül, melynek őrségét a döghalál erősen gyötörte, pusztította, Felpéczy Ferencz társaságában járt ott, hogy az újjáalakított várat a király számára átvegye s a tapasztalt állapotokról jelentést tegyen. A két megbizott hosszu, szakszerű jelentésben számolt be útjáról, s a vár további építését, fokozottabb megerősítését ajánlotta. Azt is írásba foglalták, mennyi adót fizet a várhoz tartozó nép és mily visszaéléseket követtek el az adószedők.[3]) Ennek a jelentésnek következménye lehetett, hogy Zermeghet a következő évben újra Szigetvárra küldték. Ekkor azonban szerencsétlenül járt, mert a várban valami ragályos betegséget kapott, melyben hónapokon át sinylődött s egész évi fizetését fölemésztette az orvoslás költsége. Szükségében Ferdinánd királyhoz fordult segítségért, a ki 1555 aug. 16-án 50 forintot utalványozott számára, hogy magát könnyebben föntarthassa.[4]) Ekkor vagy kevéssel utóbb betegsége megszünt, mert november 5-én már hivatalában dolgozik s Nyáry Ferencz végrendeletét küldi meg Szerémi Sebestyén kamarai titkárnak.[5])

A kamara sokoldalú ügyköre mellett Zermegh az előző években is foglalkozott már katonai dolgokkal. 1556 folyamán megint ily ügyeket végez, majd a következő év elején hadi készletek beszerzésével bízzák meg. 1556 január 6-án Ferdinánd király meghagyja neki, hogy haladéktalanúl induljon Szigetre,[6]) de bizonyos okok miatt, melyeket a felség is elfogadott, megbizásának nem tehetett eleget. Ugyanezen év végén, deczember 4-én pedig a lévai és korponai katonaság megvizsgálására küldik ki

---

[1]) *Németh Béla*: Szigetvár története, 110. 116. ll.
[2]) Országos Levéltár: Benignae resolutiones, IV. 88. l.
[3]) *Németh* id. m. 117—118. 136. ll. V. ö. Tört. Tár, 1906. 110. és köv. ll.
[4]) Országos Levéltár: Benignae resolutiones, V. 49. l.
[5]) U. o. Neoreg. act. fasc. 657. nr. 3.
[6]) U. o. Benignae resolutiones, V. 74. l.

Digitized by Google

biztosnak.[1]) 1557 márczius 17-iki rendelettel özvegy Losonczynéhoz küldték, hogy tőle ágyúgolyókat kérjen.[2])

Előljárói meg voltak elégedve működésével és hűségesen teljesített szolgálatai jutalmául 1557 nyarán kamarai tanácsossá való kinevezése végett írtak a felségnek. Ferdinánd augusztus 9-én azt felelte ugyan vissza, hogy mielőtt a kinevezés megtörténnék, tudni akarja, miféle tisztviselőkre van még a kamarának szüksége, [3]) de ezzel csak rövid halasztás történt kinevezésében, mert 1558-ban már kamarai tanácsosi és számvevői tisztben van, a mi jól fizetett állás, 400 forint a javadalma.[4]) E mellett ez a magasabb tisztsége kitűnő alkalmat nyujtott neki arra, hogy anyagilag gyarapodjék; mert most már könnyebben kieszközölhette a felségtől, hogy egy-egy magszakadás következtében megürült s a kincstárra szállt nemesi birtokot megszerezhessen. És a következő években kieszközölt birtokadományozások azt mutatják, hogy Zermegh jócskán élt a kinálkozó alkalommal.

A birtokadományok arra vallanak, hogy Zermegh hivatalos kötelességeinek teljesítésében nagyobb mulasztást vagy hűtlenséget nem követett el és nem oka azon pénzbeli károsodással is járó rendetlenségeknek, melyek ezen időben a pozsonyi kamaránál föltűnnek; legfeljebb a pontos számvitelben tünik föl gyengének s e tekintetben jogos kifogásokat emeltek ellene. A kamaránál levő rendetlenségre úgy jöttek rá, hogy felsőbb helyen értesültek róla, hogy a kamarai tanácsosok kényelemszeretete, elnézése következtében a harminczadosok összejátszottak a kereskedőkkel s szemet hunytak, ha ezek vámfizetés nélkül szállították árúikat; az ügyeket hanyagúl vezették. Mikor e miatt 1560 október 4-én a kamarát figyelmeztették, ez azzal védekezett, hogy oly kevés hivatalnokkal nem lehet a folyó ügyeket elvégezni, azért van azután a sok rendetlenség, hátralék; meg az a kevés ember is folyton királyi biztosként jár; mostanában is Zermegh János számvevőmestert küldték ki a Podmaniczky-javak ügyében,[5]) és mások is folyton megbizatásokban járnak.

Ebben ugyan igazuk volt, mert midőn 1560 julius 27-én utasításokkal ellátott királyi biztosok mentek Pozsonyba, hogy a kamarai számadásokat megvizsgálják, csak az elnököt, Hosszu-

[1]) U. o. Benignae resolutiones, V. 123. l.
[2]) U. o. Benignae resolutiones, V. 152. l.
[3]) U. o. Benignae resolutiones, V. 171. l.
[4]) M. Tört. Eml. Irók, XXXII. 65. l. »egregio domino . . . . . consiliario Zermegh solvuntur, qui et soluti floreni 400.« V. ö. Bél: Notitia Hungariae novae, I. 456. l.
[5]) Ez a »mostanában« 1559 julius 10-én volt (Országos Levéltár: Benignae resolutiones, VI. 66. l.), a mely hónapnak végén meg már Bécsbe hívták Zermeghet. (U. o. Benignae resolutiones, dd. 21. Julii, 1559.)

Digitized by Google

tóthy György titkárt és Zermegh Jánost találták otthon, a többiek ekkor is mint kiküldöttek működtek; de ez nem mentette meg őket a szigorú dorgálástól. A többi tanácsos ugyan a hiányos számadásokat illetőleg azt mondta, hogy azok őrzése nem az ő dolguk; ám Zermegh is tudott mentséget, hogy t. i. ő már kinevezése alkalmával vonakodott elfogadni a számvevőmesterséget, mert nem ért hozzá, meg a szemei is gyengék, de hát ráerőszakolták e hivatalt. Volt egyéb baj is, hogy hamis sédákkal szállították az árúkat, a kereskedők harminczadot nem fizettek, miként erről Zermegh is tudott; hogy azonban ki követte el a sikkasztást, annak nem jöttek a nyomára.[1]) Az ügynek, legalább Zermeghre, a dorgáláson kivül egyéb következménye nem lett.

Ugy látszik, Zermegh szivesebben érintkezett az írói körökkel, inkább forgolódott műveltebb férfiak társaságában, mint a számadásokkal veszödött. Az írói körökkel való összeköttetésére vall, hogy Hermann Jónás 1560-ban kiadott költeményét: »*In gloriosissimum natalem Salvatoris nostri Domini Jesu Christi, Dei et Mariae Virginis filii. Declamatio carmine elegiaco conscripta*« czímen a nemes, tudományokban és erényekben ékeskedő Zermegh Jánosnak, Ferdinánd császár és Miksa cseh király tanácsosának s hűséges számvevőmesterének ajánlotta.[2]) Bár külső bizonyítékunk csak nehány évvel későbbről van rá, alig kétséges, hogy már ekkor érintkezésben volt a poéta, gyüjtő, történetíró Zsámboki, vagy mint magát nevezte, Sambucus Jánossal, a kivel Torda Zsigmond kamarai praefectus által ismerkedhetett meg, a ki maga is történelemkedvelő, jegyezgető ember volt. Mikor azután Zsámboki kiadta *Emblemata et aliqui nummi antiqui operis* czímű munkáját, melynek előszava 1564 január 1-ről van keltezve, a sok kiváló, magasrangú férfiu között Zermeghnek is ajánlott egy verset. A distichonokban írt kis költemény, melynek *Secura experientia* czímet adott, a megtiszteltnek semmiféle egyéni vonatkozásban nincs. Azt a gondolatot énekli meg benne, hogy »járt utat járatlanért el ne hagyj.« Némi erőltetéssel a két végső sorát lehetne egyéni buzdításnak venni, a hol a költészet és művészet útját olyannak jelzi, mely megérdemli, hogy érte a tapodott útról letérjünk.[3])

[1]) *Takáts Sándor:* A harminczadosok elleni vizsgálat 1560-ban. M. Gazdaságtört. Szemle, 1899. 247. és köv. ll.

[2]) *M. Denis:* Wiens Buchdruckergeschichte. Zweite Hälfte. 620—621. ll. — Brandorffer Tamással közösen is ajánlva van hozzá költemény.

[3]) A költemény ez:

SECURA EXPERIENTIA.

Joanni Sermeghy Consiliario Camerae Posoniensis.

Qui pateant tractus terrae, quae climata donent
Hospitia, et pelagi quis furor, atque situs:

Digitized by Google

A mit egyénileg jobban kedvelt, annak könnyebb élvezetére 1561 folyamán kilátást nyujtottak neki, hogy megszabadúl a számvevőmesteri tiszttől. Még 1561 februárjában, majd augusztus havában számvevői minőségben jár Bécsben; szeptemberben azonban már azt a meghagyást kapja, hogy tisztét a számvevő megérkezéséig folytassa.[1]) A meghagyás arra vall, hogy az új számvevőmester kinevezése már megtörtént. Ez Ernleutner Bálint volt,[2]) a ki nem is sokáig váratta Zermeghet, hogy kedvetlenül viselt tisztét átadhassa.

A röpke évek során családja tagjai nőttek, s immár egyik leányának férjhezmeneteléről értesülünk. A királyi kegyelem szép megnyilatkozása, hogy Károly főherczeg Ferdinánd nevében 1562 deczember 21-iki rendeletével 80 forintot érő aranyozott serleget ajándékozott nászajándékúl Zermegh leányának, a kinek menyegzője a következő év január-havában volt. Az ajándék átadására Hosszutóthy György kapott megbizást, a kit Károly főherczeg arra is fölkért, hogy a házasságkötés alkalmával a felség és az ő személye képében, az ünnepély fényét emelje.

Hogy a menyegzővel kapcsolatos dolgokat elvégezhesse, a főherczeg megengedte Zermeghnek, hogy a karácsonyi ünnepek kezdetével szabadságra mehessen, de azután a lakodalom végeztével iparkodjék idején visszatérni és folytassa hivatalos munkáját.[3]) Zermegh azonban épen nem sietett vissza, sőt további engedelmet sem kérve, nehány hónapon át elmaradt. A kamara erre az időre nem is akarta neki kiadni fizetését. Zermegh azonban a felség, illetőleg Miksa római király előtt azzal mentegette magát, hogy családjában pestis volt s ezért jobbnak látta bizto-

---

Cosmographi angustis describunt illa tabellis,
Atque domi ostendunt, quae peregrina sciunt.
Hoc iter haud spernas, siquidem experientia tuta est,
Posseque momento cuncta obiisse iuvat.
Omnibus haud longas licuit penetrare ad Athenas,
Credereque interdum, non meminisse velim:
Ni moveat studium Musarum et Palladis artes,
Quas propter nullum non repetatur iter.

Az 1569-iki 3. kiadás 239. l. *Apponyi* »Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok« cz. művében az 1565-iki 2. kiadásról szól; előttem a 3-ik van; de egyre megy, mert hiszen az előszó (3. kiadás 4. l.) azt mutatja, hogy a költemény már 1564 január 1-én készen volt.

[1]) Országos Levéltár: Benignae resolutiones, dd. 5. Februarii et 8. Augusti, 1561. Továbbá VIII. 81. 89. ll.

[2]) 1565-ben ugyanis ezt olvassuk: Valentino Ernnleutnero magistro rationum pro salario suo annuo, solvuntur et sunt soluti fl. 200. Magyar Tört. Emlékek. Irók, XXXII. 65. l.

[3]) Országos Levéltár: Commissiones et mandata ad cameram directa anni 1562. fol. 122. l.

Digitized by Google

sabb helyre távozni; meg azután a kamara ezen idő alatt is adott neki irásos megbizásokat s ő nehány ügyet el is intézett. Miksa atyjának nevében meg is hagyta a kamarának, hogy Zermegh fizetését teljesen és minden levonás nélkül szolgáltassák ki.[1])

Alig tért vissza Zermegh a kamarához, kellemetlen ügyről kellett jelentést tennie a felségnek. Mossóczy László kamarai számadásaiban igen jelentékeny (12,114 forint és 50 dénár) hiány mutatkozott, melyet Mossóczy elszámolási félreértésekkel, elnézéssel iparkodott megmagyarázni. A kamarai tisztviselők, Zermegh, Torda Zsigmond és az elnök, Ujlaki János váczi püspök, 1564 február vagy inkább márczius folyamán sokat tanácskoztak ebben az ügyben, melyet Zermegh és Torda a felség döntése alá akartak bocsátani, míg a váczi püspök a mellett volt, hogy ha Mossóczy világosan be nem bizonyítja, hogy csak tévedésről van szó, be kell rajta hajtani a hiányzó összeget. Mire jelentéstevésre került a sor, a többieket egyéb ügyek elszólították a kamarától, s ezért 1564 márczius 23-án csupán Zermegh »volt kénytelen« — mint mondja — a jelentést a maga pecsétje alatt Pozsonyból a királynak megküldeni.[2])

Ebből az ügyből eredőleg-e, vagy pedig talán mert fizetését egy ideig visszatartották, vagy más összeütközés következtében, meghasonlott a kamara elnökével, Ujlaki váczi püspökkel. Hogy a közelebbi ok mi volt, nem tudjuk. Pedig Zermegh eddigi kamarai működése alatt nem közönséges megtiszteltetésben és bőséges jutalmazásokban részesült; és most is, miután 1564 julius 19-én Bécsbe utazott, hogy bizonyos vitás kérdéseket Bánffy László trencséni várkapitánynyal és az ugróczi vár tisztjeivel elintézzen,[3]) oly adományt szerzett, vagyis oly adományozást juttatott végleges megoldáshoz, a mely valamennyi eddigi szerzeményénél nagyobb értékkel bírt. A régi adományok és ez az új, arra vallanak, hogy kamarai elöljárói, nem véve számba az engedély nélkül való távollétéről küldött kötelességszerű jelentést, irásos fölterjesztéseikben, esetleg élőszóval úgy nyilatkoztak Zermeghről a felség előtt, hogy ez méltónak találta őt arra, hogy különös kegyelmében részesítse. Igy tehát valami hirtelenében jött, személyét érintő kellemetlenség okozhatta, hogy Zermegh, ha mellékesen is, csatlakozik egy társasághoz, mely a kamarai

[1]) U. o. Anni 1563. fol. 23.

[2]) Eredetije a M. Nemzeti Muzeum gyüjteményében »Joannis Zermegh consiliarii camerae Hungaricae Posoniensis et historiographi documenta et acta synchrona anni 1565—1578« czimen található. Közzétettem *Zermegh János történetíró életéhez* cz. közleményben a Történelmi Tár 1899 évi folyamában. Az alábbiakban *Documenta* jelzéssel ezt idézem.

[3]) Torda Zsigmond naplójegyzetei. *Kovachich:* Scriptores minores, I. 112. l.

Digitized by Google

elnök ellen gyalázkodó verset tesz közzé. A kamarai elnökkel ellenséges társaság Zermeghen kivül Csepely Mihályból, Dessewffy Jánosból, Szentgyörgyi Gábor deákból, a ki Dudith-Sbardellati Endre pécsi püspöknek titkára volt, bizonyos Mihály deákból, Sándorfy Mihályból, Mezey Mihály apródjából s a dalmát származású Tranquillus költőből — szinte arra gondolunk, hogy a kalandos sorsú Andronicus Tranquillus volt — alakult ki. Ennek az utóbbinak említése valószínüvé teszi, hogy ő volt annak a gúnyolódó, sértő versnek a szerzője, melyet Ujlaki ócsárlására írtak és Pozsonyban a Szent Anna kuriában lakó könyvnyomtatónál sajtó alá is bocsátottak. A kamarai elnök ezen megsértése a vele összeköttetésben álló érdekelt körökben nem kis fölháborodást keltett, és a versezet megjelenése után mindjárt nagyon érdeklődtek, kiktől eredt a közlés gondolata, ki írta, hol nyomatták ki. Kevés idő multán mindennel tisztában voltak. A kutatást Torda Zsigmond végezte. Kezdetben rossz helyen tapogatódzott, vagy az illetők nem akartak nyilatkozni; mert mikor november 20-án Mihály itélőmestert, Kubinyi Kristófot és Simándy Pált kihallgatta, ezektől semmiféle fölvilágosítást nem tudott kapni. Két nappal utóbb azonban Sennyei Ferencz »fiai« (apródjai) besúgása folytán kipattant a titok és Torda az egész vers-szerző és publikáló társaságot megismerte.[1])

Zermeghnek vagy sikerült magát az értelmi szerzők közül kivonni, vagy az egész ügyet simán intézték el; mert valami nagyobb kellemetlensége nem lett a dologból, megszégyenítés nem érte. Már maga az a körülmény, hogy Zsámboki költeményeinek későbbi kiadásában is benhagyta a Zermegh megtisztelésére szánt verset, a mellett szól, hogy a kellemetlen incidens Zermegh hírének-nevének nem vált ártalmára. Még inkább bizonyítják pedig a következő években történt királyi megjutalmazások, a melyek azt is mutatják, hogy Ujlaki neheztelése sem valami sokáig tarthatott. 1566-ban újabb birtokadományban részesült; majd ugyanezen év október 23-án a maga és családja könnyebb eltartására 200 forint segítséget kapott.[2])

Zermegh a következő években ismét oly megbizásokat végzett, melyek hosszabb időre elvonták a szorosan vett kamarai hivataltól. 1567 őszén, októbertől kezdve a kamarától utalványozott összegekről szóló jelentésekről eltünik a neve és Forstetter János, majd Wiener Márton ellenjegyzését találjuk az utalványokon.[3]) Egyik fontos megbizása volt, hogy Kanizsa várát

[1]) Torda naplójegyzetei u. o. 128. l.
[2]) Documenta.
[3]) V. ö. M. Tört. Emlékek. Irók, XXXII. 258. 259. 266. 269—273. 276. stb. ll.

Digitized by Google

vegye át Nádasdy Tamás özvegyétől, hogy a jövőben II. Miksa szabadabban rendelkezhessék e fontos végvárban.[1]) Zermegh urának teljes megelégedésére végezte el a rábizott föladatot, úgy hogy a király így szólt hozzá: »Zermegh, én jól emlékezem rá, tudom, hogy mind atyámnak, mind nekem hűségesen szolgáltál s ezért teljes jóindulatomról biztosítlak.«[2]) Ezt az esztergomi érsekség javai ügyében kapott megbizásai követték. Oláh Miklós esztergomi érsek halála után, 1568 január-havában Zermegh Miksa királynak egyik biztosa az érsek hagyatékának összeírásánál, mely alkalommal az ő és társa eljárásán nagyon is meglátszik, mennyire a kincstár érdekében dolgoztak.[3]) Majd az a nagy per foglalkoztatja, mely Mezőlaky Ferencz zalavári apát végrendeletének meghamisítása következtében keletkezett. Ebben ugyanis a vagyoni kérdések megállapításával a kamara is vesződött, mert kapcsolatosan a végrendeletet meghamisító Hásságyi Ferencz és a Csányiak javait is föl kellett venni. Zermegh 1569 julius folyamán mint becslőbiztos szerepelt az ügy lebonyolításában.[4]) Alig végzett ezzel a megbizással, a kiszemelt esztergomi érsekhez, Verancsics Antalhoz kellett mennie, hogy alkudozzék vele, nem volna-e hajlandó az érsekség tornai tizedeit, melyeket a kamara bérelt, az eddig fizetett bérösszegnél olcsóbban átengedni. Három napig tartott ez az útja, melynek költségére 1569 október 2-án 6 forintot vett föl.[5]) Mikor pedig Verancsics Antal október 17-én primássá neveztetett,[6]) a következő év tavaszán Hosszutóthy György társaságában Nagyszombatba ment, hol április 24-én leltárt vévén föl a borokról, élelmiszerekről, az érsekség javadalmához tartozó kastélyt átadta az egyházmegye új fejének.[7]) Károly főherczeg királyi helytartó intézkedése következtében 1571 elején Anckenreither János aranysarkantyús vitéz[8]) társaságában szülőföldjére, Szlavóniába kellett utaznia, hogy ott a szlavóniai adókivetőktől már megállapított adózó portákat újra összeírják és az adókivetést revideálják. A szlavóniai rendek épen

---

[1]) *Füssy Tamás:* A zalavári apátság története, 159. l.

[2]) Tört. Tár. 1894. 568 és köv. ll.

[3]) *Kollányi Ferencz:* A m. kath. főpapság végrendelkezési jogának tört. 114—116. ll.

[4]) *Füssy Tamás:* Mezőlaky Ferencz zalavári apát s ennek végrendelete folytán indított nagy fiscusi per. — Majd u. a. A zalavári apátság tört. 183. l.

[5]) Documenta.

[6]) Olv. Verancsics Antal élete cz. munkám, 78. l. Pápai megerősítését csak 1571 végén vette kézhez.

[7]) Országos Levéltár: Urbaria et conscriptiones, fasc. 75. nr. 33.

[8]) Joannes de Anckenraith eques auratus de Anckenraith. V. ö. *Bél* id. m. I. 456. l.

Digitized by Google

gyűlést tartottak, midőn a helytartói intézkedés értésökre esett, és sérelmesnek találták, hogy az ő rovóik összeírását újabb ellenőrzés alá vegyék s ily »hallatlan újítással« Szlavónia jogain és szabadságain sérelmet kövessenek el. Draskovics György zágrábi püspök közbevetette magát és a főherczeg megbizottjait rávette, hogy küldetésükben addig ne járjanak el, míg maga a király nem intézkedik. Miután pedig a zágrábi gyűlés is szót emelt a helytartói biztosok működése ellen, a számadások, összeírások ellenőrzése elmaradt.[1])

Mind ez a kamarán kivűl kifejtett munkásság is csak olyan volt, hogy Zermeghnek írásban kellett róla beszámolnia. Igy azután szemei, melyek gyengesége miatt már régebben panaszkodott, még inkább romlani kezdtek; öregedett is, tehát arra határozta el magát, hogy megválik a kamarai szolgálattól és 1572 őszén nyugalomba helyezését kérte. Miksa király azonban, mint október 24-én a kamarának írta, még használni kívánta Zermegh szolgálatát, s ezért emlékezetébe hozva a multban tanusított buzgóságát, kérte Zermeghet, maradjon meg továbbra is

---

[1]) A megoldásnak erre a formájára gondolok. *Kercselich* id. m. I. 265. l. igy ír:

»Dispositione locumtenentis regii, archiducis Caroli, Joannes Szermegh, consiliarius camerae Hungaricae, cum Joanne Ainkereyter exmissi erant ad revisionem et conscriptionem portarum et dicationis, sed status laedi his privilegia iuraque regni Sclavoniae existimantes, cum gravius tulissent, Draskovichii consilio abiverunt.« Kercselich jól értesültsége mellett elhihetjük, hogy Draskovics közbelépett. De hogy ez nem vetett véget az ügynek, látszik az 1571 áprilisi zágrábi gyűlésnek ebből a panaszából: »Accessit etiam non sine gravissima molestia universorum dominorum et nobilium, statuumque et ordinum fidelium regnicolarum suae sacrae caesareae et regiae maiestatis adhuc sub proxime praeterito (1571 januárban) generalium iudiciorum octavalium regni, festi Epiphaniarum Domini termino, ex commissione et mandato serenissimi principis et domini domini Caroli, Dei gratia archiducis Austriae, ducis Burgundiae etc. fratris charissimi et locumtenentis in Hungaria ... Joannem Zermegh, consiliarium camerae Hungaricae, alterum Joannem Aynkerayther, familiarem sacr. suae caes. et reg. maiestatis, per praefatam cameram Hungaricam ad quandam novam revisionem seu circumspectionem dicationis seu connumerationis portarum reliquarum praefati regni Sclavoniae, nescitur ex cuius instinctu, contra libertates et privilegia praefati regni ... Sclavoniae destinatos esse. Supplicant itaque ... ne fideles suos huiusmodi nova circumspectione seu revisione dicae, iam semel per dicatores suae sacrae maiestatis et a praefata camera Hungarica delegatos, praesentibus certis iuratis nobilibus regni et iudicibus nobilium iuxta ... publicam constitutionem Posoniensem fideliter ... peractae, inaudita hac novitate contra ... libertatem et privilegia fidelium suorum subditorum aggravari clementissime permittat, unde et clementissimum exspectant responsum; prout super his et praefatam cameram suae ... maiestatis Hungaricam ipsi regnicolae per litteras illorum certificare curarunt.« Magyar országgyűlési emlékek, V. 575—576. ll.

Digitized by Google

a kamaránál.[1]) Zermegh a király kifejezett akaratával szemben nem tartotta illő és magára hasznos dolognak, ha mereven ragaszkodik kérelméhez, tehát megmaradt hivatalában. A birtokai miatt támasztott perek azonban, melyekben, miként Zermegh értesült, a kamara is oly előterjesztéseket állított ki, melyek kedvezőtlenek voltak reá nézve, nehány év mulva véglegesen megérlelték benne azon elhatározást, hogy nyugalomba vonúl.

Sörös Pongrácz.

[1]) Documenta.

Digitized by Google

MÜGELN HENRIK NÉMET-NYELVŰ KRÓNIKÁJA ÉS A RÍMES KRÓNIKA.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A *krónika fordítása* nem mondható sikerültnek. Mügeln, úgy látszik, gyors munkát végzett, a mely azonban nem igen volt alapos. Fordított a nélkül, hogy a fejezet tartalmával — a melyen épen dolgozott — tisztába jött volna. Forrásának szellemébe nem hatolt be, a tárgyat, melyet az feldolgozott, nem ismerte, s annak részletei, úgy látszik, nem is érdekelték. Igy azután sok helyütt összezavarta az eseményeket. A hol nem találta meg az összefüggést, egybekapcsolt össze nem való dolgokat. Másutt csak a latin kifejezést látta, s értelmével sem sokat törődve, szószerint, de értelmetlenül fordított. Egyes esetekben pedig valóban érthetetlen felületességgel még a legvilágosabb dolgokat is elferdítette.

Forrását *rosszúl magyarázta* pl. a 37-ik fejezetben. Forrása ugyanis elmondja, hogy Nándorfehérvár ostroma után a görög császár nem küldött követeket Salamonhoz, hanem csak Géza herczeghez, a ki azután görög foglyait szabadon is bocsátotta. Mügeln azonban az »ad regem autem Salomonem rex grecorum nequaquam misit« (t. i. nuncios) passust arra ferdíti, hogy Géza ugyan visszaküldte a foglyokat, de Salamon nem: »aber der kunig salomon wolt dem keyser die gevangenen nicht senden.«

Hasonló zavart csinál a következő 38-ik fejezetben is, hol a krónika elmondja, hogy Nis ostrománál kitört a viszály a király és a herczegek közt, s a királylyal már csak Géza szállt hadba, míg László »in partibus Nyr remansit.« Mügeln Nist (Nys castrum grecorum) — »die purg maur der krichen«-nek fordítja, s Nist és Nyirt összetévesztve e helyet így alakítja: »der hertzog ladisla tzoh fur die purgmaur vnd geysa tzoh zu dem kunige.«

Hogy mennyire nem ismerte a tárgyat és mennyire nem

Digitized by Google

hatolt bele forrásának szellemébe, azt különösen a következő tévedések és ferdítések bizonyítják.

A 7-ik fejezetben Aldaricus góth királyból Maurinust csinál :

in quo quidem conflictu Rex Gotthorum maximus nomine Aldaricus extitit interemptus.	vnd maurinus der goten kunig wart erslagen.

A 30-ik fejezetbe nála a Bakony szigetté lesz :

in silua Bokon . . .	in der ynseln die do heyst bokon . . .

Forrása szerint I. Bélát összeomló trónja zúzta agyon, a mit a 32-ik fejezetben úgy fordít, hogy a király elesett és összetörte magát :

Corruente solio confractus corpore . . .	*viel er* vnd prach den leib.

A 64-ik fejezetben pedig *octavo*-ból *Otto*-t csinálva, azt állítja, hogy VIII. Bonifacius pápát a magyarok arra kérték, hogy királyukká tegye meg Ottót, holott a latin krónikában csak királyt kértek tőle :

a papa Bonifacio *octavo* regem, ut dicitur, petierunt.	poten . . . von dem pobst daz er in hertzog *otten* von pairn tzu einem hern gebe.

Ez esetekhez járúl azután még nehány hajmeresztő fordítás, mint pl.

a 14-ik fejezetben :

Capitaneus enim exercitus *extitit* illo die . .	der *stand* wann er ein haubtmann was des heres . . .

a 15-ik fejezetben :

Inter hec Hungari immobiliter ad *nullas partes* perrexerunt	do tzugen die vngern gen *sibenpurgen* vnd waren do drew iar . . .

a 23-ik fejezetben :

Omnes autem constitutiones et exactiones quas Petrus rex secundum consuetudinem suam statuerat, Aba rex in irritum revocavit . . .	do widerruft er all poss gewonheit vnd beswerung des volkes vnd gentzlich die vertilgt . . .

Digitized by Google

vagy a 24-ik fejezetben:

unde beatus Gerardus chanadiensis episcopus canonica severitate regem corripuit et sibi periculum imminere predixit . . .	do starb yn der pischoff von schanaden der hiess gerhart vnd sprach daz wer ein sach seins valles . . .

Ezek mellett a nyilvánvalóan fordítási nehézségekből származott ferdítések mellett vannak olyanok is, a melyek puszta *felületesség* következményei. Ilyenek, hogy pl. a 34-ik fejezetben Bátor Opos tetteit egy »Martein« nevű hőshöz, Opos apjához (Opos, Martini filius) fűzi; hogy — szerinte — a 41-ik fejezetben a vezérek előtt futó szarvas Sz. Péter egyházánál állt meg, holott ellenkezőleg ott tünt fel; hogy a 63-ik fejezetben a dürnkruti csatáról ezt írja: »in demselben iare«, így 1273-ra téve az ütközetet a forrás 1276 évszámával szemben; hogy ugyanott »Lorandus filius Thome«-t »lorand des kuniges sun«-nak fordítja s a tatárbetörés évszámát 1285-nek írja 1295 helyett. Hasonlókép tévesen Eger helyett Fehérvárott temetteti el Imrét. (59. fej.) II. Endrét is oda temetteti, holott a Budai Krónika szerint Váradon, egyéb krónikáink szerint Egresen temették el. (60. fej.) Téves V. István temetési helye is: Várad a Nyulak-szigete helyett. (62. fej. Ugy látszik, itt II. Endre temetkezési helyével zavarta össze.) A 64-ik fejezetben szerinte VIII. Bonifacius a legatusokat azért küldte, hogy III. Endrét segítsék, holott ellenkezőleg ép III. Endre ellen Róbert Károlyt jöttek támogatni. Téved a 71-ik fejezetben is, mikor a Bazaráb elleni hadjárat után Róbert Károlyt Visegrád helyett Fehérvárra vezeti vissza. És felületességének élénk bizonyítéka a 72. fejezetben az is, hogy Endre herczegről először ezt mondja: »vnd kronten den kunig andreas« s azután megmagyarázza, hogy miért nem koronázták meg.

Felületessége és tárgyának idegensége látszik meg a *tulajdonneveken* is, a melyek többnyire a felismerhetetlenségig el vannak torzítva. Álljanak itt ennek illusztrálására a következők: Thana — kana; Evilath — cynlot; Sabaria — solaria; Tárnokvölgy — tarnukusch; Keveoza (Keveaszó) — kewofa; Cezunmaur — temesway; Sigismundus — Gygasmundus; Rodanus — Jordan; Zoard — zorad; terram laboris — tertam labor; Csiglamező — velde chigula; Erdeleu (Erdély) — ercledeb, hereledeb; pons Bani — prucke painbichota; Kusid — kyend; Mons Noe — perg notze; Chaak (Csák) — kag; Chaakwara (Csákvára) — bakwara, kakawara; Balaton — palat; Seo (Sajó) — sawe; het-mogor — Ecciogior; gyak — tzyack; Volphgerus — vyolkomus; Houmburch — hennenberg; Altinburg — tultenpurg; Guillermi — gysterni; Guthkeled — gugulech, gugelech; Castrie — taste;

Digitized by Google

Herford — Helffenstein; Boyoth — bolech, wolech, buloch; Emericus — enreich; Calvi Zirind — des kalen syrmides; in Jauriensem — gen mauri; Rex Ladislaus — kunig kesla; Vazul — wantzille, wantzull; Tykon (Tihany) — Eykon; Zug (szög ló) — zang; Zalonkemen — slachmunde, slanthmunde; Zolta — tzalta; Kutesk — kunkerly; Kyris-zug (Körösszeg) — zerezech, rezetsgh; Sáros — schaib, schays; Deseu (Dezső) — gessaw.

Úgy látszik, ezek a nehézségek, a melyek legyőzésére Mügeln többnyire kísérletet sem tett, késztették arra is, hogy forrásának egyes helyeit, még pedig nem kis számmal, ki is hagyja. Az idegen tárgy túlságosan nem érdekelte, sok kifejezést megmagyaráznia s lefordítnia egyáltalán nem sikerült, sok helyt nem is értette meg, a mit forrása ki akart fejezni. És a mint nem bánta, ha fordítása értelmetlen, tulajdonnevei torzak voltak, úgy feltehetjük róla azt is, hogy a hol valamit nem értett, azt *kihagyta*. Mert hogy tekintélyesen megdézsmálta forrása szövegét, azt nem róhatjuk fel egyedül csak megcsappant érdeklődésének.

Az özönvíznél ugyan még szószátyároskodott, de már a Maeotis leírásánál kihagyott nehány helyet.[1]) A nórablásnál nem mondja meg, hogy miként lelték fel Dula leányait, s a Bereka név is hiányzik. Scythia leirásából alig vett át valamit; krónikáink zavara itt nagyon béníthatta, s csak a Don és Tagora leírását tartotta meg, felemlítve a körülfekvő népeket és leírva a szomszédos északi vidéket, de a legerfalk-kerechet említése nélkül.[2]) Az 5-ik fejezetben kihagyta Attila hadi szerszámainak felsorolását és sátorának leirását, valamint az istállónál sem említi, hogy a nyergekkel együtt aranyból volt. A 6-ik fejezetben nem említi a hunok átkelését a Rajnán. A 7-ik fejezetben hiányzik Aetius neve, a 8-ikban az Attila által megostromolt déli városok sorából Jadra és Nona. Nagyobb eltérés van Aquileja ostrománál a velenczeiek eredetét illetőleg is. Attila itáliai hadjáratának útját is összevonja, s a városok sorából kihagyja Trevisót, Paduát és Ferrarát. (8. fej.) Csaba feleségénél nem jegyzi fel kazár eredetét; a hunokra Magyarországon következett népek közül kimarad »Messianis, Sclavis«, de helyettök említi: »winden.« Attila uralmát 44 év helyett 48 évre teszi, Attila életkorát pedig kihagyja. (10. fej.)

A magyar történet bevezetését és Árpád genealogiáját Mügeln szintén kihagyja s a magyarok bejövetelének idejét is

---

[1]) Kihagyta a *fluviis currentibus* kifejezést és ezt a passust: »Hii sunt filii et eorum posteritas. Persiden inhabitant regionem, statura et colore similes Hunis, tantummodo differunt parum in loquela sicut Saxones et Turingi.«

[2]) 1. fejezet.

Digitized by Google

megrövidíti. (11. fej.)[1]) Kimarad továbbá a 11-ik fejezetből Álmos és halála. A kapitányok felsorolásánál kimarad a Beliud és Kean, és a Sz. István és Gyula közti küzdelem, továbbá Lél megtelepedése és a Zoárd nemzetség említése. És végül kimarad itt a polemia is az ellen a vélemény ellen, hogy egyedül a hét magyar hódította volna meg Magyarországot. (13. fej.)

Több rövidítés történt az advenák jegyzékében is. (14. fej.) Igy hiányzik Deodatusnál, hogy »de comitibus S. Severini de Apulia« származott, és kimaradt a Keledfiak bejövetelének oka és története is. Hasonlókép áll a dolog a kalandozások elbeszélésénél. (15. fej.) A lombardiai kalandnál pl. kimaradt Padua, a »Lynthar Verceline civitatis episcopus« helyett pedig csak »ein pischoffen« áll. A Lélt és Bulcsut megbosszuló seregnél hiányzik Eckhard lotharingiai herczeg neve és Aquisgrana. Erősen megrövidült a Botond-monda is, nevezetesen a párbeszéd egészen kimaradt. Szent István születésének elbeszélése is rövidebb, mint a latin krónikában. Mihály, Vazul és Szár László neve s a születési évszám is kimaradt. (16. fej.) A Keán elleni hadjáratnál nem említi Keán nevét, csak a budai egyház alapításánál szól Keán kincséről. (18. fej.) Megrövidítette azután a Sz. István jobbjáról szóló helyet;[2]) kimaradt az »incidentia«, s Vazul bebörtönzésének helye, Nyitra sincs említve. (19. fej.) Rövidebbek a Sz. István feletti gyászról irottak is, a Péterre vonatkozó családi adatokat pedig Mügeln egészen kihagyta. (20. fej.) Nincsenek felsorolva a méltóságok sem, melyekben Péter a magyarokat mellőzte, s kimaradt a Hungaria-Angaria szójáték. (21. fej.)

A pontos időmeghatározásokat, különösen az évszámokat Mügeln, a mennyire lehetett, kerülte. Már az előzőkben többnyire kimaradtak azok, s a továbbiakban idegenkedése a pontos datumoktól még feltünőbbé lesz, mert forrásában innen sűrűbben fordulnak elő évszámok.

Aba és III. Henrik harczainál megint kihagyja Treysama és Tulln nevét (23. fej.); a negyven főúr lefejeztetésénél nem említi, hogy ez Csanádon történt. Erősen megrövidítette a Henrikhez menekült urak futását és külföldi szereplését, Aba bukásánál pedig hiányzik nála Ménfő és a porfelhő mondája. (24. fej.)

Endre és Levente bujdosásának történetét is zavarossá teszi, hogy Mügeln nem említi meg, hogy a kunokhoz, majd Oroszországba mentek, s így úgy látszik, mintha a kun kaland Lodomérban történt s a herczegek ott is maradtak volna. Érdekes az is,

---

[1]) Do der keiser ott von swaben reychte in demselben iar.

[2]) Kimaradt: »et ideo dextera illa misericors est in corpore exterius coram oculis Hungarie usque hodiernum diem.«

Digitized by Google

hogy a kunokat, valamint a besenyőket is, következetesen *heyden*nek fordítja. (25. fej.) [1])

Idáig a rövidítések többnyire csak pár szóra szorítkoztak. Mügeln elmondott mindent, csak az aprólékos adatok felsorolását tartotta feleslegesnek s főleg idő- és helymeghatározásokat, neveket és mellékes körülményeket hagyott el. Innen azonban már gyakrabban előfordúlnak erősebb összevonások is, mikor is az elbeszélésnek ugyanazt a tartalmát rövidebbre igyekszik vonni.

Igy a herczegek külföldi kalandja után a Péter elleni második összeesküvést rövidíti meg erősebben (25. fej.), majd a Vata fiáról és Rasdiról irottakat, s kihagyja a krónikák Gellértre vonatkozó »monachus erat de Rosacio« szavait. (26. fej.) A herczegek eredeténél is csak felemlíti, hogy némelyek szerint Vazul, mások szerint Szár László fiai, de a Vazultól való eredet elleni polemiát nem veszi át. (28. fej.) III. Henrik hadjáratainál kihagyja, hogy a császár a Zala és Zselicze felé jött be s hogy az elfogott levelet Miklós püspök fordította le. Kihagyta itt a párbeszédeket is, továbbá a németek nagy nyomorának leirást és a Vértes-mondát, és megrövidítette Salamon és Zsófia (Judith) esküvőjének elbeszélését. (29. fej.)

Tudja, hogy Németországból három vezér jön Endre segítségére, de csak a cseh herczeget említi; a másik kettőről csak később mondja, hogy azokat Béla szabadon bocsátotta (30. fej.), a mivel elárulja azt is, hogy az összevonásokkal sem volt sokkal szerencsésebb, mint a fordítással. Erősen megrövidíti Béla uralmát, s mint már korábban is, különösen a frázisokat hagyja el,[2]) a mi által műve laposabbá és színtelenebbé válik, mint a milyen forrása volt.

Salamon királyságánál nem említi, hogy a király és Géza békéjét Dezső püspök közvetítette, hogy találkozási helyük Győr volt, hogy Salamont Pécs melyik templomában koronázták, hogy a pécsi székesegyház leégett, és hogy Salamonnak és Dávidnak azért nem voltak gyermekeik, mert Endre nem akadályozta meg Vatha öldöklését. (33. fej.) A kunok betörésénél is kihagyja a kunok által elpusztított vidékek közül ezeket: »Nyr, amnis Lapus, Zamus.« Nem említi Fancsika kémet »de Novo Castro«, a kerlés-hegyi győzelemnek pedig csak kimenetelét mondja el s hogy László megsebesült, de magát a Kerlés nevet sem jegyezte fel. Sz. László és a kun küzdelménél pedig elhagyja, hogy László a leányt a váradi püspök leányának nézte. (35. fej.) A besenyők betörésénél elhagyja, hogy átkelésök a Száván »in campum Buziás«

[1]) Néha, különösen később, *tatter*-nek is írja.
[2]) Kihagyja azt is, a mit a Budai Krónika a byzanciusról ír.

Digitized by Google

történt, hogy a dunamenti győzelem után a magyar sereg átkelt a folyón. Erősen megrövidítette és összezavarta a Nándorfehérvár felmentésére siető besenyőkkel folytatott harczot. A besenyő sereg vezérét eleinte Kazár helyett Jan-nak nevezi, holott ez a Jan a soproni seregek vezére volt, s ennek megfelelőn Jan megjutalmazását is kihagyja. Hiányzik az is, hogy mily üzenettel csalták oda a besenyőket, továbbá az ostrom és a hadiszerek leírása és Nychota békealkudozása Gézával. (36. fej.) Különös az is, hogy Vid az egész elbeszélésben csak egyszer fordúl elő és sűrűbben csak a következő 37-ik fejezettől találkozunk vele. A görögországi hadjáratnál a Nis alóli visszatérés maradt ki. Kihagyta azután Mügeln Salamon ikervári tartózkodásának feljegyzését, és hogy Géza az ellene szőtt ármányokról az Igfan erdejében vadászaton értesült. Megrövidítette Géza és Salamon megütközését, egészen kihagyva az átpártolók elitélését. (38. fej.) [1])

A mogyoródi csata előzményeinél a látomásokat rövidítette meg, kihagyva, hogy a herczegek tanácskozása helyén Szent Péter kápolnája áll, és hogy a herczegek »Zingota« felé mentek a király elé. (39. fej.) Az ütközet leírásából alig vett át valamit; csak kimenetelét, Vid elestét, Géza szomorkodását és Salamon futását említi; ez utóbbit hibásan »gen posan vnd pressbrug« e. h. »in Musun et Poson.« A csapatok elhelyezése és megütközése, Salamon átkelése Bátor Opossal Szigetfőnél, a foglyok felsorolása és Ottó herczeg visszatérése mind kimaradt. (40. fej.)

Gézánál is kihagyott Mügeln nehány adatot, pl. hogy a király Babocsát megerősítette és hogy a Salamont segítő besenyők egy része a Fertőbe veszett. (41. fej.) [2]) Kihagyta azt is, hogy Salamon miként kért segítséget IV. Henriktől, a császár hadjáratánál pedig elhagyta a Vág, Sempte nevét, Bátor Opos tetteit, a Vácz alá vonulást, és erősen megrövidítette a német seregek megvesztegetését és lázadását. (42. fej.) Megrövidítette azután Géza (43. fej.) és László magasztalását és kihagyta a szent király nevének etymologiáját. Horvátország meghódításánál elhagyta Zolomér nevét s annak említését, hogy özvegye László nővére volt. (44. fej.) László uralkodásából azonkivül még kimaradt Salamon pozsonyi időzése, támadása a kunok szövetségében (visegrádi fogságát Nyitrára teszi) és László egyházalapításai. (45. fej.)

Innen azután forrásának természete is megváltozik, összevonásra már nincs szükség, szép frázisok kihagyására nincs alka-

[1]) Bátor Opost itt is *mertein*-nak nevezi.

[2]) A budai egyháznak tett adományoknál a pesti vámot csak »ein mawt«-nak, a három somogyi falut »mit mayerhofen vnd mit dorffern«-nak fordítja.

Digitized by Google

lom, sőt mellékes eseményeket sem igen lehet kihagyni, mert maga a forrás is igen sovány. De azért továbbra is vannak rövidítések. Az időmeghatározások mellőzése, ott a hol azok hosszu elbeszélésekben elvétve fordultak elő, eddig nem igen tünt föl; innen azonban főkép azzal rövidít, hogy elhagyja a *datumokat*. Már Géza (44. fej.) és László (47. fej.) halálozása datumát is elhagyta, majd elhagyja II. László (56. fej.), IV. István (57. fej.), III. Béla (58. fej.), Imre és III. László (59. fej.), Gertrud és II. Endre (60. fej.), IV. Béla (61. fej.), III. Endre (65. fej.), Mária királyné és László herczeg (69. fej.) halálozása, IV. István (57. fej.), II. Endre (60. fej.), IV. Béla (61. fej.), V. István (62. fej.), IV. László (63. fej.), III. Endre (64. fej.) koronáztatása datumát, továbbá IV. Béla Ottokár elleni háborújának (62. fej.), Róbert Károly bejövetelének (64. fej.), Ottó bejövetelének (67. fej.), Gentilis megérkezésének és a kiátkozásnak (68. fej.), László és Lajos herczegek születésének (69. fej.), Zách merényletének (70. fej.) és Károly király Apuliába indulásának és megérkezésének (72. fej.) időmeghatározásait.

A datumok mellett azonban még mindig akadnak más adatok is, a melyeket Mügeln nélkülözhetőknek tart. Igy megrövidíti II. Endre szentföldi hadjáratát, s elhagyja azt is, hogy Endre visszatérve, miként találta az országot (60.); IV. Béla holttestének átszállítását, az ebből kitört viszályt és a király síriratát (61.); V. Istvánnál II. Ottokár Rábcza-menti győzelmét és a bolgár hadjáratot. (62.) IV. László kunbarátságát, Fülöp bibornok küldetését, a király népszerűtlenségét és meggyilkoltatását is csak röviden említi. (63.) Kimaradt azután III. Endre apjának Istvánnak Arragoniába menekülésénél az ok, hogy miért menekült, valamint ravennai tartózkodása. Kihagyta a Róbert Károly származásáról szólókat (64.), a Venczelért menő főurak neveit, Venczel bejövetelének körülményeit (65.), a budai bíró és a pápai követ (Miklós ostiai püspök) nevét is, valamint azt a megjegyzést, hogy e nálunk szerepelt legatust pápává választották. A budai papok egyházi átkáról szólókat (66.) megrövidítette, a korona-mondát (67.) egészen kihagyta. Gentilis, István szerb fejedelem (68.) és Csák Máté seregei vezéreinek neveit is elhallgatta. Egészen kimaradtak azután megint: Omodé megöletése, hogy Csák Máté a rozgonyi csata alkalmával Károly elé ment, magának az ütközetnek helye s a keresztesek döntő szereplése, a fehérvári székesegyház 1318 évi égése, a lippai monostor alapítása. (69.) Megrövidítette a Zách-féle merényletet is, kihagyva a királyfiak nevelőinek közbelépését, az örömöt Zách bűnhődése fölött, Klára nevét, a másik Zách-leányra s a kivégeztetésre vonatkozó adatokat. (70.) És hasonlókép járt el a Bazaráb

Digitized by Google

vajda elleni hadjáratnál, a hol kihagyta a Róbert Károly szerencsés kormányzásáról szóló helyet, a szörényi eseményeket, az elesettek neveit, hogy sok oláh esett el, és hogy ez a vereség azért érte a királyt, hogy a magyarok el ne bizakodjanak. (71.)

Mindezek a *rövidítések* azonban Mügeln munkáján nem sokat könnyítettek, krónikája nem lett terjedelmében forrásánál lényegesen rövidebb. Igy nem is nevezhetjük kivonatnak, mert Kézai, a Pozsonyi Krónika és a Bécsi Képes Krónikából keletkezett Müncheni Krónikánál minden rövidítései mellett is jelentékenyen bővebb. Ennek következtében nagyon téves felfogás is volna azt hinni, hogy e mű nem a Budai Krónika szerkezetének, hanem egy rövidebb szövegnek fordítása, mert e szerkesztés lényeges részei mind megvannak benne, az egyes részek terjedelemre is mindig arányban állanak a Budai Krónika illető részeinek terjedelmével, — még a Salamon és a herczegek küzdelméről szóló rész sincs erősebben rövidítve, mint egyéb fejezetek, — s a rövidítések többnyire csak positiv adatok (datumok, nevek, helyek) és fellengző frázisok kihagyásai. E rövidítések közben különösebb tendentia sem vehető észre, hacsak abban, hogy III. Henrik hadjáratánál a németek nyomorának festését elhagyja és más vereségeiknél is a színezést, a frázisokat mellőzi, nem látjuk az író nemzeti érzését.

A Mügeln-féle német krónikának azonban a rossz fordítás bűne mellett *nagy érdeme* is van; az t. i. hogy *az 1152—1167 éveknek* egy *önálló*, másutt fen nem maradt és a Bécsi Képes Krónikába bejutott interpolatiókkal világosan összefüggő, *közel egykorú történetét* őrizte meg. Ez a rész négy fejezetre (52—55.) terjed, s mint már fentebb is kifejtettem, nyilvánvalóan Mügeln betoldása az általa másolt alapszövegbe, mert azután még egyszer elmondja ez eseményeket a Budai Krónika családjában meglévő alakban.

A betoldott fejezetek elseje: »*Wie der kunig von kriechen kom in vngerlant vnd wie die vngern streit mit ym*«, II. Géza görög háborúit tárgyalja. A végén még van ugyan egy a Budai Krónikából származó rész, —

Budai Krónika:	*Mügeln:*
Regnavit autem annis viginti, mensibus tribus, diebus quindecim. Et genuit quatuor filios, Stephanum et Belam, Arpad et Geysam. Migravit ... cuius corpus Albe quiescit.	der kunig geyse waz zweintzig iar gewaldig drew monad vnd funftzehen tag, vnd hett vier sun stephanum belam arpadum vnd geysam, vnd starb vnd leyt begraben tzu weyssenburg.

de különben az egész fejezet új, többi krónikáinkban meg nem lévő adatokat tartalmaz.

Digitized by Google

Két görög hadjáratot mond el, kétségtelenül az 1152-ikit és az 1155-ikit. Az elsőnél elmondja, hogy Géza távollétében *Mánuel* Magyarországra tört s nagy zsákmánynyal indult vissza, de: »do der keyser ... nu kom gen pulgrey« utólérte őt Géza, a ki sok görögöt megölt »vnd legt sich fur pulgrey vnd tzwang sie vnd nam do silber vnd gold vnd grossen raub vnd tzoh wieder gen vngern.« Kétségtelenül hiteles is előadásának az a része, mely elmondja, hogy Géza az orosz hadjáratból egyenesen Mánuel betörésének megbosszulására sietett, — így mondja ezt el *Kinnamos* is, — de hogy a magyarok nagy győzelmet arattak volna, sőt még nagy zsákmánynyal is tértek volna vissza, arról más nem tudósít, sőt Kinnamos büszkélkedve adja elő, hogy Géza ajánlotta fel Mánuelnek a fegyverszünetet.[1]) A levágott görögök különben Borics visszavonuló seregének emberei lehetnének.

Nagyobb a megegyezés a görög tudósításokkal az 1155-iki hadjáratnál, a midőn Mügeln szerint »verparg sich der kunig geysa drey tag in welden«, s azután oly mészárlást vitt véghez a görög seregben, hogy »keyner plaib der die mer doheim kunt thet.« A vereséget szenvedett sereg a Tintziukész Vazulé, a melylyel Géza testvére, a későbbi IV. István is megfutott. Még *Kinnamos* is elismeri a szörnyű vereséget s csak annyiban enyhíti, hogy szerinte az István herczeg kiséretében lévő magyarok mind elestek, és a görögök közül is sokan hullottak el.[2]) Csak a cselvetést nem erősíti meg más író, ezt azonban a körülmények valószínűvé teszik.[3])

Mügeln egyetlen *gyanús adata* az, a mely ezek után következik: »darnach sant der kunig geysa gen saders in dalmacia daz die venediger betwungen vnd betwang die stat tzu seinem reich.« Nem lehetetlen, hogy itt valami zavar történt s ez adat arra vonatkozik, hogy midőn Mánuel 1150-ben Szerbiába tört, Géza a délvidékre seregeket küldött, Kinnamos tudósítása szerint is Dalmáczia védelmére.

A következő fejezetben (53.) Mügeln azt mondja el, hogy *III. István* ellen bejöttek nagybátyjai, kik eddig Konstantinápolyban tartózkodtak, hogy IV. Istvánnak »gab ... der keyser von kriechen sein swester«, hogy *II. László* királylyá lett s testvérének Istvánnak az ország harmadát, a herczegséget engedte át, hogy *Lukács* esztergomi érsek kiátkozta Lászlót, és hogy László nemsokára meg is halt.

---

[1]) Kinnamos, Lib. III. 10—11.

[2]) Kinnamos, Lib. III. 19. Ὄυννων μὲν τῶν σὺν τῷ Στεφάνῳ χεδόν τι ἅπαντες, Ῥωμαίων ἥ πολλοὶ ἔπισον.

[3]) Pauler is elfogadja. Id. m. II. 373. l.

Digitized by Google

Mindez teljesen hiteles is. A testvérek bejövetelét, László királyságát *Kinnamos* is megerősíti.[1]) István herczegsége is valószínű, Kinnamos is mondja, hogy mint trónörököst »*uram*«-nak szólították. Lukács érsek szerepléséről pedig *Gualterius Mapes*[2]) és az a *rövid krónika* is tudósít, a melynek egy-egy példányát Bécsben, Münchenben és Zágrábban őrzik.[3])

A következő (54.) fejezetben Mügeln *IV. István* uralmát adja elő. Lukács érsek az ő megkoronázásában sem vett részt, sőt megjövendölte a bitorlónak (weissagt ym), hogy »sein reich ein poss end schold nemen.« Nemsokára el is pártoltak tőle az emberek; III. István megütközik vele és a praetendens menekülni kénytelen. Menekülése közben *Diósor* egy *Elek* nevű ember házában pihent meg, a ki azonban mikor hazajött, elfogta az elűzött királyt és kiszolgáltatta III. Istvánnak. Csak Lukács érsek tanácsára eresztették szabadon, mire Mánuelhez ment segítséget kérni. Mánuel be is jött, de be kellett látnia, hogy Istvánt vissza nem helyezheti, s ezért el is ejtette e tervet. István különben nemsokára meghalt.

Ezek is hiteles adatok. Hitelességüket szintén Kinnamos,[4]) Gualterius Mapes és az említett rövid krónika tudósításai erősítik meg. A fejezetnek csak egy adatát nem említi más kútfő: István diósi pihenését és elfogatását. De már *Pauler* is elfogadta hitelességét s ezt illetőleg azt írta, hogy e tényt, bár implicite, megerősíti Kinnamos, mikor elbeszéli, hogy IV. Istvánnak magyar csapatai, hozzá teljesen hasonló rokonát vele összetévesztvén, őt elfogták és III. Istvánnak átadták, s azt mondatja Mánuellel IV. Istvánhoz: »Ime most már másodszor tanultad megismerni a magyarok érzelmeit irántad.«[5])

Az utolsó fejezet a sorban: »*Wie der keyser von krichen kom gen vngern und streit mit kunig belan.*« (55.) Ennek bevezetése zavaros, mert III. István öcscsét *Bélát* minden átmenet és magyarázat nélkül királynak nevezi: »Darnach wuchs der kunig bela kunig stephans des wenigen pruder an weysheit an tugent an dem hyngen vil vngern und dynten ym vnd schrieben dem keyser von kriechen daz das kunigreich zu vngern von recht sein were.« Különösen ez utóbbi passus hézagot sejtet, mert elég jól jellemzi az állapotot, a nélkül azonban, hogy Mánuel politikájának változásáról és Béla herczeg Konstantinápolyba kerüléséről tudósítana. S kétségtelenné teszi ezt a hézagot, hogy

[1]) Kinnamos, Lib. V. 1.
[2]) Történelmi Tár, 1878. 170—172. l.
[3]) Ismertettem a *Századok*-ban, 1905. 529—539. l.
[4]) Kinnamos, Lib. V. 5.
[5]) Pauler id. m. I. 640. 500. jegyzet.

Digitized by Google

az a hadjárat, melyhez az idézett mondat bevezetésül szolgál, 1167-ben folyt le, s így az 1163—1166 évek eseményei hiányzanak, pedig ezalatt Mánuel ugyancsak nem volt tétlen, s a görög hadak is többízben jártak az ország déli szélén.

Magáról a hadjáratról csak azt mondja el, hogy a görögök átkeltek a Száván s a *Dénes* vezérlete alatt álló magyar sereget csúfosan megverték, úgy hogy Dénes maga is alig menekülhetett. Ez a néhány adat meg is egyezik *Kinnamos* ő leírásával.[1])

Az ez után következő szavak: »darnach wart der kunig und der hertzog bericht miteinander, daz dem kunig das kunigreich plaib und dem hertzogen das hertzogthum, —. bizonyára a Szerémség és Dalmáczia átengedésére vonatkoznak.

De Mügelnnek még ezután is van egy adata: »*darnach starb der hertzog bela kurtzlich und ligt begraben tzu gran.*« Világos, hogy ez a Béla herczeg nem azonos a későbbi III. Bélával, a ki Mügeln szerint is III. István után trónját elfoglalta. Hogy ki lehetett, arra egy 1167-iki oklevél vet világosságot, melyben III. István a »*mihi et filio meo*« kifejezést használja.[2]) III. István 1166-ban vette nőül Ágnest, II. Henrik osztrák herczeg leányát, fia tehát 1167-ben születhetett, s így Mügeln adata reá vonatkozhatik. Az itt említett Béla herczeg nemsokára az 1167-iki háború után halt meg, s ebből magyarázható az is, hogy ez az Árpádházi herczeg máshol nem fordúl elő s neve is csak itt van említve.[3])

Ha mármost az egész részen végig tekintünk, el kell ismernünk tudósításainak *hiteles* voltát. Csak három adatra vonatkozólag nincs más tudósításunk is. Ezek közül II. Géza dalmácziai hadjárata nyilván tévedés, IV. István menekülését és elfogatását azonban Kinnamos is sejteti, Béla herczeg halálát pedig okleveles adattal hozhatjuk kapcsolatba.

Feltünő legfeljebb e tudósítások *hézagossága*, különösen az 1163—1167-iki hézag. Itt Mügeln forrásában kellett lenni valaminek, a mit nem vett át, különben nem volna értelme, hogy úgy beszéljen Béla herczegről, a mint e fejezetben teszi. S ha ehez hozzávetjük azt, hogy Mügeln nemcsak interpolatióiban, hanem magának a Budai Krónika alapszövegének átírásában is gyakran lényeges részeket hagyott ki, úgy jogunk van feltenni azt, hogy forrását itt is hasonló felületességgel rövidítette meg. Ezt a felületességet árulja el II. Géza és Mánuel küzdelménél a »*pulgrey*«, és Mánuelnek az elűzött IV. István érdekében való betörésénél a Tisza (teyss) mellett a »*tyber*« említése is.

---

[1]) Kinnamos, Lib. VI. 7.
[2]) *Fejér:* Cod. Dipl. II. 179. l.
[3]) V. ö. *Wertner:* Az Árpádok családi története, 318—320. l.

Digitized by Google

A Mügeln által felhasznált hiteles leírás kétségtelenül *közel egykorú írótól* ered és feltétlenül *szerves összefüggésben* állott azon feljegyzésekkel, melyekből a Bécsi Képes Krónika írója interpolált.[1]) Ezt a szerves összefüggést elárulja az is, hogy Mügeln a Bécsi Képes Krónika interpolatióival rokon betoldásokkal együtt szúrta e részt krónikájába. Bizonyos azonban az is, hogy Mügeln *nem a Bécsi Képes Krónika útján* jutott bővítéseihez, — hiszen néhol többet tud, s az 52—55. fejezeteket nem is vehette onnan, — hanem valószínűleg különálló conceptiójukban használta azokat, bár az is valószínű, hogy forrását ezen a helyen is minden *élénkségétől megfosztva és részleteit elmellőzve, szárazon és színtelenül* írta ki. De még e száraz és színtelen előadás mellett is ez krónikájának legérdekesebb része, fentartása pedig Mügelnnek legnagyobb érdeme.

II.

Mügeln német szövegének eredetét tisztázva, áttérhetünk a *Rímes Krónika* kérdésére is.

Krónikánk ezen versificatiója csak egy példányban maradt reánk, a melyet a *bécsi császári udvari könyvtár* őriz 3352. számú codexében. A XV. századból származó kézirat különben *csonka* művet őrzött meg, a mely már II. Géza uralkodásánál megszakad.

Szerzője nincs megnevezve, de már *Wilmanns* Mügelnnek tulajdonította a krónikát, a mit azonban a magyar írók nem fogadtak el.[2]) Wilmanns értekezésében [3]) philologiai alapon szólt a kérdéshez, s mind a nyelvből, mind a német versformákból következtetve, feltétlenül németnek tartotta az írót.[4])

A költemény *szerkezete* igen komplikált s tényleg meistersänger munkájára vall. Az egész négy részre oszlik, a melyekben, egy-egy prózai bevezetés után, a különböző versmértékek oly sorrendben ismétlődnek, a mint az első részben előfordulnak. Az első és második rész szerkezete teljesen megfelel, a harmadik részben azonban két-két versforma közé egy-egy új versalak van betoldva, és hasonlókép a megszakadt negyedikben is, a hol

---

[1]) V. ö. erre vonatkozólag: A Budai Krónika. *Századok*, 1902. 741—752. és 811—829. l.

[2]) Marczali állást is foglalt ellene, mert Mügeln német krónikájából visszakövetkeztetve nem tartotta őt elég jártasnak a latin nyelvben arra, hogy ilyen költeményeket szerezzen. Kútfők, 57. l.

[3]) *Wilmanns:* Ein lateinisches Gedicht Heinrichs von Müglin. Zeitschrift f. Deutsches Alterthum, II. 155—161. l.

[4]) V. ö. a *reisa, clenodium, herus* szavakat.

Digitized by Google

azonban a sorrend kissé felbomlott. Az egésznek a schemája tehát ilyen:

I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.
1.	12.	23.	43.			33.
2.	13.	24.	44.	7.	18.	34.
		25.	45.			35.
3.	14.	26.	46.	8.	19.	36.
		27.	47.			37.
4.	15.	28.	48.	9.	20.	38.
		29.	49.			39.
5.	16.	30.		10.	21.	40.
		31.				41.
6.	17.	32.		11.	22.	42.

A betoldott szakaszok divatos és híres versalakok: 31. aurea nota mensurata Vrawenlob Rhetoris (der goldene Ton Frauenlobs); 33. nota mensurata Regumspogin Rhetoris quae Paratwyse dicitur (Grundweise, kurzer Ton); 35. nota mensurata Tytterel Wolframi de Eschenpach et Rhetoris (Titurelstrophe Wolframs von Eschenbach); 39. nota curie mensurata illiterati Rhetoris; 41. nota curie mensurata Fortis Popponis Rhetoris (Boppes Hofton); 45. nota mensurata quae nigra spina dicitur Nythardi Rhetoris (Neidharts schwarzer Dorn); 47. nota curie mensurata Cancellarii Rhetoris (des Kanzlers Hofton, különbözik tőle); 49. nota mensurata quae Crudon dicitur Reymari de Zwetel Rhetoris (Ehrenton Reimars von Zwetter).[1])

A 37-ik strófa versalakját, noha »in nota curie mensurata Mulich Rhetoris« van írva, már *Bartsch* Mügeln formájának tartotta, mert egy heidelbergi kéziratban Müglins Hoftonnak nevezik egy verset, a mely egy kolmári kéziratban *Mulichs Hofton* néven fordúl elő.[2])

Wilmanns ezt az okoskodást nem tartotta helytállónak. Ő a 25. 27. és 29. versszakokból indult ki, melyek *in nota mensurata autoris* vannak írva. Ezt a három, a szerző szerint sajátjának nevezett versformát vizsgálta meg s arra az eredményre jutott, hogy a 25-ik strófa versformája megvan Mügeln egy hosszu költeményében, a 27-iké mint *Boppes Hofton* vagy *langer Ton*, a 29-iké pedig *grüner Ton* néven ismeretes.[3])

Ebből kétségtelen volt, hogy a szerző sajátjának nevez egy

[1]) U. o. 156—158. l.
[2]) U. o. 159—160. l.
[3]) U. o. 160—161. l.

Digitized by Google

strófát, mely világosan Mügelné (25.), és egy olyat, mely ugyan más néven ismeretes, de a melyet Mügeln szeretett használni (Boppes Hofton 27.), s így joggal is lehetett rá következtetni, hogy a költemény Mügeln szerzeménye, annál is inkább, mivel a szöveg a latin krónikákkal szemben véges-végig *Mügeln német krónikájával egyezik.*

Minthogy azonban Wilmanns egész okoskodása a kérdés formai oldalát tanulmányozta, és ellentétes vélemény is hangzott el, Wilmanns okoskodását *Roethe* még kiegészítette.[1])

E szerint Mügelnnek vannak eltérései a latin szövegtől, a melyek németségére vallanak, s mindezen helyeken egyezik vele a Rímes Krónika; megegyeznek azonban más eltéréseknél és különösen a tulajdonnevek írásában is. Ezenkivül pedig a költő nem is meríthette anyagát Mügelnből: »da *das latein der vorlage* noch zuweilen, wenn auch ganz auffallend selten *durchschimmert* (zb. 7. communitas. 42. Waka et sui complices) und da die verse ganz *vereinzelt details mit den übrigen chroniken gemein haben,* welche Mügeln fehlen, so die rifei montes 7. den astur 10.« Ha tehát a két művet nem egy író írta, úgy mindkettőnek egy kéziratból kellett merítenie, a melynek német írójától származnak a latin szöveg németesítései, hibái, önkényes változtatásai és betoldásai is.

Roethe ezen hozzászólásával a kérdés belső argumentumok alapján el is van döntve. Mert azt mindenki elismerte, hogy a Rímes Krónika írója Mügeln alapján dolgozott. Az egyezés a részletekben is oly feltünő, hogy ezt nem lehetett kétségbe vonni. A mint tehát Roethe Mügeln német szövegével szemben mégis talált egyezéseket a latin szöveggel, kétségtelenné vált, hogy ezek egy latin krónikából valók. Ha azonban az író előtt latin textus feküdt volna, nem kellett volna Mügeln német szövegéhez ragaszkodnia. A latin textus nyomai tehát csak *reminiscentiák* lehetnek, a melyek csak a költő emlékezetében éltek.

Mert ha összehasonlítjuk Mügeln német művét és a Rímes Krónikát, azt találjuk, hogy mindazon fentebb említett helyeken, a hol Mügeln a latin szövegtől akár rövidítés vagy bővítés, akár félremagyarázás vagy a tulajdonnevek elferdítése által eltér, ott a Rímes Krónika is mindig szorosan egyezik vele.

Fel is sorolok nehány esetet ennek élesebb kidomborítása kedvéért.

---

[1]) Heinrichs von Mügeln ungarische Reimchronik. Zeitschrift für deutsches Alterthum, XXX. 345—350. l.

Digitized by Google

Mügeln pl. betold egy passust (1.) Nimród magasságáról, a mely kivűle csak a Rímes Krónikában (5.) van meg: [1])

derselbe ryss nemprot waz	Nemprot avus Hunorum
dreissig eln lang alz dy hystorien	*Me recolo legisse,*
sagen vnd waz der erste tyranne	*Triginta* cubitorum
der gewalt het funden.	In longum extitisse.

A hol Mügeln változtatott a szövegen (2.), ott a Rímes Krónika is (6.) őt követi. Igy pl. a hunok bejövetelének idejénél, melyet Mügeln 328-ból 1028-ra változtatott:

Anno Christi *millesimo*
Octavoque vicesimo.

Hasonló a viszony Attila francziaországi hadjáratánál is, a hol Mügeln Chalons nevét Kölnre változtatta. (7.) [2]) E helyen a Rímes Krónika is Coloniát ír. (9.) Attila Hispániába küldött seregének nagyságát (65,000 ember) Mügeln korábban említi, mint a latin szöveg, s a Rímes Krónika is ugyanazon kapcsolatban hozza e számot.

Attila visszatérése után a latin krónikák szerint őröket küldött a világ négy tája felé. Ebből Mügeln (8.) és a Rímes Krónika (11.) tornyokat csinál:

vnd het lassen pawen *turn* von	Tunc Athyla construxit
tzittambria vntz an den rein.	A Buda per Germaniam
	Turres usque Coloniam.

I. Béla halálánál is a »corruente solio confractus corpore« szavakat hasonlóan alakítják át:

viel er vnd prach den leib (32.)	Tandem *ruens* de equo
	Ex iure Dei aequo . . . (44.)

Bátor Opos tetteit is egyezőleg atyjának *Mártonnak* (latin szövegeinkben: Opos, Martini filius) tulajdonítják. Mügeln csak Martein-nak nevezi a hőst (34.) és Márton a Rímes Krónikában (46.) is:

Tunc ibi Gygas cernitur
Qui a *Martino* sternitur.

A tulajdonneveknél is a Mügelnnél előforduló alakok ismétlődnek a Rímes Krónikában. Ezeket felsoroltam már fentebb, s így itt csak nehány kirívó esetet akarok említeni.

---

[1]) Említi Roethe is, id. h. 349. l.
[2]) Említi Roethe is, id. h. 349. l.

Digitized by Google

A catalaunumi ütközet után említik krónikáink Rheims elpusztítását (Remensem civitatem, scilicet capitalem urbem Gallicorum), a mit Mügeln (7.) így fordít: »tzoh er fur *gent* die stat in *flandern*«, a minek megfelelnek a Rímes Krónika (10.) e sorai: [1])

Atque urbem *Gandensium*
Virtutemque *Flandrensium*
In feritate ensium
Ut funditus destruxerat.

A kalandozásoknál a Dux Saxonie-t Mügeln *lantgraff von duringen*-nek fordítja (13.) és *Lantgravius* v. *Princeps Thuringorum*-nak nevezi a Rímes Krónika is. (20.)

Az augsburgi ütközetnél előforduló »*a flumine ylixici*« kifejezést Mügeln kéziratai »*von vlreichs, ulrichspach, ulreichspach*« alakban adják vissza, és *Ulrichsbach* a neve a Rímes Krónikában is.[2])

Legfeltünőbb azonban ez az egyezés a kihagyásoknál. Mügeln majdnem minden fejezetben kihagyott nehány adatot, s mindezek hiányzanak a Rímes Krónikából is.

És Roethe mégis talált *egyezéseket a latin szöveggel*, mint a communitas (7.), Waka et sui complices (42.) szavak ismétlődése a Rímes Krónikában; a montes Rifei (7.) és az astur (10.) előfordulása, noha ezek Mügelnnél kimaradtak.[3])

Vannak azonban ezeknél *még feltünőbb* egyezések a latin szöveggel.

Attila Hispániába ment seregénél a latin szövegnek megfelelőbb, ha a Rímes Krónika (9.) ezt írja:

Hispaniam intravit
Mortis timens pericula,

mert Mügeln nem tud az Attila előtti nagy félelemről, csak ezt írja: »dy torften ny gen panonia komen dieweil daz kunig etzel lebt.« (7.)

Az is feltünő, hogy Attila északi hadjáratánál Mügeln a »*super Dacos*«-t »*gen den marken*«-re fordítja (8.), a Rímes Krónika azonban megint *Daciá*-t ír. (10.)

Kétségtelen bizonyító erővel bír már ezután az, hogy a Rímes Krónika Deodatus advenánál (22.) ezt írja: »*comes Apuliensium*«, holott Mügeln forrásának »*de comitibus S. Severini de Apulia*« szavait kihagyta. (14.)

---

[1]) Említi Roethe is, id. h. 349. l.
[2]) Említi Roethe is, id. h. 349. l.
[3]) Id. h. 350. l.

Digitized by Google

Még élesebben bizonyít, hogy a kalandozásoknál (a lombardiai kalandnál) Mügeln elhagyta *Padua ostromát* (15.), a Rímes Krónika azonban (23.) említi:

Deinde Paduanam
Urbem cum multis portis
Fregerunt Lombardorum.

Legfeltűnőbb pedig, hogy a Rímes Krónika (19.) vitatkozik az ellen a nézet ellen, hogy a hét magyar hódította volna meg Magyarországot, noha Mügeln (13.) ezt a polemiát is kihagyta. Az eredeti latin szöveg s a Rímes Krónika összefüggése itt is félreismerhetetlen.

A Mügelnnél kihagyott hely:

Assignant enim hanc rationem solam, quam vulgus dicit Septem Hungaros. Si ergo septem soli sunt Hungari cum familia et non plures familie, uxores, filii et filie accipi possunt servi et ancille. Numquid enim cum tali familia regna possunt expugnari. Absit.

A Rímes Krónika:

Nam hoc apparet breviter,
Et demonstratur leviter,
Quod plures nationes
Quam septem horum fuerant
Pannoniam qui rexerant.
Nam generationes
Septem nihil proficerent
Hunnorum sed deficerent
In tali regione.
Ergo cum reverentia
Quiescat haec sententia
Absque seditione.

Ezek után semmi kétség sem foroghat fen az iránt, hogy a Rímes Krónika írója, noha Mügeln német szövege alapján dolgozott, *tudomással bírt a latin krónika oly helyeiről is, melyeket Mügeln német szövege át nem vett.* Azt pedig nem tehetjük fel, hogy a Mügeln szövegéhez való oly *szolgai ragaszkodás* után, mint a milyet a Rímes Krónika elárúl, a szerző ennek szövegét egyes helyeken, aprólékos adatoknál, valamely latin szövegből ellenőrízte volna. Annál kevésbbé képzelhető ez, mert latin költőnek csak könnyebb lett volna latin szövegből dolgoznia, mint németből, a melyről összehasonlítás esetében különben is láthatta, hogy nagyon torzult. Azt is kizártnak tartom, hogy létezett volna egy oly latin szöveg, mely krónikáinkat latinúl, de németes fordulatokkal és torzításokkal írta volna át, s hogy ezt használta volna Mügeln is és a Rímes Krónika is. Ki van ez zárva, mert a Mügelnnél és a Rímes Krónikában egyező németes fordulatok a Rímes Krónikába csakis forrásából juthattak bele, azt pedig nem tételezhetjük fel, hogy egy latin krónikát fordulataiban

Digitized by Google

németesítve írnának át. Ellene szól ennek összes latin krónikáink szoros stiláris egyezése.

Igy tehát elfogadhatjuk Roethe conclusióját: »Ich bin auch überzeugt, dass Mügeln *zuerst die lat. prosachronik ins deutsche übertrug* und dann im wesentlichen *auf dem grunde seiner übersetzung,* aber mit gelegentlicher benutzung der lat. vorlage, villeicht nur *mit reminiscenzen an sie,* die lat. verse in angriff nahm.«[1])

Elfogadhatjuk ezt annál inkább, mert külső argumentum is bizonyítja. A költő »nota mensurata autoris«-nak nevez egy olyan formát, melyet a német irodalom Mügeln formájának ismer, és egy olyat, mely más néven ismeretes ugyan, de a melyet Mügeln utánozni szeretett. *Második bevezető* dicsőítése Lajos királynak is, stilisztikailag és tartalmilag Boppes *lobspruch*-jával függ össze, s ezt a strófát Mügeln szintén pontosan utánozta.[2]) És végre a *harmadik bevezetésben* leírt vihar is fordulataiban szorosan egyezik Mügeln egy hasonló tartalmú német költeményével.[3])

Ezek után tehát kimondhatjuk, hogy *a Rímes Krónika szerzője szintén Mügeln Henrik.* Ha itt szabadabban dolgozott is, ha költői szabadságot vett is magának, s az unalmasat, szárazat elhagyta, máshol költői fordulatokkal gazdagította tárgyát, azért a szerző azonossága mégis kétségtelen. Költői fordulatokban eléggé gazdag is Mügeln verses krónikája, adatokban azonban *csak két helyen tartalmaz eredetit.* Attila galliai hadjáratával kapcsolatban Gent (Rheims) elpusztításánál (10.) beszúrja:

Tunc in obtentum gratiae
Perichtam sororem Athylae
Philippus princeps Franciae
Uxorem prece duxerat.

A Keán elleni hadjáratnál pedig (30.) a budai egyház alapításával kapcsolatban említi:

Quod tandem consumavit
Rex Bela largitate
Qui nepos fuit regis.

A műről egyéb mondani valóm nem lévén, hadd térjek még egyszer vissza *a szerző életrajzi adataira.* Fentebb már említ-

[1]) Roethe id. h. 350. l.
[2]) Id. h. 350. l.
[3]) Kiadta Müller.

Digitized by Google

tettem, hogy a német írók ezen adatok chronologiai rendbeszedésével nem boldogultak, már azért sem, mert a magyarországi tartózkodást illetőleg, főleg pedig a mi krónikáink eredetét nézi, téves fogalmaik voltak.

Minthogy Mügeln német krónikája nem a Bécsi Képes Krónika, hanem a Budai Krónika alapján készült, az oly sok zavart okozó *1358 évszámot* a combinatiókból teljesen eliminálhatjuk.

És azt hiszem, hogy a fenti sorokban sikerült leszámolnunk Lorenz és Helm azon felfogásával is, hogy a Rímes Krónika *a német fordítás előtt keletkezett*. Ez teljesen ki van zárva; a fejlődési sor: Budai Krónika — Mügeln német krónikája — Rímes Krónika, világosan áll előttünk. Ezzel pedig egy második nagy tévedést és vele az életrajzi adatok rendbeszedésének egy nagy akadályát hárítottuk el. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ezután az életrajzi adatok elrendezése könnyebben fog sikerülni, hanem csak azt, hogy egy körülményt, a mely eddig sok zavart okozott s nagyon akadályozta az elrendezést, mint helyt nem állót, figyelmen kivül kell hagynunk.

Kétségtelen tény, hogy Mügeln, német krónikáját a Budai Krónika családjának valamelyik szövege alapján fordította le. Kétségtelen az is, hogy a Rímes Krónika a német szöveg alapján készült, de a latin szöveg némi reminiscentiái is átcsillámlanak rajta. Ezt a sorrendet azonban Helm nem tudta elfogadni, mert szerinte Mügeln *ifju* volt még, mikor a Rímes Krónikát írta, ifjunak pedig, minthogy az 1346-ban elhalt János cseh királyt még megverselte, az ötvenes évek második felében már nem igen nevezhette magát.[1])

Ifjuságát pedig a Rímes Krónika kezdő soraiból következteti: »De culmine dignitatis huius seculi *iuvenili rationis vomere* noster gliscit animus quasdam veritatis historias perarare. Nam si *adulti historiographi* principum gentilium gesta quondam actica descripsere, quanto dignius et differentius«... A »iuvenili rationis vomere« szavak ragadják e következtetésre. De szerény véleményem szerint itt sem a »iuvenili rationis vomere«, sem az »adulti historiographi« kifejezést nem lehet szószerinti értelmében venni. Ez az előadás módjára, könnyedségére, az előző történetírókkal szemben modern voltára vonatkozik. Már a *iuvenilis* és *adultus* szembeállítása elárulja, hogy e két szót a fordulat kedvéért használja. Az »adulti historiographi« semmiesetre sem értelmezhető szó szerint, és akkor a vele kapcsolatban álló *iuvenilis*

[1]) Beiträge zur Gesch. der deutschen Sprache und Litteratur, XXI. 243. l.

Digitized by Google

is átvitt értelmű. És e mellett szól a prologus tertius is, a hol hasonló fordulatban használja az *adultus* és *senium* szavakat:

His Cythia *adulta*
Nam quaestione multa
Haec patria inventa
Et *senio* retenta.

A meistersänger önteltsége szólal meg Mügelnben, a ki a prózában író krónikással szemben ifjui bájt lát abban az előadási módban, hogy a minnesängerek kaptafájára régi latin krónikánk tartalmát ráhúzza.

Ez az adat tehát nem bizonyítja azt, a mit Helm benne látott, és még ha nem volna is oly világos az átvitt értelem, még akkor is sokkal parancsolóbban bizonyít a magyar krónikák keletkezése rendje Helm feltevése ellen.

De Helm egy igen becses adattal is járult a chronologiai rend megállapításához. Figyelmeztetett arra, hogy a német krónika ajánlásában Mügeln *IV. Rudolf* herczeget egyszerűen *hertzog*-nak nevezi. Az 1358 julius 20-án trónra került IV. Rudolf ugyanis már 1359 junius 18-án felvette a *palatinus archidux* czímet s viselte 1360 szeptember-haváig, mikor is le kellett róla mondania; 1361 végétől kezdve azonban megint használta az *archidux* nevet, kijelentve, hogy csak a palatinusi méltóságról mondott le.[1]) E szerint a német fordítás csak 1358 juliusa és 1359 juniusa, vagy 1360 szeptember 5-ike és 1361 vége közt keletkezhetett. Minthogy IV. Rudolf magasröptű terveiről 1359 után sem mondott le, s Mügelnnek ezt, ha nála tartózkodott, tudnia kellett, valószínűbbnek tartom, hogy a krónika fordítása még 1359 juniusa előtt készült.

A kérdés mármost az, hogy hogyan jutott Mügeln a magyar krónikához. A Rímes Krónikát Nagy Lajosnak ajánlotta, s így akkor kétségtelenül őt is szolgálta. Csakhogy ez későbbi időbe esik, s így a magyarországi tartózkodás is későbbre teendő. Kérdéses marad tehát: vajjon a krónika Ausztriában került-e a költő kezei közé, vagy pedig már 1359 előtt is megfordult-e Magyarországon?

Hogy Mügeln forrását Ausztriában szerezte volna meg, az legalább is valószínűtlen. Valószínűnek kell tehát tartanunk, hogy még a IV. Rudolf herczegnek ajánlott német szöveg megszerkesztése előtt megfordult nálunk is. *Wilmanns* szerint 1346-ban jöhetett be, mikor Lajos király IV. Károly császár leányát,

[1]) Helm id. h. 242. l.

Digitized by Google

Margitot eljegyezte. Margit azonban 1349-ben (Wilmanns szerint tévesen 1353-ban) meghalt, s Wilmanns véleménye szerint ekkor távozott volna Mügeln Ausztriába.[1])

Ez azonban összefüggésben van a *cseh udvarnál* való tartózkodásával. Mert Mügeln nemcsak János királyt verselte meg, hanem »*Der meide cranz*« című költeményében IV. Károly császárt is. Minthogy pedig Károlyt császárnak nevezi, ez a költemény kétségtelenül 1355 ápr. 5-ike, vagyis a császárrá koronázás után készült. Schröer e költemény egy helyének félreértésével Mügelnt még Károly tanácsosának is meg akarta tenni,[2]) de ennek tarthatatlanságát Helmnek sikerült bebizonyítania.[3]) De ha a császári tanácsnak nem volt is tagja, kétségtelen, hogy Károly idejében is Csehországban tartózkodott. Lorenz, hogy ezt az adatot az előbbiekkel összeegyeztesse, két csehországi tartózkodást feltételezett s a másodikat 1370 utánra tette.[4]) Helm nézetének ez nem felelt meg, s ő a második prágai tartózkodást nem is erre az időpontra, hanem az ötvenes évek legvégére, tehát szerinte a Rímes Krónika és a német szöveg iratása ideje közé teszi.[5]) Ha Wilmanns nézetét fentartjuk, tényleg két prágai tartózkodást is kell felvennünk. De 1370, tehát a stiriai tartózkodás utáni idő, Mügeln pályájának legvégén nagyon önkényes. Helm magyarázata pedig a magyar krónikák alapján tarthatatlan.

Sőt a két prágai tartózkodás helyett szükségesebbnek tartanám *két magyarországi tartózkodást* feltételezni. Mügeln ugyanis két krónikája közül a rímest ajánlotta Nagy Lajosnak. Akkori magyarországi tartózkodása tehát már a német fordítás utáni időkbe esett. És nem valószínű, hogy a IV. Rudolfnak ajánlott német szöveg forrását Ausztriában szerezte volna meg. Kétségtelen azonban az is, hogy a magyar viszonyokat nem valami behatóan ismerte, még a Rímes Krónika írásakor sem, s így azt hiszem, hogy magyarországi tartózkodásai nem lehettek valami huzamosak.

A IV. Rudolfnak és Nagy Lajosnak ajánlott magyar krónikák különben valószínűvé teszik, hogy ezek a két fejedelem *szövetkezései révén* készültek. Pontosabb időpontot azonban így is nehéz volna megállapítani. Nagy Lajos még Rudolf apjának, Albert herczegnek idejében kétízben, 1356-ban és 1357-ben

---

[1]) Zeitschrift für deutsches Alterthum, II. 161. l.
[2]) Sitzungsberichte d. kais. Akademie, LV. 453. l.
[3]) Beiträge zur Gesch. der deutschen Sprache und Litteratur, XXI. 240—241. l.
[4]) Deutschlands Geschichtsquellen, II. 284. l.
[5]) Id. h. 245. l.

Digitized by Google

járt Bécsben az osztrák herczegekkel szövetséget kötni;[1]) majd atyja halála után Rudolf látogatott el 1359 augusztus elején Pozsonyba e szövetség megújítására.[2]) 1360 május 16-án megint Nagyszombatban találjuk, a mikor ott volt IV. Károly is, s a mikor e két fejedelem nemcsak kibékült, de szövetséget is kötött egymással.[3]) E szövetség nem tartott soká, mert 1361 deczember 31-én Rudolf már azért járt Pozsonyban, hogy Károly ellen Nagy Lajossal szövetkezzék,[4]) sőt 1362 márczius 10-én Budán még az elfoglalandó birtokok feletti osztozkodás ügyében is létrejött a megállapodás a szövetséges társak közt[5]) s 1362 julius 3-án még egyszer megfordult Rudolf Pozsonyban.[6])

Mindezek a találkozások alkalmat szolgáltathattak volna arra, hogy Mügeln az egyik fejedelemtől a másikhoz menjen. De még így is fenmarad a kérdés: vajjon Csehországból Magyarországba avagy Ausztriába került-e? Ha a Csehországból való távozás oka a császárral való *összezördülés* volt, úgy valószínűbb, hogy Magyarországba jött, mert Nagy Lajos és Károly király közt Margit királynénak 1349-ben bekövetkezett halála után csakhamar elhidegült a viszony. Rudolfhoz ily réven csak az 1359 májusa és 1360 szeptember 5-ike közti első elhidegülés idejében juthatott volna. Ebben az esetben azonban a magyar krónikának Ausztriában kellett volna kezei közé kerülnie s a fordítás 1360 szeptember 5-ike és 1361 vége közt keletkezett volna, a mi nem nagyon valószínű. Ha ellenben *békés connexiók* révén jutott Károly királytól a másik udvarba, úgy valószínűleg Rudolfhoz ment, még pedig azon a réven, hogy a herczeg Károly

---

[1]) *Pór:* Nagy Lajos király szövetkezése IV. Károly császár ellen. *Századok*, 1900. 291. l.

[2]) Aug. 2-án keltez innen. *Huber:* Gesch. des H. Rudolf IV. von Oesterr. 185. l.

[3]) *Huber* id. m. 190. l.

[4]) *Huber* id. m. 77. és 197. l. Némi erőltetéssel talán a Rímes Krónika keletkezését össze lehetne kapcsolni ezzel az alkalommal, a midőn Lajos, legalább Dlugoss szerint, anyja megsértett becsülete miatt indított háborút Károly császár ellen; t. i. ha a prologus:

Ut Noe pudicitiae
Firmamentum atque via
Ut Simeon justitiae
Famam in Te superavit
Virtutum nunc iudicium
Tuens iustos sauciavit
Mucrone legis vitium ...

szavait erre vonatkoztatjuk. De ezt más adatnak is támogatni kellene.

[5]) *Pór* id. m. *Századok*, 1900. 306. l. — *Huber* id. m. 81. l. Ez alkalommal azonban Rudolf nem jött el.

[6]) *Huber* id. m. 201. l.

Digitized by Google

király leányát bírta nőül. Ez esetben azonban az átköltözésnek még 1359 tavasza előtt kellett történnie.

A csehországi tartózkodást minimális számítással az 1346—1355 évek közé kell tennünk. Ha Prágából Nagy Lajoshoz került, innen leghamarább 1356-ban kerülhetett volna Ausztriába, a hol 1358 julius és 1359 junius-hava, vagy esetleg 1360 szeptember 5-ike és 1361 vége közt kellett a magyar krónikát lefordítania. Ez esetben vagy az 1359-iki, vagy az 1361-iki szövetkezés alkalmával kerülhetett vissza Nagy Lajoshoz, s a Rímes Krónika szerkesztése ideje mindjárt ezutánra volna teendő. Ha ellenben Károlytól Ausztriába ment, esetleg már 1356-ban juthatott Magyarországba s ugyancsak a szövetkezések alkalmával kerülhetett vissza Ausztriába, majd megint hazánkba.

Ezutáni pályáját pedig még sűrűbb homály takarja. Csak annyit tudunk, hogy *Valerius Maximus* fordítását 1369-ben ajánlotta *Pettaui Hertnidnek* (†1385). Azután már semmi adatunk sincs róla.

Igy tehát Mügeln két magyar krónikájának irása idejét *1358 és 1369 közé* kell tennünk. A német fordítás ugyanis 1358 előtt nem keletkezhetett s a Rímes Krónikának már 1369-ben meg kellett lennie. Igy ugyan egy hosszu decennium az az időszak, melyre a krónikák irása idejét tehetjük, de adatok hiányában pontosabb korhatárokat, legalább egyelőre, nem állapíthatunk meg.

DOMANOVSZKY SÁNDOR.

Digitized by Google

MŰVELTSÉGTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK.

II.

A MAGYAR MALOM.

— Első közlemény. —

Alig egy századdal ezelőtt Komárom és Pozsony között — a hivatalos jelentések szerint — még számtalan hajós-malom kelepelt s messze kivetett czetykáik miatt hajózni is alig lehetett. Ma már csak egy-két ütött-kopott malom látható a Dunán; őrlőjük ezeknek sem igen jár. A Tisza-menti folyókon egykor seregével kelepeltek az őrhajókon álló gátas-malmok. Ma már hírmondójuk sem akad. És eltünt a magyar malomépítés többi eredeti alkotása is. Nincs már *felhőt kiáltó* malmunk; elpusztultak *pokolidő*-malmaink; a virágos réteket nem öntözi már a *cserge*-malmoknak szabadjára eresztett vize. Változott az idő; a nép is másképp él ma már. Nem szorúl a *krupa-őrlő* malomra, mert a lisztkenyérből is jut neki. Eltüntek az *ember-* és a *barom-hajtó* száraz malmok is, s csak nehány év kérdése, hogy az az egy-két hajós-malom is elnémuljon, a mi még a folyóvizeken kelepel. Mind eltünnek úgy, hogy az utókorra még csak leirásuk sem marad.

Mi szép, mi hasznos volna tudnunk a letünt idők malmainak szerkezetét. Mennyi haszonnal és mennyi tanulsággal forgathatnánk a régi irásokat, ha annak a sok és sokféle régi magyar malomnak leirását adnák. Minő szép volna tudnunk, hány derék magyar elmének találmányával éltek jámbor eleink, hányan és hogyan tökéletesítették malom-gépelyeinket. Minderről azonban hallgatnak régi irásaink. Még jó, ha egyik-másik malomnak vagy szerszámnak a nevét elárulják.

A régi irott emlékekből azt olvassuk, hogy Magyarországon a molnárság színe-java és túlnyomó többsége színmagyar nép volt. E szerint a malmokra vonatkozó emlékek ránk nézve nemcsak művelődéstörténeti, hanem nyelvtörténeti szempontból is rendkivül fontosak. De földrajzi és vízrajzi szempontból is kivánatos, hogy a régi magyar malmokkal megismerkedjünk, mert kétségtelen dolog, hogy

Digitized by Google

a XVI—XVIII. századi vízrajzi viszonyok legnagyobbrészt a magyar malomépítésnek voltak sajnos következményei.

Lássuk tehát, minő szerepet játszott a malom a magyar ember gazdasági életében.

A magyar ember a malmot mindig szent és kiváltságos épületnek tartotta. Tudjuk, hogy a XVI. században a templomok és a nemesi udvarházak mellett a malmok is *asylumok* voltak, a honnan az oda menekült embert kivonni nem volt szabad. Ezt tudván, megértjük azt is, mit jelentett a *malmokban való bujdosás*, a mit a régi feljegyzések gyakran emlegetnek.[1]) Városi jegyzőkönyvek, uradalmi utasítások hirdetik, hogy a malmokban a szeszes italok tartását, a malmok körül a káromkodást, a duhajkodást szigorúan büntették. Egyszóval Magyarországon a régi időben a malom mindég a megkülönböztetett épületek között szerepelt, a hol nemcsak az üldözöttek, hanem a bűnösök is menedéket találtak.

A XVI. és XVII. század irott emlékei rendkivül sok malomról szólnak. Magyarország földmívelő állam volt, azonkivül állandóan hadseregeket kellett élelmeznie, tehát sok malomra volt szüksége. De bár a régi összeirások úgy szólnak, hogy minden falu határán elegendő malom vagyon, azért malmaink az őrlést még sem győzték. Háborús idők jártak, sok katona volt az országban, azután az átvonuló hadakat is táplálni kellett, tehát rengeteg sok liszt fogyott. Malmaink meg kicsinyek voltak, s az esztendő jórészén át vízhiány miatt nem őrölhettek. Igy állott elő az a furcsa állapot, hogy a Magyarországon termett gabonát őrlés czéljából külföldre vitték, s mint lisztet újra visszahozták.

Háborút viselő felek között a malmoknak elsőrendű jelentőségük volt. Innen van, hogy a XVI. és XVII. században a hadviselők legelőször is az ellenfél malmait verték fel és égették el. Ily módon csekély áldozattal egész vidékeket tönkre tehettek. Mivel a hódoltság korában a kölcsönös kóborlás és portyázás még békesség idején is napirenden volt, a malmok örökös veszedelemben forogtak. A malompusztítás természetesen mindkét félnek nagy kárt okozott, s így semmi feltünő sincs abban, hogy török és magyar a bajtól szabadulni egyaránt igyekezett. Már a XVI-ik században hallgatag egyezséggel találkozunk a két fél között, mely szerint a malmokat egyik sem bántja. Sokszor szerződést is kötöttek ugyanily értelemben. A fizegtői nagy malmot pl. jó ideig közösen bírta az esztergomi bég és a komáromi udvarbíró. Mikor e malom a XVI-ik század végén leégett, a császári udvarbíró a puszta malomhelyet bizonyos Gagy agának eladta. Ez a török a malom ügyében 1580 körül így írt a

[1]) Orsz. Levéltár: Urb. et Conscr. fasc. 66. nr. 41. Zrínyi Ilona javai, 1680.

Digitized by Google

komáromi udvarbírónak: »Ez levél adassék az vitézlő komáromi udvarbírónak, nékem jó szomszédomnak tulajdon kezébe. Köszönetem írom, mint jó szomszédomnak. Isten adjon jó egészséget. Továbbá jól tudja Kegyelmed, az malomért én szóltam, megvettem császár diákjától, azért nékem mostan nagy gondom vagyon, nagy költségem vagyon. Im felküldöm az molnárt malom-építeni; valami szükség az malomhoz, vagy fa kell vagy kő kell, kérem Kegyelmedet, adja Kegyelmed neki; tudja meg Kegyelmed szám szerint, a mi az én részem, bizony megelégítem Kegyelmedet minden pénzirűl, mint jó szomszédomat. Ezzel Isten tartsa minden jóval, egészséggel, jó szerencsével.« [1])

Az ónodi nyolcz bokor kőre járó nagy malomról írják: »Ezen malomnak penig oltalma ilyen volt, hogy az török reá nem ment kárt tenni vagy rabolni; e contra az magyar katonák is az egri malomba kárt tenni vagy rabolni nem mentenek.« [2]) A mit a török megkimélt, azt a német kimélet nélkül elpusztította. Az 1671 évben Strassoldo az említett ónodi derék malmot is elhányatta.[3]) A jászberényi öt malmot a XVI-ik században a török és a magyar urak együttesen bírták.

Az 1594 évben, mikor Jászberényt a töröktől visszafoglalták, mind az öt malom magyar *malom-mester* (magister molae) vezetése alatt állott. A Zagyva folyón levő első malmot *Pata malmá*-nak hívták. Itt Borbély Mátyás volt (a budai pasa részéről) a malom-mester, s mellette Bencze nevű legény volt a molnár. A második malomban (Hozmán bég malmában) Keresztes György, a harmadik (*Ficsor* nevű) malomban Somogyi Pál volt a malom-mester. Az ötödik malmot egy gyöngyösi nemes asszony és Eszes Hozmán nevű török közösen bírták. Az első malom évi jövedelme 260, a másodiké 300 köböl búza volt. Jászberény elfoglalásakor a németek mind az öt malmot kifosztották és feldúlták.[4])

Hazánk egyik legnagyobb és legszebb malma a tatai nagy malom volt. Ennek színezett képe s belső berendezésének rajza 1587-ből reánk maradt. Talán az egyetlen e nemű emlék a XVI-ik századból.[5]) A törökök ezen szép malom fentartása érdekében mindent elkövettek. A császári hadak a tizenhatéves háborúban mégis elpusztították. A békesség megkötése után Ali budai pasa Csáthy Gergelynek hitlevelet adott, hogy az újra felépítendő malom békés birtokában senkitől sem engedi háborgatni, és sem dézsmát, sem szolgálatot tőle nem kíván. A budai pasa ezen hitlevelét 1612-ben Musztafa effendi

[1]) Közös p. ü. lt. Hungarica. Kelet nélkül.
[2]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 25. nr. 41. 1671.
[3]) U. o.
[4]) U. o. fasc. 78. nr. 6. 1594.
[5]) Közös p. ü. lt. Hungarica.

Digitized by Google

(timár defterdár) is megerősítette, s Prayner János győri generális hitlevelet (még pedig magyar nyelvűt) adott Csáthynak, hogy »egyébféle *jobbágyos molnárok* szokása szerint az malombeli igazságot minden esztendőben vagy ő, vagy az ő maradékja jámborúl tartozzék megadni.« [1])

Ilyen szerződés és hitlevél egész sereggel áll a kutató rendelkezésére. Kétségtelenűl kitűnik ezekből, hogy a török pasák és urak nagy gondot fordítottak a malmok fentartására. A maga területén a német is igyekezett a malmokat fentartani és szaporítani. A hadi tanács Óvárt, Győrött, Komáromban stb. úgy a XVI-ik, mint a XVII-ik században sok derék malmot építtetett, s így alkalmat adott a mieinknek, hogy a jobb szerkezetű és tökéletesebb (nyugati) malom-gépelyekkel megismerkedhessenek és saját malmaikban azokat alkalmazhassák. Erre különösen azért volt szükség, mert a magyar malmok, bár szerkezetük legtöbbnyire igen elmés volt, gazdasági szempontból sok kívánni valót hagytak fen. Első és főhibájuk az volt, hogy malompor, hulladék, korpa stb. czímén igen sok gabona kárba veszett az őrléskor. Második hibájuk az volt, hogy a legtöbbjében hiányzott a szitáló és a rostáló gépely, s így a korpát a liszttől el nem választották. A legtöbb magyar malom nem is lisztet, hanem csak darát, kását és *mixturát* őrölt. A nép ugyanis csak derczével és mixturával élt. Ez utóbbi alatt olyan keveréket értettek, a miben babot, lencsét, borsót (később tengerit is) összeőröltek a gabonaneműekkel.[2]) Igazi fehér búza-lisztet csak igen kevés malmunkban őröltek. Az úgynevezett *mund-mehl* Magyarországon nem is volt kapható, s ha az udvar itt tartózkodott, a finom lisztet mindig Bécsből hozatták.

A magyar uraknál az a szokás járta, hogy a búzát őrlés előtt megmosatták, azután megszáríttatták. Ezt nevezték *mosott búzának*. A szárításra *búzaszáraztani való lepedőket* és deszkákból készült *búzaszáraztókat* használtak.[3]) A búzalisztet élesen megkülönböztették a gabonalisztől és a *búza utólja* liszttől.[4])

A magyar malmok legtöbbjének az a hátrányos oldala volt, hogy nyáron át alig őrölt valamit. Majdnem mindannyija úgy épült, hogy csak nagyobb vízállás mellett forgott, s így az év jó részében semmit sem őrölt.

Sajátságos jelenség a XVI. és XVII. században, hogy nagy folyóvizeinken, a Dunán és a Tiszán, sokkal kevesebb malmot találunk, mint a kisebb folyókon. Legtöbb malom a Dunán abban a

---

[1]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 60. nr. 6. 1608.

[2]) A legszokásosabb mixtura babból, borsóból, árpából és zabból készült.

[3]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 21. nr. 16. 1684.

[4]) Gabona alatt árpát, rozsot és zabot értettek.

Digitized by Google

korban Komáromban, Győrött és Pozsonyban volt ugyan, de ezeket kivétel nélkül nem a folyóvíz főágán, hanem apróbb mellékágain s ott is a partok közelében találjuk.

Hogy a nagy vizeken aránylag kevés malmot találunk, annak okát a magyar malomépítés módjában kell keresnünk. Igazi magyar malomnak a XVI—XVIII. században nemcsak a mieink, hanem a nálunk megfordult külföldi földmérők és katonai mérnökök is a *gátas*-malmokat tartották. Gátas-malmokat pedig nagyobb folyóvizeken építeni nem igen lehetett. A Dunán és a Tiszán tehát csak hajós-malmokat alkalmaztak. A nagy vizekre azonban még ezeket sem vitték, mivel jó ideig nem tudták kellően megerősíteni.

Milyenek voltak a régi magyar (dunai és tiszai) *hajós-malmok*, nem tudjuk; csak annyi bizonyos, hogy a mostaniaktól nagyon elütöttek. Eredeti alakjokból legelőször dunai malmaink vetkőztek ki, mivel 1527 óta az élelmezési hivatal állandóan azon volt, hogy a magyar hajós-malmok helyett a jobb szerkezetű német hajós-malmokat honosítsa meg. E czélból — mint tudjuk — nemcsak maga építtetett ilyen malmokat, hanem német malom-mestereket és molnárokat is küldött hazánkba.

A régi magyar hajós-malmok mind a Dunán, mind a Tiszán a mellékágak partjain állottak. A komáromi kis-dunai malmokról olvassuk pl. 1548-ban, hogy a várkapitány azoknak helyét (in ripa Danubii) erővel elfoglalta s a molnárok kénytelenek voltak malmaikkal a Vág partjára húzódni.[1])

Hogy a molnárok miért nem mentek malmaikkal a Duna és a Tisza főágainak közepére, annak igen egyszerű oka volt. A magyar molnárok a XVIII-ik század végéig nem ismerték, helyesebben, nem használták a malmok kikötésénél a vasmacskát és a vaslánczot. A vesszőből font kötelekkel pedig a nagy vizek közepén nem igen boldogultak, tehát inkább a partok közelében maradtak. Idővel azonban (fűzfavessző helyett) vastagabb tölgyfa-karókkal olyan erős eszközt tudtak készíteni, a mi teljesen pótolta a vaslánczot. Ezt az eredeti eszközt *czejte, czöjt, czojta* és *czetyka* néven nevezték. Az egész országban mindenütt ismeretes volt. A kisebb folyóvizeken a czöjtöt fűzfavesszőből fonták, a dunai malmok részére pedig Pozsonytól le a Bácskáig mindenütt erősebb tölgyfakarókból készítették. Mivel a *czejte* szónak *czöjt* alakja ismeretlen, ide írunk egy becses adatot 1612-ből. Vörösmarty Mátyás deák jelenti a kamarának, hogy »egy szokolai ember harmadhatár ellen molnát fölvette és hozta ő felsége

[1]) Komárom város levéltára: Missiles. Ferdinánd király ez ügyben 1548 decz. 6-án a többi közt ezt írta: »quomodo tu, nescitur quo praetextu, loca quaedam communia molendinorum in ripa Danubii existentia violenter ab eis occupasses.«

Digitized by Google

határába az elmult napokban, és vetette ki *czöjtit* a fűhalászó helynek közepibe.« [1])

Mikor 1772 augusztus 3-án Mária Terézia a hajózás érdekében elrendelte, hogy a malmok ezentúl *czöjt* helyett vaslánczot és *malomszeg* helyett vasmacskát használjanak,[2]) valamennyi vármegye felírt, jelentvén, hogy a molnárok mindenütt jobbnak tartják a czöjtöt a vasláncznál, a malomszeget a vasmacskánál. A Bács-megyei molnárok pl. ezt mondták: »nisi consuetum catenarum loco applicatum *instrumentum e quercinis crassioribus perticis complexum, czetyka nominatum*, sui per distensionem cederet.«[3]) Szatmár megye a Szamoson használt czöjtről ezt írta: »earum (t. i. molarum) retinacula e *viminibus* in praesens usque per spithamae latitudinem ad plures orgias contexta, et ita molis a *pluribus iam retroactis saeculis* alligari consueta.« [4])

A czöjtöt a magyar molnárok a malomszeghez erősítették. Ez a *malomszeg* jó erősen megvasalt czölöp volt, melyet a víz fenekére vertek le. Tudjuk, hogy a *malomszeg-adó* vagy *szegadó* a XVI—XVIII. századokban a legközönségesebb adónem volt. Azt az egy forintot értették alatta, a mit a malom-tulajdonosok a czöjt kivetésekor és megerősítésekor (tehát tavaszszal) a földesúrnak fizettek.[5]) Miként történt a malomszeg leverése, nem tudjuk. Mindenesetre nagyon nehéz munka lehetett, mivel a malomszegek jóval a víz színe alatt állottak.[6]) A ráczkevei molnárok írják pl. 1773-ban: »Az malomréveken czéhünkbeli malmos gazdáknak malmai karókon vagynak olyformán, hogy a midőn a Dunának vize legkisebb is, minden karón felűl a víz vagyon *négy ölnyi* magasságnyira, a karó pedig csak egy singnyire vagyon a Duna fenekinek magasságától.«[7]) A szigetszentmiklósi dunai molnárok a malomszegről ugyanakkor így írtak: »Ugyanis az mi *malomszegeink* a földön felűl a vízben két könyöknél magasabbak nem lévén, alacsonyabbak a vasmacskánál. A *szegek* tetején felyűl levő víz a legnagyobb apadással is két ölnyinél nem kisebb.« [8])

Mivel a Duna feneke sok helyen homokos és sziklás, a malom-

---

[1]) Orsz. Lt. Kamarai levelezések.

[2]) Orsz. Lt. Oeconomica: Lad. D. fasc. 8.

[3]) U. o. 1773. márcz. 13. A tölgyfából készült czetykák vagy czöjtök között akadt ötvennyolcz öl hosszu is.

[4]) U. o. 1774. márcz. 24.

[5]) »Ceteri quoque omnes qui molam in Danubio habent, dat quilibet pro *zeghpenz* flor. unum et decem panes cypo.« Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 119. 1577. Győr.

[6]) Valószínűleg azok a *vízmesterek* verték le, kiket a hajós-malmokban alkalmaztak.

[7]) Orsz. Lt. Oeconomica: Lad. D. fasc. 8. Kelet nélkül.

[8]) U. o.

Digitized by Google

szeget ilyen helyeken nem verhették a fenéktalajba. Ilyen esetekben molnáraink a következőképen jártak el: Egy hatalmas, erre a czélra készült kast kötöttek, s azt földdel és kővel megtöltvén, a vízbe bocsátották, azután ehez a kétszáz mázsánál is nehezebb kashoz kötötték a malom czöjtit. A csebi molnárokról írják pl. ezt: »molas non aliter capax, quam si palus ferro obductus et corbis terrae 30 curruum, quorum quilibet octo centenariorum est oneratus, demittatur.«[1]) Esztergom megye ugyanerről a tárgyról azt írja a helytartótanácsnak, hogy sziklás helyen kövekkel megrakott kasokat bocsátanak a fenékre, hogy a malmokat megköthessék.[2]) Maga a királyné 1772 aug. 3-án kelt rendeletében a malomszegről ezt írja: »ut in stationibus suis firmari possint, certae corbis speciem prae se ferentes clausurae struantur, ac non modica tenellarum quercuum strage earum ligatura stringantur.«[3]) És mivel ezek a rekeszek és czöjtök a hajózást akadályozták (már t. i. a királyné felfogása szerint), azoknak eltávolítását és a vasmacska használását elrendelte. A magyarországi molnárok azonban — mint említők — tiltakoztak e rendelet ellen. Érdemes megemlítenünk, hogy a molnárok tiltakozó írásukban a vasmacskát *vadmacskának* nevezik.[4])

A vasmacskák kötelező használatával egyidőben a dunai malmokon más változás is esett. A malmokat ugyanis úgynevezett *szilléziai módra* kezdették átalakítani. Az első e nemű dunai malom építésére Starkbauer pozsonyi molnár kért engedelmet 1767-ben.[5])

Ez időben a Dunán Komárom és Pozsony megyékben annyi hajós-malom volt, hogy a hivatalos jelentések szerint a malmok rendkivűli sokasága (infinitae molae) a hajózást is akadályozta.[6]) Pedig számuk a franczia forradalom alatt még inkább megnövekedett.

* * *

A *magyar malom*-nak nevezett *gátas*-malmok sokkal elterjedtebbek voltak, mint a dunai és a tiszai *hajós*-malmok. A *malomhely*-nek jelentősége és értelme tulajdonképen csak az ilyen malmoknál volt, mivel az efféle malmok állandóan ugyanazon a helyen állottak. Tudjuk, hogy törvénykönyvünk bőven szól az ilyen malom-

---

[1]) U. o. 1773. márcz. 13.

[2]) »In locis saxosis, ubi nec anchoris uti possent, ad duas et tres orgias in profundum lapidibus, non autem prostrantium lignorum strage, mersis corbibus, sicque idoneis«... stb.

[3]) U. o.

[4]) A taksonyi és a haraszti dunai molnárok pl. állandóan *vadmacskának* nevezik. »Több kárt várhatunk — mondják — az vadmacskához, mintsem az karókon«... stb. Oeconomica: Lad. D. fasc. 8.

[5]) U. o. »Molendinum more Silesiatico in Danubio erigendi«... stb.

[6]) U. o. nr. 3. 1769.

Digitized by Google

helyekről. Maga a szokástörvény is határozott megállapodásokat ismer a malom-helyekről. »Minden embernek — írja Beychy Gergely 1568-ban — úgy kell malmot tartani, hogy másnak kárával ne legyen.« [1]) Ezt a törvényt az urak azonban gyakran megsértették. Gyakran megesett, hogy a folyónak új medret ásattak s így a régi mederben levő malmok szárazra kerültek. Az 1570 évben pl. ezt jelentik: »Jurisich uram az Gyöngyös vizét elvágatta folyásából. Meg nem hagyá az szombathelyieknek tőteni; tizenhárom kerék malom áll veszteg szárazon. Elég kárt teszen. Ha evvel akar üdvözőlni (ewdwezelny), sem Istentől, sem fejedelemtől nem fél.« [2]) A XVI-ik század utolsó éveiben ugyanezt Rákóczi Zsigmond is megtette a vele pörlekedő Homonnainéval, Dóczy Fruzsinával. Homonnainé egy reggel arra ébredt, hogy a Bodrog medre kiszáradt és tizenkét kőre járó malma szárazon van. Rákóczi Zsigmond ugyanis új meder ásásával a folyó vizét elvezette.[3]) Ilyesmi gyakran megesett. Nem is csoda, hiszen egyik malomgát a másikat érte, s mindenki azon volt, hogy a vizet a maga részére fogja fel.

A gátas-malmok hasznos és jövedelmező gépelyek voltak ugyan, de azért egy tekintetben kiszámíthatatlan károknak voltak okozói. Ha figyelemmel vizsgálgatjuk hazánk XVI—XVIII. századi vízrajzi viszonyait, azt találjuk, hogy az örökös árviznek és a rengeteg területeket befogó mocsaraknak előidéző okai a gátas-malmok és a halászok *zsallói* (rekeszei) voltak. A több ölnyi magasságú és a folyókat egész szélességükben átfogó gátak és zsallók ugyanis lehetetlenné tették a folyóvizek szabad folyását. Idők multával e miatt olyan állapotok jöttek létre, hogy a mocsár-tengerekben a folyók medrét többé felismerni sem lehetett. Igy teremtette meg pl. a Kraszna és a Szamos folyó az Ecsedi lápot, a Berettyó a Sárrétet stb. Hivatalos jelentések szerint pl. a Berettyón lévő malomgátak olyan mocsarakat teremtettek, hogy 1772-ben már *harminczezer sessió* állott állandóan víz alatt.[4]) A Szamos folyón 1772-ben csupán Szatmár megyében hatvan olyan gátat és zsallót találtak, a mely a folyót egész szélességében átfogta. A Szamos többi részén még több ilyen gát és zsalló volt.[5]) A malom-gátaknál a víz csak az úgynevezett *zúgón* folyhatott. Ennek másképen *varáta* volt a neve.

---

[1]) Körmendi levéltár: Batthyány Boldizsárhoz intézett levelek.

[2]) U. o. 1570. jan. 20. Beychy Gergely Batthyány Boldizsárhoz.

[3]) A pör iratai a közös p. ü. ltárban: Hungarica, 1599—1601.

[4]) Oeconomica: Lad. D. fasc. 8. Igen érdekes világot vet a Berettyó vidékére Gaszner Teofil 1780 jul. 28-iki jelentése. U. o.

[5]) Zsallónak a halászok csinálta rekeszt nevezték. »Piscium clausurae vulgo *zsalló* ex virgultis et perticis etiam subinde solidioribus pro ataceorum et alterius speciei piscium captura in Samusio per transversum erectae« . . . stb. U. o.

Digitized by Google

Ezen ősrégi szó a XVIII-ik században még közhasználatban volt.[1]) A hajóknak, szálaknak és a kötéseknek ezen a varátán kellett keresztűlhaladniok. Mivel pedig az ilyen helyeken a víz esése nagy volt, s mivel a zúgó *ászokfája* és az *ászokfő* néha igen magasan állott, a hajózás nagy veszedelemmel járt.[2]) Közvetlenül a zúgók előtt állottak a malmok őrhajói.

S mivel a víz esése és sebessége miatt az őrhajókat kikerülni nem lehetett, a varátákon való keresztűlmenetel előtt a malmok czöjtit el kellett oldozni s az őrhajókat tovább vontatni. Ez a munka minden egyes malom-gátnál négy-hat órát kívánt.[3]) Elgondolhatjuk tehát, milyen nehézséggel járt a gátas-malmok miatt a hajózás.

A XVI. és a XVII. században, mikor a népesség még kevés volt s mikor boldog-boldogtalan azon igyekezett, hogy halászó vízre, csikászó helyre meg nádasra tegyen szert, a malom-gátak okozta károkkal vajmi keveset törődtek. Nem is igen háborgatták azokat Mária Terézia koráig. A magyar gátas-malmok pusztulásának ideje ugyanis csak 1772-ben kezdődött. Csak ekkor kezdték meg a folyók szabályozását és a lecsapolásokat.

Lássuk mármost az úgynevezett *magyar-* vagyis *gátas-*malmokat. A víz mennyisége és a gátak építési módja szerint ezen malmok szerkezete is többféle volt. Némelyik malomnak háza a parton állott, a másiké meg a varátával vagy zúgóval szemben egy-egy hajón. E szerint a gátas- vagy magyar malmok között hajós-malmok is voltak ugyan, de a vizet ezek is a gátnyiláson át kapták kerekeikre, így tehát lényegesen különböztek a dunai német hajós-malmoktól. Akadt köztük olyan is, a melynek csak őrhajója volt, de különben az egész malomház a parton állott. A gátas-malmok szerkezete első sorban a gátak minémüségétől függött. Voltak *öreg* és *fiók gátak*, *vízvetők*, *oldalgátak*, *fenékgátak*, *koronás gátak*, *hidas gátak*, *keresztül-által való gátak*. A gátak erős tölgyfa karók, u. n. *őrkarók* vagy *fenékkarók* leverésével készültek; a karókat fonóvesszővel egymáshoz fonták, azután galylyal, ganéjjal és hanttal töltötték meg, néha fölűl meg is padolták, a mikor is a gátat *hidas*-gátnak nevezték. A hajókon álló gátas-malmok czöjtjeit a gátak őrkaróihoz kötötték. A gátak készítésénél a gátkötő molnárok az úgynevezett *gát-töltő saraglyákat* használták.[4])

---

[1]) Csermák mérnök jelentése mondja 1779 május 30-án: »a szatmári híd alatt *a széles varáta közt*« és »*a híd varáta közt*«... U. o.

[2]) 1796-ban elrendelték, hogy »az *ászokfőnek* felemeltetése több ne legyen két lábnyinál, vévén az víznek legnagyobb apadását«... »Olyan zúgót csináltattam, melynek *ászokfája* az Berettyó profunditásával egy lineában lenne«... U. o.

[3]) U. o. a hivatalos naplók szerint. Fasc. 8. nr. 40.

[4]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 2. 1638. Borsi.

Digitized by Google

Egy-egy derék gátnak elkészítése nagy munkába került. Az ónodi malomról írják pl. hogy »az malom gátjára kellett azelőtt 320 ember munkája és 350 szekér galy, hant és ganéj.« [1] Az 1643 évben írják: »az gátra *morvát*, ágat hordat, *zölyfa* (így) deszkát és az selép alá vaspántot.« [2] Az 1593 évben az egyik egyezség-levél egy malomról szól, melyhez tulajdonosa társat fogadott, olyat, »az kinek semmi vérsége az malomhoz nincs.« Az egyezséglevél szól az *árokásókról*, a malmot építő molnárokról, azután így folytatja: »rámegyen arra (azaz beleegyezik), hogy életteltig felére rá fogadja az *csuka* (chiuka)-*malomnak* bírására minden perpatvar nélkül. Az mi az gát dolgát illeti, arra való ágnak és ganéjnak hordására György deáknak legyen gondja s mind az malomhoz való faggyára, kiért néki engedtük az malomport.« [3]

A gátas-malmoknál használt hajók közül megemlíthetjük az *ór-hajókat*, *garand-hajókat*, *folyó-hajókat*,[4] a *kötés-hajókat* vagy *kötéseket*,[5] kompokat vagy *kompos-hajókat*, *malomalja-hajókat*,[6] *tombáczokat* és a *folyós kis hajókat*.[7]

A gátas-malmok — mint említők — igen sokfélék voltak, azonban a legtöbbnek leirását nem ismerjük. A leggyakrabban előforduló malmok ezek: *cserge-malom* és *pokol-malom*. A hivatalos iratok mindkettőt igen ártalmasnak mondják, mivel felhasznált vizük a rétekre folyt.[8] A Szamoson említik az *ördög-malmát*; [9] ugyanitt szerepel a *fok-malom* is.[10] Vannak adataink a *csiga-malom* építéséről is, de hogy mi volt ez a csiga-malom, azt nem tudjuk.[11] Említik a *csigola-malmot*,[12] valamint a *szöktető vizen való malmot* is.[13] Nem ritka az u. n. *szitás-malom*,[14] azután a *piteles* vagy *pitlés*

---

[1]) U. o. fasc. 26. nr. 2. Ónod.

[2]) Közös p. ü. lt. Andrássyana: fasc. 67. nr. 4.

[3]) U. o. Hungarica, 1593.

[4]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 76. nr. 18. 1634. . . . »egy *garand-hajó* vagyon . . . hajó vagyon kettő, egyik *öreg*, másik *folio*.«

[5]) U. o. Oeconomica: Lad. D. fasc. 8. nr. 40. Ecsed urbáriuma, 1621. fasc. 108.

[6]) U. o. Urb. et Conscr. fasc. 47. nr. 1. 1634. . . . »malomallyához való két sasú iszkába.« Közös p. ü. lt. Hung. 1588. aug. 4.

[7]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 47. 1639. Szatmár.

[8]) Orsz. Lt. Oeconomica: Lad. D. fasc. 8. Van itt tanukihallgatás a Szamoson levő cserge- és pokol-malmokról. Megemlíthetjük, hogy *cserge*-szigetekkel is találkozunk. Urb. et Conscr. fasc. 25. 1686.

[9]) Gr. Károlyi levéltár. A Szamos szabályozására vonatkozó iratok közt (1770—1772) gyakran említik.

[10]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 68. nr. 37. 1561.

[11]) U. o. fasc. 19. nr. 7. 1690. »Ezen új csigamalmot György mester nevű molnár építette.«

[12]) U. o. fasc. 78. nr. 47. 1670.

[13]) U. o. fasc. 56. nr. 33. 1584.

[14]) U. o. fasc. 27. nr. 8. 1675. »Négy kőre forgó szitás malom.«

Digitized by Google

malom. Ilyen volt pl. a zborói felső malom, melyben »három ocsunak való szuszék, *két lisztelő*, egyik deszkás, másik fából vágott, két *pitélő láda*, lisztmérő tábla« stb. voltak.[1]) A zborói és makoviczai malmok összeírásai a molnárok szerszámait is felsorolják. Az 1641 évi pl. két *molnár-fejszét* és egy *faragót* említ; [2]) az 1690 évi pedig ezt mondja: »vagyon ez malomban az *molnár mesterségéhez* való minden eszközök; fűrész, fejsze, bárd, fúrók, csákányok; ezek mind az molnáré.«[3]) Sárospatak 1676 évi összeírása a »halastó malmát«, a »Görgei-féle malmot« és egy harmadikat említ, mely »minden kész épületivel pusztán áll *a Bodrogból kiszakadt folyón hat bokor kőre, de mivel az erdőknek és réteknek is nagy ártalmára volt, abban hagyatott.*«[4]) Az 1693 évben a pataki urasági malmokról ezt olvassuk: »*vízi malma* ő Nagyságának itt kettő vagyon, egyik az Bodrog vizén lévő *hajós-malom*, az másik az halastón. A molnárok harmadosok; kenyere mindenik malomban külön jár az molnároknak, egy-egy hétre egy véka élet. A malompornak két része az uraké, harmadik része az molnároké. Faggyút az közönségesből veszik.«[5])

Tokaj 1686 évi összeírása *csapó vízi malomról* szól, mely *száraz időben elál.*[6]) Gyula összeírása 1561-ben *nagy-malom* és *fok-malom* nevű malmokat említ; az utóbbi két kőre forgott.[7]) Előfordúl a *járó-malom*,[8]) *köz-malom*,[9]) *remete-malom*,[10]) *székes-malom*,[11]) *hatos-malom*,[12]) *lisztelő-malom*,[13]) a *lisztre forgó malom*,[14]) *hajas-malom*,[15])

---

[1]) U. o. fasc. 21. nr. 6. Makovicza, 1641. A pataki malomról írják 1657-ben: »másik malom vagyon a halastón, három bokor kőre forgó, ezen malomhoz egyik bokor kő *pitlés* avagy *szitás lisztnek* őrlésére fordéttatott, az kettei közönséges.« (U. o. fasc. 41. nr. 3. 1657.)

[2]) U. o. fasc. 21. nr. 6. 1641.

[3]) U. o. fasc. 21. nr. 20. 1690.

[4]) U. o. fasc. 41. nr. 11. 1676.

[5]) U. o. fasc. 41. nr. 22. 1693.

[6]) U. o. fasc. 58. nr. 14. 1686.

[7]) U. o. fasc. 68. nr. 37. 1561.

[8]) U. o. fasc. 1. XVII. század.

[9]) U. o. fasc. 21. nr. 6. Makovicza, 1641.

[10]) U. o. fasc. 18. nr. 30. Munkács, 1627.

[11]) Közös p. ü. lt. fasc. 15,483. 1682. »Almás vizén volt egy székes malom alólcsapó, két bokor kőre forgó.«

[12]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 46. nr. 75. 1588.

[13]) U. o. fasc. 18. Munkács, 1645.

[14]) U. o. fasc. 25. nr. 49. 1689. »Az lisztre forgó két malom vízi kereki gerendelyével viseltesek.«

[15]) U. o. fasc. 113. Sárospatak, 1634. — U. o. fasc. 40. nr. 40. 1635. — U. o. fasc. 41. nr. 2. Sárospatak, 1648. »Tolcsva vizén két malom vagyon, egyik *kis-malom*, az másik *hajas-malom* két bokor kőre forgó, harmadik köve helyébe kása-őrlő. Az hajas-malmot Bati Istvánnak adták volt.«

Digitized by Google

borjas-malom,[1]) *sütő-malom*,[2]) *szakállas-malom*,[3]) *hídi-malom*,[4]) *sipos-malom*,[5]) *alúlcsapó-* és *felúlcsapó-malom*; a »molendinum frumentarium«,[6]) a »mola farinacea« (lisztelő-malom). Szerdahely 1680 évi összeirásában olvasható: »molendina duo, singulum ex uno lapide molari constans, unum *szerhass*, alterum *fűrészes* nuncupatum.«[7]) Egy 1528 évi összeirás meg ezt mondja: »de molendino *basony*.«[8]) Borsi 1638 évi összeirása oly malomról beszél, a mely ha a víz megtér (apad), »hajóstúl vagy kompostúl székire leszáll, vízáradás idején meg *felkel*; de leszállásának idején legjobban forog. Ez kompos vagy hajós-malomnak vízi és fogas kereke két bokor malomkőre kőpadjaival, korongjaival, tengelyeivel, lisztváluival megvagyon; megkötözésre öreg láncz vagyon, jégszaggató vashorog stb. Ezen malom gátja keresztűl-által való.«[9]) Az *áradásra való malmok* közűl megemlíthetjük a huszti »vízi malmot áradásra valót«,[10]) továbbá a berettyói híres malmot, melyről azt irták: hogy »az malom megindulhasson, exundatio kívántatik.«[11]) Előfordúl még a *goda*,[12]) *hársas*,[13]) *gorzás*,[14]) *mezei*,[15]) *szigeti*, *kőmives*,[16]) *kő-malom*, *erdők malma*, *haskó-molna*, *falu-molna*, *míhes-malom*,[17]) *marcsa-malom*, *pinczei-malom*.[18]) Igen gyakran a tulajdonos után nevezték a malmot. A szentek neveivel is sokszor találkozunk. Igy pl. »est molendinum Zent Sigmond molna vocatum prope Verőcze«,[19]) vagy »Zent Pál molna«[20]) stb. Az ilyenek sem ritkák: mola Balakony, mola Buzilla,[21])

---

[1]) U. o. fasc. 66. nr. 31. 1626. »Borias nevű malom selépje jó, az malomháza jó, de az molnárház rossz.«
[2]) U. o. fasc. 41. 1680.
[3]) U. o. fasc. 62. nr. 23. Vári, XVII. század.
[4]) U. o.
[5]) U. o. fasc. 36. nr. 34. 1600.
[6]) U. o. fasc. 103. Banovcze, 1559.
[7]) U. o. fasc. 56. nr. 8. 1680.
[8]) U. o. fasc. 95. nr. 3. 1528.
[9]) U. o. fasc. 2. Borsi, 1638.
[10]) U. o. fasc. 64. Huszt, 1703.
[11]) U. o. Oeconomica: Lad. D. fasc. 8. nr. 40.
[12]) U. o. fasc. 78. nr. 68. Castell. Baczkoviense, 1673.
[13]) U. o. fasc. 26. nr. 72. 1671. Nagyida: »Hársas nevű malom két kóre.«
[14]) Gr. Károlyi-lt. Szamos szabályozása, 1771—1772.
[15]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 116. Ungvár, 1619. »Mezei malom négy kerekű.«
[16]) Mindkettő u. o.
[17]) U. o. Eger, 1745.
[18]) U. o. fasc. 78. nr. 47. 1670.
[19]) U. o. fasc. 62. nr. 33. 1591.
[20]) U. o. fasc. 68. nr. 37. 1561.
[21]) Orsz. Lt. Oeconomica: Lad. D. fasc. 8. 1767.

Digitized by Google

Kapitányság malma,[1]) Espánság molna,[2]) Kéményes malom, Leökes malom stb.[3])

Majdnem mindannyi malmunk fából készült s ha a malomház szárazon állt, palánkkal volt kerítve. A XVI. és XVII. században kőből épült malom alig egy-kettő akadt az országban. A legtöbb malomház és molnárház az ősrégi magyar *sövény-építés* módjára készült. A böcsi malomról pl. ezt olvassuk : »Az malomház sövénynyel font, kivűl-belűl tapaszos. A tűzhely fölött rács, kin fát száraztanak.« Volt pedig ezen malomházban »halsütni való rostélyka, vámszedő ficsor vas sisakból, álló kőpad, ormós, karóverő bak, faragószék« stb.[4]) A monori malomról 1562-ben ezt olvassuk : »Malom az Küküllő vizén, az malomház környösköről *felróva* vagyon szépen kifaragott *bárdolt* tölgyfából *sasokban*,[5]) az malom előtt az udvarház felől vagyon egy kis tornáczocska lábon álló, *talpra róva*.[6]) Az malomháznak közepin megyen által öt lábon álló erős kötés, melyen gerendák feküsznek.« [7]) A huszti összeirásban (1684) »boronából felrótt belűl tapaszos két bokor kőre forgó malomház« és »*borona-malomház* két küllűs« szerepel.[8])

A malmokban levő szerszámok közűl a következők szerepelnek leggyakrabban : serpenyő vagy perpencze-vas, fiókos vámbúza tartó szuszék,[9]) vámmérő nezede, kassai nezede (negyed), *isztike*, vas *vajtokó*,[10]) orsó vas, körűl való fa, melyet hatosnak hínak, liszt válu, *fuka*,[11]) zsák szájához való *fakáva*, bártfai merő véka, ehez vajtokó avagy *ficsor*,[12]) czövekvágó eszteke, *feltöltő* vas abroncsú, *tiltóra való* láncz, *köpécze*,[13]) *jegező ösztöke*, jég szaggatásra való vashorog,[14]) *patingh* láncz, perpencze-vas, korong-vas,[15]) *lisztelő*, egy deszkás, másik fából vágott, pitélő láda, mérő szapu, lisztmérő tábla, mércze, porkeverő vas ösztökécske,[16]) zsilip-szin (sylybök zyn nélkül),[17]) bocska-

[1]) U. o.
[2]) Közös p. ü. lt. 1572. jan. 26. Mizsle : »Molam quandam Espansag molna vocatam.«
[3]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 116. nr. 3. 1598.
[4]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 25. nr. 49. Ónod, 1689.
[5]) T. i. sasfákban.
[6]) T. i. faragva.
[7]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 88. nr. 24. 1652.
[8]) U. o. fasc. 123. Huszt, 1684.
[9]) Mindkettő 1670. U. o. fasc. 25. nr. 37.
[10]) U. o. fasc. 18. nr. 30. Munkács, 1638.
[11]) U. o. fasc. 123. Huszt, 1684.
[12]) U. o. fasc. 21. nr. 20. Makovicza, XVII. század.
[13]) U. o. fasc. 47. nr. 1. Szatmár, 1634.
[14]) U. o. fasc. 2. Borsi, 1638.
[15]) U. o. fasc. 47. Szatmár, 1639.
[16]) U. o. fasc. 20. Makovicza, 1618.
[17]) U. o. fasc. 56. nr. 33. 1584.

Digitized by Google

köböl, malom-bocska,[1]) *valaska* (häckl),[2]) lapoczkának való fa,[3]) ormósfa, kengyelfa,[4]) serpenyő, kiben gusaly-vas jár, és külön *gusaly-vas*,[5]) vámszedő köpőcze avagy ficsor, vizes keréknek való egy bokor koszorú,[6]) vendég korong, rakott szapu, hajtott vagy kéreg ficsor, vezeték korong,[7]) kőgarat, görönd-vas, vajtikó,[8]) támasz láncz és tiltó láncz,[9]) malomhoz tartozandó szuskokkal, vas abroncsokkal, pitléivel,[10]) malom válu,[11]) *kármentő kád*,[12]) molnár lapát,[13]) vizes keréknek való *koszorúfa*, három garat, három kitoló ládájával, kerék fogának való vadalmafa,[14]) garatos rosta, tengelyre való vízkarika, öreg gabnás szökrin,[15]) hajós-malom gerendelye vége kenésére való szappan,[16]) vámfa,[17]) kalapács-vas-durung, öreg vasverő, kűlyikasztó csákány, szőr szita,[18]) malomkő tartó fabak,[19]) finak.[20]) A *tetés* és *csapós* vékáról, meg a fukáról a debreczeni 1665 évi jegyzőkönyvben[21]) ezt olvashatjuk: »malmokban levő vámvékákat *tetést* kell tölteni... Az régi tetés véka csaposra szálléttatott, s ahoz az *fuka* igazíttassék. Tizenhét fuka menjen az csapos vékában s tizennyolczadik legyen az malmos gazdáé.« A *fergetyűről* az oláhujvárosi malom leirásában ez olvasható: »instrumentum ferreum pro mola, vulgo *fergettiö*.«[22]) A malmok kerekeit a fagyás és a jégkár ellen *boronarovás* közé helyezték. Makovicza összeirásában olvassuk pl. ezt: »az malom vizi kerekei az fagyás ellen való zagatás (így) baronarovás között vannak.«[23])

[1]) U. o. fasc. 37. nr. 56. Sárvár.
[2]) Orsz. Lt. Lymbus II. sor. 19. cs. .... »molnártól kérte a valaskáját« és »valaskával vagdalván.«
[3]) U. o. Urb. et Conscr. fasc. 85. nr. 34. 1754. A malomban »sunt ligna, *lapoczkának való fa* dicta frusta 22. *rost* dictum unum.«
[4]) Az ónodi malomban. U. o. fasc. 26. 1722.
[5]) U. o. fasc. 112. Szatmár.
[6]) U. o. fasc. 41. nr. 45. Szerencs, 1648.
[7]) U. o. fasc. 25. nr. 41. Ónod, 1671.
[8]) U. o. fasc. 111. Nagybánya, 1765.
[9]) U. o. fasc. 113. Szatmár, 1668.
[10]) U. o. fasc. 107. Pataki jezsuita residentia, 1707.
[11]) U. o. fasc. 18. nr. 30. Munkács.
[12]) U. o. fasc. 58. nr. 19. Tokaj, 1692.
[13]) U. o. fasc. 58. nr. 36. 1737. ... »instrumentum ad molas navales, *lapatae molares*.«
[14]) U. o. fasc. 41. Szerencs, 1635.
[15]) U. o. fasc. 46. nr. 75. Sümeg, 1588.
[16]) Közös p. ü. lt. 15,483. 1682.
[17]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 37. nr. 120. Szendrő, 1610.
[18]) U. o. fasc. 33. nr. 13. Lenti, 1673.
[19]) U. o. fasc. 2. Borsi, 1638.
[20]) U. o. fasc. 12. nr. 42. 1587. *Finnak*-nak is írják. U. o. fasc. 37. nr. 56.
[21]) Debreczen város levéltára: jk. XVII. század.
[22]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 77. nr. 1. 1586.
[23]) U. o. fasc. 21. nr. 20. XVII. század.

Digitized by Google

A *gátas* vagy *magyar* malmok igen jól jövedelmeztek. Akárhány olyan közepes nagyságú malom volt, melynek 200—300 köbölre rúgott az évi bevétele. A murányi malomért pl. 1652-ben a bérlő 220 szapu zsemlyelisztet, 420 szapu cselédlisztet tartozott beszolgáltatni; ezenkivül disznóhizlalással, évi 1 forinttal és egy borjúval is tartozott.[1]) A jászberényi »pasa malma« 1594-ben 260 s néha több köböl gabnát is jövedelmezett. Ugyanott a Hozmán bég malmának (négy kerekű) évi 300 köböl bevétele volt.[2]) A felvidéken, különösen a Vág mentén, a malmok után czipót fizettek. Egy-egy malom átlag 50 czipóval tartozott kántoronkint.

Mivel a malmoknak szép jövedelmük volt, a malomrészt is megbecsülték. Igen gyakori az ilyen malomrésznek jótékony czélra való adományozása. Pekry Anna 1568 aug. 5-én pl. így ír a malomrészről: »két malombéli részünk van, kinek egyike volt az szentmihályi oltárhoz, az második penig az ispitályi mesterséghez; mostan az *oltár mesterségek* elpusztultanak, ... adjuk *böcsbe* (bérbe a malomrészt) az jámbor jobbágyunknak Tóth Mátyásnak; fizessen *böcsképpen* hat forintot, de úgy hogy az molnokat el ne hagyja pusztulni, és mikor az oltár mesterségek helyére állanának, okvetetlen megbocsássa az oltároknak.«[3])

Nagyon gyakori az az eset, hogy a malom vámja szombaton a prédikátoroknak vagy a szegény deákoknak járt. Ez volt a *szombati vám* vagy *sabbathale.*

Az ónodi malomról olvassuk pl. 1689-ben: »sabbathaléja péntek naplementétől fogvást szombaton naplemeneteléig« a prédikátornak jár.[4]) A munkácsi urasági malomról 1645-ben ezt írják: »ezen malomnak szombaton reggeltől fogva való vámjövedelme vasárnap estéig az munkácsi ispitálybeli szegényeknek és az skólabeli diákoknak jár.«[5])

A községek és az urak malmait — mint tudjuk — az úgynevezett *malombírák* ellenőrizték. Ők kérték számon a bevételt, ők vigyáztak a *feltöltőkre* és a »vámnak rendeltetett hombárokra.« Ez utóbbinak mindég két kulcsa volt; az egyik kulcs a malom-mesternél vagy a molnár-gazdánál állott, a másik pedig a malombírónál. A hom-

[1]) U. o. fasc. 25. nr. 1. 1652.
[2]) U. o. fasc. 78. nr. 6. Jászberény, 1594.
[3]) Nemzeti Muzeum: Forgách-levéltár.
[4]) U. o. fasc. 25. nr. 49. Ónod, 1689. Ezen kivül Regéczen, 1626. fasc. 66. nr. 31. írják: »ez malomból *sabbathalét* adnak az prédikátornak pénteken estvétől fogva szombaton estvéig mikor forog, minden héten.«
[5]) U. o. fasc. 18. Munkács, 1645. Egy másik összeirás ezt mondja: »hasonlóképpen az sajószentpéteri, ónodi, edelényi *malmokbéli sabbathalét*, item az pelsóczi és szentkirályi malombéli sabbathalét«... stb. (1669. ápr. 26.)

Digitized by Google

bárokat vagy szuszékokat [1]) egyik a másik tudta nélkül ki nem nyithatta. A malombírák a rovásokat is szemmel tartották. »Malombíró uram — írja a debreczeni rendtartás — *hasított rovást* tartson magának, de írásban is feljegyezze, melyik esztendőben, melyik hónapban és napon mennyi részt vett az n. város részére, abból az maga obtingentiájára és az annonariában mit administrált, hogy maga mivoltáról annak idejében számot adhasson. Az alygabonát ugyanazon hasított rovásnak másik oldalára feljegyezze.« [2])

Az egész országban bevett szokás volt, hogy a molnároknak vagy őrlőknek a malomporral bizonyos számú ártányt kellett az uraság számára hizlalniok. A hány kerékre járt a malom, rendesen annyi ártányt tartoztak hizlalni. A hizlalás idejét pontosan meghatározták. A malomban hizlalt disznók húsát és szalonnáját urak számára valónak mondották, mivel ez sokkal jobbízű volt, mint a makkon hízott sertések szalonnája és húsa. Ezért az összeírások a kettőt mindég megkülönböztették. A makoviczai uradalom összeírása pl. külön felsorolja a »malomban hizlalt oldalszalonnát« és a »makkon hízott szalonnácskát.« [3])

A molnárok pogácsázása is bevett szokás volt. Nagyfaluban pl. a molnárnak »mindennap egy-egy vajtokó liszt, pogácsának való járt.« [4]) A tarpai malomról olvassuk 1683-ban, hogy »az molnár pogácsázása megtiltatott.« [5]) »Ezen malom — írják 1690-ben — *őrlető vámban* tizedet ad, *pogácsázni* pedig a molnárnak nem szabad, melyben ha elérik, keményen megpálczázzák. A lisztporból 2—2 disznót hizlalni tartozik.«[6])

A malmok gondviselő mesterei — mint tudjuk — harmadosok vagy negyedesek voltak a jövedelemben. Innét van a *harmados őrlők* és a *negyedes őrlők* elnevezés is. De ha az illetők jobbágyos molnárok voltak, akkor csak *prebenda* (abrak) járt nekik, azaz szabad kenyerük volt. Debreczen város malmában »része a malom-mesternek és molnárnak az vámból minden negyedik véka, minden sátoros ünnepekre pedig két-két véka, a többi az városé. A n. városébúl pedig minden negyvenedik véka malombíró uramé ; ezenkivűl esztendőt által egy pár csizma.« [7])

Mint tudjuk, a molnárok mindenütt hites emberek voltak,

[1]) A szuszékot sokszor *szüszék*-nek (szüszégh) is nevezik. A malomszuszékon *békólakat* szokott lenni. Pl. Huszton. U. o. fasc. 148. 1685.

[2]) Debreczen város levéltára: Prot. relationum, 1742—1755. 180—183. ll.

[3]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 21. nr. 16. 1684.

[4]) U. o. fasc. 64. Huszt, 1703.

[5]) U. o. fasc. 14. Fejérgyarmat, 1683.

[6]) U. o. fasc. 19. nr. 7. 1690.

[7]) Debreczen város levéltára: Prot. relationum, 1742—1755. 180—183. ll.

Digitized by Google

azaz esküt kellett tenniök. Mint érdekes emléket közöljük itt a debreczeni molnárok esküjét: »Az igaz Isten stb. stb. hogy molnári hivatalomban tisztán és igazán eljárok, az malomnak tehetségem szerint jól gondját viselem, a mely fogyatkozások lesznek, azokat megvizsgálom és idejében gazdámnak hírré teszem. A vámot igazán minden kedvezés nélkül mind atyámfiától, mind jóakarómtól kiveszem és a rendelt helyre tőtöm, annak pedig kivételét idegenre nem bízom. Az vám kivételében az eleimben adatott igaz mértékkel élek. A vámot sem a magamét, sem a gazdáét, gazda híre nélkül el nem mérem, sem mással elméretni nem engedem; kelletinél több *kővágás lisztet* nem csinálok. A káromkodást, lopást, mely az malomban esik, kötelességem szerint, a hová illik, bémondom. Előljáróimnak, az kiket a társaság előállít, engedelmeskedem és mindenben a törvény szerint szavokat fogadom. Ezeket pedig mind magam teljes tehetségem szerint végben viszem, mind feleségemmel végbevitetem. Isten engem úgy segéljen!« [1])

Ha a magyar malmokra és molnárokra vonatkozó írott emlékeinket figyelemmel olvasgatjuk, arra az eredményre jutunk, hogy a molnárság a legmagyarabb mesterség volt nálunk. A XVI-ik század második felében azonban, s még inkább a XVII-ik században mind gyakrabban találkozunk a mesterség nyelvében németből és szlávból kölcsönzött szókkal. E jelenségnek magyarázatát nem nehéz kitalálnunk. Molnáraink tanultak, s a mi hasznosat láttak, azt malmaikban hamarosan alkalmazták is. A magyar malmok gépelyeit rosszaknak nem mondhatjuk ugyan, de mégis sok gabona veszett kárba, mivel a malomkövek összeillesztése kezdetleges volt, s mivel sok malomban, főleg a hajós-malmokban, rostáló és szitáló készülékeket nem alkalmaztak. Ezért a *malompor* és a *kővágás-liszt* kelleténél több volt. Az ország nyugati részein ezeken a bajokon hamar segítettek. Az élelmezési hivatal német molnáraitól t. i. a a magyarok is eltanulták a gazdaságosabb őrölést. A XVI-ik század közepén már közönséges dolog volt, hogy uraink német molnárokkal is építtettek malmokat. Nádasdy Tamás nádor levelezései közt erre sok adatot találhatunk. Igy pl. Komlóssy Mihály 1550-ben jelenti a nádornak, hogy Pweperger és György mester hogyan építik a szárazmalmot s mennyire haladtak a munkában.[2]) Magyarország keleti vidékén is kapva kaptak a német molnárok újításain. Szárd-várának 1570 évi rendtartásában olvassuk például, hogy a malmokat az *új módi* szerint (secundum novam normam et modum

[1]) U. o. 177. l.

[2]) Orsz. Lt. Nádasdy-iratok: Komlóssy Mihály levelei. . . . »Megfaragták annak jobb részét, de most nem mielnek rajta; azt mondja Pweperger nekem, hogy addig nem faragnak azon többet, hanem az György mestert megvárják, mert eő nála nélkül nem tudnak mit mielni.«

Digitized by Google

artificii) építsék, s a mennyire lehetséges, német molnárokat is tartsanak.[1]) Ugyanez a rendtartás azt is meghagyja, hogy kétszer-háromszor őröljék a gabonát, mert így könnyebb a liszt és a korpa elválasztása.

A régi magyar malmok kikötésénél viharok alkalmával sok szerencsétlenség történt. Ennek eltávolítása czéljából a száraz malmokat igen ajánlgatták. A XVIII-ik század második felében bizonyos Szilágyi János nevű hódmezővásárhelyi nemes ember azon törte a fejét, miként lehetne a vízi malmok helyett egy kevesebb veszedelemmel járó malomszerkezetet kitalálni. Sikerült is neki 1771-ben oly szerkezet előállítása, melynél a malmot a kútból felhúzott víz hajtotta. E szerkezet rajzát a helytartótanácsnak is megküldötte. »Csak egy malom ez — írja — de olyan, melyhez hasonló talántán ez ideig a világon nem találtatott.«[2])

TAKÁTS SÁNDOR.

---

[1]) . . . »et ne quid farinae prout hactenus factum est, inutiliter in aerem abeat, lapides molares ubique bene compingendi sunt asseribus, et in illis locis, ubi maior copia militum habetur, ut Cassoviae, Zathmar, Tokay, Szendró, poterunt conducere et servare *molitores germanicos*, qui artem molendi addidicerunt et aliquamdiu iam in molendinis sunt versati.« (Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 65. nr. 84. 1570. Ordo victualium.)

[2]) A malom rajza megvan az Orsz. Levéltárban. Oeconomica: Lad. D. fasc. 8.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Az Oltványi-jutalommal kitűntetett pályamű. Irta *Békefi Remig.* Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. XXXVII, 558 l.

Méltó hála és elismerés illeti meg a jutalmazót, a pályatétel kitűzőjét, a nagyérdemű szerzőt s műve kiadóját, mert alapvető és adatokban gazdag forrásmunkával ajándékozták meg a magyar történetirodalmat oly téren, mely eddig nagyon el volt hanyagolva. Hogy ez így volt, azon nem kell csodálkozni. Minden irodalom először azt aknázza ki, a mi megkapóbb, érdekesebb, s a mire a források hangosabban hívják fel a figyelmet, a minek hatása szembeötlőbb. Az érdekesség a kor felfogásától is függ. Ma mindinkább felkelti az olvasók és írók érdeklődését az alsóbb néposztályok sorsa, s a történelmi vizsgálódás, midőn észreveszi, hogy a nép multjáról sokat beszélünk és keveset tudunk, szükségét érzi annak, hogy a nép régmult gazdálkodására és szellemi életére vonatkozó rejtettebb adatokat mentől teljesebben összegyüjtse s feldolgozza. Igy teremti meg korunk a gazdaságtörténetet, melynek nagyhatású, bár kevésbbé zajos vonatkozásait a nemzetek és egyházak viszontagságaiban csak most kezdjük érteni igazán; így jutottunk el legújabban a középkori magyar népoktatásnak nem csupán külföldi analogiákon és következtetéseken, hanem immár positiv történeti tényeken alapuló gazdag történetéhez. Békefi művének ezt az érdemét senki le nem tagadhatja.

Valódi szerencse, hogy igazi történettudós, oklevél-ismerő író s a magyar művelődéstörténetnek legavatottabb művelője vállalkozott a pályatétel kidolgozására. A tétel kétségkivül szép, érdekes; de a ki tudja, hogy a rávonatkozó adatok mily ritkák, hogy az egész Árpád-kor rengeteg sok forrásából mindössze két-három ténybeli adatot lehet összeböngészni, azután pedig az átvizsgálandó források mindinkább, szinte hatványszerűleg szaporodnak: méltán lehetett attól tartani, hogy vagy meddő marad

Digitized by Google

a pályázat, mint annyi más, vagy ismét általános analogiák és távoleső tényekből való merész következtetések töltik meg a szerény terjedelmű pályamunkákat. Hogy tisztán az Oltványi-féle jutalom vagy a tétel érdekessége kedveért bárki végig kutassa Fejér, Wenzel, Knauz oklevél-kiadásait, az Anjoukori Okmánytárt, az országos s más levéltárakat azzal a tudattal, hogy minden századik vagy ezredik oklevélben akad majd egy-egy iskolamester nevére vagy falusi iskolára: ezt bizony aligha lehetett remélni. A pályatétel kidolgozására csak az vállalkozhatott, a ki a magyar művelődéstörténet összes kérdései iránt érdeklődve s megalkotásán immár jó egy évtized óta szorgalmasan fáradozva, előzőleg pedig rendjének története miatt járva a levéltárakat, az oktatásügyi adatokat kezdettől fogva megbecsülte és gyüjtögette, úgy hogy mire a pályatételt kitűzték, az anyag jóformán mind együtt volt, csak fel kellett dolgoznia. Vakmerőség volna azt mondani, hogy ez az anyaggyüjtés már teljes, s hogy a kik egyes korszakokkal tüzetesen foglalkoznak, nem tudnának némi adatokkal még hozzájárulni Békefi gyüjtéséhez; de az bizonyos, hogy más aránytalan nagy fáradsággal sem szedhetett volna össze teljesebb adattárt, s hogy Békefi munkája oly törzsanyag, a mely alapvető jellegű, a melyhez minden további adatot hozzáfűzhetünk, s a mely minden új adatnak megadja a maga értékét és helyét.

A feldolgozás sokoldalú. Megtalálja benne mindenki az adatok időrendjét: áttekintőleg az oklevéltári regesták 26 lapján, eredeti szövegök és lelőhelyök szerint pedig az Oklevéltár 264 lapján; csoportosítva vannak a részletes adatok minden egyes helységnél, városnál. Általánosabb fejezetek: I. A kereszténység és a népoktatás. — II. Népoktatás a templomban. — III. Népoktatás a falusi iskolákban. — IV. Városi iskolázás. — VII. Udvari és magánoktatás. — VIII. Nőnevelés. Végre az egész népoktatásügy történetét összefoglalja »A népoktatás fejlődése és a korviszonyok« című utolsó, IX-ik fejezet. Pazarúl bő a nyolczvan lapnyi tárgy- és névmutató külön a feldolgozáshoz és külön az Oklevéltárhoz.

Az oktatásba méltán beleértette a szerző a nevelést is, már a mennyire ez a kettő szinte elválaszthatatlan. A nevelés czélja határozza meg az oktatás feladatait. Az ókori classikus nevelés ideálja a jó polgár, a középkori nevelésé a jó keresztyén, vagyis a jó ember, ki Krisztus evangéliuma s a római egyház hagyományai szerint akar boldogulni nemcsak a földön, nemcsak hazájában, hanem Isten mennyei országában is. Az utóbbi czél különösen előtérben állott 1000 táján, mert a kor nagy emberei a világ végének közeledését várták. A földi boldogulás esz-

Digitized by Google

közeire kevésbbé kellett ösztökélni az embereket, hanem inkább mérsékelni, törvényekkel korlátozni a nyers természetet s eszményibb javak felé irányítani. A legelső feladat volt hithirdetőket behívni és nevelni. Azért mindjárt megkezdődött a papi iskolák szervezése a püspöki székhelyeken és a monostorokban. De világos dolog, hogy nem lett mindenki pappá, szerzetessé, a kit egyházi iskolákban tanítottak; mert a szüleiktől felajánlott (oblatus) kis fiuk, legalább csekély részben, mire felnőttek és kitanultak, az egyházi hivatásra alkalmatlanoknak bizonyultak. Ezek elbocsátva, a világban mint deákok, irnokok kerestek foglalkozást. Számuk azzal is szaporodott, hogy a plebánusok nagyobb községekben az istentisztelet szertartásszerű végzése czéljából már az első századokban iparkodnak gyermekeket énekkarrá szervezni, őket az éneklésre, a hangjegyek és énekszövegek olvasására, s csupa buzgóságból esetleg többre is megtanítani. Igy keletkeztek a plebániai iskolák kezdetben a plebánus, utóbb a nála étkező diák (clericus, scholasticus), iskolamester (magister, rector scholarum) és segédtanító (locatus) vezetése mellett. A tovább tanuló énekesfiukból szintén diákok lettek. A tatárjárás korában mindenfelé látunk az oklevelekben clericus-diákokat, kiknek a clericus-papi rendhez csak annyi közük van, hogy papi iskolában tanultak, papi műveltséget, latin írástudást szereztek és nagyrészök fölvette a kisebb rendeket, de azután világi életet élt, irnokoskodott, prókátorkodott vagy tanított, és akárhányszor városi jegyző vagy pap, kanonok, sőt püspök lett. A tanult nemes ifjak a »magister« czímmel különböztették meg magukat, míg a diákok közt feltünően sok a szabados és jobbágyi származású. A nemes ifjak előkelői, valamint a királyi herczegek udvari oktatásban részesültek, pap, diák és nemes mesterek vezetése mellett. A nők oktatását apáczák végezték kolostoraikban.

Igen természetes, hogy a fejlődés legszembetünőbb azon gazdagabb községekben, a melyek önkormányzatot nyerve, mint városok, plebánusokat maguk választották, róla és templomáról, istentiszteletéről, énekkaráról, iskolájáról maguk gondoskodtak, s mindebben bizonyos fényűzést is engedtek maguknak, versengtek egymással; míg a földesúri patronusoktól függő falvakban a plebánusok buzgalmának ernyedtével az ének és olvasás tanítása alábbszált, megszünt, a káptalani és monostori iskolák pedig az első buzgóság után kötelességszerűen, olykor ellankadva, majd megint nekibuzdulva, átlag mégis sokkal egyenletesebben teljesítették feladatukat, mint az egyre fejlődő, gazdagodó s a külföldi mozgalmak iránt fogékonyabb városi iskolák. Ezeknek lendületét mutatja az, hogy egy-egy városban több is van, talán ugyanannyi, a hány temploma van magának a városnak. 1522—

Digitized by Google

1543 közt Budán hét, Szegeden öt, Pozsonyban négy, Brassóban három iskoláról szólnak a számadások s egyéb adatok. Az iskolamesterek fizetését évi 50, 80, 100 frtig emelték, a mi akkor majdnem a katonatisztek fizetésével ért föl, s a mihez még sok mellékes fizetés is járult éneklés, temetés, harangozás, ajándékok, magántanítás stb. címén. A tanulás tárgyai névleg mindvégig ugyanazok: a trivium és quadrivium hét művészete, a mely keretnek tartalma azonban szintén fejlődött; egyes városokban a latin helyett a német nyelvet tanították, a tanítás módszerében önálló kísérletek történtek s a könyvnyomtatás megszaporította a tanítás fő eszközét, a könyvet. A régi városi egyházi iskolák végül majdnem észrevétlenül mennek át a korábbi deák, baccalaureus és magister iskolamesterek kezéből a hasonlóan egyetemi tanulmányokat végzett, de Luther tanításaihoz szító s világhírű tudósok nevelési elveiért lelkesedő új tanítók kezébe, kikkel azután katholikus részről az épen 1540-ben megalapított »Jézus kompániája«, hitvédő »csapata« vette fel a versenyt.

A szerző aggodalmas pontossággal alkalmazkodik a tételhez, midőn vizsgálódása köréből majdnem teljesen kirekeszti a káptalani és monostori papképző iskolákat, jóllehet ezek szintén az elemi ismereteken kezdték az oktatást s mintául szolgáltak a kis falusi és a nagyobb városi iskoláknak, oktatásmódjok tárgyalása tehát kiegészítette volna az utóbbiakra vonatkozó régibb, hiányos adatokat. Egyáltalán leghasznosabb lett volna 1540 tájáig az oktatásügyet egész teljességében tételül kitűzni és letárgyalni, s az egész anyagon uralkodva, meg lehetett volna pontosan különböztetni, hogy mi volt benne az elemi, a közműveltségi és a szakbeli vagy felső oktatás tárgya, módszere stb.

A hol az egyes adatokat a szerző helynevek szerint csoportosítja, ott a falvak és városok nevei két külön fejezetben a kezdőbetük *a-b-c* sora szerint vannak elrendezve. Ezt az eljárást tartjuk legkevésbbé szerencsésnek Békefi nemcsak ezen, hanem egyéb becses munkáiban is. Az *a-b-c* sor nem nyujt semmi okozati, szerves összefüggést, semmi fejlődésbeli tanulságot, hanem tulajdonképen csak arra jó, hogy valamely ismert nevet a névjegyzékekben gyorsan megtaláljunk, s erre való a tárgy- és névmutató; de rendszeres tárgyalásban ennek nincs helye, legkevésbbé a történeti tárgyalásban, a hol csak a tárgyi rokonságnak, a földrajzi egymásmellettiségnek s az időrendi egymásutánnak van jogosultsága, mert csak ezek nyujtanak áttekinthető és egységesebben jellemezhető csoportokat. Az *a-b-c* sorrend következménye az, hogy az egyik fejezetben 54 falusi, a másik fejezetben meg 83 városi iskola története, sokszor rokon vagy azonos adatokkal, összesen 137 külön csoportot alkot, úgy

Digitized by Google

hogy az egy-egy vidékbeli helyek teljesen szét vannak szórva. Ezt sajnáljuk, de nem itéljük meg szigorúan, mert az igazságnak tartozunk annak az elismerésével, hogy a szerző érezte az ily csoportosítás szükségességét s egy másik fejezetben legalább a barczasági és meggyes-széki falvak iskoláit bizonyos tanulság okáért földrajzilag is csoportosítja. (22. l.)

A falusi és városi iskolák szétválasztásának módját sem tartjuk elég szerencsésnek. A kétféle iskola közt épen a fejlődés szempontjából az adja meg a fő különbséget, hogy az igazi szabad városokban a plebániák és iskolájuk kegyura maga a legérdekeltebb fél, az autonom városi közönség, mely a maga díszét és érdekét látja az iskola támogatásában, e végből tehát jelentékeny áldozatokat is hoz; a falusi és mezővárosi plebánia-iskola föntartója pedig vagy csupán az egyes plebánusok buzgalma, vagy a rendesen távollakó földesúr, ki sem kötelességét, sem magán érdekét, legfeljebb bőkezűségét látja abban, ha az istentisztelet emelésére tanított énekesfiuk iskoláját valamiben támogatja. És ez a lényeges különbség az egyes iskolák történeti adataiban is nyilván érezhető, mert a szabad városoknál elég bőségesen kínálkoznak az adatok, míg a többinél alig van nehány véletlen említés egy-egy tanuként szereplő iskolamesterről, hagyatékban megnevezett iskoláról, megvert tanulóról, verekedő clericus-diákról stb. Iskola dolgában a mezővárosok nem igen különböznek a falvaktól, hanem csak abban, hogy amazoknak vásárjoguk van, a minek az iskola alig látta hasznát.

Minket két kérdés érdekelt különösen, a mire Békefi művében megtaláljuk ugyan az adatokat, de szétszórva: az, hogy földrajzilag hogyan oszlanak el a történeti adatokból ismert iskolák, és hogy időrendben hogyan tűnnek elő egymásután. E két kérdés vizsgálata képessé tehet bennünket az adatok mérlegelésére s annak megitélésére, hogy mennyit szabad belőlük következtetnünk. Egy észrevételt már előre is hangoztatnunk kell: nem emlékszünk oly adatra, mely új iskola-alapításról szólna (a selmeczitől különvált béla- vagy fejér-bányait kivéve, 1464), hanem minden adat már meglevő iskolákról vagy tanítójukról, tanulóikról említ valamit, a legtöbbször igen mellékes körülményt. S hogy az adatok sora még jónevű városi iskoláknál is mennyire hiányos, mutatja az, hogy pl. Pesten 1238 évi adat után a legközelebbi 1495-ből való, Lőcsén 1417-re 1520 következik, Pécsett 1495 után 1540 a legközelebbi adat évszáma. Századok üresek ott, a hol az iskola fennállásáról, sőt virágzó életéről nem lehet kételkednünk. Itt tehát új adatok fölfedezésének még tág tere áll nyitva a további kutatók előtt.

Ama két kérdésre Békefi művéből összekerestük a feleletet

Digitized by Google

és közrebocsátjuk azok számára, kik szintén érdeklődnek a dolog iránt.

Iskolás helyek a *Száva-Dráva közt:* Zágráb, továbbá Csötörtökhely, Iváncz, Monoszló, Szaploncza (Kőrös megyében), Kamoncz (Szerém m.); — a *Dráva-Duna közt:* Siklós, Pécs, Gyula (Baranya), Kesztölcz (Tolna), Kálmáncsa, Marczali (Somogy), Veszprém, Pápa, Újsziget, Pápócz (Vas), Sopron, Győr, Székesfejérvár, Visegrád, Óbuda, Buda; — a *Duna-Tisza közt:* Pest, Selmecz-, Béla- és Körmöczbánya (Hont), Zólyom, Beszterczebánya, Radvány (Zólyom), Varasd (Bars), Somorja, Pozsony, Modor, Nagyszombat, Trencsén, Vágbeszterce, Nemsova, Hibbe, Tarnócz, Szentmiklós (Liptó), Felka, Lőcse, Késmárk, Igló, Szepes és Váralja, Horán, Csötörtökhely, Krompach, Szomolnok (Szepes), Gicze (Gömör), Eperjes, Bártfa, Kisszeben, Sáros, Sóvár, Tarcza (Sáros), Sárospatak, Tálya, Liszka, Őr, Kisbári, Nagymihály (Zemplén), Ungvár, Feketepatak (Bereg), Kassa, Homrogd, Mizsle, Újváros, Somodi, Szántó, Szikszó, Tihany, Göncz, Meczenzéf (Abauj-Torna), Eger, Gyöngyös, Pásztó (Heves), Szeged; — a *Tisza és Erdély közt:* Mezősomlyó (Krassó), Kovászi (Arad), Gyula (Békés), Várad és Telegd (Bihar), Dada (Szabolcs), Nagybánya (Szatmár); — *Erdélyben:* Kolozsvár, Szamosfalva, Teke (Kolozs), Torda, Detre (Torda-Aranyos), Gyulafejérvár, Borbánd, Sibisán, Szentimre (Alsó-Fejér), Szászváros, Kásztó, Berény (Hunyad), Nagyszeben, Szászsebes, Szelindek, Ludas, Farkasfalva, Bendorf (Szeben), Brassó, Botfalu, Feketehalom, Höltövény, Keresztényfalu, Rozsnyó, Szászhermány, Szászmagyaros, Veresmart, Vidombák, Volkány, Prázsmár (Brassó), Szepsi, Hidvég (Háromszék), Nagysink, Berethalom, Sálya, Kisselyk, Kiskapus, Egerbegy, Baromlak, Baráthely, Buzd, Eczel (N.-Küküllő), Erzsébetváros, Bázna, Bogács, Kőrös, Földvár, Völcz (K.-Küküllő), Székelyvásárhely, Régen (Maros-Torda), Besztercze.

Az iskoláshelyek túlnyomó nagy része az északi és keleti (erdélyi) felvidékre esik; amarra 55, erre 51 név, úgy hogy a többi vidékre, az ország nagyobb felére csak 31 név marad (a Dráván-túl 6, a Dunán-túl 16, a Duna-Tisza közt 2, a Tiszán-túl 7). Mi ennek az aránytalanságnak oka? Az egyik tagadhatatlanúl a Duna-Tisza-melléki levéltárak pusztulása a török hódoltság korában, s a felvidéki és erdélyi szász levéltárak épsége, gazdagsága. A másik ok az, hogy a messze nyugatról elég későn bevándorolt németek magukkal hozták s kereskedelmi összeköttetéseiknél fogva mindig ápolták az iskola szeretetét és szükségességének tudatát, s kezdettől fogva élvezett, nagy területekre kiható autonomiájuk és gazdagságuk képesekké

Digitized by Google

tette őket az iskolák fejlesztésére s terjesztésére még falvaikban is; míg a magyar vidékek városai többnyire távol feküdtek egymástól s autonom hatáskörük aránylag kevés földre terjedt ki, a melyen kivül minden más föld és társadalmilag nagyon megoszlott, tehát különböző érdekü népe úri hatalom alatt állott, ennek gyámságához szokott s magasabb érdekeinek előmozdítását mindig felülről várta. Ennyiben tehát a számarányok mégis közel járnak a valósághoz. De vajjon mi oka annak, hogy még Esztergom is hiányzik az iskoláshelyek közül? Hiányzik továbbá az egész Zala, Komárom, Nyitra, Borsod stb. vármegye, nem szólva a szélső hegyes-erdős és a török útjába eső déli megyékről.[1])

Az iskolás helyek időrendben ekképen tűnnek elő: a XIII. században Pest 1238, Óbuda 1276; — a XIV. században *Pozsony* 1302, Berény és Kásztó 1334 (Hunyad m.), Nagymihály 1335 (Zemplén), Várad 1347, Szászsebes 1352, *Zágráb* 1360, Pápócz 1367, *Selmeczbánya* 1375 körül, Várad 1378 (Bars), Mezősomlyó 1380 körül (Krassó), Nagybánya 1387, *Brassó* és *Besztercze* 1388 előtt, Szelindek (Szeben) és *Kassa* 1394, Ungvár, *Sopron* 1400; — a XV. században *Zólyom* 1401, Teke 1403 (Kolozs), Kolozsvár 1405, Buda 1411, Kisselyk 1414 (N.-Küküllő), *Lócse* 1417, Veresmart (Brassó), Földvár (K.-Küküllő) és Hidvég (Háromszék?) 1429, Nagysink 1430 (N.-Küküllő), *Bártfa* 1434, *Kisszeben* 1435, *Trencsén* és Somorja 1437, *Eperjes* 1440, Iváncz 1443 (Kőrös), *Nagyszeben* 1446, Gyöngyös 1447 előtt, Szepesváralja 1450 körül, *Késmárk* és Győr 1451, Detre 1453 (Torda-Aranyos), Dada 1454 (Szabolcs), Telegd (Bihar) és Szomolnok (Szeben) 1456, Gyulafejérvár 1457, Szepsi 1458, Prázsmár 1459 körül (Brassó), Csötörtökhely 1462 (Szepes), Fejér- vagy Bélabánya 1464-ben elválik Selmeczbányától s külön iskolát tart fen, *Körmöczbánya* 1465, Szamosfalva 1466 (Kolozs), Torda 1469, Liszka 1472 (Zemplén), Szaploncza 1474 (Kőrös), *Besztercebánya* 1478 körül, Sibisán vagy Sebesfa 1478 (A.-Fejér), Ludas 1480 (Szeben), *Igló* 1481, Régen 1483, Gyula 1484 előtt (Baranya), Ór (Zemplén) és Kálmáncsa (Somogy) 1485, Kesztölcz 1486 előtt (Tolna), Veszprém és a zólyomi Radvány 1489, Székesfejérvár 1490 előtt, Eger 1493 táján, Mizsle 1493 (Abauj), Pécs, Székelyvásárhely és Visegrád 1495, Cötörtökhely (Kőrös), Marczali (Somogy), Ujváros (Abauj) és Felka (Szepes) 1497; —

[1]) *Egészen üres vármegyék:* Lika, Krbava, Modrus, Verőcze, Pozsega, Belovár, Varasd, Zala, Mosony, Esztergom, Komárom, Nyitra, Turócz, Árva, Nógrád, Borsod, Szolnok, Hajdu, Bács, Bodrog, Torontál, Temes, Csanád, Máramaros, Doboka, Szolnok, Szilágy, Csik, Udvarhely, Fogaras.

Digitized by Google

a XVI. században Krompach 1501 (Szepes), Modor, Vágbesztercze és Borbánd (Alsó-Fejér) 1506, Kamoncz (Szerém) és Békés-Gyula 1508 körül, Pápa 1508, Pásztó 1509, *Nagyszombat* és a brassói Botfalu, Feketehalom, Höltövény, Keresztényfalu, Rozsnyó, Szászhermány, Szászmagyaros, Vidombák és Volkány, meg a szebeni Bendorf 1510, Szepes 1513 előtt, Gicze 1513 (Baranya), Monoszló (Kőrös), Szántó (Abauj), Tarcza (Sáros), továbbá a nagykükülleri Baráthely, Baromlak, Buzd, Eczel, Egerbegy, Kiskapus, Sálya, a kis-kükülleri Erzsébetváros, Bázna, Bogács, Kőrös, Völcz 1516, Szikszó 1517 (Abauj), Homrogd 1519 (u. o.), Sárospatak 1521, Szászváros és Szeged egyszerre öt iskolával 1522, Kisbári (Zemplén), Somodi (Abauj) 1524, Tarnócz (Liptó) és Sáros 1526 előtt, Berethalom 1526 (N.-Küküllő), Szentimre (A.-Fejér) és Tihany (Abauj) 1529, Sóvár (Sáros) és Kovászi (Arad) 1532, Ujsziget 1535 (Vas, protestáns?), Nemsova (Trencsén) és Meczenzéf (Abauj) 1536, Tálya (Zemplén) és Feketepatak (Bereg) 1539, Göncz és Siklós 1543 előtt, Farkasfalva és Horán (Szepes) 1551 előtt, Liptó-Szentmiklós 1562 előtt, Hibbe legalább huszonnégy évvel 1563 előtt. — *Protestáns iskolák kezdete:* Pápán és Eperjesen 1531, Kassán 1533, Késmárkon 1536, Beszterczebányán 1537, Selmeczbányán 1538, Bártfán és Sárospatakon 1539, Lőcsén 1542, Brassóban 1544, Nagyszebenben 1545.

Az egész Árpád-korból csupán az utolsó században találunk két iskolás helyet, a XIV-ik században tizennyolcz, a XV-ik században ötvenhat, a XVI. század négy első tizedében hatvanegy iskolás helyet. Ez a lassu, majd rohamos szaporodás egészen természetesnek látszik és mégsem reális, mert virágzó városok iskoláiról a legelső adatok nagyon késeiek és hiányosak. Föntebb dőlt betükkel szedettük azon városok nevét, a melyeknek iskolájáról két-három adaton túl is vannak följegyzések. Ilyen város bizony nagyon kevés van, mindössze tizenkilencz; csoportosítva: Zágráb, Sopron, Pozsony, Nagyszombat és Trencsén; Selmecz-, Körmöcz-, Beszterczebánya és Zólyom; Lőcse, Késmárk, Igló, Kisszeben, Bártfa, Eperjes és Kassa; Besztercze, Nagyszeben és Brassó. Ezek mind a legjobban megőrzött levéltárak helyei, a hol egyébként is legtöbb régiséget találunk. Ellenben az országnak egykor virágzott székes és gazdag kereskedő városai, a hol korán kellett városi iskolázásnak lenni, erre vonatkozó adatokban nagyon szegények, mint Pest, Buda, Székesfejérvár, Győr, Veszprém, Pécs (Esztergom teljesen hiányzik), Szeged, Eger (Miskolcznak, Szatmárnak nyoma sincs), a kincses Kolozsvár stb.

E hiányokban végkép megnyugodnunk nem lehet, a kuta-

Digitized by Google

tást tovább kell folytatni. Ám a hiányok megállapítása nem jelenti azt, hogy Békefi munkáját megfoszszuk alapvető érdemétől. Ez az alap fáradságos, komoly kutatás eredménye, teljesen biztos talajon szilárdúl megépített alkotás, a melyet még lehet diszíteni, a jövő kénytelen is lesz tatarozni, bővíteni, mint minden emberi művet, de az a további munka ily kezdet után már könnyebb lesz, s merjük mondani, hogy ma különb munkát a pályázat ideje alatt senki sem írhatott volna, mint az, a ki jelen állásánál, messzebb visszanyúló kutatásainál s ismert lelkes szorgalmánál fogva legjobban föl volt rá készülve és leghivatottabb volt a kitűzött feladat megoldására.

Erdélyi László.

Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban, 970—1900-ig. Irta *Karácsonyi János.* Nagyvárad, 1906. Szent László kny. 8-r. 357 l.

A munka, melyet ezúttal ismertetni kívánok, a szó szoros értelmében hézagpótló. Ezelőtt negyven esztendővel, 1866-ban jelent meg a Lányi-Knauz-féle magyar egyháztörténet, mely azonban már megjelenésekor sem állott a kor színvonalán. Négy évtizednek kellett elmulni, hogy létre jöhessen egy *magyar egyháztörténet*, mely a kutatás mai eredményeinek összefoglalásával rendszeres áttekintést nyujt a hazánkban immár majd ezer év alatt történt vallásos és egyházi mozzanatok óriási kiterjedésű mezején.

Mint a *Függelék*-ben adott jegyzék is bizonyítja, a szerző a források rendkivűl gazdag gyüjteménye felett rendelkezett. Különösen áll ez a róm. katholikus művekre nézve; a protestáns írók közűl azonban egy Bod Péter, Tóth Ferencz vagy Warga Lajos — ki, igaz, az egyetemes egyháztörténet keretében, de szintén forrástanulmányok alapján, elég terjedelmesen tárgyalja a magyar egyháztörténetet — mindenesetre figyelembe veendők s felemlítendők lettek volna. Eltekintve ettől, készséggel ismerjük el, hogy a róm. kath. írók közűl a magyarországi protestáns egyházak történetét még eddig senki sem tárgyalta oly alapossággal és részletességgel, mint most *Karácsonyi János.*

Az érdemes szerző négy korszakra osztja a magyar egyháztörténet anyagát. Az első szól *a magyar nemzet áttéréséről a keresztyén katholikus vallásra* (970—1074); a másodiknak címe: *a magyar nemzet, mint a ker. kath. vallás követője és oltalmazója* (1074—1526); a harmadiké: *a katholikus és protestáns vallás küzdelme* (1526—1711); a negyediké: *az államnak az egyházhoz való különböző viszonyai* (1711—1900). Az első rövid korszaktól eltekintve, a többi három korszakban először is az

Digitized by Google

országos vallásügyi állapotokat tárgyalja, egyes kiválóbb történeti események által határolt fejezetekben; majd Magyarország és az apostoli szék összeköttetését, a szerzetes rendeket, az iskolák és a hittudomány ügyét, a róm. kath. papság jogait és kötelességeit, az istentiszteletet és az egyházi fegyelmet, végre a görög szertartású katholikusok dolgait ismerteti, melyekhez a harmadik és negyedik korszakban a nem katholikus felekezetek nevezetesebb belső eseményeit tárgyaló egy-egy fejezet járúl.

Ez a keret, melyet gazdag, jól rendezett és vonzó tartalommal tölt meg a szerző. Az óriási anyagból szerencsésen választja ki a legszükségesebbet, figyelemmel van a helyes arányokra s a kellő határt ritkán lépi át; előadása élénk és kellemes; nyelve a tiszta magyarság szempontjából alig pár helyen kifogásolható. »Plura nitent cum paucis maculis.«

Ugyanezt mondhatjuk a szerző történeti felfogására és tárgyilagosságára nézve is. Az író végre sem tagadhatja meg egyéniségét teljesen; nem szabadulhat meg egészen attól a felfogástól, a mi neveltetésénél és állásánál fogva majdnem vérévé vált. Innen van, hogy katholikus szerző egyháztörténeti művét protestáns ember, — viszont protestáns szerző munkáját katholikus ember alig olvashatja úgy, hogy lapról-lapra, sőt néha sorról-sorra a botránkozás kövére ne akadjon. Legfőbb érdeme Karácsonyi Jánosnak, hogy műve legtöbb helyén a tárgyilagosság magaslatára emelkedve, nem hogy szántszándékkal keresné s hurczolná elő a botránkozás köveit, hanem inkább eltávoztatni igyekszik azokat. Egyháztörténetét nagyobbára bármely buzgó protestáns ember is haszonnal és élvezettel olvashatja. Midőn ezt a legnagyobb készséggel elismerem, kötelességemnek tartom, hogy nehány olyan helyet is megjelöljek, hol a particularis felfogás korlátai meggátolták a tárgyilagos itéletet. Azokkal az uralkodókkal, kik erőteljesen léptek fel a róm. kath. egyházzal szemben, mint Zsigmond, I. Mátyás, II. József, igen mostohán bánik el szerzőnk; felőlük semmi jót nem mond, csak a rosszat emeli ki. Hunyadi Jánosról is csak annyit lát szükségesnek mondani, hogy »a maga személyére lelkes keresztény vala, de latinúl se tudott s így annál kevésbbé volt alkalmas, hogy más útra lépjen.« Hasonló mostoha elbánásban részesűlnek a magyar szabadságért harczoló erdélyi fejedelmek is. Bocskay (120. l.), Bethlen (123. l.), I. Rákóczi György (128. l.) csak »hiábavaló ürügyek« alatt, tehát minden igaz ok és alap nélkül kezdtek háborút. Valóban fáj Karácsonyi János tollából ilyet olvasnunk. A reformácziót is, vélekedjünk róla bármiként, nagyon bajos épen egy történetírónak csupán és egyedűl »egy roppant heves, napjainkig tartó vallási zivatar-

Digitized by Google

nak« (46. l.) mondani; hiszen maga a »zivatar« már rég lezajlott, nagy egyházakat, iskolákat, új művelődést és világfelfogást teremtett, s magában a róm. katholikus egyház benső életében is oly változásoknak lett okozója, melyeket az elfogulatlan szemlélőnek lehetetlen meg nem látnia. A királyi tetszvényjogot (jus placeti) is bajos dolog egyszerűen »nevetséges«-nek mondani (254. l.) csak azért, mert a sajtószabadsággal összeegyeztethetetlen. Ezen az alapon még nagyobb joggal mondhatnánk nevetségesnek némely egyházi főhatóságok *imprimatur*-jogát és indexét. Mindezek oly kérdések, melyeket nem egyházi vagy felekezeti, hanem tárgyilagos történeti szempontból kell felfogni és megitélni.

Nagyon természetes, hogy azokra a vitás pontokra, melyek már inkább a theologia körébe tartoznak, itt érdemlegesen nem terjeszkedhetem ki. Annyit azonban mégis meg kell említenem, hogy az olyan felfogás, mintha Luthernek tételeiből a házasságtörés is következnék (98. l.), mintha a kalvinismus nem lenne más egyéb, mint a végső következtetések levonása Luther tételeiből (106. l.), mintha a »sola fide« elve valami »kényelmes tanitás« lenne (114. l.), a mely t. i. a szigorú erkölcsi felfogást és életet kizárná vagy legalább is veszélyeztetné, — mindez, a mily gyakran hangoztatott, ép oly téves felfogás és következtetés.

A munkának a protestáns egyházak történetét tárgyaló részére volna még számos helyreigazító, módosító vagy pótló tárgyi megjegyzésem; e megjegyzések felsorolását azonban elhagyom, főleg azért, mert ezt más bírálók más helyen[1]) jórészt már elvégezték; egy kérdést azonban mégis tisztázni kivánok, mert közös kincsünkről, az evangéliumról van szó. Karácsonyi szerint »Pesti Misér Gábor katholikus iró ajándékozta meg nemzetét először (1536) az egész újszövetség fordításával. Ezt öt év mulva (1541) követte az ág. ev. Erdősi (Sylvester) János fordítása.« Nem kivánom ezúttal Pesti Misér Gábort a r. katholikus egyháztól az evangelikus egyház részére elvitatni, pedig erre nézve is elégséges okaim lennének, hanem azt állítom, hogy Pesti Gábor csak a négy evangéliumot fordította magyarra s így a teljes újszövetség fordításával mégis csak Sylvester János ajándékozta meg először nemzetünket. Pesti fordításának címe — igaz — így kezdődik: *Nouum Testamentum*, magyarúl: *Wij Testamentum magijar nijeluen*, de az is ott van a »novum testamentum« után nyomban: »seu quattuor evangeliorum volumina lingua Hungarica donata.«

[1]) Protestáns Szemle, 1906. 605—615. ll. és 1907. 20—25. ll.

Digitized by Google

Karácsonyi János összefoglaló derék munkáját a legmelegebben ajánlom mindazoknak, kik hazánk egyházi történetének nagy mezején kellőleg tájékozódni kívánnak. A szerző az előszó záradékában így szól: »Adja Isten, hogy e kis könyv nyomában csakhamar jobb, terjedelmesebb mű keletkezzék.« Ezt az óhajtását mi ezzel toldjuk meg: Adja Isten, hogy ezt a jobb és terjedelmesebb egyháztörténetet szintén dr. Karácsonyi János írhassa meg!

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

Thököly viszonya a portához. Irta *Dávid Manó.* Kolozsvár, 1906. Gombos Ferencz knv. 8-r. 81 l.

A Thökölyről és koráról szóló irodalom gondos áttanulmányozásának gyümölcse ez a doktori értekezés. Ahoz a képhez, mit Thökölyről Angyal Dávid és Szádeczky Lajos festettek, nem ad új vonásokat, de az eddigi adatokból és nézetekből részletezően és elfogadhatóan foglal össze mindent, a mi jól választott tárgyával kapcsolatban van. Talán az adatok részletezése főhibája is. Miközben Thököly pályáját figyelemmel kíséri, hogy a törökkel való érintkezéseit lépésről-lépésre megismerje, nem sikerült azt a tragikumot eléggé éles vonásokkal megrajzolnia, a mely Thököly viszonyát a portához legjobban jellemzi. A török felfogás részletezése közt elvész Thökölynek nagysága is, a melynek pedig Dávid bizonyára alapos ismerője. Csak ennek a következménye, hogy az egész képet nem tudja elhelyezni abba a kortörténeti áttekintésbe, mit a bevezetésben adott.

A dolgozat különben igen áttekinthető. Az értekezés magva a három középső fejezet, a hol Thököly első összeköttetéseit a portával és ezek eredményeül azt az első, látszólagos diadalt vázolja, mely a füleki táborban éri el tetőpontját, — azután Thököly királyságát, Ibrahim szerdárhoz való viszonyát és erdélyi terveit tárgyalja. Az utolsó fejezet (Thököly török földön) természetesen Thököly naplójára és Szádeczkynek a helyszínén tett kutatásaira támaszkodik. Mindezt néhol kissé nehézkes nyelven, de elég érdekesen rajzolja. Általában azt mondhatnánk, hogy a szerző különben szorgalmas anyaggyüjtésének, áttekinthető vázlatának és megbízható adatainak nem vette elég hasznát: az események pontos egymásutánjában nem emelte ki a legjellemzőbb részleteket.

GR.

Digitized by Google

TÁRCZA.

ANTOS JÁNOS
1848/49-IKI VEZÉRKARI HONVÉD-ALEZREDES HÁTRAHAGYOTT EMLÉKJEGYZETEI.

— Thaly Kálmán régi kedves jó barátomnak. —

Abony, 1900. julius 5-én.

Mint történetírót — azt hiszem — érdekelni fognak azok a dolgok, melyekről nekem biztos tudomásom van, melyeknek valódiságáról én becsületszavammal kezeskedem, melyeket a történelem számára az igazság érdekében általad meg kivánok őrizni, melyeket nem akarok magammal a sírba vinni, — tehát bizalommal közlöm veled, csak arra kérlek: *történhető halálom esetén sziveskedjél nevemet közzétenni.*[1])

Most *nyolczvanegy* éves vagyok, Isten kegyelméből jól érzem magamat mind szellemileg, mind testileg.

Az 1843—1845 években Háromszéken Kézdi-Szentléleken voltam állomáson mint cs. és kir. második székely gyalog határőrezredbeli hadnagy. Azon időben itt lakott Wolencs nyugalmazott székely huszárőrnagy, kit mindenki közbecsüléssel tisztelt s általában megbízható jeles embernek tartott.

Sokszor elbeszélte nekem I. Napoleonnal való háborús eseményeit, melyeket a székely huszárokkal együtt végig küzdött; közlegényből őrnagy lett s többrendbeli vitézségeért személyes pótlékot is (personal-zulag) nyert nyugalomba vonulása alkalmával.

Mint fiatal katona, természetesen áhitattal hallgattam a tanulságos háborús eseményeket, és most is élénken emlékezem azokra, kivált arra, hogy midőn 1798-ban (vagy 1799-ben, tisztán nem emlékezem az évszámra) a rastatti konferenczia eredménytelen maradt, a franczia köztársaság meghatalmazottjai (Debry és Rober-

[1]) A köztiszteletben állott szerző mult évi november hóban hunyt el a Pest-vármegyei Abonyban. *Th. K.*

Digitized by Google

gest) egy zivataros éjjel Rastatt közelében kirendelt székely huszárok által ölettek meg,[1]) irományaiktól, vagyonaiktól kiraboltattak, megraboltattak; később természetesen nagy vizsgálatot tartottak, de a vizsgálat a tényállást sohasem derítette ki, mert nem is akarták; a francziáktól elvett holmikat a hatalom magánál tartotta, — épen ezért is volt a gyilkosság, — a székely huszárokat, kik részesek voltak, szabadsággal haza eresztették. Ezt a dolgot így tudta több székely huszártiszt jóbarátom, köztük Gabriányi József budapesti altábornagy térparancsnok, ki velem Kézdi-Szentléleken volt állomáson.

*

A székely huszároknál mint alezredes, a második székely gyalogezredben mint ezredes szolgált Zuba, mint tábornok nyugdíjba vonult.

Felesége I. Ferencz császár és király ő felsége feleségénél volt mint palotahölgy alkalmazva; de még százados korában elválva élt nejétől, ki azután is több évig volt az udvarnál.

Zubával jó ösmeretségben voltam, nyugdíját gyakran elvittem neki. Ilyen alkalommal, 1842 októberben beszélte nekem: »Épen most kaptam ezt a levelet Bécsből (meg is mutatta), hogy Pater .... (nevét elfeledtem) nemrég meghalt s halálos ágyán beszélte el, hogy ő mérgezte meg a reichstadti herczeget, I. Napoleon fiát.«

*

1851-ben aradi várfogságomból kiszabadulván, ebben az évben julius 26-án megnősültem. Feleségem leve Isten kegyelméből báró Radák Katalin, báró Radák Istvánnak és gróf Rhédei Klárának szelid leánya, kivel — áldassék az Úr! — negyvenhat boldog évet éltem, s azután 1897 junius 15-én a jó Isten magához vette nagy bánatomra.

Anyósommal, két leányával, Máriával és Annával, s szeretett szelid angyali feleségemmel 1851 novemberben mentünk (Bécsbe), hogy a város nevezetességeit megtekintsük, de főképen azért, hogy több elitélt 1848/49-iki honvéd foglyok kiszabadítása érdekében lépéseket tehessünk.

Bíztunk két — akkor hatalmas — úrban: báró Récsei Ádám nyugalmazott táborszernagyban és gróf Nádasdy erdélyi kanczellárban, kik akkor Bécsben laktak.

---

[1]) A franczia meghatalmazottak *Debry*, *Roberjot* (nem Robergest) és *Bonnier* valának. Tudomásunk szerint Jean Debry megmenekült a veszedelemből. *Szerk.*

Digitized by Google

Récsei az udvarnál bejárós volt s a conservativ magyarok ő általa szoktak befolyásos körökkel bizalmasan érintkezni.

Récsei feleségem nagyapjának, gróf Rhédei Ádámnak régi barátja volt; az erdélyi diéták alkalmával mindig nála lakott; mint királyi hivatalos, rendes tagja volt az erdélyi országgyűlésnek.

Feleségem édes anyja is jó ösmerőse volt Récseinek és gróf Nádasdynak, ki 1848 előtt épen Rhédei Ádám pártfogásának köszönhette, hogy Erdélyben kincstárnok (thesaurarius) lett helyette; tehát Récsei és Nádasdyban bízva mehettünk fel akkor Bécsbe, — mert kiszabadult 1848/49-iki honvéd főtiszt (táborkari alezredes voltam) máskülönben ezt meg se kisérelhette volna. — Útlevelet is csak nagy bajjal — budapesti főrendőr, Protman kijátszásával — illetékes főszolgabírám különös eljárása következésében kaphattam.

A mint Bécsbe érkeztünk, első teendőnk vala gróf Nádasdynak és báró Récseinek meglátogatása, kik igen szivesen fogadtak, de a rendőrök se háborgattak.

Récsei első volt, ki visszaadta a látogatást, s ezzel köszöntötte boldogult anyósomat: »Kedves jó Grófné, véghetetlen boldog vagyok, hogy szerencsés vagyok személyesen tisztelni, s most itt Bécsben; ezt nem mertem reményleni.« — Anyósom: »Kegyelmes Uram, megvallom az igazat, sok szerencsétlen bezárt honvédekért jöttem könyörögni, kérem Excellentiádnak is kegyes pártfogását.« — Récsei: »A mit lehet, örömest megteszem; szívből sajnálom szegény honfitársaimat, de itt Bécsben bizony szomorú időket élünk, az én nevemet is öregségemre bemocskolták, meggyalázták, s ez nekem most már sok bánatot, keserüséget okoz. Midőn 1848-ban Bécsben a forradalom kitört, nagy riadalom volt a Burgban az udvarnál; hivattak Schönbrunnba; hogy megérkeztem, felvezettek egy terembe; itt volt az udvarhoz tartozó főherczegek nagy része, köztük Zsófia főherczegasszony, Ferencz József ő felsége édes anyja; a mint beléptem, könnyezve jött elémbe kezeit kulcsolva, úgy tett, mintha térdre borulna; megelőztem, hozzá siettem — s ezt mondta: Lieber guter Récsei, Sie sind der einzige treuer Freund, der uns und die Dynastie retten kann .... stb. stb. — A kész okmányt előmbe tették; aláírtam; a Batthyány lemondásával üresedésbe jött miniszterelnöki tisztet elfogadtam; a magyar országgyűlés ellenjegyzésemmel feloszlattatott; — halálomig sajnálom, hogy nevem ezzel késő öregségemben meggyaláztatott. Mily háladatlanok valának a tanácsadók, mily gazúl viselték magukat akkor irányomban; nem voltak őszinték, megcsaltak, rászedtek, elfordultak tőlem; nem közölték velem terveiket, s midőn a Burgba megyek, hallottam, hogy Ferninánd jó királyunk elutazott; én se voltam rest, kocsiba ültem rögtön, s midőn útban találtam, ő felségének beadtam lemondásomat, — el is fogadták. Visszajövet meglátogattam Jelacsicsot, ki Bécs

Digitized by Google

közelében táborozott. Szerezsányai közt ülve, pöffeszkedve, büszke lenézni akarással fogadott engem, — mert magyar voltam ; utálattal fordulva távoztam el s hajtattam Bécsbe a Burg-kapu felé ; itt leszálltam ; a kapu közt felösmert egy national-gárdista őr s e szóval fogadott : Hier ist ein schwarzgelber Hund ! Közeledett felém, mintha le akarna tartóztatni ; — felemeltem sétabotomat, mondám : Rühre nicht, ich bin ein ungarischer Magnat ! A lármára kijött az őrtiszt és illedelmesen mondá : Ich schicke Sie mit verlässlichen Gardisten in die Aula, dort werden Sie in jetziger Zeit am besten untergebracht. Az ostrom alatt ott voltam komornyikommal — s tisztességesen bántak velem mindig.«

Récsei apámat jól ismerte ; szivélyesen beszélgettünk s őszintén elmondta, hogy a székelyek érdekében minden lehetőt elkövetett, de úgyszólván semmi sikert sem ért el.

Beszéd közben előhozta, hogy egy alkalommal Ferencz József ő felségének körülményesen elbeszélte, hogy az ő erdélyi rokonait Magyar-Igen, Sárd körűl, mily borzasztó kegyetlenséggel kinozva ölték meg, — ő felsége az ablak felé fordulva azt felelte : »Morgen ist eine Revue, ich hoffe, Sie werden dabei sein.«

Feleségem édes anyjáról eszembe juta egy eset. 1848 karácsonykor Bem Kolozsvárt bevette, s ekkor a sereggel bevonult. M..... vitéz honvédhuszár-őrnagyot anyósom ebédre hivatta ; ebéd után szivart adott s egy eltépett írással kinálta, hogy szivarra gyujtson. M..... nézi, elpirúl, könny esik ki szeméből ; az eltépett papir 12,000 pfrtról szóló kötvény volt, a mivel M..... apja adósa maradt gróf Rhédei Ádámnak.

Ilyen vala idvezült anyósom, ki nekem a szó teljes értelmében édes anyám vala. A bezárt honvédekre egy nap több ezer pfrt kiadást tett, s midőn ő Budapesten szakadozott, rongyos czipőben járt, a jótékonyságot gyakorolta olyan időben, midőn az tiltva volt s fejével játszott.

Ilyen volt báró Radák Istvánné, gr. Rhédei Klára. Dicsőült feleségemben kihalt a báró Radák család s édes anyjában a gróf Rhédei család egy ága, s most már a gróf Rhédei család egészen kihalt. Mily kár a hazára ; kik pótolják őket ! Uram, légy vélünk, ha esteledik !

*

Gróf Leiningen 1848/49-iki honvédtábornoknak naplója ezen a télen kiadatott a Budapesti Hirlapban. A 18-ik folytatásban gróf Zichy kivégeztetéséről ez áll : »Görgei beszélte Leiningennek, hogy Zichy az utolsó pillanatban megmérgezte magát — s mint élettelen hullát akasztotta fel egy katona.« Ez meggyőződésem szerint tévedés. Ugyanis itt Abonyban lakott egy régi jó ösmerősöm, gróf

Digitized by Google

Wratislaw Lajos; nekem és másoknak sokszor beszélte, hogy ő a kivégzés alkalmával (mint nemzetőr volt az abonyiakkal akkor táborban) közel állott a bitófához. Zichy nagy lélekjelenlétet tanusított utolsó perczében, s szilárd hangon azt kiáltotta: »Adja Isten, én legyek az utolsó áldozat. Éljen a haza!« Gróf Wratislawot több mint negyven évig ismertem; sohase tapasztaltam, hogy valótlan dolgot állított volna; és itt meg kivánom jegyezni, hogy Máriássy János 1848/49-iki honvéd ezredes, hadosztályparancsnok (báró Máriássy János cs. és kir. nyugalmazott altábornagy, valóságos belső titkos tanácsos, főrendiházi tag) 1898-ban tavaszszal felkeresett engem Abonyban saját lakásomon s elmondta nekem, hogy ő röviden leírta az 1848/49-iki eseményekre vonatkozó általa személyesen ösmert eseményeket; az emlékiratot elhozta magával s rögtön fel is olvasott belőle több dolgokat, azok közt a Görgeire vonatkozó nézetét, itéletét, s felkért engem, őszintén mondjam el véleményemet, hogy a Görgei munkájában (Mein Leben und Wirken in Ungarn) az első hadtestnek 1849 aug. 2-án Debreczennél vívott csatájában Nagy Sándor tábornokról felhozott vádakra mit tartok. Ugyanis Görgei munkájában az áll, hogy ő (Görgei) Nagy Sándort határozottan eltiltotta a muszkákkal való ütközettől. Elmondtam Máriássynak, világosan emlékezem, hogy Görgei futár által küldött irásbeli rendeletet, hogy az első hadtest verekedjék meg a muszkákkal; még a rendelet formájára is jól emlékezem, még hadi tanácsot is tartottunk, — hiszen alig mindössze Korponai csapatával 8000-en (voltunk) — a muszka 80,000 emberrel állott velünk szemben, tehát nyilt téren 8000-rel 80,000 túlnyomó ágyukkal, edzett, túlnyomó lovassággal állott szemben, tehát képzelni se lehet, hogy rendelet ellenére verekedett az első hadtest (Nagy Sándor); verekedett azért, mert Görgei rendeletet adott; s hogy miként verekedett, — az első hadtest viselkedését legnagyobb elismeréssel írta le a muszka generalstab, — elégnek tartom megemlíteni azt, hogy az első hadtest jobb szárnyán csak egy század huszár volt felállítva s ezt egyszerre három ezred lovasság támadta meg, s az a század elfogadta a támadást, nem tömegbe, de egyenként feloszolva verekedett.

Görgei állítása téves; bizony határozott rendeletet adott ő az első hadtestnek, utasította erélyesen a csata elfogadására. Pongrácz István akkori táborkari főnök, honvéd-alezredes, később m. k. nyugalmazott honvéd-tábornok és Máriássy János így tudják ezt s így írták meg emlékirataikat, melyeket halálok után fognak az utódoknak tudomására hozni.

Én 1848 novembertől fogva 1849 aug. 13-ig, a szerencsétlen világosi fegyverletételig, ott az első hadtestnél, előbb Mészáros Lázár hadügyminiszter, utána Klapka György tábornok, később Nagy Sándor tábornok parancsnoksága alatt a táborkarnál szolgáltam.

Digitized by Google

Az aug. 2-iki debreczeni ütközetben való viselkedésemről (mellesleg legyen említve) nagy dicsérettel emlékezett meg rólam, mint táborkari alezredesről, Görgei fővezér azon napi parancsban, melyet akkor közrebocsátott.

Aug. 13-án én adtam át az első hadtestet a muszkáknak. Szomorú kötelesség volt ez! *Antos János* s. k.

VÁLASZ
A »RÉGI OLVASÓ« LEVELÉRE.

Én nem állítottam sehol sem, hogy Riedl könyve silány munka, s ezért nem szükséges »ilyenforma« állításomat megczáfolni.

Ha a *Századok* régi olvasója oly jóakaróm, úgy tegye meg nekem azt a szivességet, hogy tanulmányozza kissé behatóbban — úgy, mint én tettem— a könyvet, melyet oltalmába vesz, mert minden jel arra vall, hogy nem nagy figyelemmel lapozgatott benne. Mindenekelőtt is azt a felfedezést fogja tenni, hogy a szerzőtől magyarúl közzétett mutatványokból, melyek annyira tetszettek neki, egy szó sincs meg az angol fordításban.

Az a párhuzam, melyet Macaulay és Riedl könyve közt von, nem egészen helyes. Ha Macaulay az angol irodalom történetét írta volna meg a legrégibb időktől a jelenkorig, és az utolsó fejezetben »Recent Writers« czím alatt foglalkozott volna oly régi írókkal, mint pl. William of Malmesbury, William Cambden, Hume és Lingard, úgy az én logikám szerint »Macaulay confusus író« volna. Csak olvassa végig az én t. bírálóm azt az egész potpourrit, melyben a történeti irodalom Anonymustól Salamon Ferenczig, a nyelvészeti irodalom Révai Miklóstól Vámbéry Árminig, Gyulai Pál és Lévay József életrajzai közé van beékelve.

A gályarabságot szenvedett magyar protestáns lelkészek ép ily módon kerültek a 7-ik fejezetbe (The age of Decadence), mely Buda-várának visszavételével kezdődik 1686-ban, s II. Rákóczi Ferencz szabadságharczával és Mikes Kelemen meg Faludi Ferencz irodalmi működésével foglalkozik. Az 1674-iki pozsonyi vértörvényszékről egy szóval sincs említés téve.

Jóakaró bírálóm továbbá azzal vádol, hogy farsangi tréfát űztem a *Századok* olvasóival, midőn Riedl stilusát a »pesti nyelv«-vel hasonlítottam össze. Ebben az esetben is arra kérem, olvassa el a jó Csapó András védőbeszédét. Legyen szabad idéznem egy rövid passust belőle: »Ti valamennyien .... állandóan superlativusokban beszéltek. A csinos kis pisze nektek istennő ... Mindezek a túlzások természetesen nem jelentenek semmit. A nyelveteket azonban fölhigítják, meghamisítják és erőtlenné teszik.«

Digitized by Google

Herczeg Ferencz szerint az ilyen kifejezések, mint: »a világon nincs több ilyen ház«, »már száz esztendeje, hogy nem gyalogoltam« stb. szintén csak »pesti nyelv«-en értendők.

Ha Riedl azt írta volna, hogy a Buda-várát megszálló hadseregben skót urak is voltak, úgy olyas valamit állított volna, a mi bebizonyított történeti tény. Ott voltak Keith ezredes és mások a császári hadseregben, az önkénytesek közt pedig Mr. *Kerr*, egy skót úr, ki Richards naplója szerint jul. 18-án esett el az ostromárokban; valószínűleg ő az az *ifju Carre baronet*, kit Károlyi Árpád említ s a kinek ivadékait Budapest városa 1886-ban meghívta a londoni *Morning Post*-ban a kétszázados emlékünnepélyre. Bírálóm nem tudja, hogy Skóczia mely vidékéről kerültek e skót hősök; én sem tudom. Tudja-e Riedl? Ha nem, úgy superlativus — ergo »pesti beszéd« — azt írni, hogy »from the remote higlands of Scotland.«

Szent László szobráról azt írta Riedl, hogy »it *is* the finest relic of the sculpture of the middle ages.« Tehát szerinte a szobor még *ma is* a középkori szobrászat legfinomabb remeke. Hát nem túlzás ezt oly szoborról állítani, melyet még a XVII-ik században összetördeltek a törökök? Hufnagel rézmetszete [1]) és a fönmaradt gyér adatok után ítélve, a szobor bizonyára remek munka *volt*, de ma már nem az.

Az ausztriai házról és Ausztriáról széltiben beszél történetírásunk, még ha a Ferencz császár előtti kort tárgyalja is, — írja t. bírálóm. Miért ne? De az *osztrák császárt* emlegetni Pázmány Péter idejében, mint azt Riedl teszi, rikító anachronismus.

Bírálóm szerint végül, én sem tudok sok apró tévedést fölemlíteni. Szolgálhatok többel is: Basire Izsáknak Apáczai Cseri Jánossal való híres vitája — mint tudjuk — 1655 jul. 26-án volt és »a győztes Basire — írja Riedl — azután visszatért Angliába és II. Károly szolgálatába lépett.« Miután pedig szerzőnk Basirenak csak »látogatásáról« ír, ebből az olvasó bajosan fogja azt érteni, hogy a »visit« hat esztendeig tartott s hogy Basire csak egy évvel a fejedelem halála után hagyta el Erdélyt. Riedl szerint Apáczai 1660-ban, Szilágyi Sándor szerint azonban már 1659-ben halt meg stb.

London, 1907. febr. 1.

KROPF LAJOS.*)

[1]) Nagyvárad (Varadinum) képén, hol ez a magyarázat van adva: »Statua Regis equestris et tres statuae pedestres ex aere fusili.« A három gyalog szobor azonban, melyet Meszesi Demeter püspök (1345—1372) öntetett, nem látható.

*) Tisztelt munkatársunk szíves felvilágosításaival a vitát elvégeztük. *Szerk.*

Digitized by Google

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA nyelv- és széptudományi osztálya jan. 7-én tartotta ez évi első ülését, mely alkalommal ifj. Szinnyei József osztálytitkár olvasta fel *Simonyi Zsigmond* r. tag beszámoló jelentését az Akadémia *nyelvtudományi bizottságának félszázados munkásságáról*. Az Akadémia állandó szakbizottságai között legrégibb a történettudományi bizottság, mely már 1854-ben megalakult. A nyelvtudományi bizottságot 1856-ban állították fel, de rendszeres működése úgyszólván csak 1862-ben, a *Nyelvtudományi Közlemények* cz. negyedéves folyóirat megindításával kezdődött. A beszámoló főleg a bizottságnak ezen organumában kifejtett nyelvtudományi munkásságát, azután a bizottság egyéb kiadványait ismertette. — Utána *Viszota Gyula* vendég értekezése került sorra, melynek címe: *Kisfaludy Sándor a recensiókról*. Az értekezést Gombocz Zoltán levelező tag mutatta be. Az értekező bebizonyítja, hogy a *Tudományos Gyüjtemény* 1818 évi 6-ik füzetében *Füredi Vida* név alatt *a recensiókról* közölt czikk szerzője Kisfaludy Sándor volt, nem pedig Péteri Takáts József, mint Kazinczy Ferencz hitte s mint ennek alapján még napjainkban is többen állítják. Kisfaludy Sándor ugyanis a Tudományos Gyüjtemény egyik előbbeni számában (1818) álnév alatt leírta a Keszthelyi Helikon 1817-iki ünnepélyét. Ezen leírás nyomán a *Vaterländische Blätter* cz. bécsi ujság magyar tudósítója azt állította, hogy az ünnepély politikai lakomázás volt, s azt is hirdette, hogy legközelebb *hatvan* magyar művet fog megbírálni. A magyar tudósító eljárásán Kisfaludy igen megbosszankodott s elhatározta, hogy az ilyfajta recensiók és recensensek ellen felszólal. Mivel pedig az irány előidézője szerinte Kazinczy, czikkében világos czélzattal ellene kel ki. Kisfaludy közölvén czikkét barátaival: Takáts Józseffel, Horvát Endrével, Pápay Sámuellel s másokkal, ezek rávették, hogy ily formában ne adja ki. Valószínűleg Horvát Endre dolgozta át, kihagyva belőle mindazt, a miből rá lehetett volna ismerni a szerzőre, s több helyt megtoldva, részint enyhítve a dolgozatot, mely azután így látott napvilágot a Tudományos Gyüjteményben.

A történettudományi osztály jan. 14-iki ülésén *Angyal Dávid* levelező tag foglalt széket *Gróf Széchenyi István történeti eszméi* cz. értekezésével. Széchenyi történeti eszméinek megbecsülésében íróink felfogása nagyon szétágazó. Széchenyi történeti felfogását némelyek a nagy szellem gyöngéden érintendő hibái közé sorolják, mások azonban dicsőítik e felfogás mélységét, ellenfelei pedig már életében is épen ez oldalról sebezték őt talán a legérzékenyebben, s egy újabb bírálója (Beöthy Ákos) kimondja, hogy a magyar történet

Digitized by Google

és a magyar intézmények szelleme ismeretlen föld maradt Széchenyi előtt. E felfogások bizonyára rendezésre szorulnak. Ily czélból az értekező három részre osztja vizsgálódásait. Kutatja először, miły hatások alatt és minő rendszerré fejlődtek Széchenyi eszméi az általános történetről ; másodszor, mikép kapcsolódtak össze ez eszmék a magyar történetről és a magyar viszonyokról alkotott felfogásával ; végül Széchenyi történeti eszméit az újabb tudományos mozgalmak szempontjából ismerteti. Az első részben kimutatja az értekező, hogy mely írók hatottak Széchenyi eszméinek alakulására. Széchenyi először Mme de Staël könyveiből ismerte meg a perfectibilitás tanát és a nemzetek életkorainak egybevetését az emberi életkorokkal ; azután mélyíté e tanokat, midőn sorban olvasta Burke, Voltaire, Ségur, Franklin, Herder, Bentham, Bacon, Smith Ádám, Young s mások műveit. Az értekező Széchenyi munkáiból fejti ki a reformátor általános történeti rendszerét. E rendszer főgondolata az emberi haladás törvénye. Az emberiség a tökéletesített nemzetek lépcsőin halad. A legtöbb nemzet nevelhető a tökéletesedésre, de csak egyszer van férfikora, s vénséget érve meghal, mint az ember. Halála előtt átadja életének erkölcsi nyereségét az egész emberiségnek. Széchenyi magyar történeti felfogása szorosan kapcsolatos az ő általános történeti rendszerével. Jellemző vonása, hogy nem a hazai történet szemléletéből indúl ki, hanem világtörténeti eszméiből. Midőn már megállapította, hogy a magyar nemzet még ifju s hibái nem mutatnak vénségre, rendszerének természetes conclusiója gyanánt mondja ki, hogy a magyar nem volt, hanem lesz. Dessewffyvel folytatott polemiája után mélyebben hatol a magyar történetbe. Nem olvassa a forrásokat, de helyes felfogása van egyes korszakokról, különösen a XVIII-ik századról. Történeti felfogásával kapcsolatos Kossuth ellen vívott harcza is. Széchenyi a magyar történetírásnak nagy ideált tűzött ki feladatúl. Azt kivánta tőle, hogy önismeretre nevelje a nemzetet. Az értekező megállapítván, hogy Széchenyit nem tekinthetjük Herbert Spencer és Darwin előzőjének, s elmondván minő szerepe van a perfectibilitás és a nemzetek életkorai tanának az újabb tudományban, azzal végezte előadását, hogy bármit érjenek Széchenyi történeti eszméi, az ő életére s a magyar nemzet életére nézve is nagy jelentőségük volt ; ezért kell komolyan és kegyelettel foglalkoznunk velök.

— A Szepes-megyei történelmi társulat a felső-magyarországi, főképen a Szepes-megyei várakkal behatóbban szándékszik foglalkozni s ennek megfelelően — mult évi decz. 7-én tartott közgyűlése határozatából — egyelőre *Szepes-vár története* megírására hirdet nyilt pályázatot. Beküldendő a mű tervezete és egy kidolgozott fejezet, melyből kitünjék, hogy a dolgozat tudományos alapon áll ; továbbá

Digitized by Google

a felhasznált s az esetleg még felkutatandó vagy felhasználandó források jegyzéke. A pályázó jelentse ki, hogy egy év alatt elkészülhet-e művével, vagy mennyi haladékot kér. A legjobb tervezet b. e. Hradszky József kanonok adományából 300 korona jutalomban részesül s szerzője megbízást nyer a kidolgozásra. A kész művet kiadáskor a szokásos díjazásban részesíti a társulat, azonban fentartja azt a jogát, hogy a mű terjedelmét előre megszabhassa. A tervezetet 1907 szept. 15-ig kell a Szepes-megyei történelmi társulat elnökségéhez Lőcsére beküldeni. Kivánatos, hogy a szöveghez illusztrációk legyenek mellékelve.

— Liptó vármegye törvényhatósági bizottsága mult évi decz. 28-án hozott közgyűlési határozata értelmében a következő kérdésre hirdet pályázatot: Irassék meg önálló eredeti forrástanulmány alakjában, 4—5 ívnyi terjedelemben, a II. Rákóczi Ferencz fejedelem kuruczai és a császáriak között Liptó vármegye területén lefolyt harczok, különösen a svihrovai fensíkon 1709-ben vívott csata (az u. n. liptai próba) és az ezzel összefüggő események története. A mű jutalma a vármegye adományából 500 korona. Határidő: 1908 szept. 30-ika, a mikorra az idegen kézzel tisztázott s jeligés levéllel ellátott pályaművek a vármegye alispáni hivatalához küldendők be. A jutalom a M. Történelmi Társulat által kiküldendő bíráló-bizottság véleménye alapján fog a legjobb munkának odaitéltetni. A jutalmazott munka kiadásáról a vármegye gondoskodik.

† Szongott Kristóf armenista tudós hunyt el Szamosujvárt a mult január hó 24-én. Munkás ember volt, ki négy évtizeden át mint tudós működött s életének összes eredményei ebből a hivatáskörből jelentkeznek. Ámde működésének nemcsak előnyei, hanem hibái, súlyos tévedései s majdnem jóvátehetetlen botlásai is mind innen fakadtak, s ezek épen úgy jellemzik őt, mint másirányú jó tulajdonságai. Maros-Bogáton 1843-ban született. Iskoláit elvégezvén, Szamosujvárra került, hol az ottani örmény katholikus gymnasium tanára lett. Negyvenévi tanári szolgálat után 1903 nyarán nyugalomba vonulván, azóta kizárólag tudományos ambiczióinak élt. Érdekes typusa volt ő Magyarországon annak a tudósfajtának, mely a kutatás módszereinek nem-ismerésével, az önkritika teljes hiányával dolgozik. Szongott szinte ellenőrizhetetlen és beláthatatlan utakon hajszolt theoriákat és naiv meséket históriai ábrándjai igazolására. Fajszeretete indította arra, hogy — bár fogyatékos készülettel — felkutassa a hazai örménység multjára vonatkozó emlékeket. E czélja érdekében 1886-ban saját költségén az *Armenia* czímű havi szemlét alapította s egymásután adta ki munkáit, melyek közt adatainak

Digitized by Google

tömegére nézve első helyen áll *Szamosujvár monographiája.*[1]) Megírta ezenkivül a magyarhoni *örmény családok* genealogiáját,[2]) az *örmény beköltözés* történetét, lefordította Chorenei Mózes *Nagy Örményország* cz. krónikáját s örmény nyelvre ő fordította először Petőfi több költeményét. Történeti művei kevés tudományos értékkel bírnak s tévedésekkel teljesek; ő azonban komolyan, jóhiszeműen, valóságos fanatismussal s vagyonának oda áldozásával szolgálta az örménység ügyét. És épen így iparkodott magyar érzésének is kifejezést adni. Halála előtt két héttel jelent meg *A magyarok eredete és őslaka* cz. munkája, melyben a magyar-örmény rokonság theoriáját hirdeti. Ez is legfeljebb mint *curiosum* érdekelhet bennünket, de neki az volt a meggyőződése, hogy életének »legmagyarabb« dolgát cselekedte akkor, mikor e munkáját megírta. Sokféle tévedései mellett is tiszteletet érdemel emléke. Magyarországon ő volt a tudományos armenismusnak úttörője, s jóllehet gyarló eszközökkel dolgozott, működésének kulturális és morális hatását tagadni nem lehet. (B. E.)

ÉRTEKEZÉSEK

az 1904/905 évi iskolai Értesítőkben.

(Folytatás.)

GÁCSER JÓZSEF: *Gaál György élete és munkássága, 1783—1855.* (Soproni szent Benedek-r. főgymn. Ért. 3—49. ll.) — A magyar mese feltalálójának — a hogyan Toldy Ferencz Gaált nevezte — működése a XIX. század egész első felét tölti be. Munkásságánál fogva kétségtelenül az ujraébredés egyik kiváló harczosának mondható. Külföldön, de hazájának élt; baráti viszonyban állott Horvát Istvánnal, Bajzával, Toldy Ferenczczel, Vörösmartyval, főleg pedig Kisfaludy Károlylyal, kiket útmutatásokkal s felvilágosításokkal nem egyszer látott el. Tagadhatatlan, hogy pl. Kisfaludy drámairói működésére sok tekintetben befolyt jóakaratú megjegyzéseivel és tanácsaival, mit Kisfaludy maga is többször hálásan elismert. Gaál irodalmi munkássága egyébiránt sokoldalú; bennünket közelebbről érdekel azon tevékenysége, a mit a magyar drámairodalomnak külföldön való ismertetése körül fejtett ki. Ő adta ki továbbá németül az első magyar mesegyüjteményt 1822-ben, melynek adatait Grimm is felhasználta; nehány évvel később megjelent német közmondás-gyüjteményében is sok magyar közmondás található.

---

[1]) Ismertetését olv. *Századok*, 1903. 176. l.
[2]) Ismertetését olv. *Századok*, 1899. 59. l.

Digitized by Google

KLAUBER FRIGYES: *Kovács Pál és a novella.* (Munkácsi áll. főgymn. Ért. 5—23. ll.) — Kovács Pál a Kisfaludy Károly iskolájának kedvelt alakja, novella-irodalmunk úttörője, ki a Kisfaludytól és Fáytól tört ösvényen haladt ugyan, de mestereit felülmulta. Kisfaludyt novelláinak művészibb szerkezetével, Fáyt pedig előadásának könnyebb és élvezhetőbb hangjával s elbeszélése természetes módjával. 1828-ban jelent meg első novellája s ettől kezdve nagy szeretettel művelte a magyar költészet ezen új ágát. Novelláit a harminczas és negyvenes években igen szívesen olvasták, sőt — mint Jókai írja — »nemcsak olvasták, hanem sokan még könyv nélkül is tudták s egyes helyeit minden művelt egyén képes volt idézni.« Kovács novelláinak száma csaknem ötven; a novellák víg és komoly tárgyúak; egy részöket az értekező tartalmilag is ismerteti.

BAUSZ TEODORIK: *Tóth Lőrincz.* (Komáromi szent Benedek-r. gymn. Ért. 3—39. ll.) — Tóth Lőrincz költői munkásságának javarésze a drámaírásra esik; már értekezései is mutatják, mily nagy jelentőséget tulajdonít a drámaírásnak. Felfogása szerint a játékszín a nemzeti élet előmozdítója s »a nemzeti nyelv terjesztése és művelése által a nemzet fenmaradásának egyik palladiuma.« A drámaírásban Vörösmarty követője, s miként mestere, úgy ő is elsősorban a költői nyelvre, de később, Hugo Viktor befolyása alatt, a színi hatásra is törekedett; mivel azonban nem ismerte a színpadi hatás eszközeit s hiányzott nála az ehez szükséges technikai ügyesség is, drámái vagy egyáltalában színre sem kerültek, vagy csak rövid életűek voltak. Ilyenek pl. az *Átok*, *Ekebontó Borbála*, *Az atyátlan*, *Hunyadi László* stb. Vannak azonfelül lyrai és elbeszélő költeményei is, melyek azonban inkább formai kiválóságuknál fogva keltik fel figyelmünket; szatirái, melyekben a társadalmi élet ferdeségeit finom gúnynyal csipkedi, s végül jogi munkái, melyeknek jelentősége főleg a magyar jogi műnyelv kifejlesztésében áll.

BODOR ALADÁR: *Az Ember tragédiája, mint az egyén tragédiája.* (Pápai ev. ref. főisk. Ért. 31—76. ll.) — Az Ember tragédiájában nem az emberiség dramatizált történetét, hanem az általános örök emberi egyéniségnek a maga lelki szervezetéből eredő benső tragédiáját látja, melyet minden egyén külön-külön átélhet, ha saját életén végigtekint, keresve léte czélját. Mindenki lelkében megvan a soha meg nem szüntethető ellentét ész és szív között. A szív érzi az önczélúságot, követelve reményli a halhatatlanságot, hiszi Isten jóságát s a szabadakaratot; az ész ellenben (Lucifer személyében) mindezt világosan megczáfolja. A lelkünket alkotó ezen két ellentétnek benső megküzdése van megírva az Ember tragédiájában. A szerző ezen alapgondolatának megfelelően igyekszik az egyes

Digitized by Google

jeleneteket magyarázni s czáfolgatja a mások értelmezéseit; kitér azután a tragédia művészi formájának mérlegelésére, végül röviden összehasonlítja Goethe Faust-jával.

GARZÓ BÉLA: *Jókai regénytárgyai.* Székfoglaló értekezés. (Kecskeméti ev. ref. főgymn. Ért. 3—23. ll.) — Jókai regénytárgyai rendkivül változatosak; munkáiban a környezetnek, a körülményeknek, családjának, tanulmányainak, kora vívódásának, harczainak s az egyes íróknak hatása tisztán jelentkezik. Természetesnek kell tartanunk, hogy a szerző Jókai kecskeméti tartózkodására s ennek reá tett hatására nagy súlyt helyez; itt nyerte a nagy író »írói működésének alaphangulatát«, itt »vett új vért, új szívet és kedvet a munkához.« Jókai egy halmaz tanulmánynyal, typusvázlattal, egészséges benyomásokkal hagyta el Kecskemétet s e benyomások számtalanszor megcsillannak azon regényeiben, melyeknek tárgyát a nép világából meríti.

LUKINICH IMRE.

UJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— HATTYUFFY DEZSŐ. Költői levelezések. Kreskay Imre hátrahagyott irataiból életrajzi adatokkal s jegyzetekkel közli —. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 124 l. (Régi magyar könyvtár, 22. sz.) Ára 1 kor. 50 fill.

— HAVASS REZSŐ. Dalmáczia. Irta és a M. Tud. Akadémia 1905. nov. 6-iki ülésén bemutatta —. Budapest, 1906. Stephaneum kny. Nagy 4-r. 130 l. 111 illusztráczióval, 20 műmelléklettel és egy térképpel.

— HEGEDŰS JÁNOS. Kiss Ernő az aradi vértanu hős emléke. Nagybecskerek, 1906. Pleitz Fer. Pál kny. 4-r. 113 l. 18 képpel.

— HEGEDŰS (Stephanus —). Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Academiae Scientiarum Hungaricae ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit —. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 431 l. Két fény-nyomatú hasonmással. Ára 8 kor.

— HELMÁR ÁGOST. Magyarország története; l. *Gaál Mózes.*

— HENTALLER LAJOS. Kossuth Ferencz harminez parlamenti beszéde; l. *Kossuth Ferencz.*

— HOFFMANN ARNOLD. Az 1848/49-iki vörös-sapkás 9-ik honvédzászlóalj története. Kassa, 1906. Vitéz A. kny. 8-r. 76, 2 l. Ára 1 kor.

— HÜBNER EMIL. II. Rákóczi Ferencz és Czegléd városa. Irta —. Czegléd, 1906. 8-r. 11 l.

— ILLÉS JÓZSEF. Öröklés a női vagyonban az Árpádok korában. Irta —. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 13 l. (Különlenyomat a *Nagy Ferencz Emlékkönyv*-ből.)

— ISSKRUljEV KERESZTÉLY. Nenádovity Pál karlóczai metropolita: 1749—1768. Bölcsészetdoktori értekezés. Budapest, 1906. Barcza József kny. 8-r. 57, 2 l.

— JEGYZÉKE (Bars vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az

Digitized by Google

Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1906. Pesti kny. r. t. 8-r. 19 l.

— JEGYZÉKE (Trencsén vármegye községei és egyéb lakott helvei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1906. Pesti kny. r. t. 8-r. 32 l.

— JEGYZŐKÖNYVE (A muzeumok és könyvtárak országos szövetsége 1906 évi május-hó 24-én, Budapesten tartott ülésének —). Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 46, 2 l.

— JUBILEUMA (Dr. Márki Sándor tanári —). 1906. október 14. Kiadja az egyetemi ifjuság rendező bizottsága. Kolozsvár, 1906. Gombos Ferencz kny. Kis 8-r. 12 l. (Különlenyomat az *Ujság* 283. számából.)

— JURKOVICH EMIL. Beszterczebánya multjából. Irta —. Beszterczebánya, 1906. Hungária kny. 8-r. 114 l. Ára 2 kor.

— KASZÁK JÓZSEF. Thuróczy János élete és krónikája. Bölcsészetdoktori értekezés. Irta —. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. 82 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 22. sz.) Ára ?

— KAZINCZY FERENCZ levelezése. (K. F. összes művei. Harmadik osztály.) A M. Tud. Akadémia irod. tört. bizottsága megbízásából közzéteszi *Váczy János*. Tizenhatodik kötet. 1818 ápr. 1.—1819 decz. 31. Budapest, 1906. A M. Tud. Akadémia kiadása. Athenaeum kny. 8-r. XXXIX, 652 l. Ára 10 kor.

— KEMPELEN BÉLA. A nemesség. Útmutató az összes nemességi ügyekben. Genealogiai és heraldikai kézikönyv. Irta —. Budapest. 1907. Pátria kny. 8-r. VIII, 142 l. Ára 5 kor.

— KISS ISTVÁN (Rugonfalvi). II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé választása. Irta —. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 244 l. (Különlenyomat a *Századok* és a *Történelmi Tár* 1906 évi folyamából.)

— KOLLÁNYI FERENCZ. A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban. Székfoglaló (értekezés) — levelező tagtól. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 298 l. Ára 6 kor.

— KOSSUTH FERENCZ harmincz parlamenti beszéde. Életrajzi adatokkal kiséri *Hentaller Lajos*. A beszédeket sajtó alá rendezte *Szatmári Mór*. Budapest, 1906. Kunossy Vilmos és fia kny. 8-r. 302 l. Számos képpel.

— KOVÁTS S. JÁNOS. S. Gy. Egyetemes története; l. *Sebestyén Gyula*.

— KÖNYVES TÓTH KÁLMÁN. Bocskay István a magyar nemzet Nehémiása. A bécsi békekötés háromszázadévi évfordulója alkalmára irta s a debreczeni ref. nagytemplomban elmondta 1906 máj. 21-én —. Debreczen, 1906. Városi kny. 8-r. 19 l.

— KRÁLIK LAJOS. Görgey Arthur. A vádaskodás. Szobra. Reliefjei. Képei. Irta —. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 134 l. Ára 2 kor.

— KUBINYI MIKLÓS. A felső-kubini Kubinyi család leszármazása. A család tagjai számára irta —. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. XIII, 2, 459 l. Három melléklettel, tizenkét genealogiai táblával s a szövegbe nyomott képekkel. (A felső-kubini Kubinyi cs. története és leszármazása. Szerkesztik és kiadják *Kubinyi Ferencz* (†) és *Kubinyi Miklós*. Második köt.) Ára fűzve 25 kor.

— KUDORA JÁNOS. Emlékbeszéd Szondy György fölött. Ipolyság, 1906. Neumann kny. 8-r. 7 l.

— LEA (Henry Charles —). A history of the inquisition of Spain. Vol. I. New-York, 1906. Macmillan. 8-r. XII, 620 l.

— LEDERER BÉLA összegyüjtött munkái. Kiadja *Angyal Dávid*. I. köt. Tanulmányok. — II. köt. Könyvbirálatok. — III. köt. Fordítások. Vegyesek. — IV. köt. Idegen nyelveken megjelent munkák. Budapest.

Digitized by Google

1906. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 4, XVI, 305, 4 l., 451 l., 367 l., 269, 2 l. Arczképpel.

— Leisching Ed. Historische Interieurs und Möbel. Zusammengestellt von —. Mit Text von *August Schestag*. Sopron, 1906. Röttig Gusztáv és fia kny. 8-r. 23 l.

— Lengyel Miklós. Tompa Mihály élete és művei. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 243 l.

— Létmányi Nándor. Szent László és utódai. — A tatárjárás és az utolsó Árpád-házi királyok; l. *Csuday Jenő*.

— Lukianos. Hogyan kell történetet írni? Bevezette, fordította és jegyzetekkel kisérte *Márffy Oszkár*. Budapest, 1906. Pesti kny. r. t. Nagy 8-r. 28 l. (Különlenyomat Wagner Manó rákospalotai nyilv. jogú főgymnasiuma polgári és elemi iskolájának 1905/906 évi Értesítőjéből.)

— Mágocsy-Dietz Sándor. Emlékbeszéd Staub Móricz lev. tag fölött. Olv. a M. Tud. Akadémia 1906. máj. 28-án tartott összes ülésén. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 44 l. Arczképpel. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XIII. köt. 3. sz.) Ára 80 fill

— Márffy Oszkár. Hogyan kell történetet írni? l. *Lukianos*.

— Melhárd Gyula. A székesfejervári őrkanonokság története. Irta —. Veszprém, 1906. Egyházm. kny. 8-r. 47 l. Ára 1 kor.

— Melhárd Gyula. Somogy vármegye a rendi országgyűléseken. I. 1661—1812. Közli —. Veszprém, 1906. Egyházm. kny. Nagy 8-r. 456, 2 l. Ára 5 kor.

— Mezarthim. Rákóczi sírja. Felebbezés a nemzethez! Irta —. Kassa, 1906. Vitéz A. utóda kny. Kis 8-r. 21 l. Ára 50 fill.

— Műemlékei (Magyarország —); l. *Forster Gyula*.

— Névtára (A kiváltságos cisterci rend zirczi, pilisi, pásztói és szentgotthárdi egyesített apátságainak —) az 1906—1907 iskolai évre. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. 124 l. (A cisterci rend története Magyarországon 1142—1906. 9—92. ll.)

— Oklevelei (A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett —). I. 1241—1526. (Szerkesztette *Kammerer Ernő*. Kiadja gróf *Apponyi Sándor*.) Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. XXXVIII, 528 l. Egy genealogiai táblával.

— Paschini (Pio —). San Paolino patriarca († 802) e la chiesa Aquileiese alla fine del secolo VIII. Udine, 1906. Crociato. 8-r. VIII, 189 l.

— Persián Kálmán. A mezőkövesdi Ujfalvy család. Kolozsvár. 1906. Gámán J. örököse kny. 8-r. 19 l.

— Podhraczky Rezső. A statisztika története és irodalma, Nagyvárad, 1906. Sonnenfeld Adolf kny. 8-r. 32 l.

— Radó Sámuel. Politikai olvasókönyv. Irta —. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. VII, 384 l. Ára 5 kor.

— Riedl (Frederick —). A history of Hungarian Literature. London, 1906. Kis 8-r. X, 294 l.

— Roth (Victor —). Geschichte der deutschen Baukunst in Siebenbürgen. Strassburg, 1905. 8-r. VIII, 130 l. 24 fénynyomatú táblával.

— Schestag (August —). Historische Interieurs u. Möbel; l. Leisching.

— Schmall Lajos. Buda-Pest utczái és terei. Adatok a budapesti utczák és terek elnevezéséhez és történetéhez. Irta —. Budapest, 1906. A székesfőváros házi kny. Kis 8-r. 192, 2. l. Ára?

— Sebestyén Gyula Egyetemes története. A felső kereskedelmi iskolák számára. Átdolgozta *Kováts S. János*. III. köt. Legújabb kor (1815—1871) és a kereskedelem története. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 159 l. Ára 2 kor. 20 fill.

Digitized by Google

— SOUVENIR de la translation en Hongrie des restes précieux du Prince François Rákóczi II. de la Princesse Hèléne Zrinyi, sa mère, du Prince Joseph Rákóczi, son fis, de la comtesse Bercsényi, née Csáky. (Ugyanaz magyarúl is.) Konstantinápoly, 1905. 8-r. 8, 8 l. Nyolcz képpel.

— STROMP LÁSZLÓ. Magyar protestáns egyháztörténeti adattár; l. *Adattár.*

— SZATMÁRI MÓR. Kossuth Ferencz harmincz parlamenti beszéde; l. *Kossuth Ferencz.*

— SZÉCHY KÁROLY. Gróf Zrínyi Miklós költői művei; l. *Zrínyi Miklós.*

— SZINNYEI JÓZSEF. Magyar irók élete és munkái. A M. Tud. Akadémia megbizásából írta —. X. köt. (Popeszku—Rybay.) Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 2, 1430 l. Ára 12 kor.

— THALLÓCZY LAJOS és Győry Tibor. Thököly Imre betegsége. I. A kórtörténet adatos összeállítása, 1678—1705. Irta —. II. A kórtörténeti adatok orvosi megbírálása. Irta —. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 21 l. (Különlenyomat a *Századok* 1906 évi október-havi számából.)

— THÚRY ETELE. Iskolatörténeti adattár; l. *Adattár.*

— VÁCZY JÁNOS. A magyar irodalom története. Középiskolák s tanitóképző intézetek használatára. II. köt. Kisfaludy Károlytól napjainkig. Második javított kiadás. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 344 l. Ára 3 kor. 80 fill.

— VÁCZY JÁNOS. Kazinczy Ferencz levelezése; l. *Kazinczy Ferencz.*

— VÁRADI ANTAL és Falk Zsigmond. Emléklapok Toldy Ferencz születése századik évfordulójának emlékére. A M. Tud. Akadémia által 1906. márcz. 25-én tartott ünnepély alkalmából. Budapest, 1906. Pesti kny. r. t. 2-r. 40 l.

— VERESS ENDRE. Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai (1591—1618). A M. Tud. Akadémia tört. bizottsága megbizásából hazai és külföldi levéltárakban gyüjtötte és közrebocsátja —. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. LII, 739 l. Egy fénynyomatú hasonmással. (Magyar Történelmi Emlékek. Első oszt. Okmánytárak, XXXII. köt.) Ára 15 kor.

— VERESS ENDRE. A bolognai Marsigli-iratok magyar vonatkozásai. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 44 l. Marsigli egykorú arczképével. (Különlenyomat a *Magyar Könyvszemle* 1906 évi folyamából.)

— VERESS ENDRE. Déva vára és uradalma I. Rákóczy György fejedelem idejében. (1630—1648.) Levéltári kutatások alapján irta —. Déva, 1906. Hirsch Adolf kny. 8-r. 44 l. (Különlenyomat a Hunyad-m. tört. és rég. társulat XVI. Évkönyvéből.)

— WOLFNER PÁL. A szoczializmus története és tanitásai. Második kiadás. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. VII, 170, 2 l. Ára 2 kor.

— YOLLAND (Arthur —). Alexander Petőfi, poet of the hungarian war of independence. Budapest, 1906. Kis 8-r. 62 l.

— ZIVUSKA JENŐ. A beszterczebányai m. kir. erdőigazgatóság régi okiratainak tartalomjegyzéke. Kiadja a beszterczebányai m. kir. erdőigazgatóság. Beszterczebánya, 1906. Machold Fülöp kny. 8-r. VI, 288, 2 l.

— ZRINYI MIKLÓS (Gróf —) költői művei. A M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából a költő kéziratai alapján sajtó alá rendezte s jegyzetekkel kisérte *Széchy Károly* lev. tag. Széchy Károly jegyzeteit sajtó alá rendezte s hagyatékának felhasználásával a bevezetést írta *Badics Ferencz* lev. tag. A M. Tud. Akadémia kiadása. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 8-r. XLVIII, 428 l. Ára 16 kor.

Digitized by Google

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1907 évi jan. hó 17-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Géza, dr. Bleyer Jakab, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, id. Daniel Gábor, dr. Demkó Kálmán, dr. Dézsi Lajos, Emich Gusztáv, dr. Fejérpataky László, Kollányi Ferencz, dr. Komáromy András, dr. Mangold Lajos, dr. Mika Sándor, dr. Ortvay Tivadar, Pettkó Béla, dr. Reiszig Ede vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök, minekutánna az ülést megnyitotta s jegyzőkönyv-hitelesítőkűl dr. Borovszky Samu és dr. Komáromy András vál. tagokat fölkérte, —

1. a részvét hangján emlékezik meg gróf *Zichy Jenő* és *Hegedüs Sándor* társ. alapító tagok elhunytáról, s jelenti, hogy az elnökség a társulat nevében koszorut helyezett ravatalaikra.

A vál. a jelentést tudomásúl vévén, elhunyt nagynevű tagtársaink emlékét fájdalmas részvéte jeléűl jegyzőkönyvében megörökíti.

2. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint *ajánltatnak évd. r. tagokúl 1907-től:* Horánszky Lajos Budapesten (aj. Csánki Dezső), Loránd Lajos okl. középisk. tanár Budapesten (aj. a titkár), Marczinkó Ferencz főgymn. tanár Budapesten (aj. Bleyer Jakab), Peszeki Ferencz theologiai tanár Nagyváradon (aj. Karácsonyi János), Radics (Cseh) Vendel ügyvédsegéd Temesvárt (aj. a titkár), dr. Šišić Ferdo egyetemi tanár Zágrábban (aj. Csánki Dezső), a dési m. kir. áll. főgymnasium (aj. Lukinich Imre).

Megválasztatnak.

Digitized by Google

3. Turchányi Tihamér r. tag felolvassa: *A magyar társadalom a tatárjárás küszöbén* cz. dolgozatát.

Köszönettel fogadtatik.

4. Titkár előterjeszti az 1906 évi decz. havi pénztári kimutatást, mely szerint összes bevétel volt ..... 22,513 kor. 88 fill.
összes kiadás ..... 18,673 » 01 »
maradvány ..... 3840 kor. 87 fill.
Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő ..... 5077 kor. — fill.
követelést, 1906. decz. 31-én összesen ..... 8917 kor. 87 fill.
készpénz állott a társulat rendelkezésére; ebből azonban a Bay Ilonától adott s hátrább külön intézkedés tárgyát képező 1000 kor. mint különös czélra a társ. rendelkezésére bocsátott összeg levonandó.

A tudomásúl vett kimutatás a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

5. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 61651-1906. sz. értesítése szerint 200 kor. az 1906 évi 57. jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében tőkésíttetett.

Tudomásúl vétetik.

6. Következik a f. évi r. közgyűlés napjának és tárgyainak kitűzése.

A f. évi r. közgyűlés márcz. hó 21-én csütörtökön d. u. 5 órakor fog megtartatni. *Tárgyai:* 1. Megnyitó beszédet mond gróf *Teleki Géza* elnök. 2. Elnök és két alelnök választása az 1907—1909 évi cyklusra. 3. Az ig. választmányból az 1904—1906 évi cyklus lejártával szabályszerint kilépő tizenkilencz, illetőleg ezek, valamint az 1905—1907 és 1906—1908 évi cyklusbeliek közül elhalt egy-egy (Csaplár Benedek, báró Radvánszky Béla, gróf Zichy Jenő), összesen huszonegy vál. tag helyének betöltése; továbbá a mult évben módosított alapszabályok 21-ik szakasza értelmében három új vál. tag választása, azon megjegyzéssel, hogy az újonan választandó tagok szavazataiknak fogyólagos arányában fognak az 1907—1909, 1906—1908 és 1905—1907 évköri vál. tagok közé beosztatni. 4. *Márki Sándor* vál. tag *Cum deo pro patria et libertate* cz. alatt II. Rákóczi Ferenczről készülő munkájának egy fejezetét fogja felolvasni. 5. Jelentés a társulat mult évi munkálkodásáról. 6. Az 1906 évi záró számadás és az 1907 évi költségvetés bemutatása.

Az ig. választmányból ez alkalommal a következő tagok lépnek ki: Barabás Samu, † Csaplár Benedek, id. Daniel Gábor, Emich Gusztáv, Kammerer Ernő, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Kollányi Ferencz, Komáromy András, Mika Sándor, Nagy Gyula, Nátafalussy

Digitized by Google

Kornél, Némethy Lajos, herczeg Odescalchi Arthur, Ortvay Tivadar, Óváry Lipót, Reiszig Ede, Szendrei János, Szilády Áron.

7. Az 1904—1906 évi cyklusra megválasztott gazdasági bizottságnak és a rendkivüli felolvasásokat rendező bizottságnak mandatuma a mult év végével szintén lejárván, —

az 1907—1909 évkörre a *gazdasági bizottság* tagjaivá dr. Borovszky Samu, dr. Császár Elemér, Emich Gusztáv, dr. Fejérpataky László vál. és dr. Reiner Zsigmond alapító tagok, az ügyv. alelnök elnöklete alatt működő *rendkivüli felolvasásokat rendező bizottság* tagjaivá pedig id. Bánó József, dr. Boncz Ödön, dr. Fejérpataky László és Tagányi Károly vál. tagok választatnak meg egyhangulag.

8. Olvastatik Arad szabad kir. város törvényhatósági bizottságának 711-1906. kgy. sz. a. kelt átirata, melyben véleményt kér azon Kecskemét város törvényhatósági bizottságától kiindult országos mozgalom czélja iránt, hogy a II. Rákóczi Ferencz korára vonatkozó adatok összegyüjtessenek, kiadassanak, monographiákban feldolgoztassanak s ezeknek alapján a Rákóczi-kor összefoglaló története megiratván, egyrészt az általánosan beszélt európai nyelvekre lefordítva külföldön elterjesztessék, másrészt annak népies kivonata a magyar nemzet legalsóbb rétegei számára is hozzáférhetővé tétessék.

Hasonló tárgyú Liptó vármegye közönségének 138-1906. kgy. sz. átirata is, mely szerint Kecskemét város körlevelének czéljával egyetértve elhatározta, hogy a Rákóczi-korban a megye területén lefolyt *liptai próba* elnevezés alatt ismert csatának s a vele kapcsolatos eseményeknek történetét pályázat útján, önálló forrástanulmány alakjában megiratja, a legbecsesebb pályamunkát 500 koronával jutalmazza, s utasítja az alispánt, hogy a pályázat kiírása és a pályamunkák annak idején leendő megbírálása czéljából lépjen társulatunkkal érintkezésbe.

A vál. Arad város átiratából úgy látja, hogy egy országos mozgalomról van szó s így valószínű, hogy más törvényhatóságok is fognak hasonló tartalmú átiratokkal a társulathoz fordulni. Ez okból a netalán még beérkező megkereséseket bevárandóknak tartja, hogy a különböző törvényhatóságok álláspontját megismervén, a Rákóczi Ferencz és kora történetének egyöntetű, s a halhatatlan emlékű fejedelemhez méltó megírása kérdésében szellemi támogatását Arad város törvényhatóságának hazafias készséggel felajánlhassa.

A mi Liptó vármegye közönségének átiratát illeti, a társulat a pályakérdésnek az alispánnal egyetértőleg való kiírását s a beérkezendő pályamunkáknak megbírálását szíves készséggel magára

Digitized by Google

vállalja s az elnökséget utasítja, hogy Arad város és Liptó vármegye közönségét a vál. határozatáról értesítse.

9. Titkár előterjeszti az Országos paedagogiai könyvtár és tanszer-muzeum elnökségének mult hó 25-én a társulathoz intézett értesítését, a könyvtárnak hetenként hétfőn, szerdán, csütörtökön, szombaton és vasárnap a meghatározott időben való ingyenes használatáról.

Tudomásúl vétetik.

10. Bemutatja az Emke elnökségétől és a szászvárosi ev. ref. Kuun-collegium igazgatóságától érkezett felhívást, melyben a collegium előtt gróf Kuun Kocsárdnak és Kuun Gézának állítandó emlékre adakozásra hívják fel a magyar társadalmat.

Tudomásúl vétetik, azzal, hogy a kik a nemes czélra adakozni óhajtanak, szíveskedjenek a titkári hivatalban jelentkezni.

11. Felhatalmazást kér az iránt, hogy *Károlyi Árpádnak* a Bocskay-emlékünnepélyen tartott nagybecsű felolvasását, a *Szendrei János* által bemutatott emlékek egynémelyikének hasonmásával illusztrálva a »Magyar Tört. Társulat felolvasásai« cz. vállalat 4-ik füzete gyanánt a társulat költségén 100—150 példányban kinyomtattathassa.

A felhatalmazás megadatik.

Zárt ülésen —

12. Nagy József r. tag beadványa, —

13. Bay Ilona úrnő adománya, —

14. a társ. évd. r. tagjai ügyében intézkedett a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Borovszky Samu s. k.
vál. tag.

Dr. Komáromy András s. k.
vál. tag.

Digitized by Google

3. füzet. XLI-ik évfolyam. Márczius 15.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

NAGY GYULA
TITKÁR.

1907 ÉVI FOLYAM

III. FÜZET.

BUDAPEST.
NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1907.

Digitized by Google

TARTALOM.

	Lap
Pata és Ujvár megyék. Irta **Bártfai Szabó László**	193
Zermegh János és munkája. (Második és befejező közl.) Irta **Sörös Pongrácz**	219
Műveltségtörténeti közlemények. II. A magyar malom. (Második és bef. közl.) Irta **Takáts Sándor**	236

Történeti irodalom.

Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina. VIII. IX. Bd. Ism. **Téglás Gábor**	250
Stephanus Hegedüs: Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Ism. **Békefi Remig**	257
Relković Néda: Buda város jogkönyve. Ism. **D. S.**	260
Elekes Mihály: Rozsnyai Dávid élete és művei. Ism. **Gálos Rezső**	262
Mészöly Gedeon: Tinódi Sebestyén. Ism. **Császár Elemér**	265
R. W. Seton Watson: Maximilian I. Ism. **Kropf Lajos**	267

Tárcza.

Defoe Dániel a Rákóczi-mozgalomról. Irta **Kr. L.**	269
Vegyes közlések	270
Értekezések az 1904/905 évi iskolai Értesítőkben. Ism. **Lukinich Imre**	272
Szláv történeti szemle. Irta **Margalits Ede**	276
Uj könyvek	281
Hivatalos Értesítő	284
Kérelem tagtársainkhoz	287
Aláirási felhívás	288

A **Magyar Történelmi Társulat** ig. választmánya legközelebbi rendes ülését *április 18-án* fogja megtartani.

KÉRELEM.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy **lakásváltoztatásaikat kellő időben, legkésőbb minden hónap 8-ikáig, közvetlenül a titkári hivatalnál (I. Vár: Orsz. Levéltár)** sziveskedjenek bejelenteni, nehogy a kései vagy elmulasztott bejelentés miatt füzeteik eltévedjenek.

Reklamációkat csak három hónapon belül vehetünk figyelembe!

Kérjük a történelmi művek szerzőit és kiadóit, hogy műveik és kiadványaik egy-egy példányát ismertetés végett a Századok szerkesztőségéhez (I. Vár: Országos Levéltár) beküldeni szíveskedjenek.

OROSZ ERNŐ tagtársunknak HEVES ÉS A VOLT KÜLSŐ-SZOLNOK EGYESÜLT VÁRMEGYÉK NEMES CSALÁDJAI cz. munkáját, melyről január-havi füzetünkben közöltünk ismertetést, a M. Történelmi Társulat tagjai a titkári hivatal útján rendelhetik meg. A munka bolti ára 10 korona; **kedvezményes ára a társulat tagjai részére 7 korona**; csinos vászonkötésben **9 korona.**

Digitized by Google

PATA ÉS UJVÁR MEGYÉK.

Közel félszázada már, hogy *Pata* vármegye fogalma a történetirodalomban megszületett. A *Századok* 1872 és 1873 évi folyamaiban e kérdésről két elhunyt történettudósunk, Balássy Ferencz és Botka Tivadar erős vita alakjában mérték össze fegyveröket. Balássy a vármegye létezését vitatta, Botka pedig meggyőződéssel tagadta azt. Idő folytán mégis úgy látszott, hogy Balássy eszméje volt életrevalóbb, mert Heves vármegye millenniumi történetének első kötetében diadallal szőtte be a vármegye kialakulásának elméletébe az eltűnt Pata vármegyéről szóló fejezetet is.

Az említett két történettudós között eredetileg is nagy volt a nézeteltérés a vármegyék létrejöttének, illetőleg a *vár-ispán* és *megye-ispán* hivatalának kérdésében. Balássy felfogása a Szlemenics-Lehoczky és Pesty-féle iskola tanításának oldalhajtásaként tekinthető. Nem vette szorosan különbözőnek a megye-ispán és vár-ispán jogkörét, de mind a kettőt már kezdettől fogva egyforma hatalommal felruházottnak tartotta. Szerinte egymással semmi viszonyban nem voltak, tehát voltaképen két megye volt minden vármegye területén: királyi és nemesi megye külön-külön ispánnal. Balássy tehát nem vallotta a vármegye egységes voltát, mint az iskola többi tagjai. A velök szemben álló tábor a ma is elfogadott felfogást tanította, hogy t. i. a vármegye ispánja az alatta álló területnek gazdasági, katonai és közigazgatási vezetője is volt. A nemesség a XIII-ik század közepéig csak földrajzilag él a vármegye területén, jogilag nem. Botka a két felfogás közt ingadozott, s Balássy e téren vette föl vele először a vitát. Bár mindez tárgyunkat csak távolabbról érinti, a továbbiak megértésére mégis előre kellett bocsátanunk.

Pata vármegyéről a tulajdonképeni eszmecsere egy kis félreértésből eredett. Balássy Ferencz az egri egyházmegyei *Emlékkönyv*-ben (1865) a főesperességek történetét fejtegetve azt állította, hogy az *archidiaconatus de Novo Castro* területe Sáros vármegyére esett. Ezt Botka akkép általánosította, hogy

Digitized by Google

a *Novum Castrum*-hoz tartozó terület alá sorolandó a mai Sáros vármegye is, tehát szoros egységet alkotott Aba- és Heves-Ujvár megyékkel, melyek az Árpád-kori oklevelekben szintén *Novum Castrum* néven említtetnek.[1])

Balássy nem késett félreértett szavai helyreigazításával. Válaszában [2]) kijelenti, hogy az egyházi elnevezés nem fedi a megyeit, mert van sárosi várispánság, sőt 1323-tól kezdve már Sáros-vármegyei főispánokkal is találkozunk okleveleinkben. Feleletének középpontja az *Ujvár* név magyarázata volt, mely alkalmat adott neki Heves vármegye megalakulásáról való felfogása kifejtésére. Hogy a kérdés eszmemenetét szorosan kövessük, arra egyrészt a tárgy világos megértésének czélja serkent bennünket, másrészt az a körülmény, hogy ritka történeti fogalom létrejötte mutat annyi következetlenséget és félreértést, mint ez.

Balássyt az okleveleinkben előforduló elnevezések: *comitatus Novi Castri, Aba-Ujvár* és *Ujvár* viszik bele, hogy külön vármegyét vegyen fel *comitatus Aba-Ujvár* néven, mely a tulajdonképeni Abaujvár-megyétől megkülönböztetendő, a mennyiben középpontja a Mátra keleti alján elterülő valamely várispánság, területe pedig a mai Pásztótól Pétervásárig, Hasznostól le Hatvanig nyúló föld volt. Heves vármegye területén e mellett még a hevesi vár-ispánság állott fen, melynek területét szintén körvonalozza. A két vár-ispánság a XIII-ik század közepe táján egyesül *Heves-Ujvár* megye néven. Négy oklevelet hoz fel az *Ujvár* név magyarázatára, de magyarázat, indokolás nélkül kijelenti, hogy az egri püspökség alapítása, tehát Szent István király idején a Mátra vidéke már *Pata vármegye* néven ismert területet alkotott. Mindezt a ma is meglevő *patai főesperesség* neve bizonyítja. A vár-ispánság megrongált vára helyén Aba Samu király *új várat* épített, mely a mai Pásztó vagy Hasznos faluk határában állott. Különösen erős támasztékot keres a Váradi Regestrum nehány félreértett esetében. — II. Endre király 1234 évi adománylevelét, melyet alább bővebben tárgyalunk, érdekesen magyarázza. E szerint Pél és Pata birtokok a mai Abaujvár megyében feküdtek, de ha Hevesben volnának is, ez csak azt jelentené, hogy Heves vármegyét vagy annak egy részét hajdan szintén *Novi Castri comitatus*-nak nevezték.[3]) — A felelet harmadik része Kemej vármegyéről (?) szól, de ezzel most nem foglalkozunk.

[1]) *Századok*, 1871. 389—399. ll.

[2]) Viszhangúl Botka Tivadarnak a vármegyékről írt közleményeire. *Századok*, 1872. 231—237. 306—316. ll.

[3]) Id. h. 315—316. ll. Balássy később látta be, hogy csak az elneve zésekben található zavart gyarapította felfogásával.

Digitized by Google

Balássy fejtegetése kevés eredeti kutatásra vallott, inkább ügyes szóvitának volt tekinthető. Indokolásai azonban épen nem álltak erős alapon. Ez indította Botkát rövid idő alatt az ő tartalmas válasza megírására, mely a Századok még azon évi folyamában megjelent.[1])

A három vármegye egységére bizonyságúl azt hozza fel, hogy a XIII-ik században csak újvári ispánok vannak s ezek névsorát az addig kiadott anyagból elég jól össze is állítja ; az 1234 évi adománylevélben említett Pély birtok Heves, Pata azonban Aba-Ujvár megye területén feküdt.[2]) Úgy látja, hogy Pata vármegyét valósággal Balássy találta ki ; állítása mellett egy árva okiratot, egyetlen hazai vagy külföldi krónikást vagy csak egy gyönge szóhagyományt sem hozott fel. Nem tartja megokoltnak a *Pata* elnevezést, mert több vezér volt, a kiről megyét nem neveztek el, s a főesperességek sem vették mindig valamely megyéről elnevezésöket, a mire több példát idéz. Ok nélkül való dolog Aba Samuról feltenni, hogy az Abaujvár-megyei Ujváron kivül más várat épített, melynek nyomait hiába keresnők.

Balássy a vita további folyamán még kevésbbé érezte magát szilárd talajon. Irt ugyan két terjedelmesebb czikkelyt nézete megvédésére,[3]) de érvei a korábbiaknál is gyöngébbek. Botka állítását a *comitatus* szó rossz értelmezésének tulajdonítja (szerinte = vár-ispánság), *Mátra-* vagy *Pata-Ujvár* megyét az egri püspökség birtokait megerősítő 1261 évi oklevél teljesen hibás szövege alapján bizonyítja,[4]) majd ismét a vár-ispánság és megye fogalmának ismert fejtegetésébe mélyed. Pata-Ujvár helyét újra egy nem is középkori kastély romjaiban iparkodott felfedezni. Balássy az ő tárgyi készültségéhez mérten kevés anyaggal ment bele a küzdelembe ; a feltalált nehány adatot erőszakosan magyarázta saját czéljának megfelelően, s fejtegetései többnyire szóvitában laposodtak el.

Hogy Pata vármegyét a történetírás nem ejtette el, abban Balássynál nagyobb része volt Pesty Frigyesnek. Mindkét úttörő munkájában több fontos adattal kelt Balássy felfogásának védelmére, s ekkor úgy látszott, hogy az elmult tizenegy esztendő kutatásai megerősítették Pata vármegye létezését. Pesty az *Eltűnt régi vármegyék*-ben szóról szóra átveszi Balássy meg-

[1]) Tájékozás Balássy Ferencz »Viszhangjai« körül, a vármegyék első alakulásáról. *Századok*, 1872. 532. 704. ll.

[2]) Ebben, mint alább látni fogjuk, tévedett.

[3]) Viszhang Botka Tivadar »Tájékozás«-ára a vármegyék alakulása kérdésében. *Századok*, 1873. 81. 153. ll.

[4]) *Fejér :* Cod. Dipl. IV. 3. 39. l. Ennek máig sem jelent meg hitelt érdemlő szövege. V. ö. Balássy : Heves vm. tört. I. 298—302. ll.

Digitized by Google

okolatlan kijelentéseit, a vármegye felfedezését teljesen neki tulajdonítván.[1]) Adataiból a névhasználat puszta összeállításán kivül egyéb haszna nem volt a történettudománynak, de ez is csak még jobban összezavarta az eddigi nézeteket. Vizsgálódásainak teljesen értéktelen következtetés az eredménye, midőn azt mondja, hogy a tatárjárás előtti korban Ujvár sohasem jelentett egyebet, mint Aba-Ujvárt. — Másik munkájában, a *Várispánságok története*-ben külön tárgyalja a patai várispánságot a hevesitől.[2]) De itt sem mond semmi fontosat. Csupán az a kijelentése vet világot felfogására, hogy nem tudja, mikor szünt meg Ujvár (Pata-Ujvár) királyi birtok lenni, — mikor az Árpád-korban sohasem volt az.

Pesty munkái megjelenése után ismét elmult tizenhat esztendő addig, míg Heves vármegye millenniumi története napvilágot látott. Balássy immár élemedett korával járó makacssággal ragaszkodott régi felfogásához. Ezt vette bele némi bővítéssel az új munkába is, és megesett rajta az a furcsaság, hogy adatok helyett Pesty Frigyessel bizonyítja felfogása helyességét, a ki — mint láttuk — viszont neki tulajdonitá a felfedezés dicsőségét.

Azóta megint letűnt egy évtized, és Pata vármegyével nem foglalkozott a történettudomány. A kérdés pedig azért is fontos, mert szorosan összefügg Ujvár megye fogalmával, mely ezideig még szintén nincs tisztázva. Hogy a vita során kialakult felfogás tarthatatlan, azt a levont eredmény bizonyítja. E szerint Pesty és Balássy a következő tényeket állapították meg:

1. A honfoglaló Ed és Edömér vezérek unokája a X-ik század végén vagy a XI-iknek elején Patán várat épít.

2. Ezt Aba Samu újra építi, körülötte várispánságot létesít.

3. De már Szent István előtt megvolt Pata vármegye (tehát a várispánság létesítése előtt), mert a főesperesség már ettől kapja elnevezését.

4. Heves és Pata-Ujvár külön várispánságok. Ezek a XIII-ik század folyamán ismeretlen módon egybeolvadnak *Heves-Ujvár* megyévé. A vármegye a kisebb hevesi várispánságtól nyeri nevét.

5. Az összes középkori emlékek rendszertelenül és zavarosan használják az *Ujvár*, *Heves* és *Aba-Ujvár* elnevezéseket. (Pata- és Mátra-Ujvár sehol sem fordúl elő.)

Hogy e tételek mindegyike tarthatatlan, azt könnyen beláthatjuk. A kérdést természete szerint két részre osztva

[1]) Id. m. 148—190. ll.
[2]) Id. m. 252. 352. ll.

Digitized by Google

tárgyalom az alábbiakban: 1. Volt-e *Pata* vármegye? — 2. Mit kell értenünk *Ujvár* megye neve alatt, tekintettel Sáros, Heves és Abaujvár megyék kialakulására.

I. PATA VÁRMEGYE.

Kételkedésem Pata vármegye létezésében, megvallom, onnan eredt, hogy nevét semminemű középkori emlékünkben feljegyezve nem találtam. Nehéz feladat volt Balássynak Kemej vármegye létezésének bizonyítása is, de azt mint provinciát a Váradi Regestrum névszerint említi. Ott is abból következtetett, hogy a kemeji főesperesség a már meglevő vármegye területén alakult. Pesty Frigyes is érezte Pata vármegyét illetőleg a nehézséget, a melyen úgy iparkodtak segíteni, hogy Ujvár megye elnevezéseinek »némelyikét« *Pata*, máskép *Mátra-Ujvár* megye számára foglalták le.[1])

A név eredetét általában Anonymusnak krónikája 32-ik fejezete végén levő ismeretes állítására alapítják, mely szerint a Mátra vidékét Árpád vezértől Ed és Edömér vezérek szállásbirtokúl kapták, majd unokájok épített a mai Pata falu határában várat. Utódaiknak egyike volt Aba Samu király is. Anonymust a helynevek magyarázatában még Eger vidékére nézve sem tartom csalhatatlan kútfőnek, mint az egri egyháztörténet írói eddig tették. Aligha fog igazolást nyerni valaha az a hitök, hogy Névtelenünk egri egyházmegyei pap volt. Legalább az Eger-vidéki helynevek ismeretéből erre nem lehet következtetni, mert a Névtelen nagyon jól ismerte a Dunántúl topographiáját is, mely tudását bizonyára a királyi udvarban szerezte.

Anonymus adatát szemügyre véve, bizonyosnak fogadhatjuk el, hogy — ha Ed és Edömér valóban az Aba nemzetség első ismert ősei — az Aba nemzetség tagjai a Mátra vidékét szállásúl bírták a honfoglalás kora óta. A vezérek unokája azonban aligha épített a X-ik században várat. Erre szükség sem volt, de a magyarság akkori életmódjának sem lett volna megfelelő. Az Aba nemzetségnek több Pata nevű tagja él a XII-ik század folyamán. Ezek egyike építhetett az említett helység fölötti hegyen földdel körülsáncolt lakóházat, melyet idő multával a nemzetség ott lakó tagjai mindjobban megerősítettek.[2]) De a dolog lényegére nézve mindegy, akár Pata nevű úrtól — noha erre hasonló pél-

[1]) Debrővölgyet a XVIII. századi összeírások *Mátra-mege* területnek írják, s ebből hibás magyarázattal lett *Mátra-megye*. Területileg ez nem azonosítható a patai kerülettel. (Adatok az egri egyh. tört. III. 505. l.)

[2]) *Karácsonyi*: A m. nemzetségek, I. 20. l.

Digitized by Google

dául a dunántúli Pata-vár keletkezését nem használhatjuk fel — akár más módon nyerte elnevezését. A XIII-ik században a Mátra keleti alján találjuk Pata birtokot (várbirtoknak sohasem nevezik okleveleink), sőt Pata patakot is.[1]) Ennyit mond tulajdonképen Anonymus.

Balássy és Pesty azonban érthetetlen módon belemagyarázták azt is, hogy a várat később Aba Samu újra felépíttette. Ez nincs benne a Névtelen elbeszélésében. Aba Samu neve csupán annyiban tartozik a dologhoz, hogy ő is az említett vezérek utódainak egyike, tehát az Aba nemzetség tagja, a mit a történetírók általában el is fogadtak.[2]) Krónikáink ugyan említik, hogy Aba Samu király épített várat, de ez — mint fejtegetésünk második részében látni fogjuk — semmiképen sem lehetett a patai földvár. A nemzetség mátra-alji birtokainak központja soha sem volt Pata, s az egész középkoron át nem is épült valóságos vár az említett erősség helyébe.[3]) Ha Aba Samu király tartott is udvart Pásztón, az halálával hamarosan feloszlott, a nemzetség a benei régi várat építette fel erősséggé, mely a környékbelieknek is menedéket nyujtott. A patai birtokrészeket Ágasvárból védték.[4])

Módunkban van Pata történetét az egész középkoron végig áttekinteni, még pedig az eddig ismert adatoknál nagyobb anyag segítségével. Kutatásunk részleges eredményeiből vonhatunk majd meggyőző következtetést tárgyunkra.

Anonymus említett adata a legrégibb a patai birtokról. A nagybirtokú Aba nemzetség vetélkedése a trónra jutott Árpádokkal hosszabb ideig tartott; a törzsek közt folyt versengésnek Aba Samu csak egyik merészebb személyesítője. De már a XIII-ik században belátják a nemzetség tagjai a küzdelem eredménytelenségét, szakítanak hagyományaikkal, úgy hogy II. Endre király leghívebb támogatói közé számíthatta a nemzetség tagjait. Természetes következésül jelennek meg ezután a nemzetségből eredő családok számára tett birtokadományozások.

Első okleveles adatunk a patai birtokról 1234-ből való. II. Endre az Aba nemzetségbeli Sixtus fiának Demeternek, Kálmán herczeg főétekfogójának, a ki gyermekkora óta áll az udvar szolgálatában, de rokonaival együtt főleg a Lodomeriá-

---

[1]) Ez a mai Vámosgyörkön átfolyó Nagypatak. Anjoukori Okmt. V. 454. l. — A XIV-ik században Patai család is él. *Fejér* id. m. X. 3. 121. l.

[2]) Turul, I. 121. l.

[3]) A nemzetség vára Benén volt már ez időben. Anjoukori Okmt. I. 3—6. ll.

[4]) Ezt a nemzetség Vata fia László lázadása miatt veszti el 1265-ben. *Wenzel:* Árpk. Uj Okmt. XI. 544. l.

Digitized by Google

ért folyt hadjáratokban tűnt ki vitézségével és áldozatkészségével, hat birtokot adományoz, u. m. Salan, Varas-Suklou és Wasyan Bihar-vármegyei birtokokat, továbbá Pélt és Pata birtok azon negyedrészét, mely eddig a vármegyéhez tartozott (que pridem comitatum contingebat), végűl Byna de Zurduk Ujvár-megyei birtokot,[1]) s mindezeket a vármegyei fenhatóság alól kiveszi.[2])

Bennünket első sorban a három utóbbi birtok érdekel. *Pél* és *Pata* a mai Heves vármegye területén feküsznek, *Szurdok-Bene* pedig Abaujban. Pél és Szurdok-Bene határát le is írja a király oklevele; ebből kétséget kizárólag meg lehet állapítani fekvésöket. *Pél* határában vannak: Oltuman mocsár, Soly föld (ma Sajfok), Holopy föld (Kolop határnév), Araka föld, Holmoy föld,[3]) Iwan föld (Hevesiván), Endrefalva (Szentandrás puszta), Palgar, Wesequen (Vezekény), En és Tyuld határhelyek. *Szurdok-Bene* fekvését Abaujvár megyében bizonyítják: a Hernád folyó, Weycha (Vécs) falu, Keech (Kércs) föld és Gradna (Garadna) falu. Balássyt e helyek magyarázatánál az ejtette tévedésbe, hogy az oklevél sorrendben halad egész Pély határa leírásáig. Közben *Pata* kimaradt, valószínűleg azért, mert ezzel az egész birtok a nemzetségé lett s határait máskor akarta a király megjáratni.

Az oklevél szövegéből azonban nagyon fontos értesülést nyerünk. Az adományozott birtokok közűl a három utóbbi egy vármegyéhez tartozott az adományozás előtt, s ez volt a közös névvel nevezett *Ujvár* megye. Ebből két Ujvár megyét kiolvasni nem lehet. Akár azt teszszük fel, hogy Pél és Pata a harmadik birtokkal együtt Abaujvár megyéhez tartoztak, akár azt, hogy Szurdok-Bene a másik kettővel a mai Heves vármegye területén fekvő Ujvár megyéhez: nem járunk el helyesen, mert köztük nagy akadály volt Borsod vármegye, mely ezen időben már kimutatható. A kérdéses vármegyét tehát sem a Hernád mellé, sem a mai Heves vármegye területére nem lehet helyeznünk. Várispánságnak pedig épen nem tekinthetjük roppant terjedelme miatt.

Arra sem találunk semminemű bizonyítékot, hogy Patán ekkor vár, várispánság lett volna, vagy hogy vármegyei központnak lehetne venni. Ha hasonló nevű vármegye van, akkor az

---

[1]) Árki-Csalán, Székudvar, Varsány, Pél, Pata és Szurdok-Bene. *Karácsonyi* id. m. I. 59. l.

[2]) IV. Béla 1243 évi megerősítéséből kiadta *Wenzel* id. m. VI. 545. l. és VII. 136—137. ll. több hibával.

[3]) A király poroszlója e helyről való: Johannes filius Both de Holmoy. — A határneveket Botka iparkodott először megfejteni. *Századok*, 1872. 532—536. ll.

Digitized by Google

oklevél írója bizonyára el nem mulasztja vala megjegyezni, hogy Pata birtok a hasonló nevű vármegye alá tartozott, de az oklevél erejénél fogva magán birtokká lett. Anonymus adatára támaszkodva bizonyosnak veszszük, hogy az Aba nemzetség ez adománynyal Patát teljesen a magáénak mondhatta, melyet az adománylevél szavai szerint ezután nemesi birtoknak kell tekintenünk. Mint ilyen, többé a vármegye-ispán hatósága alá nem tartoznék, tehát előállana az az eset, hogy a vármegye központjában az ispánnak nem volna sem királyi birtoka, sem katonasága stb. De 1243-ig sem lehetett vármegyei központ. Háromnegyed része a honfoglalás kora óta szállásbirtok volt, tehát sem a várispánság, sem a vármegye kötelékébe nem tartozott; arra pedig nincs példa, hogy tisztán magánbirtokon alakulhatott volna várispánság, de különösen vármegye. Ha Aba Samu állított volna is ott várispánságot, a mi nem valószínű, annak központjává aligha teszi a legnagyobbrészt nemzetsége birtokában levő Patát, mert ezzel függővé tette volna a királyságtól, gyöngítette volna nemzetsége erejét, melyre viszontagságos uralkodása alatt támaszkodott. Végül IV. Béla oklevele egészen világosan írja, hogy mindössze a birtok negyedrésze tartozott 1234-ig a vármegyéhez, tehát nem alkothatott központot. A következő adatokban bebizonyítva látjuk azt, hogy Pata a XIV-ik század közepéig nemesi birtok is maradt s nyoma sincs annak, hogy valamely várispánság központjául szolgált volna.

Az egri káptalan 1275 évi határjáró levelét, bár nem tartalmaz újabb adatot Patáról, teljesség okáért jónak látom megemlíteni. A káptalan IV. László király aug. 27-én kelt meghagyására az Aba nemzetségbeli György fiainak Heves-Ujvár megyében fekvő birtokaikban határt járat.[1]) A határnevekben bővelkedő oklevél szerint a határvonal egy része a mai Szűcsi falun át Fajzat birtok felé érinti Pata határát, s az ott levő Györök hegyet megkerűlve, Fajzatnak tér vissza.

Az oklevélben félre nem magyarázható módon meg van írva, hogy Pata birtok Heves-Ujvár megye területén fekszik. Megjegyzendő az is, hogy jóllehet a mai várhegy alatt vonult el a határ, várföldről vagy várjobbágyok telkeiről nincs szó az oklevélben, a mi pedig a várispánság előföltételének volna tekintendő. Az Aba nemzetségnek két *Pata* nevű tagja van jelen a határjárásnál.

Az 1299 évi jul. 28-án III. Endre király előtt az Aba nemzetség tagjai fogott bírák itélete alapján kiegyeznek a köztük

[1]) *Wenzel* id. m. XII. 156—158. ll. — Hazai Okmt. VI. 210—212. ll. és *Balássy:* Heves vm. története, 189—192. ll.

Digitized by Google

folyó birtokperben. Sándor mester fiainak jutottak a Dráván-túli birtokok, míg Péter fiai a Mátra-alján levőket kapták: Csabamezőt, Szurdok-Benét, Verestót, Kompoltot, Fancsalt és *Patót*, Székudvar, Varsány, Árkicsalán [1]) és más egyéb birtokokkal, melyek a Fehér-Körös és Maros közt terültek el.

A nemzetség birtokának mutatja Patát Tamás alországbíró 1302-ben kelt ítéletlevele is, melyben Csobánka fia János comes fiait az ugyanazon nemzetségbeli Pata fia Demeter és Kemény fia Dezső panaszára 700 gíra birságban és 60 gírának a bíró számára történendő lefizetésében marasztalta el, mert a panaszosoknak Gungus (Gyöngyös) nevű faluját s Gyanda, Réde és Pata nevű birtokaikat elpusztították, jobbágyaikat és barmaikat elhajtották.[2])

Az 1299-iki osztálynál említett Sándor fia Demeter tárnokmester, a király beleegyezésével feleségének Garai Katalinnak adja 1328 decz. 6-án Jobbágy és Fajzat nevű birtokait. E birtokokat a királytól kapta, mert Szász Miklós jobbágyi emberei az ő Patán lakó jobbágyait bántalmazták, és mert ő vitte először hírül a királynak, fia Lajos herczeg születését.[3]) Pata tehát még egyideig a nemzetség birtoka maradt, míg a Csobánka-ág többi javai 1315-ben Domonkos nádorra szállottak.[4])

Azonban 1342-ben már Pata is a korona birtokai közé tartozott. Ekkor utasítja Károly király Heves vármegye hatóságát, vizsgálja meg, mennyiben igaz Rédei Jakab panasza, hogy birtoka egy részét a patai lakosok elszántották. A vizsgálatról a vármegye 1342 jul. 17-én tette meg jelentését, mely szerint az alperesek még az intés után is elfoglalva tartják a kérdéses birtokot.[5]) A király már a következő év elején Nekchei Miklós fiának Denknek adja Patát. A váczi káptalan 1343 jul. 5-én tesz jelentést a beiktatásról, melynek a szomszédos Aba nemzetségbeli Petőcz fiai, János és Domokos ellentmondtak.[6])

A vármegye közgyűlése 1366 máj. 30-án Pásztói Domokos kérésére a tarjáni és solymosi jobbágyokkal együtt a pataia-

---

[1]) Karácsonyi megfejtésének helyességét igazolják az 1234 évi oklevélre nézve. Kiadva: *Wenzel* id. m. X. 329—332. l. A birtokfelosztást 1311-ben a pozsegai káptalan előtt megismételték. Anjoukori Okmt. I. 241—245. ll.

[2]) *Szirmay* (Szatmár vm. 82—83. l.) után *Fejér* id. m. VIII. 5. 23—24. l. Az oklevél ma nem található a Rhédey-levéltárban

[3]) Anjoukori Okmt. II. 377. l.

[4]) U. o. I. 385. l.

[5]) *Balássy* id. m. 195—196. l.

[6]) Anjoukori Okmt. IV. 355. l. Petőcz harmadik fia, Miklós erdélyi vajda, 1352-ben nyer Jobbágy és Püspöki birtokokra pallosjogot. U. o. V. 548. l.

Digitized by Google

kat is eltiltja a panaszosnak pásztói, hasznosi és tari birtokaitól.[1])

A XIV-ik század végén már felosztva találjuk az addig egységes patai birtoktestet. 1390 márcz. 12-én Kaplai Dezső tiltakozik az országbíró előtt az ellen, hogy Ilsvai Leustách Patán és Szentgyörgyön levő birtokát kicserélje Szinnyével.[2]) Az 1234-ben együtt eladományozott Pél és Pata 1403-ban újra gazdát cserélnek. A király Nekchei Sándornak pártütővé lett fiától Zsigmondtól elveszi az említett két birtokot, s hívének Kompolti Istvánnak adja. A váczi káptalan decz. 27-én hajtja végre a beiktatást.[3])

Azonban Patát a hűtelen Nekchei Zsigmondtól 2000 forintért Szécséni Frank országbíró bírta zálogúl. Zsigmond király tehát 1405 jan. 27-én megváltoztatja előbbi adományát. Pata helyett Beel birtokot (Hont várm.) adja cserébe, míg Pata új adomány czímén Szécséni Franknak, feleségének Kont Katalinnak és gyermekeiknek jut.[4])

A Szécséniek közt sem volt híja a perlekedésnek. A király János esztergomi érseket küldte ki bírónak, a kinek itélete alapján 1411 decz. 9-én Rozgonyi Simon országbíró és Szántai Laczk Jakab volt erdélyi vajda írásba foglalták a néhai Szécséni Kónya főajtónálló fia Simon, és unokája (Szécséni Frank fia) László közti békés megegyezést. E szerint egyéb birtokok közt (Ajnácskő, Somoskő, Bene) Patának fele, mely a néhai Nekchei Zsigmondé volt, Szécséni Simon kezére kerül, ki feleségének Erzsébetnek ugyanott levő öt jobbágytelke helyett más birtokaiból ad kárpótlást.[5])

Rokonság révén az Alsólindvai Bánffy család is jogot formált a XV-ik század közepén Patához. 1456-ban a budai káptalan előtt Bánffy Pál és hozzátartozói tiltakoznak Szécséni László eljárása ellen, a ki Pata, Tarján, Álcsi Heves-vármegyei s más Nógrád és Hont-vármegyei birtokait zálogba vetette Ország Mihálynak és Losonczi Albertnek.[6])

Fontos szerep jutott Patának a huszita háborúk idején. Bonfinius elbeszéléséből tudjuk, hogy a csehek Patán favárat építettek, de a vár ostromáról, helyéről bővebben mindeddig nem voltunk értesülve.[7]) A kor története szempontjából tehát

---

[1]) *Gyárfás:* A jász-kunok története, III. 502. l.
[2]) *Békefi Remig:* A pásztói apátság, 272. l.
[3]) Országos Levéltár: dipl. oszt. 8918. sz.
[4]) Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 9004. sz.
[5]) U. o. 9845. sz.
[6]) U. o. 15111. sz.
[7]) Balássy (Heves vm. történetében, 142. l.) nyilt kérdésnek tekinti.

Digitized by Google

igen fontosnak kell tartanunk Miklós egri prépost 1460 máj. 11-én kelt levelét, melyben László mislei prépostnak részletesen megírja az Eger környékén történt dolgokat.

Giskra a Sajó fölött Sajónémetiben már elkészítette várát, s azon van, hogy valahol Eger környékén újabb erősséget emeljen az egri püspök birtokainak pusztítása végett. A püspök vagy más püspökségbe, vagy a béli kolostorba akar menekülni. Április 29-én két huszita, Zagyvafői Andrisko és Uhrik, körülbelől 600 lovas és gyalogos emberrel, a Pata fölötti hegyet, mely a szőllők közt álló Szent Péter kápolna felett van,[1]) megszállotta s ott éjjel-nappal dolgoztatott az erősség felépítésén. Az egri püspök (Hédervári László) Máriási Lászlót és Majost küldte a királyhoz segítségért. Az ifju király pedig a Tiszához indult, hogy nagybátyjával kibéküljön. A püspök emberei Czegléden érték utól az udvart. A király azonnal intézkedett, hogy Rozgonyi Sebestyén 2000 emberrel menjen a favár ostromlására. Rozgonyi máj. 1-én este érkezett Pata vára alá s a falu alatt elterülő mezőn ütött tábort. Még aznap levágtak vagy százhúsz csavargó csehet, kik a Gyöngyösön és Hatvanban szerzett prédával igyekeztek vissza az erősségbe. A benszorultak már ekkor békeajánlattal álltak elő, csupán szabad eltávozásra kérve engedelmet, de Rozgonyi bízott embereiben s ezért visszautasította az ostromlottak kérését. Azok a következő éjjel úgy megerősítették a várat, hogy Rozgonyi emberei másnap már nem igen tudtak hozzá férni. Hédervári László visszatérő embereitől értesült a király intézkedéséről; hamarosan a maga embereit is Pata alá küldte, egy részöket pedig a pásztói hegyek közé, hogy a menekülő csehekre üssenek. Ezek nem akadván senkire, negyednap reggel (máj. 5-én) Apczon át Rozgonyi csapatához csatlakoztak. A vezér ekkor riadót fuvatott, a sereg a vár alá vonult, hol sokan elestek a vitézek közül. A várbeliek kőzáporral viszonozták az ostromlók nyilait; a püspök emberei égő koszorúkat is dobáltak a várra.

Az ostrom vége felé különös dolog történt. Az eddig vitézül harczoló katonák vonakodtak újabb rohamra menni, mivel a király nem adta ki zsoldjukat. Rozgonyi erre hazaküldvén a püspök embereit, ő maga katonáival Szentgyörgy faluba húzódott a vár alól. Hédervári az események e fordulatára pénzbeli segítséget kért a királytól Versegdi György és Máriási László nevű emberei által.[2]) Rozgonyi eközben tudatta a püspökkel, hogy a király kibékült nagybátyjával, kivel együtt szándékozik

[1]) Tehát a régi erősség helyén épült a favár.

[2]) E második követség találhatta az udvart Tiszavarsányban, útban Eger felé. V. ö. Bonfini: III. 10. 552. l. (1568 évi kiadás.)

Digitized by Google

Egerbe jönni s embereit mind a vár ostromlására fogja küldeni. Budáról már meg is indították a *Csóka* nevű nagy ágyut több kisebb ágyuval. Tudatja végül barátjával, hogy az említett Zagyvafői Andrisko foglalta el csalárd úton Salgó várát is. Maga a király is megírta a püspöknek, hogy Egerbe megy.[1]) A tanácskozás Egerben csakugyan végbe ment. A béke teljes lett; e mellett a hadjárat folytatását határozták el. Szilágyi Mihály visszanyerte előbbi rangját s a délvidékre indult. Elég lassan haladhatott, mert aug. 5-én még Poroszlón van táborával.[2])

A király nehány napi időzés után seregével együtt Pata alá indult az ostrom folytatására.[3]) Az egyesült erő ostromának a favár nem állhatott sokáig ellent; a csehek békét kértek abban a reményben, hogy időközben segítséget kapnak. De ebben csalódván, megadták magukat, s már jul. 8-án tűz emésztette meg a patai favárat.

A király gyors egymásutánban égette fel a husziták többi menedékét is. Augusztus első felében Diósgyőrött, szeptemberben Serke alatt, októberben Szikszón, Kassán, Eperjesen tartózkodott az udvar, a katonák pedig mindenütt a környékbeli rablótanyákat irtották ki. Karácsonyra a nagy munka után visszatért a király Budára.

A patai vár történetével függ össze, hogy a vár bevétele napján, jul. 8-án, a király ott a helyszínén kiállított oklevelével Guthi Ország Mihály nádor és Losonczi Albert patai jobbágyait, kik részint a rablók garázdálkodásai miatt, részint az ostrom, nemkülönben a katonák élelmezése miatt sok kárt vallottak, örök időkre fölmentette a kamara-haszna fizetése alól. Az oklevelek szokott szövegétől eltérő büszkeséggel hirdeti benne a király, hogy a rablófészket a tűz martalékává tette.[4])

Pata további történetével röviden végezhetünk. Hiábavaló volt a Bánffyak tiltakozása a birtok eladása ellen, a király kétízben is megerősítette Ország Mihály nádort és Losonczi Albertet annak tulajdonában.[5]) A két család kezén maradt jó ideig a mohácsi vész után is.

---

[1]) Az érdekes tartalmú levél egykorú másolata az egyetemi történelmi seminariumban.

[2]) Országos Levéltár: dipl. oszt. 15486. sz.

[3]) Erős bátorításúl szolgálhatott Rozgonyinak, hogy a király 1460 jun. 4-én Egerben kelt adománylevelével neki adta a *meghalandó* Debrői Imre összes birtokait. Eredetije a Nemzeti Muzeum törzsgyüjteményében.

[4]) Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 15472. sz.

[5]) 1461 jun. 29-én és 1481 jul. 29-én. Mindkettő a N. Muzeumban a Forgách cs. levéltárában.

Digitized by Google

Mielőtt az eddig elmondottakból összefoglaló következtetést vonnánk, vessünk egy pillantást Heves vármegye térképére s vonalazzuk körül azon részét, melyet belőle Balássy az állítólagos Pata vármegye számára lefoglalt.[1]) Az Árpádkori oklevelek arról győznek meg bennünket, hogy királyi birtok Pásztótól Kompoltig, Hatvantól Pétervásárig nem igen akadt.

Maga Pata a vezérek kora óta szállásbirtoka az Aba nemzetségnek, mely az említett területen hasonló jogon bírta Ágasvárt, Bárkányt, Tart, Fancsalt, Rédét és Kompoltot. Bátony, Szurdok és Gyöngyöspüspöki, alapítása óta az egri püspökségé. Györk 1273 előtt magánbirtok.[2]) Tarján, Oroszi, Csamak, Loog egészen, és Györk egy része szintén kezdettől fogva az Aba nemzetségé.[3]) A domoszlói királyi részt Kompolt comes kapja 1261-ben.[4]) Gyöngyös az 1275 évi határjárás szerint szintén Aba-birtok, Sárral és Veresmarttal együtt. Pásztó legnagyobb része az apátságé. A többi birtokokról nem maradt Árpád-kori oklevelünk, tehát nem nevezhetjük meg tulajdonosaikat; ámde a felsorolt helyek legnagyobb részét teszik a Mátra nyugati aljának, s ha volt is köztük több birtoka Domoszlón kivül a királynak, semmi körülmények között sem volt annyi, hogy e birtokok igazgatása külön vármegye vagy várispánság felállítását tette volna szükségessé. Sőt ha a mai Heves vármegye egész területét összefoglaljuk is, aránylag nagyon kevés királyi birtokra találunk. A nagyterjedelmű Aba-birtokokon kivül az Eger völgye felfelé s lefelé már Szent István óta a püspökségé és káptalané. Poroszló környékén három nemzetség, a Gútkeled, Rátold és Sártiványecse, e mellett sok kisbirtokos él 1253-ban;[5]) a Szalók nemzetség Egertől nyugatra, a Dém és Pettho Tiszabő környékén lakik, Tiszaörs környéke pedig a Tomaj és Huntpáznán nemzetségé, nem is számolva elő az egyes családokat, melyek a nagybirtokok közt éltek. Határozott adatunk mint királyi birtokról, a hevesi várról és tartozékairól maradt fen: 1267-ig oda tartozott Halász,[6]) Tarnaörs pedig 1264-ig volt királyi birtok.[7]) A poroszlói vámon jelentékeny csorbát ejtett

[1]) Balássy az állítólagos vármegye területét a patai főesperesség XIV-ik századi összeírásai alapján vette fel, a mi természetesen csak a főesperesség kiterjedését mutathatta, nem az Árpád-kori vármegyét.

[2]) *Wenzel* id. m. IX. 22. l.

[3]) U. o. XII. 156. l. Hazai Okmt. VI. 210. l.

[4]) *Wenzel* id. m. VIII. 20. l.

[5]) *Fejér* id. m. IV. 2. 210. l.

[6]) *Wenzel* id. m. VIII. 389. l.

[7]) U. o. XII. 692. l. Hevesen is volt nemesi birtok. U. o. VIII. 335. l.

Digitized by Google

IV. Béla 1253 évi adománya.[1]) Ezeken kivül még Vezekényt (Pétervására mellett) látom királyi birtoknak, melyet IV. László 1279-ben Miklós zólyomi ispánnak adományoz;[2]) továbbá Bátort, mely IV. László adományából 1283 óta Pous comes birtoka, a ki azt 1295-ben az egri püspöknek adja.[3]) De nem bizonyos, hogy e birtokok Szent István óta lettek volna a király tulajdonai.

Egybevetve az eddig mondottak eredményét, meggyőződésem az, hogy Pata várispánság vagy vármegye nem létezett, mert:

1. Nevével vagy más valamiféle reá vonatkozó adattal középkori emlékeinkben sehol sem találkozunk.

2. Pata birtok, mely a honfoglalás kora óta az Aba nemzetség szállásbirtoka s az is marad az egész Árpád-koron át, nem lehetett várispánság központja. Szorosabb értelemben vett várat ott sem Aba Samu király, sem senki más nem épített.

3. Az Árpád-kori *Heves-Ujvár* megye területén a vármegyék megalkotása idején oly kevés volt a királyi birtok, hogy az aránylag csekély területen két vármegye felállítását nem tehetjük fel; sőt — mint fejtegetésünk második részéből kitűnik — Róbert Károly idejéig épen a királyi birtokok csekély volta miatt nincs is a megyének külön vármegye-ispánja.

II. UJVÁR MEGYE.

Míg Pata vármegye keletkezését és létezését Balássy meg Pesty becsülésre méltó buzgósággal kutatták, Ujvár megye meghatározásának feladatáról azzal az észrevétellel mondtak le, hogy okleveleink sok *Ujvárt* emlegetnek, a nélkül, hogy a megfelelő *Óvárról* is szólnának, tehát tulajdonképen azt sem tudhatjuk, mit kell a kérdéses elnevezés alatt értenünk. A tárgyalt vita során Botka kisérelte meg, hogy az *Ujvár* nevek összeállításával s az *ujvári ispánok* rendbeszedésével határozza meg az elnevezés értelmét. Láttuk, hogy ő arra a következtetésre jutott, hogy Sáros, Heves és Abaujvár megyék együtt alkották a XIV. századig okleveleinkben gyakran előforduló *Ujvár* megyét. Balássy és Pesty hívei a terület nagysága s alkotórészeinek egymástól való elszigeteltsége miatt nem fogadták el Botka elméletét, azonban valamiféle positiv eredményre ők sem jutottak.

Az okleveles adatok rendszertelen összeállítása nem is vezethetett eredményre, mert az ország különböző részein talál-

---

[1]) *Fejér* id. m. IV. 2. 210. l.
[2]) Zichy-Okmt. III. 1. l.
[3]) *Wenzel* id. m. II. 352. és X. 200. l.

Digitized by Google

kozunk *Ujvárakkal*: 1209-ben a mai Sáros vármegyében van Ujkocsma, másként Ujfalu és *Ujvár* (castrum de novo erectum); [1]) 1256-ban Pozsony vármegye területén találunk *Ujvár*-at; [2]) 1263-ban Küszen-várat hivják *Ujvár*-nak; [3]) *Nógrád* vármegye neve is azt jelenti stb. Az adatok figyelmesebb megvizsgálása mégis arról győz meg bennünket, hogy *Ujvár-megye* nevét csak a három említett vármegye területére alkalmazzák okleveleink. Kezdjük meg az összehasonlítást ezen az alapon s eljárásunk nem lesz eredménytelen.

Az *Aba-Ujvár* megyére vonatkozó elnevezések a XIV. század végeig a következők:

1243. Comes de Abayvar. (Bárdosy: Suppl. Analect. terrae Scepus, 456. l.)
1249. Kaetetiv et Boltsschar (Bocsárd) terras a comitatu Novi Castri exemptas in eodem comitatu existentes. (Wenzel id. m. VII. 281. l.) [4])
1251. Ratha (Rátka) terra vicina castro novo Abe. (Wenzel id. m. XI. 373. l.)
1262. Forrou, qui cathedralis locus comitatus castri Awawyvar erat; ... Devecher, Fonchal, Euzd et Gutha in comitatu dicti castri. (Wenzel id. m. VIII. 33. l.)
1274. Detk (Detek) in comitatu de Abaywar. (Hazai Okmt. VIII. 167. l.)
1284. Cumlos terra in comitatu de Wywar. (Hazai Okmt. VI. 304. l.)
1286. Nadasd (Zaka) in comitatu Novi Castri. (Fejér id. m. V. 3. 148. l. — Wenzel id. m. XII. 447. l.)
1296. Gybarth (Sar) in comitatu Novi Castri. (Wenzel id. m. X. 226. l.)
1299. Fel-, Közép- et Alnempty in comitatu Abawywar. (Wenzel id. m. X. 351. l.)
1309. Forro villa, Fanchal, Devecher in comitatu Ujvar. (Anjoukori Okmt. I. 192. l.)
1316. Gybarth in comitatu Wywar. (Melczer cs. Okmt. 16. l.)

---

[1]) *Fejér* id. m. III. 1. 80. l.
[2]) U. o. VII. 2. 195. l.
[3]) A pannonhalmi szent Benedek-rend tört. II. 321. l. Tehát nem lehet az Ujvár nevet 1251 után sem Aba-Ujvár számára lefoglalni, a hogy Karácsonyi teszi. A m. nemzetségek, I. 43. l.
[4]) Dorog, Cheh és Lengeld 1153-ban »in comitatu Abaujvariensi« vannak; ebből is kitünik, hogy az illető oklevél hamisítvány. Hazai Okmt. VIII. 9. l.

Digitized by Google

1318. Kapruncha in comitatu Novi Castri. (Anjoukori Okmt. I. 491. l.)
1321. Comes Petrus et quatuor iudices nobilium de Wywar. (Hazai Okmt. V. 98. l.)
1333. Fanchal in comitatu Abawyvar. (Anjoukori Okmt. III. 55. l.)
1349. Michael de Olmera de comitatu Wyvar. (Anjoukori Okmt. V. 345. l.)
1397. Novi Castri comites et castellani. (Wenzel id. m. X. 298. l.)

A *Sáros* vármegyére vonatkozó adatok ezek:

1209. Teloneum ... in comitatu de Sarus, castrum Ujvár in praelibato comitatu. (Fejér id. m. III. 1. 80. l.)
1248. Terrae nostrae Bachamezey, Thorkveley et Vörösalma in c. de Sarus. (Wagner: Dipl. Saros, 282. l.)
1259. Terra Therne quae ad castrum nostrum de Sarus attinebat. (Wagner id. m. 284. l.)
1262. Possessio Sanefalva cum villis Ujfalu et Jernye nominatis ... in comitatu de Ujvar prope castrum Sarus adjacens. (Wagner id. m. 286. l.)
1268. Kunchey (Kucsin) terra Novi Castri. (Hazai Okmt. VIII. 113. l.)
1272. Terra Fyntha in c. de Sarus. (Wagner id. m. 287. l.)
1297. Berethey et Therebey in c. Novi Castri. (Wenzel id. m. XII. 608. l.)
1307. Gervasfelde in c. Novi Castri. (Anjoukori Okmt. I. 130. l.)
1340. Bertolt possessio in c. de Sarus. (Anjoukori Okmt. IV. 40. l.)

A mai *Heves* vármegyében fekvő birtokokat a következő elnevezések alatt találjuk:

1248. Porozlo terra comitatui Hevesujvar pertinens. (Fejér id. m. IV. 2. 16. l.)
1261. Domozlou in comitatu Novi Castri. (Wenzel id. m. VII. 20. l.)
1263. Domozlou in comitatu Abavyvar. (Wenzel id. m. XI. 498. l.)
1264. Terra castri Wyvar Wrs vocata ... a castro penitus exempta. (Wenzel id. m. XII. 692. l.)
1273. Jurk terra populosa in comitatu Novi Castri. (Wenzel id. m. IX. 22. l.)
1275. Tarjan, Urus, Chamak etc. in comitatu de Heveswywar. (Wenzel id. m. XII. 156. l.)
1275. Solivar possessio Pauli filii Belenyk de nobilibus comitatus Heves. (Wenzel id. m. XII. 156. l.)
1295. Batur terra in comitatu Hevesujvar. (Wenzel id. m. X. 200. l.)
1296 Gybart (Sar, nem Abaujvár-megyei) in comitatu Novi Castri. (Wenzel id. m. X. 226. l.)
1299. Puruzlou in comitatu de Hevesujvar. (Wenzel id. m. V. 202. l.)

Digitized by Google

1304. Veresmarth in comitatu Hevesujvar. (Adatok az egri egyházmegye tört. II. 206. l.)
1310. Chehy, Olsuk, Siwa stb. in comitatu de Heweswar. (Melczer cs. Okmt. 15. l.)
1314. Pethuriteluk in comitatu de Heweswywar. (Károlyi Oklt. II. 43. l.)
1323. Gelmech in comitatu Heveswyvar. (Sztáray Oklt. I. 46. l.)

A három vármegyét illető ezen adatok figyelmes összehasonlítása két igen fontos eredményre vezet:

1. *Ujvár* megye nevét okleveleink — mind a kanczelláriaiak, mind a káptalaniak — egy értelemben használják mind a három vármegyére. Aba-Ujvár vele egyértékűnek vehető, mert Heves és Aba-Ujvár megyére volt használatos.

2. Mindegyik vármegye saját nevén is említtetik, és pedig Sáros 1209, Heves 1248, Abaujvár megye 1243 óta. Ha ez utóbbi eredményt a kiadott oklevelekre vonatkoztatva csak relativ értékűnek fogadjuk is el, annyi mégis megállapítható, hogy a közös néven nevezett *Ujvár* megye keretén belül mindegyik önállóan is szerepelt, tehát bizonyos mértékben vármegyei életet élt. Nagy történeti botlás volna a XIII. század második felére nézve is föltenni, hogy a három vármegye külön nem állott fen, mert a közös név még akkor is alkalmaztatik,[1]) minthogy kimutathatólag saját közgyűléseik vannak ezen időben, sőt részben saját ispánjaik is. Annak a megállapítása lesz tehát feladatunk, hogy mit kell értenünk a három vármegye egységében s mikor válnak szét az alkotórészek?

Botka felfogásáról már többízben megemlékeztünk. Azt tette magáévá néhai Kandra Kabos is, de nem fejtette ki világosan álláspontját, e mellett a Botka és Balássy közt folyt vitáról sem volt egészen objectiv véleménye.[2])

Pauler Gyula csak óvatosan fejezi ki felfogását, midőn Ujvár megyét tárgyalja. Szerinte az Aba nemzetség birtokai Borsod vármegye által két részre osztva terültek el. A két terület összefüggését a rokon helynevek ma is bizonyítják. »Az ispán, kit István e vidékre rendelt, székét később egy *új várban* ütötte fel a Hernád völgyében, s attól nyerte megyéje az Ujvár, később majd Heves, majd Aba-Ujvár megye nevezetet.« [3]) Sáros vármegye hovatartozásáról nem nyilatkozik.

Hogy Ujvár megyét valóban az Aba Samu által épített várról nevezték el *Aba-Ujvár* megyének, nincs okunk kétségbe

[1]) Nagyon világos példa erre a Sáros-vármegyei 1262-iki oklevél.
[2]) Adatok az egri egyházm. tört. II. 247—273. ll.
[3]) A m. nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt, I. 72. l.

Digitized by Google

vonni. De krónikáink is bizonyítják. A bécsi Képes Krónika 47-ik fejezetében van szó Endre és Levente herczegek hazajövetelérôl 1045 végén. Az új renddel elégedetlen magyarok Ujvárban várják ôket, mely független a királyi hatalomtól s az elégületlenek fôfészke. A krónikaíró megjegyzi, hogy az említett Ujvárat Aba Samu király építette.[1]) Ugyancsak a Képes Krónikában lelhetô fel egy kevésbbé jelentékeny másik adat is, mely a kunok leveréséről (1070) szól. A királynak és a herczegeknek Doboka falu alatt Fancsika nevű Ujvárból való katona jelentette elôször az ellenség közeledtét.[2]) Annál fontosabb azonban a váradi krónika adata, melyet elôször Pauler méltatott figyelemre. Bár nem az eseménynyel egykorú följegyzés, de világos képet ad Ujvár megye fogalmáról. Imre király bizonyos tizedeket adott a váradi egyháznak és káptalannak. Ezek közt voltak az Ujvármegyei dézsmák is .... »in comitatu Novi Castri, tam circa ipsum nominatum castrum, quam circa Hewes et in comitatu de Bekes« ... stb.

A krónikát író kanonok tehát egységes megyének mondja Ujvárt, mégis minden félreértés kikerülése végett külön említi Aba-Ujvárt (ezt kell értenünk) és Hevest, melyek a két külön terület királyi uradalmainak és a vármegyéknek is központjai voltak. A szöveg egyébként az oklevél szövegét tartja meg, mint a krónikás maga megjegyzi.[3]) Ujvár megyének régi központja Forró volt, melyet az ispán az Aba Samu király által épített várral cserélt fel. Ez azonban aligha történt meg 1045 elôtt, de 1261 elôtt mindenesetre.[4])

Eddig Heves és Aba-Ujvár megyék összetartozásáról szóltunk. Hogy Sáros vármegye is kiegészítô része volt Ujvárnak, bizonyítja II. Endre 1212 évi oklevele. A kereszteseknek adott *Cumlus* (Komlós) birtokba, mely a mai Sáros vármegye területén fekszik, *Nicolaus comes Novi Castri* iktatja be ôket. Érdekes találkozása az adatoknak, hogy ugyanezen birtokot 1284-ben IV. László Kis Jób mesternek adományozván,[5]) mivel kétséges volt, vajjon a királyé-e? a vizsgálattal Dénes sárosi ispánt bízta meg, mert akkor már volt Sáros vármegyének külön ispánja. Idôrendben e két adat közé, de érték tekintetében mellé jek sorozható IV. Béla király 1243 évi azon oklevelének adata, mely-

[1]) *M. Florianus:* Fontes Dom. II. 154. l. — *Korponay János:* Abaujvármegye monogr. I. 4. l.
[2]) Florianus id. m. II. 171. l.
[3]) U. o. III. 443. l.
[4]) *Wenzel* id. m. VIII. 33. l.
[5]) *Bárdosy:* Supplementum Analect. terrae Scepus, 141. l. — Hazai Okmt. VI. 304. l.

Digitized by Google

lyel a jászai prépostság Sáros-vármegyei birtokain határt járat. Az oklevél záradékában kiemeli a király, hogy e birtokok ügyeit kiveszi az abaujvári vármegye-ispán hatósága alól.[1])

Nem kevésbbé fontos adataink vannak a Váradi Regestrumban is, melyeket a Karácsonyi- és Borovszky-féle legújabb kiadás alapján ismertetünk:

1215. Bud (Bod, Heves vm.) falubeliek ügyének bírája: Leustachius dominus eorum. Kilétét ezidő szerint nem lehet megállapítani. (149. sz.)

1215. febr. 22—28. A Bábolnáról való poroszlóval megjelentek Ikuból és a szomszédos falvakból (mind Abaujvár-megyeiek) való jobbágyok az Ujvárból való várjobbágyokkal és bevádoltak négy falujokbeli embert, hogy jobbágyok, bár a vár kötelékébe nem tartoznak. A vádlottak más várjobbágyokra hivatkozva tagadták a vádat. Bírájok: Michael curialis comes de Heves, ex praecepto domini sui Alexandri comitis de Novo Castro. Az eset magát magyarázza. A két vármegyének egy vármegye-ispánja van, és ennek megbízásából Kálmán király törvénye (I. 13.) alapján a szomszéd várispán itélt, mert várjobbágyról volt szó. (112. sz.)

1217. A Sarus falubeli[2]) Detusa az ugyan oda való Detreh nevű embert háza felgyujtásával és lopással vádolta. A peres feleket »Petur curialis comes Dionysii regie maiestatis camerarii ex praecepto domini sui« Váradra küldi. Ez a Dénes 1216 óta Ujvár megye ispánja; ennek sárosi várispánja a bíráskodó Péter. (167. sz.)

1219. A Bogya faluból (Heves vm.) való Peth ügyében Pál (kétségtelenül hevesi) várispán itél; billogok a hevesi Pet és Bulsu; ugyanezen évben a Zsujta (Sucta) falubeli Reynold felperest és társait Márton ujvári várispán küldi az istenitéletre. E két vármegyét illető egyéb ügyekben »Banc comes« mint kiküldött bíró (a rege delegatus) itél. (175, 193, 195, 203, 208, 218, 222. sz.)

1222. Fegyvernek s más falubeliek azt állították hat társukról, hogy jobbágyok és a centuria kötelékébe tartoznak; azok ellenben szabad dénár-adózóknak mondták magukat s bizonyságúl hevesi várjobbágyok vallomására hivatkoztak. A peres felekct Péter comes, Dénes ispán helyettese, istenitéletre

---

[1]) *Bárdosy* id. m. 456. l. »Nullus comitum de Abayvar et de aliis comitibus castri pro tempore constitutorum presumat iudicare.«

[2]) Karácsonyi is megjegyzi, hogy Sáros ekkor Ujvár megyéhez tartozott.

Digitized by Google

Váradra küldte. Péter valószínűleg az 1217 évi esetnél szereplő sárosujvári várispán, a ki — várnépről lévén szó — a hevesi várispán helyett itélt, Dénes tárnokmester mint kiküldött bíró utasítására. (336. sz.)

Ez adattal befejeztük a Váradi Regestrum eseteinek tárgyalását. Ime még nehány okleveles adat Ujvár megyére vonatkozólag.

1261-ben István ifjabb király a sátoraljai telepeseknek olynemű kedvezményt ad, hogy az alábbi vármegyékben ne fizessenek vámot: 1. Zemplén, 2. Ujvár, 3. Sáros, 4. Ung, 5. Borsva, 6. Szabolcs.[1]) E felsorolás szerint Sáros vármegye külön vált Ujvártól. illetőleg mint külön vármegye szerepel.

Két évvel később ugyancsak István ifjabb király, Marczel fiaitól, kiket tolvajság bűnében marasztalnak, elvette Bulch birtok két harmadát s Ponith miskolczi ispánnak adta. Az itéletet kihirdették Borsva, Ujvár, Zemplén, Heves és Gömör vármegyékben. Ime, az előbbihez hasonló adat Heves vármegye önállóságára.[2])

Hozzátartozik fejtegetéseinkhez, hogy Ujvár megye ispánjainak lehetőleg teljes névsorát adjuk pontos évrendben, megtartva elnevezésöket szószerint. Eddig a már megjelent névsoroknak többé-kevésbbé hibája volt, hogy az *Ujvár* nevet történetíróink önkényesen magyarázván, ugyanazon ispánt hol egyik, hol másik vármegye élére állították. Az eddig követett sorrendet megtartva, ide iktatom először azok névsorát, kik a XIV-ik század közepéig *Ujvár-megye* ispánjainak neveztetnek:

1138. Matheus comes novae civitatis. (Fejér id. m. II. 108. l.)
1173—1185. Antonius c. Novi Castri. (Wenzel id. m. I. 69. l.)
1198. Dionysius c. Novi Castri. (Fejér id. m. II. 326. l., Knauz: Monum. eccl. Strigon. I. 156. l.)
1199. Banc c. de Novo Castro. (Fejér id. m. IX. 7. 636. l., Hazai Okmt. V. 4. l.)
1199. Dionysius c. de Wyvar. (Fejér id. m. II. 365. l., Theiner id. m. I. 80. l., Tkalčić id. m. II. 105. l.)
1201. Eth c. de Vyvar, c. Novi Castri. (Hazai Okmt. V. 5. l., Fejér id. m. II. 388. l.)
1203. Nicolaus c. de Wyvar. (Fejér id. m. V. 1. 293. l.)
1205. Nicolaus palatinus c. de Wyvar. (Hazai Okmt. I. 3. l., Wenzel id. m. VI. 300., XI. 114., Fejér id. m. III. 1. 22. l.)

[1]) *Wenzel* id. m. VIII. 6. l.
[2]) Hazai Okmt. VIII. 93. l.

Digitized by Google

1206. Banc c. de Novo Castro. (Wenzel id. m. VI. 308. l., Hazai Okmt. VII. 3., Knauz id. m. I. 185. l.)
1209. Martinus c. Novi Castri. (Wenzel id. m. XI. 102. l., Fejér id. m. II. 2. 468. l.)
1209. Benedictus c. de Novo Castro. (Fejér id. m. III. 1. 80. l.)
1212. Nicolaus c. Novi Castri. (Bárdosy : Suppl. 141. l.)
1214. Alexander c. de Novo Castro. (Wenzel id. m. VI. 368., Fejér id. m. III. 1. 163., VII. 1. 192. l.)
1216. Dionysius mgr. tavernicorum et c. Novi Castri. (Wenzel id. m. XI. 134. l., Fejér id. m. III. 2. 476. l.)
1217. Dionysius mgr. tavernicorum et c. Novi Castri. (Wenzel id. m. I. 141., VI. 385., XI. 142. l., Hazai Okmt. IV. 11., VII. 7. l., Fejér id. m. III. 1. 179. l.)
1218. Dionysius mgr. tavernicorum et c. Novi Castri. (Knauz id. m. I. 217. l.)
1219. Dionysius mgr. tavernicorum et c. Novi Castri. (Wenzel id. m. VI. 40., Knauz id. m. I. 223., Fejér II. 1. 272. l.)
1220. Benedictus filius Samud c. de Novo Castro. (Wenzel id. m. XI. 159., Fejér id. m. III. 1. 287. 302. l.)
1222. Banc c. Novi Castri. (Fejér id. m. VII. 5. 197., Wenzel id. m. VI. 408. l.)
1222. Martinus filius Michaelis c. Novi Castri. (Fejér id. m. III. 1. 374. l.)
1222. Laurentius c. Wyvariensis. (Hazai Okmt. V. 10. l.)
1223. Laurentius c. Wyvariensis. (Fejér id. m. III. 1. 401., Wenzel id. m. VI. 420. l.)
1230. Petrus frater Marcelli c. Novi Castri. (Fejér id. m. III. 2. 213. l.)
1232. Petrus c. Novi Castri. (Wenzel id. m. VI. 502., Fejér id. m. V. 1. 306., Melczer cs. Okmt. 3. l.)
1233. Theodorus c. Novi Castri. (Wenzel id. m. XI. 257. l.)
1266. Benedictus c. Novi Castri. (Hazai Okmt. VII. 105. l.)
1272. Ech c. Novi Castri. (Fejér id. m. V. 1. 182. l.)
1288. Petrus filius Georgii c. Novi Castri. (Wenzel id. m. IX. 465. l.)
1291. Petrus c. de Abaujvár. (Hazai Okmt. VII. 373. l.)
1300. Petrus c. de Novo Castro. (Fejér id. m. VI. 2. 269., Wenzel id. m. X. 396. l.)
1303. Petrus c. de Novo Castro. (Hazai Okmt. VII. 347. l.)
1304. Petrus c. de Novo Castro. (Hazai Okmt. VII. 353. l.)
1309. Petrus c. de Novo Castro. (Hazai Okmt. VII. 358. l.)
1312. Michael c. Novi Castri, de Ujvar. (Fejér id. m. VIII. 2. 479. l. Hazai Okmt. VII. 369. l.)
1314. Michael c. Novi Castri. (Anjoukori Okmt. I. 339. 344. 359. l. — Alispán : István. Hazai Okmt. VII. 370. l.)

Digitized by Google

1316. Johannes c. de Ujvar. (Anjoukori Okmt. I. 410. l. — Alispán : István. Hazai Okmt. VII. 371. l.)
1317. Philippus Drugeth c. de Scepus et Ujvar. (Anjoukori Okmt. I. 446. l.)
1319. Philippus Drugeth c. de Scepus et Ujvar. (Fejér id. m. VII. 2. 208. l., Anjoukori Okmt. I. 504. l.)
1320. Philippus Drugeth c. de Scepus et Ujvar. (Anjoukori Okmt. I. 562. 583. l. — Alispán : Péter. Anjoukori Okmt. I. 504. l.)
1321. Philippus Drugeth c. de Scepus et Ujvar. (Hazai Okmt. V. 98. l. — Alispán : Péter.)
1322. Philippus Drugeth c. de Scepus et Ujvar. (Fejér id. m. VIII. 2. 389. l.)
1323. Philippus Drugeth palatinus, c. de Scepus et Ujvar. (Hazai Okmt. I. 120. 121. l., III. 71. l., IV. 133. l., Fejér id. m. VIII. 2. 405., Zichy Okmt. I. 227. l.)
1324. Philippus Drugeth palatinus, c. de Scepus et Ujvar. (Fejér id. m. VIII. 2. 530. 545., Hazai Okmt. I. 142., Zichy Okmt. I. 251. l.)
1325. Philippus Drugeth palatinus, c. de Scepus et Ujvar. (Hazai Okmt. II. 40. l.)
1326. Philippus Drugeth palatinus, c. de Scepus et Ujvar. (Fejér id. m. VIII. 3. 61., Hazai Okmt. II. 43. l.)
1327. Philippus Drugeth palatinus, c. de Scepus et Ujvar. (Hazai Okmt. II. 45. 52., Fejér id. m. VIII. 3. 176., A Szent-Benedek-rend tört. II. 365. l.)
1328. Vilhelmus Drugeth c. de Scepus et Ujvar. (Fejér id. m. VIII. 3. 336. l.)
1329. Vilhelmus Drugeth c. de Sarus et Ujvar. (Fejér id. m. VIII. 3. 348., VIII. 5. 181. l.)
1330. Vilhelmus Drugeth c. de Sarus et Ujvar, Sirmiensis et Borsodiensis. (Fejér id. m. VIII. 3. 423. l.)
1331. Vilhelmus Drugeth c. de Sarus, Scepus et Ujvar. (Fejér id. m. VIII. 3. 562. l. — Alispán : Mihály. Fejér id. m. VIII. 5. 205. l.)
1333. Vilhelmus Drugeth c. de Sarus. (Fejér id. m. VIII. 3. 711. l.)
1334. Vilhelmus Drugeth palatinus, c. de Scepus et Ujvar. (Fejér id. m. VIII. 3. 725. l. — Alispán : Mihály.)
1343. Thomas Rufi castellanus de Ujvar. (Anjoukori Okmt. VI. 25. l.)
1345. Thomas c. Novi Castri. (Dipl. eml. az Anjou-korból, II. 103. l. — Alispán : Aladár. Fejér id. m. IX. 1. 295. l.)
1346. Petrus dictus Poharus c. de Ujvar et castellanus de Zalanch. (Sztáray Oklt. I. 193. l., Fejér id. m. IX. 1. 457. l. — Alispán : Danch.)
1351. Petrus dictus Poharus c. de Ujvar. (Fejér id. m. X. 2. 58. l.)
1357. Petrus dictus Poharus c. de Ujvar. (Fejér id. m. IX. 2. 627. l.)

Digitized by Google

Az Ujvár-megyei ispánoknak ez az eddig kiadott oklevelek alapján összeállítható teljes névsora. Megjegyzem, hogy az oklevéltárak mutatóiban közlött sorozatokat nem fogadtam el alapúl, mert azokban (főleg a Czinár-féle mutatóban) több helytelenül elkeresztelt ispán is van. A fentebbi adatok szerint elsőízben 1291-ben fordúl elő az *abaujvári ispán* elnevezés. A névsor nagyobb megszakítást 1233—1266-ig és 1274—1288-ig mutat föl, a mi kétségtelenül a megfelelő korbeli oklevelek hiányára vezethető vissza; végűl óvatosságot kíván a névsor összeállítása azon körülmény miatt, hogy a középkorban az alispánok is gyakran *comes* címmel élnek. Ily esetekben az állandóan vármegyeispánként szereplők nevét vettem fel a sorozatba.

Az önálló *Sáros-vármegye* ispánjai a következők:

1247. Tecus comes de Sarus. (Fejér id. m. VI. 2. 376. l., Wagner: Dipl. Saros, 513. l.)
1249. Tecus comes de Sarus. (Wenzel id. m. VI. 51., VII. 281. l.)
1252. Michael c. de Sarus. (Fejér id. m. V. 2. 170. l.)
1254. Michael c. de Sarus. (Fejér id. m. IV. 2. 285. l., Wenzel id. m. VII. 361. l., Wagner id. m. 283. l.)
1255. Michael c. de Sarus. (Wenzel id. m. VII. 407. l.)
1257. Chybrianus c. de Sarus. (Fejér id. m. IV. 2. 424. l.)
1261. Tecus c. de Sarus. (Fejér id. m. V. 1. 163. l., Wenzel id. m. III. 4., VIII. 11. l.)
1270. Tecus c. de Sarus. (Hazai Okmt. VI. 172. l.)
1270. Dominicus c. de Sarus. (Cornides kéziratai, IV. köt. 180. l.)
1272. Dominicus c. de Sarus. (Fejér id. m. V. 1. 190. l.)
1273. Ladislaus c. de Sarus. (Fejér id. m. V. 2. 121. l.)
1279. Demetrius c. de Sarus. (Wenzel id. m. IV. 181., X. 300. l.)
1285. Andreas c. de Sarus. (Fejér id. m. V. 3. 277. l.)
1285. Laurentius c. de Sarus. (Fejér id. m. V. 3. 294. l.)
1298. Demetrius c. Posoniensis, Soliensis et de Sarus. (Wenzel id. m. X. 300. l.)
— Henricus c. de Sarus. (Wagner id. m. 322. l.)
1315. Michael de gente Akus, c. et castellanus de Sarus. (Fejér id. m. VIII. 1. 561. l.)
1317. Michael (Mikes) de gente Akus, c. et castellanus de Sarus. (Anjoukori Okmt. I. 411. l.)
1319. Michael de gente Akus, c. et castellanus de Sarus. (Anjoukori Okmt. I. 500. l.)
1322. Michael de gente Akus, c. et castellanus de Sarus et de Zemlin. (Fejér id. m. VIII. 2. 385. l.)
1323. Michael de gente Akus, c. et castellanus de Sarus. (Fejér id. m. VIII. 2. 406. l., Hazai Okmt. I. 129., III. 71., IV. 137. l.)

Digitized by Google

1324. Michael de gente Akus, c. et castellanus de Sarus. (Fejér id. m. VIII. 2. 531. 545. ll.)
1325—1327. Michael de gente Akus, c. et castellanus de Sarus, banus Sclavonie et c. Soproniensis. (Fejér id. m. VIII. 3. 178., Hazai Okmt. II. 43. 45. ll.)
1329. Vilhelmus Drugeth c. Scepusiensis, de Sarus et de Ujvar. (Fejér id. m. VIII. 3. 348. 364., VIII. 5. 181. l.)
1330. Vilhelmus Drugeth c. Scepusiensis, de Sarus et de Ujvar. (Fejér id. m. VIII. 3. 348. 364., VIII. 5. 181. l.)
1334. Nicolaus de Peren c. de Sarus. (Wagner id. m. 517. l.)
1343. Nicolaus de Peren c. de Sarus. (Fejér id. m. IX. 1. 191. l.)
1346. Konya c. de Sarus. (Fejér id. m. IX. 1. 454. l.)
1347. Ethico c. de Sarus. ((Fejér id. m. IX. 1. 564. l.)
1350. Simon c. de Sarus. (Fejér id. m. IX. 1. 807. l.)
1352. Stephanus c. de Sarus. (Fejér id. m. IX. 2. 106. l.)

Azt hiszem, hogy az első sárosi vármegye-ispánok az egész Ujvár megye élén állottak 1266-ig. Az eddig kiadott — és részben ki nem adott oklevelekben is — sehogy sem sikerült 1233—1266 közt külön ujvári vármegye-ispánt találnom, másrészt meg nézetemet látszik támogatni az a körülmény is, hogy 1249-ben Tecus, az akkori sárosi vármegye-ispán végez beiktatást Abaujvármegyei birtokban.[1]) A sárosi ispánok névsora egyébként elég teljesnek mondható.

Heves-vármegyei ispánokkal az eddig ismert oklevelekben az Árpádok korában nem találkozunk. A Váradi Regestrumban említett Mihály és Pál hevesi várispánok. A XIV-ik században ezeket találjuk a vármegye élén:

1333. Vicecomes Fogach filius Barczal. (Anjoukori Okmt. II. 154. l.)
1339. Dominicus gerens vices Willermi Drugeth palatini de comitatu Hevesujvar. (Anjoukori Okmt. III. 543. l.)
1342. Nicolaus vicecomes. (Balássy: Heves m. tört. I. 195. l.)
1345. Stephanus et Compoldus comites de Hevesujvar. (Anjoukori Okmt. IV. 520. l.)
1346—1347. Stephanus et Georgius Bubek comites de Hevesujvar castellani de Makovicza. (Anjoukori Okmt. V. 4., Fejér id. m. IX. 1. 455. l.)
1349. Georgius c. de Evesvar. (Fejér id. m. IX. 1. 663. l.)
1349. Johannes filius Alexandri vicecomes. (Anjoukori Okmt. I. 305. l.)
1351. Nicolaus de Domozlou c. de Hevesujvar. (U. o. 454. l.)

[1]) *Wenzel* id. m. VII. 281. l.

Digitized by Google

1353. Stephanus et Georgius Bubek comites de Hevesujvar. (Anjoukori Okmt. VI. 26. l.)
1354. Paulus de Visontha comes de Hevesujvar. (Fejér id. m. IX. 2. 444. l.)
1355—1382. Nicolaus de Domozlau c. de Hevesujvar. (Fejér id. m. IX. 2. 414., IX. 4. 107. l. Országos Levéltár: dipl. oszt. 5736. 6047. sz. Hazai Okmt. IV. 218., Anjoukori Okmt. IV. 218. l.)

E névsor összeállításával befejeztük a tárgyunkra vonatkozó adatok történeti hűségű közlését.

Az elmondottak alapján a következőkben foglalhatom össze fejtegetéseim eredményét: *Ujvár* megyét Szent István király a többivel egyidőben létesítette. Minthogy a Mátra-alja és a Hernád melléke majdnem teljesen az Aba nemzetség szállásbirtoka volt, a kétfelé fekvő királyi birtokokat a király egy megyeispán alá rendelte, kinek a többihez képest így is elég kevés jövedelem jutott, részint a gyér lakosság, részint és főleg a királyi birtokok kicsiny volta miatt. Sárost ekkor nem vonták bele Ujvár megye keretébe, mert lakatlan terület volt,[1]) csak a XII-ik század folyamán csatolták hozzá, mikor benépesedett.

A mai három vármegyének e sajátságos egysége az említett körülményekben bírja természetes magyarázatát. Oly kevés az aránylag nagy területen a királyi birtok, hogy katonai és gazdasági szempontból helyesebb volt azok igazgatásának egyesítése. Azonban az egymástól távol eső három rész bizonyos fokig önálló életet folytat. Okleveleink is megyéknek nevezik őket már a XIII-ik század folyamán is. A birtokok igazgatása a későbbi Árpád-korban, mindegyikben erős várispánság szervezését tette szükségessé. A várispánok egymástól függetlenül, a megye-ispán rendelkezése szerint járnak el. A Váradi Regestrum keletkezése idejében még a maga egészében megvan Ujvár megyének ez a képe. A távollevő vármegye-ispánt helyettesítik Abaujvárban az abaujvári, Sárosban a sárosujvári és Hevesben a hevesujvári várispánok. Ujvár megye ispánja tehát a tatárjárás koráig mind a három vármegye élén áll és az Abaujvár-megyei Forrón székel.[2])

A három közül először *Sáros* jut teljes önállóságra. Összeesik ez a IV. Béla uralkodása alatt végbement birtokrendezésekkel, melyek a királyi vagyon gyarapítására Sárosban is eredménynyel jártak. Ennek következménye a sárosi vármegyeispánság létesítése. Körülbelől összeesik a két adat, mely adatok

[1]) *Karácsonyi:* A hamis és hibás keltű oklevelek jegyzéke, 27. l.
[2]) *Wenzel* id. m. VIII. 33. l.

Digitized by Google

egyike szerint az ujvári vármegye-ispán Sáros területén 1243-ban még jogait gyakorolja, másika szerint pedig az első sárosi vármegye-ispánnal 1247-ben találkozunk; így tehát az önálló ispánsággal bíró Sáros vármegye megalakulása az 1243—1247 évekre teendő.

Az 1247 utáni ujvári ispánok *Heves* és *Aba-Ujvár* megyék élén állanak. Az 1247—1266-ig eső időre ugyan oly adatok is találhatók, hogy az új sárosi vármegye-ispán tölti be az egész ujvári ispánság tisztét, de ez az intézkedés ha meg volt is, nem lehetett állandó, mert 1266-ban már megvan a két külön vármegye-ispánság. A XIII-ik század folyamán Abaujvárban és Hevesben is mindinkább kifejlődik az önállóságra való törekvés, melynek csiráit már előbb mindegyik magában hordta. A század második feléből már kétségtelen adataink vannak arra, hogy külön-külön tartanak közgyűlést, melynek határozatait a vármegye foganatosítja. Abaujvár megyében 1314-ben találjuk az első várispánból lett alispánt.

A két rész teljes önállósága az Aba nemzetség birtokainak megoszlásával kezdődik a XIV-ik század első felében. A király által egyeseknek adományozott birtokok nagy száma lehetségessé tette a külön vármegye-ispánság létesítését, melyre az Anjou-királyok idejében felállított honvédelmi rendszer miatt amúgy is szükség volt. Bár az első abaujvári megye-ispán már 1291-ben felmerül, nincs semmi nyoma ez időben még a külön hevesinek, mert hevesi megye-ispánt e korból nem ismerünk, továbbá azért sem, mert az *Ujvár* elnevezés is újra visszatér. Az eddigi kutatások biztos eredménye az, hogy 1333-ban találkozunk az első kétségtelenül Heves-vármegyei alispánnal, s az önálló hevesi megye-ispánság kezdete sem lesz sokkal előbbre tehető.

Ime ez — felfogásom szerint — *Ujvár-megye* fogalma, és ezek a belőle kialakult vármegyék történetének alapvonalai az eddig ismert forrásanyag kritikai megvizsgálása alapján.

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ.

Digitized by Google

ZERMEGH JÁNOS ÉS MUNKÁJA.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III.

ZERMEGH CSALÁDI BIRTOKAI. FELESÉGÉVEL KAPOTT JAVAK ÉS NYITRA-MEGYEI SZERZETT JÓSZÁGAI. KIRÁLYI ÉS NÁDORI ADOMÁNYBÓL NYERT BIRTOKAI. FELESÉGE BIRTOKAINAK KIRÁLYI ELADOMÁNYOZÁSA MIATT PERT INDÍT, DE EREDMÉNY NÉLKÜL. EGYIK TÁRSÁÉRT JÓTÁLL. SZLOPNAI ÉS NEZSETTEI BIRTOKAINAK KIRÁLYI ELADOMÁNYOZÁSA. ASZTALNOK CZÍMMEL NYUGALOMBA VONÚL. ANYAGI NEHÉZSÉGEI.

Zermegh anyagi ügyei kezdetben igen jó fejlődésnek indultak, későbbi éveiben azonban, legalább panaszos szavait hallva, azt kell hinnünk, hogy súlyos gondokkal küzdött. Szlavóniai családi birtoka nem lehetett valami jelentékeny s a töröknek a déli részeken való végleges megfészkelése után alig látta hasznát, és így felső-magyarországi javaira volt utalva. Szerzeményéből iparkodott ezeket gyarapítani. Trencsénben házat vett, feleségével Oroszlánkőn kapott javakat s valószínüleg házassága folytán jutott szlopnai és nezsettei jószágaihoz, noha ő a magáéból vett birtokoknak nevezi azokat.

Jelentékeny gyarapodás mutatkozik nála, mikor a kamaránál kissé magasabb álláshoz jutott. Nem is számítva pénzbeli megjutalmazásait, melyek az időviszonyokhoz képest jelentékeny összeget tesznek ki, adománybirtokból elég szép szerzeménye volt. Mindjárt tanácsossá történt kinevezésének évében (1558-ban) megtette a lépéseket egy jószágért, mert 1559 márczius 28-án Miksa cseh király már kiállíttatja számára az adománylevelet, mely szerint a maga és gyermekei számára megkapja Kamarjai Tamásnak a Pozsony-megyei Báhonyban fekvő részbirtokát, mely magszakadás következtében a koronára szállt.[1]) Majd ugyanezen

[1]) Országos Levéltár: Liber Regius, III. 592. l. (Litterae serenissimi regis Bohemiae donationales in duplici papiro patenter confectae.)

Digitized by Google

évben november 12-én Nádasdy Tamás nádor királyi helytartó adott neki a Pozsony-megyei Csesztén egy nemesi kuriát, a mely korábban Hager Péter birtoka volt s két szőllő, regále is tartozott hozzá. Mikor a pozsonyi káptalan a nádor meghagyására ebbe a csesztei jószágba Zermeghet be akarta vezetni, a Fuggerek nevében tiltakoztak ugyan a bevezetés ellen, de hiába, mert a jószág Zermegh birtokába jutott és nála is maradt.[1])

Jóval jelentékenyebb úgy öt évvel később kapott adománylevelének tartalma. Ferdinánd király 1564 augusztus 11-én Bécsben kelt királyi rendelkezése értelmében Osztopáni Perneszy András, Pál és István társaságában, Zermegh a maga és utódai számára megkapta a Körös-megyei Dobravity, Ivanissovc, Radakovc falvakat, Ebres részbirtokot, a Baranya-megyei Petnevertike, Czún részbirtokokat s az utóbbihoz tartozó Csokna, Kassád, Rastok, Sári, Szigetke, Zsibolt pusztákat, továbbá Báda (Bágya), Odmega, Zewnyogoc, Becse, Kisbalat birtokokat, melyek Pethney Ferencz és János, illetve Szabó Ágoston magtalan halála következtében szálltak a koronára s váltak a királytól adományozható jószágokká.[2]) Veszedelmes, török-járta területen feküdtek ugyan ezek a jószágok is, de Szigetvár, míg el nem vész, nagy védelmökre válik s a közelökben lakó Perneszyek, kik közül István Somogy-megyei alispán volt, maguk is gondot fordítottak a jószágokra.

Szigetvár elvesztésének évében Miksa király mutatta ki jóindulatát, mert midőn 1566 október 1-én Győr mellett táborozott, Zermeghnek és ivadékainak adta a Trencsén-megyei Tridvori helységben levő nemesi kuriát tartozékaival együtt, melyek Ludbregi János birtokában voltak, kinek családja kihalt.[3])

A következő évtized azonban a veszteségek ideje. Miksa Zermegh feleségének oroszlánkői birtokát és tartozékait, Nezsettét stb. a férfiág kihalása után a Szlopnai és Oroszlánkői családdal rokon Jakusith Ferencz győri alkapitánynak adta. Zermegh tiltakozott az adományozás ellen s 1573-ban tanuvallatással iparkodott a maga, illetőleg családja igazait megbizonyítani,[4]) de Jakusithcsal szemben nem igen boldogult, s midőn a király a trencséni alispánnal a birtokbavezetés ügyében tárgyalást tartatott, erre már Zermegh és családja meg sem jelentek, hanem az országgyűlés elé vitték ügyöket. Minden hasztalan volt és Zermegh hiába szidta Miksát, Radéczy István egri püspök kamarai

---

[1]) *Jedlicska:* Kiskárpáti emlékek, 140—141. ll.

[2]) Országos Levéltár: Liber Regius, III. 814. l. V. ö. *Nagy Iván* id. h.

[3]) U. o. Liber Regius, III. 880. l.

[4]) V. ö. *Vagner* id. m. 161. l., hol azonban hibásan van mondva, hogy Zermegh Dorottya Bábay György felesége. Országos Levéltár: Neoreg. act. fasc. 425. nr. 28. és 30.

Digitized by Google

elnököt egyaránt, rendes per útjára terelték,[1]) melyben azután Jakusithnak adtak igazat.

Alig felejtette kissé Zermegh ezt a veszteségét, már is újabb anyagi károsodás érte. Többedmagával jótállt egyik társáért, a kit hűtlenséggel, sikkasztással vádoltak. A nyomozás igazolta a vádat, s mivel a hivatalnoknak nem volt vagyona, a hiányzó összeget a jótállóknak kellett megfizetni. Zermegh nehányszor halasztást kért, hogy majd eladja trencséni házát s ennek az árából megfizet, majd meg azt emlegette, hogy nemsokára örököl s akkor eleget tesz tartozásáért, a kamara azonban megúnta a halogatást és végre Zermegh fizetéséből vonta le a ráeső összeget.

Hogy a bajok szaporodjanak, két birtokát, a Nyitramegyei Nezsettét, melynek egy része e szerint még a Jakusithnak tett királyi adományozás után is megmaradt Zermegh feleségének birtokában, s a Trencsén-megyei Szlopnát is az a sors éri, hogy a király eladományozza. Miksa hűséges szolgálatok jutalmául mindkét jószágot Barbarics Györgynek ajándékozta. Zermegh ezekről a jószágokról azt mondja, hogy a maga fáradságával szerezte és huszonöt éven át (1548-tól?) békésen bírta azokat. Szlopnából következtetve, valamely felesége családját illető jog juttathatta birtokába, de megszerzésüknél bizonyára valami hibának kellett becsúsznia, vagyis Zermegh megfeledkezett a szerzett jószágot magszakadás esetére magának biztosítani, mert különben nem váltak volna eladományozható birtokká. Talán maga Zermegh is érezte ezt, mert Nezsetténél, melyet Barbarics mindjárt elfoglalt, nem okozott nagyobb nehézséget. Szlopnát ellenben a királyi biztosoknak sem akarta átadni, tiltakozott birtokának elvétele ellen. A pozsonyi kamara azonban oly jelentést terjesztett a király elé, a mely szerint a birtokok eladományozása jogos alapon történt. Igy azután Zermegh itt is vesztes lett.

Mivel a kamara jelentései döntöttek birtokainak sorsáról, Zermegh teljesen megelégelte a kamarai szolgálatot, mely immár nem vált javára. 1576 május 15-én panaszos kérvényt intéz Miksához, a kinek kegyeit korábban élvezte, és hivatkozva a királyi felségnek Kanizsa átvételekor kifejezett elismerésére, kérelmének elintézéseért esedezik. Elmondja, mekkora nyomoruságban van és hogy huszonhárom évi szolgálat után — vagyis kamarai titkár-

[1]) Magyar országgyűlési emlékek, V. 258—259. és 300—301. ll. A *Vita auctoris* úgy beszél, hogy Radéczy ellen is írt Zermegh szatirát. Lehet azonban, hogy összekeveri a kamarai elnököket, pedig a sérelmes vers idején nem Radéczy az elnök. V. ö. Kovachich id. m. I. 146. l. *Kollányi*: Esztergomi kanonokok, 159. l. Bél id. m. I. 451. l.

Digitized by Google

ságától számítva a hivataloskodást — odáig jutott, hogy magát és családját még tisztességes ruházattal sem tudja ellátni; kéri a királyt, adja vissza jószágait, segítse ki 1000 forinttal szorult helyzetéből s engedje meg, hogy eddigi fizetésével és a megtisztelő *királyi asztalnok* (aulae familiaris) címmel nyugalomba vonulhasson. Annál inkább kérnie kell nyugalmazását, mert már öreg ember és szeme gyöngesége miatt nem végezhet irásos munkát.

Miksa Zermegh kérelmét a pozsonyi kamarához küldte véleményadás végett. A kamara már 19-én megtette jelentését s úgy nyilatkozott, hogy a jószágok visszaadásán kivül Zermegh összes kérelmei teljesíthetők.

A király a kamara jelentése szerint járt el. Zermeghet fölmentette állásától, meghagyta neki nyugalmi évei idejére is korábbi fizetését, megadta a királyi asztalnoki címet,[1]) a kért összeg helyett pedig, bizonyára annak enyhítésére, hogy birtokait nem adta vissza, két év alatt lefizetendő 1500 forintot utalványozott számára.[2])

A hivatal kötelességétől és terhétől megszabadult Zermegh, noha magának is voltak jószágai, és Bábtól északnyugatra Bucsányban szintén volt valamelyes birtoka, nem a maga területén húzta meg magát, hanem ipának jószágára, a Nyitra-megyei Bábra ment lakni.[3]) Nyugalma azonban nem lehetett békés pihenés, mert folytonos anyagi nehézségekkel küzd, a melyekben bizonyára előző hosszas perlekedésének is megvolt a része. Az az 1500 forint, melyet Miksától kapott, arra sem volt neki elég, hogy adósságait, melyek közül egy 100 aranyast épen ezen időtájban vett föl,[4]) kifizethesse. Még 1576-ban, tehát alig nehány hónap alatt, 500 forintot már elkölt a királytól számára utalványozott segítségből. Mindamellett arra sincs pénze, hogy 60 forinton vett lovait kifizethesse, hanem kölcsönt vesz fel Aichinger Mihálytól, a kinek azután november 4-én Bábon kelt levelében utalványt állít ki a kamarához, hogy ennél a királyi ajándékból

---

[1]) A birtokpereire, nyugalmazására vonatkozó iratokat a közös pénzügyi levéltár Hungarica osztályából olv. Történelmi Tár, 1894. 568. és köv. ll.

[2]) Documenta.

[3]) Documenta. V ö. *Podhradszky* id. h. 241. l.

[4]) Az Országos Levéltár iratai alapján (Neoreg. act. fasc. 621. nr. 1.) említi *Iványi* a Magyar Nyelv 1906. évfolyamában. A szóban forgó jelentékeny adósságról Horváth, másképen Stansith Gergely 1576 ápr. 15-én kelt irásában van szó, midón a maga, Nádasdy Ferencz nagy tárházába adott pénzét és ezüst mívét összeírván említi, hogy Lékán egy »közép vasas ládában« egyebek közt ott van Zermegh (keresztnevét nem mondja meg) adósságlevele száz aranyról.

Digitized by Google

vehesse föl a tartozást.[1]) Ezek az előzmények alig hagynak fön kétséget, hogy midőn a személye iránt tanusított barátságért csesztvei részbirtokát Wettle György vöröskői praefectusnak adja, szintén anyagi támogatásért nyujt kárpótlást.[2]) A következő években folytatódnak a Zermegh zilált vagyoni állapotára való jelenségek. 1577 január 6-án újra a kamarát kéri, fizesse ki Jezerniczky Imrének azt a 23 forintot, melyet ettől fölvett.[3]) Május 17-én a pozsonyi kamara ír Jezerniczky Kristóf szempczi harminczadosnak, hogy a még meglevő 1000 forintjára nyugtatvány mellett adjon Zermeghnek 55 forintot.[4]) És ebben az évben vagy a következő elején el is fogyott az az 1000 forint; mert 1578 junius 19-iki bábi levelében Zermegh már azt kéri a kamarától, hogy juliusi illetményének terhére fizesse ki Győri Benedek szentgyörgyi praefectusnál levő 20 forint tartozását.[5])

IV.

ZERMEGH ÉRINTKEZÉSE FORGÁCH SIMONNAL. CSATLAKOZIK A LUTHERANUSOKHOZ. FORGÁCH BIZTATÁSÁRA MEGÍRJA JÁNOS ÉS FERDINÁND KIRÁLYOK HARCZAINAK TÖRTÉNETÉT. A MUNKA ISMERTETÉSE. KIADÁSAI. FŐLOSZTÁSA. KELETKEZÉSÉNEK IDEJE. MÉLTATÁSA. ZERMEGH KÖZÉLETI TEVÉKENYSÉGE. HALÁLA.

A küzködő, anyagi gondoktól megnehezített élet, mely osztályrésze lett, nem keserítette el Zermeghet. A társas életben szivesen szerepel, készségesen tesz tehetségéhez mért szolgálatokat főleg azoknak, a kiktől ha nem is anyagi segítséget, legalább erkölcsi támogatást, pártfogást várhatott és remélt. Már korábbi kamarai szolgálata idejéből ismerőse volt Forgách Simon bárónak, a ki mint Nyitra-megyei főur és 1569-től dunáninneni főkapitány [6]) a Nyitra-megyei birtokosok közé került Zermeggel ismét találkozik. Mint katona, történelemkedvelő férfiu, el-elbeszélget Zermeggel a kettős királyválasztás nyomán támadt harczokról, főleg az ország déli részeinek küzdelmeiről. A vele egyhitű, vénségében lutheránus nézeteket valló [7]) öreg urat azután rávette,

[1]) Documenta.
[2]) *Jedlicska* id. m. 141. l.
[3]) Documenta.
[4]) U. o.
[5]) U. o.
[6]) *Sörös:* Ghimesi Forgách Simon báró, 28—29. 33. ll.
[7]) Lutheránus hitéről a *Vita auctoris* szól, kinek értesítését teljességgel megbízhatónak tartom. Az az N. J.-vel jelzett szerző, a ki írta, nem lehet más, mint Nicolaus Istvánffy, a ki más, tőle használt történetírónak (így Forgách Ferencznek) is összeállította vázlatos életrajzát, és ismerjük olyan levelét, mely alá N. J. jelzést is alkalmazott. (V. ö. *Szádeczky:*

Digitized by Google

hogy pihenése óráiban foglalja írásba ifjuságának emlékeit;[1]) hadd kedveskedjék azzal a maga történetíró öcscsének, a kinek számára egyetmást maga is elmondott, jegyezgetett.[2]) És Zermegh épen azokról az eseményekről nyujthatott fölvilágosítást, a melyekről aránylag keveset tudtak, a szlavóniaiakról. Forgách pedig, a ki amúgy is szeretett földolgozott munkákból, mondhatnók monographiákból meríteni,[3]) igen alkalomszerű segítséget kapott volna a maga kortörténelméhez, melyen még betegen, olaszországi tartózkodása alatt is dolgozgatott.[4])

Zermegh nem sokat kérette magát, s ha nem is valami bőséges, de mégis vagy ötvenlapos munkát írt János és Ferdinánd királyok harczairól, attól az időtől kezdve, hogy a mohácsi csatavesztés hírére II. Lajos özvegye Pozsonyba menekült, egészen János király haláláig.

Mária özvegy királyné (hogy rövidesen ismertessük Zermegh munkáját) a török mohácsi győzelme után kevés kiséretével

---

Erdély és Mihály vajda története, 278. l.) Az ellen, hogy Nadányi János írta volna, nem is számítva azon nyelvi nehézséget, hogy ez a latin életrajz alá J. N.-nel jegyezte volna alá nevét (v. ö. Molnár említett dolgozatáról írt birálatomat. Századok, 1896. 743. l.), nagyon jól mondja Denis (id. m. 621. l.) ezt: Allein man bedenke, ob ein reformirter, wie Nadányi war, leicht den Ausdruck *lutherana labe infectus* von Zermegh gebrauchet würde? A mit ehez Podhradszky analogiának fölhoz, az nagyon ártatlan dolog. Azt mondja, hogy Nadányi Perényiről is így nyilatkozik: nec Ferdinando nec Joanni fidus, quod lutheranismum a Latorcza usque Agriam propagavit. (Tudománytár, 1839. 225. l.) Nádasi János jezsuita szerepeltetése semmi más, mint küzködés Istvánffy szerzősége ellen, melylyel szemben Bél Mátyás tekintélye (a Schwandtner-kiadás előszavában, XVI. l.) maga erősség, nem számítva az itt is fölmerülő nyelvi nehézséget, hogy Nádasi sem N. J. aláírást használt volna. — Nehezebb arra felelni, mikor lett Zermegh lutheránussá. Az Istvánffy életrajzi vázlata mintha élete vége felé utalna bennünket. Az, hogy I. Ferdinánd a kamarai hivatalnokoknak az új vallás elfogadását megtiltotta (Podhradszky id. h. 242. l.), csak Ferdinánd idejére számít. Hermann 1560-iki ajánlása mintha arra vallana, hogy ekkor még nem mutatott oly magatartást, mely miatt Luther hivének tartották volna. Miksa lutheránus, vagy mint legújabban mondják, közönbös, II. Józsefszerű fölfogása mellett, a melylyel Dudith András csúfos apostasiáját is el tudta nézni, könnyen lehetett protestáns. Ha valami bőségesebb adatunk volna Zermeghnek Forgách Simonnal való érintkezésére, ennek hatását keresnők, a ki a lutheri tanításnak nemcsak híve, hanem épen Nyitra megyében támogató barátja volt. V. ö. *Ipolyi:* Veresmarti Mihály XVII-ik századi magyar író élete és munkái, 54. l.

[1]) Erről a Vita auctoris szól.

[2]) V. ö. Ghimesi Forgách Simon báró, 50. l. és Forgách Ferencz élete, 39. 46. 51. ll.

[3]) *Madzsar:* Adatok Forgách Ferencz kortörténelmének kritikájához, 13. l. *Bártfai Szabó László:* Ghimesi Forgách Ferencz váradi püspök évkönyvei, tekintettel művelődéstörténeti adataira, 50—57. 87. és köv. ll.

[4]) *Óváry* id. m. II. 198. l.

Digitized by Google

Pozsonyba menekűl s a budai polgárság követi példáját. Midőn Szulejmán Budára ér, jóformán üresen találja a várost. Fölgyujtja, csak a várat kíméli meg. Katonáit prédára ereszti s ezek pusztító vadságának egyik megkapó ellentéte Dobozynak és hitvesének Marót közelében történt gyászos halála. Midőn a tél elközelgett, a szultán kivonult az országból.[1])

A török eltakarodása után János erdélyi vajda, a ki vagy 20,000 katonát gyüjtött a királynak, de a mohácsi csatában nem vehetett részt, bevonult Budára, majd Székesfejérvárra ment, hol a nemzet képviselete királylyá kiáltotta s a Csele-patakba fulladt király holttestének fölfedezése után meg is koronáztatta.[2])

Az özvegy királyné azonban a nádor biztatására szintén országgyűlést hívott össze, hogy bátyját Ferdinándot magyar királylyá választassa. Erre a hírre János király tanácsot tartott híveivel, kik közűl Frangepán Kristóf azt ajánlotta, hogy tekintélyes sereggel föl kell venni a küzdelmet. János a békés eszközöket akarta hívek nyerésére fölhasználni, de az eredmény az lett, hogy a Ferdinánd-párti nádor, Báthory István, csábította el az ő híveit.[3])

Igy tett Jován czárral is, a mint magát ez a János király lovászából fölcseperedett kalandor nevezte, míg mások a jobb felén arczától lábáig húzódó fekete sáv miatt fekete embernek emlegették. Ezt azonban Czibak Imre leverte, majd Diódon Török Bálint elfogta, fejét Budára küldötte. (1527.)[4])

Ferdinánd a pozsonyi országgyűlés után megindúl Buda felé s foglalgatja a várakat; az esztergomi érsek pártjára áll, János királytól naszádosait is elcsábítja, s igy ez, mivel a franciák és frigyeseik szövetsége támogatást nem nyujthatott neki, kivonult Budáról, átkelt a Dunán, s több helyen táborozva Gyöngyöshöz jutott. Innen ment el mellőle Zermegh, a ki, mint mondja, ezt azért jegyzi föl magáról, mert »sequentia de reliquo rerum Johannis progressu et successu, quae scripturus sum, non omnia vidi oculis, sed a viris integris et bonae fidei audivi.« [5])

A Zermegh Szlavóniába érkezésétől Frangepán haláláig történt eseményeket ismerjük; tudjuk, hogy Frangepán holttestét sem mentették meg, úgy hogy csak jóindulatú közbenjárás juttatta feleségéhez (jegyeséhez). A vidék erre Ferdinándhoz

---

[1]) I. könyv, 1. fejezet. Schwandtner id. m. 383—384. ll.
[2]) 2. fej. u. o. 384—385. ll.
[3]) 3. fej. u. o. 385—386. ll.
[4]) 4. fej. u. o. 386—387. ll.
[5]) 5. fej. u. o. 387—389. ll.

Digitized by Google

pártolt, mert kevés volt a Bánffy János, a ki azt tartotta, hogy a ki szavát megszegi, az nem férfiu.[1])

Maga János király Tokajnál vesztett csatát és Szinánál hasztalanúl kisérelte meg a szerencsét (1528); kénytelen Lengyelországba menekűlni, hol Tarnovszky Mátyás engedte át neki és kiséretének a maga várát. Itt Laszky Jeromos, a szirádiai vajda ösztönzésére, elhagyottságában elhatározza, hogy szövetséget köt a törökkel. Flectere si nequeo superos, acheronta movebo! mondja a király s a nagy igéretekkel megnyert Laszkyt a portára küldi.[2])

Laszky a Galatában lakó Gritti Alajosnak elmondván küldetése czélját, bebocsátást nyert Ibrahim nagyvezérhez, majd a szultánhoz. Épen ekkor érkeztek meg Ferdinánd követei, a kik követelésükkel annyira fölizgatták a szultánt, hogy alig tudott szólni. Majd kijelenté a követeknek, hogy a követelt magyar várak kulcsait a nyakába akasztja, így várja Ferdinándot Mohácsnál; jöjjön, vegye el azokat; de ott legyen, mert különben majd ő keresi föl Budán, sőt Bécsben is. Jánosnak megüzeni, hogy megsegíti, látogassa meg Mohácsnál.[3])

Ferdinánd eközben távozott Budáról. Báthoryt hagyta itt, maga Bécsbe ment. János a szultán üzenetét tudatja híveivel, kis sereget szervez, melynek költségére még bolondja is ad pénzt, s Athinai Deák Simon alatt az országba küldi. Kun Gothárd s mások növelik a csapatot, Kassa közelében leverik Ferdinánd hadait s János királynak megnyitják az utat az országba. Lippán állapodik meg, hová sok régi híve ment hozzá.

János megérkezésének hírére szlavóniai hívei, Simon zágrábi püspök, Bánffy János, Tahy János és mások sereget gyüjtöttek és Zágrábban ostromolni kezdték a németeket. Viszont ezek a püspöknek a Grécs-hegyen levő vár közelében levő erősségét fogták ostrom alá, mivel a János-pártiak arra a hírre, hogy a laibachi püspök a németeket megsegíti, inkább Szenterzsébet ostromára mentek. Az ostromról Zermegh életével kapcsolatban már megemlékeztünk.[4])

A szultán valóban megjelent az országban. Mohácsnál fölkereste János király, a kit igen barátságosan fogadott s azután együtt indultak Buda felé, hol Nádasdy Tamás volt a várparancsnok. A katonák gyáván átadják a várat s a tőlük fogságba vetett Nádasdyt, kinek János megkegyelmezett, míg a gyáva őrséget

---

[1]) 6. fej. u. o. 389—391. ll.
[2]) 7. fej. u. o. 392—393. ll.
[3]) 8. fej. u. o. 393—394. ll.
[4]) 9. fej. u. o. 394—396. ll.

Digitized by Google

a török a szabad elvonulás igéretének megszegésével fölkonczolta. A szultán Budát Jánosnak adván, Esztergomon át, hol a neki kézcsókkal hódoló Várdai Pált magánál tartja, Bécsnek indúl. Ezt azonban Ferdinánd, a ki maga távozott a városból, Salm Miklós alatt oly őrséggel látta el, hogy a szultán nem tudta megvívni s a tél közeledtére jobbnak látta visszavonulni. Hidászait előre küldvén, Budára ment s itt János királyt megbékítette Várdaival, a ki siránkozva ismerte be hűtlenségét.[1])

Majd maga elé helyeztetvén a királyi méltóság jelvényeit, beszédet intézett Jánoshoz, hogy ime, teljesítette a mit igért, hatalmába adta az országot és Budát, ne feledkezzék meg az Isten s az ő jótéteményeiről. Az urakat figyelmeztette, hűek legyenek János királyhoz, mert megfenyíti őket. Ezután átadta Jánosnak a királyi jelvényeket, s a Dunán átkelve, haza indult.[2])

A szultán a koronát Perényitől vette el. Ez Jánosnak volt a koronaőre, de Ferdinándnak a koronázás idejére átadta a koronát. Ferdinánd is őt tette koronaőrré. A szultán közeledtének hírére menekülni akart ugyan Siklósból Sárospatakra, de Szerecseny János pécsi püspök, János király rokona, Kajdacsnál elfogta és Bánffy János őrizetére bízta. Ez kincseivel együtt a szultánhoz vitte, a ki viszont a koronával egyetemben Jánosnak adta. A király megbékült vele, Perényi azonban mégis azon mesterkedett, hogyan szerezhetné meg az uralmat.[3])

Szulejmán Gritti és mások vezérlete alatt török csapatokat, naszádosokat is hagyott János mellett, hogy a fegyveres erő jobban hozzákösse a magyarokat. János király az ország egysége czéljából országgyűlést hirdetett Budára, ezen azonban kevesen jelentek meg, elpártolt hívei nem tértek vissza hűségére. Az ország két pártra szakadt, s a török majdnem szelidebb volt a magyarok iránt, mint azok egymással szemben.

A török elvonulása után Ferdinánd sereget szed, támadást intéz, hódítja a városokat. Várdai Pál esztergomi érsek újra hozzá pártol. János király és hívei ellátják őrséggel és élelemmel Budát, melyet Ferdinánd seregei 1530 novemberében ostrom alá fogtak.[4])

János király az ostrom előtt Kápolnay Ferenczet, Kászon vajdát, Nádasdy Tamást és Szerecseny Jánost Szigetvár ostromára küldte, most azonban sürgős levelet írt Várallyai Szaniszlóhoz, hogy kiküldött embereit tudósítsa a történtekről. A levelet

---

[1]) 10. fej. u. o. 396—397 ll.
[2]) 11. fej. u. o. 397—399. ll.
[3]) 12. fej. u. o. 399—401. ll.
[4]) II. könyv, 1. fej. u. o. 401—402. ll.

Digitized by Google

Zermegh juttatta az illetőhöz, s az elpártolt Kápolnayt kivéve, a többi teljesítette is János kérelmét.[1])

Buda ostroma alatt »lues germanos invaserat more solito.« Nagy volt az esőzés is és ez csak fokozta a bajt. Bánffy János nádor és Mehemet nándorfehérvári bég segítséget vittek János királynak, a mi fölöslegessé tette a Grittitől s a királytól tervezett kirohanást, mert az ellenség fölhagyott az ostrommal. Ezután történt, hogy Gritti az Ártándiakat kivégeztette. János az ostrom után sem tudja az országot egyesíteni, sőt Szlavónia elszakad tőle, Perényi is önálló uralomról ábrándozik s e czélból követséget küld a szultánhoz.[2])

Az ostrom alatt szerzett érdemeiért János király Grittit az ország kormányzójának nevezte ki, noha tanácsosai figyelmeztették, hogy meglett embernek erre nincs szüksége, sőt kinevező levelét sem erősítették meg pecsétjökkel, a mivel Gritti haragját vonták magokra. Gritti Budáról a portára, János pedig Váradra ment, honnan békealkudozást kezdett Ferdinánddal. Az alkudozás idejére Esztergomban fegyverszünetet kötöttek. Mivel ezt Móré László zavarta, János Laszkyt küldte ellene, a ki fiát, leányát, kincseit hatalmába kerítette és Budára vitte.[3])

A béketárgyalást János V. Károly császár támogatásával akarta folytatni és Frangepán Ferenczet küldte hozzá Spanyolországba. A császár Gergely püspököt és Schepper Kornélt küldte Ferdinándhoz. János, mint Zermegh Várallyaitól hallotta, Frangepán Ferenczet, Brodarics Istvánt és Verbőczit jelölte ki követeinek, a kik a császár és Ferdinánd biztosaival Bécsben meg is kötötték a békét. Ennek értelmében János életében megmarad királynak, utána azonban Ferdinánd, illetőleg utódai öröklik egész Magyarországot, míg János fia atyjának családi birtokait kapja Erdélylyel.[4])

A szultán megindítja seregeit Magyarország ellen, miről Perényi értesülvén, még Konstantinápolyba követűl küldi: *Emericum filium Johannis Bika, patrem Andreae, qui in Zigeth periit cum comite Nicolao Zrinio* (406. l.), hogy magának független hatalmat szerezzen. Ezt János király Gritti által megtudta és cselt szőtt ellene, melynek következtében, mikor Mohácsnál a szultán előtt megjelent, fogságba került. Perényi, fiát Ferenczet kezesűl adva, kiszabadúl a fogságból s ettől fogva megmarad János király pártján.[5])

---

[1]) 2. fej. u. o. 402. l.
[2]) 3. fej. u. o. 403—404. ll.
[3]) 4. fej. u. o. 404—405. ll.
[4]) 5. fej. u. o. 405—406. ll.
[5]) 6. fej. u. o. 406—407. ll.

Digitized by Google

A Bécs ellen készülő szultán serege Kőszeg alatt van, mialatt Károly császár német és spanyol sereggel erősíti öcscse városát. Kőszeget Jurisics Miklós védi, a ki midőn az őrség és élelem fogytán van, megengedi, hogy a török zászlót tűzhessen a várra. Ezzel azután a török elvonúl. A szultán nem ment Bécs ellen, hanem Szlavónia elpusztítása után kiment az országból. Budánál levő hajósai követték. Gritti is utána ment és Perényi Ferenczet Konstantinápolyba vitte (1532). A mint a török kivonult, Ferdinánd Thallóczi Bánffy Boldizsárt erdélyi vajdává nevezte ki és János ellen küldte. Bánffy Szatmárnémetit elfoglalja. János Kun Gothárdot küldi ellene, de az elvonúl és Horváth Mátyást hagyja Szatmárnémetiben. Kun élete árán kiostromolja belőle; még van ereje, hogy foglyúl vigye Jánoshoz, ott azután meghal. A király Kun haláláért Horváthot karóba huzatja, egyik társát pedig, Parlaghy Ferenczet — ez már kegyelem — lefejezteti.[1])

János visszatér Budára. Híre járt, hogy Gritti török és magyar csapatokkal Erdély felé közelít, a porta pedig figyelmezteti Jánost, hogy Gritti cselt sző ellene. A rosszakarat kiderült, mert Gritti az eléje menő Czibak Imrét elfogatta s Alvinczen lefejeztette. Erre Czibak rokonai és barátai a moldvai és havasalföldi vajdákkal Gritti ellen mentek, a ki Meggyes várában vonta meg magát. Azonban kiostromolják, fiaival együtt elfogják, majd kivégzik őt. Még ostromolták Meggyest, mikor a szultán azt kívánta Jánostól, mentse föl Grittit, de az utóbb azzal mentette magát, hogy a bosszuálló tömeg visszatartására nem volt elég ereje. Laszkyt azonban Gritti halálában való részesség czímén fogságba vetette. Fogsága azonban nem sokáig tartott, mert Tarlo és Tarnovszky közbenjárására, kiket János a Gritti fegyvereivel is megajándékozott, kiszabadult.[2])

Ezen időben (1537) Ferdinánd Katzianert Szlavóniába, Felset Felsőmagyarországba küldte. Fels be is vette Perényi várát Sárost, a miben János emberei, Fráter György, Perényi, Bebek nem tudták megakadályozni, sőt Tokajnál ők is vereséget szenvedtek. Csak az akadályozta meg, hogy Fels János király ellen nem indult, hogy a Bakith Pál rácz népében bizakodó Katzianert Mehemet nándorfehérvári bég Eszéknél megverte. Ettől Ferdinánd annyira megijedt, hogy Felset is visszahívta.[3])

Híre jött (1538), hogy a szultán Magyarország ellen indúl. János megijedt, hogy a török a váradi béke miatt támad és Grittinek, fiainak sorsáért akar bosszut állani. Ibrahim értesítette

---

[1]) 7. fej. u. o. 407—408. ll.
[2]) 8. fej. u. o. 408—409. ll.
[3]) 9. fej. u. o. 409—411. ll.

Digitized by Google

ugyan, hogy a had igazában Moldva ellen indúl, de János tartott tőle, hogy Moldva után Erdély következik, azért maga is sereget szed, izen Ferdinándnak, küldjön segítséget, és biztatja Péter moldvai vajdát, hogy fegyverkezzék. A vajda megbízhatatlan bojárjai miatt nem mert megütközni, hanem erdélyi várába, Csicsóba menekült. Jánost a szultán fegyverkezéseért megfedte, fenyegette, mire ez Ibrahim tanácsára azt mondta, hogy épen Péter ellen fegyverkezett. Mivel Ibrahim is szólt érdekében, a szultán megbékült. János kiostromolta Csicsót, Pétert a szultánhoz küldte, de előbb megvigasztalta, hogy Ibrahim megvédi. Egy év mulva a szultán meg is bocsátott neki.[1])

Ferdinánd csapatai így hiába jöttek, de Debreczenből a lovasság kapitányai mégis elmentek János látogatására, a ki szivesen látta őket; a másik rész pedig Szlavóniába ment a török ellen, de nagyrészt ott veszett.

János Budára ment, honnan Brodarics, Perényi, Homonnai által feleségül hozatta Zsigmond lengyel király leányát Izabellát, a kivel 1539 február 23-án megülte menyegzőjét s királynévá koronáztatta, mire nagy vigalom következett.[2])

Kevéssel az esküvő után Zermegh Thurzó szolgálatába állott, mint ezt tudjuk, egészen addig, míg János király Erdélybe ment a lázadó Majláth István és Balassa ellen. Balassa várai elvétele után bocsánatot kért és nyert. Majláth Fogarasban bátran védte magát, mialatt János király Szászsebesen betegen feküdt. A király nagy örömmel értesült róla, hogy fia született, de egy becsületbe vágó ügyben bíráskodván, miként ezt Zermegh később Tassy Ferencztől hallotta, rosszúl lett és pár nappal utóbb meghalt. »Vitae simul et bello finem imposuit.«[3])

Zermegh munkája úgy nyolcz évtizeden át kéziratban volt ismeretes, míg végre 1662-ben egy kis, Istvánffy Miklóstól írt életrajzi bevezetéssel Amsterdamban ki nem adták.[4]) Egy évszázadnál is több idő mulva (1776-ban) újra megjelent[5]) s ebben a kiadásban áttekinthetőbbé tették a kis munkát, mert két könyvre osztották, az egyes könyveket pedig 12—12 fejezetre. A munka két könyvre történt szétválasztása sikerült; az első ugyanis Jánosnak Budavárába való bevonulásával végződik, a mi új

[1]) 10. fej. u. o. 411—413. ll.
[2]) 11. fej. u. o. 413—414. ll.
[3]) 12. fej. u. o. 414—415. ll.
[4]) 12-ed rétű kiadás »Historia rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem Ungariae reges usque ad ipsius Joannis obitum« czímen Lepidius Jakabnál.
[5]) Schwandtner: Scriptores rerum Hungaricarum cz. gyüjteményének II. kötetében, 383—415. ll.

Digitized by Google

időszakot jelöl, a másodiknak pedig a király halála vet véget. A fejezetes beosztás is ügyesnek mondható, és második kiadójának, Bél Károlynak helyes érzékét dicséri.[1])

Zermegh, noha hosszu ideje volt, hogy régi urától búcsut vett, művében is János király hívének szemével nézi, a király erősebb bírálatát alig tűrő szeretettel tárgyalja az eseményeket, s örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy János királyt, közbeközbe keresett magyarázgatással, az igazságon is egy kis erőszakot téve, jobb színben tüntesse föl; gyengeségét, hanyagságát a keresztyén szeretet hangoztatásával, mások ravaszságával palástolja, vagy legalább a reá kedvező, dicsőségére váló dolgokat kiemelje.

Sajnálni lehet, hogy Zermegh csak az események után nagy későn, mint munkájából is meglátszik, legalább is 1566 szeptember hava után, egyéb körülményeket számbavéve pedig még vagy tíz évvel később, 1576 folyamán kezdett munkácskájának megírására gondolni,[2]) s midőn szándékát valóra váltotta,

---

[1]) Van ugyan olyan fejezet, a melyet két részre oszthatott volna, vagy mondjuk, épen oly okkal szétválaszthatott volna, mint másutt megtette, de ebben úgyis van valami egyéni fölfogás és egészében a fölosztás sikerült.

[2]) Molnár id. m. 54.° l. erről így ír: »Az írás idejét csak hozzávetőleg állapíthatjuk meg, mert maga Zermegh *sehol* sem árulja el, sőt még biztos következtetésre sem nyujt adatot *sehol*. Valószínünek tartom, hogy Thurzónál töltött titkársága idején fogott az íráshoz, s ha itt nem is fejezte be, megtörtént az *bizonnyal a közel jövőben*. Következtetem ezt először abból, hogy János király haláláig, mely 1540 julius 21-én következett be, folytatja munkáját. *A kevés időadat azt mutatja, hogy e kis munka kortársaknak készült, a kik előtt még ismeretes volt az események ideje.* Hasonló következtetésre jutok azon körülményből, hogy Martinuzzit, a ki már János életében is *meglehetős* befolyást gyakorolt a politikai ügyekre, csak egyetlen egyszer említi, *bizonyára azért, mert még nem ismerte föl benne azon férfiut*, a kinek működése *később* hazánk történetében korszakalkotó hatású volt. Ezt bizonyítja végre Perényiről szóló állítása, mely szerint *ez 1532 után többé nem szegte meg hűségét, pedig 1540 elején újra elpártolt tőle.* Ha később irt volna... nem emlékeznék a *legkisebb* részletekre... Azt hiszem tehát, nem tévedek, ha állítom, hogy Zermegh emlékiratát 1541 körül fejezte be.« Ez a hosszas fejtegetés mind elmaradhatott volna, ha a szerző figyelemmel van a *Vita auctoris* szerzőjének figyelmeztetésére és megfigyeli Zermeghnek egyetlen mondatát, melyet föntebb idéztünk, hogy t. i. Perényi Konstantinápolyba küldte »Emericum filium Johannis Bika, patrém Andreae, *qui in Zigeth periit cum comite Nicolao Zrinio.*« Ebből teljesen világos, hogy *Zermegh semmiképen sem irt 1566 szeptember előtt.* De ez az adat azt is bizonyítja, hogy a *Vita auctoris* nem ötletszerüleg mondja, hogy Zermegh Forgách Simon ösztönzésére irta munkácskáját. Mivel pedig Simon aligha a maga, hanem öcscse Ferencz számára akart dolgoztatni, ez pedig 1577 januárjában már meghalt, *a mű megírásának gondolata még 1576 folyamán merülhetett föl.* Sőt az sincs kizárva, hogy Zermegh a csekély terjedelmű, tanulmányokat nem kivánó munkát hamarosan össze is állította. A gyors munka megmagyarázná pl. azt a szerkesztésben mutatkozó hibát, miért nincs az 1532-iki hadjárat a maga helyén s miért vannak csekély utánjárással kiigazítható hibák is.

Digitized by Google

minden jel szerint pusztán emlékezetére támaszkodva vetette papirra az eseményeket. Ha ez nem így volna, mindenesetre bővebben és pontosabban írt volna, még akkor is, ha nem feledkezünk meg róla, hogy személyesen sokat nem élt át azokból, a miket írásba foglalt, az események közt személyesen keveset forgott, szerepet bennök alig vitt, azok mélyebb rugóit, szerves összefüggését nem igen volt alkalma megismerni. Saját tapasztalatai sem mind maradtak meg emlékezetében és sokat elfeledett azokból, a mikről különben is csak Várallyaitól és más becsületes, megbízható emberektől értesült. És az értékesebb, feledésbe ment dolgok helyett közbe-közbe mende-monda maradt meg emlékezetében, mint mikor Várdai Pál esztergomi érsekről egészen komolyan elmondja, hogy Esztergomnál kezet csókolt Szulejmánnak, holott tudjuk, hogy az érsek csak hetekkel utóbb ment Bécs alatt a szultánhoz, hogysem ez a méltóságára árnyat vető megalázkodás történt volna.

Az elaggott ember gyenge, néha az időt elvétő, összezavaró chronologiájával, elfeledve az éveket, úgy hogy tizenöt év történetében csak háromszor mondja meg, melyik évről szól, a hónapokra, napokra, lehet mondani, ügyet sem vetve beszél az eseményekről. Magukra az egyes tényekre még emlékezik, de azért megesik vele, hogy következményeikben fontos, valamely újszerű felfogást kezdő, az emlékezetre élénkebb hatást tevő dolgokat is összezavar, mint a János király fejérvári koronázásával kapcsolatos eseményeket, Laszky Jeromos portai követségének körülményeit, a békeelőkészítés czéljából kötött 1531-iki fegyverszünet helyét, a két király 1535-iki és 1538-iki tanácskozásait, a bennük szereplő egyének nevét, némely esemény színhelyét; nem emlékezik már János király és Izabella menyegzőjére, a koronázás, a házasságkötés napjára; sőt megesik vele, hogy oly eseményt, melyről a maga helyén megfeledkezett, később meg nem felelő helyen pótol, mint például az 1532-iki hadjárat történetét, a mivel azután úgy is gyenge időszámítását még zavarossá is teszi.

Ura iránti elfogultságával, az idővel járó feledékenységgel szemben, melyek sok fogyatkozásának okai, könnyen észlelhető Zermeghnél, hogy volt írói készsége és tehetsége. Határozott történetírói érzékre vall nála, hogy elbeszélésében nem vész bele a részletekbe; midőn mellékkörülményeket akar fölvilágosítani s ezen czélból episodokat sző elbeszélésébe, azok is jellemzők; a pártok méltatásából látszik, hogy a jellemzéshez is ért; a kellő helyen, bár kis számmal és nem valami sok újsággal, érdekességgel csalogató művelődéstörténelmi adatokat

Digitized by Google

nyujt,[1]) s általában ki tudja domborítani, a mi jellegzetes. Nincs ugyan Zermeghnek oly széles látóköre, Európa történetére kiterjedő ismerete, mint a kinek számára dolgozott, a történetíró váradi

[1]) *Molnár* id. dolgozatában túlozza Zermegh munkájának művelődéstörténelmi szempontból való értékét, midőn így ír róla: »Műveltségtörténeti szempontból rendkivül gazdag e kis munka; leírja a különböző várostromokat, csatákat; megismertet a zene-eszközökkel, az akkor használt kocsi alakjával stb. Megvilágítja hazánk földrajzát is«... (56. l.) Ezekből azonban nem sokat látunk; annál kevesebbet, mert Zermegh csataleírásai nagyon laikus dolgok; a zene-eszközöket nem megismerteti velünk, hanem egyszerüen fölsorol nehányat (413. 415. ll.); az a kocsi meg, a melyről szól, tulajdonképen az ő tőle készíttetett könnyű kocsi, a melyet Várallyainak vitt ajándékba. (414. l.) Vannak azonban értékesíthető adatai is. Igy a *családi életre* érdekes kis adalék a maga, még gyermekkorában történt eljegyzése, mely anyja akaratából történt (389. l.); a Dobozi és hitvese közti bensőséges viszony (384. l.); az eljegyzésről, házasságkötésről szóló elbeszélése, bár ez már a magasabb körökbe vezet (l. Izabelláét 413—414. ll.), és hogy családi sírbolt is volt. A *magánviszonyok, szórakozás* stb. tekintetében Jurisithnak Miculizza elnevezése (407. l.), a miből egy kis olasz hatást is ki lehet hüvelyezni; a János király szelídített szarvasáról, lovászlegényéről, udvari bolondjáról szóló följegyzések (408. 386. 395. ll.) használhatók, s idevonhatók a maga püspöki számvevősködéséről, Várallyainál viselt hivataláról, Thurzónál töltött tisztéről való megemlékezése; hogy megemlíti Ráskay, Országh budai házait (403. l.), megmondja a füstölt, besózott csuka formáját (402. l.); itt vagy a tábori élet, szórakozás csetelésénél fölhasználható, a mit a kártyázókról s a közöttük álló érdeklődő nézőkről mond. (390. l.) Ezek közül egyik-másik, az eljegyzés, házasságkötés, továbbá a családi sírbolt, II. Lajos temetése (385. l.) a *vallásos élet* szempontjából is értékesíthetők, a melyről különben, nem számítva a grécsi várból leboccsátott pap és a főpapok fölemlítését, igazában az az adata van csak, hogy a budai Boldogasszony-egyházat »német« templomnak emlegették. A *katonai életből* nem annyira az ostrom (v. ö. 390. l.), hanem más apróságok érdekesek, mint a bányászok fölhasználása az ostromnál (405. l.), a poggyászcsapaté az ellenség ijesztésére (390. l.), a fegyver, lószerszám értéke (409. l.), a hajóhid megfúrása (392. l.), orvos a táborban (390. l.), reflexió »lues« elnevezéssel a »morbus hungaricus« néven ismert betegségre (403. l.), milyen csellel él Okichy, mikor levelet csempész a táborba, mi a büntetése (388. l.), háború alatti büntetés (408. l.), az ellenség fejét diadaljelül küldik (387. l.), templom átalakítása várrá. (408. l.) *Hivatalos élet, bíráskodás* stb. tekintetében, a mit magáról ír, hogy a »forma scribendi et stylus cancellariae« elsajátítása miatt van János titkára mellett (389. l.), Gritti országkormányzósága (404. l.) s a királyi curia lovagi becsületbirósságára való utalása (415. l.) az értékesíthető adalékjai. Ha ez utóbbival kapcsolatban János királynak »bosszuságot tészen nekem« fölkiáltását is számbaveszszük, akkor azt is mondhatjuk, hogy a király magyarúl bíráskodott. — Magában véve természetesen mindez nem sok, és jórészt nem is Zermeghtől hallunk róluk először, de aránylag oly kisterjedelmű munkában, minő az övé, elég szép számú adat. A mi Zermegh *földrajzi adatait* illeti, legalább úgy értve, hogy a maga följegyzéseivel »megvilágítja hazánk földrajzát is«, jelentéktelenek mondhatók. Hogy helyneveket említ, az még nem földrajzi megvilágítás. Ebből a szempontból Buda állapotáról tett megjegyzése (383. l.) és hogy ezt Logod felől ostromolták (403. l.), Szentgyörgy helye (389. l.), hogy Körös »frequens oppidum«, Marót fekvésének megjelölése (384. l.), valamint

Digitized by Google

püspöknek Forgách Ferencznek; de nem is lehet, hiszen Speyeren túl sohasem jutott s akkor sem volt módja, hogy oly emberekkel érintkezzék, a kiktől politikai viszonyokban való tájékozódást, diplomácziai érintkezésekbe való betekintést nyerjen; a politikai viszonyok, diplomácziai alkudozások összebogozott szálait nem tudja oly biztos kézzel oldogatni, mint Verancsics vagy Istvánffy, de úgy látóköre, mint politikai belátása — ízlését nem is említve — hasonlíthatatlanúl szélesebb és mélyebb mint Szerémi Györgyé, a ki szintén írt azon idők történetéről, melyekről Zermegh beszél.

Nem valami elegáns, de mégis a napi életben az iskolázottabb, csiszoltabb egyéniektől használt latinsággal beszéli el a maga mondanivalóját, melylyel fogyatkozásai, hiányai mellett is jó hasznára lett volna Forgáchnak, ha ez — miként Istvánffy, Brutus, Bethlen Farkas, Révay megtették — szintén értékesíteni tudja munkájában Zermeghnek becsesebb tudósításait.[1]

A kis munka megírása nem került hosszabb idejébe Zermeghnek, a ki öregsége ellenére megtartotta, ha nem is emlékezetének élességét, de szelleme frisseségét. Nem lett törődött, a világgal már nem törődő aggastyán, sőt a közügyek, megyebeli események is érdekelték. Talán régebbi hivatalos állása is számbajött, de mindenesetre némi szerepet kellett vinnie megyéjében, mert különben a nemesség bizalmából nem lett volna az 1582 január-havára összehívott országgyűlésen Nyitra megye képviselője. Az országgyűlésen azonban semmiféle jelentősebb szerepe nem volt; legalább is olyan nem, hogy emlékezete reánk maradt volna.

Kajdacsé (399. l.), hogy Tolna »oppidum ad Danubium perquam celebre« (402. l.), Szatmár és Németi közt folyik a Szamos (407. l.), a moldvai vajdának Szucsva a székvárosa (412. l.), jöhetnek számba; de ezek olyan adatok, hogy jórészt nem Zermeghből fogjuk őket megtanulni.

[1]) *Forgách* pl. arról, hogyan fogták el Perényit a koronával, azt írja, hogy »Perenus ad Ferdinandum... cum statim descivisset, deinde ab Michaele Kessereo, palatino regni captus est una cum uxore, et caput uxoremque coronae pactione redemit. Ita corona iterum ad Johannem rediit.« (Magyar Tört. Eml. Irók, VI. 381. l.) *Istvánffy Miklós*, midőn Forgách művét olvasta, tüstént észrevette a tévedést, melytől Zermegh megszabadíthatta volna Forgáchot, és meg is jegyzetezte a helyet: »Az koronát Prini Péterrel egyetembe nem Keserő Mihály fogta volt meg, ki régen immár megholt volt, hanem igy esett«..... stb. A következő sorokban azután elmondja, a mit Zermegh munkájában olvasott (a mai I. köt. 12. fej.) s a végére odajegyzi: »Zermeghius in sua historia manuscripta.« Pedig *Zermeghnek ez a része, még a török történetírásba is átment*, bár nem közvetlenül, hanem Istvánffy által. Olv. *Thúry*: Pecsevi viszonya a magyar történetíráshoz. Századok, 1892. 575. l.

Digitized by Google

Az országgyűlés után bábi jószágán éli le azt a nehány esztendőt, mely számára még hátravolt. Tisztes kort ért, 1584 szeptember 6-án mint nyolczvan éves aggastyán költözött el az élők sorából.[1])

SÖRÖS PONGRÁCZ.

---

[1]) Utolsó éveiről *Rajcsányi* említett kéziratos műve, *Istvánffy* »Vita auctoris« cz. vázlata szólnak; *halála napját* pedig, mi az eddigi kutatók figyelmét elkerülte, a Draskovics-levéltár följegyzése őrizte meg: »1584. sexta Septembris, Joannes Zermegh historicus mortuus est.« Történelmi Tár, 1890. 371. l.

Pótlásúl, illetőleg helyreigazításúl megjegyezzük, hogy első közleményünkben a 106. l. 10. sora helyett olvasd: Báby Lászlónak s Szlopnai és Oroszlánkői Katalinnak unokáját, Báby Gergelynek és Posár Magdolnának leányát. (Országos Levéltár: Neoreg. act. fasc. 425. nr. 30. — Nyitra-megyei levéltár: Processus iuridici D. fasc. 20. nr. 524. anno 1819. *E.* melléklet.) U. o. a genealogiánál *János* után betoldandó *Zsigmond*, kiről Nagy Iván id. h. alapján hibásan gondoltuk, hogy Máté fia. Ez a Máté törlendő, illetőleg a 98. l. a fiuk közt tollhibából említett *Mátyás* helyett *Zsigmond* irandó; mert Zsigmond fia Kristóf, a maga számára akarván átvenni azon családi iratokat, melyek Zermegh Jánosnál voltak, erről úgy emlékszik meg, hogy atyjával szemben »frater carnalis et uterinus natu maior« volt. (Nyitra-megyei levéltár: Proc. iurid. B. fasc. 29. nr. 896. Producta Majthenyiana sub nr. 18.) Ez adatért, mint általában a Nyitra-megyei levéltárból idézettekért, *Romhányi János* ottani főlevéltárnok úrnak tartozunk köszönettel. Ugyancsak a 106. l. 2. jegyz. a genealogiában *Balog* h. *Báby*, *Georgium* h. *Gregorium* olvasandó, a mi az Országos Levéltár két iratában is így van, de sajnos, a nyomtatott genealogiák hatása alatt tollhibának vettem és Georgiust írtam helyette. A 108. l. 19—20. sor *Györgynek* szava után pótlandó ez a tollban maradt szó: *családjához*. 1580-ban a decz. 6-iki közgyűlésen Nyitra vármegye az 1581-iki országgyűlésre egyik követének választotta ugyan Zermeghet s 1 frt és 50 den. napidíjat állapított meg számára, de már a decz. 20-iki közgyűlésen arról van szó, hogy öregsége s egyéb okok miatt Zermegh nem vállalta el a megbizást, ezért más követet választanak helyette. (Nyitra-megyei levéltár: Közgyűlési jegyzőkönyv, 1572—1585. 468. 475. ll.)

Digitized by Google

MŰVELTSÉGTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK.

II.

A MAGYAR MALOM.

— Második és befejező közlemény. —

A XVI. és a XVII. század súlyos gazdasági viszonyai eleinket arra ösztökélték, hogy az időjárás nyujtotta kedvező állapotot mennél jobban kiaknázzák. A hó olvadását és a nagy esőzéseket igen szívesen látták, mivel ilyenkor még legkisebb folyóvizeinken is kényelmesen hajózhattak és tutajozhattak. Az ilyetén áradásokat arra is felhasználták, hogy malmokat hajtassanak. Az ilyen áradásra, felhőszakadásra és hó-olvadásra berendezett malmok természetesen csak igen rövid ideig járhattak. A mint a víz elapadt, a malomkerék is megállott s a molnár várhatta az újabb esőzést, leshette a felhőket. Az ilyen időlegesen forgó malmok, a dolog természete szerint, igen kicsinyek voltak. Azért ugyanis, hogy éven által egy-két hétig forogjon, nagyobb és költségesebb malmot építeni nem volt érdemes.

Az időlegesen forgó malmok közt is nagy változatosságra találunk. Még az egyazon fajta malmok szerkezete is változik vidékek szerint.

Az időlegesen forgó malmok legnagyobb részét a hegyek szakadékaiban és erősebb vízmosások helyén állították föl. Ritkábban oly vizek mentén is találunk ilyen malmokat, a melyek csak nagyobb esőzéskor vagy olvadáskor voltak képesek a malom kerekének hajtására. Az időlegesen forgó malmok legtöbbje csak egy kerékre járt. Az ilyen malmok közűl első sorban az u. n. *felhőt kiáltó* malmokat kell megemlítenünk. Ezek, mint nevök is mutatja, csak esős időben forogtak, mivel vizük különben nem volt. Izsép 1674 évi összeírása említ ilyen malmot, mely »csak esős időben forog.«[1]) Fony összeírása is ilyen malomról tesz említést, írván: »egy bokor kőre forgó felhőt kijátó malom.«[2])

[1]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 30. 1674.
[2]) U. o. fasc. 155. 1701.

Digitized by Google

A felhőszakadás és hó-olvadás idején járó malmokat *pokolidő-malma* néven nevezték. Ezek is kisebb fajta, többnyire egy kőre forgó malmok voltak. Mivel csakis *pokol időn* őrölhettek, igen kevés jövedelmet hajtottak. Surányi Gábor javainak összeírása (1602) olyan pokolidő malmáról tesz említést, mely folyóvízen, két kőre forgott. »Vagyon — írja az urbárium — egy malom az udvarházhoz az Latorcza vizén, csak *pokolidő molna*, két bokor kő rajta, mikor nagy árvíz vagyon, akkor forog.« [1]) Ond falu 1576 évi összeírásában olvassuk: »habetur et molendinum, quod per modernum possessorem est aedificatum, *quod saltem veris tempore, cum nives dissolvuntur et imbres cadunt, vertitur*, alias fere per totum annum stat.« [2]) Ecsed 1621 évi urbáriuma is említ egy *pokolidő molnát*,[3]) Regécz 1626 évi összeírása pedig ezeket említi: »Malom is vagyon egy kőre, felülcsapó, csak *hó- és zápor-vízhez való*«, és »vagyon itt (Komlóson) egy felülcsapó malom, csak hóvízen vagy záporvízen forog, vámja esztendeig alig vagyon öt köbölre.« [4]) Hogy itt az összeírás csakugyan pokolidő-malmokat ért, világosan kitűnik Regécznek későbbi összeírásaiból, a melyekben ugyanezeket már mint pokolidő-malmokat említik.[5]) Zrínyi Ilona javainak összeírása Rátka falunál említi, hogy »egy kis *pokolidő-malom* volt itt, melyet boldog időben árendában bírtak in tall. 4. Egy esztendeig páter Józsa bírta, most puszta.« Ugyanezen összeírás Baskó falunál megemlíti, hogy »malom egy vagyon, egy kőre forgó, *pokolidőhöz való*, kevés hasznú.« Komlóska falu malmáról ugyanitt ezt írják: »felülcsapó, egy kőre, *pokolidőn forgó*, árendája tíz köböl, már elpusztult.« [6])

A pokolidő-malmától meg kell különböztetnünk a *pokol-malmot*, melyet *cserge-malom*-nak is híttak. A Szamos mentén e két malmot néha egynek is vették. A *pokol-* vagy a *cserge-malom* úgy készült, hogy a folyó medréből csatornán át vizet vezettek a malom kerekeire. A felhasznált vizet pedig a rétekre bocsátották. Az ily módon szabadjára bocsátott víz nem ritkán pokoli kárt okozott. Nem hiába hítták tehát az ilyen malmot pokolmalomnak. A XVIII-ik század végén a Szamos körül még igen sok ilyen malom volt. Mivel a pokol-malom csak áradás idején, vagyis magasabb vízállás mellett járhatott, azért az ilyen malmokról csak ezt mondták: »vízi malom áradásra való«,[7]) — »ha őrlője bőven jár, proventusa hat köböl, ha szűk az őrlő, olyankor az

[1]) U. o. fasc. 99. nr. 62.
[2]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14364.
[3]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 108. 1621.
[4]) U. o. fasc. 66. nr. 31. 1626.
[5]) U. o. fasc. 62. nr. 23. és nr. 41.
[6]) U. o. fasc. 66. nr. 41. 1680.
[7]) U. o. fasc. 64. Huszt, 1703.

Digitized by Google

malompor az molnáré«, [1]) — »melynek mikor jó forgása és őrlője jár, jöhet be vámbuza 10—12 köböl.« [2])

A kisebb malmok közűl meg kell említenünk a *cserle-* vagy *cselle-malmokat*, melyeket némely vidéken *csillye-malom*-nak is hívtak. Ezen malmokról közelebbi leírás nem maradt reánk. A régi összeírásokban — mint tudjuk — elég gyakran szerepel a kisebbfajta *cselle-* és a *csille-szekér* is, s valószinű, hogy e két fogalom rokon egymással. Túr-Terebes 1604 évi összeírása két *cselle-malmot* említ: »Túr vizén — írja — vagyon malom, melyet *resztakó*-nak hínak, vagyon ismét *cselle-malom* egy bokor kőre; mikor forog, az úr számára jár«... »egy *csele-malom*, a kinek harmadrésze az ispánnak jár.«[3]) Aranyos-Meggyes 1683 évi urbáriuma is említ egy *cserle*-malmot, Csáky István lefoglalt javai közt is akadt egy *cserle*-malom.[4])

Említők már, hogy a szegénység részére lisztet nem igen őröltek. A köznép megelégedett az úgynevezett mixturával, a mit *bocsó*-nak is híttak, azután a derczével [5]) meg a különféle darával és kásával. Ezeket vagy a lisztelő malmokban őrölték, vagy pedig külön e czélra épűlt malmokban. A kását másképen *krupá*-nak is hítták. A régi iratok igen sokféle kását említenek. Előfordúl a tatáros krupa, krupazab, krupa-tengeri, harmat-kása, haricska, köles-kása, lednekes kása, tatárka-dara és kása stb. Az utóbbit többnyire a cselédség élelmére használták.[6])

A kása készítésére szolgáltak az úgynevezett *krupa-őrlő* malmok. Cselfalva 1670 évi összeírása pl. ezt mondja: »vagyon egy *krupa-őrlő malmocska* minden szerszámaival.«[7]) Fejérpataky javainak 1672 évi összeírása is említ egy *krupa-őrlő* malmocskát.[8]) Igen közönséges az úgynevezett *dara-őrlő* malmocska. [9]) *Kásatörő* malmokat külön is találunk ugyan, de rendesen mégis a lisztelő malmok egy részét alkották. A szentpéteri malomról olvassuk 1689-ben: »ennek három vízi kerekei, kettei liszttel forgó, az harmadik *kása-* és *kender-törő*.« [10]) Berencs összeírása ezt mondja: »Tarcza vizén négy *kása-keölleő*, hat *kender-törő* benne.«[11]) — »Az malomhoz — írják 1638-ban

[1]) U. o. fasc. 53. nr. 22. 1673.
[2]) U. o. fasc. 39. nr. 11. 1674.
[3]) U. o. fasc. 89. nr. 8. 1604.
[4]) U. o. fasc. 1. nr. 21. 1668. és 1683.
[5]) Farinae majori ex parte furfuribus mixtae, vulgo *derdze* vocatae. U. o. fasc. 76. 1598.
[6]) Holló Zsigmond javai közt pl. volt: tatárka dara cselid táplálására. (U. o. fasc. 68. 1684.)
[7]) U. o. fasc. 65. nr. 28. 1670.
[8]) U. o. fasc. 78. nr. 65. 1672. Vér Mihálynak is volt egy krupa-őrlő malmocskája.
[9]) U. o. fasc. 21. nr. 15. Zboró, 1684.
[10]) U. o. fasc. 25. nr. 49. Ónod, 1689.
[11]) U. o. fasc. 57. nr. 73. Berencs, 1673.

Digitized by Google

— boronából rótt, szalmával fedett *négy nyílú kásatörő*, melynek vízkereke *ványoló*.«[1]) Thököly Imre javai közt 1685-ben »egy kásatörő *kölyü* zuppantójával együtt« említtetik.[2]) Huszt 1673 évi összeírásában olvasható: »kása csináló két külőre és két nyílra.« [3]) Porumbák 1638 évi urbáriuma meg ezt mondja: »új kása- és *só-törő* malom hat nyílra; az nyilak (nilak) végében vaskarikák, az gerendely végében vaskarika és csap.« [4]) Komárom jegyzőkönyvében 1674-ben »*só-őllő kőmalom*« szerepel.[5]) Előfordúl a *répa-őrlő* is, így pl. Kapuvár 1669 évi összeírásában egy *répa-őllő*.[6]) Kecskemét város tanácsa 1744-ben ilyen határozatot hozott Butula Imre *kása-molnár* kérésére: »Szárállásban, úgymint város közönséges földén kimutattak *kása-malomnak való* elegendő helyet.« [7])

A régi magyar uradalmakban a vadalmából és vadkörtéből kitűnő eczet és *almavíz* készült. Erre a czélra a gyümölcsöt megőrölték. Az ilyen *gyümölcs-őrlő malom* sem tartozott a ritkaságok közé. Huszt 1673 évi összeírása pl. »*válú forma almatörő* kölyüt« említ.[8])

A régi összeírásokban gyakran találkozunk az *örmény* nevű malommal. Ez is kisebbfajta malom volt, és a só őrlésére is használták. A Kinizsi-javak 1630 évi összeírásában és Thököly Imre kisvárdai javai közt egy-egy *soó-örmény* szerepel.[9]) Csenger 1713 évi összeírása ezt mondja: »mola lignea minor vulgo örmény.« [10]) Nagybánya 1765 évi összeírása meg ezt: »sótörő-*puczka*.« [11]) Huszton *sódaráló-malom*,[12]) Makoviczán *soó-őrlő malom*,[13]) Sümegen *soó-őrlő bokor kő*,[14]) Sároson »*egy soó-őrlő malomallya* volt.[15]) Igen gyakran előfordúl a *bors-törő malom*,[16]) s nem ritka a *makk-őrlő malom* [17]) sem; még gyakoribb a *kender-törő*. Ónod 1670 évi összeírása pl. ezt mondja: »malom nyolcz bokor kőre az Sajón, *kender-törő* is négy kölyüre.« [18]) Szendrő 1610

[1]) U. o. fasc. 35. nr. 7. 1638.
[2]) U. o. fasc. 148. Szigeti kuria, 1685.
[3]) U. o. fasc. 123. Huszt, 1673.
[4]) U. o. fasc. 68. Porumbák, 1638.
[5]) Komárom város lt. 7. sz. jegyzőkönyv. — Huszt 1684 évi összeírása sótörő tölgyfa kölüt említ. Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 123.
[6]) Közös p. ü. lt. fasc. 15431. Inventarium arcis Kapu.
[7]) Kecskemét város lt. Prot. 1734. 1210. l.
[8]) Az almatörő kölyüben volt egy almaeczet-sajtoló és egy régi sajtócska. (Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 123. Huszt, 1673.)
[9]) U. o. fasc. 152. 1630. és fasc. 100. Kis-Várda, XVII. sz.
[10]) U. o. fasc. 3. Csenger, 1713.
[11]) U. o. fasc. 111. Nagybánya, 1765.
[12]) U. o. fasc. 64. 1703.
[13]) U. o. fasc. 21. nr. 6. 1641.
[14]) U. o. fasc. 76. Sümeg, 1597.
[15]) U. o. fasc. 31. nr. 75. 1686.
[16]) U. o. fasc. 77. nr. 7. 1645.
[17]) U. o. fasc. 29. nr. 10. 1655.
[18]) U. o. fasc. 25. nr. 37. 1670.

Digitized by Google

évi urbáriumában: »vagyon *kender-maró*, nyolcz *zopkója* vagyon, együtt az molnárral 20 kila kendert ad.« [1]) Szerednyén 1686-ban »stupae vulgo *kenderkelő-törő*«,[2]) a Hernád vizén »*kender- és kása-kölyü* vagyon hat.« [3]) Nyáry Ferencz javai közt volt a Tarcza vizén »malom négy kőre, négy *kása-keölleő*, hat *kender-teőreő* benne.« [4])

A közönséges malmok közé tartozott a *kőtörő-malom* is. Fogaras 1632 évi összeírása pl. »egykerekű és két nyilú *keő-teőreő*« malmot említ.[5]) Porumbákon 1649-ben *keő-teőreő malom* [6]) volt, úgyszintén Munkácson is. Kakasfalván a kőtörő malomról a következőket jegyzik meg: »mola tunsoria instrumento *stanga* vocato lapidem bajulante, instrumento alio *papricza* vocato«... stb.[7]) Az összeírásokban előfordúl még a *kőrontó pőröl* is.[8])

Szóljunk mármost a *száraz* malmokról, melyeket emberi vagy állati erővel hajtottak. Ezeket többnyire oly vidékeken találjuk, a hol folyóvíz nem volt. De voltak száraz malmok majdnem kivétel nélkül a végházakban is; mert ha a vizet az ellenség felfogta, csakis a várban levő száraz malmokon őrölhettek. A végházak kézi malmait a katonák háború idején magukkal vitték, hogy táborozáskor is őrölhessenek. A nagyobb száraz malmokban, a miket állati erővel hajtottak, az őrlés *szerjárással* volt összekötve, azaz a marhás jobbágyoknak sorjában kellett lovaikkal vagy marháikkal őrletni. Ime nehány adat a különféle száraz malmokról: Ónodon 1689-ben »két ember hajtotta őrlőmalom« volt.[9]) Szádváron »száraz malom, két ember hajtó.« [10]) Regéczen öt darab »só és néha lisztet őrlő kisded kézzel forgató száraz malom és *kézi malom* szerestől.« [11]) Makovicza 1684 évi urbáriumában: »száraz malom ruináltatott vasával, az só-őrlő négy malomnak csak az kövei megvannak.« [12]) Léva várában 1557-ben *mola bovinaria;* [13]) Regéczen 1626-ban *száraz malom;* [14]) Szatmáron 1639-ben »száraz malomhoz való hatos orsó«; [15]) Szomolnokon »virrasztó helyen egy kézzel forgató száraz malom«; [16]) Munká-

---

[1]) U. o. fasc. 120. Szendrő, 1610.
[2]) U. o. fasc. 42. 1686.
[3]) U. o. fasc. 66. nr. 31. 1626.
[4]) U. o. fasc. 57. nr. 73. 1673.
[5]) U. o. fasc. 14. Fogaras, 1632.
[6]) U. o. fasc. 78. nr. 36.
[7]) U. o. fasc. 54. nr. 40. 1726.
[8]) U. o. fasc. 46. nr. 86. 1630.
[9]) U. o. fasc. 25. nr. 49. 1689.
[10]) Orsz. Lt. Lymbus II. sor. 17. cs. 1685.
[11]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 66. nr. 31. Regécz, 1626.
[12]) U. o. fasc. 21. nr. 15. 1684.
[13]) U. o. fasc. 76. nr. 10.
[14]) U. o. fasc. 66. nr. 31.
[15]) U. o. fasc. 47. 1639.
[16]) U. o. fasc. 78. nr. 32. 1684.

Digitized by Google

cson »embervonó száraz malom«; [1]) Regéczen »száraz malom, kit az emberek magok szoktak forgatni«; [2]) 1671-ben »buza-őrlő vas malmocska és bors-őrlőcske«; [3]) Huszton »száraz malomhoz való *bálvány vas-sark* és bálványra való vaskarika, egy korongvas perpenczéjével együtt«; [4]) Nagy-Kállóban »száraz malomnak való *fal-fák* tizenkettő.« [5]) Különösen sok száraz malom volt Debreczenben. 1556-ban mondja pl. a tanács: »ut *molam aridam* quam dominus judex Stephanus Kalmár in vico Bódogfalva erexit«... stb.[6]) 1598-ban: »hogy az kinek száraz malma vagyon, az élés adót tőle tartozik megadni; ha az malommal ház vagyon, az mely ember benne lakik, utcza-szert az fizessen tőle.« [7]) Az őrlés Debreczenben a város nagy száraz malmában is *szerjárás* szerint történt. A lótartó gazdáknak heti számra be kellett lovaikkal járniok. Ez a szokás még a mult században is megvolt.[8]) Valamikor ez a debreczeni nagy száraz malom is vízi malom lehetett. Egy XVIII. századi jelentésben ugyanis ez olvasható: »Reviczky János óbester töltette be az *igaz Hortobágyot* a maga igaz régi alveusán; míg ezt nem tette, a debreczeni malom alatt könnyen volt fél ölnyi ugrása az víznek; most semmi ugrása sincs. Azelőtt a debreczeni malom 24 óra alatt száz köböl életet bizonyosan lejárt.« [9])

A száraz malmoknak tökéletesítésére sokat tett az élelmezési hivatal. A végházakba ugyanis a lehető legtökéletesebb kézi malmokat küldte. Az 1661 évi febr. 25-én pl. 520 kézi malmot küldött Magyarországba.[10]) A malmocskák tölgy-, szil- és diófából készültek. Montecuccoli hadában minden gyalog-század három kézi malmot, minden lovas-század kettőt kapott. Az 1662 évi márcz. 12-én német iparosokat küldtek Komáromba, hogy a kézi malmokat kijavítsák. 1682-ben Németalföldről hoztak kézi malmokat, mivel ott készítették a legjobbakat, s az élelmezési hivatal azt ajánlotta, hogy Luxemburgból mestereket is hozassanak Komáromba. Ez, úgy látszik, meg is történt, mivel 1683-ban luxemburgi mintára alakítják át a kézi malmokat.[11]) Az 1687 évben stájerországi vasból készített 500 darab

---

[1]) U. o. fasc. 19. nr. 4. 1685.
[2]) Orsz. Lt. Lymbus II. sor. 17. cs. XVII. sz.
[3]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 35. nr. 101.
[4]) U. o. fasc. 64. 1703.
[5]) U. o. fasc. 64. nr. 5. 1704.
[6]) Debreczen város lt. Prot. 1547—1556. 668. l.
[7]) U. o. Prot. 1594—1599. 446. l.
[8]) Az n. város malom-bírájának, malom-mesterének és molnárjának instructiója. U. o. Prot. 1744. 180—183. l. 14. pont: »az szer tartásában az rend szorosan megtartassék.«
[9]) Orsz. Lt. A pozsonyi kamarához intézett levelek, 9. cs. Kelet nélkül.
[10]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14549.
[11]) U. o. Hung. fasc. 14628. és 14630. 1683. márcz. 14.

Digitized by Google

kézi malmot küldtek Komáromba.[1]) Mondanunk sem kell, hogy ezek a dolgok malomiparunkra jó hatással voltak.

Szóljunk most már a szélmalmokról. Meg kell jegyeznünk, hogy a *szélmalmok* Magyarországon újabb keletűek. A XVI. században még egyetlen egyet sem sikerült találnunk. Csak a XVII. század végén merülnek fel az első adatok. Makovicza 1671 évi összeírásában olvassuk pl. ezt: »szélmalomhoz való vas-horog.«[2]) Egy későbbi adat (1684) meg így szól: »búza tisztító szélmalom.«[3]) Ennél többet eddigelé nem találtunk. A XVIII-ik században azonban a szélmalom már nem ritkaság. Egy 1770 évi tanuvallomás szerint Debreczen városának is volt Bódogfalván *szélmalma* vagy *szeles-malma*, melynek csodájára a lakók kijártak, de 1770-ben már elpusztult és helyén egy *Szele*« nevű korcsma épült.[4])

Hogy a szélmalom nálunk oly későn terjedt el, annak oka igen egyszerű. A XVIII-ik század végéig az ellenkező irányú szeleket felhasználni még nem tudták. Igen erős szélnél a malom-épület rendesen meggyúladott, mivel a kerekek forgását mérsékelni nem tudták. Csak 1768-ban épít Bretterer Osvald pozsonyi ács először olyan szélmalmot (molam pneumaticam), mely ezen hibától mentes volt.[5])

A *puskapor-törő* vagy *portörő* malmok közül megemlíthetjük a zboróí portörő malmot, melynek malom-házában volt két szoba, *porszárasztó tábla* tizenegy, pornak való láda, kin port szitálnak, *porszitáló* sűrű szita, porszitáló farosta, *por-mérték*, *porhordozó* négy tekenyő, két kis porhordozó putton A portörő-házban volt öt *portörő kölyű*, mind az ötnek vége rézben volt foglalva, továbbá *porkeverő vas ösztökécske.*[6]) A huszti portörő malomról 1685-ben ezt mondják.: »belől jobbkéz felől van boronából felrótt, jó hat külőjű, jó vaskarikás, csapos és serpenyős, meglehetős vízkerekű, új tengelyivel együtt egy *puskapor-törő malomház.* Az külüknek is fenekei, hasonlóképen az törőknek vége is majd egy arasznyira rézzel vannak megboritva.« Porszárasztó is volt a malomhoz, valamint »hosszu czövekeken álló *porszitáló tábla, szkábás szarvas tekenő*, szita és *puskapor keverő vaskalán.*« — »Ezen malomnak zsilipje (sylypje) és gátja — mondja az összeírás — *nyitást* kivánnak.«[7]) A fogarasi portörő malomról 1632-ben ezt írják: »portörő malomház boronából csinált, két kerékre

[1]) U. o. fasc. 14652. 1687. máj. 2. (Passbrief.)
[2]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 21. nr. 8. 1671.
[3]) U. o. fasc. 21. nr. 15. 1684.
[4]) Debreczen város lt. Inquisitorio-testimoniales de certis praediis . . . stb.
[5]) Orsz. Lt. Oeconomica; Lad. D. fasc. 8. . . . »quae nec hinc inde instar aliarum vertetur nec adversis ventis impedietur, sed quam pure ventus pro ratione exigentiae intercipiendus impellet.«
[6]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 21. nr. 6. Zboró és Makovicza, 1641.
[7]) U. o. fasc. 148. Huszt, 1685.

Digitized by Google

és *tizenkét nyilú mozsárra* csinált, környöskörül palánkos, sindelyes kerttel kerítve.«[1]) Munkács 1627 évi urbáriuma is említ »portörő malmot 14 külőre.«[2]) A makoviczai uradalomban »négy portörő kölyű rézszerszámaival együtt« említtetik.[3])

A XVI-ik században is, de különösen a XVII-ikben rendkivül sok *fűrész-malom* volt hazánkban. Némelyik felsővidéki uradalomban nyolcz-tíz ilyen malommal is találkozunk. Akárhány felvidéki falu úrbéri szolgálatképen *tőke* vagy *fűrész-tőke* hordásával tartozott. A fűrész-malmokat többféleképen nevezték. Egyik urbáriumban *főrőszlő-malom*,[4]) a másikban *fűrész deszkametsző* vagy *deszkametsző fűrész-malom* fordúl elő. Olykor *malmos fűrészek*,[5]) *fűrészlő malmok* [6]) vagy egyszerűen *fűrész-malmok* említtetnek. Igen gyakran csak *fűrész*-nek mondják az ilyen malmot. Az 1641 évben pl. ezt írják: »az *fűrész* héjazatja sindelyes, az malomban lakó molnár árendás.« [7]) A fűrész-malom legteljesebb összeírását a huszti 1685 évi urbáriumban találtuk. Onnan adjuk e pár sort: »Patakra vagyon egy jó kötéses, tölgyfalábokon s talpakon álló, jó gerendás, szalmafedeles szín alá csinálva egy jó erős, öreg vaskarikás, csapos nagy vasfűrész, *fordítós*, felűlcsapó vízkerekei vannak, öreg erős tengelyű új fűrészmalom. Ennek van jó öreg erős vasfűrésze, *élesítő ráspolyával* s ugyan vaskarika csapos tengelyű, erős rovásos, vasabroncsos *fűrészhordozó* kerekével, és az vasabroncs rovásit megakasztó hozzá kévántató két szaluforma vaskarikával. *Tőke-hordozó* nyolcz apró fakarikákon járó fenyőfa. Agya és tőketartó vas ék-szegeivel meg van minden készsége és *vízeresztő csatornája*.«[8]) A zborói és a makoviczai fűrész-malmokról a különféle évekből való urbáriumok megjegyzik, hogy mindegyik mellett *trom* is volt. Igy pl. »azon fűrész-malomnál 34 *deszkáknak való trom* vagyon«, — »vagyon *trom* mellette nr. 36« — »fűrész, vagyon *trom* mellette« stb.[9]) *Trom* alatt természetesen azon tőkéket értették, melyekből a deszkát készítették. A zborói uradalom egyes falvaiban a fűrészre való tőke adása jobbágyi teher volt; azért az egyes falvaknál ilyeneket olvashatunk: »két trommal tartoznak ... fűrészre való négy tromot avagy annyi forintot adnak« stb.[10]) A makoviczai fűrész-malomról azt olvassuk, hogy »vizes kere-

[1]) U. o. fasc. 14. Fogaras, 1632.
[2]) U. o. fasc. 18. nr. 30. 1627.
[3]) U. o. fasc. 21. nr. 3. 1634.
[4]) U. o. fasc. 18. nr. 14. Lednicze, 1669.
[5]) U. o. fasc. 18. nr. 14. .... »malmos fűrészek is vagyon, annuatim adnak tőle száz deszkát.«
[6]) U. o. fasc. 21. nr. 6. 1641.
[7]) U. o.
[8]) U. o. fasc. 148. Huszt, 1685.
[9]) U. o. fasc. 21. nr. 16. 1684.
[10]) U. o. fasc. 22. nr. 4. Makovicza és Zboró, 1699.

Digitized by Google

kének való koszorúja deszkázás nélkül való.«[1]) A porumbáki (1649) urbárium szerint az ottani fűrész-malomban megvolt »az *mivelő fűrész* ahoz való szerszámaival«; [2]) a szatmári fűrész-malomban meg a *tőkeforgató vaskapocs*. A fűrész-malmokban foglalatoskodó mestert molnárnak hítták. 1634-ben írják pl. ezt: »fűrész-malomhoz vasat adni tartozik a molnár, az *karaj külső deszka* minden tőkétől az molnáré gondviseléseért«;[3]) — »az karaj-deszkákat az molnárnak engedtük, de úgy, hogy az maga hasznáért nagyobb karaj-deszkát ne messen, hanem csak az mint illik«;[4]) — »karaj-deszka az molnáré« stb.[5])

Hogy a régi magyar fűrész-malmok munkájáról némi fogalmunk legyen, megemlítjük, hogy egy-egy öreg tőkéből 8—9 szál, egy-egy középszerű tőkéből 6—7 szál deszka készült. Öreg tőke metszése egy nap és egy éjtszaka tartott.[6])

Mivel a kurucz-labancz világban a német hadak minden iparvállalatunkat felégették és elpusztították, a XVIII-ik század elején az egykori magyar fűrész-malmoknak már nyomait sem találták. Ezért ezen a téren is mindent újra kellett kezdeni. Az 1716 évtől a század közepéig állandóan tart a külföldi famunkásoknak és fűrészmestereknek Magyarországba való telepítése. A telepítés a Salzkammergut, Gmunden és Ischl vidékéről történt. Rózsahegyen és Máramarosban fűrész-malmokat építenek.

Rendkivűl magas napszám mellett Gmunden vidékéről hoztak 1720—1721-ben munkásokat.[7]) Az 1722 évi okt. 10-én Rózsahegyre küldték a legkiválóbb mesterek egyikét, Kriechbaum Györgyöt öt fűrészlegénynyel (saagknecht).[8]) Ez a mester Rózsahegyről Máramarosba, onnan pedig Erdélybe küldetett, hogy ott fűrész-malmokat építsen.[9]) 1724-ben nyolcz mestert küldtek Gmundenből hozzánk;[10]) 1726-ban ismét ötöt,[11]) 1727-ben megint hatot.[12]) Ez évben javították ki a lonkai fűrész-malmot. A következő 1728 évben pedig a Csuburkapatakon 5478 frt költséggel két új fűrész-malmot építettek. Ez alkalommal 53 famunkást hoztak Gmundenből Magyarországba.[13]) Igy

---

[1]) U. o. fasc. 21. nr. 20. 1690.
[2]) U. o. fasc. 78. nr. 36. 1649.
[3]) U. o. fasc. 21. nr. 3. Makovicza, 1634.
[4]) U. o.
[5]) U. o. fasc. 21. nr. 20. 1690.
[6]) U. o.
[7]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14865. Jelentés Gmundenből.
[8]) U. o. fasc. 14882.
[9]) U. o.
[10]) U. o. Hung. fasc. 14904.
[11]) U. o. 1726. febr. 27.
[12]) U. o. Hung. fasc. 14938. 1727. nov. 29.
[13]) U. o. Hung. fasc. 14941. Schröfl pozsonyi sóárusító jelentése. (Ő fizette a munkásokat.)

Digitized by Google

ment ez a következő években is. A legvirágzóbb telep ez időben Bocskón volt, a hol a hazai munkásokon kivűl 1732-ben pl. kilencz ausztriai mester, tizennégy ácsmester, hat »handlanger« és egy kovács dolgozott.[1]) Itt 1732-ben csupán Belgrád részére 28,600 darab 18 láb hosszu deszkát készítettek. Ugyanez évben újra felépítették a gombási fűrész-malmot (Sóvár mellett) s Ischlből tizenöt »holzknecht« érkezett oda.[2]) Az így behozott mesterek legnagyobbrészt állandóan megtelepedtek Magyarországon. A nekik adott utasítás szerint kötelességük volt a magyarországi munkásokat oktatni. Ily módon faiparunk ismét virágzásnak indult.

A XVI. és XVII. század alatt hazánkban igen sok *posztóverő kárló* (kálló) vagy *kárló-malom* létezett, a miből következik, hogy a posztócsinálás elterjedt mesterség volt. Erdélyben, Magyarország keleti részein, azután Árva és Trencsén megyékben a *posztó-*, *darócz-* és *guba-verő malmok* egymást érik. E két megyében morva posztócsinálók és újkeresztyén kárlók is voltak. A sok adatból álljon itt e nehány: Ledniczén »*kalló* vagy *valcha* egy vagyon, ennek *posztószárasztó rámái* vannak. Ezen valchától az *molnár* — minthogy azféle valchától külön (bér?) szőrposztótól nem vétetik — fizet 2 forintot.« — »*Szines posztó* valamennyi *károltatik*, mindenik vég posztótól külön-külön 10 dénár exigáltatik mint az malom proventusa.«[3]) — Ugyanazon összeírás egy másik faluban lévő malomról ezt írja: »*Valcha* avagy *kalló-malom* egy vagyon, három pár kölyűmalom benne. Ezen valchában valamennyi vég posztó károltatik, mindenik vég posztótúl ő Nagysága számára p. d. 10 fizetnek. Évi jövedelem 80, 90, 100 s néha több forint. Ezen valchához ráma is vagyon; ettűl való külön fizetés nincsen, ezzel együtt jár az *valcha*.«[4]) — Büdy Mihály javainak összeírása (1575) Bocskón szintén említ kárlót, írván: »molendinum contusorium unum *karlo* vocatum, ubi grisei et *vestes walachici* contunduntur, et de singula *gwba* 1 den. exiguntur.«[5]) — Banovcze faluról írják 1559-ben: »duae fullonicae molae, in quibus panni contunduntur.«[6]) — Melegh Boldizsár püspök javainak 1572 évi összeírása a következő becses adattal szolgál: »molendinum vulgo *sikarlo* vocatum duarum fovearum vulgo *fözek* (fészek?), altero molendino crisiario *karlo* vocato.«[7]) — Murány 1652 évi urbáriuma mondja: »vagyon két *kárló*, melyektől az *csapók* czéhestűl tartoznak két vég szűrpokróczczal; vagyon vargamestereknek

[1]) U. o. fasc. 14986. 1732. máj. 30.
[2]) U. o. fasc. 14991. 1732. nov. 19.
[3]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 18. nr. 5. Lednicze, 1669.
[4]) U. o.
[5]) U. o. fasc. 107. Bocskó, 1575.
[6]) U. o. fasc. 103. Oppidum Banovcze, 1559.
[7]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 15029. 1572.

Digitized by Google

két stuppájok.« [1]) — Regécz 1626 évi összeírása *kárlós* malmot,[2]) Zrínyi Ilona javainak 1680 évi összeírása *kendertörő* kárlót,[3]) Huszt 1671 évi urbáriuma *dürücsküllő* és *ványoló* malmot,[4]) ugyanaz 1673-ban *darócz-dürücsküllő* malmot,[5]) Szentmárton 1638 évi urbáriuma négy-nyilú kásatörőt említ, melynek *vízkereke ványoló*.[6]) Porumbák 1638 évi összeírása ezt mondja: »ezentúl vagyon egy elkezdett, félben álló *ványoló*.« [7]) Ugyanezen helyen 1649-ben *ványoló* volt egy.[8]) — Husztról írják 1684-ben: »*ványoló*, kiben nem ványolhatnak; az kásatörőnek és ványolónak tengelyvasai, karikái s száraz kerekei jók, vagyon benne orsó vas, *körülvaló fa*, melyet *hatos*nak hívnak.« [9]) — Fogaras 1633 évi összeírása szerint: »*ványoló* azon határon vagyon; *dürüklő* (düreökleő) vagyon kettő, egy pokróczczal vagy egy babóval tartoznak tűle.« [10]) — A mint ez adatokból láthatjuk, nyelvtörténeti szótáraink hibásan mondják, hogy *ványoló* = mesterember, mivel az malom volt. A ványolóban foglalatoskodó mesternek mindig *ványolós* a neve.

A régi összeírásokban igen gyakran szerepel a *valchovnya* is. Igy pl. »est etiam fullonica vulgo *walchownya*« [11]) és »fullonica vulgo *valchovnya*.« [12])

A posztóverő malmokról egyes urbáriumok még a következő érdekes megjegyzéseket teszik: »az malomnak *kállófája, kálláshoz való fészek*.« [13]) Az orliki malomról azt írják, hogy kárlójának *válója* rossz, de *kárlófája* jó.[14]) Varannón a malomban *posztót törtek*;[15]) említik a *posztóverő* kárlót,[16]) a *guba*-kárlót és a *darócz*-kárlót.[17]) — Máramaros majd minden falujában volt a kenézeknek maguk csinálta *kárló*-malmuk. Az egyes falvaknál 1613-ban pl. ilyet olvashatunk: »az kenézeknek két malmok vagyon. *guba-kalló* malmok is kettő vagyon, melytől *lasnakkal* tartoznak; *darócz-kalló* is kettő; vagyon

---

[1]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 24. nr. 80. Murány, 1652.
[2]) U. o. fasc. 66. nr. 31.
[3]) U. o. fasc. 66. nr. 33.
[4]) U. o. fasc. 148. Huszt, 1671. Az 1673. évi urbáriumban is szerepel a *darócz-dürücsküllő*.
[5]) U. o. fasc. 123. Huszt. 1673.
[6]) U. o. fasc. 35. nr. 7. 1638.
[7]) U. o. fasc. 68. nr. 41. 1638.
[8]) U. o. fasc. 78. nr. 36. 1649.
[9]) U. o. fasc. 123. Huszt, 1684.
[10]) U. o. fasc. 14. Fogaras, 1633.
[11]) U. o. fasc. 42. Illava. 1636.
[12]) U. o. fasc. 28. nr. 59.
[13]) U. o. fasc. 21. nr. 20.
[14]) U. o. fasc. 21. nr. 16. 1684.
[15]) U. o. fasc. 62. nr. 54. 1623.
[16]) U. o. 1618.
[17]) U. o. fasc. 18—19. 1610. és a köv. évekből Munkács urbáriuma.

Digitized by Google

egy *guba-kárló* is, mely kárlótól az molnár minden esztendőben 2 frttal tartozik ő Nagyságának.« [1])

Meg kell itt említenünk, hogy a régi időben a *mángorló* is a kállók és a ványolósok mesterségéhez való gépely volt, melyben a posztót festették és sajtolták Makoviczán pl. 1688-ban ilyen mángorló volt: »lignea officina fullonica alias *festő* seu *mángorló-ház* dicta cum machina una majori et altera minori pressoria; camera in qua artifex *mangorlo* residet.«[2]) Dobrony 1683 évi összeírásában is szerepel a *mángorló-ház.*[3]) A zborói mángorló (1690) három részből állott. »A mángorló oldala — írja az urbárium — deszkával borított, folyó gerendás, keresztűlvaló talpfája rothadt, a *mángorló görgő fáján* felűl lévő *simítója* is elszálkásodott. Fogas kereke és gerendelye 1689-ben reparáltatott; ehez való hosszu láncz kettő; alsó gerendelye is jó, ezen vascsap kettő, vaskarika hat. Van itt *összehajtott gyolcs nyomtatni való sajtó* kettő, ennek alja srófos fástól 1689-ben reparáltatott. A mángorlós színben van lóczás szék *az gyolcs türéshez való.* Istálló a mángorlósé, ő építette.« [4]) E mellett az istálló mellett állott a *mángorlós* háza. A zborói 1684 évi összeírás a *mángorlós* szót még nem használja, csak mángorlót, mángorló-színt, mángorló-házat és ruhasajtolót említ.[5]) A régebbi összeírások is csak mángorlót s nem mángorlóst említenek. Az 1671 évben pl. ezt írják: »az *mángorló* annuatim tartozik árendát fizetni, és ő Nagysága számára valamennyi *mángorlás* kivántatik, véghez vinni ajándékon.« [6])

Malomiparunk virágzását mutatja az a körülmény, hogy papirosmalmaink is voltak. A zborói *papiros-csináló malom* 1669-ben épült, nyolcz kölyüje volt és a *papiros-csináló* árendában bírta.[7]) Az árendás az úr részére adott »írásra való papirost két bált, nyomtatni való papirost hat bált; udvarhoz pro 1·50 fl. kötésit adja, írnya való papir kötésit pro 2 fl. Egy-egy koncz essék per den. 10. Nyomtatni való papirosnak adja bálját pro fl. 12.« [8])

Az urbáriumok szerint az említett papiros-csináló malomban volt: *matéria-törő,* két hosszu temérdek fában nyolcz kölyű, a sajtós házban kész matériához való kád, melyből a matériát táblákra szedik, *papiros-sajtó,* papiros-csináló munkás eleiben való tőke. —

---

[1]) U. o. fasc. 18. nr. 25. 1613.
[2]) U. o. fasc. 21. nr. 17.
[3]) U. o. fasc. 27. nr. 13. 1683. — Besztercze 1690 évi urbáriuma írja: »instrumentum ligneum vulgo *mangol* vocitatum.« (U. o. fasc. 62. nr. 38. 1690.)
[4]) U. o. fasc. 21. nr. 20.
[5]) U. o. fasc. 21. nr. 15.
[6]) U. o. fasc. 21. nr. 8. Ugyanitt a mángorlószínben *ruha-sajtoló* és *festékhez való kádacska* is említtetnek.
[7]) U. o. fasc. 21. nr. 8. 1671.
[8]) U. o. fasc. 21. nr. 15. 1684.

Digitized by Google

»Az *papiros-malom* vízcsatornái — mondja az 1690 évi összeírás — meglehetősek; vizes kereke egyik új; a *kölyü-ház* kőből épült.« [1]) A papiros-csináló malomházban *zsinóros rámák* is voltak, a miket a papiros szárításához használtak. »Ezen sinórok — írják 1697-ben — többnyire hársból valók, igen alkalmatlanok papiros szárasztáshoz.«[2])

A már föntebb közölt adatokból láthattuk, hogy a régi magyar malmokat nem csupán lisztőrlésre rendezték be. A legtöbb malomban kásatörő, kendertörő, ványoló stb. is volt. Gyakran találkozunk *olajütő*-vel is. A böjtben igen sok olaj fogyott, s így az olajkészítés is igen elterjedt foglalkozás volt. Az olajat leginkább dióból, kendermagból és lenmagból készítették. Az olajkészítés szintén a molnárok mesterségéhez tartozott. A makoviczai és zboróí összeírás mondja pl. 1671-ben: »az malomban *olajütő* vagyon. Mikor *olajütés* vagyon, minden héten egy-egy meszely olajat ad az molnár az tiszteknek.«[3]) Huszt XVII. századi összeírásaiban a malomnál meg van említve a *lenmagtörő kölyü* is négy *vasas törő botjával.*[4])

A különféle kölyük közül említve volt már a vargamesterek *stuppája.*[5]) Ezenkivül a *stomp*-ról is meg kell emlékeznünk. Melegh Boldizsár püspök javainak 1572 évi összeírása a többi közt ezt mondja: »stompa seu mola mineralis.« [6]) Ugyancsak a stompáról Belényes 1600 évi összeírásában ezt olvassuk: »egy öreg *verő* ülőstül, kit víz hajt; az verőhöz való kerék tengelyestül, kit *hámor*-nak is hínak; három *nyílstomp* (nylstomp) vasastúl, alias küllő; egy *vas-láng szitáló* vas rosta, öt új *stomp-vas*, két *ó stomp*, *légel verő vas.*« Ugyanazon összeírásban a szerszámok közt előfordúl a *vas fútató kemencze*, egy bokor *czigány-fúvó*, a fúvóhoz való *alsó új fa* és a *furatos lapát.*[7])

Az eddig említetteken kivül voltak még különféle *vízi mesterségek*, a miket azonban nem mondtak malomnak; ezekkel tehát itt nem is foglalkozunk.

*

A kurucz-labancz világban malmaink legnagyobb része elpusztult. A német hadak a legtöbbjét először kifosztották, azután télen feltüzelték. A régi összeírások a német katonaságnak e téren elkövetett vandalismusáról igen sokat írnak. Mivel a sivárrá tett ország amúgy is a gazdasági bukás előtt állott, s mivel sok helyen

---

[1]) U. o. fasc. 21. nr. 20.
[2]) U. o. fasc. 22. nr. 1. 1697. »sinóros rámák papiros szárasztáshoz, öreg réz üst papiros enyvezéshez.«
[3]) U. o. fasc. 21. nr. 8. Makovicza, 1671.
[4]) U. o. fasc. 123. Pl. az 1684 évi összeírás.
[5]) U. o. fasc. 28. nr. 38. 1671. (Stuppa vulgo külleö.)
[6]) Közös p. ü. lt. fasc. 15029.
[7]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 106. Castellum Belényes, 1600.

Digitized by Google

amúgy sem volt mit őrölni, a malmok még ott is pusztulásra fordultak, a hol a német keze nem érte. Innen van, hogy a XVII-ik század végén lépten-nyomon düledező malmokkal, puszta és feldúlt malomhelyekkel találkozunk. Az egyik Szamos-menti malomról pl. ezt írják: »Ez az malom a Szamosra lejáró völgy patakán vagyon. Ennek malomháza szinte dülőfélben vagyon, fedele elrothadt s romladozott; vízfogó gátja elszakadott, zugója is helyéből elpusztult, víz-szerszáma széllyel vagyon, felső forgó követ a Szamoson levő malom szükségire vitték.«[1]) Egy-egy ilyen pusztuló malom képe bizony sokban hasonlít az ország akkori állapotához.

Takáts Sándor.

[1]) Közös p. ü. lt. fasc. 15483. 1682. Szilágy-Cseh.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina. Hrg. vom bosnisch-hercegovinischen Landesmuseum in Sarajevo. Redigirt von Dr. *Moriz Hoernes.* Achter Band. Mit 19 Tafeln und 271 Abbildungen im Texte. — Neunter Band. Mit einem Bildnisse Benjamins von Kállay, 97 Tafeln und 308 Abbildungen im Texte. Wien, 1902—1904. Karl Gerold's Sohn. Nagy 8-r. X, 617 l., XIV, 581 l.

A Kállay Benjámin által megteremtett sarajevói muzeum nem csupán gyüjteményei gazdagságával hirdeti alkotója tudományszeretetét, de közleményeinek szakszerűségével s munkásainak dicséretes tevékenységével is rászolgált elismerésünkre. Az előttünk fekvő két kötet is gazdag tárháza a régi Illyricum értékes emlékeinek, s néprajzi és természetrajzi publikációi is mintaszerűek.

Patsch Károly muzeumőr Dalmáczia felirattárához már az V. és VI. részt mutatja be. A Naronától *Salona* (Spalato) mögé hajló *Strada romana* (Rimskiput) mérföld-mutatója *Kaminomost*-nál fontos útjelző. Már Augustussal épülni kezdtek a dalmáczíai utak, melyek *Tiberius* alatt egészültek ki. *Lokvičić*-nél egy sziklatábla hirdeti, hogy Krisztus után 26/27-ben az alig 1·5 m. szélességű sziklaút a Cetinát *Pons Tiluri*-nál (= Trilj) áthidalva, az *Imotski* medenczén haladt mint fővonal északra.[1])

A rómaiak előtt azonban a görög befolyás érvényesült a szirtes partvidéken. Nehány jellegzetes sisak a Kr. e. VI-ik századra utal, majd a III—II. században *Apollonia* és *Dyrrhachium* érmei czirkulálnak s az időszámításunkat megelőző században szorítják ki a rómaiak consuláris és családi érmei a görög supremátiát. Patschnak sikerült *Gradac*-nál, a Posušje mellett, a pannon-

[1]) Corpus Inscriptionum Latinarum, III. 8512. Imp(eratore) Caesare divi Aug(usti) f(ilio) August(o) pont(ifice) max(imo) tr(ibunicia) pot(estate) XXVIII. Kr. u. 26/27-ben.

Digitized by Google

dalmata lázadásokból »ornamenta triumphalia«-jával emlékezetes M. Aurelius Lepidius felirati vonatkozását is megtalálni. De bármily szívósan ragaszkodtak is fajukhoz a vitéz dalmaták, a rómaiasodás gyorsan érvényesült azért közöttük s az egyetlen *Ava Batoniana* helyi istenség tarthatta csak magát, mert Diana, Silvanus, Ceres, Fortuna Redux uralkodtak a lelkeken s 191-ben *Novae*-ban Jupiterrel együtt áldoztak a municipium geniusának [1] is az ott megtalált szentélyben.

Gardun és *Humac* várakból aránylag csekély helyőrség tarthatá féken a vidéket. Igy Novaeban a 10-ik legió beneficiariusa [2] képezé a legfőbb tisztséget, gondozván a Zsupanjac-Delminium felé vezető útelágazást is.

Kiválóan értékesek reánk a Dáczia alvidékeiről, különösen Temes-Szlatinárról emlegetett latrunculusok garázdálkodásaira utaló feliratok. A »bellum germanicum et sarmaticum« idején, vagyis a 167-től kitört nagy markomann-háborúk alatt elhatalmasodott rablóbandák a dák és jazyg törzsekből is szervezkedve, az Al-Duna tájékát a mai Turnu-Severin (Drobetae) tájáról a Timok mentén Moesián át Dalmácziáig veszélyeztették. Drobetaeban egy ifju,[3] sőt P. Aelius Ariortus quatuorvir,[4] a municipium decuriója [5] és nők [6] is ezen portyázók áldozatául

---

[1]) Corp. Inscript. Latin. III. 1909. J. O. M. (et) g(enio) m(unicipii) N(ovensium) (.) Coelius (S)aturninus b. f. cos. leg. I. ad. p. f. I(mp.) Septimio Severo Aug. bis (cos.) Krisztus után 194.

[2]) Corp. Inscr. Latin. III. 1910. J(ovi) O(ptimo) M(aximo) et G(enio) m(unicipii) N(ovensium) G. Vib. Pom. J(a)nu(a)rius b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) leg. I. adi. V. S. L. M. (Duum)viris q(uin)q(uennalibus) Aur(eliis) Maximo et Anneo.

[3]) A Drobetaenál talált felirat: D(iis) M(anibus)... Aur(elius) M(a)rcu(s) vixi(t) ann(i)s XVIII. a latron(i)bus (i)n(t)erfec(t)u(s). Aur(elius) Eutychus e(t) Sex(tili)a Fron(t)ina (f)ilio b(ene) m(erenti) p(osuerunt).

[4]) Corpus Inscriptionum Latin. III. 1559=8009. D. M. P. Aelio Ariorto (?) (quattuor)vir(o) an(nuali?) m(unicipii) D(robetae) interfect(o) a latronibus vix(it) an(nos) L. Ulp(ia) Digna con(iugi) pientissimo et P. Ael(ius) fil(ius) et P. Ael(ii) Valens e(t) Audarus n(epotes) b(ene) m(erent)i p(osuerunt).

[5]) Corp. Inscr. Latin. III. 1579. (Vesd össze pag. 1017.) D. M. L. Jul(io) L. fil(io) Sergia Basso dec(urioni) mun(icipii) Drobetae quaestori interfecto (a) latronibus vix(it) an(nos) XXXX. Juli Julianus et Bassus patri piissimo et Jul(ius) Valerianus frater mortem eius exsecutus faciendum (c)uraverunt.

[6]) Corp. Inscriptionum Latin. III. 1585=8021... interfecta a latro(nibus) et vindicata. Ulcudius Baedari et Sutta Epicadi p(ro) p(ietate) fil(iae) lit(ulum) p(osuerunt) D(is) i(nferis) M(anibus) Ulcudius B(ae)dari v(i)xi(t) an(nos) L. — Domaszewsky hajlandó az anyát megöltnek tekinteni: filii nomen in titulo matris postea adiectum est. A patronymika különbözősége azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy a leány esett a rablók áldozatául.

Digitized by Google

estek. Mindez a II. századra utal, mert Drobetae a III. században már *coloniává* [1]) emelkedett. Az általános zűrzavart jellemzi, hogy Sarmisegetusát [2]) is megsarczolhatták. Még lent, a Kossovapolje *Orahovacz*-nál [3]) (Prizrendtől északra) is megsiratták a latrok féktelenkedéseit. De azért Marcus Aurelius mégis ezekből a rablóbandákból vala kénytelen meggyengült hadsorait épen Dalmáczián és Dardaniában a markomannok ellen erősítgetni.[4])

Ilyen *confines hostes* portyázókkal hadakozhatott Didimius Julianus,[5]) a későbbi császár is, dalmácziai helytartóságában 175 körül, mert 175—177 közt a *kostobokok* Macedónián át Achaiáig (Görögország) prédálhattak.[6]) Eme feliratok tehát megdöntik Mommsennek azt a korábbi feltevését, hogy a »*latrones Delmatiae* atque Dardaniae« alkották a legió II. és III. Italicát,[7]) bár ezek vexillatiói már 170 körül szolgálnak Salonában. Cichorius Conrad[8]) a »Cohors I. Aurelia Dardanorum«-ban keresi őket; *Domaszewsky Alfréd* [9]) az *Aurelia* titulust a Krisztus előtt már 6-ban szereplő *cohors* jelzőjeül minősíté. De Dobelica eme feliratainban a praenomen hiánya és az *Aurelius* név rövidítése szintén a III. század gót invasióira utalnak. Ime 256-ban a felső-moesiai határon *Municipium Montanán* (ma Kutlovica-Ferdinandovo) *burgus*-t építnek a rómaiak, »unde latrunculos observarent«,[10]) s 269-ben Naissusnál (Nis) a dobelicai felirat *Timacum maiusa*-nál. (Tabula Pentingerianában is; *Thamacon* a Ravennatis Anonyminél l. 91, 14; Timothochium és Timaciolum Procopiusnál: De aedificiis. 285. 13.) Claudius császár szintén latroknak (latrunculi) [11]) emlegeti a gótokat.

---

[1]) *Domaszewsky:* Neue Heidelberger Jahrbücher, III. f. 145. ill. 116.

[2]) *Julius Jung:* Römer und Rumänen der Donauländern, 114. l. Fasten der Provinz Dacien, 159. l.

[3]) Corp. Inscript. Latin. III. 8242. D. M. Scerviaedus Sitaes vix(it) an(nos) XXX interfec(t)us a latronibus Sita Pasip(i) p(ater) et sibi (et) Caia(e) D(a)si coniugi b(ene) m(erenti) vi(v)us f(aciendum) c(uravit).

[4]) Vita Marci 21. 6 latrones etiam Dalmatiae atque Dardaniae milites fecit.

[5]) Julianus 175-ben »aut paullo antea« Pertinax-szal consul suffectus vala. Lásd H. Dessau: Protopographia, II. 11. 68.

[6]) *R. Heberdey:* Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn, XIII. 190. l. Olv. Domaszewsky: Neue Heidelberger Jahrbücher, III. 114. l. 6. jegyzet.

[7]) *Mommsen:* Römische Geschichte, V. 212. lapján. (Lásd 228-at is.)

[8]) *Cichorius* czikke a *Cohors*-ról Pauly-Wissowa: Realencyclopaedie különlenyomata 25. lapján.

[9]) *Domaszewsky:* Neue Heidelberger Jahrbücher, I. 199. l. 2. jegyz.

[10]) *E. Bormann:* Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen, XVII. 214. l. Vesd össze *Domaszewsky Alfréd:* Neue Heidelberger Jahrbücher, III. 195. lapján.

[11]) Ugyancsak *Domaszewsky:* Neue Heidelberger Jahrbücher, III. 195.

Digitized by Google

Salonából az idáig ismeretlen tengerészeti vexillatióról [1]) is most kapunk először hírt. Ezt Misenumból és Ravenna hajóhadából támogatva képezték a dalmát partok pirátáinak fékentartására.

Topusco fürdőben *Vidassus* és *Tiana* oltára merülvén fel, *Ihm* ezeket az *Unna* és *Sana* ősneveinek, Patsch a hévizek istenségeinek minősíti.

Ép oly tanulságos reánk *Ippen Tódor* skutarii cs. és kir. consulunk illusztrált folytatólagos czikke *Albánia* műemlékeiről. Schatiban a Szent Miklós templommal egy második egyház és kápolna állott. A Drina partján 1190—1460-ig püspökeiről ismeretes *Surza* székesegyháza 1460-ban dőlt romba. Ostros a Krajna főhelye a Scutari tó nyugati partján, majd északra *Rasi*, a benedictinusok Szent János templomával, emlékezetesek.

Nagy Frigyes *bosnyák huszárairól* olvasunk egy minket is érdeklő tanulmányt. A poroszok 1720-ig »Elefanten« és »Colossen« gúnynéven emlegetett nehéz vérteseit lengyel »*wolach*« és »vlass« önkénytesekből, a lengyel tovarczyk és lithvániai tatárok mintájára könnyű lovassággal pótolgatták. Az 1740-iki szilézíai háború s főleg a mi huszáraink 1741-beli merész rohamai siettették a szervezést s a második hadjáratban már nyolcz huszárezreddel állták Winterfeldnél a mieink útját. Chlumnál 1745-ben egy Serkis nevű albániai kapitány III. Ágost szász király részére Ukraniából és Krimből toborzott lengyel-török-tatár lovassággal átszökvén, ebből alakult a bosnyák-ezred, mely utóbb belföldiekből kiegészítve, 1799-ig e néven szerepelt, míglen a Tovarczy-huszárok közé osztották. Közben a dán király is toborzott ilyen bosnyák-zászlóaljat.

Nagyon értékes *Truhelka Ciro* jelentése a Narentától Trebiczáig felkutatott praehistoricus és római leletekről. Ott egy durva kövekből összerakott crematoriumra bukkant, melynek előcsarnokában ép vázák belsejében égetett csontok, tömérdek fegyverrel és dísznemű fémtárgygyal keveredtek.

Pár jellegzetes görög sisak, majd a Thukydidesnél megörökített illyr nyilak, gerely-lándzsafélék jellegzetesek. A vasnyilak szárnyasok s a lándzsák 12 cm. hosszuságig is készültek. Különösen fontos a kétféle harczi kés. Egy 32 cm. hosszu példány pengéje a tövén keskeny, majd kiszélesedő s erős hegyben végződik. A másik csoport épenséggel 40 cm. hosszu, ívben hajlik, foka csúcsos és erősen hegyezett. Mindkettőn mély vércsatorna

[1]) D(is) M(anibus) C. Aelio Censori(o) optioni cl(assis) pr(aetoriae) Ra(vennatis) natione Panno(nio) vix(it) an(nos) XLI. militav(it) ann(os) XXI.

Digitized by Google

s mindkettő szembetünőleg ősalakja az ott használatos *handzsár*-nak. Bronzöv-csattok, pitykék, fibulák, karvédők, pincetták, hajtűk, függők, egy poncierozott diadém, aranysodrony-gyűrü, email-gyöngyök stb. hirdetik az illyrek pompaszeretetét. A fibulákból sodronytekercses sarlós alakú, majd itáliai csónak újforma vegyül a La-Tène és római ízlés képviselőivel. Idáig Jezerine, Ribic, részben *Sanskimost* vagyis az Unna-melléki *Krajina* képezék a liburniai *japudok* kerületével Illyricumban a *La-Tène* ipar legdélibb határát, s ime Herczegovinában a Dinári alpok alján, Goricánál, a dalmata törzsek centrumában, hol a rómaiak a legvéresebb ellenállásra találtak s hol a kelta településnek hírepora sem vala: garmadával kerülnek elő a La-Tène-leletek. Ebből megállapíthatólag a kelták északi Boszniát elárasztva, ott a *kelta-japud* keveréket [1]) hozták létre, mely a Kr. e. V. században Görögországig terjeszté kalandozásainak hírét. Gorica mégis különbözik a hasonló vasfegyverek (kardok, lándzsák) és paizsdudorok hiányával északi Bosznia La-Tène telepeitől, hol a híres *Glasnicán* például a vas inkább díszítményül szolgált; míg e messzi szirtvidék a kelta ipar sodrától elszakadva, a fibulán kivül minden egyebet sajátos ízlésével helyileg termelt. Goricát különösen elhíresíti az a filigrán-sodronyos ezüst kincslelet, melynek darabjai függős korallal kirakott gyűrükből készültek, mint a Pontus-melléki Olbiából a moszkvai, odessai muzeumokba s Görögországból a Louvre aranytermébe került példányok, valamint Itáliában Marzabota leletei [2]) mutatják.

A Ráma forrásainál *Ćuričić Vejsil* valóságos praehistoricus öntőműhelyt fedezett fel, hol az öntőtégelyek, kanalak mellett különösen a tordosi, kubini, velemszentiváni hazai bálványfiguráink párjai érdekesek. A népies orvosságokól (Bosznia és Sabiencello félszigeten), a varázslatokról, házassági szokásokról (Bocche di Cattaro) szóló fejezet után dr. *Lukas A. György* gráczi tanár Bosznia-Herczegovina orographiájáról, *Gavazzi Arthur* a Pliva-tóról, *Grimmer* a széntelepekről stb. értekeznek.

*

A IX-ik kötet Kállay Benjámin miniszter emlékezetével nyílik meg. Hörmann Konstantin muzeumigazgató és Hoernes Móricz szerkesztő meleg szavakban méltatják a miniszter elévül-

[1]) Ez az ethnikus keveredés igen tanulságosan tükröződik vissza Sanskimost és Vital leleteiben Pozor mellett, hol az ős-illyr elem még a keltaság daczára is érvényesül, míg *Jezerine* és *Ribic* már a kelták túlsúlyra emelkedését igazolják.

[2]) *Montelius:* La civilisation en Italie. 100-ik tábla, 9-ik ábra.

Digitized by Google

hetetlen érdemeit a muzeum megalapításában s a valóban mintaszerű becses közlemények megteremtése körül.

Truhelka Ciro a horvát határon Donja-Dolinánál, a Száva partján, terjedelmes czölöpfalut ásott ki. Az őslakók sekély vízálláskor jókora területet czölöpöltek el a Szávából, azt felül jó magasan bedeszkázták, az üreget előbb kavicscsal, földdel kitöltvén. A hasított durva hidlásokat 1·5 — 4 m. magas 100 — 45 cm. vastag czölöpökre fektetve, 1—2 szobás házakat róttak azokra. Felül a padlás és ruhatár szintén hasított deszkázatra nehezedett. Valami 1160 m² területen 978 czölöpöt találva, a 14 házra egyenként 110 ily erősen (1 méterig) kihegyezett czölöp jutott, mert az előtért 5 — 6 méternyi utcza-kijáró-félére padolták el. A házak közén a 2 — 3 méteres feljáró pallófélék biztosították a partrajutást. A 7·5 (7·75) × 6 (7) m. méretű házakban megtalálta a nálunk Wosinsky Mór apát által Lengyelnél szintén felfedezett agyagtűzhelyeket. A tüzelők egyikében eléjött 30 s összesen 600 agyagkúp, valami 200 pont és karczolatos jellel. Truhelka szerint a rosszúl égetett fazekak folyadéktartalmának melegítésére szolgált; holott Wosinsky az általa alapított szegszárdi muzeumban már évek óta illusztrálja is, hogyan rakták e tűzkutyákkal körül a melegítendő fazekakat.

Egyik háznál megkerült a 4·7 m. hosszuságra rendkivül gondosan kivésett lélekvesztő evezős ülődeszkájával együtt. Középszélessége 67 cm. hátúl 70, elől 57 cm. mélysége elől 21·5, középen 19 cm.

Ezek a czölöplakók ékszereiket a megtalált öntőminták szerint maguk gyártották, s a macedoniai drachmák, a certosa s csónak-fibulák, fejes hajtűk egyaránt a *La-Tène* kort képviselik. De a házak közelében felfordított szánkó-alakú koporsóban eltemetett vagy elégetett hamvak mellett a régi illyr bronz-sisak, trébelt bronz vagy vaspaizs, karvédők, gyűrük, fül- és halántékkarikák, árak, tűk, övek, pincetta, csónakforma karperecz, vaslándzsák, a bosnyák handzsár ősformái, üveggyöngyök stb. a régibb időkre utalnak s egy Bolognából ismert bronztypus alapján Montelius negyedik itáliai bronz-periodusába illeszthetők.

Patsch Károly a római Dalmácziát tovább nyomozva, a rég keresett legió-törzshely, *Delminium* hollétét állapítja meg. Ezt Mommsen a Dinári hegyek előtt, *Trilj* közelében Gardunnál tűzte ki. (Corpus Inscriptionum Latinarum, IV. köt. 358. l.) Patsch, Glavnic [1]) és Kiepert Henrik [2]) tagadásával szemben

---

[1]) Bulletino Dalmat. I. 21. l.

[2]) Kiepert: Formae orbis antiqui. Beiblatt XVII. Seite 5. Anmerkung 51.

Digitized by Google

a középkorban is nevezetes Dimno-Dumno, a mai *Duvno* vidékén, Duvanjsko-poljén, *Županjac*-nál akadt rá. A Salonától Trilj, Aržano-Brekalo és Prevalon át használt római utat már az illyrek kezdeményezhették, mert Krisztus előtt 156 telén fakunyhóktól övezett hegy-várként foglalta el itt *C. Marcus Figulus* consul *Delminiumot*.[1]) Erre a favédműre utal *Florus* [2]) is, mert *Marcius* consul utóda, *P. Cornelius Scipio Nasica* is kénytelen *Strabo* szerint a favárakba összesereglett hegyi lázadókat kiostromolni.[3]) Az ásatások számos ékszer mellett az Augustustól Theodosiusig terjedő érmeket, egy bronz-szobor balkarját, a forumnak Kr. előtt 18/19-ben történt építési emlékkövét és a *M. Antonius Gordianus* nejének *Tranquilliniá*-nak szentelt oltárt derítéke fel a *Crkvina* (templom) nevű romhalmazban. A *Karaula* nevű helyen *Diana, Diana et Silvanus* oltárai, az Eminovoselon egy téglagyár, Letkánál a *Jovi inturbato* (?) oltár, majd a *Duvanjsko-polje* különböző pontjain számos felírás, sarkophag, 8 görög, 121 római érem *Athanarich*-ig jelzi a terület erős lakottságát. A Lasna-völgyből került elé az a thrák ólomtábla is, melyhez hasonlót Duna-Pentele, Magyar-Egres és a Rumával szomszédos Petrováczról ismertetett Hampel József »a lovas istenségekről« szóló tanulmányában.[4]) Herczegovinában Konjica, a Narenta-mellék őstelepe fejlődött római várossá. Mostár mellett a *Bjelo-poljén* Potocinál *Deo Soli invicto Meterae* (vagy *Meteri*) szentelt oltár s Vratnicánál egy *Mithra*-tábla Antonius Menander Aphrodisiustól, ujjmutatás arra, hogy Cilicia *Aphrodisius* parti városából terjesztették a Mithra-cultust [5]) ide, hol az éremleletek szerint még a IV. században is antagonistája lehetett a keresztyénség terjedésének. Konjicában Prozor-Arupiumban [6]) is Arcadiusig terjednek az

---

[1]) Strabo VII. 5. 5. Δέλμιον δὲ μεγάλη πόλις, ἧς ἐπώνυμον το ἔθνος μικρὰν δ' ἐπυίησε Νασικᾶς καί τὸ πεδίον μηλοβοτον διά τὴν πλεονεξίαν των ἀνθρωπων.

[2]) Appian. III. 11. . . . καί συνήλασεν ὁμως ἐς πόλιν Δελμἰνιον . . . οὐδὲν δὲ πρὸς ἐχυράν πὸλιν ἐξ ἑρῶδον δυνάμενος, οὐδὲ μηχανήμασιν ἔχων χρῆσθαι διά τὸ ὕψος ἧρει τας ἄλλας ἐπιθέων ἐρημοτέρας ανδρῶν ὑπό της ἐς τό Δελμίνιον συνόδου γενομένας, εἶτα διπήγεας κορόνας πίσση καί θείῳ καί στυππίῳ περιβαλών ἐξ τό Δελμίνιον ἐκ καταπελτῶν ἐσφενδύνα αἱ δ' ὑπό τὴν ῥόμης ἐξεκαίοντος καί φερόμεναι καθάπερ λαμπαδες ὅπου τύχουν ἐνεπίμπρασαν, εως πολλά μὲν κατεπρήυθη, καί φερομέναι καθάπερ λαμπάδις, ὅπου τυχοιεν ἔνεπιμπρασαν ἐως πολλα μὲν κατεπρησθη.

[3]) Florus II. 25. Delmatae plerumque sub silvis agebant; unde in latrocinia promptissimi. Hos iam pridem Marcius consul *incensa urbe* Delminio quasi detruncaverat.

[4]) Archaeologiai Értesítő, 1903. évf.

[5]) *T. Cumont:* Textes et monuments figurés relatifs aux mystéres de Mithra, I. köt. 240. és 244. ll.

[6]) Bosnisch-hercegovinische Mittheilungen, VI. 208. és 243. ll.

Digitized by Google

éremleletek, szintúgy mint *Ragusa* Vecchia-Epidaurumban, hol Aurelianus, Constantinus Chlorus és II. Constantiussal záródnak *St. Giorgio* érmei.[1]) Narona Észak-Afrikával (Numidia és a két Mauritania) tengeren, valamint Dácziával szárazon sűrün érintkezhetett. Igy *Ti. Claudius Claudianus*, a Dáczia keleti szélén *Bereczknél* állomásozott *cohors I. Bracaraugustanorum* praefectusa, a ki Rusicadéból, Cirta mellől, Numidiából származott, a Corp. Inscript. Latin. III. 1773. oltárát Dácziából menet vagy jövet állította fel Naronában. Megfordítva is több új adalékkal illusztrálja kötetünk a Duna-mellék és a Földközi-tenger forgalmának történetét.

A természetrajzi czikkek kivül esnek e folyóirat körén. A kiállításának díszével, illusztráczióinak szépségével és gazdagságával is feltünő két Évkönyvhöz hasonlót kívánnánk hazai irodalmunknak is mennél előbb. A tartalmas, szép vállalat becsületére válik mind a szerkesztőnek, mind a közös pénzügyminisztérium tudományszeretetének.

TÉGLÁS GÁBOR.

Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Academiae Scientiarum Hungaricae ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit *Stephanus Hegedüs.* Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 431 l. Két fénynyomatú hasonmással.

Ábel Jenő, kinek korai elhunytát a magyar tudományos világ méltán siratja, a teremtő szellem éleslátásával ismerte fel a hazai latin, főleg renaissance-kori irodalom tanulmányozásának szükségességét. Közrebocsátott műveiben bátran követhető példát adott. Kiadatlanúl hátrahagyott kézirataiból a renaissance-kor emlékeit 1903-ban *Hegedüs István* rendezte sajtó alá.[2])

Hegedüs István, Ábel Jenőnek a budapesti tumomány-egyetem görög nyelvi és irodalmi kathedráján utóda, czélúl tűzte ki, hogy a humanista irodalom magyarországi emlékeit, kapcsolatait és vonatkozásait összegyüjti. Már magát az elhatározást is örömmel kell üdvözölnünk; mert a magyar tudomány és művelődés történetének munkása lépten-nyomon érzi, hogy a hazai latin irodalom történetének megírása ügyében még keveset tettünk. S ez is olyan tér, melyen a feladat megoldása sok embert kövétel. Meg kell kezdenünk az előmunkálatokat, — nem is egyes

---

[1]) Evans Antiquarian researches in Illyricum, I. and II. 20. — Cumont: Textes et monuments, II. 334. és köv. ll. 233. sz.

[2]) Ismertetését olv. *Századok*, 1904. 173. l.

Digitized by Google

korszakok, hanem egyesek munkálkodásának szakszerű feldolgozásával és kritikai méltatásával. Ezen irányban egy lépésnek tekinthetjük *Hegedüs István* újabb könyvét, melynek anyagát részint kiadott, részint kiadatlan forrásokból gyüjtötte össze.

Hegedüs az anyag kiszemelésénél figyelemmel volt arra, hogy értéktelen vagy csekély jelentőségű dolgok ne kerüljenek a gyüjteménybe. A szöveg közlésénél úgy jár el, hogy mindegyik darab elé bevezetést ír. Ebben megokolja a szöveg közlését; megismerteti az illető szerző életrajzát; közli a darab bibliographiáját és tudományos vonatkozásait. Ezen bibliographiai tájékozások a tudományos munkálkodás szempontjából nagyon becsesek, mert míg egyrészről tájékoznak, másrészről a további kutatás útját egyengetik és újabb eredményekhez vezetnek. Sokan talán kifogásolnák, hogy a tudós kiadó egyes darabok elejére másoknak másutt már megjelent tanulmányát illeszti egész terjedelemben, mint a Récsey Viktortól közölt *Gazius Antal humanista írónak egy kiadatlan kéziratos munkája, melyet Thurzó Zsigmond váradi püspöknek ajánlott* és *Silesius Logus* (Logau György) *humanista írónak magyar vonatkozású költeményei* című dolgozatnál (125—146. és 238—247. ll.) látjuk. Részemről azonban helyesnek tartom, hogy Hegedüs István ezen gyüjteményes munkába más szerzők megbízható munkálatait is fölvette, mert hiszen ezeknél jobbat és újabbat ma még ő sem írhatott volna, s ezenkivül a tudományos munkálkodásra nagy előny az, ha ennyi anyagot együtt találhat az ember.

Hegedüs István munkája anyagának részletes ismertetése nem ezen közlöny hasábjaira tartozik; de tartalmának legfőbb mozzanatairól mégis megemlékezhetünk. Igy mindjárt megragadja figyelmünket *Aelius Lampridius Cervinus* gyászbeszéde Hunyadi Mátyás királyról. Kár, hogy az olasz másolók ennek szövegét hibásan írták le, s így nem lehetünk bizonyosak benne, hogy a Hegedüs által tett — egyébként gondos — javítások után csakugyan egészen kifogástalan szövegnek jutottunk-e birtokába. Ilyen bizonyosságot csak a szöveg összeolvasása nyujthat. Cervinus írt levelet és költeményeket is II. Ulászlóhoz ily címekkel: *Serenissimo regi Ladislao Ungariae, Boemiae, foelicitatem; Ad regem Vladislaum; Annuntiatio Virginis Deiparae* és *Ad regem Ladislaum.*

A mai kor emberének érdeklődését is fölkelti *Gazius Antal* műve: *De tuenda et proroganda viridi ac florida hominis iuventa,* melyet Thurzó Zsigmond váradi püspöknek ajánlott. Ezen munkában megtaláljuk az embernek testi egészsége ápolására vonatkozó kötelességeit; az ókori bölcsészek és a szentatyák

Digitized by Google

idevágó nyilatkozatait; s végül a csillagrendszernek az ember testi és lelki életére való befolyása mellett szóló bizonyítékokat. — *Silesius Logus* költeményei közül legközelebb állnak hozzánk azok, a melyek II. Lajos, I. Ferdinánd és Zapolyai János király, Thurzó Szaniszló olmüczi püspök, Szalaházi Tamás egri püspök, Thurzó János, Thurzó Elek, Várdai Pál esztergomi érsek, Gerendi Miklós erdélyi püspök, Thurzó János boroszlói püspök és Thurzó György tiszteletére készültek. A költemények után olvasható VII. Kelemen pápa levele II. Lajos királyhoz. — *Maximilianus Transylvanus* 1522 okt. 23-iki levele a salzburgi érsekhez, Magellan tengeri útját írja le, melyet a Molukki-szigetek felé tett. — Schesaeus Keresztélynek *De capto Zigetho* című költeménye forrásairól az eddigi kutatások szem előtt tartásával értekezik a kiadó, s azt az *Obsidio Szigetiana* forrásai közé sorolja, mivel forrásuk közös volt. — A magyarországi tudomány története szempontjából kétségkivül *Oláh Miklós* esztergomi érsek költeményei bírnak legnagyobb értékkel, melyeket Hegedüs István a budapesti tudomány-egyetem könyvtárának codexe alapján közöl. Megtudjuk e költeményekből, hogy Oláh Miklósnál a hang emelkedettségét és a képzelem erejét a nyelv tisztasága, az érzés melege és őszintesége s a felfogás előkelősége pótolja — a hizelgő humanistákkal szemben.

Ezen főbb darabok mellett kisebb jelentőségű részek is vannak a gyüjteményben, mely a maga egészében hasznos forrása lesz a tudományos vizsgálódásnak. Szivesen adózunk érte elismeréssel a szerkesztőnek.

De másrészről nem hallgathatok egy nagy hiányról, mely ezen gyüjteménynél észlelhető. A módszerek világában már Európa-szerte elmultak azok az idők, midőn tudományos munkáknál nehány sornyi tartalom-jegyzékkel megelégedtek az emberek. A tudományok kifejlődésével és szétágazásával a kutatónak ma már nincs ideje arra, hogy minden munkát és kútfőt szórúl-szóra átolvasson. Pillanat alatt akar tájékozódni a munka tartalmára és saját tanulmányaihoz való kapcsolatára nézve. Ezt pedig csak részletes *tartalom-jegyzék* s pontos *név- és tárgymutató* biztosítja. Hegedüs István gyüjteményénél pedig mindössze egy lapra terjedő tartalom-jegyzékkel kell megelégednünk. Pedig Oláh Miklós levelezésénél alkalma nyilt volna a tartalomban a levelek címeinek felsorolására is. S ez így is volna helyén. Név- és tárgymutatónak meg nyoma sincs. Pedig épen ily gyüjteményes és tudományos munkákkal s a tudomány előkelőségeinek irodalmi termékeivel kell nálunk is meggyőződéssé érlelni azt a felfogást, hogy részletes tartalom-jegyzék s pontos név- és tárgymutató nélkül tudományos művet kiadni

Digitized by Google

nem szabad. De ettől mi még jó távol állunk; mert nálunk akad olyan bíráló is, a ki valamely tudományos mű egyetlen hibájának a nagyon részletes név- és tárgymutatót tartja.

BÉKEFI REMIG.

Buda város jogkönyve (Ofner Stadtrecht). Bölcsészetdoktori értekezés. Irta *Davori Relković Néda*. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. 308 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 12. sz.)

Ezen értekezés a budapesti tudomány-egyetemen Schwartner-díjat nyert. Szerzője a bírálati észrevételek szemmel tartásával utólag még ki is bővítette és átdolgozta. Már ezekből a körülményekből is látható, hogy komoly, szorgalmas munka gyümölcsével van dolgunk. Maga a tárgy, az *Ofner Stadtrecht* is megérdemli, hogy feldolgozása iránt érdeklődjünk. És nehány megjegyzésünk is van reá.

Maga a mű tulajdonképen két részre oszlik. Az elsőt Relković Néda *bevezetés*-nek mondja. E cím alatt a jogkönyv származására, keletkezésére vonatkozó adatokat foglalja össze. A jogkönyv germán eredetű lévén, természetes, hogy először a német jogkönyvekhez, majd más hazai jogkönyveinkhez való viszonyát ismerteti. Illetőleg nem is ezt a viszonyt, hanem inkább azt, hogy mi a germán és a hazai jogkönyvek származási rendje. Ez igazán csak bevezetés; de nem az már az első rész harmadik fejezete: *Buda város jogkönyvének forrásbeli kapcsolatai.*

Ettől a fejezettől azonban többet vártunk, és kétségtelen, hogy a szerző azzal a fáradsággal, a mit reá fordított, többet is adhatott volna. Nem az a kifogásunk, hogy ez a rész nem alapos, vagy hogy talán hiányos volna. A szempontot kifogásoljuk, a mely szerint az anyagot elrendezte.

A bevezető sorok ezt mondják: »A következőkben főkép ezeket — t. i. a szász és sváb tükört, a magdeburgi, hallei, sziléziai, bécsi, bécsujhelyi, ennsi, freyburgi és iglaui jogot — és hazai német jogkönyveinket és jogszabályainkat hasonlítjuk össze budai jogkönyvünkkel. E mellett azt is kutatjuk, hogy a budai jog mennyiben szolgált forrásaúl a nála későbbi keletű tárnoki jognak; végre, hogy német lakosaink hazánkban miféle különös új jogokban részesültek. E czélból a hasonló helyeket mindezekből fejezetről fejezetre párhuzamba állítom a budai jogkönyvvel, még azon esetre is, ha csak gondolati azonosság esete forog is fen. A hasonlóság fokát az egyes pontoknál különkülön csak általánosságban jelölöm meg, de részletesen nem tárgyalom, hiszen a szembeállított szöveg maga eléggé beszél.« Ezután nincs a fejezetben egyéb, mint 77 lap párhuzamos szöveg ilyen

Digitized by Google

megjegyzésekkel: Tárgyi egyezés, tárgyi hasonlóság, gondolati hasonlóság, tárgyi egyezés és hasonlóság stb. A végén sincs semmi eredmény-összefoglalás.

Ebben az alakban tehát ez a fejezet, a melyre írója nagyon sok és fáradságos munkát pazarolt, céltalan s alig használható. Mert ez a fejezet nem készülhetett más célból, mint hogy kimutassa az *Ofner Stadtrecht* kapcsolatát a sváb és szász tükörrel, a német és hazai jogkönyvekkel; hogy feltüntesse, micsoda új jogokat kaptak itt a telepesek királyainktól, és hogy e szabályokból mi ment át a tárnoki jogba. A fent idézett sorok is világosan ezt bizonyítják. De ki lesz az, a ki már most a 77 lapra terjedő párhuzamos szöveget átnézve, képet alkothatna magának arról, hogy pl. IV. Béla 1244-iki, IV. László 1276-iki vagy Zsigmond 1403-iki törvénye mennyiben forrása a jogkönyvnek, s hogy viszont a tárnoki jog mennyiben használta ki emezt? A ki erre kíváncsi, az hozzáláthat e rész tanulmányozásához, hogy keserves munkával maga vonja le az eredményeket.

Kár volt ezt az anyagot a budai jogkönyv sorrendje szerint közölni. Ha első sorban csak a szász és sváb tükör, a magdeburgi és hallei s ezek mellett némely tőlük származó jogkönyvnek kapcsolatait tárgyalja s ezt összekapcsolja vala az első fejezettel; ha azután a hazai német jogkönyvekhez való viszonyt tünteti vala fel; ha külön felsorolja a királyi privilegiumokból vett helyeket, és végre rámutat a tárnoki jog forráshelyeire: mennyivel mélyebb, mennyivel eredményesebb lesz vala az egész elrendezés. Az elrendezés — mondom — mert a munkát, mit e feladat megkövetel, Relkovié Néda lelkiismeretesen végezte el. Ha a jelzett módon jár el, akkor az első rész nem lenne csak *bevezetés*, hanem a másodikkal egyenlő rangú fele a munkának.

A második rész címe: *Buda város jogkönyvének művelődéstörténeti vonatkozásai*. Ez volt a pályatétel. Itt a felosztás is jó. A helyrajzi viszonyok rövid ismertetését a polgárság különböző osztályainak ismertetése és a magánjogi szabályok követik, majd a város kormányzása, viszonya a királyhoz, közigazgatása, tisztikara, kanczelláriája, az igazságszolgáltatás, a vallási és erkölcsi, azután a gazdasági viszonyok.

Az utolsó fejezet a mindennapi életről szól. De ennek itt kevés értelme van. A jogkönyv nem az a forrás, mely a mindennapi élet viszonyaival ismertetne meg bennünket. Más forrásokat pedig a szerző nem dolgozott fel, s így a sok ismétlésen kivül csak nehány új adatot hoz fel, a mit azonban könnyen be lehetett volna osztani a munka más részeibe is. Ebből a visszásságból származik némely együgyű fordulat, pl. »a bútorokról csak keveset tudunk; a legszükségesebb: az ágy, asztal és a szék megvolt«;

Digitized by Google

— »ették a szelíd és vadállatok húsát«; — »a polgárnak van kereszt- és vezetékneve«; — »kellett érteniök a számoláshoz«; — »a város szokásai közé tartozik a harangozás« s több efféle.

A gazdasági részszel sem lehetünk teljesen megelégedve. Jogkönyvből a gazdasági viszonyokat sem lehet megismerni, s ha a szerzőnek nem volt is feladata a jogkönyv anyagán kivül egyebekre is kiterjeszkedni, itt mégis megtehette volna, mert a tárgy természete megkívánja.

Nem gáncsolásúl említjük ezeket, de sajnáljuk, hogy a nagy fáradsággal és szorgalommal készült munkának olyan hibái vannak, a melyeket könnyen el lehetett volna kerülni.

D. S.

Rozsnyai Dávid élete és művei. Irta *Elekes Mihály.* Szeged, 1905. Traub B. és társa biz. 8-r. 104 l.

Rozsnyai Dávidról, valamint Erdély multjának sok más nevezetes emberéről, munkáinak kiadója,[1]) Szilágyi Sándor előtt, Középajtai Benkő József gyüjtötte össze és jegyezte föl a legtöbb adatot.[2]) Szorgalmas utánjárásának legszebb eredménye nehány addig ismeretlen kézirat fölfedezése volt. Az ő kutatásain és a M. Tud. Akadémia kiadásának adatain kivül annak, a ki Rozsnyaival foglalkozni akar, rendelkezésére áll Rozsnyai önéletrajza és naplója is. Feladatúl csupán az adatok gondos kritikai megválogatása és annak a művelődéstörténeti szempontból is érdekes képnek a megrajzolása marad, mely az utolsó török deáknak korához való viszonyát mutatja. Ezzel a feladattal foglalkozik *Elekes Mihály* könyvének első része (7—25. ll.) és ennek nagyjában meg is felel. Rozsnyai életét pontos adatokkal, elég folyékonyan beszéli el.[3]) Sajnos, sokkal kevésbbé sikerült megbirkóznia a másik feladattal, mely Rozsnyai monographusa előtt áll: Rozsnyai munkásságának méltatásával. A mit történeti munkáiról elmond, az legfeljebb ismertetés-számba mehet. Öt kis nyolczadrét lapon két lapnyi idézet, nehány bibliographiai

---

[1]) Rozsnyai Dávid tört. maradványai. Kiadta *Szilágyi Sándor.* M. Tört. Emlékek. Második oszt. Irók, VIII. köt.

[2]) Hon és Külföld, 1842. 190. l. — Uj Magyar Muzeum, 1853. 233. l. (Posthumus közlések.)

[3]) Itt említjük meg, hogy Rozsnyai Dávid fia András — a kiről Elekes is megemlékezik (25. l.) — szintén íróember volt. Olv. *Kelemen Lajos* közleményét Rozsnyai Andrásról. *Erdélyi Muzeum,* XXIII. 234. l.

Digitized by Google

adat — ennyi, a mit a *Történt dolgok*-ról tud. Egészen hasonló módon foglalkozik Rozsnyai többi munkáival: naplójával, önéletrajzával, diariumával, *Apafi Érsekujvár alá menetelét* tárgyaló irásával és egyéb ránk maradt irataival. A problemák elől mindig kitér. Rozsnyai két nagyobb jelentőségű történeti munkájának használhatóságát említi ugyan, de adatainak hitelességét, tárgyilagosságát nem vitatja.

Rozsnyai Dávid legfontosabb szerepe nem is történeti műveiben, hanem a szépprózai elbeszélés történetében van. A *Horologium turcicum*, a *Pančatantram* első magyar származéka adja meg Rozsnyai irodalmi működésének igazi jelentőségét. Ehez képest Elekes is bővebben (47—95. ll.) foglalkozik vele.

A *Horologium turcicum*-ról eddig is tudtuk, hogy a *Pančatantram* valamely török származékának töredékben maradt fordítása, meg hogy legszélső képviselője a XVII-ik század ellatinosodott magyar stilusának.[1]) E szerint Rozsnyai monographusára itt két feladat várakozott: 1. meg kellett állapítania a *Horologium turcicum* eredetijét s a fordításnak ehez való viszonyát; 2. mivel a *Horologium turcicum* főérdekessége a nyelve, — foglalkoznia kellett ennek nyelvtörténeti jelentőségével.

Elekes e feladatok egyikét sem oldotta meg. Megmondja ugyan, hogy Rozsnyai Ali Cselebinek *Humâyun Nâmeh*-jét fordította le; ezt eddig is valószínűnek tartottuk; de Rozsnyai művét nem vetette össze a *Humâyun Nâmeh*-vel s így annak a Pančatantrammal való összefüggését meg nem állapíthatta. Az állatmesék tartalmának elmondása így csak annyiban nem fölösleges, hogy Rozsnyai műve még kéziratban van; ám, hogy mennyi e meséken Rozsnyai változtatása, — pedig talán legjobban ez érdekelne bennünket, — erre a kérdésre nem ad feleletet; sőt Zoltán János fordításával (1783) is azért nem veti össze a Rozsnyaiét, mert közvetve egy forrásból készült mind a kettő. Pedig talán épen ezért lett volna érdekes a párhuzam, — sokkal érdekesebb, mint az, a melyet Rozsnyai és Báji Patay Sámuel fordítása között vont. Hiszen ezeknek összefüggése könnyen kitűnik, ha származásukat — Benfey korszakalkotó kutatásait[2]) és Marcus Landaunak ezeken alapuló ügyes táb-

[1]) *Beöthy:* Szépprózа.

[2]) Pantschatantra. Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übersetzt, mit Einleitung und Anmerkungen von *Theodor Benfey*. Leipzig, 1859. Enleitung: Über das indische Grundwerk und dessen Ausflüsse, sowie über die Quellen und Verbreitung des Inhalts derselben.

Digitized by Google

lázatát [1]) a magunk adataival megtoldva [2]) — táblázatban tüntetjük föl:

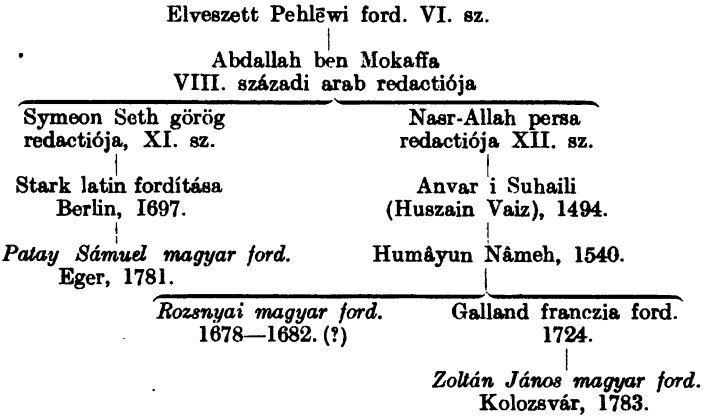

Ha e fordításoknak [3]) eredetijökhöz való viszonyát ismerjük, egymással való összefüggésök magától kitűnik az eredetieknek egymáshoz való viszonyából, a mit már Benfey megállapított. A mit Elekes a Pančatantramról még elmond, az elég ügyesen van megírva.

A másik feladatnak, a *Horologium turcicum* nyelvtörténeti méltatásának sem felelt meg a szerző kellően. Pedig a közmondások, melyeket szemelvényül ad, igen érdekesek. És jóllehet török megfelelőikkel — a minek a néprajz is nagy hasznát látta volna — nem vetette össze őket,[4]) Rozsnyai nyelvtörténeti fontossága így is kitűnik. Helyesen mondja őt Mikes elődének.

Elekes Mihály munkájának a többé-kevésbbé sikerült életrajzon kivűl érdeme, hogy Rozsnyaira újra felhívta a figyelmet s nagyjában újra megjelölte azt a helyet, a mely őt irodalmunk történetében megilleti.

GÁLOS REZSŐ.

---

[1]) Die Quellen des Dekameron. Zweite Auflage. Stuttgart, 1884.

[2]) A Pančatantram és egyik magyar származéka. *Irodalomtört. Közlemények*, XVI. 172—190. ll.

[3]) Itt említjük meg, hogy a *Pančatantram*-nak egy negyedik magyar származékát sejtjük Cs. J. *Az indiai bölcs* (Debreczen, 1815.) cz. munkájában, melyet azonban most még csak czímből ismerünk.

[4]) Kényes dolog ezen összevetés nélkül, különösen Kunos idézett véleményével szemben, csak a népies szólamokra alapítva itéletét, kimondani, hogy az »nem fordításnak, inkább átdolgozásnak tekinthető.«

Digitized by Google

Tinódi Sebestyén. Irta *Mészöly Gedeon.* Nagykőrös, 1906. Ottinger Kálmánné kny. Kis 8-r. 157, 2 l.

Tinódi Sebestyén legújabb életrajza doktori értekezésnek készült. Kiválik azonban társai közül nemcsak terjedelmére, hanem értékére nézve is. Hogy félre ne értsen senki, kijelentjük, hogy szavaink csak a munka első felére vonatkoznak. Lelkiismeretesen, nagy szorgalommal van írva az egész dolgozat, de figyelemre, elismerésre csak az első rész és a repertorium tarthat számot, valamint itt-ott egy-egy közbeneső részlet.

A munka mintegy önkényt két részre szakad: Tinódi életének és műveinek ismertetésére. Az előbbinek keretét Szilády és Acsády életrajzai szabták meg, de már a képen, melyet beleilleszt, fölismerhető, hogy a szerző figyelmesen elolvasta és fölhasználta azokat az adatokat, melyeket Szádeczky Lajos és Németh Béla, de különösen ifj. Kemény Lajos Tinódi életére vonatkozólag közzétettek. Azonkivül magukat a költeményeket is nagy gonddal tanulmányozta, hogy értékesítse mindazt, a mit a költő magáról elmond, és még inkább, a mit belőlük a költőre következtetni lehet. A régi és újabb adatok alapján önálló életrajzot írt s nem csupán bővebben írta meg azt, a mit előzőinél talált. Hogy a szegény lantos életét nem mondja el egyfolytában, hanem gyakran megszakítja föltevések igazolásával és polemiákkal, ez oly szépséghiba, a mit el nem kerülhetett, hiszen positiv ismeretünk Tinódi életéről nagyon kevés van; a mit róla mondhatunk, azt jórészt ugy kell kihámoznunk egyfelől munkáiból, másfelől oklevelekből, városi jegyzőkönyvekből.

A szerző okoskodásának menete rendszerint elég logikus, de az is természetes, hogy föltevései és polemiái nem mindig egyenlő értékűek. Néha igen valószínűvé teszi a vitatott kérdést (Tinódi felesége nemesi származású volt; a lantos még Szigetvárt lett apává; a pártállás ismert kérdése; szerinte Tinódi nem pártolt át János Zsigmondhoz), vagy újabb érvvel támogatja, sőt bizonyosságra emeli a már másoktól hangoztatott föltevést (Tinódi házasságának ideje). Sokszor azonban hiányzik bizonyításaiból a meggyőző erő; nem lehetetlen, talán nem is valószínűtlen, a mit állít, de érvei nem oly súlyosak, hogy ellenmondás nélkül hitelt adjunk neki. Mikor született pl. Tinódi? — hogy a legfontosabb és a bizonyítás módjára legjellemzőbb pontot idézzem: 1505—1510 között-e, mint Németh Béla állítja, — 1520 körül-e, mint Acsády gondolja, — vagy 1510 körül, mint Mészölynél olvassuk: azt azon két adatból, hogy 1541-ben már családos ember volt s 1563-ban még kiskorú gyermeke van, véleményünk szerint nem lehet következtetni, annál kevésbbé,

Digitized by Google

mert az egyik adat (az első) csak hypothetikus. A másik fontos életrajzi adatot, Tinódi halálának időpontját, Mészöly helyesen teszi 1557 novemberére, de kár volt ezt a mondatot ritkítva szedetni és nem hivatkozni a forrásra,[1]) mert Kemény Lajos közlései alapján [2]) ezt úgy is tudta az irodalomtörténet.

Az életrajz keretében egy másik fontos feladat megoldását is megkísérli a szerző. Világot igyekszik deríteni azokra a körülményekre, a melyek között Tinódi egyes históriás énekei keletkeztek. Erre vonatkozólag is áll az, a mit föntebb az életrajzi adatok tárgyalásánál említettünk: nem tud mindig meggyőzni föltevéseinek helyességéről, de általában — azt hiszszük — szerencsésen állapította meg a lantos műveinek itt-ott vitás chronologiáját (Az János király fiáról való szép krónika) s a helyet, a hol műveit írta (Príni Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról) stb.

A munka második fele, Tinódi méltatása, egyáltalában nem sikerült. Már az is megnehezíti a munka használatát, hogy az egész könyv egyfolytában perdül le, a fölosztásnak legprimitivebb módja sem érvényesül benne. A második részben nemcsak tartalmi összetartozásuk szerint nem csoportosítja a szerző a dolgokat, hanem még részekre sem szakítja, úgy hogy műve compositiója ép olyan alacsony színvonalon áll, mint Tinódi műveié. Szétszedi ízekre a históriás énekeket, keresi és bőven illusztrálja idézetekkel, milyen tárgyakat és eseményeket énekelt meg, milyen külső körülmények iránt érdeklődött Tinódi; vizsgálja a költő fölfogását, a melylyel énekeit írta (hitelesség, elfogulatlanság, a felekezet kérdése), azután sorra kerül a compositió, az előadás módja és a verselés, majd azoknak az énekeknek elemzése, melyeknek tárgyát nem a maga korának történetéből vette. Bár egy-egy találó megfigyelése itt is akad (Zsigmond száz esztendős uralkodásának megfejtése), az egész majd száz lapra terjedő tárgyalás rendszertelen, széthulló. Önálló fölfogást e részben — Szilády tanulmánya után — nem kereshetünk benne, de a rosszúl választott tárgyaló mód miatt azt sem találunk, a mit várhattunk volna: egységes, határozott képet Tinódiról és műveiről.

Császár Elemér.

---

[1]) Mivel a könyvben föltűnően sok a sajtóhiba, lehet, hogy a jegyzetekre utaló szám ott volt a kéziratban, és csak a nyomda hibájából maradt el.

[2]) Figyelő, XXI. 327—328. l. — Egyetemes Philologiai Közlöny, 1887. 734. l. — Irodalomtörténeti Közlemények, 1905. 366—367. l.

Digitized by Google

Maximilian I. Holy Roman Emperor (Stanhope Historical Essay, 1901.) With numerous illustrations. *R. W. Seton Watson.* Westminster, 1902. Kis 8-r. VIII, 136 l.

A szerző szerény igényekkel bocsátja kis munkáját az olvasó színe elé. Főgondját, úgy látszik, az illusztrációkra fordította, melyek újítást jelentenek egy essaynek szánt munkában s azért bocsánatot is kér a rendes szokástól való eltéréseért.

Az első 76 lapon elbeszéli I. Miksa császár politikai életpályájának »tragikomédiáját« — mint azt maga nevezi — melyet szerinte fővonalaiban két korszakra lehet osztani. Az első korszakban, mely az 1490 évvel végződik, hírvágya nyugat felé tereli Miksát, s Burgundia, Németalföld és a franczia határ foglalják el teljesen figyelmét. De azalatt, hogy Franciaországgal volt elfoglalva, az események új fejlődése »otthon« máshová kezdik vonzani.

Tirol birtokbavétele és Ausztria visszaszerzése nyugatról kelet felé tolja a súlypontot, s fölemeltetése a császári méltóságra arra kényszeríti végre Miksát, hogy a politika újabb szálait vegye kezébe, melyek inkább délen és keleten, mint nyugaton, foglalkoztatják. Főgondját tette ezután a császári tekintély visszaállítása Olaszországban és a különböző szövetkezések ügye a francziák, majd a törökök ellen. Mindkét irányban csalódás várt reá, s egész pályája a pénz és eszközök folytonos hiányából eredő vajudások szomorú, de egyszersmind bosszantó krónikája. Ez a szerző véleménye majdnem szóról szóra, a mi *strohkönig*-ünk vagy *apfelkönig*-ünk szerepéről a világtörténelemben, melynek ecsetelésénél többízben érinti írónk hazánk történetét is, de nem mindig szerencsés kézzel.

Igy pl. midőn Bátor Károly burgundi herczeg halála után ennek leánya Mária, 1477 márczius-havában sürgető levelet intézett vőlegényéhez Miksához, hogy jőjjön mennél hamarább segítségére és védelmezze meg őt forrongó alattvalói ellen, Miksa csak hosszu halogatás után indult útnak. A késedelem okát szerzőnk szerint az öreg Frigyesnek, Miksa apjának örökös pénzzavarában kell keresnünk és Mátyás magyar király áskálódásainak kell felrónunk, melyek majdnem háborúba keverték őt a császárral. Szerzőnk tehát nem tudja, hogy Frigyes kénytelen volt Ennst a megugrott esztergomi érseknek 10,000 aranyért elzálogosítani, hogy Miksának felszerelésére és úti költségeire pénzt teremthessen. Mikor pedig Miksa búcsulátogatásainak elvégeztével Németországon át csigalépésben végre arájához jutott és vele aug. 19-én megesküdött, Mátyás egy hatalmas sereggel már átlépte volt az osztrák határt és öt nap óta ostromolta Bécs városát.

Digitized by Google

Az 1490-iki magyarországi portyázásnál pedig azt beszéli szerzőnk, hogy a székesfehérvári dúlás és öldöklés után Miksa zsoldosai megtagadták tőle az engedelmességet és nem voltak rávehetők, hogy Buda ellen tovább nyomuljanak. A főváros pedig neheztelve utasította vissza felhivását, hogy kapuit megnyissa előtte. Tudtunkkal Miksa nem jutott tovább Székesfehérvárnál. E tekintetben elegendő lesz pl. egy szemtanu, Ritter Michel von Ehenheim krónikájából idéznünk a következő sorokat: »Item nachvolgts über vierzehn Tag wollt der Romisch Kunig, auf Ofen zu ziehen; wollten die landsknecht nit ziehen mit Kunig, noch mit keinem fursten. Doe must der Romisch Kunig mit dem Heer und wagenpurk wider herauf gen Osterreich ziehen und kam auf den Christabent gen der Neuenstat auf Stainfelt.«

Watson — mint maga megvallja — szabadabban lélegzik föl, midőn végezvén a politikai részszel, hozzáfoghat Miksa életpályájának ecseteléséhez a tudományok és művészetek terén. Ez a rész sikerültebb is. Anachronismusnak kell azonban tekintenünk azt, hogy szerzőnk a XV. század végén Budapestnek nevezi Mátyás király székvárosát.

Kropf Lajos.

Digitized by Google

TÁRCZA.

DEFOE DÁNIEL A RÁKÓCZI-MOZGALOMRÓL.

Már tavaly a *Századok* február-havi füzetében volt alkalmam említeni, hogy Defoe Dániel, a *Robinson Crusoe* híres szerzője, mint vélekedett a magyarországi Thököly-mozgalomról és az angol-magyar-török barátságról.[1])

Az *English Historical Review* idei január-havi száma most közli (a British Museumból) egy kézirat szövegét, mely névtelen és nincsen kelete, de a közlő szerint már első pillantásra is Defoe Dániel keze írásának ismerhető fel s tartalma is az ő szerzőségére vall. A második paragraphus tanubizonysága szerint e politikai emlékirat Harley Róberthez volt intézve, rövid idővel ennek államtitkárrá (Secretary of State) való kineveztetése, tehát 1704 május 18-ika után.

Bennünket leginkább a negyedik rész érdekel, melynek címe: *Some considerations with relation to the affaires of Hungaria and Poland.* Nem lehet szándékomban ezt a részt egész terjedelmében közölni, csak annyit akarok tartalmáról megemlíteni, hogy Defoe azt ajánlja Harley Róbertnek, hogy külön követet kellene a német császárhoz küldeni, vagy az udvaránál tartózkodó angol residenst utasítani, igyekezzék a császárt rábírni, engedjen a magyarok követeléseinek. Ha pedig a császár nem hallgatna a jó tanácsra, akkor egy millió font sterlinget kellene előlegezni oly czélra, hogy a magyarok a császárságtól független államot alkothassanak és Rákóczi fejedelmet Magyarország és Erdély királyává tehessék meg s őt ezen állásában megtarthassák. Magához a fejedelemhez is követet kellene küldeni, ki őt a kedvező alkalomra figyelmeztesse: Magyarországon a vallást és szabadságot visszaállítani.

Az említett tekintélyes pénzösszeget az angol kormány — mint gondolhatjuk — nem küldötte meg Rákóczinak. Különben

[1]) Az angol Thökölisták. Id. h. 140. l.

Digitized by Google

Defoe fölszólalása kissé el is késett, mert — mint tudjuk — az angol kormány már 1703 végén ajánlotta azt a császárnak, hogy engedményeket tegyen a magyar fölkelőknek, s a bécsi angol követség közölte az udvarral Anna királynő ajánlatát, hogy kész lenne közbenjárni a Rákóczival kötendő béke érdekében.[1])

Annak oka, hogy Defoe ezekről a dolgokról még nem értesült, valószínüleg az, hogy egy politikai röpiratáért épen akkor fogva volt s emlékiratát fogságából intézte az új miniszterhez.

Kr. L.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Magyar Tudományos Akadémia első osztályának febr. 4-iki ülésén *Ferenczi Zoltán* levelező tag olvasta fel székfoglalóúl *Petőfi és a socialismus* című értekezését. Megjegyezte, hogy az Akadémia mindeddig csak egyszer foglalkozott Petőfivel, t. i. 1858 decz. 15-én, midőn a nagyjutalmat Összes Költeményei 1847-ben megjelent kiadásának itélte oda. Ezután felolvasása tárgyára térve, a socialismus tanait ismertette röviden, s ezekkel szemben a költő műveiből és leveleiből mutatta ki, hogy Petőfi nem volt socialista. Petőfit a munka és tőke ma előtérben álló kérdései nem is érdekelhették; ő a franczia forradalom elvei alapján a nép (tegyük hozzá: a magyar nép) politikai szabadságáért lelkesedett s küzdött lanttal és karddal kezében. Ezért volt republikánus is, mert ezt a politikai szabadságot csak köztársaságban hitte elérhetőnek. Ferenczi Zoltánnak az adott alkalmat — nem annyira a Tudományos Akadémia, mint inkább valami más gyülekezet elé való — értekezésének megírására, hogy a nemzetközi és egyéb socialisták szokásba vették, Petőfit mint a socialismus egyik első bajnokát ünnepelni. — Ferenczi székfoglalója után Heinrich Gusztáv r. tag *Viszota Gyula* vendégnek *Eötvös József és Trefort Ágoston 1841-ben tervezett folyóiratáról* szóló dolgozatát ismertette. E folyóirat az 1840-ben megindult, de csakhamar megszünt Budapesti Szemle folytatása lett volna. A helytartótanács javasolta a tervezett folyóiratra az engedély megadását, a nádornak azonban aggodalmai voltak annak politikai irányzata tekintetében; cautiót s az ismeretlen (!) Trefortról informatiókat kívánt stb. Mire a folyamodók két évi huzavona után végre megkapták az engedélyt, már — úgy látszik — kedvöket vesztve, lemondtak a folyóirat megindításáról, melyből soha egyetlen füzet sem jelent meg.

---

[1]) Olv. *Angyal Dávid* czikksorozatát: Erdély politikai érintkezése Angliával. *Századok*, 1900. évf.

Digitized by Google

A második osztály febr. 11-én tartott ülésén *Ortvay Tivadar* rendes tag foglalt széket *Az ősember táplálkozása* cz. értekezésével. Rendre vizsgálva a barlangokban, a kjökkenmöddingekben, turfarétegekben és czölöpépítményekben megmaradt konyhahulladékokat, arra az eredményre jutott, hogy az ősember kezdettől fogva mindenevő (omnivorus), azaz növénynyel és hússal egyaránt táplálkozó lény volt. Hogy mégis főtáplálékát a növényi vagy állati világból vette-e, ez mindenütt és minden időben az éghajlati viszonyoktól függött.

A febr. 25-iki összes ülésen *Kégl Sándor* levelező tag emlékbeszédét hallottuk, melyet *Jules Oppert* kültagról mondott. Oppert a franczia Institut tagja, hírneves assyrologus. Ő írta az assyr nyelvnek első rendszeres grammatikáját. Sok tanítványa volt s a franczia jórészt neki köszönhetik, hogy oly kiváló helyet foglalnak el az assyrologia terén. Oppert a híres *Babel und Bibel* vitában Delitzsch ellen foglalt állást. Tudományos érdemeit Európa-szerte elismerték. A M. Tud. Akadémia még 1865-ben kültagjává választotta. Meghalt 1905 aug. 21-én.

† Wosinsky Mór tagtársunk, szegszárdi apát-plebánus, a Tolnavármegyei muzeum nagyérdemű igazgatója, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, a mult február-hó 22-én rövid betegség után jobblétre szenderült. Mondhatjuk, korán halt el, alig ötvenhárom éves korában; de egy hosszu életre való munkásság az, a mit 1885 óta — midőn *a lengyeli őskori telepről* szóló műve első kötetét az Akadémia kiadta — mint az archaeologiai szaknak buzgó művelője e téren kifejtett. Dolgozatai javarésze az Archaeologiai Értesítőben látott napvilágot. E dolgozatok becses sorozatát 1896-ban egy nagyobb munkával, Tolna vármegye archaeologiai monographiájával gyarapította ily czím alatt: *Tolna vármegye az őskortól a honfoglalásig.* S azóta sem szünt meg megyéje archaeologiai érdekeivel foglalkozni. Kiváló érdeme van a *Tolna-vármegyei muzeum* alapításában, melynek épülete Szegszárdon mindenkor hirdetni fogja az ő lelkes buzgalmát és kitartó fáradozásait. Az Akadémia 1902-iki nagygyűlésén tisztelte meg a levelező-tagsági székkel, melyet a következő év végén *Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművessége* cz. tanulmányával foglalt el. Az őskori régészet sokat vesztett Wosinsky Mórral, kinek halálát mindnyájan őszintén fájlalhatjuk. Legyen áldott emlékezete!

— A külföldi szakirodalom újabban — mint örömmel tapasztaljuk — mind több figyelmet fordít hazai történelmünkre. Legközelebb három bennünket érdeklő dolgozat jelent meg. *Mézières*, a franczia akademikusok Nestora, *Silhouettes de soldats* cz. alatt kiadott essayszerű tanulmányai egyikében *II. Rákóczi Ferenczről*

Digitized by Google

értekezik.[1]) — Münsterből egy német munka megjelenését jelzik, melynek címe: *Friedrichs I. von Hohenstaufen Politik gegenüber Dänemark, Polen und Ungarn.* A mű szerzője *H. Pelzer.* Ez tehát adalék a német befolyás történetéhez. — Harmadik helyen *Smolka* lengyel egyetemi tanár dolgozatára hívjuk fel olvasóink figyelmét, mely a *Revue des Questions Historiques* 1907 évi 1. füzetében *Hedwige d'Anjou reine de Pologne* (1371—1379) cím alatt látott napvilágot. (M. L.)

— Basta György hadvezér *levelezését* és *iratait* (1597—1607) adja ki a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottsága, dr. *Veress Endre* tagtársunk szerkesztésében. Veress Endre a kiadvány gazdag anyagát 1891 óta gyüjtötte össze ötvennél több hazai és külföldi levéltárból; de mivel teljesség okáért Bastának még rendeleteit, birtokadományait is közölni óhajtja, ezúton kéri t. olvasóinkat, továbbá a magán levéltárak birtokosait és gondviselőit, hogy ha Bastának bármiféle irata, esetleg hozzá intézett levél volna birtokukban, vagy ilyenekről tudnának, szíveskedjenek erről a megbízott kiadót további utánjárás végett értesíteni, illetőleg a birtokukban levő iratokat a tudomány érdekében neki két-három heti használatra (Kolozsvár, Malom-u. 5.) beküldeni. Veress Endre úr kérelmét olvasóink szíves figyelmébe ajánljuk.

ÉRTEKEZÉSEK

az 1904/905 évi iskolai Értesítőkben.

(Folytatás.)

Varjas Endre: *Uj poéták.* (Nagykárolyi r. kath. főgymn. Ért. 11—39. ll.) — Ujabb költészetünk — ugymond a szerző — nem a magyar élet, a magyar gondolkodás zománczos szépségéből merít ihletet s nem is kifejezője korának, mikor is a nemzeti eszménynek, az alkotmány szabadságát féltő érzésnek oly csodás megnyilatkozásai még a közelmultban is láthatók voltak, — hanem »nyugat skepsise, kelet buja virágainak bódító illata« árad ki újabb költészetünkből. Ezért nem nemzeti, hanem merőben idegen, melynek nincs, vagy csak csekély mértékben van létjogosultsága.

Klima Lajos: *Eutropius. A rómaiak rövid története tíz könyvben.* (Beszterczebányai kir. kath. főgymn. Ért. VIII. 91. l.) — E munkáról, mely önállóan is megjelent, már volt szó közlönyünkben.[2])

---

[1]) Megjelent Hachettenél. Paris, 1907.
[2]) *Századok*, 1906. 259. és köv. ll.

Digitized by Google

LAUKÓ ALBERT: *A római város a császárság két első századában.* (Erzsébetvárosi áll. főgymn. Ért. 3—70. ll.) — Duruy ismert műve (Histoire des Romains) alapján készült értekezés, melynek czélja a római tartományok belső életének bemutatása, a mi Laukó szerint a mai történetírás legfőbb anyaga. A czélszerű intézmények vetették meg — úgymond — az egyes államok alapját, ezeken nyugszik az államok fejlődő képessége. Ismerteti tehát a municipalis szabadság körét, a római város belső életét; szól a római város aristokrata jellegéről és a polgárok egymáshoz való viszonyáról; végül leírja a municipiumokban létező testületeket (collegia, universitates) s jótékony egyesületeket.

MAHALCSIK M. TITUS: *A hűbériség fejlődése, hatása s tényezőiről kulturális szempontból.* (Szilágysomlyói r. kath. püspöki gymn. Ért. 3—39. ll.) — A hűbériségnek három tényezője van: a római császárság korában fennállott sociális viszonyok, az ősgermán viszonyok és a germán invasió. A szerző mind a hármat kezdetétől fogva ismerteti. Bemutatja a köztársasági Róma birtokviszonyait, melyek arra a következtetésre késztetik, hogy a római ősi szokásokból és intézményekből idők folytán a középkori hűbérrendszer alapja fejlődött ki. Nagy befolyással volt későbbi kifejlődésére az a hatás is, mely a germánokkal való érintkezések következtében állott elő, s a mely leginkább a germán invasió óta a germánok tulajdonába jutott római provinciák birtokviszonyait teljesen átalakítja. Természetes, hogy e rendszer átalakulásában sokféle phasist mutat, de a Kr. u. IX-ik századtól fogva állandósúl.

PAPP LÁSZLÓ: *A német paraszt forradalom, 1524—1526.* (Keszthelyi kath. főgymn. Ért. 3—143. ll.) — A reformáczióval egyidejűleg Németországban a sociális kérdések terén is nagy fejlődést észlelhetünk. A parasztság, melyet urai teljesen kizsákmányoltak, kezdi tűrhetetlennek találni helyzetét, s jóllehet tudja, hogy elődei a mult évtizedekben helyzetük megjavítása érdekében véres, de eredménytelen forradalmakat támasztottak, ismét csak erőszakhoz kénytelen nyulni. A szabadságra való törekvés eszméje élénken él a parasztságban s ezt a roformáczió fellépésekor a biblia is táplálja, mert belőle a paraszt az egyenlőség tanát olvasta ki. Hosszas volna elsorolni azokat a tűrhetetlen terheket, melyek a parasztság vállaira nehezedtek; az 1524-iki nagy forradalmat közvetlenül előidéző eset is eléggé jellemző. A hagyomány szerint a stühlingeni gróf neje, ki a parasztokat egyébkor is gyakran kihajtatta, hogy neki szamóczát szedjenek, most is a legnagyobb mezei munka idején arra kényszerítette őket, hogy csigahéjat szerezzenek czérna-gombolyításra. A parasztok megtagadták az engedelmességet, fegyvert fogtak s

Digitized by Google

hozzájuk csakhamar mások is csatlakoztak. Rövid idő mulva Dél-Németország parasztjai s néhol egyéb sociális okok miatt maguk a városok is fegyverre keltek. A kudarczczal végződő felkelés lefolyása ismeretes; a forradalom, mely anyagi téren óriási károkat okozott, eltörölte a parasztság előbbi jogait s esetleges kiváltságait, a paraszt valóságos rabszolgája lett urának, a kihez való viszonyát ezentúl semmiféle törvény nem szabályozta.

N. G. *Az őskeresztyének Savariában.* (Szombathelyi kir. kath. főgymn. Ért. 3—27. ll.) — A keresztyénség a Pannóniában táborozó római katonák útján igen korán erős gyökeret vert Savariában is. Az itt élt keresztyénekről több emlék maradt reánk, a miből fogalmunk lehet életükről és szokásaikról. Ilyen emlékek a sírfeliratok, korsócskák, mécsesek. A szerző ez emlékekből s lelőhelyeikből azt következteti, hogy a savariai keresztyének, ha nyiltan nem gyakorolhatták is vallásukat, valamivel mégis szabadabban élhettek, mint az egyebütt élő római keresztyének; meg volt nekik engedve a nyilvános temetkezés, sőt nem lehetetlen, hogy a Kr. u. II-ik században Marcus Aurelius uralkodása alatt keresztyén volt a város praefectusa is. A Diocletianus-féle üldözések Savariában is nyomot hagytak; itt szenvedett vértanuságot Quirinus sisciai püspök is másokkal egyetemben. Savariában született a híres toursi püspök, szent Márton. A virágzó keresztyén egyház a Kr. u. V-ik században elpusztult s csak a magyar keresztyénséggel kelt új életre.

Horger Antal: *A csángó nép és csángó név eredete.* (Brassói áll. főreálisk. Ért. 3—39. ll.) — A csángók eredetének megmagyarázása czéljából — írja a szerző — nem kell sem a kunokhoz, sem a besenyőkhöz elkalandoznunk, sem más rokon vagy nem rokon régi néptörzsekhez, hanem a székelyföldön kell maradnunk. És valóban kimutatja, hogy a csángók (a moldvaiak ép úgy, mint a hétfalusiak, halmágyiak és zsomboriak) eredetileg Háromszékről való székelyek. A hétfalusiak, kikkel a dolgozat túlnyomóan foglalkozik, a Háromszék keleti síkságán élő atyafiaktól szakadtak el s odatelepülésük idején még nem földmívelők, hanem állattenyésztést űztek a Barczaság szélén emelkedő havasi legelőkön. Ugyaninnen valók a halmágyi és zsombori csángók is. A szó jelentése Horger szerint: kóborló, vándorló, nomád életet élő. Az érdekes dolgozat eredetileg az Erdélyi Muzeumban (1905. febr.-márcz.) látott napvilágot.

Pataky Dezső: *II. József Placetum regium-a és Edictum tolerantiae-ja.* (Kiskunhalasi ev. ref. főgymn. Ért. 1—44. ll.) — A *Placetum regium,* mely szerző szerint »a római hath. egyház bámulatos organismusának azon idegszálait vágja ketté, melyek a római fő

Digitized by Google

akaratát a magyar tagokkal közvetítik«, — az államnak azon legfőbb felügyeleti joga, melynél fogva figyelemmel van arra, hogy a felekezetek az állam érdekeinek megfelelően teljesítsék hivatásukat, bizonyos tekintetben tehát praeventiv jellegű. A *Placetum regium* nem II. József eredeti alkotása, s ha nem is tartjuk valószínűnek némely irónk azon állítását, hogy a magyar uralkodók ezen joga egyidejű a keresztyén egyházzal, tény, hogy Zsigmond már 1404-ben életbe léptette. Felújítása különben nem keltett nagyobb emotiót, a főpapság csaknem közömbösen fogadta. II. József halálos ágyán visszavonta ugyan, hogy azonban tovább is fennállott, tények bizonyítják. — Az *Edictum tolerantiae* (türelmi rendelet) már nagyobb jelentőségű; hatása alatt a protestáns egyház azonnal új életre ébredt, s bár a római katholikus főpapság heves ellenállása miatt sok küzdelme volt, fejlődésnek is indulhatott, mert II. József szigorúan őrködött rendelete foganatosítása felett. E rendeletén épült fel az 1790/91 évi 26. t. cz., mely meghatározza a protestáns egyházak törvényes állását.

Pszotka Ferencz: *Körmöczbánya szomorú napjai 1849-ben.* (Körmöczbányai áll. főreálisk. Ért. 3—77. ll.) — A szerző egyik munkájáról, melyben Görgeinek a bányavárosokban való tartózkodásáról írt, már volt szó közlönyünkben. [1]) Ez a dolgozat Körmöczbánya legszomorúbb napjait tárja szemünk elé. A városban gyakran megforduló hadak, a hadi törvényszékek kiméletlen és kegyetlen szereplése, a kivégzések (nehány hónap alatt négy halálos ítéletet hajtottak végre) folytonos rettegésben tartották a csendes város lakosságát. A titkos feladások és árulások miatt a szabadságharcz leveretése után sem szünetelt a zaklatás, s nem lehet csodálnunk, ha ezek az izgalmas hónapok hosszu időre megrendítették a társadalomban a kölcsönös bizalmat és tiszteletet. Mindezekről részletesen értesülünk Pszotka dolgozatából.

György Zsigmond és Lukinich Imre: *Nehány külföldi utazó Szolnok-Doboka megyében.* (Dési áll. főgymn. Ért. 3—28. ll.) — Bongarsius Jakab, Strassburg Pál, Evlia Cselebi, De Gerando Ágost, Boner Károly, Reissenberger Károly, Bergner Rudolf és Fletcher Margit útleírásaiból fordításban közlik a megyére vonatkozó részleteket, az írókra és működésükre vonatkozó rövid bevezetéssel s tárgyi jegyzetekkel. A közölt részletek többnyire történeti vonatkozásúak. A dolgozat önállóan is megjelent.

Lukinich Imre.

[1]) *Századok*, 1903. 680. l.

Digitized by Google

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1903.

— Rad jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. 150. 152. köt. (Razredi filologijsko-historijski i filosofijsko-juridički, 58. — Razredi historičko-filologički i filosofičko-juridički, 59.) Zágráb, 1902—1903. — 1. Manojlović Gavro: *Az Adriai tenger a IX-ik században a kelet-római birodalom történetének világánál.* (150. köt. 1—102. ll.) A dolgozat első részének tartalma: a kelet-római császárság és a frankok összetűzése az itáliai exarchatus elvesztése miatt (750—803); Velencze és Dalmáczia az aacheni békéig (812); a kelet-római *talasokratia*, Velencze a byzanczi császárság autonom tartománya (836); a szaraczénok az Adriai tengeren. A második rész fontosabb. Részletesen szól a frank hadakozásokról a dalmát-horvát területen s ezzel foglalkozik az első terjedelmes jegyzet is; a második jegyzet helyreigazít némely téves adatot a horvát nemzeti uralkodó család genealogiájára vonatkozólag. — 2. Gruber Dane: *I. Lajos harczai Velenczével Dalmácziáért*, 1348—1358-ig. (152. köt. 32—161. ll.) A szerző folytatja Nagy Lajos királyról 1888-ban közrebocsátott munkáját. (Vojevanje Ljudevita I. u Dalmaciji s hrvatskim velmožama i s Mlečanima, 1342—1348.) Részletesen szól a magyar-velenczei háborúkról 1348—1358-ig, részint oklevelek, okleveles gyüjtemények, részint a Velencze történetét tárgyazó nagyobb történelmi művek és fontosabb monographiák alapján. Felhasználta Ljubić (Monumenta slav. merid. III. köt.), Romanin (Storia documentata di Venezia), Muratori, Verdizotti, Daru, Lucius, Villani, Cortusii, Laur. de Monacis, Doglioni, Theiner, Sanuto, Faroldo, Caresinus, Thuróczi, Küküllei, Rački, Cutheis stb. adatait. Értékes dolgozat, mely megérdemli történetíróink figyelmét.

— Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Szerk. *Hörmann Konstantin.* XV. évf. Sarajevo, 1903. — 1. Pavich Alfons: *Adatok Poljica történetéhez.* (59—100. 241—272. 405—482. ll.) A poljicai ispánság Spalato, Szinj, Almissa és a Cetina folyócska közt fekszik; mint horvát zsupa már 1050-ben említtetik; azután magyar, velenczei, boszniai, majd ismét magyar fenhatóság alatt (1350—1444), később Velencze, Törökország, Ausztria (1797), Franczia ország (1807—1813) hatalma alatt állott, míg végre 1814-ben Dalmáczia része lett. Kiváltságait régi statutuma alapján 1814-ig élvezte; ispánját szabadon választotta magyar és bosnyák nemesei közül, leg-

Digitized by Google

többnyire a Rajcsics, Drazsojevics és Pavics családokból. A poljicaiak mindig büszkék voltak magyar nemességökre, hadi zászlójukon a magyar czímert viselték. Az értekező az ispánok teljes névsorát közli a *comitatus* történetével; bemutatja ősi pecsétjét, nemes családai czímerét és családfáját, Spalato, Szinj, Klis, Hercegnovi, Knin várak rajzait 1571—1668-ból, a comest díszruhájában stb. Végezetül felsorolja forrásait. — 2. Šišić Ferdo: *Tanulmányok Bosznia történetéből.* (319—350. ll.) I. *Nagy Lajos és Tvrtko bán 1363-iki háborúja.* Nagy Lajos Tvrtkót 1358-ban »banus fidelis noster«-nek nevezi, ez pedig 1359-ben magát »regali mandato banus«-nak mondja. Az értekező szól az 1363-iki háború okairól s források alapján megállapítja annak idejét és egyéb körülményeit. Nagy Lajos jul. 1-én indúl Visegrádról, átkel a Száván, és a Verbász völgyén áthaladva, jul. 8—10-én Szokol-vár alatt áll, azt ostromolja (nem jött Dalmáczia felől), de eredménytelenül és rövid ideig, mert már jul. 19-én Verőczén van. Hogy a király semmit sem ért el Szokol-várnál, bizonyítja Tvrtko adománylevele, melylyel Hervatinics Vukac herczegnek, Hervoja apjának, a vár vitéz oltalmáért Pliva megyét és Szokol-várát adományozza. Nagy Lajos a csorba kiköszörülésére Boszniába küldi kanczellárját, Miklós esztergomi érseket és Kont Miklós nádort, kik Szreberniknél vereséget szenvednek; menekülésök közben az ország pecsétje is elvész. Ezen körülmény bizonyítja, hogy e második beütés 1363 szeptember-október havában történt; nov. 18-án a nádor már itthon végzi hivatalos dolgait. Mindkét csatavesztést maga a király nagynak mondja. Tvrtko 1364-ben így írja magát: Dei gratia banus totius Bosnae. — II. *Mikor lett Tvrtko szerb és bosnyák király és mikor halt meg?* A koronázás nem 1375—1376-ban, hanem 1377 febr. 27-ike és okt. 18-ika közt történt; meghalt febr. 14—15-én, nem márczius 23-án. Ezeket oklevelek alapján állapítja meg az értekező. — III. *A boszniai püspökség történetének áttekintése 1701-ig.* Hodinka Antal »Tanulmányok a bosnyák-diakovári püspökség történetéből« czímű dolgozatából 60 lapot szentel Ogranics Miklós püspöknek (1669—1701), és ezen korra nézve idézett munkája igen nagybecsű, de a püspökség régibb történetét hézagosan és vázlatosan adja. Šišić ezt igyekszik pótolni, kezdve 530-tól (Bestuensis, Bistuensis ecclesia) egész Ogranics koráig. — 3. Milobar Fran: *Kulin bán és kora.* (351—372. 482—528. ll.) Ismerteti a Kulin bánra vonatkozó néphagyományokat; fejtegeti, hogy 1180 előtt volt-e már Kulin boszniai bán; szól Bánkin nagy zsupánról és Kulin nagybánról, Kulin bánról és a byzanczi uralomról Boszniában; a bogomil-patarenus eretnekségről, a szláv liturgiáról és ennek befolyásáról a népre; a bogomil-patarenus

Digitized by Google

eretnekség politikai okairól Bulgáriában és Boszniában; a boszniai nemzeti egyházról, ennek küzdelmeiről a latin egyházzal, s Kulinnak és utódainak ezen küzdelemben való szerepléséről. Sokat hivatkozik Račkinak a boszniai bogomil egyházról (Rad 7—10. köt.) írt tanulmányára.

— VJESNIK HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA. Szerk. *Brunšmid József.* Zágráb, 1903. VII. köt. — 1. Klaić Vjekoslav: *A gyepük* (indagines) *és kapuk* (portae) *Horvátországban és Szlavóniában.* (1—9. ll.) Oklevelekből igyekszik bizonyítani, hogy az *indago* szó nemcsak gyepüt, határkerítést, hanem folyó melletti töltést is jelent; továbbá, hogy a határgyepü nem magyar, hanem szláv eredetű; hogy ilyen gyepük nemcsak az ország határain, hanem az egyes birtokok körül is voltak; végre, hogy Anonymus állítása, hogy a magyar határokat már a X-ik században ilyen gyepük jelölték, alaptalan, mert a határgyepüket először II. Endre említi 1209-ben. Oklevelekből bizonyítja, hogy gyepük (indagines) Horvátországban a következő helyeken voltak: Szamobor-Bregane mellett (1280); a szlavón-stájer határon (1239); a kalniki hegyen (1225); indago Budina ad castrum Podgorya (1249); porta Chykoga Modrusban a Gvozd mellett (1292); a Kulpa és Száva összefolyásánál; a grobniki vaskapu; a csagyavicai és novii királyné-vaskapuk. Elismeri azonban, hogy horvát területen más gyepüknek nyoma nincs. — 2. U. a. *Régi pogányvár* (Castrum antiquum Paganorum) *Kasina mellett a zágrábi hegyen.* (10—14. ll.) Róbert Károly említi a zágrábi káptalan adománylevelében. Az értekező megállapítja helyét és római eredetűnek tartja. — 3. Celestin: *Eszéken talált görög és római pénzek.* (15—29. ll.) — 4. Brunšmid: *Horvátországi középkori régiségek.* (30—97. ll.) Ismerteti az eszéki, kloštari, velikibukovaci, szvinjarevci sírleleteket a XI-ik századból. Minket főkép Péter, I. Endre, I. Béla magyar királyok itt talált pénzei érdekelnek. Abból, hogy a talált ékszerek azonosak a Magyarországban találtakkal, nem azt következteti az értekező, hogy a XI-ik században itt sok magyar is lakott, hanem azt, hogy Magyarországban sok szláv lakott, mert a sodrott ékszereket szláv eredetűeknek tartja. — 5. Klaić: *Adatok Lika-Krbava megye középkori határaihoz.* (129—144. ll.) Oklevelek alapján (950—1527) megállapítja e megye határait a középkorban és ismerteti várait; továbbá az unai vagy szerb (srbski stol), a lapacsi, nebljusi vármegyét Horvátországban és az unacit Boszniában. — 6. Šišić: *Szlavics horvát király* (1074—1075) *származásáról és fogságáról.* (145—165. ll.) I. Kresimir Péter unokaöcscse és örököse István herczeg, a spalatói »de Pinis S.

Digitized by Google

Stephani« zárdába vonult s a trónt Szlavics főúr foglalta el, kit a norman comes Amicus de Giovenazza legyőzött és elfogott, mire nyoma vész. Róla szól Lucius, Mikóczy, Ljubić, Büdinger, Rački, Gförer; de összetévesztik egy másik Szlavics nevű (1070—1072) korbaviai comessel. Az értekező szerint poljicai nemes volt a Kacsics nemzetségből; nem volt veje első Péternek; trónra emelték a szláv liturgia hívei, kik nehezteltek a legitim horvát dynastiára, mely a pápákra támaszkodott és a latin liturgiát pártolta. A történetírókat tévedésbe hozta Szkalics Pál (Scaliger) zágrábi hirhedt szélhámos, ki a traui katalogust meghamisította, s hogy saját királyi eredetét bebizonyítsa, felvette a *Scaliger* nevet, mely ebben a katalogusban előfordúl és Szlavics királyt azonosítá ezzel. *Satirae philosophicae* (Königsberg, 1563.) című művében hamisított oklevelek alapján állítja, hogy a horvátok IV. Béla idejében a tatárokat a grobniki síkon és tengeri ütközetben Carlopagónál megverték, a mit a horvát történetírók sokáig igaz ténynek tartottak. — 7. Brunšmid: *A legrégibb horvát pénzek.* (182—190. ll.) A horvát nemzeti királyok nem verettek pénzt, alattok idegen pénz volt forgalomban. András herczeg (1197—1204) verette az első pénzt Zágrábban, és azontúl a *moneta banalis* volt forgalomban Horvátországban vegyest magyar pénzzel. — 8. Laszowski: *Vázlatok Béla-várról Varasd megyében* (191—206. ll.) Béla-vár 1163-ban a templariusoké, 1255-ben a johannitáké volt, azután a vránai perjelséghez tartozott. Tallóczi Máté 1485-ben elvette tőlök. Mátyás király fiának adományozta, kitől a Gersei Pethő család kapta. A dolgozat e családra, különösen Pethő Gergely történetíróra nézve sok becses adatot tartalmaz. — 9. Gundrum F. *A malinai állítólagos horvát korona.* (124—125. ll.) A *Danica illirska* 1839 évi 40-ik száma közli, hogy Malina faluban Gasparovics Manda asszony az utczai árok tisztítása közben megtalálta a régi horvát koronát. Ezt a *Narodni List* újra közölte 1900 jan. 4-iki számában, mire Zerjavić képviselő a horvát országos gyűlésen 1900 jan. 24-én sürgette, hogy a korona Bécsből való visszaszerzésére egy bizottság küldessék ki. Gundrum végére járt a dolognak. A helyszínén talált egyeseknél részeket az állítólagos korona sodronyaiból, megszerezte a határőrvidéki ezredes jelentését, melyből kiderül, hogy 1817 ápr. 7-én csakugyan találtak egy hegyes süvegszerű drótfonadékot, egy koszorúcskát, kosárkát stb. A lelet 51 lat aranyat nyomott. Uj-Gradiskából Bécsbe küldték, hol — mivel művészeti értékűnek nem tartották — beolvasztatott. A 916 frt értékből kétharmad részt a találónak adtak. Gundrum azt véli, hogy a lelet valami őskori ékszer lehetett, de korona semmiesetre sem volt. A sodrony-munkának rajzát is közli.

Digitized by Google

— Bogoslovski Glasnik. Szerk. *Zeremski Hilarion.* II. évf. Karlócza, 1903. — Vitkovics Dömötör: *A görög-keleti egyház és a szerb nép szokásai.* (150—169. ll.) Történelmi adatok s főképen az ősrégi szerb hősdalok (junačke pjesme) alapján szól a legszebb szerb szokásról, a házi védőszent megünnepléséről (krstno ime, slava, sveto, svečarstvo). Minden szerb család házi védőszentjének tekinti ősidőktől azt a szentet, kinek ünnepén ősei megkeresztelkedtek. Ennek napját minden család a rokonok és ismerősök körében vendégséggel, egyházi szertartással szokta megülni.

— Kolo. Irodalmi és tudományos folyóirat. Szerk. *Zsivalyevics A. Dániel.* III. évf. Belgrád, 1903. — Nikolics Vladimir: *Rajics János archimandrita* (1726—1801). Az első szerb pragmatikus történetíró tüzetes és terjedelmes életrajza, becses korrajzi adatokkal a szerb iskolaügyre, egyházi életre, az 1774-iki szerb congressusra, a bécsi illyr udvari commissióra stb. vonatkozólag. Rajics történelmi munkájának címe: *Istorije slovenskih narodov.* E nagy munkát oklevelek alapján dolgozta ki, de sok tekintetben hiányosan, mert azon időben még kevés oklevél volt ismeretes a délszlávok multjából; azonban irányt mutatott, hogyan kell történetet írni. Rajics élete tanulságos, paptársaitól viselt szenvedései meghatók, egyénisége eszményi.

— Nada. Szerk. *Hörmann Konstantin.* IX. évf. Sarajevo, 1903. — 1. *A horvát vérből származott királyok* (Kraljevi hrvatske krvi). Szvacsics Péter utolsó horvát király emlékére írt dolgozat, mely tömör rövidséggel adja a horvát nemzeti királyok történetét 924—1102-ig. A közlést a horvát királyokra vonatkozó számos régiség rajza kíséri. — 2. Segher Máté: *Horvát nemzeti uralkodók* (Hrvatski narodni vladari) 620—1102-ig. A horvát uralkodók kihalásának ezredik évfordulója alkalmából közrebocsátott népies ismertetés, melyet horvát régiségek rajzai illusztrálnak. — 3. Horvát Rudolf: *A horvátok küzdelme a törökökkel Petrinjéért.* Oklevelek alapján írt dolgozat. Tulajdonképen Petrinja város története 1592—1596-ig, ennek 1617-ből való rajzával.

— Nova Iskra. Havi folyóirat. Szerk. *Adavics R. J.* V. évf. Belgrád, 1903. — Vukityevics Milán: *Anna, Nemanja felesége és szent Száva anyja.* (39—44. ll.) A szerző megállapítja, ki volt a szerb dynastiát megalapító *Nemanja* felesége (1151), kik voltak fiai, minő volt a családi és udvari élet az uralkodó családban. Adatait főkép az egykorú egyházi életrajzokból (žitije) meríti és helyreigazít több történelmi tévedést a szerb dynastiára,

Digitized by Google

különösen annak női tagjaira nézve. Ezen dolgozata részlet egy nagyobb művéből, melyet híres szerb asszonyokról és uralkodók nejeiről írt.

MARGALITS EDE.

UJ KÖNYVEK.

— ÁLDÁSY ANTAL (Thallóczy Lajos és —). Magyarország mellék-tartományainak Oklevéltára; l. *Oklevéltára.*

— BARCSA JÁNOS. A tiszántúli ev. ref. egyházkerület történelme. Irta —. I. köt. Debreczen, 1906. Faragó György kny. 8-r. 273 l. Ára 5 kor.

— BARTHA JÓZSEF. A magyar nemzeti irodalom története. Irta —. II. köt. Második javított kiadás. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. 119 l.

— BERZEVICZY ALBERT. Régi emlékek, 1853—1870. Budapest, 1907. Révai és Salamon kny. 8-r. 314, 2 l. Ára 6 kor.

— BUNEA (Augustin —). Mitropolitul Sava Brancovici. Balázsfalva, 1906. Érseki kny. Kis 8-r. 99, 4 l. (Különlenyomat az *Unirea* 1906 évi folyamából.)

— CSUDÁKY BERTALAN. Napkeleti tájak. (Krim és Kaukázus.) Budapest, 1907. Pallas r. t. kny. 8-r. 175 l. 66 képpel. Ára 3 kor.

— DICSŐSÉGÜNK (Nemzeti —). Szalon-kiadás. Fényes korszakok a magyar nemzet történelméből. Budapest, 1906. Révai és Salamon kny. 2-r. VIII, 296 l. 50 képpel.

— DIMITRIEVIC (Vladimir —). Nazarenizmul. Istoria şi fiinţa lui. Tradusă de *Josif Bălan.* Karánsebes, 1906. Egyházmegyei kny. 8-r. 6, 250 l. Ára 2 kor.

— ERDÉLYI MARIETTA. Gróf Batthyány Lajosnak, az első független felelős magyar miniszterelnöknek, 1848/49-iki szabadságharczunk kimagasló történelmi alakjának életrajza és vértanui halála. Harmadik kiadás. Budapest, 1906. Világosság kny. r. t. 8-r. 14 l. Ára 1 kor.

— ERDUJHELYI MENYHÉRT. Szerzeteseink mezőgazdasági tevékenysége 1526 előtt. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. 19 l. (A Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának felolvasó-üléseiből, 59. sz.) Ára 60 fillér.

— ÉRTESÍTŐJE (A zilahi államilag segélyezett ev. ref. Wesselényi-kollégium —). 1905—906. Szerk. *Kincs Gyula.* Zilah, 1906. Seres Samu kny. 8-r. 112 l. *(Fóris Miklós* székfoglaló beszéde Toldy Ferenczről. 9—41. ll.)

— ÉVKÖNYVE (A Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat —). Szerkeszti *Trencsény Károly.* XX. XXI. XXII. évf. Zombor, 1904—1906. Bittermann Nándor és fia kny. 8-r. 183 l., 170, 2 l., 187 l.

— ÉVKÖNYVE (A Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat tizenhatodik —). Az ig. vál. megbízásából szerkesztette *Barthos Indár.* (Megjelenik évente négy füzetben.) Déva, 1907. Hirsch Adolf kny. 8-r. 4, 270 l. 3 képpel, 2 aláírással, 1 pecsétnyomattal és 4 helyszínrajzzal.

— FRAKNÓI VILMOS. II. Rákóczi Ferencz vallásos élete és munkái. Uj kiadás. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. 62 l. Czímképpel. Ára 1 kor.

— GYULAI PÁL. Emlékezés Deák Ferenczre. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 16-r. 38 l. (Olcsó könyvtár, 1451. sz.) Ára 20 fillér.

— GYULAI PÁL. Katona és Bánk Bán-ja. Második kiadás. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 288 l. Ára 4 kor. 40 fillér.

Digitized by Google

— HEGEDŰS PÁL. Rákóczi könyve. A magyar nép számára. Szerkesztette —. Budapest, 1906. Révai és Salamon kny. 8-r. 119 l. Ára 2 kor.

— IVÁNYI ISTVÁN. Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. Irta —. V. köt. Szabadka, 1907. Szabados Sándor kny. Kis 8-r. 155 l. Ára 2 kor.

— JEGYZÉKE (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalában még kapható akadémiai kiadványok —). Budapest, 1907. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 79 l. Címlap nélkül. (Különlevonat az *Akadémiai Értesítő* 1907 évi február-havi számából.)

— JEGYZÉKE (Maros-Torda vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyv-bizottság. Budapest, 1907. Pesti kny. r. t. 8-r. 15 l.

— JELENTÉS a székely nemzeti muzeum 1906 évi állapotáról. Az ig. választmány jelentése a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségéhez. Sepsiszentgyörgy, 1907. Jókai-kny. r. t. Kis 8-r. 21 l.

— KARÁCSONYI JÁNOS. Szent István anyja. I. András atyja. Új eredmények. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 4-r. 18 l. (Különlenyomat a *Turul* 1906 évi 3-ik füzetéből.)

— KEMÉNY ZSIGMOND (báró). Történelmi és irodalmi tanulmányok. I—III. köt. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. I. kötet: 6. 343 l. Címképpel. — II. kötet: 354 l. — III. kötet: 216 l. (Báró Kemény Zsigmond összes művei, IX—XI.) Ára a három kötetnek 13 kor.

— KOHN SÁMUEL. A zsidók egyetemes története; l. *Szabolcsi Miksa.*

— KÓSSA GYULA. Adatok a sebészet magyarországi történetéhez. Irta —. Budapest, 1906. Pesti Lloyd-társ. kny. 8-r. 14 l. (Az *Orvosi Hetilap* tudományos közleményei. Különlenyomat. L. évf. 1906. 50. 51. sz.)

— LUKÁCS GYÖRGY. Az Unió alkotmánya. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 88 l. (Különlenyomat a *Jogállam* 1906 évi 5. 6. 7. és 8. füzeteiből.) Ára 1 kor. 40 fillér.

— NOGÁLL LÁSZLÓ. II. Rákóczi Ferencz emlékezete. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. 17 l. Ára 1 kor.

— OKLEVÉLTÁRA (Magyarország melléktartományainak —. Codex diplomaticus Partium regno Hungariae adnexarum.) Második kötet: A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára, 1198—1526. A M. Tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából szerkesztették *Thallóczy Lajos* és *Áldásy Antal.* Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1907. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. CXXIV, 479 l. Egy térképpel és három pecsétrajzzal. (Magyar Történelmi Emlékek. Monum. Hung. Hist. Első oszt. Okmánytárak. XXXIII. köt.) Ára 10 kor.

— RADISICS (Eugéne de —). Guide du Musée Georges Ráth. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 50 l. 21 műmelléklettel.

— REUSS ZSÓFIA. Nelson élete és kora. A serdülő ifjuság számára. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 254, 2. l. Ára 3 kor.

— REVICZKY BERTALAN. Egy főbenjáró per Nyitra vármegyében. (1561—1564.) A családi okmánytárban őrzött okiratok alapján közli —. Nyitra, 1906. Huszár István kny. Kis 8-r. 66 l. (Különlenyomat a *Nyitramegyei Szemlé*-ből.)

— RÉZ MIHÁLY. Széchenyi problemák. I. Széchenyi és az érzelmi politika. — II. A következetesség és Széchenyi rendszere. Irta —. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1906 decz. 10-iki ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 80 l. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, XIII. köt. 7. sz.) Ára 1 kor. 50 fill.

Digitized by Google

— SÁRKÖZY IMRE. A Nadasdi Sárközy család. Irta —. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. VII, 87 l. Két melléklettel és egy leszármazási táblával. (Különlenyomat a *Turul* 1906 évi folyamából.)

— STUDIEN und Mitteilungen aus dem Benediktiner- und dem Cistercienser-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik. Zur bleibenden Erinnerung an das Ordens-Jubiläeum gegründet und herausgegeben. Red. dr. *Maurus Kinter* O. S. B. XXVII. Jahrg. Brünn, 1906. Im Selbstverlage des Ben. u. Cist. Ordens. 8-r. 4, 4, 804 l.

— SZABOLCSI MIKSA. A zsidók egyetemes története hat kötetben. Graetz nagy műve alapján és különös tekintettel a magyar zsidók történetére. Szerkesztette —. A magyar zsidók történetére vonatkozó részeket összeállította dr. *Kohn Sámuel*. Budapest, 1906. Jókai kny. 8-r. XXX, 599 l.

— SZTANOJEVICS (Sztanoje—). Bizantija i szrbi. II. köt. Kolonizacija szlovena na Balkanszkom poluosztrom. Ujvidék, 1906. A szerb Maticza kiadványa. 8-r. 6, XVII, 252 l. (Knjige Maticze Szrpszke, 14. 15.)

— SZTUDINKA FERENCZ. A gácsi posztógyár története. I. köt. Budapest, 1906. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 49—89. ll. V. tábla. (Magyar Ipartörténet, 2—3. sz.)

— ŠIŠIĆ FERDO. A mai Dalmáczia földrajzi fejlődése és a visszacsatolás kérdése. Irta —. Budapest, 1906. Révai és Salamon kny. 8-r. 22 l. (A *Croatia* különlenyomata.) Ára 50 fill.

— TÉGLÁS GÁBOR. A Syrus-templom Sarmizegetuzában (Várhely), Dáczia fővárosában. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 10 l. (Különlenyomat az *Archaeologiai Értesítő* 1906 évi 4. számából.)

— THALLÓCZY LAJOS és Áldásy Antal. Magyarország melléktartományainak Oklevéltára; l. *Oklevéltára*.

— VASZARY KOLOS. Történelmi életrajzok az ifjuság számára. Vaszary János képeivel ellátott harmadik kiadás. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 132 l. (Hazai festőművészek által illusztrált ifjusági iratok. III. köt.) Ára 5 kor. 60 fill.

— VENETIANER LAJOS. A bibliai történet és az újkori ásatások. Budapest, 1906. Jókai kny. 8-r. 47 l. (Különlenyomat a Graetz-féle *Zsidók egyetemes története* I. kötetének függelékéből.)

Digitized by Google

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1907 évi febr. hó 21-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán első alelnök, dr. Ballagi Géza, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Császár Elemér, Daniel Gábor, dr. Demkó Kálmán, Emich Gusztáv, dr. Komáromy András, dr. Ortvay Tivadar, Pettkó Béla, dr. Reiszig Ede, dr. Szendrei János, Tagányi Károly, dr. Vécsey Tamás, gróf Vigyázó Ferencz vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülés megnyitása után jegyzőkönyv-hitelesítőkül Pettkó Béla és dr. Komáromy András vál. tagokat kéri fel.

15. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évd. r. tagokúl 1907-től:* Berwaldszky Kálmán Iglón (aj. a titkár), Bohdaneczky Imre tanárjelölt, Haury István egyetemi hallgató, Herczeg Erzsébet tanárjelölt, mindannyian Budapesten (mindhármat aj. Szabó Dezső), Melich János dr. egyetemi magántanár Budapesten (aj. a titkár), Molnár István tanárjelölt, Papp Imre tanárjelölt, Pataky Gizella bölcsészethallgató, Steiner Zoltán tanárjelölt, Tarján Kristóf tanárjelölt, mindannyian Budapesten (mind az ötöt aj. Szabó Dezső), az egri áll. főreáliskola (aj. Cserhalmi Samu).

Megválasztatnak.

16. Pettkó Béla vál. tag felolvassa Takáts Sándor r. tagnak: *A magyar patika* cz. becses kulturtörténeti dolgozatát.

Az élvezettel hallgatott felolvasás a *Századok*-ban fog megjelenni.

Digitized by Google

17. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1907 évi január-havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	11,002 kor.	73 fill.
» kiadás	1445 »	41 »
maradvány	9557 kor.	32 fill.
Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő	5618 kor.	— fill.
követelést, 1907. jan. 31-én összesen	15,175 kor.	32 fill.

állott a társulat rendelkezésére; ebből azonban a Bay Ilona urnőtől különös czélra adományozott 1000 kor. a f. évi 4. jk. p. értelmében leszámítandó.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

18. Olvastatik a mult 1906 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottságnak 1907 jan. 27-én kelt jelentése.

A vál. ülés jegyzőkönyvével kapcsolatban a *Hivatalos Értesítő*-ben mellékleteivel együtt közzéteendő s a jövő márcz. hó 21-ére kitűzött évi r. közgyűlés elé terjesztendő jelentés tudomásúl vétetvén, annak alapján a vál. Cserhalmi Samu pénztárnoknak a mult 1906 évi számadásokra nézve a szokásos fölmentvényt — a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fentartásával — megadja, dr. Ballagi Géza és dr. Reiszig Ede számvizsgáló-bizottsági tagoknak pedig fáradságos munkájokért jegyzőkönyvileg köszönetét nyilvánítja.

Az elnökség utasíttatik, hogy a takarékpénztárban kamatozás nélkül heverő *Zichy-codex* alapnak a bizottság javaslata értelmében rendes letétként leendő elhelyezéséről gondoskodjék.

19. Titkár felolvassa a gazdasági bizottságnak a társulat 1907 évi költségvetéséről, illetőleg a *Tört. Életrajzok* és *Tört. Tár* külön költségvetéséről f. hó 12-én kelt jegyzőkönyvét.

A vál. a bizottság javaslatait elfogadván, a társulat 1907 évi költségvetését 22,381 kor. 42 fill. bevétellel, 22,239 kor. 90 fill. kiadással és így 141 kor. 52 fill. maradványnyal; a *Tört. Életrajzok*-nál 18,481 kor. 45 fill. bevétellel, 14,788 kor. — fill. kiadással, 3693 kor. 45 fill. maradványnyal, a *Tört. Tár*-nál pedig 5185 kor. 90 fill. kiadással, 3750 korona bevétellel, 1435 kor. 90 fill. mutatkozó hiánynyal a bizottsági jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában megállapítja, mely jóváhagyás végett a jövő márcz. hó 21-én tartandó évi r. közgyűlés elé fog terjesztetni.

A bizottságnak szakavatott munkásságáért jegyzőkönyvi köszönet szavaztatván, az elnökség utasíttatik, hogy azon pénzintézeteket (takarékpénztárakat), a melyek alapszabályaik értelmében évi fölöslegük egy részét humanitarius és kulturalis czélokra

Digitized by Google

szokták fordítani, hazafias és művelődési czélokat szolgáló társulatunk anyagi támogatására szólítsa fel; továbbá —

kérje fel a Tud. Akadémia történelmi bizottságát, hogy a *Tört. Tár* kiadásából évek óta elviselhetetlenül a társulat nyakába szakadó deficitnek lehető elenyésztetése czéljából a folyóirat eddigi 2400 kor. évi segélyét a jövő 1908 évtől kezdve legalább 3500 koronára fölemelni szíveskedjék s addig is a Tört. Tár ezen évi költségvetésében mutatkozó 1435 kor. 90 fill. hiány pótlása végett a Gazdaságtörténelmi Szemle segélyezésének megszüntével fölszabadult összeget bocsássa a társulat rendelkezésére.

A társulati tagok aggasztó mértékben való apadásának meggátlása, illetőleg ellensúlyozása czéljából a *Századok* füzeteihez az év folyamán többízben nyomtatott felhívás csatolandó, hogy az olvasók tagokat gyüjteni szíveskedjenek.

A mi végül a *Századok* első tíz évfolyamához nyomtatásra kész névmutató költségeinek fedezetét illeti, — arról a kibocsátandó előfizetési felhívás eredményéhez képest annak idején esetleg póthitel útján fog gondoskodni a választmány.

20. Bemutatja a késmárki Thököly-szobor bizottság felhívását, melyben a Thököly Imre »kurucz király«-nak Késmárkon állítandó szoborra adakozásra szólítja fel a közönséget.

Tudomásúl vétetik. A kik a hazafias czélra adakozni óhajtanak, szíveskedjenek adományaikat a titkári hivatalhoz juttatni.

21. Előterjeszti a »magyar szakácsok köre« elnökségének f. hó 17-én a társulathoz intézett kérvényét a társulat némely kiadványainak a kör könyvtára számára való adományozása tárgyában.

A választmány a kérést, a kiadványoknak a szükséges mennyiségen felül rendelkezésére álló csekély számú készlete miatt — bár sajnálattal — nem teljesítheti.

Napirend után —

22. Elnök előadja, hogy Schönherr Gyula súlyos betegsége a Teleki-bizottságot egy munkás tagjától fosztotta meg. Ennélfogva Horváth Sándor r. tagnak a bizottság tagjául való megválasztását javasolja.

Horváth Sándor a Teleki-bizottság tagjává egyhangúlag megválasztatik.

23. A jegyző által a kilépő tagokra vonatkozólag a mult havi vál. határozat értelmében neki bemutatott iratokat átvizsgálván jelenti, hogy a kilépések a tagokat ebben a tekintetben szabályszerű-

Digitized by Google

leg megillető jog igénybe vételén kivül semmiféle különösebb körülménynek nem tudhatók be.

Tudomásúl vétetik.

24. Thaly Kálmán alelnök előadja, hogy Kecskemét város törvényhatósági bizottsága a mult évi okt. hó 27-én 22555. kgy. sz. a. kelt határozatában kimondotta, hogy a Rákóczi-korszak históriai emlékeinek kiadása s ezek alapján a kor összefoglaló történetének közköltségen való megiratása tárgyában országos mozgalmat indít, mely czélra a maga részéről 10,000 koronát fel is ajánlott, és hogy az így begyülendő alap kezelésére a M. Történelmi Társulatot óhajtja felkérni.

Ezzel kapcsolatban köztudomásra hozza, hogy Zemplén vármegye ugyancsak a mult évi decz. 18-án 740/17752. kgy. sz. a. kelt határozata értelmében lelkesedéssel karolta fel az eszmét és annak megvalósítására 2000 koronát szavazott meg.

A választmány — jóllehet Kecskemét városától ez ügyben idáig a társulathoz semmiféle hivatalos értesítés nem érkezett — hazafias örömét nyilvánítja a nemes város lélekemelő elhatározása felett, melynek kapcsán a társulat irányában megnyilatkozó megtisztelő bizalmat köszönettel fogadja s fölkéri Kecskemét város nagyérdemű törvényhatósági bizottságát, hogy a Rákóczi-korszak történeténèk megiratása ügyében hozott határozatát a társulattal közölni szíveskedjék.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Pettkó Béla s. k.
vál. tag.

Dr. Komáromy András s. k.
vál. tag.

Kérelem tagtársainkhoz.

Sajnosan tapasztaltuk az utóbbi években, hogy társulatunk tagjainak száma nem gyarapodik oly mértékben, mint óhajtandó volna. Évről-évre sokan halnak el legrégibb, legbuzgóbb tagtársaink közül s a kilépők rendes százaléka is fogyasztja sorainkat, míg a belépő új tagok csak alig pótolják a veszteséget. Kérjük t. tagtársainkat, tegyék ügyünket magokévá; gyüjtsenek mennél több új tagot, mert társulatunk minden külső támogatás nélkül csupán a saját erejére, tagjainak buzgóságára és áldozatkészségére támaszkod-

Digitized by Google

hatik. Vajha minden tagtársunk csak egy-két új tag ajánlásával működnék is közre azon, hogy erkölcsileg és anyagilag egyaránt erősödve, a hazai történelem művelése terén ránk váró feladatainknak sikeresen megfelelhessünk.

Aláírási felhívás.

Társulatunk igazgató választmánya már régebben elhatározta, hogy a *Századok*-nak az 1906 évvel záródó negyven évfolyamához kimerítő *Név- és Tárgymutatót* készíttet. Régen érzett s évről-évre mindjobban érezhető hiányt kíván ezzel pótolni a választmány.

Budapest
I., Vár: Országos Levéltár.

A Magyar Történelmi Társulat
titkári hivatalának

LEVELEZŐ-LAP.

5 fill.
bélyeg

a a költséges kiadást a társulatra nézve ezzel is megkönnyíteni szíveskedjenek.

Digitized by Google

4. füzet. XLI-ik évfolyam. Április 15.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

9774. — Budapest, Athenaeum.

Lakás: .....

Név-aláírás: .....

A Századok Név- és tárgymutatójának első kötetét ezennel megrendelem.

IV. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1907.

Digitized by Google

TARTALOM.

	Lap
Muzsaji Vitnyédy István. (Első közl.) Irta **Hörk József**	289
Három helynévről. Irta **Melich János**	321
Műveltségtörténeti közlemények. III. A magyar patika. Irta **Takáts Sándor**	332

Történeti irodalom.

Finászy Ernő: Az ókori nevelés története. Ism. **Békefi Remig**	344
Oscar Guttmann: Monumenta pulveris pyrii. Ism. **Kropf Lajos**	349
Orlvay Tivadar: Pozsony város utczái és terei. Ism. **D. S.**	351
Görög Imre: Gróf Zrínyi Miklós a költő, mint államférfi. Ism. **Šufflay Milán**	352
Georg Schuster: Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. XXVII. Jahrg. Ism. **Mangold Lajos**	354

Tárcza.

Kozák-telep Magyarországon. Irta **Dudás Gyula**	364
Jelentés a M. Történelmi Társulat 1906 évi munkásságáról	366
Vegyes közlések	370
Hivatalos Értesítő	373

A **Magyar Történelmi Társulat** ig. választmánya legközelebbi üléseit április 18-án és május 23-án tartja.

KÉRELEM.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy **lakásváltoztatásaikat** kellő időben, legkésőbb **minden hónap 8-ikáig, közvetlenül a titkári hivatalnál** (I. Vár: Orsz. Levéltár) szíveskedjenek bejelenteni, nehogy a kései vagy elmulasztott bejelentés miatt füzeteik eltévedjenek.

Reklamációkat csak három hónapon belül vehetünk figyelembe!

Kérjük a történelmi művek szerzőit és kiadóit, hogy műveik és kiadványaik egy-egy példányát ismertetés végett a Századok szerkesztőségéhez (I. Vár: Országos Levéltár) beküldeni szíveskedjenek.

OROSZ ERNŐ tagtársunknak HEVES ÉS A VOLT KÜLSŐ-SZOLNOK EGYESÜLT VÁRMEGYÉK NEMES CSALÁDJAI cz. munkáját, melyről január-havi füzetünkben közöltünk ismertetést, a M. Történelmi Társulat tagjai a titkári hivatal útján rendelhetik meg. A munka bolti ára 10 korona; kedvezményes ára a társulat tagjai részére 7 korona; csinos vászonkötésben 9 korona.

Digitized by Google

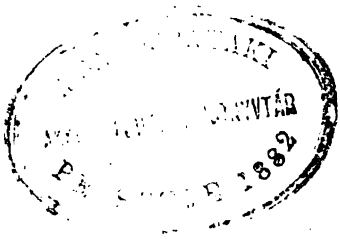

MUZSAJI VITNYÉDY ISTVÁN.*)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Bethlen Miklós a maga Önéletleírásában (Pest, 1858. I. köt. 324. l.) »híres lutheránus prókátor és főember«-nek mondja Vitnyédyt. — Zrínyi Miklós ezt mondja róla: »Vitnedium pro bono viro nosco et majoris existimo bonae conscientiae Lutheranum, quam malae Catholicum.« (Zrínyi Miklós levele Ruchich Jánoshoz, 1658 aug. 24.)

ÉLETRAJZ.

Vitnyédy István született 1612 decz. 20-án a sárvári várban, hol atyja Vitnyédy János, gróf Nádasdy Pál kedves udvarbírája volt, ki hasznos szolgálataiért 1613 márcz. 14-én II. Mátyás királytól nemességet eszközölt ki számára. Anyját, Egerváry Ferencz leányát, Orsolyának hívták. Atyjának kedvencz fia lévén, az a lehető leggondosabb neveltetésben részesítette őt;

*) A szerző által használt források és történelmi munkák: A m. kir. Országos Levéltár összes Vitnyédyre vonatkozó iratai. — *Fabó András:* Vitnyédy István levelei 1652—1664. Két kötet. Pest, 1871. — *Pauler Gyula:* Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. Két kötet. Budapest, 1876. — *Nagy Iván:* Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1865. XII-ik köt. — *Hörk József:* Az eperjesi ev. ker. Collegium tört. Kassa, 1896—1898. — *Horváth Mihály:* Magyarország történelme. Pest, 1872. VI-ik köt. — *Szalay László:* Magyarország története. Pest, 1857. V-ik köt. — Eperjes és Bártfa város levéltárának Vitnyédyre vonatkozó okiratai. — Az eperjesi ev. ker. Collegium könyvtárának eredeti okiratai. — *Joh. Sam. Klein:* Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften ev. Prediger. Leipzig u. Ofen, 1789. II-ik köt. — *Müllner Mátyás:* A soproni ev. főtanoda története. Sopron, 1857. — *Szabó Károly:* Régi magyar könyvtár. Budapest, 1896. III-ik köt. — *Bethlen Miklós* Önéletleirása. Pest, 1858. — Egyetemes Philologiai Közlöny, XIX. évf. Budapest, 1895. — A szarvasi ev. főgymnasium Értesítője az 1892/93 évről. — *Széchy Károly:* Gróf Zrínyi Miklós 1620—1664. Budapest, 1898. II-ik köt. — A soproni kath. főgymnasium Értesítője az 1894/95 évről.

Digitized by Google

eleintén otthon, majd a hazai jelesebb iskolákban és a külföldön taníttatván az éles eszű, gyors felfogású ifjat. Midőn pedig tanulmányait befejezte, maga mellé vette, s ekkor Nádasdynak *deákja*, majd *secretariusa* lett. Ez maradt akkor is, midőn jogi kiképeztetését teljesen befejezvén, mint ügyvéd Sopronba költözött át.

Sopronban csakhamar kitűnt a fényes tehetségű, lankadatlan szorgalmú, erélyes és tevékeny fiatal ügyvéd, kinek lángeszét sokan csodálták, és a város a huszonhat éves fiatal ügyvédet 1638-ban jegyzőjévé választotta. Ügyvédi gyakorlatát ekkor is folytatta s nemsokára olyan hírnevet szerzett magának, hogy sok előkelő család, nevezetesen az Eszterházy, Zichy, Thököly, Nádasdy, Kéry, Batthyány, Pálffy, Liszti s más főrangú családok [1]) reá bízták ügyeik vitelét.

Tekintélye már 1646-ban oly nagy volt, hogy Sopron városa az 1646-iki országgyűlésre őt, a kitűnő jogászt küldötte követül. 1647-ben lemondott jegyzői tisztéről s 1648-ban Kőszeg meghatalmazottja lett. Ezt a soproniak rossz szemmel nézték, elhidegültek iránta s ellenszenvöknek kifejezést is adtak, sőt több pert is kezdettek ellene 1651-ben, mely pereket azután egész Vitnyédy haláláig folytattak. Ezen perek részben a borkereskedésnél általa a lengyel vevőkön elkövetett erőszakoskodások,[2]) részben a III. Ferdinándtól 1651 ápr. 5-én neki adott azon kiváltság [3]) folytán, mely szerint Vitnyédynek soproni négy háza minden közteher alól fel volt mentve, részben az egyik új háza építésekor megszegett építészeti rendszabályok miatt keletkeztek.

Ezeken kivül volt még egy negyedik pere is a városnál, de nem a várossal, hanem örökösödési ügyben. Nevezetesen Vitnyédy 1640 aug. 27-én a soproni Endresz Zsuzsánnát [4]) vette nőül. Ennek egyik vérrokona az ősi vagyonról a Vitnyédy család rövidségére intézkedett végrendeletében.

De Sopron gyenge volt Vitnyédyvel szemben, mert ennek már ekkor hatalmas pártfogói akadtak az ő főúri clientelája köréből, és — valljuk meg — egyik-másik kérdésben a dolog érdemét tekintve, igaza is volt.

Mint hirtelen nagy hírre emelkedett jogász, ügyvéd, olyan népszerű lett, hogy már 1647-ben Sopron-megyei főadószedővé.

---

[1]) *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. Budapest. 1876. I. köt. 69. l.

[2]) Vitnyédy az ő lengyel adósának tartozása fejében egy más lengyelnek lovait foglalta le.

[3]) Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 673.

[4]) Született 1622 jul. 28-án Sopronban.

Digitized by Google

és híre még inkább növekedvén, 1655-ben Sopron-megyei országgyűlési követté lett. Mint országgyűlési követ különösen követi jelentéseivel [1]) tüntette ki magát.

Előkelő és széleskörű ismeretsége s összeköttetései mellett, melyeket különösen az 1646 és 1655-iki országgyűléseken, mint kétízben országgyűlési követ, szerzett, lassanként országos tekintélylyé lőn, legalább hitsorsosai, a lutheránusok közt,[2]) és nem csoda, hogy a maga érdekeit könnyen és bizton tudta előmozdítani s hogy clienseinek mindenfelé és mindenkor hasznos szolgálatokat tehetett. »Tevékenysége, ügyessége, melyekkel a legnehezebb, legbonyolultabb ügyeket dűlőre vitte, — nagy hírt és sok pénzt szereztek neki.«[3])

De meg is látszott ez családja vagyoni emelkedésén. Nemsokára soproni és pozsonyi [4]) házain kívül [5]) Fehéregyházának harmada, Muzsának, Röjtöknek, Dörfölynek nagy része, s Pálffy Pál nádor adományából egész Tisza-Füred, melynek értéke 60,000 forint volt, övé lett. Locsmándot zálogban bírta, Ruszton szőllei, Szakonyban malma, Árvában majorsága volt. A saját boraival és vett borokkal való kereskedés, a bőrökkel és ökrökkel való spekuláczió útján sok pénzt szerzett.[6])

De ő ezt a nagy vagyont nem magáért a vagyonért szerezte, vagy hogy lakomákra költse, mert hiszen egyszerű, bár úrias házat vitt; maga bort nem ivott, annál kevésbbé, mivel megjárta a borral, midőn egyszer fejébe szállott; [7]) hanem első sorban hazájának kívánt szolgálni vagyonával.

---

[1]) Ma is megvannak és neki bizonyos irodalmi hírt is biztosítanak.

[2]) *Pauler* id. m. I. 69. l.

[3]) *Pauler* id. h.

[4]) *Pauler* id. h.

[5]) A soproni házak közül az egyiket, Müllner Mátyás szerint (A soproni ev. főtanoda története. Sopron, 1857. 41. l.) az evangelikus egyház, Horváth Kristóf szerint (A soproni kath. gymn. tört. 31. l. A pannonhalmi sz. Benedek-rend soproni kath. főgymnasiumának 1894/95-iki Értesítőjében) Sopron városa vette meg 1670 jun. 14-én 15,000 rhénes forinton. Ezen házak értékére nézve l. Vitnyédynek saját becslését 1662 máj. 20-ról és 1665 jul. 30-ról Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 1858. nr. 44.

[6]) Zrínyi Miklósnak Sopronból 1657 márcz. 2-ikáról ezt írja: »Akartam egy darab jószágot vennem 20,000 forintért« — és mint 1662 okt. 1-én említi: 20,000 forintig adósok neki az emberek. — Keczer Menyhérthez Sopronból 1661 nov. 23-ról írt levelében Thököly Istvánnak 3000 csöbör locsmándi bort kínál, csöbrét öt tallérjával »tizenötezer tallérig.«

[7]) Mint Keczer Ambrusnak írta Csejtéről 1657 máj. 17-én: fejébe ütött a bor Rózsahegyen, mikor a Zrínyiék ügyében Thököly Istvánhoz ment 1657 májusában; holott is, az ő szavaival élve: »az úr ő Nagysága szeretetitül megrészegültem, az asszony ő Nagysága lőréjétől megbolondultam, többé lőrét nem iszom« — és csak Keczer András hurczolta őt a szekérre, a ki hozzá még el is ejtette őt.

Digitized by Google

Azt írta ugyanis Zichy Istvánnak,[1]) hogy »Én egy szegény nemes ember vagyok, egy jobbágyom nincsen, noha most volnék, ha had vagyon is, affélék vásárló szándékban, ha succedál, — magam erszényéből tartandó katona és hajdúval legalább kétszázzal akarok szolgálnom és megmutatnom, nem heréje, hanem igaz fia vagyok hazámnak.« — Nádasdy Ferenczneк pedig: »Az én részemről bizony véremmel is kész vagyok segítenem, valamivel szegény hazánk szolgálatját segíthetem.«[2])

Hazaszeretete[3]) oly erős volt, hogy mint Zichy Istvánnak írja: »úgy adjon Isten jót, hogy ha egy rühös disznót látnék, az ki hazámmal és nemzetemmel jót tenne, imádnám (= tisztelném) és megböcsülleném«[4]) — és betegen is táborba szállt! — A kalocsai érseknek pedig[5]) ezt írja: »mert én, mivel magyar vagyok, minden tehetségemmel, még életem fogyásával is kivánnék hazámnak és nemzetemnek szolgálnom«...

De nem kevésbbé szereti egyházát. Ezt különösen az eperjesi ev. collegiumra adott fejedelmi adománya és folytonos segélyezései bizonyítják. Mint Sopronból a szenczi prédikátornak 1657 decz. 30-án írja, az általa nagy gazdagon segélyezett evangelikus papi pályára készülő ifjaknak — ilyen pedig sok volt! — a busás segítséget úgy adja, hogy »semmi obligatiót nem kíván tűlök, hanem, hogy az ő dispositiójából szolgálnának az Istennek anyaszentegyházának«, — és folyton áldozott, fáradozott és írt és utazott az evangelikus egyház érdekében, és levelei tele vannak az érte buzgó szeretet tanujeleivel.

Azon tehetséges, de szegény ifjak nevei, a kiket saját költségén taníttatott az anyaszentegyház szolgálatára s a kikről atyailag gondoskodott, műveiket kiadatta, a következők valának: Ensel János, Fabriczy János, Dömöteri György, Lósi János, Zaban Izsák, Stürzer Mátyás, Sárosi János, Francisci János, Ács Mihály és mások. Valóban szórúl-szóra igaz, a mit Lehmann Gáspárnak ír, hogy »én kiváltképen az egyházi embereknek mindenképen szolgálni kívánok«...[6])

Házánál szegény evangelikus vallású ifjakat tart gyermekei mellett nevelőkűl és íródeákokúl.[7]) Ilyen, tőle bőven

---

[1]) Sopronból, 1664. márcz. 29.

[2]) Bécsből, 1664. ápr. 2.

[3]) Erről még gróf Zrínyi Miklóshoz való viszonyánál is fogunk szólani.

[4]) Sopronból, 1664. ápr. 23.

[5]) Sopronból, 1664. okt. 14.

[6]) Biner prédikátor ügyében, a kinek nemességet szerzett. Sopronból, 1660. jun. 17.

[7]) Zrínyi Miklósnak Sopronból, 1663. aug. havában: »Az én *egyik* deákom«... stb.

Digitized by Google

ellátott és kiválóan gondozott, nevelt, kiképzett deákjai voltak Gáspár [1]) és Mihály ; [2]) a nevelők közül Ensel János, Lósi János és a trencséni pap, Chalupka Sámuel fia [3]) stb.

Fáj neki, hogy az evangelikusokat üldözik, s azért minden áron arra igyekszik, élőszóval, buzdítással, segélylyel és különösen számtalan levelével, hogy hitsorsosait kitartásra bírja. E tekintetben kiválóan érdekes az evangelikusok üldözése miatt keserves panaszszal telt azon levele, melyet a buzgó protestáns, a református Szuhay Mátyásnak írt Sopronból, 1662 jul. 5-én.

Vitnyédy a maga családjáról úrilag gondoskodott. Nejének könnyebbségére — ki 1660 nyarán meghalt — házi gondviselőnőt tartott, — a ki midőn 1662 julius elején szintén meghalt, azt is »Istenem kemény látogatásának« mondja.[4]) Gyermekeit gondosan neveltette ; tudományos kiképeztetésükre végtelen sokat költött.

Elsőszülött fiát *Jánost*, ki 1644 jan. 26-án született, midőn itthon az iskolákat kijárta, Nürnbergbe,[5]) Jénába, Wittenbergbe és Tübingenbe küldötte, melléje adván Jénába és Wittenbergbe praeceptorúl Lósi Jánost. Ezen fiával ugyan nem volt szerencsés, mert ez a külföldi egyetemeken feslett, korhely életre adta magát s egy párbajban — úgy látszik — megcsonkult. Hanyagsága és anyjával szemben tanusított goromba magaviselete miatt [6]) apja levette róla kezét ; mindazonáltal Dömöteri Györgyhöz — kit Tübingenben taníttatott — írt leveleiben arra kéri ezen akadémiai növendék pártfogoltját, legyen gondja reá és írjon neki róla ; sőt az uralkodó herczegnek és a herczeg fiának egy-egy 100—100 aranyon vett lovat küldött, hogy azok némi kegyben részesítsék a gonosz fiut.[7]) De ez sem használt semmit, a fiu elzüllött. A herczegék nem csináltak semmit s Vitnyédy kifakadt : »Ugy látom — úgymond — *németnek* küldöttem« t. i. a lovakat.[8]) Sőt ezen János nevű fia — úgy látszik — Bécsben még apja ellen is vádaskodott.[9])

---

[1]) Vitnyédy levele Gáspárhoz. Sopronból, 1662. jul. 14.
[2]) Vitnyédy levele gr. Zrínyi Miklóshoz. Sopronból, 1663. febr. 18.
[3]) Vitnyédy levele Thököly Istvánhoz. Sopronból, 1664. jan. 1.
[4]) Szuhay Mátyáshoz. Sopronból, 1662. jul. 2.
[5]) Vitnyédy levele Mednyánszky Jónáshoz. Sopronból, 1657. febr. 1.
[6]) Mert — mint Vitnyédy irja Dömöteri Györgynek Sopronból, 1663. febr. 19., márcz. 28. és jul. 15-iki leveleiben : »jó anyját megtaszigálta« . . .
[7]) Mint Schwartz tübingeni tanárnak írja Sopronból, 1663 márcz. 28-ról : »aliquam benignitatem . . . eleemosynae loco . . . maledicto illi puero« . . .
[8]) Olv. a fent idézett leveleket.
[9]) Vitnyédy levele Dvornikovicshoz. Sopronból, 1664. okt. 10.

Digitized by Google

A melyiktől nem várta, az vált be legjobban, t. i. az 1649 ápr. 4-én született fiu, *Pál*. Ezt is gondosan neveltette s tanulmányainak befejezése végett mint felnőtt ifjat Eperjesre küldötte, majd külföldön képeztette. Ennek nevelése úgy sikerült, hogy már korán terveibe is beavatta és Zrínyi Miklós szolgálatában Siléziába is elküldötte [1]) s a Zrínyi táborában is alkalmazta ; [2]) midőn pedig Eperjes városa és a felsőmagyarországi ev. rendek között az újonan épült collegium iránt a szerződés létrejött, ezt a szerződést 1667 ápr. 16-án ezen tizennyolcz éves fiával is aláiratta. Halála után Pál lett a család feje.

Kedvencz fia azonban eleintén *István* volt, ki 1654 jan. 2-án született. De ez már nyolcz éves korában, 1662 novemberében elhalt. Hogyan hatott ezen fiának halála Vitnyédyre, mutatja Thököly Istvánhoz írt levelének [3]) ezen pár sora : »Fejérváry uramtúl küldött Nagyságod levelire az mint kelletnék, választ nem adhatok, mert az jó Isten Istók fiamnak, *kit vénségem istápjának reménylék vala nevelnem*, — halálával csaknem mindenre alkalmatlan vagyok« . . .

Legifjabbik fia, az 1657 szept. 11-én született *Zsigmond*, még csak serdülő fiu volt, mikor atyja 1670 febr. 13-án meghalt.

Egyetlen leánya *Erzsébet*, vagy mint ő hívta, *Örzse*, anyja szemei előtt, gondozása alatt serdült fel. Annak halála után pedig ő lett a ház lelke, de dísze is. S midőn a ház gondviselőnője is elhalt, pótolni tudta ezt is, úgy hogy öregedő atyja semmiben sem tapasztalt hiányt. Nagyra is becsülte leányát, s ezért, midőn szerencséje akadt, 1664 őszén, olyan lakadalmat csapott, hogy »hét országra« szólott. Meghívta arra főúri ismerőseit, sőt az akkor Magyarországon táborozó franczia segédhadak parancsnokait is, s mint azok egyikéhez [4]) írja, valóban több országos kitűnőség jelent meg ezen családi örömünnepélyén. Leányát gazdagon házasította ki.

Már az eddig mondottakból is következtethető, de leveleiből is kitűnik, hogy Vitnyédy nemcsak kitűnő jogász, ügyvéd, tudós, hanem általában igen művelt férfiu volt.[5]) Több nyelven beszélt, s nemcsak a magyar, latin, német nyel-

---

[1]) Vitnyédy levele Zrínyihez. Sopronból, 1664. aug. 5.

[2]) Vitnyédy levele Keczer Ambrushoz. Sopronból, 1664. jan. 1.

[3]) 1662. nov. 28-án Sopronból.

[4]) Filiadashoz Sopronból, 1664 okt. 18-án írt levelében ezt mondja ugyanis : »illo tempore, quo gratiosa quorundam heroum praesentia filiae adornaverat nuptias« . . .

[5]) Finom műveltségét különösen levelei, így nevezetesen a Szechy Máriához, Wesselényi nádor özvegyéhez irott levele is (Eperjesről, 1668. jul. 3.) bizonyítják. Orsz. Levéltár : kincst. oszt. Missiles, V. 3.

Digitized by Google

vet bírta tökéletesen, hanem olaszúl, francziáúl, [1]) sőt tótúl is értett.[2])

Leveleiben igen gyakran hivatkozik Istvánffy történeti munkájára, Hugo Grotius műveire, s ő maga is írt egy *historicust.*[3]) Élvezettel olvasta gróf Zrínyi Miklós műveit, verseit; azok kiadásáról gondoskodik,[4]) s mikor a győztes Zrínyi seregével zsákmányol, akkor is csak könyvet hoz.[5]) Könyveket rendel. A külföldi egyetemek: Boroszló, Jéna, Tübingen, Wittenberg viszonyait ismeri; Bécsben hosszabb időt tölt, Velenczében teljesen otthonos. A külföldi hatalmak viszonyait ismeri, evidentiában tartja; a fejedelmek, népek törekvéseit tudja, érzi; az egyes nemzetek kiváló vonásait, jellemző sajátságait alaposan ismeri.

A szónak ura. Beszélni, okosan beszélni, következtetni, rábeszélni kitűnően tud. Logikája kifogástalan. Magyarsága tősgyökeres, zamatos; idézetei s különösen a példabeszédek, miknek gazdag tárháza felett rendelkezik, megkapók, találóak, szinte meglepők. Nem ok nélkül mondja róla életírója Fabó András: »Vitnyédy ... a maga korában oly bűhatalmat gyakorolhatott a lelkek fölött, mint korunkban szintén az ügyvédi karnak egyik, nálánál szerencsétlenebb tagja.« [6])

Ezen lángeszű férfiu valóban mindenkor eltalálta, kihez hogyan szóljon. Erre az tette még különösen képessé, hogy tömérdeket utazott [7]) és nagy ismeretekre tett szert. Mint Pauler mondja: »ismerte a félországot, nemcsak amúgy felületesen — de le a szivek mélyéig, a vesékig« ...[8])

Megfordult Bécsben, Velenczében, az ország alsó és felső részeiben szünet nélkül utazott s az elégületleneket — a miről még alább is szólunk — kivált az elégedetlen protestánsokat Leopold ellen a leghevesebben izgatta.

---

[1]) Ő üdvözölte Sopronban gróf Zrínyi Miklós nevében a Magyarországba jött franczia segédseregek generálisait, mint Zrínyinek írja Sopronból, 1664. jul. 12-én.

[2]) Keczer Ambrusnak 1663 febr. 24-én Sopronból ezt írja: »Az én árvai Jano kapitányomnak küldjön Kegyelmed egy neki való *valaskát* (baltát)« ...

[3]) Olv. Zrínyi Miklóshoz Sopronból, 1662 szept. 14-én írt levelét.

[4]) Olv. Zrínyihez Sopronból, 1661 jun. 29-én írt levelét.

[5]) Enselnek 1664 márczius elején ezt írja: »ha elmenetelem előtt kértél volna, lehetett volna részed az aranyos könyvekben ... én olyat nem hoztam, hanem török könyveket; *nem gazdagúlni* mentem, hanem hazámnak, uramnak szolgálni« ...

[6]) Vitnyédy levelei, I. köt. 21. l. Az idézett hely utolsó szavai Kossuth Lajosra czéloznak.

[7]) Ensel Jánosnak Sopronból, 1657 okt. 29-ről írja már, hogy »sokfelé való utaim« vannak, — hát még később a »nemzeti mozgalom« érdekében!

[8]) *Pauler* id. m. I. 69. l.

Digitized by Google

Lakóhelye, melyet ugyan a soproniak ízetlenkedése, majd az őt német részről fenyegető veszély miatt [1]) többször el akart hagyni, Muraközbe,[2]) Rózsahegyre, Árvába, Borostyánba küldeni gyermekeit, s majd Eperjesre, majd más helyre költözni, Bécshez és Zrínyi Miklós működése köréhez való közelléténél fogva igen élénk és az akkori politikai életben fontos szerepet játszó hely volt. De különben is Sopron akkor is egyike volt a műveltebb, gazdagabb, fejlettebb s keresettebb magyarországi városoknak.

Vitnyédynek hazája, egyháza s ura gróf Zrínyi Miklós iránti végtelen szeretetét alább részletesebben fogjuk tárgyalni, ezért itt most csak jellemének fővonásairól szólunk.

Vitnyédy egyenes, nyilt, »érzelmeiben tüzes, a kivitelben hideg, józan, s ha kellett vakmerő«, akaratos, sokszor a makacsságig nyakas ember volt. »Lángolóan szerette hazáját.« [3]) Mindenki kedves volt előtte, a ki igaz magyar, nemzetének és hazájának hű fia; még kedvesebb, ha még hozzá evangelikus vagy általában protestáns. [4]) Ámde azért az embert nem vallása szerint, hanem jelleméért, hazafiui kiváló tulajdonságaiért becsüli. Helyesen mondja róla Pauler: »Vallásában buzgó, azt még sem keverte mindig a politikába, s ha türelmet követelt magának, tudott türelmes lenni mások irányában is.« [5]) Imádott ura, gróf Zrínyi Miklós buzgó római katholikus volt; és Vitnyédy tudott lelkesedéssel szolgálni egy jezsuita ügyében is. A római katholikus szerzeteseket, pátereket és papokat, ha jó magyarok voltak, tisztelte, becsülte. Sokszor nyiltan hivatkozik nyugodt lelkiismeretére; így midőn őt az udvar haragjával fenyegetik, ezt írja Dvornikovicsnak: »conscientia secura et innocentia ubique est tuta.«[6]) Jogait nem adja, de a másét jogtalanúl nem kívánja. Jogait és érdekeit körömszakadtig védelmezi.[7])

Jellemének ezen tisztasága vallásosságában találja magyarázatát, melynek bővebb ecsetelésére nincs szükség, ha már fentebb is említett, Szuhay Mátyáshoz intézett 1662 jul. 5-iki levelét olvassuk. Hasonlóan mély, bensőséges vallásosság hatja át Farkas Lászlóhoz, Kecskés Istvánhoz, Keczer Andráshoz,

---

[1]) »Az ki itt mindenfelől veszedelemben lakom« — írja Mednyánszkynak Sopronból, 1658. jan. 8-án.

[2]) Olv. Zichyhez irott levelét. Sopronból, 1657. jul. 26.

[3]) *Pauler* id. m. I. 69. l.

[4]) Mint Mednyánszkynak Sopronból, 1657 febr. 1-ről írja: II. Rákóczy Györgyöt »ha lehetne, az napkeleti birodalomnak is urává tenném, azért, hogy magyar és evangelikus.«

[5]) *Pauler* id. m. I. 69. l.

[6]) Sopronból, 1664. okt. 10.

[7]) *Pauler* id. m. I. 70. l.

Digitized by Google

Thököly Istvánhoz s másokhoz intézett leveleit. Szorgalmas templomlátogató volt.[1]) A mi pedig Vitnyédy keresztyén felebaráti szeretetét, keresztyén lelkületét, gondolkozásmódját illeti, arra nézve valóban híven jellemző az, a mit Zichy Istvánnak ír: »Akárki mit itéljen felőlem, de az kinek jóval lehetek, vagy magam szerint, vagy jóakaróim által, azt tartom éltemben való nyereségnek«...[2]) és épen ezen levelében ő, a buzgó lutheránus, egy Koszoczki nevű jezsuitát protegál; továbbá Thököly Istvánhoz írt levelében ezen feljajdulása: »Óh én szerencsétlen, hogy azt az keveset is, az ki bennem volna, nem fordíthatom az magunk közönséges javára.«[3])

Sógora, Sitkey Miklós fiáért kész 3—4000 tallér váltságdíjat fizetni, csak hogy megszabadítsa a fogságból.[4])

Az 1662 évtől, midőn az evangelikus rendek, mert orvoslást panaszaikra nem nyertek, Pozsonyból szept. 2-án, Zrínyi Miklóssal egy napon, az országgyűlést otthagyva eltávoztak, nagyon szomorú fordulatot vettek az ország s különösen a protestáns egyház ügyei,[5]) mert a török ellen behozott német hadak egyaránt dúlták, pusztították a hazát a törökkel. A hol pedig török nem volt, ott a »lutheránus törökök« ellen — mint a protestánsokat akkor a katholikus túlbuzgók nevezték — dühöngtek az ország főméltóságait viselő főurak.

Zrínyi Miklós hazamentő munkáját, melynek különösen az 1663 év juliusában és októberében látta nagy hasznát a haza, mindenáron akadályozni igyekeztek féltékenységből és irigységből, és pedig azok is, kik neki lekötelezettjei s az ország megvédésére tisztöknél fogva esküvel is kötelezve voltak: Wesselényi Ferencz nádor a maga habozásával s lassacskán a tehetetlenségig menő gyámoltalanságával, Nádasdy Ferencz országbíró az ő ellenkező rendeleteivel, és a fővezérré lett Montecuccoli, gróf Zrínyi Miklós 1664-iki diadalmas tavaszi (jan. 21. — máj. 14.) hadjárata dicsőségeért csunya irigységével, tehetetlenségre kárhoztató szántszándékos akadékoskodásával.

Oly iszonyú arányokban kezdett a haza erkölcsileg és vagyonilag pusztulni, hogy a nemes, nagy lélek, Zrínyi Miklós is kezdett elkedvetlenedni, Vitnyédy pedig elkeseredett, s míg

---

[1]) Olv. Zrínyihez Sopronból, 1663 márcz. 30-án írt levelét.
[2]) Sopronból, 1657. jul. 21.
[3]) Sopronból, 1657. okt. 9.
[4]) Thökölyhez Dörfölyről, 1656 nov. 26-án írt levele szerint.
[5]) Nem ok nélkül írta Vitnyédy Thököly Istvánnak Pozsonyból, 1662 okt. 17-én, hogy »nem is találunk olyat, quocum possimus conjungere lachrymas nostras ... szeressük Istenért egymást, ha eddig nem szerettük is, mert vagyon szükségünk reá«...

Digitized by Google

az egyes tehetősebb urakat átok alatt kényszeríti a haza javára közreműködni [1]) s inkább azt kívánja, hogy »haljunk meg mindnyájan, hogysem gyalázattal éljünk«, — nagy fájdalmában e szavakban fakad ki: »Úgy áldjon meg az Isten, ha keresztyénség volna, magamat, gyermekeimet megölném, nem látnám gyalázatos hazánk és nemzetünk veszedelmét.« [2])

Midőn pedig azután végre is megmozdult a magyar seregekkel, franczia segédhaddal rendelkező Montecuccoli, Szent-Gotthárdnál 1664 aug. 1-én a török nagyvezért különösen az előbbeniek segítségével megverte, — de erre Renninger császári követ rögtön megkötötte a gyalázatos és káros vasvári békét, a Zerinvár oktalan feláldozásáért bosszus Zrínyi Miklóst pedig Bécsben, hová panaszt emelni ment, oly sokáig tartóztatták, hogy országszerte azt hitte mindenki, hogy »árestumban« van: Vitnyédy eddig sokat emlegetett loyalitása is megingott Leopolddal szemben, kit pedig azelőtt gyakran mondott ártatlannak és csak tanácsosait vádolta bűneikért, — s izgatni kezdett ellene.

Midőn pedig Zrínyi Miklós tragikus halála bekövetkezett, melyre nézve Vitnyédy nézetét nem ismerjük, bár ő is részt vett ama szerencsétlen vadászaton [3]) s bizonyára írt jóbarátainak [4]) az irtóztató csapásról, mely hazánkat 1664 nov. 18-án érte, felhagyott a loyalitással, de fel a köteles hűséggel is, és mindenáron azt igyekezék bebizonyítani, a mit már korábban is állított, hogy *a magyarság magában is elegendő a magyar nemzetnek és a magyar hazának megmentésére* mind a töröktől, mind pedig a némettől. [5]) És bár ezen időtájban lábbaja, betegsége sokat kínozta, utazgatni kezdett, hol a dunántúli, hol pedig a felvidéki és tiszamenti megyékben, s kezdte szőni az összeesküvés szálait, melyeket azon czélból, hogy a németeket az udvarnál a magyar ügyek kezelésétől eltiltassa, már régen kibocsátott volt, — akkor, mikor még minden jót remélt I. Leopoldtól, a királytól.

---

[1]) »Úgy áldjon meg Isten benneteket, úgy maradjon békében házatok, az mint szeretői és nem megakadályozói lesztek hazánk oltalmának!« — írja Farkas Lászlónak Sopronból, 1664. febr. 25.

[2]) Zichy Istvánnak Sopronból, 1664. ápr. 15-én.

[3]) Lásd: Gróf Bethlen Miklós id. m. I. 326. l. Horváth M. id. m. VI. 6. Szalay L. id. m. V. 100—101. Pauler Gy. id. m. I. 70—71. Fabó And. id. m. II. 136—137. ll.

[4]) Lappanganak-e ezen levelei valahol, vagy elvesztek?

[5]) »Úgy látom én, — írja Keczer Ambrusnak Sopronból, 1664 szept. 9-éről, — nem akarják azt, hogy mi lássunk, mennyien lehetünk még mezőben, azért is tartóztatnak, distrahálnak sokfelé bennünket, költetnek velünk és sokképen fogyatnak«...

Digitized by Google

Ezen utazgatásai közben, különösen 1665 óta gyakran megfordult Eperjesen és Thökölynél, meg a Keczereknél. S midőn látta, hogy a felvidéki protestáns urak hajlandók az evangelikus egyháznak nagy szolgálatára hivatott főiskolát alapítani Eperjesen: a felsőmagyarországi evangelikus szab. kir. városok egyházi közgyűlésének 1665 aug. 20-án kibocsátott felhívására — mondhatjuk — fejedelmi adományt, 6000 magyar forintot adott az építendő eperjesi collegiumra.[1]) A protestáns urak 1665 nov. 18-iki kassai gyűlésén is résztvett és az eperjesi főiskolának ügyeit azután is éber szemmel kísérte, s az építő, szervező urakat és szab. kir. városokat az udvar részéről jövő akadályokkal szemben s a király tilalmainak ellenére is kitartásra buzdította. A collegium 1667 okt. 18-ra felépült!

Mivel pedig az ország, a haza s főleg a protestánsok szabadsága, java, érdekei hovatovább mindinkább sértettek, és most már Leopold sem szolgált gátúl gonosz tanácsosainak, az ország főméltóságai is megsokalták a sérelmeket, s minthogy azok nem orvosoltattak, — létrejött a Wesselényi-féle összeesküvés 1666 április elején. Vitnyédy az összeesküvést nagy hévvel szította s különösen a francziákkal való szövetkezést szorgalmazta. Ámde — mint Szalay László mondja[2]) — Vitnyédy lankadatlan tevékenysége lassunak találta az ügyek fejlődését s a kitörés halasztását; a vakmerő ember tehát tervet forralt lángoló hazaszeretetében, Leopoldot, midőn ez 1666-iki novemberben arájának, IV. Fülöp spanyol király leányának fogadására Schottwienba indulna, kezébe ejteni és Kaszavárt Trencsénben, báró Petrőczy Istvánnál foglyúl tartani, míg az elégedetlenek és protestánsok követeléseinek eleget teendett. E végre Zrínyi Pétertől 500 embert kért, de ez megtagadván a kívánságot, a czélzatot meghiusította. Midőn Wesselényi Ferencz nádor e bősz szándékról értesült, kérte Nádasdy Ferenczet, fogassa el Vitnyédyt rendes lakóhelyén Sopronban s ölesse meg. Zrínyi Pétert is kérte, ölesse meg Vitnyédyt, ha Csáktornyára jő; de sem Nádasdy Ferencz, sem pedig Zrínyi Péter nem akart megfelelni a felhívásnak. Pauler Gyula azt beszéli,[3]) hogy Vitnyédy a császárt olyankor is meg akarta támadtatni, mikor az a laxenburgi várkastély parkjában s Bécs környékén egyedül sétált, vadászott, hogy azután valamely magyarországi várba

[1]) Adományát az eperjesi ev. collegium még most is meglévő eredeti gyüjtő-könyvecskéjébe a következő sorokkal vezette be: »In hancce salutaris intentionis felicem effectuationem offert Stephanus Wyttniedy de Musay flor. 6000. idest florenos hungaricales sex mille.«

[2]) Magyarország tört. V. köt. 108. és köv. ll.

[3]) Id. m. I. 108. és köv. ll.

Digitized by Google

vitetvén, addig tartassék fogva, míg a magyaroknak és a magyar protestánsoknak minden törvényes szabadságát kellően nem biztosítja. De ezen még vakmerőbb tervéhez sem tudott társakat kapni.

Majd nemsokára, 1667 márcz. 28-án meghalt Wesselényi Ferencz nádor, az összeesküvés főintézője, a ki az összeesküvőket csak arra akarta egyesíteni, hogy a nemzeti mozgalomnak súlyt adjon s hogy az ország főméltóságai nyomatékkal kérhessék még egyszer és utoljára Leopoldot az ország alkotmánya szerinti uralkodásra, a haza ezernyi-ezer politikai és vallási sérelmeinek, bajainak orvoslására, *és csak ha ez nem használ, rebellálnak;* a törökhöz fordulnak segedelemért s Apafi Mihály erdélyi fejedelem kormánya alá adják magokat.

Most az összeesküvők feje Nádasdy Ferencz országbíró lett, kit Vitnyédy csak *chameleon*-nak nevezett, és mert a protestánsokat irtotta, pusztította, — lelkéből gyűlölt. Nádasdy Ferencz csak a nádorságot kívánta mindenáron elérni s ezért Bécsben árulkodott, a hazában pedig fentartotta összeköttetését az összeesküvőkkel, mint magukat nevezték: az *interessátusokkal.*

Nádasdy mellett az összeesküvők második feje Zrínyi Péter, bátyja Miklós utóda a báni székben, bár ő is kétszínű szerepet játszott az udvar előtt, — eleintén a nemzeti ügy érdekében működött. Midőn azonban az 1668-iki szerencsétlen esztendő után, melynek mindjárt az elején megbizonyosodott, hogy sem franczia, sem török segedelemre az összeesküvők nem számíthatnak, s a mely esztendőben az *interessátusok* Nagy Ferencz és Bory Mihály-féle fölkelési terve is dugába dőlt,[1]) 1669 tavaszán a tizenhárom felvidéki s különösen a Tisza-melléki vármegyék elégületlenei között megfordulván s a vejévé lett gazdag I. Rákóczy Ferenczet anyja Báthory Zsófia ellenére a reformátusok jogos követelései kielégítésére rábírván, nagy népszerűségre tett szert: megszédült, és családja hatalmában bizakodva, török segítséggel [2]) magát magyar, vejét pedig erdélyi fejedelemmé akarta tenni. A nemzeti ügy ekképen »nyomorú magán ügygyé törpült.« [3])

Vitnyédy 1667 november-havában Zrínyi Péterrel is meghasonlott Nádasdy miatt. Később meg Nádasdy hasonlott meg

---

[1]) Sőt, a mit az összeesküvők csak később tudtak meg, Iványi Fekete László szeptemberben a primásnak, Bory Mihály pedig okt. 29-én Rottalnak elárulta az összeesküvést.

[2]) Bár előbb csak a francziával akart szövetkezni és a török ellen terveket forralt.

[3]) *Horváth Mihály* id. m. VI. 25. l.

Digitized by Google

Zrínyivel. Vitnyédy maradt a maga útján s nemcsak az evangelikus urak, hanem a vármegyék és a hatalmas nemesség között is igyekezett megteremteni az egyetértést és elérni a Wesselényi-féle összeesküvés czélját.

Ezen czél elérése érdekében különösen sokat utazott, sokat tanácskozott az 1668 és 1669 években. S midőn az 1669-iki ápr. 28-tól máj. 29-ig tartott eperjesi gyűlésen meghasonló félben voltak az elégületlenek, kik közül az evangelikusok inkább Thököly István, a reformátusok meg inkább Zrínyi Péter körül csoportosultak, ő volt a béke apostola, a miben Hidvéghy Mihály tekintélyes nyitrai evangelikus ügyvéd is [1]) hatalmasan támogatta.

És az egyetértés a dunáninneni tíz vármegye között,[2]) mely 1669 nov. 28-án Körmöczön, 1670 jan. 28-án Breznóbányán gyűlésezett, — és a felvidéki tizenhárom vármegye között, mely ismét 1670 jan. 25-én Kassán tartott gyűlést, létre is jött, s abban állapodtak meg, hogy 1670 márcz. 17-én közös gyűlést tartanak Lőcsén.

De ezt a reá nézve örvendetes eredményt Vitnyédy nem élte meg, mert időközben Pozsonyból hazafelé Sopronba vivő útjában szélhüdés következtében meghalt.

A Wesselényi-féle összeesküvés további részleteit Vitnyédy életéből alább ismertetjük; most még csak azt emeljük ki, hogy midőn gróf Rottal elnöklete alatt összeült az összeesküdtek felett itélni hivatott pozsonyi bizottmány, Vitnyédy már el volt temetve, mert e nagy hazafi és buzgó protestáns meghalt 1670 febr. 13-án Nezsideren, s febr. 23-án Sopronban el is temettetett; de örökösei, gyermekei [3]) megidéztettek s vagyonuk elkoboztatott.[4])

Vitnyédy halálát nemcsak barátainak nagy és előkelő köre,[5]) az eperjesi ev. collegium [6]) és Dömöteri György nevű pártfogoltja Kassán, 1670 márczius-havában [7]) nyomtatott művében siratta

---

[1]) Nádasdy bizalmasa.

[2]) Pozsony vármegye nem csatlakozott hozzájok.

[3]) Gyermekeinek már elébb Thökölyt, Ostrosithot és a Keczereket kérte gyámjaiúl. Olv. Keczer Ambrushoz Sopronból, 1664 febr. 20-án írt levelét.

[4]) Mert Vitnyédy, mint azt az Országos Levéltárban N. R. A. fasc. 673. nr. 48. jegy alatt meglévő itélet mondja, mely Bécsben, 1671 okt. 19-én megerősíttetett: »a Wesselényi-féle összeesküvésnek részese volt, az 1662-iki országgyűlésen izgatott, a törökkel tárgyalt, a stubnyai összejövetelen ott volt, Eperjesen gyűlésezett, a császárt el akarta fogni s e czélra pénzt ajánlott«...

[5]) Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 1737. nr. 1.

[6]) *Hörk József:* Az eperjesi ev. ker. Collegium története. Kassa, 1896—1898. 32. l.

[7]) *Dömöteri György:* Threnodia sive lugubris cantus stb.

Digitized by Google

meg, — de keservesen megsiratták a Szelepcsényi György esztergomi érsek által Pozsonyba 1673 szept. 23-ra a nádori, 1674 márcz. 5-re pedig a rendkivüli törvényszék elé idézett protestáns lelkészek is,[1]) mert ezek ellen Vitnyédy két levelével léptek fel vádlóik, mint terhelő bizonyítékokkal.[2])

VITNYÉDY ISTVÁN VISZONYA ZRÍNYI MIKLÓSHOZ.

Zrínyi Miklóst a Széchyekkel vitt nagy pere hozta először Vitnyédyvel, a híres ügyvéddel érintkezésbe. Midőn pedig ennek ügyvédi nagy tudományát, megbízható emberséges-ember voltát megismerte és lángoló hazaszeretetéről meggyőződött, nemcsak nagyrabecsülni, de szeretni is kezdte őt. Később ezen nagyrabecsülés valódi bizalommá, szeretete baráti vonzalommá, családias bensőséggé vált.

De Vitnyédy meg is érdemelte ezt, mert »csakugyan olyan ember volt, minő sok kellett volna Zrínyinek, hogy nagy terveit valósítsa.« [3])

Vitnyédy nemcsak a nagy vagyonú, nagy hatalmú, tekintélyes és áldozatkész clienst látta Zrínyiben, hanem valóban nagylelkű patronusát, majd mint magyar a nagy hazafit, a hazának egyedüli igaz támaszát, bajaiban megváltóját tisztelte benne s nagyrabecsülése csodálattá, szeretete imádássá vált iránta.[4]) Zrínyihez való ragaszkodásában mindenre, Zrínyiért vagyonának és életének feláldozására is kész volt. A ki Zrínyinek igaz barátja vala, azt ő is igaz barátsággal szerette ; a ki Zrínyi ellen cselekedett, attól elfordult, azt meggyűlölte ; így pl. Nádasdy Ferenczet, Montecuccolit és másokat.

Szeretetének fokozódását Zrínyi iránt, leveleinek hangja is mutatja, mint alább látni fogjuk. Még 1656 aug. 5-én [5]) csak ezt írja Zrínyiről: »dominum comitem reliqui in bona valetudine«, s nejéről: »domina comitissa die mercurii peperit domicellam«, a mit már Zichy Istvánnak [6]) így ad tudtúl: »*Asz-*

---

[1]) 250 lutheránus és 57 kálvinista lelkész.

[2]) Vitnyédy megmondhatta volna, hogy azok a levelek rosszúl voltak magyarból latinra fordítva, tehát annyiban hamisítva voltak.

[3]) *Pauler* id. m. I. 69. l.

[4]) »Bámulta Miklós tetteit. Olvasta műveit. Aggodalommal kísérte veszélyeit, mert meg volt győződve, hogy vele bukik az ország is. Feljajdult, ha Zrínyi Miklóst valami mellőzés, vagy sérelem érte, s ha módjában volt, oldalához sietett harczolni, mint 1664-ben az eszéki dúlás alkalmával. Figyelme mindenre kiterjedt, mi Zrínyit érdekelhette« — mondja *Pauler* id. m. I. 70. l.

[5]) Sopronból Conti János Jakabhoz írt levelében.

[6]) Másnapról ugyanonnan keltezett levelében.

Digitized by Google

szonyunknak leánya lett,[1]) inkább akartunk volna fiat, de az lett, az mit Isten adott, csak ő szent fölsége éltesse.« [2])

Thököly Istvánnak [3]) midőn megigéri, hogy megküldi neki Zrínyi képét, egyúttal ezt is mondja : »Zrínyi uram ő Nagysága képe felől . . . legalkalmatossággal bemenvén ő Nagyságához, megnyerem Nagyságodnak . . . az kiben igen fösvény ő Nagysága« . . . Már Nádasdyhoz intézett levelében,[4]) a ki akkor Vas vármegye főispánja volt, »az én uramnak« mondja Zrínyit, Zrínyihez írt levelében pedig [5]) egész bizalmasan szól és többek közt ezt mondja : »jó volna elsőben egy palatinatus (nádorság), azután valamely herczegség, ezután is az mit a jó Isten Nagyságodnak rendelt, másé nem leszen,[6]) . . . ezeket, ha gondolhattam volna hogy így következhessenek, különben resolváltam volna magamat, talán még az én szerencsém is még előttem . . . fölmegyek én is Bécsben hétfőn, meglátom az Nagyságod praetensióját mi karban hozhatom« . . . Márcz. 2-án[7]) pedig (1657) egészen kész tervvel áll Zrínyi elé, hogyan lehetne a török ellen hathatósan működni, s hozzáteszi : »megitél Nagyságod ez haszontalan irásomért, de mind hazámhoz való szeretetem, mind Nagyságodhoz való kötelességem kénszerít az írásra, mivel ez szegény hazáért és annak megmaradásáért, vagy használ vagy nem, tartozom csöpp véremmel« . . . 1657 ápr. 8-án pedig [8]) már ezt írja : »Az én uram is épen fegyverben vagyon, . . . *ez egy emberünk vagyon*, ha elvesztjük, teljesen árván maradunk« . . . Zrínyinek meg : »parancsolja azt *nekem szolgájának*, az mi Nagyságodnak kegyelmesen fog tetszeni« . . .[9])

És már ekkor Zrínyi a maga képviseletével rendszerint Vitnyédyt bízta meg, sőt a kettőjök között létrejött hazafiui lélek-

---

[1]) Aug. 2-án (1656) született Zrínyi leánya.

[2]) Ezt Mednyánszky Jónáshoz Sopronból, 1656 aug. 11-én írt levelében még ezzel is megpótolja : »csak éljen, Isten fiat is adhat ő Nagyságának« — és elmondja, hogy »hála Istennek, megérkezvén Muraközbül, az urat ő Nagyságát jó egészségben hagyta.«

[3]) Sopronból, 1656 aug. 11-ről kelt levelében.

[4]) Dörfölyről, 1656 decz. 31-én kelt levelében.

[5]) Dörfölyről, 1657 jan. 18-án kelt levelében.

[6]) Úgy látszik, a gyakran betegeskedő nádor, Wesselényi Ferencz, ekkor súlyos beteg lehetett, mert Vitnyédy, ha valamely magasabb országos méltóság megüresedett vagy megüresedőben volt, rögtön Zrínyi Miklósra gondolt. Igy később is, midőn 1663-ban Nádasdy Ferencz halálán volt, mindjárt Zrínyi Miklósra gondolt : folyamodjék az országbírói méltóságért. *Pauler* id. m. I. 70. l. Úgy hitte, akkor ő is elmondhatja magáról gróf Zrínyi Miklós jelszavát : *Sors bona, nihil aliud !*

[7]) Zrínyihez Sopronból, 1657 márcz. 2-án kelt levelében.

[8]) Sopronból Farkas Andráshoz írt levelében.

[9]) Kőhalomról, 1657 ápr. 18-án írt levelében.

Digitized by Google

közösség abban is nyilatkozott, hogy titkos jelekkel (clavis) írt leveleket is váltanak egymással s a nem épen tisztalelkű hazafiakat vagy udvari embereket közönséges betükkel írt leveleikben is csak számokkal [1]) vagy az általok használt gúnyneveken emlegetik.[2]) Zrínyi műveinek kéziratát, nevezetesen verseit is közli Vitnyédyvel, Vitnyédy pedig annyira bízik Zrínyi szeretetében, hogy bár tudja, hogy egy igen előkelő egyéniség igyekszik őt Zrínyinél eláztatni, mégis erősen hiszi, hogy az czélját el nem éri, vagy mint ő magát kifejezi, nem »assequálja«.[3]) Sőt ellenkezőleg, még nagyobb bizalommal fordúl Zrínyi felé, s midőn hallja, hogy Zrínyit akarják a II. Rákóczy György erdélyi fejedelem ellen küldendő seregek vezérévé tenni, bár — mint mondja: »az Isten Nagyságodat oly bölcsességgel áldotta meg, nem köll tanács, és csak nem is gondolkodom arrúl, efféle dologban valamit tudhassak javallani Nagyságodnak« — mindazonáltal nem tanácsolja neki [4]) és várja, hogy őt meglátogatja: »házamnál várnám Nagyságodat.« Kéry Ferenczet pedig arra kéri, akadályozza meg ezt a dolgot, hogy »ne veszesse el hazánk az apját!« [5])

Majd nagybeteggé lesz Zrínyi s ekkor a hazafi aggodalmával írja Vitnyédy Thökölynek: »az én uramat igen betegen találtam ... kinek, ha ilyen virágzó ideiben halála történnék, bizony nagy drága kincsünktűl fosztana meg országostúl az jó Isten«...[6])

Ekkor már Zrínyi feltétlenűl rendelkezik Vitnyédyvel; mint Mednyánszkynak írja: Erdélybe nem mehet, mert felesége is beteg, Zrínyi is magához rendelte.[7]) Az ő szavaival: »az atyámfia is igen megbetegülvén, uramtúl is parancsolatom érkezvén hozzá való menetelemrűl ... sehova sem mehetek«... már pedig ő urát végtelen becsüli, mert annak »familiája per secula sine macula« — és »ez kihez hasonló még eddig talán nem volt.«

---

[1]) Vitnyédy levele Zrínyihez. Sopronból, 1663. márcz. 30.

[2]) Ilyenek voltak: *az bugyogók* = németek; *az aranyborju* = Auersberg herczeg; *az mi magyar Cicerónk, crocodilus* = a nádor; *perspectiva, kakuk, kakuk máté* = Montecuccoli; *Protheus, Pendant, az mi kopos emberünk, Mazzarini* = a nádor; *idolum, disznós Géczy, chameleon, Vasnál táborozó Herkules, uj Herkules* = Nádasdy Ferencz stb.

[3]) Zrínyihez Sopronból, 1657 máj. 6-án: »engemet is, Nagyságod kicsiny szolgáját és ez dologban való érdemetlent, Nagyságod disgratiájában juttasson, az melyet, az mint hűséges kötelességem nem érdemel, úgy elhittem, nem is assequálja«...

[4]) Zrínyihez Sopronból, 1657. máj. 27.

[5]) Kéryhez Sopronból, 1657. máj. 31.

[6]) Sopronból, 1657. decz. 24.

[7]) Sopronból, 1658 jan. 8. Olv. Zrínyihez Bécsből, 1663 jan. 2-án írt levelét: »Nagyságod én velem pro lubitu disponálhat.«

Digitized by Google

Vagyis, mint Vitnyédy Zrínyinek írja: »az mint az köteles készségemmel, úgy más minden cselekedetemmel akarom bizonyítanom, hogy vagyok Nagyságodnak holtig való alázatos szolgája«...[1])

Bizonyította is, mert 1660 julius-havában, alig hogy Késmárkról (Thökölytől) haza érkezett, bár a felesége is épen ekkor halt meg, azt írja Zrínyinek, mert ez őt hívta, hogy »mindjárt elmegyek az Nagyságod alázatos szolgálatjára, úgy kívánván közönséges nyavalyánk is, melyet ha Nagyságod nem remedeál Isten után kegyelmes királyunknál, csaknem azt mondhatom mindnyájunk felől: perimus etsi non perimus, — kívánom tiszta szűből, ő szent fölsége szent angyalai által úgy vezérelje Nagyságodat és őriztesse, hogy egy napja ezer lehessen mindnyájunk megmaradására«... De nem is csoda, mert — mint Vitnyédy ugyancsak ezen levélben hálálkodva elismeri — Zrínyi végtelen sok jót tett vele: »Nagyságod személyemhez való kegyelmességét holtig adorálom és gyermekimnek is, ha élni fognak, azont cselekedni átok alatt testamentumomban meghagyom«...[2])

Midőn pedig Keczer Menyhértnek arról ír,[3]) hogy szeretne Sopronból máshova költözni, ezt mondja: »Az én uramtúl való eltávozásom, higyje Kegyelmed, nem kevés consideratió, mert én hozzá hasonlót az én szükséges oltalmomra hol találhassak, csak nem is gondolkodom, *mert egy seculumban egy phoenixnél több nem szokott lenni*... mert én ő Nagyságát igazán szeretem és hűven akarok ő Nagyságának holtig szolgálni.« Keczer Ambrusnak[4]) pedig ezt írja: »urammal együtt élek, halok«...

Igaza volt Vitnyédynek, mikor Zrínyit azon század egyedüli phoenixének nevezte. Nemcsak hazafias, önzetlen és nemes, emberbaráti gondolkodásáért, a hazáért való ritka hősies önfeláldozásáért érdemelte ezt a csáktornyai hős, hanem minden nagy római katholikus buzgósága mellett tanusított keresztyén vallási türelméért is.

És itt egy újabban nagyon hangoztatott téves felfogást kell helyreigazítanom.

Zrínyi eposzának egyik sorát a protestánsok ellen magyarázzák sokan, pedig hogy gróf Zrínyi Miklós és öcscse Péter nem üldözték, nem gyűlölték a protestánsokat, ellenkezőleg, védelmezték őket, azt a következők bizonyítják.

---

[1]) Sopronból, 1659 jan. 11.
[2]) Sopronból, 1660 jul. 11.
[3]) Sopronból, 1661 nov. 23.
[4]) Sopronból, 1664 jan. 1.

Digitized by Google

Ugyanis azt írja Vitnyédy [1]) Zrínyinek, hogy »az evangelikusoknak valóban szükséges az Nagyságod kegyelmes segítsége, kiket országunkból, mind az diplomák, mind törvényünk rontásával némely pápista superstitiosus és mostoha fiai teljességgel eliminálni akarnak, — ha az jó Isten megengedi, az melyrül, Isten oda vivén, szóval bővebben beszélek Nagyságoddal.« Keczer Andrásnak [2]) a Zrínyiekről ezt mondja: »Ezek az urak előtt nem az evangelikusok az törökök.« [3]) Ismét más alkalommal Zrínyihez egyebek között így ír: »Az fölföld az elmult gyűlésbeli articulusokat felküldi egy Szepessy Pál nevű emberséges embertűl, az ki Nagyságodtúl az evangelikusok nevével utolszor elbúcsuzott, az midőn az Nagyságod hozzájok mutatott gratiáját megköszönte.« [4]) 1664 ápr. 3-án pedig a kőszegi tanácsnak és Fekete Istvánnak irott levelében ura beleegyezésével kéri Fekete Istvánt, a kőszegi evangelikus papot és akkori superintendenst, hogy jöjjön a Zrínyi táborába és mondjon egy imádságot, úgy mint az előbbeni évben; jöjjön tehát tábori papúl, és mint Vitnyédy mondja: »egy obsidióra való szép imádságot csináljon Kegyelmed; az tavali is velünk lehet, — de első dolgunk obsidió leszen«, mert mint Vitnyédy magát kifejezi: »mi is ha ő szent fölségének áhitatosan esedezünk könyörgésünkkel, megáldja az mi kivánságinkat boldog, dicsőséges és hazánk javára igen hasznos kimenetellel.« [5])

Zrínyi Péter a maga fiát a soproni nagy lutheránus főiskolában akarja taníttatni és Vitnyédyt kéri, gondoskodjék a fiának szállásról. Vitnyédy a »pater rector«-nál szerez szállást az ifju Zrínyinek. Vitnyédy annál buzgóbban jár el a dologban, mert nézete szerint »gyalázat volna, ha magyarúl nem tudna az úrfi«, Zrínyi Péter fia.[6]) Ha Zrínyi Péter gyűlölte volna a protestánsokat, nem adta volna oda a fiát.[7]) És Vitnyédy

---

[1]) Sopronból, 1660 jul. 11.

[2]) Sopronból, 1661 decz. 15.

[3]) Keczer Menyhértnek meg 1661 jul. 5-én ezt írja: »ha az országba mások is, kik értékkel megelőzik ő Nagyságát (Zrínyit), az evangelicusok persecutiója helyett hasonló dolgokat cselekednének, jobb reménségünk lehetne hazánkban való békességes megmaradásunkrúl« . . .

[4]) Sopronból, 1663 febr. 18.

[5]) Sopronból, 1664 ápr. 3-ról Fekete Istvánnak.

[6]) Vitnyédy levele Zrínyi Péterhez. Sopronból, 1664 máj. 30.

[7]) Hogy ezen igazgató alatt csakis a protestáns *magyar* főiskola igazgatója érthető, az abból, hogy két házat, istállót, lovász-szállást bocsát az »úrfi« rendelkezésére, világosan látható. (Vitnyédy levele Zrínyi Péterhez. Sopronból, 1664. máj. 30.) — *Müllner Mátyás* szerint (A soproni ev. főtanoda története, Sopron, 1857.) ez csak az evangelikus *magyar* főiskola akkori igazgatója, a későbbi soproni magyar lelkész, *Kövesdy Pál* lehetett, kinek idejében grammatikát, theologiát, rhetorikát is tanítottak

Digitized by Google

1664 szept. 10-én bizalmasan ír Sopronból Zrínyi Péternek arról, hogy »az felföldön propter nonnullas in religione commissas violentias — féltenek valami tumultustól« . . .

Érdemes elolvasni erre vonatkozólag Kanyaró Ferencz helyes észrevételeit [1]) Krajcsovics Somának *A Zrinyiász vallaserkölcsi eszméi* című nagy tanulmánya egyik részletére [2]) és magának Krajcsovicsnak idézett tanulmányát.[3]) Kanyaró Ferencznek igaza van, midőn azt mondja, hogy »leginkább figyelemre méltó része Krajcsovics értekezésének, mikor Toldyval és Aranynyal szemben kimondja, hogy a *bálványimádás*, melyért Isten a magyarokra haragszik, korántsem a protestantismusra értendő, hanem egyszerűen csak az országban elhatalmasodott vallástalanságra s a nemzeten erőt vett erkölcsi és politikai bűnökre . . . Valóban e felfogás áll legközelebb Zrínyi fenkölt lelkületéhez.«

Ezt bizonyítják gróf Bethlen Miklós szavai is, ki Zrínyit ekképen jellemzi: »igen tudós, vitéz, nagytanácsú, nemzetéhez buzgó, *vallásában nem babonás s képmutató és üldöző*, mindent igen megbecsülő, nemes, adakozó« stb. stb. [4])

Az inkriminált sor a maga összefüggésében így hangzik:

> Nem járnak az úton, kit fia rendelte.
>
> Látá az magyarnak állhatatlanságát,
> *Megvetvén az Istent, hogy imádna bálványt*,
> Csak az, eresztené szájára az zablát,
> Csak az, engedné meg, tölthetné meg torkát! . . .
>
> *Zrinyiász, I. 7. 8.*

Helytelen tehát Széchy Károly állítása,[5]) hogy »a *bálványimádás* Pázmány és Zrínyi értelmében a *protestantismus*« —

---

magyarúl. — A jezsuita rend latin iskolája, melyet Draskovich György győri püspök alapított 1636-ban, a protestáns várossal folytatott küzdelem folytán voltaképen csak Lippay György esztergomi érsek nemesi convictust alapító adományának I. Leopold által Bécsben, 1669 jan. 27-én történt megerősítése után keletkezett a külvárosban, a hol addig egy szűk jezsuita collegiumba volt szorítva. (A pannonhalmi sz. Benedek-rend soproni kath. főgymnasiumának 1894/95 évi Értesítőjében: *A soproni kath. Gymnasium története.*)

[1]) Egyetemes Philologiai Közlöny, XIX. évf. 1895. 65. l.

[2]) A Zrinyiász vallási eszméiből. Megjelent a szarvasi ev. főgymn. 1892/93-iki Értesítőjében.

[3]) Egyetemes Philologiai Közlöny, XIX. évf. 189—211. 275—292. 366—384. ll.

[4]) Bethlen Miklós Önéletleírása. Pest, 1858 I. 326. és köv. ll.

[5]) Gr. Zrínyi Miklós, II. köt. 72. l. (Magyar Történeti Életrajzok. 1898.)

Digitized by Google

és . . . »mint igaz Isten előtt a bálványimádás, a protestantismus különb-különb vallása, esik itéletének serpenyőjébe a legsúlyosabban.« [1])

Zrínyi nem gyűlölte, nem kicsinyelte a protestánsokat, a mit az is bizonyít, hogy midőn az evangelikus megyék és városok, *az evangelikus status* követei, 1662 szept. 2-án Pozsonyból eljöttek és Zrínyi Miklós bántól búcsut vettek, így szólt hozzájok: »Én más valláson vagyok, *de Kegyelmetek szabadsága az én szabadságom, a Kegyelmeteken ejtett sérelem, rajtam ejtett sérelem.* Volna bár százezer pápista mellett százezer lutheránus és százezer kálvinista vitéze a fejedelemnek: ők megmentenék együtt a hazát.« [2])

De nem is lehetett ez máskép. Egy olyan magasan százada felett álló műveltségű férfiu, mint gróf Zrínyi Miklós, a költő, kinek főgondja a haza, a nemzet megmentése volt, nem is üldözhette, nem is kicsinyelhette a protestánsokat; nemcsak mert a vallási türelmetlenség — gyarlóság, hanem mert minden jóravaló magyar embert megbecsült; a protestánsok pedig jó hazafiak, jó magyarok voltak. És öcscse Péter is méltó vére volt ebben a tekintetben is.

És végre is, hogyan szerethette volna Zrínyi oly nagyon a buzgó evangelikus Vitnyédyt? Miért nem más, római katholikus ügyvédre bízta minden ügyét? És hogyan ajánlotta volna Vitnyédyt a maga előkelő körében, úri ismerőseinek, mint pl. 1661 okt. 3-án Bécsből kelt levelében Wesselényi Ferencz nádornak is! [3])

De épen ez, t. i. Zrínyinek ezen hozzá méltó igazságos gondolkozása, emberbaráti szeretete, vallási türelmessége volt egyik fő oka annak, hogy Vitnyédy hova-tovább mindinkább tisztelte, becsülte, imádta a maga nagyurát, gróf Zrínyi Miklóst. Pedig, ha Zrínyi gyűlölte, üldözte volna a protestánsokat, épen úgy elfordult volna tőle, mint a kanczellártól, a győri püspöktől, Nádasdy Ferencztől, Eszterházy Páltól és másoktól, kiket 1662 november elején a király ezért meg is idéztetett.[4]) Ellenkezőleg, Zrínyi szívesen tárgyalt Vitnyédyvel még a vallás dolgában is.[5])

---

[1]) U. o. 105. l.

[2]) *Szalay László:* Magyarország története. Pest, 1857. V. köt. 67—68. ll.

[3]) Zrínyi Miklós levele Bécsből, 1661 okt. 3-ról Wesselényihez: »Főember szolgámat Vitnyédy István uramat akartam alázatosan Nagyságodnak recommendálni« . . .

[4]) Vitnyédy levele Zrínyi Miklóshoz. Sopronból, 1662 nov. 11.

[5]) Vitnyédy Zrínyihez. Sopronból, 1662 szept. 14.

Digitized by Google

Zrínyi napról-napra nőtt Vitnyédy szemében. Erre nézve sokat tett Zrínyi írói működése is, melyet szerényen csak jóbarátaival, köztük Vitnyédyvel ismertetett meg.[1]) Irja is Vitnyédy[2]) Zrínyinek: »Ezzel és több irásival úgy vagyon Nagyságod, mint az kinek nagy kincsi vagyon és másoknak nem engedi tudni... bizony megérdemelné, hogy arany betükkel nyomtatnának ki, és ha Nagyságod megengedné énnekem s másodszor ily kegyelmesen concredálna, bizony nagy jó szívvel kinyomtatnám«...[3])

Mind jobban összeforrt a két nagy lélek a haza, a nemzet jövőjéről, javáról, megmaradásáról való gondoskodásában. Már 1661 aug. 25-én Sopronból irja Vitnyédy Zrínyinek: »Volnának ezen kivül is olyan dolgok, melyeket meg kölletnék Nagyságodnak mondanom; mivel meg nem írhatom, akkorra köll halasztanom, mikor Isten Nagyságoddal szemben juttat.«

Történeti kéziratát,[4]) könyveit[5]) közli Zrínyivel; német újságot,[6]) tractatust küld neki.[7])

Bizalmas barátság színében tűnik fel a kettő közötti viszony már 1662 jan. 31-én, mikor Vitnyédy Sopronból ír és Zrínyitől *kávét* kér. »Megszolgálnám — úgymond — alázatosan, meg is innám a Nagyságod egészségeért; vennék örömest pénzen, de nem találok«...

Zrínyi vitézi tetteinek láttára Vitnyédy csodálata egyre nő e rendkivüli férfiuval szemben. A mi »magyar Hannibalunk«-nak nevezi őt.[8])

Mikor azt hallja, hogy Zrínyi felesége, a kihez Vitnyédy gyöngéd figyelmet tanusít,[9]) Bécsbe készül, inti Zrínyit, hogy

[1]) Ismeretesek gróf Zrínyi Miklós szavai önmagáról:

Nem írom pennával,
Fekete téntával,
De szablyám élivel,
Ellenség vérivel
Az én örök híremet!

[2]) Zrínyihez Sopronból, 1661 jun. 29-én kelt levelében.

[3]) Olv. 1662 nov. 13-án Sopronból Zrínyihez írt levelét is.

[4]) Zrínyihez Sopronból, 1662 szept. 14-én: »az én írt historicusomat visszaküldené, volna egy kicsiny szükségem reá.« Sopronból, 1662 okt. 9-én: »kérem Nagyságodat, az én manuscriptus historicusomat, melyet Nagyságodnak adtam volt, küldje vissza«...

[5]) Zrínyihez Sopronból, 1663 aug. 26.

[6]) Vitnyédy Zrínyinek Sopronból, 1664 ápr. 7-én: »ime egy német újságot is küldök.«

[7]) Zrínyihez Sopronból, 1664 ápr. 10.

[8]) Keczer Andráshoz Pozsonyból, 1662 jun. 26.

[9]) 1656 aug. 11-én Sopronból irja Mednyánszkynak: »Aszszonyom ő Nagysága kíván fraiczimernének való késeket. Kérem Kegyelmedet, mentül szebbek lehetnek, csináltasson Kegyelmed hat párt és küldje ide mentül hamarébb; irja meg az árát, megküldöm«...

Digitized by Google

ő maga oda ne menjen, — mert az veszedelmes.[1]) »Ha kegyelmes asszonyunkat Bécsben felküldi Nagyságod, maga föl ne menjen ő Nagyságával, mert nem jó mostan az *Disznós Géczi* előtt járni Nagyságodnak« . . .

Valódi családias, benső viszonynyá válik a kettőjök közötti egyetértés, mit az is bizonyít, hogy Zrínyi felesége, midőn Bécsbe megy, útközben Vitnyédy házánál száll meg. Vitnyédy ezt így adja tudtára Zrínyinek: »Kegyelmes Uram, én is azt mondhatom, salus facta est domui meae, mert aszszonyom ő Nagysága azt az kegyelmességet cselekedte, hogy alkalmatlan és szoros szállásomat meg nem utálván, betért, vacsorát nálam evett és ott is hált, s tegnap jó egészségben, elég vidámodon, az isteni szolgálat után úgy ment el mind az . kisaszszonynyal s mind az vele levőkkel; — legalább úgy szolgáltam az enyémekkel ő Nagyságának, ha Isten visszahozza, hasonló gratiáját mutatja hozzám; nem úgy mint Nagyságod, az ki csak elmúlék házam mellett . . . Mit írt ő Nagysága, íme megküldöttem« . . .[2]) — Majd így folytatja: »ha tetszenék Nagyságodnak, talán nem ártana, egy clavist (titkos íráshoz kulcsot) küldene Nagyságod, melylyel bizvásban írhatnék, mert úgy gondolom, ezután occurrálnak oly dolgok, az melyeket szükségképen köll tudni Nagyságodnak . . . Igazán írom, féltem Nagyságodat . . . azért is gondolkodnunk szükséges de securitate . . . Bemegyek még ez hétben kelvén Nagyságodhoz . . . ha valahova akarna menni Nagyságod, kérem alázatosan Nagyságodat, várjon meg.«

Majd többször meglátogatja Zrínyinét Bécsben. 1662 nov. 11-én ezt írja Zrínyinek: »Kegyelmes Uram, föl kelletvén jönnöm, tartozásom volt az kegyelmes asszonyomnak udvaroljak, kit, Istennek neve dicsértessék, tűrhető egészségben találtam; más panasza nincsen, hanem hogy az üdő igen hosszu Bécsben, reményli, nem sokáig kiszabadítja Isten az itt való árestumbúl«; — nov. 13-án pedig ezt: »Kegyelmes asszonyom ő Nagysága csütörtökön és pénteken nem igen jól érezte magát, de szombaton jobban volt, az mint beszéllettem is ő Nagyságával; az nap vágatott magán eret; szintén az herczegné volt ő Nagyságánál más dámákkal . . . Talán nem ártana, ha följönne Nagyságod, de ha lehetne, az aszszony ő Nagysága által udvarnak kellene disponálni, hogy ők hívták Nagyságodat, úgy nagyobb authoritásával jöhetne és lehetne ott fenn, mintha proprio motu jönne.«

---

[1]) Sopronból, 1662 okt. 9.
[2]) Zrínyihez Sopronból, 1662 okt. 22-én írt levelében.

Digitized by Google

Vitnyédy nagy örömmel vette tudomásúl, hogy Zrínyi Miklósné 1662 nov. 25-én fiat szült,[1]) s már másnap valóban meleg bensőséggel kér Istentől áldást reá Zrínyihez szóló levelében. »Örömmel értettem, — írja — hogy Isten az Nagyságod méltóságos házát egy fiui magzattal megáldotta ... az szent Isten tegye mindnyájunk örömét állandóvá és nevelje nagygyá az mi mindnyájunk szűbűl óhajtott reménységére, s csaknem lehetetlen, hogy ennyi keresztyének kívánságát és szűbeli óhajtását meg ne hallgassa, ezt tartván az ő szent fölsége sok rendbeli esküvéssel való fogadása.«[2])

Közben országos dolgokról tárgyalván Zrínyivel, tanácsot ád neki,[3]) mint és mit írjon a királynak, de nem tanácsolja, hogy Bécsbe menjen, mert »jó magyarnak nem jó oda menni, — most kiváltképen« ... Ugyanekkor »egy moldvai kantáros paripát« ajánl fel Zrínyinek, mondván: »ha Nagyságodnak való, örömmel és nagy áldással küldöm el« ... Majd értesíti őt,[4]) hogyan van családja, ezeket mondván: »Kegyelmes asszonyunk, Istennek neve dicsértessék, úgy vagyon, nem igen tetszik meg ő Nagyságán, hogy gyermekágyban feküdt; valóban teljes ő Nagysága fia végett örömmel, csak Isten tegye örömünket állandóvá, az melyért imádkoznunk áhitatosan mindnyájan tartozunk« ... Szinte gyermekes örömet árul el Zrínyi fiában való gyönyörüségében, midőn ezeket írja: »Megjövendőltem Nagyságodnak, hogy előbb fogom én látni az én uramat, mint Nagyságod az maga fiát, de bizony ő is Bory urammal ugyan meghajtogatta az fejét és megnézett bennünket, megmutatta, hogy jó apának jó reménységgel teljes fia; az szent Isten szent nevének dicséretire és ez mi szegény nemzetünknek s Nagyságtoknak örömére úgy nevelje, hogy még fiainak fiait láthassa Nagyságtok.«[5])

Nemsokára (1663 jan. 20-án) így értesíti: »Az Nagyságod feljövetele felől eléggé törődtünk kegyelmes asszonyommal, mit kellene Nagyságodnak ez aránt válaszúl adnunk. Elhiheti Nagyságod, hogy ő Nagyságának nagyobb kedvére való szerencséje nem contingálhatna annál, mert abbúl látná minden az Nagyságod nagy ő Nagyságához való szeretetit, de ha disgustusa történnék Nagyságodnak reménysége kivűl, az lenne az

---

[1]) »A leggyöngédebb figyelemmel kísérte Zrínyi Miklósné lebetegedését Bécsben, és nagy volt öröme, midőn szerencsésen fiut szült, a később Zalánkeménnél elesett Ádámot.« *Pauler* id. m. I. 70. l.

[2]) Sopronból, 1662 nov. 26.

[3]) Sopronból, 1662 decz. 22.

[4]) Bécsből, 1663 jan. 2.

[5]) Ugyanazon levélben.

Digitized by Google

ő Nagysága mortificatiója ... ő Nagysága bőven fog erről írni ... én Báthory István gondolkodásán volnék, ha eljönne Csáktornya velem, eljönnék, másként veszteg ülnék ... maradjon inkább maga semitájában Nagyságod« ...[1]) és 1663 jan. 23-án is azt írja neki, hogy ... »nagyobb existimatióval esnék az Nagyságod feljövetele az ő fölsége parancsolatjára; — az utak is rosszak lévén, talán alkalmatosban esik, ha otthon marad Nagyságod« ...[2])

Mikor azután Zrínyiné haza készül Bécsből, ezt írja Káldy Györgynek Vitnyédy: »Kimennék az mezőre, az hol kegyelmes asszonyunkat urunk ő Nagysága excipiálja, én is egy muzsikával, olyannal, az minemű nálunk vagyon, ő Nagyságát megbecsülném« ...[3])

Zrínyi fényesen fogadta Bécsből hazatérő nejét, a mit Vitnyédy Keczer Ambrushoz szóló levelében[4]) így ír le: »Az én uram, asszonyom elejébe jött, hogy haza kisérje; százhúsz szánkával vagyon, mindenikén három ember, három gyalog, hoszszu puska és egy zászló, az szának előtt két-két ló; hála Istennek, jó egészségben vagyon ő Nagysága« — és magyarázatúl hozzáteszi: »az nagy havak miatt is ő Nagysága az holdoltságon jött fel, ezt az szánkázást köllett adhibeálni pro sua securitate.« Majd Farkas Lászlónak[5]) így mondja el: »Az én uram az elmult héten asszonyom eleiben jött, és száz szánkával, kik mind lobogósok voltak, úgy excipiálta Soprony táján.... jó egészségben vannak ő Nagyságok, fiok Ádám úr is.«

Majd hazajövet Bécsből[6]) a következőkről értesíti Zrínyit: »Bécsben az kisasszony és az én kis uram, hála Istennek jó egészségben vannak« ... (Tehát Zrínyi gyermekei fen maradtak Bécsben!) Egyúttal írja neki: »Úgy látom, leszen nekem Nagyságodhaz való titkos írásra hamarnap szükségem, Nagyságodat alázatosan kérem, küldjön clavist ... hadd írhassak bátrabban.«

Bécsben Vitnyédy rendszerint a *Matcsakkerhoff*-ban (Csák Máté egykori házában) szállt meg, a mit Szepessy Pálhoz írt leveléből tudunk meg.[7]) Bécsből 1663 márcz. 10-ről újra értesíti Zrínyit: »Az én uram (Zrínyi fia) jó egészségben vagyon; nem láthattam, mert aludt.«

---

[1]) Bécsből írt levelében.
[2]) Ugyanonnan.
[3]) Sopronból, 1663 febr. 3.
[4]) Sopronból, 1663 febr. 5.
[5]) Bécsből, 1663 febr. 14.
[6]) Sopronból, 1663 febr. 18.
[7]) Sopronból, 1663 febr. 28.

Digitized by Google

Az a családias bizalmasság, melyben Vitnyédy Zrínyivel állott, abban is nyilatkozik, hogy tőle a kanczellár számára baraczk-oltványokat kér. »Cancellarius uram ő Nagysága kivánt muraközi baraczkfiatalokat . . . kérem alázatosan Nagyságodat . . . egy gyalog embertűl küldene annyit, az mit elhozhatna.«[1])

Az ég mindinkább borúl hazánk felett. A török roppant sereggel készűl az országra, Zrínyit pedig hova-tovább, annál inkább mellőzik, bántják. A nádor a maga helyettesévé tette volt a vezérségben, majd ismét minden megkérdezése nélkül Nádasdyra ruházta e tisztet; most meg haditanácsot tartanak Bécsben, és Zrínyit — noha Vitnyédy szerint »egyedűl mindnyájoknak Nagyságodban vagyon reménységek«[2]) — meg sem hívják. Vitnyédy türelmetlenné lesz és ezt írja[3]) Keczer Ambrusnak: »Inkább valahol ő Nagysága mellett böcsülettel meghalok, hogy sem átkot és gyalázatot hagyjak magam után . . . Ha eljött az mi fatalis interitusunknak ideje, legalább legyen dicsőséges emlékezettel és haljunk meg böcsülettel« . . . — mert mint Thökölynek mondja: »félő, alábbvaló conditiónk ne legyen az czigányok és zsidókénál!« . . .[4])

Kifakad a nádor ellen, midőn az magát a kassai generálisságba német vezér által iktattatja be. »Nem tudom — írja — hová tette eszét az jó úr, palatinus lévén, generálisságban egy idegennel installáltassa magát« . . .[5])

Vitnyédy azt szerette volna, hogy Zrínyit tegyék fővezérré, mert meg volt róla győződve, hogy diadallal verte volna ki a törököt; hiszen most is mindig csak oda megyen a török, a hol Zrínyi Miklóst nem tud,[6]) és csakis Zrínyi a szálka a török szemében. Ezért biztatja Zrínyit,[7]) hogy ő toborozzon hadat: »Minthogy pedig egyedűl Nagyságod nékiek az szálka a szemekben (a magyar urak és a bécsi kormány pedig féltékenykednek Zrínyivel szemben), — az uraink is nem igen sokat hisznek az jó magyarnak, bizony Nagyságod személye végett nagy félelemben és rettegésben vagyok . . . lássa Nagyságod, hogy én is törődöm az Nagyságod megmaradásán, az melytől az mi megmaradásunk függ . . . talán nem ártana militiát is conscribálni

---

[1]) Sopronból, 1663 márcz. 18.
[2]) Bécsből, 1663 jun. 4.
[3]) Sopronból, 1663 jun. 11.
[4]) Sopronból, 1663 jun. 11.
[5]) Zrínyihez Sopronból, 1663 jun. 15.
[6]) Vagy mint Vitnyédy Partingernek írja Sopronból, 1663 jul. 30-án: »a fővezér oly felé fordult, az hol Zrínyi Miklóst nem talál« . . .
[7]) Sopronból, 1663 jun. 30.

Digitized by Google

... nem hiszem, az Nagyságod nevére ingyen és fizetés nélkül való vitézlő nép is ne confluálna ... ha pedig valami pacificatióra is kelletnék vele (a törökkel) menni, az Nagyságod híre és készületi megrettentvén őket, annál becsületesebben lehetne meg« ...

Erre Vitnyédy Árvába akarja küldeni gyermekeit, maga pedig: — »én az uram mellett leszek, kivel élni és halni is akarok együtt, mert szemben akarunk az vezérrel lenni« ...[1])

Vitnyédy nagy bosszuságára a külföldről jött németbirodalmi segédhadakat is Montecuccoli fővezérlete alá adták és Zrínyi nem lett fővezér. Vitnyédy egészen elkeseredve írja neki: »Imperialis hadak generálisa egyedül az ő fölsége generálisával való correspondentiához köteleztetik, az pedig az mi hazánk szerencsétlenségére nevelt átkozott madár,[2]) — minemű csudákat cselekedett veszedelmünkre országunkban, megmarad neve átok alatt ... az mint már egy részét hazánknak megrontotta poroszló guberniumjával« ...[3]) Egyúttal értesíti Zrínyit, hogy »Bécsből igen szaladnak, az melyről elhittem, az kisasszony tudósítja Nagyságodat; az mi bécsi urunkat,[4]) ha Bécsnek az ura Linzben megyen,[5]) elhittem, Nagyságod ott nem hagyja, kiváltképen ha félelmes lesz ott« ...

Ezt a bécsi rémületet nagyszerű gúnynyal ostorozza Vitnyédy, így szólván Pethőhöz[6]) írt levelében: »Félnek a németek Bécsben; adná Isten, félnének úgy, szaladnának ki belőle és mi szállhatnánk helyekben. Ha meghallják a törökök, hogy az lutheránus törökök ellen való szentelt vitéz német grófok és generálisok, ló, ökör, tehén, borjú, disznó, lúd, kecske és szőllőpásztor vitézek,[7]) hogy már az vármei[8]) mezőn az czindorfi és kövesdi csipkésen megmustráltak, úgy elijednek, — Ázsia tartja meg őket!« ... Thökölynek[9]) pedig így ír róla: »Iszonyúság, az mint Bécsben megijedtek az emberek; ez jövő szerdán, mondják, a császárné és az herczeg el akarnak menni Linzben, két hét múlván ő felsége is!« — Hasonlóan ír ezen dologról Zrínyinek négy nappal később.[10])

---

[1]) Vitnyédy levele Csúthy Benedekhez. Sopronból, 1663 jul. 1.
[2]) Kakuk = Montecuccoli.
[3]) Sopronból, 1663 jul. 7.
[4]) T. i. Zrínyi fiát, a kit születése óta folyvást Bécsben tartottak.
[5]) Mert I. Leopold oda akart átköltözködni a török elől.
[6]) Sopronból, 1663 jul. 7.
[7]) Az osztrák-német arisztokráczia és sereg szedett-vedett népe.
[8]) Vármelléki? (Vas várm.)
[9]) Sopronból, 1663 jul. 9.
[10]) Sopronból, 1663 jul. 13-án: »Iszonyuság, az mint elrémültek az bécsiek; szaladnak gyalázatosan« ...

Digitized by Google

Montecuccoli hősködését is maró gúnynyal ostorozza. Batthyány Kristóf generálisnak [1]) ezt írja: »Montecuccoli írt ... Budát meg akarja szállani; elhiszem, ha hallom bizonyos ott létét, mert nem poszáta fészek Buda, hogy az kakuk az benne lévő monyakat megigya és másokat tojjék helyében.« — »Egy nagy erdőben egy kakuk kevés!« [2])

Vitnyédy szívvel-lélekkel, meggyőződésből vallja,[3]) hogy »a mi nemzetünknek egyedűl való reménysége ő Nagysága, mert mind életét, mind szerencséjét kész kegyelmes ura hívségeért, haza s nemzete szeretetéért sacrificálni«, — »mert az én uram mind ez, mind más dolgokban is — Miklós!« [4]) És aug. 2-án ugyancsak Partingerhez írott levelében nyiltan kimondja, hogy »Muraközben ember és oroszlány vezére vagyon az országnak ... és ha reábíznák az mezei főkapitányságot, hogy independenter parancsolhatna minden militiának, hinném Istent, hogy a (török) fővezér szégyenvallással térne viszsza.«

Időközben Érsekujvár veszedelemben forog és Vitnyédy kérve-kéri Zrínyit, jöjjön segítségére,[5]) mert »ha el nem jön Nagyságod, elveszett Érsekujvár, mert a kiknek kölletnék az segítségről gondolkodni, azok csak sírnak, sírással pedig el nem ijesztik alóla a törököt ... Isten az eszeveszett vezérek között Nagyságodat áldotta meg egészséggel, ép elmével, nagy vitézi resolutióval és kívánságainak jó szerencsés kimenetelével ... úgy értettem, iteratis vicibus Nagyságodat megimádták generalissimussággal ... újságúl írhatom Nagyságodnak, bizonyosan értettem, ő fölsége publice ivott Nagyságod egészségiért«, — de gúnyosan hozzáteszi mindjárt: »mit nem mível a szükség!«

Keczer Ambrusnak pedig [6]) ezt írja: »ide összegyülekeztek egy nehány fej nélkül való tagok, kiknek úgy eszek veszett, hogy ily nagy veszedelembe nem tudnak magoknak tanácsolni és most mindnyájan az én uramnak könyörögnek, annak segítségét várják.«

---

[1]) Sopronból, 1663 jul. 11.

[2]) Partingernek Sopronból, 1663 jul. 30. Lerántja Kakuk Mátét (Montecuccolit) mint hiu, üres dicsekedót, a szentgotthárdi ütközet utáni tüntető hősködéseiért is; mint mások erényeivel, tollaival ékeskedőről lenézéssel emlékezvén meg róla Zrínyi Miklóshoz Sopronból, 1664 aug. 5-én írt levelében, — mert a nála hált franczia gróf állítása szerint Montecuccoli hada az ütközetben részt nem vett.

[3]) Partingerhez Sopronból, 1663 jul. 30.

[4]) Boryhoz Pozsonyból, 1663 febr. 22.

[5]) Sopronból, 1663 aug. 26.

[6]) Sopronból, 1663 szept. 1.

Digitized by Google

Majd tanácsot ad Zrínyinek, milyen feltételek mellett vállalja el a generalissimusságot.[1]) — Ő maga hozzá készül a táborba és Zrínyi apródjától, *Liszti úrfitól* kérdi: »Vigyek-e egy kocsit, egy társzekeret is magammal, melyen az secretáriához való requisitumok legyenek, úgy mint egy nehány kötés papirost és egyéb ahoz való szükséges dolgokat?« [2])

Zrínyit a generalissimusságban ő felsége is megerősítette, de a nádor s az országbíró mesterkedtek ellene, s íme 1663 szept. 25-én Érsekujvár elesett s már Pozsony megyét pusztította az ellenség s Ausztriába és Morvaországba készült. Ekkor a Csallóköz oltalma Zrínyi Miklósra bizatott, ki 1663 jul. 15-én Zerinvár alól diadalmasan visszaverte a törököt s Leopold kívánságára a magyar-horvát hadak vezérletét magára vállalta. Érsekujvárnak már nem hozhatott segítséget, de neve, híre elég volt megdöbbenteni az ellenséget. »Ez október elején történt, midőn a Csallóköz kettős veszedelemben volt, hogy a nagyvezér egész erővel reá veti magát. — Különben esett, mert a bán, Zrínyi Miklós, vitéz karral felelt meg tisztének.«[3])

A nádor, az országbíró, Montecuccoli folyvást mesterkedtek ellene, de daczára minden mellőztetésének, Zrínyiben nem csökkent a hazaszeretet és az 1664 év elején a török hódoltságon pusztított.[4])

Ekkor már fölébredt Vitnyédyben a gyanu, hogy a hőst, a kit ellenei magok el nem veszthettek, a török által akarják megrontani; [5]) s íme gyanuja beteljesedett, mert midőn Zrínyi Kanizsát ostrom alá vette, a császári segédseregek eltakarodtak és Zrínyi könnyezve hagyott fel az ostrommal.

Mivel pedig a török ezután a fékezésére épített Zerinvárnak indult és Zrínyi kinyilatkoztatta, hogy készebb meghalni, mint Zerinvárt feladni, Vitnyédy megijed s »a romlott haza és a csaknem véggyalázatra jutott nemzet képében Istenért könyörög« Zrínyinek s alázatosan kéri és kényszeríti őt: változtassa meg szándékát s ne veszítse el magával örökre a hazát.[6])

[1]) Sopronból, 1663 szept. 16.

[2]) Sopronból, 1663 szept. 9.

[3]) *Szalay László* id. m. V. köt. 77. l.

[4]) Vitnyédy, a ki vele volt, zsákmányúl török könyveket hozott. Vitnyédy levele Enselhez, 1664 márczius elején.

[5]) Vitnyédy levele Zrínyihez. Sopronból, 1664 ápr. 15. ... »félő Nagyságod az szegény Rákóczy processusára ne jusson ... Tudja az jó Isten, én senkit inkább nem féltek, mint Nagyságodat, hogy ezek az irigy ebek Nagyságodat el ne rontsák, mivel az mint tudja Nagyságod, ők egyáltaljában félnek Nagyságodtúl, és magok nem találván föl becsületes módját az Nagyságod veszedelmének, az török által fogják azt procurálni, az melyre igen szükségesnek itélem, vigyázzon Nagyságod« ...

[6]) Sopronból, 1664 jun. 21.

Digitized by Google

És ekkor tűnik fel, mily végtelenül szerette, becsülte, mondhatjuk, imádta Vitnyédy Zrínyit,[1]) a kiről egyenesen vallja, hogy »az emberek az egész országban senkit nem revereálnak Nagyságodon kívül« . . .[2]) s a kiről — mint Zrínyinek írja [3]) — »az én rabom is [4]) szolgáim előtt azt mondja, *Zrínyi az császár* és nem más, és ők senkitűl nem félnek, csak Nagyságodtól« — és »legyen Nagyságod szegény nemzetünknek, utolsó veszedelmére hanyatlott hazánknak *Istentől rendelt* segítője és orvosa«[5]) és könyörög neki: »az maga személyét az (Zerin-) Ujvárral ne praecipitálja Nagyságod . . . ha különben nem lehet, hogy kimenjen azon várból, az Isten Nagyságodnak dicsőségesen megint visszaadja . . . az Nagyságod élete, egészségben léte minden mi nyavalyáinkat reformálhatja . . . édes Nagyságos uram, az ki *Nagyságod nemzetünk egyedűl való reménysége*, conserválja magát nemzetének és hazájának, megsegíti Isten Nagyságodat« . . .[6]) Spolaricsnak és Káldy Györgynek pedig ugyanazon napon ezt írja: »Őrizzétek urunkat, mert ha azt elvesztitek, elveszünk országostúl« . . .[7]) — »őrizzétek, őrizzétek édes lelköm barátim ő Nagyságát, ha ő Nagysága él, mindnyájan élünk ő Nagyságával« . . .[8]) Magának Zrínyi Miklósnak pedig három nappal később [9]) így ír: »mint igaz és hűv szolgája akartam s tartoztam magam gondolkodásit így kiábrázolnom.« [10]) Azután így folytatja: »Istenért könyörgök Nagyságodnak, kérem alázatosan és adjurálom romlott hazám és csaknem utolsó gyalázatra jutott nemzetem képében Nagyságodat . . . ne rontsa el magát és ne praecipitálja . . . azért az rossz helyért . . . . mivel *sokáig fáradt az természet, az meddig alkottatta Nagyságodat ez pogány ebnek veszedelmére és az mi oltalmunkra* . . . Az seregeknek Ura és Istene áldja és erősítse Nagyságodat, hogy ellenségi ellen úgy triumphálhasson, hogy kénszeríttessenek mindenek azt mondani, ő szent felségének irgalmas Nagyságod személyén való gondviselése cselekedte azokat« . . .

---

[1]) »A ki igen követője az régi jó magyaroknak, az kik nem gyönyörködnek az magok dolgainak leirásában, hanem másoknak adtanak okot, az ő dolgaiknak leirására, ő Nagysága is libentius facit, quam scribit« . . . Rottalnak Sopronból, 1664 febr. 25-én.

[2]) Sopronból, 1664 márcz. 1.

[3]) Sopronból, 1664 ápr. 3.

[4]) Egy török rabja volt Vitnyédynek.

[5]) 1664 ápr. 21-ike után.

[6]) Sopronból, 1664 jun. 18.

[7]) Sopronból, 1664 jun. 18.

[8]) Sopronból, 1664 jun. 18.

[9]) Sopronból, 1664 jun. 21.

[10]) T. i. hogy nem helyesli Zrínyi szándékát, Zerinvárral élni-halni.

Digitized by Google

A sok Zrínyi ellen való áskálódásnak az lett a vége, hogy a fővezér, Montecuccoli, Zerinvárból kiparancsolta a magyar őrséget s németekre bízta annak védelmét. Zrínyit, Batthyányt, Nádasdyt a magok seregével másfelé küldötte. A németek azután — mint Vitnyédy írja [1]) — »eladták .... magok derék kárával is Zrínyi-Ujvárt és magokat oly gyalázatosan viselték az török ellen, hogy az ő vitézségek előttök példabeszéddé és gyalázatossá lett.« A török pedig rablani indult a nélkül, hogy Montecuccoli hada fegyvert csak egyszer vont volna.

Nemsokára azután jött a Leopold által kért franczia segédhad, és midőn Sopronhoz érkezék, — Vitnyédy szavaival élve: »az franczúzok erre jövén, eleikben mentem, generálisokat Nagyságod nevével köszöntöttem ... quártélyában is udvaroltam neki, az ki Nagyságod köszöntését igen nagy néven vette; nálok lévén ebéden, senki egészségeért nem ittak az mi részünkön valók közűl, egyedűl Nagyságodért, és ... nyilván mondották az asztal felett, nem ő felségeért, hanem miérettünk jöttenek« ...[2])

Zrínyi Zerinvár eleste után Bécsbe ment Montecuccoli ellen panaszt emelni; de ott olyan soká tartották, hogy bár Montecuccoli, mint elébb a német-birodalmi segédsereget, úgy most a franczia segédhadakat is a maga seregébe olvasztotta, — a török már mindent mert; rabolt, pusztított, hódított s azt hirdette, hogy addig nem nyugszik, míg Zrínyi és Batthyány fejét a fővezér elébe nem viszi.[3]) Vitnyédy ekkor sürgősen arra kérte Zrínyit, hogy »ha böcsülettel lehet, jöjjön alá Péter úrral együtt ... mert bizony elveszünk az németek miatt«; — az országban pedig széltében beszélték, hogy Zrínyi Bécsben fogva van.[4])

Majd megtörtént a szent-gotthárdi ütközet 1664 aug. 1-én és megköttetett a vasvári béke. A törökök és különösen a Zrínyi visszavonulása óta szemtelenűl rabló németek dúlásain különben is elkeseredett Vitnyédy minden szeretetreméltóságát a derék francziákra pazarolja, kik a szent-gotthárdi győzelmet is kivívták; ellenben gyűlölettel szól a németekről, megvetéssel a vasvári békéről, s véleményét nem titkolja, úgy hogy megtudják azt az udvarnál is és nemtetszésöket értésére adják.[5])

---

[1]) Keczer Andrásnak Sopronból, 1664 jul. 12.

[2]) Sopronból, 1664 jul. 12.

[3]) Vitnyédy levele Zrínyihez. Sopronból, 1664 jul. 30.

[4]) Vitnyédy írja Dvornikovicsnak Sopronból, 1664 aug. 3-ról: »Én valóban nagy gondolkodásban vagyok, hogy az urat ő Nagyságát ily sokáig tartják Bécsben, — közönségesen beszélik, árestumban vagyon ő Nagysága.«

[5]) Mint Dvornikovicsnak Sopronból, 1664 okt. 10-én írja: »Én reám, úgy hallom, igen haragusznak udvarnál és az táborban, azzal vádoltak, hiszem, hogy én az végre ittam volna leányom lakadalmán (Vit-

Digitized by Google

Az elkeseredett Zrínyi nem akar hadsereget tartani; ezt Vitnyédy nem helyesli, [1]) — és íme Zrínyiről is »kezdik hirdetni, hogy az törökkel megbékéllett és ki is trombitáltatta nagy comminatió alatt, valaki az törököt megbántja« stb. — »és én ennek levelemmel az armadánál contradicáltattam.« [2])

Mivel pedig Zrínyi is kiválóan kitűntette a francziákat, és sebesültjeiket nagy gondosan ápoltatta,[3]) — vajjon ezen hír nem volt-e ugyanolyan, mint a mit Vitnyédyről terjesztettek, hogy ok legyen elvesztésére? [4])

Mert valóban a franczia királytól Leopold tudtával elfogadott 10,000 tallér miatt is az udvar előtt gyanus [5]) Zrínyi nem sokkal azután, 1664 nov. 18-án, a kursaneczi erdőben olyan körülmények között (vadászaton, vadkan által, holott fegyver volt a kezében) veszti életét, a melyek a lehetetlenség színével bírnak. S még feltünőbbé teszi a dolgot az, hogy a szintén jelen volt Vitnyédytől erre nézve még csak egy sor irás sem maradt.

Úgy vagyok ezzel a kérdéssel, mint Havas István: »Hiába bizonyítja nekem a homályos történet, hogy annak a vadkannak csakugyan négy lába volt, hogy azt nem bérelte, nem küldte oda senki: szívem, a mely e csodálatos lángész sorsán elkeseredik, nem hisz, nem hajol meg.« [6]) Sőt én hozzáteszem: a gyilkosság azon férfiu felé mutat, a ki halaványy hírét a Zrínyi dicső neve árnyékából így gondolta kihozhatni és a napfényen ragyogtatni, s a ki bosszut forralhatott a királynál ellene emelt panasz miatt. Mert hogy Vitnyédy — Zrínyinek imádója s ez

---

nyédy leánya ez időben ment férjhez), adj Isten, az francziai király legyen urunk. Részeg nem voltam, meg sem bolondultam, hogy azt cselekedtem volna, hanem ha az volna, az mely ebet agyon akarnak verni, dühös nevét költik.«

[1]) Ezt írja neki Sopronból, 1664 szept. 10-ről: »talán más alkalmatosságra hagyja abbeli demonstratióját... ne offendáljuk urunkat vagy ministerit, — azon Nagyságod levelét senkinek se nem mutattam, se nem mutatom«...

[2]) Az idézett levél utóiratában.

[3]) Vitnyédy Malerbenek. Sopronból, 1664 okt. 19.

[4]) Mert az udvarban tudták, hogy a vasvári béke miatt nagy az ország főemberei között az elégedetlenség és Zrínyi Miklós is nyiltan kifejezte nemtetszését. Ezért, mikor Leopold felvilágositani, megnyugtatni kívánván az elégedetleneket és elfogadtatni a békét a magyarokkal, Bécsbe hívta nov. 25-re a nádort, a primást, az országbírót, a két Zrínyit stb., Vitnyédy le akarta beszélni Zrínyi Miklóst a felmenetelről; de Zrínyi azzal felelt: »Conscia mens recti famae mendacia ridet. Semmit nem vétettem, ha veszek, ártatlan, tisztességesen, az igazságért, nemzetemért veszek, hogy ezt a gyalázatos békességet nem javallottam; melyben nem voltam egyedül«... *Szalay* id. m. V. köt. 100. l. *Pauler* id. m. I. 35—36. ll.

[5]) *Szalay* id. m. V. köt. 99—100. ll.

[6]) Budapesti Hirlap, 1899. jul. 9. 188. sz.

Digitized by Google

időtől a legelkeseredettebb összeesküvő — hallgat,[1]) az csak azt bizonyítja, hogy leveleit sikerült elsikkasztani. »Az udvar nagy örömmel vette a hírt s örömét alig tudta az illemkívánta gyásszal eltakarni. « — »Zrínyi Miklósban csakugyan az udvar politikájának leghatalmasabb ellensége bukott el.« [2])

Zrínyi halálával Vitnyédy lelke minden támaszát, korlátját elvesztette, mert cselekedetei többé nem a nyugodt előkészítést, hanem a féktelen harag merényletbe kergető ki-kicsapását mutatják. Felhagyott a loyalitással, elvesztette türelmét. Leopoldot el akarta fogni s rabúl tartani, míg a sérelmek orvoslását nem biztosítja. Zrínyi életében a magyar urak egyetértésén fáradozott, hogy tekintélyök mentse meg a hazát a német garázdálkodástól, az udvar túlkapásaitól, fegyverök a török igától; most a vármegyék egyetértését munkálta.

Mit érezhetett az urát imádással szerető Vitnyédy annak véres halálán, mit szenvedhetett a nemzeteért lángoló magyar a legnagyobb magyarnak, a haza nemtőjének elvesztése felett, azt csak képzelni, de leírni nem lehet.

HÖRK JÓZSEF.

---

[1]) Holott Zrínyivel együtt ment ki a vadászatra. *Szalay* id. m. V. köt. 100. l. V. ö. Bethlen Miklós Önéletírását, I. köt. 326—327. ll.

[2]) *Pauler* id. m. I. 35—36. ll.

Digitized by Google

HÁROM HELYNÉVRŐL.

Többször volt alkalmam nekem is, más kutatóinknak is bizonyítani, hogy a tulajdonneveknek s ezek közt elsősorban a helyneveknek milyen fontos szerepük van mind a nyelvészeti, mind pedig a történeti vizsgálódások terén. Ha helyesen értelmezzük az ilyeneket, mint *Achtum : Ohtum : Ajton, Plachta : Palahta : Palojta* stb., akkor a magyar nyelv történeti hangtanához nyujtunk pontos időrendi adatokat; ha pedig a *Láz, Lázi, Ponor, Poruba, Porubka* stb. sokszor előforduló helynevek értelmét magyarázzuk meg, akkor hazánk telepedési történetéhez járulunk becses adalékokkal.

Ezúttal három ilyen nevezetes, sokszor előforduló helynevünkről fogok szólni. E három helynév-typus: *Lehota, Vólya, Ohába*. A mit e három helynévről mondok, nem az én kutatásom eredménye. Szláv és oláh tudósok műveiben olvastam, a mit e nevekről tudok. A mi irodalmunkban azonban nem találtam nyomát annak, hogy a külföldi tudósok kutatásainak e három szóra vonatkozó eredményei nálunk ismeretesek volnának. Meg akarom tehát ismertetni ez eredményeket olvasóközönségünkkel, s hiszem, hogy a három név-typus helyes értelmezéséből sokat fog tanulni a hazai jog- és telepítési történet is.

Kezdjük mindjárt az első helyen említett *Lehota* névvel. *Lipszky* Repertoriuma szerint hazánkban *ötvennégy* (az 1898 évi Helységnévtár szerint már csak *negyvenöt*) olyan község van, a melynek *Lehota*, illetőleg kicsinyítve *Lehotka* a neve. Ezek a *Lehota, Lehotka* nevű községek Árva, Bars, Gömör, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Trencsén, Turócz és Zólyom vármegyékben vannak, tehát olyan területen, a hol túlnyomó többségben tótnyelvű nép lakik. A községek tót neve Lipszky szerint *Lhota, Lhotka*, de használatos tótúl a *Lehota, Lehotka* (az 1898 évi Helységnévtár szerint Árva megyében *Lehvotka*) név is. A mi pedig a régi oklevelekben való előfordulását illeti, megjegyezhetjük, hogy a *Lehota* helynévre legrégibb adatunk 1413-ból való.[1]) Ez

[1]) *Csánki :* Magyarország tört. földr. I. 140. l.

Digitized by Google

az adat, valamint a későbbiek is [1]) *Lehota, Lehotka* alakban vannak írva.

Minthogy pedig a *Lehota* név a magyar nyelv szókészletéből meg nem fejthető, kutatnunk kell, vajjon másutt vannak-e hasonló nevű helyek. A *Ritter*-féle *Geogr. stat. Lexikon*-ban azt olvassuk, hogy *Lhota, Lhotka* helyek hazánkon kívül vannak még Cseh- és Morvaországban, valamint Sziléziában, tehát olyan nyelvterületen, a hol a tót nyelv legközelebbi rokonát, a cseh nyelvet beszélő nép lakik. A mondott országokban összesen 350 *Lhota, Lhotka* nevű hely van.[2]) Az a körülmény mármost, hogy *Lehota* vagy *Lhota* nevű helyek csakis cseh-tót nyelvterületen vannak, arra int bennünket, hogy a név megfejtése végett a cseh-tót nyelvhez, jogi és történeti jelentősége megértéséért cseh tudósok műveihez forduljunk.

A *Lhota* nevű helyekről a cseh encyklopaedia [3]) ezt írja: »*Lhota*, nehány száz község neve Csehországban, Morvaországban, Sziléziában (itt a név *Lgota)* és a magyar felföldön (itt a név *Lehota*). Legegyszerűbb, ha a *leh-ký* (= facilis) szóból származtatjuk; a név magában foglalja a könnyebbítés, fölmentés fogalmát. A *Lhota* nevű községek akként keletkeztek, hogy a föld tulajdonosa, a ki vagyonát jövedelmezőbbé akarta tenni, földjét átadta egy vállalkozónak (telepítőnek) azzal a feltétellel, hogy a földre lakosokat telepítsen s a földet művelje meg. Ezért a vállalkozó (telepítő) bizonyos meghatározott ideig bér nélkül bírta a földet. A kiszabott idő elteltével köteles volt egy-egy telek után a megegyezés szerint megállapított bért fizetni. Az így alapított községeket *Lhota* (a kisebbeket *Lhotka, Lhotice*, eredetibb *Lehota*, ó-egyh. szláv *lьgota*) néven nevezték. A községek lakóit *lhotník*-oknak, azokat az éveket pedig, a melyek alatt nem kellett adózniok, *lhotné roky*-nak mondták. Ismeretes volt továbbá a *lhotovati*, azaz «bizonyos határidőre fizetni» kifejezés is. Minthogy pedig minden adózási könnyebbítés bizonyos felmentéssel volt egybekötve, a *lhota* sz *ószabadság* [4]) jelentéshez is jutott. Minthogy továbbá a könnyebbítés (felmentés) vagy szabadság csakis bizonyos meghatározott időre adatott, a *lhota* szó *határidő* jelentést vett fel [5]) s kiszorította a régi cseh *határidőt* jelentő *rok* szót. Sok *Lhota* község nevének jelzője megőrizte az

---

[1]) U. o. I. 93. 102. ll.

[2]) V. ö. *Ottův:* Slovník.

[3]) *Ottův:* Slovník.

[4]) V. ö. *Gebauer:* Slovnik staročeský. — és *Brandl:* Glossarium. Itt a szóról pontos oklevéladatok is vannak.

[5]) A mai cseh *lhůta* = határidő; *ů* eredeti *ō*-ból; v. ö. a *Vólya* szónál.

Digitized by Google

alapító nevét, másutt a jelző a fekvésre, vagy a közel levő falura s több effélére vonatkozik.«

Az idézett magyarázatot csaknem minden cseh jogi [1]) és nyelvtudományi munkában megtaláljuk.[2])

Mi az idézetből két dolgot emelünk ki; az egyik nyelvészeti, a másik telepítés-történeti.

A nyelvészeti dolog az, hogy a magyar és tót *Lehota, Lehotka* helynév egy a cseh *Lhota, Lhotka, Lhotice* helynévvel és a cseh *lhůta* (= határidő) köznyelvi névszóval. A név a cseh *lehký*, tót *ľahký*: könnyű, facilis (v. ö. horv. *legek, lagak* id., szlov. *lagek, lahek, lehek* id., or. *legkij* [olvasd *ljohkij*] id. stb. *Miklosich*: Etymologisches Wörterbuch) szóval függ össze. A cseh *lehký*, tót *ľahký* ugyanis képzett melléknév egy **lъgъ* névszóból. Ugyanebből a **lъgъ*-ből van képezve az egyházi szláv nyelvemlékekben található *lъgota* (= levitas) főnév is.[3]) Az orosz kútfőkben és nyelvben ez a *lъgota* a »levitas« jelentésen kívül ugyanazzal a jelentéssel is megvan, a melylyel a cseh *lhota* a cseh emlékekben. Az orosz *lъgota* ugyanis jelent *privilegium*-ot, »bizonyos határidőre szóló felmentést bizonyos adók alól.«[4]) Oroszországban azonban nincsenek *Lъgota* községek; ott az olyan keletkezésű helyek, mint a mi Lehotáink, *Slobodka* néven ismeretesek.

Az ó-egyh. szláv *lъgota* szabályos ó-cseh alakja *lъgota*, később *lъhota, lhota*, új-cseh alakja *lhůta*. A mi *Lehota* helyneveink tehát a cseh-tót *lъhota* szóból erednek, a mely szónak eredeti jelentése: *könnyítés, könnyűség* (levitas).

A másik dolog, a mit a cseh idézetből kiemelünk, telepítés-történeti. Valamennyi *Lehota* mind telepített község; minthogy pedig a szláv *g*-ből a cseh-tótban *h* a XIII-ik század folyamán lett (v. ö. *Nógrád* tótúl = *Novohrad*), bizonyos dolog, hogy a *lъgota : lъhota* szóból való magyar *Lehota* községek a XIII-ik század közepe utáni telepítések. A *Lehota* név mellett azután sokszor fenmaradt a telepítő neve is, pl. *Benyó-Lehota* = t. *Beňová-Lehota*, azaz Benedek Lehotája, *Petri-Lehota* = t. *Petrová-Lehota*, azaz Péter Lehotája stb. Ezek alapján mondhatjuk, hogy a *Lehota* nevű községek olyan telepített helyek, a melyek ideiglenesen, egy bizonyos időre adótól, robottól stb. mentesek voltak.

---

[1]) V. ö. *Jireček*: Slov. právo (index alapján).

[2]) V. ö. a már idézetteken kívül *Miklosich*: Denkschr. XXIII. 198. Szerinte a *Lhotá*-kat *Stift*-tel, Brandl szerint *Freiung*-gal is fordították a németek.

[3]) V. ö. *Miklosich*: Lexikon p.

[4]) V. ö. *Dalj* és *Sreznevskij* szótárát, továbbá az orosz Akadémia egyh. szláv szótárát.

Digitized by Google

Áttérhetünk most azokra a községekre, a melyeket *Vólya* néven nevezünk. Miklosich, a *lьgota* szóból alakult helynevekről írva, ezt mondja: »Derlei Ortsnamen (értsd: *Lehota*) finden sich auch bei den Slovaken und in den westlichen Theilen des polnischen Sprachgebietes, *während sonst dafür wola* besteht.«[1]) Miklosich ezzel azt akarja mondani, hogy a mi Cseh- és Morvaországban *Lehota*, az másutt *Vola*. Lipszky Repertoriuma szerint hazánk területén összesen kilencz *Vólya* (az újabb Helységnévtárakban *Volya*) nevű község van. Ezek a községek Sáros, Szepes és Zemplén megyékben feküsznek, tehát oly nyelvterületen, a hol a kisorosz nyelv mellett erős lengyel nyelvi hatás alatt álló tót nyelvet beszél a nép. Sőt *Pastrnek* tót nyelvjárási kutatásai alapján azt is állíthatjuk, hogy itt-ott vannak helyek, a hol már nem tót, hanem lengyel nyelvet beszél a nép.

Ha már most azt kérdezzük: milyen régiek ezek a *Vólya* nevű községek, erre azt felelhetjük, hogy *Vola* nevű községünk már 1310-ben is van.[2]) A *Vólya* községek tehát legalább is olyan régiek, mint a *Lehoták*.

Hogy *Vólya* nevű községek hazánkon kívül hol fordulnak még elő, ez szintén igen fontos a helynév értelmének a magyarázatához. Az osztrák *Special Orts-Repertorium* szerint *Wola Wólka, Wolica* nevű helyek — százon felül — csak Galicziában, tehát lengyel (esetleg kis-orosz) nyelvterületen vannak. S ez a körülmény már most megkönnyíti a helynév helyes értelmezését. A lengyel *wola* (= cs. *wůle*, t. *vôľa* stb., ó-egyh. szláv *volja*) eredetileg *akaratot, akarást*, majd *szabad akaratot* jelent. Ez utóbbi jelentésből fejlődött a lengyel *wola* szónak *freiheit* jelentése, majd »freijahre von zinsen, frohn«, végül «ein freigrund, eine freicolonie, colonistengrund.« [3]) A lengyel *wola* köznyelvi szó és a lengyel *Wola* helynév tehát ugyanolyan viszonyban vannak, mint a cseh *lhota, lhůta* és a cseh-tót *Lhota, Lehota*. A lengyel *Wola* helynév is telepített községet jelent, még pedig olyan telepített községet, a mely bizonyos időre föl volt mentve az adózás, esetleg valamely robot vagy bármely adónem alól. A mi *Vólya* helységeink tehát lengyel telepítések; s e telepítések sokszor ép úgy megőrizték a telepítő nevét (v. ö. pl. *Jurkó-Vólya*, tótúl *Jurková-Vólja*, azaz György Vólyá-ja), mint a hogy azt a *Lehota* nevű helyeknél láttuk.

A harmadik helynév, a melyről szólni akarok: *Ohába*, kicsinyítve *Ohábicza*. Ilyen nevű helyeink Alsó-Fehér, Fogaras, Hunyad, Krassó-Szörény és Temes vármegyékben vannak, szá-

[1]) Denkschriften, XXIII. 198. l.
[2]) *Csánki* id. m. I. 315. l. — *Volya* 1390-ből, u. o. 366. l.
[3]) V. ö. *Linde* szótárát.

Digitized by Google

muk összesen *tizenhat*, az 1902 évi Helységnévtár szerint *tizennégy*. Régen több ily nevű helységünk volt; így pl. a mai Soborsint Lipszky Repertoriuma szerint a XIX-ik század elején *Ohábá*nak is mondták. Pesty Frigyes *Krassó vármegye története* cz. művében (II. 72—81. ll.) magának Krassó megyének területén tíz *Ohába, Ohábicza* nevű helyet sorol fel s ma ezekből csak hat szerepel Helységnévtárunkban e néven. Egyébiránt e helynevünkre legrégibb adataink 1442-ből valók s írott alakja a névnek: *Ohaba, Ohabica*.[1])

Ha összes mai és régi *Ohába, Ohábicza* nevű helyneveinket összegyüjtjük, azt fogjuk látni, hogy e helyek ott fordulnak elő, a hol oláhok voltak vagy ma is azok a falu lakosai. S ezt a következtetést megerősíti az a körülmény is, hogy *Ohába* nevű helyek hazánkon kívül csakis Romániában vannak. Pesty Frigyes [2]) azt írja, hogy *Ohába* nevű hely Románia több vidékén fordúl elő, én azonban a Ritter-féle *Ortslexikon*-ban, valamint az oláh encyklopaediában csak két *Ohaba* nevű romániai községet találtam. Ez a két *Ohaba* község a Zsil folyó mentén *Gorj* (olv. Gorzs) megyében fekszik.

Az a kérdés mármost: mit jelent az *Ohába* név s mi az ilyen *Ohába* nevű helyek jogtörténeti jelentősége. A *Lehota* és a *Vólya* nevek után az olvasó azt várná, hogy az *Ohába* (Ohábicza) valamely nyelven ugyanazt jelenti, a mit a *Lehota, Vólya* a cseh-tótlengyel nyelvben. A dolog azonban nem így áll. Az *Ohába* nevű helyek is bizonyos kiváltságokkal ellátott helyek voltak, csakhogy kiváltságaik egészen más természetűek. Hogy ezt megállapíthassuk, a szláv oklevelekhez kell fordulnunk felvilágosításért.

Ismeretes dolog, hogy az oláhok egyházi nyelve sokáig a cyrill-betüvel írott egyházi szláv volt. Ezen az egyházi szláv nyelven vannak kiállítva okleveleik is. Ez oklevelekre már most azt kell megjegyeznünk, hogy a moldvai oláh oklevelek az egyházi szláv nyelv kis-orosz redactiójában vannak írva s ez Szucsava kolostor hatásának tulajdonítandó; a havasalföldi vajdák okiratai, brassói polgárokhoz írt levelei,[3]) az erdélyi szász kereskedők havasalföldi szabadalomlevelei stb. azonban az egyházi szláv közép-bolgár redactiójában vannak megszövegezve.

Állítólag még magyar király is állított ki ilyen okleveleket. Zsigmond királyunk oklevelei ezek, a melyeket *Venelin György* közölt *Vlahobolgarskija grammaty* cz. művében.

---

[1]) V. ö. *Csánki* id. m. II. 54. l. Egyéb adatok u. o. I. 761. 763. 776. ll. — *Tagányi:* Erdészeti Oklevéltár, I. köt. — Székely Oklevéltár, VI. köt. 1675-ből.

[2]) Id. m. II. 78. l.

[3]) V. ö. pl. egy ilyet a bolgár *Sbornik*, IX. 271. l. 1431-ből.

Digitized by Google

A havasalföldi vajdák okleveleiben előfordúl egy szó, mely a legutóbbi időkig érthetetlen, ennélfogva magyarázatlan volt. Ez a szó az ѡχаѣа = *ohaba*, melynek emléke a helyneveken kívül ma is él az oláh köznyelvi használatú *ohabnic* (*c* = *k*; alakv. *ohamnic*, *hamnic*, jelentésére l. alább) szóban. Ez az *ohaba* szó az oklevelekben azután igen gyakran így fordul elő: *da jest na ohabą* (= да ѣсть на ѡχаѣѫ; 1409-ből való oklevél. Sbornik, IX. 330. l.), *da jim sąt .... vъ ohabą* (= да имъ сѫть ... въ оχаѣѫ; 1437 évi oklevél. Sbornik, IX. 332. l.), *da są ... vъ ohabą* (= да сѫ ... въ ѡχаѣѫ, 1356—1418 évi okl. Sbornik, IX. 327. l.) stb. Ezt a *da jest na ohabą* kitételt többen úgy fordították, hogy jelentése: »legyen használatára, eltartására, élelmezésére«,[1] s azt állították, hogy a szláv *ohaba* jelentése: haszonvétel, használat, élelem, eltartás.[2] Ez az értelmezés helytelen; helytelen pedig azért, mert az *ohaba* szó az oklevelekben nemcsak *da jest na ohabą* kitételben fordúl elő, a hol a fordítás a föntebb idézett szavakkal helyes is lehetne, hanem előfordúl olyan alkalmazásban is, hogy *haszonvétel*, *használat*, *élelem*, *eltartás* szavakkal egyáltalán nem fordítható.

Az oklevelekben levő *ohaba*, valamint az oláh köznyelvi *ohabnic* jelentését *Bogdan Juon* bukaresti egyetemi tanár állapította meg helyesen egy *Ohabă-Ohabnic* című értekezésében.[3]

Bogdan Juon azt állítja, hogy az oláh-szláv oklevelek *ohaba* szavát a latin *exemptio*,[4] *immunitas* szóval kell egynek vennünk s az *ohaba*, *na ohabą*, *vъ ohabą*, *na ohaba* kifejezéseket *védelem*, *mentesség*, *védelmül*, *mentességül* (oláhul: scutire, spre scutire)[5] szavakkal kell fordítanunk. Ezen értelmezés helyességét Bogdan Juon az oláh-szláv oklevelek tartalmából, valamint a szláv *ohaba* szó etymologiájából bizonyítja.

Először mi is az oklevelekből levont bizonyítékokat hozzuk fel s csak azután a szláv szó etymologiájából valókat.

Mint említettem, igen sok havasalföldi oklevélben fordúl elő az *ohaba* szó. A legrégibb ilyen oklevél 1342 tájáról való,[6] a legkésőbbi pedig, a melyben még előfordúl s a melyről tudo-

---

[1]) V. ö. *Lavrov:* Obzor (Szótár). — *Haşdeu:* Convorbirí Literare, XL. 295. l. jegyzet.

[2]) Pesty Frigyes az *ohaba* szót töröknek tartotta s *völgy*-nek értelmezte. V. ö. Krassó várm. tört. II. 78. l. Értelmezése meg nem állhat, mert a törökben ilyen szó nincsen.

[3]) Megjelent a *Convorbirí Literare* Bukarestben megjelenő folyóiratban, XL. évf. 1906. 295—299. ll.

[4]) *Brandl* Glossariuma szerint.

[5]) Bogdan értekezését számomra Zászló János barátom fordította le.

[6]) V. ö. *Venelin:* Vlaho-blg. gram. 5. l. és Convorb. Liter. XL. 298. l.

Digitized by Google

másom van, 1645-ből.[7]) E több száz évre terjedő oklevél-anyagból Bogdan Juan csak azokat az okleveleket mutatja be, a melyekből legvilágosabban bebizonyítható, hogy *ohaba* = védelem, mentesség. Az általa bemutatott okleveleket itt sorolom fel.

a) Mircea (olv. Mircsa) havasalföldi vajda egy kelet nélküli (a XIV. száz. végéről vagy a XV. elejéről való) oklevelében (= hrisovul) ezt olvassuk:

ꙗко да и сѧ таази [оть] нына [на] ѡхаба ѡт въсѣкыих [слоуж] бах и даждах, елика сѧ находѧт въ земли господства ми, почѧвши ѡт ѡв[чи] вамъ . . . . . тъкмо еднѫ боискѫ да чинѧт господствꙋ мѝ

hogy ezen birtok . . . . . mostantól fogva *mentes* legyen mindenféle robot és adók alól, a milyenek csak vannak országomban, kezdve a birka-adótól, ... egyedűl a katonai szolgálatot tartoznak a fejedelemségnek teljesíteni.

Ennek a szövegnek az az értelme, hogy *Mircea* vajda egy birtokot a rajta levő lakossággal oda ajándékozott egy úrnak. A vajda a lakosságot — a katonai kötelezettséget kivéve — felmenti mindazon robotok és dézsmák alól, melyeket a lakosság eddig neki, a vajdának szolgáltatott, illetőleg fizetett. A lakosság az adományozás napjától az új földbirtokosnak tartozik robotolni, dézsmát fizetni. Az oklevélben ez a kitétel: да и сѧ на ѡхаба = legyen nekik e levél védelmükre; ugyanitt később ez áll: да им е ѡхаба = legyen ez a védelmük, felmentő erővel bírjon rájuk nézve e levél.

b) Ugyanazon *Mircea* oláh vajda egy adománylevelet állíttat ki 1415 jun. 10-én. Ebben az adománylevélben *Vlád* bojárnak, valamint testvéreinek örök időkre egy *Bèla* nevű falut ajándékoz azért, mert a nevezett bojárok a vajdának egy lovat és egy kelyhet adtak. Az adománylevélben ez áll:

да ест владꙋ . . . . си селѡ зовоемо бѣла . . . въ ѡчинѫ и въ ѡхаба село бѣла . . . мого пади да им ест въ ѡчинѫ и въ ѡхаба по чевше ѡт ѡвчїꙗго вама . . . . . рекше ѡт малих слꙋжбах даже и до великых . ѡт тѣх въсѣх да им сѫ на охаба . . .[1])

Legyen Vládé . . . ez a Běla nevű falu . . . örök atyai birtokúl és mentességűl Běla falu . . . . Ezért legyen nekik örök atyai birtokúl és mentességűl legyen, kezdve a birka-adón . . . azaz mind a nagy mind a kis robotok alól legyen nekik mentességűl . . .

[7]) V. ö. Convorb. Lit. XL. 295. l.
[1]) Analele Acad. rom. Seria II. Tom. 26: 113. Memor.

Digitized by Google

Ennek az oklevélnek az az értelme, hogy *Běla* falu lakói ezentúl a vajdának semmiféle robottal, dézsmával stb. nem adóznak, a vajda mindezt a jogot átruházza *Vládra* és testvéreire, illetőleg örököseikre, s átokkal sujtja azt, a ki valaha ezt a rendelkezését utódai közűl megváltoztatná. A falut tehát Mircea *vъ očinǫ* és *vъ ohaba* ajándékozta el, a mit úgy fordítottunk, hogy »örök atyai és adómentes birtokúl.«

c) Egy harmadik oklevélben, mely 1409 máj. 11-én kelt,[1]) *Mircea* vajda a strugalea-i monostornak egy falut ajándékoz, melynek mai neve *Pulcăuți*. Az oklevélben ez áll:

село Поулковци ѡсвобаждать го и само господство ми, да ест на ѡхабѫ. почавше ѿ овчїего вама, ѿ свиннїего вама . . . . рекше ѿ малїих слоужбах и даждах даже и до великых, ѿ тѣх вьсѣх да ест на ѡхабѫ томоузи монастирю . . .

hogy fejedelmi személyem felszabadítsa Pulkovci falut, hogy legyen *mentességűl* (mentes) kezdve a juhadón, disznóadón . . . az az (mentes) legyen a kis robot és dézsma alól, sőt a nagy szolgálatok alól is, minden hogy ugyanannak a monostornak legyen *védelműl.*

Ez oklevélnek az az értelme, hogy *Pulkovci* falu a vajdának többet nem adózik, mert a faluval ezentúl a monostor rendelkezik.

Az eddigi három oklevélben tehát az *ohaba* szót mindenütt helyettesíthettük a *védelem, mentesség* szavakkal.

Az *ohaba* szónak melléknévi származéka *ohabьnъ* és *ohabьskъ*. Az oklevelekben ezeket a szavakat is fordíthatjuk a *mentes* szóval. Igy Mircea vajdának *Tismana* monostor javára szóló 1404 évi adománylevelében[2]) ez áll: да сте и ѡтъ кѫбли ѡхабни и ѡтъ кошници ѡхабни; a mit így fordíthatunk: »legyetek *mentesek* a véka és a kosár után járó teherviselés alól is«, a mi azt jelenti, hogy az eladományozott község lakói a vajdának semmit, sem gabonát, sem gyümölcsöt nem tartoznak adni. Minden adózásuk a monostoré.

Az eddig elmondottakból az derűl ki, hogy az oklevelekbeli *ohaba* szónak *felmentés* az értelme. A kinek a fejedelem olyan oklevelet állított ki, melyben az volt, hogy az elajándékozott falu *da jim jest vъ ohabǫ,* ez annyit jelentett, hogy az elajándékozott falu adózni csakis az új birtokosnak tartozik. A megjutalmazott személy mármost kétféle lehetett, még pedig vagy jogi személy, vagy élő személy. Ha jogi személynek, monostornak

---

[1]) V. ö. Sbornik, IX. 329. nr. 4.
[2]) V. ö. *Venelin* id. h. 26. l. és Convorbiri Lit. XL. 297. 298 l.

Digitized by Google

szólt az oklevél, akkor csak ez állott benne: *da jest vъ ohabą*; ha azonban élő személynek, akkor a kitétel ez is lehetett: *da jest vъ očiną i vъ ohabą*,[1]) a mi azt jelentette, hogy »legyen neki a falu atyai birtokúl, családi vagyonúl és mentességűl« (védelműl). Az oklevelek ezen gyakorlatából kifejlődött azután az, hogy Havasalföldön *ohaba* = a fejedelmi adózás alól (élő személyeknél a katonáskodást leszámítva) felmentett falu, birtok. Ha ezt a falut azután a fejedelem úgy ajándékozta, hogy az kiváltságával apáról fiura szállhatott, tehát örök időkre, akkor az ilyen falu az *ohaba* néven kivűl *očina*-nak, azaz atyai, családi birtoknak, udvarháznak is neveztetett. Az *očina* szó szintén szláv s származékszó a szláv *otьcь* (= atya) szóból. Az *ohaba*-birtok tehát élő személyeknél örök időkre szóló, örökölhető családi vagyon s ezért helyes Miklosich értelmezése is, a ki azt mondja, hogy az oklevelek *ohaba* szava »volles eigenthum«-ot jelent.

Az oláh nyelvben ma az *ohaba* köznyelvi használatban ismeretlen szó; az *ohabьnъ* melléknévi származékából való *ohabnik* azonban közönségesen ismert szó az oláhban, melynek változatai *ohavnic*, *hamnic*. A mai oláh *ohabnic* Pesty Frigyes szerint *földtulajdont, szabad jószágot*,[2]) Miklosich szerint »zinsfreies gut«-ot [3]) jelent. Az oláh szótárakban azt olvasom, hogy *ohabnic* melléknév, s jelentése: *mentes* (adótól), *szabad*; [4]) frei, zinsfrei; [5]) zu eigen [6]) stb. Ez értelmezésekből az látszik, hogy a mai *ohabnic* [7]) ugyanaz, a mi az oklevelek *ohaba*-ja.

Az okleveleken kivűl az *ohaba* szó *felmentés*, *mentesség* jelentése bebizonyítható a szó etymologiájából is. Az *ohaba* ugyanis összetett szó, az összetétel előtagja *o*, utótagja *haba*. A szlovénben és a kaj-horvátban *habati* = schonen, kímélni; *habati se* = abstinere, cavere, megtartóztatni magát, mérsékelni, őrizkedni, óvakodni; a csehben *ochabiti* = schlaff werden, erschlaffen, ellankadni, elgyengülni, ellankasztani, elgyengíteni. Kétségtelen hogy ide való egy másik összetétel is, t. i. a cseh-tót *pochabý* = unsinnig, wahnwitzig, eszelős, csintalan.[8]) E különféle jelentések

[1]) V. ö. Sbornik, IX. 327. 333. l.
[2]) Id. m. II. 78. l.
[3]) Etym. Wörterbuch, 84. l.
[4]) *Ghetie*: Román-m. szótár.
[5]) *Petri*: Taschenwörterbuch.
[6]) *Alexi*: Rum. deutsches Wörterbuch.
[7]) Az oláh encyklopaedia azt írja, hogy *ohabnic* egy középosztály a volt földbirtokosok és a jobbágyok közt. Az *ohabnic*-nak olyan földje volt, melylyel maga rendelkezett. Az *ohabnic*-ok a földesúrral szemben tartoztak adókkal és teherviseléssel stb. Ezt nem tudom összeegyeztetni az oklevelek vallomásával.
[8]) Miklosichnál (id. m. 84. l.) *chabi* két czikkben, de egybe tartoznak a két czímszó alatt felsorolt szláv szavak.

Digitized by Google

alapjáúl fel lehet vennünk az *abstinentia* (megtartóztatás) kifejezést, s e szerint *ohaba* = a fizetéstől való tartózkodás, nem-fizetés; majd ebből: felmentés, mentesség, illetőleg szabad, adótól mentes birtok.

Mármost azt állítom, hogy az oláhországi *Ocină* [1]) és *Ohaba* helynevek az oklevelek *očina* és *ohaba* szavaiból valók, azaz az oláhföldi *Ocină* s az oláhföldi és magyarországi *Ohaba* helyek a szláv eredetű oláh *ocină* (= atyai birtok, családi birtok) és *ohaba* (ma nem él az oláh nyelvben; jelentése: adómentes birtok, a mely adományozás útján jutott az illető birtokába) szavakkal azonosak. Nálunk *Ocsina* helyek nincsenek, vannak azonban *Ohaba* nevű helységeink. Ezek eredetileg mind oláh községek voltak s nézetem szerint jogi tekintetben is ugyanolyanok, mint a havasalföldiek. Csak azt kell megmagyaráznunk, hogyan került mi hozzánk ilyen *Ohaba* község, mikor a mi királyaink, fejedelmeink csak latin nyelvű okleveleket állítottak ki, a melyekben tehát a szláv *da jest vъ ohabą* kitétel, a melyből az *Ohaba* helynév lett, nem fordulhatott elő. Arra itt nem lehet hivatkozni, hogy az oláh vajdáknak a XIV—XV. század folyamán »Амлашꙋ и фаграшꙋ херцег и Сѣверинскомꙋ банствꙋ господин« [2]) az az »Omlás [3]) és Fogaras herczege és a szörényi bánság [4]) ura« is volt a czímök s így talán ő alattok keletkeztek az *Ohaba* nevek. Nem lehet pedig azért, mert ők *de facto* »Omlás és Fogaras«-nak sohasem voltak urai, bár az oláhok ezt hirdetik, s nem lehet azért sem, mert *Ohaba* nevű helyek Alsó-Fehérben, Hunyadban és másutt is előfordulnak, a hol a vajdák még oláh felfogás szerint sem ajándékozhattak *Ohabá*-kat. Másképp nem tudom a dolgot megmagyarázni, mint úgy, hogy felteszem, hogy a havasalföldi oláh nyelvben volt egy szláv eredetű oláh *ohaba* szó, a melynek *adómentes, örökölhető birtok* volt az értelme. Az oláh bevándorlók ezt a kifejezést áthozták hozzánk is, a magyar királyi donatió alapján magyar embereknek ajándékozott oláh lakosságú falukat az oláhok a maguk nyelvén *Ohabá*-knak nevezték s ez lett később az illető faluk hivatalos neve is. Hogy ehez mit szólnak a mi okleveleink, nem tudom, mert ilyenek nincsenek kiadva sem Hunyad, sem Fogaras megyére vonatkozólag.

Végére értem fejtegetésemnek s a következőket állapítottam meg:

1. A *Lehota* nevű helységek cseh-tót, a *Vólya* nevűek pedig lengyel nyelvű telepítések, még pedig olyanok, melyek bizonyos

---

[1]) V. ö. *Cihac*, II. 233. l.
[2]) Sbornik, IX. 327—333. ll.
[3]) Szeben-megyei község.
[4]) Szörényi bánság = Kis-Oláhország.

Digitized by Google

meghatározott ideig adómentesek voltak. Német nevük *Stift* vagy *Freiung*. A határidő lejárta után kötelesek voltak adózni.

2. Az *Ohaba* az oláhok szláv oklevél-gyakorlatából való szláv eredetű helynév. Havasalföldön jelentett olyan eladományozott falut, a melyet a fejedelem örök időkre felmentett az őt illető adók alól. Ha az adományos élő (nem jogi) személy volt, akkor csak a katonáskodás alól nem nyert felmentést. A falu természetesen apáról-fiura szállott kiváltságával együtt. Az *ohaba* szónak jelentése: *felmentés*. Minthogy pedig a mi *Ohaba* nevet viselő helységeink lakosai oláhok, azt állítottam, hogy e helységek ugyanebből a szláv-oláh »felmentés«-t jelentő *ohaba* szóból veszik nevöket. Hogy azután az *Ohabák* nálunk milyen jogi természettel bíró faluk voltak, azt csakis a mi okleveleink dönthetik el; minthogy azonban ilyen kiadott okleveleket nem ismerek, a kérdést végleg tisztázottnak nem tarthatom.

MELICH JÁNOS.

Digitized by Google

MŰVELTSÉGTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK.

III.

A MAGYAR PATIKA.

Míg hazai kereskedésünk a színmagyar nép kezén volt, a magyar nyelv a kereskedés terén is érvényesült. Kereskedőink idegen szókra, kifejezésekre nem szorultak, mivel saját nyelvük a kereskedésre vonatkozó szókban gazdagabb volt bármely szomszéd ország nyelvénél. Ezek a régi magyar szók a XVII-ik század végén és a XVIII-iknak elején — mikor a régi magyar tőzsérek és kalmárok helyét a bevándorlott örmény, görög, rácz és német kereskedők foglalják el — egészen feledésbe mennek. Csak Debreczenben, a magyar kereskedők fészkében élnek velök még egy ideig. A XVI. és XVII. század folyamán azonban még országszerte egyazon kifejezéseket és szókat használták a kereskedés terén. Mivel a legtöbb ma már ismeretlen, egyet-kettőt megemlítünk közülök. A régi magyar tőzsérek és kalmárok az adás-vevésnél három actust különböztettek meg. Az első volt az *unszolás* (t. i. a kinálás) vagy *megunszolás*. Ezt sok helyen *imádás*-nak vagy *megimádás*-nak is mondották.[1]) Az unszolás vagy az imádás után következett az *áruban indulás* vagy *megárulás*,[2]) a mit olykor *alkuvás*-nak is mondottak. Ha a vevő és az eladó szerencsésen megárultak vagyis megalkudtak, akkor követ-

[1]) Körmendi levéltár: Missiles. 1575 jun. 8-án Beychy Gergely írja: »az zegen ember fel nem vette az penzt, egi nehanzor *imadta megh* vele, mostan is megh adnaja az penzt, ha fel venneje.« Komárom város jegyzőkönyvei igen bővelkednek az ilyen adatokban: pl. »*meg imádta* véle« . . . »házával *meg imádott*, de en nem vöttem meg.« (1. sz. jkv. 1610.)

[2]) Győr város levéltára: Magán családok, fasc. 8. 1615. nov. 18. »ha *megárulhatunk*, kegyelmednek adjuk, . . . az marhát béhozván az vásárra, semmiképen nem árulhatának meg, . . . *áruban indulnék veled* . . . mert 50 vagy 60 forintért is nem próbálnám, hogy most *áruban indulnék veled*, hanem az vásárban hozd be, és ott ha *megárulhatok veled*, meg is veszem.« (nr. 129.) Kecskemét város levéltára: Missiles, 1616 máj. 9. »*árában bocsátották* az marhát, . . . *reá árulni*, . . . az marhából 14 ökröt *megárultam* volna.«

Digitized by Google

kezett a *foglaló* vagy *Szent Miklós pénze* kifizetése.[1]) Külön szóval nevezték a vásáron kivűl való praeemtiót, a minek magyar neve *elősleg-vásárlás* volt.[2]) Az adósok közűl külön szóval nevezték a bizonyos vagy a kétségtelen adóst. »Si debitor — írja egy XVI. századi rendelet — apertus et manifestus fuerit, qui debitum huiusmodi non negat, quique vulgari et materno sermone *zembe valo ados* nuncupatur.[3])

A magyar kereskedők között a XVI. és XVII. században a *tőzsérek* vagyis a marhakereskedők voltak a legtekintélyesebbek. Másképen *alföldiek*-nek is hívták őket. Nemcsak hogy tősgyökeres magyarok, de legnagyobbrészt magyar nemesek voltak. A XVII. század végén és a XVIII-iknak elején *göbölyös gazdák*-nak, *göbölytartó kereskedők*-nek is nevezték őket.[4]) A XVI. és XVII. században a tőzsérséget csak úgy kellett tanulni, mint más mesterséget. Egy-egy város tőzsérei ugyanis czéhbe verődtek s úgy éltek, mint a többi kereskedő czéhek. A győri tőzsérek pl. valóságos czéhet alkottak s még a *tőzsér-körösztölés* szokását is behozták magok közé; azaz, mikor valaki a tőzsérmesterek közé akarta magát felvétetni, *megkörösztölték*, hol három, hol négy forintra. A ki ezt a körösztölőpénzt megfizette, arról azt mondták, hogy *megváltozott*, azaz tőzsér-mesterré lett.[5])

A tőzsérek megbizott kereskedői voltak az u. n. *göböly-gyüjtők*, *sőre-gyüjtők*, *marha-gyüjtők*, a kik megbizóik nevében a marhát a vidéken összevásárolták.[6]) Ilyen kereskedők voltak a *viasz-szedők*, a *tyúk-szedők*, a *bőr-gyüjtők* is, kikkel a régi urbáriumokban számta-

---

[1]) Debreczen város levéltárában olvassuk pl. 1649-ben: »quibus etiam *nummos occupationis* ut vocant *Szent Miklós pénze* persolverunt, quo facto ipsi in primis occuparunt.« (13. sz. jkv. 751. l.)

[2]) Erre már közöltem adatokat a *Magyar Nyelv*-ben.

[3]) Közös p. ü. lt. Miscellanea, XVI. sz. Kelet nélkül. Ugyanez a rendelet mondja: »quod si quispiam causabitur, alium sibi debere, nisi debitum fuerit liquidum, hoc est nisi creditor fuerit apertus, qui vulgari sermone *zembe valo ados* nuncupatur.«

[4]) Kecskemét város levéltára, 1711. Tanácsi rendelet »az *göbölytartó kereskedők*« ügyében. Ugyanitt 1678-ban (a jegyzőkönyvben) olvassuk: »Oláh János és több *göbölyös gazdáknak* törvénye Puskás Miklós és társai *göbölyösök* ellen.«

[5]) Győr város levéltárában van erről a szokásról 1611-ből egy igen érdekes tanuvallomás, melyben a tőzsér-körösztölés töviről-hegyire le van írva.

[6]) Orsz. Levéltár: Kamarai levelek, 1640. »Az törökök micsoda módot tartanak az marhagyüjtésben és miképpen harminczadolnak« czímű tanuvallomásban olvassuk: »Mi időtől az *marha-gyüjtésben* forgolódtam, hogy mikor az marha-gyüjtéshez fogtunk és *hizlaló földre* akartuk hajtani, a harminczadoshoz mentünk s *marha-gyüjtő czédulát* kértünk; ha meg akartuk az marhát indítani, *regiát* kértünk Szatmárt és azzal vittük az barmot.«

Digitized by Google

lanszor találkozunk, mivel igen közönséges foglalkozás volt a mesterségök.

Az igazi tőzséreken kivűl voltak még olyan üzérkedők is, kik a vásárokon a marhát suttyomban megvásárolták s azonnal ott helyben nyereséggel eladták. Ezeket igazi tőzséreknek senki sem tartotta. *Komplár, csihés, köszmér, kuszmér* és *kupecz* volt a nevök. Mivel kontár mesterséget űztek, a tisztes *tőzsér* nevet meg nem érdemlették. A régi városi tanácsok sokat fáradoztak, hogy e kontár kereskedők visszaéléseit megszüntessék. »A sok kuszmér — írja Debreczen tanácsa — elszaporodván, czédula dolgában sok a fraus, és a városnak nem kicsiny kára lévén, végeztetik, hogy ha valaki marhával kereskedik, a vámpénz rajta megvétessék.« [1]) — »Afféle komplárokra, kuszmérekre — írja ugyancsak a tanács 1696-ban — a kik idegen emberhez adván magokat, az ittvalók bosszuságára meg szokták az marhát venni .... és mindgyárást nyereséggel eladják« stb.[2]) Ugyanott a debreczeni jegyzőkönyvekben külön rendeleteket találunk a *kufárokról*,[3]) az *árus görögökről*,[4]) a *kupeczekről*,[5]) meg a *csihésekről*.[6]) A komáromi jegyzőkönyv 1695-ben a következő végzést tartalmazza: »Se kufár, se tőzsér, se *fisér* praeemtiót ne űzzenek.«[7]) A kufárokon néha a kofákat is értették. Az 1699 évben pl. ezt írják: »Az kastély kapuja mellett való színben a minemű *kufár asszonyok* kenyeret, kalácsot, héringet és több effélét szoktak árulni, azoknak mindenike, minden pénteken az uraság zboróí ispitályába tartozik adni egy pénzt.« [8])

Debreczenben külön kereskedő osztályt alkottak a sókereskedők, a kiket az egész országban *sósok*-nak híttak. Emléköket ma is őrzi a *Sósok-útja*. Érdemes megemlítenünk, hogy ezekről a derék és hasznos debreczeni sósokról a város jegyzőkönyveiben úgyszólván semmit sem találunk, pedig a hogy Szeged a török kardja alá került, az erdélyi sónak főtárháza Debreczen lett.[9]) A nyugati városok

---

[1]) Debreczen város levéltára: 1699 évi jkv. 429. l.

[2]) U. o. 1696 évi jkv. 440. l.

[3]) U. o. 22. sz. jkv. 343. l. 1682. »Minden *kufár* és kalmár elsőben nevét feliratván, az helytől kiki egy forintot fizessen« stb.

[4]) U. o. 8. sz. jkv. 90. l. 1618. »Az *árus görögök*, az kik ide városra szoktak járni marhájokkal, hétfőn 12 óráig sátorban árulhassanak, de ne boltban. Szabad sokadalomban pedig 15 napig árulhassanak, míg az sokadalom tart.«

[5]) U. o. Protocollum relationum, 1745. »Tapasztaltatnak ollyatén kupeczek, a kik a marhákat ... a piaczon megveszik, egyik szegletből a másikban állítják s ott ismét nyereséggel eladják, úgy hogy öt-hat kézen is megfordúl egy darab marha azon egy vásárban.«

[6]) U. o. 13. sz. jkv. 1665.

[7]) Komárom város levéltára: 8. sz. jkv.

[8]) Orsz. Levéltár: Urb. et Conscr. fasc. 22. nr. 4. Makovicza.

[9]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 15389. (Salzwesen in Ungarn).

Digitized by Google

jegyzőkönyvei azonban lépten-nyomon emlegetik a debreczeni sósokat. Komárom jegyzőkönyveiben pl. igen sok adatot és tanácsi határozatot találunk a debreczeni sósokról. Az 1678 évi jegyzőkönyv pl. hamishitű, rossz embernek mondja azt, a ki debreczeni sóst visz a szekerén Pozsonyba vagy Nagyszombatba. Ugyanott ilyeneket olvashatunk: »döbröczöni ember után nyalakodik« ..... »Komárom oltalma mellett döbröczönieket hord vásárról-vásárra.«[1])

Sajátságos jelenség, hogy a régi írások és levelezések a kereskedőt az árus embertől, az árust a kalmártól mindig megkülönböztetik ugyan, de a köztök levő különbségről nem szólnak. Csak a kalmárokról adnak elegendő felvilágosítást. Voltak *hátas kalmárok*, a kik áruikat *butyorban* vagy *kalmár-börbönczében* hátukon vitték s így jártak vásárról-vásárra. A Nádasdyak vámján a kalmár »botiortól és fején hozott hun valótól« egy dénárt fizetett.[2]) Léka 1608 évi összeírása is megemlíti a hátas kalmárokat, kik kalmár-börbönczében viszik áruikat, s megírja azt is, mennyi vámot kellett egy-egy börböncze után fizetniök.[3]) Lékának úgy ezen, mint a későbbi évekből való összeirásai a *szekeres* kalmárokat is megemlítik. Ezek vagy *bakó*-szekéren jártak,[4]) vagy pedig *lekötözött* szekéren. Az utóbbi *currus ligatus* (lekötözött kalmár szekér) néven már a középkorban is gyakran szerepel a vámtételek között.

A soproni 1593 évi Vectigal szerint »egy lekötözött kalmárkocsitól 80 dénárt, egy kalmár-börbönczétől, ha nagy és drága marha vagyon benne 80 dénárt, ha pedig kicsin és alávaló marha volna benne 50 dénárt, egy hátas kalmártól 2 dénárt, egy költöző szekértől 80 dénárt, egy cseh boros szekértől 4 dénárt« szedtek.[5])

A kalmár-szekereket nemcsak áruszállításra, hanem kirakodásra is használták. A munkácsi vámszabály pl. ezt mondja: »egy szekérre két vagy három kalmár rakodhat ki, és ha csak egy lészen is, minden szekértől tartozik 12 pénzzel; a *singváltság* két pénz.« [6])

Igen ismeretesek voltak országszerte a *sátoros kalmárok*, a kik egyik szabad sokadalomról a másikra jártak s áruikat sátrakban árulgatták. Ezekkel egy sorban állottak a *nyilas kalmárok*, vagy a *nyílvető sátorosok*. Ezekről a XVI. 'század második felében azt olvassuk, hogy ha sátort akartak csinálni, előbb nyilat kellett vetniök. »Az *nyílvető sátoros* kalmárnak — írja Debreczen város tanácsa —

---

[1]) Komárom város lt. 7. sz. jkv. 1673—1680. Továbbá a 8. sz. jkv. 1684. »az *sósok* penig nem gondolván magok szép végezésével, azon végezést megszegték« stb.

[2]) Orsz. Levéltár: Urb. et Conscr. fasc. 156. 1672.

[3]) U. o. fasc. 75. Leuka, 1608.

[4]) Bakó-szekeren a hazai réz- és vaskereskedők jártak.

[5]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 101. nr. 3. Keresztúr.

[6]) U. o. fasc. 111. nr. 28. Munkács, XVII. sz. Kelet nélkül.

Digitized by Google

ne légyen szabad sátora kivűl másutt fehér marhával kihordozkodni sátorából . . . Ha ki elhagyít *nyilas helyet*, másnak szabad légyen reá állani.« [1])

A nyilas kalmároknál kisebbrendű kereskedőket, a kiknek t. i. sátort vetniök nem volt szabad, *kádas* kalmároknak nevezték. Ezek áruikat kiraktak, de szekerük és sátoruk nem volt, tehát csak olyan butyros vagy bőrbönczés kalmárok lehettek. Másképen *kádas módon, nyíl nélkül levő* kalmároknak is mondták őket. Az ilyen kereskedő sátort nem vethetett, hanem »ha hó vagy eső esnék, olyankor valami ponyvát vagy gyékényt szabad légyen marhája felett felvonni vagy teríteni, hogy kárt ne valljon.« [2])

A kalmárok között olyanok is akadtak, a kik vásárokra és szabad sokadalmakra nem jártak, hanem a városokban egy-egy fa- vagy kő-boltban, vagyis *patikában* ütötték fel tanyájukat s állandóan ott kereskedtek. Az ilyen kalmárokat *patikárus* vagy *patikás* (boltos) kalmároknak nevezték.

A régi *patika* szót a gyógyszertárral összetévesztenünk nem szabad. Patikáink és patikás vagy patikáros kalmáraink t. i. már akkor is voltak, mikor a gyógyszertárakat még nem ismerték. A régi *patika* szót tehát a mai értelemben használnunk nem szabad, mivel az nem patikát (gyógyszertárat), hanem kalmárboltot, kereskedést jelentett.[3]) Nyelvtörténeti szótáraink szerint ugyan a *patika* csak *gyógyszertár*-t jelent, de ez a magyarázat hibás. Mert magyar városainkban még a XVI-ik században sem voltak gyógyszertárak, annál kevésbbé az előző századokban. Egyik-másik nagyobb német városunkban a XVI-ik század közepén találunk ugyan már *apothecarius*-t, de még ezek a német apothecariusok sem voltak gyógyszerészek, hanem fűszer-kereskedők. Kassán 1550 körül szerepel pl. bizonyos *Antoni Maria Apothäker*. Ez az *apothäker* a pozsonyi harminczados kimutatása szerint csak úgy járt szekerével Bécsbe és Lipcsébe, mint a többi kereskedő, s nem is annyira gyógyító szereket, mint inkább fűszereket szállított. Az 1557 évben pl. a szekerén több csomag írópapirost, ezer czitromot, két láda narancsot, 140 font borostyán levelet, 160 icze faolajat vitt

---

[1]) Debreczen város lt. 3. sz. jkv. 1570—1580. 493. l. A nyílvetés igen közönséges dolog volt. A szekeres emberek pl. Debreczenben *nyílvetés* szerint jártak. (18. sz. jkv. 1667—1670.) 1683-ban a tőzsérekről olvassuk ugyanott: »az úton nyilat vetvén, bírádnak tettél.« (U. o. 22. sz. jkv.)

[2]) Debreczen város lt. 3. sz. jkv. 1570—80. 493. l. »Az nyilas kalmárok között és az kádas módon nyíl nélkül levők között, kiknek sátoruk, szekerek, marhájok mellett nincs, az árulás dolgából az tanács ilyen rendelést tett, hogy afféle kádasoknak is szabad legyen az marhájokat árulni az sátorokon kívül, hol nékiek hely rendeltetik.«

[3]) A' görög ἀποτίθημι igéből, melynek jelentése: eltesz, félretesz.

Digitized by Google

Kassára.[1]) Ugyanezen időtájt Pozsonyban két német apothecarius is szerepel. Kamper harminczados ezekről azt írja, hogy finom *confecteket*, mindenféle *czukrot, mandolát, marczipán tortákat* nagy mennyiségben hoznak Pozsonyba, s patika helyett *vegyes* kereskedést tartanak.[2]) Jellemző a két pozsonyi patikárius áruira, hogy a Pozsonyban fogva tartott szász herczeg részére a finom csemegéket állandóan ők szállították. S mivel a fogoly herczeg tartása a magyar kamarának havonkint ezer forintnál többe került, elképzelhetjük, mi mindent szállíthattak részére a pozsonyi patikáriusok.[3])

Hogy az ilyen német patikás kalmárok némi gyógyító füvet, vizet és kenetet is árultak, ez még nem tette őket gyógyszerészekké; mert ezeket a gyógyszereket minden úri háznál, minden szatócsnál megtalálhatjuk. De szorosan vett gyógyszereket nem is árulhattak, mivel ilyeneket külföldön sem kaphattak. A ránk maradt régi Vectigalok világosan megmondják, mit árultak e patikáriusok. A *species et aromata* rovat alatt megtaláljuk azt a nehány áruczikket, a mit ők patikáikban tartottak. Ezeket a czikkeket ma a fűszerkereskedők szokták árusítani.

Mivel a mai értelemben vett patikáink nem voltak, nálunk a gyógyszereket úr és szegény ember maga készítette. Ezen gyógyszerek legtöbbje a mezei és kerti gyógyító füvekből és azok virágából készült. Ezen füvekből és virágokból párolás útján készítették a *fűvizeket* és *virágvizeket*. A régi összeirásokból láthatjuk, hogy a magyar családok házi szerszámai között mindig szerepelnek a *virágvíz-vevő csős rézedények*, azután az *olajütők*.

A mi szerre a fentebbieken kivül szükségök volt, a hozzávalót a kalmárok patikájában vagy boltjában vásárolták s otthon a kézről-kézre járó recipék szerint magok készítették el. Nagy uraink, ha valami ritkább gyógyszerre volt szükségök, azt Bécsből és Prágából hozatták. Onnan hívták az orvosokat is, kik a magok készítette orvosságokat magokkal hozták. A XVI-ik századi levelezések mindenre számtalan példával szolgálnak. Ha uraink közül valakire olyan betegség nehezedett, a mire otthon orvosság nem akadt, első dolga az volt, hogy leveleivel vagy lovas szolgáival az ismerős családoknál *orvosság után tudakozzék*. A ki bírta, az ilyen esetben orvoshoz is for-

[1]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14342. Verzaichnuss, was die Buerger von Kascha auf Kays. Maj. befreyung von guetern alhie am dreisigist angesagt und durchgefürt.

[2]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14362. 1573. Mauricz György (pharmacopola) és Catharina Gaster (pharmacopola) volt a két pozsonyi patikárius. A kettőnek folyamodása is van (de querelis pharmacopolarum Posoniensium). A magyar kamara is azt írja róluk 1573 jul. 17-én, hogy »etiam alia aromata ab ipsis introducerentur, ac in quaestum proprium divenderentur.«

[3]) U. o. Mordax Jakab pozsonyi porkoláb számadásai.

Digitized by Google

dult. Nádasdy Tamás családja pl. hasonló esetekben Bécsbe küldötte embereit. Sárkány Antal jelenti a többi közt 1558-ban Bécsből: »Két doktorhoz mentem vala az kis uramnak való *orvosság tudakozni.*« [1]) Fraxinus (Szabó) Gáspár, a ki a XVI-ik század közepén a legkeresettebb magyar orvos volt, betegeinek maga készítette orvosságait küldözgeti.[2]) Igy tesz Pestalotius orvos is, ki gyógyítgatás közben a Batthyány családot a protestáns vallásra térítette. Az 1573 évben pl. *diamoron*-t, *rob de ribes*-t, *aqua prunellae*-t és *rózsás mézet* küld Batthyány Boldizsárnak.[3]) Zrínyi Doricza 1569-ben a miatt panaszkodik, hogy férje (Batthyány Boldizsár) örökösen csak purgáczióval gyógyítja. »Egyebet nem tudnak adni — írja — hanem csak purgácziót; csaknem meghaltam, soha ilyen beteg nem voltam.« [4]) Batthyány Ferencz özvegye 1570 nov. 27-én a marás ellen ilyen orvosságokat ajánlott: »Im küldöttem — írja — *fagyal bogarakat;* az kiket megmart, mindeniknek hármat-hármat adjon Kegyelmed meginni benne; továbbá az folyó vízbe mossák magokat, és az minemű ruhába megmarták, levétesse velek és más ruhába öltözzenek. Mondják, hogy igen jó az *ruta* is enniek.« [5]) Ugyancsak Batthyány Ferenczné 1571-ben fiának olyan vizet küldött, mely »az fejfájásról igen jó.« »Az ember — írja — az ki efféle vizeket csinálta nekünk, megholt.« [6]) Bejcsy Gergely 1573-ban így könyörög gyógyszerekért: »Ha Kigyelmednél volna valami orvosság, küldene mind arenáról, mind kólikáról.« [7]) Zrínyi György 1573-ban (jun. 30-án) sógorától italt kapott, hogy »megindítsa benne az követ.« [8]) Thurzó Ferencz ugyanazon év nov. 24-én Batthyánynak azt írja, hogy Krakóból orvost hozatott, a ki orvosságokat is hozott magával. »Im — írja — Kegyelmednek küldöttem *medve epéjét*, kérvén, vegye jónéven.« [9]) Petheő János 1570 szept. 10-én Batthyány Boldizsártól kért orvosságot. »Az nagy Úristenért — írja — Kegyelmed engem ne feledje el egyszer az aréna ellen való jó vízzel meglátogatnia, mert meghalok az Kegyelmed ezbéli segítsége nélkül.« [10])

Sokszor megesett, hogy az ilyetén orvosságok helyes használata módját sem ismerték s csak úgy találomra éltek velök. Petheő Gáspár pl. 1622-ben egyik levelében ezt írja: »Küldtem vala be egy szolgámat udvarbíróné asszonyomhoz csak *orvosságok tudakozni.*

[1]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle levelek.
[2]) U. o.
[3]) Körmendi levéltár: Batthyány Boldizsár levelezése.
[4]) U. o.
[5]) U. o. Ujvár. 1570 nov. 27.
[6]) U. o. Missiles.
[7]) U. o.
[8]) U. o.
[9]) U. o.
[10]) U. o.

Digitized by Google

Most hozák Nagyságod levelét, mint kell az savanyú vízzel élnem. Első nap négy meszelyt, másnap nyolczat ittam, és ez elmult szombaton harmincz meszölyre ment; azonban mind purgált; megcsömörlöttem az feles víztűl. Annyira megutáltam ételt-italt, hogy ugyan igen megalíltam utánna, az gyomrom penig semminemű ételt nem akar bevenni; az savanyú vizet sem tudom immár mi módon kell innyom. Az hurut és az fulladás háborgat, kérem ne hagyjon az Istenért orvosságok nélkül.«[2])

Az előkelőbb törökök, főleg a budai pasák, ép úgy *tudakoztak* orvosság után. Az 1560 év decz. 11-én pl. a budai pasa Paksy János komáromi főkapitánynak írta barátságos levélben, hogy lábaiba esett a fájdalom. Kérve-kéri Paksyt, küldene neki arról való olajat, s ha ilyen kéznél nem volna, hozatna számára Bécsből. Az árát becsülettel megfizeti.[2])

Az ilyes orvosságokat kérő leveleknek se szeri se száma. Jellemző a XVI-ik századi viszonyokra, hogy még legelőkelőbb családaink sem tudtak bábára szert tenni. Bánffy Istvánné pl. 1571 szept. 8-án a bábát kereső Zrínyi Doriczának (Batthyány Boldizsárnénak) ilyes dolgot írt vala: »Most egy jó tudós asszonyember nélkül igen szükös volna Kegyelmed, hogy ki körüle lenne, mikor annak ideje eljő ... Körülünk nincsen afféle asszonyállat, a ki abban tudós és okos volna, mert ha hol tudhatnám, nem tudom mit kellene is neki adnom, de mindaddig járnék utánna, hogy ide hoznám.«[3])

Ha uraink itthon a patikákban orvosságot szerezhettek volna, bizonyára nem küldik embereiket Bécsbe, Krakóba és Prágába; bizonyára nem szalasztják őket orvosságért egyik háztól a másikhoz. Ha a XVI-ik században gyógyszerek dolgában így állottunk, bizonyos, hogy az előbbi időkben még kevésbbé lehet szó nálunk gyógyszertárakról. Patikáink azonban feles számmal voltak, csakhogy a patika nevén nem gyógyszertárakat, hanem boltokban levő üzleteket értettek. A bécsi codexnek ezen sora is: »megtörettetének az csűrök, eltékozlattattak az patikák« — az üzletekre s nem a gyógyszertárakra vonatkozik. De hegy a *patika* szónak ilyetén jelentéséről meggyőződjünk, közelebbi adatokat is kell látnunk. Irott emlékeink az ilyen adatokban eléggé bővelkednek s így szótáraink hibás magyarázatát nem nehéz helyreigazítanunk. Regécz 1626 évi összeírásában ezt olvassuk: »*Patika vagy kalmárok szállása.* Vagyon két patika, az ki bírja, annuatim egyiktől fizet hat frtot.«[4]) Munkács XVI. és

[1]) U. o. levél Poppel Évához.

[2]) Cs. és kir. állami levéltár: Turcica, 1560. »ad pedes meos dolor incidit, vestra igitur dominatio huiusmodi oleum mihi mittat, admodum rogo« stb.

[3]) Körmendi levéltár: Missiles.

[4]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 66. nr. 31. 1626.

Digitized by Google

XVII. századi összeirásai [1]) mindig megemlékeznek a patikás kalmárokról. Ezek a XVII-ik század végén huszan-huszonkętten voltak Munkácson. Az 1690 évi összeirás a nevezett patikákról ezt mondja : »*Kalmárok patikája proventusa.* A boldog üdőben, míg a város ép vala, és a kereskedő rendek is a maguk kereskedésekben nem impediáltattak, magok is el nem fogyatkoztak, sem szegényedtek, el vala rendelve proportionaliter a maga értéke és kereskedése szerint ki mennyit adjon, de mindazon móddal való determinatiók a sokszori elpusztulás és elszegényedés miatt elváltoztak és elhagyattak. Mostan pedig az kik *piaczos kereskedő rendek* volnának, azoknak esztendős taksájok az ő szegénységekhez képest ekképen determináltatott« stb. stb.[2]) E determinatió szerint Munkácson még mindig huszonegy patika és ugyanannyi patikás kalmár volt. Az 1693 évi összeírás is megemlíti a *sokadalmazó árus görögök részére épült patikákat.*[3]) Sárospatakon is állandóan sok patika volt. »A sárospataki görögök — mondja az egyik összeírás — *patika-bért* fizetnek az alább megírt mód szerint. Kalmár Gergely patikája is az görögök patikáival egy sorban vagyon.« A magyar kalmárok ez évben *tíz patika* után fizettek bért, a görögök kilencz után.[4]) Az egyik ónodi patikáról ezt olvassuk : »Ugyanezen korcsmaház udvarán in 1667 épittetett egy *patika,* tapaszos, gerendás, deszka-padlásos ; ajtaja leeresztő, táblája duplás retezes. Ezen patikának taksája annuatim 4 tallér.«[5]) Erről a patikáról 1670-ben már ezt írják : »Az mely patika az praecedens urbariumban iratik, hogy 7 frt 20 dénár taksa fizetés alatt volt, azt urunk ő Nagysága mostan elhányatta onnat.«[6])

Regécz patikáiról olvassuk 1693-ban, hogy »patikás kalmárok is voltak eleitűl fogva, de az patikáktúl semmi contributióval nem tartoztak, hanem minden héten minden kalmár tartozik az városnak egy-egy pénzzel.«[7])

A tállyai városházáról 1689-ben azt írják, hogy *apró patika* van benne hat. Az egyik patikában — mondja az összeírás — ő Nagysága lőre-korcsmája continuáltatik, az harmadik patika gyakrabbacskán üresen áll.[8])

De nemcsak a városokban, hanem egyes kastélyokban is találkozunk patikákkal, azaz boltokkal. A régi összeírások e tekintetben is elegendő adattal szolgálnak.[9])

---

[1]) Közös p. ü. lt. Hung. és Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 18. 19.
[2]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 19. nr. 7. Munkács, 1690.
[3]) U. o. 1700-ban is még mindig 21 patika volt. Fasc. 19. nr. 9.
[4]) U. o. fasc. 41. nr. 22. Sárospatak, 1693.
[5]) U. o. fasc. 25. nr. 39. Ónod, 1670.
[6]) U. o. nr. 38.
[7]) U. o. fasc. 66. nr. 52. Regécz, 1693.
[8]) U. o. fasc. 61. nr. 12. 1689.
[9]) U. o. fasc. 21. nr. 16. 1684., fasc. 66. nr. 54. 1697. stb.

Digitized by Google

Ha tudjuk, hogy a régi patikák nem gyógyszertárak, hanem a *piaczos kereskedő rend* boltjai voltak, úgy sok oly dolgot könnyen megmagyarázhatunk, a mit nyelvtörténeti szótáraink segítségével megfejteni nem tudnánk.

A régiek minden oly dolgot, a mit a boltban (vagyis patikában) vásároltak, *patika-szerszám* névvel neveztek. Ezek a patika-szerek vagy patika-szerszámok azonban távolról sem voltak gyógyszerek, jóllehet a patikás kalmárok gyógyszereket is árultak boltjaikban. Több patikás kalmár boltjának, azaz patikájának összeírása ránk maradt, s így megtudhatjuk, mi mindent árultak boltjaikban. A XVI. és XVII. században még meglehetősen kevés árut találunk a patikákban. Szövetek, házi czikkek és gyógyszerek voltak a rendes áruk. A XVIII-ik században azonban már rengeteg sokfélét találunk egy-egy patikában. Losonczon pl. 1761-ben Pitkovics József patikájában *hétszázhuszonhat*-féle áruczikket írtak össze. Ezen áruk közt volt: késvas vagy klinga, vegyétett gomb, kelnesi galond (42 rőf), csillagos sík paszomány, beszterczei fésű, kényesű, vízi kaláris és metszett kaláris, czapás selyem, ibrik, veres fejtő (3 vég), szivárványos és sátironyos háló süveg, kék káfa (2 rőf), síkos kalantajka (4 rőf), maszlag, ördögszar,[1]) kánfor, herbatea, cziczkartony (2 rőf), vesszős szúnyogháló, enyves vagy viaszkos vászon, timsó, rápe (1½ rúd), sváb kása, sárga gyömbér, tajtékpipa, hányott gerint-bőr, festett gerint-bőr, itató papiros, mozolán, morvai hedegű, kicsiny hedegűcskék, fül- és fog-tisztító, 24 kötés facsörgő, bádog csörgő, beszterczei alávaló kréta, ólom-czin, kékkő, kandra gyöngy, debreczeni pipa, tobákos fazék, kisütött ostormenta, fa-pipaszár, halhéj, kinrusz, kék és vörös berzseny, csobolyó, magyar dohány, lencse, borsó, mák, rocska, háj, szurok, bécsi csik, lécz-szeg, veres györgy, gáliczkő, tömjén, czipőcske, gyöngyös nyakszorító, czimádra tő, réznyelű ollócskák, spanyol tő, facsap, kardszíj, mosó fű, babér, habos pántlika, 12 csomó dromb, gombkötő csont, kalamáris, máz, pantallér lódinggal, juhász furoglya, hévér, basa dohány, paraszt nyereg, asszony szőrháló öv, fél gyászos legyező stb. stb.

Ime egynehány azon sok patikaszerből, a mit Pitkovics József patikás kalmár boltjában árultak. Mint láthatjuk, a patika-szerszámok között gyógyszerek is akadnak ugyan, de nagyobb részök mégis közönséges kereskedelmi czikk.

Ha tudjuk, mi mindent mondottak nálunk patikaszernek, nem kell mindjárt orvosságnak tartanunk minden olyas dolgot, a mihez

---

[1]) Ördög-ganéjnak is mondták. A gróf Zayak zay-ugróczi levéltárában a szarvasmarhák betegségére való orvosságos könyv van a XVII-ik századból kéziratban. E könyvben olvastuk: »Patikából végy castoriumot kit *ördög ganéjának* hínak az magyarok büdössége miatt.«

Digitized by Google

a régiek a *patika* szót tették. Mivel a patika elsősorban boltot jelentett, tehát a patikás- vagy patika-czikkek boltban árult, bolti áruczikkek voltak. Ilyen volt pl. a XVI-ik században gyakran szereplő *patika-gyertya* is, a mit másképen *olvasó* vagy *bécsi gyertyának* is mondottak. Patika-gyertyának azért nevezték, hogy megkülönböztessék attól a kezdetleges gyertyától, a mit otthon a *gyertyamártó asszonyok* csináltak a gyertyamártáshoz való bödönkékben. A gyertyamártás oly közönséges foglalkozás volt, hogy ezt is a jobbágy-szolgálatok közé sorozták. Huszt összeírásában pl. ezt olvassuk: »*Bélcsinálni, gyertyamártani*, rostálni asszony népeket adni tartoznak.« [1]) A mártogatás útján otthon készült gyertyák azonban igen kezdetlegesek voltak. Az urak tehát az öntött, formás patika-gyertyát (bolti gyertyát) használták.[2])

A XVII-ik század második felében (előbb nem) a *patika* szónak újabb jelentésével találkozunk. Ez időben a magyar úri családok *patika* néven azt a ládát vagy almáriomot nevezték, melyben a virág- és fűvizeket s egyéb keneteket tartották. Ilyen *patika* vagy *patikás láda* az egykorú összeírások szerint minden úri házban akadt egy-kettő. Nádasdy Ferencz pottendorfi várában pl. 1669-ben említtetik egy *kis apatéka ládácska*, azután *fekete aranyos bőrtokban egy ezüst patika*, s végül egy *úti patika*.[3]) Keresztúr 1669 évi összeírása *patika-házat* említ, melyben hét muskatér, vízégetni való medencze (cséve rajta), réz medencze fogattyúkkal, deszkás láda, tűzhelyre ágas vas, malomhoz való gerend-karika és öreg kötél volt. Ugyancsak Keresztúron *patikához való újkeresztyén edényeket* is említenek.[4]) Zrínyi Péter csáktornyai ingóságai közt is volt egy »cistula in forma farmacopeae potioribus requisitis destituta.«[5]) Forgách Ádámné javainak 1683 évi összeírásában szerepel »egy *patika-forma rekesz*, egy kis *patika-forma ládácska*, egy zöld *patika-szerszámtartó* almáriom, melyben feles üvegek vannak, egy csobolyócska réz abroncsos és két kicsiny *patika-forma* czifra almáriom.« [6]) A zboróí fejedelmi kastélyban 1684-ben szintén említenek hasonló almáriomot, de nem mondják patikának.[7]) Thököly Imre késmárki javai közt már világosan *patika-ládát* mondanak.[8]) Apafi hagyatékában több patikát

[1]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 123. Huszt, 1673.

[2]) Az Okl. Szótár a patika-gyertyát nem tudja megmagyarázni. Pedig ha a patika szó jelentését tudjuk, a magyarázat igen könnyű.

[3]) Közös p. ü. lt. fasc. 15431.

[4]) U. o.

[5]) U. o. fasc. 15432. 1671.

[6]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 52. nr. 36. 1683.

[7]) U. o. fasc. 21. nr. 16. 1684. »Egy három fogású, vizek tartására almáriom, 24 vizek tartani való üvegek benne, kikben különféle vizek vannak.«

[8]) Közös p. ü. lt. fasc. 15431. A latin nyelvű összeírás ezt mondja: »cistula in qua pharmacopea varia comprehenduntur.«

Digitized by Google

találunk ; az összeírás felsorolása szerint : »theca ex ligno nigre picta, continet theculas ex tilia 5, cum pixide unguentoria, acu capillari ; theca campestris apothecaria ex ligno cupressus, continet thecas 29.« [1]) A patikás ládában természetesen fűszereket is tartottak. Németűl az ilyen patikás láda vagy patika neve *gwirtzlad* volt. Thököly ingóságainak 1671 évi összeírásában szerepel : *appotekl oder gwirtzlad.*[2])

Az ilyen patikának nevezett ládákat az urak utazáskor és táborozáskor magukkal vitték. Innét van a *tábori patika* elnevezés. Mondanunk sem kell, hogy e patika-ládákat a magyar családok azért tartották és hordták mindenütt magukkal, mert a legtöbb magyar városban gyógyszertár még mindig nem volt.

TAKÁTS SÁNDOR.

---

[1]) U. o. fasc. 15483.
[2]) Közös p. ü. lt. fasc. 15431.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Az ókori nevelés története. Vezérfonal egyetemi előadásokhoz. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából írta *Fináczy Ernő.* Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. V, 2, 307 l.

Az ókori nevelés története igazában kívül esik közlönyünk keretein; de a tárgy általános érdekessége és a szóban forgó mű jóravalósága arra késztet, hogy róla — ha röviden is — megemlékezzünk.

A kritika józan törvényei szerint a bírálónak azon czél szempontjából kell a művet bírálnia, a mit a szerző maga elé tűzött. *Fináczy Ernő* határozottan megjelölte műve czélját, midőn a czím — *Az ókori nevelés története* — után ezt illeszté: *Vezérfonal egyetemi előadásokhoz.* A szerző kijelentésénél fogva tehát műve nem tisztán a tudomány evolutiója, hanem a gyakorlati didaktikai czél tekintetéből esik bírálat alá.

Legelső kérdés: Vajjon szükség volt-e ezen vezérfonálra?

Hazai irodalmunkon végigtekintve, arra a tapasztalatra jutunk, hogy *egyetemes* paedagogiai irodalmunk nagyon szegény. *Kiss Áron* nevelés- és oktatástörténeti kézikönyve rövidre fogott tartalmánál fogva inkább csak útmutatóúl szolgálhat, *Lubrich Ágost* neveléstörténelmi munkája pedig három hatalmas kötetnyi terjedelmével szinte elnyomja az olvasót. *Acsay Antal* műve: *A renaissance Itáliában*, meg csak egy korszakot ölel fel. Ezeken kívül *egyetemes* paedagogiai irodalmunk inkább csak részletkérdésekkel foglalkozik.

És mindezzel szemben az a tény áll előttünk, hogy középiskolai tanárjelöltjeink mindegyike köteles a paedagogiából és ennek történetéből vizsgálatot tenni, mielőtt középiskolai tanári oklevelet nyerne; kézikönyvről azonban mindeddig nem gondoskodtunk. Már ezért is örömmel köszöntjük *Fináczy* könyvét, mely ezt a nagy hiányt akarja pótolni.

Digitized by Google

Mármost az a fontos kérdés vár eldöntésre: vajjon Finánczy munkája mint tudományos kézikönyv megállja-e helyét?

A külföldi tudomány a paedagogia történetét a mult század folyamán jeles művekben dolgozta fel. Finánczy, mint a paedagogiának a budapesti tudomány-egyetemen tanára, hivatásához mérten, szaktudománya irodalmának széleskörű ismerete és tanulmányozása alapján oldotta meg feladatát.

Műve négy részre oszlik: a keleti népekről, a görögökről, a rómaiakról és a zsidókról szóló részekre.

A *keleti népek* közül a chinaiak, egyiptomiak, hinduk és perzsák nevelésügyével foglalkozik, bevonván tárgyalásába a társadalmi viszonyokat és a művelődés alakulását is. Kár, hogy — tekintettel a legújabb világpolitikai változásokra — a keleti népek főbb typusainak rajzába nem vette föl a *japánokat* is, a kik felé a mai nemzedék fokozott érdeklődéssel fordúl s ismerni kívánja azon nép szellemi életének csiráit, melynek tettei előtt az egész világ bámulattal áll meg.

A *görögökről* szóló részt a görög nép és görög szellem magasan szárnyaló ismertetése vezeti be. Mind ebben, mind a görög nevelés korszakait ismertető fejezetben, szerzőnk a görögökről általában beszél, s az olvasó azt gondolná, hogy mindez az egész görög népre vonatkozik. Pedig nem így van. Mert — mint a szerző később (60. l.) maga is mondja — »azok a korszakok, melyekről idáig szó volt, főleg a nagy többségben levő *iónnépek* nevelésének fejlődésében állapíthatók meg. Mert, a midőn általában görög nevelésről szólunk, első sorban az *iónokra* s ezek közül megint különösen az *attikaiakra* gondolunk.« De meg a szerző a *görög szellem* általános képében (17. l.) ügyes vonásokkal magyarázza meg, hogyan vált a görög szellem *hajlékonnyá*, később (61. l.) mégis így ír: »Mert ha az *iónoknak* csodáljuk *hajlékonyságát*, a *dórokban* az erő és *hajthatatlanság* köti le figyelmünket.«

Szerintem az általánosításban ennyire menni nem lehet. S az egész hiba csak a czímben van; mert ha a szerző »a görög nép és görög szellem« s »a görög nevelés korszakai« cz. fejezetek élén a *görög* szó elé az *ión* nevet is oda tette volna, akkor a fejezetek czíme nem mondana többet, mint a mennyit az említett fejezetek elmondanak, s a részlet nem volna ellentétben az általánossal.

De ha a szerző az általánosítás kedveért az eredeti czímekhez ragaszkodnék, akkor is a fejezetek élén kellene megjegyeznie s nem ezek után (60. l.), hogy itt tulajdonképen nem minden görögről, hanem csak az iónokról lesz szó.

A görög nevelésben megkülönbözteti szerzőnk a *homéri* kort; a *régi nevelés* korát, mely a perzsa háborúkig terjed; az

Digitized by Google

új nevelés korát, mely a Kr. e. 338 évvel záródik; végül a *kosmopolitikus* kort, melynek határköve a Kr. utáni 527 esztendő. A nevelésügy fejlődését az egyes korszakokban külön-külön tárgyalja, helyenkint az eredeti kútfőkből vett tanulságos szemelvények közbeszövésével. Helyesen tette, hogy mind itt, mind művének egyéb részeiben kivonatos ismertetés helyett gyakran magukat az eredeti forrásokat szólaltatja meg s ezzel a paedagogia története tanulmányozójának módot nyujt az ókori classikusok idevágó irodalmi termékeinek megismerésére, másrészről pedig fölöslegessé teszi a paedagogiai olvasókönyvet. Ezen szemelvényeket részint a legjobb nevű írók, részint saját fordításában adja. Fordításainak helyességéről szerzőnek classica-philologiai szaktudása kezeskedik.

A *dór* nevelés rövid rajza után az *athénei* nevelés tényeit sorolja fel, a mint ezek a gyakorlati életben végbementek. A szellemi és testi nevelésen kívül felöleli az erkölcsi, aesthetikai, politikai, katonai és női nevelést is.

A görög nevelés elmélkedőiről szóló fejezetben megismerkedünk azon paedagogiai elméletekkel, melyeket jeles görög gondolkodók a nevelésre nézve felállítottak. Itt *Xenophon, Platon* és *Aristoteles* jelennek meg előttünk.

Xenophon *Kyrupaideia*-ját nem szabad a perzsa nevelés forrásának, vagy a görög állami nevelés leírásának tekinteni, mert az semmi egyéb, mint Xenophon eszméje a nevelésről.

Platon az *Állam*-ban (Πολιτεία) és a *Törvények*-ben »a nevelés problemáját politikai keretben ugyan, de teljes részletességgel és rendszeres összefüggésben tárgyalja.« S habár mindazt, a mit ő az *Állam*-ban írt, a gyakorlati élet a maga egészében nem fedezte, sőt jelentékeny részben csak Platon eszményének kell tartanunk, mégis felségesen csendül meg művében, hogy »az életnek semmi más feladata nincs, mint az *igazság* és *erény*. Egyedül ez szerezheti meg a földi létünk alatt elérhető viszonylagos legnagyobb boldogságot s ez készíti elő lelkünket a földöntúli örök boldogságra. Mert testünk el fog enyészni, de lelkünk halhatatlan. A lélek a test feloszlása után is tovább él s megkapja jutalmát a jóért, büntetését a gonoszságért.« (135. l.)

Ennek s hasonló nyilatkozatoknak alapján jogosan ír szerzőnk ekképen: »Valóban, Platon mondotta ki először teljes nyomatékkal, hogy más rugója és mozgatója az igazi nevelésnek nem lehet, mint az *erkölcsösség*. A tudomány nem végczél, csak eszköz a czélhoz, a jóhoz. Az ember azért foglalkozik vele, hogy itt, ebben a látszatvilágban igyekezzék önmagából kiformálni a maga isteni, eszmei valóját. A tudományok csak akkor értékesek, ha az embert jóvá teszik ... Az erkölcs, ama bizonyos

Digitized by Google

középponti fényes nap, a nagy egység a mindenségben, ez Platon szemében az egész világ irányító elve, s ez vonúl végig abban a nevelésben is, melynek körvonalait Államában megrajzolja. Rendszerének e mély erkölcsi tartalma az, mely számára minden idők érdeklődését biztosíthatja.« (141. l.)

Platon *Törvényei* felette állanak az *Állam*-nak, mert itt csak egy eszmei államot rajzol meg, amott már a gyakorlati életet is szemmel tartja; miért is a nevelésre vonatkozó elvei is közelebb vannak az élethez.

Az első paedagogiai tudományos elméletet Aristoteles írta meg a *Politiká*-jában. Ebben mondja ki, hogy a nevelés czélja az embernek boldoggá tétele. »Míg Sokrates és Platon azt hirdetik, hogy az erény csakis a tudásban gyökerezik, tehát tanítható, addig Aristoteles azt vallja, hogy az erény az észnek megfelelő cselekedtetés eredménye, vagyis nem az oktatásban, hanem a szorosan vett nevelésben bírja gyökerét.« (168. l.)

A *gyermekek neveléséről* szóló munka, melyet Plutarchosnak tulajdonítanak, nemcsak tartalmánál fogva, hanem azért is figyelmet érdemel, mert belőle látjuk meg, miként játszódik át az írók felfogása az állami nevelés teréről a családi és egyéni nevelés körébe.

A *rómaiak* nevelésügyét ugyanazon rendszerrel írja meg szerzőnk, mint a görögökét. A római nép és szellem tömör festése után a római nevelés korszakaival ismerkedünk meg. Az első korszak a királyságot és a köztársaság első századait öleli fel Kr. e. 300-ig, mit a *nemzeti nevelés* korszakának nevezhetünk. A második korszak Kr. e. 146-ig, a harmadik meg Kr. e. 146-tól a nyugatrómai birodalom megdőléséig (Kr. u. 476.) terjed. A szerző ezen korszakok jelenségeit a korviszonyokból vett háttérrel tárja elénk.

A római nevelés rendjét oly alakban ismerjük meg, a mint az augusztusi kor nevelésügyének tényeiből alakúl meg. Látjuk a kis gyermek gondozását születésétől kezdve a fejlődésnek minden fokozatán. Az olvasás, írás és számolás megtanítása; a grammatikai oktatás egész rendszere; a rhetorikai iskolák működése és feladata világos képben jelennek meg.

A római nevelés elmélkedői között *M. Porcius Cato, M. Terentius Varro, Cicero* és *L. Annaeus Seneca* keltenek figyelmet; de a neveléstörténet szempontjából mindegyiköknél érdemesebb *Quintilianus*, ki a rómaiak közűl egyedűl írt rendszeres paedagogiai elméletet. Quintilianus *Institutionis oratoriae libri duodecim* czím alatt a szónoki nevelés egész rendszerét megírta. Az általa fejtegetett paedagogiai elvek között legfőbbek: a kis gyermek környezete; mikor kezdje meg a gyermek a tanulást és

Digitized by Google

az idegen nyelv tanulását? otthon vagy nyilvánosan tanuljon-e a gyermek? A tantárgyak sorában Quintilianus a grammatika és a rhetorika anyagát részletesen fejtegeti és kimondja, hogy »a tökéletes szónoknak jó, becsületes, erkölcsös embernek kell lennie.« Helyesen jegyzi meg erreInáczy Ernő, hogy »Quintilianusban tehát él az a meggyőződés, hogy az általános műveltség elhatározó kelléke nemcsak a tudás, hanem az erkölcsiség is.« (273. l.)

Ináczy munkája a *zsidók* nevelésügyével záródik, melynek történetében *négy korszakot* különböztet meg. E korszakok azonban csak az intézményekre, nem a nevelés szellemére nézve különíthetők el egymástól. A zsidók felfogását a nevelésről, a családról és a nőről, az ó-szövetségből vett idézetek tárják fel előttünk.

A mű czélja szempontjából, de általánosságban is nagyon becses azon *irodalmi tájékoztató,* melyet a szerző az egyes részek után közöl. Ezen bibliographiai egybeállítás az ókori neveléstörténet legkiválóbb termékeivel ismertet meg bennünket, sőt több helyen rövidre fogott tartalmi kivonatot és kritikai tájékozást is nyujt. Természetes, hogy még egyéb idevágó művek is vannak; de itt teljességről szó sem lehet s a kiválasztásban a szerző egyénisége érvényesül. Itt találkozunk többször utalással a feldolgozás forrásaira, melyeknek megnevezése tárgyalás közben is gyakran előfordúl. A források részletesebb megjelölését tudományos kézikönyvnél nem szabad követelnünk.

Kár, hogy a szerző a tartalom-jegyzékben megelégszik a fejezetek czímeinek felsorolásával s nem terjeszkedik ki a tartalom vezérszavainak közlésére is. A *tartalom-jegyzék* úgy a hogy van, nem hű tükre a mű gazdag tartalmának.

Ináczy egész művén az avatott szakember tudása, fáradhatatlan szorgalma és lelkiismeretes gondossága vonúl végig. Művének stylusa világos, folyékony és előkelő; lelkesedésének hevülete csak itt-ott ragadja szónokiasságra. És van ebben a munkában még egy jelenség, a mit örömmel emelek ki. Minden lapján érezhető az a szeretet, melylyel szerzőnk a nevelés eszméjén csüng és hisz az emberiségnek a nevelés útján végbemenő fejlődésében. Ez a hite kétségkívül termékenyítőleg fog hatni mindazokra, kik művét elolvassák.

Békefi Remig.

Digitized by Google

Monumenta pulveris pyrii. Reproductions of ancient pictures concerning the history of gunpowder with explanatory notes by *Oscar Guttmann.* London, 1906. Nagy 4-r. 102 képes tábla, 34 lap szöveg-magyarázattal.

Londonban lakó hazánkfia *Guttmann Oszkár*, elsőrangú tekintély a robbantó anyagok szakmájában, ki üres óráiban szaktárgyának történeti oldalával is foglalkozik és sok érdekes adatot gyüjtött össze, a mit most harmincz éves működésének emlékeül egy pazar kiállítású kötetben bocsátott közre. A munka csak 270 példányban jelent meg, aláirás útján, s ezekből a példányokból csak négy került hazánkba; három magán kézbe és egy a kir. József-műegyetem könyvtárába.

A könyv, mely a puskapor történetének van szentelve s három-nyelvű (angol-német-franczia) magyarázó szöveggel ellátva, egy középkori codex mintájára van bekötve, nyers cserfatáblákkal, gazdagon diszített bőrháttal s kézzel vésett művészi kivitelü sárgaréz kapcsokkal. Még a papiros is külön készült a szerző monogrammjával vízjegyül. A munka tehát mint műremek nem mindennapi jelenség, s ezért sajnálnunk kell, hogy irodalmi értékéről nem mondhatunk hasonló magasztaló itéletet. A tartalom elég jó, bár a szerzőnek rövid, de sokat igérő bevezetése után többet vártunk.

A szöveg tulajdonképen csak a képes táblák magyarázatául szolgál, mindamellett nem ártott volna kissé bővebben foglalkozni legalább a puskapor legrégibb, mondjuk a XVI-ik század előtti szerepével a hadviselés terén.

A képes táblák közt mindenekelőtt az angol *Roger Bacon* és a német *Berthold Schwarz* régi keletü, ám azért mégis csak költött arczképét kapjuk. Az ezekre vonatkozó magyarázó szövegben legérdekesebb az a részlet, melyben a szerző az angol *Hime* ezredes nyomán megmagyarázza, hogy Roger Bacon mikép kuszált össze munkájában szántszándékkal három fejezetet, úgy hogy e fejezetek a laikus ember előtt teljesen érthetetlenekké lettek, a beavatottak azonban könnyen kiolvashatták belőlük a puskapor gyártásának titkát (salétromból, kénből és elszenesített mogyorófa-vesszőkből), — ha t. i. az ezredes úr helyes úton jár.

Az említett három fejezet Baconnak ily czimü munkájában van meg: *Epistola de secretis operibus artis et naturae et de nullitate magiae,* mely 1249 előtt iratott meg. A 9-ik fejezet czíme: *De modo faciendi ovum philosophorum*; a 10-iké: *De eodem* stb. a 11-iké: *De eodem, tamen alio modo.* A bennünket érdeklő részlet igy szól:

Digitized by Google

»Annis arabum 630 transactis (azaz 1232 végén), petitioni tuae respondeo in hunc modum .... Item pondus totum 30. Sed tamen salis petrae LVRV VOPO VIR CAN UTRIET sulphuris; et sic facies tonitruum et coruscationem, si scias artificium.«

Hime ezredes okoskodása szerint a salétrom és kén vegyülék nem robbantható föl, s ezért ha mennydörgést és villámlást akarunk előidézni, az anagrammot meg kell fejtenünk, mert csak ebből derül ki a puskapor készítésének titka. Az ezredes megfejtése ez: .... »Salis petrae r(ecipe) VII part(es), V nov(ellae) colur(nae) et V sulphuris« .... Ebben csak az a hiba, hogy 17 részről számol be. — Curiosumképen közlöm az anagrammnak egy másik megfejtését is: »salis petrae r(ecipe) V part(es), V ole(i) ju(niperi), V citron, V sulphuris« .... Itt *citron* annyi, mint *czitrom*, vagy pedig egy kis megerőltetéssel *kitran*, azaz *kátrány*, mely nagy szerepet játszott az araboknál a puskapor s még inkább a gyujtószerek gyártásánál.

Ezután következik mintegy 60 érdekes tábla, mely táblák főleg ismert régi német kézirati források nyomán a puskapor alkotó részeinek előállítását és magának a pornak gyártását mutatják régi rajzokban.

A legrégibb európai ágyut a 69-ik táblán láthatjuk, mely az oxfordi Christchurch College egy ódon codexe egyik lapjának hasonmását ábrázolja. A codex Walter de Millemese *De officiis regum* című munkájának másolata, mely szerzőnk szerint 1325 körül készült. Az ágyu, mely palaczk alakú, egy közönséges fa-asztalon nyugszik és egy nagy nyíllal van megtöltve. Az ágyus tisztességes távolságból készül azt elsütni tüzes kanóczczal.

Következik nehány kép hasonmása a szentpétervári *Musée Asiatique* egy arab kéziratából (keletkezett körülbelül 1320 körül), mely képek a legrégibb ismert arab lövőszereket ábrázolják. Mint tudjuk, az arabok és khinaiak régi idők óta ismerték a puskaport, csak az nem áll egészen tisztán előttünk, vajjon csupán gyujtásra használták-e vagy pedig robbantó és lövő anyagúl? A gyujtó-szereknél a görög-tűz jut azonnal eszünkbe, melyet a »szerecsenek« hadi hajóinak elégetésére használtak a VII. században. A XIII. századbeli Marcus Graecus könyvének czíme is ez: *Liber ignium ad comburendos hostes.*

Visszatérve szerzőnk könyvére, érdekesek azok a falfestmények is, melyek Siena közelében, Leccettoban, a San Leonardo-templomban vannak. Ezeket *Paolo del Maestro Neri* festette 1340-ben, s a róluk szóló nyugtatvány az 1343 évszámot viseli. A freskókon egy vár ostroma van ábrázolva egy kisebb és nagyobb ágyuval.

Digitized by Google

A legrégibb ismert érem, melyen ágyut láthatunk, II. Lajos magyar király halálának emlékére készült. Hasonmása könyvünk czímlapján van bemutatva.

Ezek után számos XVI. századbeli és később élt *büchsenmeister* arczképét találjuk a könyvben; az újkor mesterei (die Meister der Neuzeit) közt pedig *Ascanio Sobrero* (a nitroglycerin föltalálója), *Alfred Nobel* (a dynamit föltalálója), *Sprengel Paul Vieille* (a füstnélküli puskapor föltalálója), *Marcelin Berthelot* (a híres vegyész és író) arczképeit s végül *Majendie* ezredes képét, ki derék ember volt és sok üdvös szolgálatot tett, különösen a nyolczvanas évek elején Londonban, az irlandi dynamit-bombák és pokolgépek korában. KROPF LAJOS.

Pozsony város utczái és terei. A város története utcza és térnevekben. Eredeti kutatások alapján írta *Ortvay Tivadar.* Pozsony, 1905. Wigand F. K. kny. 8-r. 2, 660 l. Egy arczképpel és Pozsony város térképével.

Várostörténet tér- és utcza-nevekben nem olyan munka, a mely szigorúan tudományos czélokat szolgálna s a melyben ennek megfelelő módszer volna alkalmazható. Hogy ez a mű mégis megérdemli a tudományos világ érdeklődését is, annak oka egyrészt az, hogy oly nagy multtal dicsekvő és hagyományaihoz ragaszkodó városról van szó, mint Pozsony, másrészt és főleg az, hogy a mű írója *Ortvay Tivadar.*

Városi monographiáink írói közt alig van még egy, a ki annyi szeretettel kutatta és tárgyalta volna városa történetét, mint Pozsony város monographiájának írója. De Ortvay Tivadar a tudományos czélon kívül arra is törekedett, hogy a város lakosságában is felkeltse az érdeklődést a mult emlékei iránt, és megtanítsa őket a hagyományok tiszteletére. Ezt akarta elérni azzal is, hogy 1904-ben felvetette a város történetének tér- és utcza-nevekben való megírása eszméjét.

A mű a közönség számára készült, de az ilyen dolog nem lévén élvezetes olvasmánynak szánva, lexikon-alakban csoportosítja a neveket. Ez megkönnyíti az olvasást, de megkönnyíti mindenek felett a kutatónak a szükséges adatok feltalálását is.

Ortvay természetesen az egész mai Pozsonyt ismerteti s a legújabb viszonyokat is bőven tárgyalja. A történetírót leginkább az *Ó-város* vagy a régi külvárosok fontosabb utczái érdeklik, a többiekben legfeljebb az utczanevek eredete, a mennyiben Ortvay a névadók életrajzi adatait összeállítva, az okot is megmondja, a miért a város nevöket egy-egy utczában megörökítette.

Digitized by Google

Az *Ó-város* utczáiról és a fontosabb históriai külvárosi helyekről szóló részek már terjedelmökkel is kiválnak a többi utczák leírásai közül. Ezek valóságos kis tanulmányok; a *Főtér* maga közel két nyomtatott ívet foglal el. E tanulmányokban megtalálja az olvasó, az utcza nevén kívül, minden régi és nevezetes épület történetét, megtalálja a régi viszonyok és intézmények leírását is. A Ferencz-rendiek temploma alkalmat ad az írónak, hogy kifejtse jelentőségét a városi és az országos história szempontjából; a Főtér, hogy leírja a város középkori piaczi életét, és összeállítsa, a mit a vásárról, a vásáros-bódékról, a passiójátékokról és ünnepélyekről, a kalodáról és pellengérről tudunk. Az *Andrássy-utcza* péktornya a sütőipar, a mai *Hummel-*, hajdan *Zsidó-utcza* a zsidóság, a *Flórián-utcza* a várost ért nagy tűzvészek történetének összeállítására ad alkalmat.

Ilyen munkát csak az írhatott, a ki Pozsony középkori topographiáját szigorúan tudományos alapon is már külön kötetben dolgozta fel. A pozsonyiak pedig, a kik Ortvaynak különben is nagy hálával tartoznak, ebből a munkából játszva megtanulhatják régi emlékeik becsülését. Pozsonyban, hol a német lakosság javarésze is csak a mult század folyamán vándorolt be, szükség is van erre a tanításra. Csak így védhetők meg az olyan becses emlékek, mint pl. a *Káptalan-utcza* románstílű, kétségtelenül 1250 előtt épült kis háza és a Mária Terézia által emelt művészi granárium-épület, melyeket Ortvay és a hozzáértők tiltakozása ellenére is le akarnak bontani — a közönség és tanács erőszakos újító hóbortjából. D. S.

Gróf Zrínyi Miklós a költő, mint államférfi. Művelődéstörténeti tanulmány. Bölcsészetdoktori értekezés. Irta *Görög Imre.* Budapest, 1906. Nobel Károly kny. 8-r. IX, 60 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 20. sz.)

Ha az ember csak a czímét nézné e füzetnek s nem venné észre két jellemző attributumát: hogy *művelődéstörténeti tanulmány* és *doktori értekezés*, könnyen azt hihetné, hogy alkalmi nyomdatermékkel van dolga, melynek szerzője csupán egy fölmerült napi ügy szempontjából értekezik tárgyáról, épen most, mikor a Zrínyiek iránt való kegyelet új életre kelt, mikor nemcsak a horvát közvélemény, a horvát tartománygyűlés, hanem a nem érdekelt külföld is foglalkozik a Zrínyiek emlékével s az emléköknek adandó tisztelet kérdésével.[1]) De a ki észreveszi

[1]) Pl. *Nani-Mocenigo Filippo*, a velenczei *Ateneo* elnöke, egy tudományos felolvasásban a két Zrínyi testvérről, Miklósról és Péterről. V. ö. Budapesti Hirlap, 1906. nov. 15.

Digitized by Google

is a könyvecske tudományos jellegét, meg van lepetve, mert *Széchy Károly* műve után kap egy dissertatiót, az öt kötetes életrajz után egy vékony füzetet, még pedig egyetlen új adat nélkül. Kíváncsian pillant bele, hogy lássa, minő okok bírták a fiatal szerzőt arra, hogy munkája megírásához fogjon; és ezeknek az okoknak megismerése teljesen igazolja a szerző merésznek látszó vállalkozását.

A füzet t. i. nem történeti tények megállapítása czéljából van írva, hanem érdekes kijegeczesedése a szerző lelke és elméje forrongásainak, melyeken a nagy történetírók és a történet-bölcsészet tanulmányozása közben átment. Előttem szinte világos, hogy elragadtatva Carlyle *hősei* által, a hazai történelemben keresett oly alakot, a kit *hős* gyanánt lehetne felfogni. Kereső szeme Zrínyin akadt meg, a ki »magyar államférfi a szó teljes, tragikus értelmében; tragikuma ott fakadt a nemzeti lét gyökérszálain.« (60. l.) Ez a könyvnek conclusiója, és azt hiszem, hogy ehez csak az értekezés megírása, nem conceptiója alkalmával jutott, mert ebben már a Carlyle felfogásával ellentétes áramlat hatása érezhető, mely azonban nem zavarja a választékos nyelven írt kis mű öszhangját, minthogy Zrínyi a *milieu*-je miatt nem szűnik meg hősnek lenni, hanem még jobban emelkedik. A ki így fogja fel Zrínyit, attól talán azt is lehetett volna várni, hogy a Zrínyi-ősök életrajzai alapján olyas biologiai feladathoz nyúljon, a milyet Károlyi Árpád Bocskayra nézve óhajtott, hogy t. i. bevilágítson »ama felmenő nemzedékek egyéniségeibe, a melyeknek húsából és véréből, agy- és idegrostjaiból nagy ivadékuk psychikai szervezete leszűrődött.« [1])

Tárgyi hibát nem vettem észre Görög Imre könyvében. Dispositiója jó, talán egy kissé túlságosan dramatikus. Egyes fejezetek felvonásokként hatnak. A Montecuccoliról szóló rész nézetem szerint nem áll helyes arányban a többi részekkel; ha szerepe nagy volt is, némi tudást róla fel kell tenni az olvasónál. Mikor a Zrínyi-féle állandó sereg tervéről szól, a létszám megvilágosítására párhuzamokat állít a harminczéves háborúból és itt hivatkozik Becker *Weltgeschichte*-jére. Ha hivatkozás egyáltalában szükséges, akkor inkább Gindelyt kellett volna idéznie. Kifogásolni való még, hogy egyet (Monum. slav. merid. XIX. köt.) kivéve, a horvátok által közzétett forrásokat és tanulmányokat a szerző fel nem használta.

Šufflay Milán.

[1]) *Századok*, 1907. 2. l.

Digitized by Google

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. Im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin, hrg. von *Georg Schuster.* XXVII. Jahrg. 1904. Erste Hälfte: Altertum. Deutschland. — Zweite Hälfte: Ausland. Allgemeines. Register. Berlin, 1906. Weidmann'sche Buchh. 8-r. XII, 249, 643 l., VIII, 441, 298 l.

Egy éve mult, hogy e vállalat utolsó (XXVI) évfolyamát olvasóinknak bemutattam.[1]) Immár az 1904 esztendő történeti irodalmát felölelő évfolyam fekszik előttem, mely azonban hazai történetirodalmunkról ez egyszer nem közöl jelentést, minthogy az alulírt referens egyéb elfoglaltságai miatt ezzel a sok időt emésztő munkával a kitűzött határnapig el nem készülhetett; azonban a már szedés alatt levő következő évfolyamban pótolni fogja a mulasztást.

A XXVII-ik évfolyam két hatalmas kötetében felsorolt 9—10,000 könyvcím és ismertetés sokaságából mindamellett a külföldi történetirodalmakról szóló rovatokban is akadtam hazai vonatkozású dolgozatokra, melyeket időrendi sorba szedve szándékozom ezúttal röviden bemutatni.

Azon csekély számú szakembereink nevével, kik nálunk a világtörténettel irodalmilag foglalkoznak, az ó-kor keretében találkozunk leginkább. Az egyptomi történelem referense megemlékezik *Mahler Ede* dolgozatairól, a zsidó történet rovatvezetője *Goldziher Ignácz*, a byzanczi referens *Pecz Vilmos*, a római referens *Némethy Géza*, *Gohl*, *Börzsönyi*, továbbá *Finály Gábor*, *Hampel*, *Téglás*, *Kuzsinszky*, *Hoernes*, *Csák*, *Győrffy* és mások munkálkodásáról. Itt-ott olyan hazai régészeti leletről is olvasunk, melylyel az Archaeologiai Értesítő hasábjain nem találkozunk. Ilyen pl. a Gohl-féle ezüst éremlelet (I. 148.), ilyen az a Regalianus-érem (I. 146.), melyet jelenleg a veszprémi muzeumban őriznek. — A *Price* és *Hill* által Abukir közelében talált aranyrudak hasonlók a sirmiumi pénzverdéből kikerült, Erdélyben talált aranyrudakhoz.[2]) — *Celestin* egy horvát folyóiratban ismertette az Eszék határában talált görög és római érmeket. (I. 148.)

Az Illyricumról, Dalmáczióról és az első római harczokról szóló újabb irodalmat az I. köt. 1. r. 180—181. lapjain találjuk. (*Bulić*, *Patsch*, *Thallóczy* stb.) Lussin-sziget, Isztria és a Quarnero mellékének multjáról *Stradner* igyekezett a fátyolt fellebbenteni.[3]) Tudományosabb alapon nyugszik *Premerstein* dolgozata (I. 150.), melynek hőse M. Vinucius (Vinicius), a ki 14 és 13-ban a pannóniai törzsek ellen harczolt Illyricumban. 1895-ben Frascatiban napfényre

[1]) *Századok*, 1906. 262. l.
[2]) Hill czikke megjelent a londoni Athenaeumban, 3988. sz. 437. l.
[3]) Rund um die Adria. Graz. Leykam.

Digitized by Google

került elogiumának feliratát Premerstein a következőképen kísértette meg reconstruálni: »legatus pro pr. Augusti Caesaris i[n Illyrico primus t]rans flumen Danivium [progressus Quadoru]m et Basternarum exer[citum acie vicit fu]gavitque, Cotinos, [Osos ....., ...]s et Anartisi[os sub potestatem imp. Caesaris A]ugusti et p. R. redegit.« — *Hampel József* dolgozatát az Aquincumban lelt thráciai lovas-szoborról *Kohlbach* és *Ziehen* ismertették. (I. 182. és I. 214.) — *Domaszewski* egy újabban feltalált aquincumi felirat nyomán Jallius Bassus pannóniai helytartóságának korát a 156 évhez köti. (I. 182.) — A *Zingerle* által (I. 189. és II. 82.) ismertetett, bronzból készült fogadalmi kéz, mely apró kereszteket feltüntető golyót tart, hazánk földjéről került a Szeret mellékére. (I. 182.) Ezt a fogadalmi kezet egy hispániai születésű római altiszt, a ki Traianus alatt a dák háborúban részt vett és utóbb is Dácziában állomásozott, Jupiter Dolichenusnak ajánlotta fel. A Kr. u. 174 évben, midőn Marcus Aurelius Dáczia északi határát biztosítandó, a rabló törzsek ellen hadat indított, valamely római csapat magával vitte ezt a kezet Galiczia földjére, a későbbi Myszkov vidékére, a hol azt Demetrykievicz nemrég megtalálta és leírta. — Hogy Klosterneuburg is még Felső-Pannóniához tartozott, arra a *Drexler* által felfedezett és leírt edények szolgáltattak újabb bizonyítékokat. (II. 56.)

A Dácziáról szóló ismertetésben *Téglás*, *Finály*, gr. *Kuun Géza* és *Böhm* neveivel találkozunk. Cornelius Fuscus — Patsch szerint — Drobetae (Turn-Szeverin) mellett lépte át az Al-Dunát és innen vonult azután a Verestorony szoroson keresztül Decebal ellen, kivel szemben seregét és életét vesztette.[1]) — *Ritterling* [2]) a Kr. u. 80-as években lezajlott quád háborúkról értekezett, melyekben Velus Rufus pannóniai procurator annyira kitűnt. — Traianusról és a Traian-oszlopról az utolsó évtized garmadával termelte a monographiákat, mindamellett *Vaschidę Viktoria* műve,[3]) mely a legiók történetére fekteti a fősúlyt, nem mondható fölöslegesnek. A tudós úrnőt egyébiránt oly specialisták, mint *Héron de Villefosse* meg *Cagnat* útbaigazításokkal támogatták. — Az *Adamklissi* melletti emlékmű igazi rendeltetésének és építőjének kérdése még egyre foglalkoztatta Furtwänglert, Studnickát, Cichoriust stb.

A *népvándorlás* korára áttérve, b. *Miske* tanulmánya akasztja meg tollamat.[4]) Miske szerint a Velem-Sankt-Veit határában talált

[1]) Der Dakerkrieg des Cornelius Fuscus. Jahrbuch des Österr. Archaeologischen Instituts, VII. 70. l.

[2]) Zu den Germanenkriegen Domitians am Rhein und an der Donau. U. o. (Melléklet, 24. l.)

[3]) Histoire de la conquête romaine de la Dacie. Paris, 1903. 234. l.

[4]) Bericht über die im J. 1903 in Velem-Sankt-Veit gefundenen Macrocephalen. (Mitteilungen der Wiener Anthropologischen Gesellschaft, 34. köt. 187. l.)

Digitized by Google

koponyák vagy a hunoktól, vagy a magyarok kíséretében megjelent izmaelitáktól (?) származnak. — *Dachler*,[1]) végig lapozgatván öt századnak a krónikásait, azt hiszi, hogy *Carnuntum* város neve nem Nagy Károly idejében 805-ben, hanem már 400 évvel korábban fordúl elő utoljára. Ezzel kapcsolatban kétségbevonta azt a hírt, mintha a hatalmas császár a legyőzött avarokat Carnuntum és Savaria közé telepítette volna le. Dachler szerint nem Carnuntum, hanem a *Karantanum* és Savaria közötti területet szemelte ki Károly az avarok új hazájának. — *Bünker* az *avarokkal* bajlódott.[2]) Alsó-Ausztriában a népies hagyomány Rettenbach falu lakóiban az avarok utódait keresi, kik mind sötétebb arczbőrükkel, mind pedig a mongol typusra emlékeztető koponyájukkal rikítóan elütnek a szomszédos falvak lakóitól. — *Riegel* egy VIII-ik századból való, magyar földben talált lószerszámmal foglalkozott. (II. 101.) — *Márki Sándor* tanulmánya a longobárdok magyarországi nyomairól, olaszúl is megjelent a Cividale-ban »in honorem Paoli Diaconi« megtartott congressus jelentései között. — Az első középkori krónika, mely a trójai háborúról szóló mondakört nagy kedvteléssel feltálalta, az u. n. Fredegar-krónika volt. Róla szólott *Schnürer*. (II. 140.) — Hogy Madarász Henrik szász herczeg a kalandozó magyarokkal szemben nemcsak városokat erősített meg, hanem (a mit Giesebrecht és követői tagadtak) új várakat is emelt, arról a Harz lejtőjén állott Bodfeld várkastély romjain rendezett ásatások tehetnek tanuvallomást. (V. ö. *Höfer* czikkét, II. 467.)

Az *Árpád-házi királyok* korára vonatkozó dolgozatok közül kiemelendő *Vancsa* műve: *Geschichte Nieder- und Ober-Österreichs*, a góthai Perthes-czég kiadásában megjelenő »Allgemeine Staatengeschichte« egyik hajtásának, a »Deutsche Landesgeschichte« cz. sorozatnak része. Az első kötet az őskortól 1283-ig terjed. A bírálók megdicsérték. — *Steinacker* polemikus czikkéből (II. 231.) feljegyzem, hogy (szerinte) a pannonhalmi apátság alapító oklevele III. Ottó egyik hiteles diplomájának mintájára készült.[3]) — A középkori vérdíjakról *Hilliger* írt jeles tanulmányt.[4]) — A *Privilegium minus* (1156) hiteles vagy koholt voltáról szóló, bennünket csak alig érintő vita az osztrák diplomatikusok szine-javát hozta mozgásba, és *Tangl*, *Uhlirz*, *Simonsfeld* ugyancsak rést ütöttek *Erben* álláspont-

[1]) Die letzte Erwähnung des Stadt-Namens Carnuntum. (Monatsblätter des Altertum-Vereins für Nieder-Österreich, I. 235. l.)

[2]) Nachkommen der Avaren im Heanzenland. (Mitteilungen der Wiener Anthropologischen Gesellschaft, 34. köt. 5. l.)

[3]) Neues Archiv der Gesellschaft für ältere Geschichtskunde, 28. köt. 517. és köv. ll.

[4]) Der Schilling des Volksrechts und das Wergeld. (Historische Vierteljahrschrift, VI. 1903. 175. és 453. ll.)

Digitized by Google

ján, ki a *Privilegium minus*-t is interpoláltnak állította. (II. 120. és II. 448.) — A byzanczi udvar ravasz, sőt alattomos, mindamellett a súlyos helyzet által indokolt magatartását a keresztes hadjáratok vitézeivel szemben, *Gruhn* vette oltalmába. (III. 122.) Bennünket a negyedik (latin) hadjáratról szóló rész érdekel közelebbről. — Ugyanerről értekezett *Gerland* is (III. 123.), nemkülönben Balduin latin császárról. III. Béla király unokaöcscséről, meg I. Henrik császárról, II. Endre rokonáról. Endre tudvalevőleg Henrik halála után annak trónjára is pályázott. — Horvát-dalmát diplomatikai és jogtörténeti problémákkal *Šufflay* meg *Mayer* foglalkoztak (II. 71. III. 124.), kik a kritika elismerésével találkoztak.[1]) — Isztria és Dalmáczia középkori, első sorban byzanczi műemlékeivel foglalkozott *Gayet.* (L'art byzantin, II. köt.) — *Ketrzýnski* tanulmánya az Adria mellékéről Erdély délkeleti sarkába kalauzol bennünket. A lengyel író a Barczaságba telepített német lovagrendet kapzsiságtól sugalt oklevélhamisításokkal vádolja. Közlönyünkben *Pór Antal* foglalkozott e váddal.[2]) A német kritikusok és első sorban a jóhírű *Perleberg* nemzeti gyűlölséggel vádolják Ketrzýnskit a lovagrend iránt. (II. 394—395.) — A *tatárjárásról* Magyar- és Horvátországban meg Dalmácziában, *Khyo Nándor* kattarói tanár értekezett horvát nyelven (II. 72.), az 1220—1246 évek körüli magyar-cseh összeköttetésekről pedig *Bouchal.* (II. 102.) — Az 1904 év folyamán is sikerült nehány plagiatort megcsípni. E téren egy *Jäger* nevű irodalmi szarkát illet a pálma, a ki »Klosterleben im Mittelalter« cz. könyvét *d'Arbois de Jubainville*-nek a cisterciták életét jellemző, 1858-ban megjelent munkájából ollózta ki.

Az *Anjouk* korára áttérve, a volt lengyelországi tartományok referensei, különösen a galicziai történeti irodalom rovatvezetője gyakran emlékszik meg *Pór Antal* dolgozatairól. — *Żernicki-Szeliga* a Jagellók korában Lengyelországba került magyar czímereket emleget munkájában.[3]) — A krakói egyetemen az 1433—1510 évek alatt járt magyar ifjakról *Karbowyak* tanulmánya (Studya statystyczne) közöl adatokat. (II. 84.) Egybevetendő *Chmiel Ádám* hivatalos jellegű művével, az *Album studiosorum universitatis Cracoviensis* harmadik kötetével, mely az 1551—1606 évekről szól.[4]) — Nagy Lajosról *Prochaska Antal* (II. 87—88.) azt bizonyítgatja, hogy Lengyelországban, nevezetesen Vörös-Oroszország földjén 1373-tól kezdve rendszeresen alkalmazta birtok-adományozásainál a hűbér-

---

[1]) V. ö. *Šufflay* másik rokon értekezését: *Századok*, 1906. 293. l.
[2]) *Századok*, 1904. 888. l.
[3]) Die polnischen Stammwappen, ihre Geschichte und ihre Sagen. Hamburg. 1904. Képekkel és ábrákkal.
[4]) *Morawski* rokon irányú művéről olv. *Kropf Lajos* ismertetését. *Századok*, 1906. 836. l.

Digitized by Google

jog alapföltételét, a birtokhoz kötött honvédelmi kötelezettséget. Csakhogy a lengyeleknek a hűbériség nem volt ínyökre s már 1416 óta igyekeztek egyesek kibújni alóla. — Kivándorló szepesi németek csodatevő szentképeket vittek magokkal Neumarkt vidékére. (II. 87.) — A XIV-ik században egyrészt Krakó, másrészt Kassa és más felvidéki magyar városok között folyt kereskedésről újabb adatokat közöl a krakói Akadémiának *Kutrzeba* által szerkesztett új vállalata. (II. 91.) — Vajjon *Zeumer* hírneves germanistának a *Pfahlbürgerekről* írt tanulmányát ismertették-e jogi szaklapjaink? — nem tudom; e helyen beérhetem annak feljegyzésével, hogy Zeumer szerint a szó az ó-német *balo-* v. *palo*-ból származik, mely = hamisság, koholtság. Folytatólag *Valborger* (ficti cives) alatt azokat a városi lakosokat kell értenünk, a kik mindamellett, hogy részük volt a polgárokat megillető jogokban, mégsem igazi polgárok, hanem valamely földesúri hatóság alá tartoztak. — A német irodalomban egyre kisértő *Roland-szobor* kérdéshez *Heldmann*, *Jostes* és *Sello* szóltak hozzá. (II. 242. 341.) Heldmann meglepő fordulatot adott a dolognak. Szerinte a Roland-szobrok (szobrocskák) őseit a népünnepélyek alkalmával használt, fából készült, tengelyök körül forgó Roland-bábokban kell keresni; ezek helyét idők multával kőből készült, maradandó becsű szobrok pótolták, mint a városi autonomia symbolumai. Az első brémai Roland-báb pl. 1366-ban elégett, a negyven év mulva, 1404-ben leleplezett monumentális (a birodalmi paizszsal ékesített) Roland-szobor pedig már a császári kiváltságokkal felruházott város jelképeül szolgált. — A Hedvig lengyel királyné koronája néven ismeretes műremeket *Koehler* tényleg Hedvig tulajdonának tartja, míg *Lepszy* krakói műtörténész III. Zsigmond korából származtatja. (II. 335.) — Ugyancsak *Lepszy* a krakói aranyművesekről közzétett tanulmányában (II. 83.) Matis Stoss, másként Matis Schwab nevét is felemlíti, Stoss Veit testvéröcscsét. Ez a Mátyás az erdélyi Harrow községből került Krakóba, öcscsének fiai pedig Meggyesen, Segesváron és Beregszászon telepedtek le. *Daun*, Stossról irt új monographiájában [1]) ezt nem vette kellő figyelembe; szerinte a hírneves művész bölcsejét nem magyar földön, hanem Nürnbergben ringatták. — Ki szerkesztette Zsigmond császárnak u. n. *Reformatio*-ját? e kérdés még mindig homályos. *Werner* a gazdag Gossenbrot augsburgi patricius köréhez tartozó Eber Valentin városi irnokban keresi a szerzőt, a mit *Koehne* tagad. (II. 414—415.) — *Windeke*-ről csak apróbb dolgozatok jelentek meg. Ennek az ember-

[1]) Erre nézve olv. *Kropf Lajos* czikkét: *Századok*, 1904. 791. l. *Riedl Frigyes* czikkét: Budapesti Szemle, 325. füz. 1904. 143. l. — Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 1905. 11. l. — Művészet, 1904. 65. l.

Digitized by Google

nek ethikai fajsúlya az összes újabb publikációk után is az marad, a mi volt. Vele szemben a mentési kisérletek kárba vesztek. Ma is úgy áll a dolog, a mint *Arndt* évekkel ezelőtt kereken kimondotta: »der Windeke ist doch ein grosser Lump gewesen.« — Mielőtt a német történetirodalomtól elbúcsuznánk, felemlítem még, hogy az osztrák kétfejű sas heraldikai őse a régi német birodalmi czímerben látható sasban keresendő, melynek alakját IV. Ottó császár megfelezte s két paizson vitette maga előtt. Utóbb a czímerfestők e kettévágott sas mindkét felét tévesen külön fejjel látták el. (II. 442.)

A *Hunyadiak* korából Edelsthal alsó-ausztriai községben (a magyar határon, Köpcsény mellett) leltek osztrák meg bajor fillérereket. (II. 143.) — III. Frigyesnek Mátyás királyhoz szító nagyjai sorából Patzenkirchi Gilleis György vált ki az utolsó osztrák háború napjaiban. *Hammerl* három oklevelet közöl reá vonatkozólag az 1488—1490 évekből. (II. 102.) — *Ariosto* Magyarországra vonatkozó szatirájával a három utolsó évtizedben hárman foglalkoztak. Az első czikk az *Ungarische Revue*-ben (1889) látott napvilágot; a másodikat Schwarz Ignácz közölte a *Pester Lloyd*-ban, 1904 nov. 18-án. Szerinte Ariosto szatirájának fulánkja nem hazánk ellen, hanem estei Hippolyt egri érsek ellen irányult. A harmadikban *Fermi* bonczolgatta e kérdést.[1]) Kimutatja, hogy Ippolito biboros-érsek 1506-ban egy szerelmi kaland miatt természetes öcscsével, Giolioval meghasonlott, és hogy Giolio és estei Don Ferrante összeesküdtek Hippolyt élete ellen. Tervük azonban idejekorán felfedeztetvén, meglakoltak. Ariosto is megörökítette az esetet, de most az egyszer Hippolyt javára igazította ki a históriát.

Az *első Habsburgok* magyar uralmát érinti *Meyer Keresztély* tanulmánya a brandenburgi Joachim vezénylete alatt megindított 1542 évi birodalmi vállalatról, mely Buda falai alatt ért csúfos véget. (II. 521.) — Számos theologus és historikus foglalkozott a *Stieve* által »Kompromiss-Katholik«-nak elnevezett Miksa hitbeli álláspontjával, a vallás terén észlelhető tétovázásával. *Holtzmann*, *Wolf*, *Friedensburg*, *Egelhaaf* és *Steinherz* igyekeztek bepillantani Miksa szivének redőibe és meglepő fordulatokban gazdag magatartását indokolni, vagy legalább megmagyarázni. Tanulmányaik javarésze a psychologust is érdekelheti. A történetíró leginkább a *Steinherz* által közzétett jelentésekben talál új anyagot, *Delfino* pápai nuntius jelentéseiben az 1562—1563 évekből.[2]) Megtudjuk pl. hogy az öreg I. Ferdinánd személyesen rótta le 1562 jan. 5-én IV. Pius pápa

[1]) Di un' ecloga di L. Ariosto e dei sua allegoria storica. (Ateneo Veneto, 1902. 25. 290—317. ll.)

[2]) Nuntiaturberichte aus Deutschland, II. Abt. 3. Band. Bécs, 1903. V. ö. *Áldásy Antal* ismertetését: *Századok*, 1906. 554. l. — *Holtzmann* művét *Kropf Lajos* ismertette. *Századok*, 1905. 963. l.

Digitized by Google

iránti háláját, abbeli engedménye fejében, hogy Miksa főherczeg mindkét szín alatt áldozhasson ; de Ferdinánd hozzátette, hogy Miksa minden igyekezete mellett mostanáig még nem igen adta jelét a tartós javulásnak. 1563 május-havában végre javulást jelenthettek Rómába. Miksa ugyanis esküvel fogadta, hogy mindig hű marad katholikus hitéhez. — A *Nuntiaturberichte aus Deutschland* másik új kötete gróf Portia Bertalan jelentéseit tartalmazza az 1574—1575 évekből.[1]) Ezek közül az egész keresztyén világot foglalkoztató török háborúról szóló jelentések érdekelnek bennünket. Három nuntius : Delfino, Portia és Gropper fáradozott a curia nevében, hogy a német fejedelmeket és rendeket tétlenségükből felrázzák s a pápával, II. Fülöp királylyal és az olasz fejedelmekkel kötendő liga megalkotására rávegyék őket. (II. 526.) — *Likowski* poseni felszentelt püspök, *Jedzink* által németre lefordított művében (II. 92.) kimutatja, hogy nem a jezsuiták voltak a katholikus és a görög nem egyesült egyház között létesített u. n. *bresti unió* értelmi szerzői, hanem maguk a ruthén püspökök. — *Razzi* raguzai történetírónak Rudolf korában (1595) megjelent monographiájából *Gelcsich* rendezett a minap új kiadást. — *Loebl* (Prágában) folytatta a tizenöt éves török háborúról megindított alapos czikksorozatát, de még csak az 1592 év hadi eseményeinél tart. Oklevélfüggeléket is közöl, szintúgy lajstromot a török végvárak őrségeiről. (II. 103.) — *Sas*, a bakoviczei jezsuita gymnasium tanára, lengyel nyelven írt az 1600 év körüli erdélyi, moldvai és oláhországi véres eseményekről. (II. 530.) — Érdekes munka a *Chroust* szerkesztésében megjelent új (9-ik) kötet a *Briefe und Akten des dreissigjährigen Krieges* cz. vállalatból. (II. 104.) Megtudjuk belőle, hogy Rudolf császár nem tudott megnyugodni letételében. Hogy Mátyáson bosszut álljon, adott szava ellenére a passaui rabló zsoldosokat bérelte fel Mátyás ellen, mely banda azután 1610-ben karácsony táján tényleg be is tört Felső-Ausztriába. Rudolf hízelgett a cseheknek, kedvezett a cseh és német városoknak, sőt a protestáns unióval is kezdett kaczérkodni ; ámde szerencsétlenségére a protestánsok nem bíztak benne, a bajor Miksa pedig süketnek tetteté magát. Ily viszonyok között igaza volt a franczia követnek, midőn Rudolf helyzetét e szavakkal jellemezte : »il est à la veille de sa totale ruine.« A kötet a legnagyobb zavarokkal küzködő prágai udvarban szereplő lakájokat és alchymistákat is bemutatja. A császári kamara inséggel küzdött ; a titkos tanácsot Rudolf feloszlatta és a katholikusok bámulatára a braunschweigi herczeggel meg protestáns tanácsosokkal töltötte be a helyeket. Az örökösödés kérdését sem sikerült még megoldani. E tekintetben a Liga és az Unió egyetértve, Miksa főherczeggel rokonszen-

[1]) Erről is olv. *Századok*, 1906. 558. l.

Digitized by Google

vezett, Mátyás pedig még távol állott czéljától. Ez volt a helyzet 1611-ben.[1])

Az *I. Lipót* korabeli török háborúkról *Amy Bernardy* értekezett. (III. 241.) — Dalmáczianak 1671 utáni sorsáról *Difnico* írt tanulmányt. (III. 250.) — *Zivier* tescheni és plessei hivatalnokok tollából eredő leveleket tett közzé, melyek Thökölynek felkelésére (1681) és a török háború kezdetére (1683) vetnek világot. (II. 323.) — *Zieglauer* a bécsi hadi levéltárban őrzött oklevelek alapján új adalékokkal járult hazai történelmünkhöz. (II. 105.) Ezekből azt következteti, hogy a bécsi központi kormány nem támogatta a pécsi püspök erőszakos módon folytatott térítgetéseit. — *II. Rákóczi Ferenczről* két tanulmányt találunk a kötetben. Az egyiket (II. 105.) *Bihain Mária* írta ; ez genealogiai irányú. A másik közlemény eddig — talán — ismeretlen adatokat rejt számunkra. *Zabrzycki* adta ki ; czíme : »Jaroszlav város műemlékei és építészeti emlékei« (lengyelül). (II. 87.) Szól ezenfelül a régi levéltár okiratairól és elveszett iratairól is. Jusson eszünkbe, hogy Jaroszlav városa Rákóczi híveinek egyik menedékhelye meg sírhelye volt.[2]) Azt hiszem, érdemes volna utána járni e munkának.

Mária Terézia koráról először is hadtörténeti munkák szólnak (II. 32. és 105. az örökösödési háború ; II. 33—35. a hét éves háború). Legérdekesebb *Schmidt* czikke : »Die Flucht des preussischen Hofes nach Spandau, 1757.« (II. 34. és 358.) A szerző gr. Lehndorf naplója nyomán mondja el a Hadik megjelenése okozta rémület szinte mulattató történetét. »Oly zűrzavar támadt Berlinben, mint akár egy lengyel országgyűlésen.« A királyné Spandauba menekült, a hol — elszéledt udvari népe helyett — négy vasra vert gonosztevő szolgálta ki. Egy évvel később (1758) egy ismeretlen nevű pandúr lelte Marklissa határában halálát, kinek sírját ma is gondozzák. (II. 323.) — *Bruckenthal Sámuel* erdélyi gubernátor halálának századik évfordulója nehány emlékczikket hozott létre. (II. 105.) — *Kwiatkowski* a Mária Terézia-féle *Constitutio criminalis* előnyeit és hibáit mérlegelte. (II. 122.) — Ugyanott emlékezik meg az osztrák referens *Timon Ákos* magyar alkotmány- és jogtörténetének német fordításáról.

II. József szerencsétlen török hadjáratát *Criste Oszkár* méltatta ; egész uralkodását — cseh nyelven — *Prásek* prágai tanár írta meg. (II. 106.) — *Polek* tanulmánya (II. 96.) közgazdasági színű. Bukovinának Ausztriához való csatolása után az odavaló borkeres-

---

[1]) Chroust egyébiránt külön munkában is elbeszélte ezeket a dolgokat : Der Ausgang der Regierung Rudolfs II. und die Anfänge des Kaisers Matthias. München, 1906.

[2]) Jaroszlavi kutatások. *Századok*, 1888. 597. l.

Digitized by Google

kedők az erdély-bukovinai országút elkészülte, vagyis 1779 óta magyar borokat hozattak. Egyúttal a csángó falvak lakossága fogott szőllőkertek ültetéséhez.

A *franczia háborúk* sohasem lankadó vonzerejéről gazdag irodalmi termés tanuskodik. (II. 39. II. 108—109. III. 316. 361. és köv.) A közös hadügyi levéltár kincseiből az igazgatóság új nagyobbszabású vállalatot indított a forradalmi háborúk koráról. Az első kötet több tájékoztató czikken kívül az 1792 év hadi eseményeit közli. (II. 106—107.) — *Hüffer* új könyvében (II. 107.) Thugut telhetetlensége és megférhetetlenségének átkos következményei vannak feltüntetve. I. Sándor czárban is Thugut lohasztotta a harczi kedvet és ő idegenítette el a coalitiótól. — *Sorel* folytatta szép czikksorozatát és 1806-ig vezette olvasóit. — *Mayerhoffer* és *Vredopolje* az 1809 évi háborút tárgyalták a tudomány mai színvonalán. (II. 108.) — *Holtzheimer* (II. 46.) a wagrami vereség okait fürkészte, *Veltzé* pedig János főherczegnek kezdetben sikertől kísért felső-itáliai hadjáratát írta meg, melynek végével Eugen alkirály a németországi vereségek hírére meghátráló János nyomain Győrig tudott jutni. (II. 46.) — Schwarzenberg tábornagynak a Drezda melletti csaták alatt kifejtett stratégiájában *Lüdtke* czéltudatos, ravasz tervet lát, míg *Friederich* ugyancsak ócsárolja a fővezért. (II. 50.) Szerinte Schwarzenberg mindig csak Ausztria érdekeit vette fontolóra, a szövetséges németek érdekeivel nem törődött, és ha a szövetségesek egyesülése elvégre még is testet öltött, akkor ez a poroszok, első sorban York érdeme. A tyroli 1813 évi felkelést előkészítő lépésekről *Wertheimer Ede* közölt tanulmányt. Az érdekelt felek, mint Ferencz császár és Metternich, hallani sem akartak a János főherczeg és Hormayr által létesítendő hazafias, de szerintük forradalmi szagú alpesi szövetségről, sőt magát a tervezőt, Hormayrt el is záratták. Mellesleg Metternich, egyik csínytevéséről értesülünk. Elraboltatta az országúton King angol ügynök levelezését és azután franczia meg lengyel marodeurökre irányítá a gyanut. (II. 55. 77.)

Az *1848/49-iki* eseményekről *Weber* népszerű felolvasásai szólnak. (II. 269.) A 3-ik sz. felolvasásban hazánkról emlékezik meg. Kossuth Lajost mint embert és politikust kedvezőbben ítéli meg, mint pl. *Zwiedinek-Südenhorst* (II. 111. és 271.), a ki hivatkozással Szemere Bertalan 1853-ban közzétett könyvére, Kossuth államférfiui képességeit nagyon leszállítani igyekszik. Igaz, hogy Zwiedinek pl. Schwarzenberg Felix miniszterelnökről, a bécsi *autoignoránsok* elsejéről sokkal elitélőbb hangon szól, s még elitélőbben a porosz Manteuffelről, a ki Olmützben egy Schwarzenberg előtt meghunyászkodott. — Báró *Hübner* párisi osztrák nagykövet emlékriatait (1851—1859) nálunk eléggé méltatták. — Nem kevésbbé érdekes Bismarcknak, mint szentpétervári porosz követnek (1858 nov.—

Digitized by Google

1861 jun.) Schleinitz porosz miniszterrel folytatott levelezése. Azt írja pl. hogy Szentpétervárott öregje, apraja, polgár és katona egyformán lelkesedik Garibaldiért és az olasz egységért, még pedig azért, mert Ausztriát gyűlölik. Másutt azt írja, hogy az előkelő orosz társaság, hazafias hajlamainak engedve, de tüntetésből is, nemzeti öltözetet visel, mint akár Magyarországon. — *Moltke* művét az 1859-iki olasz háborúról *Caemmerer* dolgozta át (II. 118.), a ki Gyulai főparancsnok hosszu bűnlajstromát valamivel megrövidítette. — Az *1866 évi hadjáratról* szóló munkák közül a *Schirmer*-féle monographia érdekel bennünket, melynek szerzője a háborúnak Pozsony kapuja előtt lezajlott utolsó jelenetét széles alapon tárgyalta. (II. 115.) Azt hiszi, hogy a blumenaui csata — ha befejezést nyert volna — az osztrákok diadalával végződött volna. Ám legyen, de igazán nem hiszem, hogy azon pozsonyiak sorából, kik 1866-ban figyelmes szemtanui voltak az ütközetnek és a poroszok előnyomulásának a Zergehegyen, akadna ember, a ki a szerzővel egyetértene. (Magamat sem véve ki.) — A határszéli tengerszem (az u. n. Halastó) körül felmerült vitáról *Balzer* tájékoztatta lengyel honfitársait. (II. 93.) — *Eisenmann Louis* műve felől, melyet a dualizmusról és a 67-iki kiegyezésről írt, havi folyóirataink és hirlapjaink eléggé tájékoztatták olvasó közönségünket.[1]) A franczia szerzőben már az is megbecsülendő, hogy mielőtt munkájához fogott, magyarúl is megtanult. — *Schiemann* berlini egyetemi tanár arra utalt, hogy Bosznia megszállásának tervét a nagyhatalmak már jóval a berlini congressus megnyitása előtt ismerték és hagyták volt helyben. Nem pattant az ki oly váratlanúl Andrássy vagy Bismarck koponyájából, mint széltiben beszélik. Schiemann tanuja Tatiscsev orosz diplomata. (II. 116.) — Végezetül felemlítem, hogy a bécsi »régi császári fegyvertár« (Zeughaus) kincseiről (ezek közt szép számmal magyarországi származású fegyverekről) *Erben* és *John* tollából irodalmi jegyzetekkel ellátott kalauz jelent meg.[2])

MANGOLD LAJOS.

---

[1]) Olv. *Századok*, 1905. 564. és 881. l. — Budapesti Szemle, 1905. juniusi szám. — A külföldiek közül: Hist. Zeitschrift, 96. 289. l. — Deutsche Literatur-Zeitung, 1905. 27. sz.

[2]) Katalog des k. u. k. Heeresmuseums. Negyedik javított kiadás.

Digitized by Google

TÁRCZA.

KOZÁK-TELEP MAGYARORSZÁGON.

Czoernig báró [1]) és a II. József császár korával foglalkozó történetírók említik, hogy a császár hazánk területére kozákokat telepített. Ezek a kozákok kis-oroszországi u. n. Zaporog-vidéki nomádok voltak, a kik ott — olyformán, mint nálunk a czigányok — nem akartak a falvakban letelepedni; miért is II. József császár elhatározta, hogy távoli vidékek városaiban egyes földművelő gazdáknál helyeztessenek el, kik bizonyos díjért maguknál tartják és nevelik őket.

A kozákokat II. József Bács vármegyében Zentán telepítette le 1785 és 1786-ban, katonai felügyelet alatt. Eddig csupán annyit tudtunk e telepítésről, a mennyit Czoernig föntebb érintett szűkszavú tudósítása mond, továbbá, a mit újabb íróink említenek, hogy t. i. József császár 1786-ban Bács vármegyében járt és Szabadkáról a kozák-telep megtekintésére Zentára is kirándult. A császár ezen látogatását julius-hó első felében tette meg, azután Zentáról Szegeden át Buda felé vette útját.[2])

Ujabban a vármegye levéltárában nehány iratot találtam, mely a kozákokra vonatkozik. Ezek az iratok annál becsesebbek, mivel Bács megye jegyzőkönyvei e korból nincsenek meg s így azokra a kutató — sajnos — nem támaszkodhatik. Az egyik irat egy kimutatás, melyet Zenta mezőváros hatósága állított ki. E szerint a kozákok összesen négy csapatban telepíttettek ide. Az első csapat 1785 decz. 16-án érkezett meg s mindössze csak 25 főből állott. A második csapat (37 fő) 1786 márcz. 20-án, a harmadik (53 fő) ápr. 15-én, a negyedik (87 fő) máj. 27-én érkezett. Összesen tehát 202 telepes jött Zentára. Ezeket a kimutatás szerint egy-egy földműves-gazdánál párosával helyezték el. Velök volt egy számadó

---

[1]) Ethnographia, III. köt. 149. l.

[2]) Bács-Bodrog vármegye egyetemes monographiája, 1896. I. köt. 476. l.

Digitized by Google

őrmester, egy szakaszvezető, egy chirurgus, két katonai pék és ennek négy segédje, végül három határőrvidéki altiszt, a kiknek elszállásolásáról és élelmezéséről szintén a város hatósága gondoskodott.

Az 1786 évi jul. 17-én kelt kimutatáson Zenta mezőváros pecsétje mellett Boros János bíró, Huszár Mihály esküdt és Dombó András jegyző aláírásai láthatók. A kozáktartó gazdák sorában Vuity, Sztojánov, Birczlin, Papor, Plársity, Peczárszky, Nikolics, Piszár, Sztaity stb. nevek fordulnak elő, a mi azt mutatja, hogy a kozákok egy részét rácz családoknál helyezték el; a Szabó, Varga, Lakatos, Kis, Túri, Gordán, Czabai, Kovács, Gere, Molnár stb. nevekből következtetve azonban magyar családok is résztvettek a telepesek eltartásában.

A másik irat, melyet Bács megye levéltárában felkutatnom sikerült: Latinovits János főszolgabírónak Baján, 1786 máj. 15-én kelt jelentése az alispánhoz, melyben elmondja, hogy a Zentára betelepített kozákok között napról-napra többen esnek különféle nyavalyákba (variis morbis afficiuntur), úgy hogy a rendelkezésre álló ágynemű nem elegendő; kéri tehát az alispánt, hogy ágynemű beszerzéséről gondoskodjék.

Kovách József alispán bizonyára eleget tett a megkeresésnek, sőt — úgy látszik — azon költség fedezéséről is gondoskodott a vármegye hatósága, a mibe a kozákoknak Zentára való szállítása került. Bachó János kir. biztos és főispáni helytartó ugyanis Szabadkán, 1786 aug. 1-én kelt rendeletében arról értesítette az alispánt, hogy ő felsége a kozákok letelepítése költségeit a vármegye pénztárából rendeli fedeztetni. Ugyanezen kir. biztosi rendeletből az is kitűnik, hogy a kozákok telepítését Latinovits János főszolgabíró végezte, mert a fuvar-költségeket az ő részére kellett kiszolgáltatni. Mivel azonban a kozákok katonai felügyelet alatt állottak, sőt — mint alább látni fogjuk — ügyökben a bécsi udvari haditanács és a pétervárádi parancsnok is eljárt, úgy látszik, a telepítés nemcsak katonai felügyelet mellett történt, hanem a kozákokat is katonákká akarták kiképezni.

A zentai kozák-telepről Czoernig s utána mások azt mondják, hogy miután a telepesek nőtlenek voltak s nem is házasodtak, idő folytán e vidéken kihaltak. Lehet azonban, hogy nem is a nőtlenség, hanem a magyar Tisza-vidéki klima tette őket tönkre. A föntebb említett hivatalos jelentés is azt mondja, hogy alig jöttek Zentára, máris tömegesen betegedtek meg. Valószínüleg úgy jártak tehát ők is, mint a bánsági és bácskai franczia telepesek egy része, a kik tudvalevőleg az itteni mocsaras vidékeken jórészt a typhus, a *morbus hungaricus*, vagy a mocsárláz áldozatai lettek. Lehetséges azonban, hogy a kozákok egy része idővel a zentai s a környékbeli lakosságba olvadt.

Digitized by Google

Végül az is kétségtelennek látszik, hogy némelyek közülök időközönkint elszökdöstek Zentáról. Ugyanis az udvari haditanács 1786 aug. 12-én azt hagyta meg báró Knezevich pétervaradi parancsnoknak, hogy a Zentáról eltünt kozákok megszöktetői ellen járjon el.

Gvozdánovics pétervaradi főhadbíró tehát aug. 23-án a várparancsnok nevében megkeresést intézett ez ügyben Bachó főispáni helytartóhoz, a ki szept. 16-án Temesvárról [1]) kelt átiratával Bács megye alispánját jelentéstételre szólította fel. Az alispán szept. 28-án tette meg jelentését, melynek eredeti fogalmazványa szintén megvan a vármegye levéltárában.

Jellemző, hogy míg a főispáni helytartó a megyéhez latin nyelven írt, a megye németül válaszolt. Az alispáni jelentés szerint a vármegye hatósága a kozákok elszöktetése miatt két zentai lakost elfogatott és meg is büntetett. Az eljárásra vonatkozó iratokat az alispán a jelentéshez csatolta. DUDÁS GYULA.

JELENTÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1906 évi munkásságáról.

(Felolvastatott a társulat f. évi márcz. 21-én tartott r. közgyülésén.)

Tisztelt Közgyűlés!

Azok után a lelkes szavak után, melyekkel elnökünk — kit az épen most megtartott választásban nyilvánult osztatlan bizalomból társulatunk élén viselt díszes állásában elnöktársaival együtt újra örömmel üdvözölhetünk — a mai gyűlést megnyitotta,[2]) melyekkel az emlékezetes 1906-ik esztendőnek fényes történelmi diadalát kiemelte, munkásságunknak a legutóbbi évek alatt is követett irányát jellemezte s a legközelebbi jövőben előttünk álló teendőinkre rámutatott: alig hárulhat más feladat reám, mint röviden felsorolnom azokat az adatokat, melyek a Magyar Történelmi Társulat mult évi működésének, törekvéseinek képét adják, helyzetét a t. Közgyűlés előtt híven feltárják.

A mult 1906 év folyamán egy rendkívüli s egy rendes közgyűlést, nyolcz rendes választmányi ülést és egy rendkívüli nyilvános felolvasó estélyt tartottunk. A január 4-én tartott rendkívüli közgyűlés összehívását — a miről már tavalyi jelentésemben is szóltam —

---

[1]) Bachó János II. József korában Bács, Torontál, Temes és Krassó megyék főispáni helytartója volt.

[2]) L. alább a közgyűlés jegyzőkönyvében.

Digitized by Google

az alapszabályok némely szakaszainak oly irányú módosítása tette szükségessé, hogy a társulat ügyei iránt való érdeklődés már-már sajnosan tapasztalt hanyatlása meggátoltassék s a rendes ülések számának leszállításával azok látogatása a minden oldalról túlságosan elfoglalt tagokra nézve megkönnyíttessék. A javasolt módosítások fölött a február 15-iki rendes közgyűlés döntött véglegesen, s a módosított alapszabályok — miután a belügyminiszter jóváhagyásával megerősíttettek és a választmány az ügyrend megfelelő átdolgozásáról is gondoskodott — az elmult őszszel léptek életbe. Azóta tartott üléseink nagyobb látogatottsága az új rend czélszerűségét igazolja.

Felolvasásaink során a január 4-iki r. vál. ülés alkalmával *Dézsi Lajos* tagtársunk *egy XVII. századi magyar nyelvű iskoladráma* töredékét ismertette. A dráma bizonyára politikai czélzattal, az egykorú események hatása alatt készült s *Bécs felszabadulását az 1683. évi török ostrom alól* hozta színre. Bécs sorsát Magyarországon is feszült várakozással kisérték akkor, s ennek érdekes emléke az ismertetett szindarab-töredék, melyet a Radvánszky család levéltára őrzött meg számunkra. Dézsi Lajos ismertetése az Irodalomtörténeti Közleményekben (XVI. 1906. 42—52. ll.) látott napvilágot. — Február 15-én tartott közgyűlésünkön *Csánki Dezső* olvasott fel *Szilágyi Erzsébet budai nyaraló palotájáról* egy becses helyrajzi dolgozatot, melyet *Kuncz ispán majora Budán* czím alatt közlönyünkben olvashattak t. tagtársaink. Csánki dolgozatát egyébiránt — tekintettel arra az üdvös mozgalomra, mely Mátyás király anyja palotája történelmi nevezetességű helyének emlékkel való megjelölése érdekében a székesfőváros első kerületében támadt, s reméljük, még el nem aludt — különlenyomatban is közrebocsátottuk. — A márczius 3-iki választmányi ülésen *Takáts Sándor* eddig felhasználatlan levéltári adatok alapján *a magyar és az erdélyi udvari kanczellériák bécsi palotáiról* értekezett; április 5-én pedig *Szentpétery Imre* tagtársunk olvasta fel *A történettudomány objectivitásának kritikája* czím alatt írt s élénk figyelmet keltett történet-elméleti tanulmányát. Mind a két dolgozat megjelent a *Századok* mult évi folyamában. — Május 3-án *Kammerer Ernő* a gróf Zichy család Okmánytárának hetedik és tizedik kötetét mutatta be, illetőleg ismertette, mely kiadványainkról bővebben alább szólok. — Deczember 6-án tartott választmányi ülésünkön *Szabó Dezső* társunk felolvasása: *A magyar országgyűlések 1516—1518-ig*, került napirendre; egy részlet a szerző készülőben levő nagyobb történeti munkájából, mely a Mátyás halála után bekövetkezett bomlás korszakának országgyűléseit öleli fel, s a melynek az 1519—1524 évekre terjedő részét már előbb önállóan kiadta.[1])

[1]) Ismertetését olv. *Századok*, 1905. 55. l.

Digitized by Google

Utolsó összejövetelünket a mult esztendőben *Bocskay és a bécsi béke* háromszázados emlékének szenteltük. Deczember 20-án, a M. Nemzeti Muzeum dísztermében, számos hallgatóság részvételével tartottunk rendkívüli nyilvános ülést, melyen *Károlyi Árpád* tagtársunk a tőle megszokott szép formában, tartalmasan méltatta Bocskay István vezéri szerepét az alkotmányért síkra szállt magyarság küzdelmében, s azokat a közjogi szempontokat, melyek az 1606-iki bécsi béke művét alkotmányunk történetében oly fontossá teszik. Az ülés érdekességét emelte *Szendrei János* tagtársunk előadása, a ki Bocskayra és korára vonatkozó sok becses egykorú emlék: arczképek, fegyverek, nyomtatványok és okiratok bemutatásával kötötte le a hallgató közönség figyelmét. Károlyi tanulmánya a *Századok* ez évi január-havi számában jelent meg; a két előadás együtt, a bemutatott tárgyak képeivel illusztrálva, mint a M. Történelmi Társulat felolvasásaiból évekkel ezelőtt megindított sorozat 4-ik füzete, a legközelebbi napokban kerül ki a nyomdából.

Az elmult év folyamán megjelent kiadványaink sorából a *Századok* és a *Történelmi Tár* rendes füzetein kívül, melyekről bővebben szólanom nem szükséges, első helyen említem meg *Teleki Mihály levelezése* második kötetét. E kötet az elsőhöz hasonló szerkezetben és terjedelemben az 1661—1663 évek leveleit foglalja magában s talán annyival értékesebb az elsőnél, hogy Teleki Mihály politikai egyénisége már ez évek alatt kezd mindinkább kibontakozni. Jelenthetem a t. Közgyűlésnek, hogy *Gergely Sámuel* t. tagtársunk gondos kezéből a harmadik kötet is sajtó alatt van, a nagybecsű levélgyüjtemény kiadása tehát tervszerűen halad. — A *Zichy-Okmánytár* első hat kötetének chronologikus és alphabetikus mutatója, mint az egész Okmánytár *hetedik* kötete, két részben, szintén megjelent. Az első részt, mely hat kötet gazdag olkevél-anyagának teljes és pontos időrendi feldolgozását adja, *Barabás Samu* tagtársunk állította össze; a második rész, ugyanannak az anyagnak betüsoros név- és tárgymutatója, *Áldásy Antal* munkája. Készen van *Kammerer Ernő* tagtársunk szerkesztésében az Okmánytár folytatólagos *tizedik* kötete is, melynek megjelenését a legrövidebb idő alatt várhatjuk. — A *Magyar Történeti Életrajzok* 1906-iki (XXII) évfolyama épen most fejeződött be. A kiadóhivatal tegnap-tegnapelőtt küldte szét előfizetőinknek Vértesy Jenőtől *Kölcsey Ferencz* életrajzát, mely az évfolyam 4—5. füzetét tölti ki, míg a már régebben megjelent 1—3. füzet Tóth-Szabó Páltól *Szatmári György primás* (1457—1524) életét foglalja magában.

Jelentem, t. Közgyűlés, hogy a *Századok* nagy név- és tárgymutatójából az első tíz évfolyamot (1867—1876) felölelő kötet kézirata teljesen összeállítva, sajtó alá rendezve várja a választmány intézkedését, hogy nyomdába adassék. Közlönyünk mostani márczius-

Digitized by Google

havi számában aláirási felhívást tettünk közzé azon czélból, hogy a nyomandó példányok mennyisége tekintetében tájékozódhassunk. A felhívásnak már is jó reménységgel kecsegtető eredménye mutatkozik; de nem mulaszthatom el itt a Közgyűlés színe előtt is felhívni t. tagtársaink szives figyelmét erre a nagyfontosságú munkára, mely nélkülözhetetlen segédkönyv lesz mindenki kezében, a ki a *Századok* évfolyamaiban felhalmozódott történeti anyagot használni akarja. Az ig. választmány csakis a t. tagok pártfogásában bízva határozhatta el magát e költséges vállalat megindítására.

Tudományos munkálkodásunk mellett a kegyelet tisztes szokásának s nemzeti érzésünknek is áldoztunk minden alkalommal, valahányszor ezt tennünk kellett vagy tennünk lehetett. A szászvárosi ev. ref. collegiumban néhai gr. *Kuun Géza* halála évfordúlóján (ápr. 10.) rendezett gyászünnepély alkalmából levéllel kerestük meg az ünnepélyt rendező intézet igazgatóságát. *Kiss Ernő* honvéd-tábornok nagybecskereki szobrának leleplezésénél (máj. 27.) Duka László, Mangold Samu és Kaszás Kálmán, — a nyárádszeredai *Bocskay-emlék* felavatásánál (jun. 17.) Szádeczky Lajos és Bedőházy János, — *Perényi Zsigmond* szobránál Nagyszőllősön (okt. 24.) Komáromy András, — a *kolozsvári új nemzeti színház* megnyitásánál (szept. 8.) Reiszig Ede s más tagtársaink voltak jelen a M. Történelmi Társulat képviseletében.

A legnagyobb ünnepélyről: II. Rákóczi Ferencz, Thököly Imre s velök bujdosó híveik diadalmas hazatéréséről elnökünk emlékezett meg ékes szavakkal. Legyen szabad nekem csak annyit hozzátennem, hogy koszorúinkat — egyet Bay Ilona úrnő, társulatunk lelkes alapító tagja adományából — a kassai székesegyházban s a késmárki evangelikus templomban tétettük le a fejedelmek és Bercsényi Miklós ravatalára.

De, fájdalom, nemcsak a rég elhunytak emlékezetét kellett ünnepelnünk; új halottaink koporsói is sűrűn szólítottak bennünket a kegyelet adóját leróni. Sokakat vesztettünk t. Közgyűlés, társulatunk legrégibb, leghívebb tagjai sorából. Az alapító tagok közűl elhaltak: május 2-án báró *Radvánszky Béla*, kinek meleg barátságát, melylyel a történettudomány legszerényebb munkásához is önzetlenül vonzódott, soha nem felejthetjük; május 10-én *Karap Ferencz*, kinek tiszteletreméltó neve társulatunk tizennyolcz évvel ezelőtt történt újraszervezésével van összekapcsolva; deczember 26-án gróf *Zichy Jenő*; két nappal utána *Hegedűs Sándor*, társulatunk gazdasági bizottságának több mint tizenöt éven át szakadatlanúl buzgó elnöke; s még előbb *Lányi Gyula*, ki végrendeletében is megemlékezett társulatunkról. — Évdíjas r. tagjaink közűl, hogy csak nehányat említsek: Acsády Ignácz, Berzeviczy Egyed, Csaplár Benedek, Enyedy Lukács, gr. Esterházy János, Gaál Endre (1867 óta

Digitized by Google

tagja társulatunknak), Gyulai Rudolf, Kempelen Imre, Koncz József, Széchy Károly, Szentpétery Sámuel, Thúry József és mások, kiknek elvesztése annál súlyosabban nehezedik társulatunkra, mivel helyöket a belépő új tagok csak alig pótolják. Közlönyünk legutóbbi füzetében kérelmet intéztünk t. tagtársainkhoz, s legyen szabad azt itt ismételnem: tegyék ügyünket magokévá, gyüjtsenek mennél több új tagot, mert a mi legbuzgóbb törekvéseink is csak a történetkedvelő, hazaszerető magyar közönség támogatásával vezethetnek sikerre bennünket.

Új alapítványokból s némi megtakarításból a mult esztendőben 1200 koronával gyarapítottuk alaptőkénket. Csekély összeg, de mégis biztató jele annak, hogy anyagi helyzetünk a közérdeklődés hanyatlása mellett sem rosszabbodott. Vagyoni állapotainkról különben az előterjesztendő számvizsgálati jelentés és a tagok előtt fekvő zárszámadások fogják részletesen tájékoztatni tagtársainkat.

Ezzel jelentésem végére érve, kérem a t. Közgyűlést, hogy azt kegyesen tudomásúl venni méltóztassék.

Budapest, 1907. márczius 21-én.

Nagy Gyula
titkár.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Magyar Tudományos Akadémia első osztályának márcz. 4-iki ülésén *Vári Rezső* levelező tag felolvasása után, a ki székfoglalóúl a Marcus Aurelius császár idejében élt *Oppianus* halászati tankölteményét ismertette, Szilády Áron r. tag *Horváth Cyrill* vendég tanulmányát mutatta be *a Margit-legendáról*. A harmadik felolvasó, *Melich János* levelező tag, *az Árpád-kori beczéző keresztnevek* egy csoportjáról értekezett. Bevezetésűl az Árpádok kihalásáig okleveleinkben előforduló személy- és keresztneveinket osztályozta. A felosztás ez: I. *Pogánykori személynevek. a)* A magyar nyelv köznyelvi szavaiból megfejthetők, pl. *Emese, Bulcsu, Eneh, Edlelmes* stb. *b)* A magyar nyelvből meg nem fejthető, első sorban török eredetű nevek, pl. *Tas, Alap, Thonuz-oba* stb. Itt az értekező kiemelte, hogy török személyneveink nem abból a török nyelvből valók, a melyből régi török jövevényszavaink, tehát nem jöttek nyelvünkbe a *gyűrü, tűrni, szűrni, borju, búza* stb. szavakkal egyszerre. *c)* Közelebbről meg nem határozható nevek. — II. *Keresztnevek. a)* Görög keleti hatás alatt elterjedt nevek, pl. *Dömötör: Dimitir*-ből. *b)* Római katholikus hatás alatt elterjedt nevek; és pedig α) a latin biblia útján elterjedettek, pl. *Sámuel, Dániel* stb. β) latin-olasz népies nevek, pl. *Benedek, Balázs* stb. γ) germán-

Digitized by Google

langobárd nevek, mint pl. 1. franczia közvetítéssel *Korlát* < *Corrat*: Konrád, *Lajos*: ó-fr. *Lois*, új-fr. *Louis*; 2. olasz közvetítéssel *Gellért* stb. δ) szláv eredetű nevek, pl. *László*, *Vingyiszló*, *Vének* stb. Hogy melyik név mely hatás alá sorolandó, ebben a szó hangalakjának pontos története irányadó. Ezen bevezetés után áttért az értekező tulajdonképeni tárgyára s azt vizsgálta, minő eredetűek a XI—XIII. századi emlékekben előforduló *-sa* végű, mint pl. *Dedsa*, *Baksa*, *Jósa*, *Dósa*, *Majsa* stb. nevek. Bebizonyította, hogy ezek szláv beczéző (kicsinyített) keresztnevek, melyeknek egy része görög keleti, más része róm. katholikus szláv hatás alatt alakult. Az értekezés egész terjedelmében a *Magyar Nyelv* legközelebbi számaiban fog megjelenni.

Márcz. 11-én a második osztály tartott ülést, mely alkalommal *Ferdinándy Géza* levelező tag foglalt széket *Rendi elemek a magyar alkotmányban* czímű értekezésével. Csak egy részét olvasta fel a rendiség keletkezéséről és fejlődéséről szóló nagyobb munkájának, azt, a melyben mai alkotmányunk rendi elemeit fejtegeti. Míg pl. Németországban az egyforma társadalmi állásúak tömörűlnek rendekké s mint ilyenek jutnak politikai jogokhoz, melyek ellenében a közérdeket a fejedelmi hatalom védi s ebből keletkezik az új korban az absolut monarchia, addig nálunk az országot alkotó s közjogilag egységes nemesség bomlik rendekre, hogy az idegen politikát űző dynastiával szemben a magyar államiságot s annak nemzeti jellegét megvédelmezze. Magyarországon tehát a rendiség a nemzetnek és a királynak egymástól való eltávolodását jelenti s nem egyéb, mint szervezkedés az absolutismusra és beolvasztásra törekvő királyság ellen. Innen van, hogy jóllehet az 1848-iki alkotmány-reform ledöntötte az ország polgárai között fönnállott rendi válaszfalakat, de mivel Magyarország királya egyszersmind egy más állam fejedelme is, a magyar alkotmány sok tekintetben maig megtartotta rendi természetét. Igy pl. az országgyűlés felsőháza ma is rendi alapon van szervezve, a központi országos kormányzat mellett ma is fennáll a törvényhatóságok bizonyos autonomiája, de különösen a nemzet és a király közötti viszonyokban találhatók fel a háromszázados rendi korszak maradványai. Ezekből fejtette ki azután az értekező azt a nézetét, hogy a magyar közjog az államot nem foghatja fel egységnek, hanem csak kapcsolatnak a király és a nemzet között, melyben az ellentéteket az 1867-iki kiegyezés igyekezett elsimítani.

— A British Museum olvasótermét — mint Londonból értesűlünk — nagyobbszabású tatarozási munkák és a vaskupola tüzetes megvizsgálása czéljából a folyó április-hó 15-én bezárják, és — a mennyire előre lehet látni — a könyvtár november 1-ig zárva

Digitized by Google

lesz. A hivatalos hirdetés nem említi, hogy a kézirati osztályt ez idő alatt nyitva fogják-e tartani, vagy nem. Figyelmeztetésül közöljük ezt azok érdekében, kik a nyár folyamán tudományos kutatások vagy tanulmányaik végett a British Museumot netalán meglátogatni szándékoztak volna.

† Hegyesi Márton tagtársunk elhunytáról kaptunk gyászhírt a mult hónapban Nagyváradról, hol a megboldogult mint ügyvéd működött s mint Bihar vármegye törvényhatósági bizottságának tagja vett munkás részt a közéletben. Fiatal tanuló volt a debreczeni főiskolán, midőn az 1863-iki lengyel fölkelés híre eljutott hozzá, s a tizenhét éves gyermek, a magyar szabadságharcz lelkesítő emlékeivel szivében, Moldván át Lengyelországba ment, hogy fegyvert fogjon az elnyomott lengyel szabadságért. Onnan haza kerülve, folytatta iskoláit s jogot végzett. Már akkor az 1848/49-iki események tanulmányozásának szentelte minden szabad idejét, s jóformán élte fogytáig ama nagy napok dicső és gyászos emlékeivel, irodalmával foglalkozva, szabadságharczunk történetére vonatkozólag oly gazdag könyvtárt gyüjtött össze, mely teljesség tekintetében — legalább a magángyüjtemények közt — szinte páratlanúl áll. És ezt a becses gyüjteményt saját munkáival is gyarapította. Czikkei nagy számmal jelentek meg a napilapokban és különféle folyóiratokban, s ezek során sok jó közleménye a szabadságharcz történetének vitás kérdéseiről is. Nagyobb munkái: *Bihar vármegye 1848/49-ben* (1885), *Görgei mint politikus* (1890), *A Máriássy-zászlóalj 1848/49-ben* (1891) és *A harmadik honvéd-zászlóalj története* (1898).[1] A kilenczvenes években közlönyünk lapjain is többször találkozhattak nevével olvasóink. Sajnos, az utolsó nehány esztendő óta a napi politika — e minden más tevékenységnek temetője — egészen elvonta őt az irodalmi munkásságtól. Reméltük, remélte maga is, hogy még visszatérhet oda, a hová ifjukora lelkesedése vonzotta; de meghalt, mielőtt ez a reménység teljesedhetett volna. Márczius 14-én hunyt el hosszabb szenvedés után, élete hatvanegyedik évében. Most őszinte fájdalommal örök búcsut veszünk tőle. Legyen áldott emlékezete!

[1]) Ismertetését olv. *Századok*, 1898. 525. l.

Digitized by Google

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1907 évi márczius-hó 21-én d. u. 5 órakor tartott rendes közgyűlésének

Jegyzőkönyve.

Gróf *Teleki Géza* elnök, a tagoknak szokatlanúl szép számú gyülekezete s jobbára hölgyekből álló díszes közönség jelenlétében mondott megnyitó beszédében felújítja a mult év lélekemelő eseményeit, mikor a koronás király kegyességéből a nemzet visszahozta II. Rákóczi Ferencz fejedelem és bujdosó társai s a kurucz király, Thököly Imre idegenben porladó csontjait az édes haza földébe. Megállapítja, hogy a nemzettel ez alkalommal együtt ünnepelt társulatunk kebelében fogamzott meg egy hirlapi czikk nyomán, *Thaly Kálmán* kezdésére, a szent hamvak hazahozatalának eszméje, a ki a 80-as évek végén Rodostón és Konstantinápolyban e czélból végzett kutatásai eredményéről mindannyiszor társulati folyóiratunk hasábjain számolt be a nagyközönségnek és a tudós világnak. *Thallóczy Lajos* és *Szádeczky Lajos* tagtársaink érdemeiről sem feledkezett meg, a kiknek nagy része volt főleg abban, hogy a Thököly Imre »virágok mezeji« sírjának hollétét minden kétséget kizáró bizonyossággal sikerült megállapítaniok. Ezután visszapillantást vetve társulatunknak egy pár évi munkálkodására, a mely hazai történetünk egész mezejére kiterjedt, constatálja, hogy a társulat vállalt kötelességét becsülettel teljesítette. Végül a multak eseményei iránt a közönség lanyha érdeklődésének felébresztése czéljából, a *Károlyi Árpád* nagybecsű Bocskay-essayjének példájára rendkívüli felolvasások tartását és a vidéki vándorgyűlések felelevenítését véli czélravezetőnek, s ezzel a társulat negyvenegyedik évi rendes közgyűlését megnyitja.

A tetszéssel fogadott megnyitó beszéd után jegyzőkönyvhitelesítőkül Szabó Albert társ. alapító- és Márki Sándor ig. vál. tagot kéri fel s az elnökségnek az 1904/906 évi cyklus lejártával megszűnt mandátumát letévén, székét Daniel Gábor korelnöknek átadja.

Digitized by Google

25. Korelnök az 1907/909-iki évkörre az elnök és két alelnök, nemkülönben tizennyolcz szabály szerint kilépő és egy elhalt, az 1906/908 és 1905/907 évköri vál. tagok közül pedig ugyancsak egy-egy elhalt tag helyének betöltése, valamint a módosított alapszabályok értelmében három új vál. tag választása czéljából a szavazást elrendelvén, — Borovszky Samu vál. tag elnöklete alatt a szavazatszedő bizottság tagjaivá Császár Elemér vál. és Gombos Ferencz Albin rendes tagokat nevezi ki s felszólítja a közgyűlés tagjait, hogy szavazataikat külön-külön az elnökökre és a fennebbiek szerint összesen huszonnégy vál. tagra adják be.

Az elnökökre beadott szavazatok nyomban összeszámláltatván, Borovszky Samu biz. elnök jelenti, hogy a beadott hetven érvényes szavazatból az elnökségre gróf Teleki Géza hetven, a két alelnökségre Thaly Kálmán hatvannyolcz, Zsilinszky Mihály ötvenkilencz szavazatot nyertek, a többi szavazat pedig egyesek között oszlott meg.

A biz. jelentés alapján korelnök az 1907/909 évi cyklusra gróf Teleki Gézát egyhangúlag, dr. Thaly Kálmánt és Zsilinszky Mihályt pedig absolut szótöbbséggel megválasztott elnöknek, illetőleg alelnököknek jelenti ki.

A korelnöknek üdvözlő szavaira gróf Teleki Géza elnök, alelnöktársai képében is, újból való megválasztatásukért a közgyűlésnek, s a közgyűlés ideiglenes vezetéséért Daniel Gábor korelnöknek köszönetét nyilvánítja, mire az elnöki széket ismét elfoglalván, a szavazás folytatását elrendeli.

A szavazatok beadatván, mialatt a bizottság a szomszédos teremben azoknak összeszámlálásával foglalkozott, —

26. Márki Sándor vál. tag *Cum Deo pro Patria et Libertate* cz. alatt II. Rákóczi Ferenczről készülőben levő monographiájának egy eszmékben gazdag s a fejedelmi ház és vértanu iránt lobogó lelkesedéssel megírt részletét olvasta fel.

A kitörő éljenzéssel és tapssal fogadott felolvasás után —

27. Nagy Gyula titkár előterjeszti a társulat mult évi működéséről szóló jelentését, a mely —

tudomásúl vétetvén, a közgyűlés jegyzőkönyvének mellékleteképen a *Századok*-ban meg fog jelenni.

28. Következik az ig. vál. f. évi 18. jk. p. a. hozott határozatának a felolvasása, mely szerint a mult évi számadások és pénztári kezelés megvizsgálására kiküldött bizottságnak 1907 jan. 27-én kelt és tudomásúl vett jelentése alapján Cserhalmi Samu pénztárnoknak a mult évi számadásokra nézve a szokásos fölmentvényt — a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fentartásával — megadta.

Helybenhagyatik.

Digitized by Google

29. Az ig. választmánynak ugyancsak f. évi 19. jk. p. a. kelt határozata, mely szerint a társulat 1907 évi költségvetését a gazdasági bizottság javaslata alapján megállapította, szintén —

jóváhagyatik.

Ezalatt a szavazatszedő bizottság munkálatával elkészülvén, —

30. Borovszky Samu bizottsági elnök a szavazatok összegezése alapján jelenti, hogy a huszonnégy vál. tagra beadott nyolczvanhárom érvényes szavazatból általános többséget a következők nyertek: Barabás Samu, Daniel Gábor, Emich Gusztáv, Kammerer Ernő, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Kollányi Ferencz, Komáromy András, Mika Sándor, Nagy Gyula, Nátafalussy Kornél, Némethy Lajos, Odescalchi Arthur, Ortvay Tivadar, Óváry Lipót, Reiszig Ede, Szendrei János, Szilády Áron, továbbá Takáts Sándor, Domanovszky Sándor, Révész Kálmán, Sebestyén Gyula, Hodinka Antal és Varju Elemér.

Ezeken kívül szavazatot kaptak még: Horváth Sándor 46-ot, Illés József 45-öt, Ferenczi Zoltán 36-ot, Győry Tibor 23-at, Fiók Károly 19-et s 1—4 szavazatot még tizenheten, kik közül ketten nem is tagjai társulatunknak.

Elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint az 1907—1909-iki évkörre ig. vál. tagokká Barabás Samu, Daniel Gábor, Emich Gusztáv, Kammerer Ernő, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Kollányi Ferencz, Komáromy András, Mika Sándor, Nagy Gyula, Nátafalussy Kornél, Némethy Lajos, Odescalchi Arthur, Ortvay Tivadar, Óváry Lipót, Reiszig Ede, Sebestyén Gyula, Szendrei János, Szilády Áron, Takáts Sándor; az üresedésben levő 1906—1908 és 1905—1907 cyklusbeli két-két vál. tagsági helyre pedig Domanovszky Sándor és Hodinka Antal, illetőleg Révész Kálmán és Varju Elemér választattak meg.

A szavazatszedő bizottságnak fáradságos munkájáért jegyzőkönyvileg köszönet szavaztatván, a bemutatott választási jegyzékek a jegyzőkönyvhöz csatoltatnak.

Ezzel a közgyűlés véget ért.

Kelt mint fent.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Szabó Albert s. k.
alapító tag.

Dr. Márki Sándor s. k.
vál. tag.

Digitized by Google

Az 1906 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Választmány!

A tisztelt választmány múlt évi deczember-havi ülésében alulírottakat bízta meg azzal, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1906 évi számadásait és pénztári készletét megvizsgáljuk. Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbízatásunkban az alulirott napon a következőkép jártunk el.

Ezidén is felkértük Strömpl János miniszteri számvizsgáló urat, hogy mint szakértő, a pénztárnok által vezetett könyveket, a számadásokhoz mellékelt utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár és a P. H. E Takarékpénztár értesítéseit és számlakivonatait tételről-tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést. Strömpl úr e kérésünknek eleget tevén, tapasztalatairól a */. alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E jelentés alapján folyó évi január 27-én, a nevezett szakértő úr támogatása mellett vizsgáltuk meg a társulat pénztárát és pénzkezelését.

Legelőször is a *kézipénztár* tartalmát vettük számon, hol készpénzben 2075 K 53 fillért, kiutalványozott kiadásokban mai napig 1161 K 60 fillért találtunk. Hogy ezen összeg helyességét megállapíthassuk, átvizsgáltuk az 1906 és 1907 évi pénztári főkönyvnek a vizsgálat napjáig, azaz január 27-ig terjedő adatait és azokat egybevetettük az igazolásukra szolgáló okmányokkal. Megállapítottuk, hogy az 1906 évnek pénztári maradványa s a folyó évnek január-hó 27-ig terjedő bevételei együttvéve 15,536 K 02 fillére rúgnak, az ugyanaddig terjedő kiadások összege pedig 1161 K 60 fillére, s így a pénztári maradvány 14,374 K 42 fillér.

Miután azonban ezen összegből a postatakarékpénztárban f. évi január 27-ig 6680 K 89 f. a P. H. E. Takarékpénztárban pedig 5618 K helyeztetett el: a kézipénztárban 2075 K 53 fillérnek kellett lennie. Tényleg ezen összeget találván, meggyőződtünk, hogy a kézipénztár rendben van.

Ezután az 1906 évi pénztári főnapló vizsgálatára tértünk át. Annak tételeit pontos átvizsgálás után helyeseknek találván, a könyvet a kézipénztárban volt 3237 K 13 f. és a postatakarékpénztárnál kezelt 603 K 74 f. készpénzzel, s így összesen 3840 K 87 f. pénzmaradványnyal lezártuk.

A *törzsvagyon-főkönyvet* átnézvén, meggyőződtünk, hogy a törzsvagyon összege 132,400 koronát tesz. Ebből a P. H. E. Takarékpénztárnál letétben van 130,800 K névleges értékű értékpapir. Igazolja ezt a nevezett pénzintézetnek hitelesen kiállított és 2 */. a. csatolt letét-számla kivonata. A többi 1600 K alapítvány a társulati pénz-

Digitized by Google

tárnoknál őrizett 6 db kötelezvénynyel van fedezve és igazolva. Felemlítendőnek tartjuk, hogy a törzsvagyon 1905 évi decz. 31-ike óta 1200 K emelkedést mutat.

A nevezett pénzintézet, a nála elhelyezett törzsvagyonon kívűl, a társulat czímén, takarékpénztári betétkönyvekben, tőkében és 1906 deczember 31-ig tőkésített kamatokban együtt 11,149 K 21 fillért és egy millennaris aranyérmet őriz. A tőkék, melyeknek külön rendeltetésük van és a társulat vagyonához nem tartoznak, 1906 deczember végéig tőkésített kamataikkal a következők:

1. Rodostói alap	6332	kor.	28	fill.
2. Gr. Nádasdy-féle Árpád sírja alap	1400	»	72	»
3. A b. Radvánszky-féle Házi Történelmünk Emlékei érdekében létesített alap	250	»	71	»
4. Szilágyi Sándor alapítvány	2149	»	74	»
5. Pénztárnok biztosítéka	1015	»	76	»
Összesen:	11,149	kor.	21	fill.

Ugyancsak a P. H. E. Takarékpénztár kezeli gyümölcsöztetőleg a gr. Zichy Jenő-féle pályadíjnak (100 db arany) alapját is, melynek 1906 évi deczember 31-iki mennyisége 1665 K, miről a 3·/. alatt mellékelt folyószámla-kivonat ad számot.

Megvizsgáltuk a *Teleki-Oklevéltár* és a *Zichy-Codex* alapjáról vezetett számadásokat, melyeket rendben találván, az előbbit 604 K, az utóbbit pedig 10 K egyenleggel lezártuk.

A *Zichy-Codex* alapra vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy az kamatozatlanúl hever a takarékpénztárban, miért is annak rendes betétként leendő elhelyezését javasoljuk.

Ez adatok igazolására 4·/. és 5·/. alatt mellékeljük az alapokat kezelő P. H. E. Takarékpénztárnak erre vonatkozó fólyószámla-kivonatait. 1904-ben új folyószámla nyittatott *Teleki Mihály levelezése* kiadásainak költségeire, a melyekhez évi 2000—2000 koronával a gr. Teleki család és a M. T. Akadémia járúl. Ezen számla egyenlegűl 1906 deczember 31-én 4263 koronát mutat, a miről a számla-kivonatot 6·/. alatt csatoljuk.

Ezek után a társulati *folyószámla-ellenőrző főkönyvet* egybevetettük a P. H. E. Takarékpénztár folyószámla-kivonataival és helyesen vezetettnek találtuk. E könyvet 5077 K egyenleggel lezártuk, mely egyenlegnek igazolására 7·/. alatt csatoljuk az illető folyószámla-kivonatot.

Az *1906 évi zárszámadást* 8·/. alatt mellékeljük.

E számadások minden tétele most is a leggondosobb ügyvitelről tesz tanuságot; az előirányzat és tényleges szükséglet között mutatkozó csekély eltérések nem szorulnak indokolásra.

Digitized by Google

A *Magyar Történeti Életrajzok* számadásait, melyeknél megjegyzés nincsen, 9·/. alatt mellékeljük.

A *Történelmi Tár* számadásait, melyeknél szintén nincs észrevételünk, 10·/. alatt csatoljuk.

Végezetül ide foglajuk a társulat törzsvagyonáról szóló, a mult évi hasonló kimutatással egybevetett jegyzéket:

	1905. decz. 31.	1906. decz. 31.
1. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti záloglevél 4·5%-os	6.200 kor. — fill.	6.200 kor. — fill.
2. Magyar jelzáloghitelbank záloglevele 4·5%-os	54.500 » — »	52.400 » — »
3. Magyar koronajáradék kötvény 4%-os	29.300 » — »	30.400 » — »
4. Pesti H. E. T. egyesületi kötvény 4·%os	27.800 » — »	27.800 » — »
5. Magyar jelzálog hitelbanki záloglevél 4%-os	11.400 » — »	14.000 » — »
Értékpapirok összes értéke	129.200 kor. — fill.	130.800 kor. — fill.
6. Magánkötelezők a kézipénztárban	1.600 » — »	1.600 » — »
7. Készpénz	400 » — »	.— » — »
Összes törzsvagyon	131.200 kor. — fill.	132.400 kor. — fill.

Az értékpapirok állagaiban beállott változások a kisorsolások és a tőkésítések következtében állottak be. A vagyonszaporulat a mult évvel szemben 1200 K.

Eljárásunk során meggyőződtünk arról, hogy a pénztárnok a pénztárt a legpontosabban kezeli és a számadásokat a legnagyobb rendben tartja. Kérjük ugyanazért a t. választmányt, hogy Cserhalmi Samu társulati pénztárnok úrnak 1906 deczember végéig a felmentést, a szokásos fentartással, megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradtunk a t. választmánynak

Budapesten, 1907. január 27-én

kész szolgái

Dr. Ballagi Géza s. k.
számv. biz. tag.

Dr. Reiszig Ede s. k.
számv. biz. tag.

Digitized by Google

Mellékletek a számv. biz. jelentéséhez.

Kimutatás

a M. Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1906 végével.

1.	4%-os m. jelz. hitelbanki záloglevél	14,000 kor — fill.
2.	4·5%-os kisbirt. földhitelintézeti záloglevél	6,200 » — »
3.	4·5%-os m. jelz. hitelbanki záloglevél	52,400 » — »
4.	4%-os m. korona-járadék	30,400 » — »
5.	4%-os P. H. E. Takarékpénztári községi kötvény	27,800 » — »
	Az értékpapírok összege	130,800 kor — fill.
6.	Alapítók kötelezvényei a kézi pénztárban	1,600 » — »
	Összesen	132,400 kor — fill.

A Magyar Történelmi Társulat

pénztári zárszámadása 1906-ról.

I. Bevételek.

A) **Rendesek:**

		Előirányzat:	Lerovás:
1.	Pénztári maradvány 1905-ről	2208 kor. 05 fill.	2208 kor. 05 fill.
2.	Alapítványi kamatokból	5589 » 50 »	5616 » 25 »
3.	Tagdíjakból	15000 » — »	14582 » 09 »
4.	Századok s egyéb kiadványok eladásából	100 » — »	354 » 94 »
5.	Ideiglenes kamatokból	500 » — »	575 » 45 »
6.	A P. H. E. Takarékpénztár adományából	200 » — »	200 » — »
7.	Egyéb előre nem látható bevételek	200 » — »	1785 » 39 »

B) **Átfutók:**

8.	Uj alapítványokból	200 » — »	1100 » — »
9.	Egyéb átfutó bevételek	1500 » — »	4255 » 36 »
	Összesen	25497 kor. 55 fill.	30677 kor. 53 fill.

II. Kiadások.

A) **Rendesek:**

	a) *Személyiek:*	Előirányzat:	Lerovás:
1.	Titkár tiszteletdíja	1600 kor. — fill.	1600 kor. — fill.
2.	Jegyző »	1200 » — »	1200 » — »
3.	Pénztárnok tiszteletdíja	1000 » — »	1000 » — »
4.	Irnoki munkák díjazása: *a)* a pénztárnoknál 140 kor. *b)* a titkárnál és jegyzőnél 280 kor.	420 » — »	420 » — »
	b) *Dologiak:*		
5.	A Századok nyomdai költségei, u. m. *a)* 60 ív nyomása 2000 pl.	6621 » — »	7165 » 39 »
	petit szedésért járó pótlék	125 » — »	

Digitized by Google

	Előirányzat	Lerovás
b) boríték nyomása 10 füzethez	475 kor. — fill.	475 kor. — fill.
c) a füzetek expeditiója	400 » — »	400 » — »
d) címszalagok s egyéb nyomtatványok	400 » — »	408 » 05 »
6. A Századok füzése	385 » — »	407 » — »
7. A Századok expeditiójának postai költsége	600 » — »	600 » — »
8. Irói tiszteletdíjak a Századoknál (57 ív à 80 kor.)	4560 » — »	4075 » — »
9. Irodai költségek	600 » — »	408 » 30 »
10. Három szolga díjazása	370 » — »	370 » — »
11. Ujévi ajándékok	150 » — »	150 » — »
12. Előre nem látott kiadások	200 » — »	1499 » 90 »
13. A Tört. Életrajzoknak 50 : 400 koronás alapító után	500 » — »	500 » — »
14. Takarék- és postatakarékpénztári kezelési díjak	250 » — »	214 » 22 »
15. Helybeli tagdíjak beszedése után járó %-ra	80 » — »	45 » 20 »
16. Postai megbizásokra	700 » — »	566 » 51 »
17. Rendkivüli felolvasásokra	300 » — »	249 » 40 »

B) Átfutók és rendkivüliek:

18. Uj alapítványok tőkésítése	200 kor. — fill.	1525 kor. 55 fill.
19. Névkönyv kiadása	— » — »	— » — »
20. Átfutó kiadások (idegen pénzek megtérítése)	1500 » — »	4255 » 36 »
21. A kiadvány-készlet raktári kezelése az Athenaeumnál	100 » — »	194 » 62 »
22. A Tört. Tár-nál mutatkozó hiány fedezése	1448 » 40 »	1461 » 61 »
23. A Századok indexének költségeire	800 » — »	500 » — »
Összesen	24984 kor. 40 fill.	29691 kor. 11 fill.
Bevétel	25497 kor. 55 fill.	30677 kor. 53 fill.
Kiadás	24984 » 40 »	29691 » 11 »
Maradvány	513 kor. 15 fill.	986 kor. 42 fill.

Magyar Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Pénztári maradvány 1905-ről	5404 kor. 36 fill.	5404 kor. 36 fill.
2. Az Athenaeumtól 600 példányért	3000 » — »	1800 » — »
3. A M. T. Akadémia segélye	1000 » — »	1000 » — »
4. A társulattól 50 : 400 koronás alapító tag után	500 » — »	500 » — »
5. Előfizetésekből	5000 » — »	5103 » 40 »
6. Clichékért az Athenaeumtól	300 » — »	300 » — »
7. Előre nem látható bevételek	50 » — »	— » — »
Összesen	15254 kor. 36 fill.	14107 kor. 76 fill.

Digitized by Google

II. Kiadások.

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Nyomdaköltség:		
a) 40 ív nyomása 1380 pl.	3120 kor. — fill.	1608 kor. — fill.
b) boríték nyomása 5 füzethez	240 » — »	
2. Képek nyomása	500 » — »	130 » — »
3. Expeditionális költségek	600 » — »	315 » 46 »
4. Irói tiszteletdíjak	2000 » — »	981 » 25 »
5. A szerkesztő tiszteletdíja	800 » — »	800 » — »
6. Cynkographusnak	4000 » — »	2256 » 90 »
7. Festőknek, rajzolóknak		
Az 1905 : 3—5. füz. cynkographus számlája	1436 » 88 »	
8. Fűzés	300 » — »	84 » 70 »
9. Vegyes kiadások	100 » — »	— » — »
Összesen	13096 kor. 88 fill.	6176 kor. 31 fill.
Bevétel	15254 kor. 36 fill.	14107 kor. 76 fill.
Kiadás	13096 » 88 »	6176 » 31 »
Maradvány	2157 kor. 48 fill.	7931 kor. 45 fill.

Történelmi Tár.

I. Bevételek.

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Előfizetésekből	1300 kor. — fill.	1390 kor. 12 fill.
2. A M. Tud. Akadémia hozzájárulása	2400 » — »	2400 » — »
Összesen	3700 kor. — fill.	3790 kor. 12 fill.

II. Kiadások.

	Előirányzat:	Lerovás:
1. A szerkesztő tiszteletdíja	800 kor. — fill.	800 kor. — fill.
2. Nyomtatás (40 ív 500 pl.)	2398 » — »	2577 » 74 »
petit szedésért járó pótlék	62 » 50 »	
3. Boríték nyomása 4 füzethez	83 » 40 »	83 » 40 »
4. Expeditionális költség 4 füzet à 11 kor	44 » — »	44 » — »
5. Címszalagok nyomása	20 » — »	10 » — »
6. Fűzés	60 » 50 »	63 » 27 »
7. Postai költség 4 füzet à 20 kor.	80 » — »	68 » 82 »
8. Irói tiszteletdíjak és index	1600 » — »	1604 » 50 »
Összesen	5148 kor. 40 fill.	5251 kor. 73 fill.
Kiadás	5148 kor. 40 fill.	5251 kor. 73 fill.
Bevétel	3700 » — »	3790 » 12 »
Mutatkozó hiány	1448 kor. 40 fill.	1461 kor. 61 fill.[1]

[1]) Fedezetét l. a főzárszámadásban II. 22. tétel alatt.

Digitized by Google

Melléklet a f. évi 19. jk. ponthoz.

A Magyar Történelmi Társulat

költségvetése 1907-re.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

1.	Pénztári maradvány 1906-ról	986 kor.	42 fill.
2.	Alapítványi kamatokból	5595 »	— »
3.	Tagdíjakból 1350 tagtól	13500 »	— »
	Előfizetésekből és tagdíj-hátrálékokból	700 »	— »
4.	Századok s egyéb kiadványok eladásából	300 »	— »
5.	Ideiglenes kamatokból	500 »	— »
6.	A P. H. E. Takarékpénztár adományából	200 »	— »
7.	Egyéb előre nem látható bevételek	200 »	— »

B) Átfutók és rendkívüliek:

8.	Uj alapítványokból	200 kor.	— fill.
9.	Egyéb átfutó bevételek	200 »	— »
	Összesen	22381 kor.	42 fill.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

a) *Személyiek:*

1.	A titkár tiszteletdíja	1600 kor.	— fill.
2.	A jegyző »	1200 »	— »
3.	A pénztárnok tiszteletdíja	1000 »	— »
4.	Irnoki munkák díjazása: *a)* a pénztárnoknál 140 kor. *b)* a titkárnál és jegyzőnél 280 kor.	420 »	— »

b) *Dologiak:*

5.	A Századok nyomdai költségei, u. m.		
	a) 60 iv nyomása 2000 pl.	6621 kor.	— fill.
	petit-szedésért és correcturákért járó pótlék	300 »	— »
	b) boríték nyomása 10 füzethez	475 »	— »
	c) a füzetek expeditiója	400 »	— »
	d) czímszalagok s egyéb nyomtatványok	400 »	— »
6.	A Századok füzése	385 »	— »
7.	» » expeditiójának postai költsége	600 »	— »
8.	Irói tiszteletdíjak a Századoknál	4400 »	— »
9.	Irodai költségek	500 »	— »
10.	Három szolga díjazása	370 »	— »
11.	Ujévi ajándékok	163 »	— »
12.	Előre nem látott kiadások	200 »	— »
13.	A Tört. Életrajzoknak 49 : 400 koronás alapító után	— »	— »
14.	Takarék- és postatakarékpénztári kezelési díjak	250 »	— »
15.	Helybeli tagdíjak beszedése után járó %-ra	60 »	— »
16.	Postai megbízásokra	600 »	— »
17.	Rendkivüli felolvasásokra	300 »	— »

Digitized by Google

B) Átfutók és rendkívüliek:

18. Új alapítványok tőkésítése	200	kor. —	fill.
19. Névkönyv kiadása	—	» —	»
20. Átfutó kiadások (idegen pénzek megtérítése)	200	» —	»
21. A kiadvány-készlet raktári kezelése az Athenaeumnál	160	» —	»
22. A Tört. Tár-nál mutatkozó hiány fedezése	1435	» 90	»
23. A Századok indexének költségeire	—	» —	»[1]
Összesen	22239	kor. 90	fill.
Előirányzott bevétel	22381	kor. 42	fill.
» kiadás	22239	» 90	»
Mutatkozó maradvány	141	kor. 52	fill.

M. Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

1. Pénztári maradvány 1906-ról	7931	kor. 45	fill.
2. Az Athenaeumtól 600 példányért	3000	» —	»
3. A M. T. Akadémia segélye	1000	» —	»
4. A társulattól 49 : 400 koronás alapító tag után	—	» —	»
5. Előfizetésekből	5000	» —	»
6. Clichékért az Athenaeumtól	300	» —	»
7. Előre nem látható bevételek	50	» —	»

B) Rendkívüliek:

8. Az Athenaeumtól az 1906 évf. 4—5. füzeteért	1200	» —	»
Összesen	18481	kor. 45	fill.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

1. Nyomdaköltség: *a)* 40 (80) ív nyomása 1380 pl.	3120	kor. —	fill.
b) boríték nyomása 5 füzethez	240	» —	»
2. Képek nyomása	500	» —	»
3. Expeditionális költségek	600	» —	»
4. Irói tiszteletdíjak	2000	» —	»
5. A szerkesztő tiszteletdíja	800	» —	»
6. Cynkographusnak 7. Festőknek, rajzolóknak	4000	» —	»
8. Fűzés	200	» —	»
9. Vegyes kiadások	100	» —	»

[1]) A 23. tétel fedezetéről a szükséghez képest póthitel útján fog gondoskodni a választmány.

Digitized by Google

B) Rendkívüliek:

10. Az 1906 évi 4—5. füzet (sign. 41—80) nyomása ...	1560	kor.	— fill.
» » » » » borítéka	48	»	— »
» » » » » képek nyomása	200	»	— »
» » » » » füzése	100	»	— »
Expeditionális költségek	320	»	— »
Az 1906 évi 4—5. füzet írói tiszteletdíja	1000	»	— »
Összesen	14788	kor.	— fill.

Előirányzott bevétel	18481	kor.	45 fill.
» kiadás	14788	»	— »
Mutatkozó maradvány	3693	kor.	45 fill.

Történelmi Tár.

I. Bevételek.

1. Előfizetésekből	1350	kor.	— fill.
2. A M. Tud. Akadémia hozzájárulása	2400	»	— »
Összesen:	3750	kor.	— fill.

II. Kiadások.

1. A szerkesztő tiszteletdíja	800	kor.	— fill.
2. Nyomtatás (40 ív 500 pl.)	2398	»	— »
petit-szedésért és correcturákért járó pótlék ...	100	»	— »
3. Boríték nyomása 4 füzethez	83	»	40 »
4. Expeditionális költség 4 füzet à 11 kor.	44	»	— »
5. Címszalagok nyomása	20	»	— »
6. Fűzés	60	»	50 »
7. Postai költség 4 füzetnél à 20 kor.	80	»	— »
8. Irói tiszteletdíjak és index	1600	»	— »
Összesen:	5185	kor.	90 fill.

Előirányzott kiadás	5185	kor.	90 fill.
» bevétel	3750	»	— »
Mutatkozó hiány	1435	kor.	90 f.[1])

[1]) Fedezetét l. a főköltségvetésben II. 22. tétel alatt.

Digitized by Google

5. füzet. XLI-ik évfolyam. Május 15.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

NAGY GYULA

TITKÁR.

PECSÉTJE 1867

1907 ÉVI FOLYAM

V. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1907.

Digitized by Google

TARTALOM.

Lap

Cum Deo pro Patria et Libertate. Irta **Márki Sándor** 385
Muzsaji Vitnyédy István. (Második közl.) Irta **Hörk József** 400
Műveltségtörténeti közlemények. IV. Magyar rábok, magyar bilincsek. (Első közl.) Irta **Takáts Sándor** 415

Történeti irodalom.

J. B. Bury: The treatise *De administrando imperio.* Ism. **Domanovszky Sándor** 436
Veress Endre: Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd jelentései és térképei Budavár 1684—1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. Ism. **Károlyi Árpád** 443
Mehmed Spaho: Gazi Husrev beg. Ism. **Jungerth Mihály** 448
Kálmán Dezső: A gyönki ev. ref. gymnasium története. Ism. **Békefi Remig** 453
G. Finzi: Pétrarque, sa vie et son oeuvre. Ism. **Kropf Lajos** 454
Ignace Kont: Alexandre Petőfi. Ism. **Kr. L.** 455
Műveltségtörténeti értekezések, 17. 18. 19. 22. 23. sz. Ism. **Perepatits István** 456

Tárcza.

Mária királyné halála napja. Irta **Karácsonyi János** 461
Levél a szerkesztőhöz. Irta **Récsey Viktor** 463
† Nátafalussy Kornél 464
Vegyes közlések 465
Száv történeti szemle. Irta **Zs. Gy.** 472
Uj könyvek 475
Hivatalos Értesítő 479

KÉRELEM.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy **lakásváltoztatásaikat kellő** időben, legkésőbb **minden hónap 8-ikáig, közvetlenül a titkári hivatalnál** (I. Vár: Orsz. Levéltár) szíveskedjenek bejelenteni, nehogy a kései vagy elmulasztott **bejelentés** miatt füzeteik eltévedjenek.

Reklamációkat csak három hónapon belül vehetünk figyelembe!

1907 április-havában

a) **Thököly Imre szobrára adakozott**

Ludányi Bay Ilona ..... 200 kor.

b) **tagdijat fizettek**

1902-re: Dudás Gyula 10 kor.

1905-re: Kovács István (5 kor.), Nagy Géza (3 kor.), Schaurek **Bódog** (5 kor.) Összesen 13 kor.

1906-ra: Dessewffy Antal (5 kor.), Dobrowsky Ágost (5 kor.), **Porubszky** Pál (5 kor.), Szendrői Gyula (5 kor.), Veress Béla (5 kor.), Vértesy **Jenő.** Összesen 35 kor.

1907-re: Alapi Gyula, Andreánszky Gábor báró, Apponyi **Albert** gróf, Aradi fógymn. »Petőfi« önképzőkör, Aradi Kölcsey-egylet, Auber **Tivadar,** Baán Elemér, Bajai polgári olvasó-egylet, Bakó Károly, Balázs Bertalan, **Balázsfalvi**

Digitized by Google

CUM DEO PRO PATRIA ET LIBERTATE.*)

Cum Deo.

Isten ő szent felsége sok esztendőtől fogva szemlélte nemzetünknek az utolsó romlással küzködő sorsát. Látván, hogy senki sincs, a ki ügyét felkarolná és ellenségeinek kegyetlenül sanyargató uralkodása alól felszabadítaná: *ő maga öltözött fegyverbe,* nemzeti elfélemlett bátorságunkat megadta, szívünket fölemelte, velünk táborba szállt és hadakozásunkat az egész világ szemeláttára mintegy semmiből megindította. Isten mindezekben a maga csodálatos, még a teremtésben elkezdett és minden természeti dolog eredetében gyakorlott munkájának szabott rendjét tündöklöttette.[1]) Rákóczi ezekben a szép szavakban és máshol is mindenkor Isten ügyének tekintette a magyar nemzet ügyét; hitte, hogy őt is az Isten szólította munkára s azért gondviselésébe ajánlotta magát.[2]) Istenbe vetve hajónk horgonyát, az ég maga is hadakozik értünk, és »nem tulajdonítván e nyomorult nemzetségnek közönséges bűneit, midőn igaz ügyünknek ennyi gonoszak közt habzó hajóját a tovább való előmenetel széles tengerére bocsátjuk, Isten elvezérli azt gondviselése boldogító szelei által régi boldogságának bátorságos révpartjára és immár valahára megkoronázza az örökkévaló csöndességnek diadal-

*) A M. Történelmi Társulat ez évi közgyűlésén (1907. márcz. 21-én) a szerző köszönetet mondott azért, hogy a társulat őt bízta meg II. Rákóczi Ferencz élete megírásával, s bemutatta ezt a részletet, melyben megmagyarázza, hogy maga a fejedelem hogyan értette a zászlaira írt jelszavakat.

[1]) 1704. nov. 13. Rákóczi a vármegyékhez. *Hornyik:* Kecskemét tört. IV. 334.

[2]) Rákóczi önéletrajza, 83.

Digitized by Google

maskodó örvendezésével!« [1]) Az igaz ügyet szerető Isten dolgainkat minden bizonynyal oly végre vezérli, a melyért magyar nyelvünk hálaadó szívvel örökké hirdeti az ő dicsőségét.[2])

A magyar nemzet története bőségesen bizonyítja, hogy az Isten csodálatos gondviselése elejétől fogva védelmezte, megtartotta ezt a nemzetet, letapodott szabadságait helyreállította. Ha úgy látszott is, hogy a nemzetet tatár, cseh, török vagy német veti rabságba: mindazon nyomorúságok közt Isten oltalmat és gyámolokat állított neki, csodálatos segedelmével kiszabadította ellenségei kezéből.[3]) Ezt a mostani hadakozást az isteni bölcsesség, a maga titkos vége szerint, olyankor támasztotta, a mikor ez a nemzet kétségbe esvén hajdani szabadságairól, rabsága lánczát maga kovácsolta. De vezért adott neki, egyezségre hozta elméjét, minden *idegen segítség nélkül* táplálta ügyét. Időnkint megengedi ugyan sorsa hanyatlását, reménysége hűlését, de minden homályban mutat olyan utakat, a melyeken boldogulása czélját elérni remélik mindazok, a kik Istenbe vetvén reménységöket, elhitették magukkal ügyök igazságát, és azt, hogy az isteni kegyelem el nem hagyja az igazságtalanúl üldözötteket, ha úgy látszik is, hogy néha szorongatja őket.[4]) Isten, a ki az emberi elmét meghaladó okokból indította ezt a hadakozást, elménk felett való módokkal vet annak véget.[5]) Mert hiszen ha dicsekedhetik valamely nemzet a mindenható Úristennek az ember okoskodását felülmúló nagy irgalmasságával, mások felett is méltán tulajdoníthatja ezt magának a mi nemzetünk és kiváltképen tapasztalhatja magán azon isteni kegyelemnek felderült bámulatos nagyságát.[6]) Isten idáig is csodálatos utakon vezette dolgainkat; ügyekezetünknek ezután is ő legyen bírája, törekvéseinket szent tetszése szerint ezentúl is ő kormányozza.[7]) Egyedűl Isten bátoríthatja őt sorsa tömérdek

[1]) Manifestum. Köztudománytétel. 1704 évi kiadás, 26—27.

[2]) Rákóczi 1706 jul. 30. és aug. 15. a magyar nemzethez. *Simonyi*: Angol dipl. iratok, III. 199. — *Horváth*: Magyarorsz. tört. VI. 443.

[3]) Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elmélkedése (1710). Archivum Rákóczianum, III. 198.

[4]) U. o. 199.

[5]) Rákóczi 1710 szept. 20. U. o. 165.

[6]) Rákóczi pátense, 1711 május 13. Arch. Rák. III. 663.

[7]) Rákóczi Pálffyhoz, 1711 febr. 11. Károlyi önéletírása, II. 292.

Digitized by Google

viszontagságaiban, a miket mindinkább növekedni s a viharos tenger hullámainak módjára dagadni lát.[1]) Isten az ő sarkcsillaga, mikor a tengereken jár; vezetője a harczban, vigasza a veszedelmekben, horgonya a hajótörésben, egyedüli jutalma fáradalmainak; [2]) de előbb messze földön, különböző országokon, tengereken és veszedelmeken kellett átvezetnie, mielőtt szívéhez szólt és fejedelmi kötelességeiről felvilágosította.[3]) És a mikor eltelt Isten kegyelmével, úgy érezte, hogy szíve megerősödik és lelkét ragadja valami azon nehéz föladatok felé, a melyek szemei elé tódultak és tárultak. Miért ne hitte volna tehát, hogy Isten akaratából kell akarnia mindazt, a mi ellene mond a nyugalmat kedvelő, önző szeretet ösztönének! [4]) Midőn évek múlva megírta most kezdett küzdelmeinek történetét, azért ajánlotta azt Istennek, mint az örök igazságnak, mert egyedül a puszta *igazságot* ösmerte el vezérének; és mert méltóbbat nem ajánlhatott föl neki, mint Isten művét, a szabadságharcz tetteit, a mik az Úr dicsőségére és fölmagasztalására szolgálnak.[5]) Születése és egy szabad nemzet választása következtében Isten adott neki méltóságokat és czímeket, hogy azokat az ő dicsőségére használja. Bőségesen elárasztotta testi-lelki javakkal, ragaszkodást öntött belé állapota kötelességeinek teljesítésére, erős hitet és bizalmat adott lelkének.[6]) Isten, a ki porból vette föl ügyét s ingyen kegyelméből utóbb annyira vitte: azok segítsége nélkül is boldogíthatja, a kik többé előmozdítani nem kívánják.[7]) Az uralkodók fondorlataival nem sokat törődik; mert az országok dolgait Isten kormányozza.[8]) »Tegyünk, a mennyit tehetünk; hagyjuk a többit Istenre, a kinek szent akarata teljesedjék be rajtunk, akár boldogulásunk, akár veszedelmünk által.« [9]) Állandósággal megáldott szíve indulatával akarta követni az isteni felség hívogató, útmutató kegyelmét. Nem tekintette hadai

[1]) Rákóczi önéletrajza, 399.
[2]) U. o. 166.
[3]) U. o. 175.
[4]) U. o. 166.
[5]) Rákóczi emlékiratai, 15—16. (Az ajánlólevélben.)
[6]) U. o. 305—308. (A végrendeletben.)
[7]) Rákóczi 1706 jan. 9. Arch. Rák. I. 466.
[8]) Rákóczi Bercsényihez, 1707 nov. 13. U. o. II. 137.
[9]) Rákóczi Bercsényihez, 1708 ápr. 13. U. o. 242.

Digitized by Google

számát, hanem az ő jóra vagy rosszra vezető szent kegyelmét és akaratát vette czélúl, mert hitte, hogy meg nem szégyeníti.[1]) Hiszen nyilvánvaló, hogy Isten még csapásaival sem kívánja őket eltörleni, hanem egyetértésre, a hazához való hűségre bátorítja szíveiket. Eltörli azokat, a kik inkább az ellenséghez hajolnak. Nem is gondolkozik a jövendőről; mert elméje föl nem éri azokat a csodálatos utakat, a melyeken őket Isten kegyelme vezeti. Akármennyit csavarog az ellenség, akármennyi szemlét tart, akárhogy tetteti magát: csak nem megy tovább az isteni szent akaratnál. Inkább azokra a tennivalókra gondol, a miket szükségeseknek lát, hogy Isten jóra vezető kegyelmét — ha merné mondani — emberi módon is segítse.[2]) De bár haszontalan bízni a magunk erejében, megáld az Isten, ha megáldani akar.[3]) És ha elfogadjuk kezéből a jót, miért ne fogadjuk el a rosszat is? »Példát mutathat Isten nemzetünkön akár igazságában, akár kegyelmében. Az elsőnek ostorát megérdemeltük, a másikra okot — megvallja — nem adtunk; de mivel az emberi hamisságnál nagyobb szokott lenni szent kegyelme, ezt is leginkább most remélhetjük, a midőn minden emberi segítség bizalmából csaknem kifogytunk.« [4])

Még nem érkezett el az az idő, mikor Isten ködeibe akart hatolni,[5]) hogy — Arany János Dantejával — a hitlen ember imádni tanulja a köd oszlopában rejlő istenséget. De azt az isteni félelmet, a mely évek múlva úgy eltöltötte a száműzöttet, ki nem látja már a nemzetét harczra szólító ifjuban is? Szíve mélyén nincs-e ott már akkor is a tapasztalatokban megedzett férfiu hite: »Teremtő vagy; mi méltóbb hozzád, mint részvétet érezni teremtményed iránt? Atya vagy; mi méltóbb, mint megszánni fiadat? Orvos vagy; mi illőbb, mint meggyógyítani a beteget? Ura vagy az uralkodóknak; mi nagyobb kegy tőled, mint megbocsátani szolgáidnak? Isten vagy; mi méltóbb hozzád, mint irgalmat gyakorolni?« [6]) Istent később, az élettől megviselve

[1]) Rákóczi 1708 szept. 2. Arch. Rák. II. 311.
[2]) Rákóczi 1708 szept. 12. U. o. 330—331.
[3]) Rákóczi 1708 okt. 9. U. o. 351.
[4]) Rákóczi 1709 szept. 27. Arch. Rák. II. 554.
[5]) Önéletrajz, 291.
[6]) U. o. 395.

Digitized by Google

sem felfogni, hanem imádni akarta; nem kívánta megérteni műveit és cselekvése módját, hanem most a hazáért küzdve, később csupán szemlélődve, csodálni.[1]) Ha nem igazította is minden cselekedetét Isten felé, sohasem vetette el a vallás alapjait, a mik a révedező lelkiösmerettől elhomályosítva megmaradtak szívében, mint a hamuval takart szikra.[2]) A kegyesség és a vallásos élet gyakorlásában már csak azért is buzgólkodni kívánt, mert azt hitte, hogy a vallás külsőségei nélkül jól uralkodni nem lehet.[3]) Tetthez abban a meggyőződésben fogott, hogy mint fejedelemnek *bármely vallású* alattvalóitól meg kell követelnie az Isten iránti hűséget, mert csak ennek megerősödése esetében lehet nyugodt, hogy vele szemben azok is teljesítik kötelességöket. Nem bízott az olyan emberben, a ki Istenben nem hitt.[4]) Később, nagy tetteinek bevégzése után, azt a vallomást tette, hogy ha erdélyi fejedelemségét elfoglalhatja s a magyar király udvarában oly befolyást nyer, hogy a kath. hit ellen intézett támadásokat megsemmisítheti, a szétvált felekezeteket szelíd és békés eszközökkel akarta volna visszavezetni a valódi katholikus egységre.[5]) De most, a szabadságharcz kezdetén,[6]) a magyar nép számára olyan imádságot írt, a melyet ő utána mindenki felekezeti különbség nélkül mondhasson el a *hazáért*.[7])

Pro Patria.

Rákóczi nyiltan hirdette, hogy első és fő czélja a *hazának* idegen járom alól való felszabadítása.[8]) »Megérdemeltük Uram, — szólt a vitézlő magyar nép számára írt imádságában, — hogy a mi nemzetünk dicsősége idegenekre szálljon és a mi fiaink idegen nemzetek igája alá vettessenek. Méltók vagyunk, hogy

[1]) U. o. 397.
[2]) Önéletrajz, 178.
[3]) U. o. 170.
[4]) U. o. 173.
[5]) Rákóczi emlékiratai, 18.
[6]) Whitworth Hedges angol miniszternek, 1704 febr. 6. *Simonyi* id. m. I. 125—129.
[7]) Közli *Thaly* a Rákóczi-Tárban, I. XXIII—XXIV. Én az erdélyi n. muzeum 10491. sz. eredeti kiadását is használtam.
[8]) Rákóczi emlékiratai, 17.

Digitized by Google

eltöröltetett magvunkkal veszszen el a mi nemzetünk neve, mert te-tőled, istenünktől, királyunktól és urunktól eltávoztunk. Mindazáltal, oh kegyelmes Urunk, tekintsd meg e nyomorúságoknak tengerében síránkozó népedet... És mivelhogy elménket szabadulásunknak ügyekezetére méltóztattál megmozdítani: cselekedeteinket igazgassad, karjainkat erősítsed, fegyvereinket élesítsed, hogy akaratodat teljes erővel követhessük. Adj Uram azoknak, a kiket vezéreinkké akartál tenni, rendelésökben bölcsességet, az ellenkező dolgokban erősséget, a szerencsés állapotokban tartózkodást, a hadakozásokban bátorságot, az álomban vigyázatot, hogy a te akaratod útján járjanak. Környékezd meg Uram Isten, táborainkat és azokat a te irgalmasságodnak palástjával körűlvevén, a mi ellenségeinknek leselkedésétől oltalmazzad; kergesd el strázsálóinknak álmait, hogy készületlen ne találtassunk. Legyen a te angyalod őrizőnk és kalauzunk a harczolásban, ki az ágyúknak és puskáknak golyóbisait elszéleszsze... Engedd meg, édes Urunk és kegyelmes Atyánk, hogy visszafogadván kebeledbe népedet, a te parancsolataidnak útjaitól el ne tévelyedjünk, hanem a te igazságodat megőrizvén, csendességben és békességben a mi utaink igazgattassanak.«

S a fejedelem nemcsak imádkozott, hanem — ajkain Jézus kiáltással [1]) — harczba is ment a hazáért. Ezt, a hogy maga megvallotta,[2]) az okosság minden szabálya ellen s egy fiatal ember hevességével, de *hazaszeretettől* lelkesítve tette. Hazaszeretete, esküje sarkalta fegyverfogásra; fiatalos hév tüzelte, de nem uralomra, hanem a nemzet szolgálatára.[3]) Már első kiáltványában figyelmeztette a nemzetet,[4]) hogy igaz hazaszeretetért gerjedező magyar nemzetünknek Isten utat és alkalmatosságot mutat a kívánt szabadulásra. Tudta, hogy »a hazaszeretet, mely természetesen mindenkiben megvan, gyanussá teszi azt a dicséretet, a melylyel valaki hazáját és nemzetét magasztalja«; de úgy találta, hogy a nemzet vitézségét és nagylelkűségét mutatják még azok a tulajdonságok is,

[1]) Archivum Rákóczianum, I. 119.
[2]) Rákóczi emlékiratai, 28.
[3]) Önéletrajz, 164.
[4]) 1703 május 12. *Thaly:* A Bercsényi cs. tört. II. 469—470.

Digitized by Google

a mikkel azt rágalmazni hiszik, s tapasztalta, hogy a nemzet nem tűri a szolgaságot.[1])

A hazaszeretet oly jellemző tulajdonsága a magyarnak, hogy még Lipót király is ennek nevében intette hűségre.[2]) Rákóczit tehát fölösleges volt intenie Szirmaynak[3]) vagy bárkinek: hitesse el nemcsak velök, magyarokkal, de azokkal is, a kik balvélekedésben vannak, hogy az egész haza boldogulásából s nem azzal ellentétben munkálja és várja a maga személye boldogulását, és hogy több jót kíván hazájának, mint a franciának, kiben szegény nemzetünk többször is csalódott. Nem virágos beszéd, hanem történeti igazság, hogy Rákóczi éjjel-nappal a haza boldogságán munkálkodott,[4]) hogy a hazájához való igaz szeretet vezérelte.[5]) Mindenkor megmutatta nemzetének, hogy semmi sincs, a mit érte megtenni vonakodnék.[6]) Nincs más célja, mint hogy boldognak lássa; s hitte, hogy Isten megadja a teljes boldogságot, ha megmarad szívökben az *egyesség* és az *őszinteség*.[7]) Hitte, hogy a ki csöndes elmével megtekinti hazánk ügye folyását, általlátja, mire kötelezi őt a hazaszeretet.[8]) S azoknak, a kik kötelességük teljesítésétől vonakodtak, szemükbe mondta, hogy a haza szolgálata nem mentségekkel, hanem közvégzések végrehajtásával, mindenkinek a maga határozatához való tökéletes ragaszkodásával vehet hasznot, előmenetelt.[9]) Hazaszeretete, szoros kötelessége olyan utakat mutatott neki, a miken járnia kellett.[10]) Például: Erdélyre a magyar haza szabadsága és biztonsága érdekében lévén szükség, fejedelemségéről nemhogy egyenlő értékű területért nem mondhatna le, de még akkor sem, ha másutt tízszerte többet adnának; mert hazájához való igaz

---

[1]) Rákóczi önéletrajza, 63.
[2]) 1703 aug. 13. *Századok*, 1874. 407.
[3]) 1704 jun. 29. (A dési főgymnasium könyvtárában: Urbarium Tyrnaviense, 117.)
[4]) 1705 aug. 17. Széchenyi Pálhoz. Arch. Rák. I. 391.
[5]) U. o. I. 451.
[6]) Rákóczi emlékiratai, 292.
[7]) Rákóczi beszéde az ónodi országgyűlésen, 1707 jun. 22-én. *Századok*, 1895. 931.
[8]) 1708 márcz. 18. Károlyihoz. Arch. Rák. II. 190.
[9]) 1710 aug. 5. a borsodiakhoz. U. o. III. 485.
[10]) 1710 jul. 6. U. o. III. 275.

Digitized by Google

szeretete nem engedné, hogy ebben módot találjon.[1]) A világ előtt mindenkor úgy kívánt feltűnni, mint a ki hazafiságból hajlandó a békére.[2]) Anna angol királyné jól ismerte, mikor utóbb azt mondta, hogy Rákóczi jobban szereti hazáját, mint hogy a békét hosszu időre késleltetné.[3]) De, a hogy maga a fejedelem írta,[4]) a haza szeretetétől őt nem választhatja el sem félelem, sem erősség, sem szegénység. A mikor látta, hogy nem köthet olyan békét, a mely hazája függetlenségét, szabadságát biztosítja, hazaszeretetből sokat könnyezett.[5]) Hiszen ha elfogadja a személyének, házának tett kedvező ajánlatokat, távoznia kell a hazából s megtagadnia nemzetét, mely iránta a szeretetből fakadó ragaszkodás és bizalom annyi tanuságát adta.[6]) S ő, a ki utóbb azért utasította vissza a lengyel koronát, mert a hazaszeretet, vagy inkább az »önző szeretet« dicsőségének tartotta, hogy lengyel királysága ügyeit össze ne zavarja a haza iránt való kötelességeivel: [7]) kezében még a vándorbottal is kész volt magát a haza javáért feláldozni.[8]) A fejedelem egy alkalommal, dicsősége tetőpontján, szemrehányást tehetett a hazának, hogy méltatlanúl bánik vele, ki bujdosást szenvedett s életét, vérét, mindenét koczkáztatta érte.[9]) Száműzetésének egy pillanatában a keserűség azt mondatta vele, hogy »*nincs más hazánk*, a mely felé törekednünk kell, mint az *égi haza*.«[10]) De hazája térképét akkor is bizonyára azzal a kimondhatatlan érzéssel nézte, mint első száműzetésében, gyermekkorában, a mikor szülővárosa nevének megpillantásakor zokogva mondta, hogy a hazát nem lehet oly könnyen felejteni.[11]) Volt idő, mikor őt mint törvényes királya és a haza nyilvános ellenségét, mint árulót és az igaz szabadság felforgatóját bélye-

---

[1]) 1708 okt. 25. U. o. II. 362.
[2]) Stepney Harleyhez, 1704 szept. 29. *Simonyi* id. m. I. 458.
[3]) 1707 jan. 12. Rákóczihoz. U. o. III. 302.
[4]) 1708 decz. 17. a sárospataki országgyűlésen. Rákóczi-Tár, I. 176—177.
[5]) Önéletrajz, 195.
[6]) U. o. 196.
[7]) U. o. 176.
[8]) 1711 jul. 29. *Szalay:* Rákóczi bujdosása, 88.
[9]) Rákóczi emlékiratai, 222.
[10]) Önéletrajza, 19.
[11]) Thököly naplói, II. 323. (Monum. Hung. Hist. II. oszt. XXIV.)

Digitized by Google

gezték meg ;[1]) de nem bánthatta ez azt a nagy embert, a ki úgy érezte, hogy belső érzelmeit tekintve, megilleti őt a *haza atyja* czíme, melylyel az erdélyi rendek felruházták.[2]) S a nemzet úgy tisztelte mindenkor, mint *szabadítót*, a hogy a nép már a fölkelés kezdetén és Bercsényi az ónodi országgyűlésen nevezte.[3])

Pro Libertate.

A lengyelországi Brezán várában 1703 május 12-én Rákóczi felszólította a magyar népet, fogjon fegyvert édes hazája, nemzete, szabadsága mellett; s megfogadta, hogy édes hazánkért, nemzetünkért, régi szabadságunkért ő maga a hatalmas Istennek segítségével s hatalmas karjának hadakozó erejével, tökéletes szívvel-lélekkel szenteli életét s egyedül hazánk és nemzetünk szabadságáért kész ontani vérét.[4]) Élete alkonyán nem is félt őszintén kinyilatkoztatni az örök igazság előtt, hogy tetteiben egyedül *a szabadság szeretete* vezette.[5]) A háborút saját hazája szabadságáért kezdette és azt sohasem akarta cserben hagyni idegen ország koronájáért, vagy a maga hasznáért.[6]) Úgy hitte, a történelemnek minden olvasója könnyen megkülönböztetheti a közönséges lázadástól a szabadság általános, jogos és törvényes védelmét. S megmagyarázta, hogy lázadást a zendülő nagyhűbéresek indítottak, szabadságharczot pedig a vármegyék, valahányszor látták a törvény és szabadság országos veszedelmét. *Lázadás* és felségsértés az egyes nagyravágyók zavargása ; *nemzeti háború* az ország jogainak védelme.[7]) Most a nemzet ennek a szabadságnak helyreállításáért, nem egyesekért fogott fegyvert.[8]) Az Úr őt használta eszközül, hogy fölébreszsze a magyarok keblében a szabadság szeretetét, mely a rossznak megszokásától

[1]) 1715 : 49. t. cz. Eltörölte az 1906 : 20. t. cz.
[2]) Rákóczi emlékiratai, 208.
[3]) U. o. 222.
[4]) *Thaly :* A Bercsényi cs. tört. II. 470.
[5]) Rákóczi emlékiratai, 20.
[6]) U. o. 58. 180.
[7]) U. o. 63—64. Eötvös Károly ezt a képviselőházban (1890 május 28-án) úgy mondta, hogy a magyar szent korona tagja csak *perduellis* (pártütő) és *rebellis* (forradalmár) lehet, de nem *lázadó* (seditiosus).
[8]) Rákóczi emlékiratai, 72. 83.

Digitized by Google

már-már hűlni kezd vala.[1]) Az isteni gondviselés őt küldte a puszta hazába, hogy azt fegyverre és szabadságra szólítsa. »És meghallá ezt a szózatot az ország minden népe. A nemes szívek lángolni kezdtek a szabadság nevére és fegyvert ragadtak annak visszavívására« . . . [2]) Mint minden nemzedékben, most is akadtak öregek, a kik még emlékeztek a multra, s elbeszélvén a történteket, a fiatalságot a szabadság szeretetére lelkesítették.[3]) Édes ősei példáját követve, a haza régente virágzó szabadságának helyreállítására Rákóczi is koczkáztatni akarta mindenét, föláldozni vérét, hűségét.[4]) Ügyének győzedelméért igaz magyar vérét és életét igazságosan fölszentelte, s nemzete szabadságát vére omlásával és halálával is kész volt fölváltani,[5]) mivel édes hazája régi szabadságának helyreállításánál egyebet nem viselt maga előtt.[6]) A külföldi követek is tudták, hogy a jelen politikai helyzet fölhasználásával bosszut akar állani nemzete szabadságainak igazságtalan porbataposásáért s fölszabadítni akarja a szolgaság nyomorú igájába hajtott népet.[7]) Ezt a szabadsághoz szokott népet erőszak sohasem bírja rá, hogy nyugodtan maradjon az osztrák kormány alatt; de megnyerhetik engedékenységgel és hű alattvalóvá tehetik, ha visszaadják jogait és szabadságát.[8]) A külföldi hatalmaktól sem várt egyebet, mint a szabadsághoz való jogaik elösmerését. Apostoli áldást és védelmet kért XI. Kelemen pápától, hogy vagy kiszabadúlhassunk a sasnak körmei közűl, vagy ne küzdjünk tovább, mint a *szabadság* akarja, a *törvény* parancsolja; természetesen úgy, hogy visszatérvén az áldott béke biztonsága, az igazság tisztelete, a törvények szentsége, és a mi legnagyobb, a királyi eskü sértetlensége, azokat utódainkra átszállíthassuk.[9]) Már eleve ennek a szabadságnak

[1]) U. o. 65.
[2]) U. o. 79.
[3]) Rákóczi emlékiratai, 68.
[4]) U. o. 222. Levele Du Héronhoz, 1702 ápr. 7. *Thaly:* A Bercsényi cs. tört. II. 448.
[5]) Rákóczi Zala vármegyéhez, 1704 ápr. 19. *Hornyik* id. m. IV. 297.
[6]) Rákóczi 1703 aug. 29. Arch. Rák. I. 127. 1707 május 31. az ónodi országgyűlés megnyitásán. Rákóczi-Tár, I. 8.
[7]) Du Héron XIV. Lajosnak, 1702 ápr. 7. *Thaly* id. m. II. 445.
[8]) St. John Palmersnek 1711 jan. 30. *Simonyi* id. m. III. 478.
[9]) Rákóczi XI. Kelemenhez, 1704 nov. 19. A vatikáni levéltárban.

Digitized by Google

megszilárdítására kérte a franczia és az angol királyokat, a kiket felvilágosított, hogy az aranybulla a fölkelés jogát is biztosítja a szabadság ellen cselekvő uralkodókkal szemben.[1]) Az orosz czárt szintén figyelmeztette, hogy *Magyarország nem mondhat le szabadságának egyetlenegy pontjáról sem, mert egy sincs, mely törvényes nem volna és a melynek megadására az uralkodót saját hite nem kényszerítené.* A magyar nemzet el van szánva, hogy inkább fegyverrel nyomják el, mint hogy szabad akaratából, szántszándékkal hajoljon rabigába.[2]) Maga utasította törökországi követét, magyarázza meg a pasáknak, hogy hazánk szabad ország és nemzet lévén, nem függ tőle sem, a fejedelemtől, s hála Istennek, még nincs kötél a nyakunkon! [3])

Mindazáltal »a haza megbecsülhetetlen arany gyapjának megnyeréséért« nem idegen hadakkal jött be, hanem azért nyult fegyverhez, mert a haza törvényeinek, kiváltságainak, szabadságainak és diplomáinak elhatalmasodott letapodását, összeszaggatását és felforgatását a hazafiakkal együtt kimondhatatlanúl megsértődve, tovább nem nézhette.[4]) Hiszen a természet úgy rendelte, hogy a magyarok nemes elméje el nem szenvedheti a bosszuságot, és a szabadságban született haza szabad tagjai szolgai állapotba vettetvén, nehezebb dolognak tartják azt a keserű halálnál.[5]) Mivel az osztrákok az ország ősi szabadságának mindenkor csalárd és veszedelmes mesterségeket készítettek, hazánk »megsebesült szabadságának mostohakézzel enyhíttetett sebhelye . . . fegyverrel kíván elvágatni.«[6]) De keresztyén hazafiui indulatában nem vérontást szomjazó, hanem békességes szabadságot óhajtott.[7]) Mindvégig vallotta, hogy a békesség örökre össze van kötve a szabadsággal s egész tehetségével ezen az alapon kereste a haza boldogságát és szabadságát.[8]) Azonban ők nem foghatnak fegyvert mindennap; száz év óta ez már a hetedik forradalom s való-

[1]) Rákóczi önéletrajza, 131.
[2]) 1708 okt. 25. Arch. Rák. II. 362.
[3]) 1709 jun. 24. U. o. II. 490.
[4]) Károlyi Sándor Pálffyhoz, 1710 decz. 20. Károlyi önéletírása, II. 223—224.
[5]) 1703 jun. 7. Manifestum, 25.
[6]) U. o. 4—5.
[7]) Arch. Rák. I. 454.
[8]) 1710 decz. 26. Károlyi önéletírása, II. 227.

Digitized by Google

színűleg az *utolsó* erőfeszítés a nemzet szabadságáért.[1]) Különben sincs remény a kívánt sikerre, *ha csak akkor alkudozunk a szabadságról, mikor az egyik fél már lánczba van verve.*[2]) Szívszakadva óhajtotta, hogy a nemzet szabadságait vagy igaz fegyverrel, vagy békével, de *mindenesetre* elérje.[3]) Nem úgy tudta, mint Montecuccoli, hogy a háborúhoz pénz, pénz és pénz kell; hanem úgy, hogy *az is* kell; s még »kongó« pénzeit is libertásoknak nevezte. Ilyen libertásokból öntetett harangot a serkei reformátusoknak s Bercsényi latin versét iratta rá:

Egykoron ércz voltam; később mint a szabadság
Pénze, *libertás*, sok honfit a harczba vivék.
Újra beolvasztatva, harangja lettem az Úrnak
S kongatom és kérem: legyen immár béke, szabadság![4])

»Úgy látom — írta Rákóczinak Bercsényi[5]) — azon szegény kongó maga-magában mutatott példát *pro libertate!* Addig nem fogtok adózni, míg őt becsülitek: azt tette az. Dum non vultis mecum esse liberi ab onere, assummite maius!«

Pénzt a magáéból Rákóczi mindenkinél többet költött a szabadságra; de nem azért, mert neki többet adott az Isten, ki az erdélyi fejedelemséggel kárpótolhatja. A maga személyére nézve nem kívánt több szabadságot nyerni másnál. Nem panaszkodott volna, ha mindene odavesz is, *csak megmaradjon hazája kincse, a szabadság* . . .[6]) Volt idő, mikor hihette, hogy nemzeti szabadságunk, melyet őseink sok időtől fogva repeső szíves óhajtással vártak s mely az egész világ előtt nagy emlékezetben forgott, újabban lábra kapott és mintegy porából megelevenedve, édes hazánkban állandó megmaradását mutogatta;[7]) volt, a mikor szemökre hányta egyeseknek, hogy csak azért fogtak fegyvert,

---

[1]) 1704 okt. 28. *Simonyi* id. m. I. 533. (The 7-th Revolution .... in a few years: a hetedik forradalom kevés év alatt.) Majdnem így mondja Stepney angol követ is már előbb, jun. 21-én. U. o. I. 322.
[2]) 1705 aug. 17. U. o. II. 499—501.
[3]) 1711 febr. 20. *Szalay:* Rákóczi bujdosása, 39.
[4]) Tört. Tár, 1882. 575. Az utolsó sor az eredetiben is hexameter.
[5]) 1707 nov. 13. Arch. Rák. V. 491.
[6]) 1708 márcz. 28. U. o. II. 215.
[7]) 1707 febr. 15. U. o. II. 22.

Digitized by Google

mert a németek idejében maguk nem tehették azt, a mit a németek tettek; s nem azért harczolnak, hogy mindenkinek szabadsága legyen.[1]) Máskor ismét azokat korholta, kiknek, az ellenség csalárd hitegetésében bízva, eszökbe sem jut, mi a hajdani szabadság, csak jószáguk legyen s megigérjék életök biztonságát.[2]) Volt idő, mikor azt követelték tőle, hogy bolond tanácstól indult véteknek ösmerje el a szabadságért odáig folytatott háborúját. Felindúlva kérdezte: minden kötelességének ellene mondván, nála ki lehetne hazájának és szabadságának nagyobb gyilkosa?[3]) »Jobb azért — úgymond[4]) — hitünket, lelkünket Istenünknek, becsületünket a világnak s azzal életünket hazánknak megtartanunk, mint a hóval födött vesszőszál várnunk újulásunkat tavaszunkon« . . .

Könnyű a pokolba leszállni — szólt szabadságharcza kezdetén,[5]) — de nagy munka, nagy feladat valakit megmenteni tőle. Ezt azok bizonyíthatnák, kik a mult időkben a béke édességében bizakodva s a leszállás könnyűségében megnyugodva, a szolgaságba, a poklokba szállítottak bennünket, utódaikat; a honnan milyen nehéz felvilágra hozni a szabadságot, a mindennapi tapasztalat tanítja. Mégis annyira hevítette »a szikrából élesztett tűz«, a mint szabadságharczát nevezte,[6]) hogy sokszoros csalódása után még száműzetése sivár éveiben is Isten karjának erejét hítta segítségül: szabadítsa fel azt a népet, melynek élére egykor őt állította. »Tekints siralmaira — fohászkodott Istenhez;[7]) — tekints a szegények és özvegyek sóhajaira; hallgasd meg a nemzet kiáltásait, oszlasd el vakságát és engedd, hogy a földön a te aklodba vezessem« . . . Még akkor is hinni tudott benne, hogy Isten eszközöket nyujt neki hazája, jobbágyai, gyermekei fölszabadítására s annyi ezer léleknek a nemzetek fogságából való megmentésére.[8])

---

[1]) Rákóczi 1707 márcz. 27. Arch. Rák. II. 61.
[2]) 1711 ápr. 9. U. o. III. 617.
[3]) 1711 ápr. 18. Károlyi önéletírása, II. 378.
[4]) U. o. 379—380.
[5]) 1704 május 18. A dési főgymnasium könyvtárában: Urb. 1714.
[6]) Önéletr. 165.
[7]) U. o. 103.
[8]) U. o. 165.

Digitized by Google

Szerette volna megváltoztatni Európa egész rendszerét s olyan új alapra fektetni, melyen *minden európai nép szabadsága* megállhasson; [1]) pedig — épen az oroszokkal tárgyalván — tudta, hogy zsarnoki uralom későn értheti meg, mit jelent a hadakozás egy szabad országban; [2]) de hazája szabadságát még foszlányaiban is jobban szerette, mint máshol biborba takarva. Bercsényi elmagyarázta a lengyeleknek, hogy Rákóczi milyen rajongóan szereti hazáját és dicsőséges szabadságát; s a lengyelek végig gondolták, hogy az az ember, a ki dicsőségét a szabadságért való munkájával szerezte s Isten áldását is abban kereste, Lengyelország szabadságának romlására sem törekednék s mind a két haza megbántott szabadságát egyforma lelkesedéssel védné.[3]) De neki csak az az élet és az a vér kellett, a melyet a magyar országgyűlés ajánlott az édes haza szabadságáért.[4]) Nem hiában intette nemzetét a portugálok, svájcziak, hollandok szabadságharczainak példájára; [5]) de hiában várta külső nemzetektől a magyar szabadság biztosítását. Egyik követe meg is mondta a hollandoknak, hogy az a borostyán, a melyet Európa szabadságáért küzdve a hollandok fegyverei arattak, nem arra való, hogy diadaluk emlékét a magyar nemzet megsirassa.[6]) A küzdelem végén, az európai conferentiákon, Rákóczi tapasztalhatta, hogy a diplomaták jobban lelkesednek a tokaji borért, mint a magyar szabadságért; mert egyáltalában nem lelkesednek igazán semmiféle szabadságért és semmiféle vallásért.[7]) Nem értették meg Rákóczi egyik emlékérmének föliratát, hogy szabadságtól lelkesítve a vallásfelekezetek egyetértenek; nem értették azt a másikat sem, a melyiken Themis és Legalitas leoldják a Libertas bilincseit s a haza törvénykönyvére tekintenek.[8]) De mostantól fogva minden magyar megértette Rákóczi erős hitét, hogy »mindent megád az Isten a szabadsággal, a nélkül pedig sem-

[1]) 1708 okt. 18. *Századok*, 1870. 85.
[2]) 1708 jun. 23. Arch. Rák. II. 393.
[3]) 1707 szept. 7. Arch. Rák. V. 444.
[4]) 1708 decz. 4. Rákóczi-Tár, I. 171.
[5]) 1707 jun. 1. *Századok*, 1895. 634. 636.
[6]) Klement 1712 jan. 15. *Szalay:* Rákóczi bujdosása, 277.
[7]) U. o. 265—266.
[8]) Az érmek leírása: Tört. Tár, 1893. 719—720.

Digitized by Google

mink sem leszen.« Úgy tekintette Rákóczit, Bercsényit, mint régi szabadsága igaz őreit, Istentől küldött vezéreit. És a nemzetért velök együtt fohászkodott a Mindenhatóhoz:

Isteni erőddel add meg szabadságát,
Emeld föl még egyszer tündöklő zászlóját... [1])

Utoljára 1848-ban emelte fel.

És ennél az évszámnál önkénytelenül is eszünkbe jut megkérdezni: csakugyan oly könnyen változnak-e hazánkban a jelszavak? Van-e bennünk olyan állhatatosság, a milyet Rákóczi kívánt győzni akaró nemzetének?

Istennel! Másfél századdal Rákóczi után újabb nagy megpróbáltatások közt Kossuth szerint »Isten minket választott ki, hogy győzedelmünk által a népeket megváltsuk a testi szolgaságtól, miként Krisztus megváltotta a lelki szolgaságtól.«

A hazáért! Kossuth mondta az oroszok betörésekor: »Ha győzünk, lesz hazánk és az elpusztult falvak felvirágzanak; ha pedig legyőzetünk, úgyis minden elpusztúl. Erőnk kevés, de egészen a hazáé.«

A szabadságért! Hiszen Kossuth szerint a népszabadság fölszentelt bajnokai vagyunk. Akaratunk ereje menti meg a hazát gyermekeinknek; az menti meg a szabadság élőfáját, mely seholsem ver többé gyökeret, ha gyávaságunk következtében kidől.

Ezekért a jelszavakért a nemzet amott nyolcz, emitt másfél esztendeig harczolt. A sikertelen küzdelmek után is szól a Rákóczi és Kossuth nótája. Nem is hallgathat el soha, mert hangjaiban kiirthatatlan vágyak csendülnek meg. Vágyak, a miket nagyon erős meggyőződésű vezérek neve fejez ki. Boldognak érezem magamat, hogy megírhattam az ezen vágyak valósítására való törekvések történetét: előbb az utolsó szabadságharczét, most II. Rákóczi Ferencz életét. Mert csakugyan hiszem, hogy igaz hazaszeretetért gerjedező magyarságunknak maga az Isten mutat utat és alkalmat a kívánt szabadulásra. Veszszen oda mindenünk, csak hazánk kincse, a szabadság maradjon meg!

MÁRKI SÁNDOR.

[1]) Rákóczinak tulajdonított vers. *Thaly:* Adalékok, II. 17.

Digitized by Google

MUZSAJI VITNYÉDY ISTVÁN.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

A »GROBER UNGER« MINT ÖSSZEESKÜVŐ. [1])

Vitnyédy mindent magyar szempontból itélt meg. Előtte szent volt hazája. Szent annak érdeke, java, s ennek következtében minden erre irányzott törvénye, joga. Mihelyt ebbe ütközött valami, az ellen ő rögtön felszólalt, nyiltan is fellépett, jött légyen a sérelem bárhonnan, akár magától a királyi udvartól is. Szivében addig érezte magát kötelezve a király iránti hűségre, míg alkotmányos király volt és a haza törvényei értelmében uralkodott. De a mint a király és szolgái a magyar törvény ellen, a haza, a magyar nemzet kárára törekedtek vagy cselekedtek, Vitnyédy feloldva érezte magát az alattvalói hűség alól. Meglátszik ez egész magaviseletén, gondolkozásán, szavain, tettein és előkelő ismerőseihez, barátaihoz intézett levelein.

Mivel a bécsi udvari németek, és különösen a német katonaság részéről csak gazságot tapasztalt hazájával szemben, korán meggyűlölte őket s már 1656-ban Thökölyhez írt levelében [2]) olvasható ilyen mondása: »német az ki adta 's abban kevés emberség vagyon.«

III. Ferdinánd idejében kifogásolja az udvarnak a törökkel szemben helytelen magatartását és gyanakodik az udvarra: »miképen akarják szegény hazánkat törvénytelenséggel szabadságában megrontani és subjugálni«... [3]) és gúnyolja az udvarnak a töröktől való félelmét.[4])

---

[1]) »Én kinyitott szívvel tractálom Kegyelmedet... ha néha vastagon írok, megbocsássatok, mert én *grober Unger* vagyok.« Borynak Sopronból, 1664. febr. 24.

[2]) Dörfölyről, 1656. nov. 6.

[3]) Zrínyi Miklóshoz Dörfölyről, 1657. jan. 18.

[4]) Olv. Nádasdy Ferenczhez 1656. decz. 31-én, Zrínyihez 1657. jan. 7-én, jan. 18-án, márcz. 2-án, márcz. 17-én kelt leveleit.

Digitized by Google

Midőn pedig III. Ferdinándnak 1657 ápr. 2-án bekövetkezett haláláról értesűl,[1]) egyenesen kifejezi azon nézetét, hogy csak a magyar főurak egyetértése mentheti meg a hazát a trónra lépő gyönge, ifju fejedelem mellett. »Az jó Isten könyörüljön meg rajtunk, — úgymond — ajándékozza meg Nagyságtokat az egymáshoz való egyességgel és tökéletes szeretettel, melynek alkalmatosságával kegyelmes urunk gyönge ifju szárnyai alatt megmaradhassunk békességben.«

És bizony I. Leopold gyönge ifju volt — szemben a reá váró nagy feladatokkal.

Nem ok nélkül mondja Vitnyédy már 1657 okt. 29-én,[2]) hogy »az mi magyarainkrúl valahányszor gondolkodom, megtelik könynyel az szemem« ... s hozzá teszi: »ha a mi kegyelmes urunk leszen római császár, az mint nagy reménség vagyon felőle, megrontanak bennünk az németek!« — és nem ok nélkül írja Keczer Menyhértnek,[3]) kérje meg II. Rákóczy Györgyöt bizalmasan, hogy »az én nevemet ő Nagysága többször levelében ne említse, mert ha valaki kezébe akadna, az lenne az én veszedelmem« ... Az ő határozott, nyilt, magyar nemzeti álláspontja és magaviselete már ekkor sok udvari embernek nem tetszett, — annál is inkább, mert ... »találtak némely magyar urak ő Nagyságának írt leveleit, kikben az töröknek való behódolást sollicitálnak.«[4])

Vitnyédy bízik a jövőben s azért nem hagyja el álláspontját, mert ... »talán valaha az egész magyarság sokáig aluvó Istene felébred és még becsületre hoz bennünket«;[5]) — és hiszi, hogy »nem holt meg az magyarok Istene, ki valaha még fölébred.«[6]) És hogy ez mennél előbb megtörténhessék, már 1657-ben máj. 4-én Sopronból írt levelében igyekezik rábírni gróf Zrínyi Miklóst, — mivel Nádasdy azt akarja, hogy a magyar urak jőjjenek össze tanácskozásra és akaszszák meg a Bécsben ferde irányt vett kormányzást, a bécsi udvar magyarellenes politikáját, — engedjen a hívásnak és jőjjön el. »Ma egy hete — úgymond — Cziráky urammal Szaybersdorfon voltunk, eléggé beszélettük, hogy egy-két, három ember ad el bennünk országostúl; búsúl

---

[1]) Nádasdy Ferenczhez 1657. ápr. 4-én Sopronból írt levelében.

[2]) Sopronból Keczer Ambrushoz intézett levelében, melyben arról is panaszkodik, hogy sok ellensége van, kiknél »áldozat volna az én személyem veszedelme« ...

[3]) Sopronból, 1657. okt. 29.

[4]) Később Thököly Istvánnak Sopronból, 1660. jun. 6-án azt írja, hogy »az magam személyét valóban fenyegetik.«

[5]) Thökölynek Sopronból, 1657. febr. 2.

[6]) Megyerynek Sopronból, 1657. okt. 17.

Digitized by Google

Nádasdy uram, de nem tehet róla, mivel sem nem hivatják, sem semmi dolgot vele nem közlenek; mondotta, ha Nagyságod Újvárra jöhetne, ő Nagysága is odarándúlna Eszterhás Pál urammal, és ha késhetnek, Homonnai uram ő Nagyságát is elvinné magával, Erdődy uram ő Nagyságát is kérné s ott kellene valamit de communi permansione szólani; azt mondja, ha volnának adhaerensi, kikhez támaszkodhatnék, az király, herczeg és az országbeliek előtt contradicálna annak, a mit ezek mívelnek.«

Ugyanezt tanácsolja máj. 6-án [1]) s ugyanerről ír Nádasdynak is,[2]) tanácsot adván neki: miképen tegyék feltűnés nélkülivé az összejövetelt.

Vitnyédy tehát már ekkor a titkos összejöveteleknek fő-mozgatója, mestere, és pedig abból a meggyőződésből, hogy egyedűl a magyar főurak képesek és hajlandók az ezernyi ezer sebből vérző magyar haza sorsán segíteni, a kiknek egyetértő munkájától vár mindent.

Titkos íráshoz való kulcsot (clavis) kér Thököly Istvántól,[3]) hogy ez ügyben neki írhasson, mert »valóban csúfos világban juttata az jó Isten bennünket«... Kérynek pedig [4]) azt írja, hogy távolítsa el az okot, mely Zrínyit Nádasdytól elválasztja, és legyen rajta, hogy ezen összejövetel meglegyen. »Ha úgy tetszik Nagyságodnak, írjon ő Nagysága (Nádasdy) után: jöjjön meg, hozza el Homonnai uramat is; necsak Nagyságtok az Dunán innend, de közönségesen való szeretetnek continuálására mindnyájan kötelezze egymást magának, ha szereti az szegény puszta hazánk javát; én ha miben segíthetem, nyereségemnek tartom.« — »Az bizonyos, ha valaha kívánhattam az Nagyságodhoz való közellétemet, az szükségképen most volna egyszer ideje. Kívánhatnám, ha egyébért nem, vagy csak panaszkodhatnánk egymásnak közönséges nyavalyáinkrúl, nem lévén módunk azoknak megorvoslására... a postán nem merészelvén azt, az mi kivántatnék« — írja Thökölynek.[5]) Zrínyit meg [6]) ekkép értesíti: »Úgy értettem, az fejedelem (II. Rákóczy György) hada elveszése korán kaptak valami leveleket el; úgy mondják, némely magyar urak az töröknek való beholdulást sollicitálták volna azokban; erősen tanácskoznak felőle; mi leszen vége, meghalljuk; bánnám, ha valaki jóakaróim közűl volna!« — És írja is Mednyánszkynak: »valahányszor gondolkodom sze-

[1]) Sopronból, 1657. máj. 6.
[2]) Nyulasról, 1657. máj. 19.
[3]) Sopronból, 1657. máj. 23.
[4]) Sopronból, 1657. máj. 24.
[5]) Sopronból, 1657. okt. 9.
[6]) Sopronból, 1657. okt. 18.

Digitized by Google

gény nemzetünk ily romlásáról, csaknem annyiszor siratom őket«...[1])

Majd bekövetkezett II. Rákóczy György erdélyi fejedelem veszedelme 1660 máj. 22-én Gyalunál, s a bécsi kormány le nem mondván tervéről, uralma alá keríteni Erdélyt, Magyarországba idegen katonákat hozott, ágyukat indíttatott útnak, s mindezzel csak gyanakodóvá tette az idegen katonaságtól nem ok nélkül irtózó nemzetet, és mint Vitnyédy írja: »az az nagy nyavalya, hogy nem tudhatjuk, mi végre hozzák őket hazánkban; még az nagyja sem tudja az mi urainknak is«[2]) — és felsóhajt: »ezután senkinek nem lehet securitása és bizodalma az szabadsághoz!... Úgy beszélik, ő felségét hagyta tutornak (II. Rákóczy György)... az mi hazánk egyszer alig volt nagyobb utolsó veszedelemben!«...[3]) Majd meg oly nagynak találja a hon veszedelmét, hogy ezt írja Zrínyinek: »melyet ha Nagyságod nem remedeál Isten után kegyelmes koronás királyunknál, csaknem azt mondhatom mindnyájunk felől, perimus etsi non perimus!... mert Rákóczy halála minemű veszedelemnek, hazánk törvénye és közönséges szabadságunk romlásának lehet oka, az szent Isten hatalmában vagyon és csak el kell várnunk«, — annál is inkább, mert »az mi németink Rakomaznál táborban feküsznek, szemmel nézik henyélvén hazánk pusztulását«...[4]) — és mint később írja: Montecuccoli is ... »az hova érkezik, nem kell azoknak több török ellenség, mert az színes oltalom alatt ezek is megemésztik őket és elfogyatják semmi hasznos oltalom nélkül«...[5]) Kecskés Istvánhoz[6]) írott levelében pedig már kifakad a német katonaság ellen: »Ugy látom, ezek az német hadaknak országunkban való beszállítása minden jó hazafia előtt gyanús lehet, kik megbecsülhetetlen megpusztításával országunknak ez esztendőkben benn lévén, igen kevés közönséges jónkra való operatiót és remonstratiót töttenek«... s ezért azt tanácsolja, hogy »az németeket ne bocsássák oda és be ne vegyék az hova kivánkoznak, mert tartok attúl, ha egyszer beveszik őket, nehezen adhatnak ki rajtok!«...

E közben beköszöntött az 1662 év. Pozsonyba és vidékére német katonaságot vontak össze s Vitnyédy azt írja Kecskésnek,[7]) hogy »az németek felesen Posomhoz való gyülekezeti nem

[1]) Sopronból, 1657. decz. 24.
[2]) Keczer Andrásnak Sopronból, 1660. jun. 6.
[3]) Zrínyinek Sopronból, 1660. jun. 21.
[4]) Sopronból, 1660. jul. 11.
[5]) Sopronból, 1661. jul. 17.
[6]) Sopronból, 1661. nov. 28.
[7]) Sopronból, 1662. máj. 7.

Digitized by Google

lehet mind gyanuság, mind félelem nélkül«, — annál is inkább, mert az 1662 máj. 1-re Pozsonyba hirdetett országgyűlésre is az udvar annyi bécsi német szolgáját hozta le, hogy »ily formán német uraink szállásinkat foglalják el, 's azután magunkat is kiigazítanak az országbúl« . . . [1]) — hiszen . . . »egy koszos secretariusnak jobb szállása contingál, mint némely magyar grófnak vagy zászlós úrnak« . . . s nagy oka lehetett már, midőn Zichynek [2]) azt írta, hogy »most valóban akarnék, bátor csak egy fertály óráig beszélenem Nagyságoddal, mert az mit mondanék, meg nem írhatom« . . .

S midőn végül nagy ímmel-ámmal összeült az országgyűlés s akkorára a protestánsok panaszai halomra gyűltek, egész határozottan írja Kecskésnek: »Kegyelmeteknek, mint jó magyaroknak tartozása az, megmondja az mi nyavalyáinkat és azoknak megorvoslását keresse s kívánja, és vagy azt assequálja, vagy pedig örökkén való dicséretes emlékezetre (ha úgy kívántatik) Istene, religiója, hazája szabadsága mellett haljon meg böcsülettel!« . . . [3])

Majd felküldi neki a protestánsok sérelmeit s maga is felmegy. Hazatérvén, írásban is buzdítja a protestánsokat: »Ha Istenteket, religiótokat szeretitek, legyetek állhatatosak!« . . . [4])

A követek felhívására újra felmegy és kiviszi, hogy létrejő köztök a teljes egyetértés. Eltávozván, ott hagyja íródeákját Gáspárt, és általa aláírásokat gyüjtet a főurak közt.[5]) Majd Mednyánszkyt is Pozsonyba hívja — mert az is evangelikus — az evangelikus rendek kérelmeinek támogatására.

Azután újra személyesen felmegy Pozsonyba, s látván a róm. katholikus rendek ragaszkodását a maguk álláspontjához, Zrínyi Miklóst is felhívja. S midőn az országgyűlés meghasonlik és a protestánsok semmi kedvező eredményt sem bírnak elérni, ráveszi őket: hagyják ott az országgyűlést.

Mivel pedig velök egy napon (1662 szept. 2.) Zrínyi Miklós is eltávozott és ez a katholikus főuraknak s az udvarnak szemébe tűnt, védi Zrínyit a rágalmak ellen, a protestánsok tettét pedig úgy tűnteti fel, mint helyes, jogos, és a viszonyok által parancsolt cselekedetet. Magát továbbra is informáltatja az országgyűlés dolgai felől, — mint Dvornikovicsnak írja: »ne nehezteljen tudósítani Kegyelmed, mi karban vagyon az gyűlés; csinál-e az katholikus Magyarország gravameneket, beadták-e, mi választ

[1]) Zichynek Sopronból, 1662. ápr. 19.
[2]) Sopronból, 1662. febr. 24.
[3]) Sopronból, 1662. máj. 7.
[4]) Kecskésnek Sopronból, 1662. jul. 5.
[5]) Gáspárnak Sopronból, 1662. jul. 14.

Digitized by Google

adott ő felsége, mint vette az evangelikusok elmenetelét, mi jó reménységünk vagyon megmaradásunkról?« [1]) S ugyanaz nap ugyanezt kérdi Zichytől is, hozzátévén: »lesznek-e articulusok; mikor megyen el ő felsége? mert még örömest általmennék, ha valaki borjujának ott létemmel ki nem ütném szemét« — s azután így végzi: »mi úgy meg vagyunk győzve, ha nem érezzük is, vagy érezni nem akarjuk, az sok idegen militia benn létével, hogy még szerével csak lélegzetet sem merészlünk venni.« Másnap meg [2]) az udvarnak még külsőben is németesíteni törekvő szándékára czélozva, azt kérdezi gúnyosan Zichytől: »a bugyogót megszabatta-e immár Nagyságod magának, mert a csehek saruját alkalmasint megvarrták már!« [3])

Majd arról értesíti a két Zrínyit, hogy »az posoni gyűlés elvégződék ... az elmult szerdán ő felsége elment; érkezett onnét alúl egy curir, ki ő felségének és palatinus uramnak hozott levelet ... Az leveleknek continentiája ez, ő felsége hozza el az németeket, mivel iszonyú és kimondhatatlan insolentiákat cselekesznek, mert lehetetlen már, az nagy romlásokat elszenvedhessék és az parasztságot megtarthassák az ellenek való feltámadástúl« ... [4])

Ez természetesen az udvarnál visszatetszést szült. A tizenhárom felvidéki vármegye meg Vitnyédy tanácsára [5]) az országgyűlési törvényczikkeket küldötte vissza Zemplén városában tartott gyűléséből. Vitnyédy ugyanis azt írta Székely Andrásnak, hogy »akárki mint qualifikálja az dolgot, ugyan nem mondhatni ország végzésének, és mint csak valahány ember végzése — vízzé leszen!« ... [6]) És a tizenhárom vármegye lépéseket tett a töröknél a meghódolás iránt.

Bécsben most arra törekesznek, hogy Hallert tegyék erdélyi fejedelemmé, a mitől Vitnyédy irtózik, mert »religiónk és szabadságunk romlását várhatnánk abbúl« ... [7]) és Thökölyt kéri: »impediálja, ne resignálja Apaffy az fejedelemséget az religió és ország szabadsága romlására« ... [8]) Majd meg arra kéri Thö-

---

[1]) Sopronból, 1662. szept. 14.

[2]) Sopronból, 1662. szept. 15.

[3]) Olv. Vitnyédy levelét Zrínyihez Sopronból, 1662. ápr. 11-ről: »A magyarok felől volt volna in secreto consilio beszéd, miképen az sárga csizmákat letétessék velek és csehországi sarukkal változtassák meg.«

[4]) Sopronból, 1662. szept. 23.

[5]) Vitnyédy Pálnak Sopronból, 1662. nov. 24-én: »azon articulusokat nem köll acceptálni ... Kegyelmed közölje emberséges emberekkel« ...

[6]) Sopronból, 1663. márcz. 19.

[7]) Jakabfalvaynak és Szuhaynak Pozsonyból, 1662. okt. 17.

[8]) Pozsonyból, 1662. okt. 17.

Digitized by Google

kölyt, hívja össze magához a protestáns urakat, hogy velök tanácskozhassék, mert ő — a nádorral kívánván beszélni — okvetetlen felkeresi Thökölyt. »Jövő héten — úgymond — palatinus uramhoz indúlok, akárhol legyen fölkeresem, és meg nem térek, míg Nagyságodat ne lássam. Megszolgálnám Nagyságodnak, ha Keczer uramékat, úgy Szuhay és Szepessy Pál uramékat is hivatná magához, beszélhetnénk ő Kegyelmekkel, volna miről beszélenénk« . . .

Mikor pedig a nádort megtalálta s neki Zrínyi és Nádasdy levelét átadta, a nádor kifakadt. »Igen moveáltatott ő Nagysága, elannyira, ha az mint mondotta, egészséges ember volna, maga lenne generális uramért az embereknek hóhéra.« — »Az Nagyságod (Zrínyi) gondolkodásit mindenekben helyén hagyta« . . . és mert Bécsben Nádasdy helyett — kit ő tett helyettesévé s ezzel a határszéli hadak vezérévé — »statibus regni insciis« mást tettek és így a nádori méltóságot is megsértették : »Isten ő Nagyságát úgy segélje, hogy az vármegyékre fog írni és azokat fogja reájok támasztani; ezt izeni Lobkovitz, Gonzaga herczegeknek, az szerint Rothal uramnak« — s hiszi, hogy ha ebben neki Zrínyi is segít, eredményre vezet lépése, és ha bízhatik abban, hogy Zrínyire támaszkodhatik, mindent, valami lehetséges, kész leszen megcselekedni.[1])

A magyar urak és főurak szükséges egyetértésének útját tehát már megcsinálta Vitnyédy. Most az Erdélyben befolyásos Mednyánszky Jónást (Apaffy bécsi követét) is bevonja a titkos ügybe, ekképen biztatván őt : »most gyujtsuk az tüzet, mely füstölög ; hogy ha elaluszik, nehezebb leszen megéleszteni.« [2])

E közben az országban az elégületlenség oly magas fokra hágott, hogy a felvidéki vármegyéknek a királyhoz és a nádorhoz intézett emlékiratát vivő különös kiküldöttek egyike, Szepessy Pál, midőn Bécs felé utaztában a nádornál Besztercebányán megfordult, — »megmondotta palatinus uramnak esküvéssel, az fölföld csak visszatérését várja, azonnal rebellálnak«,[3]) — sőt az a hír is járta már előbb, hogy a felföldiek jan. 28-ra gyűlést hirdettek, a melyen fejedelmet választanak. Vitnyédy ugyanis ezt írja [4]) Zrínyi Miklósnak : »Hallottam szavahihető helyen, az fölföldiek ad 28 praesentis gyűlést hirdettek (Kassára), az hol fejedelmet akarnak választani.« Ez a hír ugyan »buborék vízzé lött«, de a nagyfokú elégedetlenség jellemzésére igen alkalmas volt, mert hiszen »nincs ki bennünket segíthessen, és az mint

[1]) Zrínyihez Lipcséről, 1662. decz. 13.
[2]) Mednyánszkyhoz Bécsből, 1662. decz. 31. és 1663. jan. 24.
[3]) Vitnyédy levele Zrínyihez. Sopronból, 1663. márcz. 30.
[4]) Bécsből, 1663. jan. 23.

Digitized by Google

elsőben az nemességen kezdették el az haza szabadságának megrontását, úgy majd az urakat is követi.« [1]) Vitnyédy említi, hogy Draskovich Miklóst, mert három gaz német katonát bűneiért kivégeztetett, üldözik, és Draskovich »Horvátországban szaladott«, — azután felsóhajt, hogy »senki minket ez nyavalyákbúl ki nem segíthet, mert az nagy halak mindenkor az fejöktől kezdenek rothadni«, — egyedűl Istenben bízhatunk ... »bízzuk ő szent fölségére« ...

A bécsi kormánynak időközben meggyűlt a baja nemcsak a felvidéki tizenhárom vármegyével és az elégületlen protestánsokkal, hanem a dunántúli vármegyékkel is ; mert a mint Mosony megye, melyben állítólag maga a király volt a főispán, nem fogadta el az 1662-iki országgyűlési törvényeket,[2]) visszautasította azokat Zala, Somogy, Sopron, Veszprém vármegye is. És a német katonák garázdálkodása miatt már országos volt az elégületlenség, mert — mint Vitnyédy Székely Andrásnak írja — »rajta vagyunk az ebek harminczadján.« [3]) Schwarz tübingeni tanárnak pedig ezt írja : »germanorum perfidia maximae fuit ruinae ... captivorum gemitus ... occupata praesidia ... devastatum regnum, lamentabile praebent testimonium« .... stb.[4])

És míg előbb a felvidéki megyék bátor követének, Szepessy Pálnak megizenték : ne merjen a király elébe járulni,[5]) most már a közelégületlenség közepett a kormány is idejét látta, hogy tegyen valamit, s 1663 ápr. 1-re tanácskozmányt hítt össze, hogy az izgalom lecsilapítása érdekében határozzanak valamit.[6])

Az ország főembereivel tartott ezen tanácskozmányból a nádor küldetett ki a felföldre. De nem lévén népszerű, semmit sem vitt ki, bár magát a kassai generálisságba is beiktattatta. Vitnyédy előre megjósolta a tanácskozmányról, hogy »prima áprilissé leszen.« [7])

Mivel a kormány sem a király rendeletét — ki az 1662-iki országgyűlésen megigérte volt, hogy a német katonaságot kiviteti az országból — nem teljesítette, sem a törökkel rendet nem csinált, sem békét nem kötött, sem erélyes háborút nem folytatott : az ingerültség még magasabb fokra hágott. És ekkor már Vitnyédy is türelmetlenül kezdi sürgetni Zrínyi Miklóst, hogy a jó hazafiakkal tanácskozzék ; tisztek, katonák, fegyver, pénz és

---

[1]) Vitnyédy levele Keczer Andráshoz. Sopronból, 1663. febr. 5.
[2]) Vitnyédy levele Székely Andráshoz. Sopronból, 1663. márcz. 19.
[3]) Sopronból, 1663. márcz. 19.
[4]) Sopronból, 1663. febr. 19.
[5]) Vitnyédy Sopronból, 1663. febr. 28.
[6]) Vitnyédy levele Zrínyi Miklóshoz. Sopronból, 1663. márcz. 18.
[7]) Dvornikovicsnak Sopronból, 1663. márcz. 28.

Digitized by Google

lövőszerekről s élelemről gondoskodjék; a mainzi, szász, rajnai választófejedelmektől segélyt kérjen, nehogy akár barátink, akár elleneink barátság színe alatt ártsanak az országnak.[1])

Valóban oly nagy volt az 1663-márczius elején mozgolódni kezdő töröktől való félelem, hogy — mint Vitnyédy írta Zrínyi Péternek [2]) — »ha Hernalszt kérne is Bécsnél, hogy nem hadat indítanánk ellenek, készebbek volnának odaadni nekik«, — azonban hozzáteszi: »de talán nem az ő akaratjokban áll, hogy az mi veszedelmünkkel vásároljanak magoknak securitást, ... noha ekkoráig az mi veszedelmes árnyékunk alatt voltak ők békességben, és az sok ellenünk való practikák világosságra jövén, az nagy mély álombúl felébred nemzetünk és maga felől más gondolkodást veszen maga eleiben« . . .

A rémület oly nagy volt Bécsben és a török had közeledésével fokozatosan annyira nőtt, hogy midőn a török Eszéknél átkelt, már az udvar is Linzbe készült. A párkányi csatavesztés után pedig mindenki egyedül Zrínyi Miklósba veté reménységét, elannyira, hogy még Leopold is poharat ürített érette.

Zrínyi Miklós generalissimussá lett s mint fővezér teljesen megfelelt a hozzá fűzött reményeknek. A táborban vele volt Vitnyédy is, mint titkára, bár ezt megelőzőleg igen nagy és nehéz betegségben feküdt julius végétől szeptember közepéig.[3])

Képzelhetjük Vitnyédy haragját, midőn az ő győzelmes hadvezér urától — bár a kőszegi tanácskozmányon maga a nádor tette meg Zrínyit generalissimussá, és Leopold őt ebben megerősítette volt — a nádor most (a tepliczi tanácskozmányon) a fővezérséget elvette és Nádasdy Ferencz országbíróra ruházta át.

Zrínyi lelkében ugyan ezen sértő mellőztetés nem csökkentette a hazaszeretetet és tovább is diadalmasan harczolt a törökkel, de Vitnyédyből, ki ura ezen táborozásában is részt vett, kifakadt az elkeseredés és mérgesen leszólja a nádort,[4]) majd a tehetetlen Nádasdyt gúnyolja.[5])

Ezt a nádor — úgy látszik — a Zrínyi nagy tekintélyétől és fényes hírnevétől rettegő udvar kívánságára tette. Erre látszik utalni Vitnyédynek a nádorhoz ez ügyben írt szemrehányó levele[6]) s különösen ezen sorai: »mert ő fölsége nem parancsolhat circa

---

[1]) Zrínyihez Sopronból, 1663. máj. 12.

[2]) Sopronból, 1663. márcz. 18.

[3]) Keczer Andrásnak írja Sopronból, 1664. jan. 1-én: »Nem kétlem, az én igen nehéz és fájdalmas egyfertály esztendeig való betegeskedésemet, úgy betegen való elmenetelemet az táborban . . . megértette.«

[4]) Zichyhez és Fajgellhez 1664. jan. 1-én írott leveleiben.

[5]) Rothalhoz Sopronból, 1664. febr. 17.

[6]) Sopronból, 1664. febr. 25.

Digitized by Google

authoritatem palatinalem cum laesione, és valamint ő fölsége az maga hadainak absolute ad generalissimust, úgy az palatinus is az, iuxta constitutionem regni.«

De az urak s a hadak is még mindig Zrínyit tisztelik egyedűl; [1]) ezért Nádasdy is fondorkodik Zrínyi ellen, még pedig oly törvénytelen eszközökkel, hogy — mint Vitnyédy mondja — »még koronás királyunk sem cselekedhetné eztet törvényünk sérelmivel, az melyet mind diplomájában s mind articulusink confirmatiójában ratificált.« [2]) Azt írja ugyanis Vitnyédy Zrínyi Miklósnak,[3]) hogy hallott olyat is, hogy »igyekeznek azon, az mely urak eddig Nagyságodhoz tartoztanak, azokat elidegeníteni Nagyságodtól, úgy ezeket az közel való vármegyéket is«, — és gúnynyal mondja Nádasdyról: »már írással is generalissimus nevet vindicál magának Chamelyon.« [4]) Dvornikovicsnak pedig [5]) jelenti: »ezek és ezekhez hasonló dolgok oly resolutióra vették ő Nagyságát (Zrínyit), hogy sem generalissimusságot, sem generálisságot nem kíván, látván, az irígység nagy«, — bár — mint Zichynek írja — »ő Nagysága azért és hogy semmit néki nem adnak, ugyan nem cessál kegyelmes koronás királyunk és urunknak, hazájának és nemzetének tehetsége szerint szolgálni.« [6])

És valóban Zrínyi 1664 kora tavaszán megkezdte működését a török ellen, s noha a megszállott Pécset faltörők híjában meg nem vehette, mégis nagy kárt tett az ellenségnek az által, hogy ama híres eszéki hidat, melyet még a nagy Szulejman építtetett, várdáival együtt fölégette, s az egész vidéket, melyen hadait a török vezetni szokta, fölprédálta, elpusztította; sőt Kanizsát is ostrom alá vette. De 40,000 török sietett Kanizsa segítségére, s a német segédseregek vezérei, Strozzi és Hohenlohe be sem várták, hanem eltakarodtak, mire azután — könnyezve bár — Zrínyi is felhagyott az ostrommal.

Most a török Zerin-Újvárnak indult. Zrínyi készebb volt meghalni, mint az általa épített várat feladni. A táborban jelen volt Vitnyédy alig bírta őt lebeszélni ezen elhatározásáról. És íme az 1663-ban császári fővezérré kinevezett Montecuccoli Zerinvár védelmét németekre bízta, Zrínyit, Batthyányt és Nádasdyt másfelé rendelte, és a török — miután a Dráva jobb partján a török sereggel szemközt táborozó Montecuccoli segedelmet nem

[1]) Vitnyédy levele Zrínyihez. Sopronból, 1664. márcz. 1.
[2]) Borynak Sopronból, 1664. jun. 12.
[3]) Sopronból, 1664. márcz. 6.
[4]) Sopronból, 1664. márcz. 24.
[5]) Sopronból, 1664. márcz. 24.
[6]) Sopronból, 1664. márcz. 29.

Digitized by Google

nyujtott — rövid ostrom után bevette Zerinvárat és le is rombolta.

A szemtanu Vitnyédy ezt írja Zerinvár elestéről: »Zríny-Újvárát az németek valóban gyalázatosan érték az török kezében, mely miatt ugyan felesen meg is adóztak, de az mit használ mi nekünk, ha az ebeket mind levágták volna is. Az török az Rába mellé nagy rablást tétetett, kinek eleiben akarván menni az magyarink, Montecuculitúl kértek valahány száz lovasokat, de egyet sem adott.« [1]) És valóban a török rabolni indult, a nélkül, hogy Montecuccoli hada fegyvert csak egyszer vont volna!

E közben Sopronba érkezett a franczia segédsereg. Ezt Vitnyédy üdvözölte 1664 jul. 12-én Zrínyi Miklós nevében. A francziák csak Zrínyiért ittak. Vitnyédy reménykedett, hogy ezek s a német birodalmi sereg segítségével Zrínyi csodákat fog mívelni.

De mi történik? Montecuccoli a franczia és német hadakat a maga seregébe olvasztja be. Zrínyit pedig, ki Zerinvár eleste után ellene panaszt emelni Bécsbe ment, oly sokáig tartják Bécsben, hogy széltében azt beszélték, hogy fogva van.

Nem ok nélkül tűnt fel a dolog gyanusnak Vitnyédy előtt, [2]) és hívta is Zrínyit haza.[3])

De hát, ha Zrínyi itthon lett volna, nem tulajdoníthatta volna a francziák által kivívott szentgotthárdi diadalt pöffeszkedő gőggel magának Montecuccoli,[4]) és nem köthette volna meg Ranninger császári követ a gyalázatos vasvári békét.

Ezzel betelt a mérték. A német katonaság leírhatatlanúl garázdálkodott, másrészt meg a vasvári béke még a háborúnál is károsabb volt, mert az egész országot majdnem védtelenül tette ki a dúló török csapatoknak. Az egész nemzet elégületlen lett, zúgolódott.

És nemcsak a Zrínyiek, hanem Wesselényi, sőt még Lippai és Szelepcsényi érsekek is, kiknél hívebb embere nem volt Leopoldnak, nyiltan kikeltek a káros béke ellen.[5]) Az urak pedig úgy

---

[1]) Keczer Andrásnak Sopronból, 1664. jul. 12.

[2]) Sopronból írja Zrínyinek 1664. jul. 30-án: »Nagyságod ennyi ideig való tartása Bécsben én előttem gyanus, és az egyik jele, el kell hinnünk, igaz az török beszéde, hogy nem segít bennünket az német; ha javunkat kívánnák, nem tartanák ott fen Nagyságodat!«

[3]) Ugyancsak Sopronból, 1664. jul. 30-án kelt levelében arra kéri Zrínyit, hogy »ha böcsülettel lehet és jónak itéli Nagyságod, jöjjön alá (Bécsből)... Péter úrral együtt... mert bizony elveszünk az németek miatt«...

[4]) Olv. Vitnyédy levelét Zrínyihez. Sopronból, 1664. aug. 5.

[5]) Vitnyédy írja Zichynek Sopronból, 1664. okt. 14-én: »Úgy hallom, érsek uram contradicálni akar az békességnek«...

Digitized by Google

magyarázták a dolgot, hogy azért történt így, hogy míg a törökkel béke van, az ország alkotmányos szabadságát elnyomhassák.

Tág tere nyilt most az elégületlenek panaszainak s a jobb jövőt munkálni igyekező Vitnyédy szorgalmatoskodásának, ki Zichynek már 1664 ápr. 15-én ezt írta: »adja Isten hazudjak, de azt gondolom, eladtanak minket«, mert a magyar főurak látván a németek s az udvar megbízhatatlanságát, törvénytelen törekvéseit, hajlandók lettek egymással kiegyezni s a mindenáron nádorságra vágyó Nádasdy is letett Zrínyivel szemben az irígy agyarkodásról.

Már 1664 jun. 12-én írta Vitnyédy Borynak, hogy »a mi hazánk törvénye és szabadsága ellenségei iatrúl büntetlen mindent azt cselekesznek, az mit akarnak . . . bizony uram, ha fel nem találjátok ennek orvosságát, és authorit törvényünk szerint meg nem zabolázzátok, semmi reménységem nem leszen akármely dolognak jó kimenetele felől« . . . — most pedig, hogy bekövetkezett, a mit Zrínyinek előre megjósolt: »azután csinálnak egy gyalázatos békességet«,[1]) és Nádasdyból is kitört az elkeseredett elégületlenség,[2]) és csakugyan bebizonyosodott Szentgotthárdnál s főleg a vasvári békében a németek álnoksága, már nyiltan írja Zrínyinek: »Én igazán írom, semmit az udvarnál nem reménylek, mert ha mit akartak, előbb cselekedték vagy cselekedtették volna, míg nem nyavalyánk agonizálásra jutott volna.«[3]) — És jóllehet tudta, hogy régóta gyanus az udvarnál, mint intransigens, mindenben a magyar nemzet és haza javát, biztonságát, szabadságát biztosítani kívánó magyar nemes,[4]) — mégis dicsőíti a franczia segédsereget és annak Magyarországért a szentgotthárdi ütközetben vérökkel áldozó tisztjeit, — elannyira, hogy felségsértést fognak reá és nagy az udvar haragja ellene.[5])

Tény az, hogy Vitnyédy leányának lakodalmán több előkelő származású franczia tiszt volt jelen azok közűl, kik a vasvári béke után hazafelé mentek hazánkból, s ezeket Vitnyédy igen kitűntette, nemcsak ura Zrínyi Miklós, de a maga nevében is,[6]) és érettök s királyukért poharat ürített; a miért oly gyanus-

[1]) Sopronból, 1664. jun. 16.

[2]) Vitnyédy írja Zrínyinek Sopronból, 1664. jul. 23-án: »Nádasdy az több urakkal csak nyilván kimondotta, az németben semmit ne bízzunk, mert azok meg nem segítenek bennünket« . . .

[3]) Sopronból, 1664. aug. 5.

[4]) Olv. Keczer Andráshoz Sopronból, 1663 márcz. 19-én írt levelét.

[5]) Dvornikovicsnak írja Sopronból, 1664. okt. 10-én: »Én reám — úgy hallom — igen haragusznak udvarnál és az táborban, azzal vádoltak, hiszem, hogy én az végre ittam volna leányom lakadalmán, adj Isten, a franczia király legyen Urunk!« *Pauler* id. m. I. 70. l.

[6]) »Multum doleo, quod gloriosi vos Galli tam cito discedatis, et non

Digitized by Google

nak tűnt fel, hogy az országbíró Nádasdy Ferencz — valószínűleg az udvar kívánságára — még leveleit is elfogta, nevezetesen a mainzi választóhoz és a holsteini herczeghez írottakat, mint ő maga írja a kalocsai érseknek ; [1]) — majd meg Dvornikovicsot igyekszik megnyugtatni, hogy nem lesz baja Vitnyédy azon leveléért,[2]) melyet »az straszpurgi postán kaptak el«, — mert nem úgy van fogalmazva, hogy levelére adott volna választ, nem is ott kapták el, hanem »Nádasdyné asszonyom ő Nagysága hoffmesternéje Heveniesiné asszonyomtúl küldöttem Kegyelmednek, és Szente uramot kértem, ő küldje meg Kegyelmednek, és latrúl felnyitotta ; innend mesterkednek és nyughatatlankodnak.«

Most már okkal »nyughatatlankodhattak« Vitnyédy miatt, mert nemcsak az szúrhatott szemet az udvarnál, hogy a legelőkelőbb franczia tisztekkel ezután is levelezésben, benső összeköttetésben állott, hanem az is, hogy sokszor nem válogatott szavakkal adott kifejezést elégületlenségének az udvari politikával szemben, a miért már 1664 elején kapta meg a »grober Unger« jelzőt, és már nyiltan vallotta, a mit bizalmasan előbb is megírt volt Zrínyinek, hogy a magyaroknak a velök rokonszenvező külföldiek segítségével kell segíteni hazájokon, mind az udvar részéről jövő jog- és alkotmánysértések, mind pedig a török veszedelem elhárítása által.

S midőn látta, hogy minden más reménység hiuvá lesz, a török felé fordult, mert régi nézete volt, hogy a németnél a török is jobb,[3]) — mint Sárkány Istvánnak már 1663-ban írta : »Én is a törökök részéről Kegyelmed opinióján vagyok s inkább félhetek az németektűl, mint a törököktűl ; adja Isten, ausztriai bugyogót, styriai joppent, csehországi sarut ne rakjanak előnkben, hogy abban ne öltözködjünk.« [4])

Vitnyédy teljesen elidegenedett az egész udvartól, nem bízott a királyban sem, pedig annak előtte szívvel-lélekkel híve, tisztelője volt. »Látom, ő fölsége és az udvar nem örömest disgustálnák az evangelikus státust, kit némely hazánk nem igaz fia hanem fattya, teljességgel contemnál« — írja Farkas Lászlónak.[5]) ... »Mi is megromlunk ennél is jobban, az mint megromlottunk ... Kegyelmes urunk és koronás király urunknak ez dologban vétke nincsen, mert az ministereknek nagy része

potuerimus vobis iuxta meritum servire ; memoria vestra apud nos erit perpetua« ... írja Coligninek Sopronból, 1664. okt. 18-án.

[1]) Sopronból, 1664. okt. 14.

[2]) Sopronból, 1664. okt. 23.

[3]) Olv. Farkas Lászlóhoz írt levelét. Pozsonyból, 1663. febr. 20.

[4]) Sopronból, 1663. jul. 7.

[5]) Sopronból, 1662. jul. 14.

Digitized by Google

pro libitu dominál.« [1]) ... »Imádkozzunk, hajtsa Isten kegyelmes koronás király urunk szívét az mi igazságunk oltalmára és teljességgel való romlásunknak eltávoztatására.« [2]) ... »Ő fölségén kívül nincs kinek csak panaszlanunk is.« [3]) ... »Ex certa relatione tudom, ő fölsége oly inclinatióval vagyon, hogy már az elfoglalt szentegyházak végett az parancsolatokat subscribálta, mindenütt restituáltassanak, csak szintén valamely nyughatatlan emberek suspendálták ekkoráig.« [4]) ... »Ne vegyük magunkra azt az gyalázatos nevet, hogy körösztyén fejedelmünktül rebellálván, pogány urat választottunk magunknak; úgy áld meg Isten bennünket, és az mi kegyelmes koronás királyunk is, látván hűvségünket, úgy orvosolja meg nyavalyáinkat, kikben ő fölsége ártatlan, hanem az mi nemzetünkben levő poroszlók ezeknek okai.« [5]) ... »Vagyon-e sérelme országunknak lölki és testi szabadságában? — vagyon tudom; az kegyelmes koronás királyunktúl nincsen, hanem más privatus uraktúl« ... [6]) És a nádornak, bár kifogást emel Zrínyi Miklós mellőzéseért a király intézkedése ellen, mégis ezt írja Sopronból 1664 febr. 25-én: »higyje el, hogy híve vagyok kegyelmes uramnak királyomnak, jó és igaz fia hazámnak« ...

Sőt midőn már tudta s érezte is, hogy Bécsben gyanus, és midőn már ellene fel is léptek leveleinek elfogásával, akkor is azt írja a kalocsai érseknek elfogott levele felől, hogy »abban semmi sincs, az melylyel kegyelmes koronás király uram ő fölségének tartozó hűségem ellen ... valamit vétettem volna!« [7])

A mint ezen szavakból, nyilatkozatokból, levelekből kitűnik, Vitnyédy úgy is mint protestáns, úgy is mint hazafi, híve volt »koronás« királyának, bízott benne, a kormány hibáiért védelmezte, tőle várta a haza és a protestáns egyház javát, és hűsége meg nem ingott, reménysége meg nem fogyatkozott sokáig. De midőn végre is azt tapasztalta, hogy Leopold vagy nem képes, vagy nem hajlandó a felette uralkodó gaz tanácsosoknak ellentállani s a magyar haza és nemzet és a protestáns egyház igazait megvédelmezni, szabadságát visszaállítani, törvényeit megtartani és megtartatni: megingott loyalitása, és az arany bulla 31-ik czikkelye értelmében nem érezte magát többé hűségre kötelezve.

---

[1]) Keczer Menyhértnek Pozsonyból, 1662. okt. 17.
[2]) Keczer Andrásnak Sopronból, 1663. febr. 5.
[3]) Zrínyi Miklósnak Bécsből, 1663. márcz. 10.
[4]) Keczer Ambrusnak Sopronból, 1663. jun. 11.
[5]) Keczer Andrásnak Sopronból, 1664. jan. 1.
[6]) Farkas Lászlónak Sopronból, 1664. febr. 25.
[7]) Sopronból, 1664. okt. 14.

Digitized by Google

És most már mindent, minden eszközt felhasznált arra, hogy az urakat egyetértésre hozza és rábírja, hogy ha csak lehet, kényszerítsék Leopoldot a törvények szentül tartásával a magyar haza és nemzet javára kormányozni.

Midőn pedig — fájdalom, nagyon korán — bekövetkezett a haza legnagyobb fiának, gróf Zrínyi Miklósnak gyászos halála, ki az ő tekintélyével, higgadt megfontoltságával Vitnyédy hevességét korlátozni tudta, többé sem kiméletre, sem türelemre nem érezte magát kötelezve. Elkeseredésében, mint a ki nagy urának örökébe lépett ez ügyben [1]) s a magyarság egyetértését legfőbb czélúl tűzte ki magának, mert ebből hite szerint hazája és nemzete felszabadulásának, a bécsi kormánynyal szemben szabadságai biztosításának s végűl felvirágzásának kellett természetesen következni: bejárta az országot,[2]) és mivel most már a bécsi kormánynyal teljesen szakított, a királyban vetett bizodalmát teljesen elvesztette, — elkezdett izgatni.

HÖRK JÓZSEF.

[1]) *Pauler Gyula* id. m. I. 70—71. ll.

[2]) Keczer András ezt úgy igyekszik feltüntetni, mintha Vitnyédy családi és peres ügyekben s később az eperjesi ev. collegium ügyében utazgatott volna, de a közvádló ráczáfol. Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 691 nr. 4. Keczer András vallatása, IV. p.

Digitized by Google

MŰVELTSÉGTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK.

IV.

MAGYAR RABOK, MAGYAR BILINCSEK.

— Első közlemény. —

A török világ rabjainak sorsával és a rabok szenvedéseivel a magyar történetírás eddig nem igen foglalkozott. Pedig a hódoltság korában a raboskodás politikai, hadi, társadalmi, sőt gazdasági szempontból is egyaránt tanulságos. Mivel minden valamire való rabnak jelentékeny értéke volt, a hadjáratokban török és magyar egyformán arra törekedett, hogy jeles rabokat ejtsen. A harczban tehát nem a közvitézek, hanem a tisztek és a főlegények voltak mindig a legnagyobb veszedelemben. Innét van, hogy a török világban a legvitézebb magyar tiszteknek majdnem mindegyike megizlelte a török rabság kenyerét. Mivel az úgynevezett főraboknak a sarczát rendkívül magasra felverték, a rabváltságok által ezer és ezer magyar család jutott koldusbotra. De a hol legnagyobb a szükség, a nyomor és szenvedés, ott az emberszeretet és a könyörületesség is leghamarabb ver fészket az emberek szivében. Bámulva olvassuk a XVI. és XVII. század írott emlékeiben, hogy egy-egy jó vitéz kiváltására mennyien áldoztak, mennyien adakoztak. Egyszerű közkatonák évek óta várt zsoldjukról mondtak le és nélkülöztek, csakhogy tisztjeiket a rabságból megszabadíthassák. A bajtársi szeretetnek olykor oly jeleivel találkozunk, hogy még a kőnél keményebb szivet is megindítják.

Társadalmi szempontból az a jelenség is figyelemreméltó, hogy a rabok kínzása és általában a raboskodás a műveletlennek mondott keleten korántsem volt oly rettenetes, mint ugyanezen időben a művelt nyugaton. Azok a rettenetes kínzó szerszámok, a miket Európa nyugatán minden városban megtalálunk, a mi végházainkban sokáig teljesen ismeretlenek voltak; a törököknél még inkább. Jellemző a mi viszonyainkra, hogy kínzó mesterek (tortores) a magyar végházakban csak ott találhatók, a hova ilyeneket a német katona-

Digitized by Google

ság vitt magával.[1]) Még jellemzőbb, hogy az elfogott török kalauzok és kémek kínzását, megölését, felülről sürgetik és követelik. Jó idő kellett hozzá, míg a kegyetlenkedést a mieink is eltanulták.

Bár a török rabság nem volt oly rettenetes, a milyennek gondoljuk, a rabbá esett vitézek leveleikben mégis keserves panaszokra fakadnak. Egyik-másik rab oly fájó hangon, annyi kétségbeeséssel ír néha, hogy az embert ma is könnyekre indítja. De hát az ilyen panaszokat, az ilyen keserveket értenünk nem nehéz.

Ők szegények egyszerre érezték a haza veszedelmét s védelem nélkül, gyámoltalan maradt övéiknek szánandó sorsát, az édes otthon és a szabadság elvesztését. Tehát aggódtak, szenvedtek, noha testi szenvedésekben részök nem igen volt. Különösen nem a kiválóbb vitézeknek, kik a török rabságban is jobb sorsban részesültek, mint a szegény közvitézek. A bánat és kétségbeesés tehát, a miről a rabok leveleiben olvasunk, nem testi, hanem lelki szenvedéseiknek voltak nyilvánulásai. Várták, türelmetlenül várták a szabadulás óráját, s mivelhogy ez az óra ütni sehogy sem akart, a szegény rabok még övéik felől is kétségbe estek. Azt hitték, megfeledkeztek róluk. Pedig ha tudták volna, hány álmatlan éjtszakát virrasztottak át miattuk, ha sejtették volna, mennyi bút, mennyi bánatot hagytak otthon, nem írták volna, hogy oly igen el vannak felejtve. Természetesen ők szegények nem tudhatták, hogy vannak rabok és rabnők, a kiknek örökre lehullt a csillaguk, mivelhogy kiszabadítani őket semmi úton-módon nem lehetett.

Tudjuk, hogy a hódoltság korában külföldi segítségért járt embereink nem egyszer hangoztatták: nincs árvább, nincs elhagyatottabb ország Magyarországnál.[2]) Ha a magyar népet nehéz küzdelmében magára hagyták, ha legjobb vitézeit és végbeli katonáit nyomorúság közt tengődni és fizetetlenül koplalni engedték, — akkor elgondolhatjuk, hogy a török rabságban sínlődő véreinkkel minő keveset törődtek. A magyar tanácsosok és a végbeli kapitányok eleget hangoztatták ugyan a király előtt, hogy méltányos és igazságos volna, ha ő felsége hív szolgáit segítené,[3]) de az ilyen felszóla-

[1]) Közös p. ü. lt. Hung. 14365. 1574. Swendi Lázár rendel Munkács várába kínzómestert (magister Zlanko tortor arcis inter eos deputetur). — Petheő komáromi főkapitány 1564 máj. 16-án Bécsbe ír, jelentvén, hogy Komáromban *tortor* nincsen, tehát az elfogott török kalauzt meg nem kínoztathatja úgy, a mint kell. (Cs. és kir. állami levéltár: Turcica.)

[2]) Cs. és kir. állami lt. Hung. A magyar tanácsosok a német választófejedelmekhez, 1552 jun. 11-én: »Nemo est, qui illam clamantem exaudiat, collabentem sublevet, mentem fulciat, manus tendentem aspiciat et consoletur« stb.

[3]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14342. 1557. Dessewffy János kamaraelnök írja a királynak: »dignum et iustum esset, ut fideles huiusmodi servitores et boni milites suae maiestatis clementer adjuverentur.«

Digitized by Google

lásnak alig volt foganatja. A melyik vitéz 2—3,000 talléron váltatott meg, az uralkodótól legfeljebb ha 50 frtot kapott. Az 1566 évben pl. Ormándi Pál, Thekeressy Ferencz, Kiss Mátyás, Bozoly Márton, Székely Jakab, Vezeley Ferencz, Horváth Ferencz, Fodor Ambrus, Nagy Tamás, Thody Ferencz hitre elbocsátott török rabok a királynak megírták, hogy sarczukat alig bírják megfizetni, noha már erősen koldulnak. Ezért ő felségébe helyezik minden reménységöket. És a király mindegyik vitézének 10 frtot rendelt kincstárából.[1]) Az 1570 év őszén Pribék Imre nevű pápai hadnagy több társával győzelmi jeleket s török rabokat vitt Bécsbe. Szokás volt ilyenkor a vitézeknek megjutalmazása. A jelenlevők azonban mind lemondtak a jutalomról a derék Pribék Imre javára, ki most szabadult ki a török rabságból és sarczából még 2000 tallérral tartozott. Jóllehet Thewrewk Ferencz főkapitány, azután Salm győri generális, meg Károly főherczeg is melegen ajánlották a kitűnő vitézt a királynak, Rudolf mégis csak 50 frtot adatott neki.[2]) Micsoda semmiség ez a királyi segedelem ahoz képest, a mit egyszerű közlegények adtak bajtársaik kiváltására. Némelyik tíz évi teljes zsoldját is odaadta kapitánya megszabadítására.

A konstantinápolyi követi jelentésekből olvassuk, hogy minden európai állam maga fizeti és tartja török fogságban levő fiait, mindegyik maga gondoskodik kiváltásukról. A szegény magyar rabok ilyen támogatásban sohasem részesültek. Ha császári követek jöttek a portára, valamelyes pénzt hoztak ugyan a foglyok számára, de rendesen ebből is csak a németeknek jutott. Ha az ilyen dolgokat kellő figyelemre méltatjuk, a magyar rabok panaszos leveleit jobban meg fogjuk érteni. Az 1562 évben Konstantinápolyból magyar rabok írtak a királynak. Köztük voltak Bertalan deák, Monyoróssy János, Monoszlay Benedek, Baranyay János, Kobak János szigeti vitézek, a kiket még Horváth Markó kapitánysága idején fogtak el, azután Simon Jakab győri, Herendy Farkas gyulai, Dukay Miklós és Nagy Ferencz egri, végűl Szentes Mátyás komáromi vitéz. »Feleségeink és ártatlan gyermekeink — írják — nagy nyomorúságban szenvednek, s mi reánk senki sem gondol, velünk senki sem törődik. Minden nemzet kiszabadítja a maga fiait; a ráczok csak a minap 56 rabot szabadítottak ki; az oláhok, a velenczeiek is így tesznek, egyedűl a mi magyar nemzetünk árva és elhagyatott a többi nemzetek között!« [3])

---

[1]) U. o. fasc. 14350. 1566.

[2]) Cs. és kir. állami lt. Turcica, 1570. Károly főherczeg azt is megírta Pribékről, hogy Palota megszállásakor, meg a legutóbbi győzelemben is igen kitűntette magát. »Ein bekannter ritterlicher mann ist« — írja róla.

[3]) U. o. Turcica, 1562. »solum ista nostra natio Hungarica inter alias nationes est orphana et relicta.«

Digitized by Google

És a magyar raboknak ilyetén sorsa a XVII-ik században sem fordult jobbra. Az 1673 évben pl. a Konstantinápolyban (in Bagna Kasimba) fogva levő magyar rabok így írtak Kindtsberg császári residenshez: »A miként Egyiptomban Izrael népe Mojzest nézte, úgy tekintünk mi is Nagyságodra. Szabadságunk miatt várakozunk, és mint atyáink a túlvilágon, mi is kiáltjuk: Harmatozzatok egek onnan felülről, felhők szórjátok az igazat! Hittük és reméltük, hogy kiváltanak minket, mint ő fölsége hív szolgáit, de látjuk, nincs a ki minket kiszabadítson, senki sem keres minket, senki sem kérdezősködik felőlünk.« [1])

És a szegény magyar rabok Kindtsberg Kristóf követtől is hiába várták kiszabadításukat; a szabadulás helyett csak csekélyke alamizsnát kaptak tőle.[2])

A magyar rabok ilyen siralmas leveleivel igen bővesek levéltáraink. Mivel e levelek hangja az olvasóban akaratlanúl is azt a gondolatot kelti, hogy a szegény raboknak nehéz testi szenvedésekben volt részük, ezért mind a török, mind a magyar rabtartást közelebbről meg kell világítanunk.

Egyes rendkívüli esetektől eltekintve, határozottan állíthatjuk, hogy a török rabság sokkal enyhébb volt a magyarnál. A magyar rabok leveleinek egész tömege van előttünk; panaszokkal ugyan mindegyik telve van, de kínzásról, vagy a tagok megcsonkításáról egyik sem szól. Az ilyen dolgokról annál többet beszélnek a török rabok levelei. Tudjuk, hogy a magyar hadviselésnek egyik elengedhetetlen feltétele volt a kalauzok tartása és a *nyelvfogás*. Az elfogott török kalauzokat és nyelveket felsőbb utasítás szerint »német módra« azonnal *kínra vették*, azaz csigára vonták. A vallatás közben azután akárhány nyelvet úgy elcsigáztak, hogy az illetők mindig nyomorékok maradtak. A XVI-ik századi jelentésekben gyakran olvashatunk ilyeneket: »úgy *elcsigázta* két rabjaimat, hogy netalán meghalnának« . . . »ím ismét fogának nyelvet, egy oda basát, ki az eszéki béggel megyen volt az hadba, azt megkínzatám.«[3]) 1545-ben portyázás közben a mieink negyven törököt fogtak; köztük volt Moret aga is, a janicsárok kapitánya. Ezt is meg akarták kínozni; mire ő így szó-

[1]) Közös p. ü. lt. fasc. 18594. Verzaichniss der zu Constantinopol in den bagnio gefangenen. — A folyamodó magyar rabok száma 17 volt. A fentebbi levelet a residenshez Kreskó Péter nevű magyar vitéz írta. Vele együtt raboskodtak Révy Lukács, Tóth Mihály, Német Mátyás, Szentbenedeky János, Demeter Mátyás, István Mihály, János Mihály stb. (Sicut populus Izrael spectavit Mojsem in Aegypto, sic nos spectamus Ill. D. V. propter libertatem nostram; expectamus et clamamus, sicut patres nostri in limbo: Rorate coeli . . . stb.)

[2]) U. o. fasc. 18594. Türkische Gesandtschaften.

[3]) Orsz. Levéltár: Nádasdy-féle iratok. Kerecsényi László levele, 1555 szept. 12. Továbbá Kalauz Márton levelei Csányihoz, u. o.

Digitized by Google

lott: »Nemes és szabad ember vagyok, semmi szükség sincs kínzatásra, úgy is megmondok mindent.« [1])

Olyan esetről is tudunk, hogy az elfogott törököt lassu tűzön kínozták és vallatták.[2])

A nyelveknél még rosszabb sorsuk volt a török pribékeknek és kalauzoknak. Ezeket — királyi parancsra — válogatott kínokkal ölték meg. A magyar kapitányok azonban a királyi parancsot, a mi nekik csak kárt és bajt okozott, nem igen tartották meg, s váltság fejében a pribékeket és a kalauzokat is szabadon bocsátották. Rudolf ezt keményen megtiltotta, s kárpótlásúl minden egyes pribékért és kalauzért 30 frtot rendelt a kapitányok számára, de megkövetelte, hogy az ilyen török foglyokat azonnal kivégezzék.[3]) 1582-ben pl. Forgách Istvánnak, a komáromi naszádosok főkapitányának fizettet 30 frtot, hogy pribék rabját agyonveresse.[4]) Az efféle eljárásnak természetesen szomorú következménye lett, mivel a törökök hasonlóval viszonozták. Bakonoki Szalay Benedeknek 1566 aug. 8-án kelt levelében pl. azt olvassuk, hogy Zrínyi Miklós hatvan elfogott törököt vitt be Sziget várába, ottan »Zrínyi uram ő Nagysága mind nyársba vonatta az kapu előtt.« [5]) A törökök azután épen úgy bántak az elfogott magyar vitézekkel. »Csudára is oda futott volt — írja Csányi Ákos — mind azon pánczérokban, ruhájokban, szablyájok oldalokon, a miképpen fogták, mind azonképpen nyársban vonták őket.« [6])

A végházakban fogva levő török rabokat is gyakran kínozták. Olvashatunk olyan jelentéseket, melyekben szegény török rabok agyonbotozásáról, megcsonkításáról, éheztetéséről és kínzásáról van szó. Az efféle barbár eljárásnak több oka volt. Leggyakrabban a bosszu. Egy-egy jó magyar vitéznek megöletése vagy elfogatása, falvaknak, jószágoknak elpusztítása elég okot szolgáltatott arra, hogy a török rabokat megkínozzák. Batthyány Ferencz bán pl. 1552-ben a többi közt ezt írta Nádasdy Tamásnénak: »Értem, hogy Kigyelmed jeles foglyot fogott; örülök, hogy ilyen foglya esett, az bosszut Kegyelmed megállja rajta.« [7])

---

[1]) Cs. és kir. állami lt. Hung. 1545. »Ego homo sum nobilis et liber, tortura nihil opus est«... stb.

[2]) Orsz. Ltár: Nádasdy-féle iratok. Haszán Agilovits esete 1539-ben.

[3]) A közös p. ü. levéltárban különféle időből több ilyen rendelet van.

[4]) U. o. Hung. fasc. 14383. Ex consilio bellico, 1582 febr. 22. Akadtak azonban okos kapitányok is, a kik mit sem törődtek e királyi rendelettel s az elfogott pribékeket és kalauzokat a saját érdekükben szabadon bocsátották. Igy Farkasics Pál 1578-ban elbocsátott egy jeles török kalauzt, »hogy az keresztyénségnek szolgálna.« (Orsz. Ltár: Nádasdy-féle iratok.)

[5]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok.

[6]) U. o. Csányi Ákos Nádasdy Tamásnéhoz, 1566 aug. 31.

[7]) U. o. Batthyány Ferencz bán levele.

Digitized by Google

Gyakori eset volt az is, hogy a török rabokat nem bosszuból, hanem azért kínozták, hogy nagyobb váltságot (sarczot) igérjenek s hogy magukat hamarább kiváltsák. Az 1564 évben pl. Salm győri generális a konstantinápolyi követségre alkalmas embert ajánlott a királynak. Erre a küldetésre — írja Salm — kiválóan alkalmas lenne Gregoróczy Vincze győri vice-főkapitány. Kitűnő ember, a vitézek közt első vitéz, de a törökök mód nélkül gyűlölik őt. Gregoróczy ugyanis rettentően kínozza török rabjait; a kik a kitűzött időre nem fizetnek, azoknak a fogait kiszakíttatja. Egyszerre negyven török rabja is volt, kik egytől-egyig kiváltották magukat. Ezek közül többen a török császár udvarában élnek most, s mivel régi sanyargattatásukról és kínjaikról meg nem feledkeztek, ha Gregoróczy Konstantinápolyba menne, bizonyos, hogy onnét soha többé vissza nem térne.[1])

A török rabok ilyetén kínzásában tehát — mint látjuk — nem ritkán a pénzvágy is jelentékeny szerepet játszott. A katonáknál, a kik rendesen zsold nélkül szűkölködtek, ez még csak érthető, de határozottan nemtelen vonás az olyanoknál, kik a rabok keserves váltságára nem szorultak. Ilyen volt pl. Veráncsics egri püspök, a későbbi esztergomi érsek, a kiről 1567-ben Szentgyörgyi Gábor azt írta a nádorispánnénak, hogy »az mint eszömbe veszöm, Istent űmagát is megvehetnők pénzen tűle; megismerni rajta az velenczés természetet.« [2]) Veráncsicsnak mint Egervár urának szintén voltak rabjai, a kiket nem igen jól tartott. Ezért Veli bég erősen panaszkodott a rabok kínzása miatt, sőt azzal fenyegetőzött, hogy viszonzásúl a saját magyar rabjait fogja megcsonkíttatni, ha Veráncsics továbbra is így bánik török rabjaival. Az egyik török rabért (egy *kadia*-ért) Hrusztán pasa a vitéz Zsámboki Pált ajánlotta cserébe. Veráncsics azonban visszautasította a cserét, írván: »kadiam me pro viginti Paulis Zsambok non daturum.« A mikor azután a kadiát elbocsátotta, hogy a reá vetett sarczot meghozza, a véletlen úgy akarta, hogy a kadiát útközben megölték. Veráncsics tehát sem pénzt nem kapott, sem Zsámboki Pált meg nem mentette a rabságtól. Bosszuságában mit tehetett egyebet? — török rabjainak még a nyakukra is lánczot veretett és ehetetlen kenyeret adatott nekik.

A török rabok ilyetén kínzása szerencsére általánosnak nem mondható. Igen sokan emberségesen bántak rabjaikkal, s ezt azután nem is bánták meg, ha a törökkel dolguk akadt. Viszont a rabok kín-

[1]) Cs. és kir. állami lt. Turcica, 1564 máj. 27. ... »multos etiam Turcarum in captivitatem suam incidisse, quos tanta tyrannide et acerbissimis cruciatibus intertenuit, illos inquam, qui ad praescriptum tempus solutione taxationis suae non comparuissent, ut etiam dentes eorum extracti sint«... stb.

[2]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok.

Digitized by Google

százával dicsekedőknek nem egyszer keservesen kellett fizetniök kegyetlenségökért. Kerecsényi László társai pl. mind megszabadultak a rabságból, de őt megölték, mert a török rabokat egész életében kegyetlenül kínozta.

De nemcsak egyeseknek, hanem egész végházaknak elvesztése is nem egyszer a rabok kínzásának lőn gyászos következménye. A török pasák leveleiből pl. határozottan kiolvashatjuk, hogy Szigetvár kétszeri ostromlása, Eger várának megszállása és elfoglalása a bosszu műve volt. A szigeti vitézek Dersfy, Tahy, Kerecsényi, Horváth Markó és Zrínyi Miklós főkapitánysága idején kimondhatatlan károkat okoztak a törököknek. Seregével volt ott mindig török rab és rabnő, a kikkel nem egyszer ugyancsak keményen bántak. Sziget elfoglalása előtt való esztendőben (1565) maguk a királyi biztosok jelentették, hogy csupán Zrínyi Miklósnak százezer frt értékű rabjai vannak; és Zrínyiről tudjuk, hogy hirtelen haragjában ugyancsak meg-megkínoztatta őket. Szigetre és Sziget magyar hadi népére e miatt a törökök rettenetesen haragudtak. A budai pasák levelei, azután a békességkötésre vonatkozó hivatalos iratok telve vannak a legerősebb panaszokkal a szigetiek ellen. A törökök a XVI-ik század közepétől kezdve állandóan sürgették, hogy a király Sziget várába német kapitányt és német hadi népet helyezzen. Ezektől ugyanis a törököknek semmit sem kellett tartaniok. Sziget első nevezetes megszállásakor (1556) Ali budai pasa világosan megírta, hogy Szigetvárt a föntebb említett okból ostromolja, s addig nem is hagyja abba az ostromot, míg a vár magát meg nem adja. Csak a minap is — írja Paksy János komáromi főkapitánynak — »harmincz török asszonyállatnál többet vittek be, most azok ott sírnak-rínak.« [1])

Eger hadi népe még több kárt okozott a töröknek. Az 1552 évi ostrom után Eger volt a leghíresebb magyar vitézek otthona. Itt szolgáltak a legszívesebben, mivel az egész országban Eger várában volt a legjobb és legbiztosabb fizetés. A vár tartományának még a XVI-ik század végén is 70—80,000 frtra rúgott az évi bevétele. Azonkívül Eger vidékén majdnem mindegyik tisztnek és főlegénynek volt egy-egy faluja vagy pusztája. A vitézek rendes fizetést kapván, csakis a harcznak éltek. És harczoltak, kalandoztak örökké, háborúban és békességben egyaránt. Ily módon annyi török rab gyűlt össze Egerben, hogy a foglyok némely évben több ezer kenyérrel többet fogyasztottak, mint a várban levő katonák. Még egy-egy közönséges főlegénynek is volt 8—10 török rabja.[2])

Az 1569 évben pl. a konstantinápolyi rendkívüli követ, Hosszutóthy György jelenti, hogy az egriek csupán a nemrég megkötött

[1]) Cs. és kir. állami lt. Hung. 1556.

[2]) Közös p. ü. lt. Andrássyana. – E gyüjteményben van több egri vitéznek végrendelete. Rabjaikról épen úgy intézkednek, mint egyéb javaikról.

Digitized by Google

frigy alatt háromszáznál több török foglyot ejtettek.[1]) A budai pasák is évről-évre panaszkodtak az egriek ellen. 1567 aug. 28-án pl. a budai pasa kijelenti, hogy Eger mellett várat kell építeniök, mivel az egriek támadásait tovább tűrni nem lehet.[2]) Nehány hónappal később (szept. 9-én) ugyanez a pasa a haditanács elnökéhez már így ír: »Az egri kapitányt Nagyságod fenyítse meg, hogy efféle ellenkező dolgoktúl megtartóztassa magát, és az szüntelen való csatát, kóborlást, tolvajlást, útállásokat eltávoztassa, mert ha meg nem szűnik afféle dologtúl, esküszöm az én hitemre, hogy ugyanott ellenében kastélyt építek, kiben tatárokat szállítok.« [3]) Következő levelében a pasa ismét azt írja, hogy nincs nap, melyen az egriek ki nem jönnének és nem csatáznának. És ez így megy évről-évre.

Jellemző az egriek magatartására a következő eset. Az 1564 évi április 1-én Bornemissza Gergely csanádi püspök, Thurzó Ferencz, Dobó és Kielman, Mágocsy Gáspárt Egerben a főkapitányságba iktatták. Ez alkalommal felolvasták a király rendeletét, melyben a legszigorúbb büntetés alatt megtiltja a csatázást és portyázást. És mi történt? Másnap a királyi biztosok jelenlétében Figedy János hadnagy nyolczvan huszárral kiment. Azt mondta, hogy a birtokára megy. Valósággal azonban a szolnoki törökök ellen indult. Találkozván a szolnoki lovassággal, azokkal megütközött s kemény harcz után szétverte őket. Kilencz értékes török rabbal és sok török fejjel tért vissza Egerbe. S a királyi biztosok mit tettek? Örvendeztek a győzelemnek s Figedyt elhalmozták dícséretekkel. Maga a főkapitány Mágocsy büszkén jelenté a királynak, hogy minő jeles foglyaik estek.[4]) Ime, ilyen hatása és eredménye volt a szigorú királyi rendeleteknek.[5])

Nem tudjuk, bosszuból, vagy más egyéb okból történt-e, de annyi bizonyos, hogy az egri rabokkal nehéz munkát végeztettek

[1]) Cs. és kir. állami lt. Turcica, 1569 febr.

[2]) U. o. Musztafa budai pasa levele Salmhoz.

[3]) U. o. Musztafa levele Trautsohn Jánoshoz. — 1570 jan. 26-án meg Miksának írta Musztafa pasa, hogy »az tataiak, komáromiak és az egriek egy nap sincsen, hogy kin nem volnának és ellenkeznének velünk.« (U. o. Turcica.)

[4]) Közös p. ü. lt. Hung. 1564 ápr. 1. Relatio commissariorum, qui Dominum Magochy Agriam collocarunt.

[5]) Hogy az egriek eljárását a törökök hasonlóval igyekeztek viszonozni, mindenki természetesnek tarthatja. Az egri fogoly a törökök közt mindig más bánásmódban részesült, mint a többi rab. Zeleméry László írja 1576 jun. 7-én, hogy a budai pasa Váczon nagyszerű játékokat és mulatságot rendezett. Kilencz egri rabot is hozatott elé s egyiköket mezítelenül egy oszlophoz köttette. Azután egy éhes oroszlánt hozatott. De ez nem bántotta a rabot, csak lábait nyalta. Az oroszlánra erre az őre jót húzott, mire a fenevad széttépte az őrt. A bégek erre letérdeltek a pasa előtt s a magyar rab elbocsátását kérték, mivel a dologban Isten ujját látták. És az ifju magyar csakugyan megmenekült. (Orsz. Lt. Tört. Eml. B.)

Digitized by Google

és többször embertelenül kínozták őket. Az 1569 évi febr. 15-én pl. De Wyss konstantinápolyi követ írja a királynak, hogy Budáról egy csausz érkezett, a ki levágott orrokat és füleket, ujjakat, kiszakított fogakat hozott magával. Mindezeket Egervár kapitánya, Forgách Simon küldötte volt a szolnoki bégnek egy gyalázkodó levél kíséretében. Mehemet nagyvezér — írja De Wyss — keservesen panaszkodott a szegény török raboknak ily embertelen kínzása és megcsonkítása miatt.[1]) Hosszutóthy György, a ki 1569 február havában a budai pasánál járt követségben, azt írja, hogy ez is igen kikelt az egriek ellen. A fegyverszünet alatt háromszáznál több török rabot ejtettek, azután negyven török rabot embertelenül megkínoztak. Ha akarná — úgymond — ő is viszonozhatná ezt, de ily embertelenséggel és kegyetlenséggel ő nem szokott élni.[2])

A rabok kínzását a törökök erélyes tiltakozása nem szűntette meg. Az 1574 évben már maga a szultán fordúl panaszával a királyhoz. Káthay Ferencz Egerben — írja a szultán — minden igyekezettel azon van, hogy a nyomorult török rabokat válogatott kínokkal kínozza. A lévai vicekapitány, Ispán István hadnagy, az összes katonaság előtt kegyetlenül megkínoztatta a török rabokat, úgy hogy e szegény emberek hóhérának lehet őt mondani. Győrben él bizonyos Giouse [3]) Tamás, a ki azért kínozza rabjait, hogy nagyobb váltságdíjat csikarhasson ki tőlük. »Non decet — írja a szultán — Adami primi hominis filios eo barbariei et impietatis descendere. Eiusmodi torturae dirique cruciatus apud nos in usu non sunt, nec usu venient, idque fit, quia hic veri Dei timor est.« [4])

A török császár ezen sorait száz és száz magyar rab levelével erősíthetjük. A rabok megcsonkítása és embertelen kínzása a törökök között csakugyan nem dívott. Ilyen eszközökhöz ők csak rendkívüli esetben folyamodtak.

A magyar rabok sorsa a törökök között attól függött, hogy hol s milyen körülmények közt fogták el őket. A rabokat elitéltetésök előtt mindig kihallgatták, s csak ha minden kérdést felderítettek, akkor mondtak rájuk itéletet. De Wyss császári residens jelentései-

---

[1]) Cs. és kir. állami lt. Turcica. »Capitaneus Agriensis ob tantam immanitatem ad exemplum pro demerito puniatur, ne huiusmodi facinora incrementa accipiant et Turcae acceptum simili injuria aliquando praesumant«...

[2]) U. o. »aliquibus aures, aliquibus nares, nonnullis pollex dextrae manus sit abscissus, aliis vero bini dentes extracti«... stb.

[3]) Igy; talán Jakusics?

[4]) U. o. Turcica. Anno Mahometano 982. A szultán 1574 nov. 20-án ismét keservesen panaszkodott a rabok kínzása miatt. Ezúttal a többi között különösen Pálffy Tamás palotai kapitány ellen kelt ki, a ki szerinte a nála fogva levő Áli spahit rettenetesen kínozza. (U. o. a szultán levele Miksához.)

Digitized by Google

ben, Mehemet nagyvezér és a budai pasák leveleiben azt olvassuk, hogy a törökök gályarabságra az olyan magyar vitézeket ítélték, a kiket békesség idején török területen, fosztogatás közben fogtak el. A galatai toronyba, a Fekete-tenger tornyába (bokoz kezi) és a konstantinápolyi hét-toronyba a csatákban elfogott vitézek kerültek. Ha valami gonoszságot nem követtek el, meg nem csonkították őket és nem kínozták. Mehemet nagyvezér mondá 1569-ben: »certo scire sese, me vel alios Christianos non aequo laturos animo, si servos Christianos hic vel alibi in confiniis existentes ad eundem modum mutilari iubeat.« [1])

Török szokás szerint az olyan magyar rabokat, a kiket frigy alatt a magyar király birtokain fogtak el, vagy váltság nélkül szabadon bocsátották, vagy pedig török foglyokért cserélték ki.

A rablás on és öldöklésen kapott hajdúkat, ha elfogták, legtöbbször karóba vonták. Musztafa budai pasa pl. 1572 ápr. 25-én maga írja, hogy ő felsége követének szemeláttára két rabot megkínoztatott. »Im — írja — mostan újonan egynehány dúló, fosztó tolvaj latrok akadtanak kezünkben, kiknek az felséged hív szolgája (Belcz Jakab) előtt kettőjöknek lábokat megtörettük; soha bizony, ha tulajdon atyámfia lönne is, az mely azféle élettel él, tovább nem mégyen vele. De az felséged kapitányi közűl vannak olyak is, hogy ha mind orrát, fülét elmetélték is, csak ű neki vihessen, prédálhasson, az olyan mind igaz szolga, de ha semmit nem vihet neki és rabságra jut dolga, azonnal uratlan.« [2])

Az ilyen büntetés a törökökön is megesett. Igy pl. Musztafa budai pasa 1573-ban Ungnad Dávidnak jelenti, hogy a törökök nem az ő akaratából míveltek embertelenséget. A tettesek közűl kettőt Ungnad Dávid szeme előtt lefogatott és — írja — »erősen megverettük; ezer pálczát üttettünk rajtok, úgy annyira, hogy talán meg nem lábolják. Az harmadikat sok jámbor kérésére hír tönni Kegyelmedhez bocsátjuk kezességen; ha Kegyelmed ez hírvivővel együtt az megtaglott legényeknek megenged, jó; hol kedig Kegyelmed meg nem enged, valamennyi halált érdemlenek, azonnal fizetünk nekik.« [3])

A XVI. és XVII. században valamennyi magyar főkapitány és kapitány utasításában megtaláljuk, hogy a foglyúl ejtett törökök közűl a pasák, szandsák-bégek és bégek mindig a királyt illetik.[4])

---

[1]) A mint t. i. az egriek tették a törökökkel. De Wyss jelentése, 1569 febr. 15.

[2]) Cs. és kir. állami lt. Turcica.

[3]) U. o. Turcica, 1573 jun. 28.

[4]) A közös p. ü. levéltárban számtalan ilyen utasítás van. Igy pl. 1569-ben Forgách Simon főkapitány utasításában olvassuk: »bassis, zansakis et beghis exceptis, quos nobis reservamus« ... vagy Ormándy

Digitized by Google

Ez a rendelkezés azonban sohasem érvényesült, mivel épen a legelőkelőbb foglyokat tartották meg a kapitányok maguk számára. A királynak a zsákmányból rendesen csak csekélyebb értékű rabokat küldöttek.

A törököknél a rabok igazában mind a szultánt illették; a pasák, bégek s más előkelő törökök azután csak ajándékképen kaptak a szultántól rabokat. Innen van, hogy a magyar rabok túlnyomó részét — főleg az előbbkelőeket — mindig Konstantinápolyba vitték.[1]) Mivel a szultán csak keveset tartott meg közülök, a többit a pasák egymás közt osztották fel, vagy a gályákra küldték. Mondanunk sem kell, hogy gályarabságra csak közvitézeket, azaz olyanokat ítéltek, a kiknél a váltságdíj előteremtésére semmi kilátásuk sem volt.

A konstantinápolyi császári orátorok és residensek jelentései szerint a magyar foglyoknak a török fővárosba való bevonulása mindig nagy zajjal történt. A törökök el nem engedték magoknak azt az élvezetet, hogy a rabokat az orátorok szállása előtt trombitaharsogás közt el ne vezessék. Az ilyen gyászos menet még az idegen nemzetiségű orátorokat is mélyen meghatotta. A sok közül álljon itt nehány ilyen bevonulás leírása. Az 1565 évi jun. 5-én (czifra írással) jelenti De Wyss orátor Konstantinápolyból, hogy a temesvári pasa elfoglalta Pankotát és Jenőt, mivel a beglerbég csauszát, a kit adóért küldtek oda, megcsonkították s válogatott kínok közt megölték. Máj. 25-én hetvennyolcz szigeti vitézt hoztak ide, számos magyar vitéz fejével együtt. Másnap a diván elé vitték őket kihallgatásra. A rabok közül negyvenkilenczet a galatai toronyba zártak, a többit a pasák egymásközt felosztották. E fogoly vitézeket Balázs deák vezette a Szigetvár körüli falvakba, hogy az adót behajtsák. Ott fogták el a törökök mind a hetvennyolczat.[2])

Az 1567 évi jul. 11-én írja az orátor: E hó 6-án reggel huszonegy szekéren százharmincz magyart hoztak ide, asszonyok és gyermekek is voltak köztük. Szatmár vidékéről valók. Lakásom előtt vonultak el lengő zászlókkal, trombitaharsogás közt. A férfiakat gályarabságra ítélték, a nőket a pasák egymás közt felosztották. »Similes triumphos — írja az orátor — ego iam aliquoties non sine magno animi merore hic vidi.« [3]) 1568-ban írja ugyancsak De Wyss, hogy okt. 2-án ismét hét magyar jelent meg lakásán fegyveresen. A győri és a korponai

---

Péter palotai kapitány utasításában: »servabit tamen semper pro sua majestate si caperentur bassis, zanzakis et beghis« ... (U. o. A. 14392. 1588.)

[1]) Később mint ajándéktárgyak kerültek a hazai törökök kezére, már t. i. azok, kiket a szultán elajándékozott.

[2]) Cs. és kir. állami lt. Turcica.

[3]) U. o. De Wyss ex Constantinopoli.

Digitized by Google

kapitányok népéből valók voltak. Harminczöten zsákmányra indultak ki, de a törökök szétverték őket. Mind a hetet gályára ítélték. Okt. 15-én ismét tizenhárom vitézt hoztak. Veszprémi katonák voltak, kiket a galatai toronyba zártak.[1])

És az ilyen kimutatások évről-évre ismétlődnek.[2]) A rabok szállítása szakadatlanúl tart, noha nem oly mértékben, mint történeti kézikönyveinkben olvashatjuk. Nagyobb számmal csak győzelmes csaták után érkeznek foglyok, de ekkor sem ezrével. Túry György halálakor pl. mind Konstantinápolyba vitték a foglyokat, de számuk még a százat sem ütötte meg. A kimondhatatlanúl gyűlölt Túry György halálán mód nélkül örvendeztek a török fővárosban. A nép a rabok menetét vad üvöltéssel kísérte. A levágott magyar fejeket a magyar raboknak kellett az utczai menetben vinniök.[3]) Ugyanez az eset megismétlődött a töröknek 1587-iki győzedelme alkalmával. Szept. 2-án »von Pezzen Bertalan« a rabok megérkezéséről Konstantinápolyból a többi közt ezt írta: A Budánál elfogott embereket olyan diadalmenetben hozták ide, a milyen még Túry György halálakor sem volt. Elől fényes ruházatú török lovasok lovagoltak, azután jöttek a tüzérek és puskások, majd az elfoglalt tizennyolcz zászlót hozták, közte ő felségének a sassal és az öreg osztrák czímerrel diszített főzászlaját. Azután százhúsz fogoly következett hosszu lánczra fűzve; mindegyik rab 4—5 fejet vitt; minden tizedik rab után hosszu póznát vittek, a melyen egész csomó emberfej lógott. Összesen vagy hétszáz levágott fejet vittek a menetben. Azután halomba rakták a fejeket és melléjök szúrták a zászlókat. Erre — szokás szerint — a diván elé vezették a rabokat. A csata leírását Forgách György adta elő, ki az ütközetben egyik főtiszt volt. A kihallgatás után a rabok legtöbbjét gályára ítélték. Pezzen megemlíti azt is, hogy útközben a rabok közül sokan meghaltak. A foglyok száma ugyanis Budán kétszáz volt. Akkor még Zamaria Ferdinánd, Érsekújvárnak teljesen megmagyarosodott főkapitánya is köztük volt.[4])

---

[1]) U. o. Extractus ex litteris oratoris Constantin. 1568 nov. 7. és De Hungaris captivis, 1569. Ez utóbbiban szól a követ Balassa János tíz vitézéről, kiket Galatában zártak el az ősz vitézzel, Temesváry Imrével együtt. Itt őrzik — úgymond — Csutori Jánost is, azt az agg vitézt, a kit Gradicznál fogtak el.

[2]) Rym residens jelenti pl. 1573-ban, hogy vasravert huszárokat hoztak hozzá, hogy a békeszegés ügyében kihallgassa őket. Nagy János, Csóka István, Köröskösi Mihály, Csukássy Péter, Szondy Gergely, Sarlay István, Almássy Máté, Horváth Balázs és Huszár Mihály érsekujvári huszárok voltak ezek. Azt vallották, hogy őket Cselepy Gáspár kapitány vezette s ők engedelmeskedtek neki. (U. o.)

[3]) A rabok között voltak a legjobb kanizsai vitézek: Aga Imre vajda, Rácz Iván vajda, Rátky Boldizsár, Katona Máté, Posgay Tamás és Vetkovics András. (U. o. Turcica, 1574.)

[4]) U. o. Turcica, 1587.

Digitized by Google

Az ilyen szomorú bevonulások évről-évre ismétlődtek. Olykor kétszer, háromszor is egy évben. Jöttek és mentek folyton, de azért számuk nem igen növekedett, mert az adás-vevés, a kiváltás és a szabadon bocsátás napirenden volt. Azután meg a szökés sem tartozott a ritkaságok közé. Egyszóval az újabb rabok részére Törökországban mindig akadt hely.

A raboknak nagy száma magában véve is lehetetlenné tette, hogy valamennyit vasba, nehéz bilincsekbe verve őrizzék. A törökök Magyarországon is, otthon is csak rendkívüli esetekben tartották a rabokat vasban. A magyar rabok a törököknél korántsem voltak oly rossz sorsban, mint a törökök a magyar végházakban. A mieink ugyanis rendkívül éberen őrizték török rabjaikat és majd mindig bilincsekben tartották őket. A törökök is őrizték ugyan magyar rabjaikat, de legnagyobb részök mégis szabadon járt-kelt. Ebből magyarázhatjuk meg a gyakori szökéseket. Nem volt olyan rabtartó török ház vagy tömlöcz, a honnan magyar rabok meg nem szöktek, vagy őket meg nem szöktették volna. Még a konstantinápolyi hét-toronyból is jöttek haza szökevény magyar rabok.[1]) Annál inkább megesett az ilyen szökés a hazai török végházakból. E regényes szökésekről igen sok levéltári emlék maradt reánk. A sok közül megemlítünk nehányat.

A főkapitányok 1575-ben bizonyos Füzy (Fywzy) Szabó Tamást ajánlanak a királynak. Ez a Füzy jászberényi (tehát hódoltsági) kereskedő volt. Hol Pesten, hol meg Nándorfejérvárt kereskedett áruival, s mellékesen rabok szabadításával, levélhordozással és kémkedéssel foglalkozott. Ungnad egri főkapitány 1575 márcz. 25-iki jelentése szerint Füzy legutóbbi útja alkalmával Isten segítségével Pest városában öt magyar főrabot ültetett kocsijára és velök együtt Egerre menekült. A törökök nem érték utól. A foglyok igen előkelőek lehettek, mivel váltságukat a török 10,000 forintra szabta. »Füzy Szabó uram — írja Ungnad — ilyen módon sokszor nagy szolgálatot tett hazájának.« [2])

Kovács János huszár főlegény volt. A budai csonka toronyról bizonyára sokat hallott, mivel édes apja, Kovács Lőrincz sokáig volt ott fogva. Ugy látszik, hogy Kovács afféle furfangos ezermester lehetett, mert miután Győr mellett a törökök elfogták, nemcsak hogy megszökött a budai csonka toronyból, de még más nyolcz magyar rabot is megszöktetett magával. Azután Egerben vitézkedett. Itt a

---

[1]) Igy pl. Ungnad János 1545 jan. 21-én jelenti, hogy a Katzianerféle vereség alkalmával elfogott vitézek közül kettő megszökött Konstantinápolyból és hazajött. Verebélyi Mihály és társai, kiket 1552-ben fogtak el, szintén hazaszöktek. (Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok.)

[2]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14366. Bár Füzy érdemeit a szepesi kamara sem tagadta, mégis »propter inopiam huius camerae« nem ajánlotta megjutalmazásra. (U. o. jul. 5-ről a kamara felterjesztése.)

Digitized by Google

hatvani törökök fogták el; de sokáig ezúttal sem raboskodott, mert — mint maga írja — ezer forinttal megvesztegette a toronyőrt; azután nagy praktikával a saját őrét megkötözte és hét magyar rabtársával együtt szerencsésen megszökött. Természetesen a megkötözött őrt is magával vitte. 1581-ben arra kérte a királyt, adna neki pénzt vagy egy török rabot, hogy fegyvert és jó lovat vehessen. A háromszoros rabság ugyanis mindenét felemésztette.[1]) E folyamodáshoz Rueber János generális nehány magyarázó sort írt: »Kovács János — úgymond — igen derék huszár, sokkal többet érdemel, mint a mennyit kér.« [2])

Tóth Bálint a győri magyar gyalogság főkapitánya volt a XVI. század közepén. A törököknél rettegett vitéz hírében állott. Ezért mindent elkövettek, hogy ártalmatlanná tegyék. Sikerült is őt elfogniok s a pécsi nagy toronyba zárniok. A győri püspök azonban már 1556-ban azt írja, hogy Tóth Bálint megszökött s vidáman harczol a törökök ellen.[3])

A budai pasa 1571-ben magyar foglyokat küldött Konstantinápolyba. Szófia és Philippopolis közt a foglyok közűl öten megszöktek, mire a többi ötöt: Szalay Tamást, Balogh Gergelyt, Krobát Györgyöt, Krobát Jakabot és Köves Jánost a törökök szabadon bocsátották. Mind a megszököttek, mind az elbocsátottak ujvári vitézek voltak.[4])

A szökések között legnagyobb csodálatot Egri Ferencz esete keltett. Egri uram egri vitéz volt, s török rabságba esvén, egy török gályán éveken át mint evezős rab szenvedett. Mivel a gályán több magyar fogoly volt, Egri ezekkel összebeszélt s egy éjjelen az összes törököket lefegyverezte és megkötözte. Azután a török hadihajót ő maga Siciliába vezette s ott a hatvankét török rabot a messinai vice-királynak adta át. Jó ideig ezután a spanyol udvarban éldegélt, de vén korára haza kívánkozott Magyarországba.[5])

Nem annyira a szökések, mint inkább az örökös kémkedés miatt, a törökök a magyar rabokat néha keményebb őrizet alá fogták, sőt el is zárták. 1565-ben jelentik pl. Konstantinápolyból, hogy a csauszok lóháton járnak a lictorokkal és összefogdossák a rabokat. A galatai templomban ötvennél több rabot fogtak össze. Nagyon sok a kém köztük.[6])

---

[1]) U. o. Hung. fasc. 14382. 1581. Kovács János harmadfél évig volt a csonka toronyban. Hatvanban négy hónapig ült fogva.

[2]) U. o. 1581 febr. 28.

[3]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok. Jelentés a zsámboki támadásról.

[4]) Cs. és kir. állami lt. Követi jelentés 1571-ből.

[5]) Közös p. ü. lt. Hung. 1599. Folyamodása, a hozzá csatolt spanyol és olasz írásokkal együtt.

[6]) Cs. és kir. állami lt. Turcica. Követi jelentés 1565-ből.

Digitized by Google

A szökésen kívül a legtöbb rab váltságon vagy csere útján szabadult meg. A török császár rabjait kivéve, pénzért vagy megfelelő értékű rabért minden foglyot ki lehetett szabadítani. A császár rabjait azonban pénzért nem, csupán megfelelő rabért adták ki. Sennyey György 1566 okt. 18-án írja a galatai nagy toronyból: »Itt vagyok császár rabja Nagy Antallal. Együtt vagyunk Klokoch Istvánnal, Szecsődy Ozvalttal, Marthalyn (?) Mátyással és Verebélyi Mihálylyal... Császár rabját pínzen váltságra nem adják, hanem török fogoly szabadíthat ki; főkép janicsár fogoly Isten után leghamarabb kiszabadíthat minden keresztyén rabot császár temleczéből.« [1])

E körülményből megérthetjük, miért nem szabadúlhatott ki sok magyar úr a török rabságból. Tudjuk pl. hogy Majlád István és Enyingi Török Bálint kiszabadítása érdekében minden követ megmozdítottak, de a kiszabadítás még sem sikerült. Móré László 1544 okt. 6-án fiaival együtt körűlmetéltette magát Konstantinápolyban s még sem szabadúlhatott meg.[2]) Igy járt a vitéz főkapitány, Horvatinovics Bertalan is, a kit 1552-ben fogtak el és ajándékúl Konstantinápolyba vittek.[3]) Móré László, Majlád István, Török Bálint, Horvatinovics Bertalan és a hős Állya Mátyás, mint a császár rabjai, török fogságban haltak el.[4])

Nagyon csalatkoznék, a ki ebből azt következtetné, hogy a császár rabjait tartották legszigorúbban. Ellenkezőleg. Tudjuk, hogy Török Bálint kényelmes házban lakott, szabadon járhatott, vendégeket fogadott és levelezett. Majlád István még ajándékokat is küldözgetett Konstantinápolyból kis fiának. Bebek György is szabadon járt [5]) s úri bánásmódban részesült. Őrizni azonban jól őrizték valamennyit s így megszökniök alig lehetett.

A török még abba sem egyezett bele, hogy a meghaltak testét kiadják. Majlád Istvánné pl. mindent elkövetett, hogy boldogult férje holttestét megszerezze. »Irtam vala Rusztán pasának is' — mondja egyik levelében — az én szerelmes megholt uram hideg teteme felől, hogy ha éltében ő Kegyelmének szabadulása nem lehetett, immár adnáják csak az hideg tetemét meg.« [6]) — Zay Péter csa-

---

[1]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok. Sennyey levele Csányi Ákoshoz.

[2]) Cs. és kir. állami lt. Hung. Puchaim jelentése Konstantinápolyból, 1544 okt. 21-ről. (den 6 Tag Oktober ist der Mory Lasla zu einem Türken worden... stb.)

[3]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok. Kunigsperger H. levele, 1552 ápr. 23.

[4]) Cs. és kir. állami lt. Turcica. Az egri püspök megjegyzései a török békességre 1559-ben: »pro quibus — írja — magnis studiis fuerat laboratum«... stb.

[5]) Kerecsényi László jelenti a királynak, hogy Bebek György szabadon jár-kel, 1562. (U. o. Hung.)

[6]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok. Majládné levele a nádorispánhoz, 1551 máj. 9.

Digitized by Google

ládja is, mikor már a kiszabadítás lehetőségének minden reményéről lemondott, legalább azt óhajtotta, hogy Zay Péter »pogány temetőben ne pihenjen.« [1])

A császár rabjait — mint említők — kiváltani legkönnyebben megfelelő rabért lehetett. Ezért ajánlotta Fráter György is Majládnénak, hogy bocsássa el rabjait, akkor az urát is hamarabb szabadon bocsátják. »Mi is voltunk — írja — császár kezében mint foglyok, kinél most is egy atyánkfia fogva vagyon; no de minket az Ur Isten ő kegyelmességéből kiszabadíta, őtet kedig ott hagyá; azért a mely Isten minket megszabadított, ugyanazon megszabadíthatja Majlád uramat is.« [2])

Azonban kivételes esetek is akadtak, mikor a császár rabjait még török foglyokért sem bocsátották szabadon. Az ilyen esetekben vagy a politika, vagy egyik-másik pasának személyes viszonya játszott közbe. Felemlítjük pl. a hatalmas Bebek György esetét. Tudjuk, hogy egy Török Ferencz nevű pribék 1562-ben tőrbe csalta, s Hasszán füleki bég Bebeket egész seregével elfogta. Mintegy 400 fogoly került a törökök kezébe. Az elesettek száma is nagy volt. A felső-magyarországi nemességnek színe-java a foglyok közé került. Méltán mondhatta tehát Hally pasa, hogy e vereség miatt a magyar főurak annyira megrémültek, hogy azt sem tudják, mit tegyenek.[3]) Bebek — ki mint tudjuk, a török urakkal elég bizalmas lábon állott — fogságában eleintén igaz férfiuhoz illő módon viselte magát. Intézkedett harminczkét váráról, élelmet, pénzt és ruhaneműt hozatott a maga és társai számára Fülekre,[4]) azután elrendelte, hogy fő török rabjait szabadon bocsássák. E rabok közt voltak pl. Hidaret aga, a budai pasa veje, azután Mehmet aga, Husszain s mások, kik igazán nagyértékű rabok valának. Elbocsátásuknak csakhamar meglett az eredménye. 1562 jul. 24-én Zay Ferencz Kassáról már azt jelenti a királynak, hogy Bebek főembereit a török mind szabadon bocsátotta, még pedig váltság nélkül. Igy szabadult ki Rákóczi György (a Perényiek hadának fővezére), Balogh Menyhárt szendrői udvarbíró, Básthy Zsigmond, Nagy Gáspár stb. »Ezek az urak — írja Zay — saját ruháikban, lovaikon, fegyveresen jöttek haza, a mi eddig a rabok történetében még soha elő nem fordult. Valami nagy dolog rejlik e mögött!« Rákóczi György nem is titkolja, hogy egyedül Bebeknek köszönhetik szabadulásukat.[5])

[1]) A Zayak zay-ugróczi levéltárában van a Zay Péter rabságára vonatkozó iratok egész tömege.

[2]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok. Frater György levele Nádasdy Annához, 1543 márcz. 26.

[3]) Cs. és kir. állami lt. Turcica, 1562.

[4]) A közös p. ü. levéltárban s a cs. és kir. állami levéltárban Zaynak és Kun kapitánynak számos tudósítása van ez ügyről.

[5]) Cs. és kir. állami lt. Hungarica, 1562. Zay levele ő felségéhez, és u.. o. Zolthay István levele Kunhoz, 1562 jun. 23.

Digitized by Google

Azon év őszén Mágocsy Gáspár is kiszabadult a rabságból. A törökök ezen engesztelhetetlen üldözőjét azonban csakis váltságon bocsátották el. Igy is csak a debreczeni bíró nagy befolyásával sikerült szabadulása. Zay a dolgot még így is az Isten különös jóságának tulajdonította. Mágocsy uram — jelenti Zay — olyan sarczot igért (14,000 aranyat), a mit megfizetni sohasem tud. Ha felséged nem segíti őt, a rabságot újra kezdheti; azután Debreczen, Szikszó és Rimaszombat városok kerülnek veszedelembe, mivel Mágocsyért a töröknek ezek a városok lettek kezesek. S ha Mágocsy fizetni nem tud, a törökök ezen városokat fogják tönkretenni.[1]) Mágocsyt a törökök szerették volna a maguk ügyének megnyerni, de ő inkább választá a halált, mint a hűtlenséget.

A Fülek mellett elfogott magyar urak és vitézek színét-javát Konstantinápolyba vitték. Augerius de Busbeck császári orátor 1562 jul. 21-én jelenti onnan, hogy Bebeknek és társainak gyászos bevonulása e hó 10-én történt. A foglyok előadásán — írja Busbeck — nem lehet eligazodni, s így nem is tudom biztosan, miként történt a gyászos veszteség.[2]) Bebeket és társait a vezír pasa keményen leszidta. »Ime — mondá nekik — így tartjátok meg ti magyarok a frigyet!« [3])

Bebekkel együtt hozták Konstantinápolyba Sárközy Mihályt, Ajnácskő és Boldogkő urát is. Erről a főúrról Istvánffy azt állítja, hogy Hasszán bég mindjárt elfogatásakor kegyetlenül kivégeztette. Ez az állítás azonban valótlan, mivel Sárközy még 1566-ban is jó egészségben raboskodott Konstantinápolyban, s épen ez évben igért maga helyett váltságúl hat török főrabot és 6000 tallért.[4])

Bebek azt hitte, hogy hamarosan kiszabadúl fogságából. E reményében azonban keservesen csalatkoznia kellett. Mehemet nagyvezér és Hally pasa ellenséges indulattal viseltettek iránta, s így hosszu ideig kiszabadítása ügyében minden fáradozás kárba veszett. Ennek nagyrészt maga Bebek volt az oka, mivel örökös ingadozásaival bizalmatlanságot keltett a törökökben. Az 1562 évi nov. 14-én jelenti az orátor, hogy Bebeket a Fekete-tenger tornyában (in turri maris nigri) őrzik Krusith János főkapitánynyal együtt,

---

[1]) ... »ob fidei jussionem, qua se Turco pro ipso Magochyo obligaverunt, depopulentur, diripiantur et cum uxoribus et liberis in perpetuam servitutem obligantur.« (t. i. Debreczen, Szikszó és Rimaszombat.) U. o. Hungarica.

[2]) »Aviso la S. V. qualmente uno nostro agente stapete de novi« stb. E szerint 400 embert fogtak volna el a törökök; ezek közül 100 meghalt, 200 elmenekült. (U. o. Turcica.)

[3]) U. o. Busbeck jelentése.

[4]) U. o. De Wyss jelentése czifra írással 1566 febr. 27-ről Konstantinápolyból. Úgy látszik, ez az egyezség sikerült is, mivel Sárközyt a fogoly Jakusics Tamással együtt Hasszán bég Magyarországba hozta.

Digitized by Google

azonban a hó végével Konstantinápolyba hozzák. Az erdélyi fejedelem minden követ megmozdít kiszabadítása ügyében. Bebek 15,000 aranyat, az erdélyi fejedelem pedig 8000-et igért Hally pasának. Ez azonban hevesen követeli Bebek körülmetéltetését s azt kívánja, hogy Bebek összes birtokait mint török szandsákságot kapja vissza. A szerencsétlen Bebek ide-oda ingadozik s maga sem tudja mit csináljon.[1]) Maga mondogatja, hogy ő a hajótörötthöz hasonló, a ki ide-oda kapkod s bármi módon partra igyekszik vergődni.[2])

Erről a szabadulásról azonban a konstantinápolyi pasák ellenséges magatartása miatt egyelőre szó sem lehetett. Miként gondolkoztak ezek Bebekről, teljesen megvilágítja Mehemet nagyvezérnek egy nyilatkozata, a mit De Wyss orátor és a fogoly Krusith János jelenlétében tett: »Nomen ipsius Bebeki — mondá Mehemet — etymologia Hungarica a canibus ducere originem; extirpari debere penitus Hungaros in confiniis, qui multorum motuum et sumptuum causam semper praebuerint.«[3])

Bebek nemcsak az erdélyi fejedelemhez, hanem a királyhoz is egymásután irogatja kétségbeesett leveleit.[4]) Nagy és kegyetlen fogságáról panaszolkodik, pedig úri ellátásban volt része és szabadon járhatott. A király eleinte nem sokat törődött Bebek sorsával, mikor azonban világossá lőn, hogy az erdélyi fejedelem a maga részére akarja őt megnyerni, akkor a király is meghagyta a császári residensnek, hogy mindent megtegyen Bebek kiszabadítása érdekében. Ily módon az erdélyi fejedelem és a király között erős versengés támadt. 1563 máj. 11-én az orátor már jelenti, hogy Bebek és Krusith kiszabadítása ügyében hosszasan értekezett Hally pasával. »Krusith kiszabadítása — írja — könnyen fog menni, Bebeké nehezebben. Felséged levelét átadtam Bebeknek.«[5]) Egy másik jelentésében az orátor azt írja, hogy Bebekkel együtt három magyar fogoly nagy nyomorúságban van (reducti in extrema miseria). Ez a három rab: Michael Sarguezzi (Sárközy), Emericus Coare (Kohárv Imre csábrági kapitány) és Donchy Ambrus volt. A király 1564 jun. 28-án meghagyta az orá-

[1]) U. o. Turcica: »Hally passa vehementer sollicitat ut Bebekus circumcisus fiat Turca, atque omnia sua fortalitia in principis Turcarum potestatem tradat et postea more Turcico accipiat zanchyachatum, ipse Bebekus in partes rapitur varias, atque omnia tentat, nunc Majestatis opem implorat, nunc apud Transylvanum auxilium querit« stb.

[2]) U. o. Turcica.

[3]) U. o. Turcica, 1565 aug. 15. Követi jelentés.

[4]) U. o. 1562 okt. 2-án és 28-án (in novo castro penes Nykra mare), azután 1563 jan. 20-án (ex turre Bokoz-Kezy penes Nykra mare) és máj. 1-én is írt. Azonkívül 1563 jan. 6-án Wyss Albert residensnek is írt s erősen fogadta, hogy hű marad, ha a bécsi király kiszabadítja.

[5]) U. o. Turcica. De Wyss Albert jelentése.

Digitized by Google

tornak, hogy Bebek és Krusith mellett ezeket is igyekezzék megszabadítani — ha költségbe nem kerül! [1])

De Wyss, habár nem nagy kedvvel, csakugyan igyekezett Bebeket megszabadítani. E czélból 1563 április 28-án is sürgette, hogy Szinán vajdát, Turali béget (Pálffy Tamás rabját) s más előkelő török rabokat bocsássanak szabadon. Bebek — írja Wyss — ötven török rab szabadon bocsátását és Hally pasának titokban 10,000 aranyat igért. Erdély is 8000 aranynyal kész hozzájárulni. A Feketetenger tornyában most huszonnégy rab van; ezek a szultánnak 6000 aranyat, Hally pasának 2000 aranyat igértek az ajándékokon kívül.[2])

Bebek kiszabadításában a győztes végre is az erdélyi fejedelem lett. Az 1565 évi márcz. 2-án az orátor már jelenti, hogy Hally pasa maga elé hivatta Bebeket s vele sokáig beszélgetett. Bebek mindent igért. Vidáman és mosolyogva jött vissza házába, telve reménységgel. »Hiszem, hogy felséged ez állhatatlan embernek várait már elfoglaltatta, s így keveset árthat majd.« [3])

Márcz. 8-án már azt jelenti az orátor, hogy Csaby Ákos Krusithot és Schreiber Farkast viszi haza. Kiszabadultak. Bebeknek a szultán gyönyörű paripát küldött felséges szerszámokkal s egy erszényt 10,000 oszporával. E hó 6-án — írja — Bebek drága arany ruhában megjelent a diván előtt s a szultán kezét megcsókolta. Most már szabad! A vezérektől és a pasáktól még négy szép lovat kapott. Nehány nap mulva Erdélybe megy, hogy Némethy Ferencz halálát és a Tokajban megölt magyarokat megbosszulja.[4])

Ha igazat adhatunk az orátor jelentésének, úgy Bebek rettentő áron szabadult meg. A török foglyokon kívül ugyanis 30,000 aranyat kellett fizetnie. És ezért az összegért az erdélyi fejedelem állott jót. Ezenkívül felesége is sokat áldozott érette, mivel fogsága idején hol egyik, hol másik pasának küldött arany és ezüst edényeket ajándékba.[5])

---

[1]) Ferdinánd a többi közt ezt írta: »Omnem lapidem moveas, ut Georgius Bebek non ad instantiam filii quondam Joannis (quod sine detrimento nostro et illesis paris conditionibus fieri nunquam posset) sed nostri intuitu una cum ipso Crusithio liberetur et ambo cum nuntiis nostris ad nos liberi remittantur« . . . stb. U. o.

[2]) Itt ültek Dóczy Ferencz, Kapitányffy Ferencz, Fábián Jerömos, Plathy Bernát, Bajomi János, Istvánffy Pál, Széchy György stb. U. o. Turcica.

[3]) »Deus reddat — írja Wyss — ipsi praemia sinistris suis machinationibus debita.« U. o. Turcica.

[4]) »Deus malé perdat hominem impium ab omni fide atque ratione alieneum.« U. o. Turcica. Az erdélyi fejedelem 1565 ápr. 15-én (ex Alba Julia) Bebek elbocsátását megköszönte. »In his angustiis — írta — Georgium Bebekum mihi donare dignata sit, immortales ago gratias.« (U. o.)

[5]) Jellemző a magyarországi törökökre, hogy a fogság idején leveleikben folyton vigasztalták és biztatták Bebeknét. Így Mehemet aga

Digitized by Google

Bebek tehát kiszabadult, de szabad még sem volt. Eddig a töröknek volt rabja, ezentúl az erdélyi fejedelem foglya lett. Erdélyből még csak nem is távozhatott. S a mikor birtokaira akart utazni, kezesekűl feleségét és leányait volt kénytelen Erdélybe hozatni.[1] Őt magát török csapatok kísérték Magyarországba.

Ime ennyi munkába és költségbe került egyetlen magyar rabnak a kiszabadítása. Természetesen nem mindenkié ment ily nehezen. Kisebb emberek kevesebb költségen és könnyebben szabadultak. Sőt igen gyakran az is megesett, hogy a kiváltás semmibe sem került. Ilyesmi vagy a békességkötések előtt történt, vagy pedig az u. n. rabcserék alkalmával. Egy-egy török rabért ugyanis néha sok keresztyén fogoly megszabadult. Az 1593 évi jul. 29-én pl. Ernő főherczeg jelenti, hogy a török nagyvezér két fogoly bégért 30—40 magyar rabot fog adni. A kicserélés Komárom és Győr között (pari passu) leend.[2] Az ilyen rabcseréknél minden rangú fogolynak szabott ára volt. A közvitézek 100—200 frtba vétettek; egy franczi skánusnak az ára 500 frt értékű rab volt.

A követségek küldésénél és a békességkötések előtt mindegyik fél azzal igyekezett a másikra hatni, hogy egy csomó rabot szabadon bocsátott. 1566-ban pl. Hosszutóthy György követ húsz szépen felöltöztetett török rabot vitt a portára. Ezek a rabok — mint Hosszutóthy írja — nem nagy hatást keltettek; nem olyan rabokat várnak itt, a kiknek öt oszpora napi zsoldjuk van, hanem szandsákbégeket! Ilyen most is több ül fogva a magyar végházakban. Különben e húsz rab helyett a törökök harminczat elbocsátottak.[3] Leslie gróf követ 1666-ban már sokkal előkelőbb foglyokat vitt magával. Reczepispaia sarcza pl. 2000 tallér, két paripa, két szőnyeg, egy prém és egy jóravaló keresztyén rab volt. Husszain oda-pasáé 3000 tallér, két paripa ezüst szerszámmal, két nagy szőnyeg és egy párduczbőr; Mehmet besliák oda-pasa sarcza pedig 2000 tallér, két paripa úrnak való szerszámmal, két szőnyeg és egy párduczbőr.[4] Leslie gróf követ csupán a komáromi magyar katonáktól 10,000 frt értékű rabot vitt

---

1564 máj. 4-én Aradról vigasztalja s biztatja az asszonyt. (Cs. és kir. állami lt. Hungarica.)

[1]) Mikor feleségét és leányait magyar lovasok Erdélybe kisérték, Debreczen mellett, éjjeli szállásukon, alvás közben rájuk rontottak a tokaji németek, s csak nehány elszánt és gyors lovasnak köszönhető, hogy nagy nehezen Debreczenbe futhattak. E rút támadást még a király is restelte, s az elfogott lovasok szabadon bocsátását elrendelte.

[2]) Közös p. ü. lt. fasc. 15402.

[3]) Cs. és kir. állami lt. Turcica. Hosszutóthy jelentése Mehemet nagyvezér válaszáról, 1566. decz. 29.

[4]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14562. Lytrum Turcarum a militibus Comaromiensibus captorum.

Digitized by Google

el. És a szegény katonáknak a rabok értékének egy harmadát sem adták meg.[1])

Öttingen Farkas követsége alkalmával szintén egész hajóval vittek Konstantinápolyba török rabokat. Viszont onnan százhatvanhárom férfi és nő rabot küldtek haza. Valamennyinek vörös és kék kereszt volt rongyos ruháján.[2])

Az így kiszabadultakon kívül voltak még mások is, kiknek szabadulásuk semmibe sem került. Tudjuk, hogy voltak szerzetes rendek, melyek csakis rabok szabadításával foglalkoztak. Különösen a franczia szerzetesek váltottak ki sok magyar rabot. Ezek azután igen gyakran Francziaországból jöttek haza. Ebből magyarázható, hogy a nyugati városok levéltáraiban gyakran találkozunk hazatérő magyar rabokról szóló adatokkal. Igy pl. a nürnbergi jegyzőkönyvek többször emlékeznek meg a magyar rabokról. 1602-ben írják, hogy tizenhét magyar vitéz érkezett a városba, kiket a franczia szerzetesek váltottak ki s most hazájukba tartanak. A nagylelkű városi tanács egy havi zsoldot adatott nekik.[3]) A következő évben ugyancsak a nürnbergi tanács költséget adott egy magyar főrab kiváltására.[4])

TAKÁTS SÁNDOR.

---

[1]) U. o. fasc. 15893. Türkische Gesandschaften.

[2]) Ilyen keresztekkel ruhájukon szoktak a rabok máskor is haza jönni a török fogságból. Ezért hívták őket a törökök *keresztes bestyék*-nek. (U. o. fasc. 18594.)

[3]) Nürnbergi kerületi levéltár: 1602 évi jkv.

[4]) U. o. 1603 évi jkv.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

The treatise *De administrando imperio*. By *J. B. Bury*. (Byzantinische Zeitschrift, 1906. XV. köt. 517—577 ll.)

Konstantin császár *De administrando imperio* című munkája általános elismerésben részesül. Azok, kik belőle merítik nemzetök homályos gyermekkorának legbecsesebb emlékeit, némely szakaszait agyonmagyarázták, Rambaud pedig a császár irodalmi munkái alapján vaskos kötetben írta le a X-ik századi rumi birodalom viszonyait; de olyan író, a ki a császár fontos művét a maga egészében méltatta volna s a szerkezet és szerkesztés kérdéseit is felvetette volna, még nem akadt.

Ezt a mulasztást akarta pótolni *J. B. Bury* ezen értekezésével, mely bennünket különösen két szempontból: a szerkesztés körülményeinek és a felhasznált forrásoknak szempontjából érdekel.

Már régen észrevették, hogy Konstantin császár művén sok szépséghiba van: ismétlések s az ismétlésekben ellenmondások is. Hogy egyebet ne említsünk, a besenyőkről pl. azt mondja, hogy Etelközt ötven év előtt foglalták el a magyaroktól s azt immár *ötvenöt* esztendeje bírják. Az ilyen tollhibák, csiszolatlanságok, vagy bárhogyan nevezzük a dolgot, a hitelt nem igen növelik. Bury azonban a támadható kétségeket eloszlatja.

Szerinte kétségtelen ugyan, hogy »Konstantin császár sokszorosan felhasználta értekezése szerkesztésénél titkárainak és amanuensiseinek segítségét, de azért legkevesebb okunk sincs feltenni, hogy a mű a szó legszorosabb értelmében nem lenne egységes, akár a részletek kidolgozása, akár az egésznek terve és elrendezése szempontjából.« (518. l.) Nincs tehát okunk a császár személyes felelősségét kétségbe vonnunk; és ez a felelősség kiterjed a munka minden részére. (519. l.)

Maga a szerkesztés azonban éveken át tartott. Bizonyosan mondhatjuk, hogy már 948 jul. 15-ike után kezdte, mert I. Romanusról ismételten mint néhairól beszél. A 27. és 29. fejezetek

Digitized by Google

948—949-ben, anno mundi 6457 irattak; a 26-ik 950 előtt, mert Lothár királyt említi; a 45. fejezet pedig 951—952-ben (a. m. 6460). Rambaud ebből *folytatólagos* szerkesztésre következtetett. Bury szerint azonban ebben az esetben *hosszabb megszakítást* kell feltenni, mikor a munka teljesen szünetelt. A 30. fejezet ugyanis arról tudósít, hogy Csehország (Βελοχρωβατιά) herczege (ἴδιος ἀρχων) Ottó császár fenhatósága alatt van; minthogy azonban a fenhatóságot Boleszló csak 950 julius havában ismerte el, ez a fejezete nem lehet korábbi, s így a 948—949-ben írt 29-ik és a 30-ik fejezet írása közt *legalább egy évnek* kellett eltelni. (522—523. ll.)

Bury ezt nem tartja valószinűnek. Azt hiszi, hogy a mű egészének terve és nagyobb része 948—949-ben készült, más részét pedig a következő években *toldották* be; vagy pedig, hogy az egyes részek és fejezetek *egymástól függetlenül* készültek a 949—952 évek alatt, s véglegesen 952-ben vagy 952 után rendeztettek el. (524. l.)

Ezt a feltevést súlyos érvekkel is bizonyítja. A 27. fejezet pl. 948—949-ről (6457) van datálva. De a 26-ik nem irathatott 949—950 (6458) előtt, mert ezen a helyen Konstantin forrása *Liutprand* elbeszélése volt. Bury ugyanis kimutatja, hogy a 26-ik fejezet mily feltünően egyezik több pontban, sőt az adatok összeköttetésében is Liutprand Antapodosisával. Az természetesen lehetetlen, hogy magát a csak 958-ban megkezdett Antapodosist használta volna, s ezért a két művet közös forrásra kell visszavezetni, illetőleg Konstantin e fejezetbeli dél-itáliai tudósításainak informatoráúl a cremonai püspököt kell tartanunk, ki mint II. Berengár követe, 949 szept. 17-én érkezett Konstantinápolyba, a hol vagy hat hónapot töltött. Szóbeli informatiói azonban jó egy esztendővel *későbbiek*, mint a rákövetkező 27. fejezet datálása. (553—556. ll.)

Hasonló zavaros időrendet találunk a Dalmácziáról szóló részben is. Spalato alapítását ismételten említi; a döntő bizonyíték azonban Salonának az avarok által történt elfoglalása, a mit szintén kétszer mond el. Ez egyugyanazon elbeszélésnek ugyanazon szerzőtől, különböző időben származó két fogalmazása a 29. és 30. fejezetekben. A 29-ik fejezetben az író a 31—36. fejezetek délszláv történetére hivatkozik, ezek tehát szorosan összefüggnek, s a datált 29-ik fejezettel együtt 948—949-ben irattak. A 30-ik fejezetről azonban Bury már kimutatta, hogy 950 előtt nem irathatott, s így bizonyos, hogy az ismétlés onnan származik, hogy a *később közbeszúrt* 30. fejezet írása közben a szerző elfeledkezett, hogy ezeket a dolgokat már megírta. Valószínű ebből az is, hogy a 30. fejezetet jóval később írták és hogy a mű *soha sem ment keresztül az utolsó simításon*. (524—525. ll.)

Digitized by Google

Még feltünőbben bizonyítja ezt a khalifatusról írt rész. Ennek a résznek a forrása javarészben *Theophanes*. Szerkezete nagyon bonyolult, s Bury részletesen és hosszasan is bizonyítja keletkezését. Nem lehet azonban célunk e folyóirat hasábjain okoskodását nyomról nyomra követni, ezért csak az eredményt jegyezzük fel. Bury kimutatja, hogy a 14—25. fejezetek anyaga tulajdonkép három különböző, de összeszőtt részből áll.

A császár *első* sorban a 14—15. fejezeteknek (Mohammed, a Fatimidák eredete és jellemzése), a 21. fejezet végének (Moavijja és Konstantinápoly 717-iki ostroma) és a 25. fejezetnek (szaraczén khalifák) anyagát hordta össze, s még ekkor csak a khalifák rövid történetét tervezte, javarészben Theophanes hatása alatt. Majd egy *második* adatsorozatot compilált vagy compiláltatott, szintén Theophanes alapján. Ehez tartoznak a 17—20. fejezetek s a 21 fejezet eleje (Abu-Békr és a mohamedán tanok, Omar, Othman, a Moavijja és IV. Konstantin közti béke, Moavijja és Ali küzdelme), a 21. fejezet Moavijja utódaira vonatkozó része és a 22 fejezet (Abd-el-Malik és II. Justinián, Valid, Afrika és Hispánia meghódítása, Valid utódai). Minthogy azonban Theophanesnél hiányzott a Hidszra, ezt a sorozat élére állította a 16. fejezetben.

A két sorozat *összeolvasztása* azonban sok bajt okozott. Két pont ugyanis összeütközött: az Abu-Bekrről s az iszlám tanairól szóló rész a 14. és 17. fejezetben, és a Moavijjáról szóló elbeszélés a 21. fejezet elején meg végén. A mechanikus összeszövés egyoldalú chronologikus alapon történt. A Moavijjáról szóló elbeszélést a 21. fejezet végén, a hol Konstantinápoly 717-iki ostroma is el van mondva, világosan a 20-ik fejezet után akarta tenni, a hol Moavijja trónra lépte már meg van említve; a helyett azonban hogy ezt megtette volna, leírta előbb a Moavijja és IV. Konstantin közt létrejött békét, Moavijja és Ali küzdelmét, majd Moavijja utódait, s csak azután közölte a 717-iki ostromot.

A *harmadik* sorozat feljegyzései: a 23—24. fejezet (Spanyolország leírása, az Iberia és Hispania nevek), a 25. fejezet első fele (Spanyolország elfoglalása a vandálok és nyugati gótok által) és a 21. fejezet negyedik, középső része (Spanyolország elfoglalása a mórok által). Ezt a sorozatot egészen helyesen, az előbbiek után tette, utolsó adatát azonban elválasztotta s az előzőkbe olvasztotta be. Pedig a logikus sorrend az lett volna, ha ezt az adatot a végére hagyja. Ez igazolta volna Spanyolország mór-hódítás előtti történetének a 25-ik fejezet második fele elé való betoldását is. E helyett azonban a spanyol Omajjádákat egyenesen Moavijjához kapcsolta és a Moavijjáról szóló elbeszélésbe toldotta be ezt a részt.

Digitized by Google

Igy származott a 21-ik fejezet nagy zavara, hogy először a IV. Konstantinnal kötött békét és az Alival folytatott küzdelmet, azután Spanyolország elfoglalását mondja el, majd Moavijja utódait sorolja fel, s Konstantinápoly 717-iki ostroma, melynek helye legelől volna, a végére került. (525—537. ll.)

A császár különben a bevezetésben adott tervet sem követte. E szerint a mű *négy* részre oszlik: 1. a barbár szomszédokról (a velük való érintkezés, hogy mennyiben veszélyesek és menynyiben használhatók más népek ellen); 2. hogy miként lehet követelődzéseik elől kitérni; 3. a körülfekvő népek ethnographiai, históriai és földrajzi ismertetése; 4. belső dolgok. Az egyes részek elejét a trónörököshöz, *Romanus*-hoz intézett szavak vezetik be. A harmadik rész viszont három alrészre oszlik: *a)* a szaraczénok, Hispánia, Itália, Dalmáczia és az északi népek; *b)* a keleti népek; *c)* bizonyos viszonylatok a császárság és a különböző népek közt. Ez a beosztás ugyan nem felel meg a fejezeti beosztásnak, a 2-ik rész pl. fejezet közepén kezdődik, hasonlókép a 2-ik rész *c)* szakasza és a 3-ik rész is; de ez nem okoz nehézséget, mert a fejezetczímek csak *utólagos marginális betoldások*. (519—522. ll.) Konstantin az új pontok bevezetését csak az ἰστέον ὅτι, vagy ὅτι szavakkal jelezte. (538—539. ll.) Azonban az már fölösleges dolog volt, hogy a népekről szóló részt két szakaszra osztotta, a diplomácziai viszonyokat, valamint lakóhelyeiket és történetüket külön tárgyalta; és logikailag is kifogásolható, hogy a kiew-konstantinápolyi utat és a magyar határleírást a diplomácziai, és nem a geographiai szakaszba tette, és hogy a császári Dalmácziát nem a belső viszonyokról szóló részben, hanem az idegen népek leírása közben tárgyalta. Hasonló baj az is, hogy a keleti népek során csak az örményekről szól, a többiek: szaraczénok, olaszok és északi népek mind az északi szakaszba kerültek.

Legfeltünőbbek azonban hiányai. *Oroszországról* feltünően keveset szól, s ezt sem a népekről írt szakaszban. *Németországról*, *Bulgáriáról* s a *kazár államról* is csak közbevetett tudósításai vannak, noha kétségtelen, hogy Bulgáriával és a kazárokkal sürün érintkezett, a németekre vonatkozólag pedig Liutprandtól, vagy a 945-ben és 949-ben ott járt követségektől, vagy Ottó követétől, Liutfred mainzi polgártól értesülhetett volna. Ezt a hiányt Bury csak úgy véli megmagyarázhatni, hogy Konstantin művét *félretették*, *minekelőtte befejezték volna*, s így teljes befejezése el is maradt. Éveken át gyüjtötték a különböző tárgyakra vonatkozó adatokat, a munka 949—952 közt mindinkább nőtt a császár keze alatt, de csonka maradt. (574—576. ll.)

Az *anyaggyüjtést* pedig Konstantinnál nem úgy kell érteni, hogy kiírt egy csomó régibb művet. Lehetőleg *közvetetlenül* ipar-

Digitized by Google

kodott az egyes népektől informatiót szerezni. A 49-ik fejezetben Patrae ostroma átírás ugyan, a khalifátusnál meg Theophanest használta, némely helye Genesios értesítéseivel hangzik egybe, de különben az anyag javarészét *a követségek útján szerezték meg.* Igy jutott Liutprand informatióihoz is.

És épen az, hogy forrásai túlnyomóan *szóbeliek*, magyarázza meg a műbe *becsúszott hibákat* is. A császár itt régibb dolgokról a néphagyomány útján értesült, anachronismusai tehát *a néphagyomány mondai eltolódásai.* (576. l.) Hogy Narsest Iréne császárné korába teszi (27. fejezet) és Ragusa 847 és 866-iki ostromait összezavarja (29. fejezet), annak dél-itáliai, valószínüleg capuai forrása az oka. Hasonlóképen velenczei forrás révén jut Attila is összeköttetésbe Pipinnel. (28. fejezet, 544—553. ll.)

Hogy az adatgyüjtés tényleg így történt, az bizonyítja, hogy egyes adatok minden szószerinti egyezés nélkül belejutottak a császár más műveibe, vagy az általa iratott munkálatokba. (577. l.) Ilyen öszhangzás van pl. a 29. fejezet és a *Vita Basilii*, meg a περὶ θεμάτων közt, vagy a 42. fejezet és *Theophanes Continuatiója* közt. (547—552. 568—573. ll.) Ezek a körülmények pedig a mű értékét nem csökkentik, sőt inkább növelik.

E folyóirat olvasóit azonban különösen a magyarokra vonatkozó részről írott szakasz érdekelheti. Bury csodálatosan jól ismeri az idevágó magyar irodalmat: a Honfoglalás Kútfőit, Marczali ehez írt bevezetését, Kunn Géza, Szabó Károly munkáit, Vári jelentését a kéziratokról és Petz erre vonatkozó megjegyzéseit. (561—568. ll.)

Az anyagot itt Konstantin — Bury véleménye szerint — a Konstantinápolyban járt *karchas-* és *gylas-*tól kaphatta, továbbá a 8-ik fejezetben említett *Gábor követ*-től, a kit azért küldtek a magyarokhoz, hogy felbiztassa őket a besenyők ellen. Skylitzes adatát Bulcsu *karchas* és a *gylas* látogatásáról, Konstantin 40-ik fejezetével hozza kapcsolatba, és Termatzut, Árpád dédunokáját azonosítja Skylitzes *gylas*-ával. A látogatást, a φίλος szóból következtetve, barátságosnak tartja (tehát nem tekinti őket túszoknak) és a 948—950 évekre teszi..

Hogy különben a magyar adatok *két különböző forrásból* származnak, abból is következteti, hogy a 40-ik fejezet szerint Árpádnak négy fia volt s ezek névleg is fel vannak sorolva, de *Levente* neve nincs köztük, noha a bolgár háborúnál említette.

Két különböző forrásból magyarázza eredettnek a *magyarok lakóhelyének* két elütő leírását is a 13. és 40. fejezetekben. A 40. fejezet leírása a turkok kapcsán kerül szóba, s ezért Bury ennek adja az elsőséget. De ez a helyes is, eltekintve attól a hibától, hogy a nézőpont *egy nyolczadkörrel eltolódott.* Északra teszi ugyanis

Digitized by Google

a besenyőket, nyugotra a frankokat, délre a horvátokat és keletre a bolgárokat, kiket a magyaroktól a Duna választ el.

Abban igazat adunk Burynek, hogy a leírás hibái a *nyolczadkörös* tévedésből eredtek. De további okoskodását nem tehetjük magunkévá. Bury t. i. arra az eredményre jut, hogy a 40. fejezet leírása a magyar forrásból (Bulcsu, Termatzu) ered, míg a 13-ik fejezeté a magyaroknál valószínűleg még Leo idejében járt Gábor követtől, s hogy ez a leírás az Etelközből való kivándorlás utáni, de a Pannónia elfoglalása előtti időből (szerinte 898—906) származik. Honnan magyarázza azonban akkor Bury azt, hogy a nyolczadkörös eltolódás ebben a leirásban is megvan? Gábor követ is beleesett volna abba a hibába, a melybe a magyar vezérek beleestek? Mert a 13-ik fejezetben is a besenyők az északi, a frankok a nyugati szomszédok; a különbség csak az, hogy a keleti határ elmaradt, a mit Bury is csak jelentéktelen másolási hibának tart, és hogy déli határnak Szvatopluk Nagy-Moraviáját mondja, hozzátéve, hogy azt a magyarok elfoglalták és hogy a horvátok a hegyek felűl határosak.

A *déli határleírás* zavarát Bury úgy magyarázza, hogy Nagy-Morávia elfoglalását Konstantin toldotta be forrásába, s hogy itt *dél* helyett *nyugat* értendő, mert akkor Szvatopluk fiainak hatalma még kiterjedt Pannóniára. De ennek a magyarázatnak két hibája van: 1. ha nyugati határnak megteszszük Nagy-Moráviát, akkor a *frankok* nem lehetnek nyugati szomszédok, noha határozottan azoknak vannak feltüntetve; sőt a nyolczadkörös elfordulással északnyugatiak sem, mert ott meg a Duna-Tisza közét épen maga Nagy-Morávia választotta el a frank birodalomtól; 2. hogy a *horvátok* említését figyelmen kívűl hagyja.

Pedig véleményünk szerint épen ez magyarázza meg a dolgot. Konstantin itt Μοραβία, Βελογρωβατία (Csehország) és Χρωβατία országokat zavarja össze. Μοραβία tényleg, legalább javarészben azonos Βελογρωβατία-val, de ez utóbbit nem igen tudta Χρωβατία-tól megkülönböztetni. Zavarát a horvátokról szóló más helyek is elárulják. A 30. fejezetben mondja: »És manapság is vannak Horvátországban (ἐν Χρωβατία) az avaroktól eredők... a többi horvát pedig megmaradt Frankország felé és most fejér horvátoknak (βελογρωβάτοι) nevezik őket. Ezeknek külön fejedelmök van. Ottótól, Frankország és Szászország nagy királyától függnek, pogányok és jó barátságban, atyafiságban állanak a turkokkal.« Hogy Βελογρωβατία itt kétségtelenűl *Csehország*, melynek herczege 950-ben ismerte el Ottó fenhatóságát, arról már volt szó. Kétségtelen az is, hogy Χρωβατία alatt a délszláv horvátok értendők. De hiba, hogy a cseheket pogányoknak nevezi; ez bizonyára már confusió s onnan származik, hogy a cseheket a morvákkal

Digitized by Google

zavarja össze, mert Morávia főjellemvonásának a pogányságot tekinti s a 40. fejezetben is »kereszteletlen« (ἡ ἀβάπτιστος) jelzővel illeti. A 31. fejezetben a fehér horvátok földjének, illetőleg Nagy-Horvátországnak (ἡ μεγάλη Χρωβατία) leirása megint kétségtelenül Csehországra vall. Zavaró elem itt csak egy van, az, hogy a szerbekkel mondja határosnak. Már ez elárulja, hogy Konstantin nem volt egészen tisztában a két Horvátország közti különbséggel. Még inkább összezavarja a dolgot a 32. fejezetben, mely szerint »tudnivaló, hogy a szerbek a pogány szerbektől származnak, kiket fejérnek is neveznek. Ezek Turkián túl laknak azon a földön, melyet ők Boïkinak (Βοΐκι) neveznek. Határos ezzel Frankország és Nagy-Horvátország, melyet fejérnek is neveznek.« Véleményünk szerint ez a zavar magyarázza a déli határon Nagy-Morávia és a horvátok együttemlítését. A mint Konstantin egyebütt is megemlékezett a csehekről, a hol a horvátokat említette, úgy itt is megtette, de a magyarok révén Βελογρωβατία helyett μεγάλη Μοραβία jutott eszébe s ezt így olyan határos országnak tette meg, a melyet a magyarok már elfoglaltak és megszálltak. Ha pedig ez a magyarázat elfogadható, akkor sem Frankországnak nem kell a határok közt más helyet keresni, sem két különböző forrást föltételezni, sem azt megmagyarázni, hogy miért van mind a kettőben nyolczadkörös eltolódás.

Ennek a kérdésnek a kapcsán különben Bury a *honfoglalás chronologiájának* kérdését is felveti. Ebben a *fuldai évkönyvek* adatát tekinti irányadónak, s így a bolgár háborút 896-ra, a bolgár-besenyő támadást és az átköltözést 897-re teszi. Számítását azért alapítja erre, mert elfogadja Kuun Géza nézetét, hogy az Annalesek adata itt görög forráson alapszik s az író bizonyára attól a Lázár püspöktől szerezte, a kit VI. Leo 896-ban küldött Arnulfhoz Regensburgba, s a kinek követségét az annalista ennél az évnél, a bolgár háború után jegyezte fel. De figyelmeztetnünk kell olvasóinkat arra, hogy Bury is azt állítja, hogy a háború s a bosszu világosan két egymásra következő év eseményei. Akkor azonban Burynek nem volna szabad a fuldai évkönyvekre hivatkoznia, mert azok 896-nál a bosszut, a magyarok feletti győzelmet is elmondják. Csak arra hívjuk még fel olvasóink figyelmét, hogy az évkönyvek 895-nél is röviden említik, hogy a magyarok megtámadják a bolgárokat, de nagy részük elvész a küzdelemben. Ez világosan ugyanazon tény két különböző feljegyzése. A helyett azonban, hogy 895-nél a bolgár háború, 896-nál a bolgár-besenyő támadás volna feljegyezve, mind a két helyen össze van vonva a két év eseménye.

Ezzel együtt kifogásoljuk Pannónia elfoglalásának idejét is és a 906-ik évet késeinek tartjuk.

Digitized by Google

Viszont igazat adunk Burynek abban, hogy a besenyők etelközi lakozásánál az első helyen a πέντε szó kiestét teszi föl a második hely ὡς εἴρηται szavai alapján. Igy a magyar fejezetek keletkezése 951-re volna tehető, a mi körülbelül megfelel a magyar vezérek konstantinápolyi látogatásának.

A végső következtetést azonban, hogy a magyar adatok *két forrásból* származnak: a magyarok régibb története és a 13. fejezet határleírása Gábor követtől, az újabb események elbeszélése pedig a magyar vezérektől, fölöslegesnek tartjuk. A határleírás nem alapszik két különböző forráson; az Árpád fiairól szóló ellenmondást pedig Bury nem magyarázta meg a két forrással, mert szerinte a 8. 13. 38. fejezetek adatai származnának Gábor követtől, Leventét azonban Konstantinus a 40. fejezetben említi, ugyanabban, a hol a többi Árpád-fiakat is felsorolja.

Még csak azt jegyezzük meg, hogy Bury szerint a mai 2009. sz. párisi codex azonos a régibb számozás 2661. sz. codexével, és hogy a Palatinus-codexet a Vatikánban őrzik, noha Petz Várira hivatkozva azt írta, hogy ez a kézirat Heidelbergbe került vissza.

Domanovszky Sándor.

Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök jelentései és térképei Budavár 1684—1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. A székesfőváros megbízásából bolognai stb. levéltárakban gyüjtötte s közli, bevezetéssel és jegyzetekkel bővítve *Veress Endre.* Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 4-r. 70 l. Számos képpel és hét melléklettel.

Erről a valóban díszes kiállítású, gazdag mellékletekkel és szöveg-illusztrációkkal ellátott műről, mely különlenyomat *Budapest Régiségei* IX-ik kötetéből, a következőket kivánom elmondani:

Engem mindig bántott, hogy midőn több mint húsz évvel ezelőtt Budavára visszafoglalása kétszázados jubileumára készült könyvemen dolgoztam, Marsigli Bolognában őrzött óriás kézirati hagyatékának Budára vonatkozó darabjait nem használhattam föl; bár azokról akkor még inkább csak gyanításunk, mint tudomásunk volt. Igaz, hogy nem rajtam mult a bolognai gyüjtemény átvizsgálása, hanem főleg egy fölöttem álló hivatalos közeg rosszakaratán, meg — bár csupán másodsorban — a főváros azon időbeli (indokolt) takarékosságán. Ez azonban a dolgon nem változtatott, s midőn azért végre-valahára napvilágot láttak e Marsiglianák, és pedig az ifjabb történetkutató s történetíró nemzedék egyik igen jeles tagjának gondozásában, érthető, hogy

Digitized by Google

élénk érdeklődéssel vettem a kiadványt kezembe. Sajnos, hogy ezt az érdeklődést, elolvasása után, nem kisfokú csalatkozás váltotta föl, melyet csak az a kései vigasz ellensúlyoz bennem, hogy Marsigli ezen itt publikált *irataiért* — melyek a kiadvány egyik főrészét alkotják — ugyan kár lett volna Bolognába fáradnom.

Egynek kivételével, melyről alább lesz szó, ezek az iratok bizony édes-keveset érnek, — föltéve, hogy nem Marsigli szempontjából tekinti őket az ember. Hiába vannak ügyesen, írójuk élénk eszéről tanuskodóan megírva, ha csak általánosságokban mozognak, a mikből az, a ki az 1686-iki ostrom történetéhez olyan anyagot használt föl, mint a minőt nekem volt szerencsém fölhasználhatni, alig okult volna. Még az az egy-két érdekesnek látszó részlet-adat is, hogy p. o. a vár falai az ostrom előtt az 5 (öt) öl magasságot nem haladták meg s hogy az ágyuk és aknák ezt a magasságot a bevétel napjáig másfél ölnyire törték le (52. l.), ez az egy-két részlet is átlagos természetű, s ezért, ha tán nagyban-egészben (a hol kevésbbé van rá szükség az ostromkritikánál) helyes is: már ott, a hol (mint az északi várrész közbülső fala előtt) hat ölnyi mélységű árokról van biztos tudomásunk, meg nem állhat. Ismétlem, Marsigli e jelentéseinek és emlékiratainak a monographista szempontjából semmi különös vagy viszonylagos értéke nincs, s ha mégis azt mondom, hogy nem ártott, sőt helyes volt ez iratokat közzétenni, ehez a megokolást számuk csekély voltából, meg abból a körülményből merítem, hogy a később [1]) nagynevű Marsigli irodalmi hagyatékának idevonatkozó része ezzel megszünt történetírásunk előtt rejtély lenni.

Az a kivétel, melyre föntebb utaltam, a 34—42. lapokon közölt jegyzék. Ebben Marsigli Buda figyelemreméltóbb épületeit írta össze a vár visszavételekor. Munkám hatodik fejezetéhez ezt a jegyzéket valóban nyereséggel használhattam volna föl; mert adatai azt a képet, melyet Budáról mint városról a munka oeconomiája szerint adhattam,[2]) teljesebbé és élénkebbé teszik vala. Olyan mecsetekkel, kolostorokkal, fürdőkkel s más építményekkel találkozunk itt e jegyzékben, melyeket eddig nem ismertünk; noha az igazság kedvéért nem árt megemlíteni, hogy a fürdők, különösen azonban a mecsetek egyike-másika kétségkívül jelentéktelen tákolmány volt.

Ennyit az iratokról.

---

[1]) Az 1684—86 évekbeli, még kiforratlan Marsigli működése én rám, legalább némileg, bizonyos, az akkori internationális olasz intelligentiánál nem épen ritka »stréberség« benyomását teszi.

[2]) A fősúlyt természetesen annál a fejezetnél is Budára mint várra (erődítményre) kellett fektetnem.

Digitized by Google

A mi a kiadvány tartalmának másik főalkatrészét, a fényképi úton kicsinyítve reprodukált *térképeket* és részletrajzokat illeti: közülök egy darab Magliar Andrásnak Budavárát 1686-ban ábrázoló rézmetszete, melyet Veress egy Nápolyban 1704-ben megjelent mű mellékletekép talált; a többi azonban Marsiglitól származik. Nevezetesen: 5 (öt) térkép és 1 (egy) részletrajz Marsigli eddig ismeretlen tollrajzainak reprodukcziói; 3 (három) részletrajz pedig Marsigli ismeretes művéből, a *Stato militare dell' imperio Ottomanno*-ból vétetett át.

Kárnak nem kár, hogy a kiadvány mind a tíz rajzot hozza; de közülök hat-hét darab bátran, ismereteink legkisebb csorbulása nélkül, ép úgy el is maradhatott volna. A Stato militare-ből való három tervrajz közül ugyanis kettő semmit sem ér;[1]) a harmadik, mely Budavára északnyugati sarokrondellájának környékét mutatná az 1686 szept. 2-iki, tehát utolsó roham előtti ágyutöretés idején, csak egyetlen egy topographikus momentumot akar megrögzíteni, de ez sem felel meg a tényállásnak; mert a mondott rondella melletti, a Vérmezőre néző — tehát nyugati — kurtinán (várfalszakon) a Marsigli rajzában ábrázolt üteg már augusztus 21-én roppant széles és tágas, a védelem szempontjából *végzetes* rést tört s épen ez a rés nincs Marsigli fölületes rajzán feltüntetve.

Marsigli *tollrajzai* közül csak megjeleníti (ha szabad így kifejeznem magam) az aknarobbantásokat, de semmi tanulsággal nem szolgál a 13. lapon közlött rajz. Ha Veress fáradságot vett volna magának, olaszunknak ezen rajzához készült jelmagyarázatát az én munkámmal összehasonlítani, megtudhatta volna, hogy a robbantások dátumait olaszunk (helyesen) jul. 29-re és aug. 1-re érti, nem pedig jul. 1-re, mint Veress. Hiszen jul. 1-én az ostromlók még a *vár* ostromának legelső stádiumát élték s csupán a két első közelítő-árokkal voltak készen!

A térképek közül az, melyet Veress a 12. lap mellett reprodukál s mely az 1686-iki összes ostromműveletek képét mutatná, értéktelen; mert csak egy félben maradt s datálatlan croquis, melyet olaszunk vagy nem akart, vagy nem ért rá elkészíteni. Ezért hiányoznak a jelmagyarázatoknak megfelelő betük róla s ezért vannak rajta az északi oldalon a víárkok még befejezetlen állapotban, a várfalak legtövében készült ostrommüvek ellenben már a sokkal későbbi, befejezett stádiumban.

Csak kevéssel mondhatok jobbat arról a térképről, melynek Veress a 12. és 13. lapok közt *Budavár ostromának 1686 jun.*

[1]) Magától értetik, hogy mikor Marsigli térképeit stb. birálom, róluk nem mint rajzmunkákról, mint kézi ügyesség termékeiről, hanem mint az ostrom történetének forrásairól mondok véleményt.

Digitized by Google

17-iki térrajza címet adja. Ezen — elismerem, hogy »finom« — kézimunka, a vár északi oldalát az alávezető víárkok hálózatával ábrázolja. De hogy lényegében *jól* is ábrázolja, ezt csak »post festa« lehet *róla* megállapítani, miután már az ember más kútfőkből nagy keservesen kieszelte az ostromművek helyét s irányait. *Belőle* nem lehetett volna, mert egyebek közt abban a nagy hibában leledzik, hogy betüi mellett nincs jelmagyarázat. Majd olyan hát a buvárnak, mint a zsebóra a süket embernek — sötétben. Képtelen vagyok érteni, hogy Veress, a kit gondos és pontos kutatónak ismerek, miként állíthatja (68. l.) azt, hogy ez a hiány »könnyen pótolható a 14-ik laphoz csatolt térképből.« Hiszen ezen utóbbi térkép betüi teljesen más, össze sem hasonlítható tárgyakat s helyeket jeleznek. Az *A* betü pl. a császáriak ostromszakát jelzi a vár északnyugati falán, míg a jelmagyarázat nélküli térkép *A* betüje a mai Ó-Buda területén keresztül az alsó-város faláig húzott hosszu futóárkokat kíséri; a *B* betü az előbbin a brandenburgi csapatok ostromszakát mutatja a várfal északi oldalán, míg az utóbbi térképen a *B* betü a mellett az üteg mellett áll, a mely a Kálvária-hegyen működött az alsó-város falai ellen. És így megy ez mindvégig. Csak az egyetlen *G* betü az, mely mind a két mappán ugyanazt a tárgyat jelzi . . . Azonkívül egy tollhiba Marsigli föliratában félrevezette Veresst e »junius 17-iki« mappánál. Olaszunk ugyanis azt írta e térképre: *Attaco di Buda sino alli 7 di Giugno 1686;* a mi az ostromállapotot jun. 7-ig akarná jelenteni. Veress ezen a dátumon joggal megütközött; hiszen e napon még Buda alatt sem volt az ostromló sereg. Azt mondja hát Veress, hogy a dátum ó-stil szerint értendő s ki is javítja junius 17-ikére. Ezzel vödörből csöbörbe esett. Ki hallott olyat, hogy a XVII-ik században katholikus olasz ember az ó-naptár szerint számítsa az időt? De meg jun. 17-ike szintén ép olyan lehetetlen dátum. Ha érdemesnek tartotta volna Veress Endre munkámba beletekinteni, láthatta volna ott, hogy junius 17-én még az alsó-város ostromát sem kezdték meg s hogy a víárkok abban a teljességben, a miben őket ez a mappa ábrázolja, csak közvetetlen a jul. 13-iki roham előttre készültek el. Levonhatta volna hát a következtetést, hogy 1. Marsigli tollhibából írt junius 7-ikét julius 7-ike helyett és 2. midőn az utóbbi napon megrajzolá ezt a mappát Buonvisi pápai nuntius számára, jónak látta előre belevenni, mint már meglevőket, azokat az approche-okat is, a melyek tervezve meg voltak ugyan már, de a melyek valóságos kiásásával a brandenburgiak csak julius 8-ika *után* készültek el.

Nagyon fölületes munkája Marsiglinak a 14. és 15. lap közti térkép, melyet 1686 julius 17-én készített ugyancsak a

Digitized by Google

vár északi oldaláról s az alatta elterülő ostromművekről. Fölületes, mert a legfelső víárkok nagyjelentőségű oldalágát s egyéb apróbb ostromműveket, melyek imént bonczolt, julius 7-iki mappájában már (helyesen) ben vannak, ebből egyszerűen kifelejtette. Veress ennél is »ó-stil« szerinti keltezést gyanít s a mappa megszületésének dátumát jul. 27-re »javítván«, elkereszteli a térképet »a julius 27-iki nevezetes roham s az addigi ostrommunkálatok hű képének«!! (14. l.) Bogár után mentem volna, ha annak idején ilyen »hű kép« után indultam volna a mondott napi, csakugyan nevezetes roham történeténél és kritikájánál.

Eszem ágában sincs azonban ezért a három térképért követ dobni Marsiglira. Az első csak egy félben maradt croquis, a második és harmadik a megsebesült mérnöknek az ostrommunkálatok gondjai közt sietve készített tájékoztató két vázlata, melyekkel pártfogója, az ostrom iránt melegen érdeklődő bécsi nuntius — nem szakember — kiváncsiságát óhajtá kielégíteni. Lothringiai Károlynak bizonyára jó vázlatokat terjesztett elő Marsigli, sőt ezek »pompásak« is lehettek. De ezt a jelzőt a mondott három mappára alkalmazni legalább is nem szabad.

E sok — noha igazságos — kifogás után jól esik hangoztatnom, hogy Marsigli két utolsó térképe, melyek egyike Budavárát, másika Budavára környékét a visszafoglalás idejében ábrázolja, már csakugyan igen becses két dolog. Nem ugyan cartographikus szempontból, mert e részben jóval mögötte áll Rabatta kitűnő térképének, melyet én munkám első mellékletekép kicsinyítve tettem közzé s a mely a budavári összes házak fekvését és teleknagyságát is pontosan feltünteti, hanem igenis történeti szempontból, a mennyiben e két térképen török írással s török nevekkel a vár kapui, tornyai, bástyái, mecsetei, nevezetesebb épületei s a várat környező hegyek s természeti tárgyak meg vannak nevezve.[1]) Ezeket az adatokat bizony nagy haszonnal értékesíthettem volna munkám föntebb idézett fejezetében. Sőt egy-két olyan topographiai adat is van e térképeken, melyek segélyével, ha a maga idejében birtokukban vagyok, az ostrom egyes fázisait is hamarább megérthettem s a róluk szóló írott kútfők megfelelő adatait könnyebben s nagyobb biztossággal illeszthetem volna be. Némileg, azaz függőleges rajzban, kiegészíti e két térképet a Magliar-féle rézmetszet, melyet föntebb már említék. Viszonylagos becse tehát ennek a rézmetszetnek is

[1]) A két térkép török szavait átírta, fordítá és magyarázta jeles orientalistánk, dr. Karácson Imre. Az előbbinek eredeti (70 × 100 cm.) nagyságban készült fényképmásolatát, melyről Veress a 48. l. legalsó jegyzetében emlékezik s mely a *Műemlékek országos bizottsága* birtokában van, ennek a bizottságnak tudtunkkal Thallóczy Lajos szerezte meg.

Digitized by Google

csakugyan megvan, de távolról sem akkora, hogy »nélkülözhetetlen fontosságúnak« (Veress a 15. lapon) nevezhetnők.

Midőn az előadottakban a kiadvány tartalmi értékét a maga kellő mértékére szállítám, ezt abban a hiszemben tettem, hogy a tárgyilagos kritikát sem Veress Endre, sem azok, a kiknek indítványára és áldozatkészségéből a díszes mű megjelent, nem fogják rossz néven venni. A fővárosnak erkölcsi kötelessége volt végre-valahára tisztába hozni Marsigli hagyatékának Buda történelméhez való viszonyát, s Veress buzgalommal és hűségesen járt el megbizatásában. Arról, hogy a Marsigli nevéhez méltán kötött várakozások nem váltak be, senki nem tehet. *Ezt* kellett volna kifejtenie, az anyag teljesen indokolatlan magasztalása helyett, a mű »Bevezetés«-ének, melyben a Veressnél egyébként megszokott alapos, józan kritika most az egyszer, Marsigli neve varázsától bizony kissé megittasult. KÁROLYI ÁRPÁD.

Gazi Husrev beg. Slika iz bosanske prošlosti. (Gazi Husrev bég. Kép Bosznia multjából.) Irta *Spaho Mehmed.* Sarajevo, 1906. 8-r. 28 l. (Lenyomat a *Behar* című folyóiratból.)

Thallóczy Lajos tagtársunk, a bosnyák ügyek referense a közös pénzügyminisztériumban, abbeli meggyőződését követve, hogy a boszniai és herczegovinai török korszak felderítése a két ország történetének folytonossága szempontjából kiváló figyelmet érdemel, és hogy ennek a történetnek kutatásában az odavaló európai műveltségű mohamedán elemeknek is közre kell működniök: pályadíjat tűzött ki a legkiválóbb bosnyák pasa, *Gazi Husrev bég* életrajzára. A pályakérdést a bosnyák mohamedánok kéthetenként megjelenő folyóirata, a *Behar* közölte, s a pályázatra egy munka érkezett be, melyet a bíráló érdemesnek tartott a jutalomra.

Igy jött létre *Mehmed Spaho* munkácskája, melyet mint első kisérletet e téren, érdemesnek tartunk a megbeszélésre.

Gazi Husrev beg, vagyis a *Győzedelmes Husrev bég*, a mi déli határainkon hosszas vezérkedése alatt nagy szerepet játszott; I. Szolimán szultán idejében, Ibrahim pasa mellett egyike az előkelő és nagytekintélyű egyéniségeknek az ottomán birodalomban, kitől nemcsak a dalmát tengerpart és a magyar végvárak rettegnek, hanem hatalma és furfangos viselkedése I. Ferdinánd politikáját is folyton sakkban tartja.

Husrev bég előkelő család sarja. Anyai ágon II. Bajazidtól származott. Atyja Ferhad bég, Andane mellett elesvén, nagybátyjának, a szultánnak udvarába került, hol a fiatal herczc-

Digitized by Google

gekkel együtt nevelkedett. Mehmed Cselebivel, II. Bajazid fiával, Oroszországban is járt. 1503-ban Skenderiben (a mai Albániában) helytartó lett, két évvel utóbb pedig szándzsákbégje Boszniának.

Háborúba elegyedve a magyar-horvát végbeliekkel, egyelőre a rövidebbet húzta, mert elvesztette Tešanyt, Szokolt és Kotort, a minek az lett a következménye, hogy Szendrőbe (Szerbiába) helyezték. Itteni katonai szereplését azzal kezdi, hogy 1520-ban ostrom alá fogja Belgrádot. Lajos király háromszáz íjászt küld az ostromlottak segítségére, kik azonban nem férkőzhetvén a várba, Zimonyba zárkóznak. Husrev bég Ibrahim pasa parancsára először ezeket az íjászokat bírja megadásra, s 1521-ben — mint tudjuk — Belgrád is megadja magát. E sikereinek következtében Husrev béget visszahelyezték Boszniába. Babérait növelendő, visszafoglalja Szrebernik, Szokol, Tešany és Knin várakat, s a manastiri és szendrői béggel szövetkezve ostrom alá fogja Jajczát, de eredmény nélkül; sőt a vár felmentésére siető Frangepán Kristóf az ő tizenhatezernyi seregével teljesen szétverte a török hadat; még a török zenészeket [1]) is elfogták, Husrev sátorát is birtokukba kerítették.

Szolimán parancsára 1526-ban Horvátországban és Szlavóniában jár pusztító hadával, majd Zimony alá vonúl és itt egyesül a hatalmas török sereggel. A mohácsi csatában szintén fontos szerep jutott Husrevnek. Bosnyákjaival a szultán és kísérete mögött foglalt állást, a *Császárhegy* déli lábánál. Az ütközet folyamán Jahjapasazade Bali béggel a törökök szétnyílt sorai közé rohanó magyarokat ő kerítette be.[2])

Visszatérve Mohácsról, Banjalukát, Bijelo-Jezerót, Obrovácot, Bocsáczot s más bosnyák és horvát várakat foglalt el. Ezzel befejezte Bosznia meghódítását.

Bécs ostrománál (1529) a Wienerbergen áll edzett és jól képzett bosnyákjaival; 1532-ben pedig egyesülve a szultánnal, kézrekerítik a fontosabb dunántúli várakat. A szultán azonban ekkor kénytelen félbeszakítani hódító útját, mert a perzsákkal keveredett háborúba. Husrev is hazamegy Boszniába és megadásra kényszeríti Klissa várát, a miért a szultán fényesen megajándékozza. Több kisebb vár és helység elfoglalása után Eszék mellett még egyszer hatalmas hadsereggel száll síkra. Ismeretes dolog, hogy Katzianer, a császáriak vezére, itt teljes vereséget

[1]) A török táborban mindig sok zenész volt. Az 1532-iki követség útleírója szerint, midőn a követek meglátogatták a szultánt táborában, a sátorhoz közel igen sok zenész sorfalat állott, különféle fuvóhangszerekkel nagy zajt csapva.

[2]) Pecsevi Ibrahim Est. *Uj Magyar Muzeum*, 1860. I. 31. l.

Digitized by Google

szenvedett; itt esett el Bakith Pál, a híres szerb lovasvezér is. Husrev ezután megszerzi még Gradiskát, majd Novogot és Sinyt. 1542-ben, midőn a Czrnagorában támadt zavar lecsendesítésére indult, egy hegyi lakó handzsárjával hasba szúrta, mire szörnyet halt. Holttestét Sarajevóba vitték.

A mint látjuk, élete valóságos diadalút; de Husrev nemcsak edzett katona és kiváló hadvezér, hanem kitűnő szervező tehetséggel bíró államférfiu és körmönfont diplomata is.

Életírója (Mehmed Spaho) nem annyira mint katonát és hadvezért mutatja be, hanem inkább mint jó muszulmánt s Sarajevónak — mondhatni — második alapítóját jellemzi.

Mehmed Spaho műve három részre oszlik. Az elsőben leírja a *Begova dzsamija* (Husrev bég mecsetje) történetét s egyéb építkezéseket és az ezek érdekében tett alapítványokat; a második részben Husrev rövid életrajzát adja, a harmadikban pedig röviden jellemzi Bosznia, különösen Sarajevo nagy jóltevőjét.

Legértékesebb a mű első része, melyben a szerző önállóan és gondosan dolgozza fel Husrevnek a boszniai mohamedanismus érdekében tett intézményeit s 1531-ben és 1537-ben kiadott kegyes adományleveleit (vakuf).

Legnagyobb építkezése a még ma is nevét viselő *Husrev-mecset*, mely párját ritkítja a mohamedán világban. Az 1531-ben kiadott adománylevélben állandó istentisztelet tartása czéljából két imam, egy ehatib és négy muezzin állást szervezett. A dzsamija (mecset), melynek építése történetéről, sajnos, semmi bizonyosat nem tudunk, kétízben szenvedett nagyobb sérülést: 1697-ben, midőn Savoyai Eugén bevette Sarajevót, és a legújabb okkupáczió alkalmával. A szerző szerint Savoyai Eugén katonái rabolták ki a mecsetet s az annak adományozott kincsek és fegyverek Bécsbe kerültek volna. Ez az állítás azonban alaptalan, mert tudjuk, hogy mielőtt Savoyai Eugén a várost bevette volna, a menekülő törökök minden felszedhető vagyonukat elvitték magukkal,[1]) s így valószínű, hogy a mecset kincseit sem hagyták ott. Hogy Bécsben nincsenek, azt maga a szerző is megvallja, mert saját állítása szerint nem találta azokat a bécsi muzeumokban.

Az épületen esett rongálásokat azonban hamar kijavíttatta a kegyes hívők egyeteme. A mecset mellé iskolát és egy magasabb papképző intézetet (medres) építettek, mely utóbbiban a következő tárgyakat tanították: *ilmi tefsir* (korán-magyarázat), *ilmi hadis* (hagyomány-magyarázat), *ilmi ahkam* (török jog),

[1]) Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, II. 190. l.

Digitized by Google

usuli fikh (a török jog intézményei), *meani ve bejan* (arab költészettan és rhetorika); azonkívül elrendelték, hogy mindazokat a tudományokat tanítani kell, a melyeket a korszellem megkíván. A *medres* könyvtárának alapjára az 1537-ben kiadott vakufban 400,000 ezüst dirhemát adományozott Husrev bég.

E felső-iskolának is beváló medres megalapításával tette Sarajevót a boszniai iszlám műveltség központjává. A szerző részletesen leírja a többi kisebb alapítvány történetét is, s ezzel tiszta és világos képet nyujt Husrev bégről, a reformátorról, a fenkölt gondolkozású és előrelátó muszulmánról. Kár, hogy csak erről az oldalról világítja meg Husrevet, a ki pedig mint hadvezér és diplomata is kivált. Sajnos, hogy a szerző — Istvánffyt és Hammert letudva — nagyon kevés és kizárólag csak török forrásokat használt.

A második részben, melynek feladata lett volna Husrev béget mint hadvezért jellemezni, röviden adja életrajzi adatait, leginkább Bašagić műve[1]) alapján. E kritikátlanúl felsorolt adatok elolvasása után kiváló tehetségű hadvezér, vállalkozó, bátor katona tűnik fel előttünk. Husrev hadvezéri tehetségét megbecsülte Szolimán szultán és Ibrahim nagyvezér is, mint azt a mohácsi ütközetet megelőző mozzanat mutatja, midőn a szultán tanácsot akar tartani s legelőször Husrev béget keresi meg. Bécs ostrománál a legfontosabb helyen, a kapu előtt foglalt állást a bosnyákokkal.

A harmadik részben két lapon rövid jellemzést ad róla a szerző, de csak mint a boszniai cultus tulajdonképeni megalapítójáról, kinek Bosznia és különösen Sarajevo nagy hálával tartozik.

Mindenesetre jobb képet nyujthatott volna Husrev bégről, ha a bécsi levéltárakban levő anyagot is áttanulmányozta volna. Átnézhette volna Gévaynak *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte* című munkáját, melyben kilencz Husrevhez intézett levelet és egy a szultánhoz küldött követségnek útleírását találta volna. Mindez azonban csak kis része Husrev levelezésének. A titkos levéltárban átnézvén az 1534—1536 évek *Turcica*-gyüjteményét, nyolcz kiadatlan levelet találtunk, s beható kutatás bizonyára még bővebb anyagot szolgáltatna.

---

[1]) Kratka ustupa u prošlost Bosne i Hercegovine, 27—33. ll. — Safvet beg Bašagić-Redžepašić az első bosnyák muszulmán, ki hazájának történetével foglalkozott és azt a királyság bukásától kezdve megírta. Munkája mint úttörő igen értékes, noha meglátszik rajta, hogy gyorsan készült.

Digitized by Google

E levelek más színben tüntetik fel Bosznia kormányzóját. Látjuk, hogy ő nemcsak boszniai helyi nagyság, hanem nagy szerepet játszik az egész oszman birodalomban s különösen a szultán és Ferdinánd közti viszonyok alakulásában.

Ferdinánd 1527 óta folyton összeköttetésben állott *Chosrew* béggel (Husrevvel) s hozzá intézett legtöbb levelében salvus conductust akar a szultánhoz küldött követei számára kieszközölni. Gévay 1532—1535-ig nem említ levelet, de hogy az összeköttetés akkor is fennállott, világosan mutatja az 1532-ből közölt útleírás, melyből megtudjuk, hogy ez évben egy bécsi követség Krajnán, Horvátországon és Bosznián keresztül ment Törökországba. (A bécsi követségek útja ekkor mindig ezeken az országokon át vezetett.) Horvátországban és Boszniában odavaló fedezet kísérte a követséget. Közel érve Sarajevohoz, Husrev szolgái jöttek eléje s elvezették a követségek számára külön épített házba. Két napot töltöttek itt, és Husrev béget, kinek Ferdinánd ajándékot is küldött, kétszer látogatták meg.

Egy másik adat a közös pénzügyi levéltárban talált, a krajnai helytartóhoz 1534-ben intézett három levél,[1]) melyből megtudjuk, hogy ez év augusztus-hava végén vagy szeptember elején követség járt Husrevnél, de a kamara — mint legtöbb esetben — adósa maradt a követeknek (Thurn Miklós, Weigslberg Zsigmond, Raunach Jakab, Kersam Gáspár) s csak többszöri sürgetés után kapták meg részletekben fizetésöket a krajnai helytartótól.

Egy levelet 1535-ből közöl Gévay, melyet Ferdinánd Chosrewnek küldött, de nem mint boszniai, hanem mint szendrői szandzsák-bégnek. Arról, hogy Husrev 1535-ben szendrői bég lett volna, sem Basagić, sem Mehmed Spaho nem tud, a mi onnan van, hogy egyéb erre vonatkozó adatunk nincs és az áthelyezés is csak igen rövid ideig tarthatott. Husrev legfeljebb 1535 jan. 17-től nov. 13-ig lehetett szendrői szandzsák-bég, mert jan. 17-én még mint boszniai bég,[2]) nov. 13-án pedig már megint mint boszniai bég kap levelet Ferdinándtól. Lehet, hogy nem is volt Szendrőben; ha pedig volt, akkor csak rövid ideig lehetett, a mi nagyobb következményekkel nem járt.[3])

Ferdinánd király Husrevvel folytatott levelezésében igen

[1]) Közös p. ü. lt. Gedenkbuch, 41. f. 100. 1534 szept. 6., f. 113. 1534 okt. 22., f. 152/*a*. 1534 okt. 9.

[2]) Cs. és kir. titkos levéltár: Turcica, 1535.

[3]) Ferdinánd levelezése szerint Bali béggel cserélt volna, mert midőn Husrevnek ír mint szendrői bégnek, Bali béggel mint boszniai béggel levelez. Ilyen időleges áthelyezések akkor a törököknél igen gyakran fordultak elő.

Digitized by Google

óvatos és előzékeny; tekintettel Husrevnek befolyására a szultánnál, nem akarta megszakítani vele a jó viszonyt. Sokáig tűrte a bosnyák alattvalók pusztításait Szlavóniában, s csak 1536-ban, midőn híre járt, hogy egész csapat török készül Szlavóniába betörni, szólította fel erélyesen, hogy alattvalóinak rablókalandozásait akadályozza meg, mert ellenkező esetben kénytelen lesz a békét megszegni.

E pár adatból is látható, hogy a levéltárak — ide értve a zárai, velenczei és raguzai levéltárakat is — és a megjelent anyag átkutatása után Husrev bégről kimerítő életrajzot lehetne írni. E nagy anyag mellőzése természetesen hiányossá teszi Mehmed Spaho munkáját. De a szerző nem is akarta a nagy béget mint történeti alakot bemutatni, hanem csak mint Bosznia kormányzóját, a ki intézményei által biztosította ott a mohamedanismus fenmaradását. E szempontból mindenesetre megoldotta a maga elé tűzött feladatot. Igen kívánatos lenne, hogy a bosnyák mohamedán ifjuság komoly része behatóan foglalkozzék hazája multjával. Bosznia ifjuságának az az előnye, hogy mind a két világnézletet, nyugat és kelet nézőpontjait alkalma van megismerni.

Jungerth Mihály.

A gyönki ev. ref. gymnasium története, 1806—1900. Az ig. tanács megbízásából írta *Kálmán Dezső*. Szegszárd, 1905. Molnár Mór kny. 8-r. 407 l.

Ez a munka a gyönki ev. ref. gymnasium száz éves fennállásának emlékére készült. A szerző a történetírást nem vallja szakmájának; műve megírására »azon lángoló szeretetből« vállalkozott, — úgymond — »a melylyel a gyönki gymnasium iránt viseltetik.« (407. l.) Nem is találjuk ezen munkában a szigorúan tudományos módszer nyilvánulását, hanem inkább az adatok gyüjtését és közlését. Megtudjuk belőle, mily szerény kezdettel indult meg ezen iskola élete 1806-ban Nagy-Székelyben; miként telepedett át 1812-ben Gyönkre, s itt lelkes emberek és nagylelkű pártfogók buzgalmából miként fejlődött és élt a XIX-ik században. A gyönki gymnasium fontosságát protestáns és magyar szempontból mindenkor érezték, s ez magyarázza meg azt a szakadatlan gondosságot és áldozatkészséget, a mit ezen iskola érdekében szüntelen tanusítottak.

A szerző az iskola életére vonatkozó régibb följegyzések lenyomatása után, 1867—1868-tól kezdve minden iskolai évről közli az Értesítőkben szokásos kimutatásokat ilyen czímek alatt: a fentartó testületi választmány; az iskolai szék; tanári szék; a tanári kar és működése; taneszközök; tápintézet és

Digitized by Google

ifjusági könyvtár. Ezen címek idéjártával egyre gyarapodnak oly időrendi egymásutánban, a mint az Értesítőkbe bejutottak, vagy a mint a gymnasium életében fölmerültek. Igy pl. később megjelenik egy-egy programm-értekezés bemutatása, az ösztöndíjak és jutalmak, az iskola állapota az iskolai évben, a statisztikai kimutatások, az ifjusági körök és előadott tantárgyak.

Ezután a *Matricula scholae centralis Nagy-Székelyini* nyomán közli a szerző a gyönki gymnasium tanulóinak névsorát 1806—1900-ig; a könyv legvégén pedig a tanárok neveit és életrajzát olvassuk 1806-tól kezdve szintén 1900-ig terjedőleg.

Mindebből kitűnik, hogy a mű sok érdekes adatot felölel. Ez adatok közül azonban el kellett volna maradni a tanárok magánéletére vonatkozó olyan megjegyzésnek, a minőt a 26—27. lapon olvashatunk. Ennek megemlítése nélkül a gymnasium története nem szenvedett volna csorbát, mert az ilyen dolgok nem a gymnasium történetébe valók. BÉKEFI REMIG.

G. Finzi: Pétrarque, sa vie et son oeuvre. Traduit par Mme *Thiérard-Baudrillart.* Préface de *Pierre de Nolhac.* Paris, 1906. Kis 8-r. 324 l.

E munka eredetileg olasz nyelven jelent meg 1900-ban, s most franczia fordításban Pierre de Nolhac, a *Pétrarque et l'humanisme* című könyv ismert írójának előszavával.

A szerző a nagy költőnek életét rövid öt fejezetben mondja el, majdnem kizárólag a Petrarca műveiben, főleg leveleiben található adatok nyomán; azután további hét fejezetben taglalja a költő szerelmét és költészetét; benső barátságát; a költőt mint humanistát; az ő olaszságát (l'italianité); továbbá a szellemi és erkölcsi világot, melyben élt; a nála lelhető anomaliákat; végül nagyságát és hírnevét anyagi és szellemi tekintetben.

A fordítás a szerző fölhatalmazásával készült, de minden hozzáadás és átdolgozás nélkül. S miután a fordító nem használta fel még az utolsó öt év folyamán megjelent apróbb-nagyobb franczia és olasz munkákat sem, nem kell csodálkoznunk rajta, hogy a különböző német, angol és amerikai dolgozatokat sem méltatta figyelmére. Fraknói Vilmos *Petrarca és Nagy Lajos* című akadémiai értekezésének — mint gondolhatjuk — még hirét sem hallotta; pedig az a két okirat, melyet a magyar történetíró a vatikáni regesták közt felfedezett, némi világot vet Petrarca 1347-iki olasz útjára.

Különben a szerző — úgy látszik — nem igen törődött

Digitized by Google

még az olasz forrásokban található adatokkal sem. Hogy csak egy példát említsünk, az 1343-iki nápolyi követjárás elbeszélésénél megemlíti, hogy Petrarca küldetésének kettős czélja volt: az egyik, a pápa fenhatósági jogait a királyság fölött fentartani Róbert király örökösének, értsd Johannának kiskorúsága idejére (?); a másik pedig, hogy kieszközölje Colonna biboros pártfogoltjainak, Nicola Barletta fiainak szabadonbocsátását, a kiket még Róbert király záratott volt el valami politikai vétség miatt.

Finzi erre nézve egyszerűen idézi Petrarca ismert levelét, melyben azt írja Nápolyból 1343 október 29-én, hagy a pápa szavait sokkal nagyobb tisztelettel fogadnák Damascusban a szaraczénoknál, mint a keresztyén Nápolyban, s hogy többízben volt alkalma a foglyokat a capuanoi kastélyban meglátogatni, de egyáltalában nincsen semmi reménysége, hogy szabadon fogják őket bocsátani. Hogy azonban utóbb mégis kiszabadultak a tömlőczből, — teszi hozzá szerzőnk — azt András magyar herczegnek köszönhették, ki — mint Gravina krónikás írja — »hallgatva az ördög sugallatára, szabadon eresztette őket.« Tehát Finzinek tudománya Gravina megbízhatatlan krónikáján túl nem terjed, és — úgy látszik — hallgatagon elfogadja mint tényállást, hogy legalább ebben az esetben az ördög, Colonna biboros, Petrarca és VI. Kelemen pápa egy követ fújtak.

Történettudományi szempontból Finzi könyve fölöttébb gyarló munka. KROPF LAJOS.

Alexandre Petőfi. Extraits d'un cours libre à la Sorbonne. Par *Ignace Kont.* Paris, 1906. 8-r. 44 l.

A szerzőnek a Sorbonneban Petőfiről tartott előadásaiból készült ezen kivonat a *Revue d'Europe et des Colonies* című folyóiratban és különlenyomatban is megjelent.

E dolgozát, módszerét tekintve, szakasztott mása a szerző már ismertetett munkáinak, melyeket Aranyról, Vörösmartyról s más magyar költőkről írt, [1]) és épen úgy mint azok, egyszerű, mesterkéletlen, de élvezetes nyelven tárgyalja a költő életét és irodalmi munkásságát a történelmi háttér ecsetelésével.

A Petőfi iránt érdeklődő külföldi olvasónak nagy hasznára lesznek a jegyzetek is, melyekben a költőnek franczia és német nyelven megjelent életrajzai, s költeményeinek franczia, német, angol és olasz fordításai vannak fölsorolva. KR. L.

[1]) Olv. *Századok*, 1904. 797. l., 1905. 265. l., 1906. 474. l.

Digitized by Google

Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal, főleg a XVI—XVII. században. Irta *Divéky Adorján*. Budapest, 1905. Stephaneum kny. 8-r. VII, 70 l. — *Az 1494 és 1495 évi királyi számadások* művelődéstörténeti vonatkozásai. Irta *Soltész Gyula*. Budapest, 1905. Barcza József kny. 8-r. 114 l. — *Erdély pénz- és hadügyei* Barcsay Ákos, Kemény János és Apafy Mihály fejedelmek idejében. 1658—1690. Az »Erdélyi Országgyűlési Emlékek« alapján írta *Tarczali Zombory Ida*. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 77 l. — *Thuróczy János* élete és krónikája. Irta *Kaszák József*. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 8-r. 82 l. — *Az erdélyi szász iskolák* a nemzeti fejedelmek korában. Irta *Koch István*. Budapest, 1906. Barcza József kny. 8-r. 86 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 17. 18. 19. 22. 23. sz.)*)

Érdekes tárgygyal foglalkozik *Divéky Adorján* értekezése, melyben Felső-Magyarország és Lengyelország kereskedelmi összeköttetéséről van szó. A középkor nem kedvezett a kereskedelemnek. A sok vám s a gyors és biztos közlekedés ezerféle akadályának korszakában nyereséggel csak az kereskedhetett, a kinek kiváltságai, szabadalmai voltak. A hol mégis élénkebb kereskedelem fejlődik, ott első sorban a kedvező földrajzi fekvésnek köszöni föllendülését. Ilyen szerencsés fekvésű város Kassa, mely a felföld és alföld találkozó pontján terül el s alkalmas piaczúl kinálkozik a különböző vidékek terményeinek kicserélésére. Ehez járúl a királyi pártfogás. Nagy Lajos már 1347-ben Buda privilegiumával egyenlő értékű kiváltságokat ad Kassának; sőt utóbb Erzsébet királyné kiváltságlevele még a krakói polgárok szabadságaival is felruházza Kassa polgárait egész Lengyelországra nézve. Még Zsigmond uralkodásának kezdetén is kiterjed a magyar kereskedelem Stettinig és Stralsundig; de ugyancsak Zsigmond több intézkedése és a szepesi városok emelkedése következtében Kassa kereskedelme egyre apad, s a XVI-ik században már Lőcse veszi át Kassa korábbi szerepét a kereskedelemben. Általában az elzálogosított városok jól jártak, mert mind a magyar, mind a lengyel királyok kegyéből élveztek privilegiumokat. A Mátyás és Kázmér, majd a II. Ulászló és öcscse közt folyt háborúskodások a Lengyelországgal folyó kereskedelmet megbénították. Főleg II. Ulászló idejében hanyatlott nagyot a kereskedelem, mert a főurak fosztogatásai a kereskedők vállalkozó kedvét csökkentették.

A török hódítás korában a háború csapásaitól inkább megkímélt északi vármegyék s főleg a szepesi városok emelkedtek, gaz-

*) A sorozat 1—9. sz. darabjairól olv. *Századok*, 1905. 366. és köv. ll. — A 14. és 16. számok még nem jelentek meg. — A 10. 11. 12. 13. 15. 20. és 21. sz. darabokat külön-külön ismertettük. *Századok*, 1905. 560, 462. l., 1907. 260. l., 1906. 65, 361. l., 1907. 352. l., 1906. 762. l.

Digitized by Google

dagodtak szinte oly mértékben, a mily mértékben süllyedt az ország többi része. Felső-Magyarországnak kereskedelme Lengyelország felé e korban legvirágzóbb.

A XVI. és XVII. század közgazdasági állapotainak vizsgálata után a főbb kereskedelmi utakat, a pénzeket és mértékeket, a vámot, harmincadot és árumegállító jogot, valamint a kereskedelmet előmozdító vagy gátló egyéb körülményeket tárgyalja a szerző. Keresi az arányt behozatalunk és kivitelünk között, s külön értekezik a magyar borkivitelről.

A lengyel néppel való sok százados érintkezésünkben kétségkivül egyik legfontosabb kulturális kapcsolat a két ország közt a kereskedelem. A szerző úgyszólván töretlen úton haladva gyüjti egybe s fűzi össze a levéltárakban és kiadott oklevelekben erre vonatkozólag található elszórt adatokat. A lengyel nyelvben való jártassága is képessé teszi Divékyt arra, hogy e téren még több derék munkával gyarapítsa történetírásunkat.

A magyar történet egyik legszomorúbb korszakát világítja meg *Soltész Gyula* értekezése, midőn az 1494 és 1495 évi királyi számadásokból igyekszik feltüntetni azt a pénzügyi zavart, mely Mátyás halála után egyik főoka volt a királyi tekintély és a katonai hatalom süllyedésének.

A számadások művelődéstörténeti fontosságát kétségbe vonni nem lehet, mert az állam összes bevételeiről és kiadásairól szóló pontos feljegyzések az államháztartásnak s egyúttal a királyi kincstár állapotának is hű képét tükröztetik vissza. Méltán adnak reflexiókra alkalmat s mindennél beszédesebben mutatják e számok az ország pénzügyi hanyatlását, ha II. Ulászló másfélszázezer forintos budgetjét a Mátyáséval, vagy akár a III. Béláéval összehasonlítjuk, kinek évi jövedelme már századokkal korábban körülbelül négy millió forintra rúgott. Soltész keresi a hanyatlás okait, s a kincstartók és pénzbeszedők hűtlenségén kívül megtalálja abban, hogy a királyi földbirtokok egy része még Beatrix és Korvin János kezén van, a só- és érczbányák keveset jövedelmeznek, mert javításuk sokba kerül, egy részöket pedig zálogba vetették; bérbe adták továbbá a harmincadokat és az erdélyi huszadot, a melyek tehát szintén kevesebbet jövedelmeznek a kelleténél. A városok s a szászok censusa és taksája, a székelyek és kunok adója nem sokat lendítenek a zilált pénzügyi viszonyokon. A kapzsi főpapok és főurak is minden alkalmat megragadnak, hogy a gyönge királyt okkal-móddal megzsarolják. A nádor és a gazdagságáról híres Bakócz Tamás ezreket csikartak ki tőle költségeik megtérítéseül, mikor a lőcsei találkozóra elkisérték. Ugyancsak busás összegeket húznak a királyi kincstárból *subsidium* czímén a budai országgyűlésen megjelent országnagyok. Jellemző, hogy

Digitized by Google

még azok az erdélyi nemesek is megtérítették költségeiket, kik a király előtt erdélyi útja alkalmából Szebenben tisztelkedni megjelentek.

Ily körülmények között nem csoda, ha a király kölcsönöket kénytelen fölvenni. A kincstár üres, mert a jövedelmek legtöbbnyire egyenesen a hitelezők zsebébe vándorolnak, sőt nem ritkán az adót is ők hajtják be.

Szerzőnk a számadások adataiból — melyeket az Engel-féle kiadásban tanulmányozott — ügyesen fejti ki a pénzügyi bukás súlyos következményeit: a honvédelem romlását, a Mátyás alatt európai hírű udvari életnek, a tudománynak és művészetnek alá-hanyatlását. Több becses adatot tartalmaznak e számadások az udvari személyzetről, a királyi konyháról és istállóról, valamint az udvar szórakozásairól és öltözködéséről is.

Zombory Ida Erdély pénz- és hadügyeiről értekezik az utolsó nemzeti fejedelmek korában. A XVII. század közepéig kiváló férfiak ültek Erdély fejedelmi székében. Uralkodásuk alatt az ország szellemi élete, ipara és kereskedelme egyaránt virágzott. II. Rákóczy György szerencsétlen vállalkozása kezdete annak a szomorú időszaknak, midőn Barcsay Ákos, Kemény János és Apafy Mihály uralkodásával Erdély anyagi és szellemi élete végső romlásnak indult. A hosszas bel- és külháborúk kimerítették az országot s a politikai viszonyoknak megfelelően ziláltak a pénzügyek és a hadi szervezet is. Ezeket vizsgálja Zombory Ida az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* nyomán, melyek bőven nyujtanak adatokat tárgyához.

Nagyobb figyelmet érdemel *Kaszák József* dolgozata, melynek tárgya: *Thuróczy János élete és krónikája.* A XV-ik század második felében a magyar történetírás művelőinek sorából eltünnek a krónikások s helyöket a humanista írók foglalják el. Az utolsó krónikaíró, kit a humanismus nem tudott meghódítani, *Szentmihályi Thuróczy János* volt. Életéről eddig csak kevés és részben megbízhatatlan adat állott rendelkezésünkre. Ez késztette a szerzőt arra, hogy Thuróczy életét tőle telhetőleg felderítse. E czélból átkutatta a kiadott okleveleken kívül az Országos Levéltárnak 1455—1500-ig terjedő okleveleit s a korábbi évekre nézve az elenchusokat, a Magyar Nemzeti Muzeumban pedig az 1455—1492 évi oklevelek törzsanyagát. Bár nem sok adatra akadt, fáradsága mégsem volt meddő, s Thuróczy életét nem egy pontban sikerült megvilágosítania.

A krónikaíró atyja *Péter*, a Hont-megyei Alsó-Péren (Pyr) lakott s ettől vette egyik előnevét is. A család ősi fészke azonban Turócz vármegyében volt, melynek *Szentmihály* községe adta nemesi nevét s a család tagjai csak olykor használták a *Péri* (Pyri) nevet.

Digitized by Google

Mikor szerezték meg a Thuróczyak Szentmihályt, melyet IV. László 1278-ban Mátyás fiának Endrének adományozott volt, nem tudjuk. Bizonyos, hogy V. László idejében több birtokhoz jutottak, de ezeket a birtokokat nem ismerjük. Sok valószínűséggel következtethetjük azonban Mátyás királynak egy 1459 évi febr. 16-án kelt perhalasztó leveléből, melyet egyrészről Thuróczy Benedek, László és Balázs, másrészről Thuróczy Péter fia János és társai részére adott ki, hogy *Szentmihály*, *Kudasér* (Nádasér ?) és *Remetke* voltak azok a birtokok, melyek (1459-ben már néhai) Polyák János halála után Thuróczy János kezére kerültek. A birtokbavételnél ellenmondás is történhetett, mert Thuróczy Jánost csak 1468-ban iktatták Remetke birtokába.

Thuróczy Péter mint jobbmódú nemes élt Alsó-Péren. Házát 1422-ben Nagy Tamás és fiai, malmát, kerítéseit pedig Sipeki Jakab fiai tönkretették. Vele 1440-ben is találkozunk, mikor mint szomszéd egy statutiónál szerepelt. Bizonyára Alsó-Péren született fia János, a krónikaíró.

Thuróczy János születése évét nem tudjuk ugyan, de azon körülményből, hogy 1459-ben már procurator (ügyvéd), tehát 25—30 év körűl járó ember, következtethetjük, hogy 1435 táján látta meg a napvilágot. Képzettségét bizonyítja *magister* címe, bizonyítják jogi és történelmi ismeretei. Családos ember volt s Fruzsina nevű nejétől két fia: Peregrin és Miklós, — meg két leánya: Borbála és Zsófia születtek. Leányainak csak leányivadékaik maradtak, s fiai közűl Peregrinről sem tudunk egyebet, mint hogy két leányt hagyott hátra s mind a kettőt férjhez adta. Miklósról többet tudunk. Gyorsan emelkedő pályáját a királyi kanczelláriában kezdte mint jegyző; 1512-ben erdélyi alvajda és a székelyek viceispánja, 1526-ban pedig a nádorrá választott Verbőczi helyébe lép mint personalis. 1527-ben már királyi udvarmester és Turócz vármegye főispánja. Öröklött vagyonát szerzett javak és királyi adományok gyarapítják. Nagy vagyonhoz jutott, midőn 1522-ben Nagycsepcsényi Ketel Gál fiává fogadta. Kétszer nősült s három leánygyermeket nemzett. 1536-ban már nem élt; benne a Thuróczy család férfiága kihalt.

Thuróczy János nevével 1459-ben találkozunk először a Thuróczy Benedek ellen vitt s már említett birtokper alkalmával. Ezentúl többször említik okleveleink azon perekben, melyeket Alsó-Pér, Darás és Csepefalu (Hont m.) nevű helységekben bírt jószágai miatt folytatott. 1465-ben a sági convent mint felperes képében perlekedik az országbíró előtt Tholdi Benedek és György ellen bizonyos sérelmes határjárás miatt. 1467 körűl kerűlhetett a királyi curia jegyzői közé s 1468-ban mint királyi ügyvivő (fiscalis procurator regis) szerepel; 1469 nov. 26-án pedig homo regius egy birtokbaiktatásnál. De ezután csakhamar elhagyhatta a királyi curiát, mert 1470 jul. 13-án már a sági convent szerzetesei nevében tiltakozik Pál prépost valamely

Digitized by Google

jogtalan eljárása ellen. 1481 elejétől kezdve Báthory István országbíró törvényszékén tölt be jegyzői állást, s ez időtől fogva gyakran találkozunk nevével az országbírói oklevelekben. 1486-ban Thordai Endre helyébe személynöki itélőmesterré lépett elő. II. Ulászló egyik oklevele említi mint ilyent: »condam egregii magistri Johannis de Thurocz, personalis presentie regie protonotarii«... Halála évét nem tudjuk. 1488-ban még működik a királyi curián, 1489-ben már nem találjuk ott. Felesége túlélte s még férjhez is ment.

Kaszák József munkája többi részében foglalkozik még Thuróczy krónikája forrásaival, s itt is jutott némi új eredményre. A krónika negyedik részét, mely Thuróczynak saját műve, művelődéstörténetileg is feldolgozta. A függelékben közli a Thuróczyra és birtokaira vonatkozó oklevelek regestáit.

Koch István a hazai közoktatás történetének egy külön fejezetét tárja fel előttünk, midőn az erdélyi szász iskolákról értekezik. Az erdélyi szászok régi hazájukkal való gyakori érintkezésük következtében már a reformáczió előtt is kiváló gondot fordítottak az iskolázásra; a reformáczióval pedig náluk is együttjárt az oktatás ügyének fellendülése. Igen fontosnak tartották az iskolai törvényeket, melyek ma az iskolázás történetének főforrásai, mivel az iskolák állapotának leírása nem maradt korunkra. E törvények alapján foglalkozik a szerző a falusi és városi iskolák (gymnasiumok) tanítóinak szellemi és anyagi viszonyaival, az iskolák belső életével, a tanítás anyagával, módszerével, idejével és a tanulókönyvekkel. Beszámol az egyes kiválóbb iskolák XVI. és XVII. századi sorsáról s az iskolák felettes hatóságáról. Szól a tanulók különféle csoportjairól, tisztségeiről, fegyelmezéséről, az iskola jövedelmeiről és az iskolai mulatságokról; végül külön fejezetet szentel a külföldi iskolázásnak. Teljességet és eredetiséget nem tulajdoníthatunk neki, mert az eredeti feljegyzésekhez nem jutott hozzá, csak a kiadott fontosabb forrásokat használhatta fel. Főforrásai a *Monumenta Germaniae Paedagogica* (VI. és XIII. köt.) és a dr. Teutsch Frigyes szerkesztette *Siebenbürgisch-sächsische Schulordnungen* cz. kiadvány. E mellett használta még Dück, Fischer és Gräser idevágó munkáit.

PEREPATITS ISTVÁN.

Digitized by Google

TÁRCZA.

MÁRIA KIRÁLYNÉ HALÁLA NAPJA.

A lengyelek híres történetírójának, Dlugossnak, sokáig vakon hittek a magyar történetírók. Pedig bizony nemcsak kedvez, néha az igazság rovására is, a lengyeleknek, hanem botlik is; tanácsos tehát utána nézni adatainak.

Igy vakon hittük egész mostanig azt az adatát, hogy Mária királyné 1395 máj. 17-én halt meg; sőt Pray György véletlenül olyan oklevélre is bukkant, mely látszólag Dlugoss állítását kétségtelenné tette. Közli ugyanis Stibor erdélyi vajdának és egyszersmind pozsonyi főispánnak Semtén, 1395-ben Úrnapján, tehát jun. 10-én kelt olyan levelét, a mely már *kegyes emlékű*-nek (pie recordationis) említi Mária királynét. Hűségesen átveszik azután tőle e korhatározónak látszó adatot Katona és Fejér.[1]) Elfogadja május 17-ikét Mária halála napjául Márki Sándor is.[2])

Először is Stibor vajda zavaró levelét kell szemünk elől eltávolítani. E levél ugyanis nem 1395-ben, hanem 1396 jun. 1-én kelt. Kétségtelen ez abból, hogy 1395 szept. 14-én még Szécsényi Frank volt az erdélyi vajda;[3]) de meg Ortvay Tivadar Pozsony város történetében terjedelmesebben közli e levelet, azonban nem 1395-iki, hanem 1396-iki évszámmal.[4]) Maga Fejér is egész terjedelmében ezen évszám alatt közli, még pedig az eredetiről.[5]) Kétségtelen tehát, hogy e levél 1396-ban készült s ennélfogva Mária királyné halála napjának megállapításában nem lehet szerepe.

Régtől fogva ismeretes ellenben Zsigmond királynak a Kanizsaiak számára kiadott 1397-iki levele. Ebben Zsigmond kanczelláriája két évvel a haláleset után részletesen elmondja Mária királyné

[1]) *Pray:* Dissert. de S. Ladislao, 31. — *Katona:* Hist. Crit. XI. 384. — *Fejér:* Cod. Dipl. X. 2. 340.
[2]) Mária királyné, 148. (M. Tört. Életrajzok, I. évf.)
[3]) Urk. zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen, III. 157—158.
[4]) Pozsony város tört. III. 145.
[5]) *Fejér* id. m. X. 2. 393—394.

Digitized by Google

halálának körülményeit.[1]) E körülmények közül különösen nevezetes az, hogy Mária halála napján Zsigmond nem volt mellette, hanem a Havasalföldét elfoglalt törökök és a velök tartó oláhok ellen indult, és a míg ő Kis-Nikápolyt ostromolta, addig Kanizsai János érsek Mária királynét eltemette, majd Jagello Ulászló lengyel király ellen Kassára sietett, hogy betörését megakadályozza.

Ezen, az időrend szempontjából annyira jelentős körülmény mindjárt megdönti Dlugoss állítását. Zsigmond nemcsak 1395 máj. 8-án, hanem még 1395 máj. 31-én is Budán tartózkodott. 5-én még csak valamelyik Püspöki (Tisza-? Bihar-?) nevű faluban ütötte fel sátorát és csak jun. 21-én keltez először a brassai táborban. Végre julius 1-én Kimpolungban, magyarúl Hosszumezőn, Havasalföldén, pihente ki a havasokon való átkelés fáradalmait.[2])

Nyilvánvaló ebből, hogy Zsigmond csak 1395 junius elején indult el a brassai táborba. Ha Mária halála 1395 máj. 17-én történt volna, akkor Zsigmond még ott lett volna mellette, ott lett volna temetésén, és Ulászló, illetőleg Hedvig trónkövetelését személyesen akadályozta volna meg.

De mivel ez mind távollétében történt, még csak 1395 *junius* 17-re sem tehetjük Mária királyné halálát. Mert még akkor is gyors lovas legények öt nap alatt megvihették volna a gyászos hírt Brassóba.

Brassó ugyanis Arad, Alvincz, Nagyszeben, Fogaras irányában mintegy 644 kilométer távolságra van Budától, s egy nap (junius hónapban vannak a leghosszabb napok) 130 kilométert egy jó lovas váltott lovakon megtehet.

Jun. 27-ike tájára kell tehát tennünk Mária királyné halálát. Ekkor már hiába indították volna útnak a gyors híradót, bajosan találták volna Zsigmondot Brassóban; sőt ha még véletlenül ott találták volna is, már vissza nem fordulhatott volna, annyira nekikészült a hegyeken való veszedelmes átkelésnek.

A havasalföldi táborozás azonban egész julius-hónapban tartott. Ettől tehát tehetnők Mária királyné halála napját akár julius 17-re is. Hogy miért kell mégis junius 27-ike tájára tennünk? annak okát egy kis kölcsönről szóló levél adja meg. E szerint ugyanis 1395 jul. 12-én Jolsvai Leustách nádor már Eperjes mellett táboroz és ott bizonyítja, hogy Kozári Ugocs Mihály Kenéz Mátyástól 14 forintot vett kölcsön egy hónapra.[3])

Annak, hogy a nádor 1395 jul. 12-én Eperjes mellett táboroz és a mellette levő nemesek ily rövid időre szóló kis kölcsönöket vesz-

[1]) U. o. 445—446.

[2]) *Fejér* id. m. X. 8. 393. — *Kukuljević:* Jura Croatiae, I. 164. — *Thallóczy:* Mantovai követjárás, 34. — Urk. zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen, III. 151. — Uj Magyar Muzeum, 259.

[3]) Zichy Okmt. IV. 318.

Digitized by Google

nek fel, nincs más értelme, mint az, hogy Mária királyné halála után a nádor az ország határszélére sietett, hogy Hedvignek, illetőleg férjének betörését megakadályozza. Sereget gyüjteni és azzal Eperjesig nyomulni, abban az időben belekerült két hétbe, s így julius 12-től visszafelé számítva két hetet, junius 27-hez jutunk.

Felismerte az eperjesi táborban kelt ezen levél jelentőségét már Schönherr Gyula is, de nem tudta levonni belőle a helyes következtetést, mert félreértésből vagy elnézésből rosszúl fejtette meg a levél napi keletét. Junius (nem julius) 12-re tette s így nem vehette észre, mennyiben ellenkezik a szóbanforgó oklevél a Dlugoss-féle tudósítással.

Kitűnik ebből az adatból, hogy nemcsak Kanizsai Jánosnak, az érseknek, hanem a nádornak, Jolsvai Leustáchnak is nagy érdeme volt abban, hogy Mária királyné halála után háború nem tört ki Magyarország és Lengyelország között. A Kanizsaiak számára kiállított levél nem is tagadja ezt, de csak a Kanizsaiak érdemeit akarja megörökíteni s így mások érdeméről hallgat.

Épen az, hogy Mária királyné halálakor Zsigmond oly veszélyes hadjáraton volt s a magyar korona számára akarta visszahódítani azt az országot, melyre a lengyel király is áhítozott, okozta, hogy Mária királyné halála semmi trónváltozást nem idézett elő. Hedvig és férje azzal, hogy Magyarországtól Veres-Oroszországot elvették, hogy a moldvai és havasalföldi fejedelmeket Magyarország ellen támogatták és a maguk pártjára csalogatták, eljátszották a magyar főurak szeretetét, s nem akadt senki, a ki mellettük komolyan felszólalt volna. Ellenben Zsigmondot, a havasalföldi hadjáratból diadalmasan visszatérő ifju királyt, örömmel fogadták.

Igy teszi sokkal világosabbá az országos eseményeket egy gyászos napnak, a királyné halála napjának pontosabb meghatározása.

KARÁCSONYI JÁNOS.

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ.

A *Századok* folyó évi márcziusi számában *Békefi Remig* Hegedüs Istvánnak *Analecta recentiora* stb. cz. akadémiai kiadványát ismertetve, azt mondja, hogy »a tudós kiadó egyes darabok elejére másoknak másutt már megjelent tanulmányát illeszti egész terjedelemben, mint a Récsey Viktortól közölt *Gazius Antal* humanista írónak egy kiadatlan kéziratos munkája stb. és *Silesius Logus* humanista írónak magyar vonatkozású költeményei cz. dolgozatnál látjuk.« — *Ez valótlan állítás*, mert ezek sehol másutt azelőtt nem jelentek meg. Mikor föntebbi tanulmányomat az Akadémiában felolvastam, az irodalomtörténeti bizottság mindjárt átszolgáltatta Hegedüs Istvánnak, hogy az *Analecta* legújabb kötetében kiadja. Azóta én a kéziratot nem

Digitized by Google

is láttam. Az én közleményeim tehát először és kizárólag az *Analecta* cz. gyüjteményben jelentek meg. Én csak különlenyomatban jelentettem meg *Gazius*-t az Analecta-kötettel egyidőben. A magyar és latin czímlapon is kinyomattam, hogy ez a füzet *különlenyomat* az Akadémia kiadványából. Ezt az egyidejű különlenyomatot láthatta valahol Békefi és ez téveszthette meg.

Bakonybél, 1907. ápr. 25. RÉCSEY VIKTOR.

NÁTAFALUSSY KORNÉL

1841. nov. 17. — 1907. ápr. 23.

Közéletünknek egy tiszteletreméltó alakja, *Nátafalussy Kornél* tankerületi főigazgató halt meg a mult április-hó 23-án Nagyváradon, élete hatvanhatodik évében. Társulatunk ig. választmányi tagját gyászolja az elhunyt tudós férfiuban, a ki régebben, még mint a prémontrei-rend kassai főgymnasiumának fiatal tanára, utóbb a rozsnyai rendház főnöke s ugyanott a főgymnasium igazgatója, történelmi tanulmányokkal foglalkozott s különösen munkás része volt a M. Történelmi Társulat 1871 évi zemplénungi kirándulásában, mely alkalommal mint a leleszi bizottság előadója, igen becses jelentést tett közzé a bizottság kutatásairól s a leleszi hiteles-helyi országos levéltárról.[1]) A gömöri kiránduláskor (1876) saját, mintegy 150 darab régi oklevelet, a többi közt Árpád-koriakat is tartalmazó családi leveles ládáját bocsátotta a társulat Rozsnyón működő bizottságának rendelkezésére.[2]) Megírta a kassai (1863) és a rozsnyai (1882) kath. főgymnasiumok, továbbá (1872—1878) a jászóvári, leleszi és várad-hegyfoki prépostságok történetét; ismertette (1868) a kassai székesegyház és a jászóvári prépostság régi szerkönyvejt; önállóan adta ki (1883) a Ker. Szent Jánosról nevezett jászóvári egyház prépostjairól szóló történeti munkáját stb.[3]) 1892-ben a nagyváradi tankerület főigazgatójává neveztetvén ki, nagyobb felelősséggel járó hivatala elvonta őt az irói munkásságtól, de meleg érdeklődése társulatunk és a történettudomány iránt sohasem szánt meg. Nátafalussy Kornél — tudtunkkal — utolsó férfisarja volt családjának. Vele kihalt a Zemplén-vármegyei nátafalvi nemesek ősrégi nemzetsége. Legyen áldott emlékezete!

[1]) *Századok*, 1871. 592—623. ll.
[2]) *Századok*, 1876. VIII. füz. 50—51. ll.
[3]) Munkáinak pontos felsorolását ólv. *Szinnyei*: Magyar írók, IX. 825—826. l.

Digitized by Google

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Magyar Tudományos Akadémia első osztályának ápr. 8-án tartott ülésén *Baksay Sándor* rendes tag foglalt széket az *Odyssea* fordításával, melyből ez alkalommal két éneket olvasott fel szép rímes alexandrinus versekben, mint a hogy az Iliast már előbb egészen lefordította.[1]) Utána *Asbóth Oszkár* lev. tag *szláv jövevényszavainkról* értekezett. Megemlítvén, hogy Melich János ugyanezen tárgyról egy nagyobb munkát ír, melynek első kötete két részben két esztendővel ezelőtt jelent meg,[2]) azt fejtegette, hogy Melich könyvének a szláv nyelvek fejlődéséről szóló első része elhibázott munka, a második rész azonban úgyszólván teljesen tisztázza a magyar nyelv keresztyén terminologiája, valamint a latin-betüs helyesírás kérdését. A felolvasásra Melich azonnal válaszolt egypár szóval; megjegyzéseit különben tüzetesen kifejtve a Magyar Nyelvőr ez évi április-havi számában tette közzé.

A második osztály ápr. 15-iki ülésének egyetlen tárgya volt *Sebestyén Gyula* levelező tag székfoglaló értekezése *a hun-székely hagyományról*. Az értekező Karácsonyi Jánossal vitatkozott. Karácsonyi a székelyek eredetéről és Erdélybe való településéről szóló akadémiai felolvasásában[3]) azt bizonyította, hogy a hun krónikát nagyon későn, legalább is 1265 után írták s írója — helyrajzi ismereteiből következtetve — nem lehet más, mint Kézai Simon, ki a Karácsonyi véleménye szerint értéktelen és semmi hitelre sem méltó hun krónikát Troppaui Mártonnak 1265—1268 közt készült munkájából s egyéb külföldi krónikákból rótta össze valószínűleg 1282 táján. Sebestyén Gyula ennek ellenében azt igyekezett bebizonyítani, hogy a hun krónika 1237 előtt, midőn Julianus domokos-rendi barát Nagy-Magyarország felkeresésére indult, már megvolt, s mint a benne előforduló személy- és helynevek mutatják, szerzője egykorú szájhagyományból merített, épen úgy mint Anonymus. A mondai elemek vizsgálata arról győzte meg az értekezőt, hogy a hun krónikában hun, gót, langobárd, gepida, avar és magyar hagyományok keveredtek össze egymással. A hun mondát a honfoglaláskor itt talált avar és gepida néptöredékek közvetítették. Gót közvetítésről, mit Bleyer Jakab vitatott,[4]) beszélni nem lehet. A gótok már 488-ban elvonultak Itáliába, a honfoglaló magyarok tehát nem találhattak itt gótokat. Az avar közvetítés ellenben könnyen bizonyítható. A monda chronologiája nem a hunok, hanem az avarok bukását

[1]) Erről olv. *Századok*, 1902. 185. l.

[2]) Szláv jövevényszavaink, I. köt. 1. 2. rész. Budapest, 1903—1905. Ismertetését olv. *Századok*, 1906. 451. és köv. ll.

[3]) 1904. decz. 5-én. Olv. *Századok*, 1905. 71. l.

[4]) A magyar hun-monda germán elemei. *Századok*, 1905. évf.

Digitized by Google

határozza meg. A dunántúli rhingekben avarok laktak. Leveretésük után a nép egy része keletre menekült s utóbb a magyarokhoz csatlakozott; más része az erős kerítésekkel (clusa) elzárt nyugati határon húzódott meg a magyarok bejöveteléig s magát *székely*-nek nevezte. A keletiek csatlakozása Konstantin császárnak a kabar törzsre vonatkozó feljegyzéséből állapítható meg. Ez a törzs mindig a magyar hadak előtt járt. Az 1146 évi osztrák háborúban ezt a szolgálatot már a székelyek végzik. Az azonos foglalkozás azonos közös nevet adott a kétféle székelységnek, a közös név pedig jogczímet arra, hogy mind a két török nyelvű nép a hunok maradékának tartsa magát, s midőn a nyugati határőrök a háborúk alatt jobbára elpusztultak vagy beolvadtak a magyarságba, a hun-avar hagyomány az erdélyi hegyek közé telepített, szintén megmagyarosodott kozár-kabar székelyekre maradt örökségül. Az értekező hite szerint a székely kérdés ekkép el van döntve. Mi azt hiszszük, hogy ez a kérdés még sokáig fogja foglalkoztatni mind a historikusokat, mind a nyelvészeket, sőt most már az ethnographusokat is.

Az akadémiai nagy-gyűlés kezdetét megelőző napon, ápr. 29-én összes ülés volt, melyen a mult évben elhunyt báró *Radvánszky Béla* tiszteleti tag emlékét ünnepelték, a kiről *Zsilinszky Mihály* r. tag mondott szép közönség jelenlétében emlékbeszédet.

Az évi nagy-gyűlést bezáró máj. 5-iki *ünnepélyes közülés* programmja és sikere egyaránt méltó volt az Akadémiához és az alkalomhoz, mely a tagokat s a nem nagyszámú de előkelő közönséget e napon összehozta. *Berzeviczy Albert* elnök a mult évi közülésen mondott beszédéhez kapcsolva gondolatait, a midőn azt magyarázta, miért kellett az Akadémiának — ha nem is teljes mellőzésével a nemzeti szépirodalomnak — újabban mégis túlnyomóan a tudomány művelésére s tudományos irodalmunk fejlesztésére irányoznia tevékenységét, mostani megnyitó beszédében azt fejtegette, hogy a tudományos kutatás és elmélkedés eredményei teljesen leszűrődötteknek s a jövő számára biztosítottaknak csak akkor tekinthetők, a nemzet és az emberiség közkincseivé csak akkor válhatnak, ha irodalmi formába öltözve jelennek meg. Ennélfogva a tudományos irodalomban a *forma* és *tartalom* elválaszthatatlan, s a tudománynak a legjobb szolgálatot azok teszik, a kiknek működése tartalmilag és formailag egyaránt kiváló, a kiknél a megismerés anyagának gazdagítása együttjár a tudományszak természetéhez mért forma szépségével a közlésben és terjesztésben. — *Heinrich Gusztáv* főtitkár jelentése után, melyben az Akadémia 1906 évi munkásságáról adott számot, következett az ülés főtárgya: *Csánki Dezső* rendes tag előadása, a ki *Árpád vezér* czím alatt a honalapító fejedelem halálának ezredik évfordulója alkalmából írt tanulmányát olvasta fel. A felolvasó szerencsés

Digitized by Google

tapintattal oldotta meg azt a nem könnyű feladatot, hogy Árpádnak a regés hagyomány ködébe burkolt alakját abból a kevés hiteles és egyéni jellemzésre alig használható adatból, a mit a kútfők nyujtanak, történelmi felfogással megrajzolja. Nem képzelt alakot festett, hanem alkotásaiban és fajának egykorú typusában állította elénk a vezért, s a honfoglalás eseményeinek, a hazát kereső magyar nép tetteinek tömör elbeszélésével igazolta, a mit Konstantin császár jegyzett fel Árpádról, hogy »bölcs tanácsú, kiválóan vitéz és uralkodásra termett férfiu« vala. — Ezután *Kozma Andor* lev. tag aratott tetszést *A magyarok symphoniája* cz. költeményével, melyben Szent Gellért püspök életének a kézi malmot hajtó magyar leány énekéről szóló ismeretes kedves episodját dolgozta fel. — Utolsó pontja volt az ülésnek *Goldziher Ignácz* r. tag emlékbeszéde néhai *gróf Kuun Géza* tiszteleti tagról, kinek tudományos érdemeit magasabb szempontokból, szeretettel és igazsággal, a vele egyazon szakot művelő tudós alaposságával méltatta.

A nagy-gyűlési választásokról feljegyezzük, hogy *Thaly Kálmán*, társulatunk első alelnöke, a történettudományi osztály elnökévé a következő három évre újra megválasztatott; ugyancsak *Thaly Kálmán* és *Fraknói Vilmos* r. tagokat tiszteleti tagoknak, *Ballagi Géza* tagtársunkat rendes tagnak, *Kuzsinszky Bálint* régiségtudományi írót levelező tagnak, *Malagola Carlo* bolognai egyetemi tanárt pedig, a ki hazánk történetével is foglalkozik s legutóbb egy olasz szemlében és a *Deutsche Revue*-ben a Rákócziakról közölt becses tanulmányokat, külső tagnak választotta meg az Akadémia.

— Az Erdélyi Muzeum-Egyesület nyelv- és történettudományi szakosztálya ápr. 24-én tartotta legutóbbi felolvasó ülését. Ez alkalommal *Kelemen Lajos* Bod Péternek nemrég előkerült leveleit mutatta be. Az irodalomban eddig *hét* Bod-féle levél volt ismeretes. A mult év őszén Teleki Lászlónak az Erdélyi Muzeumban örök letétül elhelyezett gyömrei levéltárából a véletlen szerencse 30 darabot hozott felszínre. A további kutatás folytán a Muzeum levéltárának törzsgyüjteményéből még egy levél került elő, s ifj. Biás István, a Teleki nemzetség marosvásárhelyi levéltárnoka, utóbb ismét hét darabot fedezvén fel, ezzel Bod Péternek 38 levele kerül egyszerre újra az irodalomba. A levelek közül *harminczkettő* a Teleki család négy tagjához, *hat* pedig a naplóíró Halmágyi Istvánhoz, a tudós Cornides Dánielhez és Léczfalvi Orbán Péterhez, a fiatal gróf Teleki Sámuel tanítójához szól. A levelek becse különböző. Legváltozatosabbak a gróf Teleki Lászlóhoz írottak. Ennek feleségéhez küldött négy levelében leginkább családi ügyeiről ír. Teleki Ádámhoz intézett leveleiből legszebb az, melyben egy lakodalomra való meghívást köszönve, kedves humorral a fiatal Teleki Ádám

Digitized by Google

megházasítását sürgeti. Halmágyihoz és Cornideshez szóló latin levelei irodalomtörténeti szempontból a legbecsesebbek. Kivált Halmágyinak egész programmot nyujt, melyben a *Magyar Athénás* megjelenése előtt tizenhárom évvel már benne van ennek jóformán egész terve. Cornideshez egy Erdélybe került Corvin-codexről ír. A két utóbbit kivéve, az összes levelek magyar nyelvűek. A felolvasó többet egész terjedelmében bemutatott. — Ezután *Deák Albert* nehány részletet olvasott fel *Gazdasági elemek a parlamentarismusban* cz. tanulmányából, mely Kelemen Lajos előadásával együtt az *Erdélyi Muzeum*-ban fog megjelenni.

— Szent István király családi összeköttetéseiről volt újra szó a *Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság* ápr. 25-iki ülésén. Ezúttal *A lengyel krónikák és Szent István* cz. értekezésében *Nagy Géza* folytatta azt a vitát, mely Szent István anyjának eredete felől indult meg közte és Karácsonyi János között.[1]) Az értekező annak a kimutatására fektette a fősúlyt, hogy azok a lengyel és sziléziai krónikák, melyek *Athleida* (Adelhaid) lengyel herczegnőt mondják Szent István anyjának, háromszáz évvel korábbi adataikban semmivel sem érdemelnek több hitelt, mint a Karácsonyi által leszólt magyar krónikák. A mi különösen az Athleidáról mondottakat illeti, világosan kimutatható, hogy az a felfogás, mely őt *Jesse* magyar király nejének és István anyjának teszi meg, csak a XIII. század második felében keletkezett, vagyis akkor, mikor a Szemérmes Boleszlav, Áhitatos Boleszlav és Fekete Lesko lengyel herczegekhez nőül ment magyar királyleányok körülbelől félszázadon át tartottak udvart Krakóban és Kalisban. Ekkor kezdtek a lengyel krónikások a herczegnők őseivel, különösen Szent Istvánnal, nagy fejedelmök Chrabry Boleszlav kortársával behatóbban foglalkozni. Ennek első következménye az, hogy már 1250—1270 közt átveszik Hartvikból a magyar és lengyel koronakérés történetét, mellőzve a régebbi lengyel források előadását, mely szerint Boleszlav a királyi koronát III. Ottó császártól kapta ; s átveszik minden kritika nélkül Hartvik azon hibás állítását is, hogy a már nyolcz évvel előbb, 992-ben elhalt Mesko kért Istvánnal egyidejűleg koronát. Hartvik ezen befolyásának legelső nyomai az 1250 felé szerkesztett krakói és az 1270 körüli swięto-krizki vagy lysagorai évkönyvekben találhatók fel ; de ezek még nem tudnak Athleidáról, sem Chrabry Boleszlav hódításainak felsorolását nem alakítják át oly értelemben, mint a kamenci és más sziléziai évkönyvek, melyek szerint a cseh herczeggel és Szent Istvánnal való rokonság s ezek támogatása adott Boleszlavnak bátorságot arra, hogy Lengyelország határait Kiovig és a szászok

[1]) Olv. erre vonatkozó közléseinket: *Századok*, 1906. 477. és 769. ll.

Digitized by Google

földjén kiterjeszsze. Ez az átalakulás csak az Athleidáról szóló elbeszélés kifejlődése után történhetett, a mikor t. i. Szent Istvánt megtették Boleszlav *consobrinus*-ának; mivel pedig a csehek meghódítása helyett is a cseh rokonságra és segítségre hivatkoznak; bizonyos, hogy az átalakulás időpontja csak a XIII. század vége felé következett be s Fekete Lesko krakói és sandomiri herczeg nejének, Grifinának környezetéből indult ki 1279—1288 között, tekintve, hogy Grifina IV. Béla királyunknak unokája, Kunigunda cseh királynőnek pedig nővére volt. A régebbi felfogás és a kamenci stb. évkönyvek közti átmenetet az u. n. *Varsói krónika* tünteti föl, mely még felhozza, hogy Szent István idejében a Dunáig terjedt Lengyelország határa, de már úgy adja elő a dolgot, hogy a határt István és avunculusa Mesko, barátságos határjárás útján állapították meg ekképen. Ilyen tévedések, félreértések és ferdítések után az Athleidáról szóló adat hitelességéhez is sok szó férhet. Bárhonnan vették is a XIII—XIV. századi krónikások, bizonyos, hogy a Jesse magyar királylyal kötött házasságot már ők toldották hozzá, a mi világosan kitűnik a XIII—XIV. századbeli kiejtésnek megfelelő *Jesse* névalakból. Mivel pedig Hartviknál Szent István anyjának sem nevét, sem származását nem találták, könnyen ment a további magyarázat, hogy Athleida volt István anyja, kinek történetébe azután beleviszik Hartvik után azt a legendát is, hogy álmában megjelent neki Szent István vértanu s megjósolta, hogy fiat fog szülni. A XIII—XIV. századi krónikák régi forrása tehát csakis név nélkül említhetett valamely magyar herczeget, a ki nőül vette Mesko *soror*-át vagy talán inkább — Krakó akkoriban a csehek birtokában lévén — *sororgia*-ját, *sororia*-ját, tehát Ducange szerint a *neje nővérét*; s ha Géza helyett öcscsét Mihályt tartjuk ezen magyar herczegnek, erre nézve felhozható fiainak és egyik unokájának cseh-lengyel (inkább cseh mint lengyel) neve: *Vladiszlav (calvus* vagy magyarúl *zaar* Ladislaus), *Vazul*, vagy Mügeln és egy lengyel krónika szerint *Vanzul*, azaz *Venczel*, és *Bonuzulo* vagy *Boleszlav*, a mi arra mutat, hogy anyjuk a cseh vagy lengyel fejedelmi házból származott. Az egykorú Thiethmárnak oly pontos és részletes adatai voltak Mesko és Chrabry Boleszlav családi viszonyairól, hogy okvetetlen tudnia kellett volna Athleidáról, ha csakugyan nővére lett volna Meskonak s nagynénje Boleszlavnak. De sem akkor, mikor a pannóniai király avunculusáról, sem mikor Deserix (Géza) nejéről beszél, egy árva szóval sem czéloz a Boleszlavval való rokonságra. S épen ezt a Thiethmártól nem tudott részletet hozzák fel a 300 évvel későbbi lengyel krónikák, ellenben nyoma sincs náluk Thiethmár azon adatainak, hogy Mesko másodszor is megnősült s Boleszlavon kívül még három fia volt, Boleszlav pedig három nővel kelt egybe, a két elsőt elűzte s II. Mesko csak a harmadik feleségétől született stb. A mily részletesen, sőt

Digitized by Google

bőbeszédűen tárgyalja Thiethmár Mesko és Boleszlav viszonyait, ép oly szűkszavú a magyar dolgoknál. Adatait leginkább a Szent Adalberttel és később nálunk megfordult cseh papoktól vette. Ezért emlegeti Szent Istvánt, anyját és nagybátyját szláv neveken, de e szláv nevekből kihámozható, hogy *Waic* a nagyon korán symbolikus jelentőséget nyert *Stephanus* (korona) név szláv fordítása, *Beleknegini* a magyar fejedelemnők ősrégi címének, a *Nagyasszony*-nak (Veleknegini) elszlávosítása, illetőleg a Sarolt hagyományainkban is emlegetett szépségének megfelelő nép-etymologiai átalakítása, *Procui* pedig az anyai nagybátya, a *rex Julus* fejedelmi méltósága nevének, a *karchas* vagy *horka* névnek elferdítése s egy szláv névvel való azonosítása oly módon, a hogy pl. nálunk a franczia forradalom alatt Nagyváradon ragadt *Chabaud Rohan* marquis franczia nevéből *Szabó* lett. A mit Thietmár mond Szent István anyjáról, az jellemére, de nem származására vet világot. Közte és hagyományaink közt nincs ellenmondás. Thiethmár Beleknegini-jét bátran egynek vehetjük a Gyulák nemzetségéből származott Sarolttal; mert a magyar hagyományoknak épen a leszármazás kérdésében kell különös jelentőséget tulajdonítanunk. A leszármazás pontos nyilvántartására — mint a mai nomád török népek is — már az őshazában nagy gondot fordított a magyarság. Ezért tudták írásbeli följegyzés hiányában is megőrizni az Árpád-ház azon IX—X. századbeli genealogiáját, mely az Álmostól Taksonyig terjedő négy nemzedéket egészen hibátlanúl sorolja fel. Mivel pedig ez a genealogia Ügekkel kezdődik s tőle számítva Szent István, meg Szár László a hetedik nemzedék volt: a hét ősatya nevét legelőbb fiainak idejében kellett írásba foglalni, vagyis az első krónikaszerkesztésnek I. Endre korában kellett megkezdődni. A hét ősatya jelentőségét abból érthetjük meg teljesen, hogy a nomád törököknél már a kis gyermeknek hibátlanúl kell tudnia közvetlen hét őse, a *hét atya* nevét, mert csak így lehetséges a törzsek, nemek és alosztályaik egymáshoz való viszonyának állandó nyilvántartása. I. Endre korába kell tennünk a *Sarolt* származásáról szóló adat első följegyzését is, a minek nálunk nemcsak egyszerű genealogiai, hanem közjogi fontossága is volt, mert Szent István, mint *fiu-leány* szülötte, az Árpád-házat megillető nagyfejedelmi méltóságon kívül örököse a társfejedelmek jogainak is. Ezért lett a magyarság szemében ő az első király, míg Géza — bár a leghatalmasabb — csak a társfejedelmek egyike. Ezen az erkölcsi alapon, nem pedig erőszakon és jogfosztáson épült fel a magyar monarchia. A somogyi Koppány, Géza özvegyének nőül vételével igyekezett elejét venni, nehogy a társfejedelmek jogai egy kézben egyesüljenek. A tervezett házasság azonban vérfertőzés lett volna s közmegbotránkozást keltett; ennek tulajdonítható, hogy Koppány fölkelése nem vonta maga után a régi rend híveinek általános mo-

Digitized by Google

galmát, s így volt lehetséges, hogy Szent István leverje. A vérfertőzést a régi magyarság felfogása szerint kell magyaráznunk. Azokban a társadalmi szervezetekben, melyekből a magyarság ide szakadt, szigorúan tiltanak minden oly házasságot, melyet valamely férfi saját nemzetségebeli nővel akarna kötni, míg nőági leszármazásnál a legközelebbi vérrokonok is egybekelhetnek. Koppánynak és Géza özvegyének tehát ugyanazon fejedelmi nemzetséghez kellett tartozniok, melyben több más egybehangzó jelenség után a *karchasok* nemzetségét ismerhetjük fel. Ha Koppány a Géza fiutestvérének fia, régi magyar felfogás szerint Géza *öcscse*, nejének pedig a *kisebbik ura* lett volna, nemcsak jogában állott nőül venni *bátyja* özvegyét, hanem egyenesen kötelessége lett volna. A hagyomány tehát egyes vonatkozásaiban is annak az emlékét őrizte meg, hogy István anyja csakis egyik magyar fejedelmi ház szülötte lehetett; a lengyel Athleidát csupán a kései lengyel krónikák félreértése és önkényes magyarázata tette meg első királyunk anyjának.

— A HELYNEVEK MAGYARÁZATA egyike azoknak a tudományos foglalkozásoknak, melyeknél a kutatónak a legkülönfélébb ismeretekre van szüksége, hogy annyira-mennyire is elfogadható eredményt tudjon megállapítani. Alapos históriai, műveltségtörténeti, nyelvészeti és nyelvi ismeretek nélkül a kutatók itt a legképtelenebb eredményekre jutnak, s a laikusoknak sehol oly nagy száma nem dolgozik, mint épen a helynevek magyarázása terén. Sokkal több jóakarattal, mint alapos készültséggel írta meg *Bedeus Gusztáv* is a maga füzetkéjét, melynek címe: *Ortsnamenforschung mit besonderer Berücksichtigung der siebenbürgisch-sächsischen Namen.* (Nagyszeben, 1906.) A szerző azt bizonyítja, hogy a régi dák-korszakbeli helynevek ma is megvannak Erdélyben, sőt magok a községek is fennállanak, csak az eredeti helytől kissé távolabb feküsznek ma. A magyar, sőt a szász helynevek is ezeknek a dák helyneveknek a fordításai. Bedeus az e téren dolgozó magyar és külföldi tudósok kutatásait nem ismeri, sőt még a szászokét sem használja föl. Hunfalvy pl. eleget vitázott a szász *Korrespondenzblatt*-ban Erdélynek oláh *Ardeal* nevéről, de Bedeus erről semmit sem tud; szerinte *Erdély* = *Ardeal* az *ar* (vár) + *deal* (hegy) szavakból ered. Az egész füzetben egy helyes magyarázat sincs, de nem is lehet. A szerző nem tudja, hogy a dák nyelvnek mi a helyzete. A dák nyelv tudvalevőleg egyik nyelvjárása a thrák-phryg indogermán nyelvnek s mint ilyen legközelebbi rokona a litván-szláv nyelvcsoportnak. Helytelen felfogása van a szerzőnek a kelta, a latin nyelvről is. A több igyekezettel, mint tudással megírt füzetben mindössze egyetlen egy jó megjegyzés található. A szerző t. i. nem helyesli az onomatologusoknak azt az eljárását, hogy minden olyan helynévre, melyet nem tudnak megmagyarázni, ráfogják, hogy *személynév* s mint ilyen érthetetlen. (M. J.)

Digitized by Google

— A MAGYAR TULAJDONNEVEK vizsgálata terén fontos segédforrást nyujt két kis füzet, melyet *Katanov N. Th.* szerkesztett. Katanov ugyanis a Radlov-féle *Obrazcy narodnoj literatury tjurskichъ plemjonъ* cz. vállalat [1]) egyes köteteiben található *népies török személyneveket* összegyüjtötte, s betürendbe szedve ily czímmel adta ki: *Alfavitnyj ukazatelь sobstvennychъ imjonъ, vstrječajuščichsja vъ ... tomje Obrazcovъ narodnoj literatury tjurskichъ plemjonъ sobrannych V. V. Radlovym.* Eddig az első és második kötet személynevei jelentek meg (1888) a szentpétervári Akadémia kiadásában. (M. J.)

— A REVUE HISTORIQUE ez évi első füzetében (113. lap) *M. Philippson* azt írja Jorga *Geschichte des rumänischen Volkes* czímű két-kötetes munkájáról, hogy az *Allgemeine Staatengeschichte* gyüjteményes vállalat kiadói súlyos hibát követtek el, midőn Oláhország történetének megírásával Jorga urat bízták meg, és sajnálatos dolognak tartja, hogy oly munka, mint a Jorgáé, belekerülhetett ebbe a sorozatba, mely világszerte (universellement) tudományos jellegéről ismeretes. Ez az ítélet teljesen megegyezik azzal, a mit a *Századok* mult deczember-havi számában mi is közöltünk a bukaresti egyetemi tanár tendentiosus munkájáról. [2])

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1904.

— MITTHEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG. XIII. évf. 1904. I—VI. 57—62. szám.

Az 57-ik szám első helyen *Suško Sándor* tanulmányát hozza, mely *a jezsuita-rendnek lengyelországi letelepüléséről* szól. Az értekező a tartományi zsinatok irataira s Hosius kardinálisnak Canisius Péterrel folytatott levelezésére támaszkodva kimutatja, hogy Lengyelországban az első jezsuita collegium a nevezett kardinális fáradozásai folytán nyílhatott meg. — Utána *Hruševśkyj Mihály* adalékúl *az 1768-iki mozgalmak* (Kolijivščyna) történetéhez, Križanovśkyj Aristarch által a bazilitáknak krisztinopoli archivumában gyüjtött emlékiratokat és leveleket közöl. — *Franko Iván* a franczia befolyás hatása alatt túlfinomodott lengyel nemesség körében lábrakapott félszeg arisztokratikus erkölcsökkel szemben kifejlődött visszahatás vezérharczosáról, *Šaškievič Antalról* és az ő ukrajnai költeményeiről értekezik. Šaškievič egyike volt a lengyel

---

[1]) Megjelent német fordításban is ily czim alatt: *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme.*

[2]) Olv. Kropf Lajos bírálatát, id. h. 938. és köv. ll.

Digitized by Google

felkelések legvitézebb katonáinak; az 1863-iki felkelés után, melyben három fiával vett részt, mint emigráns Galicziában halt meg.

Az 58-ik számban *Suško Sándor* folytatja és befejezi tanulmányát *a jezsuita-rend lengyelországi letelepüléséről*. Ebben a közleményben Canisius Péter jezsuita atyának Lengyelországban tett utazásával foglalkozik, a ki Ferdinánd ajánlólevelével ellátva, mindent elkövetett, hogy a rend számára collegiumot alapítson s a jezsuiták letelepítésének eszméjét megkedveltesse. A püspöki kar azonban nem nagy érdeklődést mutatott Canisius tervei iránt, úgy hogy ez már-már lemondott vágyainak megvalósításáról, midőn a harmadízben egybehívott tridenti zsinaton rendjének több kiváló tagjával megjelenvén, alkalma volt találkozhatni Hosius kardinálissal, a rend régi barátjával, a ki azután módot nyujtott arra, hogy 1565-ben Brunsbergben, megalakult lengyel földön az első jezsuita collegium. — *Teršakovec Mihály* adatokat közöl *Šaškevyč Márk* életrajzához, s függelékül az író hagyatékában talált több költeményt, mesét, leveleket stb. csatol a közleményhez.

Az 59-ik számban *Franko Iván*, folytatva *Szent Kelemen legendájáról* szóló értekezését,[1]) ez alkalommal a nevezett szent ereklyéinek föltalálására vonatkozó legendákat vizsgálja. — *Herasymčuk Bazil* egy történeti tanulmányban *Vyhovśkyj és Chmelnyćkyj György ukrajnai kozák hetmanok* korát rajzolja. A czárok hatalmi törekvéseivel szemben Ukrajna fejedelmei hosszu időn át véres küzdelmek árán védték meg országuk függetlenségét. Vyhovśkyj 1659-ben Konotop mellett a lengyelek és a khán támogatásával fényes győzelmet aratott az orosz czár seregén. A győzelem azonban nem volt kiaknázható, mert az oroszoknak sikerült a szövetségeseket összeveszíteni, a kozákság körében pedig bujtogatással elégületlenséget szítani olyannyira, hogy bár Vyhovśkyj diadalmasan kezdé meg a küzdelmet Moszkva ellen, a harczok viszontagságaitól elgyötört nép ellene fordult és megfosztá őt a hetmanságtól. Helyébe egy tapasztalatlan ifjat, Chmelnyćkyj Györgyöt választották, a kit az orosz ügynököknek sikerült behálózni és oly szerződés aláírására kényszeríteni, mely Ukrajna függetlenségének megsemmisülését vonta maga után. — *Hruševenko Sergius* a Kolijivščyna történetére vonatkozó okiratokat közöl, melyek a kievi kolostorok szerzeteseinek az u. n. hajdamakok mozgalmában való részvételére derítenek világot.

A 60-ik szám *Franko Iván* befejező közleményét adja *Szent Kelemen legendájáról*. — Utána *Domanyćkyj Bazil* a kozákságnak 1591—1603-ig terjedő történetével foglalkozik. Ez időben

[1]) V. ö. *Századok*, 1906. 579. l.

Digitized by Google

kezdenek a kozákok, kik eddig minden szervezet nélkül éltek, rendezettebb viszonyok közé jutni. Elsőben a lengyel királyok foglalkoznak velök. Az organizálás érdeme Zsigmond és Báthory István nevéhez fűződik, kik a kozákokból alakított csapatokat a török, tatár és a moszkvai fejedelmek ellen folytatott háborúkban használták föl. A békés idők beköszöntével azonban ezzel a rakoncátlan néppel magoknak a lengyeleknek gyűlt meg a bajuk, mert a rabláshoz szokott kozákság a lengyel nemesek birtokait kezdte pusztítani. Sok huza-vona után végre az osztrohi herczeg fékezte meg a garázdálkodókat, a miben 600 magyar huszár is támogatta. 1594-ben II. Rudolf igyekszik a kozákok segítségét megnyerni a törökök ellen, s e czélból ügynökei útján tárgyalásokba bocsátkozik a kozák hetmannal. — *Herasymčuk Bazil* folytatja s bevégzi Chmelnyćkyj György hetmanságának történetét. Az általa aláírt szerződés sérelmes lévén a kozákságra, Vyhovśkyj lengyel segítséggel működni kezd Moszkva ellen; de munkája, bár Lengyelország katonákkal is támogatta, nem sok eredménynyel járt. Ukrajna kozákjai többre becsülték a czárok barátságát a lengyel királyokénál s így megtört minden erőfeszítés.

A 61-ik számban *Domanyćkyj Bazil* a kozákság történetét (1591—1603) folytatja. Részletesen szól Rudolf császár ügynökeiről, kiknek feladatuk volt a kozákokat a császár szolgálatába szegődtetni. A kozákok a császártól küldött hadi jelvények, trombiták stb. láttára fölbuzdulván, igyekeztek ugyan megfelelni elvállalt kötelességöknek, de sem a törökkel szövetségben álló tatárokat nem voltak képesek megakadályozni, hogy Magyarországba ne törhessenek, sem valami más, nagyobb jelentőségű sikert nem tudtak elérni. — *Suško Sándor* az egyházi unió előzményeiről írt kritikai tanulmányának fonalát veszi fel újra.[1]) *Herbest Benedek* életének újabb fordulatait ecseteli, majd az ellenreformáczió mozgalmainak ismertetéséhez kezd. A XVI-ik század hatvanas éveiben a reformáczió Lengyelországban is annyira elhatalmasodott, hogy az addig tétlen püspöki kar jónak látta munkához fogni s különösen iskolákat alapítani, melyekből szigorúan katholikus szellemben nevelt nemzedék kerüljön ki. — *Džydžora Iván* újabb adatokat tesz közzé, melyek az orosz hatalomnak Ukrajnához való viszonyát világítják meg 1720—1730 körül. Moszkva észrevétlenül igyekszik a kis-oroszok önkormányzatát elhalászni, s inkább kedvezményekkel, mint erőszakkal nyeri meg a kis-oroszokat a nagy orosz birodalom eszméjének.

A 62-ik számban *Franko Iván* közöl adatokat az u. n. Kolijivščyna történetéhez. — *Domanyćkyj Bazil* befejezi a XVI-ik

[1]) V. ö. *Századok*, 1906. 578—579. ll.

Digitized by Google

század utolsó évtizedében szereplő kozákság történetéből azoknak a kisebb jelentőségű hadműveleteknek elősorolását, melyeket a kozákok Rudolf császár buzdítására a török ellen indítottak. Hogy a kozákok nagyobb győzelmet nem arattak a török hatalom felett, azt a közlemény írója annak tudja be, hogy a császár csak igért pénzt, adni azonban ritkán adott, s így a kozákok azt is, a mit véghezvittek, önszántukból cselekedték. Nemsokára azonban a kozákok ismét Lengyelország ellen fordultak. Keresztül-kasúl barangolva az országot, dúlták a nemesek birtokait, míg végre a király rendeletére hadsereget szerveztek ellenök, s a hol érték, irtották a rablókat. Hosszabb üldözés után sikerült a féktelen népet megzabolázni. Zs. Gy.

UJ KÖNYVEK.

— Album (Rákóczi —). II. Rákóczi Ferencz és kuruczai. Budapest, 1907. Hornyánszky Viktor kny. 2-r. 140 l. Műmellékletekkel és a szövegbe nyomott képekkel.

— Archiv für österreichische Geschichte. Hrg. von der Historischen Kommission der k. Akademie der Wissenschaften. Fünfundneunzigster Band. Wien, 1906. A. Hölder. 8-r. 4, 578 l. Hat genealogiai táblával.

— Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Nákladem domestikálního fondu království českého vydává kommisse k tomu zřízená při královské české společnosti náuk. Redaktor *Josef Kalousek*. Díl XXIII. Rády selské a instrucke hospodářské, 1627—1698. Vydal *Josef Kalousek*. Prága, 1906. 4-r. 2, 600 l. Egy-egy kötet ára 12 kor.

— Badics Ferencz. Kuruczvilág és kuruczköltészet. Budapest, 1906. Athenaeum kny. Kis 4-r. 48 l. Két czímképpel és a szövegbe nyomott képekkel. Ára 1 kor.

— Badics Ferencz. A magyar irodalom története; l. *Beöthy Zsolt*.

— Barbarić (O. Mladen—). Ilocke starine. Palánka, 1906. Kristofek és Blazek kny. Haránt 8-r. 32 l. Szövegképekkel.

— Bató J. Lipót. Adalékok az ó-budai hitközség és chevrák történetéhez. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 65 l. (Különlenyomat a *Magyar-zsidó Szemle* 1906/907 évi folyamából.)

— Békefi Remig. A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Irta —. Budapest, 1907. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. IV, 376 l. Egy térképpel és 142 ábrával. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. Kiadja a M. Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága. Harmadik kötet. Első rész. III-ik szakasz.) Ára 10 kor.

— Békefi Remig. Emlékbeszéd, melyet a budapesti kir. magyar tudomány-egyetem Rákóczi-ünnepélyén 1906 évi okt. hó 29-én mondott —. Budapest, 1907. Egyetemi kny. Nagy 4-r. 12 l.

— Beksics Gusztáv posthumus műve. A szabadelvű párt története. Budapest, 1907. Budapesti Hirlap kny. 8-r. 112 l. Ára 2 kor.

— Benedek Elek. Rákóczi emlékezete. Emlékfüzet az iskolai Rákóczi-ünnepélyek alkalmából. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 13, 2 l. Ára 20 fill.

Digitized by Google

— Beöthy Zsolt. A magyar irodalom története. Képes díszmunka két kötetben. Megindította és vezeti —. Szerkeszti *Badics Ferencz*. I. köt. A legrégibb időktől Kisfaludy Károly felléptéig. Harmadik bőv. kiadás. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. VIII, 923 l. 62 műmellékletel és képpel. Ára ?

— Biographie (Allgemeine Deutsche —). Zweiundfünfzigster Band. Nachträge bis 1899. Linker—Paul. Auf Veranlassung seiner Majestät des Königs von Bayern hrg. durch die hist. Commission bei der kön. Akademie der Wissenschaften. Leipzig, 1906. Dunker und Humblot. 8-r. 4, 795 l.

— Bodányi Ödön. Adatok Zichy Mihály életéről és művészetéről. Szombathely, 1907. Bertalanffy József kny. 8-r. 4, 196 l.

— Bunyitay Vincze. Egyháztörténelmi emlékek ; l. *Emlékek*.

— Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae ; l. *Smičiklas*.

— Csuday Jenő és Létmányi Nándor. Magyarország az Anjouk és utódaik alatt. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 35 l. (Az *Uránia* magyar tudományos egyesület népszerű tudományos felolvasásai, 40.)

— Csuday Jenő és Létmányi Nándor. A Hunyadyak kora. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 28 l. (Az *Uránia* magyar tudományos egyesület népszerű tudományos felolvasásai, 41.)

— Csuday Jenő és Létmányi Nándor. A kuruczok. Budapest, 1907. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 32 l. (Az *Uránia* magyar tudományos egyesület népszerű tudományos felolvasásai, 45.)

— Csuday Jenő és Létmányi Nándor. A nemzeti sülyedés korszaka. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 28 l. (Az *Uránia* magyar tudományos egyesület népszerű tudományos felolvasásai, 43.)

— Csuday Jenő és Létmányi Nándor. A nőkirály és gyermeke. Budapest, 1907. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 30 l. (Az *Uránia* magyar tudományos egyesület népszerű tudományos felolvasásai, 46.)

— Csuday Jenő és Létmányi Nándor. A franczia forradalom és a reakczió kora. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 28 l. (Az *Uránia* magyar tudományos egyesület népszerű tudományos felolvasásai, 48.)

— Csuday Jenő és Létmányi Nándor. Az új Magyarország. Budapest, 1907. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 32 l. (Az *Uránia* magyar tudományos egyesület népszerű tudományos felolvasásai, 49.)

— Csutak Vilmos. Háromszék fölkelése a Rákóczi-szabadságharcz elején. Tanári székfoglaló értekezés. Sepsiszentgyörgy, 1906. Jókai kny. r. t. 8-r. 30 l.

— Cziráky Gyula. Árpád-házi boldog Margit. Élet- és jellemrajz. Kalocsa, 1907. Jurcsó Antal kny. 8-r. 106 l.

— Dăianu E. Biserica lui Bob în Cluj. Kolozsvár, 1906. Carmen kny. 8-r. 53 l. Ára 1 kor. 30 fill.

— Darkó Jenő. Kézirati tanulmányok *Laonikos Chalkondyles* történeti művéhez. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 27 l. (Különlenyomat az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1907 évi folyamából.)

— Dessewffy (Štefan —). II. František Rákóczi. Z nadania pravomocnosti Šarišskej stolici. Preložil *Jan Dobránszky*. Eperjes, 1906. Kósch Árpád kny. 8-r. 40 l.

— Dierauer (Johannes —). Geschichte der Schweizerischen Eidgenossenschaft. III. Bd. 1516—1648. Gotha, 1907. Fr. A. Perthes. 8-r. XVI, 567 l. (Allgemeine Staatengeschichte. Hrg. von *K. Lamprecht*. Erste Abt. Geschichte der europäischen Staaten.)

— Divald Kornél. Szepes vármegye művészeti emlékei. Harmadik rész : Iparművészeti emlékek ; l. *Vajdovszky János*.

Digitized by Google

— DOMANOVSZKY SÁNDOR. Mügeln Henrik német nyelvű krónikája és a Rímes Krónika. Irta ——. Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 41 l. (Különlenyomat a *Századok* 1907 évi folyamából.)

— DRUMÁR JÁNOS. Zenetörténet. II. kötet. Debreczen, 1907. Debreczen szab. kir. város kny. 8-r. 4, 402 l. Ára 6 kor.

— DÚS LÁSZLÓ. Dalmáczia a magyar közjogban. Budapest, 1906. Grill biz. 8-r. 81 l. Ára 1 kor. 50 fill.

— EMLÉKEI (Szepes vármegye művészeti —). Harmadik rész: Iparművészeti emlékek; l. *Divald Kornél* és *Vajdovszky János*.

— EMLÉKEK (Egyháztörténelmi —) a magyarországi hitújítás korából. (Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia.) Szerkesztették *Bunyitay Vincze, Rapaics Rajmond, Karácsonyi János*. Kiadja a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztálya. Harmadik kötet. 1535—1541. Budapest, 1906. Stephaneum kny. Nagy 8-r. 6, 593, 2 l. Ára ?

— ÉVKÖNYV. Kiadja az izr. magyar irodalmi társulat, 1907. Szerkeszti *Bánóczi József*. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 407 l. (Az izr. magyar irodalmi társulat kiadványai, XXIII.)

— FÁBIÁN ZOLTÁN. A nemesdédi ev. ref. egyház története. Kaposvár, 1906. Hagelman Károly kny. 8-r. 77, 2 l. Ára 2 kor.

— FEIER (Die —) des achtzigsten Geburtstages von Theodor von *Sickel*. (Als Manuscript gedruckt.) Wien, 1906. A. Holzhausen. 8-r. 30 l.

— FERDINANDY GÉZA. A magyar alkotmány történelmi fejlődése. A népszerű főiskolán (University extension) tartott előadásai nyomán. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 143 l. (Népszerű főiskola könyvtára, IV.) Ára 2 kor.

— FINÁLY GÁBOR. A római birodalom közigazgatása. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. 23 l. (Különlenyomat az *Uránia* folyóirat 1906 évi 9. számából.)

— FONTES rerum Austriacarum. Österreichische Geschichts-Quellen. Hrg. von der Hist. Komm. der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Zweite Abt. Diplomata et acta. LIX. Bd. l. *Fuchs*.

— FORGÁCH JÓZSEF (Ghymesi és Gácsi gróf —). Szalánczvár eredete és nevezetesebb eseményei. A latin eredeti után kiadják dédunokái: gróf *Forgách László* és gróf *Forgách István* 1906-ban. Mándok, 1906. Silberstein Bernát kny. 8-r. 4, III, 31 l. 14 képmelléklettel és 4 genealogiai táblával.

— FUCHS (Adalbert Fr. —). Urkunden und Regesten zur Geschichte der aufgehobenen Kartause Aggsbach V. O. W. W. Bearbeitet von —. Wien, 1906. A. Hölder. 8-r. XXIX, 442 l. (Fontes rerum Austriacarum. Österreichische Geschichts-Quellen. Zweite Abt. LIX. Bd.)

— GEDEON ENDRE. Beöthy László élete és művei. Budapest, 1906. Nagy Sándor kny. 8-r. 79 l.

— GESCHICHTS-QUELLEN (Österreichische —). Fontes rerum Austriacarum. Hrg. von der Hist. Kommission der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Zweite Abt. Diplomata et acta. LIX. Bd. l. *Fuchs*.

— GRACZA GYÖRGY. Talpra magyar! 1848-iki szabadságharczunk rövid története. A serdültebb ifjuságnak. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 298, 2 l. Számos szövegképpel és műmelléklettel.

— HORVÁTH JÓZSEF. Az 1905/906 évi vármegyei ellenállás története. Budapest, 1907. Wodianer F. és fiai kny. 4-r. 2, IV, 2, 478, 2 l. Ára 15 kor.

— IVÁNYI EDE. Comenius Amos János élete, paedagogiai és egyéb irodalmi munkássága. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 312 l. (Néptanitók Könyvtára, 29—31. füz.) Ára 3 kor.

— JÓSA ANDRÁS. A tisza-szent-mártoni gót templom. Nyiregyháza, 1906. Jóba Elek kny. 8-r. 6 l.

Digitized by Google

— KAINDL (Raimund Friedrich —). Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern. I. Bd. Geschichte der Deutschen in Galizien bis 1772. Gotha, 1907. Fr. A. Perthes. 8-r. XXI, 369 l. Egy térképpel. (Allgemeine Staatengeschichte. Hrg. von *K. Lamprecht.* Dritte Abt. Deutsche Landesgeschichten. Hrg. von *A. Tille.*)

— KAISER (Hans —). Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven von Dr. S. Muller Fz., Dr. J. A. Feith und Dr. R. Fruin Th. Az. Direktoren der Staatsarchive in Utrecht, Groningen und Middelburg. Für deutsche Archivare bearbeitet von —. Mit einem Vorwort von *Wilh. Wiegand.* Leipzig, 1905. Otto Harrassowitz. 8-r. VIII, 136 l.

— KANYARÓ FERENCZ. Dávid Ferencz. Kolozsvár, 1906. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 124 l.

— KARÁCSONYI JÁNOS. Egyháztörténelmi emlékek; l. *Emlékek.*

— KÁROLYI ÁRPÁD. Bocskay és a bécsi béke. Irta —. — Bocskay István fejedelemre és korára vonatkozó egykorú emlékek. Irta *Szendrei János.* Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 42 l. Bocskay arczképével s a szövegbe nyomott képekkel. (A Magyar Történelmi Társulat felolvasásai, IV.) Ára 1 kor.

— KERCHNAWE (Hugó —). Kaiserliche Waffen in Schleswig-Holstein und Jüttland, 1864. Sopron, 1906. Röttig Gusztáv és fia kny. 8-r. 48 l.

— KISS LAJOS. Világtörténelem gimnáziumok és reáliskolák számára. Uj-kor, 1648—1878. A mostani államok politikai földrajzával. Második, az új tantervhez alkalmazott kiadás. III. köt. Sárospatak, 1906. Radil Károly kny. az ev. ref. főiskola betüivel. 8-r. 280 l. Képekkel. (Gimnáziumi Könyvtár, XXIII. kötet.) Ára 2 kor. 50 fill.

— KOMLÓSSY (Franz von —). Das Leben unserer lieben heiligen Elisabeth. Pozsony, 1906. Angermayer Károly kny. 8-r. 51 l.

— KOSSUTH LAJOS hirlapi czikkei. Sajtó alá rendezte *Kossuth Ferencz.* I. köt. 1841—1842. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 6, 484 l. (Kossuth Lajos iratai, XII. kötet.) Ára 10 kor.

— KOVÁCS DEZSŐ. Beniczky Péter élete és költészete. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 40 l.

— KOVÁCS SÁNDOR. A rabszolgaság kora a magyar protestáns egyházban. Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 234, 2 l.

— KUZSINSZKY BÁLINT. Budapest régiségei. Régészeti és történeti évkönyv, IX. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 4-r. 212 l. Számos képpel és melléklettel.

— LAMPRECHT (Karl —). Deutsche Geschichte. Von —. Dritte Abteilung: Neueste Zeit. Zeitalter des subjectiven Seelenlebens. I. Band. Erste u. zweite Hälfte. Freiburg i. B. 1906. Hermann Heyfelder. Kis 8-r. VIII, 302 l., IX, 303—729 l. (Deutsche Geschichte von *Karl Lamprecht.* Der ganzen Reihe VIII/1. 2. Bd.)

— LASZOWSKI (Emilius —). Monumenta historica nobilis communitatis Turopolje olim *Campus Zagrabiensis* dictae. (Povjesni Spomenici plem. općine Turopolja nekoć *Zagrebačko Polje* zvane.) Collegit et sumptibus eiusdem communitatis edidit —. Vol. I. 1225—1466. — Vol. II. 1467—1526. — Vol. III. 1527—1560. Cum suppl. ad vol. I. et II. 1347—1525. Zagrabiae, 1904—1906. A. Scholz. 8-r. XLIV, 529 l., XXXVI, 624 l., XL, 634 l.

Digitized by Google

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1907 évi ápr. hó 18-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak : Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Ballagi Géza, Bánó József, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Császár Elemér, Daniel Gábor, Demkó Kálmán, dr. Domanovszky Sándor, dr. Hodinka Antal, Kollányi Ferencz, dr. Ortvay Tivadar, Pettkó Béla, dr. Váczy János, Varju Elemér, dr. Vécsey Tamás vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyvhitelesítőkül dr. Hodinka Antal és dr. Domanovszky Sándor vál. tagokat kéri fel.

31. Titkár előterjeszti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évd. r. tagokúl 1907-től :* Bányai Elemér dr. hirlapíró Budapesten, Borbély István unit. főgymn. felügyelő tanár Kolozsvárt (mindkettőt aj. Nagy Gyula), Czuberka Alfréd dr. nemzeti muzeumi gyakornok Budapesten (aj. Iványi Béla), Jungerth Mihály a Teréziánumban a magyar jogtörténet helyettes előadója Bécsben (aj. Thallóczy Lajos), Kováts László nemzeti muzeumi segédőr Budapesten, Marton József dr. főgymn. tanár Nagyszombatban (mindkettőt aj. Nagy Gyula), Molnár József gyakorló tanár Budapesten (aj. Loránd Lajos), Pajdussák Máté róm. kath. vicarius Iglón (aj. Berwaldszky Kálmán), Szekfű Gyula dr. nemzeti muzeumi gyakornok Budapesten (aj. Iványi Béla), Virter Ferencz szerkesztő Budapesten (aj. Borovszky Samu), Zolnai Gyula dr. egyetemi tanár Kolozsvárt, a budapesti 1. honvéd gyalogezred tiszti könyvtára, a kis-szebeni kegyes-r. algymnasium (mind a hármat aj. Nagy Gyula).

Megválasztatnak.

Digitized by Google

32. Hodinka Antal dr. vál. tag *Muszka könyvárusok hazánkban* cz. dolgozatát olvassa fel.

A mindvégig odaadó figyelemmel hallgatott felolvasás köszönettel fogadtatik.

33. Titkár előterjeszti a pénztárnoknak az 1907 évi febr. és márcz. hónapokról szóló kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	18,067 kor.	02 fill.
összes kiadás	15,876 »	89 »
maradvány	2,190 kor.	13 fill.
Ehez hozzáadván a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő	17,774 kor.	— fill.
követelést, 1907. márcz. 31-én összesen	19,964 kor.	13 fill.

készpénz állott a társulat rendelkezésére; miből azonban az Első M. Ált. Biztosító Társaság 200 kor. évi adománya kívánságához képest a társaság alapítványához csatolandó, a különleges rendeltetésű Bay Ilona-féle 1000 kor. pedig leszámítandó.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik s az elnökség utasíttatik, hogy a 200 koronán, annak megfelelő névértékben vásároltasson 4%-os koronajáradék-kötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

34. Olvastatik a DMKE palánkai fiókja elnökségének f. hó 10-én kelt beadványa, a fiókegyesület könyvtára számára ajándékozandó társulati kiadványok tárgyában.

A vál. a fiókegyesület kérését a társulat anyagi helyzetére való tekintetből teljesíthetőnek nem találta, de egyúttal szíves tudomására hozza az egyesületnek, hogy a társulatba való belépése esetén a kiadványokat leszállított áron megszerezheti.

Zárt ülésen —

35. a Történelmi Tár,

36. II. Rákóczi Ferencz életrajza,

37. a Bay Ilona úrnőtől adományozott 1000 kor. ügyében intézkedett a választmány.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Hodinka Antal s. k.
vál. tag.

Dr. Domanovszky Sándor s. k.
vál. tag.

Digitized by Google

6. füzet. XLI-ik évfolyam. Junius 15.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

NAGY GYULA

TITKÁR.

1907 ÉVI FOLYAM

VI. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1907.

Digitized by Google

TARTALOM.

Stephanus Ungarus. Irta **Wertner Mór** ..... Lap 481
A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban. Irta **Rejner János** 490
Muzsaji Vitnyédy István. (Harmadik és bef. közl.) Irta **Hörk József** 502
Műveltségtörténeti közlemények. IV. Magyar rabok, magyar bilincsek. (Második és bef. közl.) Irta **Takáts Sándor** 518

Történeti irodalom.

Vértesy Jenő: Kölcsey Ferencz. Ism. **Váczy János** 541
Veress Endre: Carrillo Alfonz jezsuita-atya levelezése és iratai, 1591—1618. Ism. **Márki Sándor** 546
Gustav Turba: Die pragmatische Sanktion. Ism. **Ferdinandy Géza** 551
Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. Ism. **Révész Kálmán** 555
Kempelen Béla: A nemesség. Ism. **Dőry Ferencz** 558
Kovács Dezső: Beniczky Péter élete és költészete. Ism. **Gálos Rezső** 562

Tárcza.

Válasz Károlyi Árpád bírálatára. Irta **Veress Endre** 565
Rhédei László halála napja. Irta **Lukinich Imre** 568
Adalék a Hóra-féle lázadás történetéhez. Közli **Lukinich Imre** 569
Vegyes közlések 570
Szláv történeti szemle. Irta **Ernyey József** 571
A M. Tud. Akadémia történelmi jutalomtételei 574
Uj könyvek 577
Hivatalos Értesítő 581

KÉRELEM.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy **lakásváltoztatásaikat kellő időben, legkésőbb minden hónap 8-ikáig, közvetlenül a titkári hivatalnál (I. Vár: Orsz. Levéltár)** sziveskedjenek bejelenteni, nehogy a kései vagy elmulasztott **bejelentés** miatt füzeteik eltévedjenek.

Reklamációkat csak három hónapon belül vehetünk figyelembe!

Kérjük a történelmi **művek** szerzőit és kiadóit, hogy műveik **és kiadványaik egy-egy példányát** ismertetés végett a Századok szerkesztőségéhez **(I. Vár: Országos Levéltár)** beküldeni szíveskedjenek.

Digitized by Google

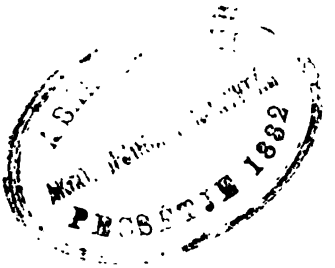

STEPHANUS UNGARUS.

Krakó és Sandomir kapitánya, *Thasso de Vissinburg*[1]) mondja Krakóban, 1294 aug. 1-én kelt oklevelében, hogy *comes Stephanus Ungarus* az ő (t. i. a kapitány) urának a cseh királynak, Krakó és Sandomir herczegének és morva őrgrófnak, a krakói herczegség területén hű szolgálatokat tett és jövőben is fog tenni, miért is a király nevében és megbizásából a nevezett magyarországi István comesnek a sandomiri herczegség területén a Visla folyón túl fekvő két *Wirvitzy* nevű helységet minden tartozékaival és jövedelmeivel együtt úgy adományozza, hogy ezeket örökösei is élvezhessék. A nevezett helységek lakói mentve legyenek minden néven nevezendő és a lengyel jog szerint érvényesíthető fizetésektől, magát Istvánt és az ő kenézeit pedig sem a palatinus, sem a várnagy vagy egyéb hatósági személy, hanem csakis a fejedelem maga vagy az e területen általa kinevezett kapitány legyen jogosítva pecsétes levéllel törvényszéke elé idézni.[2])

Hogy István comes ezután is nagy szolgálatokat tett az említett uralkodónak, bizonyítja Vocco,[3]) Krakó és Sandomir kapitánya, Sandomirban, 1300 márcz. 21-én kiállított oklevelében.[4])

Ez is mondja, hogy »nobilis vir comes Stephanus Ungarus« a krakói kapitányoknak már régóta sok hasznos és hű szolgálatot

---

[1]) Ez nem lengyel hangzású név. Miután a cseh Venczel, az akkori krakói és sandomiri fejedelem, egyúttal morva őrgróf is volt, valószínűnek tartjuk, hogy *Vissinburg* az olmüczi kerületben fekvő *Wiesenberg* nevű helységgel azonos lehetett.

[2]) *Fejér:* Cod. Dipl. VII. 2. 182.

[3]) *Wenzel:* Árpk. Uj Okmt. X. 412.

[4]) A már előbb kiemelt oknál fogva azt hiszszük, hogy *Vocco* kapitány cseh ember lehetett, és akkor nagyon valószínű, hogy neve csehül *Wok* volt. A cseh Rosenberg családban élt akkor II. Wok, kinek testvére Zavis († 1290) az itt szereplő II. Venczel cseh király anyját vette nőül.

Digitized by Google

tett, miért is urának, Venczel cseh királynak, morva őrgrófnak s Krakó és Sandomir herczegének különös parancsára a nevezett István comesnek és örököseinek a Visián, Goricczal szemben, a kőszállítási jogot minden jövedelmeivel adományozza. Ő is (mint 1294-ben Thasso kapitány) az e tájon lakó alattvalókat a lengyel jog szerint fizetendő bármi néven nevezendő vámok és kötelességek alól felmenti. István comesnek és örököseinek jogában áll e *navigium*-ot tetszés szerint elajándékozni, eladni, elcserélni vagy elzálogosítani stb.

Hogy ki volt légyen ezen István comes, azt tudtommal még eddig határozottan senki meg nem fejtette.

* * *

II. Venczel cseh király 1292-ben a krakói fejedelemséget magához ragadta; az egész Lengyelország elnyerésére czélzó törekvései azonban nem sikerültek, úgy hogy hatalma egyelőre csak a krakói és sandomiri fejedelemségekre terjeszkedett ki. Az 1300 év második felében azonban megkapta a lengyel koronát, melyet 1305 jun. 21-én bekövetkezett haláláig megtartott.

Ez a Venczel, anyja Kunigunda révén IV. Béla királyunk dédunokája volt, s így magától érthető, hogy már születésénél fogva a magyar királyi családra és a magyar főurakra nézve nem lehetett teljesen idegen. Ennek legélénkebb jele abban nyilvánult, hogy a magyar rendeknek azon pártja, mely magát »nemzeti«-nek nevezhette, III. András halála után Venczelt kínálta meg a magyar koronával. Tudjuk, hogy Venczel a saját személye számára a koronát el nem fogadta, hanem fiát, szintén Venczelt, küldte Magyarországba, a ki 1304-ig a magyar koronát tényleg viselte. Az erre vonatkozó okirati források oly véknyan csergedeznek, hogy a magyar rendek és Venczel közötti tárgyalások kezdetét nem igen tudjuk a kellő kritikai pontossággal rajzolni, s az ezen ügyben akkor szerepelt főszemélyekről tulajdonképen csak egyetlen egy okirat szól kissé bővebben. Ez pedig Erne bán fia István nádornak 1303 febr. 26-án kiállított oklevele, melyben előadja, hogy a magyar rendek András halála után abban egyeztek meg, hogy Szent István véréből származó uralkodót keressenek, s erre egyhangúlag Venczel cseh és lengyel királynak

Digitized by Google

László nevű fiát szemelték ki. Az e czélra kiküldött követség élén álltak a többi között a Rátold nb. László bán és a Pilis nb. Miklós fia Demeter, az ismeretes pozsonyi és zólyomi főispán. Maga István nádor akkor nem vett személyesen részt a követségben, de az ő képében járt a követekkel egyik tisztje, Ladomér fia István, ki még később is, még mielőtt László, vagyis az ifjabb Venczel megkoronáztatott, Venczel királynál többször járt és tőle a nádornak elég gyakran kitűntetéseket s értékes ajándékokat hozott. Leginkább nyilvánítá azonban Venczel cseh király István nádor iránti hálját azzal, hogy vele sógorsági viszonyba lépett, a mennyiben a nádornak második fia István, és a cseh-lengyel uralkodó családdal rokon bajor herczegnő, *Bavarin* bajor herczeg leánya között házassági frigyet hozott létre,[1]) mely alkalommal Ladomér fia István megint híven szolgált, midőn a legszigorúbb téli időben a menyasszonyt Diósgyőrbe hozta, hol a pompás egybekelést ünnepelték.[2])

Természetes dolog, hogy Venczelnek ezen elismerése és nagyszerű hálanyilvánítása arra vezetendő vissza, hogy fiának magyar királylyá való megválasztatását kizárólag és első sorban István nádornak köszönhette, s így mintegy magától felmerül az a kérdés: mi indíthatta Istvánt arra, hogy a már III. András életében fellépett nápolyi Anjouk trónkövetelésével szemben Venczel cseh király fiáért kelt harczra? Mert az ő pártjának jelszava, hogy csak az Árpádoktól, bár női ágon származó királyfit kell a magyar trónra emelni s hogy e feltételnek legjobban Venczel cseh király felel meg, — nem egyezik a genealogiai valósággal.

Lássuk csak a következő leszármazási táblácskát:

IV. Béla † 1270

V. István † 1272	*Anna*
	f. Rasztiszlav orosz herczeg † 1263/64
Mária † 1313	
f. II. Károly nápolyi király † 1309	
Martell Károly † 1295	*Kunigunda* † 1285
	f. II. Ottokár cseh király † 1278
Róbert Károly	II. Venczel † 1305
	Venczel-László magyar király

[1]) Erről bővebben olv. *Turul*, 1902. 110—111.
[2]) Anjoukori Okmt. I. 51—53.

Digitized by Google

Kitűnik ebből, hogy Róbert Károly IV. Bélának fiától, Venczel pedig leányától származott; továbbá az is, hogy Róbert Károlynak ízenkénti leszármazását női családtag csak egyszer szakítja félbe, holott ez Venczelnél kétszer történik; világos tehát, hogy Róbert Károly trónkövetelése genealogiai szempontból határozottan jogosultabb volt. Ha mármost István nádor mindemellett egész erejét arra fordította, hogy Venczelnek gyengébb jogát győzelemre vigye: világos, hogy őt nem annyira a genealogiai valóság, mint inkább valamely más természetű érdek vezette. Ezt pedig az 1294 és 1300 évi két oklevél világítja meg.

Miután az ez években szerepelt krakó-sandomiri fejedelemben II. Venczel cseh királyra ismerünk; miután az ő krakó-sandomiri helytartója 1294-ben egy István nevű magyar főúrról — csakis ilyenről lehetett szó — azt mondja, hogy Venczelnek sok és nagy szolgálatokat tett, melyek elismeréseül neki a sandomiri kerületben két birtokot adományoz; miután 1300-ban, III. András halála után, ugyanezen magyar főúr Venczeltől a Visztulán[1]) kövek szállítására szabadalmat kap; miután továbbá István nádor maga elismeri, hogy őt Venczel király kitűntetésekkel halmozta el és fiának egy vele rokonságban álló herczegleányt nőül szerzett: kézzelfogható, hogy István nádor nem más, mint a lengyel okiratokban 1294 és 1300-ban szereplő István nevű magyar főúr. Ebből pedig czáfolhatatlanúl tűnik ki, hogy István már 1294 előtt is szoros összeköttetésben állt Venczellel; hogy neki igen jelentékeny szolgálatokat tett; hogy azokért valószínűleg még más, eddig ismeretlen jutalmakat is kapott; hogy a kettőjök között létezett szoros érdekközösség következtében valószínűleg ő volt az, a ki III. Andrásnál 1298-ban a Venczel cseh trónörökös és András leánya Erzsébet között kötendő házasság eszméjét legelőször megpendítette, s hogy ezek után Venczel-Lászlónak a magyar trónra való meghívása elsősorban a II. Venczel és ezen István között már évek óta fennállott összeköttetésre vezethető vissza.

Hátra van még, ezen Istvánról és családjáról egyet-mást elmondanunk, a mint következik.

---

[1]) Az oklevél szerint *Visla*, a mi a *Visztula* folyó lengyel neve.

Digitized by Google

A Bihar megyében törzsökös ősrégi Ákos nemzetségből bizonyos *Erne* származott, kinek atyját és legközelebbi rokonait nem ismerjük. Azt találjuk ugyan 1273 jan. 12-én, hogy a Szatmár megyében, Meggyes és Erdőd között fekvő Hedre nevű helység társbirtokosa János, ezen Erne cognatusa;[1]) azt azonban, vajjon itt nemzetségi vagy sógorsági rokonságról van-e szó? nem tudjuk meghatározni. Ezen Erne a tatárjárás alatt IV. Béla személye körül oly nagy érdemeket szerzett, hogy azóta Bélának egyik legkedveltebb embere lőn és az országnagyok sorában magas állásokra emelkedett.[2]) Utoljára 1274 végén találkozunk vele, midőn másodszor országbíró és a mellett Szatmár megye főispánja volt. Megjegyzendő, hogy már 1248-ban *bán*-nak nevezik, a nélkül, hogy akkori bánságát ismernők; 1273-ban pedig sói és uzorai bán. Számos birtokszerzéseiből csak azt akarjuk kiemelni, hogy 1250-ben mint királyi lovászmester és szolgagyőri főispán a Szatmár-megyei Terebest kapta[3]) és hogy Wenzel Gusztáv néhai tudósunk az ezen adományozásról szóló eredeti oklevelet a Perényi család nagyszőllősi levéltárában látta. Miután Wok krakó-sandomiri kapitánynak 1300-ban kiállított, fentebb már tárgyalt oklevelét Wenzel *ugyanazon levéltárban* találta, ezzel is hatalmas bizonyítékot nyertünk arra nézve, hogy *Stephanus Ungarus* csakis Erne bán fia lehet.

István nevű fia felmerül 1281 máj. 11-én, midőn László királytól a Borsod-megyei Olaszegyház birtokot kapja. Ugyanazon évben Borsod és Gömör megyék főispánja, mely minőségben a Borsod-megyei Peresznyeiekkel csereviszonyba lép. Oda adja nekik az atyja által szerzett Zemplén-megyei Hernádnémetit, melyért az ugyancsak Zemplén-megyei Peresznye és Lubna nevű birtokokat kapja. Megjegyzendő, hogy Peresznyét már Erne bán a dédesi birtok fejében a Peresznyeieknek adta volt. Ugyanazon évben azt találjuk, hogy István a Borsod-megyei Arnót, Szécs, Zsolcza birtokok és a Filtó nevű halas tulajdonosa.[4]) 1284-ben oda adja Borsod megyében fekvő kondói birtokrészét egyik tisztjének, a

[1]) Károlyi Oklt. I. 9.
[2]) Ezekről bővebben olv. *Turul*, 1901. 26.
[3]) *Fejér* id. m. IV. 2. 92—94.
[4]) *Wenzel* id. m. XII. 328. 343. 346.

Digitized by Google

Vasvár megyéből (melynek főispánja 1267-től 1269-ig atyja Erne bán volt) származó Örvényi Herbertnek, ki az ő (t. i. István) zászlaja alatt a Gömör-megyei Gede vára előtt a kunok ellen (1282) és a Vasvár-megyei Borostyánkőnél (1284) harczolt.[1]) Kondót is szerezte Erne bán. Az Aba nb. Finta nádor elleni harczon, melyben István IV. László érdekében vett részt, pórúl járt, a mennyiben egyik hívével, az Ajton nb. Szuhai Alberttel együtt Finta fogságába került, melyből az utóbbi csak 60 márka váltságdíj fejében tudott szabadulni. Kártérítésül átengedi neki István 1287-ben Borsod megyében fekvő ősi birtokát, Fel-Bárczát.[2])

IV. László halála után István III. András pártjához csatlakozott, ki alatt valószínűleg már 1290-ben országos hivatalt viselt. Biztosan csak azt tudjuk, hogy 1293 jul. 11-től 1294 jul. 29-ig a királyné tárnokmestere. 1298—1300-ig, de kétségkivül András haláláig az országbírói hivatalt viselte, mely idő alatt a királynak egyik főembere volt. Azon oklevél, melynek erejével András ezen Istvánnal 1298-ban úgyszólván kölcsönös szövetséget kötött,[3]) eleget tanuskodik róla. 1300-ban kijelenti, hogy fiai: *István, János* és *Jakab* beleegyezésével leányának Anicznak, a Borsa nb. Tamás fia Beke mester nejének, a következő birtokokat adja át: a Szatmár-megyei *Mérk* nevű ősi birtokát, a Bihar-megyei *Alba* nevű szintén ősi birtokát, és az atyja, Erne bán által szerzett Szabolcs-megyei *Böszörménytelek* nevű birtokot.[4])

Egyik itt meg nem nevezett fia, és pedig a legöregebbik, *Miklós*, 1297 nov. 5-én a Gutkeled nb. Bátori Bereczk ellen, kinek nagy károkat okozott, elmarasztaltatott, hogy Szatmár-megyei mérki birtokrészét veszítse;[5]) alább azonban látni fogjuk, hogy Istvánnak a nevezetteken kivül még három fia és egy leánya volt.

III. András halála után Istvánnal és fiával Miklóssal legelőször 1301 jun. 29-én találkozunk, a mikor a nagyváradi konvent, mely őket »nagyságos« czímmel illeti, mindkettőt garázdálkodással vádolja. A Gutkeled nb. Dorog utódai előadják t. i. a nevezett konvent előtt, hogy Erne fia István és ennek fia Miklós

[1]) Hazai Okmt. VI. 311.
[2]) *Wenzel* id. m. XII. 460.
[3]) Hazai Okmt. VI. 431.
[4]) *Wenzel* id. m. X. 378.
[5]) *Wenzel* id. m. XII. 653.

Digitized by Google

már hosszabb idő óta nyilvánvaló ellenségeik, miért is nagy hatalmuk miatt Borsod megyében fekvő palkonyai és tarjáni birtokaikon nem is mernek tartózkodni, ezért a két birtoknak esetleges elfoglalása ellen tiltakoznak.[1])

Minő vezérszerepet játszott István a cseh Venczelnek magyar királylyá történt megválasztásakor, és mi indította őt arra, hogy pártjának figyelmét Venczel felé irányította: már föntebb előadtuk. Itt még csak azt akarjuk kiemelni, hogy Venczel Istvánt valószínűleg mindjárt megkoronáztatása után kinevezte nádornak, a miről azonban okirati bizonyítékunk nincsen. Legelőször nevezi magát nádornak 1303 febr. 26-án, midőn neje Katalin és fiai: István, János, Jakab, *László* és *Gergely* beleegyezésével a már ismert Ladomér fia István nevű tisztjének Borsod megyében fekvő varbói birtokrészét adományozta. Úgy látszik, hogy akkor ünnepelték Diósgyőrött fiának Istvánnak a bajor herczegkisasszonnyal tartott menyegzőjét, melynek pompájáról az erre vonatkozó oklevél is megemlékezik, a mennyiben a jelenvolt előkelő vendégek sorából az Aba nb. Amadé nádort, a Rátold nb. Roland nádort, a Borsa nb. Beke bihari főispánt, István vejét, és a Rátold nb. Dezső gömöri és borsodi főispánt, István úr második leányának vőlegényét is kiemeli. Varbó ősi birtoka, melyből legöregebb fiának Miklósnak az őt illető részt már évekkel azelőtt kiadta.[2]) Ugyanazon évi máj. 5-én inti őt Venczel, hogy az egri káptalan tulajdonát, Csepest és Bubent, szénhalmi birtokához erőszakkal ne csatolja.[3]) 1304 ápr. 5-én neje és fiai beleegyezésével a Tisza-mentén levő Sörény nevű halastavát a diósgyőri szerzeteseknek adományozta. Ebben az oklevélben *Borsodi*-nak nevezi magát; fiai sorából itt hiányzik István, de van még egy *Fülöp* nevű fia említve.[4]) Ugyanazon évben kijelenti, hogy az atyja, Erne bán által szerzett Nógrád- és Borsod-megyei Felszele, Hegy és Hidegkút nevű birtokokat vejének, a Rátold nb. Dezsőnek örök birtokába bocsátja.[5]) — Midőn ugyanez évben Zemplén

[1]) Zichy Okmt. I. 103.
[2]) Anjoukori Okmt. I. 54.
[3]) *Fejér* id. m. VIII. 1. 117.
[4]) Anjoukori Okmt. I. 76.
[5]) Ezen adománylevelet Dezső özvegye 1322-ben az egri káptalannal átiratja. Anjoukori Okmt. I. 89. 90.

Digitized by Google

megyében szerzett Poga nevű birtokát egyik tisztjének, Gyécsa fia Gergelynek adományozza, ezt azzal indokolja, hogy ez neki valamikor *Csehországban,* mikor nagy szűkében volt a pénznek, száz márka finom ezüstöt adott kölcsön. Ezen oklevélben fiai közül Miklóst és Fülöpöt nem találjuk említve.[1]) 1307 szept. 3-án István már Károly király híve, s így magától értetik, hogy azon országnagyok között, kik Károlyt ugyanazon évi okt. 10-én Rákoson királyúl elismerik, őt is és fiát Miklós *vajdát* is ott találjuk.[2]) Utolsó nyomára 1315-ben akadunk, midőn nejével együtt a diósgyőri pálosoknak Borsod-megyében fekvő Csenyék és Papréte nevű birtokait és a Filtó nevű halastavat (ez utóbbit újra) adományozza.[3]) Úgy látszik, hogy 1315 táján meghalt.

Fiai a velök sógorságban álló Borsa nb. Kopasz Jakab lázadásában részt vévén, hűtlenségbe estek. Károly király kijelenti 1318 febr. 19-én, hogy Erne fia István fiainak Szatmár megyében fekvő mérki birtokát, hűtlenségük miatt, a Gutkeled nb. Bátori Jánosnak adományozza. Ugyanazon okból adja 1319 decz. 27-én Heves-megyei Taksony nevű birtokukat az Aba nb. Kompold fia Péternek. Okt. 2-án Debreczeni Dózsa kapja Ujvár (Diós-Győr) nevű várukat, melyhez a következő Borsod-megyei birtokok tartoztak: Kisgyöröd, Emőd, String, Tulvosd, Mohi, Csécsi, Örös, Szederkény, Adolmány, Lövő, Szelpest, Kisfalu és Szalonta. Ugyanezen Dózsa kapta 1322 előtt a Bihar-megyei Erne fia István Pályi nevű birtokát is, Béli Laczk pedig 1324 ápr. 28-án a Borsod megyében fekvő Isztreng és Aranyos nevű birtokokat.[4]) Azóta nyomuk vész, és több mint valószínű, hogy Cseh- vagy Lengyelországba menekültek. Utódaikat nem ismerjük.

* * *

Miután István nádor birtokai Magyarország északkeleti részén feküdtek, természetesnek találhatjuk, hogy a cseh Venczel őt Lengyelországban fekvő birtokokkal ajándékozta meg. Sandomir, mely valamikor az orosz Lengyelországban külön kormány-

[1]) Anjoukori Okmt. I. 91.
[2]) U. o. 133. *Fejér* id. m. VIII. 1. 221.
[3]) *Fejér* id. m. VIII. 6. 34.
[4]) Anjoukori Okmt. I. 457. II. 131. — Zichy Okmt. I. 171.

Digitized by Google

kerület volt, jelenleg a radomi kormánykerületben fekszik, és így azt hiszszük, hogy az 1294 évi *Wirvitzy* talán a Radom város táján még ma is létező *Wierzbica* nevű helységgel egy. Az 1300-ban említett *Goric* — úgy mint Wirvitzy — szintén a Viaztula mentén feküdt; e néven azonban ma már nem akadunk reá. De majdnem bizonyossággal mondhatjuk, hogy *Goric* a Ropa mentén, Gácsország nyugati részén elterülő *Gorlice* helységgel azonos.

Wertner Mór.

Digitized by Google

A MAGÁN KEGYÚRI JOG HAZÁNKBAN A KÖZÉPKORBAN.*)

Az egyházjog történelme — a hosszu fejlődés daczára — még mindig írójára vár. Sőt az egyház jogi intézményeinek az egyes országokban végbemenő particularis fejlődése sem tudta megtalálni történetíróit. Még az oly nagy szorgalommal és annyi munkáskézzel dolgozó német tudomány is csak Loening Edgárnak a Merowingok korán túl nem menő — bár különben értékes — kísérletét képes e részben felmutatni. Kétségtelen azonban, hogy ott, valamint a román nemzeteknél, főleg ma, sok történik az egyes intézmények felderítése s azok fejlődése és dogmatikája történelmének megírása érdekében.

A magyarországi fejlemények tudományos történelmi feldolgozása terén csak az egyház némely jogintézményének — így a házasság, párbér, kegyúri jognak — egyes oldalaira s egyes kérdéseire vonatkozó nehány specialis munkálat az, mely tekintetbe jöhet.

Pedig az egyházjog magyarországi particularis kialakulásának, akár egyes intézményei magyarországi alakulatainak, történelmi mivoltukban s a fejlődés menetében való megismerése és megismertetése, valamint dogmatikájuk történelmének — jogászi felfogással gondolkozó történész, vagy történelmileg művelt jogász keze által való — feltárása fontosabb feladat, mint a példaképen említett nemzeteknél lefolyó particularis fejlődés különleges feldolgozása.

Mert az egyház jogi intézményeinek akár a román, akár a germán nemzetek körében végbemenő kialakulása s lefolyó történelme igen sok részében csak az egyetemes fejlődésnek oly része, a melynek lényege ezen egyetemes fejlődésből és annak eredményeiből nyer sok felvilágosítást.

---

*) *Kollányi Ferencz:* A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban. Székfoglaló (értekezés). Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 298 l.

Digitized by Google

Ezzel szemben a magyarországi fejlődés, történelmileg az egyházjogi intézmények kialakulásának már előrehaladott korával veszi kezdetét; e mellett az egyetemes fejlődés menetébe — legalább eddigi ismereteink szerint — befolyásoló hatással nem nyult bele s ezért bizonyos különállásban jelenik meg és vehető tekintetbe.

Ez ugyan nem jelenti azt, hogy ezen jogterület teljesen önálló s az egyetemes fejlődéstől független eredményeket termelt volna, a melyek ha nem hatottak is vissza befolyásoló és átalakító erővel az egyetemes fejlődésre, önmagukban véve mégis önálló külön egyházjogot s teljesen új alakulatokat, vagy legalább az intézményeknek teljesen új formatióit jelentenék és tanusítanák.

Az új egyházterület különleges jogi, socialis és egyéb viszonyai, a magyar királynak az egyház bevezetése, alapítása s az útban álló akadályok leküzdése és az egyház szervezése körüli tevékenysége, természetszerűleg eredményeztek ugyan különleges jogi felfogást és különös alakulatokat, a melyek épen azért nyerték ezen specifikus jellegüket, mert az új jogi felfogás és új jogi helyzet kifolyásaképen módosítások, eltérések és változtatások járultak a készen átvett jogintézményekhez és azoknak készen átvett fejleményeihez; míg más jogterületeken — így pl. a germán országokban és népeknél — ezeknek különleges viszonyai, az általuk követelt alakulásokat az egyházjog egyetemes fejlődésébe vitték bele s az általánosító és egyetemes fejlődés elemeivé, részévé tették.

A fejlődés ezen ellentétes irányai adják annak magyarázatát, hogy miért van a magyarországi particularis egyházjogi fejlődésnek sok specialis vonása; míg ezzel szemben a román vagy a germán jogfejlődés magának az egyetemes egyházjogi jogfejlődésnek egy-egy külön szakaszaként jelentkezik; — úgy hogy *Stutz* az egyetemes egyházjogi jogfejlődésben Konstantin császártól Martell Károlyig és Liutprandig egyenesen a római, innen pedig a wormsi concordatumig vagy III. Sándor pápáig a germán egyházjog időszakáról beszél.

De a magyar jogfejlődésnek ezen jellege még sem igazolja a nálunk uralkodónak mondható azon felfogást, mely az egyes intézmények körül érvényesülő eltéréseket, módosulásokat és specifikus vonásokat túlságosan általánosítja s az egyes intézmények lényegét átalakító elemeknek tekinti és ez alapon »számos oly »sajátos magyar jogintézményt« lát, »a melynek hasonmását a többi európai államban nem találjuk.«

Ezen uralkodó felfogás tévedéseinek több oka közül elég itt felemlíteni azt, hogy a magyar apostoli király főkegyúri

Digitized by Google

jogának, illetőleg e jog körének felfogása és tudományos kezelése tekintetében még mindig hiányzik a megbízható kritikai alapvetés s ennek következtében e jogkör tartalmának elfogadható megállapítása vagy legalább formális elhatárolása; a minek viszont egyik határozó oka, a tudományos kezelést, a kutatást és feldolgozást vezető s irányító azon felfogás, mely igen sokszor úgy tekinti az egyház jogintézményeinek s általában jogrendszerének a magyarok megtérése és az egyházba lépése idején széles universalitással folyó s az egyház által egybefoglalt népekre és országokra alkalmazott s részben azokkal kölcsönhatásban álló fejlődését, mintha az érintetlenül hagyta volna a magyarországi jogi alakulások önálló menetét, vagy megállott volna ezen önálló fejlődés menetének útjával szemben.

Igaz ugyan, hogy a kutató gondolkodás már korábban is rátalált és rá is mutatott egyes magyar jogi alakulatoknak és ezzel kapcsolatban egyes egyházi jogintézményekre vonatkozó magyar jogi szabályozásnak — az egyetemes fejlődés köréből vett — közvetetlen forrásaira vagy alapúl szolgáló mintáira és ily irányban már korábban is igyekezett feltárni a magyarországi jogfejlődésnek az egyetemes fejlődés menetébe belekapcsolódó vagy — helyesebben szólva — abból kiágazó, de azzal szoros összeköttetésben és kapcsolatban maradó útját és eredményeit, — ez azonban az egész magyarországi egyházjogi fejlődésnek és jogrendszernek elfogulatlan megértésére vezető alapgondolatok tisztázása és érvényesítése szempontjából még nem tudott átalakító hatást gyakorolni az említett uralkodó felfogással szemben, épen azért, mert a fejlődés ezen irányelvei és vezető alapgondolatai nem nyernek kellő kifejtést és kifejezést az itt szóba jövő munkálatokban.

Ezek kiegészítése és pótlásaképen eredményesebb és átalakító hatást gyakorolni van hivatva az uralkodó felfogással szemben Kollányinak a hazai magán kegyúri jog középkori történelmével foglalkozó könyve.

A magán kegyúri jogra nézve ugyanis az uralkodó felfogás szintén oly szoros kapcsolatot lát és állít az apostoli magyar király főkegyúri jogával, hogy annak gyökerét ezen főkegyúri jogkörbe helyezi el.

Kollányi erre vonatkozólag a közös jogi alapon álló, az általános, egyetemes királyi kegyuraságot tanító felfogásnak három eltérő magyarázatát közli és ismerteti.

Ezek egyike [1]) szerint a magyar királyok a Szent Istvánról

[1]) *Timon Ákos:* A városi kegyuraság Magyarországon. — A legfőbb kegyúri jog. — Magyar alkotmány- és jogtörténet.

Digitized by Google

utódaira is átszállott apostoli követség alapján voltak valamennyi magyar egyháznak kegyurai; mert a magyar király akkor is, midőn az apostoli követségből folyó jogainak egy részét már elvesztette, valamennyi egyháznak és egyházi intézetnek kegyura maradt; a melylyel szemben a másik nézet [1]) nem fogadja el ezen magyarázat alapgondolatát, azt, hogy az apostoli követség Szent Istvánról utódaira átszállott volna; e helyett azon állításra alapítja nézetét, hogy az Árpád-házbeli királyok udvaránál az a felfogás volt uralkodó, hogy a királyi kegyuraság jogai és kötelességei nem szorítkoznak azon egyházakra és javadalmakra, melyeket a királyok alapítottak, s az ezen alapon igénybe vett rendelkezési jogot a királyok a szentszék tudtával és beleegyezésével gyakorolták.

A Kollányinál közölt harmadik magyarázati kisérlet pedig [2]) a pápai felhatalmazás vagy beleegyezés és hozzájárulás gondolatának félretételével, több belső okban keresi ezen főkegyúri jognak, illetőleg gyakorlatának alapját és indokolását; így lehetségesnek tartja, hogy kezdetben, a magyarok által el nem vetett hagyományok, s ezek között azon pogány gondolkodásmód érvényesülése vezetett ezen gyakorlatra, mely szerint az államfő a vallásnak is elismert feje és intézője; ezenkívül sok bizonyítékot lát a mellett, hogy az első király a velenczei hittérítők útján mintát vett jogainak megállapítására a velenczei dogék azon kiváltságaiból, melyeket mi főkegyúri jognak és apostoli kiváltságnak nevezünk; végül a pogányságnak a keresztyénséggel vívott küzdelme szükségessé is tette ezen jogot, illetőleg annak gyakorlatát, mert nem hiszi lehetségesnek azt, hogy ezen jogkör nélkül a keresztyénség oly erős gyökeret vert volna, mint a minőt vert az első századokban.

Mindezen eltérő magyarázatok végczélja: az ország minden egyházára s egyházi intézetére kiterjedő általános, egyetemes kegyúri jognak igazolása és bizonyítása.

A közös alapként felvett királyi főkegyúri jognak, a tényleg létező és jelentkező magán kegyúri joghoz való viszonyára nézve szintén közös azon álláspont és jogi eredmény megállapítása, hogy ezen főkegyúri jog a közös alap, a forrás, a gyökér; magánszemély nem szerezhet másként kegyúri jogot, csak a király akaratából vagy akaratával, s magán kegyúri jog nem is keletkezhetik másként, mint királyi akaratból; és viszont ily módon bármely egyház, monostor, egyházi intézet vagy javadalom felett

---

[1]) *Fraknói Vilmos:* A magyar királyi kegyúri jog szent Istvántól Mária Teréziáig.

[2]) *Mihálovics Ede:* A kegyúri jog különös tekintettel hazánkra.

Digitized by Google

— minden más ténykedés, szolgáltatás és jogalap nélkül — szerezhető is magán kegyúri jog, miután minden egyház, egyházi intézet és javadalom kegyura a magyar apostoli király, illetőleg a fent érintett magyarázati kisérletek egy része szerint egyszerűen a magyar király.

Természetes, hogy az ilyen felfogásnak és tanításnak dogmatikus tétel formájában való megállapítása, sőt esetleg kifejlődése is lehetséges akár aprioristikus feltevések, akár a történelmi tények félreértése alapján; de az is kétségtelen, hogy ezen dogmatikus tétel — a konkrét történelmi fejlődés adataival való szembeállítás nélkül is — szükségszerűleg beleütközik számos komoly, határozó jellegű megfontolásba s jogi és tényleges ellenmondásba.

Igy mindjárt magának a magán kegyúri jognak, mint egyházi jogintézménynek lényegébe ütköznék annak a feltevése, hogy valakit — itt a magyar királyt — minden egyházra s minden egyházi intézetre és javadalomra nézve a kegyúri jog megillessen, tekintet nélkül arra, hogy azon egyházat, egyházi intézetet ki alapította, ki létesítette; és viszont másfelől a tulajdonképeni alapítót meg épen ne illethesse meg a kegyúri jog, hacsak a király ezt az ő részére nem engedélyezi.

Ez lehet a magyarázata annak, hogy pl. Mihalovics — a kinek magyarázati kisérlete szerint a magyar király mint államfő és egyházszervező által ezen minőségében igénybe vett jogkört képez a magán kegyúri jognak is forrását képező főkegyúri jog — nem bir elzárkózni azon megfontolás elől, hogy a magán kegyúri jog eredeti forrásának állított királyi engedélyezés, adományozás, nem tekinthető másnak, mint jog-átvivő *translatorius* ajándékozásnak, a már létező jog donatiojának, tehát nem teremti meg, nem létesíti azt, mint pl. a közönséges egyházjog értelmében a pápa tehetné.

Természetes, hogy ezen egyházjogi álláspont érvényesítését logikailag viszont azon tételnek kell megelőznie, hogy minden királyi adományozás tárgyát képező kegyúri jog az egyház által elismert valamely jogczímen már létezett.

Mihalovics munkájában — az ismertetett magyarázati kisérlettel ellentétben — tényleg ezen gondolat látszik érvényesülni; mert ő csak addig beszél arról, hogy kizárólag királyi engedélyezés és adományozás által lehet magán kegyúri jogot szerezni, míg a nemesek nem szerezhettek földesúri jogokat; mert mikor már mint földesurak intézkedtek, egyházak és plebániák alapítása által is szerezhettek kegyúri jogot; épen úgy, mint az külföldön szerezhető volt.

Itt tehát a magán kegyúri jognak, mint egyházi jogintéz-

Digitized by Google

ménynek lényege vezetett — legalább a későbbi időkre nézve — helyes állásfoglaláshoz; habár ez tulajdonképen nincs öszhangban a kifejezett alapgondolattal s az átmenetet nem magyarázza meg és nem igazolja, vagy fölöslegesnek tünteti fel az egész magyarázati kisérletet.

Komolyabb kifogásokba ütközik az a tanítás, mely szerint a magán kegyúri jognak forrása az általános, egyetemes királyi vagy apostoli királyi kegyúri jog, pápai adományozáson, engedélyezésen vagy pápai beleegyezés által való megerősítésen alapuló jogkör vagy joggyakorlat lenne; mert a kegyúri jog pápai adományozása, engedélyezése vagy elismerése soha ily alakban nem jelentkezett és a fejlődés tényleges történeti menetének körében nem is jelentkezhetett; habár elvileg nincs is kizárva annak lehetősége, szem előtt tartva azon elvi lehetőséget, hogy a pápa az egész intézményt megváltoztathatja vagy meg is szüntetheti.

E mellett a szóban levő tanítás nem tudja magyarázatát s igazolását adni annak, hogy később mikor, miért és mi által veszteté el a magyar király az ő általános, egyetemes, az országban létező és keletkezendő minden egyházra és egyházi intézetre vonatkozó s az ismertetett tartalommal bíró kegyúri jogát?

Hiszen később pozitiv jogszabályokban is láthatjuk annak igazolását, hogy magán személyek magán alapítás alapján s más törvényes és jogos címen is szerezhetnek és bírhatnak kegyúri jogot, nemcsak királyi adományozásból, — itt már létező kegyúri jognak adományozását értve alatta.

Ha tehát az előrebocsátott észrevételek és megfontolások figyelembevételével, a magán kegyúri jog hazai történelmének concret vizsgálata nélkül tekintjük is annak az általános, egyetemes királyi kegyúri joghoz való viszonyára vonatkozólag felállított tanításokat és magyarázatokat, lehetetlen nem látni, hogy mint dogmatikus tétel sem lehet indokolt és igazolt azon tétel és tanítás, mely szerint minden magán kegyúri jognak gyökere és forrása az általános, egyetemes királyi kegyúri jog, illetőleg a királyi vagy apostoli királyi főkegyúri jog.

Ez lehet az oka annak, hogy az uralkodó felfogás hívei azt is szükségesnek látják tanítani, hogy az első századokban, a földesúri hatalom kifejlődéséig, az országban minden egyházat tényleg a király alapított, a minek classikus bizonyítéka gyanánt Verbőczy Hármaskönyve (I. R. 11. cz.) szerepel.

Szent István decretumai ugyan már mást tanusítanak, midőn (II. 34. fej.) azt rendelik, hogy minden tíz község építsen templomot és szolgáltassa a megállapított szükséges *dos*-t; míg a királynak — ezen rendelés szerint az ekként létesítendő, alapí-

Digitized by Google

tandó templomok részére — csak a ruhákról, papi öltözetekről és oltártakarókról kellett gondoskodnia.

Erre azonban a rendelkezés gyakorlati érvényesülésének történelmi vizsgálata nélkül itt nem kívánunk nagyobb súlyt fektetni. De arra viszont súlyt kell helyezni, hogy Verbóczy tanúságtétele ezen kérdésben épen csak a doctrinális tétel kialakulása szempontjából jöhetne tekintetbe, a mire Kollányi is utal, ha egyáltalában az egyetemes királyi kegyúri jogról s annak a magán kegyúri joghoz való viszonyáról szólana.

Mert hiszen Verbóczy munkája nem történelmi tények forrása és hiteles bizonyítéka, hanem a szokás útján létesült és szokással megerősített jogok, jogtételek és jogelvek könyve, a melylyel szemben még akkor is helye lehetne azon történelmi tény bizonyításának, hogy valósággal az ország nem minden egyházát alapította a magyar király, ha Verbóczy az ő tételével egyenesen az egyetemes királyi kegyúri jogot s annak, illetőleg a főkegyúri jognak a magánkegyúri jogra nézve forrás minőségét akarta volna támogatni és igazolni, — a miről különben szó sem lehet.

Azonban nemcsak ezen a ponton, hanem általában is a leghatározottabban beleütköznek a történelmi fejlődés menete s annak adatai az uralkodó felfogásba.

Részben ezen megfontolások kényszerítettek arra, hogy az uralkodó felfogással szemben már hosszu évek óta az ellenkező álláspontot foglaljam el a tanszéken és képviseljem az egyetemi tanításban.

E részben támogatást találtam azon vitában, melyet Knauz Nándor folytatott volt Rimély Károlylyal, a pozsonyi prépostság története kérdésében 1880-ban, az *Uj Magyar Sion*-ban.

Ezen vitának Knauz által megállapított és történelmi adatokra támaszkodó eredményei közül a magán kegyúri jogra vonatkozólag itt csak azt kívánom kiemelni, a melyben Knauz megállapítja, hogy »királyaink is csak alapítói czímen bírták e jogokat s ennélfogva e jog csak az általuk alapított u. n. királyi és a koronára szállt egyházakra terjedt; kegyúri jogot a nem királyi egyházak felett nem gyakoroltak, sőt abba be sem is keveredtek, csak ha a patronusok közti perlekedést kellett elintézni, vagy a birtokcserét helybenhagyni; azt azonban nem kegyúri, hanem királyi jogaiknál fogva tették«; s viszont a magánosok és családok által alapított »nem királyi egyházak patronusai ugyanily jogokkal bírtak, mint a királyok a királyi egyházak felett; s az alapító családok épen olyan, sőt majdnem nagyobb jogokat is gyakoroltak.« Knauz eredményei kétségtelenül értékesek; az egész kérdésnek teljes, rendszeres feldolgozását azonban Kollányi könyve nyujtja először.

Digitized by Google

Kollányi könyve különben is értékes és kiváló jelensége az ezen megbeszélés bevezető soraiban oly fontosnak jelzett azon munkának, melynek feladata az egyház jogi intézményeinek magyarországi fejlődését tisztázni és felderíteni.

Ezen feladatra való tekintettel ki kell emelnünk azt, hogy Kollányi vagy külön jogászi felfogást is vitt bele munkájába, vagy a történész itt a jogászi szempontokat jogászilag volt képes megérteni és értékelni.

Ennek tulajdoníthatjuk a kérdésnek belehelyezését azon általános fejlődés menetébe, mely a germán népektől s a germán felfogásból kiindulva, a kegyúri jognak addigi — túlnyomólag egyházi kegyen, egyházi engedélyezésen alapuló — jellegét és fejlődési irányát átalakítja.

Kollányi, az uralkodó felfogástól és elővéleménytől menten, arra az eredményre jut, hogy az egyház kebelébe lépő Magyarországban is megvan a mai kegyúri jog előzményét képező azon jogintézmény, mely az egyházhoz tartozó más népeknél és országokban kialakult. És igen természetesnek látszik, — a mit Kollányi adatokkal igazol — hogy ezen jogintézményre vonatkozólag is azon formákat és alakulatokat, részben azon felfogást kell itt találnunk, a melyet az egyház jogi intézményei tekintetében mintául és forrásul szolgáló népeknél találunk.

Hiszen a kegyúri jog intézményénél is gondolnunk kell arra, hogy a kezdet kezdetén levő egyház, melynek az egyház intézményeivel és szellemével ismerős saját közegei, szervei alig lehettek, maga nem teremthetett máshol nem ismert, önálló és kizárólagosan magyar egyházi jogintézményeket, nem hozhatta létre azoknak másutt ismeretlen alakulatait.

Az akkori kor felfogása mellett és alakulatai között érthető és épen nem lehetetlen, hogy az uralkodó, a térítő, az apostol, az egyházat szervező, püspökségeket alapító király jogot nyerjen arra, hogy a püspökségeket collatio erejével betöltse; azonban az már nehezen érthető és nehezen képzelhető, hogy a magánosok és egyes családok által saját birtokaikon, saját vagyoni erejükből emelt templomok, egyházi intézetek felett a fejedelem, a király gyakorolja és csak ő engedélyezhesse szabad tetszése szerint azokat a jogokat, melyeket az egyházban — melynek kebelébe az ország épen belépett — az alapító saját jogán követel magának. Ez ellenkeznék a kor egyik alapfelfogásával.

És Kollányi épen azt mutatja meg, hogy a magán kegyúri jognak akkori alakulata Magyarországon is azon tulajdonjogi felfogással van összenőve, mely az egyházban — annak egyes részeitől eltekintve — a germán birtokviszonyok és tulajdonjogi felfogás alapján akkor irányadó hatást gyakorolt.

Digitized by Google

A germán jogfejlődés egész területére nézve teljes világosságba van helyezve és érvényesülésében is be van mutatva[1]) azon tulajdonjogi felfogás, a melyből folynak a patronatusszerű jogosítványok, a mai kegyúri jognak mint egységes jogintézménynek azon korbeli előzményei. Wahrmund pedig[2]) az ausztriai jogterületre határolt körre nézve összefüggő és rendreszeres képét adja az ezen tulajdonjogi felfogással kapcsolatos fejlődésnek, tehát concretebben mutathatja be azon intézménynek jogalapját, jogi jellegét és tartalmát.

Hogy azután ezen germán tulajdonjogi felfogás, a templomokra alkalmazva, oly specifikus és nagyjelentőségű jelleggel bírt-e, a milyet *Stutz Ulrich* az általa használt *Eigenkirche* fogalmával összekapcsol; annak eldöntése nélkül is kétségtelen, hogy maga az *Eigenkirche* kifejezés igen alkalmas az alapúl szolgáló jogi helyzet s az akkor érvényesülő jogosítványok jogalapjának jellemző kifejezésére, valamint a forrásokban használt ide vonatkozó kifejezések — pl. ecclesia mea, ecclesia juris nostri, ecclesia meae ditionis ac proprietatis stb. — megfelelő visszaadására.

Mindezekben a kegyúri jog kialakulására nézve oly nagyjelentőségű germán tulajdonjogi felfogás és annak érvényesülése jut kifejezésre.

Kollányi könyvében annak történelmi feltárását és igazolását látjuk, — még pedig eddig nem ismert teljességben s határozott és öntudatos formulázásban — hogy a magán kegyúri jognak hazai középkori történelme azon fejlődési menetbe esik, melyet *a kegyúri jog germánjogi előzményei* néven ismerünk.

Ezen történelmileg igazolt elvi alapról mutatja be Kollányi a magán kegyúri jogot hazánkban a középkorban.

Az erre vonatkozó rendszeres összefoglaló feldolgozás kiterjed a magán kegyúri jognak magánosok részéről eredeti módon történő szerzésére, valamint a létező kegyúri jognak átruházására s ennek körében a királyi adományozás által való átruházásra; tárgyalja a városi kegyúri jognak eredetét, kapcsolatban a kegyúri jognak egyes községekre való átruházása kérdésével; kiterjeszkedik a kegyúri jognak az egyházi testületek, képtalanok, szerzetes monostorok részéről történő megszerzésére s az *incorporatio* intézményének tárgyalására. Továbbá foglalkozik ezen munka a királyi kegyúri joggal s az egyetemes királyi kegyúri jog czímén fennálló nézetekkel és tanításokkal. Bemutatja ezen-

---

[1]) Olv. pl. *Hinschius* »System des katholischen Kirchenrechts« cz. munkájában.

[2]) *Ludwig Wahrmund:* Das Kirchenpatronatrecht und seine Entwickelung in Österreich (1894).

Digitized by Google

kívül a kegyúri jog azon korbeli tartalmát képező jogosítványokat és kötelességeket, végül kiterjeszkedik a kegyúri perekre.

Ez alkalommal a tárgy minden részletére kiterjedő eredményeknek csak rövid jelzésére szorítkozhatom.

A munka legfőbb eredménye annak történelmileg igazolt megállapítása, hogy nemes birtokosok az általuk művelés alá vett ingatlanon templomokat s más egyházi intézeteket alapítottak, a melyeket *ecclesia sua, ecclesia propria, monasterium suum, claustrum suum* kifejezésekkel neveznek; ezen templomok s egyházi intézetek felett az alapításból folyó jogokat, a patronatus-szerű jogokat, a birtok épen oly haszonhajtó jogosítványának tekintették, mint a birtokkal kapcsolatos egyéb haszonvételeket.

A nemes birtokosok a birtokaikon alapított egyházakkal úgy rendelkeztek, mint a magántulajdonukat képező birtokkal s annak haszonvételeivel; a kegyúri jogot — az egyházhoz hasonlóan — a birtokkal együtt öröklik, egymás között felosztják, áruba bocsátják, cserébe, zálogba adják; egyáltalában a kegyúri jogot át lehetett ruházni azon szabályok szerint, a melyek szerint a szabad birtok vagy annak haszonvétele átruházható volt.

Az ily átruházáshoz az egyházi hatóság jóváhagyására nem volt szükség, illetőleg ily jóváhagyást nem kértek.

A királyi beleegyezés szintén szükségtelen volt a szabad birtokon létező egyházra vonatkozó ily jogok átruházásához; mindamellett egyesek mégis kieszközölték az átruházás királyi megerősítését, azért, hogy megtámadhatatlanná tegyék.

A királyt — a magánosokhoz, a birtokos nemesekhez hasonlóan — szintén csak alapítás vagy létező kegyúri jogoknak átruházása, illetőleg átháramlása alapján illethette meg ily magán kegyúri jog; a minek megfelelőleg királyainknál háromféle kegyúri jogot különböztethetünk meg: ú. m: az eredeti királyi alapításon nyugvó u. n: királyi egyházak kegyuraságát; azután az ehez hasonlóan szintén királyi egyházra vonatkozó kegyúri jognak tekintett azon kegyúri jogot, melyet maguk az alapítók ruháztak át a királyra; végül azon kegyúri jogot, mely bizonyos esetekben — így magszakadás, hűtlenség, felségsértés miatt, vagy azért, mert az illető egyháznak nem volt ismert kegyura — háramlott a királyra.

A királyok kezében levő kegyúri jogok is átruházás tárgyát képezték; csakhogy a királyi egyházak kegyuraság más jogi megitélés és kezelés alá esik, mint a királyra hárult kegyuraságok.

Igy a királyi egyházak kegyuraságát a király csak kivé-

Digitized by Google

telesen adományozta el; még pedig mindig osztatlanúl; az ilyen adományozást az esztergomi érseknek is jóvá kellett hagynia.

Ezenkívül az átruházás mellett is az ilyen jog bizonyos tekintetben még mindig királyi maradt, melyre nézve a király bizonyos legfőbb felügyeleti s ellenőrzési jogot tartott fen magának, s az ilyen jogot minden ok nélkül vissza is vehette.

Mindez a királyra hárult kegyúri jog tekintetében nem áll fen s nem jön figyelembe.

A városi kegyúri jog is csak egyik jelentkezési formája a királyi kegyúri jog adományozás útján való átruházásának; illetőleg ezen kegyúri jog a királyi birtokon eszközölt alapítás útján létesült.

A városi kegyúri jog ugyanis úgy keletkezett, hogy vagy a király ruházta át a telepes községekre vagy a város lakosaira a királyi alapításból létesült egyház felett bírt kegyúri jogot, vagy pedig maguk a község lakosai építették a királytól haszonvételül bírt királyi birtokon a templomot, melyre vonatkozólag a terület tulajdonjoga alapján őt illető kegyúri jogot ruházta át a király a telepesekre, a község lakosaira.

Ezen eljáráshoz hasonlóan egyes magánbirtokosok is megadják a birtokaikon megtelepített vendégnépeknek a lelkészválasztás jogát.

Egyházi testületek, káptalanok, szerzetes monostorok szintén szerezhettek kegyúri jogot; még pedig vagy úgy, hogy maguk alapítottak birtokaikon egyházakat, vagy pedig létező egyházakat és kegyúri jogokat ruháztak rájuk egyesek, családok, vagy a király.

Ezen átruházásokkal kapcsolatban s azokra való tekintettel fejlett ki az *incorporatio* intézménye, melynél fogva az egyházi hatóság örök időkre átengedte a káptalannak, vagy szerzetes monostornak azon plebánia-egyházat vagy kápolnát összes jövedelmeivel együtt, a melyre vonatkozó kegyúri jogát ruházta át a kegyúr az illető egyházi testületre.

A kegyúr tehát csak a létező kegyúri jogot ruházta át az egyházi testületre s csak az egyházi hatóság volt jogosult magát az egyházat — jövedelmeivel — bekebelezni, incorporálni azon egyházi testület javadalmaiba; a mi azonban az adományozó kegyúr akarata ellenére nem történhetett.

A jogot nyert egyházi testület köteles volt az incorporált egyház szolgálatára alkalmas egyházi személyt tartani s az ilyen lelkészt, a *perpetuus vicarius*-t az egyházi testület választotta és vagy maga instituálta, ha erre jogot nyert, — a mi a *pleno jure* incorporatióval járt — vagy pedig az erre hatáskörrel bíró egyházi személynek mutatta be megerősítés végett.

Digitized by Google

A kegyúri perek kezdettől fogva a világi bíróság elé tartoztak, mivel a kegyúri jogot a birtokkal összefüggő tartozéknak, jogosítványnak tekintették; e szerint az ily perekben, mint a melyek ingatlan jogot érintenek, nem járhattak el a szentszékek.

Szentszék csak oly esetben bíráskodhatott kegyúri jogot érintő ügyben, ha az más kérdéssel volt kapcsolatos, úgy hogy nem lehetett sem tisztán egyházinak, sem tisztán világinak minősíteni.

Azonban a szentszékek eljárásában is szokásos volt, hogy ily esetben, az ügy vegyes természetére való tekintettel, törvénytudó világi nemeseket is meghívtak a bíróságba, mely azután mint vegyes bíróság ítélt.

Ezen eredményeken kivül Kollányi külön fejezetben, rendszeres összefoglalásban, részletesen ismerteti a kegyúri jog tartalmát alkotó jogosítványokat és kötelességeket, s ezt az összefoglalást kiegészítik az egyes jogosítványokra vonatkozólag más kapcsolatban is előforduló adatok és fejtegetések, a milyenek különösen a javadalmak betöltésére vonatkozó jogosítványnyal és gyakorlattal kapcsolatban fordulnak elő.

A munka részletes eredményeit s a feldolgozást, a felhasznált és nyujtott forrásokat, adatokat, ezek között némely, eddig hibás oklevél-olvasás helyreigazítását ez alkalommal — ismétlem — nem tehetem részletes megbeszélés tárgyává; de midőn a munka jelentőségét kiemelem, egyúttal hangoztatni kívánom, hogy a magán kegyúri jog tanának hazai történelmi vizsgálatánál, jogi természetének és tartalmának tanulmányozásánál, a jövőben szükségképen alapúl fog szolgálni Kollányinak ezen akadémiai székfoglalója.

Reiner János.

Digitized by Google

MUZSAJI VITNYÉDY ISTVÁN.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A »GROBER UNGER« MINT ÖSSZEESKÜVŐ.

(Folytatás.)

Vitnyédy izgatásainak volt is sikere.

Jártában-keltében megfordult nemcsak a nádornál, Wesselényi Ferencznél Murányban, Murányváralján,[1]) de gyakran megfordult Thökölynél, a Keczereknél s másoknál és főleg Eperjesen. Midőn látta, hogy a felvidéki protestáns urak hajlandók a protestáns, de különösen az ág. hitv. evangelikus egyház javára és szolgálatára egy főiskolát alapítani Eperjesen, mely a protestáns egyházi élet és tudományosság középpontjává tétetnék, a felső-magyarországi szab. kir. városok ev. egyházi közgyűlésének 1665 aug. 20-án kibocsátott felhívására 6000 magyar forintot adott az építendő eperjesi ev. collegiumra, azután a protestáns urak 1665 nov. 18-iki kassai nagy gyűlésén is résztvett.[2])

Az 1665 évben még egy más irányban is »oly vállalatra ajánlkozott, mely teljesen méltó volt merész, ravasz szelleméhez.«

Az elégületlen magyar urak a francziákkal való szövetkezés hívei lévén, a minek eszméje még Zrínyi Miklós idejében keletkezett, a francziákkal folyton levelező Vitnyédy érintkezésbe lépett Gremonville bécsi franczia követtel s elhatározá, hogy Lubomirszki György herczeget, Lengyelország nagy marsallját, a ki azon fáradozott, hogy megrontsa a franczia király tervét, ki a lengyel trónra franczia herczeget akart ültetni, nehány, lengyel ruhába bujtatott magyar által erővel vagy csellel, élve vagy halva kézrekerítteti. Vitnyédy gyűlölte Lubomirszkit nemcsak azért, mert a magyar érdekek ellen szállott síkra és egy-

[1]) Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 691. nr. 4. Vallatások, 1671 ápr. 20.

[2]) Ő buzdította Thököly Istvánt is adakozásra, a ki 1000 aranyat adott a collegiumra. Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 691. nr. 4. Thököly István elleni vád 6-ik pontja. — Az eperjesi collegiumról már első közleményünkben is volt szó. *Századok*, április-havi füz. 299. l.

Digitized by Google

kor pusztítva is megjelent a magyar földön, hanem mert Lubomirszki, mint a lengyel zálogban levő tizenhárom szepesi város starostája, azon városok buzgó evangelikus lakóit is kegyetlenül üldözte vallásukért. De Lubomirszki, kit az 1665 elején tartott varsói gyűlésen mint árulót fej- és jószágvesztésre ítéltek, bár a lengyel király[1]) elől Magyarország felé hátrált, egy ütközetben a lengyel királyi seregek egy osztályát megverte s Boroszlóba osztrák földre vonult, hol Vitnyédy semmit sem tehetett ellene.[2])

Nemsokára ez után egy kedvencz terve — mondjuk, óhajtása — teljesült Vitnyédynek. A mit ő és a nádor neje Széchy Mária, már 1662 óta óhajtottak,[3]) Magyarország északkeleti részeinek leghatalmasabb, leggazdagabb fejedelmi családja, a Rákóczy család, a délnyugati részek leghatalmasabb, leggazdagabb főúri családjával, a Zrínyi családdal rokonságba lépett. Az ifju Rákóczy Ferencz eljegyezte Zrínyi Péter legnagyobb leányát Ilonát, és az esküvő 1666 márcz. 1-én Makovicza várában számos és fényes vendégsereg jelenlétében végbe is ment. Vitnyédy örült, hogy a két magyar főúri dynastia egyesülése meg fogja hozni az általa annyira várt, óhajtott és egész lelkesedéssel előkészített egységet a magyar urak között. És csakugyan a tizenhét éves Zrínyi Ilona esküvőjét az urak tanácskozása követte a *stubnyai fürdőben*, 1666 április elején. Jelen volt ott Zrínyi Péteren és Wesselényi Ferenczen kívül Bory Mihály, ennek nagybátyja Keresztúry László alnádor és nyitrai alispán, Nagy Ferencz, Nagyidai Székely András, Vitnyédy István[4]) és több más úr. Valamennyien a haza siralmas sorsáról és veszedelméről beszéltek s annak orvoslására a hazafiak szoros szövetkezését és összetartását látták mindenekelőtt szükségesnek. Wesselényi tehát Zrínyivel eskü alatt, kézadás mellett szövetségre lépett[5]) s hasonlót tettek Vitnyédy unszolására a többi urak is egymás között. Megkötötték pedig a szövetséget a hazát fenyegető veszedelem elhárítására, az ország törvényei és a királyi diplomák értelmében.

Vitnyédy végtelen örült a lelkek ezen egységének és annak, hogy a szövetkezett urak elhatározták, hogy XIV. Lajos franczia király oltalmába adják magukat, mert ő a francziákat régtől fogva nagyrabecsülte, segedelmükben erősen bízott s ezért szíves készséggel sietett fel Bécsbe, midőn őt oda a szövetségesek meg-

---

[1]) János Kázmér, a Wasa család utolsó fisarjadéka, ki neje, egy franczia herczegnő kedveért a franczia király tervének volt híve.

[2]) Olv. *Pauler* id. m. I. 72—74. ll.

[3]) Olv. Vitnyédy leveleit Zrinyi Péterhez: Lipcséről, 1662 decz. 13-ról és Bécsből, 1663 jan. 20-ról.

[4]) Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 673. nr. 48.

[5]) *Pauler* id. m. I. 85. és köv. ll.

Digitized by Google

bízásából a franczia király követével Gremonville-lel tárgyaló Zrínyi Péter felhívatta.[1]) Vitnyédy rendszeres szerződést fogalmazott, mely mind a két félt kötné, mind a két fél teendőit, jogait és kötelességeit szabályozná.[2])

Még a szövetség a francziával meg sem köttetett, mert egyrészt Gremonville nem ment bele Vitnyédynek a végletekre, a háború rögtön való megkezdésére irányuló tervébe, másrészt Wesselényi is inkább a török segítségére gondolt, mit az erdélyi fejedelem által hitt kieszközölhetőnek, — midőn egy új, hatalmas tag, Nádasdy Ferencz, ki éber figyelemmel kisérte a mozgalmakat s tudott a stubnyai dolgokról is, csatlakozott az összeesküvéshez és 1666 jul. 28-án elküldé szövetséglevelét Murányba Wesselényihez, mire ez a magáét jul. 29-én viszont Nádasdynak küldötte meg.[3])

Wesselényi nemsokára, 1666 aug. 23-ra Murányba nagyobb tanácskozásra hívta össze a terveivel rokonszenvező urakat. A megjelentek nagy száma miatt két helyen is folyt a tanácskozás. Míg Wesselényi azokat, kikre — úgy gondolá — neki kell hatnia, mint gróf Csáky Ferencz felvidéki főkapitányt, Bartakovich János honti alispánt, Barkóczyt stb. magánál a várban foglalkoztatá, addig titkára Bory Mihály, és nádori itélőmestere Nagy Ferencz, a megbízható hívekkel, mint Keresztúry László, Vitnyédy István, Nagyidai Székely András, Fekete László, Keczer Menyhért, Fáy László, Kölcsei Kende Gábor, Ispán Ferencz, Figedi Nagy András, Szuhay Mátyás, Szepessy Pál stb. Murányalján titkos gyűléseket tartottak és megesküdtek egymásnak, hogy összetartanak az ország dolgaiban. Erről Wesselényit értesítették, felvették az »interessatus« jelzőt s kinyilatkoztatták helyeslésöket, hogy Wesselényi a törökkel szövetkezzék.[4])

Wesselényi azután minderről értesítette Zrínyi Pétert, a ki teljesen a nádorra bízta a dolgot.

Wesselényi tehát most Apaffy követének közvetítésével, az erdélyi fejedelmi udvar segítségével akarta megkötni a törökkel a szövetséget.[5])

De a dolog soká húzódott, és a türelmetlen Vitnyédy, kinek

[1]) *Pauler* id. m. I. 88. és köv. ll.
[2]) 1666 május elején.
[3]) *Pauler* id. m. I. 95—98. ll.
[4]) *Pauler* id. m. I. 98—102. ll.
[5]) A követ 1666 augusztus-havában ment Törökországba. A törökkel való szövetség pontjait láthatjuk a szövetséglevél magyar eredetijéből, mely egész terjedelmében megvan Grindel Zsigmond vallomásában. Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 1737. nr. 1. Inquisitiones in comitatibus Sáros, Zemplin, Scepus peractae.

Digitized by Google

végtelenül fájt a sok seb, melyből — mint utazgatásai közben tapasztalá — a haza vérzett, vakmerő tervet főzött ki s azt minden áron keresztül is akarta vinni. Ugyanis »köztudomású dolog volt, hogy I. Leopold király, mint szenvedélyes vadász, csekély kísérettel messze el szokott bolyongani a bécsi Praterben, Laxenburg vagy Ebersdorf berkes környékén, úgy hogy nehány merész ember meglephette, kíséretét könnyen leverhette és őt magát élve vagy halva kézrekeríthette volna. Erre készült most Vitnyédy és tervében Thököly István sógorára, báró Petrőczy Istvánra támaszkodott, ki mint lutheránus, vele benső összeköttetésben állott, vitéz férfiu volt és Kasza-várát a Vág mellett felajánlá, hogy oda vihessék a fogoly királyt és tarthassák fogva mindaddig, míg a magyaroknak minden kívánságát nem teljesíti.« — Vitnyédy és Petrőczy bejelentették tervöket Wesselényinek, de a nádor erélyesen tiltakozott ellene s megtiltotta a király bántalmazását, mert a király jó, csak tanácsosai rosszak.[1])

»Mindamellett Vitnyédy nem hagyott fel tervével, melynek kivitelére egy új kedvező alkalom kínálkozott. I. Leopold házasodott . . . és a programm szerint csekély kísérettel, incognito, arája, Margit spanyol királyleány elébe kellett mennie az osztrák-stájer határig, a semmeringi Schottwienig. Vitnyédy tehát ez útjában akarta megrohanni és elfogni, s e végre Zrínyi Péterhez küldött Csáktornyára, adjon 40—50 huszárt a vállalatra ; [2]) de ez megtagadván a kívánságot, a czélzatot meghiusította. Midőn Wesselényi Vitnyédy szándékáról értesült Pozsonyban, ha akkor ott kapja, a Dunába dobatja nagy haragjában, így azonban nem tehetett mást, mint hogy megkérte Nádasdyt, ölesse meg Vitnyédyt rendes lakóhelyén, Sopronban.« [3]) — »Zrínyit is kérte, ölesse meg őt, ha Csáktornyára jő ; a mit Zrínyi meg is igért,[4]) ámbár eszeágában sem volt bátyjának kedves emberét bántani.« — Miért, miért nem, az országbíró sem akart megfelelni a felhívásnak.

A királyi lakodalomra sok magyar úr ment fel Bécsbe s az 1666 decz. 5-től folyó nászünnepélyek alatt volt módjukban egymással érintkezhetni. Wesselényi Zrínyi útján újra megkezdte az alkut Gremonville követtel. Gremonville felhozta a Vitnyédy által fogalmazott szerződés pontjait s azt kérdezte :

---

[1]) *Pauler* id. m. I. 108—109. ll.

[2]) *Pauler* id. m. I. 109—110. ll. — *Szalay* szerint (id. m. V. 108—109. ll.) 500 embert kért. Hasonlóan Horváth Mihály szerint is 500 embert kért. Id. m. VI. 22. l. — Orsz. Levéltár : N. R. A. fasc. 673. nr. 48.

[3]) Horváth, Szalay egyértelmű állítása szerint a föntebb idézett helyen.

[4]) *Pauler* id. m. I. 110. l.

Digitized by Google

elfogadják-e azokat? Wesselényi »meglepetten látta most egész kiterjedésében Vitnyédy művét s kijelenté, hogy ennyire az ügyvédet soha fel nem hatalmazta.«[1]) Az ügyes francziának azonban sikerült rávenni a nádort, hogy rögtön leüljön és segedelmet sürgető levelet szerkeszszen a franczia királyhoz. E levelet Wesselényi és Zrínyi is aláírták s egyúttal megesküdtek mindketten, hogy hívei lesznek XIV. Lajos franczia királynak. Másnap pedig, decz. 19-én, Wesselényi Ferencz, Nádasdy Ferencz és Zrínyi Péter új szövetséget kötöttek, új hitlevelet adtak egymásnak, melyet aláírásukkal, pecsétjeikkel és esküjökkel erősítettek meg.

Gremonville sürgette Vitnyédyt is a Lubomirszki elleni eljárásra nézve. (1667 jan. 16.) Nemsokára azonban, 1667 jan. 31-én, Lubomirszkit megütötte a guta Boroszlóban s most már erre a vállalatra sem adott pénzt Gremonville.[2])

Daczára minden utánjárásnak, sem a francziáktól, sem a töröktől nem jött biztosítás a segedelemre és szövetségre nézve. Wesselényi ekkor a dunáninneni vármegyék nehány főemberét hivatta tanácskozásra Trencsénbe, 1667 jan. 25-ikének hetére, hogy ezeket is az »interessatusok« körébe vonja. De ezen tanácskozásnak sem volt teljes sikere.

Időközben a vallási sérelmeik miatt zajongó felvidéki megyék lecsendesítése ügyében 1667 jan. 9-én Pozsonyban az ország legtekintélyesebb embereiből összeült értekezlet utasítá Wesselényit, hogy a beszterczebányai nádori szék után hívja össze a feleket és igyekezzék köztük barátságos úton egyezséget létrehozni.

Ezen alkalmat akarta most Wesselényi felhasználni a törökkel kötendő szerződés dolgának rendbehozására. És csakugyan, sokan is jelentek meg az *interessatusok* közül. Eljött Nádasdy Ferencz, sőt eljött — Wesselényi nagy rémületére — Vitnyédy is. Wesselényi félt, hogy a francziabarát Vitnyédy zavart fog okozni s ezért Nádasdy tudtával elküldte őt Csáktornyára Zrínyi Péterhez, hogy Zrínyi ott megölesse. De Vitnyédy visszatért és Wesselényi félelme alaptalannak bizonyult; sőt ellenkezőleg, Vitnyédy volt az, a ki az interessatusok és Nádasdy között a szorosabb egységet létrehozta s a nádor megbízásából az interessatusoknak Nádasdy által adott szövetséglevelet fogalmazta.

---

[1]) *Pauler* id. m. I. 112. l.

[2]) Jóllehet 1665 május-havában nemcsak arról biztosítá Vitnyédyt, hogy akármilyen lesz is a Lubomirszki elleni vállalat vége, Vitnyédy számíthat a franczia és lengyel király pártfogására, hanem a vállalatra 2000 forintot is adott. *Pauler* id. m. I. 73. l. — Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 691. nr. 4. a Thököly István elleni vád 4-ik pontja.

Digitized by Google

Nádasdy csak azt a változtatást tette a bécsi szövetséglevél szövegén, hogy ő, mert közelebb lakik Zrínyi Péter bánhoz, ezzel fog érintkezni, nem a távol lakó nádorral. Igy az összeesküdtek között két csoport keletkezett: egy felvidéki és egy dunántúli; de egyik a másikat rögtön, híven értesíteni köteleztetett. Nádasdy hitlevelét az interessatusok a nádor nejénél, Széchy Máriánál tették le, mert a nádor időközben igen elgyengült, elbetegesedett, s alig lőn a török segítség kérése, a török szövetség megkötése elhatározva, alig végződött be a tárgyalás és alig hagyá el Wesselényi Beszterczebányát, midőn 1667 márcz. 28-án Zólyom-Lipcsén meghalt.[1])

Wesselényi halála a legnagyobb csapás volt az összeesküvők ügyére.[2]) Ő a nemzet java szempontjából fogta fel az ügyet, minden különös személyes érdek nélkül. Épen úgy, mint az interessatusok, csak hazájának, nemzetének kívánt szolgálni.

Most a vezérszerep természetesen az országbíróra, Nádasdy Ferenczre szállott. Ez pedig, mivel mindenáron nádor akart lenni, az udvarnál, mely őt Wesselényi halála után az esztergomi érsekkel együtt helytartóvá (locumtenens) tette, azzal akarta magát behízelegni, hogy elárulta Wesselényi terveit,[3]) az interessatusokkal pedig tovább is titkon érintkezett, hogy népszerűséget biztosítson magának a nádorválasztásnál. Zrínyi Péterrel, kinek sok családi gondja volt ugyan, de azért a haza ügyét egy perczre sem téveszté szem elől, szoros és bensó viszonyban maradt.[4])

Zrínyi Péter nemsokára egy új szövetségest szerzett a magyar ügynek, gróf Tattenbach Erasmust, a dúsgazdag stájer főurat.

De ugyanekkor nagy baj érte a szövetségeseket, mert a török kérelmöket, a mit Apaffy követe terjesztett elő, visszautasította (1667 jun. 19-én), a török tolmács, Panajotti pedig elárulta ügyöket (jun. 24-én) az osztrák kormánynak.

Ezen árulás, melyről Nádasdy — véletlenül jelen lévén a titkos tanácsban Bécsben — értesült, nagy riadalmat okozott az összeeskiivők között, de a kormány, mint előbb a Nádasdy besugásait, úgy ezt az ügyet sem vette komolyan.

Vitnyédy, ki sohasem szerette Nádasdyt azóta, mióta tőle az evangelikusok üldözése és a Zrínyi Miklós elleni áskálódások miatt elfordult,[5]) most inkább Thököly körül kívánta volna cso-

---

[1]) *Pauler* id. m. I. 136. l.

[2]) Mint Horváth Mihály (id. m. VI. 25. l.) mondja: »Wesselényiben fő intézőjét, lelkét vesztette el a nemzeti mozgalom.«

[3]) *Pauler* id. m. I. 139. l.

[4]) *Pauler* id. m. I. 145. l.

[5]) Volt idő, midőn hajlandó lett volna Nádasdynak II. Rákóczy Györgyhöz intézett leveleit a magyarokhoz mindenkor jóindulatot mutató

Digitized by Google

portosítani az evangelikusokat,[1]) hogy ezek azután az Erdélyben is befolyásos Thököly útján Apaffyt megnyervén, az erdélyi fejedelem segítségével vívhassák ki igazaikat.

Vitnyédy nemsokára Zrínyitől is elidegenedett, mert ez, mint az összeesküvők második feje, Nádasdyval tartott s előtte gyanussá lett. Sőt volt vele egy erősebb szóváltása is.[2]) Ezért nem csodálkozhatunk, hogy a Rákóczy-féle villongások ügyében inkább akart a Forgách Ádám és gróf Rottal János kiegyenlítő eljárásában, semmint emezeknek — előtte nem egészen megbízható —. szándékában hinni. Arról volt ugyanis szó, hogy a vallási sérelmeikért zúgolódó reformátusok, a miket rajtok I. Rákóczy Ferencz, illetőleg annak anyja, Báthory Zsófia elkövetett, különösen Sárospatakon és környékén, lecsilapíttassanak.

Vitnyédy tehát ezek felhívására — mert mindenáron azt akarta, hogy a vallási sérelmek orvosoltassanak — »a religio dolgának accomodálására« a felföldre készült. Nádasdy azonban sürgette Zrínyit, hogy előzze meg Vitnyédyt és a protestánsok megnyugtatásával szerezzen híveket. Zrínyi csak deczember közepén ment a felföldre. Vitnyédy sem indult előbb. Zrínyi a protestánsokkal való érintkezésnél mellőzte Vitnyédyt, mert befolyására nézve helytelenül volt informálva,[3]) és Nádasdy kérésére igyekezett mindent elvégezni, mielőtt Vitnyédy beleavatkozhatott volna a dologba.

És ime nemsokára kitűnt a Zrínyi és Vitnyédy tervei közötti különbség is. Zrínyi Lengyelország útján a francziával (sőt Velenczével a török ellen is) akart szövetkezni; ellenben Vitnyédy látván, hogy a franczióktól hasztalan várnának segélyt, a török szövetséget tette népszerűvé[4]) a felföldön, a hol annak már több év óta sok híve volt, a mit azután Nádasdy az udvarnak elárult.

Zrínyi Sárospatakon nem sokat végzett; összesen annyit,

és az udvarnál is a kiengesztelés politikája mellett felszólaló Rottal Jánosnak, Nádasdy ellenségének, kezébe juttatni, s ezért azokat Mednyánszky Jónástól, az erdélyi fejedelem bécsi követétől, ki a levelekért később 30,000 forintot is kért, azonban végül ingyen kiadni volt kénytelen, sürgette. Olv. Vitnyédy leveleit Mednyánszky Jónáshoz: Bécsből, 1662 decz. 31. és 1663 jan. 24. *Fabó:* Vitnyédy levelei, I. 256. l., II. 28. l. *Pauler* id. m. I. 158. l. — Ekkor azért volt oly dühös Vitnyédy Nádasdyra, mert iszonyú kegyetlenséggel üldözte, irtotta az evangelikusokat. Olv. Vitnyédy levelét Farkas Lászlóhoz. Sopronból, 1662 jul. 14.

[1]) Vitnyédy és Thököly között bizalmas viszony állott fen. Olv. Fabónál Vitnyédy leveleit Thökölyhez.

[2]) *Pauler* id. m. I. 164. l.

[3]) *Pauler* id. m. I. 168. l.

[4]) Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 518. nr. 2. Azon (9) kérdésre: »Ki agitált I. Leopold ellen rettentő ijesztésekkel, hogy inkább hallja

Digitized by Google

hogy vejét, I. Rákóczy Ferenczet, bevonta a szövetségbe. A tizenhárom vármegye tovább zajongott s oly éles hangú feliratot küldött a királyhoz, hogy a két helytartó, Nádasdy és Szelepcsényi, csak enyhítve adhatták elő tartalmát a királynak.

Az 1668 év nagyon rosszúl kezdődött az összeesküvőkre nézve. Jan. 19-én szerződés jött létre a franczia király és I. Leopold között Spanyolországra nézve s ennek következtében a lengyel segítségről sem lehetett többé szó; 1668 febr. 23-án pedig Apaffynak követe, Inczédy jelentette, hogy a török nem hajlandó a magyarok kedveért a császárral kötött békét megszegni.

Maradtak tehát a magyarok magukra hagyatva.

Wesselényi özvegye, Széchy Mária, ekkor 1668 jul. 20-ra Stubnyára hívta a szövetségesek fejeit. Itt komolyan szóba jött a fegyveres felkelés, a melynek előkészítésére a jelenvoltak a többi szövetségeseket a nádorné által aug. 18-ra Szendrőbe hívatták. Aug. 18—20-án Szendrőn csakugyan megtartatott a gyűlés, melyen igen sokan vettek részt. Ott volt Vitnyédy is. A protestáns többség — aligha Vitnyédy minden érdeme nélkül — azt határozta, hogy ismét Apaffyhoz forduljanak, a ki máris megütközött azon, hogy »a magyarok, bár sokfélét üzenget Thökölynek, mitsem felelnek.«

Többen a hevesebb vérű köznemesek közűl (Nagy Ferencz és társai) el voltak határozva rögtön fegyvert fogni, de nem volt pénzök. Hogy pénzt szerezzenek, a pénzes Szelepcsényi érseket akarták kézrekeríteni s a szept. 11-én Bécsbe küldendő [1]) körmöczi pénzt útközben elfogni.

Mikor épen erre készültek, Iványi Fekete László 1668 szeptember havában Pozsonyban az egész összeesküvést felfedezte Szelepcsényinek. Feketének vallomását azután szept. 8-án megerősíté Barkóczy István. Szelepcsényi az áruló Feketét elvitte a császárhoz s mindent felfedezett előtte. Azok közé, kiknek rögtöni[2]) elfogatását ajánlá Szelepcsényi, tartozott Vitnyédy is.

Szept. 30-án összeült Ebersdorfban a császár legmeghittebb embereiből álló titkos udvari tanács, mely abban állapodott meg, hogy nem kell semmit sem elhamarkodni, hanem tovább kell kémkedni.

---

a török Allát, hogy sem az misét vagy az német Berdót?« Juramentum domini Adami Balassa cum fassionibus eiusdem. »Quoad nonum: Ex vulgari fama audivit, quondam Stephanum Vittnyédy factum in eodem puncto declaratum commisisse.«

[1]) Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 1737. nr. 1. Inquisitiones in comitatibus Sáros, Zemplin, Scepus peractae, 1670 szept. 8. Gyöngyössy István (117-ik tanu) vallomása.

[2]) *Pauler* id. m. I. 205—209. ll.

Digitized by Google

E közben szept. 11-én meghiusult a körmöczi pénz elfogásának terve is, bár nem a megbízott Szobonya István hibájából, hanem mert a bányagróf, figyelmeztetés folytán, más úton küldte fel a pénzt.

Bory Mihály és Nagy Ferencz most már elhatározták, hogy azonnal (okt. 15-ig) felkelnek s részletes haditervöket azzal a kéréssel írták meg Nádasdynak, hogy adja tudtúl Zrínyinek is. Igy akarták megelőzni a veszedelmet, melybe őket a rosszúl sikerült kaland döntötte.

Azonban sehonnan segedelmet nem kapván, Bory Mihály az ellenkezőre határozta magát, és öcscse, György útján érintkezésbe lépvén Rottallal, annak okt. 20-ika körül Holeschauban mindent elárult, Rottal pedig okt. 29-én mindent feljelentett a császárnak. Bory Mihály visszafelé vivő útjában megbetegedvén, Bajmóczon 1668 november elején meghalt.

Halálának hírével elterjedt annak a híre is, hogy a franczia udvar Zrínyi kérésére határozott *nem*-mel felelt s igy vége lett a Gremonville-féle ámításnak, mely négy évig tartott.[1])

Bory árulásának következményei el nem maradtak. Ő Rottallal abban állapodott meg, hogy nov. 15-én Pozsonyba jön s ott a maga, Széchy Mária, Zrínyi és Nagy Ferencz nevében Rottal kezébe az oltár előtt leteszi a hűségi esküt a felségnek. Bory halála után Rottal figyelmezteté is egész komolyan Nagy Ferenczet és az özvegy nádornét, s tudatta velök, hogy Bécsben mindent tudnak, tehát ne titkoljanak semmit, hozzanak el minden iratot magukkal. Széchy Mária engedelmeskedett is. Deczember közepén Nagy Ferencz kiséretében Pozsonyba ment, magával vivén minden irományt, mely az összeesküvésre vonatkozott. Pozsonyban azonban megbetegedett. Ereje megtört és azt soha többé vissza nem nyerte. Helyette az iratokat Bécsbe Nagy Ferencz vitte el Rottalnak 1669 elején. Ezeket Rottal 1669 jan. 30-án mutatta be a titkos tanácsnak. Mindamellett az udvar és a magyar ügyekre nézve a titkos tanácsban s Leopold előtt legnagyobb tekintélylyel bíró Rottal a béke és engesztelés politikáját folytatták, sőt Széchy Máriát és Nagy Ferenczet megnyerni igyekeztek, hogy általuk különösen a felvidéki magyar urakra hathassanak. E czélból Széchy Máriának téritvény mellett visszaadták még az iratok legfontosabbjait is.[2]) Azonban a felvidékiek, nevezetesen a protestánsok, kik 1668 őszén nem helyeselték Bory tervét, főleg a vallási sérelmek miatt zajongtak s folytonos összeköttetésben maradtak Apaffyval; ellenben Nádasdyval szemben bizalmat-

[1]) *Pauler* id. m. I. 213—219. ll.
[2]) 1669 márcz. 3. *Pauler* id. m. I. 226. l.

Digitized by Google

lanok voltak, mert ő volt nehány évvel előbb a protestánsok leghevesebb üldözője.

Ezen zajongások lecsilapítására Leopold 1669 ápr. 28-ra Eperjesre gyűlést hirdetett. Az udvar a gyűlés vezetését Rottalra bízta, melléje adván Szegedy Ferenczet, a kanczellárt, Pethő Zsigmond felvidéki alkapitányt és Zrínyi Pétert, a ki már akkor Nádasdynak — Wesselényiné körének befolyása alatt — ellenségévé lett, ellenben Rottallal való bizalmas érintkezéseiben a király híveül tüntette fel magát. A protestánsok lecsilapítása mellett az erdélyi követekkel való tárgyalás is feladatául tüzetett ki ezen megbízottaknak.

Zrínyi útközben betért vejéhez Rákóczy Ferenczhez Sárospatakra és őt titkos terveinek megnyerte. Együtt azután Barkóczy István szabolcsi főispánnal újra XIV. Lajos franczia királyhoz fordultak segítségért 1669 ápr. 25-én. Zrínyi egyúttal rábeszélte Rákóczyt, hogy egyezségre lépjen a protestánsokkal. Ez a tiszamelléki előkelő református urakkal 1669 ápr. 26-án csakugyan megtörtént s Rákóczy visszaadta a reformátusoknak mindazt, a mit anyja, Báthory Zsófia elvett volt tőlük s a mit Lorántffy Zsuzsánnától vagy előbb és utóbb kaptak és bírtak vala. A reformátusok azt mondották ezen egyezségről, hogy ezzel »Rákóczy 20,000 kardot kötött az oldalára.« [1])

Az ápr. 28-iki gyűlésre mind a tizenhárom vármegye, mind pedig a felvidéki nyolcz szab. kir. város elküldte követeit. Ott volt Vitnyédy is, ki időközben igen gyakran fordult meg Eperjesen[2]) és a ki különösen az evangelikus urakhoz, városbírákhoz és papokhoz [3]) intézett leveleivel bizonyos megállapodást hozott létre köztük, melynek lényeges vonásait a velök tartott titkos összejöveteleken »mint valami professor« lediktálta.

Vitnyédy az ő kedvencz eszméjéről, a franczia szövetségről, most sem mondott le véglegesen ; de ha ez iránt táplált reményeiben most is csalódnék, végső esetben Apaffy közvetítésével, Thököly útján, inkább akart a töröknek hódolni, semmint az irtóztató, már-már tűrhetetlen német igát tovább hordozni.

---

[1]) *Pauler* id. m. I. 236—238. ll. — Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 1737. nr. 1. Inquisitiones in comitatibus Sáros, Zemplin, Scepus peractae, 1670. Halápi László (106-ik tanu) azt mondta, hogy Szuhay Mátyás volt az, a ki Rákóczy Ferenczet kényszerítette részt venni az összeesküvésben, azt mondván, fegyveresen elébe állva: »Ferkó, életed, halálod kezemben vagyon!«

[2]) *Hörk József:* Az eperjesi ev. ker. Collegium története, I. füz. 3—32. ll.

[3]) Olv. Vitnyédy leveleit id. h. és *Horváth Mihály* id. m. VI. 31. l. — Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 1737. nr. 1. Inquisitiones in comitatibus Sáros, Zemplin, Scepus peractae, 1670.

Digitized by Google

S most már mindazok, a kik a némettel tartottak, habár csak színleg is, mint Nádasdy és Zrínyi Péter, nemcsak gyanusak, de gyűlöletesek is lettek előtte. S mivel a némethez hívek az országban kiváltképen a katholikusok egyházi fejei voltak, ellentétben a régiekkel, és csak hogy a protestánsoknak árthassanak, a bécsi udvarnak kész szolgáivá szegődtek, — régi helyes vallási felfogásától, hogy senkit vallásáért nem kell gyűlölni, eltérőleg — a pápistákat, kik alatt ő az udvar előtt kedves róm. kath. főpapokat értette, konczra vágyó és »koncznyaló kutyáknak« mondotta. A mi különösen kitűnik az eperjesi gyűlés alatt 1669 máj. 10-ről gróf Bethlen Miklóshoz intézett s később rossz latin fordításban a Szelepcsényi-féle pozsonyi törvényszék által az evang. lelkészek ellen felhasznált leveléből, melyet sokan hamisítottnak nyilatkoztattak ki.[1])

Eljött az eperjesi gyűlésre Hidvéghy Mihály Nyitra-megyei lutheránus ügyvéd is, kitől a nép félt, mert a természettudományokkal is foglalkozott s ezért bűbájosnak tartották. Hidvéghy nemcsak Nyitrában, hanem a szomszéd vármegyékben is nagy befolyással bírt, gazdag volt, és a mi fő, Nádasdynak megbízott embere. Rottal pedig gyűlölte Nádasdyt és tudta, hogy neki ellensége. Hidvéghynek ott (Eperjesen) tartózkodása, midőn megtudá, szálka volt Rottal szemében, mert úgy vélte, hogy csak ellene izgatni, missióját meghiusítani jött Eperjesre.[2]) Az ellenzéki táborban azonban Hidvéghy Vitnyédyvel a béke apostolának szerepét játszotta. A lutheránusok és kálvinisták közt levő ellentét ugyanis már a gyűlés elején meghasonlásra vezetett, a mi a kivülállók figyelmét sem kerülte el.[3]) A kálvinisták most már testestől-lelkestől Zrínyivel tartottak; a lutheránusok ellenben, élükön a távollevő Thökölyvel, Petróczyvel és a Keczerekkel, tartózkodóbbak voltak. Ők nem szakítottak Nádasdyval ellenségének, Zrínyinek kedvéért, sőt összeköttetésöket fentarták azzal a férfiuval, kire a kálvinisták gyűlölettel tekintettek. Vitnyédy és Hidvéghy, kik mint lutheránusok, inkább hitfeleik

[1]) Nem volt hamisított a szónak közönséges értelmében, de annyiban még sem volt teljesen hiteles, a mennyiben a magyar eredetinek rossz latin fordítása volt. Ezen levél szerint Vitnyédy különösen a dunamelléki, kassai, lőcsei, eperjesi s általában az ev. papság buzgalmában bízott. *Pauler* id. m. I. 239. l. A pozsonyi rendkívüli törvényszék Szelepcsényi elnöklete alatt 1674 márcz. 5-én ült össze.

[2]) *Pauler* id. m. I. 240. l.

[3]) Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 1737. nr. 1. 1670 szept. 8. Csáky Ferencz (97-ik tanu) »quod Lutherani cum Stephano condam Vitnyédy moliebantur Eperiessini quandam factionem seorsim, quae notabile impedimentum facit in ipsorum, idest Helveticorum modernis intentionibus et propositis, sperat tamen et credit citius progredi Calvinistas in suis negotiis, quam praefatos Augustanos«...

Digitized by Google

nézetét oszták, a közbenjárók szerepét játszották, nem nagy, de mégis annyi sikerrel, hogy szemben Rottallal és az udvarral, egynek mutatta magát mindkét párt.

Az erdélyi követek: Kapy György, Teleki Mihály stb. máj. 12-én érkeztek meg.

És mi lett ezen eperjesi gyűlésnek eredménye? Az, hogy a megyék és városok követei sokat vitatkoztak, sokat panaszkodtak, s midőn kérelmeikre, panaszaikra érdemleges feleletet nem kaptak, máj. 22-én elszéledtek. Az erdélyi követek is kitérő választ nyertek máj. 29-én, Rottal még aznap elhagyta Eperjest s így vége lett az ápr. 28-tól máj. 29-ig tartott gyűlésnek, a nélkül, hogy valami eredménye lett volna, kivéve a sárospataki egyezséget, melyet Zrínyi Péter hozott létre, — ő tudta mi okból; de ennek is ellentmondott Báthory Zsófia, Rákóczy Ferencz anyja.

Rottal e kudarczot Nádasdynak s a tizenhárom vármegye követei között forgolódott embereinek, nevezetesen Hidvéghynek tulajdonította, és Zrínyit az előtte ismeretes részletek feltárásával, Vitnyédynek a császár ellen tervezett merénylete elbeszélésével vallomásra bírta az összeesküvés, a »szövetkezés« részleteire nézve. Zrínyi vallomásának éle természetesen Nádasdy ellen fordult.[1])

Nádasdy jun. 13-án tényleg gyűlést tartott Thököly, Hidvéghy, Vitnyédy és Bercsényi részvételével Trencsénben.

De Leopold s az udvar, melynek ezt Rottal jun. 21-én feljelentette, még mindig várni kívánt, »míg az események jobban ki nem fejlődnek.« Azonban az eperjesi gyűlés dolgainak megbeszélésére 1669 jul. 16-ra Rottal elnöklete alatt a magyar tanácsosokat Bécsbe hívták. A több mint egy hétig tartó tanácskozásnak az lett a vége, hogy Rottal eperjesi eljárását helyeselték s a király aug. 2-án leiratban biztatta a megyéket, hogy sérelmeik orvosoltatni fognak s hogy legközelebb országgyűlést fog összehívni.

Ezen gyűlésről a többi elégületlenek között különösen Zrínyi Péter ment el dühösen. Oly dühösen, hogy még az udvari illemet is megsértette. Dühének az volt az oka, hogy — valamint pár héttel ezelőtt mellőzték őt a károlyvárosi generális kinevezésénél — most nem adták meg neki, a mit kért, a felvidéki főkapitányságot. Zrínyi fenyegetőzött!

Épen ezen időtájban a felvidékiek újra a török segítségét keresték Apaffy által, és Zrínyi neje, Frangepán Anna, ki leányánál Ilonánál (beteg volt) Rákóczy sárospataki várkás-

[1]) *Pauler* id. m. I. 256. l.

Digitized by Google

tályában tartózkodott, a felvidékiek részére megnyeretvén, — a még mindig franczia segítségre számító Zrínyit is megnyerte a török segítség eszméjének; ki midőn látta, hogy sem Lengyelországból, sem Franciaországból segedelmet nem várhat, megbizottját, Bukováczky Ferenczet küldé 1669 nov. 11-ike után a törökhöz, azt írván a boszniai pasának Banjalukára, hogy kész a szultánnak meghódolni.

Míg ekként Zrínyi és a felvidékiek folytatták az összeesküvést, Nádasdy teljesen az udvar karjaiba vetette magát; az összeesküvés okiratait bemutatta, tőle telhetőleg bemártotta Zrínyit, sőt az elhalt Zrínyi Miklóst is, ellenben a maga érdemeit, miket az udvar iránt szerzett, fennen hangoztatta, ártatlanságát bebizonyítani törekedett.

S most valóban beállott az, a mit Horváth Mihály oly találóan mond [1]) a Wesselényi halála utáni fejlődésről: »Ezóta csapás után csapás érte az elégületleneket, kik egymással mindinkább meghasonlának s terveikben egymástól elágazának, míg végre a nagyravágyás ördöge a főbbek lelkét megszállván, a nemzeti ügy kezökben nyomorú magánügygyé törpült. — Fejeivé az összeesküvésnek a nádor halála után Nádasdy Ferencz és Zrínyi Péter lőnek. Az utóbbi sógorát, Frangepán Ferenczet is beavatta terveibe. De valamint Zrínyi mindinkább megbarátkozott azon eszmével, hogy magát, ha a tervezett lázadás sikerül, az ország déli és nyugati, vejét Rákóczyt az északkeleti részek és Erdély fejedelmévé emelje, úgy Nádasdy is nemsokára csak azon czélt kezdé szemei előtt tartani, hogy az elégületlenek terveinek följelentése által nádorságra jusson«...

A megyék, melyeknek állapota csakugyan tűrhetetlen volt, mert török, tatár és főleg az éhes német zsoldos katonaság embertelenül zsarolta, írtotta, pusztította a lakosságot, látván, hogy sem az összeesküvés meghasonlott fejeitől, sem pedig a külföldtől segítséget nem várhatnak, azt pedig, hogy bajaik, sérelmeik orvosoltassanak, még csak nem is remélhették, magok kezdettek a magok védelméről gondoskodni. Ezt tette Nyitra megye felhívására — a felvidéki tizenhárom megye példáját követve — a dunáninneni tíz vármegye is (mert Pozsony nem csatlakozott) 1669 nov. 28-án Körmöczön és folytatólag 1670 jan. 28-án Breznóbányán. Ezen szövetkezés a Hidvéghy Mihály eszméje volt s e gyűlések »directorai« Hidvéghy és Ebeczky János (Zólyomból) voltak.

A tizenhárom felvidéki vármegye evangelikus urait és városait, nemkülönben papjait Vitnyédy buzdította, hogy az

[1]) Id. m. VI. 25. l.

Digitized by Google

általa lelkesített dunáninneniekhez csatlakozzanak.[1]) S mivel az ügyhöz a tiszavidéki reformátusok is szívvel-lélekkel csatlakoztak és most már az »interessatusok« mindenfelé sürgették a fegyverkezést, annál is inkább, mert tavaszra várták a törököt, a kitől segedelmet reméltek, — a megyék csakugyan fegyverkeztek, tizedeseket, hadnagyokat választottak és pénzt gyüjtöttek. Hogy pedig a készülődés mennél jobban mehessen, a szervezkedés megtörténhessék: a tizenhárom vármegye 1670 jan. 24-re gyűlést hirdetett Kassára.

E közben Rákóczy is fegyverkezett, bár a szövetségesektől függetlenül, mert azok nem szerették őt; — de fegyverkezett, mert apósa, Zrínyi Péter izente neki, hogy tartsa magát készen, Bukováczky nemsokára megjön.

Az udvar aggodalommal nézte a török mozgalmait, de még nagyobb aggodalommal a magyarok készülődését, mert attól tartott, hogy behódolnak a töröknek s azután a szultán segítségére támaszkodva lépnek fel az udvar ellen, — s ezért a kassai gyűlést betiltotta. — De a gyűlés a tilalom ellenére is összeült (jan. 25-én) és a királyhoz emlékiratot intézett. Egyúttal követeket küldött Breznóbányára s a dunáninnenieket 1670 márcz. 17-re Lőcsére, közös gyűlésre hívta meg. A fődologban, a katonai szervezkedésben is végzett a kassai gyűlés. Megválasztotta a vezéreket, meghatározta, mely megye mennyi és milyen, lovas vagy gyalog katonát állít, s a három csapatra osztott sereg hol gyülekezik.

Időközben összeült jan. 28-án a breznóbányai gyűlés is, és mivel a dunáninneniek körmöczi levelökre a felség válaszát még nem kapták meg: elhatározták, hogy annak meghallgatása végett febr. 24-én újra gyűlést tartanak Beszterczebányán, a felvidékiek meghívására pedig elmennek a közös gyűlésre Lőcsére márcz. 17-én.

A megyék ezen merész és nyilt fellépése nagy gondot adott az udvarnak, mely végre is abban állapodott meg, hogy a dunáninneni és a felvidéki vármegyéknek márcz. 16-ra Beszterczebányára a király által külön gyűlést hirdettet, melyre a király 1670 febr. 5-én biztosúl Zrínyit is kiküldte, a lőcsei gyűlést pedig betiltotta.

A megyék ezen közös egyetértésének az akkor még túlnyomóan evangelikus dunáninneni és felvidéki megyékben, legnagyobb és legbefolyásosabb előkészítője Vitnyédy István volt.

---

[1]) »A papok szóval, mi pedig tettel és karddal mozdítsuk elő az ügyet, és Isten meg fog segíteni« — írta Vitnyédy Keczer Ambrusnak, 1669 decz. 30-án. *Pauler* id. m. I. 298. l.

Digitized by Google

És látta fáradozásainak eredményét, látta a megyék egyetértését. De csak látta, mint egykor Mózes az igéret földjét, mert mikor a kassai és breznóbányai gyűlések eredménye felett örvendezve, Pozsonyból 1670 febr. 13-án hazafelé Sopronba utazott, Nezsideren gutaütés érte, mely kioltotta a haza javáért fáradhatatlan munkásságban töltött életét.

Az »interessatusok« s általában a protestánsok azt hitték, hogy Vitnyédyt megmérgezték, mert széles körökben ismeretes volt az az öröm, melylyel Bécsben Vitnyédy halála hírét fogadták; később pedig ellenfelei azt fogták rá, hogy öngyilkossá lett. De sem az egyik, sem a másik hír nem volt igaz. Az azonban tény, hogy alig ért halálának híre Bécsbe, midőn a kormány febr. 16-án elrendelte, hogy irományai foglaltassanak le.[1])

Vitnyédyt Sopronban 1670 febr. 23-án temették el fényes egyházi szertartással, a hívek nagy seregének jelenlétében.

Keczer Menyhért, midőn meghallá Vitnyédy halála hírét, fájdalmas hangon felkiáltott: »Isten úgy segéllyen, ha nem szégyenleném, mingyárt gyászban öltözném és úgy gyászolnám Vitnyédy Istvánt, kit fölötte igen szánok, mert nem volt annál confidensebb jobb barátom soha is!«[2]) És ezen szavak eléggé jellemzik Vitnyédynek viszonyát a legtöbb magyar úrral és köznemessel szemben.

* * *

Nem folytatom tovább az összeesküvés részleteinek elbeszélését. A kiről szólni akartam, Vitnyédy, nincs többé az élők sorában. Az összeesküvés történetét alaposan és részletesen megírta Pauler Gyula sokszor idézett művében.

De azt még fel kell említenem, hogy a Nádasdy, Zrínyi, Frangepán, Petrőczy stb. ellen folyt perekben a legsúlyosabb vádpontok egyike volt az, hogy tudtak Vitnyédy tervéről, tervezett merényletéről Leopold ellen s még sem jelentették azt fel, sőt Petrőczy Vitnyédy szándékát még előmozdítani is igyekezett.[3])

---

[1]) Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 1737. nr. 1. Inquisitiones in comitatibus Sáros, Zemplin, Scepus peractae, 1670 szept. 16. Lenczovicz György szepesi kanonok (33-ik tanu) vallotta: »quadam vice audivisse ex ore prædicantis oppidi Olaszi, nomine Danielis Klesch, quod idem praedicans narraverit *post mortem Stephani Vitnyédy literas eiusdem defuncti extradatas ad requisitionem Suae Maiestatis, inter quas etiam praefatus praedicans jactavit* etiam suas litteras repertas fuisse, sed in illis aliud non contineri, quam notanter haec verba: Gallum remotum amo, aut Ave vicinum cane.«

[2]) Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 1737. nr. 1. Inquisitiones stb. 1670 szept 20. Segnyei István (148-ik tanu) vallomása.

[3]) *Pauler* id. m. II. 153—154. 167. 233. 334—335. ll.

Digitized by Google

Fel kell említenem továbbá azt, hogy a pozsonyi rendkívüli törvényszék, Rottal elnöklete alatt, Vitnyédy örököseit, nevezetesen három fiát, az »elhunyt rebellis« gyermekeit is maga elé idézte 1671 február 20-án, s Jánosnak és Pálnak Hérics Tamást, Zsigmondnak Hosztóthy Istvánt rendelte védő ügyvédekül;[1]) de minden védelem s a védők azon kérelme ellenére, hogy a Vitnyédy-örökösöknek legalább anyai vagyonuk hagyassék meg, 1671 jun. 18-án kimondatott, hogy az anyai vagyon is elveendő tőlük. Pauler szavaival élve: »Vitnyédy Istvánt még súlyosabb vád nyomta. A legsúlyosabbra, a felség ellen forralt merényletre a védő kijelenté, hogy az ellen nem képes őt védelmezni. Vitnyédy tevékenysége egyébiránt a bíróság felfogása szerint visszament 1662-ig és nem maradt az ország határain belül. Részese volt a török és franczia szövetségnek, *lelke, tolla,* tudója majdnem minden fondorlatnak, és örökösei védelme csak arra szorítkozott, hogy a hagyaték felét, mint polgári vagyont és közszerzeményt, tehát nejének tulajdonát, megmentsék, de ez sem sikerült. Az itélet kimondá, hogy Vitnyédy bírta azt is haláláig, tehát a fiskusra kell szállni annak is.«[2])

Végül fel kell említenem, hogy midőn Szelepcsényi György a protestáns papokat helytartói törvényszéke, és ugyancsak Pozsonyba a rendívüli törvényszék elé idézte: a fővád ellenök Vitnyédy már föntebb idézett két levele volt.[3])

Mindezekből kitűnik, a mit bebizonyítani igyekeztem, hogy Vitnyédy István a Wesselényi-féle összeesküvésnek egyik főszervezője (praecipuum instrumentum),[4]) főfő agitátora volt.

Hörk József.

---

[1]) *Pauler* id. m. II. 317—318. ll.

[2]) *Pauler* id. m. II. 371. l. A Vitnyédy elleni itélet kiadatott Bécsben és megvan az Orsz. Levéltárban: N. R. A. fasc. 673. nr. 48.

[3]) Az egyik levelet 1669 máj. 10-én Eperjesről gr. Bethlen Miklóshoz, a másikat 1669 decz. 30-án Keczer Ambrushoz írta.

[4]) Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 1737. nr. 1. Inquisitiones stb. U. o. fasc. 691. nr. 4. a Keczer András elleni vádban.

Digitized by Google

MŰVELTSÉGTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK.

IV.

MAGYAR RABOK, MAGYAR BILINCSEK.

— Második és befejező közlemény. —

Mivel a XVI. és XVII. században a magyar végházak rabokkal igen bővesek voltak, a kiváltás legegyszerűbb módja az lett volna, ha rabért rabot adnak. Maga a török nem egyszer ajánlotta a kiváltás ezen módját. Azonban a mi viszonyaink az efféle kiváltásnak sehogy sem kedveztek. A végházakban uralkodó nagy nyomoruság és fizetetlenség közepette a pénz-szerzésnek csak egy módja volt: a hadakozás. A harczban rabokat ejthettek és zsákmányt szerezhettek. De ha e rabokat a magyar foglyok kiváltására fordították volna, akkor ismét nekik kellett volna nélkülözniök. Ezért a mieink rabjaikat rendesen csak pénzért vagy áruért adták vissza. És ha a haditanács vagy a király ingyen követelte tőlök a rabokat, elrejtették őket, vagy azt állították, hogy meghaltak. Ily módon gyakran megesett, hogy régen holtaknak hitt rabok egyszerre csak levelezni kezdtek övéikkel.[1]) Hogy e téren a magyar katonák mennyi ravaszsággal jártak el, erre nézve felemlítünk egy esetet, mely abban az időben sok diplomácziai tárgyalásra adott okot. Szőcs (Zöch) Gergely nevű egri huszár 1567 jul. 11-én Forgách Simon egri főkapitánynyal megszerződött, hogy a budai Mojzes nevű gazdag kereskedőt kézrekeríti. »Ha ő — írja Forgách — az budai Mojzest elhozhatja, valamibe megsarczol, harmadával annak megelégszünk, az két részét neki engedjük. Ez köztünk való végezést igazán megálljuk és megtartjuk.« [2]) Mivel ez időben a törökkel kötött fegyverszünet még érvényben volt s a békealkudozások javában folytak, Forgách

[1]) Cs. és kir. állami lt. Turcica, 1563. Ibrahim követ többször közbenjárt Ferdinánd királynál, hogy Kávássy László (Perényi Péter porkolábja) bocsátaná el Ozmán nevű rabját. A felelet mindig az volt, hogy Ozmán meghalt. 1563-ban azonban a holtnak hitt Ozmán levelet írt haza s kérte kiszabadítását.

[2]) Az eredeti szerződés a Forgách-levéltárban, a Nemzeti Muzeumban.

Digitized by Google

a zsidó ügyét a haditanácsnak is bejelentette. Azután Szőcs Gergelylyel együtt Bécsbe ment, hol a haditanács előtt új egyezséget kötöttek, mivel a zsidó sarczából az is részt követelt. Forgách elegendő huszárt bocsátván Szőcs Gergely rendelkezésére, ez munkához látott. Hogyan kerítette kézre Mojzes zsidót, nem tudjuk; azonban Musztafa budai pasa 1567 szept. 9-én már panaszkodik Salm generálisnak, hogy »ismég ottan hamar Keviből egy áros zsidót lopának ki.« [1]) Szept. 24-én ugyanő már követeli Miksa királytól, hogy az ellopott zsidót adják ki, mert különben a budai zsidók a szultánhoz mennek panaszra.[2]) Mivel Musztafa pasa a zsidó kiadását mindig hevesebben követelte,[3]) a király nem tehetett egyebet, mint hogy meghagyta Forgáchnak, hogy a zsidót bocsássa el Eger várából. Forgách azonban azt felelte, hogy Mojzes nevű zsidó rab Egerben nincsen. Erre a budai pasa követelésére biztosok mentek oda, hogy a törökök megbizottjaival együtt meggyőződjenek róla, csakugyan nincs-e ott Mojzes? Gondolhatjuk, hogy hiába keresték. Mivel azonban Mojzes nemsokára levelet írt Eger várából, újra biztosokat küldtek ki, de újra csak nem találták ott a zsidót. E különös dolognak magyarázatát maga Mojzes így adja elő: »Forgách megesküdött, hogy engem sohasem látott, rólam sohasem hallott; [4]) pedig az ő emberei loptak el engem Ráczkeviből [5]) s egyenest Eger várába vittek. Mikor a biztosok engem ott kerestek, akkor Szarvaskőre vittek s ott jól megkínoztak. Mivel féltek, hogy itt is megtalálnak, Turutza (?) nevű váracskába czipeltek és ott Tiputi István nevű nemes elrejtett. Egész télen ott voltam. Mikor ő felsége emberei jöttek keresni, ismét elrejtettek. Majd Báthory Istvánhoz küldöttek, de ő nem volt otthon, kapitánya pedig el nem fogadott. Erre Ujhelybe vittek. Majd mikor a vizsgálat elmult, ismét Eger-várába szállítottak. Azt hivén, hogy a biztosok még itt vannak, éjjel-nappal ordítottam, hogy kiáltásomat meghallják. Ez is hiába volt, mivel lánczot tettek a nyakamra. Karácsonkor Bécs felé vittek, de Bécsbe nem bocsátottak, nehogy ő felsége elé juthassak.« [6]) Mivel ezalatt Mojzes tudta nélkül kilenczezer forint sarczot fizettek érte pénzben,

---

[1]) Cs. és kir. állami lt. Turcica, 1567.

[2]) U. o. »certum enim est, judeos de judeo abducto ad portam intromisisse« . . . stb.

[3]) U. o. 1569 febr. 9-én pl. így írt: »porro judeum, quem ex Ráczkevi surripuerunt elapso anno, Agriae nunc persuasum et certissimum habemus servari, quod hactenus quoque non sit dimissus« . . . stb.

[4]) Forgáchnak igaza lehetett, mivel katonái csinálták a dolgot. Ő szemet húnyt, s így nem tudott vagy nem akart tudni semmit.

[5]) . . . »mit warhayt anzaygen, wie mich seine diener von Raczgevin gestolen und von stundt geen Erla gefürt haben.« Turcica, 1569.

[6]) Cs. és kir. állami lt. Turcica, 1569. febr. 16. »Ich armer gefangener Jude Mojses Kaufmann« . . . stb. ő felségéhez.

Digitized by Google

és ezer vagy kétezer frtot áruban, szabadon bocsátották. Természetesen a budai pasa most meg a pénzt követelte vissza. 1570 márcz. 31-én pl. így írt a királynak: »Felséged Forgách Simont épen most nagy méltóságra emelte,[1]) pedig letagadta, hogy a Ráczkeviből ellopott zsidó nála lenne. A zsidó most itt van; a jaszprini (jászberényi) bíró már kifizetett érte 9000 frtot. Mivel a dolog békesség idején történt, a 9000 frtot fizessék vissza!« [2])

Erre ugyan hiába várt a budai pasa. Forgách, a haditanács és Szőcs Gergely ugyanis már 1569 jun. 22-én felosztották egymás közt Mojzes sarczát. Az osztozkodás szerint a hadakozó tanács kapott 1000 frtot, Forgách 5000 frt készpénzt és 1500 frt értékű árut. A többit Szőcs Gergely vágta zsebre.[3])

Az ilyes dolgot természetesen nem szabad a mai felfogás szerint megitélnünk, mivel akkor török és magyar egyformán azon mesterkedett, hogy a másik félt rászedje s tőle mennél nagyobb váltságot csikarhasson ki. A váltságdíj letagadása nem tartozott a ritkaságok közé. Igy pl. midőn 1568-ban Ghiczy György ujvári kapitány Hazon nógrádi vajdától sarcza hátralékos részét követelte, Hazon fizetés helyett bajviadalra hívta ki Ghiczyt.[4]) Mikor az egriek 1573-ban a szolnoki hídon elfogták a török adószedőket, a budai pasa 5000 tallért követelt tőlük; az egriek ellenben az adószedőknél csak 35 frtot találtak.[5]) A budai pasa egy alkalommal azt állította, hogy egy százegyven éves budai töröknek Huzref nevű fiát, bár váltságára már 800 tallért fizetett, Balassa János megölette, a cserébe küldött Orbán nevű magyar foglyot pedig megtartotta. A pasa ez állításának igazolására sok tanura hivatkozott.[6]) Balassa és emberei viszont még azt is letagadták, hogy Huzrefet valaha látták volna.[7])

És az ilyen fogásokban nemcsak egyesek, hanem még a kormányszékek is kitűntek. A mikor pl. a törökök a békealkudozások alkalmával azt sürgették, hogy mind a két fél rabért rabot adjon, a magyar tanácsosok a királynak azt ajánlották, hogy a töröknek kitérő feleletet adjon. »Azt kell nekik felelni, — írják — hogy felsé-

---

[1]) Dunáninneni főkapitány lett.

[2]) Cs. és kir. állami lt. Turcica, 1570 márcz. 31.

[3]) Forgách-levéltár a Nemzeti Muzeumban. »Kinek (Mojzesnek) 8000 forintban vagyon képemben sarczolása és kétezer forint áru marhába; az pénzből adok űneki 5000 frtot, az marhából adok másfél ezer forint árát. Ott fent ketten egyetemben igértünk az hadakozó tanácsnak ajándékon 1000 frt árát« ... stb. (Szőcs Gergely aláírásával és pecsétjével.)

[4]) Cs. és kir. állami lt. Turcica.

[5]) U. o.

[6]) U. o. Turcica, 1568. Musztafa levele Miksához, máj. 3.

[7]) 1564 máj. 16-án Petheő János több komáromi rab ügyében írt az esztergomi bégnek, ki gúnyosan azt felelte neki, hogy ő nem látta őket. Pedig ott voltak Esztergomban. (U. o.)

Digitized by Google

ged nem tart rabokat, hanem a háborúban kitűnt vitézeknek ajándékozza őket. Ily módon a török foglyok Németország legtávolabb fekvő részeibe kerülnek.« [1])

Ez az állítás csak részben felelt meg a valóságnak. A királyok a magyar vitézektől ajándékba küldött előkelő török rabokat csakugyan elajándékozták, de nem a háborúban kitűnt vitézeknek, hanem barátaiknak, hitelezőiknek és azoknak adták, a kik nekik politikai szolgálatokat tettek. A magyarok által fogott rabokat tehát nem a magyar rabok kiváltására, hanem a német urak jutalmazására fordították. A hős Thúry György 1566-ban pl. Mahmut béget küldé a királynak ajándékba. Ezért a bégért sok magyar rabot ki lehetett volna szabadítani; a király azonban kedves emberének, Harrachnak ajándékozta s a törökök több ezer talléron váltották ki tőle.[2])

A kiknek kiváltásával hivatalból nem foglalkoztak, azoknak mind magyar, mind török részről magoknak kellett kiváltásukról gondoskodniok. Az ilyeneknek száma is igen nagy volt. Ezek természetesen pénzen szabadultak meg. A császár rabjain kívül pénzért minden török rabot könnyen meg lehetett szabadítani.[3]) A baj csak az volt, hogy a szegény végbeliek pénzzel nem igen rendelkeztek. Ezért a vitézi szóra vagy kezességre elbocsátott rabok birtokukat és házukat adták el; vagy ha semmijök sem volt, koldulni indultak. A ki tehát a rabságból a maga erejéből szabadult meg, az érdemeket szerzett, s ezen érdemeket a katonai előléptetésnél mindig figyelembe vették.

A kiválóbb vitézeket vitézi szavukra is elbocsátották ugyan, de rendesen mégis kezeseket kívántak értök. A kezesek, ha volt mijök, vagyonukkal állottak jót; ha pedig nem volt, úgy fogukat, orrukat, fülöket és ujjaikat kötötték le. Ha az, a kiért jótálltak, nem fizetett, vagy a fogságba vissza nem tért, természetesen a szegény kezesek bűnhődtek. Erszénygyártó Gáspár pl. kezes lett a társáért, de mivel az illető nem fizetett s nem is jelentkezett, Gáspárnak három fogát kiszakították s őt tartották helyette fogságban.[4])

---

[1]) U. o. 1567 jun. 10. »sed potius in eos viros elargiri, qui se gesserunt in bello strenue et sudarunt, unde fit, quod per huiusmodi viros tales captivi usque in superiores Germaniae et per alias quoque longissimas ab hinc provincias abducantur.«

[2]) U. o. a budai pasa levele ő felségéhez, 1567 aug. 10.

[3]) Abstemius Bornemissza Pál írta Veráncsicsnak 1567 szept. 27-én Konstantinápolyba, hogy Dóczy Ferencz a nagyvezér rabja, s így könnyű őt kiszabadítani: »*quia ab hominibus rerum Turcicarum peritis intelligimus, homines captivos passarum facilius quam alios redimi posse.*« (Cs. és kir. állami lt. Turcica.)

[4]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14344. 1559. »cum pro collega meo fideiussor fui, trium dentium eradicatione me cruciaverunt.«

Digitized by Google

Magyar János 1574-ben édes anyja s leány- és fiutestvére kezessége mellett szabadult ki a budai Csonka-toronyból. Fizetés helyett azonban külföldre szökött s így kezesei örökös rabságra vettettek.[1])

Mondanunk sem kell, hogy a rabok árát olykor rémítően felverték. Igy pl. 1568-ban a vagyontalan Csokonai Balázs vajda sarczát 4000 tallérban állapították meg,[2]) Keczer Ferenczet (Thúry György vejét), Pisky Istvánt a híres tihanyi kapitányt, a kit 1574-ben fogtak el, azután Mohácsi Lászlót méreg drágán tartották. Czakó Ambrus kapitány sarcza 3500 frt volt.)[3] Vilit agáért Zrínyi Miklósnak 3000 aranyat, Amhát agáért 1568-ban 3500 aranyat fizettek.[4]) Halil agát Zrínyi György 1568 jul. 23-án 7000 talléron kinálta,[5]) Ozmánt pedig Mágocsy — bár Károly főherczeg kérte — 7000 aranynál olcsóbban nem akarta adni, mivel Ozmán édes anyja már 9000 frtot igért érte.[6])

Gyakori eset volt, hogy tisztjeikért vagy bajtársaikért a vitézek zsoldjukról mondottak le. Egri Hajós György török rab 1574-ben pl. azért folyamodik, hogy Bányai Boldizsár vitéz hátralékos zsoldját (schuldzettel) fizetnék ki, mivel az ő kiváltására ajánlotta fel.[7]) Nagy János zászlótartó, testvérével Balázzsal együtt raboskodott. Nagy János már harmadszor esett fogságba, ezért a szegény veszprémi katonák zsoldjukat ajánlották fel kiváltására. Isten áldja meg őket! — írja Nagy János.[8]) Az 1577 évben Szabó István jött haza, hogy sarczát itthon összekoldulja. Tizenöt évig raboskodott a török gályákon. Csontos Benedek és Horváth György szendrői közvitézek 331 frt hátralékos zsoldjukat ajánlották fel neki.[9]) Czakó Ambrus veszprémi huszárkapitányt a dunántúli vitézek igen ismerték és szerették. Mikor rabbá esett, a vitézek mindent megtettek kiváltása érdekében. Majthényi László a királytól kért részére segítséget, a többi kapitányok pedig jótállottak a 3500 frt sarczért. Ily módon Czakó Ambrus megmenekedett a rabságból. Bár ez időben (1579) maguk a végbeliek is nagy nyomorban voltak, Czakó kiváltására mégis szívesen adakoztak. Igy pl. a veszprémi gyalogok várva-várt zsoldjukról mondtak le Czakó javára.[10])

[1]) Cs. és kir. állami lt. Hungarica.
[2]) U. o. Verzaichnuss etlicher Christen so auf der Gränitz unter dem Frieden von Türken gefangen.
[3]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14377. 1579.
[4]) Cs. és kir. állami lt. Turcica.
[5]) U. o.
[6]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14366. 1575.
[7]) Közös p. ü. lt. fasc. Hung. 14365. 1574.
[8]) U. o. fasc. 14364.
[9]) U. o. fasc. 14373. 1577.
[10]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14377. Memoriale Ambrosii Czako captivi miserrimi. (Kéri a katonák részéről neki felajánlott zsold kifizetését.)

Digitized by Google

De nemcsak a katonák tanusítottak ily áldozatkészséget a rabok kiváltása körül. Azok, kik a sarczot koldulva teremtették össze, gyakran magasztalják névtelen jóltevőiket. Pisky János pl. 1574-ben hivatalocskáját otthagyta, hogy atyjafiát Nagyrévi Pált [1]) a török rabságból kiválthassa. Ő maga írja, hogy a jószívű emberek annyit adtak össze, hagy atyjafiát csakugyan kiválthatta. Ezenközben azonban a hosszu távollét miatt ő maga elvesztette a kamaránál viselt hivatalát.[2])

Ilyen módon szabadult ki ez időben Barnai Szita Tamás, a ki testvérével és édes anyjával tizenhat évig raboskodott [3]) s a kinek testvérét Ferenczet, az egész család szemeláttára ölték meg a törökök Fonód elfoglalásakor.[4]) Várboki Ferencz korponai kapitány, a kinek fia öt évnél tovább raboskodott Nógrád tornyában, mások segítségével váltotta ki fiát.[5]) Igy szabadult meg Pap Mátyás is 1613-ban.[6])

A sarcz előteremtésében és a kiváltásban török és magyar egyazon törvénynyel és szokással élt. Az eljárás a következő volt: Először is a rabokat megsarczolták. Ez a sarczolás sok alkudozással, sok fenyegetéssel és olykor kínzással is járt. *A lándzsa végét kell nekik mutatni*, — írják 1586-ban — máskülönben egy mentség a másikat éri és sohasem fizetnek. Ha a sarczban nagynehezen megegyeztek s a rab a sarcznak egy részét lefizette, elbocsátották, hogy a kivánt árukat és a sarcz hátralevő részét megszerezze.[7]) Az elbocsátás vagy hitlevél vagy kezesség útján történt. A hitlevelet török részről a pasák és bégek, magyar részről a kapitányok állították ki. Olykor egész községek vagy őrségek is adtak hitlevelet egy-egy rab elbocsátásakor. A kezesek vagy a rabtársak, vagy az illetőnek ismerősei voltak. A hitlevél vagy kezesek útján elbocsátott rabok mindig csak rövid, és a hitlevélben megszabott határidőt kaptak sarczuk előteremtésére. Hogy mindenki megismerje őket, lábaikra forrasztott

---

[1]) Nagyrévi Pál 1566-ban gyulai vitéz volt, ott fogták el a törökök.

[2]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14365. 1574.

[3]) Édes atyja Fonód elfoglalásakor vajda volt. Anyja a rabságban meghalt.

[4]) Közös p. ü. lt. Familienact. fasc. 17819.

[5]) U. o. Hungarica, fasc. 14371.

[6]) Győr város levéltára: Missiles. Koháry Péter Győr városához, 1613 febr. 5. Koháry maga írja, hogy a jó emberek váltották ki Pap Mátyást.

[7]) A közös p. ü. levéltár (Türkische Gesandschaften) erre mind magyar, mind török részről számtalan példával szolgál. 1642-ben pl. a törökök hat magyar főlegényt bocsátottak el hitlevélen. Busás Bálint adós maradt sarczában 240, Német Balázs 225, Csizmadia Gáspár 175, Juhász András 500, Tóth János 400, Pereszlényi János 400 frttal. Mind a hatan Ónod hirtelen megtámadásakor, hősi viadalban fogattak el. Hátralékos sarczukat nyomban összekoldulni nem bírták. Igy hát a királytól kértek segítséget, hogy a rabságba vissza ne kelljen térniök.

Digitized by Google

bilincsekben jártak, és a szokástörvény szerint a bilincseket addig le nem vehették, míg sarczukat meg nem fizették. Koldulás közben a rabokat rendszerint ismerőseik és barátaik kisérgették. Ha a kikötött időre sarczukat elő nem teremthették, újabb szabadságot kértek. Ha a sarczot a rab hozzátartozói igen sokalták, visszaküldték őt, hogy új alkura lépjen. Ilyenkor azt szokták mondani, hogy a főnépek sokalják a sarczot, azért nem fognak mellette.

Ha a rabnak hagyott napja elmult és nem jelentkezett, a hitlevél kiadóján vagy a kezeseken keresték. A szökés a ritka esetek közé tartozott. A szökött rabot különben mind a két fél kiszolgáltatta. Tudjuk pl. hogy a budai pasa 1586-ban vasra verve küldte vissza Ali béget a magyarokhoz; 1589-ben meg Konstantinápolyból küldték vissza Zamaria Ferdinánd megszökött török rabját. Ha a hitlevélen vagy kezességen kivitt rab kötelezettsége teljesítése előtt meghalt, a végbeli szokástörvény szerint holttestét egy hónapra felküldték volt tulajdonosának.

A török-magyar végekben az is törvény volt, hogy a ki rabot adott, rabot kérhetett. [1]) Pálffy Miklós (1592) azt kivánta a töröktől, hogy a rabot, meg a rab sarczát is kiküldjék. Szinán pasa erre jan. 16-án így felelt: »Mi itt az végekben, mennyi helyen bégségben voltunk, soha mind ez ideig is azt még végekben nem hallottuk; ennek okáért ezután is nem akarjuk, hogy az végekben *új törvény keljen.*« [2])

A rabváltás körül szokássá vált az is, hogy a sarcz után járó rabokat bántani vagy elfogni nem volt szabad. Az is megállapodott szokástörvény volt, hogy a szabadon bocsátott rab, a míg sarczát teljesen le nem fizette, semmiféle hadba vagy csatába nem állhatott s nem harczolhatott. [3]) Ezen szokástörvények áthágását még a békealkudozások alkalmával is szóvá tették, s különben is erősen megrótták egymást, ha ilyen eset előfordult. A budai pasa pl. 1551-ben magának a királynak panaszkodik, hogy Sabácz nevű török vitézt, a ki váltságon szabadult meg, újra elfogták s most Balassa Menyhárt rabja Csábrág várában. [4]) Az 1639 évben történt, hogy a kanizsaiak egy szegény török rabot, miután a reávetett tíz bokor papucsot megfizette, bizonyságlevéllel szabadon bocsátottak. Azonban a hazafelé tartó szegény törököt a magyar végbeliek megölték, mire Ahmed bég visszakövetelte a tíz pár papucsot s erősen megrótta a

---

[1]) Ozmán esztergomi bég írja 1588-ban: »Mi törvényünkben úgy találjuk, hogy a kinek rabot adtunk, attól kérhetjük.«

[2]) *Jedlicska Pál:* Adatok Pálffy Miklós korához, 441. l.

[3]) Cs. és kir. állami lt. Turcica, 1570. Bornemissza János főkapitány említi, hogy a törökök Pribék Imre hadnagyot, a ki sarczával részben még adós, meglátták a harczban. Ebből — úgymond — alighanem baj lesz.

[4]) U. o. Turcica. A budai pasa levele Ferdinándhoz, 1551. jan. 9.

Digitized by Google

magyar vitézeket. »Nem illett — írta a többi között — az vitéz embörnek ilyet cselekedni, sőt az szegény rabot inkább kellett volna megoltalmazni. Nálunk is elég rab vagyon, de mi avval az törvénynyel nem élünk.«[1])

Ha a hitlevélen vagy kezességen elbocsátott rab odamaradt, vagy nem fizetett, a hitlevél kiadóját vagy a kezeseket vonták kérdőre. A bégek és pasák gyakran írnak ilyen ügyben és követelik a hitlevél kiváltását.[2]) Ily esetekben legrosszabb dolguk a kezeseknek, főleg a kezes raboknak volt, mivel ezek rendesen testökkel állottak jót. Igy azután, ha a rab nem jelentkezett, a kezes rabokat verték. 1590-ben pl. a váczi Ozmán magyar rabjai panaszkodnak, hogy Konstantinápolytól Újvárig se török, se magyar rabot úgy nem kínoznak, mint őket az elfutott Zalay Tamás miatt. »Minden vasárnap verten vernek bennünket, mind lábaink elszáradnak és mind alfeleink kirothadnak az napi vereségek miatt.« Mivel ugyanez évben a törökök hasonló dolgot hallottak a magyar végházakban levő török rabok kínzásáról, Budáról megírták Pálffynak, hogy »az itt való rabokat senki csak egy ujjal sem üti; ha kezességért meg kellett volna az rabokat taglalni, Farkas Pál kezeseit egynehányszor megtaglalhattuk volna, de annak semmi hasznát nem látjuk.« Ehez még hozzáteszik, hogy a pasa kijelentette, tovább az ilyet nem tűri, s ha a magyarok megteszik, akkor »valamennyi rab bejön, az vasat levágatja lábaikról [3]) és szabadon bocsátja, akár felmenjenek, akár alá. Az itt való rabokban (t. i. a budai magyarokban) pedig egyet is ki nem bocsát.« [4])

Hogy Budán a rabokkal csakugyan emberségesen bántak, azt számos levél bizonyítja. 1574-ben pl. a budai Csonka-toronybeli rabok Batthyány Boldizsárnak panaszkodtak a miatt, hogy nem jó ellátásban és bánásmódban van részök. Erre Batthyány írt a budai pasának. A pasa megkapván a levelet, a rabokat mind maga elé hivatta s megkérdezte, kinek miféle panasza van? »Most már — írják azután a rabok — jó bánásmódban van részünk.« [5])

Az ilyen dolgot a törökök leginkább akkor tették szivesen, ha meghallották, hogy a török rabokkal is emberségesen bánnak. A XVI-ik század végén a török levelek különösen két magyar főurat emlegetnek, a kik török rabjaikat igazán emberséges bánás-

---

[1]) Körmendi levéltár: Missiles.

[2]) Az 1589 évben pl. az esztergomi bég »Bogár Pál és Szentkirályi Miklós hitinek kiváltását« sürgeti.

[3]) A sarcz után járó rabok vasban jártak; tehát ezekre írja, hogy a vasat levágatja róluk.

[4]) *Jedlicska* id. m. 405. l.

[5]) Körmendi levéltár: Missiles. »Az Csonka-toronbéli rabok« B. Boldizsárhoz, 1574. — Behram aga, beslia-aga levele u. o.

Digitized by Google

ban részesítették. Mind a kettő országos főkapitány és kiváló vezér volt.

Pálffy Miklós volt az egyik, Dobó Ferencz a másik. Tudjuk, hogy ez utóbbit kapzsi és szívtelen embernek mondják íróink.[1] Annál különösebb, hogy a törökök nem győzik emberségét és nemes szivét magasztalni. Maga Illésházy István is azt írta róla feljegyzéseiben, hogy a szegény raboknak nagy patronusa volt, s valamint ő maga nem tartott rabokat, úgy azt sem tűrte, hogy vitézei hosszabb ideig tartsanak valakit rabságban. A budai pasák a hős Pálffy Miklós emberségét is gyakran magasztalják. Ferhát pasa pl. 1589 márcz. 19-én azért hálálkodik, hogy Pálffy a két fogoly béget nem tartotta lánczon. »Akkor — írja — vas nem volt az lábukon, és úgy tartotta Nagyságod, mint főurakat szoktak tartani, kit jól cselekedett Nagyságod, kit mi is jó néven vettünk. Annakutánna, hogy onnan elvitték őket, úgy verték az vasat az lábaikra, de Nagyságod minden jóval volt hozzájuk.«[2] Végűl megemlíti a pasa, hogy úri emberekre, ha rabbá esnek, ők vasat sohasem veretnek és nem is verettek.

Pálffyról különben meg kell jegyeznünk, hogy a törököknél lévő magyar rabokat mindég számon tartotta s tőle telhetőleg fáradozott kiszabadításukon. Az 1597 évben is meghagyta Eörsi Péter naszádos kapitánynak, hogy tudná meg, micsoda főrabok vannak török fogságban. Eörsi febr. 11-én feleli neki, hogy »sem Budán, sem Pesten egy főrab sincsen, az ki harczon veszett volna el, hanem Szolnokban vagyon Nyáray Gáspár és Kuthy Antal ..... több fő magyar vitéz van Egerben zárva, tizenkilenczen vannak, levelet is írtak ide, én is írtam nekik.«[3]

Ugyancsak Pálffy rendeletére történt, hogy a kardja alatt lévő várakban a török rabokról leszedték a súlyos bilincseket. E rendelkezése azonban Bécsben visszatetszést szült s Ernő főherczeg 1589-ben elrendelte, hogy éjjel és riadó idején a török rabokat vasra kell verni.[4]

A hitlevélen és kezességen kivett rabok — mint említők — többnyire koldulni indultak. Nehéz volna eldönteni, a magyar avagy a török rabnak volt-e rosszabb a sorsa. A magyar rabok sarcza majd mindig készpénz volt, s mivel ezzel a legkevesebb rab rendelkezett, tehát házukat, földjüket kellett eladniok. A török raboktól rendesen úrnak való paripákat, szerszámokat és keleti szöveteket követeltek. A hitre elbocsátott török raboknak tehát ezekért Törökországba kellett menniök, s akárhányszor megesett, hogy a nagy fáradsággal

---

[1]) Pl. Szilády Áron és Erdélyi Pál.
[2]) *Jedlicska* id. m. 358. l.
[3]) Hadi levéltár: Feldacten, 1597 febr. 11. Esztergom.
[4]) A hadi és a közös p. ü. ltárban is megvan e rendelet. Hung. 1589.

Digitized by Google

szerzett paripákkal és árukkal a rabtartó urak megelégedve nem lévén, visszaadták azokat s a szegény raboknak újra kellett mindent kezdeniök. Még a jószívű Pálffy Miklóssal is többször megesett, hogy a rabok hozta lovakat el nem fogadta. Az 1656 évben meg Batthyány cselekedett így. »Visszaadván — írja — Husszain ispahiának az lovat szerszámostól, melyet hozott volt minékünk sarczában, mivelhogy ártalmas gáncs találtatott volt benne. Más lovat hozzon az terminusra.« [1])

De nemcsak a paripákkal, hanem egyéb árukkal is gyakran így jártak a török rabok. Innen van, hogy a sarcz megállapítása és kifizetése után is sok huza-vona, sok nézeteltérés várt elintézésre. Egynehány ilyen ügyet megemlítünk.

Bizonyos Ali nevű török, a ki rabtársai és a maga sarczának előteremtésén fáradozott, 1579-ben Forgách István komáromi naszádos kapitánynak ezt írta Törökországból: »Kérem Kegyelmedet mint uramat, reám ne haragudjék, hogy Kegyelmed hat singre kért, de én hét singet találtam. Bizony szép! Kegyelmed jó néven vegye tőlem, mert hat singet nem találok. Készpénzt küldök 50 frtot Kegyelmednek. Ismég Kegyelmed az minemű paripára kérne, nem találtam, hanem ha Kegyelmed énnekem szabadságot adna 45 napot, mert bizony igen hideg vagyon, téli idő vagyon; kérem Kegyelmedet az egy hatalmas élő Istenre, hogy engedné az 45 napot. Itt is találnék (t. i. lovat), de bizony igen drága. Ha a lovat nem hozhatom is, azért is készpénzzel én magam fejemmel egyetemben felmegyek Kegyelmedhez. Kegyelmed ne bántsa az szegény rabokat addig, s erről küldjön levelet. Isten tartsa meg Kegyelmedet mint kegyelmes uramat. Továbbá valahol járok, Kegyelmed jámborságának hírét és nevét hordozom.« [2])

Az 1579 évben Memi nevű rab alkudozott gazdájával, Salm Gyulával. Roppant szegénysége miatt csak két paripát igért sarczában. Erre Salm kijelentette, hogy ha 1000 frtot és egy jó paripát nem ad, el nem bocsátja. És szegény Memi hiába könyörgött, hiába bizonyítgatta szegénységét. Salm egy körömnyit sem engedett a reávetett sarczból.[3])

---

[1]) Körmendi levéltár: Missiles.

[2]) Forgách-lt. a Nemzeti Muzeumban. A levélnek kelte nincs, de csakis 1579-ben kelhetett, mivel Forgách a következő évben már nem volt Komáromban. A levél címe pedig így szól: »Ez levél adassék komáromi kapitánynak, Forgách Istvánnak, király ő felsége kapitányának Komáromban.«

[3]) Forgách-lt. a Nemzeti Muzeumban. Salm levele Forgáchhoz, 1579. jun. 7. »Accepimus — írja — literas, ex quibus inconstantiam et fucatam versipellis illius turcae Memi, captivi nostri, hominis teterrimi imposturam, qua toties nos circumvenire et claudere contendit, intellexi-mus, qui prae nimia paupertate«... stb.

Digitized by Google

Szinán bég írja 1579-ben Forgáchnak a rabok váltsága ügyében a következő érdekes sorokat: »Az rab dolga felől egybehívatám mind Musztafa agát, mind Szinán agát. Musztafa aga azt mondja, hogy most az rab itt nincsen, *koldulni* ment; mihent megjű, az mivel tartozik megküldi, károsa nem lesz Kigyelmed. Az Győry Mihály rabját, az kit Szinán megváltott, azt mondják mindenképen megfizetett és még az *temleczváltságát* is megadta, csak 5 frttal tartozik még. Ő penig (Győry) 15 frt héán száz forintot kíván; *ilyképen fellyebb ütni nem illik.* Az rabos Ali aga azt mondja, hogy egy vég posztót küldött; a nélkül is két vitéznek vagyon hitik nála. Az Borbély Albert rabját penig régen mindenképen megalkudták.« [1])

Sok alkudozás és levélváltás útján szabadult ki a török rabságból a hős Káldy Benedek, a ki vitézsége jeléül többször vitt Bécsbe török zászlókat. Ez a Káldy Benedek arról volt nevezetes, hogy négyszer esett török rabságba. Ilyen sokszor alig szenvedett más vitéz rabságot.[2])

Igen hosszu alkudozás előzte meg a pécsi és koppányi bégek kiváltását. Ezekért eleinte 100,000 frt váltságot követeltek. Azután mindig alább-alább szálltak, végre az egyik bégért 30,000 frt értékű áruban egyeztek meg.[3]) Bár egy-egy bégért ily nagy összeget kaptak, élelmezésükre Bécsben ugyancsak keveset költöttek. Az elfogott hatvani bég tartására pl. Bécsben napi 30 krajczárt adtak.[4]) Ugyanott a hajdúk elfogta Ali pasának eleinte 6—8 tál étket rendeltek, de később csak 1 frtot kapott harmadmagával hetenként élelmezésére. Ezenkívül fogsága idejére két inget, két gatyát (à 26 kr.) és négy *panizetlen*-t adtak neki. Ezt az ellátást még a bécsi kormányszékek is fölöttébb silánynak tartották.[5])

A tizenhat éves háború idején a rabok mindkét részen nagyon megszaporodtak. Hogy csak egy adatot említsünk, Székesfehérvár elfoglalásánál 300 keresztyén asszony s mintegy 3000 török került rabságba.[6]) Ily nagyszámú rabbal azt sem tudták, mit csináljanak, s rendesen potom áron tömegesen bocsátották el, vagy cserélték ki őket.

Legkevesebb török rab esett nálunk a Bocskay- és Bethlen-féle nemzeti felkelések idején,[7]) mikor a magyar és török között igen

[1]) U. o. Szinán bég levele Forgách Istvánhoz.

[2]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14437. 1610-ben, vén korában nagy nyomorban élt, s hogy éhen ne haljon, ő felsége e nagyhírű katonának egyszersmindenkorra 35 frtot rendelt. Ez volt egy élet küzdelmének a jutalma.

[3]) A hadi levéltárban vannak Ernő főherczegnek erre vonatkozó rendeletei 1588 és 1589-ből.

[4]) Közös p. ü. lt. fasc. 18592. Ex consilio bellico, 1656. decz. 22.

[5]) U. o. fasc. 18578. Türkische Gesandschaften, 1599.

[6]) Cs. és kir. állami lt. Jelentés a táborból, 1601 szept. 21.

[7]) Ez időből csak az egy Hollósi Mihály deákról tudjuk, hogy a budai Csonka-toronyban ült, s 1620 aug. 16-án onnan kéri kiszabadítását. (Körmendi lt. Missiles.)

Digitized by Google

jóindulatú, baráti viszony fejlődött ki, s így még a raboknak is jobb sorsuk volt. Az 1629 évben Ahmat kanizsai fő-aga írja Batthyány Ádámnak: »Nagyságodnak értésére vagyon, mennyi emberséggel voltam az Darabosnak,[1]) annyira, hogy tulajdon apja azt nem cselekedhette volna, kit én cselekedtem vele; de mivel köszöni és hálálja, nagy bosszusággal engem szomorítván? A 3000 tallért (sarczot) egy hó alatt meghozza, hitlevél alatt igérte, az többit penig, igérte, később fizeti. De sem levelet sem üzenetet nem küldött s Zrínyi uram sem írt vala. Az én embereim váltig mondák: ne ereszd, megnyisd az szemedet, mert nagy ember rabja! De én elbocsátám őt; mivel Nagyságod apjának eleget szolgáltam, szólítsa meg Zrínyit. Itt az szomszédságban Nagyságodnak örömest szolgálok.«[2])

A XVII. század későbbi éveiben ilyen hangú levelekkel és a rabok ilyetén bánásával már nem igen találkozunk. Bethlen kora után ismét a régi szokások és régi állapotok tértek vissza.

A XVII. század második felében azonban a rabváltásnál új szokások is kapnak lábra. Ilyen volt pl. a *posta* intézménye. Postának azt az embert mondták, a ki a hitlevélen vagy kezességen kibocsátott rabokat lépésről-lépésre kísérte s dolgaik végeztével őket ismét visszahozta. Mint látjuk, a posta alkalmazása bizalom hiányából történt. A postáért csak úgy kellett kezeseket állítani, mint magáért a rabért, a kit kísért.

A rabváltásra álljon itt nehány eset 1657-ből. Batthyány Ádám a nevezett évben Kanizsai Sipos Alit, Hadsi Hasszont, Ak Ibrahimot és Börzönczei Ibrahim agát bocsátotta el, hogy Bocskay Jánost és Ősi Jánost hozzák ki a török fogságból. E négy török rabért ötvennégy török vállalt kezességet. A kezesek közül egyik a fülét, másik az orrát, a harmadik a fogait kötötte le. »Ha — mondja az egyezség — a nevezetteket ki nem hozzák a fogságból, 10—10,000 tallér lészen a sarcz.« A határidő harmincz nap.[3]) Érdekes az egyezségben, hogy az ötvennégy török kezes legtöbbje magyar nevet viselt.[4])

»Budai *Spaho Memhet* — írják — arra felelt, hogy az mostani úttal és alkalmatossággal Nagy György kezesit felszabadítja az kezesség alól és az terminus napra az egy úrnak való fő-lovat aranyos szerszámostúl kihozza.« — »Fejérvári *Kovács Omér* arra felelt, hogy az mostani útjával Látós István kezeseiről az kezességet leszállítja és

[1]) Zrínyi híres kapitánya volt, Ahmat aga rabja.
[2]) Körmendi lt. Turcica.
[3]) Körmendi lt. Turcica.
[4]) Az aláírások közt ilyen nevek vannak: Kanizsai Szabó Amhet, Kis Amhát, Szakállos Amhet, Nagytagú Mészáros Memhet, Pribék Ozmán, Sugár Husszain, Csonka Szolimán, Sörfőző Memhet, Csipás Nagylábú Memhet, Pécsi Ibrahim deák stb.

Digitized by Google

fölszabadítja őket az kezességnek igája alól, fő-lovat aranyos szerszámostól, hegyestőröstől, posztó kápástúl küld.« — »Csókakői *Uriha bulya* (török nő) az nagyobbik leányával úgy megy be, hogy 300 kősót hoz sarczában ; az leányát otthon hagyván, az többi sarczát meghordja lassankint. Terminusa hat hét.«[1]) — »Ez ide előre megírt rabok arra feleltek, hogy az mostani úttal és alkalmatossággal Budai *Bolond Memhet* aliter *Spaho* nevű rabunkat valahol találtatik Törökországban, felkeresik és az hagyott napra magát vagy sarczát minden ok vetetlen fogyatkozás nélkül az kezesség mellé kihozzák. Mely dologba pedig ha hamisan járnának és magokra vállalt dolognak eleget nem tennének, tehát legelsőben Budai Musztafa Cselebit, annakutánna az többi postatársait és az kezeseket (ötvenheten voltak) elő fogatván, halálra veretjük.«[2]) — »Ment be az anyjával együtt Sabáczvári *Szattina bulya,* úgy hogy az mostani úttal és alkalmatossággal, az mint régen fogadták, Fáncsy Istókot fejök váltságában megszabadítják és az kezesség mellé kihozzák, avagy az postájok által kiküldjék. Ha pedig ezen bulyákhoz még az Murtezán rabot kívánnák, megteszszük, azt is oda adjuk, de úgy hogy ők is kiadják Fáncsy Istókhoz Hegyközy Ádámkót. Ha erre nem akarnának lépni, semmit sem törődünk rajta. Az posta hozza vissza az bulyákat ; tudjuk minemű sarczok vagyon, ahoz tartjuk magunkat. Lettenek kezesek ez bulyákért és az postájokért hetvennégyen.«[3]) — »Budai *Iliasz Iszpahia* nevű rabunkat bocsátottuk postájával, Fejérvári Kalmár Alival együtt, hogy Laky Pált az fogságnak köteléből fölszabadítván, az kezesség mellé kihozza, mely fogadásának ha eleget nem tenne, ezer pálcza lészen az büntetése.« — »Boszniai *Ibrahim* vállalta magára Veszprémi Kecskés Benedeknek megszabadítását és az rajta levő két vég csimazinnak leszállítását.«[4]) — »Budai Juricza, Tar Pált több rabtársaival együtt, az minemű rabért kezes, az ki hitit megszegvén, csavargásra adta magát és az kezeseit benhagyta, azt az kezességet leszállítja rólok. Ha pedig le nem szállítaná, előbbi sarcza megmaradjon, azaz 1000 tallér, egy vasas kocsi és egy keresztyén rab.«[5])

Ilyen egyezséglevél csupán Batthyány Ádám rabváltásairól

---

[1]) Körmendi lt. Turcica, 1657. Szulimán deák sarcza — írják ugyanott — 200 kősó. Kaposi Rácz Iván sarcza 40 ártány. Kanizsai Kurta Ali aga sarcza 1000 arany, úrnak való fő-ló, az minőn az vezérek szoktak járni.

[2]) U. o. az ötvenhét kezes felsorolásával együtt, 1657 okt. 14.

[3]) U. o.

[4]) U. o. olvassuk : Imail aga sarcza 10,000 tallér, vezér embernek való sátor, lószerszám, szőnyeg és szövet. Aise bulya sarcza 200 kősó, postája Kalmár Ali.

[5]) U. o. A kezesek száma ezúttal negyven volt, köztük ilyenek : Fejérvári Borbély Amet, Puskás Juszuf, Csupak Hasszon, Érdi Markó, Czaczkai Zuldfikár stb.

Digitized by Google

egész halmazzal maradt ránk. A mi a mellett szól, hogy rabok nélkül a XVII-ik század második felében sem szűkölködtek a mieink.

A hol annyi rab, annyi csere és váltság fordult elő, a hol még ehez nagy szegénység és nyomor uralkodott, nincs mit csodálnunk, hogy ott olyan emberek is éltek, a kik maguk verettek vasat lábaikra, s raboknak adván ki magokat, koldulva éldegéltek. Bőven akadtak bizony olyanok is, a kik a kamarától vagy a királytól próbáltak segélyt kicsikarni sarczukra, habár sohasem raboskodtak. E gyakori visszaélések miatt már a XVI-ik században olyan szokást hoztak be, hogy a kolduló vagy segítségért esedező raboknak volt kapitányaik bizonyságlevelet állítottak ki. Roussel Péter főkapitány pl. 1577-ben maga írja, hogy sokan járnak és kelnek, a kik bár rabok sohasem voltak, ezen a czímen (tali praetextu) koldulnak. Ezért vált szükségessé — írja — a bizonyító írás kiállítása.[1])

Hogy olyanok is akadtak, kik a rabságban sínylődő vitézek vagyonát foglalgatták és dézsmálták, mondanunk sem kell. Efféle ügyekről seregével maradtak ránk a panaszok.[2]) Az 1559 évben pl. bizonyos Ilona nevű asszony a királyhoz fordult segítségért. Megindítóan adta elő, hogy ő a török rabságban sínylődő Nyírő Péternek volna felesége s kérte férje zsoldjának kifizetését. A magyar kamara azonban kisütötte, hogy Ilona asszony nem a vitéz Nyírő Péter felesége, hanem a rabló Török Benedeké, a kit ötödmagával a minap akasztottak fel.[3])

Sajátságos jelenség a rabság történetében, hogy annyi ezer és ezer kiváltott rab között magyar nővel alig találkozunk. A rendelkezésünkre álló roppant anyagban csak egyetlenegy esetre akadtunk, a mikor 2000 frtért egy szűzet váltottak ki. Pedig tudjuk bizonyosan, hogy ha előkelő magyar nők nem is, de a közrenden lévők közül sokan voltak török rabságban. S ha ezek kiváltásával mit sem törődtek, az ok nélkül aligha történhetett. Talán nem csalódunk, ha e különös jelenség okát a szigorú erkölcsi felfogásban keressük. A mely nő török kézen volt vagy törökkel élt, az olyat nálunk már semmire sem becsülték. Innen van, hogy a török rabságból hazakerült nőket, még ha teljesen ártatlanok voltak is, itthon csak megvetés és kiközösítés várta. Nagy Sebestyénné Zsófia asszony, a ki gyermekeivel együtt huszonhét évig volt török rabságban s csak vén korában szabadult meg, maga írja 1567-ben, hogy *úgy félnek tőle mint a bél-*

[1]) Közös p. ü. lt. fasc. 14373. 1577 máj. 17.

[2]) Orsz. Levéltár: Nádasdy-féle iratok. A híres egri kapitánynak, Bornemissza Gergelynek felesége Syghér Dorottya, 1555 jan. 10-én maga írja, hogy a mint férjét a törökök elfogták, mindenét elfoglalták. Így írt 1583-ban Várkonyi Gáspárné Bokry Anna is, a kinek férje szintén török rabságban szenvedett. (Közös p. ü. lt. fasc. 14385. 1583.)

[3]) Közös p. ü. lt. fasc. 14344. Hung.

Digitized by Google

poklostól, még csak kezét sem meri senki érinteni. Ezért a király évi 20 frtot rendelt neki, hogy éhen ne haljon.[1])

A szigorú erkölcsi felfogásnak következménye volt, hogy a vitézi korban a török rabnőkkel a magyarok sokkal emberségesebben bántak, mint a nálunk levő idegen katonák. Gabelmann mint szemtanu írja le, hogy 1596-ban Ráczi István huszár főlegényt a magyar hadi törvény szerint tűzhalára ítélték, a miért török rabnőjét megbecstelenítette. A magyar tisztek közbenjárására azonban a tűzhalált elengedték neki és kegyelemből egy török rabbal (more hungaro) fejét vétették. Ráczi István török rabnőjét az ott levő vallonok eladták. Könnyű nekik, — írja Gabelmann — mert ők nem magyarok s a magyar törvény őket nem kötelezi. [2])

A közös pénzügyi levéltárban van Bornemissza Tamás budai kereskedő nemes-levelének másolata. [3]) I. Ferdinánd adta ki e nemeslevelet. E szerint, mikor 1541-ben a török szultán Pesten táborozott, a megijedt budai polgárok elhatározták, hogy Buda legszebb asszonyát felajánlják a szultánnak. Igy talán megmenthetik a várost a felgyujtástól és kirablástól. És levitték a szultán sátorába Bornemissza Tamásnét, Buda legszebb asszonyát, a kit a szultán igen szívesen fogadott s őt Konstantinápolyba magával vitte. Mivel Buda városa — mondja Ferdinánd a nemes-levélben — csakis igy menekült meg a felprédálástól, Bornemissza Tamásnak nemességet ad.

Bornemisszáné később szintén megmenekült a rabságból; de hiába jött haza, férje tudni sem akart többé róla. [4])

Míg a mieink a török rabságba került nőket erkölcsileg elveszetteknek tartották s kiváltásukkal keveset törődtek, addig a törökök elsősorban mindig a török leányok és asszonyok kiszabadításán fáradoztak. 1570—1572-ig pl. Musztafa budai pasa négy-öt levélben is kérte a királyt és a haditanácsot két török leány és egy asszony elbocsátására. Kun Péter nevű főlegény — írja a pasa 1572 jun. 23-án — egri kapitányhoz tartozó vitézlő személy ment volt ki valami kóborlásra. Hátratérésben (visszajövet) Nagy-Szeged és Csongorád között török utasokkal találkozott, a kiket fogva vitt Egerbe. Az elfogott leányok — úgymond — most is az egri kapitány felesége mellett vagynak. Az egyik leány az ő hitükre állott volna, a másik vízbe ölte magát. A leány és az asszony elbocsátását kéri. [5])

---

[1]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14352. 1567. Nagy Sebestyén a mohácsi ütközetben Lajos királylyal együtt halt meg.

[2]) Cs. és kir. állami lt. Hungarica. Diarium Bellicum több kötetben.

[3]) Bornemissza Tamás a legnagyobb magyar kereskedők egyike volt s egész közép Európában kereskedett. Pálczán budai bíróval és egy nürnbergi kereskedővel kompániát alakított 30,000 arany tőkével.

[4]) Az esetről nehány szóval Veráncsics püspök is megemlékezik irataiban.

[5]) Cs. és kir. állami lt. Turcica. Musztafa pasa levele, 1572 jun. 23.

Digitized by Google

A török leányoknak és asszonyoknak kiváltása — ha keresztyén vallásra nem tértek — nem volt nehéz, mivel áruk, azaz sarczuk a férfiakéhoz képest igen csekély volt. Még a XVII-ik században is 60—70 talléron keltek a kiválóbbak az úgynevezett kótyavetyéken. Némely főkapitányunk udvarában hét-nyolcz török leány is szolgált. Ez is olyan szokás volt, mint pl. a török zászlók tartása. Minél több volt egy házban, annál tekintélyesebb volt a gazdája. [1])

Az eddig közölt adatokból világosan kiolvashatjuk, hogy a XVI. és XVII. században a rabokkal valóságos üzérkedést folytattak. S mivelhogy a rab mind a töröknél, mind a magyarnál valóságos kereskedelmi czikk volt, boldog-boldogtalan azon igyekezett, hogy rabokra tegyen szert, mert kelendőbb és jövedelmezőbb czikket a raboknál nem ismertek. Tudjuk, hogy a végházbeli fegyvervonásról való magyar törvény szerint a rab azé volt, a ki elfogta. Sokszor azonban tömegesen kerültek a rabok egy-egy csatában kézre; ilyenkor vagy *kardra osztották*, vagy pedig *kótyavetyére vetették* őket.[2]) A nagyobb kótyavetyéken bárki vehetett rabot. E szerint nemcsak a végbelieknek, de bárkinek is lehetett rabja. És a városok régi jegyzőkönyveiben csakugyan van nyoma, hogy a kereskedő rend is üzérkedett török rabokkal. Győr jegyzőkönyveiben olvassuk pl. hogy 1585-ben egy társaság török rabokat vett. Kettőt 600 frton vásárolt, s a kettőért a kiváltáskor 1200 frtot kapott. [3]) 1594-ben ugyanott olvassuk: »Vettem egy török rabot 50 frton; pénzes kenyérrel tartottam őt.« [4])

Hogy a kótyavetyén vett rabokon sokat nyertek, mondanunk sem kell. Épen ezért az ilyen kótyavetyéken a kapitányok igyekeztek a rabokat összevásárolni. 1561-ben Forgách Simon egyik kótyavetye után írja: »Ezöket az rabokat Rátay Ferenczvel, Horváth Jánosval vettük meg. Deli Heder sarczolt meg 550 frtba, Haydar megsarczolt, de nem tudom mennyibe, Zegedi Nazuf sarczolt 450 frtba, Dervis szegedi 400 frt, Demir szegedi 400 frt. Az füleki szpahia sarczolt meg 1000 frtba és egy úrnak való boncsokba (bonchogba). Én magamnak egy (rabom) vagyon, az harambasa inasa, sarczolt meg

---

U. o. egy másik levelében így kéri a két leány kiadását: »még sem tűrhettük, hogy az szegény árvák felől ne könyörögnénk felségednek... Megszolgáljuk mi is, ha felséged elbocsátja őket«... stb.

[1]) Körmendi levéltár. Batthyány Ádám bulyáiról pl. külön kimutatás van 1655-ből. Az bulyák seriesse: Csókakői Rabie és Fáti, Vinhánis leánya Aisse, Balkoz, Fejérvári Aisse, Sabáczvári Fatima és Szatina.

[2]) 1585 aug. 11-én olvassuk: »az rabokat aláhozák az kótyavetyére, hogy az győriek és az tataiak is reá készülhessenek«... »az foglyokat kótyavetyére vetették«... »az törököket kótyavetyére bocsátották«... stb.

[3]) Győr város jegyzőkönyve, 1585.

[4]) U. o.

Digitized by Google

200 frtba. Az harambasa Regéczbe vagyon. A szolnoki csausz Nagymihály várában vagyon.« [1])

Hogy egy rabon mennyit nyertek, arra nézve alkalmatos példáúl szolgálhat a következő eset. Batthyány Ádám írja: »Az kanizsai Csonka Ramadánt az egerváriak hozták, tőlük vettük 70 frton. Megsarczolván ezen rabunk, igért nekünk 1641-ben készpénzt 1000 tallért, portékát 1000 tallérban, úrnak való fő-lovat 1000 tallérban.« [2])

Mint tudjuk, a kótyavetyéket rendesen írásba foglalták, s így effélével bőven rendelkezünk. Megemlíthetjük pl. az 1586 évi oláhújvári kótyavetyét[3]) vagy az 1601 évi fejérvárit, mely a legnagyobbak közűl való volt.[4]) Érdekes volt az 1630 évi kótyavetye is, a mit az ácsi völgyben a komáromi és tatai magyar katonák titokban tartottak. A kótyavetyét Barati István tatai vitéz foglalta írásba. E szerint minden kardra 7—8 tallér jutott. Három fő-lovat a kótyavetyéből visszatartottak, s az egyiket a komáromi főkapitánynak, a másikat a naszádosok kapitányának, a harmadikat a tatai kapitánynak adták.[5]) Igen érdekes volt az 1641 febr. 21-én tartott igali kótyavetye. Ennek jegyzéke szerint »az kik rabokat vettek az igalyi nyereségből: gróf urunk (Batthyány Ádám) Mikola ráczot 60 talléron, Száli nevű bulyát 81 talléron, Erdődy uram ő Nagysága számára Moori nevű gyermeket 50 talléron, Haczina bulyát 17 talléron, Szil Rada bulyát két gyermekével 75 talléron, Szmoliana asszonyt három gyermekével 18 talléron stb. Hagymássy János Fathe nevű bulyát 81 talléron és egy másik bulyát 66 talléron, Angelia asszonyt 26 talléron, Erdődyné számára Sztana leányt 21 talléron, Jobbágy Dániel vette Angelikát 43 talléron, Zichy Ferencz Aniczát 13 talléron« stb.[6]) Maga Batthyány Ádám 29 rabot vett a kótyavetyén, melyen a rabok eladásából 5727 tallér folyt be.

A XVII. század végén, a mikor a török kiűzése kezdetét vette, a végbeli életnek végórája közeledett. A régi szokások, így a rabtartás és a rabváltás is, teljesen megszűnnek. A tömegesen elfogott törököket a német hadak Győrbe, Pozsonyba és Komáromba vitték s ott az udvari kamara adatta el őket emberkereskedőknek. Átlag 30—45 forinton kelt el darabja. A mit a kamara nálunk eladni nem tudott, azt a tengerpartra vitette s ott árusíttatta.[7]) Csak a leányokat

[1]) Forgách-lt. a Nemzeti Muzeumban.
[2]) Körmendi lt. Turcica.
[3]) Hadi levéltár: Feldacten. Itt is megtörtént, hogy a megsebesült törököket előbb a magyar borbélyok orvosolták, s csak azután adták el őket.
[4]) Cs. és kir. állami lt. Hung.
[5]) Orsz. Levéltár: Tört. Eml. B.
[6]) Körmendi lt. Turcica.
[7]) Közös p. ü. lt. Hoffinanz, fasc. 13881. Egy Fidelio nevű olasz Győrben egymaga 159 törököt vett 45 forintjával.

Digitized by Google

(bulyákat) és a *szattyánbőr-készítőket* tartották meg. A leányokat többnyire megkeresztelték, azután német tisztekhez adták szolgálókúl. Hogy minő sorsuk volt itt szegényeknek, arra nézve megemlítünk egy esetet. Musztafa nevű töröknek leánya (Anna Mária) Wolf főstrázsamesternél szolgált Budán. Gyermekgyilkossággal vádolták, s hogy vallomásra bírják, iszonyú torturára itélték. Az agyonkínzott leány ártatlansága azonban fényesen kiderült. Mivel a leány a »szeretet vallását« a kínzatás alatt megútálta, nehogy ismét törökké legyen, az udvari kamara elrendelte, hogy tíz évig bilincsben ispotályi szolgálatra alkalmazzák.[1])

A törökök kiűzése után tehát török rab nem igen volt többé nálunk. A magyar rabság azonban nem szünetelt. Sőt igazában csak ekkor teltek meg a várak és az örökös tartományok börtönei magyar rabokkal. És e magyar raboknak rosszabb sorsuk volt a németeknél, mint a töröknél. Kiváltani nem lehetett őket; élelmet, ruhát nem vihettek nekik. Ezt csak a török engedte meg annak idején. És a mi legfőbb baj volt, a német a magyar rabok vagyonát is elragadozta. A börtönökből kétségbeesettebb magyar hangok hallatszottak, mint egykoron Konstantinápoly hét-tornyából. »Tizennyolcz éve itt szenvedek már — írja 1715-ben Kabay Márton prédikátor bécsi tömlöczéből — az Isten szerelmére, ne hagyjanak éhen halnom!«[2])

* * *

Említők már, hogy a magyar végekben a rabokat keményebben tartották, mint a török végvárakban. Még ha nem bántalmazták is őket, eleget kellett szenvedniök, mivel a magyar bilincsek legtöbbje olyan volt, hogy már viselésök is elég szenvedést okozott a rabnak. A végházak összeírásaiból tudjuk, hogy a magyar bilincseket a várhoz tartozó czigányok és kovácsok készítették.[3]) Mindannyi kezdetleges, súlyos és durva jószág volt, a minek hosszabb ideig való viselése kimondhatatlan szenvedéseket okozott. Maguk az összeírások is megmondják, hogy ezen rabtartó eszközök nem annyira a rabok fogva tartására, mint inkább kínzására szolgáltak. Putnok 1576 évi összeírása pl. ezt mondja: »Instrumentum ferreum quo manicipia vexantur, vulgo *vashegedü.*«[4]) Regécz 1626—1678-ig terjedő összeírásaiban a *vasbolha* nevű bilincs, mint már neve is

[1]) U. o. 1696 jan. 19-én az udv. kamara a budai kamarai administratióhoz.

[2]) Kabay Márton a Tokay Ferencz-féle támadáskor került börtönbe mint politikai fogoly. Folyamodása 1715 aug. 7-én kelt. (Közös p. ü. lt. Hoffinanz.)

[3]) Csigás vagy jobbágyos kovácsoknak nevezték őket.

[4]) Orsz. Levéltár: Urb. et Conscr. fasc. 77. nr. 2.

Digitized by Google

mutatja, csak a rabok kínzására szolgált.[1]) S ki nem gondol borzalommal a kőfalba erősített rabvasakra, a mik miatt mozdulni sem tudott a szegény rab ? [2]) Avagy nem kész kín volt-e az úgynevezett *nyakra való kongós bilincs* viselése ? [3]) Bizony még a legközönségesebb lábra való vas is szörnyen megviselte a rabot, ha hosszabb ideig kellett hurczolnia, mivel mind igen súlyos volt.

Említők azt is, hogy a váltságra kibocsátott rabok vasban jártak, s a vasat lábaikról csak akkor vehették le, ha sarczukat teljesen megfizették. Ily módon a törökök szemről-szemre láthatták, minő bilincseket kell övéiknek a magyar végházakban hordaniok. Az 1571 évben pl. a császári orátor azt írja Konstantinápolyból, hogy Arszlán aga jött a szállására ; mögötte jött a szolgája, *a ki vállain hozá a súlyos bilincset.* Arszlán aga az orátor lábai elé veté a vasat, mondván : »Engem békesség idején fogtak el, s bár vén és ősz ember vagyok, Túry György ezekben a bilincsekben tartott és kínozott három évig Kanizsa várában. Négyezer tallért, két paripát, két aranyos sisakot, a mit skófiának hívnak, igértem, s két odapasa kezességén szabadultam ki.« [4])

A magyar végházak összeírásai nemcsak a bilincsekről, de magukról a tömlöczökről is elegendő adattal szolgálnak. A középkorban épült régi kővárakban a tömlöczök vagy *rabtartóházak* is kőből épültek. Trencsén várának földalatti tömlöcze pl. még ma is látható. Tapolcsány összeírásában olvassuk : »carcer profundus cum fune oblongo vulgo *cziga,* in earundem ambitu carcer cum cyppo et catena.« [5])

Mivel az összeírások a tömlöczöket és rabtartóházakat külön sorolják fel, bizonyos, hogy a kettő között különbség volt. E különbségről azonban az írott emlékekből csak annyit tudunk, hogy a tömlöczben rendesen a kalodákat,[6]) a rabtartóházban pedig a rabokat tartották. A tömlöczök a magyar végházak legtöbbjében az úgynevezett *kapuközben* voltak ; mellettök állottak a *tömlöcztartók* házai. Legtöbb helyen a rabházak is itt, a tömlöczök mellett voltak. Homonna összeírása pl. ezt mondja : »kapu között tömlöcz vagyon

---

[1]) U. o. fasc. 66. nr. 31. és fasc. 39. nr. 24. 1678.

[2]) U. o. »az kőfalban nyakravaló vas, rabnak való, 4.«

[3]) U. o. fasc. 18. nr. 31. Munkács, 1634.

[4]) Cs. és kir. állami lt. Követi jelentés 1570 decz. 24-ről : »compedes ferreas bene graves, quas servus humeris impositas adferebat, ante pedes projicit. Iis compedibus se canum extremeque senem unacum duobus comitibus post pacem initam captum, a domino Georgio Thury capitaneo tres annos sevissime vinctum, excruciatumque fuisse.«

[5]) Közös p. ü. lt. fasc. 15432. Tapolcsány, 1671.

[6]) Innen van, hogy sokszor az egész tömlöczöt is kalodának hívják. »Kapuköz alatt egy kaloda, az kapuja deszkákkal és fejes szegekkel ki van verve.« Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 78. nr. 42. 1670.

Digitized by Google

minden készségével... az kapu között való *rabház.*«[1]) Szilágycseh várának 1682 évi összeírása szerint: »vagyon ezen kapu között az hidlás alatt egy tömlöcz is, papirosos ablaka kettő.«[2]) Ecsed 1680-iki összeírása is így szól, de még hozzáteszi: »ezen tömlöcz mellett egy *tömlöcztartóház* és egy más *rabtartóház* vagyon.«[3]) Keresztúr várában,[4]) Bellatincz[5]) és Szobotisz váraiban[6]) is a kapuközben szerepel a tömlöcz.

A tömlöczben mindenütt kalodát találunk. Ez a kaloda a régi magyar végházaknak jó ideig egyedüli eszköze volt a bűnösök büntetésére. Ha a legrégibb katonai büntetéseket vizsgáljuk a kisebb bűnesetekben, kalodánál egyebet nem is igen találunk. »Kezeimet, lábaimat is — írják 1542-ben — kalodában vetteti.«[7]) »Én is immár — írja 1566-ban Túry György a saját katonáiról — elkeserültem szegényeket temleczezni és *kalodázni*, ki miatt sokan el is futottak.«[8])

A végházak kalodái sokfélék voltak. A legközönségesebb volt a kézi kaloda, 1—12 ember számára. Trencsén urbáriumában olvassuk pl. 1588-ban: »Minden faluban legyen kézi kaloda tizenkét emberre való, azokon vasreteszek legyenek és lakatok, kit betesznek, hogy belakatolhassák.«[9]) Debreczen jegyzőkönyve mondja 1638-ban: »Mivel Csáni János az czéhmestereket tolvajoknak mondotta, *nyelvén maradt* ellenek. Azért *az henger* (henker: hóhér) *vessen fogót az nyelvére* és vigye ki az *plengerhez* s ott kiáltassa meg véle, hogy az ki olyan dolgot cselekednék, hogy mást gyalázatos szóval illetne, olyan büntetése lenne. De mivel Csáni könyörög s mások is mellette esedeznek, hogy *henger* kezébe ne adják, mert az czéhből kiesik, az előbbi büntetést mitigálták ilyenképpen, hogy harmadnapig tartassék az templom előtt való kalodában, *henger* kezében nem adatik.«[10]) Kézi kaloda volt Komáromban is. 1643-ban pl. ezt írják: »jövő vasárnap reggel az kézi kalodába tévén kezeit nyakastúl, tizenkét óráig ott szenvedjen.«[11])

A régi összeírásokban előfordúl a *hosszu kaloda* is, minden

[1]) U. o. fasc. 78. nr. 29. Homonna, 1684.
[2]) Közös p. ü. lt. fasc. 15483. Urbar über Schloss Szilágy-Cseh.
[3]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 101. Ecsed, 1680.
[4]) Közös p. ü. lt. fasc. 15431. 1669.
[5]) Orsz. Lt. u. o. fasc. 78. nr. 99. 1674.
[6]) U. o. fasc. 78. nr. 42. 1670. »Kapuköz alatt egy kaloda, az kapuja deszkákkal és fejes szegekkel kiverve.«
[7]) Zay-ugróczi lt. Missiles.
[8]) Orsz. Lt. A kamarához intézett levelek. Palota, 1566. márcz. 25.
[9]) U. o. fasc. 64. nr. 35. Trencsén, 1588.
[10]) Debreczen város jegyzőkönyve, 1638. 23. l.
[11]) Komárom város jegyzőkönyve, 4. sz. Az 1609 évi 1. sz. jegyzőkönyvben olvassuk ugyanott: »reggeltől fogva egész predikációnak végéig *az piarczi kalodában üljön* az emberek láttára.«

Digitized by Google

közelebbi megjegyzés nélkül. Makovicza várában pl. az 1690 évi összeírás szerint »vagyon az tömlöczben *hosszu kaloda* két reteszével, retesz fejével, lakatja egy, láncza egy.« [1]) Előfordúl még az *öreg kaloda* pl. 1597-ben Keresztúr várában: »az tömlöczházban *öreg kaloda* kettő, azokon két-két retesz és három láncz.« [2]) Mint külön fajtájú kaloda említtetik a *panna*. Tapolcsány és Tavarnak összeírása pl. ezt mondja: »carcer cum cyppo et catena, alter cyppus vulgo panna vocatus, ad portam arcis superioris cum duabus catenis et seris duabus.« [3])

A régi összeírásokban igen gyakran előforduló *fa-* és *vas-hegedű* is kaloda volt. Ebbe a villa-alakú eszközbe az ember nyakát szorították. Latinúl, épen úgy mint a kalodát, *furca* néven is nevezték.[4]) Egerszeg 1604 évi összeírása szerint pl. a várban volt »furca, vulgo *ember nyakára való hegedű*.« [5]) A hegedűt fából és vasból készítették; ha fából készült, akkor rendesen megvasalták. Lipsch 1571 évi összeírása pl. ezt írja: »ain beschlagene hülzerne Geigen den gefangen anzulegen.«[6]) Sümegen 1597-ben *nyakra való vas hegedű*,[7]) Egerszegen ugyanazon évben *nyakra való hegedű vasas*,[8]) Jeszenőn 1623-ban *nyakra való vas hegedű*,[9]) Szerencs várában 1635-ben *hegedő czinczér* szerepel.[10])

A kalodának egyik szintén közönséges faja volt a *tábori vas kaloda*.[11]) Mivel a latin nyelvű összeírások a kalodákat hol *cyppus*,[12]) hol *furca*, hol meg *catasta* néven emlegetik,[13]) e neveket nem szabad össze-vissza használnunk, mivel mind a három latin szó más és más fajta kalodát jelent. A kalodákat a tömlöcztartók kezelték mindenütt. *Kalodás* vagy *kalodár*-nak azt a mestert mondották, a ki a kalodákat készítette.

A bilincsek közűl a végházakban leggyakrabban a *nyakra való vas* vagy a *nyakvas* fordúl elő. Ez rendesen a falba volt erősítve, s úgy látszik, a rab nyakát igen is erősen szorította, mivel az illető

---

[1]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 21. nr. 20.
[2]) U. o. fasc. 101. nr. 3.
[3]) Közös p. ü. lt. fasc. 15432. 1671.
[4]) Tehát nem *collare*, a hogy az Oklevél-Szótár nevezi a hegedűt, mivel a collare a nyakvasat jelentette.
[5]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 46.
[6]) Közös p. ü. lt. fasc. 14364. Hung.
[7]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 76.
[8]) U. o. fasc. 77. nr. 13.
[9]) U. o. fasc. 78. nr. 28.
[10]) U. o. fasc. 41. nr. 44.
[11]) U. o. fasc. 100. Kelet nélkül. Kis-Várda, Thököly Imre javai.
[12]) Közös p. ü. lt. fasc. 14389. Radetius püspök hagyatékában Szent-Benedeken: cyppus ligneus.
[13]) U. o. Hungarica, 1601. Conscriptio Archiepp. domus Tyrnaviensis: catasta vulgo *kaloda*.

Digitized by Google

szólni is alig tudott.[1]) A nyakra való vas néha a kézi bilincscsel volt egybekapcsolva. Igy pl. Homonnán 1684-ben említenek *nyakra való vasat bilincscsel* együtt.[2]) A nyakvas a városokban is előfordúl. Rendesen a piaczon, a *pellengér* nevű kőoszlophoz volt erősítve. Debreczen jegyzőkönyve mondja: »az piarczon, az *nyakvasnál* levonattassék és az *furatossal* hatvan csapással megverettessék.«[3])

A *csincsér* vagy *csingér*, néha *czinczér* néven két különféle bilincset értettek; volt ugyanis *kézre* és *nyakra* való csincsér vagy csingér. Szombathely 1577 évi összeírása szerint a várban voltak »compedes *chinger*.«[4]) Úgy látszik, ugyanilyen csingért kell értenünk egy 1556 évi összeírás ezen feljegyzésén is: »*zynger* kézre való.«[5]) Jeszenő várában 1623-ban »nyakra és kézre való *csincsérek*«,[6]) Regéczen 1626-ban »nyakra való *csincsér*, kézre való *csincsér*«,[7]) Szádváron 1685-ben »nyakra és kézre való *csincsérek*«,[8]) Boldogkőn[9]) és Kisvárdán[10]) pedig csak egyszerűen *csincsérek* említtetnek.

A rabok nyakára alkalmazott bilincsek közé tartoztak az úgynevezett *kongós bilincsek* és a *csengető vasbolhák*. Úgy látszik, e kettőn ugyanazon bilincset értették. Az első előfordúl pl. Munkács várának 1634 évi összeírásában: »*kongós belincz* nyakra való«,[11]) az utóbbit említik Regécz bilincsei között: »*vas bolha* kettő.«[12])

A béklyókat lábra és kézre egyaránt alkalmazták. Munkácson 1634-ben volt *béklyó* 12, *ember lábára való vas* 35, *béklyó-lakat* 2.[13]) Jeszenőn »tizenegy rabok lábára való vasak, hat béklyó vasak«,[14]) Boldogkőn »régi vasak rabok lábára, item lábra való *rúd vaskarika*«,[15]) Homonnán »rabra való béklyó lakattal, kulcscsal.«[16]) Huszton a többi bilincstől megkülönböztetve említtetik a *rab lábára való tőrök*

---

[1]) Cs. és kir. állami lt. Turcica. Mojzes nevű egri rab 1569-ben maga írja, hogy mivel lármázott, nyakára vasat vetettek.

[2]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 78. nr. 29. *Nyakra való vas* szerepel Jeszenőn (u. o. fasc. 78. nr. 28. 1623.), Boldogkőn (fasc. 79. nr. 18. 1685.), Keresztúron 1597-ben *nyakvas* (fasc. 101. nr. 3.), Nádasdy birtokán 1669-ben *nyakvas* (Közös p. ü. lt. fasc. 15431.) stb.

[3]) Debreczen város 1702 évi jegyzőkönyve, 440. l.

[4]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 76. nr. 16.

[5]) U. o. Lymbus, II. sor.

[6]) U. o. Urb. et Conscr. fasc. 78. nr. 28.

[7]) U. o. fasc. 66. nr. 31.

[8]) U. o. Lymbus, II. sor.

[9]) U. o. Urb. et Conscr. fasc. 79. nr. 18.

[10]) U. o. fasc. 100. A XVII. század végéről.

[11]) U. o. fasc. 18. nr. 31.

[12]) U. o. fasc. 39. nr. 24.

[13]) U. o. fasc. 18. nr. 31. 1634.

[14]) U. o. fasc. 78. nr. 28. 1623.

[15]) U. o. fasc. 79. nr. 18. 1685.

[16]) U. o. fasc. 78. nr. 29. 1684.

Digitized by Google

vas,[1]) Semptén *pár békó avagy kézre való czecze.*[2]) Nagyon közönséges a végházakban a *rabvas,*[3]) a *belincsvas,*[4]) az *apró bilincs*[5]) stb. Keczer javainak összeírása meg ilyen bilincseket említ: »compedes ferrei tres vulgo *vasnyug* (vasnyüg).[6])

Az összes magyar végházak közül egyedül Csejte várában szerepel az úgynevezett *vasas menyecske.*[7]) Mivel ez a kínzó szerszám már a XVI. század közepén ott volt Csejte várában, bizonyos, hogy azt nem Báthory Erzsébet vitette oda.

Mint láthatjuk, a magyar végházak mindenféle bilincsekben bővelkedtek. Azonban a nyugati országok tömlöczeiben mindenütt szereplő kínzó szerszámok közül mégis csak a *vasas menyecske* jutott el hozzánk, az is csak egyetlen példányban. A bilincsek magukban véve is eléggé megkínozták a szegény rabokat, de a torturához való kegyetlen szerszámok mégis hiányoztak végházainkból. És ez is sokat jelent.

TAKÁTS SÁNDOR.

---

[1]) U. o. fasc. 148. 1674.
[2]) U. o. fasc. 100. A XVII. századból.
[3]) Pl. Keresztúron, 1669. Közös p. ü. lt. fasc. 15431.
[4]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 101. nr. 3. Keresztúr, 1597.
[5]) U. o. fasc. 78. nr. 34. Regécz.
[6]) U. o. fasc. 113. 1687.
[7]) U. o. fasc. 18. nr. 7. 1569. Csejthe: *vasas menyechke 1.*

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Kölcsey Ferencz. Irta *Vértesy Jenő.* Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 4, 209 l. 8 önálló képmelléklettel s a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történeti Életrajzok, XXII. évf. 4—5. füz.)

E mű Kölcsey Ferencz életrajzának harmadik kidolgozása. A két előbbi munka szerzői (Vajda Viktor és Jancsó Benedek) összeszedték az anyagot, Jancsó irodalmi formába is öntötte, úgy hogy az új életrajzíró iránt már fokozottabb kívánalmakat táplálhat a tudomány. Vértesy azonban e kívánalmakat nem teljesítette sem kutatásaiban, sem az előadásban. Új adatokkal, jóllehet sokszor hivatkozik írott és nyomtatott forrásokra, kevéssé bővíti e korbeli ismereteinket, de használ nehány hibás adatot is. A tárczaíró könnyed modorában tárgyalja a legfontosabb irodalmi kérdéseket, a mi magában nem volna hiba; csak az a baj, hogy itélete is sok helyt felszínes, akárhányszor elhamarkodott s igen kevéssé hat a dolgok mélyébe. Pedig Vértesy sok mindenfélét tanult, sokat olvasott, a minek eredményeit szereti csillogtatni. De úgy látszik, műve gyorsan készült, mintha valamely napilap tárczájába kellett volna írnia. Van érzéke a szerkezet kimértsége, szabatossága iránt. Művének alapvázlatát jól alkotta meg. Igaz, hogy Kölcsey élete mintegy önmagától megadta a körvonalakat, melyek az író szerkesztői tollát irányozták; azonban a kidolgozás nem sikerült. A kritikus többször felülkerekedik az életrajzírón, a nélkül, hogy kellő öszhangba tudna a kettő egymással helyezkedni. Kort és személyeket egykét vonással jellemez; de vonásai sokszor helytelenek, nem egyszer torzítók; elevenek, de ritkán találók, színesek, csillogók, de nem igazak. Az egész mű könnyed olvasmány. Nem annyira szakemberek, mint a nagy közönség számára való. Csakhogy az ilyentől is méltán elvárhatjuk, hogy a szakemberek is használhassák, találjanak benne valamit, a mi tudásukat öregbíti, akár adatok, akár felfogás tekintetében.

Vértesy műve két részre oszlik. Az első a költővel és kritikussal, a második a politikussal és szónokkal foglalkozik. Az első

Digitized by Google

gyöngébb része a műnek, a másodikban van nehány sikerültebb fejezet is. Az első résznek mindjárt a bevezetése, melyben Kazinczy irodalomtörténeti fontosságát óhajtja megállapítani, alapjában nem helytelen felfogásról tanuskodik, de részleteiben elnagyolt és igazságtalan. Jól mondja, hogy Kazinczy alakja nélkül e kor irodalma szétmállana, nem tartaná össze semmi. De ha Kazinczyban sem az írói, sem az emberi jellemnek nincsenek nagy vonásai: mikép válik alakja oly fontossá, hogy nála nélkül e kor irodalmát el sem képzelhetjük? E kérdés megfejtésével adós marad, sőt alapfelfogását lassankint, a mint az életrajz vázlatában előre halad, egészen lerontja, midőn Kazinczyban csak az emberi fogyatkozásokat látja, nagy erényeit pedig, a melyekkel nemzeti műveltségünk új korát alapította meg, figyelmen kívül hagyja, vagy csak mellékesen érinti. Honnan van, hogy a nagy izgató nyomán új élet fakad, a nemzet szelleme haladásnak indúl, ha alapjában véve köz- és magánélete oly mindennapi? Kétségtelenül Vértesy a részletek vizsgálatában megbotlott; a tizes és huszas évek Kazinczyját csak az öreg ember gyengeségei után itéli meg, midőn azt kell látnia, hogy a zászló kihull kezéből. De azért Kazinczy igazságosabb itéletet mond önmagáról, mint sok későbbi irodalomtörténetíró, köztük Vértesy is, a ki szerint Kazinczy »nagy gyermek volt s igazi nagy ember lett volna, *ha tehetsége is van.*« Vértesy szerint Kazinczy tekintélye 1810 körül volt a delelő ponton, holott az 1820—1821 évek emelték írói tekintélyét legmagasabbra; s nem a Conversationslexicon iránti per miatt csorbult, hanem a fejlődés természetes folyamata vette ki lassankint a zászlót kezéből s adta a Kisfaludy Károlyéba.

Általában a mit Kazinczyról ír, vagy fölszínes felfogásból, vagy téves itéletből ered. Itt-ott nem adatokból, csak képzeletéből következtet. Pl. elmondván, hogy Kölcsey megjelent a Csokonai temetésén, ott — írja — meglátott »egy *magas termetű*, finom, borotvált arczú urat, ki nyájasan és pártfogó modorral köszöngetett az ismerősöknek.« A *kistermetű* Kazinczy csak az író képzeletében volt szálas ember. Épen ilyen alapos értesülése van Szemere Pál családi boldogságáról is, a melyet maga Szemere valóságos martirságnak mond. Kazinczy már megbánta, hogy közbenjárt házasságkötésekor. Sőt nem lehetetlen, hogy Kölcsey is tudott e boldogtalanságról, a mi szintén hozzájárulhatott, hogy egyetlen női lélek előtt meg nem nyílt szíve. Később 1820 körül már enyhült Szemere családi élete; de — mint Döbrentei észrevette — olyan soha sem volt, hogy a finom ízlésű Szemerét teljesen boldogíthatta volna.

Hogy Kölcsey miért szűnt meg levelezni mesterével: e kérdés megérdemlette volna, hogy az életrajzíró kissé foglalkozzék

Digitized by Google

vele. De az, a mit Vértesy mond, hogy Kölcsey »szeretettel, ragaszkodással figyelmeztette Kazinczyt gyöngéire« s ezzel »a diktátort hiuságán sebzette meg«, nem az igazi ok. Ennek sokkal mélyebb oka van. Kazinczy a jövő haladásáért küzdött, a jövőnek és a jövőben élt; hitte, hogy a természet rendje szerint a megindult pezsgés új életet alkot, ezért kell a megkezdett munkát szakadatlanúl folytatnia. Kölcsey »nevette azokat, a kik várnak valamit nyelvünk és irodalmunk kifejlődésétől.« A melancholia árnya borult reá, melyet az életrajzíró több helyütt meglát, de hatását nem mindig veszi észre. Kölcsey is, mint 1817 körül már Kazinczy majd minden jó barátja, úgy vélte, hogy a nyelvújító harcz több kárt okoz az irodalomnak, mint hasznot. El is mondta e véleményét Kazinczynak, s ezzel megszűnt levelezésök, de megmaradt egymás iránti nagyrabecsülésök. Hogy Kölcsey később maga is belátta, hogy a pihenést nem ismerő izgatónak volt igaza, nem neki: Vértesy idézetéből is kitűnik; de mindennél inkább mutatja Kazinczyról mondott remek emlékbeszéde, melynél a művészi szerkezet szabatosságára s a vonások igazságára nézve máig sincs különb emlékbeszéde irodalmunknak.

Kölcsey másnemű munkásságát, költői és kritikai pályáját is úgy rajzolja Vértesy, hogy az olvasó az illető fejezeteket olvasván, önkénytelenül is azt kérdi: hát ezért volt ő oly híres költő és félelmes kritikus? A német érzelgős költészet miatt — úgymond — fejlődni kezdő férfiasságát Kölcsey elvesztette. Pedig épen azért tetszett neki az érzelmes német lyra, mert nagyon talált egyéniségéhez. Igaz, hogy a hazafi érzés, a csöndes, méla borongás csalta ki lantján a legszebb hangokat, a mit Vértesy is helyesen jegyez meg, mert hiszen köztudomású; de a német költészettől felzsendült magyar lyrának nehány szép darabját már azelőtt megírta, a mit Vértesynek lehetetlen lett volna észre nem vennie, ha a kor egész irodalmi szellemét mélyebben tanulmányozta volna s nem a mai kor ízlését viszi vissza majdnem egy századdal előbbre.

Szerencsésebb az író Kölcsey prózai műveinek méltatásában. Jól mondja, hogy »igazságtalanság esik, ha Kölcsey munkáin végig lapozva azt mondjuk: hiszen ezt mind tudjuk már! Kölcsey nagyon sokat tett. Nem adatokat hordott össze, hanem eszméket adott.« Sajnos, hogy az életrajzíró is ilyen hibába esik. Nem akarjuk a világért sem Kölcsey érdemeit kisebbíteni; de az igazságos kritika »mindenkinek megszabja érdemlett bérét« s nem aggat valakire költött érdemet, kivált ha nem szorult rá. Kölcsey pedig nem szorult. De nem ő volt, a ki »valódi becsére szállította le a hajdan népszerű Gyöngyösy költészetét, hogy annál jobban kiemelje Zrínyi nyers, de hatalmas talentumát.« Voltakép Zrínyi első XVIII. századbeli méltánylója az öreg Ráday Gedeon volt;

Digitized by Google

tőle nyerte a tanítást Kazinczy is és hirdette Zrínyi lángelméjét. Gyöngyösy népszerűségét Kazinczy saját ízlése után indulva kezdte gyöngíteni, — úgy hiszszük — a kelleténél jobban. Tanult tehát Kölcsey Kazinczytól eszmét is. A mint hogy azt is érdemes lett volna pár lapon elmondani, hogy a kritikus Kölcsey mennyiben tanítványa szintén Kazinczynak s mindketten a németeknek.

Az irodalmi körök vázlatos története Toldy Ferencz után szintén nem egészen alapos. Vértesy csak a Kulcsár és Vitkovics házát ismeri s egészen megfeledkezik gr. Teleki Lászlóról, a kiről maga Prónay Sándor írja, hogy halálával (1821. márcz. 24.) sokat vesztett a haza és a pesti közönség, mert »az ő háza több esztendők olta középpontja volt a pesti s budai belle sociétének.« Ő volt a Marczibányi-intézet feje s az írók egyik pártfogója akkor. Igaz, hogy Telekinél nem mindig a legjelesebb írók találkoztak, mint Vitkovicsnál és Kulcsárnál, s inkább a tudomány embereit látta szívesebben magánál, de ebben sem volt mindig helyes értelemben. Azonban igazságtalanság elhallgatni az ő érdemeit, a ki az írót épen a Marczibányi-intézet által mintegy bevezette a társadalom magasabb köreibe s maga is örömest jutalmazta őket. Ez irodalmi körök története azonban nincs szoros kapcsolatban Kölcsey életrajzával; t. i. Vértesy nem hozza szorosan össze, csak Pest irodalmi fejlődése szempontjából vázolja; pedig tisztán Kölcsey élettörténete kapcsán is méltán helyet foglalhat e fejezet a könyvben. Hanem Vértesy a fejlődés szoros egymásutánját mintha szándékosan nem akarná észrevenni; a tizes és huszas évek pesti irodalmi köreit kevésre becsüli; de Bártfay házáról már azt mondja, hogy irodalmi életet alkotott. Pedig az *Aurora-kör* azt jóval megelőzte s hatásban is fölülmulta, mely pedig részint a Kulcsár, részint a Vitkovics társaságából nőtt ki.

De nem szerencsés Vértesy a kor politikai életének rajzában sem. Jó messziről kezdi Kölcsey korát ismertetni, és bizonyos tekintetben részletesebb és jellemzőbb a XVIII. század utolsó évtizedének, mint a XIX. század huszas és harminczas éveinek rajzában, a mikor már hőse is fontos szerepet játszik. A Szatmár megyei nemességet is úgy rajzolja, hogy vonásai majd minden magyar vármegye nemességére ráillenének, tehát igazában fölöslegesek. De műve második részében nem egy helyt a gondos és alapos itéletű életrajzíró is megszólal, midőn az új politikai eszmék első összeütközését rajzolja (a 119. laptól kezdve), midőn Kölcsey országgyűlési szerepének fontosságát kiemeli (153. l.), midőn Kölcsey »eszményi politikai« irányát helyesen értelmezi (124. l.), kitűnő forrásra hivatkozva, vagy Kölcseynek az úrbér ügyében kifejtett majdnem döntő munkásságát méltatja (170. l.), s végül midőn Kölcsey naplóiról (174. l.) mond itéletet. E részletek világ-

Digitized by Google

gosan mutatják, hogy Vértesynek lett volna elég tehetsége Kölcsey életrajzát valóban úgy megírni, hogy tanulsággal tette volna le minden olvasója, ha nyugodtabban dolgozik, mélyebbre tekint és nem hajhászsza az eredetiséget a jellemzésben és kritikai itéleteiben akkor is, midőn a megállapított itéletek már szinte két emberöltőt átéltek.

Vértesy nagyon könnyedén oda vet egy-egy jelzőt s azt hiszi, hogy az illető férfiu jellemrajza kész. Néha csakugyan egy-egy vonással is jellemez a művész, de ahoz a legritkább tehetség ért. Kármánról pl. azt mondja, hogy Pestnek irodalmi központtá való emelésén buzgón, de beteges érzelgéssel dolgozott, s így folytatja: »maga is beteg volt, meghalt.« (38. l.) Szemere »élni szeretett és *élvezte az életet az érzékiségig.*« Nem tudjuk, honnan veszi ez adatát, mert a mely levélre hivatkozik, még ha Szemere sokkal nyiltabban szólna is, az író egész élete megczáfolja ezt a torzvonást. (40. l.) Kisfaludy Sándor »fényes katonatiszt, *gazdag nemes úr.*« (46. l.) Már midőn Kazinczyval szemben állt Kisfaludy Sándor, sem »fényes katonatiszt«, sem »gazdag« nem volt. (Mellékesen jegyezzük meg, hogy Kisfaludy Sándor és Kazinczy barátsága és egymástól való elhidegülése sincsen alaposan ismertetve.) Szentgyörgyi Józsefet így jellemzi: »becsületes, lelkes ember« (46. l.), Szabó István Homeros-fordítását így: »becsületes, lelkiismeretes munka.« (61. l.) Kisfaludy Károly és Csokonai — szerinte — bohém költők, de Kisfaludy »úri bohém« (82. l.) stb. Az ilyen jellemzést mi nem igen tartjuk igazán komoly műbe valónak; sem — szeliden szólva — a trivialishoz közeljáró olyan megjegyzést, hogy Kölcseynek talán »egyetlen éjszakája sem volt, a mit lányok karjaiban vagy csengő poharak között töltött volna.« (34. l.) Az efféle jellemzés pedig mindig gyanut kelt az író kritikai alapossága iránt: Mérey »gyáva, semmi ember.« (151. l.) Nem védelmezzük Méreyt, de jellemében csak voltak más vonások is, a melyek megérdemelték volna a közbeolvasztást.

Egy nagy hézaga is van a műnek. A szerző Kölcseyt, mint prózaírót nem emeli ki, pedig a magyar szónoki és értekező próza vele lépett először művészi magaslatra, a mit kissé részletesebben kifejteni igen szép feladata lett volna az életrajzírónak. Nemcsak a gondolatok gazdagságára, de a stíl erejére és pathosára vonatkozólag is új lépcsőfokot jelöl Kölcsey prózai munkássága.

Végül még csak egy megjegyzésre szorítkozunk. Az előszóban felsorolja Vértesy a Kölcsey-irodalomnak előtte fontosabbaknak látszó termékeit, s meglepő, hogy Pap Endre igen becses tanulmányát elhallgatja, holott a régiek közt egy sincs hozzá fogható. Gyulai Pálnak a Kölcsey szobránál mondott beszédét kitűnőnek tartjuk a maga nemében, de — természetes — az alkalomhoz

Digitized by Google

mérve, Kölcsey »tökéletes« jellemzését nem kereshetjük benne, valamint a Szemere Beratalanéban sem; ellenben Angyal Dávid tanulmánya — úgy véljük — mindegyiknél többet ér. Kölcseyről alkotott irodalomtörténeti felfogásunkat Pap Endre vetette először papirra, s életrajzírói, Vértesyt kivéve, mind hatása alatt is állanak.

VÁCZY JÁNOS.

Carrillo Alfonz jezsuita-atya levelezése és iratai, 1591—1618. A M. Tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából a hazai és külföldi levéltárakban gyüjtötte és közrebocsátja *Veress Endre*. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. LII, 739 l. Egy fénynyomatú hasonmással. (Magyar Történelmi Emlékek. Első oszt. Okmánytárak. XXXII. köt.)

A történelem mindmáig igazságtalan és elfogult Báthory Zsigmond fejedelemmel, mint általában véve a bukott államférfiakkal szemben. A mai kor szemüvegén keresztül ideges, sőt félbolond embernek látja, holott a siker éveiben nem egyszer kényszerült elismerni, hogy nem mérheti közönséges mértékkel. Volt ebben a fejedelemben valami, a mi Széchenyi balsorsára emlékeztet. Maga sem akarta, hogy igazán tudják, mi volt; a mikor lemondott a hatalomról s Oppelnbe vonult, minden magán levelét elégette.

Most ime egyszerre egy terjedelmes kötetet kapunk, melyben a »spiritus familiaris«-ának tartott spanyol *Carrillo Alfonz* leveleit Veress Endre 19 város 32 levéltárából rendkívüli szorgalommal szedte össze. Ez a körülmény első sorban magukat a spanyolokat lephette meg, a kik a mi történetünkben híres honfitársukat csak azóta ismerik, hogy *Kőrösy Albin*, Don José de Cardenas *Revista Contemporanea*-ja ez évi (1907 márcz. 15-iki CXXXIV-ik) kötetének 275—282. lapjain Veress könyvét ismertette. Carrillót nálunk sem ismerik eléggé. Szilágyi Sándor 1877-ben külön kötetben vázolta ugyan 1594—1598-ig terjedő diplomácziai működését s megigazított nehány közkeletű téves adatot; de pl. a Pallas-Lexikon abban követi a nagy spanyol encyklopaediát, hogy Carrillonak még a nevét sem említi külön czímszó alatt. Első rendszeres és bővebb életrajzát Veress Endre írta meg az előttünk fekvő kötetnek XXIII—LII. lapjain.

Ebből csak annyit jegyzek ide, hogy Carrillo (olaszosan *Carrillio*, latinosan *Carrillius*) Alfonz a castiliai Alcalà de Henaresben 1553 november-havában régi nemes családból született s 1571 márcz. 11-én jezsuita-novitius lett Toledoban. A theologiát Rómában négy esztendeig tanulta, majd nyolcz évig tanított a jezsuiták párisi főiskolájában mint *lector philosophiae et theologiae*.

Digitized by Google

1589-ben már mint *doctor theologiae* ment Bécsbe az ausztriai jezsuita tartomány főnöke, Viller Bertalan mellé, a ki őt két esztendő mulva gyóntató atyának ajánlotta Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemhez, Szentiványi Bodoni István kiséretében 1591 ápr. 6-án érkezett Gyulafehérvárra, honnan az ország keleti részeit még abban az esztendőben magának a fejedelemnek társaságában járta be.

Az ideális felfogású, tevékeny szellemű férfiu — a hogy Károlyi Árpáddal Veress Endre nevezi — csakhamar megnyerte a fejedelmet annak a tervnek, hogy Erdélyt Lengyelország és a balkáni népek segítségével, a keleti szövetség megalkotásával szabadítsa fel a török fenhatóság alól. Ennek előkészítésére a tizenötéves háború kitörése után a fejedelem 1593 szept. 20-án nagy titokban magát Carrillót küldte Rómába, majd Prágába, s 1594 febr. 23-án ismét őt rendelte a császári udvarhoz a magyar-erdélyi szövetség dolgában. Ezt a szövetséget a fejedelem a kolozsvári országgyűlésen csak az ellenzék vezérembereinek kivégzése után tudta elfogadtatni. A vérengzésben Carrillónak nincs része, mert még a gyűlés megnyitása előtt, augusztus elején, újra Prágába kellett utaznia. Ezen útjának eredménye a Rudolf királylyal 1595 jan. 28-án kötött szerződés, melyben Erdély függetlenségét teljesen biztosítani törekedett. Talán nem volt olyan »nagy szerencse«, hogy — főkép szintén Carrillo buzgósága következtében — a fejedelem feleségül kapta Mária Krisztierna főherczegnőt; mert ez a házasság könnyen a Habsburgok secundo geniturájává tehette volna Erdélyt. Az esketésnél Gyulafehérvárt aug. 6-án mondott ünnepi beszédében Carrillo valóban azt a reményét fejezte ki, hogy dicsőség fog származni a Habsburg és Báthory-ház egyesüléséből. A fejedelem, gyóntatója kíséretében, csakhamar mint győztes hadvezér tisztelkedett Rudolf királynál. Prágából azonnal a pápához és II. Fülöp spanyol királyhoz küldte Carrillót, hogy a hadjárat folytatására pénzt eszközöljön ki. Szept. 15-én Carrillo 140,000 tallérral tért vissza ebből az útjából. A jutalmúl felajánlott erdélyi püspökséget nem fogadta el.

Mostantól fogva az volt egyik főtörekvése, hogy váló és lemondó szándékáról lebeszélje a fejedelmet. A nehézségek elhárítása végett ismételve felkereste Prágát, Gráczot (a hol a fejedelemné szülei laktak) és Rómát. Prágából 1598 január elsején olyan újabb szerződéssel indult haza, melynek alapján a Habsburgok csakugyan secundo geniturává tehették volna Erdélyt, ha pénzük és bátorságuk lett volna hozzá. A király öcscse, Miksa főherczeg nem mert bejönni, s így — Veress szerint — »Carrillo bölcsessége menté meg az országot« azzal, hogy bejöveteléig

Digitized by Google

— tanácsára — a prágai udvar a fejedelemnére bízta a fejedelem lemondásával uratlan ország kormányát. Oppelni önkénytes számkivetésébe a fejedelem magával vitte gyóntatóját is, honnan azonnal Prágába küldte a szerződés becsületes megtartásának sürgetésére.

A mint sok kérésére elbocsátotta őt szolgálatából, másnap a fejedelem titokban visszaindult Erdélybe. Carrillo, Ferrarában a pápával találkozván, szintén utána ment s 1598 nov. 4-én újra szolgálatába állott. Része volt benne, hogy országát a fejedelem újra felajánlotta a királynak; de nem tudott róla, hogy titokban unokatestvérének, Báthory András bibornoknak ajánlotta föl Erdély trónját. A bibornok megérkezésekor »a fecsegő« spanyollal azt hitette el, hogy »országát titokban a lengyel királynak engedi át, feleségét meg Andrásnak, a ki lemond egyházi méltóságáról.« A fejedelem most már nem élt tanácsaival, s a gyóntató örült, hogy a fejedelemné kiséretében Ausztriába távozhatott. 1599 jun. 24-én ért Rómába, honnan a pápa jul. 12-én oly felhatalmazással küldte vissza Gráczba, melynek alapján kimondhatták a fejedelmi pár házasságának felbontását. Ezzel azután Carrillo be is fejezte politikai küldetését. Séllyén 1599 szept. 9-én megkapta a felmentő brevét. »Isten elveszti azokat, — szólt Báthory Zsigmondra célozva — kik nem hallgattak olyanokra, kik velök oly nehéz dolgokban jót akartak tenni:«

Azonban még egy esztendeig Magyarországban maradt, mint a séllyei jezsuita-collegium vezetője. A rend római generálisa 1600 szept. 4-én az ausztriai jezsuiták tartományfőnökévé nevezte ki. Ez a tartomány a nyugati osztrák örökös tartományokon s Cseh- és Morvaországon kívül Magyarországot és Erdélyt is magában foglalta. Épen Kassán járt, mikor Belgiojoso tábornok 1604 jan. 8-án a protestánsoktól katonai erővel vette vissza a nagytemplomot, melyben ekkor misézett először. Kevéssel ezután Basta tábornok a kolozsvári főtemplomot szintén az ő jelenlétében vette el az unitáriusoktól a jezsuiták számára. Állítólag Forgách Zsigmondot, a nyitrai püspök testvérét is ő, nem Pázmány térítette vissza a r. kath. hitre. (Ezt az állítását Veress Aldobrandininak és a pápának egy levelére alapítja.) 1605-ben a prágai udvar megbízásából Spanyolországban járt, hogy III. Fülöp királytól segítséget eszközöljön ki Bocskay fölkelése ellen. Visszafelé betért Rómába, honnan V. Pál pápa vele izente meg a főherczegeknek, hogy nem ellenzi Mátyásnak Rudolf helyébe császárrá való választását.

Végre 1608 márcz. 7-én a rend generálisa fölmentette őt az ausztriai tartományfőnökségtől, mire visszatért hazájába, Spanyolországba, hogy mint az alcalai jezsuita-collegium rectora, a tudomá-

Digitized by Google

nyoknak élhessen. 1611-ben toledoi provincialis lett. Mint ilyen, gyakran fölkereste a madridi udvart, hogy közbenjárjon Báthory Zsigmondért, kit a császári udvar tizennégy hónapig tartott fogva a prágai Hradsinban, és javaitól megfosztva bocsátott szabadon.

Carrillo 1616 jan. 26-án a jezsuita-rend generálisának spanyolországi assistense lett s így Rómába költözött; de Sienában már 1618 nov. 10-én elhunyt.

Veress Endre rokonszenvvel viseltetik a vallásos, buzgó, szerény, önzetlen és kötelességeit szigorúan teljesítő pap iránt, ki Erdély függetlenségét a római szent birodalom császárjának kezessége mellett oly sikertelenül akarta biztosítani. Nem volt a fejedelemnek rossz szelleme, mint sokáig hitték; sőt az utóbbi években a fejedelem nem is hallgatott reá; mert talán rájött, hogy nem olyan jeles diplomata, mint a milyennek eleinte képzelte. Maga Carrillo csalódottnak érezte magát Zsigmonddal és Rudolffal szemben egyaránt; amazt elhatározásában férfiasabbnak, emezt őszintébbnek szerette volna látni.

Egyházi bírálói, pl. Takács Gedeon (Religió, 1907. 149. l.) és Bunea Ágoston (Revista politică şi literara, 1907. 156. l.) azt a tárgyiasságot dicsérik, melylyel Veress Endre protestáns létére egy jezsuitáról ír. Jorga Miklós, a bukaresti egyetem tanára (Neamul Romanesc, 1906. 297. l.) a »Monumenta Hungariae Historica« legkiválóbb kötetének nevezi Veress Carrilloját. Úgy találja, hogy Veressnek teljes hivatottsága van ilyen munkára s hogy anyagát Európában majdnem páratlan szorgalommal gyüjtötte egybe. Figyelmet érdemlő dicséret olyan történettudóstól, ki maga is közel harmincz kötet oklevelet adott ki. Különösen dicséri azért, hogy az elképzelhető legnagyobb gondossággal közölte Speciano nuntius leveleit, a miknek olvasásával ő maga nem igen tudott boldogulni.

Veress Carrilloja az akadémiai Történelmi Emlékeknek mindenesetre egyik legértékesebb kötete s az oklevelek közlésében nálunk haladást jelent. Meglátszik rajta, hogy a közlő ismeri a modern diplomatika minden követelményét, a mivel különösen a vatikáni levéltár páratlan diplomatikai könyvtárában bőséges alkalma is volt megismerkedni. Közléseiben egészben véve a német historikusok 1895 évi frankfurti harmadik gyűlésének megállapodásait követi, a miket nálunk Thallóczy is elfogadott Magyarország melléktartományainak Oklevéltárában. Az okleveleket tehát nem írta át, hanem minden sajátságuk meghagyásával közölte; és pedig a kiválóbb történeti alakok *sajátkezű* leveleit teljesen betü szerint. A szembetűnő toll- és írás-hibákat több helyütt mégis kijavította; a nagyobb hibákra jegyzetekben figyelmezteti a kutatókat. Az iratok helyesírását egységesen át-

Digitized by Google

dolgozta, kivált Carrillo olasz leveleiben, melyek a spanyol kiejtés törvényei szerint vannak írva. Leveleit egyébként szó szerint közli a reájok érkezett válaszokkal együtt. Az eljárásban követett elveit az előszóban bőven kifejti, s ez valóban megérdemli a diplomatikusok figyelmét. Valószínű, hogy felfogását nem mindenben fogják helyeselni. Azóta, hogy okleveleink gyüjteményeiről és az oklevelek közléséről a *Századok* 1879 évi folyamában egy névtelen két közleményben elmondta nézeteit, a tárgy fontosságához képest aránylag kevesen foglalkoztak a kérdéssel; pedig a M. Tud. Akadémiának s a Történelmi Társulatnak már talán a frankfurti határozatok következtében is állást kellett volna foglalniok, hogy az ingadozás megszünjék s a diplomatika magyaros sajátságai tekintetében is megegyezés jöjjön létre. Az Akadémia történelmi bizottsága gondoskodhatnék az oklevelek közlése szabályainak egybeállításáról s azokat esetleg egy történelmi congressus elé terjeszthetné. Különben úgy járunk a dologgal, mint a magyar helyesírással, melyre nézve az Akadémiának és a közoktatásügyi miniszternek külön szabályzatai lévén, a legtöbb esetben mind a kettőtől függetlenül írunk.

Jó volna pl. megállapodni abban, legyenek-e az okiratok élén regesták, vagy sem? Veress a franczia s az angol tudósok eljárása alapján ellenök van, de némely bírálója már nem helyesli, hogy az olasz és spanyol okleveleket a tartalom magyar jelzése nélkül közli. Igaz, hogy az oklevéltárak szakemberek kezébe valók s a szakembernek nem ilyen kivonatokra, hanem magukra az oklevelekre van szükségük; de nincs szükségük *minden* oklevélre, amiről egy lelkiismeretes kivonat mégis csak hamarosabban tájékoztatná őket. De meg a kezdő diplomatikusokra s arra is kell gondolni, hogy a ki az eredeti olasz vagy spanyol szöveget megértheti is, jó néven vesz oly kivonatot, mely a fordításban és megértésben saját biztonságát megerősítheti.

Nagyon becsesek a Veress Endre közleséhez járuló jegyzetek, melyek az oklevelekben érintett személy- és helynevcket, vonatkozásokat stb. megmagyarázzák, kézirati és egyéb közlésekkel kiegészítik. A leveleket időrendben is egybeállítja s külön jegyzékekben sorolja fel a levélírókat és a czímzetteket, a keltezés helyeit, a használt forrásokat és levéltárakat. De ezeknél is fontosabb a kötet *Hely, Név- és Tárgymutatója*, melyben a három különböző jegyzéket megkülönböztetésül háromfajta betüvel szedetve egy betürendben közli, hogy a kutató ne legyen kénytelen három külön mutatót átnézni.*) Jobban már valóban nem

*) A *hely, név- és tárgymutató* egybeolvasztása helyes, és tökéletesen elég is arra, hogy a kutató ne legyen kénytelen három külön

Digitized by Google

könnyíthette volna meg közleményei használatát. Helyeselni lehet, hogy a teljesség kedvéért a Szilágyi Sándortól kiadott leveleket újra lenyomatta s a kötetet Carrillonak 1591—1618-ig terjedő itinerariumával egészítette ki.

Veress Endre az oklevéltárnak külső, technikai kiállítására is nagy gondot fordított, s az ő könyve első a Monumenták sorozatában, mely sárgás, fénytelen, szemcsés papirosra van nyomtatva. Minden tekintetben méltó a hazai és külföldi történetkutatók elismerésére.

MÁRKI SÁNDOR.

Die pragmatische Sanktion mit besonderer Rücksicht auf die Länder der Stephanskrone. Von Dr. *Gustav Turba*. Wien, 1906. 8-r. IV, 199, 2 l. (Különlenyomat az *Österreichisch-Ungarische Revue* 1906 évi folyamából.)

Turba Gusztáv osztrák közjogi író, a ki jogtörténeti alapon behatóan foglalkozott az ausztriai dynastia trónöröklésének kérdésével s a kinek neve *Geschichte des Thronfolgerechtes in allen habsburgischen Ländern bis zur pragmatischen Sanktion Kaiser Karls VI.* című munkájából már évek óta ismeretes.

Miként ezen előbbi munka, mely 410 lapon tárgyalta a kérdést, akként a pragmatica sanctióról szóló munkája is a dynastia szempontjából tárgyalja a trónörökösödés jogát, tehát osztrák szempontból, a min végre nem is lehet csodálkozni, mert hiszen osztrák író nem tárgyalhat ily kérdést magyar szempontból. A czím, melyet a szerző a pragmatica sanctióról szóló munkájának adott, s annak tartalma és objectiv tárgyalási modora azonban sok helyütt abba a tévedésbe ejtheti a felületes olvasót, hogy végre akadt osztrák író is, a ki ezt a magyar közjogra nézve is igen fontos kérdést hajlandó a magyar felfogás álláspontjáról tekinteni.

A ki a jogtörténeti kérdéseket csak a történelmi események és az ide vonatkozó okiratok szempontjából tekinti, azt Turba munkája igen könnyen megtévesztheti és félrevezetheti. De a ki jogászi szemmel nézi e munkát és a közjogász álláspontjáról teszi bírálat tárgyává, első elolvasásra is tisztába jön azzal, hogy a ki azt megírta, épen olyan telivér osztrák, mint akármelyik más osztrák író, a ki hasonló tárgyú kérdésekkel eddig foglalkozott. Mindazonáltal tagadhatatlan, hogy munkájának nagy

---

indexet átnézni; a háromfajta betüvel való szedést azonban egészen feleslegesnek, haszontalan tarkázásnak tartjuk, a mi nem éri meg a ráfordított fáradságot, s inkább akadályozza mint segíti a kutatót munkájában. *Szerk.*

Digitized by Google

gonddal összegyüjtött anyagát mi magyarok is haszonnal értékesíthetjük, mert a szerző sok oly adatot tesz közzé, mely alkalmas arra, hogy a magyar trón öröklésének kérdését tisztábban lássuk, mint láttuk eddig, a míg ezek az adatok részben ismeretlenek voltak, részben nem voltak egy helyütt összefoglalva szemlélhetők.

Az egész könyv 199 lapra terjed, miből a tulajdonképeni feldolgozás 131 lapot foglal el, a többi 68 lap pedig függelék, mely a tárgyra vonatkozó okiratok szövegét tartalmazza.

A szerző az ausztriai ház családi törvényeiből kiindulva tárgyalja a *pragmatica sanctio* kérdését; azaz a pragmatica sanctiót az uralkodó család családi örökösödési szabályai alapján fogja fel, mint egységes, az ausztriai ház uralma alatt álló összes országokra vonatkozó szabályozást.

Azután ennek az egységes szabályozásnak a magyar szent koronához nem tartozó, majd a magyar szent koronához tartozó országokban szerzett törvényhozási biztosítékait ismerteti s ennek kapcsán kiterjeszkedik azokra a történeti eseményekre, adatokra, okiratokra, melyek a törvényhozási biztosítékok megszerzésének előkészítésére vonatkoznak.

II. Ferdinándnak 1621 évi május 10-iki és 1635 évi aug. 8-iki végrendeleti intézkedésével kezdi, mely az ausztriai ház összes birtokait a tőle leszármazó fiági ivadékok körében az elsőszülöttség rendje szerint átszálló hitbizománnyá, majoratussá tette, illetőleg atyjának Károlynak ez iránti rendelkezését azzal egészítette ki, hogy ezen a házi törvényen házassági vagy örökösödési szerződések többé nem változtathatnak és az összes birtokoknak ez a feloszthatatlansága a jövendőben szerzendő birtokokra is vonatkozik. E szerint tehát a spanyol Habsburgok birtokai is ez alá a szabály alá estek volna; de I. Lipót ezen a szabályon túltette magát, a mikor titkos egyezmények egész sorával, melyek eddig ismeretlenek voltak, fiai: József és Károly között akként rendezte az örökösödés kérdését, a mint az nagyjából a *pactum mutuae successionis* rendelkezéseiből eddig is ismeretes volt.

Majd kimutatja a szerző, hogy arra az esetre, ha mind Józsefnek, mind Károlynak fiágai kihalnának, a nőágra megy át mind a két ág összes birtoka, még pedig akként, hogy minden az utolsó magvaszakadt fiági trónbirtokos leányára szálljon. De ez mindaddig be nem következhetik, míg csak egy alkalmas férfi akad bármelyik ágon. A Károly által 1713 ápr. 19-én közzétett házi törvény tehát nem új rendelkezés a Károly leányai javára József leányaival szemben, mint eddig többen — így Salamon Ferencz is — hitték, hanem egyszerűen alkalmazása, értelmezése

Digitized by Google

az addig fennállott házi törvényeknek, miként azt a Turba által közölt új adatok ismerete nélkül is eddigi munkáimban magam is állítottam.

Azután ismerteti a pragmatica sanctiónak nevezett családi törvény (Hausgesetz) örökösödési szabályait és kimutatja, hogy mivel a dynastia hivatalos neve *ausztriai dynastia*, nem pedig *habsburg-lotharingiai dynastia*, melyből a renunciatiók folytán a nők nem lépnek ki: a főherczegi czím hiánya nem akadálya a trónöröklési jognak, hanem csak a törvényes és az egyenrangú házasságban élő ősöktől való származás annak a feltétele. Annak a biztosítéka pedig, hogy a pragmatica sanctio örök időkre szól és családi törvény útján meg nem változtatható, szerzőnk szerint az, hogy a trónöröklési rend az egyes országok részéről törvényhozásilag biztosítva van.

A második fejezetben a szerző a nem magyar, azaz az osztrák tartományokban nyujtott országos törvényhozási biztosítékokat (landesgesetzliche Garantien) tárgyalja, a mi minket kevésbbé érdekel; de annál nagyobb érdekű ránk nézve az, a mit a magyar szent korona országaira vonatkozólag mond a harmadik fejezetben.

Igen érdekes, a mit arról mond el, hogy a szabad fejedelemválasztási joggal bíró Erdélyben Apafi halála után a magyar király védnökségének elismerése folytán miként válik a király Erdély örökös fejedelmévé. Ezt a kérdést magyar írók földeríteni meg sem kisérlették. Turba sikeresen oldja meg történeti adatok alapján és jogi oldalát is megvilágítva. Az erdélyi rendek Lipótnak mint *védőúrnak* és *nem mint fejedelemnek* tettek hűségi esküt. De már Károlynak mint fejedelemnek teszik le a rendek hűségi esküjöket, a nélkül azonban, hogy alkalmuk volna az ausztriai ház trónöröklési jogát törvényben megállapítani. Ilyesmi csak a nőági örökösödés elfogadásával történt meg.

Érdekes az is, mikor a szerző okiratok alapján mutatja ki, hogy az erdélyi országgyűlést azért hívták előbb össze, mint a magyart, mert az erdélyi országgyűléssel könnyebben véltek boldogúlhatni, és ha Erdély elfogadja a pragmatica sanctióban megállapított örökösödést, a magyar országgyűlést befejezett tény elé remélték állíthatni. Majd az okokat ismerteti arra nézve, hogy a nőági öröklésnek Erdélyben már 1722 márcz. 30-án okiratilag és minden föltétel nélkül történt elfogadását miért követte a beczikkelyezés csak 1744-ben, tehát akkor, mikor az már tényleg életbe is lépett. Ezek az okok a szabad fejedelemválasztás jogának megkerülésében keresendők.

Majd a horvátországi 1712 évi közgyűlési határozat történetével foglalkozik, de itt már félrevezettetni engedi magát horvát

Digitized by Google

részről eme határozatoknak törvényi természete felől, a min csodálkozni azonban épen nem lehet.

Végül a trónöröklési rend Magyarországon történt elfogadásának körülményeivel foglalkozik igen behatóan 80 lapon keresztül, ismertetve a nőági öröklés elfogadásának előzményeit, majd a törvényczikkek keletkezésének történetét, és taglalva azoknak tartalmát.

Az 1712 évi mágnás-értekezlet tervbe vett feltételeinek tárgyalási körülményeit igen részletesen taglalja s kiemeli, hogy Magyarországon senki sem gondolt arra, hogy a nőági trónrakövetkezés rendje más alakban elfogadható volna, mint dynastia és királyválasztás formájában. Ezzel a magyar törvények és a magyar felfogás nem csekély ismeretéről tesz a szerző tanuságot.

De abból a körülményből, hogy az előzetes tárgyalások során a nőági öröklésnek a Lipót ágyékából származó nőági utódokra való korlátozásáról szó nem volt, arra következtet a törvény szavainak világos tartalma ellenére, hogy Magyarország az ausztriai ház összes nőági örököseinek trónöröklési jogát, tehát a pragmatica sanctiót a maga egészében, minden korlátozás nélkül, nem pedig csak a III. Károly, I. József és I. Lipót leányaitól leszármazókra korlátolva fogadta el; tehát Deákkal szemben Lustkandelnak ad igazat s az utóbbit a harczban vesztesnek csak azért tartja, mert a történelmi előzmények akkor, a mikor köztük a polemia folyt, még nem voltak földerítve. Noha ennek az állításnak ellene mondanak az 1741 : 2., 1791 : 2., 1792 : 2. és az 1836 : 1. törvényczikkelyekbe beiktatott hitlevelek, a szerző még is csak annyiban ismeri el, hogy ma az 1723 évi trónöröklési törvények akként értelmezendők, hogy a három király leányaitól származók kihalása után az országra visszaszáll a szabad királyválasztás joga, a mennyiben az 1867 : 2. törvényczikkbe iktatott hitlevél a törvényt így értelmezi.

Első látszatra ennek az állításnak nincsen semmi tendentiája. De ha a munka ide vonatkozó részében a tétel bizonyítására fordított nem csekély fáradozást veszszük figyelembe, nem lehet elzárkózni az elől, hogy e mögött valami törekvés rejlik; és ez az: hogy ezzel akarja a szerző kétségtelenné tenni, hogy Magyarország a nőági örökösödés elfogadása következtében épen olyan részévé vált az ausztriai monarchiának, azaz 1804 óta az osztrák császárságnak, mint az osztrák örökös tartományok. Más szavakkal, hogy az 1723 : 1. és 2. t. cz. nem Magyarország önálló alkotása, mely a trónrakövetkezés rendjét az osztrák örökös országokkal megegyezően ugyan, de önállóan szabályozza, hanem épen úgy csupán *landesgesetzliche Garantie*, mint azok az *Erklärung*-ok, a melyek más, osztrák örökös országok részéről állít-

Digitized by Google

tattak ki. De hogy ezt a föltevését a szerző miképen tudja megegyeztetni azzal, a mit maga is beismer, hogy t. i. a nőági öröklés a király- és dynastia-választás alakjában fogadtatott el, azt bajos megérteni.

A másik megemlítésre méltó dolog az, hogy a szerző abból a körülményből, hogy az ország részéről kikötni kívánt különös feltételek a király részéről el nem fogadtattak, arra következtet, hogy a magyar trónöröklési törvények nélkülöznek minden szerződési momentumot, ennélfogva a trónöröklési jog Magyarországon is föltétlen joga az első szülöttnek. A kölcsönös alapszerződésről keletkezett magyar elmélet tehát, mely az 1867 : 12. törvényczikkben is kifejezésre jut, alappal nem bír. És ebből azt a végső conclusiót vonja le, hogy az 1722 évi országgyűlés Magyarország uralkodó népét a király, sőt az egész ausztriai ház alattvalóinak tekintette és *az államot egészen patrimonialis szempontból fogta fel.* Ennek az állításnak a bizonyítására azonban semmi bizonyítékot felhozni nem tud, ellene pedig nem egy bizonyítékot hoz fel, mikor kidomborítja, hogy az ország a szabad királyválasztás alakjában fogadta el a nőági trónöröklést, s a koronázást és az eskü letételét a király kötelességévé tette.

Rendi fölfogás uralkodott ezen az országgyűlésen, az kétségtelen. De a magyar rendiséget a patrimonialis rendiséggel csak annak szabad összetéveszteni, a ki a magyar felfogást nem ismeri oly alaposan, mint épen Turba Gusztáv.

FERDINANDY GÉZA.

A magyarhoni protestáns egyház története. A művelt közönség számára. Farkas József, Kovács Sándor és Pokoly József közreműködésével szerkesztette *Zsilinszky Mihály.* Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 797 l. Számos melléklettel, szövegképpel és kézirathasonmással.

Karácsonyi János *Magyarország egyháztörténete* című munkáját négy hónappal ezelőtt ugyanitt ismertetvén,[1]) azt a szó szoros értelmében hézagpótlónak mondottam. Ez a jelző a legteljesebb mértékben megilleti a *Zsilinszky Mihály* által szerkesztett magyar protestáns egyháztörténetet is, melyet ez alkalommal kívánok ismertetni.

Debreczeni Ember Pál, Bod Péter, Tóth Ferencz, Bauhofer György munkái már régóta elavultak, mert a mult század hetvenes éveitől fogva szépen fellendült levéltári kutatások s az ezek alapján létrejött monographia-irodalom az új adatok óriási tömegét

[1]) *Századok,* 1907. 169. l.

Digitized by Google

hozták felszínre. A prostestáns egyházi folyóiratok és lapok, továbbá a *Történelmi Tár* forrásközleményei, a megszünt Magyarországi Protestáns Egylet s az 1889-ben megalakult Magyar Protestáns Irodalmi Társaság által kiadott történeti munkák, legközelebb pedig a Szent-István-Társulat által megindított hatalmas vállalat, az *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*, oly gazdag anyagot hordtak immár össze, melyből hivatott kezek felépíthették és megalkothatták a magyarországi protestáns egyház történetét.

Olyan ember azonban, ki közel négy évszázad változatos eseményeit egységesen feldolgozta volna, még eddig nem állott elő. Mint a Szilágyi-féle u. n. millenniumi magyar történetnél, vagy a Beöthy-féle képes magyar irodalomtörténetnél, itt is többen osztoztak meg a nagy munkán. Az írók egyéniségének és sajátosságainak különbözősége azonban nem tette lehetetlenné az egész munkának egységét, a mennyiben mind a négy társszerző ugyanazon czélokat tartotta szeme előtt: az igazság felderítését és a tudomány szolgálatát.

Maga az érdemes szerkesztő mondja az Előszóban, hogy oly művet akartak adni, mely a művelt nagy közönség igényeihez szabva, mintegy tájékoztató bevezetésül szolgáljon a mai kor színvonalán, eredeti források alapján megírandó hazai nagy protestáns egyháztörténelemhez; oly munkát akartak adni a művelt olvasó közönség kezébe, mely a tudományos kutatás eredményeit felhasználva, középen áll a szigorúan tudományos és a tisztán népszerűsítő vállalatok között, és míg így egyfelől adatai teljesen megbízhatók, másfelől a munka a művelt közönség által is élvezhető formában van írva.

Ez az a mérték, a mely szerint a szemünk előtt fekvő mű értékét mérlegelnünk kell, ez az a szempont, melyet a bíráló igazságosan elfoglalhat. Örömmel jelentjük ki, hogy a szerzők elismerésre méltóan oldották meg feladatukat, és egy rég óhajtott, valóban becses, közhasznú nagy munkával ajándékozták meg történeti irodalmunkat.

A nagy munka, a reformáczió négy századának megfelelőleg, négy részre tagozódik. Az első, *Farkas József* munkája, a reformáczió kezdetétől 1608-ig terjed. Bevezetésül ismerteti az előreformátorok nemes küzdelmét, majd találó képet ád Luther, Zwingli és Kálvin alakjáról és munkájáról, azután kilencz szakaszban előadja a reformáczió bejövetelét, küzdelmeit és alkotásait a bécsi békét beczikkelyező 1608 évi országgyűlésig. A második részben — mely sajnálatos tévedésből sem a könyvben, sem a tartalomjegyzékben nincs az elsőtől különválasztva és megjelölve — az 1608 és 1711 évek közötti küzdelmes korszakot

Digitized by Google

tárgyalja *Zsilinszky Mihály* avatott tolla. A harmadik rész az 1791 évvel zárúl s ugyanezzel kezdődik a negyedik rész, mely egész napjainkig vezeti le a magyar prostestáns egyház történetét; amaz *Kovács Sándor*, emez pedig *Pokoly József* derék munkája.

Mind a négy szerzőnek óriási adathalmazt kellett feldolgoznia s roppant széles mezőt áttekintenie; emellett rendelkezniök kellett azzal a rendező és alkotó képességgel, azzal a finom érzékkel, mely mindent a maga helyén ad s csak a szükségeset adja, de ebből semmit el nem hagy. Mind ebben a tekintetben, mind a szép, lelkes és lelkesítő előadás tekintetében mindnyájan elismerést érdemelnek. Közös munkával megalkották, felépítették a magyar protestáns egyház történetének négy külön csarnokból álló, de mégis öszhangzó nagy épületét, mely a maga egészében — mint egyik ismertetője mondja — szép, csodálatos és lebilincselő.

Nem lehet hivatásom a pompás épületet minden egyes részletében vizsgálat alá venni. Bizonyára maguk az alkotók sem állítják, hogy munkájok minden egyes része kifogástalan. Nem lenne nehéz némely kérdésekre nézve kimutatni, hogy az újabban napfényre jött adatok szerint másként áll a dolog, mint a hogyan ők megírták; különösen az első és második résznél látszik meg, hogy a szerzők nem vették mindenütt figyelembe a legközelebbi évek tudományos eredményeit; talán azért, mert kéziratuk már évekkel ezelőtt elkészült; míg a harmadik és negyedik rész alig hagy e tekintetben valami kívánni valót. Igy pl. egyes reformátorok élete és működési tere ma már sok ponton más világításban áll előttünk; nem állhat meg továbbá az, amit a 223-ik lapon olvasunk, hogy t. i. a XVI. századból csak egyetlen olyan szabályzatot ismerünk, mely több vármegye protestánsainak rendjére vonatkozott, t. i. az 1598-ban megjelent Sopron, Vas és Zala-vármegyei lutheránus kánonokat, mert hiszen az úgynevezett *Articuli majores* már 1567-ben megjelentek Debreczenben s az egész Tisza-vidéken érvényesek voltak. Téves állítás, hogy az 1630 évi pápai kánonok elvesztek, mert megkerültek és Mokos Gyula munkájában közöltettek; téves állítás (248. l.), hogy a törvényhozó komjáti zsinat 1626-ban tartatott, holott a kánonok címlapjának a szemben levő lapon látható fac-similéje is nyilván mutatja, hogy a zsinat 1623-ban volt. De mindezek s még számos adatbeli tévedések elenyésznek a munka érdeme és értéke mellett; óhajtandó azonban, hogy a várható második kiadásban lehetőleg elkerültessenek.

A nagy munkát 12 műmelléklet, továbbá közel 300 szövegkép és hasonmás illusztrálja, mely illusztrációknak mind meg-

Digitized by Google

válogatásáról, mind kiviteléről csak dicsérettel nyilatkozhatunk. Itt is meg kell azonban jegyeznem, hogy némely ponton változtatásra lesz szükség; pl. a kassai régi ref. templom és az úrasztali szent edények képét (154. l.) hátrább kell tenni, mert ezek nem Bocskay korából, hanem a két Rákóczy György idejéből valók; a 255-ik lapon látható úrasztali terítő nem Lorántffy Zsuzsánna, hanem a Püspöky Istvánné ajándéka, s nem a sárospataki ref. egyház tulajdona, hanem az ottani főiskoláé; végre a 284-ik lapon látható kép nem egy XVII. századbeli debreczeni deák és senior, hanem egy külföldi, idősb német evangelikus tanár vagy pap arczképe, s mint ilyen, e könyvbe nem való.

Tartalomjegyzék, a szövegképek, hasonmások és mellékletek jegyzéke, végűl (nem egészen kimerítő) betürendes név- és tárgymutató is van a munkához csatolva, mely a folyó év egyik legérdemesebb és maradandó becsű irodalmi terméke, a melyért mind a szerkesztőt és szerzőket, mind a kiadó r. társulatot igaz elismerésünk és méltánylásunk illeti meg. Mivel pedig a magyarországi protestáns egyházak történetével hazánk polgári és művelődéstörténete is elválaszthatatlanúl egybe van forrva, óhajtjuk, hogy e könyv ne csak a protestáns vallású, hanem általában az egész művelt magyar közönség körében is oly nagymérvű pártolásra találjon, hogy a második kiadástól csak évek, ne évtizedek válaszszanak el bennünket.

Révész Kálmán.

A nemesség. Útmutató az összes nemességi ügyekben. Genealogiai és heraldikai kézikönyv. Irta *Kempelen Béla.* Budapest, 1907. Pátria kny. 8-r. VIII, 142 l.

E könyv, mely előszava szerint »mindazon tudnivalókat felöleli, melyekre nemesi ügyekben valakinek csak szüksége lehet«, inkább a nagy közönség számára kalauzúl készült; magasabb tudományos értéket, úgy látszik, a szerző maga sem tulajdonít neki. Az alábbiakban tehát arra a kérdésre akarunk válaszolni, vajjon Kempelen munkája megfelel-e a jó gyakorlati kézikönyv követelményeinek?

A mi a mű tartalmát illeti, az első rész a *családdal* foglalkozik. A szerző az emberi életközösség alakzatainak fejlődéséről szóló, kétes értékű sociologiai elméletekből kiindulva, áttér a házasságra, tárgyalja az egyenrangú és morganatikus házasság s a mésalliance, majd a mediatizált családok fogalmát, s egy füst alatt fel is sorolja ezeket a mediatizált herczegi és grófi, valamint az európai uralkodó családokat. Ezt követi a család és a genealogia körébe eső fogalmak ismertetése. — A második

Digitized by Google

részben tárgyalja szerzőnk a *nemességet*, annak eredetét és történeti fejlődését, előbb röviden a külföldön, azután bővebben hazánkban; tájékoztat a nemesség-adományozás és megerősítés körében fizetendő díjakról, a nemesség -vizsgálatokról, a magyar indigenatusról, az arisztokráczia fogalmáról. — A harmadik rész a *heraldika* elemeit adja elő; a negyedik szól az alapítványképességről, az ősi próbákról, nemesség- és czímer-bizonyításról s ennek kapcsán a levéltárakról és hiteles helyekről; a következő (V—VIII) részek pedig a lovagrendek, udvarképesség, udvari méltóságok, nemes hölgy-alapítványok s végül a hazai és külföldi érdemrendek ismertetését tartalmazzák.

Eltekintve attól, hogy a tárgyalás sorrendje nem mindenütt logikus, a munka keretei általában helyesen vannak megvonva. Kevésbbé kedvezően itélünk azonban, ha megvizsgáljuk, hogy a szerző e kereteket hogyan és mivel töltötte ki.

Mindenekelőtt feltűnik, hogy Kempelen a bevett irodalmi szokás ellenére sehol sem idézi forrásait, sőt még általánosságban sem említi, honnan meríti adatait. Ily módon egyrészt ezek hitelét ássa alá, másrészt az eredetiség hamis látszatát ölti magára. Mert eredeti e könyvben vajmi kevés akad. Kempelen munkája csupán kompiláczió, sőt részben ennél is rosszabb, t. i. egyszerű ollózás Marczianyi Györgynek 1886-ban megjelent *Nemesség* czímű ismeretes kis kézikönyvéből. Kempelen egész fejezeteket átvesz Marczianyitól, legfeljebb a sorrenden változtat és stiláris módosításokat tesz, nem egy helyen azonban egész mondatokat is szóról-szóra ír ki, a nélkül, hogy illőnek tartaná forrását csak egyszer is megnevezni. Nincs rá terünk s nem is tartjuk érdemesnek ezt párhuzamos szemelvényekkel bizonyítani; állításunk igazolásául legyen elég utalni a következő összeállításra, melyben felsoroljuk azokat a főbb részleteket, melyek Marczianyi könyvéből vannak átültetve:

Ausztriai nemesség, 30—32. l. (M. 27—28, 53—58. l.) Rangdíjak, 46—47, 49—51. l. (M. 23—27. l.) Magyar indigenatus (túlnyomó részben), 53—55. l. (M. 48—55. l.) Alapítványképesség, ősi próba, nemesség- és czímer-approbatiók, 67—71. l. (M. 63—77. l.) A német, a máltai és a porosz Johannita-lovagrend (nagy részben), 79—82, 87—93. l. (M. 154—172, 123—147, 213—216. l.) Udvarképesség (nagy részben), 95—99. l. (M. 90—94. l.) Kamarási méltóság, 99—108. l. (M. 100—109, 115—120. l.) Asztalnoki méltóság, 109—110. l. (M. 200—203. l.) Aranysarkantyús vitézek, 111. l. (M. 204. l.) A bécsi, prágai, innsbrucki, brünni és gráczi hölgy-alapítványok (az utóbbi újabb adatokkal kibővítve), 113—122. l. (M. 175—194. l.) A bajor Szent-György-lovagrend (nagy részben), 138—139. l. (M. 210—212. l.) A toszkánai

Digitized by Google

Szent-István-rend, 140. l. (M. 216—217. l.) A pápai Krisztus-rend (részben), 140—141. l. (M. 218—219. l.)

Egyszóval, a könynek körülbelül egyharmada voltaképen nem Kempelen, hanem Marczianyi munkája.

Ezzel szemben még azt sem hozhatjuk fel enyhítő körülményül, hogy Kempelen így, idegen segítséggel legalább teljesen megfelelő, nagyobb kifogásoktól ment kézikönyvvel gazdagította irodalmunkat; munkájában ugyanis — egyéb fogyatkozásaitól eltekintve — sűrün találunk kellőleg meg nem rostált, hibás adatokra s helytelen állításokra, melyek azt árulják el, hogy a szerző maga sem teljesen jártas azon a téren, melyen másokat kalauzolni akar. Illusztrálásúl helyszűke miatt csak nehány példára szorítkozhatunk.

Igy a 6-ik lapon a következőket olvassuk: »*Mediatizált* családoknak a német birodalomban eredetileg azokat a családokat nevezték, *melyek közvetlenül nem a császár, hanem a birodalom fenhatósága alatt állottak.* Az 1806-iki rajnai és az 1815-iki német szövetség alkalmával *elvesztették e kiváltságos állásukat.* Az 1825 aug. 18-án kelt legfelsőbb rendelet aztán a szuverén házakkal való egyenrangúságukat elismerte.« Mindez nem egyéb fogalomzavarból eredő értelmetlenségnél. Mediatizáltaknak ugyanis a régi német-római birodalomban azokat a családokat nevezték, melyek *közvetlenül a birodalom, vagyis a császár alá tartoztak,* de e kiváltságos helyzetükből később bizonyos oknál fogva a birodalom valamely közvetetlen tagjának fenhatósága alá, tehát a *birodalomtól közvetett függőségi viszonyba kerültek.* Jelenleg pedig azokat a herczegi és grófi családokat értjük mediatizáltak alatt, melyek a napoleoni háborúk idején — az 1803 évi birodalmi törvény s az 1806-iki rajnai szövetséglevél folytán — vesztették el területi fenségjogaikat (Landeshoheit), s melyeknek jogviszonyait az 1815 évi *Bundesakte* szabályozta, fentartva az uralkodó családokkal való egyenraguságukat (Ebenbürtigkeit).[1])

A magyar nemesség történetéről szóló fejezet szintén azt a benyomást kelti bennünk, hogy a szerző nincs kellően tisztában tárgyával. Máskülönben nem tudnók megmagyarázni magunknak, hogy már a honfoglalás előtt *nemesekről* beszél, sőt azt írja, hogy »a magyar nemesség *kialakulása* a honfoglalás tényével esik össze.« (33. l.) Továbbá említi ugyan a honfoglaláskori *százny olcz* nemzetséget s beszél a »legrégebbi u. n. *törzsökös* (de genere) családok«-ról is, de az előbbiek s az oklevelekben »de genere« szóval jelölt nemzetségek közti különbség nincs is érintve.

Hogy mily kevéssé forgathatta Kempelen az oklevéltárakat,

[1]) V. ö. Magyar jogi lexikon, V. 362. l.

Digitized by Google

sejteti az az állítása, hogy a nemeslevelek eredete »Magyarországon a XV. századnál korábbi időkre nem nyúlik vissza« (39. l.), holott nemeslevelet már az Árpádok korában találhatott volna. A hazai családtörténetben való jártasságát jellemzi, hogy vakon elhiszi Marcziányinak, mikép az Eszterházy család már 1421-ben *bárói*, az Erdődy család 1511-ben *grófi* rangot kapott (39. l.), s hogy még ma is komolyan beszél »Lónyay de genere Keme« és »Szemere de genere Huba« családokról (48. l.); jogi tudására pedig fényt vet az a megjegyzése, hogy a nádori adomány »kellékei és hatása a királyi adománynyal *azonosak* voltak«, holott épen a nemesség szempontjából volt a kettő közt lényeges különbség, a mennyiben a nádori adománynyal nemesség nem járt, s ennélfogva csakis nemesnek volt adható.

A heraldikával foglalkozó fejezetben is akad megróni való. Helytelen pl. az az állítás, hogy »a *korona* a czímerpaizs feletti sisak tetején újabb keletű. *Rangkoroná*-nak is szokták nevezni, mert mindegyik nemesi rangnak megvan a maga sajátos alakú koronája.« (65. l.) A rangjelző korona helye ugyanis nem a sisakon, hanem a paizs felett, a sisak alatt van, a sisakot pedig a nemeseknél és főnemeseknél egyaránt az u. n. *lombkorona* fedi, mely épen nem újabb keletű. Az is tévedés, hogy bármely czímertulajdonosnak jogában áll *czímertartókat* (helyesebben *paizstartókat)* vagy *jelmondatot* (devise) választani és czímerén alkalmazni. Mind a kettő külön királyi adományozás tárgya, s nálunk többnyire csak főnemesi czímereknél fordúl elő.

Hogy mily gonddal készült e munka, mutatja az, hogy Kempelen összeállítása szerint Szerbiában még most is az Obrenovics, Norvégiában a Bernadotte-ház uralkodik. Bizonyára valami régi lexikont vagy góthai almanachot használt. A külföldi érdemrendek összeállítása pedig egyszerűen le van fordítva valamely német munkából. Igy lett azután az orosz *Szaniszló*-rendből *Stanislau*-rend (Stanislaus-Orden), a pápai *Szent-Gergely*-rendből *Szent-György*-rend (Sanct-Gregors-Orden) s az angol *Bogáncs*-rendből *Distel*-rend (Distel-Orden).

De nem folytatjuk tovább. E nehány példa, azt hiszszük, elég világos képet fog nyujtani olvasóinknak e könyv értéke felől, csak annyit óhajtunk még megjegyezni, hogy leghasználhatóbb fejezetei azok, melyek — legnagyobbrészt Marcziányi nyomán — a lovagrendekről, udvari méltóságokról s a nemes hölgyalapítványokról és egyes érdemrendekről szólnak; s minthogy Marcziányi könyve — ha jól vagyunk értesülve — már nem kapható, Kempelen munkája *ily értelemben* hézagot pótol.

Döry Ferencz.

Digitized by Google

Beniczky Péter élete és költészete. Irta *Kovács Dezső.* Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 40 l.

A XVII-ik század lyrikusairól mind világosabb képet kap az irodalomtörténet. Mióta az elnyomatás nehéz idején, 1851-ben, az *Új Magyar Muzeum* a költészet igazgyöngyeinek egész kincsesházát mutatta meg, egyszerre tárván föl Rimay János, Beniczky Péter, II. Balassa Bálint és Zichy Péter költészetének becsét, — a főrangú lyrikusok iránt sohasem volt akkora az érdeklődés, mint az utolsó lustrum alatt. I. Balassa Bálint értékelésével, kinek múzsája e lyrikusokat megihlette, az ezen századdal foglalkozó irodalomtörténet classikus megnyitásául — Toldy Ferencz és Thaly Kálmán adatai [1]) után — Szilády Áron foglalkozott részletesen; ma pedig, mikor nagy tudósunk kutatásainak eredményét és Erdélyi Pál Balassa-monographiáját új adatok bővítették, Dézsi Lajostól várjuk Balassa új életrajzát és munkáinak új, betühív kiadását.[2]) — A Radvánszky- és a sajókazai codexek felfedezése, vagyis b. Radvánszky Béla új kiadása óta más színben látjuk Rimay Jánost és költészetét is, mint eddig.[3]) — Petrőczy Kata Szidónia életét és munkáit [4]) Antalffy Endre világította meg új adatokkal. — Barakonyi Ferencz *Egynehani szép rithmusok* cz. kötetében Erdélyi Pál mutatott rá a XVII-ik század lyrájának egy becses emlékére.[5])

Beniczky Péterről (1606—1664?) eddigelé többek között Toldy Ferencz, Komáromy András, Thaly Kálmán és Imre Sándor írtak többé-kevésbbé részletesen. De olyan élénk színekkel és helyesen festett képet, mint Kovács, — részint mert csak életrajzi adatokat nyujtottak (Komáromy, Thaly), részint mert adataik még nem voltak teljesek és pontosak (Toldy, Imre) — egyikök sem adott. Való, hogy Beniczky életének nem egy részlete még ezután is megvilágításra vár; ehez azonban már a véletlenre is szükség van; a mi rendszeres kutatással elérhető volt, az megvan Kovács Dezső könyvében.

Beniczky Péter — Kovács életrajzában — mint egy főrangú családnak nem elkényeztetett, hanem jól nevelt fia, előttünk nő fel és fejlődik azzá, a minek őt az irodalom történetéből ismerjük. Immár világosan állnak előttünk tanulmányai, katonai pályája,

[1]) *Századok*, 1873—1875.

[2]) Jelezte *Az irodalomtörténet módszerei* cz. munkája (Budapest, 1903.) I. kötetének hátlapján.

[3]) *Váczy János:* Rimay János. Philol. Közl. XXIX. 737—752. ll.

[4]) Petrőczy Kata Szidónia költeményeinek egyetlen teljes másolata (az eredeti kézirat elkallódott) Thaly Kálmán birtokában van. Kiadását régóta várjuk.

[5]) Erdélyi Muzeum, XXIV. 1—8. ll.

Digitized by Google

lóczi gazdálkodása: azok az évek (1646—1648), melyekben már a meglett férfiu — egy rendkivül derék, jó ember »vonzó, férfias, becsületes« egyénisége — lép szemünk elé. Pontos egymásutánban következik Thurzó Máriához való viszonyának rajza, s 1662-től pereinek talán kissé unalmas, de megbízható ismertetése. A vallásos, békéslelkű embernek boldog elégtétel lehetett élete végén, hogy a tanuvallomások neki adtak igazat, s ha az itéletet nem érhette is meg, nyugodt öntudattal hunyta be szemeit. Mindezt Kovács a családi levéltár adataival[1]) világítja meg, de a Beniczkyre vonatkozó irodalmat is ösmeri.[2]) — Az életrajzban további kutatások feladata marad Beniczky születésének éve, az 1641-iki Serédy-féle útlevél története, és — last but not least, mert hiszen agglegényről, és, ha szerelmes versei nem maradtak is ránk, lyrikusról van szó — a költő szerelmi élete.

Ha Kovács monographiája már ezek híján is becses és érdekes munka, kétszeresen az Beniczky költészetének helyes megitélésénél fogva. Lyrikusról van ugyan szó, de mert »verseinek tartalma nem közvet(et)len fakadt az ő lelki világából«, nem baj, hogy verseit életrajzától különválasztva tárgyalja. Ennek a résznek legnagyobb érdeme, hogy Beniczky *Istenes énekei*-nek megtalálja forrását Pázmány imádságos könyvében (1606). Fontos eredmény ez azért is, mert a XVII-ik század lyrájával foglalkozóknak új útirányt ad. Legnagyobb mulasztása viszont, hogy Beniczky költeményeinek a kurucz költészetre való hatását nem mutatta ki.

Költőnk helyét — fejtegetései eredményeül — úgy jelöli ki, hogy nem volt igazi költő, hanem csak korának vallásos, müvelt fia, a ki »divatos szokásból« verselgetett, Balassa énekeinek, Pázmány imádságos könyvének és kéziratban elterjedt dalos-könyveknek hatása alatt.

A dolgozat leggyöngébb része az, mely Beniczky példabeszédeivel foglalkozik. Kovács Dezső maga is valószínűnek tartja, hogy Beniczky példabeszédeinek forrása is Pázmány; de a részletesebb kutatást elmulasztotta, mert »még mindig csak jámbor óhajtás egy Pázmány jeles mondásaiból és (az) általa használt közmondásokból készítendő rendszeres anthologia.« Kovács munkájától, melyben eddig is annyi újat mondott Beniczkyről, ennyit is elvárhattunk volna. De nincs is igaza; mert azt a »készítendő« anthologiát már százhúsz évvel ezelőtt elkészítette Pázmánynak mind e mai napig legnagyobb tisztelője, ismerője és legrajongóbb híve, a magyarságában és vallásosságában hozzá

[1]) A *B. cs. lt.* rövidítés azonban félreérthető.
[2]) Bibliographia, 39—40. ll.

Digitized by Google

hasonló *P. Szaitz Leo Mária.*[1]) Ha Pázmánnyal nem, de e phraseologiával, sőt Vargyas adataival is, bízvást összevethette volna Beniczky példabeszédeit. Másrészt pedig, ha tudja, hogy Kis Viczay viszont Beniczkynek sok példabeszédét veszi át, miért nem hasonlította össze a kettőt?

Mindezeknek elmondásával — még azt is hozzátéve, hogy stilusa itt-ott pongyola — nem akartuk kisebbíteni Kovács könyvének érdemeit; sőt a könyv hiányainak pótlását a Beniczkyről adott rajz teljessége okáért, valamelyik folyóiratunkban várjuk is a szerzőtől.

GÁLOS REZSŐ.

---

[1]) *Máriafi István* álnévvel: Kis magyar frázeológyia. Posony, 1788.

Digitized by Google

TÁRCZA.

VÁLASZ KÁROLYI ÁRPÁD BÍRÁLATÁRA.

Hivatottabb ember nem szólhatott volna hozzá Marsigli-kiadványomhoz, mint *Károlyi Árpád,* Buda és Pest visszavívásának kitűnő monographusa,[1]) de bírálatának némely része félreértésen alapszik s így soraira az alábbi fölvilágosítással tartozom.

Károlyi munkáját jól ismerem s kiadványomban (15. l. 4. jegyz.) idézem is. Igy hát egyáltalán nem érint Károlyinak kétízben is kifejezett ama vádja, mintha nem tartottam volna érdemesnek munkájába beletekinteni s nem vettem volna magamnak fáradságot Marsigli rajzait művével összehasonlítani. Ellenkezőleg, munkája folyton előttem állott íróasztalomon, s a mi hibát Marsigli diffikultált két térképe keltezésében elkövettem, azt Marsigli tollhibája, meg egy zavaros fogalmazású tudósítás okozta; nem az, mintha Károlyi kötetét nem használtam volna.

A római vatikáni levéltárban talált két térképnek t. i. sajnos, nincsen semmi szövege; helyesebben, Marsigli a térképeket minden magyarázat nélkül küldte fel Buonvisi bécsi pápai követnek. Igy hát pusztán állottak előttem, midőn lefényképeztettem őket; de ismerve Marsigli pedáns pontosságát, írásainak tisztaságát és megbízhatóságát, igazán nem is gyanítám, hogy gondosan festett térképének épen feliratában kövessen el hibát, junius 7-ikét írván *julius 7-ike* helyett. Növelte a bajt az is, hogy második térképét Buonvisi nuntius 1686 aug. 4-iki jelentése e soraival küldte Rómába: »sodisfaccio ... con un' esemplare del foglietto di Vienna con la distinta relazione dell' assalto del giorno de' 27, et un piccolo disegno dello stato, nel quale si trova[va] Buda verso l'attacco del Signor duca di Lorena, mandatomi al solito dal Signor conte Marsilii.«[2])

---

[1]) *Századok,* 1907. 443—448. ll.

[2]) *Fraknói:* Buonvisi bibornok bécsi nuntius jelentései, 144. l.

Digitized by Google

A nuntius ez idézett szavait úgy értelmeztem, hogy a megküldött rajz a julius 27-iki roham képét mutatja. Részleteit természetesen nem vethettem össze Károlyi leírásával (280. és köv. ll.), mivel nincs rajza, a hogy Marsigli térképének magyarázó szövege nincsen. Igy támadt az a gondolatom, hátha ó-stíl szerinti a két térkép keltezése, s akkor a *második* a julius 27-iki rohamot ábrázolja, az *első* térkép pedig a Károlyi munkájában (230. és köv. ll.) ismertetett junius 17-iki csatának, illetőleg a 18-iki budai körülzárolásnak egyik előző napi olyan hadi eseményét vagy jelenetét, melyről Károlyi azért hallgat, mert bizonyára nem talált elegendő adatokat. Következtetésem logikus volt, ha nem is helyes, mert habár Károlyi így kiált fel, hogy »ki hallott olyat, hogy a XVII-ik században katholikus olasz ember az ó-naptár szerint számítsa az időt ?« — ismeretes, hogy Olaszország egyes államai nem egyszerre hagyták el a régi naptárt, sőt *Grotefend* tanusága szerint pl. Pisa és Firenze csak *1750-ben fogadták el a Gergely-féle naptárszámítást.*[1]) Igaz ugyan, hogy Bologna *Emilia* tartomány székhelye, de szomszédos a két várossal és tartományával, melyekkel Marsiglinak összeköttetései is voltak. Még a két térrajzon ábrázolt ágyuzás, illetőleg a lövegek légvonala is befolyásolta itéletemet s a már egyszer megrögzött hibás vélekedést, tudván, hogy junius 7-én ágyuzásra még nem került a sor, de 17-én már megkezdődött, ha tán nem is oly mértékben, mint a rajz mutatja, míg a második (nálam hibásan julius 27-ikinek mondott) térkép a julius 17-iki harcz képét mutatja.

Ennyit tévedésemnek úgyszólván lélektani igazolásaúl.

Azzal a kijelentésemmel, hogy a második térképből könnyen pótolható az elsőn elmaradt jelmagyarázat, nem azt akartam mondani, a mit Károlyi belemagyaráz, hogy a két térkép identikus, hogy tehát betüi és jelei fedik egymást, hanem azt, hogy egy kis tanulmánynyal kiegészíthető s megérthető az elsőnek sok helye. Igy pl. az első térkép *B* betüjének a második térkép *E* betüje és magyarázata felel meg ; a *D* betünek *F*, az *F* betünek a *H* betü stb. Azt óhajtám egyszóval kifejezni, hogy az első térkép *nem haszontalan*, s elég könnyen magyarázható a másodiknak adataival, habár nem is minden pontja és részlete. A mi pedig a 14. lapon közölt szövegkép magyarázatát illeti, abban *Marsigli maga* írja, hogy az ábrázolt akna julius 1-én robbant fel, nem pedig én, mint Károlyi jelzi. S hogy julius 1-én aknaműevekkel és tüzekkel kombinált küzdelem is folyt a várból éjjel-nappal kitörő törökök és az ostromlók közt, arról Buonvisi nuntius is kapott épen elsejéről jelentést a budai táborból.[2])

[1]) *Grotefend :* Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit. Hannover, 1891. I. köt. 134. l.

[2]) Buonvisi id. jelentései, 126. l.

Digitized by Google

Ez a rajz, meg a tárgyalt két, illetőleg három térkép egyébiránt *semmi összefüggésben sincs* Marsigli jelentéseivel, s a Bevezetésben jóformán csak illusztrációkúl közöltem őket, mert mutatósak, csinosak s — a mi fő — Marsiglitől valók lévén, *nem hiányozhattak* abból a kiadványból, melynek feladata volt *mindent* felölelni, a mit Marsigli Budavárára vonatkozólag reánk hagyott, még oly munkáit is, melyeknek *nem minden sora* és vonása bővíti tudásunkat.[1]) Ezért közöltem Marsigli 1732-ben megjelent *Stato militare dell' imperio ottomanno* cz. ritka művének három részletrajzát is, hogy *minden* budavári Marsigliana együtt legyen kiadványomban, a mint pl. egy író *összegyüjtött munkái* felölelik minden irodalmi termékét, bár értékük különböző, miként Marsigli közölt munkáinak értéke is. E gondolat vezetett, midőn a székesfővárostól nyert megbizatásomon felül, Bolognán kívül is kutattam Marsigli budavári iratai után, melyek számát a karlsruhei állami levéltárból két jelentésével, a bécsi hadügyi levéltárból meg egy tudósításával és számos életrajzi adalékkal bővíthettem. A nagy fáradsággal összegyüjtött anyagnak különben is — megbizatásom értelmében — csupán *kiadója*, nem feldolgozója akartam lenni, a kiadást pedig a külföldön elfogadott és elterjedt oklevéltani elvek szerint a legnagyobb gonddal végeztem.

A mi végűl a közölt anyagnak — Károlyi szerint — teljesen indokolatlan magasztalását illeti, megjegyzem, hogy Marsigli iratainak kiadását a székesfőváros Thaly Kálmán többszöri sürgetésére határozta el, minthogy először ő látta azokat 1892 őszén, s kiemelte a székesfővároshoz intézett beadványában, hogy »az említett levelek, iratok és rajzok oly fontosak s oly számosak, hogy azok ösmerete és felhasználása nélkül Buda és Pest környékének, de leginkább és legfőképen Buda várának és városának török korszakbeli helytörténetét kielégítően megírni nem is lehet.« Thaly e nyilatkozatát betü szerint idéztem munkám 6-ik lapján, hozzátévén még a Bevezetés végén, hogy Marsigli iratait »történetünk elsőrendű forrásaként kell ezentúl használnunk s idéznünk, valahányszor Buda visszafoglalásáról, illetve régi alakjáról és helyrajzáról esik szó.« Ezt hangoztattam különösen, és becsüket Károlyi is kiemelte bírálatában; de nekem, a ki Marsigli 120 kötetnyi kézirati gyüjteményét annyi gyönyörüséggel lapról-lapra átnéztem és tanulmányoztam hazánkra való tekintettel,[2]) tán megbocsátható, ha részletekbe mélyedni nem

[1]) Ilyen pl. Budavárának a 12. laphoz mellékelt térképe, melyet Károlyi félben maradt értéktelen croquisnak nevez, holott Marsiglinak 72 cm. széles festett kézi térképe, tele czeruzával kihúzott ostromvonalaival és terveivel, melyek közt a jelmagyarázat s egy más térkép segítségével épen nem nehéz eligazodni.

[2]) Ismertetésüket olv. *A bolognai Marsigli-iratok magyar vonatkozásai* cz. munkámban, a *Magyar Könyvszemle* 1906 évi folyamában.

Digitized by Google

akaró ismertetésemben kritikám »kissé megittasult« is Marsigli nevének varázsától. Hiszen tudtam, hogy sem Buonvisi nuntius, sem pedig Cornaro bécsi velenczei követ nem vett részt Budavár visszavívásában, melyről két vastag kötetbe foglalt jelentéseiket ismerjük, s jól esett lelkemnek, hogy míg irodalmunkban *a budai táborból* jóformán csak *Francesco Grimani di Pietro* hadi tudósításait bírjuk, addig én a tudós Marsiglinak, a ki 1683 nyarán még raboskodott is Budavárában, egyszerre kilencz iratával s tömérdek följegyzésével bővíthettem Buda ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról való ismereteinket, a mikről sajátosképen *oly kevés* kiadott okleveles anyagunk van.

VERESS ENDRE.

RHÉDEI LÁSZLÓ HALÁLA NAPJA.

A naplójáról és történeti értékű levelezéséről ismert *Rhédei László* halála idejét kívánjuk az alábbiakban pontosan megállapítani. *Vass József*, Rhédei első részletezőbb életírója, Báthori Mihály halotti beszédének kinyomatása évéből (1664) következtetve azt írja, hogy »1663 végén, vagy 1664-ben érte őt a halál.«[1] *Nagy Iván* szerint azonban a halál »valószínűleg az 1663 év folytán érte, a mit onnan következtethetni, mert levelező-könyve ez évben szakad meg.«[2] Újabban *Szinnyei* munkájában azt olvassuk, hogy »meghalt 1664 táján.«[3] A bizonytalanságot gróf Rhédei Ferencznek Bethlen Ferencz özvegyéhez, Kemény Katalinhoz czímzett temetésre hívó levele oszlatja el, melynek eredetije a gróf Bethlenek keresdi levéltárában található.

A levél így szól:

Generosa Domina ... stb.

Az mindeneket bölcsen igazgató, szabadosson bíró és az halandó életnek is folyását meghatározó bölcs Istennek az lévén az ő szentséges akaratja, hogy az porból fennállatott emberi nemzet az ő ez világi árnyékhoz hasonló, sok nyomorúságokkal, próbákkal és szomorú változásokkal teljes napjaiból amaz csendes nyugodalmra és az halhatatlan életnek dicsősséges koronájának elvételére az szomorú halál által költöztetnék által; ezen sors és halandóság alá lévén vettetvén az én szerelmes egyetlen egy fiam is, néhai tekintetes nagyságos gróf Rédei László, midőn ifju, virágzó, de sok szorongatásokkal, nyavalyákkal terhes életének czélját elérte volna, életének huszonhét esztendős korában, az jelen való 1663 esztendőbeli Szent György havának 26-ik napján reggeli öt órakor lelkét az Ur Istennek, az kitűl vette volt, buzgó imádkozási után boldog kimulással adta meg, nekünk megélemedett szüleinek és özvegy árva feleségének elfelejthetetlen keserüségünkre. Minthogy azért az porból tétetett

[1]) Magyar Történelmi Tár, I. 216. l.
[2]) Magyar Történelmi Tár, XVII. 4. l.
[3]) Magyar írók, XI. 939. l.

Digitized by Google

és porrá lejendő test nem egyebet, hanem az ő anyjában, az földben való visszatértét kivánja: jóakaró uraim s atyámfiainak megegyező voksokból rendeltük eltakarittatásának napját az következendő Sz. Jakab havának 22-ik napján 8 órakor itt az huszti várban építtetett kápolnában. Minekokáért kérem nagy szeretettel Kegyelmedet, az megemlített napon és órán itt Huszton jelen lenni (ne) nehezteljen, mely Kegyelmed jóakaratját adja Isten örvendetes dologban szolgálhassam meg Kegyelmednek, s kivánom is, hogy az Ur Isten Kegyelmedet minden szomorúságtúl oltalmazza és jó egészségben éltesse. Datum in Huszt, 17 Junii, 1663. Generosae D. V. servus paratissimus, comes Franciscus Rédei m. p.

E meghívó levélből tehát kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy *Rhédei László 1663 ápr. 26-án, reggeli 5 órakor halt meg* Huszt várában, s temetése ugyanott ugyanazon év julius-havának 22-én ment végbe.

Lukinich Imre.

ADALÉK A HÓRA-FÉLE LÁZADÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Nem érdektelen adalék a Hóra-féle oláh lázadás történetéhez gróf *Hadik András* alább következő levele, melyet gr. Bethlen Gergelyné szül. báró Naláczy Borbálához írt Bécsből, 1784 nov. 26-án. Érdekes a levél már csak azon viszonynál fogva is, mely Hadik Andrást az uralkodóhoz fűzte. Eredetijét a gróf Bethlenek keresdi levéltárában őrzik. Szól pedig ekképen:

Méltóságos Grófné, kedves édes Leányom Asszony!

A természetet fölül haladó feneséggel dühösködő oláhságnak pogánságát mind Méltóságos Leányom Asszonynak hozzám utasétott leveléből, mind Szebenben a veszedelem előtt elfutamodó uraságoknak és nemességnek irott leveléből s egyéb tudósétásokból magyarázhatatlan szivbéli fájdalommal értettem és annak szörnyűségét azonnal Fölséges Urunknak voltaképpen meg is jelentettem; a mint hogy Fölséges Urunk az előbbi csöndességnek visszatérétése és a nemességnek védelmezése s a pogán oláhságnak megfogdozása végett legsietőbb rendeléseket tenni és hadait e végre kirendelni méltóztatott is; úgy hogy csak kételkedni sem lehet, mindazon csalfa, veszedelmes és bujtogató hitegetéseket, mintha a katonaságnak őket bántani meg volna téltva, vagy hogy Fölséges Urunk előtt kedves volna a nemességnek kiirtása, nem máshonnénd, hanem az oláhságnak feslett, vétkes és irtóztató feneségéből támodni. Valamint azért reménlem a hadaknak segétségét és védelmezését tapasztalhatni, úgy szivemből óhajtom, hogy az előbbenyi békességes nyugodalom visszatéréttessék. Ki többire állandó tisztelettel marad — Bécs, 26-a Novembris, 1784 — Méltóságos Leányom Asszonynak engedelmes régi szolgája és igaz szivű atyja

Gróf Hadik András m. p.

A közölt levél szintén czáfolata annak az elterjedt — jóllehet már ismételten megczáfolt — közhiedelemnek, hogy II. József császár nem volt ellensége az oláhok lázadásának, sőt hogy a könnyen hivő népet maga izgatta urai, a magyar nemesség ellen.

Lukinich Imre.

Digitized by Google

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA nyelv- és széptudományi osztályának máj. 6-iki ülésén *Katona Lajos* levelező tag a középkori codex-irodalomra vonatkozó tanulmányai sorából olvasott fel egyet ily czím alatt: *Tundal látomásának töredéke a Sándor-codexben.* Felolvasásában azokkal a középkori látomásokkal és túlvilági visiókkal foglalkozott, melyek a testből elszállt lélek halál utáni állapotát festik sokszor a legszertelenebb képzelettel. Sorra vette azokat, melyeknek a mi codexeinkben, az u. n. nyelvemlékekben is maradtak nyomaik. Ilyen a Tundal lovag látomása, melynek érdekes töredékét a Sándor-codex őrizte meg számunkra. Ezt behatóan tárgyalta a felolvasó s végül kiemelte e sajátszerű irodalmi emlékek műveltségtörténeti tanulságait. — Utána *Gombocz Zoltán* levelező tag néhai *Thúry József* török-magyar összehasonlító szótárát ismertette, ajánlva az Akadémiának, hogy vegye meg e szótárt s vele a korán elhunyt jeles orientalista hagyatékában talált keleti kéziratokat.

A történettudományi osztály máj. 13-án tartotta legutóbbi ülését, mely alkalommal *Téglás Gábor* levelező tag, ki a hazánk területén létezett ókori sánczok helyrajzát évek óta nagy kitartással kutatja, a *limes dacicus* azon szakaszáról értekezett, mely a Kolozs és Szilágy vármegyék közt elnyúló hegység határvonalán Kis-Sebestől a Pojk-szorosig terjed. E határvonalat még néhai Torma Károly kezdte nyomozni s ő nevezte el *limes dacicus*-nak. Domaszewski heidelbergi tanár, midőn nálunk járt, tévedésnek nyilvánítá Torma felfedezését. Téglás Gábor újabb gondos helyszíni tanulmányok alapján Tormának ad igazat. Nézete szerint a szóban forgó vonalon nem barbár *vallum*-ról, hanem typikus római sánczról kell beszélnünk, a minek döntő bizonyítékait az ott összegyüjtött fedő-cserepek és bélyeges téglák szolgáltatják. Az értekező a limes alaptervét s a határőrség táborhelyeit feltüntető térképekkel illusztrálta előadását.

— AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYESÜLET nyelv- és történettudományi szakosztálya a mult május hó 29-én tartott ülését *Szemere Bertalan* emlékének szentelte. Az ülésen dr. *Kiss Ernő* tetszéssel fogadott felolvasásban ismertette Szemere írói pályáját és munkásságát, első deák-kori kisérletein kezdve *Összes munkái* (naplói, levelei stb.) kiadásáig, melyeket halála után leánya bocsátott közre több kötetben. A felolvasó nem életrajzot írt Szemere Bertalanról, hanem mint írót méltatta, a kit széleskörű irodalmi műveltségével, nemes gondolkozásával, szabatos stilusával, fejlett ízlésével legtartalmasabb jeles íróink közé számíthatunk.

Digitized by Google

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1904.

— Slovenské Pohľady. Časopis zábavno-poučný. Redaktor a vydavatel *Jozef Škultéty*. XXIV. évf. Turóczszentmárton, 1904. 1—824. ll.

Ezen élénken szerkesztett havi folyóirat történelmi tárgyú közleményei közül kiemeljük a szerkesztőnek *Maďari a Austria* cz. tanulmányát (1—11. l.), melyről annak idején a *Český Časopis* azt írta, hogy tendentiája az akkori politikai világban sokat feszegetett cseh-magyar szövetség ellen irányúl. Sorra veszi a történelmi eseményeket, a magyarok bejövetelétől kezdve a mai napig, és azt bizonyítja, hogy a német és a magyar elem, noha látszólag egymás ellen tör, a valóságban, legalább a döntő pillanatokban, segíti egymást, és a magyarok mindenkor a németség szolgálatába állanak. A szerző Palackyval tart, midőn kimondja, hogy a magyarok bejövetele a legfontosabb világtörténelmi események egyike s egyúttal a legsúlyosabb csapás, a mi a szláv világot érhette. Álláspontjához mereven ragaszkodik, s nem hajlandó elfogadni Hilferding szelidebb nézetét, mely szerint a IX-ik század szláv birodalma magában is összeomlott volna. Tagadja Grot elméletét is, hogy az elgyengült cseh-morvákat épen a magyarság védte meg a Duna felől beözönlő németek ellenében, s mint legjobb eshetőséget, felállítja azt a tételt, hogy a XIII-ik századig ugyanannyit ártottak a magyarok a szláv ügynek, a mennyit használtak. Priemysl Otakar esetében megismétlődött a döntő fordulat s a magyarság állásfoglalását azóta is nyögi a szláv világ. Salamon Ferencz nézetével szemben, a magyarok ghibellin-ellenes álláspontját egyenesen szláv hatásból magyarázza, akképen, hogy az akkori királyok és herczegek szláv családi összeköttetéseik révén felismerték a német veszedelmet és állást foglaltak ellene. Az Anjouk politikája más irányban haladt, Mátyásnak pedig határozott iránya nem is volt, tehát nem akadt össze a németekkel. Ettől kezdve 1686-ig a magyarság összes törekvései, harczai, akarva vagy nem akarva, a németség javára gyümölcsöztek. Bethlen, Thököly, Rákóczi, függetlenségi harczaikban azért támaszkodhattak a tót felvidékre, mert itt elementáris erőben élt a német-gyűlölet. Ha kora megértette volna a költő Zrínyinek szláv lelkéből fakadt magas politikáját s mérsékelni tudja török-barátságát német-gyűlölettel, más napokra virradt volna. A magyarok tökéletlen politikája azonban megtermette gyümölcsét; mert mikor a szláv erőt (Sobieski) Ausztria maga mellé kapta s kiverte a törököt, ezzel Magyarországot is meghódította. Zrinyi jóslata így teljesült. Törökország európai térvesztése a magyarság jelentőségének alkonya volt; és hogy ezt

Digitized by Google

a németség megértette, megmutatta akkor, mikor a zentai diadal után a magyarság megkérdezése nélkül kötött békét. Ekkor élesedni kezdett az ellentét, mely azután Rákóczi harczaiban ki is tört, de az események fejlődése megmutatta, hogy az örök ellentétek mellett van a magyarság és németség közt valami önkénytelen, mélyen gyökerező szövetség is. Ezt igazolták a XVIII-ik század eseményei. Horvátországot provinciává sülyesztik, a szerbek szabadalmait megnyirbálják, a németek szorítani kezdik a nemzetiségeket a magyarok javára. Ezt folytatta tovább Metternich politikája, ideát pedig a szlávok esküdt ellensége, József nádor. Az irányon nem változtattak az 1848/49-iki események, sőt még fejlesztették azt, a mennyiben még Ausztriában is inaugurálták a rendszert a szlávság fejlődő hatalmának megtörésére. Mindenesetre súlyos vétkek ezek, és Hilferding, Grot s mások még ezek után is bízni tudnak abban, hogy a döntő küzdelemben, mely a szláv és germán hatalom kérdése felett fog lefolyni, a magyar népre számítani lehet.

Egy másik közleményben (190—199. ll.) *Komenius reformja Németországban a XVII. században* czím alatt *Kvačala János* közli egyik szentpétervári előadását, mutatványúl a szerzőnek Komeniusról szóló monographiája első kötetéből.

Botto több czikkel szerepel az előttünk fekvő évfolyamban; mindegyik instructiv irányú, a nagy közönség számára. Forrásait nem közli, de úgy látszik, túlnyomólag *Bezek* cseh történetíróra támaszkodik. Tanulmányai: *I. Lipót és a Wesselényi-féle összeesküvés* (252—270. ll.) s ezzel összefüggőleg (367—391. és 490—511. ll.) *I. Lipót és Thököly Imre.* Mind a kettőben az események jóindulatú leírását adja. Ugyanezt mondhatjuk *I. Lipót és II. Rákóczi Ferencz* cz. tanulmányáról (698—720. ll.), mely Thaly, Horváth, Szalay, Fiedler stb. nyomán készült. Külön figyelmet érdemel azonban a dolgozat záró fejezete, mely a tótság szerepét tárgyalja a Rákóczi-féle mozgalmakban. Felfogása szerint külön áll ebben a pórnép és külön az előjogait féltő nemesség, mely a szabadság zászlai alá tódult, mert a »pro libertate« jeligét mindenki a maga szájaíze szerint magyarázta. Megfért ebben a politikai, hitbeli és sociális szabadság. Az utóbbi véget ért Dolhánál, de az elnyomott pórnép forrongása tovább tartott. Jellegző tünete ennek a hirhedt rabló, Jánosik szerepe, a ki épen ez időben fegyvert fogott a nemesség ellen;[1]) pedig Rákóczi emlékirata azt mondja, hogy a tót és ruthén népnek nem voltak kívánalmai és panaszai. Az evangelikus hitű köznépet a papság magatartása vitte Rákóczi táborába. Pilárik, Horčička, Kalinka, Masnik, Krman, Bél Mátyás stb. tótságuk teljes tudatában csatlakoztak Rákóczihoz, hirdették nyelvük jogait, de csak elvben,

[1]) Sőt császári szolgálatba is állott.

Digitized by Google

mert e jogok érvényesüléséért mit sem tettek. Elvakította őket hitbeli túlbuzgalmuk, mert Rákóczitól várták a vallás-szabadság megvalósítását. Egyébként a tótság ekkor vallása szerint két táborra oszolva, izzó gyűlölettel küzdött egymás ellen, s így megtévesztve, súlyának tudata nélkül, különben is a jobbágyság békóiban, számottevő szerepet nem vihetett. Rákóczi pedig, mint számító, ügyes diplomata, nagyon tudott bánni vezető embereikkel, főleg a személyes érdekekért küzdő papokkal, kik az evangelikus egyházat csak eszköznek tekintették önző czéljaik elérésére, akár csak a maiak.

B(uday) *A*(ntal) három folytatólagos közleményben (532—536. 585—595. 733—736. ll.) *a felvidéki bányászat és kohászat* történetével foglalkozik. Mindenekelőtt azt bizonyítja, hogy a német telepesek bejövetele előtt már virágzott a bányaművelés, mert már Tacitus *cotinusai* és az V-ik századi *satagunok* (innen a zempléni *szoták* név) kik mind szlávok voltak, fejlesztették azt. A későbbi korra nézve csak nyelvtörténeti adatokra támaszkodik és azt bizonyítja, hogy a helynevekben előforduló *ruda, rudna, rudnice* tőszavak a rézbányászat, *ortut* és származékai a higanyaknázás stb. maradványai, melyek a ma dívó német nomenclatura előtt szerepeltek.

— Sbornik muzeálnej slov. společnosti és Časopis muzeálnej slov. společnosti. A tót Muzeum-társaság kettős folyóirata. Mindkettőt a társaság titkára (A. Sokolik) szerkeszti. A *Sbornik* 1904 évi folyamának tartalmából megemlíthetjük a következő czikkeket: Az 1. szám (1—22. ll.) *Pálosnagymező* (Velké-Pole) község rövid monographiáját hozza *Medveczky* tollából. — *Veterán* pseudonym író u. o. (22—34. ll.) *a pogánykori halotthamvasztásról* értekezik a szláv ritus szerint. Emlékét látja ezekben a helynevekben: Žiare, Polenice, Mutné, Pokorade stb. melyek közül a két elsőt *rogus*-nak, a két utóbbit *gyászhely*-nek értelmezi. A manichaeusok és bogomilok felekezete azért terjedt a szlávság között, mert a halotthamvasztást elfogadta. — *Halaša* báró Hoening O'Caroll († 1894) kéziratából közöl egy czikket fordításban, mely a *puchói régiségekről* szól. — *Sasinek Fr. V.* két közleményben (1. sz. 63—67. és 2. sz. 93—97. ll.) *Moravia és Nitria*, mint eredetileg külön, önálló fejedelemségek történetével foglalkozik, melyek még egyházilag is függetlenek voltak egymástól, mert Salzburg és Mainz érsekei alá tartoztak. I. Mojmir is csak rövid időre egyesítette a nevezett fejedelemségeket, melyek az ő bukása után ismét külön váltak, Rastislav és Svatopluk között megoszolva. Az utóbbi Nyitra várából uralkodott, de Rastislav két várának, Velehradnak és Devinnek helye bizonytalan. Šafarikkal szemben, a ki kétségbe vonja, hogy a mai Dévény azonos lenne a régi Devinnel, a szerző Jordanus és Dobner nézetét vallja, hogy a Morva folyó balpartján, ennek a Dunába való torkolásában látható romok való-

Digitized by Google

ban Rastislav várának maradványai. Megfelel ez a régi Moravia határainak; hiszen tudjuk, hogy csak Szent László terjesztette ki országa határait a Morva folyóig. A vár pusztulásnak indult s mert IV. Béla romjaiból felépítette, némelyek őt tartják alapítójának. Devinen kívül, mely a tulajdonképeni székhely, *Velehrad* mellett csak másodrangú erősség (Devin-Diovina = puella) volt, még több ily nevű vár is volt Moraviában, sőt Csehországban is, mert *Vyochrad* ugyanaz mint *Velehrad*, tulajdonképen *akropolis*. Emléke visszacseng a turóczi Belavár nevében (1288) is, mert a név, mint a vár alatt elterülő helység neve, fenmaradt a vár pusztulása után. Velehradot a mai hasonló nevű község területén kell keresnünk, nem pedig a mai Ung. Hradist területén. A szerző végül összeveti a Velehrad nevére vonatkozó adatokat s ezekből fokozatos decadentiát olvas ki: castrum, akropolis, urbs, burgus, villa forensis, villa. Az egykor fényes fejedelmi vár már 900 előtt romokban hevert s azóta egyre pusztult; mikor helyén a cisterciták klastroma épült, csakis nyomait találták. — *Drobny J.* néhai *Hroi* (1783) kézirata nyomán *Brezói krónika* czím alatt (2. sz. 98—104. ll.) a Nyitra-megyei Brezó község 1654—1783-ig terjedő történetét ismerteti. — Egy névtelen közlemény (2. sz. 132—137. ll.) a liptó-szentmiklósi csizmadia-czéh tótnyelvű artikulusait adja 1697-ből. A mesterség akkori magyarosságát mutatja, hogy még a szentmiklósiak is magyar műszavakkal éltek: atyamester, bejáró mester, heti bér, társpohár, választás stb. Az *Archiv* cz. állandó rovatban öt tót nyelven írt XVII-ik századi levelet találunk Beszterczebánya levéltárából.

ERNYEY JÓZSEF.

A M. Tud. Akadémia történelmi jutalomtételei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896 október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. *Széchenyi Istvánnak* az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza, akár kéziratban, akár kinyomatva, benyujtatni, ennek szerzője 8000 korona jutalomban fog részesülni. A kéziratban benyujtott munka kiadását az Akadémia készséggel elvállalja.

2.

(Nyilt pályázat.)

Kívántatik *Kazinczy Ferencz* életrajzának és munkássága beható méltatásának tervezete, nehány kidolgozott fejezet kiséretében.

A pályanyertes tervezet szerzője megbizatik az egész munka megírásával.

A jutalom, a mely csak az egész munka elkészülte után adatik ki, a Lévay-alap 1907 évi kamataiból 1000 korona.

Határnap: 1908. szeptember 30.

Digitized by Google

3.

Kívántatik a *Corvina-könyvtár* méltatása és részletes története.
Jutalma a Bésán-alapítványból 1200 arany forint.
Határnap: 1908. szeptember 30.
A jutalom csak önálló (absolut) becsű munkának adatik ki.
A jutalmat nyert munka tulajdonjoga a szerzőé marad; azonban egy év alatt köteles kiadni művét; ha ezt nem teszi, az első kiadás joga az Akadémiát fogja illetni.

4.

Irassék meg történelmi források alapján a *Thököly- és Rákóczi-korbeli társadalmi élet* (1670—1711-ig).
Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona.
Határnap: 1910. szeptember 30.
A jutalom csak önálló becsű műnek itélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

(Negyedszer.)

Adassék elő *a török uralkodás története* hazánkban. (Nyilt pályázat.)
Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 korona.
A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kiséretében, 1908 szeptember 30-ig küldendő be.
A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbizást kap. — A jutalom kedvező birálat esetén csak a kész munkának adatik ki. Jeligés levéllel beküldött dolgozatok nem fogadtatnak el.

6.

Adassék elő *a káptalani iskolák története* Magyarországon az 1541 évig.
Jutalma az Oltványi-alapítványból 1000 korona.
Határnap: 1908. szeptember 30.
A jutalom csak önálló, tudományos becscsel bíró munkának itéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

7.

Kívántatik *a belső vámok* (száraz-, vízi- és vásárvámok) *története* Magyarországon a mohácsi vészig.
Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 forint aranyban.
Határnap: 1908. deczember 31.
A jutalom csak absolut tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

8.

Kívántatik *a magyar királyi udvari kanczellária története* 1690-től 1848-ig, a korábbi fejlődést feltüntető bevezetés kiséretében.
Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona.

Digitized by Google

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

Adassék elő *a cseh huszita mozgalmaknak és uralomnak története* Magyarországon. (A cseh történelmi források is felhasználandók).

Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 korona.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalomban csak absolut becsű mű részesülhet. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

Irandó egy, a magyar történelemből vett *politikai vagy művelődési korrajz*, melynek időszakát a szerző az 1301—1711 közti korból szabadon választhatja; terjedelme mintegy 10 nyomtatott ív lehet.

Jutalma Kanizsay Károly alapítványából 800 korona.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak absolut becsű munkának adatik ki. A kiadás joga egy évig a szerzőé; azontúl az Akadémiára száll.

11.

Adassék elő *II. Ulászló király udvartartása.*

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

Jellemeztessék essayszerű feldolgozásban *az I. Lipót-féle absolutismus* politikája a kormányzat minden ágában 1670-től 1705-ig.

Jutalma a Kisteleki Lévay Henrik-alapítvány 1904 és 1908 évi kamataiból 2000 korona (kettőzött díj).

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek itéltetik oda.

A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

(Másodszor.)

Adassék elő *az állandó magyar hadsereg* felállításának története III. Károly korában.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak önálló tudományos becsű munkának itéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent *Monumenta Hungariae Historica*-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmúl a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a

Digitized by Google

történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése minden évben a nagy-gyűlésen fog kihirdettetni.

15.

Jutalomtételek Semsey Andor tt. adományából.

1. Kívántatik *a magyar irodalom története* a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudomány és művelt közönség igényeinek. — Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.

2. Adassék elő *Magyarország története* a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai tárgyaltassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme a lehetőséghez képest kiemeltessék, és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben időnként elfoglalt. Terjedelme 120—150 ív.

A pályadíj külön-külön 20,000 (húszezer) korona; másodjutalom az adomány időközi kamataiból 3000 korona. A pályaművek benyujtásának közös határideje: 1907. szeptember 30.

UJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— Leirása (A m. kir. pécsi 19. honvéd-gyalogezred kiegészítő kerületében illetékes Baranya, Somogy és Tolna vármegyei hadviselt és ő cs. és apostoli királyi Felsége, legfelsőbb hadurunk által vitézségükért kitüntetett bátor katonák hadi tetteinek —). Összeállíttatott *Kirchner Hermann* ezredes megbizásából. Kaposvár, 1906. Gerő Zsigmond kny. 8-r. 61 l.

— Lencz Géza. Bocskay halála és temetése. Budapest, 1907. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 16 l.

— Létmányi Nándor. Magyarország az Anjouk és utódaik alatt, stb. l. *Csuday Jenő.*

— Löw Immánuel. Rákóczi. Két emlékbeszéd. Szeged, 1907. Engel Lajos kny. 8-r. 19 l.

— Lukinich Imre. I. Rákóczy György és a lengyel királyság. Irta —. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1906. okt. 15-iki ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 63 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XXI. köt. 4. sz.) Ára 1 kor. 20 fill.

— Mac Donagh Mihály. Az angol parlament szokásai, furcsaságai és humora. Angolból fordította *Huszár Imre.* Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 16-r. 287 l. (Olcsó Könyvtár, 1457—1463. sz.) Ára 1 kor. 40 fill.

— Mangra V. Mitropolitul Sava II. Brancovici, 1656—1680. Arad, 1906. Gör. kel. román egyházm. kny. 8-r. XIII, 181 l. Ára 2 kor.

— Margalits Ede. Kapisztráni szent János iloki templomának restaurálása. Palánka, 1905. Kristofek és Blázek kny. Haránt 8-r. 30 l. Szövegképekkel.

— Meschendörfer (Adolf —). Vorträge über Kultur und Kunst. Brassó, 1906. Schneider testvérek és Feminger kny. 8-r. 4, 64 l.

Digitized by Google

— Minerva. Jahrbuch der gelehrten Welt; l. *Trübner.*

— Myskovszky Ernő. A magyar képzőművészet története. Nagybánya, 1905. Morvay Gyula kny. 8-r. IV, 165 l. Ára 1 kor. 20 fill.

— Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia; l. *Emlékek.*

— Monumenta historica nobilis communitatis Turopolje; l. *Laszowski.*

— Ott Ádám. Az egyházi javakról. Különös tekintettel a magyar viszonyokra. Kánonjogi és történelmi szempontból. Budapest, 1906. Budapesti Hirlap kny. 8-r. 30 l.

— Pirenne (Henri —). Geschichte Belgiens. III. Bd. Vom Tode Karls des Kühnen (1477) bis zur Ankunft des Herzogs von Alba (1567). Übersetzung des französischen Manuskripts von Fritz *Arnheim.* Gotha, 1907. Fr. A. Perthes. 8-r. XXI, 606 l. (Allgemeine Staatengeschichte. Hrg. von *K. Lamprecht.* Erste Abt. Geschichte der europäischen Staaten.)

— R adjugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 166. Razredi historičko-filologički i filosofičko-juridički. Zágráb, 1906. 8-r. 4, 215 l.

— Rapaics Rajmund. Egyháztörténelmi emlékek; l. *Emlékek.*

— Rath (Paul —). Der Kampf in der italienischen Kultur. Taktisch-Historische Studie. Sopron, 1906. Röttig Gusztáv és fia kny. 8-r. 29 l.

— Reiner Zsigmond. A keleti vallású magyar nemzeti egyház szervezése. Irta ——. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 65 l.

— Rézbányai József. Az egyházi szónoklat egyetemes története. II. kötet. Pécs, 1906. Taizs József kny. 8-r. 474, 2 l.

— Schneider (Michael —). Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr. 63. Besztercze, 1906. Csallner Károly kny. 8-r. 556 l.

— Schunda V. József. A czimbalom története. Budapest, 1906. Buschmann F. kny. 8-r. 100 l.

— Simon János. II. Rákóczi Ferencz és Borsod vármegye. Történelmi vázlat. Miskolcz, 1906. Klein és Ludvig kny. 8-r. 16 l. Ára 20 fill.

— Smičiklas (Tade —). Diplomatički Zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. (Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.) Izdala jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, porporom kr. hrv. slav. dalm. zem. vlade. Sabrao i uredio —. Svezak IV. Listine godina 1236—1255. Zágráb, 1906. 8-r. 6, 647 l. Ára 10 kor.

— Sörös Pongrácz. Zermegh János és munkája. Irta —. Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 41 l. (Különlenyomat a *Századok* 1907-iki évfolyamából.)

— Spomenici (Povjesni —) plem. općine Turopolja; l. *Laszowski.*

— Szabolcsi Miksa. A zsidók egyetemes története; l. *Története.*

— Szádeczky Lajos.. Az utolsó erdélyi fejedelmek diadalútja. Kolozsvár, 1906. Gombos Ferencz kny. 8-r. 15 l. (Különlenyomat az *Ujság* 1906 évi 326. 327. 328. 329. számaiból.)

— Szeghy Ernő. Loreto legendája. Budapest, 1907. Stephaneum kny. 8-r. 29 l. (Különlenyomat a *Katholikus Szemle* 1907-iki évfolyamából.)

— Szendrei János. Bocskay István fejedelemre és korára vonatkozó egykorú emlékek; l. *Károlyi Árpád.*

— Szongott Kristóf. A magyarok eredete és őslaka. Szamosújvár, 1906. Todorán Endre kny. 8-r. XX, 289 l. Ára 4 kor.

— Szőnyi Ottó. A pécsi őskeresztény sírkamra. Irta —. Budapest, 1907. Stephaneum kny. 8-r. 91 l. 10 képtáblával s a szövegbe nyomott képekkel. Ára 5 kor.

— Timon Ákos. Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekin-

Digitized by Google

tettel a nyugati államok jogfejlődésére. Harmadik bőv. kiadás. Budapest, 1906. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. VIII, 769 l. Ára 16 kor.

— TÖRTÉNETE (A pécsi belvárosi templom —). Pécs, 1906. Taizs József kny. 8-r. 25 l.

— TÖRTÉNETE (A zsidók egyetemes —) hat kötetben. Graetz nagy műve alapján és különös tekintettel a magyar zsidók történetére, szerkesztette *Szabolcsi Miksa*. A magyar zsidók történetére vonatkozó részeket összeállította dr. *Kohn Sámuel*. I. köt. 2. rész: Izrael népének története kezdettől fogva (1500 körül a rendes időszámítás előtt) a babyloniai fogságig (572-ig a rendes időszámítás előtt). — II. köt. 1. könyv: Izrael népének története a babyloniai fogságtól (572-től a rendes időszámítás előtt) I. Agrippa a második judai állam utolsó királyának haláláig (44-ig a rendes időszámítás után). Budapest, 1906—1907. Jókai kny. 8-r. XXX, 599 l., 4, XVII, 2, 632 l.

— TRAGOR IGNÁCZ. Vácz vára és képei. Kép- és helyrajzi tanulmány. Kiadja a váczi muzeum-egyesület. Vácz, 1906. Budapest, Athenaeum kny. Nagy 8-r. 189, 2 l. 28 szövegképpel és 14 melléklettel. (A váczi muzeum-egyesület 1906 évi tagilletménye.) Ára 10 kor.

— TRÜBNER K. Minerva. Jahrbuch der gelehrten Welt. Herausgegeben von —. Sechzehnter Jahrgang, 1906—1907. Strassburg, 1907. Kis 8-r. XLVII, 1544 l. Nicholas Murray Butler arczképével. Ára 16 M.

— TURBA (Gustav —). Die pragmatische Sanktion mit besonderer Rücksicht auf die Länder der Stephanskrone. Von —. Wien, 1906. 8-r. IV, 199, 2 l.

— VAJDOVSZKY JÁNOS. Szepes vármegye művészeti emlékei. A műemlékek országos bizottsága támogatásával kiadja a Szepes-vármegyei történelmi társulat. Szerkeszti —. Harmadik rész: Iparművészeti emlékek. Irta *Divald Kornél*. Budapest, 1907. Stephaneum kny. Nagy 4-r. 104 l. Tíz melléklettel és nyolczvanhét szövegképpel. Ára 8 kor.

— VARGA FERENCZ. II. Rákóczi Ferencz kora Szegeden. Kuruczvilág. Szeged, 1906. Endrényi Imre kny. 8-r. 72 l.

— VAY ÁDÁM (Kurucz —). Született 1656. — Meghalt 1719. Budapest, 1906. Nagy Sándor kny. 8-r. 8 l.

— VAY PÉTER gróf. Kelet császárai és császárságai. Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. 8-r. 465 l. 17 színes műlappal, 50 műmelléklettel és 86 szövegképpel.

— VÉGH KÁLMÁN MÁTYÁS. A Genesis kulturája és az ember kulturájának lánczolatos összefüggése. Irta —. Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 61 l. (Különlenyomat a *Hittudományi folyóirat* 1906 évi folyamából.)

— VERESS ENDRE. A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig. Művelődéstörténelmi tanulmány. Római, bécsi és hazai levéltári kutatásai alapján irta —. Kolozsvár, 1906. Stief Jenő és társa kny. Nagy 8-r. IV, 83 l. (Különlenyomat az *Erdélyi Muzeum* 1906 évi folyamából.)

— VERESS ENDRE. Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadimérnök jelentései és térképei Budavár 1684—1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. A székesfőváros megbizásából bolognai, római, karlsruhei és bécsi levéltárakban gyüjtötte s közli, bevezetéssel és jegyzetekkel bővítve —. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 4-r. 70 l. Hét melléklettel és képekkel. (Különlenyomat *Budapest régiségei* IX. kötetéből.)

— VÉRTESY JENŐ. Kölcsey Ferencz. Irta —. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 4, 209 l. Nyolcz önálló képmelléklettel s a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történeti Életrajzok, XXII. évf. 4—5. füz.) Ára 8 kor.

Digitized by Google

— VINCZE JÓZSEF. Szent Ferencz és társainak legendája. Szemelvények az Ehrenfeld-codexből. Budapest, 1907. Stephaneum kny. 8-r. 94 l. (Irodalomtörténeti olvasmányok, VIII.) Ára 80 fill.

— VITÁNYI BÉLA. A *Tripartitum* államjoga. Budapest, 1907. A Nap kny. 8-r. 166 l.

— WALTER GYULA. I. Napoleon és a klasszikusok. Budapest, 1907. Stephaneum kny. 8-r. 17 l. (Különlenyomat a *Katholikus Szemle* 1907 évi folyamából.)

— ZBORNIK (Diplomatički —) kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije; l. *Smičiklas.*

— ZSEDÉNYI ALADÁR. Szabadságharczunk 1848/49-ben. Budapest, 1907. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 23 l. (Az *Uránia* magyar tudományos egyesület népszerű tudományos felolvasásai, 51. sz.)

— ZSILINSZKY MIHÁLY. A magyarhoni protestáns egyház története. A művelt közönség számára. *Farkas József, Kovács Sándor* és *Pokoly József* közreműködésével szerkesztette —. Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 797 l. Számos melléklettel, szövegképpel és kézirat-hasonmással.

Digitized by Google

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1907 évi máj. hó 23-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán első alelnök elnöklete alatt Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök, dr. Békefi Remig, dr. Bleyer Jakab, dr. Borovszky Samu, dr. Császár Elemér, Daniel Gábor, Dedek Cr. Lajos, Demkó Kálmán, dr. Fejérpataky László, dr. Komáromy András, dr. Mangold Lajos, dr. Mika Sándor, báró Nyáry Jenő, Pettkó Béla, dr. Reiszig Ede, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyvhitelesítőkül Daniel Gábor és dr. Békefi Remig vál. tagokat kéri fel.

38. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *alapító tagúl 1907-től:* a Szépművészeti Muzeum 400 koronával Budapesten (aj. Kammerer Ernő); *évd. r. tagokúl:* Csinos Albin középiskolai tanár Újpesten (aj. Nagy Gyula), dr. Jeszenszky István kir. közjegyző Budapesten (aj. Zsilinszky Mihály), Károlyi György nyomdatulajdonos Budapesten (aj. Pettkó Béla), Szemere Lajos cs. és kir. kamarás, m. kir. belügymin. titkár Budapesten (aj. Csánki Dezső), Vajda György tanárjelölt Budapesten (aj. Herczeg Erzsébet).

Megválasztatnak.

39. Fiók Károly dr. r. tag felolvassa: *Géza fejedelem neve* cz. tanulmányát.

Az odaadó figyelemmel hallgatott magvas értekezés köszönettel fogadtatik.

Digitized by Google

40. Titkár előterjeszti az 1907 évi ápr. havi pénztári kimutatást, mely szerint összes bevétel volt ..... 12,445 kor. 53 fill.
összes kiadás ..... 6,477 » 66 »
maradvány ..... 5,967 kor. 87 fill.
Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ..... 19,774 kor. — fill.
követelést, 1907 ápr. 30-án összesen ..... 25,741 kor. 87 fill. készpénz állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a Bay Ilona úrnőtől különleges czélra adományozott 1000 kor. s az ugyanő tőle Thököly Imre szobrára küldött 200 kor. leszámítandó, továbbá egy kisorsolt p. h. e. takarékpénztáregyesületi kötvényért befolyt 2000 kor. mint alapítvány újból tőkésítendő volna.

A tudomásúl vett kimutatás a jegyzőkönyvhöz csatoltatik s az elnökség utasíttatik, hogy az értékpapir kisorsolásból befolyt 2000 koronán, annak megfelelő névértékben vásároltasson 4%-os p. h. e. takarékpénztáregyesületi kötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

41. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 21168. sz. értesítése szerint 200 kor. a f. évi 32. jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

42. Előadja, hogy a *Századok* névmutatójára, a f. évi 19. jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében többször meghirdetett előfizetési felhivásra eddig százegyolcz megrendelés érkezett. S mivel remélhető, hogy a megrendelők száma ezután is szaporodni fog, továbbá az alapszabályok fölös számú köteles példány szétosztására kötelezik a társulatot, — ennélfogva indítványozza, hogy a teljesen sajtókész és így nyomdába adható index legalább 500 példányban nyomtattassék ki.

A jelentés tudomásúl vétetvén, a vál. a névmutatónak 600 példányban való kinyomtatását elhatározza.

43. Jelenti, hogy az elnökség a f. évi 35. jk. p. a. kelt vál. határozat alapján, a *Történelmi Tár* kiadása iránt a Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottsága és a társulat közt 1899 nov. 30-án létrejött szerződést a jövő évi jan. hó 1-ső napjára felmondotta, de egyúttal értésére adta a bizottságnak, hogy a vál. azt a társulatra nézve kedvezőbb feltételek alatt a jövő 1980-ik évre megújítani hajlandó. Ebből kifolyólag a tört. bizottsággal leendő tárgyalás czéljából bizottság kiküldését javasolja.

A vál. a jelentést tudomásúl vévén, a Zsilinszky Mihály elnöklete alatt kiküldött s Nagy Gyula titkárból és dr. Komáromy András

Digitized by Google

szerkesztőből álló bizottságot utasítja, hogy a kiadás módozatainak megállapítása czéljából a tört. bizottsággal lépjen érintkezésbe s eljárása eredményéről annak idején tegyen jelentést a választmánynak.

44. Olvastatik Kecskemét város közönségének, a társulat elnöksége által f. évi febr. hó 26-án hozzá intézett megkeresésre 7269. sz. alatt kelt átirata, melyben tudatja, hogy a Rákóczi-korra vonatkozó történeti adatok felkutatására, feldolgozására és népszerűsítésére s ebből kifolyólag egy országos alap létesítése czéljából általa indított orsz. mozgalom idáig csekély eredménynyel járt, a mennyiben az adakozásra felhívott törvényhatóságok közül eddig csak tizenkilencz felelt a felszólításra s ezeknek is egy része — Zemplén vármegye kivételével — csekélyebb összeget szavazott meg, a többiek ellenben a nemes czélra pénzbeli áldozatot hozni nem hajlandók.

Ezek után arra kéri a társulatot, hogy a mozgalom további vezetését vegye a kezébe, erről az összes törvényhatóságokat értesítse, s azokat, a melyek még nem adakoztak, a rendezett tanácsú városokkal együtt újabban szólítsa fel, azon értesítéssel, hogy az e czélra szánt adományok hová küldessenek. Végül azt az óhajtását nyilvánítja, hogy az így egybegyüjtendő alapítvány a nemzet hálája jeléül »Thaly Kálmán-alap« czímen kezeltessék.

A vál. köszönettel fogadja Kecskemét város törvényhatóságának nagybecsű átiratát, de mielőtt arra végleges választ adhatna, bevárandónak tartja a törvényhatósági folyamatban levő tavaszi közgyűlések e részben hozandó határozatait. Minélfogva tisztelettel kéri, hogy ezen közgyűlési határozatokat annak idején a társ. elnökségnek tudomására juttatni szíveskedjék.

Végezetre a nagyfontosságú ügyben Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök elnöklete alatt javaslattételre kiküldött bizottság tagjaivá Áldásy Antal, Angyal Dávid, Emich Gusztáv, Fejérpataky László, Komáromy András vál. tagok és Nagy Gyula titkár választatnak meg.

45. Titkár előadja, hogy a II. Rákóczi Ferencz életrajzának megbírálására kiküldött bizottság munkálatával az idő rövidsége miatt még nem készülhetett el, és így a vál. nem határozhat ez alkalommal végérvényesen az életrajz dolgában. Azonban az ügy az okt. havi vál. ülésre nem halasztható, mivel a munka az Életrajzok ez évi folyamába van szánva. Ennélfogva, véleménye szerint, a bírálat elkészülte után vagy még egy rk. vál. ülés volna tartandó, vagy az elnökség lenne fölhatalmazandó arra, hogy kedvező bírálat esetén a munkát könyvsajtóba adás végett az Életrajzok szerkesztőjének rendelkezésére bocsáthassa.

A vál. az életrajznak a f. évi r. közgyűlésen általános tetszéssel fogadott részletében, továbbá írójának, Márki Sándor tagtársunk-

Digitized by Google

nak eddigi történetírói munkálkodásában elegendő biztosítékot lát arra, hogy a magyar történettudomány mai színvonalán álló munka a hozzáfűzött várakozásnak meg fog felelni. Ennélfogva a rk. vál. ülést feleslegesnek tartván, az elnökséget a javaslat értelmében való eljárásra felhatalmazza.

46. Bemutatja Demkó Kálmán vál. tagtársunknak 1907 máj. 23-án kelt jelentését, a néhai György Aladár síremlékének felavatásán a társulat képében való megjelenéséről és hogy ez alkalommal az elhunyt nemes emberbarát emléke iránt a Kisdednevelők Orsz. Egyesületének elnöke előtt a társulat kegyeletes érzelmeit kifejezte.

Tudomásúl vétetik.

Ezután Thaly Kálmán az elnöki széket Zsilinszky Mihály ügyv. alelnöknek átadván —

47. következik a Thaly-emlékérem bizottság f. hó 10-én kelt jelentése, mely szerint az eddig szokásos érem helyett plaquette készíttetését javasolja, még pedig az ünnepeltnek szánt példányt aranyból, az aláírók számára ezüstből és bronzból, mely utóbbiak aláírási ára 25, illetőleg 10 koronában volna megállapítandó.

Az emlék formáját illetőleg a javaslat elfogadtatik. Egyébiránt a bizottság utasíttatik, hogy a legközelebbi ülésen terjeszszen részletes költségvetést a választmány elé.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Zsilinszky Mihály s. k.
elnök.

Hitelesítjük:

Daniel Gábor s. k.
vál. tag.

Dr. Békefi Remig s. k.
vál. tag.

Digitized by Google

7. füzet. XLI-ik évfolyam. Szeptember 15.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

NAGY GYULA

TITKÁR.

1907 ÉVI FOLYAM

VII. FÜZET.

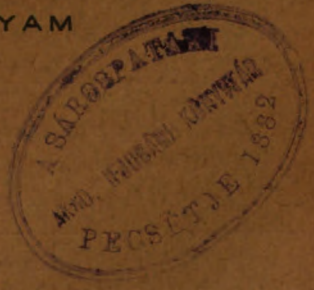

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1907.

Digitized by Google

TARTALOM.

Lap

Géza fejedelem neve és az Árpád-család névlajstroma Konstantinos Porphyrogenetosnál. Irta **Fiók Károly** 585
Kurucz virágénekek Thökölyről. Irta **Kanyaró Ferencz** 618
Műveltségtörténeti közlemények. V. Magyar üveg, magyar üvegesek. Irta **Takáts Sándor** 630

Történeti irodalom.

Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Ism. **Zoványi Jenő** .. 648
Tóth-Szabó Pál: Szatmári György primás. Ism. **Lukcsics József** 668

Tárcza.

† Ballagi Géza 671
† Reiner Zsigmond 672
Egy csipet chronologia. Irta **Károlyi Árpád** 672
Válasz Váczy János bírálatára. Irta **Vértesy Jenő** 674
Szláv történeti szemle. Irta **Margalits Ede** 676
Uj könyvek 678

A **Magyar Történelmi Társulat** ig. választmánya legközelebbi rendes ülését okt. 24-én fogja megtartani.

KÉRELEM.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy **lakásváltoztatásaikat kellő időben, legkésőbb minden hónap 8-ikáig, közvetlenül a titkári hivatalnál** (I. Vár: Orsz. Levéltár) szíveskedjenek bejelenteni, nehogy a kései vagy elmulasztott bejelentés miatt füzeteik eltévedjenek.

Reklamációkat csak három hónapon belül vehetünk figyelembe!

Kérjük a **történelmi művek** szerzőit és kiadóit, hogy műveik és kiadványaik egy-egy példányát ismertetés végett a **Századok** szerkesztőségéhez (I. Vár: Országos Levéltár) beküldeni szíveskedjenek.

☛ A **Századok** minden évfolyamához arany-nyomatú történelmi jelvényekkel ellátott díszes **bekötési táblák** rendelhetők meg **Kovács Géza** könyvkötőnél (Budapest, V. ker. Sétatér-utcza 2.) **1 koronáért**. Megrendelések postai utánvétellel eszközöltetnek. Egyes tábla rendelésénél legczélszerűbb a pénzt előre posta-utalványon, a tábla árán kívül még 20 fill. posta- és csomagolási díjjal együtt beküldeni, mire a rendelt tábla díjmentesen küldetik meg.

Digitized by Google

GÉZA FEJEDELEM NEVE ÉS AZ ÁRPÁD-CSALÁD NÉVLAJSTROMA KONSTANTINOS PORPHYROGENETOSNÁL.

Értekezésemben a *Géza* név etymologiáját akarom megkeresni és bemutatni. Érinteni kívánok egy-két olyan kérdést, mely e név eredetének felderítésével szorosan összefügg és a magyar ethnologiának legéletbevágóbb, legtöbbet vitatott kérdése. De csak annyiban érintem ezeket, a mennyiben kitűzött czélomnak elérésében, a keresett etymologia megtalálásában utamba akadnak és a *Géza* név megfejtésében követett eljárásom helyes voltának megerősítésére vagy megdöntésére nyomatékkal bíróknak látszanak.

A ránk maradt ősmagyar nevek közt egy sincs, mely leírásában oly formagazdagságot mutatna, mint a *Géza* név. A szemlélő szinte aggódva kérdi, vajjon ez egymástól oly sok lényeges vonásban eltérő nevek mind egy és ugyanazon név átírásai-e? Pedig nemcsak a krónikások, hanem érem- és más feliratok, hitelességökben meg nem támadható források is szaporítják e csodálatos formabőséget.

Nem akarom itt felsorolni e változatos névalakokat; egyfelől, mert tudom, hogy úgyis eléggé ismeretesek, másfelől, mert nekem ezúttal nincs reájok szükségem. Nem sorolom fel azon kísérleteket sem, melyeket e rejtélyes név eredeti formájának megkeresésére időről időre tettek; sőt érintetlenül hagyom a *Géza* névnek azon hang- és nyelvtanilag nem kifogástalan, de mégis szemre tetszetős egyetlen etymologiáját is, melyet Vámbéry adott, ki törökből a *jej-ci* = *nyilas* (?) [1]) szóval akarja megfejteni a nevet.

[1]) A *jejci* szónak Budagov (Sravn. Slovarj) csupán egy jelentését ismeri: *boszorkány*, يابيجى خاتون; — kolduníja.

Digitized by Google

Említem csupán Karácsonyi Jánosnak a *Géza* név eredeti alakjának megállapítására vonatkozó tanulmányát;[1]) még pedig azért, mert az általam adandó etymologia arra fog bennünket tanítani, hogy Karácsonyinak egy helyes elv alkalmazásával sikerült annyira közelférkőzni e nehezen megfejthető név eredeti, valódi formájához, a mennyire az a magyar források és adatok segítségével csak megközelíthető volt.

»Ósmagyar neveket s azoknak mai ejtését helyneveinkkel vagy legalább e helynevek kiírásmódjaiból vont analogiával igazoljuk.« Ezen szabály szem előtt tartásával kimutatja, hogy az 1214-ben előforduló *villa Jejka,* meg az 1231-ben említett, Babocsához tartozó jószágok közt felsorolt *Geycha* nevű falu őrzik leghívebben a *Géza* név eredeti formáját.

E kifogásolhatatlan elven épülő módszer alkalmazásával nyert névalakot a név pontos etymologiája tartozik igazolni. És a szóban forgó esetben meg is adja az igazolást azon szófejtés, melyet egészen más irányból keresünk és állapítunk meg; azon szófejtés, melynek felállításában nemcsak a név magyarázására előrántott, tán esetleges hasonlóságot mutató szó tövére és képzőjére, hanem ethnographiai szempontból a névadás körülményeire, a névadásban megnyilatkozó hagyományos szokásra is tekintettel fogunk lenni. Igy fogva fel a feladatot, tőlünk telhetőleg megközelítjük azon szándékunkat, hogy bizonyos módszert vigyünk eljárásunkba ott, hol legtöbben és legtöbbször csak ötletszerűen, találomra szoktak eljárni.

De már magára a szó fejtésére térek át.

A X-ik század derekán egy nálunk nagyon is ösmeretes görög történetíró, Konstantinos Porphyrogenetos,[2]) egy folyónak a nevét következő átírásban adja: Γεήχ. E név így, a mint Konstantinosnál kapjuk, semmi görögös járulékot, képzőt vagy tőjellemet nem mutat, tehát egészen tisztán, más nyelvbeli eredeti alakjában áll előttünk. E név, semmi kétség nem fér hozzá, a II. Katalin czárnő által *Ural*-nak elnevezett folyónak, a *Jajk*-nak eredeti neve.

---

[1]) *Turul*, XII. 20.
[2]) De administrando imperio, cap. 37.

Digitized by Google

Ha e folyónevet a *Géza* név leggyakrabban előforduló latinos transscriptiójával, a *Geichá*-val összehasonlítjuk, meglepő megegyezést látunk a két név külső alakján. A mi különbség mutatkozik, az mindössze annyi, hogy 1. a latin személynévben nemcsak magát a puszta nevet, hanem a latin névragozás *a* tőjellemét is kapjuk: *Geich-a*; 2. a folyónév Konstantinos adta átírásában η-t találunk a személynév *i* hangzója helyén. E különbség azonban merőben a transscriptió dolga. Ismeretes, hogy a görög az idegen szó *i*-jét szereti η-val írni át: az *Attila* nevet, a hun király *gótos* nevét Priskos Ἀττήλας alakban, az *Onégésios* nevet, melynek eredeti hun alakja *On-agi* (nagybácsi), Ὀνηγήσιος alakban jegyezte föl. Mindkét név följegyzésében az *i* vocalis η-val van a görög átírásban megörökítve; úgy hogy kimondhatom, hogy szemmel láthatólag a szóban forgó két névnek külső alakja tökéletesen azonos.

Ez az állítás azonban eddig még csak a látszatra, a külső alakra vonatkozik. Egészen a szem dolga. Az én feladatom pedig nem az, hogy a két név szembeszökő hasonlóságát szemléltessem, hanem annak a bebizonyítása, hogy e két név tartalmában, jelentésében, tehát etymologiájában is egy és ugyanaz, tehát a külső alakbeli találkozás nem véletlen dolga, hanem tartalombeli: a két név lényegében rejlő egyezésen alapszik.

Feladatom e szerint a most már egynek tekintett két név etymologiájának megállapítása; célomhoz vivő eljárás pedig az lesz, hogy a két név közül annak, a melyik átírásában kevesebb ingadozást mutat, és a melyre úgy régibb, mint ismertebb voltánál fogva is jobban rá irányult a kutatók figyelme, azaz a *folyó* nevének etymologiáját *nyelvi úton* megkeressem; azután pedig *ethnographiai úton* igazoljam azt, hogy azon népnél, melynek nyelvéből a folyónév etymonját vettem, közönséges szokás volt *folyóvizeknek és személyeknek ugyanazon neveket, kivált rokonsági viszonyt kifejező, kedveskedő neveket adni.*

Tudom, hogy feladatom megoldásához elég szokatlan és elég töretlen ösvényen kell eljutnom, a hol sok felhalmozódott romot, törmeléket kell előbb az útból eltávolítani, hogy előrehaladhassak; de ha a czélhoz juthatok, nem fogom kárbaveszettnek tekinteni a fáradságot; eljárásom, gondolatmenetem, állí-

Digitized by Google

tásaim új és szokatlan voltáért egyelőre türelmet kérek, azután pedig nyugodtan bocsátom őket az elfogulatlan kritika itélete alá.

A *Jajk* folyónévnek általánosan elfogadott *török* etymologiája van forgalomban. *Vámbéry* [1]) azt mondja, hogy a *Jaik, Jajik, széleset, kiterjedettet* jelent. Hogy Vámbéry egyszerűen hivatkozik rá, mint elfogadott etymologiára, abból nyilvánvaló, hogy ezt a megfejtést nem ő hozta forgalomba. Részletesebben ír a *Jajk* névről *Tomaschek,*[2]) ki a *yayugh* (sic!) szót a török *jat* = *ausbreiten* ige melléknévi igeneve gyanánt mutatja fel. De Tomaschek nagyon téved, mikor a *jat-* és *jaj-* igetöveket felcseréli; *jat-* sem jelentésileg, sem alakilag nem fogható a *jajïk* szóhoz.[3])

Világos képét adja a törökös etymologiának Budagov.[4]) A *jaj-* tőnek — így tanít — igeneve *jajïk*, mely 1. *kiterjedettet*, 2. főnévileg *kiöntést, áradást* jelent. Akár maga Budagov, akár más ez etymologia megállapítója, ellene három nehézséget lehet emelni, u. m. 1. alaki, 2. ethnographiai, 3. chronologiai szempontból.

1. A Jajk folyó nevében kettőshangzó (diphtongus) van, maga a név egyszótagú; a török *jajïk* melléknév pedig kétszótagú. Ma a folyammenti lakók felváltva használják a *Jajk* és *Jajïk* kiejtést, de amaz a folyónak ősrégi, még ma is élő eredeti neve; ez utóbbi csak népetymologián alapuló, új nyelvhasználat.

2. Az ethnographiai nehézség abban van, hogy nem hiszem, hogy nyugati Szibériában ilyen folyónév: *széles* avagy *áradás* kimutatható volna.

3. Szigorúan ki kell tartani a leghitelesebb történetírók [5]) azon tanítása mellett, hogy a név mai értelmében vett *török* nép a Káspi-tóhoz csak Dizabul hódításai révén Kr. u. 560 körül jutott el legelőször. A *Jajk* folyónév pedig már félezer évvel

[1]) *A magyarok eredete.* Budapest, 1882. 22. l.

[2]) Kritik der ältesten Nachrichten über d. Skythischen Norden, I. 760. és II. 39. l.

[3]) A *Pauly-Wissowa*-féle Real-Encyclopädiában a *Daix* czímszót ismét Tomaschek írván, úgy látszik, tévedését észrevette és azzal akarja jóvátenni, hogy a két igetőt egynek és csupán hangtanilag különbözőnek mondja.

[4]) Sravnit. Slovarj turecko-tatarskich narěcij, a *jajmaq* szó alatt.

[5]) *Richthofen:* China, I. 526. és köv. ll. *Tabari* (ford. Nöldeke) 159. *C. Fr. Neumann:* Die Völker d. südl. Russlands, 85. l. — *Ferd. Justi:* Geschichte d. alt. Persiens (Oncken, V.) 207. l.

Digitized by Google

korábban jegyezve van Ptolemaeus geographusnál Δαΐξ, Ammianus Marcellinusnál *Daicus*, Menander Protectornál pedig Δαΐχ alakban. Ehez járúl, és pedig nagy nyomatékkal, azon körülmény, a mely előtt szemet húnyni nem lehet, hogy t. i. a Káspi-tó északi és keleti oldalán nem leliink egyetlen geographiai régi nevet sem, mely török nyelvből volna megfejthető. Sem a *Jaxartes*, sem az *Emba*, sem a *Káspi-tó*, sem a *Kaukázus*, sem a Volga Ὦαρος, *Rhā* vagy *Attilas* neve nem adnak kielégítő megfejtést a török nyelvből.

Ugyanezt állíthatjuk már az elmondott nehézségek alapján a *Jajk* folyóról is. Épen azért e folyónévnek törökös megfejtését tarthatatlannak jelentvén ki, más nyelv körében keresek rá felvilágosítást, t. i. a *hunok nyelvében*. A hunok nyelvében (egyelőre hadd használjam e kifejezést) van egy szó: *jaj* (mellékalak *jej*), mely *bácsi*-t jelent; ennek kicsinyítő képzővel *(k)* ellátott alakja: *jajk* (mellékalak *jejk*) adja meg mind az *Ural* folyó ősnevének, *Jajk* (Konstantinosnál Γαΐχ), mind a *Géza* fejedelem nevének, melynek leggyakoribb és legpontosabb transscriptiója *Geich-a*, az igazi etymologiáját; mindkét név jelentése tehát: *bácsika*. A mi a két név jelentését, tehát magát a névadást illeti, legyen szabad utalnom azon fentebb tett állításomra, hogy *ugor* népeknél folyóknak és személyeknek ugyanazon becéző neveket, kivált rokonságot kifejező neveket szoktak adni.[1]) Legyen szabad hivatkoznom azon régi fejtegetésemre,[2]) mely szerint a nagy hun királynak eredeti hun neve: *Atye-le* (jelentése: *atyuska*), azonos a Volga folyó nevével;[3]) de sem a hun királyt nem nevezték el, mint *Grimm Vilmos* és *Vámbéry* tanítják, a Volga folyóról, sem a Volga folyót a hun királyról.[4]) Ez állításomat most már az Ural

[1]) *Hunfalvy:* Vogul föld és népe, 84. l.

[2]) *Századok*, 1895. 887. l.

[3]) Menandernél Ἀττιλας, Theophanesnél Ἀτταλις, Ἀτέλ, Ἀτάλ, mely név Chorenei Mózesnél jön, Müllenhoff állítása szerint a IV. században, Sarmatiának egy Ptolemaeustól eredő leírásában legelőször elő, *Ethil* alakban.

[4]) Szépen félremagyarázta az én fejtegetésemet az Attila névről *Bleyer Jakab.* (*A magyar hun-monda germán elemei*, 23. l. Különlenyomat.) »Az *Attila* nevet — mondja — Fiók Károly egy finn-ugor *azi-li* és *at'e-li* névalakból magyarázza.« Majd annyi tévedés, a hány szó! Soha *finn-ugor*nak azt a nyelvet, melyen a hunok nézetem szerint beszéltek és a melyből az Attila *hun nevét (Atye-le)* származtatom, én nem neveztem. Sőt e sem-

Digitized by Google

folyónak és Géza fejedelemnek közös nevére (Jajk) vonatkozólag is szóról-szóra ismételhetem; és a két iker-név használatának forrása gyanánt rámutatok ama fent említett szokásra, mint az ugor népek felfogásában gyökerező eredeti ethnographiai vonásra. Sőt még valamivel tovább kell időznöm e jelentős ethnographiai vonás részletesebb szemléltetésénél, több oldalú igazolásánál.

Ismeretes dolog, hogy Priskos rhetor, kinek hiteleségét tudtommal még senki kétségbe nem vonta, a hunok másik neveként széltiben használja a *király-skytha* [1]) nevet. Hogy ez a hunok közönséges neve és nem puszta hivalkodó czím, azt elfogadta mindenki, a ki Priskost figyelemmel elolvasta; külföldön csak *Müllenhoff* [2]) tekintélyére, nálunk Priskos fordítójára, *Szabó Károlyra* [2]) hivatkozom.

Ámde másfelől ugyanezen a néven emlegeti Herodotos is lépten-nyomon a skythák legelőkelőbb törzsét. Megmondja a nagy törzs eredeti skytha nevét is: Αὐγέται; [3]) megmondja a nagy törzsnek az ő korabeli hazáját, t. i. a *Dnjeper* és *Don* folyamok közét; sőt meghatározza egy, a főtörzstől végtelen messzeségbe elszakadt töredéknek lakóhelyét is, túl a vadászatból élő *thyssagetákon* [4]) és *jyrkákon*,[4]) tehát épen azon a helyen, a hol még manapság is éldegélnek az egykor nagy skytha népcsalád-

---

mitmondó, általános kifejezés helyett nagyon is szigorúan, szabatosan szóltam: »a hunok nyelve *kizárólag ugor* nyelv volt, melynek a mai *déli* (irtiśi) *osztják* felel meg.« (*Árják és ugorok érintkezéseiről*, 11. l. jegyz.) Azt is kifejeztem, hogy *ugor* alatt, mint Szinnyei József, én is csak három nyelvet, u. m. a *vogul*, *osztják* és a *magyar* nyelvet értem; nem többet. Viszont az *Azi-li* nevet, egy indoskytha király nevét, a hun király eredeti nevének (*Atye-le*, akkor *At'eli*-nek írtam), csak párjául említettem, annak igazolására, hogy ez az elnevezés *atya*, *atyuska*, a legközönségesebb és legszokottabb név volt az ugoroknál; úgy hogy a gazdagnak nem mondható ugor nomenklaturában aránytalanúl sok (mintegy 18) *atya* jelentésű nevet találunk.

[1]) Σκύθαι βασίλειοι. Ptolemaeusnál: Σαρμάται βασιλικοί.

[2]) *Müllenhoff* egész elméletet épít belőle, melyről alább lesz még szó; *Szabó Károly* pedig *Kisebb tört. munkái*-ban ezt mondja: »Priskos *királyos szküthák*-nak egyenesen *Etel* embereit mondja.« (I. 44. l.)

[3]) *Uχ*, *uχ* és *ouχ* = *fő*, *főnök* (Patk.), többesben *ūyel* és *ouyel*; ez utóbbi van Herodotosnál és Pliniusnál (h. n. VI. 7.) *auchetae*, hátrább (h. n. VI. 17.) pedig *euchatae* alakban feljegyezve.

[4]) *Tomaschek* (Kritik d. ä. Nachrichten, II. 32.) szerint az elsők a mai *vogulok*, az utóbbiak a későbbi *Jugria* lakói, a *magyarok*. Herodotos nagy jelentőségű szavai (IV. 22 c.) ezek: ὑπὲρ δὲ τούτων τὸ πρὸς τὴν ἠῶ

Digitized by Google

nak kiveszőben levő, de eredeti nemzeti nyelvöket, sőt nevöket is megőrzött töredékei,[1]) az *osztjákok*.

Ezt a *történeti* kapcsolatot, mely az egykori *hun-nép* és a mai *osztjákság* közt valóban megvan, csupán azért kellett itt a nyelvészeti bizonyítéktól elszakítva, mintegy anticipatióképen előre bocsátanom, hogy az ugor népek ama szokását, melyről fentebb szóltam és a melyet a két *Atyele* és két *Jajk* név segítségével némileg bizonyítottam, mondom, ezt az ethnographiai vonást, miszerint folyók és személyek ugyanazon elnevezést kapják, egy pár újabb adattal is erősítsem.

Tudjuk, hogy az *Obi* folyónak az ottlakó népek ajkán *Ās* az egyik neve. Ez a szó Hunfalvy szerint [2]) *öreget*, valóságban *atyát* jelent; azonos szó az osztják *asi*, a vogul *āś*-sal; e szót úgy, mint férfi nevét, sokszor kapjuk meg a régi és az újabb idők ugorjainál; csak kettőt említek itt fel: 1. az utolsó vogul fejedelemnek, *Azik*-nak a nevét, és 2. egy indoskytha királynak számtalan érmén ránk hagyott *Az* (ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΖΟΥ, az érem másik oldalán: *mahat-asa aǰ-asa = a nagy Āz* vagy *Āś)* nevét.

Ha pedig most egyet fordítunk a gondolatmeneten, azt mondhatjuk, hogy ismerős előttünk az *Ász* folyónak *Obi* neve, mely az osztjákok nyelvén *idősebb nővért, nénit* [3]) jelent; ugyanez a szó személynév gyanánt jön elő Herodotosnál (IV. 78.) Ὀποίη alakban, mint *Aripeithes* skytha király feleségének a neve.

Végül ide vehetjük még Λύκος skytha királynak (Her. IV. 76.) és a Λύκος folyónak, mely a »thyssageták országából eredve ömlik a Maiotisba«, azonos nevét is.

Azt hiszem, hogy ez az öt egymással szembeállított példa elég bizonyító erővel bír amaz ugor népeknél divatozó ethnographiai

---

ἀποκλίνοντι οἰκέουσι Σκύθαι ἄλλοι, ἀπὸ τῶν βασληΐων Σκυθέων ἀποστάντες καὶ οὕτω ἀπικόμενοι ἐς τοῦτον τὸν χῶρον. »Ezeken túl északra fordulva, más skythák laknak, a kik a királyi skytháktól szakadtak el és így jutottak erre a vidékre.«

[1]) E népnek egyik neve ma: *khanda-khu, kanda-ku, khanda-jakh = khanda* vagy *kanda nép*. E név első része, úgy látszik, azonos a régi magyar *kende* szóval és így *királyt*, az egész népnév pedig *királynépet* jelent; ez felelne meg ma a Herodotos-Plinius *auchetae* nevének.

[2]) *Vogul föld és népe*, 75. l.

[3]) Patkanov az *aba, apa; opa, oba; opi* és *ōpi* (ältere Schwester) variánsokat közli e szó alakjaiból. Hunfalvy (id. m. 75. l.) e nevet a zűrjén *abū*-ból akarja megértetni.

Digitized by Google

vonásnak, a közös névadásban nyilatkozó szokásnak igazolására; azt hiszem, hogy most már bátran összefoglalhatom és kimondhatom ama fejtegetéseimből levonható meggyőződésemet, hogy 1. a *Géza* és *Jajk* nevek eredeti *Geich-a* és Γεήχ alakjai nemcsak külső formában, hanem jelentésileg is teljesen azonosak; 2. hogy mindkét név kifogástalan megfejtését nem a török, hanem a hun nyelv adja; ezeknek nyelvében pedig a *jaj* szó *bácsit*, a kicsinyítő képzős forma *bácsikát, bátyót* jelent. Hozzáteszem azt, hogy ez a név a hunoknál nagyon kedvelt és szokásos elnevezés volt, annyira, hogy Etele emberei közt két előkelő személynek neveként is találjuk. *Nagybácsit* jelent ott Attila egyik legtekintélyesebb rokonának, *Onégésiosnak* a neve, mely név két hun szónak, az *on* és *agi* szavaknak összetétele; *on=nagy, agi* pedig *onkel, oheim* [1]) jelentéssel bír. De épen azt jelenti a *Mama* név is. *Mama* és *Atakam* két ifju hun szökevénynek a neve Priskosnál, kiket Attila Karsosban kivégeztetett. *Mama*, pontosan írva *Māma*, voltaképen árja jövevényszó, mint annyi sok más a hunoknál, és *onkel*-t [2]) jelent. Ha *bácsit* jelent a *jaj* szó, annak ellentétét, az *öcs* fogalmát *apsi*-nak mondja a hunok nyelve; összefogva a két szó: *jaj-apsi*, a *testvérség* viszonyának kifejezésére használtatik. Ezt az *apsi*-t is megtaláljuk személynév gyanánt mind a hunoknál, mind az avaroknál, épen úgy ellátva kicsinyítő képzővel, mint a *Jajk* név is van. *Apszikh* (Ἀψίχ = *kis öcscse*) nevet visel az a *hunnus*, a ki a római hadseregben alvezér (ὑποστράτηγος) [3]) volt; ugyanígy hívták *Baján* avar khagán konstantinápolyi követét és alvezérét is.[4]) Végre ugyanezt a jelen-

---

[1]) Lásd *Ahlquist:* Sprache der Nord-Ostjaken. Helsingfors, 1880. Az *Onēgēsios* névből *Szabó Károly* (id. m. 13. l.) *honvezért* vagy *kunvezért* olvas ki. *Onegesiost* Thierry is épen *nevéért* görög eredetűnek tartja. Lásd *Attila*, 78. l. (ford. Szabó K.)

[2]) *Māma*, a Böthlingk-Capeller Sanskrit Wörterbuch-ja szerint = »*Onkel* (nur Vocativ; vertrauliche Anrede).« *Atakam*-ra l. *Századok*, 1895. 889. l.

[3]) Theophylacti Simoc. Hist. I. 14. 5. és II. 3. 1.

[4]) Menander Pr. (ed. Niebuhrii, Bonnae) 311. és 424. ll. és Theophyl. Sim. VIII. 5. 5. ll. — Az avarok nyelvét és a hunokét én egy és ugyanazon nyelvnek veszem, mint *Anna Komnena* tanít. Ebben a tekintetben tehát az a véleményem, a mi másé is. De eltérek mások felfogásától ott, hogy a hun nyelvet, vele együtt az avart is, tiszta *ugor* nyelvnek, egyenesen a *mai osztják nyelvnek* tudom. A kik az avarok *török*-nyelvűségét derűre-borúra hirdetik, azok közül csak *Munkácsi B.* nézetével foglalkozom, mert ő állí-

Digitized by Google

tést: *kis-ōcscse*, és ugyanazon deminutiv képzőt, a mit leltünk az *Apszikh*-ban, találjuk a *Maniakh* névben is, mely név a nagy török hódító, Dizabul által legyőzött *sogdaiták* fejedelmének és fiának volt közös neve [1]) abban az időben, midőn *Zemarchos* járt byzanczi követ gyanánt az első turk khagán udvarában, 568 táján. *Mańa* az osztjákban *Patkanov* szerint = *jüngerer Bruder* és *jüngerer Neffe*; ennek dem. formája *Mania-kh* (ejtsd *Manya-kh*).

De nem szaporítom tovább, mert ennyi példa is untig elég annak igazolására, hogy a hunoknál, vagy király-skythákná mennyire szokás volt rokonságszókat személynevekül és folyónevekül adni.

Nem foglalkozom a *Geicha* névnek irodalmunkban és feliratainkon található alakváltozásaival sem. Ez a dolog teljesen a palaeographia körébe tartozó feladat, és én azt szívesen bízom avatottabb kezekre.

---

tását bizonyítja még legújabban is. (*Keleti Szemle*, VI. 203. 1905.) M. szerint az avarok *török* voltát igazolják azon kivül, hogy »ők a Volga-melléki *oguroktól* (Theophyl. 'Ογώρ) eredtek« (!), még a köv. ismert avar szavak is: *tudun*, *khaχan* és *bokolabra*. Ám e három hivatalt jelentő szó egyike sem oda bizonyít, a hová M. czéloz. A *khaχan*-ról én *Nöldeke* tekintélyére hivatkozva mutattam ki, hogy *nem török* szó, hanem valószínűleg *ephthalita* (λευκοὶ Οὖννοι), mert ezek nyelvében 100 évvel előbb leljük, mint a törököknél. (*Századok*, 1895., 894. l.) A *tudun*-ról Vámbéry mondja, hogy a magyar *tud* igével áll összefüggésben = *tudó, figyelő*; ismétlem nyomatékkal: ezt Vámbéry tanítja. (Id. m. 425. l.) Végre a *bokolabra*-ról mindenki elismeri, hogy török szó; de épen ez bizonyítja leghatározottabban az *avarok nem török* voltát. A bokolabráról u. i. azt jegyzé fel *Theophylaktos* (*Hist.* I. 8. 2.), hogy ez *pap* (μάγος) volt az avaroknál, de valami rossz fát tevén a tűzre, a büntetés elől elmenekült »övéihez.« (φυγὴν ἐπὶ τὸν ἀρχέγονον ἔπεποίητοφῦλον: *saját ősi nemzetéhez menekült.*) Mit tesz ez? Azt, hogy a bokolavra *nem volt avar nemzetbeli*; ha *ő török*, mint címe sejteti, akkor az avarok *nem lehetnek török eredetűek*. Az értelem világos és félremagyarázhatatlan. — *Nagy Géza* az avarok törökségének bizonyságául negyedikül a *jugur* szót veszi, mely szintén hivatal neve volt.

Az igazság az, hogy az avarok törökségét a *Baján* tulajdonnév törökvoltából elhamarkodva építették meg; e név töröksége igen-igen kétes és sokkal inkább lehet *ugor*, mint *török* szó. Ellenben az *Apszikh* név tiszta ugorságához kételyt fűzni igazán nehéz volna. Persze váltig hirdetik nálunk sokan, hogy *tulajdonnévből* nem lehet következtetést húzni *nemzetiségre*. E tétel azonban nem áll meg. Tulajdonnévben legalább is van annyi bizonyító erő, mint köznévben; persze körültekintéssel és kritikával kell úgy az egyiket, mint a másikat tanúl megvallatni. Ime itt is az *Apszikh* név egymaga több és megbizhatóbb bizonyságot rejt, mint a megkérdezett három vagy négy hivatalt jelentő szó együttvéve. Vagy gondoljunk csak a hun nyelvből feljegyzett *strava* (Jord. 48. c.) és a *medos* (μέδος, Prisk. 183. ed. Bonn.) köznevekre vissza!

[1]) Menander Pr. (ed. Bonn.) 296. 380. 384. ll.

Digitized by Google

Sietve kell áttérnem két nagy kérdés megvilágítására, mert attól félek, hogy eddig ejtett szavaim és bizonyítékaim után is sok olvasóm lelkében merült fel az aggódó kérdés: 1. hogyan, hát a *hunok valóban osztják nyelvet beszéltek volna?* és ha még ez beigazolható történeti igazság volna is, *hogyan lehet egy Árpád családjabeli névnek, a Géza névnek megfejtését a hunok nyelvében keresni? Csak nem voltak tán a honfoglaló magyarok hunok!*

Az első kérdést elháríthatnám röviden azon felelettel, hogy én e kérdésről már többször nyilatkoztam, sőt egyszer [1]) bizonyítottam is *hét* tulajdonnéven, miket főleg az Attila családja köréből válogatás nélkül vettem, hogy a hunok a mai osztják nyelven beszéltek, hogy Attila udvarában osztják nyelvű dalokat énekeltek. Azonban bevallom, bizonyításom a nálunk gombamód termő elméletek közt nem sok hitelre talált.

Annyira nem, hogy ugyanannyi elmélet él ma köztünk a hunok nyelvi hovátartozásáról, mint élt azelőtt; sőt ezen említett új elméletemmel még több lett a szám, de alig lett több a bizalom és eligazodás e kérdésben.

Úgy külföldön, mint nálunk, akadnak tudósok még ma is, a kik síkra szállnak ama régi, *Deguignes* megalapította, de *Schiefner* [2]) által nyelvi szempontból teljesen tarthatatlannak kimutatott elmélet mellett, hogy a hunok mongolok, nyelvök a mongol nyelv volt. Épen nálunk a *Keleti Szemle* hasábjain találunk gyakran *Munkácsi*, *Hirt* és *Shiratori* tollából ilyen irányú elmefuttatásokat. Deguignes elmélete azonban merőben geographiai alapon épült: »Minthogy a hunok Kina belsejéből kerültek ki és jelentek meg Európa színpadán, következik belőle, hogy mongoloknak kellett lenniök.« Ez ingoványos talajt Munkácsi azzal próbálja keményebbé sulykolni,[3]) hogy a magyar nyelvben valóban meglevő nehány mongol szóról *(erkölcs, érdem, üldöm* stb.) azt tanítja, hogy azok hozzánk hun közvetítéssel került jövevényszavak. E tanítás azonban nem viszi előbbre a hunok mongolsá-

---

[1]) *Századok*, 1895. 887—889. ll.

[2]) *Bulletin de la classe hist. philologique.* Pétersbourg, 1856. 13. 194. ll.

[3]) *Keleti Szemle*, II. 186. Hunnische Sprachdenkmäler im Ungarischen.

Digitized by Google

gát semmivel. Egy kis körültekintés az ugorok történetében megtaníthat arra, hogy a mongol szóknak, hogy a magyar nyelvbe jussanak, nem volt szükségük hun közvetítésre. A *hiungnuknak* Kina területén lakozásuk idejében a Kr. előtti második században a kinai annalesek tanítása szerint a *ta-jue-ćik* voltak nyugati szomszédaik; tehát a *ta-jue-ćik* közelebb laktak az igazi mongolokhoz, mint a *hiungnuk.*[1]) Ez a név pedig: *ta-jue-ći*, az *on-ugor* névnek kinaiasan transscribált alakja; a három vonalas *ta* szó a kinai betü mellőzhető jelentése: *nagy,* ugor nyelvekben *ōn, ūn,* a *jue-ći* pedig a *jugor* névnek elég pontos átírása, legalább a kinai transscriptio törvényeinek pontosan megfelel.[2]) De ha a *ta-jue-ći* névben még nem ismernők fel az *on-ugor*-t, ott van a kinai évkönyvekben a további útmutatás: a *ta-jue-ći* népét *tu-ho-lo* és *kušan* (kouei-šuang) neveken is emlegetik az annalesek. A *tu-ho-lo* névben a görög írók Τόχαροι, a latinok *tochari* népének, egy indoskytha népnek, az indoskytha érmek feliratából megállapíthatólag a *magyar-kozár* népnek a nevét kapjuk; királyuk ΚΑΔΑΦΗΣ és ΚΑΔΦΙΣΗΣ. A *kušan* névről pedig az indiai érmeken kívül az *örmény* és *arab történetírók* tanítják, hogy ez a magyarok neve. Ha a *hiungnu* és *hun* népnév azonosságát ma már a tudomány beigazolt ténynek tekinti: bátran állíthatjuk, hogy a *ta-jue-ći* (tu-ho-lo, kouei-šuang) neveknek az *on-ugor*-ral való azonosítása amannál sokkal biztosabb, sokkal több bizonysággal igazolható. Az *on-ugor* névnek a magyarok *ungar* nevével való azonosságát pedig, régen figyelem ezt a kérdést, egyre kevesebben vonják kétségbe. Nincs is semmi más ok a kétségbevonásra, csak az, hogy a magyar történeti nyomozásban nem akarunk Konstantinos Porphyrogenetosnál régibb forrást, Lebediánál régibb hazát, meg a későn fellépő »magyar« néven kivül más nevünket ismerni.

Egyszóval a magyarban levő mongol szavakat hun közvetítéssel nem kaptuk, még kevésbbé a tibeti jövevényszókat.

---

[1]) *Richthofen:* China I. lásd a mellékelt térképeket.

[2]) A kinai transscriptio legrégibb és a nyelv szellemének legjobban megfelelő módszere az, hogy az idegen többtagú szónak *csupán első* szótagját írja át. *Buddha* kinai átírásban *Fo; jugor* pedig *jue* (ejtsd *jŭ*). A *-ći* nem a *-gor* szótag átírása, csak anorganikus járulék, mint a *hun* = *hiung-nu*-ban a *nu.*

Digitized by Google

A hunok és skythák mongolságának ügye ma épen ott áll, a hová Schiefner utasította volt félszáz évvel ezelőtt.

Több híve, de jóval kevesebb és gyarlóbb az alapja a hunok *török-nyelvűségének*. Nem is szándékom vele apróra és komolyan foglalkozni. Maga Vámbéry [1]) mondja, hogy »a *hunok* török voltának legfontosabb bizonyítéka a *Volga* és *Jajk*, *Jajik* folyók nevének töröksége.« Ezekről már fentebb elmondtam a véleményemet; a következőkben pedig alkalmilag, a mint utamba kerül egyik-másik figyelmet érdemlőnek látszó bizonyítéka, megteszem rá rövid észrevételeimet; ezek az észrevételek tán arra is alkalmasak lesznek, hogy megértessék, hogy miért nem akarom én a hun-török elméletet részletezni.

Behatóbb méltatásra, vizsgálatra tarthat jogot a *hun-germán* elmélet. Az a theoria, hogy a *hun-skythaság* az *indogermánság*, nyiltabban szólva a *germánság*-nak kötelékébe tartozik, először lábujjhegyen lépett fel, de fokról-fokra erősbödve, ma a tudományos világban, főleg Németországban és nálunk is, oly elterjedettségnek örvend, hogy szinte befejezett igazságként adják-veszik elismert nagytekintélyű és tudományú férfiak.[2])

Ez elméletet Müllenhoff Károly építette ugyan ki, de már ő is talált és támaszkodott tekintélyes alapozásokra *Zeuss Gáspár* ethnologiai művében. *Zeuss* vetette fel oly bizonyítékok alapján, a melyekre mások alig mertek volna további megfontolás nélkül építeni, azt az eszmét, hogy a nomád skythák nemzetiségükre nézve talán az iránsághoz tartoztak.[3]) Ezt az eszmét ragadta

[1]) *Vámbéry* id. m. 27. l. Vámbéry is nagyon óvakodik attól, hogy *Zemarchos* követségének idején (568 Kr. u.) túl tekintsen.

[2]) Lásd *Geiger W.* Ostiran. Kultur. Erlangen, 1882. 198; ő még a legtartózkodóbb. *Hirt H.* Die Indogermanen. Strassburg, 1905. I. 115. l. *Hommel Fr.* Geogr. u. Gesch. d. alten Orients. München, 1904. 210. l. (Iwan Müller) *Tomaschek W.* és mások. Nálunk csak *Bleyer Jakab* művét (A magyar hun-monda germán elemei. Külön kiadás. Budapest, 1906. 24. l.) említem.

[3]) *Zeuss G.* Die Deutschen u. die Nachbarstämme. München, 1837. 284. l. ... »dass die Skythen entweder einen eigenen Stamm bildeten, oder den grossen benachbarten Stämmen, dem pers. medischen, oder dem türkischen zugezählt werden müssen. Wären die Skythen ein besonderer, von ihren Nachbarn verschiedener Stamm: so müssten von einer so zahlreichen Masse noch Reste vorhanden sein ... Doch am Imaus wohnen nur Türken u. Perser. Dass aber die Skythen auf die Seite der letzteren zu stellen seien, dafür zeigen sich folgende Gründe:

1. Der skyth. Götterglaube ist identisch mit dem medopersischem (!).

Digitized by Google

meg és fejtette ki több merészséggel, de sokkal kevesebb megbízhatósággal Müllenhoff. Neki elég volt a skythák iránságának igazolására annyi, ha ugyanolyan szókezdő vagy szóvégi betücsoportot mutathatott ki Herodotos skytha neveiben és az iráni nyelvek valamelyikében, Hogy hova jutott el ilynemű bizonyítékaival, azt mutogatni most nem feladatom. Csak kis része az tanulmányainak, melylyel foglalkoznom kell, t. i. az a rész, mely a hunok germánságát állapítja meg.

Nem kerülte el Müllenhoff éles figyelmét azon körülmény, hogy Priskos a hunokról szóló munkájában a *hun* mellett a *királyskytha* (Σκύθαι βασίλειοι) nevet használja Attila emberei megnevezésére. Valamint az sem, a mit már előtte mások is észrevettek, hogy az *Attila* név, mely néven *Jordanes* és *Priskos* emlegetik a nagy hun királyt, tövében úgy, mint képzőjében tisztára a gót nyelv szókincséből való. Midőn azután egy másik hun királynak, ki Priskosnál Ῥούας-nak, Jordanesnél *Roas*-nak neveztetik, egy távoleső névváltozatában, a *Rugilá*-ban [1]) is megtalálta a gót deminutivum képzőt *(-ila,* v. ö. *Vulf-ila)*, azonnal kész volt elméletével; nem kutatta többé sem e körülmények okát, eredetét, sem a hunok és gótok közt fennállónak elismert óriási ethnologiai, történeti és más különbséget; kimondta, hogy a *hunok gótok voltak*. Azaz hogy ő maga ily nyiltsággal megkoczkáztatni e nagyon kihívó állítást mégis átallotta, tehát kerültfordult egyet és burkoltabb szókkal, de ugyanazon tartalommal és értelemmel felállította a tételt, hogy a *király-skythák indogermánok voltak*.

Ez alaptételt, mely tágasságával elég kényelmesen és kívánatosan hangzik, ama két *ila* képzős néven kivül alig bírta valamivel támogatni; a Jordanesnél előforduló *strava* (= halotti tor) köznevet és a *Mundiuchus* tulajdonnevet kísérlette még csupán a germánság köréből magyarázni meg. Azonban a *strava* értel-

---

2. Der medopers. Stamm war in Asien der ausgebreitetste und in einer beträchtlichem Zahl der nomad. Lebensweise zugethan.

3. Endlich fehlt es nicht an ausdrücklichen Zeugnissen: Plinius VI. 7. *Sarmatae Medorum* (ut ferunt) *suboles.*«

[1]) *Tiro Prosper* ad annum 433. Hunnorum genti tunc *Rugila* praeerat. Ad annum 434. *Rugila* rex Hunnorum moritur, cui *Bleda* succedit. Monum. Germ. Hist. Auctores ant. V. *Jordanes* rec. *Mommsen*, II. 154.

Digitized by Google

mezésével nem tudta Miklosich tanítását, ki ezt a szót szláv nyelvkörből eredőnek mondja, jobb tanítással hallgattatni el; a *Mundiuch* név fejtegetésében pedig olyan kudarczot vallott, mely neki tanulságúl szolgálhatott volna. E névnek sem külső alakját,[1]) sem belső tartalmát nem tudta megközelíteni. És mégis kimondja eredményül: *nomen nimirum Germanicum est,* ut filiorum Mundiuchi nomina *Attila* et *Bleda,* fortasse et fratrum . . . [2])

Mi sem kínálkozott inkább, mint annak megértése, hogy miért visel Jordanesnél és Priskosnál *gót* nevet a *hun* király. Attila táborkarában nagy számmal voltak elökelő gótok, és *Priskos* hallhatta ezek ajkáról a fővezér nevét, *Jordanes* meg egyenesen *született gót* volt. Ha pedig a hun király eredeti hun nevét: *Atye-le,* a gótos alakkal: *Att-ila,* összehasonlítjuk, lehetetlen észre nem venni a két név közt meglevő csodálatos egyezést nemcsak *külső formában,* a mi már maga elegendő lenne népetymologia alakítására, hanem még belső tartalomban, azaz *jelentésben* is, jelentvén mind a kettő egyformán, de egyik hun, másik gót nyelven *atyuskát;* úgy hogy a két névalakban a népetymologiának valami ritka, sőt tán páratlan tökéletes alakját látjuk. Nem ilyen szép, de mindenesetre népetymologia példája a *Rugila* név is, melyet, minthogy mind Priskos, mind Jordanes egyezőleg *Rua* (Ῥούας és *Rua*) alakban írtak, alig érdemes figyelemre méltatni. Czélunknak megfelelően pedig elég az Attila és Rugila nevekről igazolni annyit, hogy mind a kettő a gót nép ajkáról vett puszta népetymologia, és így ethnologiai kérdés eldöntésére egészen értéktelen alkotások.

Nálunk *Attila* nevével Müllenhoff szellemében, de nála is többet állítva, foglalkozott *Bleyer Jakab.*[3]) Nem kevesebbet akar phonetikai törvények segítségével bebizonyítani, mint azt, hogy »a magyar *Ethela-Ethele* nevek magyarázatánál az *Attila* gót

---

[1]) Müllenhoffnak a Jordanes adta *Mundzuchus* alakról az a véleménye, hogy »barbare scriptum est, ut *Scandza* pro *Scandia* . . . sed et Mundiuchus a vero tantundem abest« . . .

[2]) E véleményét Müllenhoffnak én a Mommsen *Getica*-jának (Berolini, 1882) kiadásából ismerem. A *Zeitschrift f. deutsche Altertum* XI-ik kötetét nem tudtam megkeríteni és vele összevetni. A *Deutsche Altertumskunde* pedig Müllenhoffnak ez elméletét — miért, miért nem — de nem vette föl.

[3]) Id. m. 24. l.

Digitized by Google

névből kell kiindulnunk.« Álláspontja azonban feltétlenül hibás; mert mit tesz ez más szóval? Azt, hogy a hun királynak nem volt más, csak gót neve: *Attila*; a mi már magában is valószinütlen. Hangtani bizonyítékai pedig, sajnos, oly kevés megbízhatóságot árulnak el, hogy rendesen annak, a mit Bleyer hangtörvénynek állít fel, és rá mint ilyenre következtetéseket épít, annak épen az ellenkezője áll meg hangtörvény gyanánt. Például azt mondja a *Bendeguz* név fejtegetése közben, hogy »*egy m > b megfelelést a magyar nyelvben nem ismerünk.*« Pedig tény, hogy az m > b megfelelés a magyar nyelv egyik sarkalatos törvénye; a *mosolyog > bazsalyog, mozgat > bizgat, mogyoró > bögyörő, mente > bunda, muzulmán > böszörmény* stb. hangátmenetet mégis csak ismernie kell Bleyernek. Nem akarom én védeni a *Bendeguz* alakot, mely szerintem is értéktelen, tudákos alakítás, olyan mint a *szittya* vagy a *szakith*; de a hibája nem az *m > b* hangmegfelelés. Vagy, tárgyunkhoz közelebb térve, Bleyer szerint »a szókezdő és szóközépi *a* a magyarban sohasem változik át *e*-vé, tehát *Attilá*-ból nem lehet *Etele*.« Könnyű megmutatni úgy szóközépi, mint szókezdő *a*-ról ezt a lehetőséget.[1]) Csak a szókezdőnél állok meg: *Árpád* egyik unokáját, *Jelekh* fiát, *Edzelekh*-nek (Ἐξέλεγ) írja Konstantinos császár; e név azonos az Attila hun nevével, olvasása *Atye-lech*. Attila feleségét *As-kam*-ot *Eskam*-nak (Ἐσκάμ), rokonát *Atye-ket Edekon*-nak (Ἐδέκων) írja Priskos; az *Aktag*-ot *Ek-tag*-nak (Ἐκ-τάγ) írja Menander;[2]) a Volga neve is »előjön krónikáinkban *Etul* (Ethul) alakban« mondja Bleyer maga.[3]) Egyszóval az *Etele* név szókezdő hangzójának megmagyarázására nem szükséges »germán hangtani folyamatot feltennünk.« Különben is tarthatatlan még a kiindulási pontja is Bleyernek, mikor a hun király *Etele-Ethela* mondai nevében a szín-magyar szót és eredetet követeli. — Azt hiszem, hogy elég nyilvánvaló ezekből, hogy az Attila név el nem vitatható *gótos* alakjának létrejöttét sem Müllenhoff, sem követői, köztök Bleyer sem

[1]) Elég ismertek a *zavar > zever, kavar > kever, karika > kerék* stb. ikerszavak.

[2]) Menander Pr. (ed. Bonn.) 381. l.

[3]) Id. m. 23. l. Hozzátehette volna még az Ἐτὲλ καὶ Κουζοῦ-t is, noha itt már nem a Volgáról van szó, de az *Etel, Ethul* név átment idő multával köznév jelentésre (folyó).

Digitized by Google

helyesen bírálták el, és oly elméletnek vetették alapjául, a milyennek megbírására az az alap gyönge, képtelen.

Másokétól egészen eltérő, de úgy történetileg, ethnographiailag, mint nyelvészetileg egyedül igazolható az az elmélet, melyet én a hunok nemzeti hovátartozóságának kérdésében már többször hangoztattam.[1]) Hogy ez az elmélet nem szakítható el soha a skythák nemzetiségének kérdésétől, az már az eddig elmondottakból is kiviláglik. Ebben van a kérdés megoldásának ereje, de egyszersmind gyöngéje is. Ereje annyiban, hogy így több becses forráshoz, bizonyítékhoz jutunk, mint ha a hunokat kizárólag a Priskos Rhetor gyujtotta gyér világnál veszszük szemügyre. Igy *Priskos* mellett *Herodotosnak*, az *indoskytha érmeknek*, sőt meglátjuk, *Konstantinos Porphyrogenetosnak* megbízható adatait is bevonhatjuk vizsgálódásunk körébe. Az ethnographiai és nyelvi bizonyítékok, a mennyiben kellő kritika mellett vonatnak tanuságtételre, nagy időközöktől elválasztva is ugyanazon jó szolgálatot teszik. Gyöngéje a kérdés szélesebb alapozásának az, hogy a skytha-kérdés még több sikertelen megfejtési kísérletnek volt kitéve, mint a hun kérdés maga; a mi nem annyira azt igazolja, hogy a kérdés megoldhatatlan, mint inkább azt, hogy megoldását ott keresték, a hol e kérdésben keresni való nem volt.

A skytha-kérdésben nekem elég, ha most csupán összegezve kijelentem, a mit egykor bizonyítgattam, hogy Herodotosnak köz- és tulajdonnévi skytha szavaiból, körülbelől 50 szó, több mint három negyed rész az ugor, kevesebb mint egy negyed rész az árja nyelvek szókincséhez tartozik. Ugyanezt az arányt találjuk a Priskos király-skythánál, a hunoknál.

Már többször említettem ez értekezés folyamán, hogy én a hunok nyelvéül azt a nyelvet tudom és vallom, a melyet a királyskythák ősidőben elszakadt ága mentett meg és használ mai napig északnyugati Szibériában, az Ob és Irtis folyók alsó folyásánál, t. i. az *osztják* nyelvet. Ez állításomat, mit ma a fentebb elmondottakban a Priskosnál talált *történeti*, meg a névadási közös szokásban megnyilvánuló *ethnographiai* bizonyítékkal is erősítettem, ez állításomat akkor hét vagy nyolcz, főleg az Etele

[1]) Árják és ugorok érintkezéseiről, 11. l. jegyz. Östörténet és kritika. *Századok*, 1895. 9. és 10. füz.

Digitized by Google

családjából vett tulajdonnévből nyert *nyelvi bizonyítékkal* igazoltam.[1])

Akkor, mikor én ez igazolást nyujtottam, 1895-ben, az osztják nyelv és nyelvjárások ismeretére jóval kevesebb segédforrás állt rendelkezésünkre, mint ma. Akkor a déli osztják nyelvet csak *Castrén* kis nyelvtanából [2]) ismertük; az északira nézve *Hunfalvy Pálnak* [3]) és *Ahlquist Ágostnak* [4]) nyelvtanaiból, illetőleg szótárából meríthettük adatainkat. Azóta e téren örvendetes haladás történt. *Pápay József* népköltési gyüjteseitől eltekintve, megjelent Patkanov Szerafim *Irtisi-osztják szójegyzéke* a M. Tud. Akadémia kiadásában,[5]) valamint *K. F. Karjalainen* munkája,[6]) mely az osztják nyelv szójárásainak és hangtani viszonyainak megismeréséhez a leggazdagabb forrásunk.

Ama három segédforrás alapján bizonyítottam akkor hét vagy nyolcz személynéven a hunok nyelvi hovátartozását; akkori bizonyításomhoz ma is csak kevés újat tudok adni az új forrásművek segítségével:

1. A *Mundzuccus* (Jord.), Μουνδίουχος (Prisc.) névről elmondtam, hogy benne az osztják, egyenesen déli osztják *mönty, munty* (= rege) és *ūχ, uχ* (= fő, főnök, király) szavak összetétele van, és az összetett szó jelentése = *a rege királya,* vagy Patkanov szerint: *märchenhafter König* (v. ö. *mönt'-χui,* a *mönt'* alatt = *märchenhafter Mann*).

2. *Rua* (Jord.), Ῥούας (Prisk.), a *Munty-ukh* testvérének neve; e név elvont főnév, *rū* és *ruv* = *hitze, stärke, kraft* (Ahlquist, 127.),[7]) *windhauch* (Karjalainen).

3. *Attila* eredeti *hun* neve *Atye-le;* jelentése *atyuska;* ugyanez a *Volga* folyó eredeti neve is mind alak, mind jelentés tekintetében. Az *Attila* alak a gót nép ajkán élő népetymologia;

---

[1]) *Századok,* 1895. 886—889. ll.

[2]) *M. Alexander Castrén:* Versuch einer Ostjak. Sprachlehre. Ed. Schiefner. St. Pétersbourg, 1858.

[3]) *Hunfalvy Pál:* Északi osztják nyelv. Budapest, 1875.

[4]) *August Ahlquist:* Ueber die Sprache d. Nordostjaken. Helsingfors, 1880.

[5]) *Ugor füzetek,* 14. sz. Budapest, 1902.

[6]) *Karjalainen:* Zur ostjak. Lautgeschichte, I. Helsingfors, 1905.

[7]) Karjalainen variánsait l. műve 208. l. A *Rugila* alakról mondtam, hogy népetymologia. Patkanov nem jegyzette fel e szót.

Digitized by Google

későbbi formái, kivált a *folyónévnek*, ebből az *Atyele*-ből valók, valamint az új jelentés is (*Edil, Idel* stb. = *nagy folyó*).

4. *Bleda* (Jord.), Βλήδας (Prisk.) eredeti neve *vel-ta* = *ölő*. A *vèl-* igető (= *öl*) melléknévi igeneve áll előttünk betücserés alakban. A magyarok közt ugyan e név *Belta* alakban élt a XI. sz. végén.[1])

5. Attila egyik nejének *Kreka* (Prisk. Κρέκα és Ῥέκαν) a neve, mely az osztják *kurek* (= *récze, anas acuta*) szó leírásának látszik.

6. Másik nejét Priskos Εσλὰμ alakban hagyta ránk. A név eredeti alakja *As-kam*, és a jelentése, úgy látszik, ugyanaz, a mi egy ifju hun nevének, kit Priskos Αταχάμ-nak ír, kiejtése *Atya-kam*; mind a két név *apja örömét* jelent. A *kam* árja jövevényszó volt a hunoknál; sanskritban *kāma* (wunsch, lust, liebe, Böhtl.); forrásaink közül egyedül Ahlquist ismeri, de ő is csak adjectiv alakban: *kamiń* = *froh*.

Körülbelől ennyi névnek, a Priskostól ránk hagyott hun személynevek felének vallomása alapján mondtam ki tizenkét év előtt meggyőződésemet, hogy a hunok nyelve még él, és bár ők magok részint testvérharczokban, részint török és mongol világdulóknak hódításai közben elvesztették nyelvöket s vele nemzeti önállóságukat: mégis azt a nyelvet, melyen a bárdok Etele udvarában egykor e hazában énekeltek, fentartotta számunkra az az ős törzsétől régi időben elszakadt király-skytha néptöredék, melyet szegény és kietlen hazájában Dizabulnak, Dzsingiznek kardja el nem ért, és a mely a népvándorlás surlódásaiban, mozgalmaiban, még saját elhagyott törzsének történetében sem vett soha sem active, sem passive semmi részt.

Ezt a meggyőződésemet a hun nomenklatura köréből ma csak egypár új név megfejtésével erősítem. Még ezeket az új adatokat is első helyen azért vonom vizsgálat alá, mert velök kiindulási pontomat, a *Géza* név etymologiáját akarom támogatni. E nevek, ugyanis az *Onegesios, Edekon* és *Mama* nevek, mind rokonságszók. Jobbára el is mondottam róluk már mondanivalóimat fentebb, itt csak összegezem azt, hogy az *On-egesios*

[1]) *Wenzel:* Árpádkori Uj Okmt. I. 36. l.

Digitized by Google

név erősen görögösített névalak, úgy hogy nem egészen ok nélkül fogták rá *Thierry*,[1]) *Szabó Károly* és mások, hogy viselője görög születésű volt, hiszen oly kiváló művelt embernek jellemét, polgáriasultságát mutatja, hogy »még a fürdők iránti érzéket és izlést« is bevitte Attila udvarába! Nem szólok e naiv okoskodásra, csupán annyit, hogy e férfiunak neve ízről-ízre hun név, mely hunok ajkán *On-agi*-nak hangzott s két szónak: *on* (= nagy) és *agi* vagy *aki* (= *onkel, oheim,* Ahlqu. 64. l.) összetételéből alakult; jelent *nagy bácsit,* mint már említettem; jelentésében egyezik hát a *Géza* névvel. Ugyancsak jelentésben egyezik mind a kettővel ama szerencsétlen fiatal hunnak, *Mámá*-nak iráni eredetű neve is, a ki halállal lakolt azon kisérleteért, hogy a hunoknál élt, zaklatott tábori életet nyugodtabb, kényelmesebb római élettel cserélje fel.[2])

Az Ἐδέκων név szintén erős idegen színezetet mutat és csak több név átírásának (v. ö. a Volga *Atal, Idel, Etel* neveit) összevetéséből állapíthatjuk meg, hogy itt voltaképen az *Atye-k* (= *atyuska*) osztják név áll, talán gótos, talán görögös alakban előttünk. A jésített foghangnak *(ty)* átírása kemény próbára tette türelmét és tudományát úgy a latin és görög, mint a gót transscriptornak, minek legvilágosabb példáit látjuk a *Munty-ukh* név fentebb tárgyalt alakjaiban.

Pusztán e három rokonság-szóból alakult nevet adom még a fentebbi hun nevekhez és elég biztos alapnak hiszem ezt a mindössze 10—12 nevet is a hunok osztják nyelvűségének igazolására akkor, mikor már a hunok és osztjákok közt fennálló, a király-skythaktól közvetített kapcsolatot úgy ethnographiai, mint történeti oldalról eléggé bebizonyítottnak tekinthetem.

Föltéve már, hogy a rendelkezésünkre álló argumentumokkal elfogadhatóvá tettük Attila családjának és népének, sőt velök együtt az avarok népének osztják nyelvűségét is: még mindig felelet nélkül áll a legnagyobb kérdés, melyet a *Géza* név etymologiájával kapcsolatban fel kellett tennünk és a melyre választ kell adnunk, az a kérdés t. i. hogy *mi jogon keressük a Géza név eredetét, megfejtését a hunok nyelvében; mit keres a hun*

[1]) *Thierry:* Attila. (Ford. Szabó Károly.) Pest, 1855. 77—79. ll.
[2]) Nevének megfejtését lásd föntebb az 592. lapon.

Digitized by Google

név és nyelv a honfoglaló Árpád családja körében? Csak nem akarok tán szolgálatába állani és a kellőnél több hitelt adni krónikásainknak, kik azt tanítják, hogy hun és magyar egy és ugyanazon nép; hogy Attila és Árpád rokoni viszonyban állanak egymással!

Nagyon távol áll tőlem az a gondolat, hogy krónikásaink tanításaiból bármi irányban bizonyítékot akarjak magamnak kovácsolni; hitelességökkel, mit némelyek a valódinál kevesebbre, mások tán többre becsülnek, én nem foglalkozom. Abban az irányban folytatom a nyomozást, a melyben eddig jöttem, t. i. nyelvészeti úton megkérdezem a Géza fejedelem családjából, tehát az Árpád-házból szép számmal ránk hagyományozott neveket; ezeknek a tanuságtételét veszem egyedül mértékadóúl, döntő bíráimúl abban, hogy nem jártam-e hamis nyomon a Géza név igaz eredetének meg az *egész Árpád-ház hun nemzetiségének* megállapításában.

Az Árpád-ház férfi tagjainak neveit, le egészen a *Géza* apjának, *Taksony*-nak nevéig, legteljesebb számban Konstantinos Porphyrogenetos jegyezte le és hagyta ránk *De administrando imperio* cz. műve 40. fejezetében. Mintegy 17 tulajdonnév szabatos leírásával kötelezett hálára bennünket e nagyműveltségű, tudománykedvelő férfiu. Hogy micsoda forrásból merítette a neveket, arra nézve részint ő maga ad felvilágosítást egy odavetett jegyzetben, részint átírásának phonetikai jellegéből vonhatunk biztos következtetést. Ama jegyzete, mely e kérdésre vonatkozik, így hangzik: »*Tevele* fia az a *Termatzus*, a ki mostanában mint barátunk ((φίλος)) eljött (hozzánk) *Bulcsu*-val együtt.« E megjegyzés azt gyaníttatja, hogy e két előkelő férfiu közül egyik lehetett a közlő, a ki a neveket és adatokat »barátjának« diktálta. Hogy épen melyikről van szó a kettő közül, azt azon hangtani viszony megbeszélésénél fogjuk megmondani, a melyből e kérdésre nézve felvilágosítást nyerhetünk.

Géza fejedelem nevéből indulván ki, miután már a hun szavakra forrásainkat fentebb megneveztük, legelébb magára a *Jajk* szóra nézve jegyezzük meg, hogy annak tövét: *jaj*, minden forrásunk ismeri. Variánsait csak Patkanov, Castrén *jâja*, és Karjalainen jājɛ meg jeji alakjaiban találjuk. A deminutivum

Digitized by Google

képző pedig, mely e névben a tőszóhoz csatlakozik, hol tiszta *k*, hol megint *kh* (*χ*) alakban jelentkezik a hun nevekben: *Jaj-k, Waj-k, Ug-ek, Jel-eχ, Ἐξέλε-χ, Atye-k* (Edekon), *Apszikh* stb.

Τάξις és Ταξίς Konstantinosnál, a magyar hagyományban pedig *Taksony* (a lat. krónikásoknál *Toxin* és *Tocsun*) [1]) a Géza atyjának neve. Hogy a két név nemcsak leírásban, hanem alkotásában is két különböző, az első tekintetre szembeszökik. A két névalak egymáshoz való viszonya következő: Konstantinos a puszta szótőt: *tāk = erős, izmos* (Patk. és Ahlqu. = *stark, fest)* írta át Τάξις = *tāk-sis* [2]) alakban; míg a magyar hagyományban egy ugyanazt jelentő, de kétszeres képzővel ellátott nevet kapunk: *tāk*, főnévképzővel *tāk-sis = erősség, izmosság;* ebből tovább képzett melléknév: *tāks-êŋ* (olv. *taksêng = erős-ség-es, izmosság-os*).[3]) E származékszót forrásaink közül egyedül Hunfalvynál leljük meg *taksang* (67. l.) alakban átírva, de a szó grammatikai alakulása nagyon is átlátszó. Egyszóval *Taksony* fejedelemnek a neve, úgy látszik, a családtagok körében *tāk* volt, a mint Konstantinos átírta; a magyarság körében pedig *taksêŋ*, a mint a magyar hagyomány elég pontosan fentartotta. Mind a két névalak jelentése egészen ugyanaz.

Taksonynak az apja *Solt* fejedelem, öregapja pedig a honalapító *Árpád* volt. — »Árpádnak — mondja a biboros író — négy fia volt«; és felsorolja pontosan a neveiket; négy nevet, de nem említi köztök a *Liunti* nevét (τὸν Λιούντινα), kiről ugyancsak ő beszél elébb úgy, mint Árpádnak a Simeon bolgár fejedelem ellen viselt hadjáratban vezérkedő fiáról. E hallgatást történetíróink úgy akarják érthetővé tenni, hogy a *Liunti* nevet nem személynév, hanem csak jelzőként fogják fel, Árpád valamelyik fiának, tán épen *Tarkas*-nak jelzőjeként. E felfogás azonban nyelvi szempontból tekintve teljesen tarthatatlan. Kétségen felül áll a *Liunti* név személynévi jellege, annyira, hogy az

---

[1]) A *Toxim* íráshiba csupán a Bécsi Képes Krónikában.

[2]) A görögös járulékra nézve l. az *ar-pokh, lī-pokh* és *kolak* skytha nevek átírását Herodotosnál, IV. 5. Ἀρτόξαις, Λιπόξαις, Κολάξαις.

[3]) A főnévtő *(tākis)* második szótagjának hangzója *(i)*, az új képző előtt kiesik. *Castr.* 23. b. jegyzet; az így nyert származékszónak utolsó hangzója (ê vagy ə) a megelőző szótag hangzójához színeződik. L. *Karj.* Vorwort. X. A hangzó-illeszkedésnek gyönge, tökéletlen faja.

Digitized by Google

ősmagyar nevek közt egygyel sem találkozunk annyiszor, mint a *Liunti* alakban átírt személynévvel; mert nemcsak az Árpád késő utódai közt említett *Levente,* hanem Árpád ősapja, maga *Lebedias* (Λεβεδίας) is ugyanazon nevet viseli. Az e név alapjáúl szolgáló szónak nyelvjárási változatait forrásaink közűl legteljesebben Karjalainen [1]) sorolja fel:

1. DN. ləʙənᴅai (felső demjankai szójárás, az Irtis mellékén).
2. Trj. lɪpə̂nti (tremjugani szój. a szurguti kerületben).
3. Ni. lĭpənta (nizjami szój. a berezovi kerületben).
4. Kaz. liʙənta (kazymi szój. a berezovi kerületben).
5. V. lɴəwanti̯ (*Vach* folyó melléki szójárás).
6. Vj. lɴəwə̂nti (vasjugani szójárás).
7. O. lȧbȧdi (obdorszki szójárás).
8. Kond. lɪpəntȧi (Konda melléki szójárás).

A szónak ismét más változatait adják a többi források: Ahlqu. *libindi*-t, Hunf. *labïndï*-t, Pápay *läbändä*-t. »E szó alakváltozataiban olyan gazdag, hogy az eredeti hangállapotot meghatározni nem lehet. De valószínű egy *i* hangzós ősalak felvételének helyessége« — mondja Karjalainen. Szavai, bármily távolságot kell is felvennünk a mai osztják szó és az Árpád-kori nevek: *Liunti* (Λιόυντι), *Lebedi* (Λεβεδίας) és a *Leventa* hangalakja közt, sok tekintetben e nevekre is illenek. Úgy látszik nekem, hogy a *Liunti* nevet a mai vasjugani szójárás (6.) *lɴəwə̂nti*, a *Lebediást* az obdorszki dialektus (7.) *lȧbȧdi,* a *Leventa* > *Levente* nevet pedig a kazymi szójárás (4.) *liʙənta* alakja közelíti és fejti meg. A milyen gazdag e szó formákban, épen oly szegény vagyis egységes jelentésben, jelentvén mind *pillangót* (schmetterling).

A név tehát valóságos tulajdonnév.

Árpád második fia (Konst. szerint πρῶτος υἱός) *Tar-kaś* (Ταρκατζοὺς) nevet viselt. Két tagból álló, nagy szabatossággal transscribált név. Az első tagnak alakja *tar* és *ter,* jelentése (Patk.) = *frei* (von etwas), *leer, rein.* A név második tagjának is kettős alakja van: *kaś* és *kać* (ejtsd: *kacs*); jelentése (Patk.) = *wille.*

---

[1]) *Karjalainen* id. m. 197. 198. ll. E nevek hangtani viszonyára vonatkozólag lásd Karj. idézett czikkét. Átírásomban a Karj. nehézkes módszerét Pápay József tanácsa szerint egyszerűsítettem.

Digitized by Google

lust, vergnügen. Az összetétel jelent tehát elvont főnevet: *szabadakaratot,* vagy inkább *zavartalan, tiszta örömet.*

A harmadik fiu nevét Konstantinos Ἰέλεχ (magy. *Jel-ekh*) alakban írta le. A görögös leírás oly tökéletes, a milyen csak lehet. E név árja jövevényszóból alakult: az új-perzsában *jel* (يل) = hős; ennek deminutiv alakjából lett a *Jel-ekh* = *kis-hős* név. Különben a hun nevek közt nem itt találjuk ez elnevezést először; igaza van gr. Kuun Gézának [1]) abban, hogy e név azonos Attila legidősb fiának *Ellák* (nála *Illak*, Jord. 50. c. *Ellac*) nevével. Hogy a Konstantinos átírása pontosabb mint a Jordanesé, arról *Ibn Fadhlán* adata áll jót, ki szerint [2]) a kazároknál a királynak *jelek* (يلكي) a neve; mert e kazár királyi címet, sőt az ujgur *ilik* uralkodó címet sem lehet e divatos névtől elszakítva külön szónak fogni fel.[3])

Jút-oś alakban diktálták és Ἰουτοτζάς-nak írta le Konstantinos pontosan Árpád negyedik fiának a nevét. Összetett szót kaptunk a névben, melynek első tagja *jut,* eredeti etymologikus alakjában *ujt;* [4]) jelentése *rét.* A név második tagja: *oš* és *ōš* = *juh.*[5]) Az összetétel jelentése: *réti juh* vagy *réti bárány.* Ezek szerint ez a név, mint az Árpád-házi személyneveknek több mint negyedrésze, egyszerű állatnév. Van azonban a név *Jutoś* alakjában oly hangtünemény, a mely további megbeszélést kiván. Eredeti formája, mint mondtuk, *Ujt-oś* volt, de a névalakba a betücserét nem Konstantinos vitte, hanem ő már a kész *Jutoś* alakot hallotta s le is írta hűségesen. Meggyőződésem, hogy a név már eleitől fogva, a családtagok ajkán *Jutoś* és nem *Ujtoś* formában élt. Ide vonatkozó bizonyítékom pedig nem az, hogy a Konst. nyujtotta névalak összevág a Veszprém-megyei *Jutas* falu nevével, hanem egy, az én gondolkodásom szerint a kérdésben sokkal többet nyomó analogia, mely az *uj* kezdetű névnek betücserés

[1]) A m. honfoglalás kútfői, 213. l. jegyz.

[2]) U. o.

[3]) *Tulajdonnevek* és *hivatalczímek* egyezését sűrűen találjuk ugor népeknél: Γυλάς Konstantinosnál *hivatal,* magyarban *név; Álmos* a magyaroknál *név,* a volga-bolgároknál *királyczím; Jugur: nemzetnév,* de az avaroknál *hivatal* stb. A *jel* kölcsönszó különben a mai ugor nyelvek egyikében sem él.

[4]) Ahlquist: *uit* = wiese; Patk. és Castr. *uigit* = id.

[5]) Ahlquist: *oš, os* = schaf; Patk. *ōš* = id. — Hunf. *ož* és *oš* = juh.

Digitized by Google

változására és használatára világosságot vet. Ezt az analogiát nekünk az ajkunkon szünetlen hordozott, de igazi mivoltában meg nem világított *ugor* név szolgáltatja. E népnévnek roppant nagy földterületről oly csodálatos formagazdagsága maradt reánk, hogy eredeti etymologiai jelentésének és alapformájának eredményes megállapításában nem annyira a nyelv és történelem nyujtotta szerfölött zavaros bizonyítékok tanuskodására, mint inkább az ethnographia sokkal szabatosabb, biztosabb útmutatására vagyunk utalva. Annyit eleve és koczkázat nélkül feltehetünk, hogy az *ugor* népnév eredetét valamely ugor népnek nyelvében fogjuk megtalálni. Ámde az ethnographia arra tanít, hogy ugor népek neve majdnem kivétel nélkül valamely folyó nevével áll kapcsolatban. Ez oly közönségesen ismert és elismert igazság, hogy részletes bizonyítgatásától bátran felmenthetem magamat. Próbáljuk meg az ethnographia e tanítását az *ugor* névre és népre alkalmazni.

Északnyugati Szibériában, az Ural hegységből, a Jajk folyóval körülbelől egy forrásvidékről ered egy nem épen nagy folyó, mely keleti irányban futva, a Tobolba szakad. Ennek a folyónak neve *Ujj* (térképeken oroszosan írva: *Ui)*. Ezt a folyót én az *ugor* nép *fluvius epōnymusának* tekintem. Vagyis nemcsak azt állítom, hogy az *ugor* népnév e folyó nevéből alakult és eredeti alakja *uj-gor*, hanem azt is, hogy e népnév eredeti első jelentése *Ujj* (melléki) *ember.*[1]) Az analogiákkal való bizonyítást ismét mellőzöm. A helyett egy lépéssel tovább megyek. Arra is az ethnographia tanít, hogy nyugati Szibériában, vagyis az ott lakó ugor népek intuitiójában a tengerbe szakadó folyamok rokonságnevet, a folyamokba futó kisebb folyók pedig, tehát a mellékfolyók, *digitus* vagy *manica* (ujj, kéznek vagy ruhának ujja) nevet viselnek legtöbb esetben. Igy *digitus* vagy *manica* a neve (természetesen a folyó mentén lakó nép nyelvén) két *Szoszvá*-nak, a *Tavdá*-nak, *Tuj*-nak, *Tangat*-nak (ez az *Irtis* neve) stb.[2])

---

[1]) A név második tagja azon *férfit* jelentő *gār* > *gōr* szó, mely majdnem az egész ural-altáji nyelvterületen él még ma is. Legrégibb, eredeti alakja a *kan-gār, māś-gār, to-chāri, bol-gār* és 'ογώρ népnevekben van; de változott formáiban él a *törökben, tatárban (ēr, ïr, jïr), mongolban (ere), osztjákban (ār), cseremiszben, finnben.* (Budenz: M. U. Sz. 517. l.) *Magyarban* a *férj, mōg-er* szavakban.

[2]) Ölv. erről *Hunfalvy:* Vogul föld és nép. Pest, 1864, 75. l.

Digitized by Google

Most, ha ez a tanítás áll, akkor azt kérdezem én, melyik az a nép, a mely saját nyelvkészletéből *digitus* vagy *manica* névvel látta el az *Ujj* folyót, vagyis melyik nép az, a melynek nyelvében *ujj*-nak mondják a latin *digitus* meg *manica* szót?

Azért kérdezem pedig ezt, mert ha ezt a népet megtaláljuk (megtalálni pedig nem lesz nehéz), akkor bárki megfelelhet magának nemcsak arra, hogy melyik nép nyelvén van elnevezve az *Ujj* folyó; nemcsak arra, hogy az *Ujj* folyó nevéből csinált *uj-gor* név eredetileg melyik népnek saját, elvitathatatlan neve, hanem arra is, hogy ennek a sűrűen emlegetett népnevezetnek: *ugor*, mi az eredeti, etymologiai alakja?

Ez a népnevezet és ez a nép maga azután az, mely mint nagy nomád nép, hangtanilag sokszorosan módosult nevek: *ugor, jugor, jue-ći, ujgur, oguz* stb. nevek alatt, nemcsak Szibériában és Déloroszország síkjain, hanem északi és nyugati Kinában, keleti Turkesztánban, sőt ény. Indiában is fel-felbukkan, melynek történelméről nemcsak a görög és latin auctorok adatai, hanem Kina annalesei és India érmei is oly sokat tanítanak egész a Kr. u. VI. század közepéig, *Dizabul* és népe hódító fellépéséig.

Itt és ekkor kezdődik gyors bomlása és eltörökösödése az összes ugor népeknek. Hogy milyen népirtás és dúlás közt indult ez a világtörténeti nagy változás meg, arról *Theophylaktos Simokatta* Historiájának VII. könyvéből szerezhetünk némi belátást. Itt kezdődik *Zemarchos* követsége idejében, körülbelől 568-ban Kr. u. az a változás, hogy a nyugati népek, kivált a byzanczíak, a gyorsan fellépő hódítókat a meghódítottak neveivel, *oguz* és *turk* nevekkel emlegetik és kezdeményezői lesznek azon ethnologiai zűrzavarnak, mely tetőzését érte el a tatárjárásban, és a mely a történettudományban mai napig sem ért még véget.

Ha azután az *ugor* népnév eredetéről magunk alkottunk magunknak tiszta fogalmat és tudást: akkor könnyen megitélhetjük magunk, hogy micsoda értéke van az afféle tanításoknak, a milyeneket majdnem napról-napra hallani már megszoktunk, hogy »*az ugor ethnikai név eredetileg törökökre vonatkozott*«, hogy »*az ogur, ugur nép a nagynevű Oghuz khántól kapta nevét*« s így tovább.

De visszatérek e tán nem egészen henye excursus után tárgyamhoz. Az *ugor* névnek, mely eredeti, semmi hangváltozásnak

Digitized by Google

ki nem tett alakjában *uj-gor*-nak hangzott, már a legősibb időben betücserés alakját kapjuk nemcsak a *Jugoria* és *Jugria, Juhara* ország-névben, hanem a népnévnek lehető legmesszebb időkbe visszamenő formájában, a Herodotos jegyzette Ἴυρκαι névben is. Részint ennek a körülménynek, részint ama szabatosságnak látása, melylyel Konstantinos a többi személyneveket is megörökítette, erősíti azon meggyőződésemet, hogy az eredeti *Ujtoś* nevet a császári író számára már *Jutoś* formában diktálta a tudósító.

Árpád legkisebb fiának és a fejedelemségben utódának nevét Konst. Ζαλτάς, legrégibb krónikásaink *Solta*, a falu és megyenévben megörökítő magyar hagyomány pedig *Solt* alakban őrizték meg. E három kifogástalan forrás egyező tanuskodását még egy negyedik is megerősíti, a mennyiben a vogulok közt ma is élő név a *Śolt*.[1]) Úgy hogy a név külső alakjához kétség nem fér. E név megfejtésének alapjául, úgy látszik, azon *Solt* szó vehető, melyet Karjalainen [2]) a vasjugani dialektus szókincséből említ: *szelet, darab* jelentésben, mit főként a *ńāń* (kenyér) szó összetételeként (*ńāń-solt* = *kenyérszelet*) használ a nép. Bizonyos az, hogy a szó vonatkozását a névhasználatban ez a jelentés nem érteti meg úgy, a mint szeretnők. De osztják nyelvi, főleg ethnographiai ismereteink ma még sok kivánni valót hagynak fen. E nevet köztudomás szerint nálunk az arab-török *szultán* czímmel szokták értelmezni; csakhogy e megfejtés ellen első helyen a név külső alakja, mit Konstantinos csak *szultanasz*, Ζαλτανας-nak írhatott volna (legalább nem tudunk transscriptióiban példát lelni arra, hogy a névből *egy betüt* is, nemhogy egy egész *szótagot* kihagyott volna), határozottan tiltakozik.

Magának az *Árpád* (Ἀρπαδής) névnek megfejtésével sem vagyunk egészen tisztában. Tudjuk, hogy megfejtését — jobb híján — a *török arpa-ći* és ujgur *arpa-ǰi* (= árpaszemekből jóslatot mondó) [3]) kifejezésben szoktuk keresni. Csakhogy e megfejtés sem külső alak, sem belső tartalom tekintetében nem fogadható el. Csak a külső alakot nézzük most közelebbről meg. Hogy az

[1]) *Munkácsi Bernát*: Vogul népköltési gyüjt. *Életképek*. Budapest, 1896. 427. l. *Śolt-ājkä* = *Śolt-öreg*.

[2]) *Karjalainen* id. m. 132. l.

[3]) Ez az *arpa-ji* valódi jelentése: *gadatelj po jačmen. zernam.* (Budagov.)

Digitized by Google

arpa-ći, árpa-ji szóból Ἀρπαδής, *Árpád* lehessen, múlhatatlanúl *szerb-horvát közvetítéssel* kellett volna a névnek hozzánk és Konstantinoshoz jutni; másként a név phonetikai alakja érthetetlen (v. ö. *ćizme-ći* magy. *csizma-dia)*. Ez a hatalmas *anachronismus*, mit e megfejtés pártolói elfelejtettek megmagyarázni, végleg aláássa ennek az etymologiának különben is gyönge tekintélyét.

Osztjákos megfejtés szerint az *Árpád* név alapja összetett szó: *ār* és *pad* tagokból. *Ār* és *ari* [1]) a mai nyelvben *sok* és *nagy* jelentésben él. Az összetétel második tagja Hunfalvynál *pad* (kicsinyítője *padal, padil)*; Ahlquistnál *pata, pati*; Castrénnál *pede, pete*; Patkanovnál *peda, peta* és *pede, pete*; jelentése: *alap, fenék* és (az ellentét) *tető, felszín.*

A szó használatáról Patkanov így tanít: *kēt-p.* = *tenyér* (kéz-talp); *kur-p.* = *láb-talp*; *mēget-p.* = *mell* (mell-lap); *jink-p.* = *víz-színe*; *ūχ-p.* = *fej-tető.*

Mit jelent hát az *ār-pad* összetétel, azt határozottan megállapítani nem lehet: *nagy kezű, nagy lábú, nagy mellű,* avagy még legvalószínűbben *nagy fejű*? — azt bővebb adatok nélkül eldönteni nem szabad. Biztos csak annyi, hogy az *Árpád* név *testi tulajdonságot* kifejező, egyszerű természetes név.

Most a baráti szeretetnek és ragaszkodásnak egy megható példájára hívom fel a figyelmet. Árpádnak a 888-ban lefolyt u. n. bolgár háborúban vezértársa volt *Kurszan* (Κουρσάνης),[2]) ki a legszebb hun nevet viseli az összes magyar vezérek közt. *Khōrās* ugyanis *alakot, szépséget* (Patk. *bild, gestalt, form)* jelent; ebből van a *khōrāseŋ* és *khōrseŋ* melléknév, mely ezek szerint *formást, daliást* (Ahlqu. *hübsch)* teszen. Figyelmet érdemel és szó nélkül nem hagyható a görög és latin írók azon eljárása, hogy a hehezetes torokhangon kezdődő szót mindig kemény, hehezet nélküli *k*-val írják le: *Khōrsan* a görög leíróknál Κουρσάνης; a *Khōpan* névből pedig latin krónikásainkban [2]) *Cupan* és *Cuppan*

[1]) E szó ma csak *ār, ăr* alakban és leginkább *sok* jelentésben használtatik; »nagy« jelentését *ma* csak *Castrén* (l. 22. l.), *Pápay József* (l. Ny. K. XXXVI. 374. l. *ioŋ amp ioŋel ār* = tíz ebnek az ereje *nagy*) és Patk. ismeri *āra* = *sokat*, *nagyon* alakban. De *régi* alapjelentése »nagy« volt, mint sok példán igazolható.

[2]) A Κουσάνης varians csak tollhiba lesz Georgios Monachosnál. Sajnos, a M. H. K.-ben ezt fogadták el a kiadók *helyes* alaknak, bizonyára krónikáink *Kusid*-jára való tekintetből.

Digitized by Google

leve. Ez utóbbi a lázadó, vagy helyesebben trónkövetelő somogyi vezérnek, *Koppány*-nak valódi neve. *Khōp* az osztjákban *hajó*-t, tehát a *Khōp-an* melléknév *hajós*-t, *csónakos*-t jelent. Hogy micsoda phonetikai okra kell visszavezetni e szókezdő *kh* > *k* hangváltozást, nem tudom megmondani.

De majd elfeledem: én fentebb valami örök barátságról ejtettem szót. Ezt a *Kurszan* nevet, Árpád vezértársának nevét Nagy Géza a török *kurszan* = *tengeri rabló* szóval fejti meg; pedig a török szótárak megjegyzik, hogy ez a török *kurszan* = *kalóz* szó az olasz *corsar* szónak egyszerű átvétele; de ez a kis anachronismus Nagy Gézát nem hozta zavarba. Ezért mondtam, hogy a nemes *Khōrsan*, halála után még ezer év múlva is osztozik egykori szeretett vezértársa szomorú sorsában!

Most, miután az *Álmos* névvel foglalkozni szántszándékkal nem akarok, mivel nem mondhatnék többet a fent [1]) említetteknél; a *Lebedias* névről pedig előadtam fentebb a *Liunti* névvel kapcsolatban annyit, a mennyit elégnek gondolok a név igaz mivoltának megértésére; az *Ugek* név meg, eltekintve attól, hogy Konstantinosnál jegyezve nincs, vallomásában olyan átlátszó *osztják* név, hogy azon az átírás egyetlen egy vonását sem kell megmagyarázni vagy módosítani, a mennyiben ez az *uχ*, *ūχ* = *fő*, *főnök*, *király* szónak egyszerű, de a legnagyobb hűséggel leírt deminutivuma: *ug-ek* (= *kis király*), visszatérhetek már szemlénkben Árpád fiainak fiaira, vagyis azon neveknek megvizsgálására, melyeket egyfelől a biborban született császári író, másfelől a magyar hagyomány juttatott el hozzánk mint a nagy honalapító családjabeli ősmagyar neveket. »*Tarkas* — így írom már e nevet — nemzé *Tevelét*,« mondja Konst. E név, mely a görög írónál Τεβέλη, a magyar hagyományban pedig *Tevel* alakot mutat, ismét csak átírójának eddig is csodált pontosságáról tanuskodik. A *lî* vagy *le* szócska deminutiv értékét, mely ma az éjszaki osztják nyelvben él,[2]) már jól ismerjük az *Atye-le* nevéből. — *Tevécskét* jelent hát a *Teve-le* név; szótövében,[3]) képzőjében egyaránt rá vall a hunok kérdésben forgó nyelvére.

[1]) Lásd a 607. l. a 3-ik jegyzetet.
[2]) Lásd Castr. 24. l. c. és Hunf. 58. l. (35. §.)
[3]) A magyar *teve* szóról nyelvtudósaink azt hirdetik, hogy török-

Digitized by Google

Jelekh — mondja Konst. — nemzé *Edzelekhet* (Ἐζελεχ). E név semmi más, mint a két deminutiv képzővel (*-le* és *-kh*) ellátott *Atye* = *atya* szó; a nagy hun király *Atyele* nevének újabb kicsinyítővel alakított névformája, a mit már sokan észrevettek és megjegyeztek.

Jutos, Konst. szerint a harmadik fiu, nemzé *Falitzist* (Φαλίτζιν, τὸν νυνὶ ἄρχοντα). E név legérdekesebb, apjáéval együtt, az összes Árpád-házi nevek közt. Előre bocsátom, hogy a *Falitzis* és *Falēs* (Φαλῆς) nevet én is ugyanazon egy névnek, viselőjöket egy személynek tartom. Érdekessége e névnek abban áll, hogy az Árpád-házi nevek közül egyedül ebben van, még nem is egy, hanem *két* félreismerhetetlen *magyar vonás*. Az első jellemző vonás a szókezdő *f* hang. Szókezdő *f*-et a ma élő ugor nyelvek közül egyedül a magyarban ismerünk, a kihalt ugor nyelvek közül pedig egyedül a kozár nyelv köréből igazolhatunk. — E rendkivül jellemző phonetikai vonás áll előttünk a két névben; a *Falitzis* változatban pedig még egy másik vonást, egy féligmeddig avult magyar melléknévképzőt *(-is, -os)* látunk. A mi már a név megfejtését illeti, ez elnevezésben egy elég szokatlan népnév, a kunok azon neve rejlik, mely legtisztább eredeti alakjában *Vál*-nak, magyaros szókezdettel *Fál*-nak hangzott és az ismert *Sabartoi*-as-*faloi* összeszőtt név második darabjában épen Konst. feljegyzésében maradt ránk. [1]) A nevet az oroszoknál *polowci*, Freisingi Ottonál *valui*, *falones* és *valwen* alakokban látjuk. A *Falitzis*, *Fal-is* névalakban az a közönséges melléknévi képző van, mit mint az *-os*, *-s* képző párját, a *ham-is*, régi nyelvünkben *ham-os*, és a *lap-is*, mai használatban *lap-os* adjectivumokból jól ismerünk. A *Fāl* és *Fāl-is* (Φαλῆς, Φαλίτζις) nevek tehát jelentésökben és alakjokban, úgy látszik, a *kun* és *kunos* népnév és melléknévnek felelnek meg.

Minthogy már e kettős névalakban rátaláltunk a magyar

---

ből eredő jövevényszó. Bizonyságuk rá az, hogy a szó a törökben is megvan! Tény azonban, hogy e *kultur-szó* az észak-osztják nyelv szavának: *tlovi* (Ahlqu. *lovi* = magy. *ló*, *lov-*) felhangú formája, mely *hun* nyelvből került magyarba, törökbe és mongolba egyaránt.

[1]) E névről, melynek *szabirok és fálok* jelentése minden ostrom után is megdöntetlenül áll, lásd vitáimat *Századok*, 1896. 607., 1897. 611. és 699., 1899. 9. és köv. ll.

Digitized by Google

hangtan és magyar nyelvtan egy-egy sajátos vonására; maga Konst. pedig fent idézett jegyzetében [1]) Byzanczban időző barátaiúl *Termatzust* és *Bultzust* nevezi meg; e két előkelő vendég közűl pedig az első, *Termatzus*, Árpád-ivadék, tehát *hun*, *Bultzus* azonban nyelv és nemzetiség tekintetében *magyar ember* volt: nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy az író Konstantinosnak a művében olvasható Árpád-családbeli becses nomenklatura közlésére, de legalább is annak egy részére nézve, élő forrásúl a *magyar Bultzu*, a karkhász szolgált. Nem tudom, erősíti-e vagy gyöngíti ez állításomat egy igen szembeszökő körülmény; az nevezetesen, hogy míg a nagyszámú Árpád-családbeli nevek közt, az egy Σαλμούτζης (*Álmos* neve) kivételével, hibásan írott nevet egyetlen egyet sem kaptunk, addig épen kedves vendégének, *Termatzus*-nak nevét pontatlanúl, hibásan örökítette meg Konstantinos. E névnek ugyanis eredeti osztják alakja *Tērmata* [2]) = *siető*. Ennek pontos görög átírása csak Τηρμάτης vagy Τερμάτης lehetett volna. Adott helyette oly nevet, a mit szabatosan csak *Termás*-nak olvashatunk és a mit *Tormás*-nak próbált magyarázni *Pauler*.[3]) Úgy látszik, hogy az unoka nevének leírásakor a nagyapa nevének, a Ταρχατζούς-nak analogiája lebegett a görög író lelki szemei előtt.

Utolsó név az Árpád-családból, mit Konst. feljegyzett, a *Tas* (Ταση̃ς), *Tász* neve. E név megfejtése látszólag igen könnyű, de a valóságban elég gondot ad. Mert akár az osztják *taś* = *fertig* (Ahlqu.), akár a török *tāś* = *kő* alapszóban keressük magyarázatát, phonetikai nehézségbe ütközünk.

Konstantinosnál ugyanis az *ś* jelölésére nem σ, hanem mindig τζ szolgál, mint Pauler [4]) helyesen jegyezte meg. Úgy hogy e név helyes megfejtését csak a *tāš* =*waare, heerde, vermögen, eigenthum* (Ahlqu.) elvont főnév nyujthatja, mert ennek *tāš* mellékalakját ismerik a források [5]) mind a szurguti, mind az északi osztják szójárásból.

---

[1]) Olv. föntebb a 604. lapon.

[2]) Lásd Ahlqu. *tērmatem* = eilen, *tērmata* = eilig; Patk. *tērmadem* és *termadem* = eilen, *tērmata* = eilig.

[3]) *Pauler*: A m. nemzet tört. Szent Istvánig. Budapest, 1900. 172. l.

[4]) Id. m. 173. l. jegyzetek.

[5]) *Ahlqu.* tāsiń = reich, vermögend; *Patk.* tās, tāsaŋ.

Digitized by Google

A *Bulcsu* és *Kale* neveket adja még Konstantinos abban a névjegyzékben, a melyből egy-két kivétellel a személyneveket eddig is vettük. Ezekről sem szabad hallgatni, bár kétségtelen, hogy viselőik nem voltak az Árpád-család tagjai. A *Bulcsu* (Βουλτζούς) névről fentebb említettem, hogy — véleményem szerint magyar név; erre vall részint a megfejtésének alapjául szolgáló magyar köznév, részint a *Fál, Fális* név diktálásában megnyilatkozó, neki tulajdonított hangtani és nyelvtani magyaros vonás. A név hangzása Konstantinos átírása szerint *Buls, Bŏls* vagy *Bulsu*; etymologiáját pedig a magyar *bölcs* [1]) mellék-névben látom én is.

Azonban a *Bulcsu* magyarságával is furcsán állunk. Konstantinos szerint ő a *Kalé* (Καλή) fia. Már pedig az apa neve: *Kalé* (ez a név kiejtése, nem *Kál*), tiszta osztják szó: *kale* = *folyton mozgó, nyugtalan.*[2])

Mondom, e névkereszteződés csupán felötlő jelenség, de érthetetlen nincs benne semmi; az is igen valószínű, hogy még több ilyen példára is akadunk. Nem akarok vele tovább foglalkozni, inkább azon Árpád-családbeli pogánynevek bemutatására megyek sietve át, a melyeket nem Konstantinosból ismerünk, hogy azután szemlémet befejezhessem.

Az *Ugek* és *Koppány* nevekről már elébb emlékeztem; még csak a Koppány vezér apjának *Zirindnek*, és nagy ellenfelének *Vajk*-nak (Szent Istvánnak) neveit fűzöm az előbbiekhez, és ezzel azon kitűzött célomat, hogy a *Géza* névről adott megfejtésem igazolásába családja többi tagjainak neveit is belevonjam, teljesnek, elértnek tekinthetem. Géza fejedelem testvérbátyja *Zirind, Szár Zirind* nevet viselt; e névben az osztják nyelv *sirinta, serĕnta* szava ismerhető első látásra fel, a mely *dongót, dongó legyet* [3]) jelent. Állatnevet nyertünk hát a *Szár Zirind* leleplezett igazi nevében, mely a *Lebedi, Liunti* és *Leventa*

[1]) *Melich János* legújabban (Magyar Nyelv, III. 167.) megfejtésül a *búcsu* szót ajánlja, mit a névalak után még elfogadhatnánk, de megokolását, hogy a *Licentius* latin tulajdonnévnek felelne e név meg, nem tehetem magamévá. A leolvasás analogiájára v. ö. Ἐτζὶλ καὶ κουζού-t.

[2]) V. ö. Patk. *kale-khui* = unsteter Mann, einer der sich viel herumdreht; *at-kalem* = sich bewegen, sich auf einer Stelle drehen.

[3]) Ahlqu. *sirinta* = fliege, *siringa* = wespe; Patk. *sĕrĕnta* és *sĕrĕptai* = fleischfliege.

Digitized by Google

nevekhez szerény társképen sorakozik. Állatnév van, azt gondolom, a Szent István családi nevében a *Vajk*-ban is, csakhogy itt nem fajjal, hanem magával a *nemmel* találkozunk. A *Vaj-k* névben, mit egyedül Thietmár merseburgi püspök tartott *Wajc* alakban fen, az obdorszki szójárás *ɥaj* = *állat* [1]) deminutiv alakját gyanítom, noha e név osztják értelmezésénél több lehetőség is forog fen. Magának a kicsinyítő képzőnek (hol *k*, hol meg *kh*) mind a hun, mind az avar, mind az Árpád-családbeli neveknél való sűrü használatáról már tettem említést. Több conjecturát e név értelmezéséhez nem adok, mert azt hiszem, hogy ez is megokolttá teszi azon álláspontomat, hogy a *Vajk* névnek a szláv *vojk* szóval való megfejtését sem hangalakra, sem a többi családtagok nevére való tekintetből nem tartom elfogadhatónak.

A király-skythák nyelvében kerestem és mutattam meg a *Géza* vagy *Jajk* név megfejtését; olyan nyelvben, melyet egykor az *ugor-fajú*, görög íróktól úgynevezett *skutha* [2]) (Σκύθης) népnek legelőkelőbb és legharcziasabb törzse viselt, és a melyet mai napig e nagy néptörzsnek egy, már Herodotos-előtti időben elszakadt és azóta a zord észak mostoha viszonyai közt tengődő töredéke tartott meg Isten különös kegyelméből a történet és a nyelvtudomány számára. Azon tudásunkhoz, melyhez értekezésem folyamán, bár röviden, bizonyítékokat rakni törekedtem, hogy t. i. a Duna-Tisza táján egykor élt hun és avar népség ezt a nyelvet használta nemzeti nyelvéül, ezen tudáshoz történeti oldalról a kulcsot — a távolabb eső forrásoktól eltekintve — Priskos rhetor szolgáltatja kezünkbe. E Priskos nyujtotta ujjmutatást, tanítást, a nyelv adta bizonyítékoknak kell megerősíteni. Fájdalom, a kérdésben forgó nyelv ismerete még csak most kezd bontakozni, majdnem akkor, a mikor már előle az ethnologia és történet terén a gyümölcsöket, ha mindjárt éretlen állapotban is, elkapkodták mások. De én bízom az igazság végleges győzelmében, feltámadásában. És hogy azon igazságok, melyeknek most nem először adtam kifejezést, nem téve-

[1]) E szó alakjait Karj. így adja: ɥõjɛ (3 szójárásban), ɥājeɣ (2 szój.), ɥoi (egyben), és ɥai (olv. *vaj*) az obdorszkiban; ez utolsó lenne a keresett alak.

[2]) Ez a σκύθης név helyes olvasása, nem *szkütha*, sem *skitha*.

Digitized by Google

dések, hanem történeti igazságok: arról meggyőződhetik bárki, a ki megszokta azt, hogy saját szemével lásson, saját fülével halljon.

Újat, egészen új eszmét értekezésemben alig vetettem föl. Azt a kapcsolatot, hogy az uralkodó Árpád-ház a hunok Eteléjével, ha nem is családi, de nemzetségi összeköttetés révén rokonságban állt, már máskor is érintettem; igaz, hogy csupán érintettem és részletes igazolásába annyira sem bocsátkozhattam, mint most. »Kik voltak a király-skythák és a skythaság körén belől micsoda szerepet játszottak, erre nézve legyen elég annyit mondanom, hogy a duna-tiszamelléki mai Magyarország megalapítása munkájában oroszlánrész volt az övék.« — Igy írtam tizenkét esztendővel ezelőtt.[1]) E régi állításomnak szolgáljon most új bizonyítékául a tanuságtételre felhívott *Géza* név és családja többi tagjainak válogatás nélkül megkérdezett neve. *Huszonhárom* személynév egy bokorban, melyből több mint húsz, erőszakolás nélkül, egy lélekkel, egy értelemben nyilatkozik: milyen hatalmas bizonyságot rejt, itéljék meg elfogulatlan bírák!

E kis személynév-csoportot, mely már magában elegendő annak a történeti ténynek igazolására, hogy a nyugatnak vándorló magyarság a király-skythák társaságában és azok vezérlete alatt keresett és alapított itt magának egykor elődeitől is bírt új hazát, — még szép számmal lehet okleveleink és krónikáink adataiból gyarapítani majd. Én ezekre kiterjeszkedni most nem akartam. Egyszerűen rámutattam az irányra és forrásra, a melyből nálam több idővel rendelkező búvárok igen sok becses anyagot hozhatnak még felszínre.

Végezetül leteszem a hálás megemlékezés koszorúját ama dicsőült nagy férfiu emléke előtt, kiben a legszebb uralkodói erények: harczban kiváló vitézség és bátorság, tanácsban bölcsesség és okosság, hódoltjaival szemben kímélet és szelídség oly csodálatos öszhangban párosultak; azon férfiu előtt, kinek emlékét épen ezer év előtt írta oda a történelem nagy ősei: *Idanthyrsos, Kanyérku, Kadfizes* és *Attila* dicső nevei mellé!

Fiók Károly.

[1]) *Századok*, 1895. évf.

Digitized by Google

KURUCZ VIRÁGÉNEKEK THOKÖLYRŐL.

Míg a Rákóczi Ferencz sorsán kesergő énekeket még a mult század ötvenes éveiben is szorgalmasan másolgatták székely tanulóink dalgyüjteményökbe, addig Thökölyről, a kurucz királyról, mintha merőben elfeledkezett volna egész nemzetünk. Alig találhatni az eddig napfényre került kurucz énekek közt olyat, mely e hányt-vetett életű szabadsághősről szólana. Thaly Kálmán nagybecsű gyüjteményében több igen szép elegia siratja letüntét Rákóczi szerencsecsillagának; Thököly bukásáról ellenben, ki a német elleni harczban Rákóczi Ferencz úttörője volt s hősies küzdelme után a török birodalom hatalmának omladékai közé temetkezett, hallgat a magyar múzsa. Mintha az első kurucz fölkelés, e negyedszázados elszánt élet-halál küzdelem, nem is az erőszakkal elnyomott nemzet bosszuló föltámadása lett volna.

Nem a hálátlan feledésnek, hanem a hivatalos censura buzgó működésének kell tulajdonítanunk e mélységes elhallgatást. A Zrínyi és Frangepán tragikus bukását megsiratő egykorú népies éneket is végképen kiirtották; csak a Czeglédi Istvánt gyászoló jeremiád későbbi kiadásaiban találunk megemlékezést róla. Ily kiméletlenül bántak el Thököly emlékével is. Annál inkább meg kell tehát becsülnünk, ha legalább irodalomtörténetünk gazdagítására valami emléket felmutathatunk régi költészetünkből a kurucz királyról.

Cserei Mihály, az önálló Erdély elhanyatlásának történetírója, nemcsak leírta gondosan a kurucz mozgalmakat, melyeknek maga is szem- és fültanuja volt, hanem arról is hazafias kegyelettel gondoskodott, hogy az Erdély határait még a karloviczi béke után is nyugtalanító kurucz vezérről költészetünknek egy érdekes emlékét megmentse az utókor számára. A kéziratában megmaradt kettős, sőt latin variansaival négyes költemény meggyőzően bizonyítja, hogy voltak még a XVIII-ik század

Digitized by Google

elején Thökölyről zengő kurucz énekek, de az idők mostohasága miatt csakhamar elkallódtak.

Csereinek e becses kézirata Aristoteles *Organon*-jának egyik XVI-ik századi kiadásába van beragasztva a hátsó táblához. A régi könyv kedves családi emlék lehetett, mert már 1631-ben került Gyarmati S. Györgytől Cserei János birtokába, kitől fiaira szállva, jutott a dédunoka kezébe. Az 1774-ben kihalt Cserei-ág örököseitől 1776-ban Suky László, a gazdag és tudománykedvelő Kolozs-megyei főúr szerezte meg s ennek hagyományából jutott az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtárába, hol az új rendezésig *F. IV. 28.* jegy alatt állott.

Az itt alább híven közölt kurucz költemény kettős, egymásnak felelő virágének módjára énekli meg a hontalan bujdosó kurucz fejedelem szerelmét Magyarország iránt; a válaszban viszont az ország köti le örökre hív szerelmét. Három sűrűn beírt lapot foglalnak el a versek a könyv végéhez kötött tiszta leveleken. Az első versnek 38-ik szaka után egy latin fordításnak is öt strophája olvasható, a következő kezdettel:

Abi cito, precor, dulcissimum carmen,
Vide, Amasia habetne salutem,
Audentiam petens...

E fordítás fenmaradt csekély töredékének közlését ma már fölöslegesnek tartjuk. Épen oly érdektelen a mai deáktalan nemzedék előtt, mint a könyv első táblájának belső felén szintén Csereinek tollából olvasható másik, ezt kiegészítő latin virágének is.

Mikor írta le a Thököly sorsával foglalkozó énekeket: e kérdésre nem felelhetünk. Alkalmasint csak a XVIII-ik század derekán, már öreg korában akarta fia és unokái számára megőrizni a rég letűnt kor ereklyéjét, mely őt is zajos ifjuságára emlékeztette. Csak annyi bizonyos, hogy a közölt versek 1700—1701 táján keletkezhettek, Thökölynek Kis-Ázsiába bujdosása előtt. A Rákóczi fölkelése előtti évek hangulatát tükrözik vissza e kortörténeti tekintetben érdekes énekek, mikor a karlóczai békére következett szélcsend az idegen német hatalom telhetetlen zsarolásait kétszeresen érezhetővé tette s a jobb jövőt óhajtó hazafiak várakozó figyelme a magyar határoknál immár letűnt s messzi tengerek mellé bujdosott kurucz vezér felé fordult.

E jobb jövő élénk várása szította lángra pár év mulva a Rákóczi-féle fölkelést, s a vágyva várakozás bús keserve szülte az itt következő énekeket, melyeket a megnyilatkozásra vágyó közhangulat egy akkoriban felkapott divatos nótával talán egész országszerte elterjeszthetett.

Digitized by Google

I.

THÖKÖLY BÚCSUÉNEKE.

A versfőkben: *Emericus Tököli scripsit.*

1.

Eregy, siess, kérlek, postán édes versem![1])
Lásd meg, egésségben vagyon-é szerelmem?
Audentiát kérvén, légy igaz követem,
Megmondhatod néki: éltet még Istenem.

2.

Megvallom, nehéz volt tőlle elválásom.
Az irígyek miá lőn eltávozásom;
De mihelyt énnékem adatik oly módom,
Udvarlani néki én el nem múlatom.

3.

Eleiben adom[2]) keserves igyemet,[3])
Bátran megoldozom előtte sebemet.
Megbeszéllem néki minden sérelmemet:
Igy értvén, megszánja az én esetemet.

4.

Régi szolgálatom nékie ajánlom.
Szerencsésen éljen, boldogúl — kivánom —
Folyjanak órái, — szívesen óhajtom.
Érette halálom soha én nem szánom!

5.

Igaz ha nem voltam hozzád, édes szívem,
Bátor török pogány fogyassza életem:
Az tengeri habok emésszék meg testem,
Embertől ne légyen eltemettetésem!

6.

Csak éretted szívem mostan ily szomorú.
Szívedben is vagyon érettem háború.
De mint bánat után örvend szegény hattyú,
Talán lelkemben is megszünik a sok bú.

---

[1]) E kezdő sorokat akkor országszerte ismerték. Más virágénekek elébe is alkalmazták, mint kitűnik az Erdélyi Pál ismertette *Komáromi Énekeskönyv*-ből. Olv. Egyetemes Philologiai Közlöny, 1900. évf.

[2]) Innen kihúzva a versfőért: *Kiterjesztem nála.*

[3]) Igy: *ügy*, régies formában. Olv. *Thaly Kálmán:* Adalékok, I. 129. l.

Digitized by Google

7.

Úgy van nékem dolgom, mint régen Dávidnak,
Ki soha nem vétett volt Saul királynak,
Üldözője mégis volt ő halálának,[1])
Nem tudván tanácsát mennyei Attyának.

8.

Szomorún bujdosott az Moáb földére,
Vélle egyetemben háromszáz vitéze.
A pogányok között tartaték meg élte,
Mert így rendelte volt Istene felőle.

9.

Tekints(d) meg valóban bár állapotomat,
Egyenlőnek azzal isméred sorsomat:
Elhadtam régolta gazdag országomat,
Idegenek bírják erős váraimat.

10.

Orállók módjára, csak távul kell néznem,
Mint egy vadgalambnak sírva kesergenem,
Mert feltámadtanak mindenek ellenem,
Hogy tőrben ejtsenek, mint madarat, engem.

11.

Környös-körűl az nagy puszta havasokon,
Emberi lakástól üres barlangokon,
Egyedűl lappangok félelmes utakon, —
Bujdosom, mint árva, pogány országokon.[2])

12.

Örökké hallottam Alcibiadesnek,
Sok szarándokságát ez jeles vezérnek:
Általment habjain az nagy tengereknek,
Nem vala soha is vége veszélyinek.

13.

Lám sokat nagy híven szolgált hazájának,
Még sem lőn érdeme [3]) annyi munkájának;

---

[1]) Ma így mondanók: *életének*. V. ö. a 4-ik szak utolsó sorával is.
[2]) E sorok erdélyi költőre vallanak, ki a zernyesti csata előzményeiről s az erdélyi határok közelében lappangó Thökölyről igen jól értesülhetett. Cserei maga is egy ideig ott volt vele a bujdosók táborában.
[3]) Értsd: *jutalma*.

Digitized by Google

Hanem kegyetlenül házat rágyujtának:
Ott süle meg teste a nagy vitéz úrnak.

14.

Itílje meg bátor az Isten igyemet:
Igaz okból ha nem fogtam fegyveremet;
Mert megsértette már az sok bú szívemet. —
Mért kimílnem azért pirosló véremet?

15.

Sok időtől fogván keresett jovaim,
Nemzetes ősimtől maradott jószágim,
Hol vadnak. királyi kincses tárházaim?
Másokra szállottak sok arany-bányáim.

16.

Csak egyedül néha elig szaladhattam.
Télben, fagyos hóban mennyit nyomorgottam,
Mennyi sok véletlen szerencsén forgottam:
Néha szinte halál kapuig jutottam.

17.

Rám törtek az egész napnyugoti népek,
Spanyol és olaszok, csehek és németek.
Hatalmas császárok egyben esküdtenek,
Teljességgel földről hogy elveszthessenek.

18.

Itt sincs nyugodalmom az idegen helyen,
Irígy ellenségem üldöz nagy kevélyen.
De van Istenem, ki értem megfeleljen, —
Ki ő benne bízik, senkitől ne féljen.

19.

Panaszom úgy mégis talám könnyebbednék,
Édes szívem, veled ha együtt lehetnék.
Kivánságom szerint véled múlathatnék:
Nagy keserűségen nyögés úgy megszünnék.

20.

Szánod, jól tudom azt, igaz szeretődet.
Bánattal töltheted te is életedet.
Mert nincs reménységed, hogy láthass engemet,
Méltán keserülöd azért veszélyimet.

Digitized by Google

21.

Igy volt hajdon sorsa Aurialusnak,
Ki kedviben esett szép Lucretiának,
Kítelen[1]) egymástól ugyan elválának,
Ki miatt halála történék asszonynak.[2])

22.

Tudom, én is néked hogy mivel tartozom:
Véremnek hullását éretted nem szánom,
Szörnyű kínaimat ingyen sem sajnálom,
Mert kivüled nincsen semmi boldogságom.

23.

Ha szintén által kell az tengeren mennem,
Végső napkeletnek országira lépnem,
S ha vad Chinák között kell is keringenem,
Vagy Ganges vizinél szomorodva ülnöm . . .

24.

Bujdossam ámbátor messze országokra,
Emberhússal élő híres Japonira,
Az nagy Oceanus fövényes partjára:
Ott is gondom lészen rád, édes rózsámra.[3])

25.

Nem kivánom, senki engem béfogadjon:
Gonosz ellenségem üldözzön és vágjon,
Valamint szereti, szintén úgy prédáljon,
Véres pallosával előttem nyargaljon.

26.

Mindazonáltal azt bizonnyal megtudja,
Akárki légyen az, ki éltem vadássza:
Ha szintén rá kell is mennem az halálra,
Vér nélkül nem megyen soha innen vissza.[4])

---

[1]) Kénytelen.

[2]) Euryalus és Lucretia históriájára céloz, melyet Kolozsvárt a XVI. század végén adtak ki, s más helyen is több kiadásban.

[3]) Cserei szerint: *Rosámro.*

[4]) V. ö. »Több várakban és erősségekben feles praesidiumunk lévén, azokból *vér nélkül* semmiképen ki nem mennek.« Kemény János levele, 1661. Székely Oklevéltár, VI. 230. l. A portán áskálódó német követségre gondol itt a költő, mint a 18-ik vers-szakban is.

Digitized by Google

.27.

Igen kedves dolog, kinek Isten sorsát,
Kivánt boldogságra fordíthatja dolgát:
Szerencsésen várja minden állapotját,
Örömest számlálja örvendetes napját.

.28.

Azzal én jóllehet nem dicsekedhetem,
Mert miolta ez rossz világra születtem,
Bujdosás, gond, bánat volt egész életem;
Csendes vigasságot eddig nem érhettem.

.29.

Boldogságot kettőt senki is nem vehet,
Ez világon ha nem, a másikon lelhet.
Nekem e rossz világ abban még részt nem tett:
Várom az Istentől, mellyet elkészített.

30.

Mit üldözsz oly szörnyen, te fene bestia?!
Vagy mire csalogatsz? Nem kell a gratia!
Mert nem voltál soha Christusnak barátja,
Inkáb Lucipernek vagy hívebb szolgája.[1])

.31.

Kettős mértékedet magyar közt hordozod,
Abban belérakod hijános fontodot,
S a nemes magyar vért, mint vizet, úgy ontod. —
Nem leszek én néked felmészárolt konczod!

32.

Tekintetes urak,[2]) kik német császárnak
Hamar engedétek, mint fő királytoknak,
Jaj lészen végtire gyenge csontotoknak,
Mert soha életben nyugodni nem hadnak!

33.

De mi haszon tovább beszédem nyujtanom,
Szomorú bánattal szívem nyomorgatnom,

[1]) Nem barátja, hanem üldözője volt a kormány az evangelikus protestánsoknak. E helyből a szerzőnek is protestáns volta kétségtelenül kitűnik.

[2]) »Tekintetes és Nagyságos Urak« voltak Magyarország nagyjai.

Digitized by Google

Valamíg én élek, a jó magyart szánom :
Kész vagyok érette vérem én ontanom.

34.

Megadja még Isten magyar kivánt javát,[1])
Noha most érezi inségeknek savát.
Ám ússza csak által nyomorúság tavát :
Meghallom gyönyörű szeretőmnek szavát.

35.

Szivem, édes lelkem, gyönyörű violám !
Elhid(d) te miattad nagy az én nyavalyám.
Tarts(d) meg hűségedet, ne haragudjál rám,
Adja Isten, hogy még megcsókolhasson szám !

36.

Az Isten áldjon meg, ha engemet szeretsz,
Engemet, bujdosót, előled el nem vetsz.
Jót várok tetőled, mert tudom, hogy kedvelsz,
Ollyan vagy szivemben, mint egy arany perecz.[2])

37.

Ez verseket irám néked, én kedvesem,
Vedd jó néven tőllem, én édes szerelmem.
Varró ládácskádban tartsad[3]) rejtekhelyben,
És mikoron tetszik, mondjad keservesen.[4])

* * *

Sok könyeim miatt meghirvadott[5]) szivem,
Tovább nem nyujthatom keserves beszédem,
Bánat, keserűség mert elfogta lelkem . . .
Istennek ajánllak gyönyörű raj méhem !

Mikor életemnek napjai elfolynak,
Sötét föld gyomrában méllyen békapálnak :
Keserüségim is akkoron elmúlnak,
Sok nyomorúságim akkor békét hadnak.

---

[1]) E szépen hangzó biztatással vigasztalta a kurucz magát a csüggedés napjaiban. A mi magán Thökölyn is betölt. V. ö. Vörösmarty reménykedésével : Lesz még egyszer ünnep a világon !

[2]) A régi virágénekekben gyakori népies hasonlat.

[3]) Kihuzva : *rejcz el.*

[4]) Ma : *fujjad, énekeld keservesen.*

[5]) Ma : *elhervadott.*

Digitized by Google

Nagy tenger vizei mikor elapadnak,
Charybdis örvényi szép térhelylyé [1]) válnak :
Sebes könyhullásim akkor megszáradnak,
Gyötrelmes kínaim tovább nem sujtolnak.

Nem szóllok én többet. Ez nehány verseket
Tarts(d) zálogúl, hogy én szeretlek tégedet.
Csepegtesd bé azért bús lelkedben őket,
Éltessen az Isten mindketten bennünket ! *Etc.*

Az *etc*(etera) váratlan közbeszúrása itt csak azt jelentheti. hogy bár még volt elég hely, egy-két strophát elhagyott az óvatos másoló. Cserei számokkal látta el a vers-szakokat, bezárólag a 37-ik strophái : tehát a költemény nagy része eredeti épségében áll előttünk. S mivel az utolsó számú 37-ik szak mintegy be is fejezi a verset, e számozás azt is jelentheti a hozzáértők előtt. hogy csak e számba vett 37 strophának van igazi politikai tartalma s titkos értelme. A többi számozatlan rész csak pusztán virágének. s ebből csak négy szakot tartott följegyzésre érdemesnek a szót szaporítani nem akaró aggastyán Cserei.

II.

MAGYARORSZÁG VÁLASZOL THÖKÖLYNEK.

1.

Isten hozzád, szívem ! Már tőlem megváltál,
Sok irígyem miatt engemet elhadtál.
Tudom jól, éltedben eleget bánkódtál,
Reménséged kívűl meg is nyomorodtál.

2.

Jobb lett volna soha ne láttalak volna,
Ingyen híredet is ne hallottam volna ;
Mert ihol [2]) miattad szívem búval rakva,
Sötét koporsómban míglen tesznek halva.

3.

Jól tudom, hogy neked tőlem elválásod
Keservesen esik, messze távozásod ;
Mert én valék igaz szeretőd és társod,
Noha boldogtalan volt iránt am sorsod.

[1]) V. ö. Szép térhelyre Bezerédi kivevé. *Thaly :* Adalékok, II. 185. *l.*
[2]) *Immár* kihúzva. *Ihol* is erdélyies használatú régi szó. Megvan Heltainál, Bethlen Miklósnál s magánál Csereinél is.

Digitized by Google

4.

Elhid' azt bizonnyal, sérelmes szívemnek,
Fájdalmára vagyon szomorú lelkemnek,
Hogy kivánt napjait feltett esztendőmnek,
Nem tölthetem veled gondos életemnek.

5.

Ez volt az nagy Urnak kedves akaratja,
Hogy bűniért Fiát úgy megostorozza:
Szép ifjuságomat búkkal elhervassza,
S nyomorúságokkal elmémet fárassza.

6.

Bátor bár úgy légyen, mint szerencse hozta,
Teljék kedve, a ki vesztünket kivánta;
Nem úgy lesz végtire, a mint felgondolta,
Talán jó Istenem bűnömet megszánja.

7.

Meg is szánja bizony, minnyájan meglátják,
A kik most ok nélkül fejem nyomorgatják,
Kegyetlenségeknek bő jutalmát várják:
Gonosz szándékokat azontúl [1]) megbánják.

8.

Látom, nincs mód abban, hogy nálad [2]) élhessek,
Kivánságom szerint ölödben ülhessek,
Gyönyörű orczádról csókokat szedhessek,
Avagy hogy nyájasan véled beszélhessek.

9.

Tudom mindazáltal, valamíg én élek,
Soha is tégedet el nem felejtelek;
Hanem mindenkor csak téged emlegetlek,
Koporsóm zártáig örökké szeretlek!

---

[1]) *Azonnal.* V. ö. Sztárai Mihálynál (Régi M. Költők Tára. V. 88. l.) e sorokat:

Ha valami nyavalyába én estem,
Az Úristent kiáltván megkerestem,
Feleletet *azontól* tőle vöttem.

[2]) Kihúzva: *veled.*

Digitized by Google

10.

Ha elfeledkezem te róllad valaha,
Avagy hogy szívemet elhajtom másuva,
Míg éltedet hallom, — bár az tüzes Aetna
Hegye között testem égjen ízre-porrá!

11.

Ne is kételkedjél igaz hűségemben;
Mert ha megváltozom hozzád szerelmemben,
Saskeselyű rakjon fészket bús szívemben,
Csontom is békével ne nyugodjék földben.

12.

Tőled én csak ezen egy dolgot kivánom:
Ha szintén személyed nem lehet is látnom,
Ne felejts el engem, tarts szívedben titkon,
Izenj néha-néha, ha senki sincs itthonn.[1])

*

Kétszáz esztendő sok tanulsága s még több szenvedése választ el minket ezen énekek válságos korától. Hogy hol kelt szárnyra e magyarán érző két költemény, ki volt szerzője és első terjesztője: nem tudjuk biztosan megmondani. Erdélyben lakott, mint a 10—11. vers-szak vallja. Talán protestáns pap vagy iskolamester lehetett, mint a 7—8. 12—13. és 29—30. strophákból a szerzőnek ily gondolkozása kitűnik. Sőt magát Csereit is vélhetnők e lappangó szerzőnek,[2]) kinek szintén ily nevelése és gondolkozása volt ifjabb korában, s a másolásban ejtett értelmi hibát az aggkor gyöngeségének tulajdoníthatjuk . . . Mindezekből csak annyi bizonyos, hogy a kisebbkörű műveltség okozhatta, hogy az ismeretlen költő nem tudta eléggé beleképzelni magát hősének

[1]) Csereinél: *otthon.*

[2]) Csereinél költői hajlama és tehetsége kitűnik históriájának számos helyéből. E költői helyeket Jókai s más regényíróink fölhasználták műveikben. Az ifju Cserei még kalendáriumait is mind teleirogatta saját és másoktól idézett verseivel. Barcsai Gáspár tragikus haláláról megmentett két szép elegiát. 1740 második felében Ovidius után maga is irogatott több figyelmet érdemlő elegiát alexandrinus versekben. Egyikbe a Thököly virágénekének 29. vers-szakát is befoglalta.

Testtel-lélekkel mily igaz kurucz volt az ifju Cserei, tanusítja egyik észrevétele 1691-ben. Elein örvendett, hogy maga is megmenekült a »nyomoruságos bujdosásból.« Az év végén már ezt jegyzi be kalendáriumába Erdély meghódolásáról:

»Az fa (török) járomból kiszabadultak s vas (német) járomban akattanak.« (Tört. Tár, 1893. 146. és 154. ll.)

Digitized by Google

helyzetébe, s a bátor, sőt vakmerő kurucz királyt halvány, köznapias vonásokkal rajzolja. Épen ezért az első költemény aesthetikai becsét kevésre tehetjük. Csak kortörténeti vagy irodalmi tekintetben tarthatjuk érdekes emléknek és nagyobb figyelemre méltónak.

Thököly virágénekének párja azonban már jobban sikerült. A kurucz fejedelem búsongó szavaira adott biztató válaszképen elég találóan festi az elhagyott Magyarország szintoly bús érzelmeit. Az őszintén meleg s igaz érzést lehelő szavakat szívrehatóknak mondhatjuk. S ha hozzá adjuk azt a kedvező körülményt, hogy valamely ősrégi bús magyar nótára énekelték, a szép dallam könnyen elfeledtette a verselésmód naiv egyszerűségét. E tekintet is arra ösztönöz bennünket, hogy hazafias kegyeletünkkel a Thököly kesergésére adott vigasztaló szózatot a régi magyar irodalom sikerültebb elegiái egyikének valljuk. S ha a hozzá illő dallamot is szerencsésen megtalálnánk, a kétszáz éve elhangzott kesergő siralom nemzeti történetünk legérdekesebb emlékkincsei közé emelkednék.

KANYARÓ FERENCZ.

Digitized by Google

MŰVELTSÉGTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK.

V.

MAGYAR ÜVEG, MAGYAR ÜVEGESEK.

Régi műveltségünk irott emlékei nagyobb számmal csak a XVI-ik századból maradtak ránk. A mindent felderítő családi levelezések és az összeírások csak ebből a századból állanak először rendelkezésünkre. Az előző kor műveltségét tehát igazában csak a XVI-ik század irott emlékeinek segítségével világíthatjuk meg. Már az a körülmény is, hogy a XVI-ik századnak szomorú politikai és hadi viszonyai a műveltség fejlődését a század második feléig megakadályozni és megtörni nem bírják, annak a jele, hogy az előző kornak szelleme és iránya mély gyökeret vert mindenütt, s a rettentő csapások egész sora kellett ahoz, hogy e gyökerek elszáradjanak.

A XVI-ik század irott emlékeiből látjuk, hogy őseink az ipari újításokat és felfedezéseket nemcsak ismerték, hanem meghonosítani is igyekeztek azokat. Minden hasznos újítást, minden okos találmányt tárt karokkal fogadtak; s ezek közt olyan is akadt, a minek meghonosításával a nyugati országokat is megelőzték.

Műveltségtörténeti munkáinkban azt olvassuk, hogy az *üveg* nálunk csak a XVI-ik században kezd elterjedni. Ha tudjuk, hogy még az örökös tartományokba is csak e század második felében csalogatják az olasz és a nürnbergi üvegesmestereket, a fentebbi állítás valószínűnek látszik. Nyelvemlékeink azonban mást mondanak. Az *üveg-gyártó* magyar szó már a XV-ik században ismeretes. Az *ablaküveg-gyártó* szóval is találkozunk a XVI-ik század legelején. E szerint valószínűnek tarthatjuk, hogy az üveg-gyártás és az üveg használata Magyarországon nem XVI-ik századi, hanem jóval előbbi keletű. Nyelvi emlékeinken kivül ezt a feltevést még más bizonyítékokkal is támogathatjuk.

Tudjuk, hogy Magyarországon a bányamívelést az Anjouk meglehetős virágzásra emelték. Az utánok következő században bányászatunk nemcsak hogy nem hanyatlott, hanem inkább emelkedett. Bizonyos tehát, hogy arany- és ezüstbányáinkban minden

Digitized by Google

szükséges és ismeretes újítást meghonosítottak. E szerint az üveg, mint a nemes fémek kiválasztásának egyik legszükségesebb eszköze, szintén nem hiányozhatott. A föltevésen kívül ezt még a következő valószínűnek látszó adattal is támogathatjuk. Sparrendorfi Krabath György, II. Lajos király feleségének Máriának titkára, 1550-ben I. Ferdinánd királynak megvételre ajánlja tepliczei házát, meleg fürdőjét és üveghutáját. Ez az üveghuta — írja Krabath — *kétszáz év óta* szolgáltatja a selmeczi és a körmöczi bányáknak az aranyválasztáshoz szükséges *választó üveget* (schaidglas). Az üveghuta régi tulajdonosai bizonyos évi átalány fejében szállították a szükséges üveget.[1]) Krabath György ezen állítását a hivatalos iratok is megerősítik, sőt Scharberger János selmeczi kamaragróf 1550 évi február-havi felterjesztéséből az tűnik ki, hogy a bányavárosok vidékén több üveghuta is volt.[2])

I. Ferdinánd a Krabath-féle üveghuta megvásárlásának ügyét az alsó-ausztriai kamarára bízta. A vásárlás a kormányszéknek nem volt ínyére, s így mindent megtett, hogy a vételből semmi se legyen. Az 1551 évi jun. 3-án az alsó-ausztriai kamara már jelenti a királynak, hogy Krabath Györgygyel tárgyalt; 1394 frtot kér a házért, fürdőért és az üveghutáért, de a kamara 300 frtnál többet nem hajlandó adni, mivel Dubraviczky számadásai szerint Mária királyné valamikor szintén 300 frton vette ezen üveghutát és a fürdőt.[3])

Az alsó-ausztriai kamara az alkudozások alkalmával Krabath Györgytől az üveghutára vonatkozó régi okleveleket is felkérette. Krabath több ilyet felküldött ugyan, de az ügyiratok között jelenleg csak egy ilyen oklevél található. Ez az egy Mária királynénak 1549 január 2-án kelt adománylevele, melyben a jelzett üveghutát, a mit ő egykor bizonyos Lang Jánostól vásárolt, kiváltságaival és szabadalmaival együtt Krabath Györgynek adományozza.[4])

Mivel Krabath György az üveghutát és a hozzátartozó meleg fürdőt 300 frtért eladni nem akarta, az alsó-ausztriai kamara azt ajánlotta, hogy a magyar törvények alapján pert indítsanak ellene, mivel Mária királynénak nem volt joga a nevezett üveghutát elajándékozni. Az 1548 évi augsburgi szerződésben ugyanis Mária királyné a selmeczi *schaidgaden*-ről és a hozzátartozó javakról lemondott,

[1]) Közös p. ü. lt. Münz und Bergwesen, fasc. 15257. 1550. Glashütten bei dem warmen Badt zwischen Kremnitz und Schemnitz.

[2]) U. o. »zu dem schaidwerk ain grossere annzal Glaspeis haben muess, welich glasscherm zuvor bei der kunigin Maria innhabung des schaidgaden, alhie in der new statt, und dergleichen orten bestellt worden.«

[3]) U. o.

[4]) U. o. »domum nostram liberam unacum officina vitraria in possessione Teplycze ad thermas inter Cremnitziam et Schemnitziam civitates in comitatu Bars sitam ... praerogativis, privilegiis et immunitatibus ..... stb.

Digitized by Google

s így az üveghutát, mely szintén a *schaidgaden*-hez tartozott, 1549-ben el nem adományozhatta, mivel arról már 1548-ban lemondott.[1])

Igy állván a dolog, Krabath György 1551 jul. 27-én újra I. Ferdinándhoz fordult s arra kérte őt, küldje a tepliczei üveghutába a saját üvegeseit, mert ő ehez a mesterséghez nem ért.[2]) Teljesítette-e Ferdinánd a kérést, hem tudjuk, mivel a tepliczei üveghutáról több jelentést találnunk nem sikerült. A selmeczi és körmöczi bányakamara számadásaiból azonban azt látjuk, hogy a szükséges üveget itthon kellett beszerezniök, talán a bányáknak saját hutáiból. mivel a XVI-ik század közepéig a kiadások rovatában csak egyetlen egyszer (1550) fordúl elő üvegvásárlás.[3]) A XVI-ik század későbbi évtizedeiben sem találkozunk üvegvásárlással, s így a régi viszonyok aligha változtak.[4]) Ezt látszik bizonyítani az a körülmény is, hogy pl. 1550-ben (s bizonyára előbb is) Szklenón is működött egy üveghuta.[5])

A legtöbb üveghutánk a háborús idő miatt csak igen rövid életű volt. Innen van, hogy az összeírásokban néha nyomukat sem találjuk. A jászai XVI-ik századi urbáriumok közűl pl. csakis az 1595 évi említi, hogy a meczenzéfi üveghutáért évi 50 frt bért fizetnek.[6]) A későbbi urbáriumok erről a régi üveghutáról már mit sem szólnak. Csak az 1619 évi urbárium mondja: »fuit hic officina vitrea per polonos quondam culta, nunc deserta jacet, et ad nihilum redacta.«[7])

Mindezen adatok világosan hirdetik, hogy az üveg-gyártás Magyarországon száz, talán kétszáz évvel is korábbi keletű, mint a hogy műveltségtörténeti könyveinkben olvashatjuk. Igaz ugyan. hogy a bányák körűl levő üveghuták jobbára csak a bányák részére dolgoztak, de mivel a legtöbbjét magán ember vezette, valószinű. hogy az üzletet sem hagyták figyelmen kívűl.

Az arany- és ezüstbányák részére készült választó üvegek, tégelyek és ponczüvegek voltak az első üvegneműek, a mik hazánkban

---

[1]) U. o.

[2]) Közös p. ü. lt. Hungarica, fasc. 14336. »So ich dann mit dem schaidtglas machen nit umb zu geen waiss, und in dieser meiner glashütten doch *ob zwayhundert jaren* durch die inhaber derselben die schaidglas zu notturft der schaidgaden Schemnitz und Kremnitz gegen zimlicher bezalung und ainer järlichen provision aus der camer, und sonst anderstwo gemacht sein worden« ..... stb.

[3]) U. o. fasc. 15376. 1550. jan. 18.

[4]) A körmöczi, selmeczi és nagybányai számadások 1500-tól kezdve a közös p. ü. ltárban: Münz und Bergwesen, fasc. 15257. 15376. és 15377.

[5]) *Péch:* Az alsó-magyarországi bányamívelés, I. 213. l.

[6]) Közös p. ü. lt. fasc. 15429. Urbarium seu conscriptio bonorum Jazoviens. 1595. »Officina vitrea in valle supra villam, tempore reverendissimi domini per polonos aedificata, de qua annuatim pendebant 50. fl.«

[7]) U. o. az 1619 évi urbáriumban.

Digitized by Google

ismeretesekké lettek. A külföldről hozott finomabb üvegedényekkel is találkozunk ugyan már a XV-ik században a nagyobb urak udvarában, de az ilyen üvegedények még a XVI-ik században is ritkaságszámba mentek. Az ablaküveg használata is a XV-ik század végén kezd imitt-amott mutatkozni. Igazában ez utóbbit a XVI-ik század közepén kezdik sűrűbben alkalmazni az épületeknél. Hogy az ablaküveg csinálását mikor kezdik meg a mi üveghutáinkban, azt megállapítanunk alig lehet. A régi nyelvemlékekben előforduló *üveggyártó* és *ablaküveg-csináló* szavakon ugyanis igen gyakran azt a mestert értették, a ki az üveget az ablakokba becsinálta, nem pedig azt, a ki az üveget gyártotta. Viszont az *üveges* szó mind a XVII-ik, mind a XVIII-ik században rendesen az üvegcsináló mestereket jelentette. Különben az is lehetséges, hogy a XVI-ik században még ugyanaz a mester illesztette az ablakokba az üveget, a ki gyártotta. Ha ezen feltevésünk helyes, akkor az *üveg-gyártó* szónak többféle jelentésén sem kell fennakadnunk. A fentebbi feltevést látszanak bizonyítani a következő adatok.

Az 1560 évben Nádasdy Tamás nádorispán Keresztúron házat építtetett. A különféle mesterek között *üveg-gyártó* is szerepel, ki az ablakokba az üveget becsinálja; erről a mesteremberről Kertész István deák decz. 22-én így ír a nádorispánnak: »Nagyságod az *iveggyártónak* (iwegiarthonak) szavát meg ne higyje, hogy az ajtóknak pántai meg nem készülésének és az *pelehi* (pléh) meg nem készülésének oka lett volna az vasnak nem létele; mert most is vagyon vasok, azelőtt is volt; de Nagyságod előtt méltatlan panaszszal mentette magokat az *ablakcsináló* (ablak czynalo).«[1]) Ugyanezen építkezés ügyében 1562 márcz. 16-án ezt írják Nádasdynak: »Azt is mondá (t. i. Márton deák), hogy az *rostélycsináló* mestert is elhozza, ki az vékony vasvesszőből rostélyokat csinálni tud; mert azt mondá, hogy vagyon egy *ablakcsináló*, ki meg tudja csinálni az rostélyt is.«[2])

Veráncsics püspök 1562-ben Egerben szintén építkezett. Jul. 25-én ily kéréssel fordult Kassa városához: »Továbbá mostansággal kezdtünk valami öveg ablakokat, ötöt-hatot csináltatni, kiknek csináltatására szükösek vagyunk *övegablak-gyártó* nélkül. Azért kérjük Kegyelmeteket, mint barátinkat, hogy küldjétek alá az ti övegablakgyártótokat (eöveg ablak gyartotokath) mindjárást, minden szerszámával, öveggel« stb.[3])

Bár az efféle adatok hazai mesterekről szólnak s a külföldi üveget egy szóval sem említik, azért még nem bizonyos, hogy csakugyan hazai üveggel dolgoztak-e? A legrégibb hazai, országos vám-

[1]) E szerint az üveggyártót és az ablakcsinálót egynek veszi. (Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok.)

[2]) U. o. István deák levelei.

[3]) Monum. Hung. Hist. XIX. köt. 367. l.

Digitized by Google

tarifákból ugyanis azt látjuk, hogy a finomabb és a durvább ablaküveg a legközönségesebb forgalomban lévő czikk,[1]) a mit Nürnbergből, Csehországból és Sziléziából hoztak Magyarországba. Bécsben, illetőleg Alsó-Ausztriában sokkal később keletkeznek üveghuták, mint Magyarországban,[2]) s ha innét jött is üveg hozzánk, az csak transito áru lehetett. Az ausztriai üveg csak a XVIII-ik században foglalt tért Magyarországon ; még akkor is anyagi támogatással és kiváltságokkal kell az ausztriai üvegkereskedőket elhalmozni, hogy a hasonló magyar ipart elnyomhassák.

Mivel a XVI-ik század végén és a XVII-iknek elején az örökös háborúk legtöbb ipartelepünket s így üveghutáinkat is tönkretették, a külföldi üvegre nagy szükség volt itthon. Azonban a mint csendesebb idők következtek, egyik üveghutát a másik után emelik. Azután a külföldi behozatal mindég kevesebb és kevesebb lesz. Világosan kitűnik ez a harminczadosok jelentéseiből és a XVII-ik századi vámtarifákból.

Mivel egy-egy *üvegcsűr* alapítását nem tartották oly fontos dolognak, hogy az alapítás idejét feljegyezték volna, a legtöbbnek keletkezését egyáltalán nem ismerjük. Csak úgy véletlenül, egy-egy összeírásban vagy valami hivatalos jelentésben találkozunk velök legelőször. Pálffy Pál kamarai elnök pl. 1635 jul. 18-án azt írja az udvari kamarának, hogy Magyarországon sok úrnak van üveghutája s a magyar bányavárosok közelében is több ilyen akad. Névleg azonban egyetlen hutát sem említ.[3])

A bányavárosok ősrégi hutái a viszontagságos idők alatt szintén elpusztultak. A bánya-kamara hivatalos jelentései szerint ugyanis a szükséges üveget Passauból és Lengyelországból hozatták.[4]) 1630-ban azonban a selmeczi kamara költségén Újbányán üveghutát emeltek s ez az új gyár még abban az évben megkezdte működését. A hivatalos jelentések szerint itt oly kitűnő üvegnemű készült, hogy jóságra és tartósságra a passsaui és a lengyelországi üveget messze felülmulta.[5])

Történt, hogy a többi urak példájára Pálffy Pál is kedvet kapott egy üvegcsűr építésére. 1635-ben az üveghuta már épülőben volt,

---

[1]) Közös p. ü. lt. Hung. Gedenkbuch, 384. köt. Az 1545 és 1566-iki Vectigal pl. ezeket az üvegneműeket sorolja fel: de una ladula vitri christalini, de una arca orbium vitreorum pro fenestris, de una ladula vitri simplicis, de mille vitris fenestrarum ..... stb.

[2]) Közös p. ü. lt. Österreich, fasc. 17735. Wiener Handwerker 1500—1700. Ezek közt egyetlen üveges, üveggyártó vagy ablaküvegcsináló sem szerepel. Csak a XVIII-ik században akadnak ilyenek is.

[3]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14491. Pálffy az udv. kamarához, 1635. jul. 18.

[4]) U. o. fasc. 15379. 15380. és 15381. Münz- und Bergwesen.

[5]) U. o. Hung. fasc. 14491. 1635.

Digitized by Google

s Pálffynak két üvegesmestert is sikerült szereznie. Azonban a mint a bánya-kamarán és az udvari kamarán a dolgot megtudták, minden követ megmozdítottak, hogy az épülőfélben lévő üveghuta a munkát meg ne kezdhesse. Bár Pálffy üveghutája az újbányai királyi hutától húsz mérföldnyi távolságra esett, ráfogták, hogy nagy kárt fog a kincstárnak okozni.[1]) »Periculum in mora — írja a kamara — módot kell találni, hogy az építkezést valahogy megakadályozhassuk.« [2]) Ilyen módot azonban nem igen találhattak. Ezért tehát az udvari kamara 1635 jul. 11-én figyelmeztette Pálffyt, hogy nincs joga üveghutát építeni. »Reméljük — írja az udvari kamara — hogy a megkezdett építkezést önkényt és erőszak nélkül is azonnal abbanhagyatja.«

Az udvari kamarának ezen határtalan insolentiája még Pálffyt is kihozta a sodrából. Most már csak azért is siettette az építkezést. E mellett jul. 18-án az udvari kamarának megírta, hogy a magyar törvényekben való járatlanságának adja jelét, mikor tőle ilyesmit követel. A saját birtokán azt teszi, a mi neki tetszik. Ha akarja, kereskedést is űzhet épülő üveghutája termékeivel; de ő nem üzérkedés czéljából, hanem a saját gyönyörködtetésére építtette a hutát [3]) és eszében sincs, hogy azt most a kamara kívánságára bezárassa.

Ugyanezen időtájt más üveghutákról is találunk feljegyzéseket. A XVII-ik század elején — úgy látszik — már a munkácsi uradalomban is volt üvegcsűr, mivel az összeírások a tárházakban nagyobb számmal említenek üvegkarikákat.[4]) Bizonyos, hogy Porumbákon is jó régen volt üvegcsűr. Az 1637 évi összeírásban ugyanis ezt olvassuk: »Porumbákon vagyon egy *üvegcsűr*, kit most kezdettek építeni az régi helyett.«[5]) A fogarasi uradalomban a porumbákin kívűl 1637-ben még egy üvegcsűr volt; a kettőben együtt tizenegy *iveges* dolgozott.[6]) A következő évben (1638) a porumbáki üvegcsűr termékei között 14,600 *üvegtányér* (ablaküveg) említtetik.[7]) Egy

[1]) U. o. 1635. jul. 3. Buchhalters und Raiträth-Bericht über des Königsbergerischen Glasmaisters Anbringen, die Einstellung des Herrn Palffy fürhabenden und unter seinem Gebiet liegenden Glashüttens-Gebeu betreff.

[2]) U. o. Wie und was gestalt dem Herrn Palffy die Erpauung der neuen Glashütten inhibirt werden möchte.

[3]) Cum in liberis et haereditariis bonis meis libertate et constitutionibus regni id permittentibus, non quidem alicuius publici quaestus gratia — quod etiam liceret — sed dumtaxat pro usibus aedificiorum meorum et pro delectatione officinam talem erigere ceperim. (U. o. fasc. 14491. 1635. jul. 18.)

[4]) Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 18. nr. 30. 1627. Pl. ablakban való iveg karika 1210 stb.

[5]) U. o. fasc. 14. nr. 42. Fogaras, 1637.

[6]) U. o.

[7]) U. o. fasc. 68. nr. 41. Porumbák, 1638.

Digitized by Google

későbbi (1649) összeírás azonban már részletesen szól az üveghutáról. Mivel — tudtunkkal — ez a legelső e nemű magyar nyelvű emlék, szószerint adjuk itt: »*Üvegcsűr.* Az udvarházhoz való üvegcsűr előtt egy új ház építtetett. Az pitvara deszkából csinált. Az ház fenyőboronából csinált, belől tapaszos, kívűl nem. Az útról az pitvarba nyílik egy ajtó, vas-sarkas, pántos. Az pitvarból az házban ismét egy ajtó vas-sarkas, pántos, ablaka három üveges, egy asztal, két padszék, egy mesterséghez tartozó kerék, egy paraszt kemencze. Az üvegcsűrre nyílik nagy kapu fenyűdeszkából csinált. Az *csűrházra* az udvarról nyílik három ajtó fakó, fedezeti sindelyes, oldala boronából. Sem bent, sem künt nem tapaszos. Benne vagyon deszkából csinált kamara, annak ajtaja fakó, benne is még vagyon *fa-aszaló kemencze.* Vagyon benne *aranyválasztó kemencze*, az közepin kemencze, kiben mielnek. Vagyon három részből csinált forma, egy vasvilla, vagyon hét *pontir*, vagyon öt *vas-síp*, vagyon *barsila* nyolcz, két lapát szerszámokhoz való, három vas, két-ágú, kin az mesterek az *üvegcsőket* forgatják; egy fán egy kis ülü; három kővágó csákány, *üveg-czifrázó*, ráspoly, forma, egy *szénvonó vasrúd*, két vas rúd, melyekkel az vas-fazokakat emelgetik az tűzben, egy szigony formára vasrúd, egy *frisa* (?) *merítő vaskalán*, egy vékony vasrúd. *üvegvessző* s *olvasztó*, melylyel *czifráznak*, vas lapát. Az *üvegszárasztó-kemencze* száján kétfelől vas ajtócska, fából csinált huszonkét *palaczkforma*, kőből csinált palaczkforma tizenkilencz, két föld-fazék. Az *üveges* házában vagyon két *vas harapófogó*, egy vas kalán, egy kerékforgató, két *téglázó vas forma*, *sutu-igazító vasak.*« Az összeírásból megtudjuk azt is, mi mindent készítettek az üvegcsűrben.[1]) Volt ugyanis készen: *vásári üveg* 4780, *általkátó üveg* 2980, *üvegtányér* 7900, *aranyváltani való üveg* 80, *mécsnek való üveg* 60. Az első három fajta üveg ablaküveg volt.

Murány XVII-ik századi összeírásai is több ezer különféle üvegtányért említenek,[2]) tehát bizonyos, hogy üvegcsűr ott is volt, de erről sem tudjuk megállapítani, mikor épült. Igy vagyunk a fogarasival is, melyet az 1632 évi összeírás említ először, mondván: »vagyon *ivegcsűr* hozzátartozó készségével.«[3]) Egy későbbi (1637) összeírás szerint e csűrben három üveges-mester dolgozott.[4]) A makoviczai uradalom üveghutája is igen régi lehetett; sajnos, alapítása idejét fel nem jegyezték. Csak az 1641 évi összeírás említi, hogy a régi helyett újat építettek. »Az *ivegcsűr* (iwegh chwr) avagy *huta*

[1]) U. o. fasc. 78. nr. 36. Porumbák, 1649.
[2]) U. o. fasc. 25. nr. 5. 1663. Az *officina vitraria*-t is megemlíti, továbbá 5950 ablaküveget.
[3]) U. o. fasc. 14. nr. 38. Fogaras, 1632.
[4]) U. o. nr. 42.

Digitized by Google

— mondja az összeírás — újonan erigáltatott. Ennek oldalai boronafa, az födele dirib-darab fenyődeszkából faszeggel sendelyezett, három kemencze benne. Ez huta köz az urakkal. Az szerszámok az *hutásoké* (t. i. üvegeseké), árendát adnak tűle ... Vagyon egy lakóház pitvarostúl, oldalkamarástúl, az *iveges legények* laknak benne.« Az összeírás azt is megemlíti, hogy a tárházban volt *paraszt ivegtányérok ablakokhoz valók* 600, *kristály ivegkarika* 500.[1]) A későbbi összeírások — habár csak röviden — erről a hutáról szintén megemlékeznek. Igy pl. az 1671 évi összeírás is szól az *ivegcsűr* avagy *huta* állapotáról.[2])

A Rákócziak regéczi üveghutájáról eddig nem tudjuk, hogy mikor alapították. 1698-ban II. Rákóczi Ferencz bizonyos Hutnik Tamás nevű *hutást* helyezett belé, a ki *öreg kristályos karikákat* (ablaküveget), *paraszt karikákat*, poharakat és *sótos üveg palaczkokat* készített ottan.[3])

A hutáinkról avagy üvegcsűreinkről eddig közölt adatokból világosan látszik, hogy a XVI. és XVII. században legnagyobbrészt ablaküveg előállításával foglalkoztak. Ezenkívűl azonban *virágviznek való* palaczkokat és *kotyogós* üvegeket is kellett készíteniök. Ilyen virágvizes és kotyogós üvegeket ugyanis minden magyar házban találunk, s mivel egyetlen vámtarifában sem fordúlnak elő, bizonyos, hogy itthon készűltek. E feltevést támogatja Makovicza 1641 évi összeírása is, mely az ottani üvegcsűr termékei között *ivegh poharakat, víznek való* és *kotyogós ivegeket* mixtim ötszázat említ.[4])

A XVII-ik század végén, mikor az üvegedények használata a magyar háztartásban is kezd lábrakapni, üvegcsűreink mindig nagyobb és nagyobb mennyiségben gyártanak üvegedényeket. Mind ezeket, mind a különféle ablaküvegeket időrendben mutatjuk be.

Lássuk először is, milyenek voltak a magyar kastélyok és udvarházak ablakai a XVI. és XVII. században.

Mivel az üvegnek használata a mondott időben általános még nem volt, tehát találkozunk mindazon anyaggal, a mivel az üveget helyettesítették. A magyar kastélyok, udvarházak és házak ablakai a mondott időben tehát többfélék voltak. Leggyakrabban találkozunk az úgynevezett *puszta* (azaz üres) ablakkal. Radnót 1658 évi és Szilágycseh 1682 évi összeírása pl. több ilyet említ.[5]) A szegény

[1]) U. o. fasc. 21. nr. 6. Makovicza, 1641.
[2]) U. o. fasc. 21. nr. 8. Makovicza, 1671.
[3]) M. Gazdaságtört. Szemle, 1900.
[4]) Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 21. nr. 6. Egyik 1684 évi összeírás (fasc. 68. nr. 59.) említ tömpe poharat, üveg urinált, hosszu nyakú kotyogós üveget, széles szájú sótos üveget és sótos kristály-palaczkot.
[5]) Közös p. ü. lt. fasc. 15483. és 15431. »Öveg nélkül való puszta ablakráma tokostúl« ..... stb. Szoboticza 1670 évi összeírása (Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 78. nr. 42.) egész csomó puszta ablakot sorol

Digitized by Google

emberek házán és a majorépületeken gyakori a *sövényből font* [1]) meg a *zsúppal kötött* ablak.[2]) Igen közönségesek — főleg a XVI-ik század első felében — a *papirosos*,[3]) *papiros-lantornás*,[4]) *lantornás* [5]) és *hólyagos* ablakok.[6]) Nagyon elterjedt volt a *deszkás* vagy *deszkatáblás* ablak is. Az üveget ezeken a deszkatáblák pótolták. Ha a deszkatábla kezdetleges volt, *paraszt* táblának mondották.[7]) Regécz 1678 évi összeírásában ezt írják: »fatáblákból álló ablakai vas-sarkasak, hevederesek.« [8]) Makovicza 1634 évi és későbbi összeírásai is emlegetik a deszkás ablakokat.[9]) A deszka helyett olykor zsindelyt is alkalmaztak az ablakokra.[10])

Az üvegablakok többfélék voltak. Tudjuk, hogy a XVI. és XVII. században az u. n. *tányér-karikákból* vagy *üveg-tányérokból* készítették az ablakokat. Ezek rendesen kerekek, néha pedig hatszegletűek voltak. A tányér-karikák vagy közönséges (zöld) üvegből, vagy pedig kristály (fehér, átlátszó) üvegből készültek; az elsőket *paraszt*, az utóbbiakat *kristály* karikáknak vagy tányéroknak nevezték. A kristálytányér szón tehát mindég ablaküveget kell értenünk, nem pedig tányért (teller), mint a hogy az Oklevél-Szótárban találjuk.[11]) Latinúl az összes conscriptiók *orbiculi fenestrales* vagy *circuli fenestrales* néven nevezik a tányérkarikákat; ehez néha még a *kristály* szót is odaírják. Mivel a tányérkarikák kicsinyek voltak, egy-egy ablakra néha száznál is több kellett.[12]) Az összeillesztés vagy fa, vagy ón. vagy ólom segítségével történt. Fogaras egyik összeírásában szerepel a *tányérfoglaló ón drót* is.[13]) Az összeírások mindég megemlékeznek az

fel. Makovicza 1684 évi összeírása (u. o. fasc. 21. nr. 15.) írja: »mindkét ablakban két öreg *puszta ráma*, egy *puszta fiókjával*.«

[1]) Tapaszos, vagy a nélkül való. A XVI-ik században a szigetiek tudtak a Dunántúl legjobb sövény-ablakokat készíteni. Regécz 1626 évi összeírása (Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 66. nr. 31.) írja: »sövényből font jó tapaszos ablakjain vasrostélyok vagynak.«

[2]) Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 104. Alsó-Redmecz, 1664.

[3]) Közös p. ü. lt. fasc. 15483. Szilágycseh, 1682. Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 78. nr. 44. Kapuvár, 1669.

[4]) U. o. fasc. 76.

[5]) Közös p. ü. lt. fasc. 15483. Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 14. nr. 50. Fogaras, 1656.

[6]) U. o. fasc. 12. Kapu, 1608—1660.

[7]) U. o. fasc. 78. nr. 44. Kapu, 1669.

[8]) U. o. fasc. 39. nr. 24.

[9]) U. o. fasc. 21. nr. 3. és nr. 15.

[10]) U. o. fasc. 21. nr. 3.

[11]) Az Oklevél-Szótár a M. Gazdaságtört. Szemléből közöl egy adatot a *kristály-tányér* szóra. Véletlenül ez az egy is ablaküveget jelent.

[12]) Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 21. nr. 3. Makovicza összeírása mondja például 1634-ben: »felszélről hasonló öreg üvegablak egy, melyet az jégeső vert vala be, vagyon ép üvegtányér benne 79. — Üvegablak. húsz üvegtányér benne« ..... stb.

[13]) U. o. fasc. 14 nr. 50. 1656.

Digitized by Google

összeillesztés módjáról is. Szilágycseh 1682 évi összeírásában pl. ezt olvassuk: »*Fában foglalt* paraszt üveg öreg ablaka négy, ötödik kicsiny, mindenik jó vasas rámájával, rámatokjával, mindenik ablak kívül kétfelé nyiló, táblás, vas-sarkas, bejáró horgával együtt.« [1] Fogaras 1656 évi összeírásában az ónnal összefoglalt ablakról meg ez áll: »Négy táblából álló, vas-sarkon, pánton forgó, táblás, vaskarikáival, fordítójával, tokos rámáival, hat szegre csinált, általlátó (azaz kristály) üveg tányérival, ón közé foglalt.«[2] Makovicza 1641 évi összeírása az ólommal való összefoglalásra is nyujt adatokat.[3]

Mind a paraszt-, mind a kristály-tányérokból vagy karikákból álló ablakokról tömérdek feljegyzés maradt ránk. Álljon itt e nehány adat: Keresztúron 1597-ben a többi között volt két ablak, két *nyitótábla* (nito tabla) és nyolcz üveg híjával; öreg ablak egy nyitótábla híjával, azonkívül 29 üveg híjával.[4] — Munkács várában 1627-ben szerepel három új kristály üvegablak, öreg kristály ablak 2, kristályos üvegablak 2, öreg rostélyos kristály üvegablak.[5] — Makoviczán 1634-ben öreg üvegablakot említenek ötven karika híjával.[6] Ugyanott 1641-ben *paraszt üvegtányért* ablakhoz valót hatszázat, *kristály üvegkarikát* ötszázötvenet említenek; azonkívül kristály üvegablakot, melyen az úr és az asszony ő Nagyságoknak címere vagyon.[7] — Bükösön 1655-ben írják, hogy a kastély ablakai *tányérosak*, az egyiknek három üvegtányér híjával.[8] — Csetneken 1662-ben a többi között volt *paraszt üveges ablak*, mindenik négy-*fiókos*, két üvegkarika híjával.[9] — Fogarason 1656-ban a sokféle ablak-leírás között ezeket is olvashatjuk: »egy *fiók tábla üveg ablak* három üvegtányér híjával; az vár piaczára szolgáló két ablak hat-hat táblából álló, vas-sarkas, pántos, vasvesszős, karikás, fordítós, tokos, rámás üvegablak; vagyon kivágva egy ablak, vas-sarkokon forgó, két fordítójával, három kinyító vaskarikáival, egy fiók-ablakával; egyik ablak puszta, üvegablak nélkül, rámatokja megvagyon; az utczára szolgáló két ablaka vasvesszős, fordítós, rámatokjaival együtt; ablaka *toló-ablak*, tábláival együtt; ablakoknak faragott *kőmelléki*, faragott *kőkeresztei*, felső és alsó *küszöbkövei* megvannak; ezen abla-

---

[1]) Közös p. ü. lt. fasc. 15483. Siebenbürgen. Original Urbar Szilagy-Cseh, 1682. Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 21. n. 3. Makovicza, 1634.

[2]) Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 14. nr. 50. Makovicza 1671 évi összeírása mondja: »ónba foglalt, hatszegre metszett kristályüveges.«

[3]) U. o. fasc. 21. nr. 6. »Öt tábla ivegráma ólomban foglalt.«

[4]) U. o. fasc. 101. nr. 3.

[5]) U. o. fasc. 18. nr. 30.

[6]) U. o. fasc. 21. nr. 3.

[7]) U. o. fasc. 21. nr. 6.

[8]) U. o. fasc. 29. nr. 10.

[9]) U. o. fasc. 3. nr. 26.

Digitized by Google

koknak faragott *ablak-kőmellékei* közepiben egy faragott kőoszlop.« [1] Regécz várában 1678-ban az ablakokról a többi között ezt írják: »négy ablakjai, melyeknek egyikén vas-rostély, a hármán egy-egy *tollas vas*, két ablakja lévén mindenikében tollas vas 2, ablakra való vasdrótos hállók négy, ablaka három, melyeknek egyike új, öreg vasrámás lévén, kristály üveges, öreg vasrostély rajta, kétfelé nyíló, négy darabból álló, vas-sarkas, hevederes, a táblák reteszkéivel együtt; paraszt üvegű ablaka egy, öreg; egy kis üvegablak *paraszt karikás.*« [2] — A szobotiszi kastélyban 1670-ben két ablakot említenek 15 kristályüveg híjával.[3] — Szomolnok összeírásában *tányérkarikák* szerepelnek.[4] — Szilágycseh 1682 évi összeírása paraszt üvegablakokat,[5] Makovicza 1684 évi összeírása meg paraszt karikákból álló ablakokat és ónba foglalt kristály ablakokat sorol fel.[6] Az utóbbi helyen az összeírások 1690-ig *metszett kristály-üveges* ablakokat, címeres kristály-tányérokat (az ablakokban) is említenek. A címeres kristály-tányérok Lorántffy Zsuzsánna címerével 1627-ben készültek.[7]

Az eddig említett ablakok mind üveg-karikások vagy üvegtányérosak voltak. A XVII-ik században azonban már olyan ablakaink is akadnak, melyekben a karikákat üvegtáblák helyettesítették. Műveltségtörténeti műveink szerint az első üvegtáblát Haller János hozta Bécsből 1685-ben Magyarországba. Mivel ilyet nálunk — írják — akkor még nem láttak, nagyon megcsodálták azt. Ez az állítás a régi összeírások adataival merőben ellenkezik. Az utóbbiak szerint ugyanis már félszázaddal előbb ismerték nálunk az üvegtáblákat.[8] Makovicza 1634 évi összeírásában pl. szerepel két *tábla-üvegablak* és két tábla, fában foglalt, förödő házra való üvegablak.[9] Ugyanott az 1641 évi összeírásban ezt olvassuk: »öt tábla iveg ráma, három ivegablak nagy táblás, ólombancsinált.«[10] Nádasdy Ferencz javainak 1669 évi összeírása is sok üvegtáblás ablakot említ; így pl. »három ablakra való öveges tábla, kettős ablak nyolcz öveges táblákkal.« [11]

---

[1]) U. o. fasc. 14. nr. 50.
[2]) U. o. fasc. 39. nr. 24.
[3]) U. o. fasc. 78. nr. 42. Továbbá Keczer javai közt 1670-ben: fenestrae cristallinae, in quibus fenestris orbes vitrei fracti sunt 6. U. o. fasc. 14. nr. 60.
[4]) U. o. fasc. 78. nr. 32. és fasc. 78. nr. 34.
[5]) Közös p. ü. lt. fasc. 15483.
[6]) Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 21. nr. 15.
[7]) U. o. fasc. 21. nr. 20. 1690.
[8]) Pedig azt is tekintetbe kell vennünk, hogy az ilyen üvegtáblák az ablakokba nem abban az évben kerültek, a mikor az összeírások készültek.
[9]) U. o. fasc. 21. nr. 3.
[10]) U. o. fasc. 21. nr. 6.
[11]) Közös p. ü. lt. fasc. 15431.

Digitized by Google

Voltak olyan üvegablakok is, a melyekben az üvegtáblát üvegtányérokkal vették körül. Fogaras 1656 évi összeírása pl. olyan ablakot is említ, a mely »másfél üvegtábla és két üvegtányér híjával« volt. Ugyanott olvassuk az ablakokról: »mindenik négy-négy ivegtáblákból álló, három ivegtányér híjával; az utczára szolgáló két ablaka vasvesszős, fordítós, rámatokjaival együtt, három alsó üvegtábla s egy felső üvegtányér híjával vagyon.« [1])

Az ablakokat kívűl vas- és réz-vesszőből font rostélylyal, bevonó fatáblákkal, keresztvasakkal védelmezték. A rostélyt vashálónak is mondották.[2]) Az ablakokon kívűl alkalmazott zsalu nálunk a XVII-ik század közepén már közönséges volt. Porumbák 1649 évi összeírása pl. ezt mondja: »négy-négy táblából álló üvegablak, mindenik jók, újak, vasasok annak módja szerint, *kívül sendelyből csinált rostély* rajta, négy szál vasvessző az ketteinek keresztiben általvonva.« [3]) Csetnek 1683 évi összeírásában is megemlíttetik »az *ablakon kívül való zöld farostély*.« [4])

Az ablakokon belűl a függönyt, avagy mint akkor mondták, a *firhangot* csak a század utolsó évtizedeiben kezdik használni.[5]) Azelőtt az ablakokat rendesen posztóval vagy szövettel fedték be.[6])

A régi összeírások a házak közönséges ablakain kívűl megemlítik még a *nigyázó* ablakot,[7]) a *vak* ablakokat,[8]) a *toló* ablakot,[9]) a *lélegző* ablakot,[10]) a *szénafelhányó* ablakokat,[11]) *kraitás* ablakot,[12]) *lövőlyukforma* ablakhelyet,[13]) *kinéző* ablakot,[14]) *ajtón lévő* ablakot [15]) stb.

---

[1]) Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 14. nr. 50.

[2]) U. o. fasc. 15. 1665. Nádasdy javak: ablakai *vashállósok*. — Fasc. 78. nr. 21. 1708-ban a Rákóczi javakról írják: »fenestra vitrea in ligna, fenestrae cancellatae« ... stb. — Makoviczáról írják 1684-ben: »az hatazen ablakoknak *vasdrótos*, az többi a nélkül való, leeresztő, vaspántos.« U. o. fasc. 21. nr. 15.

[3]) U. o. fasc. 78. nr. 36.

[4]) U. o. fasc. 3. nr. 32.

[5]) U. o. fasc. 78. nr. 18. Patak és Regécz 1685. »Unum *firhang* cerulei coloris ex capiczol.«

[6]) Közös p. ü. lt. fasc. 15432. 1671. Késmárki javak: *panni rubri pro fenestris*. U. o. fasc. 15431. 1669-ben: »egy zöld mazolán ablakra való« ... stb.

[7]) Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 14. nr. 50. 1656.

[8]) U. o.

[9]) U. o.

[10]) U. o. fasc. 29. nr. 10. 1655. Bükös: »ezen pinczének kőfalain vadnak lélegző apróezer ablakok.«

[11]) U. o. fasc. 148. 1684.

[12]) Közös p. ü. lt. fasc. 15431. 1669.

[13]) Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 3. nr. 32. 1683.

[14]) U. o. fasc. 39. nr. 24. Regécz, 1678.

[15]) U. o.

Digitized by Google

Az üvegnek felhasználása az ablakokon — mint látjuk — nagyon elterjedt volt. A hazai üveghuták termékeinek tehát jó keletük lehetett. A XVII-ik század utolsó évtizedeiben a magyar háztartásban már az üvegedények használata is elterjedt, s így üvegcsűreink az ilyen edények készítését is mind nagyobb és nagyobb arányokban űzték. Igaz ugyan, hogy a XVI-ik században még csak az egyszerűbb kivitelű edények készítésével foglalkoztak, de a drága cseh, nürnbergi és velenczei üveget úgyis csak leggazdagabb főuraink fizethették meg.[1]) A középosztály megelégedett az olcsóbb üvegneművel is, a mi nagyobbrészt itthon készült. A XVII-ik század közepén a hazai üvegcsűrökben még nem igen sokféle üvegedényt készítettek. A virágvizeknek való üvegek, üveg poharak, kotyogós üvegek szerepelnek közönségesen mint hazai készítmények.[2]) Ezeken kívűl bányavárosainkban az aranyválasztásnál említik még a *választó* üveget, *sisak* üveget, *poncz-* vagy *puncz*-üveget és a *mezítelen választó* üveget.[3])

A XVIII-ik század elején, a békés idők visszatérésével, a termelésben a magyar üvegcsűrök is nagyobb változatosságot mutatnak. Az üvegedények használata általános kezd lenni, s így nemcsak mennyiségre, de változatosságra nézve is nagy a haladás mindenütt.

Tekintsük példáúl a száldobágyi üveghutát, a melyről legtöbb irott emlék maradt reánk. Ezt a derék üveghutát — valószinűleg egy régebbinek a helyén — 1722-ben építették. Üvegeseket vagyis hutásokat a tulajdonos, gr. Károlyi Sándor generális külföldről hozatott ugyan, de a huta vezetését magyar emberre, Farkas Istvánra bízta. Az idegen mestereknek kötelességök volt a vidékieket oktatniok és az üvegcsinálás titkaiba bevezetniök. Nehány év alatt ily módon magyar mesterek is lettek, sőt az idegenek is megmagyarosodtak.[4]) Az üveghutában rendesen hat mester, egy *smelczer*, egy *fluszfőző*, két *süllér*, egy *üvegkötő* és négy *inas* dolgozott. A huta élén álló Farkas István részére adott utasítás azt mondja, hogy »az *hutás*-mesterrel annuatim alkudtak meg.« Az edények készítését illetőleg Károlyi azt ajánlja, hogy »az minemű edények és eszközök kedvesebbek, olyanokat csináltasson; mivel az ujság közönségesen szokta az

[1]) Közös p. ü. lt. fasc. 15483. Fogaras. Apafi fejedelem hagyatékában ilyen üvegneműek szerepelnek: vitrum bohemicum, vitrum bohemicum figuratum, flascones vitrei cum ornamentis circa orificia argenteis, lagenula vitrea bohemica, cantharus vitreus colore rubro perfusus, speculum turcicum quadriangulare, instrumentum vitrarii ex chalybe cum rotis et requisitis. Ezenkivűl tokokban üvegpoharak és palaczkok.

[2]) Orsz. Ltár: Urb. et Conscr. fasc. 21. nr. 6. 1641. és fasc. 21. nr. 8. 1671. — U. o. fasc. 68. nr. 59 Makovicza, 1684.

[3]) U. o. fasc. 111. Nagybánya, 1664.

[4]) Magyar leveleik szép számmal találhatók a Károlyi nemzetség levéltárában.

Digitized by Google

emberek szemeit hizlalni, újabb-újabb formákat is igyekezzék csináltatni. Az üvegkarikák, seres poharak és az lábosok, úgy az pinczetokokban való palaczkok legkedvesebbek, tehát azokat igyekezzék legbővebben csináltatni... Ablaküveg táblákhoz értő legényt szerezzen. Törekedjék több ficzkót is befogni és az tanulásban belekapatni.«[1]) Az utasítás továbbá meghagyja, hogy mennyi *salánki agyagot*, hamut, *fluszt* szereztessen. »Mikor legtöbb *kristálymatéria* leszen — mondja az utasítás — három vagy négy *függő lámpást*, hat s kilencz, legfeljebb tizenkét gyertyára valót tiszta fejéren csináltasson Kigyelmed... rubint-szín festő czüküt (?) s egyebeket csinálhat, de én azt inkább szeretem talpas poharaknak az lábán való gombjában. Próbálja meg kroat mázból is pinczetokban való palaczkokat csináltatni.... rubint-szín és viola-szín poharakat is csináltasson.«

Az üveghuta munkája iránt Károlyi annyira érdeklődött, hogy még ő maga is készített rajzokat.[2]) Ennek az érdeklődésnek köszönhető, hogy igen sok jelentést és kimutatást küldöttek neki a hutáról. Farkas Istvánnak 1725-ben felküldött számadása [3]) sok becses adatot nyujt e huta munkájáról. Ez évben már hazai mesterek is dolgoztak ott.[4]) Volt külön kláris-csináló, flusz-főző, agyag-törő, dojnicza-csináló, hamut-égető, azután üveges tanuló, süllér, sérer (sirer is), üvegkötő asszonyok. A kiadások rovatában ilyenek szerepelnek: agyagválasztásért, dojnicza csinálásért, fogó nádlásáért, pácza-vas csinálásért, rúdnak köpöjeért, faforma csinálásért, pácza-vas nádlásáért, téglázó karikákért, dojnicza-deszkáért, dojnicza-asztalért, stompok lapoczkázásáért, üvegmetszéshez rézkarikáért, sip-toldásért, téglázó karikáért, sima karaffináért stb.

A száldobágyi hutában már felállításakor a legnehezebb és legfinomabb üvegneműeket is igen jól csinálták. Innen van, hogy 1725-ben már a főurak is seregesen tesznek ott megrendeléseket.[5]) Ismeretes a száldobágyi üveg Erdélyben is.[6]) Vidéki városok üvegesei is tesznek megrendeléseket. Igy pl. Helbenstrait János váradi üveges 1725 nov. 28-án vörös vagy kék *szinoros* talpas poharakat, *huszas*

[1]) Károlyi-lt. Instructio pro egregio Stephano Farkas.

[2]) U. o. 1725. nov. 4-én írja: »az üvegtábla csinálás el ne múljék. egy tuczat *csontmázból való* poharakat csináltasson az levélben föltett rajz szerint.«

[3]) U. o. 1725. ápr. 7. Száldobágyi hutáról Farkas István számadása. Okt. 1-ről is van külön számadás.

[4]) Kochanovszky Bálint, Herenkay Boldizsár, Ruhacskó Sebestyén, Borhidi Sánta György és Csudi János stb.

[5]) U. o. a megrendelő levelek, köztük Teleki János és Sinzendorf gróf levelei.

[6]) U. o. Hallerné pl. 1725. nov. 10-én 300 nagy karikát, ámpolnákat, igen nagy üvegkarikákat, lábas poharakat karafinástúl, és üveg gombokat visz Erdélybe »mustrára.«

Digitized by Google

pohárt, avagy az mint *huta-módra* nevezik, *zwanziger*-t rendel.[1]) Szálakon viszik az üveget a Tiszán s rövid idő alatt eljut a magyar üveg Belgrádba is. Hogy itt nagyobb tért nem hódíthatott, az az udvari kamara kereskedelmi politikájának a következménye. A balkáni tartományokat ugyanis nagy anyagi áldozattal az ausztriai üvegtermékekkel árasztották el, s az udvari kamarának volt rá gondja, hogy másunnét, főleg Magyarországból, üveg oda ne jusson.

A mi a száldobágyi hutában termelt üvegneműeket illeti, azokról pontos és részletes adatokkal szolgálhatunk bármely évből. Az 1726 évben pl. »a hutának kioltásáig, mely idő teszen negyven hetet«, az üvegedényeken kívül készítettek ott *tripla szalin* (a legfinomabb üveg) karikát 1640-et, *zöld* karikát 25990-et, *apró karikácskát* 39450-et, *kristály*- és *csont*-karikát 557-et, zöld üveg-kötést 5668-at, klárisokat 514,000-et.[2]) Elfogyott 271 öl *millérfa*, 229 véka üveghamu, 210 véka flusz-hamu. Újonan csináltak fa-szárasztó és dojnicza-égető kemenczéket, megsulykozták a stompnyilakat, a flusz-főzetéshez gátat csináltak, kláris-csináló vesszőket vettek. A felhasznált agyag Homoródról való volt.[3])

A hutában csinált üvegedényekről egy másik jelentés ad felvilágosítást.[4]) Az ablaküvegeken kívül pl. 1772-ben a tárházban voltak zöld üvegek: pálinkának való orsó-üveg, fél icczés botella, füles pohár, polturás pálinkás üveg, mogyorós üveg, fertályos üveg, zöld pohár, kancsó, körtvély-üveg, béka-üveg, méhseres fekete üveg, üveg-lopó, üveg-hordócska, fekete botella 1—2 icczés, apothekáriusnak való üveg, körtős magos pohár, sárkányfejű pohár, mezei lámpás, golyóbisos vexir glosz (tréfás pohár), szentelt víznek való üveg, gyertyatartó, csengetős karaffina, lapos boros korsó, födeles kancsó, födeles pohár, tekenős pohár, békás pohár, sótartó, hosszu-nyakú botella, lapos boros kancsó, fötyölő pohár, ámpolna, karaffina, rosolis pohár, köpöl, föles poharacska, kotyogós. Ezután következnek a kristály-üvegek (168), majd a csont-üvegek, azután a szalin-üvegek és végül 309,000 kláris. A csont-üvegek közt voltak fejér palaczkok, tányérok, csont-kancsók, kupácskák, czukor-saffén stb. A klárisok közt volt fekete, kék, sárga, fehér és veres. Akadt a kész üvegedények között *függő kristály lámpás* is.

Mivel ez a kimutatás csak azokat a tárgyakat sorolja fel, a melyek épen akkor készen voltak, világos, hogy a száldobágyi meste-

[1]) U. o.

[2]) U. o. Száldobágyi huta jövedelmeiről, úgymint üvegekről, pénzről és egyéb naturálékról való számadás. Az első hutás avagy üvegesmester ekkor Gróf János volt.

[3]) A békasó helyben készült, mivel Száldobágy vidékén igen jó »békasónak való tiszta fehér köveket« találtak.

[4]) U. o. 1727. die 6 Jun. Száldobágyi eő Excellentiája hutájánál minemű üvegek találtatnak.

Digitized by Google

rek műveit nem mind említi meg. Ezeket tehát más számadásokban kell keresnünk, Farkas István maga jelenti 1726 decz. 30-án, hogy »az bányai minczházhoz (münzhaus) való üvegmunkát is Száldobágyon csinálják.« Ugyanez év márcz. 21-én Baktáról Krisztus koporsójához való 20 üveg-golyóbicsot rendelnek, mivel a régieket elrontották.[1]) 1726 okt. 1-én a Károlyi Sándornak küldött üvegedények között szerepelnek posta-sípok, csont-kupák, csont-kancsók, icczés palaczkok, ötös golyóbisos pohár, három-csivő kakaspohár, csont kék tányér, fehér csont-tányér, kötéses butella, kötéses zöld palaczk, kötéses lopók, hármas kristály palaczk, contignatiós credentia, lovas pohár stb.[2])

Ugyanez időben a száldobágyi huta számadásaiban előfordúl még: a talpas pohár, rosolyos lábas pohár, kisded karaffina, csont (üveg) serpenyő, csont-fazék, csont-tálacska, metszett billikom, reggeli italoknak való pinczetokbeli üveg palaczkok, rózsa-eczetnek való baba-forma üveg, asszonyembernek való metszett pohár, tekenős békaforma üveg, dugós kristály korsó, dupla és szimpla kotyogós, láncsos kupa, láncsos (lánczos ?) korsó, üveg kalamáris, olajos béka, olasz kotyogós, posta-sípos és rózsás pohár, vexel üveg.[3]) Az 1731 évi inventáriumban ezeken kivűl még a következő edények szerepelnek: templomba való üveg-kelyhek, oltárra való virágtartó kristály fincsia, kristály köpöly, kristály harang, vexil pohár, borbélynak való recipentek.[4]) Az 1734 évi kimutatás üveg salyagrák csinálásáról is szól;[5]) az 1735-iki meg oláh kelyheket patinástúl, erdélyi fertályosokat, czukor-haffért*) említ.[6])

Érdekes a hutának 1736 évi inventáriuma. Telve van idegen szavakkal, melyek jó része magyaros formában már közhasználatban volt. A hutában ez időben van: millér szárasztó kettős fakemencze, donyicza égető kemencze, matéria tisztító páczavas, auszheb kopel (gabel) vagyis fazekak kivitelire való vasvilla, flusz méréshez való mérő keresztvas, donyicza-faforma, vaspohárhordó villácska, mera

[1]) Károlyi-lt. Árva Károlyi Klára Farkas Istvánhoz: »Erdélyben — írja a többi között — az üvegkarikáknak és palaczkoknak vagyon jó divattya.« Ugyanez ügyben 1726 márcz 19-én írják: »Husvét már közeledvén, koporsó felállításához kivántatik vagy nyolcz öveg golyóbics és két pár gyertyatartó.«

[2]) U. o. »Méltóságos uraság számára mennyi számú üveg adatott.« 1726. okt. 1.—1727. nov. 1.

[3]) U. o. a száldobágyi huta számadásai és kimutatásai.

[4]) U. o. 1731. szept. 1. Száldobágyi inventárium.

[5]) U. o. Száldobágyi hutának extractusa 1734. jun. 30. Ebben a kimutatásban ilyen tételek is szerepelnek: »vettem egy sing vásznat dojniczák formájához, tőkevontató vas csikótót, bór-rostát hutához« stb.

*) Föntebb czukor-*saffén*-t ír t. munkatársunk; most már melyik a helyes: *saffén* vagy *haffér?*

[6]) U. o. Száldobágyi hutának inventatiója, 1735.

Digitized by Google

ejzen vagyis czifrázó vasacska, donyicza salánki, bélteki és mogyoródi agyagból, süllérnek vállú, mázsáló fatábla, üvegnek való polczdeszka, békasótörő stompmalom, stomp benne négy, békasó-szitálni való kád, tőkét vontató csikótó, feder-vaisz, paczl-schar, absneidschar.[1]) Egy másik (1738) inventáriumban a fentebbieken kívül még ezek az eszközök szerepelnek: flusz-fűsű, táblacsináló vasdarab, simító vaslapát, czifrázó vas, fluszvágó véső, sirmajczer, aufstraib sár, paczl sár, táblametsző asztal, szalamia üvegtábla, dojniczaforma csontüveg stb.[2])

Mint az eddigiekből láthatjuk, a száldobágyi huta a tükörön kívül minden olyan üvegneműt készített, a mi azon korban divatját járta. Nem csoda, hogy hamarosan híre kerekedett. Különben gróf Károlyi Sándor mindent megtett, hogy üveghutája a külföldi hutákkal a versenyt kiállhassa. Egyenes összeköttetésben állott a »császár materialistájával«, s a nyers anyagot, pl. a rubintot, melyet üvegekbe szoktanak bebocsátani, a császár üvegesénél, Sályi Andrásnál vásárolta,[3]) a kinek tanácsával is gyakran élt.

Nagy lévén a száldobágyi huta híre, a magyar főurak gyakran meglátogatták azt s gyönyörködtek az üvegesek munkájában. Olykor még az ifjuság is felkereste professoraival együtt az üveghutát. Igy pl. 1736-ban »a becsületes szatmári deákok« mentek oda *experientiae gratia*. A huta vezetőjének ez alkalommal meghagyta a Károlyiak főtisztje, hogy »az minemű játékos vagy hasznos edényeket kívánnak csináltatni (a deákok), az mesterekkel megcsináltasa.«[4])

A száldobágyi huta igazában azonban csak addig virágzott, míg Farkas István állott az élén. Ez a derék ember 1729-ben az engedetlen és czivakodó hutamestert rendreutasította. A hutás erre durva sértéssel felelt. Farkas István mint nemes ember hazament, »*párpuskáját* és pallosát kérte s ment reá párpuskával és egyéb fegyverrel.« Mikor a hutás házához ért, Farkas a maga keszkenőjét kétfelé szakasztván, a hutamesterhez küldé, megizenvén neki, hogy a párviadalnak meg kell lenni »vagy párpuskára vagy kardra.« A hutamester azonban nem fogadta el a kihívást, hanem házanépével fejszével rontott Farkas uramra s halálra sebezte őt.[5])

[1]) U. o. 1736. Száldobágyi inventárium. Ilyen inventárium 1734-ből is van: »Károlyi Ferencz urunk száldobágyi üveghutájában találtatott mindennemű requisitumok inventáriuma.« Ez utóbbiban előfordúl a szurkáló vas, agyagtörő vállyú, pintajzen, száraz malom hat stompra, forgó kereke bálványostól jó, dobkereke s nagy bálványa végein vascsapok, stompház, a stompoknak szivárványfeje jó.

[2]) U. o. Száldobágyi hutabéli inventárium, sub dato 1. sept. 1738.

[3]) U. o. »Nem az velenczei féle üveg rubintból — írja Károlyi — hanem csehországi féléből kell venni, annak fontját 2 frton adják.

[4]) U. o. Barta Pál levele, 1736.

[5]) Zolnai Gyula annak idején (Századok, 1906. 831. l.) azt vitatta, hogy az »egy gáz pár puska« alatt *Gázpár* puskát kell érteni. Ime itt a hiva-

Digitized by Google

Ez időtől (1729) kezdve a száldobágyi huta folytonosan hanyatlott.[1]) Az 1736 évben már a bérbeadás ügyében folyik az alku. Tekintettel a landorfejérvári kivitelre, a huta bevételét 9282 frtra tették, ebből 4000 frtot vettek tiszta haszonnak.

Ugy látszik, a száldobágyi huta ezután rövid idő alatt elpusztult. 1747-ben Károlyi Ferencz már az erdődi dominiumban épített új hutát. Ezen új hutához tartozott négy kemencze, hutaszín, méregkamara, matéria-kamara, hamu-kamara, fluszfőző-szín, benne négy katlan, négy üst és három kád.[2])

Az 1762 évben a Károlyiaknak a papbikói határban is volt üveghutájuk.[3]) Nem tudjuk, ez a papbikói huta egy volt-e a szelestei hutával? A későbbi években ugyanis a számadások csak az utóbbit emlegetik. Ez az üveghuta még 1777-ben is megvolt s épen ez évben 1777 frtot fordítottak renoválására. A huta termelésére világot vetnek a következő adatok: 1777-ben 3505 öl millérfa, 524 köböl üveghamu, 196 mázsa flusz, 112 köböl békasó és 8 szekér vádi agyag fogyott el a hutában.[4])

Már ezen adatok is mutatják, hogy a Károlyiak üveghutája ez időben jóval kevesebbet dolgozott, mint félszázaddal előbb. Úgy látszik, hogy ez években üvegneműt külföldre már egyáltalán nem szállítottak innen. Legalább a számadások nem szólnak róla. Nem is csoda, mivel Mária Terézia minden erejét arra fordította, hogy a nagy anyagi áldozattal megteremtett és fentartott ausztriai üvegipar számára szerezzen meg minden piaczot. Hogy ezen igyekezetében a magyar üvegipar érdekeire semmi tekintettel sem volt, azt mondanunk sem kell.[5]) Mária Terézia anyagi és erkölcsi támogatása az ausztriai üvegesek és tükörcsinálók számát annyira megszaporította, hogy pl. 1774-ben csupán Felső-Ausztriában nyolczvanhét olyan kiváltságos mester akadt, ki a saját műhelyében dolgozott.[6]) Ezekkel a magukra hagyatott, senkitől nem támogatott magyar mesterek nem versenyezhettek.

TAKÁTS SÁNDOR.

---

talosan felvett jegyzőkönyvben olvashatjuk akárhányszor a *párpuska* szót. Sőt u. o. ez a kifejezés is előfordúl: »párpisztolom ugyan vagyon.«

[1]) 1735-ben maga Károlyi írja: »Megfordulván ott, nem kevés kedvetlenséggel kelletett szemlélnem száldobágyi hutámnak majd utolsó pusztulásra jutását.« (Károlyi-lt.)

[2]) U. o. 1747. nov. 22.

[3]) U. o. »Az papbikói határban lévő hutámat bérbe adom az huta mellett megtelepedett új lakos emberekkel 1762—1767-ig évi 100 aranyért.«

[4]) U. o. Projecta aedificiorum, 1777.

[5]) Közös p. ü. lt. Nieder-Österreich, fasc. 5040. Az osztrák üvegesek részére adott kiváltságok és pátensek.

[6]) U. o. Verzaichnuss deren in ganzen Land Österreich etc. befindlichen Glasermeistern.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Az erdélyi református egyház története. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület állandó ig. tanácsának megbizásából írta *Pokoly József.* I—V. köt. Budapest, 1904—1905. Franklin-társ. kny. 8-r. VII, 314 l., 296, 2 l., 243 l., VIII, 359 l., VI, 263 l.

Kétfelé osztva jelent meg ez a nagyérdekű tárgygyal foglalkozó egyháztörténeti munka : külön az első három kötet az erdélyi ref. egyháznak külső történetét foglalva magában, és ismét külön az utolsó két kötet »az egyházi intézmények története« jelzéssel a belső történetet tartalmazva. Feltünő a külső és belső történetnek ez a teljes különválasztása. Az egyház belső élete oly szoros összefüggésben és kölcsönhatásban áll a külsővel, hogy elválaszthatatlannak tartom annak a történetét emezétől. Hiszen sokszor meg sem lehet határozni, hogy melyik mozzanat hova tartozik, és még többször nem lehet megérteni az egyiknek körébe tartozó eseményeket a másikra vonatkozók ismerete nélkül, mint a melyek nagyon gyakran a kulcsot adják amazoknak a megfejtéséhez. Véleményem szerint tehát párhuzamosan kellett volna tárgyalni az egész anyagot, nem pedig ennyire elkülönítve, mintegy függetlenné téve egymástól. Talán úgy is volt először, s csak valami rajta kívüli ok kényszerítette a szerzőt a szétosztásra. Onnan gondolom, mert úgy említi egy helyen a főconsistorium 1709-iki szervezetét, mintha már tárgyalt és ismert dolog volna (III. 68.), pedig egyáltalában nem szólott róla azelőtt. Különben egyéb összevisszaság is fordúl elő a műben. A kolozsvári piaczi templom stb. elfoglalását úgy tekinti, mint a melyből látták a reformátusok, hogy át kell adniok a gyulafehérvári collegiumot (III. 72—73.), s ki is vonultak belőle 1716 márczius (e könyvben február) 26-án; az a baj azonban, hogy csak 1716 márczius 30-án, tehát később történt a kolozsvári templomfoglalás, és így előlegesen nem lehetett okulására senkinek. A Mikes-féle pontokat pedig nem a magok helyén tárgyalja (III. 38. és köv. ll.), jóval később kellett volna szólni rólok. A Bethlen Gábor türelmességének illusztrá-

Digitized by Google

lására elmondottakat (II. 60.) megismétli hátrább is, részben ugyanazokkal a szavakkal. (II. 104.) Semmiképen sincs megfelelő helyen a II. köt. 145. lapján kezdődő két kikezdés sem, mert közvetlenül a 142. lap után kellene következnie; talán összehányódhatott a kézirat, de valamikor mégis csak észre kellett volna vennie a szerzőnek.

Ám ha nem is az én izlésemnek, de — a mint gondolom — nem is az oknyomozás törvényeinek megfelelő az anyag elrendezése, azért mégis tele lehet ez az öt kötet csupa igazsággal, vagy legalább is olyan egyéni nézetekkel, a melyek igazoltan és indokoltan állanak az olvasó előtt. Sajnos, ebben a tekintetben is igen sok kifogást tehetek e könyv ellen, habár kijelenthetem előre, hogy nyereségnek tartom a szakbeli irodalomra nézve. Nyereségnek, de csupán úgy, ha a kellő hozzáértéssel és folytonos kritika mellett olvashatja valaki, mert mást megvesztegethetnek téves vagy kétes állításai és ferde vagy ingadozó véleményei, s ennélfogva nemhogy gyarapítaná és tisztázná ismereteit, hanem gyakorta félszeg irányba tereli őket. Indokolásúl részletesen ki fogom fejteni, hogy mikben van kifogásom e munka ellen és mikben tér el a tényeken alapúló felfogásom a szerzőétől.

Mindjárt a protestantismus lényege felől egészen másképen gondolkozom. Pokoly »a protestantismus legfontosabb, sarkalatos *társadalmi* alapelvének« (I. 1.) tekinti a lelkiismereti szabadságot, másutt a protestáns szellem »eredményeinek« (I. 85.) mondja ugyanazt és az egyéniség elvét, holott az emberiségnek ez a végső elemzésben azonos két kincse nem kevesebb, mint a protestantismus szellemének egész lényege, tehát nem csupán a társadalomra, hanem magára a vallásra és egyházra nézve is alapelve; ha pedig alapelve, akkor azután nem is eredménye. Azonban nemcsak a protestantismusnak, hanem a keresztyénségnek lényegét is félreérti, midőn a Szentháromság tanában keresi azt (I. 185.); hiszen ma már odáig fejlődött a közfelfogás is, hogy nem császárokrendelte dogmákban, hanem a szeretet és igazság jézusi eszméiben találja azt meg. És miért vesztené el erkölcsi fundamentumát (II. 143.), a ki mellőzi a váltság tanát? Bizony valódi felekezeti történetírással állunk itt szemben, mely egyre keresi és minduntalan megtalálja az alkalmat, hogy csillogtassa orthodox kálvinistaságát, ütvén egyet-egyet a tőle eltérő felekezeteken. Kikapja a magáét különösen az unitarismus, de nem egyszer a katholicismus is, még pedig nem a higgadt református író pártatlanságra törekvő modorával, a mit az egyéni meggyőződés tiszteletben tartása mellett nem lehetne hibáztatni, hanem olyan modorban, mely egyik irányban még csak ellenszenvről, de a másik irányban már elkeseredett gyűlöletről tesz tanuságot. A katholicismus iránti

Digitized by Google

ellenszenve kitűnik pl. mikor csúfolódva beszéli egy jezsuitáról, hogy »abba is hagyta védekezését *a jámbor*« (II. 17.), vagy mikor egész cynismussal csak annyit lát a jezsuitákon hajduktól és kuruczoktól gyakorolt castrálásban, hogy »így könnyítették meg nekik a legnehezebb fogadalom megtartását« (II. 13.), vagy a mikor »holmi« katholikus könyveket említ (II. 109.) és az ultramontán lapok terminologiájának ellensúlyozásaúl »megtérésnek« mondja a Báthory Zsófia (II. 159—160.) és mások (III. 85.) reformátussá lételét; a mellett a »bűnbocsánat adó czédulkák« (IV. 255.) és a »bűnbocsánat árulása« (V. 113.) ugyancsak szerepelnek nála, holott mint képzett theologusnak tudnia kellene már, hogy más a bűnbocsánat és más az indulgentia (búcsu). Ez azonban mind csekélység ahoz képest, a hogy elbánik az unitarismussal, melyet majdnem szidalmakkal illet lépten-nyomon. Minden bizonyítás nélkül veti oda pl. egy helyen (I. 8.), hogy az unitárius egyház »inkább gyöngítette, mintsem erősítette a protestantismust és Erdélyt«, máshol meg »formátlan zagyvaléknak« és »kalandor eszméknek« mondja azt, a mi Blandrata agyában »kóválygott.« (I. 164.) Azután pedig ilyeneket mond róla: »az unitarismus nem érezte magát biztonságban, míg csak a keresztyénség fejlődésének mindennemű szálai el nem szaggattatnak«, — »szinlelt türelmességével, nagyhangú, kenetes, de üres frázisaival igyekezett port hinteni a község szemeibe«, —»a fejedelem teljesen az új irányzat hálójába jutott« (IV. 18.); máshol a templomi czivódásokra és egyéb botrányokra utalva így nyilatkozik: »már fellépésének első nyomai is mutatják későbbi fejlődésének útját, térfoglalása eszközeit és az eredményt is, melyet el fog érni.« (I. 189.) Pedig még ezekért a kezdetbeli botrányokért sem az unitarismust kell felelősségre vonni, mert sokkal hibásabbak voltak, a kik botrányokkal akarták elhallgattatni a mások jogosult véleményét, — sőt még a belőle származott szélsőségeket sem lehet neki róni fel, épen úgy, mint a hogy nem lehet a kalvinismusnak a belőle kivált unitarismust, sőt még talán a szombatosságot sem, pedig ez ugyanott vette fel a fonalat, a hol elhagyta a kalvinismus, mely a szerző szerint is »sokkal nagyobb súlyt fektet az ószövetségre, mint a lutheranismus« (II. 44.), a mitől csak egy lépés kellett az ószövetség túlbecsüléséig, és ez megtehető lett volna az unitarismus nélkül is.

Bizony elfogult történetírás ez! A felekezeti szellem nyilatkozik meg mindannyiszor, a mikor szóba kerül valami kalvini fő dogma. Valóságos prédikációba illő ömledezéssel szónokol a Szentháromság tanáról (I. 184.), támadást intéz a felvilágosodott zwinglianus úrvacsora-tan ellen (I. 106.) és ellentétesnek tartja a vallásossággal, míg a *transsubstantiatio* és az *ubiquitas* tanainak

Digitized by Google

a természetfölöttiség tekintetében semmit sem engedő kalvini úrvacsora-tant a magyar ember »józan vallásosságának« megfelelőként magasztalja (I. 121—122.), majd az egész kalvini hitrendszerről jelenti ki, hogy »a magyar nép geniusának (!) megfelelők voltak az eszméi.« (I. 164.) Ez azonban még megjárja, ha nem párosúl vele a már ismertetett elfogultság és a hivatalos egyházi felfogástól eltérő irányok elitélése, jogosulatlannak tartása. Pedig még ez utóbbi is megvan Pokolynál bő mértékben. Nála az új eszmék harczosaival szemben majdnem mindig a hatalom conservativ kezelőinek van igazságuk, kik »a magyar ref. egyház százéves hagyományait« vették védelmökbe. »Egy-két újítási viszketeg által gyötört theologus« (II. 205.) volt szerinte a presbyterianismusnak utoljára is érvényre jutott eszméiért harczolók csapatja s »rengeteg arrogantiát és álszenteskedést magán hordó pietistikus törekvések vezették őket reform-vágyaikban« (IV. 182.); pedig csak annyit tettek e túlerős itélet előidézésére, hogy bírálat alá vették a hatalmon levők működését és különbre igyekeztek a meglevő állapotnál. Ezért a törekvésökért Pokoly szerint »az egyenetlenséget, a viszályt, az egyház eltévelyedését a presbyterianusoknak lehet betudni, kik a jól működő régi rendet kiforratlan eszmék kedvéért válságos időkben megbolygatták.« (II. 252.) Beszél »nyegle túlzásaikról« és véleményök »erőszakolásáról« (V. 87.) is, holott épen ők estek áldozatúl a hatalom erőszakának. Ugyan ők »figyelmen kívül hagyva az idők jeleit ... botorúl meggyujtották a magok házát a saját fejök felett« (II. 284.), s még a II. Rákóczy Györgytől okozott válságos idők alatt is »ráérnek ritualis dolgokkal foglalkozni és egyházalkotmányi kérdéseket feszegetni« (II. 244.), miután már kezdetben is, a mikor pedig »a protestantismus napja épen delelőn állott (II. 194.), a lehető legrosszabb időre esett a mozgalom fellépése« (II. 182.), tehát sem a virágzás kora, sem a pusztúlás ideje nem volt alkalmas Pokoly szerint a hatalmasokkal való szembeszállásra.

Mily melegen védi velök szemben viszont a felekezeti türelmetlenség és hatalmi erőszakoskodás hőseit: I. Rákóczy Györgyöt és Geleji Katona Istvánt. Amannak a szombatosok ellenében elkövetett vérlázító kegyetlenségét egyszerűen azzal indokolja, hogy »a törvény tiltotta őket« s »az ország akaratának tett eleget, mikor őket törvény szerint büntettette; ezen cselekvénye tehát nem az övé, hanem az országé.« (II. 204.) Hát talán Bethlen idejében nem hoztak rájok törvényt? És a törvény kinek az akaratát juttatta érvényre, ha nem a fejedelemét? Bethlen mégsem kegyetlenkedett és erőszakoskodott velök. De hát Pokoly szerint Rákóczy türelmetlensége »az erős meggyőződés természetszerű ... vágya volt csupán« (II. 204.), a mi azt jelenti más szóval, hogy

Digitized by Google

vagy egyáltalában nem létezik a mit türelmetlenségnek hívunk, vagy pedig privilegiuma volt rá Rákóczynak, hogy más szemmel nézzük az övét, mint a másokét. Ugyancsak más mértékkel mér Rákóczynak, a mikor azt mondja, hogy az a ténye, mely szerint »a vallásfelekezetek dogmái felett őrködött és azokban újítást nem tűrt«, nem vallási üldözés, hanem »fejedelmi kötelesség.« (II. 204.) Akkor hát Bölcs Frigyes nem teljesítette kötelességét, mert e szerint neki és a többi reformáczió-kori fejedelmeknek az lett volna kötelességük, hogy tűzzel-vassal írtsák a katholikus dogmákban való újítást, vagyis a reformácziót. Gelejinek is egész apotheosist zengedez, mert »kiméletlen erővel vetette magát az ellenfelekre . . . daczára annak, hogy a vitás kérdések épenséggel nem voltak sarkalatosak.« (II. 194.) Hát ilyennek kell lenni egy protestáns püspöknek? Nem irígylem ezt az izlést.

De nem mindenütt ilyen a Pokolyé sem. Akadunk elvétve olyan részletekre is, a hol a történetíró magasabb szempontja érvényesül és elfogulatlanság jelei mutatkoznak. Igy pl. II. Rákóczy Györgynek a presbyterianusok elleni erőszakos eljárása felett már egészen mély belátással tart itéletet (II. 236—238.) és vele kapcsolatban sokkal igazságosabb, de az előbbivel némileg ellentétben is álló véleményt mond Gelejiről is. Ugyanitt egészen a XX. század szellemében nyilatkozik a protestáns symbolumokról, máshol az egyházaknak »saját képzelt örök igazságaikat« (I. 5.) említi, s minthogy köztök van a református is, a melynek itt tehát nem ad előnyt a többivel szemben, szinte kételkedni volna kedve az embernek, hogy ugyanaz az író beszél-e itt is, a ki máshol tűzön-vízen keresztül tökéletesnek kiáltja ki a kalvinismust? Pedig mintha épen erre mondana kárhoztató itéletet művének eme szép részletében: »Bizonyos dolog, hogy a türelmetlenség, mint általában véve a felekezeti elfogultság is, nem a vallásnak a következménye . . . Csak akkor lesz igazán utálatossá és visszataszítóvá ez a türelmetlenség, mikor az üldözés cselekedetei mellett szakadatlanúl a türelem, a szelídség, a szeretet szavai hangzanak; a szelídség álorczája alatt dolgozó türelmetlenség undorító.« (I. 174.) Tökéletesen úgy van, és mivel azt is elismeri máshol, hogy »az első századok protestantismusa általában véve nem volt eléggé türelmes« (I. 4.), ebben a türelmetlenségben pedig egész a mai napig állandóan a kalvinismus excellált, még pedig mindenha a szabadság és szeretet álarcza alatt, bizonyára reá és talán első helyen magára Kalvinra gondolhatott a szerző az idézett sorokban, a kinek genfi véres kormányzása épen azért visszataszítóbb még a spanyol inquisitiónál is, mert a protestáns egyház kebelében történt. Ez ellen azonban kétségtelenül tiltakozik Pokoly.

Mert, mint mindebből kilátszik, ellentétben állok az ő egész

Digitized by Google

történetírói irányával, művét átható szellemével, meggyőződésem, hogy bár egyéniségét, világnézetét senki sem vetkőzheti le történetírás közben sem, csak addig szabad azt érvényesítenünk, míg ellentétbe nem jutunk általa az igaz tényekkel, a józan logikával és a pártatlan igazsággal. Méltán lelkesedhetünk a protestáns szellem lényegéért: a gondolkozás és szólás szabadságáért, mint a tudomány és haladás alapvető feltételéért, de lelkesedésünk épen abban a tényben nyilvánuljon mindenek felett, hogy jogosultnak tartsuk a mienktől eltérő véleményt is, akár felekezeté, akár párté, akár egyéné legyen az.

Ideje azonban áttérnünk az általánosságról a részletekre s ezekre is megtennünk észrevételeinket. Mindjárt a munka elején szembe ötlik egy alaposan kifogásolható fejtegetés. A szerző a reformációnak a magyarok közti könnyű elterjedéséről tárgyalván, okaiúl felsorolja a pápában és császárban való csalatkozást, a pápa ellen János király és a nemzeti ügy miatti elkeseredést, a protestantismus alaposabb megismerését és a magyarságnak a »nemzeti geniusban« rejlő azt a szükségérzetét, a melylyel »úgy érezte, hogy az segíteni fog neki veszélyeztetett függetlensége megőrzésében« stb. (I. 57.) Ez mind helyes volna, ha egy itten üres és felesleges frázist nem dobott volna felszínre egyúttal. A nemzeti geniust soha sem bírtam elfogadni abban az értelemben, hogy pl. különleges sajátságúul vegyük fel a magyarnak a pártoskodást (I. 54.), avagy a szabadság iránti fogékonyságot (I. 57.), holott ezek mind általános emberi s minden nemzetnél meglevő tulajdonságok. Azután ha van nemzeti genius, annak nem lehet »átalakulásáról« (I. 53.) beszélni, mert hiszen épen abban áll az ilyenúl megállapítható és kizárólag a környezeti viszonyok befolyásában gyökerező valami, hogy végighúzódik a nemzetnek egész történetén megmásíthatatlanúl, következetesen. És ha a reformációhoz való csatlakozás átalakulását vonta maga után a nemzeti geniusnak, akkor hogyan állíthatja mégis, hogy azért terjedt el oly hamar a protestantismus, mert olyan elemek vannak benne, a melyek rokonok »a magyar nemzeti geniusnak legsajátosabb alkotó vonásaival.« (I. 58.) Átalakította-e hát a maga képére vagy benne voltak már a rokon vonások? Egyik vagy másik lehetséges, mind a kettő nem. Meg azután, ha a protestantismusban levő eszmék összetalálkoztak a magyar geniusban működő állítólagos szabadságszeretettel: miért nem találkoztak össze az olasznál is? Hát neki nem egyezik meg »faji és nemzeti jelleme« a szabadságra törekvéssel? És ma talán újra más a magyar genius, a mikor folyvást apad a protestánsok számaránya? Hagyjuk el az efféle, történetbölcseleteknek látszó elmélkedéseket, mert csak tévútra viszik a pragmatikus történetet.

Digitized by Google

Történeti okokból származott minden történeti esemény és következmény, a fenforgó körülményeknek és szükségleteknek, meg az irányadó egyének jellemének vagy érdekének megfelelőleg, nem pedig »gründlich« okoskodások tárgyát képező légvárakból.

Ismétlem, a mit ezen kívül előad Pokoly a reformácziót elősegítő okok gyanánt, az egészen helyes és mind elfogadható, azonban teljesen alap nélkül hízeleg vele magának, hogy »úttörésnek« (I. 59.) minősíti ebbeli fejtegetéseit szemben az eddig emlegetett okokkal. Pedig még a *genius* sem új, hiszen már a tőle gúnyolódva felsorolt régi okok közt is ott volt »a magyar nép józan gondolkozása.« (I. 58.) De ezt nem számítva, az általa helyesen fölvett politikai viszonyok újnak gondolt figyelembe vétele szintén nem most történik első ízben. A mohácsi vész előtti reformátori mozgalmak elbeszélésében én már régen (Protestáns Szemle, 1891.) a legnagyobb súlyt fektettem rájok, mint jelentős következményekkel járó mozzanatokra. Igaz, tárgyam nem követelte volt, hogy a mohácsi vész utáni időről is feltárjam őket, de már a »józan gondolkozást« és a hozzá hasonló geniusbeli okokat mellőztem és ma sem tartom alappal bíróknak a régebbi íróknál épen úgy, mint Pokolynál nem. Különben velök egyetértőleg Pokoly is beszél »józan vallásosságról« (I. 121.), a maga ízlése szerint állapítva meg annak mibenlétét.

Nem egészen helyes és következetes a vallásszabadságot biztosító erdélyi törvényekről kifejtett véleménye sem. Míg ugyanis az 1557-iki országgyűlés törvényczikkéről helyesen állapítja meg, hogy csupán a római katholikusoknak és az ágostai hitvallásúaknak mondja ki szabad vallásgyakorlatát, addig az 1558-iki törvényt már reactionariusnak (I. 116.) tűnteti fel vele szemben, jóllehet csak megismétli ugyanannak a két vallásnak az engedélyezését, megpótolva az újabb fejlemények folytán a sacramentarismus nyilt eltiltásával, a mit egyébiránt ama törvény is megtett volt hallgatagon, mikor nem engedélyezte neki a másik két felekezetnek megadott jogot. Ha tehát reactionarius volt az 1558-iki, akkor reactionarius volt az 1557-iki is. Azt is téves állításnak tartom, hogy az 1571-iki országgyűlés vallásügyi törvénye »az unitárius vallás törvényes befogadását foglalja magában.« (I. 235.) Tévedése pedig onnan ered, hogy rosszúl olvassa a törvényt, midőn azt hiszi, hogy annak »az confessióért senki meg ne bántassék« kifejezésében hitvallásos felekezetekről volna szó. Dehogy! Hiszen csak egyesben említi a confessiót, vagyis általánosságban beszél kinek-kinek a vallásáról, s miután egyenesen hivatkozik is megelőző azonos intézkedésre, nyilvánvaló, hogy az általános vallás-szabadságot biztosító 1568-iki törvénynek megismétlésével találkozunk, nem pedig — mint ő gondolja egy tévedésekkel tele

Digitized by Google

részletben (IV. 18—19.) — megszüntetésével. Ennélfogva már akkor megkapta azt az unitarismus is, nem pedig 1571-ben, a mikor épen úgy nincs megnevezve, mint amakkor, s a mikor még hasonlóképen nem volt hivatalos confessiója.

A képzelődés szárnyain repül véleményem szerint, a midőn 1559 elején »egy messze elágazó, nagy elmére, kitűnő szervező képességre és hatalmas akaraterőre valló egyház-szervezési munkálat szétfutó, meg össze-össze találkozó szálaira akad« (I. 124.), egyszóval az egész, három részre oszlott Magyarországra kiterjedő nagy kálvinista confoederatiót fedez fel Debreczen székhelylyel és Melius Péternek fővezérségével. Én ezt lehetetlenségnek vallom. Három országra kiterjedő, szervezett confoederatiót feltenni vagy elhinni, csak némi meggondolással is képtelenség. Igenis, volt érdekközösségök az összes magyar kálvinistáknak, volt kölcsönös rokonszenv is közöttök, volt érintkezés is több-kevesebb akkor a mikor, de egy ilyen egyház-szervezési munkálatról, azaz egy egyetemes magyar ref. egyházról beszélni minden positiv adat és valószínüségi alap nélkül, a költészet körébe tartozik inkább, mint a komoly történetírás keretébe. Azt is mondja azután, hogy »a tarczal-tordai zsinat mutatja, hogy az 1559-ben alakult (!) nagy szövetség (!) állandóan működött.« (I. 151.) Csak mellékesen említem, hogy »tarczal-tordai zsinat« (II. 188.) nem létezett, csupán »tarczal-tordai hitvallás«, a melyet 1562-ben elfogadott a tarczali zsinat, 1563-ban pedig magáévá tett az amattól független és egészen más tagokból álló tordai zsinat is. A fő az, hogy ez a hitvallás és ezek a zsinatok már csak azért sem lehetnek annak a képzeletbeli szövetségnek a mozzanatai, mert Meliusék ugyanabban az évben adtak ki egy terjedelmes hitvallást, a melyben a tarczali zsinat elfogadta a Bezáét, s a tarczal-tordaival nem is törődött a Tiszántúl, hanem 1567-ben ismét új hitvallásokat készített. Azután az erdélyi reformátusoknak abban a tényében, hogy nem a Melius tekintélyével támogatott debreczeni hitvallást tették magokévá, hanem a tarczali zsinatét, nem hogy confoederatió jelei mutatkoznának, hanem épen ellenkezőleg annak a bizonyságai, hogy épen úgy nem volt reájok irányadó a Melius tekintélye, mint a tiszáninneniekre, s a maga belátása és tetszése szerint cselekedett mindegyik. Egyébiránt műve további folyamán szerzőnk is összevonta a vitorlákat s később (II. 188.) már csak szellemi kapcsolatnak, még pedig csupán az ország keleti felén levő három ref. kerületre kiterjedőnek említi maga is a »Melius-teremtette nagy confoederatiót«, melyet azonban még ilyen degradált és szűkített alakjában sem tekinthetünk a Melius alkotásának, hanem igenis a helyzetből, az egy uralkodó alatt állásból csaknem önkényt keletkezettnek.

Digitized by Google

Valami végzetes félreértésből eredhet az a túlzott magasztalás, melyet Bocskaynak a papi özvegyek és árvák adómentessége iránt kiadott diplomájára halmoz, midőn így rajzolja jelentőségét: »Nemcsak az anyagilag szűkösen ellátott protestáns papság helyzetének könnyitéséről van itten szó, hanem ama kedvezmény következtében százak és ezrek lettek a magyar nemzet szellemi életének, művelődésének leghasznosabb és legönzetlenebb munkásaivá, a kiket különben részint a szegénység, részint a jobbágyi állapot a földnek rögeihez lánczolt volna le.« (II. 21.) Szó sincs róla! Mindenesetre szép rendelkezés és áldásos kedvezmény volt az illetőkre nézve a Bocskay-féle is, de a rajzolt nagyszerű eredményt nem neki, hanem a Bethlen-féle 1629-iki diplomának lehet tulajdonítani, mely a nemesi osztályba emelte a ref. papokat gyermekeikkel együtt. Kellő elismeréssel meg is emlékszik róla Pokoly (II. 100., IV. 297.), de a Bocskayéra részben fölöslegesen pazarolt áradozáshoz képest egy kissé szűkszavúan és mérsékeltebb lelkesedéssel.

Tisztázásra vár még szerintem a kolozsvári ref. iskola dolga. Több helyen állítja ugyanis irónk, hogy Báthory Gábor alapította ugyanakkor, a mikor papot adott az ottani reformátusoknak. (II. 65., IV. 272. 275. 312.) De vajjon összefér-e ezzel az a feltétlenül hiteles két adat, a melyek egyike szerint Baronyai Decsi Czimor János marosvásárhelyi ref. iskolamestert 1596-ban iskolájok igazgatására hívták a kolozsváriak,[1]) másika szerint pedig — a mint említve van ebben a munkában (II. 23.) — Bocskayt Samarjay Márton kolozsvári rektor búcsuztatta el a kolozsvári gyász-szertartáson? Nem foglalhatok állást egyik irányban sem, nyilt kérdésnek tartom a dolgot, a melyet nem látok eldöntöttnek azzal az odavetett és nem igazolt állítással, hogy a kolozsvári unitáriusok a reformátusokhoz is fordultak rektorkereséskor. (II. 63.)

Nem sikerült azonban a Csulai püspök kitisztázása. Az a vád, hogy megszökött volna az egyház pénzeivel, nem lévén hiteles adattal támogatva, természetszerűleg elesik, de hogy elkallódott a kezén egy része az egyházi vagyonnak, még pedig a saját hibájából, az kétségtelen épen a Pokolytól előadottakból. Hiszen maga beszéli el két helyen is (műve helytelen felosztása következtében), hogy »tényleg merültek fel hiányok az elszámolás alkalmával« s Csulai örökösei köteleztettek 6218 frt 10 dénár megtérítésére, a miből, miután másfél évtized multán sem fizették ki, csak 4000 forintot követelt már az egyház s a többit

[1]) Magyar prot. egyháztört. monografiák, 1881. 142—143. l. Szabó Károly közleménye.

Digitized by Google

elengedte. (II. 248—249., IV. 214—215.) Hogy életében »nem léptek fel panaszszal« pénzkezelése ellen, a mit felhoz védelmére Pokoly, az onnan eredt, mert üldözésnek volt kitéve, a ki leleplezte az egyházi hatalmasságok visszaéléseit.

Említettem, hogy mennyire az egykorú hivatalos álláspontról és magával is ellentétbe keveredve itéli meg szerzőnk a presbyterianus mozgalmat. De még hozzá feltünő tévedések is fordulnak elő róla szóló terjedelmes és gyakori fejtegetéseiben. Legnagyobb, úgyszólván alaphibája, hogy nem bírt belehatolni a presbyteri rendszer lényegébe, alapeszméjébe, sőt teljesen félreértette, midőn szerinte »az egyház papuralmi igazgatása ellen küzdöttek és a presbyteriumokkal a világi elemet be akarták vinni először a gyülekezeti, majd felsőbb fokon a zsinati kormányzatba is a presbyterianusok, tehát törekvéseik elve«, hogy »a világiak súlyát emelni kívánják« (II. 216.), és ők hangoztatták először »a világiak jogait s helyet követeltek számukra az egyházigazgatásban.« (IV. 204.) Mintha nem lettek volna jogaik ezeknek már előbb is! Épen azt akarták a presbyterianusok, hogy az egyházközségek kormányzata felszabaduljon a világi hatóságok (földesúr, városi tanács, községi elöljáróság) alól s autonomiához jussanak a gyülekezetek. Ezért lett a rögtön következő lánczszem sok követőjöknek okoskodásában az independentismus, mely még az ugyanazon hitű többi gyülekezettől is függetlenekké akarta tenni az egyes gyülekezeteket, illetőleg meg akarta szüntetni a belőlök alakult némelyik felsőbb hatóságot. A világiaknak, nem mint ilyeneknek, hanem mint az egyes gyülekezetek alkotó elemeinek akartak jogot adni a presbyterianusok. Ott mond igazat Pokoly, a hol elbeszéli, hogy »a patronusok meglepetéssel tapasztalták, hogy papjaik nemcsak lelkipásztoraik, hanem lelki zsarnokaik akarnak lenni, s a presbyterianismus nem annyira a demokratismusnak, mint inkább a papi hatalomnak kedvez.« (II. 217.) Ez volt ugyanis háttere a gyülekezet önkormányzatának, a melynek vezetésére és irányítására kivált a jobbágyközségekben természetesen egyedül a pap lehetett hivatott, a kinek mindenesetre nagy hatalmat juttatott volna kezébe a presbyteriumok felállítása, már csak azért is, mert ezek lettek volna illetékesek az egyházi fegyelem gyakorlására. Miként előadja Pokoly, »midőn az 1646 évi enyedi zsinaton a presbyterium felállítása elhatároztatott ... csupán az egyházközségi egyházfegyelem gyakorlására megfelelő szerv beállítása« (IV. 145.) volt a czél egyelőre. Persze! Hiszen már Kalvinnak is a maga hierarchikus hatalmának a gyarapítása lebegett szeme előtt, mikor a Strassburgban megismert presbyteriumi intézményt életbe léptette Genfben. A két Rákóczy György is épen azért ellenezte a presbyteri rendszert, mert átlátta

Digitized by Google

mindkettő, hogy ennek győzelme függetlenné teszi az egyházakat a világi hatóságoktól és főleg a földesuraktól. Ez okozta azután, hogy — miként ugyancsak Pokoly beszéli — »a papság a nagyon is arisztokratikus kormányzattal szemben a nép s a presbyteriumok felé veti tekintetét, hogy azokban találja meg kellő támaszát a világi urak pápasága ellen.« (IV. 197.)

Csodálatos, hogy mikor észrevette ezeket a most idézett részletekben leírt különféle mozzanatokat, rá nem tudott egyúttal jönni a rendszer alapeszméjére és hátterére. És még csodálatosabb, hogy rá nem jött még akkor sem, a mikor a XVIII. század legelején Erdélyben alkotott presbyteriumokról szólván, így elmélkedik: »Igaz ugyan, hogy ez a presbyterium nagyon hasonló a mult korszakban is előforduló *hütös emberek* intézményéhez, de egy lényeges különbség mégis van, t. i. hogy ez tisztán egyházi testület... Szóval a presbyteriummal a polgári és egyházi község igazgatása egymástól jogilag különválasztatik.« (V. 50.) Lám, milyen kár, hogy előbb be nem látott a dolog mélyébe! Bizonyára kevésbbé zavaros és következetlen lett volna a presbyteri mozgalmakról szóló egész előadása, mely tévedések és ellenmondások halmaza. Rá is mutatok egyre, talán a legfontosabbra. Azt mondja egy helyen, hogy »Medgyesi Pál nem volt independens« (IV. 191.) és »a Medgyesi presbyterianismusa másféle« mint a Tolnaié, s itt tényleg nem independens jellegű eszméket közöl övéi gyanánt. (IV. 192.) De mindjárt a következő lapon azt állítja róla, hogy a magyarországi egyházalkotmányt »úgy kívánta átalakítani, hogy az egyházmegyei és kerületi kötelék nem kormányzati, hanem csak tanácsadó, intő s figyelmeztető jelleggel bírjon.« (IV. 193.) Pokolynak, az egyháztörténet kiváló tanárának tudnia kell, hogy ez nem egyéb, mint independentismus. Hiszen az angol independensek szervezetének épen jellemző eleme az ilyen, csak tanácsadásra jogosított felsőbb hatóság. Ennek a zavaros előadásnak az a magyarázata, hogy az egyik állítást Medgyesinek egyik művéből, a másikat egy másiknak a kivonatából merítette, azonban tényleg mindkét idézet félreértés eredménye, mert Medgyesi egyik művében is, a másikban is egyezőleg tanít a zsinatról, még pedig nem teljes nyiltsággal ugyan, de kétségtelenül independens szellemben, mivel a zsinati határozatokat csupán bizonyos rugékony feltételekhez kötötten tartja respektálandóknak a gyülekezetek részéről. (Isteni és istenes zsinat, 35—38. Dialogus politico-ecclesiasticus, 98—103.) Ezt különben igen helyesen feltünteti maga Pokoly is munkájának egy másik helyén (II. 223.), de annál többszörösebben ellentétbe jut önmagával. Abban hasonlóképen téved, hogy Medgyesinél »csak mint ismertetés tekintendő« (IV. 194.) annak a felemlítése, hogy a presbyteriumok a világiak

Digitized by Google

közül is követeket küldjenek a zsinatra, mert az »isteni és istenes zsinat«-ban határozott követelményül állítja fel.

Az eddig elmondottakból is meggyőződhetik akárki, hogy nagymértékű ingadozás és kiforratlanság ömlik végig az egész munkán. Valami elhirtelenkedés, valami felületesség uralkodik rajta elejétől végig. Meglátszik ez még nagyon sok más, kisebb-nagyobb tévedésből. És ha ezeket is felrójuk a szerzőnek, csak laikus bírálók láthatnak benne aprólékoskodást. Elhiszszük, hogy nekik tökéletesen mindegy, akár valóságot, akár valótlanságot tálal fel az író, de a történettudomány szempontjából igen fontos, hogy sokszor elemi dolgokban való tévedések ne forduljanak elő egy-egy ilyen tanításra is rendelt műben, a melyre tekintély gyanánt hivatkozhatnak akárhányan, a kik azt hihetik, hogy minden sora, minden szava komoly utánjárás eredménye. Én tehát teljesítem bírálói kötelességemet és felsorolom többi kifogásaimnak is legalább egy részét.

A Honterus helyett Gyulafehérvárra küldött lelkészek sorából épen a legnevezetesebbnek, Glatz Mátyásnak is kihagyja a nevét, és rajta kívül kihagyja még Amicinus Mihályét, valamint Weingold Bálintnak a vezetéknevét. (I. 64.)

A széki zsinatot 1555 vége felé tartatja (I. 83. és köv. ll.), pedig 1554-ben vagy 1555 elején volt. Ha pedig az a föltevése való volna, hogy ezen a zsinaton a gyulafehérvári dioecesisnek a Meszesen innen és túl fekvő magyar gyülekezetei voltak képviselve, akkor fölösleges lett volna a Meszesen-túliaknak az óvári zsinatot tartaniok a Stancarus-ügyben; minthogy pedig külön tárgyaltak ebben az ügyben, nekik nem is volt zsinatjok a széki. A toronyi (szerinte temesvári) két zsinat nem 1550—1551-ben, hanem 1549—1550-ben tartatott. (I. 103.) A zsinatnak Temesvárt tartása mellett felhozott bizonysága: egy 67—68 év mulva megjelent könyv egyszerű állítása, egyáltalában nem állja meg a helyét. (I. 104.) A (bizonyosan püspök-)ladányi zsinat sem tartatott feltétlenül 1552-ben, tarthatták eddigi adataink szerint 1551 végén is. (I. 105.) Az első és második óvári és a második erdődi zsinatoknak nem állítható mindenikéről, hogy »mutatják a Kálmáncsehi szereplésének nyomait.« (I. 105.)

Hebler püspökké választásának idejét Jakab Elekkel és Zsilinszkyvel egyetértőleg 1557 január 13-ra teszi (I. 110., IV 72.), holott mindkettőnél sokkal megbízhatóbb Teutsch, a ki 1556 junius 25-ikét fogadja el annak napjául. De még ha csakugyan 1557 elején választották volna is meg, akkor sem telt el eddig a Wiener 1554 augusztus 16-án történt halála óta »negyedfél év.« (I. 110.) Másutt meg a Wiener megválasztásának idejét teszi csak úgy találomra 1551-re (IV. 10.) egészen helytelenül.

Digitized by Google

Az 1557 junius 13-án tartott kolozsvári zsinat absolute nem a junius 10-én szétoszlott tordai országgyűlés rendelkezése folytán jött össze. (I. 111.) Három-négy nap alatt hogy lehetett volna olyan népes és a gyulafehérvári dioecesis egész területére kiterjedő zsinatot összehívni és egybegyüjteni? Azt állítja Dávidról, a ki ekkor már püspök volt, hogy »a plébánosságról önként lemondott Heltai Gáspárnak helyét, rögtön reá az erdélyi magyar evangelikus egyház püspöki tisztét is elnyerte« (I. 113.), pedig csak azután lett plebánussá is, hiszen junius 29-én még Heltai volt a plebánus. Hogy általában véve mennyire gondatlan a chronologiai számításokban, az is bizonyítja, hogy szerinte két hét telt el 1564 április 9-ike és junius 4-ike közt. (I. 158.)

A nagyváradi 1559-iki kálvinista értekezlet idejéül nem fogadja el augusztus 18-ikát (I. 126.), de erre felhozott egyetlen érve szintén tévedés eredménye. A medgyesi zsinat ugyanis augusztusnak nem 18-án (I. 126. 129.), hanem 14-én tartatott s a közbeeső négy nap alatt nyugodtan elkocsikázhatott onnan Váradra a mindkét helyen jelenlevő Dávid. Természetes, hogy miután itt azon a feltevésen alapúl egész további előadása, hogy a váradi értekezlet előbb volt a medgyesi zsinatnál, voltaképen téves az egész. Általában is szokása, a mit e ponton gyakorol, hogy újabb eredményekkel (itt a Teutschtól megállapítottal) szemben a régi helytelen adatokhoz ragaszkodik s rájok épít következtetéseket, a nélkül, hogy bizonyítaná amazoknak téves voltát. (Pl. I. 246., II. 187. 189.) Igy tesz a szikszai, 1568 január 6-iki zsinatra nézve is, holott Révész Kálmán róla szóló fejtegetéseiben mindenesetre nagyon valószinűvé tett annyit, hogy nem tartatott meg, ő pedig minden igazolás nélkül beszél a megtartásáról. (I. 207.) Igy, midőn Hevesi Mihályt még mindig püspöknek említi, noha sokszorosan ki van már mutatva, hogy nem volt az. (IV. 35.)

Laskói Csókás Péternek azt a mondását, hogy Meliust az »arianusok« ellen küzdő haza támogatására hívták Debreczenbe, szerinte »ráfogásnak szeretik némelyek minősíteni.« (I. 123.) Nem! csak anachronismusnak. Arianus ugyanis még senki sem volt akkor Magyarországon. Stancarus sem, a ki — hogy szintén ókori eretnekségről nevezzem felfogását — nestorianus irányt követett.

Azt állítja, hogy az 1564-ben Erdélybe jutott heidelbergi káté »egyszerre kedvelt könyvvé lett« (I. 162.), én azonban egyszerűen tagadom ezt a semmivel sem igazolt állítást. Ugyancsak a heidelbergit mondja az erdélyi ref. egyházban 1566 előtt használt kátének (I. 193.), de csak annyi bizonyos, hogy az említett évben kidolgozott *új* káté annak a figyelemben tartásával és egy részének átvételével készült.

Digitized by Google

Nem áll, hogy az unitarismus túlszárnyalta volna a kalvinismust a katholicismus elleni gyűlölségben. (I. 171.) Maga megczáfolja ezt az állítását, mikor mindjárt konstatálja, hogy a katholikus-ellenes törekvés 1566-ban »éri el a legtúlzóbb irányt« (!), a mikor pedig a kalvinismus állott a hatalom tetőpontján, mely mint mindenütt és mindig, a legtürelmetlenebb volt itt is, ekkor is a protestáns felekezetek között.

Az az idézete, hogy »Dávidot nem lehetett a bibliából megfogni, mert az idézeteknek, bizonyítékoknak vagy alatta vagy felette mindig elsiklott«, nem annyira arra vall, a mit Pokoly kivon belőle, t. i. a bibliában való jártasságára, hanem inkább vitatkozási ügyességére. Az »u. n. debreczeni hitvitára nézve kétségtelen adatokkal« — mint mondja (I. 208.) — nem rendelkezünk, holott feltétlenül bizonyos magának Meliusnak egyik 1570-ben kiadott művéből, hogy kettő is volt, a melyekről absolut hitelességgel ki van mutatva máshonnan az is, hogy csupán 1568-ban és 1569-ben tartathattak. Úgy látszik, teljességgel nem tud Melius adatáról, mert szerinte arról sincs emlékezés, hogy 1568 nyarától az 1569 októberéig tartott váradi hitvitáig egyáltalában fordult-e elő valamely fontosabb mozzanat a vallásügy terén (I. 220.), mikor pedig bizonyos Melius állításából, hogy ez idő alatt kellett történnie a két váradi hitvitának és az egyik debreczeninek. Egyébiránt, úgy látszik, ezekkel is csak olyan felületesen bánik el, mint egyebekkel, mert egy helyen meg arról beszél, hogy 1618 előtt közel egy félszázada mérköztek utoljára a reformátusok és unitáriusok nyilvános hitvitán, és pedig a *marosvásárhelyi* templomban (II. 69.), noha ott nem is volt hitvita.

A Báthory Istvánnak tulajdonított híres mondásban az Istentől magának fentartott három dolog egyike nem az, hogy »jövendőt mondjon« (I. 245.), hanem hogy tudja a jövendőt. Az is tévedés, hogy a magyar protestantismusnak a ref. egyház a »legnemzetibb formája« (II. 33.), mert a lélekszám arányához képest felülmulja az unitarismus, a melyről tudjuk, hogy magyarrá is tett egy csomó lengyelt, míg a református egyházról nem igen tudunk effélét, sőt ellenkezőleg egész sereg eloláhosodott református mutat rá a főconsistoriumos kormányzat bűneire. Még feltünőbb hiba, hogy Pázmánynak Erdély felőli álláspontját homlokegyenest ellenkezőnek rajzolja két külön részletben. (II. 56. 152.) A Kalauz megczáfolása pedig a váradi papokon kívül nem »általában a tiszántúli lelkészekre bizatott« (II. 96.), hanem egy meghatározott része a tiszáninneniekre, a kiket Váradról számítva tiszántúliaknak mondtak.

A »szombatosok régi könyvét« a szövegben (II. 46.) 1580 és 1585,[1] ugyanott jegyzetben 1580 és 1592 közti időből valónak

Digitized by Google

tartja. Báthory Kristóffal meg 1585-ben adat hatalmat az oláh vladikának, noha már 1581-ben meghalt.

Szilvásujfalvinak újításai (II. 188., V. 180.) nem voltak independens irányúak; a szerző, ki gyakorta nem hisz kétségbevonhatatlan bizonyságoknak sem, ez alkalommal sokkal többet olvas ki Hodászi thesiseiből, mint a mennyi van bennök; a mit pedig hitelesen tudunk a Szilvásujfalvi álláspontjáról, az csak annyit bizonyít, hogy a püspöki hivatalt találta mellőzendőnek.

Nem is egy a hiba abban a mondatában, hogy »a tiszáninneniek . . . liszkai zsinatukon (1651. január 23.) a presbyterium mellett nyilatkoztak.« (II. 221.) Egy egyházmegye végzését nem lehet az egész kerületre általánosítani, a liszkai zsinatot pedig egyedül a zempléni egyházmegye tartotta. Ám ez a zsinat nem is mellette foglalt állást a presbyteriumnak, hanem ellene. Mellette nyilatkozott ellenben a megelőző évi újhelyi zsinat. Basire »Triumviratus« című presbyterianus-ellenes munkája nemcsak Kalvinra, Bezára és Zanchira hivatkozik (II. 235.), a mint czíméből következtetni a szerző, hanem rajtok kívül Bucerre is.

Bársony György sohasem volt veszprémi püspök (II. 267.) és az ő műve ellen írt »Falsitas toti mundo detecta« (nem pedig »declarata«) című könyvnek nem Pósaházi a szerzője. (II. 267.) Ennek a könyvnek másutt is (IV. 356.) ugyancsak helytelenül írja mind a czímét, mind a szerzőjét.

»Az Erdélyben letelepedett vagy csak ideiglenesen időző jelesebb lelkészek közül« kihagyta (II. 269.) épen a legjelesebbet, Szatmárnémeti Mihályt, a kiről tévesen állítja egy másik részletben (IV. 343.), hogy sárospataki tanár volt, az »Igazság próbaköve« cz. munkájáról pedig, hogy 1669-ben jelent meg első ízben, mert már 1668-ban napvilágot látott. Helytelenül mondja Szatmárnémeti Sámuelről is, hogy »1712 tájt megy nyugalomba« (V. 124.), de csakhamar ezután (V. 130.) helyesen mondja, hogy 1717-ben történt halálával üresedett meg a széke. Pósaházi helye sem »távozása után« (V. 124.), hanem halálával ürült meg Gyulafehérvárott. A sárospataki collegium itteni letelepedése utáni három erdélyi collegiumnak szerinte hat tanára volt (IV. 306.), pedig az enyedi hárommal együtt hétre ment a számuk összesen, mivel kettő volt Kolozsvárt is, mint Gyulafehérvárt, és nem egy, a mint Pokoly fölveszi.

Igaza van benne, hogy foederativ volt a Coccejus theologiája (II. 287.), de nem ez a tulajdonság volt benne a lényeges és nem ez volt a miatta vívott harczok előidézője. Mikor azt említi, hogy Tótfalusi ellen azt a kifogást tették némelyek, hogy »Coccejus uram értelme szerint nincsen nyomtatva« a bibliája (IV. 336.), ugyanakkor meg kellett volna említenie, hogy viszont voltak

Digitized by Google

olyanok, a kik coccejanismussal vádolták. Pósaházi Syllabusa pedig nemcsak a coccejanusok (IV. 324.), hanem a cartesianusok elleni vitairat is.

Azt írja, hogy »a nagy választó, majd porosz király a XVIII. század elején stipendiumokat alapított« (III. 101.), holott a »nagy választó« 1688-ban halt meg és még nem volt király. Hogy nem egyszerű tollhibáról van szó, hanem egy megengedhetetlen tévedésről, mutatja az, hogy máshol is halála után szerepelteti a nagy választófejedelmet, azt mondván, hogy »az első stipendiumokat a II. Rákóczi Ferencz-féle háború idejében alapítja a porosz nagy választó« (V. 133.), jóllehet akkor már I. Frigyes uralkodott, a ki 1701-től porosz király, azelőtt pedig nem porosz, hanem brandenburgi választófejedelem és a mellett porosz herczeg volt. Az sem áll, hogy Mária Terézia idejében »nagyobb stipendiumok inkább csak a porosz egyetemeken voltak« magyar ifjak részére (III. 103.), mert jóval több és nagyobb volt a holland egyetemeken, a melyek közül viszont sem kezdetben, sem általában a Pokolytól emlegetett utrechtit látogatta a legtöbb magyar (IV. 296.), hanem a franekerit. Az sem felel meg a valóságnak, hogy a gyásztized után »főleg Svájczba és Németországba« mentek, mert a XVIII. századnak szinte a legvégéig Hollandiába járt a nagyobb részök. Igaz ugyan, hogy erről az országról szólva megfelel a XVII. századbeli szójárásnak a »Belgium« elnevezés (IV. 225.), de ma már talán Hollandiát vagy Németalföldet kellene írnunk a magunk szövegében.

A jeles professorok névsorából kimaradt Hegedűs Sámuel, illetőleg csak a családi neve (III. 165.), ellenben a nagy szónokok közt helytelenül említ Hegedűsöket és Tompákat, mert csupán egy-egy volt mind a két néven. Kovásznai váradi lelkésznek (a későbbi püspöknek) Péter volt a keresztneve, nem Benedek. (IV. 334.) A Duraeusnak küldött választ pedig nem Uzoni Balázs (V. 235.), hanem Uzoni Boldizsár írta alá a többek közt. Dézsi Mártonról nem elég azt mondani, hogy »vásárhelyi« pap volt (IV. 303.), több Vásárhely lévén magában Erdélyben is, hanem ki kell egészen írni, hogy kézdi-vásárhelyi. A zsoltárfordítás, illetőleg franczia versekbe szedése nem a Clement és Beza munkája (IV. 242. jegyzet), hanem a Marot-é és Bezáé, a mint a szövegben írja ugyanott. Azután »jus superinspectio« (IV. 15.), »monstrans« (IV. 126. *monstrantia* helyett) és »alumniák« (IV. 290.) épen úgy nem léteznek, mint »schmalkaldi« (schmalkaldeni) czikkek (IV. 33.) és »ruberiana« kánonok. (IV. 101. 158. 168.) Különben írja itt-ott némelyiket jól is.

Enyedi F. János nem adott ki »Szent életre vágyódóknak« czím alatt semmiféle könyvet; adott azonban Keresztúri

Digitized by Google

Pál, de az ő könyvének címében is csak pótlék az idézett pár szó, mert a valódi cím: »Egyenes ösvény« és 22 beszéd van benne, nem 23. (IV. 349.) Piscator »Rudimenta Oratoriae« czimű műve nem 1664-ben jelent meg Gyulafehérvárott (IV. 357.), hanem 1645-ben. A kath. Mindszenty Gedeon pedig sohasem volt ref. egyházi író. (V. 190.)

Hihetetlen, hogy a róm. kath. rendek önmagokat mondták volna »tolakodóknak.« (III. 61.) Azt a valóságnak meg nem felelő állítását pedig, hogy »a közerkölcsiség nem állott aránylag rosszabb lábon« (IV. 262.) a XVII. században a mainál, önmaga megczáfolja két lappal hátrább, mikor rettenetes képet fest a papok gonoszságáról, mely szerinte is »elég fényt vet az egész társadalom életére.« Azzal az állításával, hogy elődeitől eltérőleg »egyedül Mária Terézia volt az, ki önmaga czéltudatosan és szándékosan használt törvényellenes eszközöket... egyházunk elnyomására« (V. 3.), nehezen egyeztethető össze az a másik, a mely szerint 1716 után, de »később... közmeggyőződéssé válik, hogy az uralkodótól és csakis tőle személyesen remélhetnek, várhatnak jót, és így a bizalom mindjobban erősödött«... (V. 14.)

Tévedés, hogy a főconsistorium 1713-iki szervezetéből »csak a főkurátori ötös szám tartatott meg állandóan a mai napig« (V. 30.), mert akkor csak a püspökkel együtt voltak öten, míg most már hatan vannak vele. Tényleg hiányzik is a munkából annak a jelzése, hogy mikor szaporíttatott újra a számuk. Huszti Andrást »szerencsétlen *jellemű*« (V. 142.) embernek mondja, pedig valósággal szerencsétlen *sorsú* volt, mint áldozata a kálvinista orthodoxia fanatismusának.

Az 1578-iki és 1580-iki unitárius zsinatokon megjelent lelkészek számáról szóló adatok hitelessége után kutatván, olyan érvvel próbálja bizonyítani az 1580-iki zsinatra való teljes számú megjelenésöket, a melyet talán inkább fel lehet hozni elmaradásuk indokolására. (V. 222.) Az ilyen hozzávetés, a mit azonnal le lehet rontani egy másik feltevéssel, nem elég ahoz, hogy apodiktikus kijelentések kövessék.

Azt mondja, hogy a szilágy-szolnoki egyházmegye »a reformáczió után azonnal a mai tiszántúli ref. egyházkerület alkotó része gyanánt tűnik elő« (V. 243.); a mi teljesen valótlan, hiszen még lutheránus is volt előbb s a mai tiszántúli superintendentia különben sem alakult meg 1559 előtt. Hogy pedig a szebeni egyházmegye nem »tisztán administrativ szempontokból kerekíttetett ki« (helyesebben: alakíttatott meg), hanem személyi indokokból is, azt régen megírta P. Szathmáry Károly az enyedi collegium történetében. Félreértésből eredhet, hogy

Digitized by Google

azt az állítást tulajdonítja nekem, a mely szerint az erdélyi kerületnek tíz egyházmegyéje lett volna a XVI. század végén, mert én a XVII. század elejére tettem ennek idejét, a mi a szó közhasználata szerint bátran megenged 10—15 évi latitude-öt s így nem volt rajta mit czáfolnia Pokolynak.

Itt, a hibák egyáltalában nem kimerítő, de azért szerfelett hosszu sorozata után jegyzem meg, hogy továbbra is fentartom vele szemben Károlyi Boldi Sebestyénre vonatkozó állásfoglalásomat, annyival inkább, mivel 1896-ban megczáfolt érveihez semmit sem csatol jelenleg. Valamint ki kell jelentenem, hogy a Kopácsy István elnöklete alatt tartott 1561-iki zsinat helyének az ilyenül emlegetett két város közül Tarczalt tekintem, nem pedig Kolozsvárt. Szintén nem értek vele egyet abban sem, hogy a tiszántúli kálvinista kerületnek a szatmárvidéki lutheránus püspökség képezte volna a magvát, hanem egészen természetszerű magvának a Kálmáncsehi püspöksége alatt álló debreczen-váradvidéki zwinglianus kerületet tartom; hogy pedig ez hamarosan kiterjedt »a váradi, csanádi (?) és egri püspökség volt területének nagy részére«, szerintem nem »ismeretlen események« okozták, hanem az illető területek jó részének Erdélyhez tartozása és teljesen a kalvinismushoz való csatlakozása együttesen.

Viszont örömömre szolgál, hogy a XVI. századbeli superintendentiákról szóló dolgozatomnak azt a kiinduló pontját, a mi ellen még 1898-ban kifogást tett, hogy t. i. a róm. kath. püspökségeknek megfelelő területeken és a püspöki székek üresedésben léte idején kerestem a protestáns egyházkerületek alakulását, most már a szerző is legnagyobbrészben magáévá tette a protestáns egyházi szervezkedés leírása közben, a mint ennek több helyen kifejezést ad, ha nem is a legteljesebb nyiltsággal. »A régi egyházi formák megtartása mellett« (IV. 7.) lett protestánssá szerinte is az egyház. A politikai helyzet és a gyulafehérvári püspökségnek »1544 óta üresedésben létele okozza, hogy a dioecesisnek ezen külön generalis vicariatusa protestáns módon külön szervezkedik.« (IV. 35.) A ref. egyházkerületeknek az egységes magyar ref. egyházzal szemben való autonomiája »nemcsak ezen kerületek egykori különállásában, hanem ezen különállás okában, a püspöki dioecesis utánzásában is leli magyarázatát.« (IV. 163.) A magyar reformáczió szerinte is »elfogadta azokat az egyházi kereteket is, melyekben a pápaság alatt élt az egyház.« (IV. 176.) Az egyházmegyék területi beosztásáról szintén egészen hasonló felfogással, tehát a rázkódás nélküli történeti fejlődés alapján konstatálja, hogy az »a régi, mint volt 1557-ben és részben már a XIV. században is.« (V. 224.)

Digitized by Google

Ebbeli egyetértésünk jelzésével át is térhetek annak az indokolására, hogy miért tartom mégis nyereségnek ezt az oly sokban és oly nagyon tévedő munkát. Azért, mert igen sok részletében helyesen tűnteti fel a történeti igazságot s a mellett kiváló történetírói képességek mutatkoznak benne nem egy helyen. Pompásan indokolja pl. hogy Erdély önállósága miért kívánta meg protestáns voltát. (I. 87—89.) Régóta ápolt vélekedésemnek látom részletes és alapos kifejtését annak a bebizonyításában, hogy a kalvinismus Melanchthon hatása alatt és Wittenbergből jőve terjedt el Magyarországon. (I. 120.) Teljesen elfogadhatónak vallom a tordai antitrinitarius zsinatnak 1566-ról 1567-re való áttételét, de azt már absolute lehetetlennek tartom, hogy ennek a február 13-án tartott zsinatnak a hatása alatt lettek volna oly szenvedélyes hangúakká a febr. 24-én kezdődő debreczeni zsinat megelőzőleg készített munkálatai. (I. 199. és k.) Helyesen mutatja ki, hogy a censura intézménye már János Zsigmondtól eredt, nem pedig Báthorytól. (I. 232.) Igen szépen és nem egy ponton találóan, de elfogultan jellemzi Dávidot (I. 180. és köv. ll.), valamint a kezdetbeli antitrinitarismust (I. 233—235.), mely kiforratlan, ingadozó és következetlen volt, mint minden alakulóban levő egyház. Lelkesen és híven festi Bethlen Gábor jellemét és munkásságát, úgyszólván valamennyi részletében kifogástalanúl. Igen jól rajzolja az unitarismus és szombatosság egymáshoz való viszonyát. (II. 68.) A hiteles adatok összevetéséből teljesen megbízható következtetésekkel állapítja meg a gyulafehérvári akadémia professorainak fizetését. (II. 91.) Érdekes körülményeket tár elő a nagyváradi 1629-iki zsinat hátteréről és czéljáról. (II. 95. és köv. ll.) Részletesen és történeti hűséggel adja elő a református oláhok történetét. (II. 165. és köv. ll.) Érdeme szerint méltatja Lorántfi Zsuzsánna vallásosságát s az egyház iránti áldozatkészségét (II. 247—248.), és meleg rokonszenvvel emlékszik meg II. Józsefről is (III. 119. és köv. ll.), a mire hibái mellett is rászolgált ez a felvilágosodott uralkodó. Hangulatosan, érzéssel festi az 1849-iki oláh lázadásnak az erdélyi ref. egyházban való pusztítását. (III. 197—198.)

A mű második fele még több helyen megfelel a követelményeknek. Mindjárt az elején kifogástalanúl fejtegeti az új egyházak megalakulásának lélektani mozzanatait, melyek szerint a megromlott egyház nem törődik a vallás elleni támadással, csak az egyházi szervezet maradjon érintetlen, a külső hatalmat ne fenyegesse veszély, és változást ne szenvedjen az anyagiakban való rendelkezés hatásköre; így azután nincsen semmi baj. (IV. 6. és köv. ll.) Igazi történetírói belátás tükröződik

Digitized by Google

itt vissza, mely nyomról-nyomra képes követni az eseményeket és indokokat. Helyesen beszél a kath. autonomia modern államban lehetséges rendszeréről is (IV. 50.), de egyúttal meggyőzi róla a pártatlanúl gondolkozó protestánst, hogy a protestáns egyházak állami segélyezésének viszont természetes következménye az autonomiába való belenyúlás. Igen szépen fejtegeti az államfői jogot és vele kapcsolatban az erdélyi egyházaknak az államhoz való viszonyát. (IV. 64.) Ügyesen védi az egyházkormányzati paritás elvét. (IV. 210.) Találóan jellemzi az egyházkormányzatban döntő szerepet játszó világiak áldozatkészségének gyakori hiányát s ennek eredményeit (IV. 229.), és teljes hűséggel az egyházi vagyonkezelés mindenkori gyarlóságait (IV. 235.), kiindulva egy igen jellemző esetből. Kitünően írja le a főconsistoriumnak a zsinat feletti uralomra jutását, vagyis a világi elemnek a papság fölé kerekedését (V. 25.), a minek eredményeül ma is kyriarchikus szervezetű az erdélyi ref. egyház. Jellemző eseteket beszél el a kálvinista egyházban állandóan divatozó zsarnoki eljárásról (V. 31. 34.), a melylyel pl. a főconsistorium »nem engedte meg, hogy a tényleges szervezet helyes és jogos volta vita tárgyává tétessék.« Bevilágít a püspöki successio rendszeresítésének háttérbe vonult, de valóságos indokai közé. (V. 34—36.) Mély belátással mutat rá a XVIII. század vallásosságának igazi természetére. (V. 108. és köv. ll.)

Ezeken kívül is meglehetősen sok részletben találunk még többé-kevésbbé jeles fejtegetéseket, a melyek mind bizonyítékai a szerző többirányú történetírói hivatottságának. Honnan lehet tehát az, hogy mégis annyi hiba és tévedés fordúl elő könyvében? Észleletem szerint kizárólag a felületes, az elsietett munka okozza az egészet. A tömegtermelés, mint annyi másnál, szerzőnknél is megbosszulta magát. Míg azután egyfelől lehetetlen ugyan fel nem fedeznünk és el nem ismernünk képességeit, lehetetlen rá nem jönnünk és mutatnunk műve számos érdemére, addig másfelől lelkiismeretbeli kötelességünk szigorú bírálat alá vetni művét, mely tökéletes átdolgozásra szorult volna megjelenése előtt. A szerző kétségkívül képes lett volna kiváló munka írására, de kelleténél hamarabb igyekezett végezni feladatával. Kilátszik ez a könyvnek irályából is, a melynek szintén gyökeres simításon kellett volna átmennie minden részében. Csaknem valamennyi lapján van vétség, némelyiken több is a magyar szórend és szóvonzat törvényei ellen, a mi élvezhetetlenné teszi olykor még lelkesebb hangú fejtegetéseit is. A germanismus és latinismus (kivált a szenvedő alaknak és az *által* névutónak sokszor fölösleges használata), a pongyolaság és gondatlanság (szavak kihagyása vagy becsúszása,

Digitized by Google

alany és állítmány különböző számba tétele stb.) valósággal kiáltó példákban nyilvánúl szakadatlanúl. Még helyesírás tekintetében is sok kifogás tehető a könyv ellen, a mit azonban hajlandó vagyok a corrector vagy revisor hibájának betudni, úgyszintén azt is, hogy oly töméntelen sok sajtóhiba fordúl elő benne. Határozottan állíthatom, hogy egész életemben nem olvastam még ennyi sajtóhibával hemzsegő tudományos könyvet. Ki van ugyan javítva egy-egy csomó az első három kötet végén, de sokkal több, a mi javítatlan maradt. Ritka az olyan latin szó, idegen név vagy könyvczím, a mi hibátlanúl van nyomva. Gelejinek »Praeconium Evangelicum« czímű műve tízszer van említve s egyetlen egyszer sem hibátlanúl. *Voetius* mindenütt Voëtius, *Amicinus* mindenütt Amician; *systhema*, *lithurgia*, *deliquens* (e. h. systema, liturgia, delinquens) stb. nyomon követik egymást. A *Batthyány* név is mindenütt rosszúl van írva. Hát még az évszámok hányszor hibásak! Hogy lehetne azután egy ilyen könyvet zavartalan élvezettel olvasni, még ha kifogástalan volna is a tartalma? Több gondosságot kérünk tehát jövőre minden tekintetben, első sorban pedig a horatiusi követelmény szem előtt tartását kívánjuk.

ZOVÁNYI JENŐ.

Szatmári György primás. (1457—1524.) Irta *Tóth-Szabó Pál.* Kiadja a M. Történelmi Társulat. Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. 4, 315 l. Nyolcz önálló melléklettel s a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történeti Életrajzok, XXII. évf. 1—3. füz.)

Tóth-Szabó Pál derék munkával gazdagította történeti irodalmunkat. Hazánk renaissance-korának egyik jelesét kutatta ki ritka kitartással, a levéltárak fakó kézirati köteteiből. Római tartózkodása alatt, kutatásai közben, ragadta meg a szerző figyelmét Szatmári György kimagasló egyénisége, kinek nevével a XV-ik század végén és a XVI-iknak elején a *Supplicatiók* regestaköteteiben gyakorta találkozott. Nehéz feladatot vállalt magára. Szatmári György typikus alakja korának, kit a humanismus ápolt és nevelt. Éveken át viselt közjogi állása biztosította számára, hogy az ország sorsának intézésébe döntőleg beleszóljon s azt irányítsa. Őt pedig korának eszméi irányították, melyektől nem szabadúlhatott. Működésének leírását és szereplésének méltatását nem lehet az életrajz szűk keretébe szorítani, mert korrajzzá nő. Ha nem ismerjük a kort, nem értjük meg Szatmárit. A genetikus módszert minden ízében alkalmaznunk kell. Tóth-Szabó Pál e nehézségeket leküzdötte és elismerésre méltó munkát tett közzé,

Digitized by Google

melyet pártatlanság és tárgyilagosság — a történetíró erényei — diszítenek.

Szatmári György kassai kalmár családból származott. Mint gyermek árvaságra jutván, Ferencz nevű nagybátyja gondozása alatt fejlődött kiváló ifjuvá. Iskolái végeztével a humanista műveltségű ifju a királyi udvarba megy. II. Ulászló uralkodásának első éveiben a Thurzó család támogatásával bejut a kanczelláriába. Bakócz Tamás éles szeme csakhamar felismeri tehetségeit és pártfogásába veszi. Mint királyi titkárral találkozunk vele 1494-ben.

Munkásságának jutalmát egyházi javadalmakban nyerte. 1495-ben a fehérvári Szent Miklós egyház prépostságát kapta. Két év múlva erdélyi, majd buda-felhévízi prépost lett. Szatmári azonban előkelőbb méltóságra vágyott. 1499-ben (nem 1498-ban, mert okleveleink tanusága szerint Vitéz 1499 májusában még élt) a veszprémi püspökség birtokába jut és királyi kanczellár. A veszprémi püspöki széket a váradival cseréli fel s 1501 végén elhagyja Veszprémet. Mint pécsi püspök veszi fel az egyházi rendeket. Politikai okok ugyanis arra kényszerítik öt év múlva, hogy a pécsi püspökségre menjen át. Bakócz halála után, 1522-ben, a primási széket és főkanczellárságot nyeri el; 1524-ben meghal.

Inkább államférfiu, mint egyháznagy, kit elsősorban az ország politikája érdekel. Tevékenysége még arra az időre esik, mikor Magyarország az európai államok között azt a helyet foglalta el, melyre Mátyás politikája emelte. A magyar király barátságát és támogatását keresi a pápa, fontosnak tartja a császár, a francziák királya, sőt a szultán sem háborgatja a magyar királyságot. A velenczei signoria és VI. Sándor pápa 1501-ben Ulászló magyar királylyal szövetségre lépnek, melynek létrehozásában legtöbb érdeme Bakócz Tamásnak és Szatmári Györgynek volt. Maguk a velenczei követek ismételten mondják, hogy Szatmári a legnagyobb tekintélyű és legbefolyásosabb államférfiu. És ezt a nagy befolyást Bakócz Tamás mellett, sőt sokszor ellenére kellett kivívnia s fentartania. Hatalma megtartása érdekében nem válogatott az eszközökben. Hírnévre, dicsőségre vágyott. Fény és pompa veszik körül. A királyi udvarba 200 lovas kiséri harsonaszóval. A pénzt nem veti meg; a Fuggerekkel üzleti összeköttetésben van. De e mellett lelkesedik a tudományért és művészetért. A humanisták jótevője, a ki nem feledkezik meg sem szülővárosáról, sem érseki székhelyéről. Kassán és Esztergomban nagy alapítványokat tesz. Hazáját és nemzetét rajongással szereti. Midőn 1521 junius-havában Szulejman haddal támadja meg Sabáczot és Nándorfejérvárt, Szatmári bandériuma élén követi a királyt Nándorfejérvár felmentésére. Vég-

Digitized by Google

rendeletében 60,000 aranyat hagyott a Mátyás király által Frigyes császárnak zálogba vetett várak visszaváltására.

A külpolitikában vezető tehetsége sokszor ragyogott. Az Ulászló király és Miksa császár családja között tervezett házasságok sikere érdekében mindent elkövetett. A mikor Miksa 1505-ben fegyverrel kelt vélt jogainak védelmére, a fejérvári országgyűlés Szatmárit küldte hozzá követül, a ki békére lépett vele. A cambrayi liga ügyében folyt hosszadalmas tárgyalások irányítója is Szatmári, a ki felfogását a hatalmas Bakóczczal szemben sem rejtegeti. 1515-ben Miksa császár, Zsigmond lengyel király és Ulászló találkozásán Hainburg és Bruck között a nyilt mezőn, majd tanácskozásaikon is részt vesz. Megnőtt hatalmát leginkább érezteti a Miksa 1519 jan. 12-én történt halála után végbement császárválasztás alkalmával.

Majdnem egész életében a királyi udvar levegőjét szítta; természetes, hogy az udvari párt mindenkori híve, sőt olykor vezére. A nemzeti pártnak s a vele szövetkezett Zapolyai Jánosnak e lensége. Hogy ezek törekvését megtörje, Zsigmond lengyel királylyal, Zapolyai sógorával, a legmeghittebb viszonyba lépett. Kár, hogy a két párt között a béke helyett az izzó gyűlölséget szította.

Szatmári főszereplése az újabb kor pirkadása idejére esik, melynek szelleme új irányt adott a népek politikai, társadalmi, sőt vallási életének. A régi intézmények inognak, összedőlnek; az állam teljes szervezete — a királyi tekintélylyel — megrendül, a humanisták által felkorbácsolt elmék forronganak s a pórság fegyverrel és tűzzel követel jogokat. A forradalmi szellem nemzetünk bukását hozta magával, mert mikor a forrongás és széthúzás legnagyobb volt, akkor sujtott reánk a török keze.

Ezeket mondja el Tóth-Szabó Pál, munkája négy részében őszinte hangon és kritikai elmével. Becsületes szorgalommal dolgozott. Köszönet neki ezért az életrajzért, mert sokat tanúlhatunk belőle. LUKCSICS JÓZSEF.

Digitized by Google

TÁRCZA.

BALLAGI GÉZA

1851. máj. 8. — 1907. jun. 17.

Nem múlhatott el a nyár veszteség nélkül a Magyar Történelmi Társulatra nézve. Igazgató választmányunk egyik legkiválóbb tagját gyászoljuk *Ballagi Géza* tudós társunkban, ki súlyos betegség után jun. 17-én halt meg Sárospatakon, munkás életének ötvenhetedik évében. Korai elhunytát siratja szerető családja; méltán fájlalja a M. Tud. Akadémia, mely épen ez évi nagy-gyűlésén iktatta őt rendes tagjai sorába; fájlalja a magyar ev. református egyház, melynek tevékeny hű fia volt élete fogytáig, és fájlaljuk mindnyájan, kik ismertük s komoly tudományos munkásságáért őszintén becsültük. Ballagi Géza mint tanár 1875-ben l'pett a sárospataki jogakadémia politikai tanszékére, számos kisebb dolgozatain kívül már előbb (1872) közrebocsátván *A politikai pártok* cz. munkáját, melyet azután más nagyobb művei követtek. Főműve: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig* (Budapest, 1888), melynek anyagát jórészt az 1790 óta megjelent politikai röpiratokból álló saját páratlan gazdagságú gyüjteménye szolgáltatta. A M. Tud. Akadémia levelező tagjává választatván, székét *Az 1839/40 évi országgyülés viszhangja az irodalomban* cz. értekezésével (1890) foglalta el. A XIX. század 1848 előtti politikai irodalmának beható tanulmányozása képesité arra is, hogy a Szilágyi Sándor szerkesztette u. n. *Millenniumi történet* (A m. nemzet története) kilenczedik kötetében *a nemzeti államalkotás kora* (1815—1847) történetét oly kitünően megírja. Miután tanári székétől búcsut véve nyugalomba vonult volt, egy ideig mint orsz. képviselő szerepelt a közéletben; a szabadelvű párt bukása után azonban teljesen felhagyván a napi politikával, újra a tudománynak, tanulmányainak kivánt élni. Azóta vett munkás részt társu-

Digitized by Google

latunk ügyeinek vezetésében is. Fájdalom, a halál csakhamar kiragadta őt az élők sorából, a kiknek nagyszámú gyászoló gyülekezete kísérte porló tetemeit, midőn jun. 19-én a kerepesi temető halottasházából örök útjára bocsátottuk. Kegyelete jeléül társulatunk is letette az elismerés koszorúját ravatalára. Legyen áldott emlékezete!

REINER ZSIGMOND

1862. jun. 21. — 1907. jun. 29.

Fájdalmas részvéttel jelentjük olvasóinknak *Reiner Zsigmond* alapító tagtársunk váratlan elhunytát, kit szomorú végzete alig két héttel Ballagi Géza után, jun. 29-én szakított ki körünkből. A mennyire az elmult évek során visszaemlékezhetünk, alig volt oly ülése vagy másnemű összejövetele társulatunknak, a melyen Reiner Zsigmond jelenlétével ne adta volna jelét munkálkodásunk iránt igaz meleg érdeklődésének. A tudomány szeretete kora fiatalságától fogva tettre, áldozatra serkentette. Erre nézve elég megemlítenünk, hogy az ő buzgalmából létesült 1886-ban Gyulafehérvárott az *Alsófehér-megyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület*, melynek muzeumát saját római feliratos emlékkő- és szobor-gyüjteményével gyarapította, míg becses magyar történelmi gyüjteménye egyes darabjaival az 1896 évi millenniumi kiállításon nyert elismerő oklevelet. Irodalmi munkásságot az Archaeologiai Értesítőben megjelent régészeti közleményein kívül főleg a közgazdasági és politikai kérdések terén fejtett ki. Utolsó dolgozata, melyben *a keleti vallású magyar nemzeti egyház* szervezéséről készülő nagyobb tanulmánya rövid vázlatát tette közzé, történeti vonatkozásainál fogva érdekel bennünket. Nem lehet eléggé sajnálnunk, hogy e nagyérdekű és nemzeti szempontból fontos munkát a maga teljességében és minden részletében ki nem dolgozhatta. Őrizzük meg gyászos véget ért derék tagtársunk nevét emlékezetünkben!

EGY CSIPET CHRONOLOGIA.

Veress Endre kar- és tagtársam lovagias válaszával szemben, melylyel bírálatomra a *Századok* juniusi füzetében felel, csak egy megjegyzést óhajtok tenni.

A bírálat egy pontja ellen azzal védekezik, hogy »pl. Pisa és Firenze csak 1750-ben fogadták el a Gergely-féle naptárszámítást.«

Digitized by Google

Az én kezemen 30 esztendő óta úgy a bécsi udv. és áll. levéltárban, mint az olaszországi levéltárakban számtalan firenzei provenientiájú XVII. századbeli irat fordult meg; egyetlenegyet sem találtam köztük, mely *nem* a Gergely-féle naptár szerint lett volna keltezve.

Veress azonban a jónevű Grotefend nagy művének: Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit (Hannover, 1891) I. köt. 134. lapjára hivatkozik és — igaza van. Nemcsak itt, hanem még »Taschenbuch der Zeitrechnung« című munkája 1905-ben megjelent második kiadásának 26. lapján is azt állítja Grotefend, hogy a Gergely-féle új naptárt Pisa és Firenze 1750-ben fogadták el.

Szabad legyen hát Veressnek, a ki széleskörű és bősikerű kutatásaiban még sokszor fog XVII. századi firenzei (s tán pisai) iratokkal foglalkozni, szíves figyelmébe ajánlanom, hogy Grotefend nagyot botlik e pontban. Vele szemben csak a legújabb idevágó irodalmi termék, Cappelli: Cronologia e Calendario Perpetuo (Milano, 1906) megfelelő fejezeteire (XI—XVIII. és XXVIII—XXXI. ll.) utalok.

Pisa és Firenze ugyanis 1750-ben nem a Gergely-féle naptárt fogadták el, mely ő náluk is, mint az egész olasz földön, már a XVI. század nyolczvanas éveiben recipiáltatott, hanem az általánosan ismert *calculus Pisanus* és *calculus Florentinus* alkalmazásával hagytak föl 1750 jan. 1. óta. Azaz többé nem a folyó vagy az előző év márczius 25-ikétől, hanem január elsejétől számították a mindenkori új esztendőt.

A Gergely-féle naptár és az évkezdet különfélesége pedig két különböző dolog.

Velencze példáját helykimélésből nem idézem. Csak arra mutatok, hogy maga a pápai kanczellária a brevék keltezésénél csak 1621-ben hozta be a januári évkezdést; addig az előző deczember 25-ikétől számították az új esztendőt. A bullák datálásánál pedig *véglegesen* csak 1691-ben kezdték az új esztendőt január elsejével számítani; addig a calculus Florentinus alkalmaztatott.

Előbbi hibájának logikus következménye ugyan, de mégis furcsa volna, ha azt állítaná Grotefend, hogy Róma is csak 1691-ben fogadta el végleg a Gergely-féle naptárt. De ezt a logikus furcsaságot már nem követi el Grotefend.

KÁROLYI ÁRPÁD.

Digitized by Google

VÁLASZ
VÁCZY JÁNOS BIRÁLATÁRA.

A *Századok* legutóbbi számában Váczy János részletesen ismerteti Kölcsey Ferenczről szóló életrajzomat. Szememre veti, hogy az eredetiséget hajhászom »akkor is, midőn a megállapított itéletek már szinte két emberöltőt átéltek.« A tekintély elvének ily nyomós kijelentése ugyan nekem cseppet sem imponál, s e pontnál hosszabban nem is időzöm. Súlyosabb, hogy adataim helyességét is kétségbe vonja. Főként erre akarok válaszolni.

Legyen szabad azonban futó pillantást vetnem álláspontunk különbözőségére is. Váczy János lelkiismeretes és pontos szerkesztésben adja közre a Kazinczy levelezését. Őt sok tekintetben e közelség téveszti meg. A nagy embernek — úgyszólván — szobra talapzatánál ülve bámulja a colossus égbenyúló fejét s kész bárkire kardot rántani, a ki nem adja meg annak az illő tiszteletet. Valami idealizált irodalomtörténet lebeg a szeme előtt: hősök és mártirok históriája, a kikre nem eshetik semmi a földi porból.

Lássuk most egyenkint a vádpontokat.

Próbáltam a Kazinczy jellemképét adni csupa adatokból. Kiemelem érdemeit, nagyságát, de az igazi nagy embert nem láthatom benne. Nem ő az első agitátor, a kinek nagy szerep és nagy jelentőség jutott igazi nagy tehetség nélkül. Kazinczy jellemében a hiuságnak elsőrangú szerepe van. Ezt ki kell mondanunk minden tiszteletünk mellett is. És ez volt a főoka annak, hogy miért szűnt meg a Kazinczy és Kölcsey levelezése. Kölcsey egész világosan megmondja, hogy nem akarta tovább játszani a »kopott pénzhez hasonló sima társalkodó« szerepét. A Kazinczy optimismusa és a Kölcsey pessimismusa közti ellentét igen kis ok lett volna. Hogy Kölcsey azért nagyrabecsülte Kazinczyt, az igaz, de én azt sehol sem tagadtam.

Szemere Pál házaséletét csak érintem, de a mit mondok, annak tudom gazdáját adni. Tudom, hogy e házasélet nem volt egész felhőtlen. De Szemere, mint könnyen hevülő ember, sokszor mondott ellentétes nyilatkozatokat. Mellőzve Kölcsey emlékbeszédét (Vilma), melyben Szemerénének oly bájos képét adja, csak egyetlen jelenetre hivatkozom: Szemeréné olvassa fel az urának Kölcsey levelét, s mikor az választ ír rá, ott »pajzánkodik« mögötte s enyelgő megjegyzéseket firkál az ura levelébe. Kelt Surány, 1814. nov. 7. (Szemere összes munkái, III. köt.) Csupa rózsaszinű derű a levél. Váczynak persze jobban tetszik a »mártir« Szemere. A halottakat föltámasztani nem lehet, de a mennyiben leveleik visszatükrözik egyéniségüket, Szemeréné lelke finomabbnak mutatkozik, mint az uráé.

Azt sem mondom, hogy Kölcsey fedezte föl Zrínyi értékét, csak kiemelem biztos itélőképességét az említett irodalomtörténeti váz-

Digitized by Google

latban, nem mulasztván el hangoztatni, mennyit tanult Herdertől. Egészen zavaros, a mit Váczy mond az irodalmi körökről. Hogy Teleki Lászlót mellőzöm, érthető, hiszen nem tartozik tárgyamhoz. Alább így szól Váczy: ... »Bártfay házáról már azt mondja, hogy irodalmi életet alkotott. Pedig az *Aurora-kör* azt jóval megelőzte s hatásban is fölülmulta, mely részint a Kulcsár, részint a Vitkovics társaságából nőtt ki.« Az Istenért! hiszen az Aurora-kör a Bártfay barátai voltak!

Elitéli rövid jellemzéseimet. Azt írja, nem tudja, honnan vettem Szemere érzékiségét. Bocsánatot kérek, tudhatná. Két levelet idézek a jegyzetben (itt sajtóhiba van ugyan, de a két dátum helyes), az egyik egy pásztorórát a Faublas modorában ír le.[1]) Mulatós voltát menyasszonya is szemére vetette (idézve szintén). És végre is nem »torzvonás«, ha valaki szereti a bort s a szép leányokat. Kisfaludy Sándor is »fényes katonatiszt« volt, noha kilépett is a hadseregből, s az ő és Kazinczy közti elhidegülés főoka szintén az örök emberi hiuság. Csokonai és Kisfaludy Károly különböző bohémségét talán fölösleges lesz magyaráznom, s Mérey personálisra se vesztegetem a pennámat. Várom, hogy adatokkal védelmezzék.

Egy botlásomat azonban készséggel beismerem, s ez Kazinczy termetéről szól.

Még egy megjegyzést végül. Az előszóban a Kölcsey-irodalomnak csak legfontosabb termékeit említettem föl. Ez egyéni dolog, de ne keressünk a kákán is csomót. Angyal Dávid tanulmányának értékes voltát én is kiemelem. Szemere Bertalanról azt mondom, hogy emlékbeszéde »oly szép, mint egy antik elégia.« Ez — szerintem — a *legköltőibb* emlékezés Kölcseyről. A *legtökéletesebb* jellemzés a Gyulai Pálé. Igenis, épen az »*alkalomhoz mérve*«, mint akadémiai emlékbeszédben, nem adatokat, hanem jellemzést keresek benne. Biztos kézzel mutatja ki, hogy a lágy, sentimentalis Kölcsey igazi férfi volt. Nézzük most Pap Endrét, kit jegyzeteimben említek, de itt mellőzök. Munkája érdekes munka; egy elmult kor lelkesedése lobog benne, a mi sok hangulatot ád neki. De jellemzése felszínes, olykor naiv. Ezt mondja Kölcseyről: »benne a mennyi volt az erő, szintannyi volt a gyermekiség. Mindig valakinek gyámsága alá adta magát.« Alább meg: »a mi politikáját illeti, e tekintetben érezhető hiányai vannak s csak a gyönyörü oratoria által fedeztetnek« ... Utolsó megjegyzéseért Váczynak voltaképen köszönettel tartozom. Valóban mi sem mutatta volna meg jobban a kettőnk felfogása közti különbséget, mint ez a Pap Endrére való hivatkozás. Arra azonban igen kérem, hogy máskor kiméljen meg attól, hogy adataim pontosságát kétségbe vonja.

VÉRTESY JENŐ.

[1]) Kiadta *Váczy János.*

Digitized by Google

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1904.

— VJESTNIK KR. HRVATSKO-SLAVONSKO-DALMATINSKOG ZEMALJSKOG ARKIVA. Szerk. *Bojničić Iván.* VI. évf. 1—4. füz. Zágráb, 1904. — 1. Šišić Ferdo: *Pauli de Paulo zárai patricius évkönyve,* 1371—1408. (1—59. ll.) Egyike a legfontosabb középkori forrásoknak Dalmáczia és Horvátország történetére nézve. Pauli de Paulo életrajzát megírta Rački (Književnik, II. Zágráb, 1865. 35—45. ll. — V. ö. *Margalits:* Horvát tört. repertorium, II. 514—520. ll.), kinek egyetlen forrása magának az írónak évkönyve. Ennek két kiadása van. *Lucius:* Inscriptiones dalmaticae (Venetiis, 1673. 37—52. ll.) és *Schwandtner*: Script. rer. Hungaricarum (Vindobonae, 1748. III. 723—754. ll.), ki Lucius szövegét összes hibáival átvette. Lucius szövege kritikátlan, chronologiája és nevei ingadozók. Šišić a *Memoriale* teljes szövegét adja Lucius hibáinak kijavításával, és megállapítja, hogy az író a velenczei naptárt követte, mely az évet márczius elsejével kezdi. Ez alapon kijavítja azután a hibás évszámokat is. Az évkönyv szövegét követi azon hat latin oklevél, melylyel Lucius kisérte a maga szövegkiadását; végezetül közli Šišić a Memorialéban felemlített zárai nemes családok, továbbá az egykorú horvát-szlavon-dalmát bánok névsorát és egy glossariumot a szövegben előforduló kevésbbé ismert szók magyarázatára. — 2. Laszowski: *Hat oklevél Zágráb város történetéhez,* 1345—1510. (60—63. ll.) Eddig ismeretlenek. — 3. Kos Fr. *Az Attems grófok Gorica melletti podgorai levéltárából.* (64—77. ll.) Attems Károly Rajmund Lika-Krbava főkapitánya volt. A közlemény regestaszerű kivonatokban Lika-Krbavára vonatkozó 27 német, 20 horvát, 14 olasz és 1 latin oklevelet tartalmaz. — 4. Tkalčić: *Adalék a boszorkányüldözések történetéhez Horvátországban.* (78—79. ll.) Cilley Herman 1432 szept. 24-én Szamoborban kiadott, eddig ismeretlen rendelete a boszorkányok üldözéséről. Ez a legrégibb e tárgyú okirat Horvátországban. Eredetije a délszláv Akadémia levéltárában. — 5. Bojničić: *Adalék a boszorkányüldözésről Horvátországban,* 1699—1742. (80—96. ll.) — 6. Jelić L. *Oklevelek az első összeesküvésről a szárazföldi Dalmácziának a töröktől való felszabadítására,* 1580—1586. (97—113. ll.) Tizennégy latin és olasz oklevél. — 7. Schneider Arthur: *Adatok Ritter Vitezovics Pál életéhez és irodalmi munkásságához.* (114—126. ll.) Tizenegy eddig ismeretlen oklevél és adat 1691—1713-ig. Vitezovics történetíró is volt Mária Terézia szolgálatában. — 8. Laszowski: *A lika-krbavai templomok és plebániák jövedelmeinek összetrása 1768-ban.* (127—134. ll.) — 9. Šišić: *Két oklevél Beriszló Péterről*

Digitized by Google

1504-ből. (135—136. ll.) A gróf Pongráczok andrásfalvi levéltárából, hol sok horvátországi vonatkozású okirat van, különösen a Nelepics-családra vonatkozólag. — 10. Šišić: *Perényiné Frangepán Izsóta egy fontos irata 1526-ból.* (136—137. ll.) A kassai városi levéltárból. Frangepán Kristóf e nővérét nem vette fel Klaić a család genealogiájába, mert kételkedett létezésében. — 11. Šišić: *Gregorianec Ambrus vicebán végrendelete 1571-ből.* (137—140. ll.) — 12. Ivančan L. *Vratislav és az Aka nemzetség.* (145—163. ll.) Az Imre király és Endre közötti harczban Vratislav comes Endre-párti; ezért Imre elpusztítja birtokait, de Endre utóbb mint király megjutalmazza és birtokaiban megerősíti. Az értekező e birtokokat megállapítja és bebizonyítja, hogy Vratislav az Aka (Aga, Acha, Ágh) nemzetségből való. Az első comes Acha, ki Szent Lászlóval 1091-ben jött Horvátországba, szerinte magyar főúr volt, kit az 1093-ban alapított zágrábi püspökség védelmére telepített le a király Horvátországban és birtokokkal ajándékozott meg. Jellemző, hogy horvátországi birtokai ősidőktől magyar nevűek: Sóspatak, Szekértelek, Szomszédvár, Szent-Jakab, Harangozó stb. Az értekező lehetőnek mondja, hogy az első Acha megmagyarosodott tót volt, mert e nemzetség egyes ivadékai a *Tóth* melléknevet viselték. Végűl az Acha nemzetség leszármazását adja. — 13. Jelić L. *Tizenkét oklevél Horvátország történetéhez 1452—1535-ig.* (164—175. ll.) A törökök első betörése 1452-ben és a következő években eléggé ismeretes; a közölt oklevelek mégis némely új adatokat szolgáltatnak, pl. Thallóczi Péter bánságának utolsó évére (1452—1453), továbbá Klis-várának 1535-iki ostromára vonatkozólag stb. — 14. Šurmin: *Adatok Horvátország újabbkori történetéhez.* (176—184. ll.) Kulakovski orosz író *Illirizmus* cz. művében (Varsó, 1894) két iratot közöl 1840-ből Gájtól, ki az orosz rendőrminisztertől segélyt kért, hogy két lapját (Danica, Novine) orosz betükkel is kiadhassa, felemlítvén, hogy nagy és eredményes propagandát csinál a horvát papság és tanuló ifjuság körében Oroszország és az orosz egyház mellett. Zdiechowszki (Odrodzenie Chorwacyi. Krakó, 1902. 50—53. l.) ez alapon arról vádolja Gájt, hogy már 1840-ben zsebelt a maga hasznára és állításai a horvátok orosz egyházi rokonszenvéről merő hazugságok. Šurmin e vádak ellenében Gájt védelmezni törekszik. — 15. Šurmin: *Horvát adatok a reformáczió történetéhez.* (185—191. ll.) Ungnad Kristóf báró a protestánsok üldözése miatt Würtenbergbe menekült s Tübingenben és Urachban horvát nyomdákat állított fel, melyekben (1559—1565) harmincz protestáns horvát könyvet adott ki, összesen 20,000 példányban. Ezen protestáns irodalomról Krstrenčić 1878-ban egy munkát adott ki, melyben 143 oklevelet közöl. Bučar

Digitized by Google

még négy glagol és egy latin betüs horvát iratot talált 1563-ból, melyeket itt Šurmin ismertet. — 16. Bučar Ferencz: *Adatok a protestantismus történetéhez Horvátországban az érseki levéltárból.* (192—220. ll.) A zágrábi érseki levéltár gazdag anyagát a mult század elején Verhovác püspök rendeztette. A levéltárban most 30,000 nagyrészt latin, részben horvát, magyar és német oklevél van, melyek történelmi, politikai és földrajzi adatokban bővelkednek, sőt sphragistikai tekintetben is fontosak. Az oklevelek majdnem kivétel nélkül eredetiek. Ezek sorából a horvátországi protestantismus történetére vonatkozólag harmincz latin és három horvát oklevelet közöl Bučar. — 17. Bojničić: *Kiadatlan iratok a horvátországi boszorkányüldözésekről* 1743—1757-ből. (221—241. ll.) — 18. Laszowski: *A Kőrös* (Križevac) *melletti Szent-Ilona község oklevelei.* (242—265. ll.) Hetvenkilencz latin oklevél 1267—1560-ig a község levéltárából; végül a község nemes családainak története. E helységet IV. Béla idejében az Esce család bírta; ennek ivadékai közül Koruskai András 1420 táján török fogságba került, s azóta őt és utódait *Turuk* (Török) *de Koruska* néven emlegetik. Az értekező a család leszármazási tábláját is közli. — 19. Magasházy Béla: *V. István királynak Horvátországra vonatkozó kiadatlan oklevele 1270-ből.* (266—272. ll.) Az oklevél eredetijét Borsod vármegye levéltárában őrzik. MARGALITS EDE.

UJ KÖNYVEK.

— BAGYARI SIMON. A magyar művelődés a XVI—XVII. században. Szamosközy István történeti maradványai alapján írta —. Esztergom, 1907. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. VIII, 164 l. Ára?

— BALOGH (Francis —). History of the Reformed Church of Hungary. By —. Condensed translation by *Louis Nánássy.* (Hely és év n.) 8-r. 2, 66 l. A szerző arczképével. (Lenyomat a *Reformed Church Review* 1906 és 1907 évi folyamából.)

— BARABÁS MIKLÓS. Megyericsei János kolozsi főesperes. Irta —. Kolozsvár, 1907. Stief Jenő és társa kny. Nagy 8-r. 23 l. (Különlenyomat az *Erdélyi Muzeum* 1907 évi folyamából.)

— BERWALDSZKY KÁLMÁN. A Lőcse-vidéki róm. kath. néptanítóegyesület évkönyve; l. *Évkönyve.*

— BOROVSZKY SAMU. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája. A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. A »Magyarország vármegyéi és városai« központi szerkesztő bizottságának közreműködésével szerkeszti —. *Hont vármegye és Selmeczbánya szab. kir. város.* A »Magyarország vármegyéi és városai« központi szerkesztő bizottságának felügyelete alatt írták a Hont-vármegyei helyi munkatársak. Budapest, (1907.) Wodianer F. és fiai kny. 4-r. 6, 490 l. Számos műmellékletttel és szöveg-képekkel. Ára?

Digitized by Google

— Codex Diplomaticus domus senioris comitum Zichy; l. *Okmánytára.*

— Daudet (Ernest —). Lettres du Comte Valentin Esterhazy à sa femme, 1784—1792. Avec une introduction et des notes par —. Paris, 1907. Plon-Nourrit et Comp. Kis 8-r. 4, VIII, 428, 2 l.

— Erner Gusztáv. A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség története; l. *Schmidt.*

— Ebner (Gustav —). Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B. zu Pozsony (Pressburg); l. *Schmidt.*

— Erdélyi László. Egyházi földesúr és szolgái a középkorban. Irta —. Budapest, 1907. Stephaneum kny. 8-r. 47 l. (A Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának felolvasó üléseiből, 61. sz.) Ára 1 kor.

— Erdődi János. Neveléstörténet tanítóképzőintézeti növendékek, tanítójelöltek és tanítók számára. Az új tanításterv szerint átdolgozta *Guzsvenitz Vilmos.* Ötödik kiadás. Budapest, 1907. Uránia kny. 8-r. 201, V l. Ára 2 kor. 60 fill.

— Értesítő a budapesti református főgimnáziumról az 1906/907. tanévben. Szerkesztette *Molnár Sándor* igazgató. Budapest, (1907.) Buschmann F. kny. 8-r. 129, 2 l. (*Barthos Kálmán:* Rákóczi hazatértekor. Ünnepi beszéd. 3—9. ll.)

— Értesítő a pannonhalmi szent Benedek-rend győri főgimnáziumáról az 1906/907. iskolai évről. Közzéteszi *Acsay Ferencz* igazgató. Győr, 1907. Egyházmegyei kny. 8-r. 2, 79—184, 54, 2 l. (*Acsay Ferencz:* Rónay Jáczint János élete. II. rész. 79—184. ll.)

— Értesítője (Az aradi királyi főgimnáziumnak az 1906/907. iskolai évről szóló —). Közzéteszi *Burián János* igazgató. Arad, 1907. Kalmár Nándor és társai kny. 8-r. 117, 2 l. (I. Nátafalvai Nátafalussy Kornél. 3—7. ll. Arczképpel. — II. *Kara Győző:* Ünnepi beszéd II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társainak hamvai visszahozatalának örömére. 8—16. ll.)

— Értesítője (Az erdélyi róm. kath. státus kegyes-rendiek vezetése alatt álló kolozsvári főgimnáziumának —) az 1906/907. tanévről. Közzéteszi *Erdélyi Károly* igazgató. Kolozsvár, 1907. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 4, 162 l. (I. Csaplár Benedek, 1821—1906. 1—4. ll. Arczképpel. — II. Martini Bolla... dissertatio de valachis, qui Transilvaniam incolunt. 7—42. ll. Arczképpel.)

— Értesítője (A pannonhalmi szent Benedek-rend kőszegi kath. gimnáziumának —) az 1906/907. iskolai évről. Közzéteszi dr. *Bárdos Remig* igazgató. Kőszeg, 1907. Feigl Frigyes kny. 8-r. 105, 2 l. Czímképpel. (*Vid Jeromos:* II. Rákóczi Ferencz. 5—63. ll.)

— Értesítője (A pannonhalmi szent Benedek-rend soproni kath. főgimnáziumának —) az 1906/907. iskolai évről. Közli *Darvas Orbán* igazgató. Sopron, 1907. Röttig G. és fia kny. 8-r. 83 l. (*Rezner Tibold:* II. Rákóczi Ferencz szabadságharczáról. 3—29. ll.)

— Évkönyve (A Lőcse-vidéki róm. kath. néptanító-egyesület —). MCMVI. Szerkesztette *Berwaldszky Kálmán.* Igló, 1907. Tátra kny. 8-r. 63, 2 l.

— Fincicky Mihály. Polgármesteri jelentés Ungvár város közállapotáról. Irta —. Ungvár, 1907. Székely és Illés kny. 8-r. 303 l. Ára 3 kor.

— Freuszmuth Frigyes. A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség története; l. *Schmidt.*

— Freuszmuth (Friedrich —). Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B. zu Pozsony (Pressburg); l. *Schmidt.*

Digitized by Google

— Goldziher Ignácz. Emlékbeszéd gróf Kuun Géza tiszt. és igazgató tag fölött. Kiadja a M. Tud. Akadémia. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1907 május 5-iki ünnepélyes közülésén.) Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 33 l. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XIII. köt. 4. sz.) Ára 60 fill.

— Holtz (Georg Frh. von —). Von Brod bis Sarajevo. Illustriert von K. Roland. Sopron, 1907. Röttig Gusztáv és fia kny. 8-r. 4, 194 l. 25 szövegképpel és egy térképpel. (Unsere Truppen in Bosnien und der Herzegowina, 1878. Einzelndarstellungen. Herausgegeben u. redigiert v. Hauptmann *Alois Veltze*. Bd. II.) Ára 3 kor. 60 fill.

— Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város. A »Magyarország vármegyéi és városai« központi szerkesztő bizottságának felügyelete alatt írták a Hont-vármegyei helyi munkatársak; l. *Borovszky Samu*.

— Horváth Jenő. Washington. Irta —. Gyula, 1906. Dobay János kny. 8-r. 29 l. Ára ?

— Horváth Jenő. A történelem bölcselete. Tanulmányok a történettudomány alapelveiről és az emberi művelődés irányeszméiről. Gyula, 1907. Dobay János kny. Kis 8-r. VIII, 287 l. Ára 5 kor. (Kapható Kilián Frigyesnél.)

— Horváth Jenő. Négy essay a köztörténetből. A renaissance irányeszméiről. — Bolingbroke a történelemről. — Az imperialismus irányeszméi. — Az imperialis gondolat Angliában. Gyula, (1907.) Dobay János kny. Kis 8-r. 47 l. Ára ?

— Horváth Jenő. A történettudomány művelése Békés vármegyében. Tanulmány. Irta —. Gyula, 1907, Dobay János kny. 8-r. 16 l. Ára ?

— Horváth Jenő. I. Ferencz József és kora, 1867—1907. Beszéd a koronázás 40. évfordulóján, 1907 jun. 8. Tartotta —. Gyöngyös, 1907. Herzog Ernő Ármin kny. Nagy 8-r. 76—79. ll. (Különnyomat a gyöngyösi áll. fógymn. 1906/907-iki Értesítőjéből.)

— Jegyzéke (Esztergom vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbizásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1907. Pesti kny. r. t. 8-r, 8 l.

— Jegyzéke (Szepes vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbizásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1906. Pesti kny. r. t. 8-r. 16 l.

— Jegyzéke (Vas vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbizásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1907. Pesti kny. r. t. 8-r. 38 l.

— Jelentés a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének 1906 évi működéséről. Szerkesztette *Mihalik József* h. előadó. Budapest, 1907. Stephaneum kny. 8-r. 113, 2 l.

— Jelentése (A muzeumok és könyvtárak országos tanácsának V-ik —) 1906 évi működéséről. Szerkesztette *Mihalik József* h. előadótitkár. Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 147 l.

— Kammerer Ernő. A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának Okmánytára; l. *Okmánytára*.

— Katalogusa (A Budapest székesfővárosi muzeum —). Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 136 l. A muzeum alaprajzával. Ára 60 fill.

Digitized by Google

8. füzet. XLI-ik évfolyam. Október 15.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

NAGY GYULA

TITKÁR.

1907 ÉVI FOLYAM

VIII. FÜZET.

BUDAPEST.
NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1907.

Digitized by Google

TARTALOM.

	Lap
Anjouk és Wittelsbachok. (Első közl.) Irta **Pór Antal**	681
Zsigmond király és a velenczei köztársaság, 1435—1437. (Első közl.) Irta **Áldásy Antal**	706
Műveltségtörténeti közlemények. VI. A magyar vár. (Első közl.) Irta **Takáts Sándor**	726

Történeti irodalom.

Török István: A kolozsvári ev. ref. kollégium története. Ism. **Békefi Remig**	742
Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Ism. **Srs**	747
Léon Levrault: L'histoire. Évolution du genre. Ism. **Marczinkó Ferencz**	751
Prosper Cultru: Un empereur de Madagascar au XVIII-e siècle, Benyovszki. Ism. **Kropf Lajos**	755

Tárcza.

Nehány megjegyzés Fiók Károlynak »Géza fejedelem nevéről« szóló értekezéséhez. Irta **Bleyer Jakab**	758
Török levéltárak. Ism. **Karácson Imre**	763
† Kóváry László	765
Vegyes közlések	766
Szláv történeti szemle. Irta **Margalits Ede**	769
Uj könyvek	773
Igazítás	776

A **Magyar Történelmi Társulat** ig. választmánya legközelebbi rendes ülését okt. 24-én fogja megtartani.

☞ A **Fejér György**-féle **Codex Diplomaticus** teljes 42 kötete s több más történelmi munka eladó. Közelebbi értesülés a M. Történelmi Társulat titkári hivatalánál szerezhető.

KÉRELEM.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy **lakásváltoztatásaikat kellő időben**, legkésőbb **minden hónap 8-ikáig, közvetlenül a titkári hivatalnál** (I. Vár: Orsz. Levéltár) szíveskedjenek bejelenteni, nehogy a kései vagy elmulasztott **bejelentés miatt** füzeteik eltévedjenek.

Reklamációkat csak három hónapon belül vehetünk figyelembe!

Kérjük a történelmi művek szerzőit és kiadóit, hogy **műveik és kiadványaik** egy-egy példányát ismertetés végett a **Századok** szerkesztőségéhez (I. Vár: Országos Levéltár) beküldeni szíveskedjenek.

Digitized by Google

ANJOUK ÉS WITTELSBACHOK.

(Nagy Lajos második szövetkezése IV. Károly császár ellen.)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Nagy Lajos király első szövetkezése IV. Károly császár ellen 1362-ben főleg az osztrákok érdekében történt.[1]) Megindítója és mozgató eleme a furfangos IV. Rudolf herczeg volt, czélja pedig IV. Károly uralmának megdöntése Ausztria javáért. A második szövetkezés a bajor herczegek, Lajos császár fiai és unokái s ezek birtokai érdekében történt. Jóllehet ezek nem valának oly ügyesek és tevékenyek, mint IV. Rudolf osztrák herczeg, e szövetség czélja sem volt kevesebb, mint a császár birodalmának elfoglalása s a szövetségesek közt való felosztása.

Az első esetben világosan kimutatható, hogy Nagy Lajos főleg anyja kedvéért ment bele a szövetségbe; ez utóbbi alkalommal inkább csak kiérezhető a gyér adatokból ugyanezen indító ok és irány. Nem szabad azonban föltennünk, hogy idősb Erzsébet királynét női szeszély irányította. Nem; ő féltette örökét, Lengyelországot a cseh királyi dynastiától, mely még atyja idejében ura és királya volt Lengyelországnak s a lengyel korona elvesztét nem tudta megemészteni. Mindig Lengyelország ellenségeivel, a német lovagrenddel tartott és nem egy hadjáratot indított Lengyelország ellen. Igaz, hogy a visegrádi fejedelmi congressuson János cseh király lemondott Lengyelországról, hogy annál inkább biztosítsa Csehország számára Sziléziát, Lengyelországnak egykoron, még nem is oly régen, kiegészítő részét; de János király fia IV. Károly mindig helytelenítette »fukar« atyja lemondását, és egyik szeme folyton azon volt, hogyan szerezhetné vissza

[1]) Olv. *Századok*, 1900. 289. 385. l.

Digitized by Google

dynastiája számára Lengyelországot. Viszont idősb Erzsébet királynénak kedve szerint leendett, ha Szilézia, melyet Lengyelországnak nevezett,[1]) visszakerül Lengyelországhoz, a miért annak herczegeivel, a »hazaáruló« — mert Lengyelországtól elszakadt — Piasztokkal szakadatlan barátságot tartott.

Mindkét esetben, ha Nagy Lajos nem is akarata ellen ment bele a szövetségbe, sőt gyermeki szeretetből, kissé heves természetéhez képest kezdetben egész lelkével belefeküdt a vállalatba: kétséget alig szenved, hogy hamar ráunt szövetségeseire, a kiknek egészen igazságuk nem volt, a miért azután ügyöket nem elég harczi hévvel pártolta. Végül csakis lovagiassága tartotta a szövetségben addig, mígnem szövetséges társai a császárral kibékültek; ez pedig bőségesen kárpótolta őket. Ha ez megtörtént, vagy ha Nagy Lajos maga is kártalanította szövetségeseit, mint az 1362 évi szövetkezésnél az osztrákokat, tisztességgel lépett vissza a harczias vállalattól és csak jóindulatával támogatta tovább is szövetséges társait.

Magyarországnak sem állott érdekében akár az egyik, akár a másik nemzetet segíteni. Magyarország sohasem várhatott valamit sem az osztráktól, sem a bajoroktól; adni adott, de semmit sem kapott tőlük. Hasonló viszony fejlődött ki a magyarok és csehek közt. De IV. Károly császár és cseh király legalább jeles fejedelem volt, korának kitűnő férfia, Csehország királyai közt a legnagyobb, a törvényes rend, a tudományok, művészetek, ipar és kereskedés barátja, ki az osztrák és bajor herczegeket minden tekintetben fölülhaladta; a miért Nagy Lajos király nem csupán egykori ipát, hanem a császárt, fejedelmi kortársát is becsülte benne.

Alig tudnám megfejteni ez ellenmondást, mert hiszen a kit tisztelünk, becsülünk, annak vesztére nem törünk. Voltak azonban IV. Károly császár jellemének olyan visszái, melyek igen gyülöletes politikai alakulásokat idéztek elő s Lajos király jogérzetét

[1]) Róbert Károly, Erzsébet királyné férje, 1339-ben Lajos nevelőjét, a Sziléziából, tehát a visegrádi congressus határozatai értelmében Csehországból származott Miklós papot, a későbbi pécsi püspököt, Lengyelországi Miklósnak nevezte. (*A pannonhalmi szent Benedek-rend tört.* II. 493.)

Digitized by Google

mélyen sértették. Ezeket behatóan kellett tanulmányoznunk, hogy Nagy Lajos viselkedését megérthessük. Előre is engedelmet kérek, hogy elbeszélésemnek nagyobb karajt kerítek és szorosan vett tárgyunktól el-elkalandozom. Ezt csak azért teszem, hogy az előzmények fölfejtésével a következményeket jobban megérthessük. Mindazonáltal a magyar történelem talaját el nem hagyom.

I.

Az 1335 évi visegrádi fejedelmi gyülekezet biztosította a cseh koronának Sziléziát. Annál nehezebben tűrte IV. Károly császár, hogy Sziléziában, melynek herczegei hűbéresei valának a cseh királynak, csupán a sveidniczi Bolkó herczeg, Kázmér lengyel király unokaöcscse tartotta fen függetlenségét Csehországgal szemben. Ez annál kevésbbé hagyta őt nyugodni, mivel Bolkó herczegnek gyermekei nem valának, s néhai Henrik öcscsének is csak egy leánya maradt, a szép, kedves és jámbor [1]) Anna, ki nagybátyja, Lajos magyar király udvarában Erzsébet anyakirályné gondos felügyelete alatt nevelkedett.

Annát a szilezita és cseh genealogusok és történetírók (Grotefend, Palacky, Werunsky) I. Károly magyar király leányától származtatják. De jóllehet koríróink Károly törvényes gyermekeit gondosan registrálják, leányáról nem emlékeznek. Már az a körülmény, hogy a nagyralátó magyar király egyetlen leányát egy másodszülött sveidniczi herczegnek adta feleségül, kizárja azt a föltevést, hogy Katalin törvényes gyermeke lett volna Károly királynak. A pozsonyi városház kapu-aljának zárkövei, melyek közül kettő egy-egy koronás asszonyfőt, nyilván az anyát és leányát, a harmadik püspöksüveggel födött szinte gyermekarczú főt (Kálmán győri püspököt), kettő egy-egy czímerül használt sisakot és sisakdíszt: az Anjouk struczmadarát és egy növekvő oroszlánt, a Csákok czímerét állítja szemünk elé, azt a gyanítást keltették bennem, hogy a sveidniczi Henrik herczeg felesége Katalin, Károly király házasságon kívül született leánya volt Erzsébettől, a rozgonyi csatában 1315 jan. 15-én hősi halált halt Csáknembeli Gyürke leányától.[2]) Azt a fölmerülhető ellenvetést, hogy a lengyel Erzsébet, Károly király harmadik felesége, ki férje törvénytelen fiát, Kálmán győri püspököt, Katalin testvérét üldözte, szigorú elvei mellett aligha fogadta volna udvarába férje másik törvénytelen gyermekének leányát: eloszlatja azon

[1]) Hist. Cortusior. *Muratori:* SS. XII. 945.

[2]) Erről bővebben olv. *Ortvay:* Pozsony város története, II. 445. és köv. ll.

Digitized by Google

körülmény, hogy e leány (Anna) Erzsébet nénjének Kunegundának, Bernát sveidniczi herczegtől való unokája volt.

Miután IV. Károly 1353 febr. 2-án elvesztette második feleségét Wittelsbachi Annát, a rajnai palatinus (pfalzgraf) leányát, Sveidnicz örökösére vetette szemét. Úgy látszik, e kérdést legelőször Bécsben, II. Albert osztrák herczeg vendéglátó házában pendítették meg, a hol márcz. 10—14-ike közt több fejedelem: IV. Károly öcscsével Jánossal, a morva markolábbal, Lajos magyar király, a brandenburgi markoláb és szász herczeg találkozának. Itt a herczeg egyik fia, a morva markoláb leányával jegyet váltott, miután elsőszülött fiát IV. Rudolfot már előbb eljegyezte volt a római király leányával Katalinnal, kivel nemsokára azután Prágában, 1353 április-havában egybe is kelt.[1]) E fejedelmi találkozás alkalmával, máj. 14-én, IV. Károly és öcscse, II. Alberttel és IV. Rudolf fiával egyezséget kötöttek, hogy egymással békében élnek s egymást kölcsönösen segítik mindenki ellen, Lajos magyar királyt kivéve.[2]) Pünkösd (máj. 12.) táján IV. Károly és II. Albert ismét találkozának Weitrában, a hol hét napig tanácskoztak a zürichiek ellen indítandó hadjáratról. Azután a zwetli monostort érintve, hol a szerzetesek ünnepélyesen fogadták s egyházi ruhákban a szent ereklyéket eléjök víve, bőségesen megvendégelték őket, szétváltak, minthogy IV. Károly fényes kíséretével a Dunához sietett,[3]) Magyarországba, Budára menendő, hogy a házasságot a tizennégy éves Sveidniczi Annával megkösse. Előbb azonban megkötötték a házassági szerződést, melynek értelmében Nagy Lajos király, a lengyel királytól is, a sveidniczi herczegtől is meghatalmazást nyervén, kijelenté, hogy miután Károly római és cseh király azon őszinte szeretetből, melylyel iránta és Kázmér lengyel király iránt viseltetik, nekik ketten és örököseiknek, utódaiknak, Magyar- és Lengyelország királyainak a ploczki herczegséget ajándékozta minden tartozékával és mindazon jogokkal, melyeket a ploczki herczegség bír, a mint ez erről szóló levelében világosan foglaltatik, — viszont ő, a magyar király, hasonló igaz barátsággal Károly római és cseh királynak s utódainak és a cseh koronának adja Beutent és Kreuzenburgot szintén minden tartozékával együtt; föloldván az egész ottan lakó népet a hűség esküje alól, a mit a magyar és lengyel királynak esküdtenek.[4]) Egyúttal elengedte Sveidniczi Bolkó herczegnek és kezeseinek minden adósságukat, a mivel

[1]) Diessenhofen. *Boehmer:* Fontes, IV. 87.
[2]) Cod. Dipl. Moraviae, VIII. 156.
[3]) Kalendarium Zwetlense. *Pertz:* M. G. SS. IX. 693.
[4]) Valószínűleg 1306-ban, midőn I. Károly király Máriát, Kázmér beuteni (bitomi) herczeg leányát feleségül vette.

Digitized by Google

nekik, már mint a magyar és lengyel királyoknak tartoznának. Igéri ezenfelül Nagy Lajos, hogy Kázmér lengyel király négy hónap lefolyása alatt levelet irat s azt a római és cseh király kezéhez juttatja, melyben a fönti rendelkezéseket önszántából jóvá fogja hagyni.[1]) Egy másik levélben Lajos király tudtúl adta, hogy Károly cseh királynak és királyi utódainak örökűl átengedi Sveidnicz és Jauer[2]) herczegségeket, és lemond mind a maga, mind a magyar szent korona nevében mindazon jogokról, melyek őt, rokonait, örököseit és utódait a magyar királyokat ott akármiképen megilletnék.[3]) Egyúttal kötelezi magát, hogy azok ellen, kik Károly király ezen új birtokát megtámadnák, meg fogja őt védelmezni, neki kellő segítséget küldvén.[4]) Mind a két oklevél Budán, 1353 máj. 27-én kelt, a mely napon valószínűleg a házasságot is megkötötték, és pedig kettős házasságot, minthogy Lajos király ugyanazon napon, melyen Károly király Sveidniczi Annát, — ő is feleségűl vette István bosnyák herczeg leányát Erzsébetet,[5]) nem törődve azzal, hogy a negyedfokú rokonság gátló akadálya alól a pápa előlegesen föl nem mentette őket. Ezen mulasztást azonban csakhamar jóvátették az egybekeltek, minthogy 1353 okt. 31-én már VI. Incze pápa előtt volt folyamodványuk, melyben azért esedeztek, hogy jóllehet tudták a köztük fennálló negyedfokú rokonság akadályát, erre bizonyos okokból fölmentést nem kértek, de mert elválásuk nagy botránynyal járna, oldja fel őket ő szentsége a kiközösítés alól, a mire engedetlenségökkel rászolgáltak, és engedje meg, hogy tovább is együtt élhessenek. A pápa üdvösséges poenitentiát szabván reájok, kérelmöket teljesítette.[6])

---

[1]) Ez meg is történt, de csak 1356 május 1-én. *Sommersberg:* Script. rer. Siles. I. 865.

[2]) *Jávor*-nak is írják.

[3]) ... cum omnibus pertinentiis, necnon omnia iura, que nobis, regno, seu corone Hungarie in dictis ducatibus competunt, renunciantes expresse pro nobis, fratribus, heredibus et successoribus nostris, regibus Hungarie. Ezen jogok abból eredhettek, hogy a sveidniczi herczeg a magyar király leányát feleségűl kapta.

[4]) Kiadta ezeket az eredeti okiratokról *Fejér:* C. D. IX. 2. 215. 230. — Ide tartozik, hogy Nagy Lajos király Budán, 1353. szept. 15-én esküvel kötelezte magát, miszerint Károly királylyal barátságot tart, egymást kölcsönösen segítik, Kázmér lengyel király és Albert osztrák herczeg kivételével minden emberfia ellen. Valamint megigérte azt is, hogy ha gyermekei lesznek, azokat a cseh király tudta, tanácsa és engedelme nélkül meg nem házasítja. (*Fejér* id. h. 231. l.)

[5]) Igy értesülünk *Diessenhofen* által (Boehmernél: Fontes, IV. 87.), ki azonban a házasságkötést juniusba helyezi.

[6]) Innoc. VI. Supplicat. anni I. Parte II. fol. 76. Vatikáni levéltár. Mindenesetre szokatlan, hagy Nagy Lajos király már 1350 ápr. 14-én engedelmet kért a pápától, hogy leendő nejét (talán Máriát, Durazzói

Digitized by Google

Károly római és cseh király junius közepén Budáról ifju feleségével egyenesen Sveidniczba indult, a hol Bolkó szileziai herczeg, Fürstenberg, Sveidnicz és Jauer ura, a ritka kegyelem tekintetétől, melylyel Károly őt és nemzetségét kitüntette, feleségül vevén Henrik öcscse Anna leányát, Sveidniczot és Jauert e kis-hugára, a cseh királynéra és maradékaira iratta át.[1]) A következő napon pedig az összes lakosság hűséget esküdött az új birtokosnak.

Károly király mind e számításai utóbb beváltak, a mit azért kellett érintenünk, minthogy Sveidnicz és Jauer e jogilag kifogás alá nem eshető megszerzése mégis egyik nevezetes oka volt Nagy Lajos király második szövetkezésének a császár ellen.

Ez ellenséges szövetkezés másik oka, mely azonban csakhamar előtérbe nyomult, ismét a császár mértéket nem tartó birtokszomja volt, a ki visszaélve a néhai bajor Lajos fiai közt támadt egyenetlenséggel, Brandenburgot és Lausiczot szerezte meg Csehországnak.

Hogy IV. Károly császár családi, jobban mondva: személyi hatalmát gyarapítani minden elődénél mohóbban törekedett, annak mentségét abban találjuk, hogy azidőn a német birodalomból várható jövedelem csaknem egészen kimaradt, elapadt, a német birodalmi hadsereg pedig rég megszűnt félelmes lenni; tehát a császár, mint a német birodalom feje, leginkább saját erejére volt utalva, ha szükségét látta annak, hogy birodalmát külső vagy belső ellenség ellen megvédelmezze, saját alattvalóit, a német birodalmi fejedelmeket pórázon tartva. Egyébiránt volt gondja a császárnak arra is, hogy terjeszkedéseiben a nyers erőszak mellőzésével a jogi formákat megtartsa, megőrizze.

Igy cselekedett Brandenburg és Meissen megszerzésénél is.

A bajor herczegek 1349 évi osztályszerződése úgy intézkedett, hogy III. Menyhért brandenburgi markoláb, felső-bajor

---

Károly özvegyét?) megkoronáztathassa, a mit a pápa meg is engedett. (*Theiner:* Hung. I. 798.) Minthogy a magyar királyok a saját, annál kevésbbé feleségük megkoronázásához a szentszék engedelmét nem szokták volt kikérni, e helyt két eshetőség forogh fön: Vagy az, hogy Lajos király az által, hogy Siciliába tört, hadi népestől kiközösítés, országa interdictum alá esett ipso facto, a minek következtében felesége megkoronázása is érvénytelenné válhatott, és ez a föltevés valószínűbb; vagy az, hogy félni lehetett, miszerint idősb Erzsébet királyné nem fogja tűrni, hogy kívűle más királynéja is legyen az országnak, valamint anyja is csak nagynehezen adta ahoz megegyezését, hogy fiának Kázmérnak, a lengyel királynak feleségét, a litván Aldona-Annát királynévá koronázzák. Igaz ugyan, hogy míg idősb Erzsébet királyné élt, menye, az ifjabb királyné nagyon háttérbe szorult; de mert mégis királynénak czímezték, nem szenved kétséget hogy őt is megkoronázták.

[1]) *Sommersberg:* SS. rer. Siles. I. 863. dd. Sveidnic, 1353. jul. 3.

Digitized by Google

herczeg és tiroli gróf (Maultasch Margit fia) 1363 jan. 13-án bekövetkezett elhalálozása után Felső-Bajorország a római Lajosnak és öcscsének Ottónak, a bajor Lajos császár második házasságából való fiainak jusson. Az első házasságból származott bátyjok István, alsó-bajor vagyis landshuti herczeg azonban megelőzte őket és a felső-bajor rendek hozzájárulásával 1363 febr. 26-án a maga részére szerezte meg Felső-Bajorországot. Lajos és Ottó, a jogaikban rövidséget szenvedett és bosszura gyult brandenburgi markolábok tehát Nürnbergben, 1363 márcz. 18-án IV. Károly császárral kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek, melynek értelmében összes tartományaik, nevezet szerint Brandenburg és Lausicz, ha gyermektelenül halnának meg, a császár családjára maradjanak, a miért a császár egyik leányát Ottó markolábnak feleségül adta. Még az 1363 évi julius-havában hűséget esküvének a brandenburgiak a császárnak, ki hatalmas sereggel jött körükbe, minthogy állását ott igen meg kellett erősítenie; a miért Ottó markoláb a tartomány egy részének kormányát hat évre reá ruházta. Károly császár továbbá a szomszédos Lausiczot is, mely 1350-ben Meissennek volt elzálogosítva, kiváltotta és nemsokára azután a cseh korona részére meg is vásárolta.[1])

Ez volt a helyzet, midőn 1368 jul. 28-án Sveidniczi Bolkó herczeg gyermektelenül meghalt és birtokai az 1353-ban kötött házassági szerződés értelmében kis-húgának, a már 1362-ben elhalt Anna császárnénak gyermekeire: Venczel cseh királyra és Erzsébetre, III. Albert osztrák herczeg feleségére származtak át örökségképen, Lausiczczal együtt, mely szintén jogosan jutott a cseh koronára. Jogosan igen, de e jogszerű átalakulás azidőben, midőn végrehajtották, nagy aggodalmakat okozott Lengyelországnak, mert Csehországhoz, Morvaországhoz és Sziléziához, mely a Luxemburgok birtoka vala, Sveidniczot, Jauert és Lausiczot is megkapták biztos várandósággal Brandenburgra. Kázmér lengyel király egyelőre az összegeket követelte, melyekkel Bolkó herczeg neki tartozott, jóllehet azoktól az 1353 évi házassági szerződés megkötése alkalmával eltekintett. Rokonai, a fürstenbergi és opuliai herczegek szintén pénzért, öröklési követelésekkel ostromolták a császárt. Hogy a császár e követelések teljesítését megigérte, legkevésbbé sem nyugtatta meg Kázmért, ki aggságaival Magyarországba indult, hogy itt találjon megnyugvást. Nagy Lajos király legott melléje állott, kijelentvén, hogy föntartja továbbra is a lengyel királylyal kötött s mind ez ideig

[1]) Regesta Imperii, VIII. 3943. 3964a. 3969—3985. 4219. 4610. R. 111. 134. 148. 389. 392. 404. 405. 425. 428. 452. 456.

Digitized by Google

fönnálló szerződéseit és szövetségeit, egyikök sem hagyja el a másikat bármely támadás, nevezetesen a császár támadása esetében sem, hanem kölcsönösen igérik, hogy megvédik egymást; békét nem kötnek, házassági szerződésre nem lépnek, hanem csak kölcsönös egyetértéssel.[1])

Mintha élet-halálharczra készültek volna, késedelem nélkül szövetségeseket kerestek; milyenekűl első sorban a bajor herczegek, a Wittelsbachok kínálkozának Brandenburg végett, melyet a császár már-már elragadott tőlük.

És e helyt alkalmas lesz kitérésképen a Wittelsbachok viszonyát a magyar Anjoukhoz vázolnom; nem csupán azért, mert hazánk XIV-ik századi történetének ez érdekes részletével még tartozom, hanem főleg azért, mert e viszony földerítése nélkül ezen mostani értekezésem bajosan lenne megérthető.

II.

A bajor Wittelsbachok és a magyar Anjouk közt kettős rokonság állott fen. Elsőben a bajor Ottó herczeg és magyar király anyja Erzsébet, IV. Béla királyunknak volt a leánya, épen úgy, mint Róbert Károly király nagyanyja Erzsébet, az V. Istváné. Másrészt ugyancsak Róbert Károly anyja Clementia, azonképen az imént nevezett Ottó bajor herczeg és magyar király első felesége Katalin, nemkülönben a bajor Lajos császár anyja Mechtildis, mind Habsburgi Rudolf római király leányai valának.[2])

Ezek mellett tudomásunk van róla, hogy némely főúri családjaink szintén atyafiságot tartottak a bajor herczegekkel. Igy arról értesülünk, hogy a Kaján nemzetségbeli László erdélyi vajda felesége, rokona (consanguinea) volt Ottó bajor herczegnek és magyar királynak.[3])

Az Ákos nb. Erne fia István nádor pedig maga dicsekszik vele abban a levélben, melylyel hívét, Ladomérfia István ispánt, a Varbóiak ősét megjutalmazta, hogy ennek az Istvánnak érdeme, hogy az ő hasonló nevű fia a cseh és lengyel királyok (Přemislidák)

[1]) *Fejér* id. m. IX. 4. 157.

[2]) Bővebb fölvilágosítást adnak e családi összeköttetésekről a következő művek, illetőleg a bennök foglalt genealogiai táblák. *Wertner:* Az Árpádok családi története és nemzedékrendje. — *Lichnowsky:* Geschichte des Hauses Habsburg, I. Stammbaum des Hauses.— *Riezler:* Geschichte Baierns, III. Beilage II. Stammtafel der baierischen Wittelsbacher. — *Camera:* Giovanna, I. Genealogia. Tavola I. II. Ramo primogenito d'Angio di Napoli, re d'Ungheria.

[3]) Matthiae Nuewenburgensis Cronica, 1273—1350. *Boehmer:* Fontes, IV. 173.

Digitized by Google

családjából egy bajor herczeg leányát kapta feleségül, kit a nevezett István ispán és felesége télvíz idején nagy gondossággal hoztak Diós-Győrbe, megbecsülhetetlen különféle drágamívű (incisis) arany és ezüst holmikkal, fényes ruhaneműekkel. Diós-Győrött, István nádor udvarházában meg is tartották az országra szóló fényes lakodalmat, melyen a következő nagyságos fejedelmi személyek vőnek részt: Amadé nádor, Roland nádor, Beke mester, a házi gazda veje, Dezső mester gömöri és borsodi ispán, a gazda násza (sponsus), számos más atyjokfiaival és jóbarátaikkal egyetemben.[1]) Hogy ki volt László erdélyi vajda felesége, ki a bajor herczeg,[2]) a ki a Přemislidák királyi családjába nősülvén, leányát feleségül adta István nádor fiának, — sajnos, sem a magyar, sem a bajor történetírás mindeddig föl nem derítette.

Ottó bajor herczeg és később magyar király, híven a rokonsághoz, mely köztük fennállott, kezdetben segítette Róbert Károlyt, a mennyiben részt vett I. Albert római király 1304 évi hadjáratában, midőn szövetkezve a magyarokkal betört Csehországba, egyebek közt azzal a szándékkal, hogy a II. Venczel király által eltulajdonított magyar szent koronát és koronázási jelvényeket visszaszerezze. Tudjuk, hogy e megkésett hadjárat Katonbánya (Kuttenberg) ostrománál kudarczot vallott. Ottót, noha a hadjáratban részt vett s Albert királyt Bécsbe kísérte, árulással vádolták ez alkalommal, vétkeül róván föl, hogy főleg ő ellenezte Kuttenberg további ostromát. Viszont ő, miután hazaérkezék Landshutba, arra kérte Albert királyt, hogy visszamenő útjában seregét ne ismét Bajorországon vezesse keresztül, a hol elég kárt okozott jövet; de mert a király föl sem vette a bajor herczeg neheztelését és újra nem csekély kártevéssel épen Bajorországon vonult haza: Ottó egyenesen átcsapott a cseh király táborába, ki a hadértő férfiut serege főkapitányává nevezte ki, minthogy a háború folytatására ő is, Albert király is készült. Ámde II. Venczel cseh király nemsokára ezután, 1305 jnn. 21-én meghalt, fiával és utódával, III. Venczel királylyal pedig méltányos békét kötött Albert, melybe Ottót is belefoglalta, megigérvén, hogy a mult évben átvonulásakor okozott kárát megtéríti.

Ezen 1305 aug. 18-án kelt békekötésben III. Venczel már csak Cseh- és Lengyelország királyának czímeztetik, annak jeléül, hogy Magyarországról le kellett mondania és a koronázási jelvényeket kiadnia. Teljesítette is e föltételeket, de nem oly értelemben, mint azt a pápa és Albert király óhajták; hanem

[1]) Anjoukori Okmt. I. 53.
[2]) *Bavarinus*, a mi szintén *bajort* jelent.

Digitized by Google

midőn Brünnben, 1305 okt. 9-én ünnepélyesen lemondott jogáról a magyar koronára, azt a koronázási jelvényekkel[1]) együtt átadta Ottó herczegnek.

A bajor Ottó magyar királylyá történt megválasztását, megkoronázását, az országban viselt dolgait, elfogatását, kiszabadulását részletenkint megírtam, legutóbb *A magyar nemzet története* harmadik kötetében. Ismétlésekbe tehát nem bocsátkozom; csak azt jegyzem meg, hogy a barátság I. Károly király és Ottó bajor herczeg közt, ki magát mindvégig Magyarország királyának czímezte, helyre nem állott, sőt az ellenszenv átszállott fiára Natterbergi[2]) Henrikre is, midőn ez feleségül vette Szép Frigyes osztrák herczeg leányát.[3])

Ekkor azonban már más ellenségeskedések is izzottak Magyar- és Bajorország közt, melyeket az osztrákok, illetőleg a Habsburgok támasztottak. A dolog így esett:

Mielőtt Ottó, a volt magyar király és bajor herczeg 1312 szept. 12-én meghalt volna, úgy a saját fia, az akkor még csak tizenhárom napos Henrik, valamint néhai öcscse István, szintén alsó-bajor herczeg két apró fia gondozását IV. Lajos felső-bajor herczegre (a későbbi császárra) bízta, s megesketé Landshut és Straubing városok polgárait, hogy védelmökbe fogadják a nevezett herczegi gyermekeket és nem engedik, hogy más legyen a gyámjok, mint az általa kijelölt IV. Lajos herczeg. Ez az első eset, hogy a polgárság Bajorországban jelentősebb szerepet játszott annak következtében, hogy Ottó nem bízott a nemességben, mely épen ezért semmibe sem vette az ő végső rendelkezését és a herczegi árvák gyámjául Szép Frigyes osztrák herczeget kérte föl. Szép Frigyes és a bajor Lajos közel rokonok, gyermekkori pajtások, játszótársak valának, minthogy Lajos anyja Frigyes nagynénje volt. Mindamellett a hiu Frigyes elvállalta az illetéktelen meghívást, nem tekintve a végrendelet szentségét, nem törődve Bajorország nyugalmával. És mert az erélyes Lajos nem engedett, háborúra határozta el magát,[4]) és jóllehet saját tartományai, Ausztria és Stájerország a mult évi fölöttébb szűk termés miatt sanyarú helyzetökben neki segítséget nem adhattak,

[1]) Valának pedig a koronán kívül e jelvények: tunica Sancti Stephani regis, diadema et sceptrum. (Continuatio Weichardi de Polhaim. *Pertz:* M. G. SS. IX. 817.)

[2]) Igy nevezték arról a kastélyról, melyben lakott.

[3]) Olv. az 1328 szept. 21-én kötött brucki béke okiratait. Anjoukori dipl. emlékek, I. 269. — *Kurz:* Oesterreich u. Friedrich der Schöne, 503. l.

[4]) Dux Austrie ... murmurans in hec verba: ipsum (Ludovicum) velle citius de terra propria extrudere et suis videntibus oculis possidere. (Cronica de gestis principum. *Boehmer:* Fontes, I. 34.)

Digitized by Google

két sereget gyüjtött: egyet Ausztriában, melynek vezérletét Walsee Ulrikra bízta, míg maga felföldi birtokaira, a sváb földre, a mai Svájczba ment, ott is sereget gyüjtendő vitéz öcscse, Lipót herczeg zászlai alá.

Walsee Ulrik hamarabb elkészült. Magyar és szláv zsoldosokat fogadott, az alsó-bajor elégületlen nemesség is hozzá csatlakozott, sőt osztrákok és stájerek is, kiket a zsákmány kecsegtetett s azon remény biztatott, hogy Lipót herczeg segítségükre jön. A magyar csapatok alatt azonban nem a magyar király vitézeit kell értenünk, minthogy Károly király akkor még jó viszonyban volt Lajos bajor herczeggel, ki őt az 1312 jan. 11-én és nov. 13-án kötött linczi szövetségbe is bevette,[1]) hanem valószínűleg a küszini (güssingi) urakéit, kik közűl Miklós, a Gergely fia, magyar királyi tárnokmester, csak az imént erősítette és újította meg Frigyes osztrák herczeggel a Bécs-Újhelyben kötött kölcsönös szövetkezést, melyben a herczegnek segítséget igért azon föltétel alatt, ha viszont az osztrák herczeg is biztosítja neki és testvéreinek mindazon birtokokat, melyek egykoron nagyatyja, Iván nádorei valának.[2])

Walsee Ulrik tehát betört Bajorországba, a hol őt Lajos herczeg harczra készen várta, és megelőzendő Lipót herczeggel való egyesülését, Gammelsdorfnál 1313 nov. 9-én megütközött vele, négyszáz vitézével hatalmasan megverte, mintegy háromszázötven főemberét elfogta s gazdag zsákmányt ejtett tőle. A magyarok megmenekültek, mert miután nyilaikat és gerelyeiket az ellenségre röpítették, látván, hogy balra fordult szerencséjök, megfutottak. Lajos herczeg kegyesen bánt foglyaival; az osztrák herczegek kérelmére elvégre is váltságdíj nélkül szabadon bocsátotta őket, nem csekély bosszuságára kútfőnknek, a fürstenfeldi (Folkmár) szerzetesnek, ki szerint Lajos herczeg értett ugyan a halászathoz és madarászathoz, de nem értett ahoz, hogyan kelljen a halakat lepikkelyezni s a madarakat megkoppasztani, azaz hogy meg tudta ugyan verni az ellenséget, de győzelmét nem tudta értékesíteni.[3]) Ha ehez nem értett is a bajor Lajos, győzelme a gammelsdorfi csatában (mert a középkorban az efféle összeütközést, melyben mindkét részről másfél ezer harczos-

[1]) Olv. *Lichnowsky* id. m. III. köt. a 144. és 182. sz. regestákat.

[2]) Az eredeti okirat a bécsi udvari levéltárban, dd. Fürstenfeld, 1312 jan. 23. Még szép a tárnokmestertől, ki egyébiránt a tisztességesebb Küszinek közé tartozott, hogy e hazaáruló szövetségbe Károly magyar királyt is bevette.

[3]) Ezen rövid leírást a *Cronica de gestis principum*-ból vettük. *Boehmer:* Fontes, I. 33—39. — Újabban bőven, de erős bajor színezéssel megírta ez eseményeket *Riezler:* Gesch. Baierns, II. 293. és köv. ll.

Digitized by Google

nál több alig vett részt, nagy dolognak vették) hírét igen megnövelte és elősegítette kilátásait a következő királyválasztásnál.[1])

Luxemburgi VII. Henrik nemsokára azután, hogy Rómában császárrá koronázták, 1313 aug. 24-én meghalt. A Habsburgok, immár két római király ivadéka, vágytak örökére és mindent elkövettek, hogy Szép Frigyes osztrák herczeg részére a királyválasztást biztosítsák. Azok közt, kiket szövetségeseikül megnyertek, találjuk I. Károly magyar királyt is. Kettős pecsétjével megerősített levelében igérte, hogy Frigyes osztrák és stájer herczeget meg testvéreit, kedves rokonait, barátságában megtartja, mindennemű szövetségeibe befoglalja és minden emberfiával szemben, ki netalán ellenök törne, segíti.[2]) Minthogy ez időtájt már kétségtelen vala, hogy a bajor Lajos is vetélkedő társa lesz Szép Frigyesnek, ezen szövetkezés nyilván ellene irányult. Megírtam e szövetkezés különböző alakulásait és következményeit,[3]) a miért hosszasabban most e tárgynál nem időzöm.

A mühldorfi sorsdöntő ütközet után, melyben Szép Frigyes és öcscse Henrik, amaz Lajos pártkirály, emez János cseh király fogságába került, Ausztria tanácstalanúl, mindenektől elhagyottan állott. Csak a magyar király nem hagyta el rokonait, midőn Péterváradon 1323 febr. 20-án kelt levelében megújította szövetségét János cseh király és a bajor Lajos ellen,[4]) másrészt azonban arra törekedett, hogy a cseh királyt a Habsburgokkal kibékítse, miután észrevette, hogy a barátság a bajor Lajos és Luxemburgi János közt lazulni kezd a következő okokból: Regensburgban, 1323 január-havában Lajos úgy egyezett meg a meisseni anyagrófnéval, hogy ennek fia Frigyes első házassági eljegyzését fölbontsa s azután az ő Mechtild nevű legidősb leányát vegye feleségül; a mi megtörténvén, Lajos Thüringent, Meissent és Osterlandot adta birodalmi hűbérül ifju vejének. Vala pedig a meisseni gróf első, immár visszautasított menyasszonya Guta, a cseh király leánya; fölfogható tehát, hogy ez eljegyzés fölbontása János királyt igen elkedvetlenítette. Ehez járult, hogy miután 1320 nyarán Henrik, a brandenburgi markoláb (őrgróf) magtalan elhunyt és Brandenburg a hozzá tartozó részekkel visszaszárma-

[1]) Még a *königsaali* (aulae regiae) koríró is ezt írja: »Ludovicus ... contra Fridericum ducem Austriae in campestri proelio triumphaverat, necnon circiter tercentos de comitibus, ministrialibus ac liberae conditionis nobilibus, viros famosos ceperat, unde ob hoc nomen suum celebre atque praeclara gloria ipsius in auribus multorum principum se latius diffundebat. (Loserth kiadása, 367. l.)

[2]) *Fejér* id. m. VIII. 1. 541. — *Kurz:* Friedrich d. Schöne, 541. l., hol a keltezés is (Bécs, 1314. jul. 23.) megvan.

[3]) A magyar nemzet története, III. 62. 106—112.

[4]) *Kurz* id. m. 472.

Digitized by Google

zott a birodalomra, Lajos a cseh királynak Budissint (Bautzent) és Kamencet, az anhalti grófnak a szász grófságot adományozta, Brandenburgot magát pedig a hozzákötött választófejedelemséggel együtt saját Lajos nevű fiának szánta, követendő ebben elődei, Habsburgi Rudolf és Luxemburgi VII. Henrik királyok példáját, kik Ausztriát és Stájerországot, illetőleg Csehországot szintén családjoknak szerezték meg. Mihelyt tehát a mühldorfi diadallal állását biztosítva érezte, Brandenburgot kilenczéves fiának, Lajos herczegnek adományozta, és hogy uradalmát biztosítsa, a dán király leányával házasította össze. Ennek következtében János cseh király, ki jó szolgálatai fejében egész Brandenburgra számított, újra elkeseredve, elhagyta a bajor Lajos pártját s a magyar királyhoz és az osztrák herczegekhez közeledett. Az alkudozások 1323 aug. 24-én indultak meg Holics és Göding között, amott a magyar király és osztrák herczegek, emitt János cseh király tartván ez alkalommal udvart. Károly királyunk közvetítő fáradozásait siker koszorúzta. Gödingben, 1323 szept. 18-án kelt háromrendbeli okirat tesz erről bizonyságot. A cseh király mind az öt osztrák herczeggel: Frigyessel, Lipóttal, Henrikkel, Alberttel és Ottóval megbékélt; igérte, hogy ellenök a bajor Lajost segíteni nem fogja; azon esetben is, ha ez haddal támadná meg Ausztriát, csupán rajnai tartományaiból (mint luxemburgi herczeg) állítaná ki a köteles hadi contingenst, Cseh- és Morvaországból nem; sőt senkit sem engedne ellenök Cseh- és Morvaországon átvonulni. Végül foglyát, Henrik osztrák herczeget, méltányos föltételek mellett, miután t. i. neki 5000 márka ezüstöt fizettek és Znaim városát kiszolgáltatták, szabadon bocsátotta.[1]) Ebben a politikai irányban haladt tovább Károly magyar király. Hasztalan engesztelődött meg a bajor Lajos Szép Frigyessel, kit nagylelkű fellobbanásában kormánytársául fogadott; hasztalan simultak a többi Habsburgok is Lajos császár kezéhez és fújtak egy követ vele helylyel-közzel még egyházellenes politikájában is: Károly király megmaradt a bajor Lajos politikai ellenfelének, elfor-

[1]) *Riezler:* Gesch. Baierns, II. 344. — *Lichnowsky* 622—624. és 637—638. sz. regestái a Gesch. des Hauses Habsburg III. kötetében. — *Palacky:* Gesch. Böhmens, II. 2. 147. — Alkalmasint esik e helyt emlékezetbe hozni, hogy Bajor Lajosnak három hasonló nevű fia volt: 1. Az imént érintett *Brandenburgi Lajos*, ki 1315-ben született első nejétől, Glogaui Beatrixtől; ez vette második feleségül Maultasch Margitot és kapta vele Tirolt. 2. *Római Lajos*, ki 1330 máj. 12-én született apja második nejétől, Vilmos hollandi gróf Margit nevű leányától. Ezt *római*-nak azért nevezték, mert az imént Rómában császárrá koronázott apjának első szülött császári fia volt. Ennek első felesége Kázmér lengyel királynak a litván Aldona-Annától született Kinga nevű leánya lett. 3. *Utószülött Lajos* 1347 októberében jött a világra, de már a következő 1348 évi jul. 1-én nem élt.

Digitized by Google

dult azon Habsburgoktól is, kik vele tartottak, mind szorosabban csatlakozott János cseh királyhoz, szövetkezett vele a bajorok és a velök tartó osztrákok ellen és ártott mindegyiköknek, a hol tehette. Ennek okát pedig Lajos pápa-ellenes bakafántoskodásában kell keresnünk, a miért XXII. János pápa pörbe is fogta, minden jogától, a mit a római birodalomban élvezett, megfosztotta, az egyházból kiközösítette és tartományait egyházi tilalom alá rekesztette. Viszont atyai szeretettel kérte Károly magyar királyt, hogy tekintve saját királyi méltóságát, Lajossal egyet ne értsen és őt semmi körülmények közt se segítse.[1])

Károly király, ki a szentszék jóakaratát gyermekségétől fogva tapasztalta, híven azon politikához, melyet nagybátyja, Róbert nápolyi király is magáénak vallott, nem tántorodott el a szentszék mellől; sőt úgy látszik, hogy az a szövetség, melyet János cseh királylyal Nagyszombatban, 1327-ben kötött mindenki ellen, kivéve kedves rokonait az osztrák herczegeket, s a melynek megerősítéseül János király Anna nevű leányát saját elsőszülött fiával Lászlóval eljegyezte, a bajor Lajos ellen irányult; valamint kétségtelen, hogy az 1335 évi visegrádi fejedemli congressuson Károly magyar király, süve Kázmér lengyel király, János cseh király, ennek fia Károly morva markoláb és veje Henrik alsó-bajor herczeg közt megkötött szövetség egyenesen Lajos és a tőle pártfogolt osztrák herczegek ellen irányult.[2])

Ezen szövetkezés mérgét csakhamar tapasztalnia kellett a bajor Lajosnak, mint ezt a szemtanu krónikás, Neuenburgi Mátyás előadásából értjük.

Miután XXII. János pápa 1334 decz. 4-én meghalt, Lajos elérkezettnek látta az időt, hogy visszatérjen az egyház hűségére; 1335 április-havában fényes követséget küldött az új pápához XII. Benedekhez, a kinek óhajtásához képest igen kezesnek mutatkozott s elfogadta mindazon kemény föltételeket, melyekhez fölmentését a pápa kötötte, a minek következtében a szentatya őt kegyelmébe visszafogadni hajlandó is volt, mint ezt az 1335 okt. 9-én tartott consistoriumban, fönnen magasztalván Németországot, kijelenté. A krónikás és német földiei, kik a

[1]) Vatikanische Akten zur deutschen Geschichte in der Zeit Ludwigs des Bayern, 207.

[2]) Olv. IV. Károly császár önéletrajzát. *Boehmer:* Fontes, I. 250. és a *Századok*-ban (1891. évf.) megjelent *Tót Lőrincz* című értekezésemet, mihez adhatjuk, hogy még inkább megizmosodott a barátság Károly magyar király, János cseh király és fiaik között, midőn 1338 márcz. 1-én Visegrádon megegyeztek abban, hogy Károly morva markoláb Margit nevű leányát Károly magyar király fia Lajos, feleségül veszi. (*Fejér* id. m. IX. 4. 295. — Cod. Dipl. Moraviae, VII. 134—137.)

Digitized by Google

consistoriumban jelen valának, a pápa kegyelmes határozatát, Lajos fölmentését már másnapra várták. Ámde mindazok, kik ily vérmes reménynyel kecsegteték magukat, nagyon csalódtak, minthogy Fülöp franczia király, Róbert nápolyi király és szinte az összes biborosok ellenezték a bajor Lajossal való békekötést; mely ellenkezésnek a pápa elvégre is engedett, midőn a cseh király és veje a bajor herczeg azt írták, hogy ők a magyar és lengyel király segítségével készek új római királyt tenni, mit a visegrádi congressus határozatai következtében bátran is állíthattak. Igy esett, hogy a biborosok a magyar király és a nyomában járó lengyel király hatalmában bizakodván, visszatartották a pápát, nehogy az egyház kebelébe fogadja a tehetetlen bajor fejedelmet; mire követei 1336 május-havában eredmény nélkül távoztak Avignonból.[1])

Természetesnek találhatjuk ezek után, hogy Lajos a magyar király barátságtalan indulatát nem kevésbbé ellenséges érzelemmel viszonozta, és elhiszszük Winterthuri János barátnak, hogy midőn Lajos a Magyar- és Lengyelországot fenyegető újabb tatárjárás alkalmából Károly és Kázmér királyoknak az összes keresztyénséghez segítségért esedező levelét olvasta, kárörvendő mosolylyal mondá: Hiszen ha oly hatalmasok ezen fejedelmek, védjék magukat a hitetlenek támadása ellen! — Különösen a magyar király segítését tagadta meg a leghatározottabban. Inkább leharapja és lenyeli nyelvét — mondá — hogysem legkevésbbé is segítse őt, a ki ekkorig minden ügyének hátramozdítója volt.[2]) Elhiszszük azt is, okirat tanuskodik róla, hogy Albert és Ottó osztrák herczegeknek teljes hatalmat adott a Magyarországon levő birodalmi hűbéreket az ő nevében annak adniok, a kinek tetszik.[3]) Pedig tudhatta a császár, hogy a birodalomnak Magyarországon nincsen osztogatni való hűbére; talán tudta is, mely esetben e merénylete Magyarország függetlensége ellen, nagyon hasonlít a vakmerőséghez. Sőt immár egy perczig sem kételkedünk, hogy a nevezett herczegek által szövetségesekül fogadott lázadó és hazaáruló Küsziniek meg Blagaiak fejének, Küszini Péternek, a Szekcsői család ősének, a bajor Lajos adott herczegi czímet és rangot.[4])

E barátságtalan viszony Bajor- és Magyarország közt tartott azután Károly király haláláig. De mintha valamelyest vesztett volna érdességéből uralkodása végén; talán azóta, hogy a béke

[1]) Matthias Nuewenburgensis. *Boehmer:* Fontes, IV. 206. és köv. ll.
[2]) Johannis Vitodurani Chronicon (ed. Wyss), pag. 163.
[3]) *Fejér* id. m. VIII. 4. 198. Másolat a cs. és kir. titkos levéltárból, dd. Bécs, 1336 jan. 5.
[4]) V. ö. *Századok*, 1900. 837.

Digitized by Google

Ausztria és Magyarország közt 1337 szept. 11-én helyreállott úgy a hogy, mert a kölcsönös dulakodások, határsértések és kártételek, főleg az osztrákok részéről folyton fenyegették az egyetértést, mígnem Luxemburgi Károly morva markoláb, kinek az osztrák-magyar háború kitörése az időben kívánatos nem lehetett, 1341 jun. 23-án meglátogatta Károly királyt Pozsonyban, hogy a fönforgó egyenetlenségeket kiegyenlítse, a mire mind a magyar király, mind II. Albert osztrák herczeg ráállott.[1])

De csakhamar teljesen megváltozott, jóra fordult a magyar-bajor viszony; mondhatnók mintegy varázsütésre, mert nem tudjuk, mikor és ki hozta létre a fordulatot. Gyanítom mégis, hogy női kezek fáradoztak benne; magyar részről özvegy Erzsébet anyakirályné, s ez kétségtelen, mert ő volt akkoron a magyar politika intézője; bajor részről pedig alighanem Johanna, az Albert osztrák herczeg felesége, az utolsó Pfirti gróf leánya lehetett a bizalmas közbenjáró, minthogy a két fejedelmi asszony különben is egykorúak lévén, nagyon megszerették egymást. Kipattant pedig e titok 1345 okt. 18-án, midőn VI. Kelemen pápa szemrehányást tett mind Kázmér lengyel, mind Lajos magyar királynak, hogy a bajor Lajossal tárgyaltak sógorság, szövetség és barátság megkötése iránt. A megvádolt királyok a tárgyalásokat beismerték ugyan, ellenben tagadták, hogy e tárgyalások végleges eredményre jutottak. Tehették ezt, minthogy a kötést írásba aligha foglalták, valaminthogy írást a magyar-bajor és lengyel-bajor sógorságról, szövetségről és barátságról mind e mai napig föl nem mutathatunk; de hogy István magyar herczeg csakugyan feleségül vette a bajor Lajos Margit nevű leányát, valamint hogy Kinga lengyel herczegnő nőül ment Római Lajos bajor herczeghez, ugyancsak Lajos fiához, ezek történeti tények; nemkülönben történeti tény az is, legalább IV. Károly, a későbbi császár állítja,[2]) hogy midőn János cseh király háborúra készült Kázmér lengyel király ellen 1345 julius havában, Lajos császár a magyar királylyal, az osztrák herczeggel, a lengyel királylyal, a meisseni markolábbal és sveidniczi herczeggel szoros frigyet kötött János cseh király és fia Károly morva markoláb ellen, s egy hét alatt mindnyájan hadat üzentek nekik.

Ezen cseh-lengyel háború, melyben magyar hadak is részt vettek, annyira érdekes, hogy tárgyalása elől ki nem térhetünk, habár külön fejezetet kell reá szánnunk.

---

[1]) *Pray:* Annales, II. 42. 49.
[2]) Vita Karoli imperatoris. *Boehmer:* Fontes, I. 266.

Digitized by Google

III.

Az 1343 évi cseh-lengyel háborúnak elsőrendű kútfője IV. Károly császár élettörténete, melyet önmaga írt meg.[1]) Részleteit — kihagyván a kihagyandókat — ekképen adjuk elő: Miután végét érte — elég silány eredménynyel — János cseh király harmadik keresztes hadjárata a litvánok ellen, melyben Nagy Lajos királyunk is részt vőn,[2]) a résztvevők mindnyájan hazafelé törekedtek. Kázmér lengyel király azonban és rokona Sveidniczi Boleszló (Bolkó, Bolek) ravaszúl azt tervezték, mikép foghatnák el János cseh királyt és fiát Károlyt, már mint magát az írót, poroszországi hadjáratukból visszatérő útjokban, és mikép foszthatnák meg őket utolsó filléröktől.[3]) A cselvetés felől mitsem gyanító János Brandenburgon és Lausiczon át luxemburgi grófságába sietett, míg Károly, akkor még morva markoláb, Boroszlóba

[1]) Vita Karoli quarti imperatoris ab ipso Karolo conscripta, 1316—1347. Kiadta *Boehmer*: Fontes rer. Germ. I. köt. 228—270. ll. — A császári szerző e művét fiai, a római és cseh trónon utódai részére írta. Irta-e Zsigmond születése, tehát 1368 febr. 14-ike után, vagy miután Venczelt 1376 jun. 10-én római királylyá választották? A válasz e kérdésre nem épen mérvadó, mert dedicatióját később is írhatta és tűzhette műve elé. Fontosabb tudnunk, hogy e mű, a mint ez idő szerint előttünk fekszik, csak 1341-ig az eredeti szerkezet, innét kezdve az eredetinek csupán kivonata, minthogy az ez évi juliustól kezdve a szerző nem első, hanem harmadik személyben ír magáról. A többi rész, tehát a cseh-lengyel háború leírása is, csupán kivonat Károly császár önéletiratából, mely a vége felé nincs is chronologikusan rendezve, mondja Boehmer a *Fontes* I. kötete bevezetésében. (XXIII. l.) — Ugyanezt állítja Palacky is (Böhm. Gesch. II. köt. 2. rész, 238. l. jegyzet), hogy t. i. a *Vita Caroli* 1340-től kezdve már nem IV. Károly eredeti fogalmazása. Weitmil Beness, ki korirata IV-ik könyvéhez Károly császár művét használta, még az eredetit használhatta, azért kimerítőbb. Áll ez a cseh-lengyel hadjáratra nézve is. Valószínűleg — úgymond Palacky — magától a császártól kapta azt, a ki őt krónikája megírására serkentette, a miért kivonatai hitelesebbek, mint a Boehmer által kiadott szöveg. — *Benessius Krabice de Waitmuel archidiaconus Zatecensis et Pragensis ecclesiae canonicus Chronicon libri quatuor* három kiadásáról tudok; használtam pedig *Emler József* kiadását: Fontes rer. Bohem. IV. köt. 460—548. ll. — Beness azonban kétszer írja meg a cseh-lengyel háborút: egyszer műve III-ik könyvében (Emler, IV. 459.), másszor a IV. könyvben. (Emler, IV. 511.) De a két leírás nem egyez mindenben, sőt néhol ellentmond egymásnak. — A *Continuatio* (Cronicarum Aulae Regiae) *Francisci Pragensis* (ed. Loserth, 580.), valamint a jelen értekezésemben idézett egyéb kútfők a *Vita Karoli* adataitól szintén eltérő adatokat tartalmaznak.

[2]) Megírtam e hadjáratot: Nagy Lajos, 61. és A m. nemzet története, III. 162.

[3]) Nem lehetetlen, hogy Kázmér király, ha csakugyan azt czélozta, hogy Károly markolábot hatalmába kerítse, ezt azért óhajtá, hogy nagy későn pénzéhez jusson, melylyel Károly tartozott neki. — Kázmér király könnyen befolyásolható volt; sőt *Caro* (Gesch. Polens, II. 270.) némi

Digitized by Google

törekedvén, a lengyel király területét el nem kerülhette. Megérkezvén pedig Kalis városába Nagy-Lengyelországban, ravaszúl úgy eszelte ki Kázmér király, hogy nem ugyan mint nyilt ellenséget fogja el őt, hanem titkon őrizteti, nehogy a városból menekülhessen. A mit midőn Károly észrevőn, tetette magát, mintha nem is gyanítaná a cselvetést és önkényt maradna nehány napig a városban pihenés végett; időközben pedig gyalogpostát küldött a boroszlói kapitányhoz kimerítő értesítéssel és utasítással, ki legott háromszáz fegyveressel útra kelt és Kalis vidékén elrejtőzvén, egy lovas vitézt Károly rendelkezésére Kalis kapuja elé küldött.

Élénkebben és érdekesebben adja elő ugyancsak Károly császár önéletirata szerint Weitmil Beness ezt az eseményt, a miből világosan kitetszik, hogy a császár műve nem fekszik előttünk eredeti fogalmazásában.

---

tekintetben olyannak jellemzi, a kivel a számító és ravasz Károly azt tette, a mit akart. Károlynak sokszor volt szüksége pénzre, hogy atyja túlságos költekezéseit fedezze, s ilyenkor nem ritkán fordult kölcsönért Kázmérhoz, kinek magának sem lehetett bőven. Vannak erre nézve adataink: Kázmér 1342 máj. 11-én Krakóban kelt levelében megigéri Károly morva markolábnak, Boleszló sziléziai herczegnek és fiainak, azonképen Miklós troppaui és ratibori herczegnek, hogy a neki elzálogosított Namslau, Kreutzenberg, Pitschen és Kunstadt városokat készségesen visszabocsátja, mihelyt a 3000 márka adósság visszafizetése iránt kellő biztosítékot nyer. (Cod. Dipl. Moraviae, VII. 297.) — Ugyancsak Krakóban, 1343 ápr. 24-én pedig Károly morva markoláb megismeri, hogy Kázmér lengyel király neki igen nagy szorultságában testvéri szeretettel pénzt kölcsönzött és a visszafizetésre mindeddig várakozott. Hitére és becsületére igéri tehát, hogy ama 4000 hatvanad prágai garast három hét alatt visszafizeti készpénzben, azonképen a 4000 lengyel márkát, melyre zálogot is adott, a mit, ha aug. 15-ig ki nem váltana, joga lesz a lengyel királynak azt megtartani, eladni vagy azzal akármit csinálni. Hit alatt igéri továbbá, hogy a Wertzing Miklós sandomiri étekfogótól és Kempnitz Hankótól kölcsönvett több mint 4000 márkát szintén megfizeti. Ha pedig igéretét be nem töltené, mitől Isten mentse, akkor joga legyen Lajos magyar királynak Kázmér segítségére lenni s vele, az adóssal, mint szavát nem tartó emberrel elbánni. Igéri végre, hogy Kázmér királynál levő egyéb tartozásait, melyekről írást adott, szintén megfizeti akként, a miként kötelezte magát. (Cod. Dipl. Morav. VII. 341.) — Ezen imént említett Wertzing (Wirsungus, Wirsink; nevezték *Krakói Miklós*-nak is) előkelő boroszlói bankár volt, Kempnitz Hankó, később Peczkó Niger pedig társai valának, kiknek IV. Károly sokkal tartozott, a miért meghagyta a boroszlói tanácsnak, hogy évenként 400 és 160 márkát fizessen nekik mindaddig, míg 1760 márkájokat megkapták. (Cod. Dipl. Silesiae, III. 85. 163.) Dlugoss szerint Wirsink fényesen megvendégelte az 1363-ban Krakóban egybegyült fejedelmeket, köztük Nagy Lajos királyunkat is. Tartozott IV. Károly Sternberg Jaroszló és Albert testvéreknek (Cod. Dipl. Morav. VII. 349.) s a katonbányai polgároknak is 2766 hatvanad és 40 garassal (u. o. VII. 354—355.), továbbá Rosenberg Péternek is, kitől ő és atyja 1344-ben a porosz hadjárathoz 200 márkát vettek kölcsön. (Regesta Imp. VIII. 221.)

Digitized by Google

Jóllehet — beszéli Weitmil [1]) — János cseh királynak és Károly markolábnak biztosító levelök volt Kázmér királytól, hogy tartományain át szabadon járhatnak-kelhetnek, mégsem bíztak benne. Ez okból arra határozták el magokat, hogy nem együtt utaznak, nehogy mindketten a lengyel király kezébe kerüljenek; hanem Károly előre indúl és ha baja nem esik, atyja követendi. Eljöve tehát Károly Lengyelország valamely (Kalis) városába, a hol legott tőrt talált, mely ellene volt vetve. E város ugyanis annyira meg volt rakva fegyveres néppel, hogy Károly onnét jószerén nem menekülhetett volna. Látván ezt, hírmondót küldött boroszlói kapitányához, tudatván vele baját; a ki erre összegyüjté népét s titkon eljöve ama lengyel város közelébe, melybe Károlyt berekesztették, és megüzente neki: Ime itt vagyok népemmel a közel fekvő erdőben és várom jöttödet.

Midőn ezzel megérkezék a hírmondó, Károly örömmel fogadta, és mert máskép szabadulását nem remélte, következőleg intézte a menekülést. Én gyalog elmegyek — úgymond — a város kapujáig és beszélek az őrökkel. E közben megérkezel te, és miután kimentél a kapun, utánad kiáltok, mintha vissza akarnálak híni. Te megállasz, leszállsz a lóról, én pedig kisietek hozzád oly gyorsan, hogy a nehéz fegyverzetű kapuőrök ne követhessenek, azután Isten segítségével elmenekülök, míg téged többi cselédeimmel együtt foglyúl ejtenek. Igy is történt. A kijelölt órában Károly a város kapujában volt és szóba állott az őrökkel; elment mellette hírnöke, ki hallván a fejedelem kiabálását, megállott. Károly sietve kiment hozzá, lovára vetette magát és elvágtatott oda, a hol tudta, hogy kapitánya vár reá; a teljes fegyverzetben levő őrség pedig nem bírta őt üldözőbe venni. Igy menekült Isten segítségével a cselvetők kezéből. Megérkezvén Boroszlóba, mindent megjelentett atyjának, ki más úton, erdőkön és lankásokon, az ellenség földjén keresztül szerencsésen hazaérkezett. A cseh király, hogy megbosszulja magát a lengyelen, még ez évben nagy sereget gyüjtött és fiastúl rajtaütött Bolkó sveidniczi herczegen, ki rokona volt a lengyel királynak, és elpusztították tartományát, rabolván és gyujtogatván. Végűl elfoglalták egyik erős várát Landshutot, s meg nem téríthető temérdek kárt okoztak neki.

A sveidniczi herczeg megtámadását a másik, Boehmer-féle kivonat azzal indokolja, hogy miután Károly Kalisból menekült, a lengyel király Steina városát (civitatem Stenaviam), mely a boroszlói területhez tartozott, megtámadta, elfoglalta s ottan borzasztó galádságokat követett el, a polgárok feleségeit és

[1]) *Emler:* Fontes, IV. 511.

Digitized by Google

leányait meggyalázván. A mi midőn a Rajnánál tartózkodó János király értésére jutott, azonnal Csehországba jött, és összegyüjtvén seregét, Sveidnicz városát támadta meg; külvárosait és vidékét nagyrészint elpusztította, azután Landshutot elfoglalta. És mert a sveidniczi herczegnek nagy része volt azon cselvetésben, melylyel Károlyt Kalisban el akarták fogni, János király és fia tíz hétig tartották megszállva területét és zsákmányra engedték katonáiknak. Igyen bosszut állva az elkövetett gonoszságért, visszatértek Csehországba.

Még máskép indokolja e támadást Weitmil.[1]) Az Úr 1344 évében — úgymond — Bolkó herczeg elfogott valami vitézt, a cseh király hűbéresét, kit a toronyba záratott és éhhalállal elpusztított; a miért János király Károly és János nevű fiaival, azonképen Prága első érsekével Arnesttel, nagy sereget gyüjtvén, megtámadták a mondott herczeg tartományát stb. Történt pedig ez (1345) Szent György napja (ápr. 24.) táján, midőn ápr. 26-án János cseh király csakugyan Sveidnicz körül tartózkodott.[2])

Úgy látszik azonban, hogy ezek az indokolások merő kertelések. Helyesebben tudja Sveidnicz megtámadása okát Henel koríró,[3]) a ki azt írja, hogy János cseh király Bolkó sveidniczi és jávori (Jauer) herczeget azért támadta meg, mert ő volt a sziléziai herczegek közt az egyedüli, ki János király uralmának ellenszegült, azaz nem akart hűbérese lenni. Henel szerint Bolkó Sveidnicz falai alól a cseheket elverte, azután Landshutot is, becsempészvén fuvaros szekereken fegyvereseit s a cseh őrséget részint levervén, részint elűzvén, csakhamar visszafoglalta.

Ekkor történt, mint már érintők, hogy a bajor Lajos a magyar, lengyel, osztrák, sveidniczi és meisseni fejedelmekkel egy hét alatt hadat üzent a cseh királynak és morva markolábnak. E fölött — folytatja ez utóbbi, akkor már IV. Károly császár — János király igen megijedt, és benső tanácsosa Luxemburgi Miklós, valamint kincstárnoka Neuenburgi Henrik személyében ünnepélyes követséget küldött Lajos császárhoz, hogy vele béke vagy fegyverszünet iránt tárgyaljanak. De a császár kereken azt válaszolá, hogy sem békét, sem fegyverszünetet nem köt vele. János király ezen üzenetet megértvén, e szavakra fakadt: Isten neki! Mentűl több ellenségünk lesz, annál több zsákmányt kapunk. Esküszöm, hogy az elsőt, a ki megtámad, úgy leverem, hogy a többiek mind megszeppennek.[4])

---

[1]) Emlernél, IV. 495.

[2]) Additamentum III. ad Regesta Imperii, ab a. 1314—1347. pag. 443.

[3]) Annal. Silesiae ad a. 1345. *Sommersberg:* SS. rr. Siles. II. 286.

[4]) Azt azonban nem írta meg IV. Károly császár, hogy János király legott föladta Kázmér királyt VI. Kelemen pápánál, hogy a litvaiakkal

Digitized by Google

Rövid vártatva ezután Kázmér lengyel király magyarok és litvánok segítségével megtámadta Miklós troppaui herczeget, és városát ostrom alá fogta,[1]) a ki azonnal Prágába küldött János királyhoz, buzgón esedezvén, küldjön neki segítséget. János király azt felelte, hogy senkit sem küld, hanem négy nap leforgása alatt nagy sereggel személyesen jő, hogy Troppaut az ostrom alól fölmentse.[2]) És legott összegyüjtvén Csehország főbbjeit, ezt mondá nekik: Ime, nemes és vitéz uraim, kedves híveim, meg kell országunkat igaztalan támadás ellen fegyverrel védelmeznünk. És mivel ez a Kázmér krakói király meggyalázásunkra Csehország és a cseh korona egyik hűbéresét, Troppaui Miklós herczeget megtámadta s ez által fölségünket súlyosan megsértette, félvállra nem vehetjük, hogy sérelmet szenvedjenek, kik magukat uralmunk alá adták. Nehogy tehát akárki restséggel vagy részvétlenséggel vádolhasson, ezennel meghagyjuk nektek, hogy rögtön fegyvert fogjatok és hadba szálljatok velem, hogy visszaverjük annak szemtelen merészségét, ki hűbéres herczegünket megtámadta, és visszaállítsuk a békét, mely végett ez mi alánk rendelte magát. — Mire az ország főbbjei így válaszoltak: Urunk, királyunk! Régtől fogva megállapított jogunk, hogy az országon kívül nem tartozunk harczolni; hanem csak az a kötelességünk, hogy az ország határait, ha az ellenség megtámadná, megvédelmezzük. — Kiknek a király felele: A troppaui herczegség, valamint a többi lengyel herczegségek, köztudomás szerint a cseh királynak és koronának meghódoltak. A miért én útra fölkészülve már indulok is, és meglátom, ki az a vakmerő közületek, hogy elmaradjon tőlem! — Ennek következtében János király még azon éjjel ötszáz sisakossal elindult a kuttenbergi hegyekről, a hol a cseh urakkal a föntebbi szavakat váltotta, és éjjel-nappal

---

és a bajor Lajossal szövetkezik ellene. Mire a pápa (dd. Villanova, 1345 márcz. 9.) ezt válaszolá: A miket Kázmér lengyel királyról írtál, kézhez vettük. Fölöttébb sajnáljuk, hogy ilyesmit cselekedhetett. A mennyire tisztességgel tehetjük, segítünk a bajon. (Vatikanische Akten, reg. 2210. — V. ö. *Theiner*: Polon. I. 478. és 484.)

[1]) A litván segítségről csak annyit enged meg Kázmér király, hogy a litvánokkal János cseh király támadása alkalmából fegyverszünetet kötött. (*Theiner* id. m. I. 484.) Hanem a magyar segítségről van emlékezés Nagy Lajos királynak Visegrádon, 1344 szept. 21-én kelt levelében is (Anjoukori Okmt. IV. 447.), hol ezt olvassuk: in quindenis reversionis ... de regno Polonie fiende ... stb.

[2]) A cseh készülődésekre vonatkozólag Károly morva markoláb 1345 jun. 29-én (in campis inter Vreinstat et Ladislaviam) megigéri Burkhard magdeburgi porkolábnak, Castalovici Potónak, Mezerici Benessnek, barátaiknak és csatlósaiknak, hogy minden kárukat és költségüket, a mit a lengyel király elleni hadjáratban szenvedni vagy tenni fognak, teljesen megtérítendi, mire nézve örököseit is kötelezi. (Cod. Dipl. Morav. VII. 446.)

Digitized by Google

sietett a troppaui herczeg segítségére. Nyomon követték őt az ország főurai és nemesei valamennyien, úgy hogy még meg sem érkezék Troppauba, serege máris kétezer sisakosra szaporodott, ide nem számítván a nyilasokat és más jól fegyverzett népet, kiket Lypai Zdenkó háromszáz harczossal megelőzvén, a magyarokat s egyéb hadakat, kik Kázmér király rendeletére a troppaui herczeg városát ostromlák, hevesen megtámadta, űzőbe vette és Krakóig üldözte. Futás közben háromszáz magyart megöltek, hatvan nemes urat elfogtak. A többieket olyan hévvel üldözték, hogy szinte egy időben érkeztek Krakóba. Zdenkó maga és csapatja nagy része vak dühökben a várba is behatoltak, mire leereszteten a kapu, ott is rekedtek. János király igen nagyon sajnálta, hogy ezen merész támadásban része nem volt, mert a várost minden ellenállás nélkül elfoglalta volna. Nemsokára odaérkezett ugyan és Krakót nagy sereggel körültáborozta, külvárosait fölperzselte és elpusztította. Ekkor azt üzente neki Kázmér király, hogy népeiket óvják meg a sok vérontástól és ők ketten egy terembe zárkózva, párbajban végezzenek a háború sorsa fölött. De mivel János cseh király ekkor már mind a két szemére vak vala, azt izente vissza, hogy ha ő is kiszúratja szemeit, szívesen kiáll egyenlő fegyverekkel a bajnoki tusára. Erre Kázmér király háromheti fegyverszünetet kért, mely megadatván, az ellenségeskedés megszűnt és Károly morva markolábnak is elengedtek tízezer márka ezüstöt, a mit régebben Kázmér királytól kölcsön kapott. Ekkép megszünvén az egyenetlenség oka, a békét megkötötték, melybe mindazon fejedelmeket fölvették, kik János cseh királynak és Károly morva markolábnak hadat üzentek.[1])

Míg a cseh korírók [2]) a cseh-lengyel hadjárat minden gyalázatát a magyarokra kenik, addig a lengyel korírók és utánok Dlugoss [3]) — mint ezt már Katona bosszankodva megjegyezte [4]) — a magyar segítő hadakat meg sem említik, hanem minden vitéz tettet, minthogy szerintök ezekben sem volt hiány, a lengyeleknek tulajdonítanak. Hasonlóképen Küküllei Jánosnál sem történik említés a cseh-lengyel hadjáratról. Ellenben Thuróczi krónikája egy külön fejezetben, mely nála Küküllei János krónikájának

[1]) Eddig a *Vita Caroli* Boehmernél; hozzáteszi a *Continuatio Francisci Pragensis* is (ed. Loserth, 580.), hogy a háborúság azon húszezer márkáért keletkezett, a mit a lengyel király a cseh királynak még akkor kölcsönzött, mikor jegyese Margit asszony még életben vala, ki ha tovább élt volna, ennyi baj nem keletkezik vala. Erre vonatkozólag olv. *Századok*, 1903. 698. l.

[2]) Még a ratibori krónika is. Olv. *Századok*, 1901. 841. l.

[3]) Annal. S. Crucis Polonici. *Pertz:* M. G. SS. XIX. 684. — Rocznik Miechowski. *Bielowski:* Monum. Polon. Hist. II. 74.

[4]) Hist. Crit. IX. 362.

Digitized by Google

ötödike, megemlékezik a segítségről, a mit Nagy Lajos a lengyel királynak adott.[1]) Szerinte Nagy Lajos király Lengyelország védelmére Kázmér királynak János cseh király ellen, ki nagy haddal árasztotta el Lengyelországot és Krakó városát, Szécsi Miklóst és Poháros Pétert küldte át bőséges sereggel, kik Lengyelországot a fölprédálástól, Krakó városát az ostromzár alól sikeresen fölmentvén, szerencsésen haza érkezének.[2]) Hogy krónikásunk előadása nem puszta szóvirág, kitűnik abból, hogy Lajos király Szécsi Miklóst, 1345-ben Szepes, Sáros és Nógrád vármegyék főispánját és királyi főétekfogót, 1346-ban, épen a legválságosabb időben, a zárai vereség és Lendvai Bánfi Miklós elmozdítása után tót és horvát bánná tette. Poháros Péter is, előbb Nagy Lajos egyik nevelője, azután Abaujvár megye főispánja, s fia Miklós szintén mindvégig élvezték Lajos király kegyelmét.[3])

Mindent egybevetve, úgy vélem, hogy ama magyarok, kik János király gyors előnyomulásánál és Troppau városa fölmentésénél vereséget szenvedtek, nem a Szécsi és Poháros hadaihoz tartozának, vagy legfeljebb ezek előcsapatai lehettek. A cseh király szokatlanúl gyors hadi művelete nem engedett annyi időt a — bár Lengyelországgal szomszédos vármegyékben lakó — magyar uraknak, hogy idején megérkezhessenek; a többi távolabb lakó szövetségesek megindulásáról pedig épen semmit sem hallunk. Csak a lengyel király sürgetésére érkezhettek tehát a magyarok Krakó alá már akkor, hogy a vak cseh király vak gyűlölsége élvezetével megtapogatta annak falait (1345 jul. 12.), melyek alatt két-három napig táborozott. Módjával hitelt adhatunk Dlugoss előadásának, hogy Kázmér király és serege, melyet sietve összevont és a mely jórészben magyarokból állott (jóllehet ezt a lengyel történetíró elhallgatja), erősített és rejtett helyeken leste, mikor csaphatná meg az ellenséget. A csehek korírói ugyan azt vallják, hogy hadaikat az eleség hiánya késztette visszavonulásra, de valószínű, hogy a magyar segítség megérkezte bírta a cseh királyt távozásra; azaz Dlugoss szerint Krakó vára

[1]) Világos ebből, hogy Küküllei János krónikája nemcsak hibásan, de hiányosan maradt reánk. E mellett tanuskodik Bonfinius is, ki Küküllei követve, a helyes sorrendben (Decadis II. lib. 10.) szintén megemlíti a lengyeleknek a csehek ellen küldött segítséget, és hozzá teszi: »quod quidem praeclarum facinus ita Polonorum animos perpetuo beneficio erga Ungaros obstrinxit, ut in hodiernum usque diem immortales gratias de his debere fateantur.«

[2]) Qui ab invasione et impugnatione ac devastatione eiusdem regis Bohemiae regnum ipsum ac civitatem de obsidione liberantes, defensarunt, et in potestatem eiusdem regis, cum prosperitate revertentes, reliquerunt. Schwandtnernél, I. 177.

[3]) *Fejér* id. m. IX. 5. 578.

Digitized by Google

alól a lengyel király hadai űzték el a cseh királyt, ki vele visszavonult seregét két részre osztván, az egyik részt Lelovia felé, a másikat Ilkus felé küldé, hogy Lengyelországnak mentűl több kárt okozzanak. Ekkor csapkodták meg őket a lengyelek, mondja Dlugoss, a mit a cseh korírók is megismernek.[1])

Az 1346 évi Pál fordulása napján, azaz jan. 25-én, a bajor Lajos és Nagy Lajos magyar király Károly morva markolábbal Bécsben találkoztak II. Albert osztrák herczegnél, hogy a béke iránt tárgyaljanak.[2]) Tehát a magyar-bajor barátság tovább is fennállott. Junius elején a bajor Lajos Tirolba ment és találkozót adott Nagy Lajosnak Trientbe. De mivel a trienti püspök ellenséges indulattal viseltetett iránta s Mastino della Scala sem akart vele szövetkezni,[3]) ezen trienti találkozás elmaradt. Találkoztak azután újra Albert herczegnél Bécsben, 1347 január havában.[4]) Mit végeztek itt, pontosan nem tudjuk; minthogy azonban Nagy Lajos ekkor készült Siciliába, öcscse Endre halálát megbosszulandó, s minthogy ezen hadjáratához német vitézeket és svájczi zsoldosokat is akart szegődtetni, talán nem csalódunk, ha fölteszszük, hogy tanácskozásaik erre vonatkoztak és jó eredménynyel kecsegtettek, mert a bajor Lajos leányának Margitnak eljegyzését Nagy Lajos király István nevű öcscsével, ekkor határozhatták el véglegesen.[5]) Később nem is

---

[1]) *Henel:* Annal. Siles. ad a. 1345. *Sommersberg*, II. 286. — Ratibori krónika. *Századok*, 1901. 841. l. — *Weitmil* (Emler id. m. IV. 496.) szomorú sorsát írja meg Czenkónak és a vele tartott számos nemesnek, kik miután Bitom (Beuthen) városában vígan éltek és lerészegedtek, a lengyel király hadai meglepték, csúfúl megverték, megszalasztották vagy elfogták őket. Czenkó is fogságba esett, minek következtében Cseh- és Morvaország ezen leggazdagabb nemzetsége igen elgyarlódott. — IV. Károly császár följegyzései után írta-e Weitmil Beness ezeket, nem tudhatjuk, valamint azt sem tudjuk, mit hagytak ki, mit toldottak IV. Károly önéletrajzához másolói; de annyit bátran állíthatunk, hogy a császári szerző sem dicséretes kivétel sem kora, sem napjaink krónikásai közt, és ha Csehország dicsőítése úgy kívánja, hol elhallgat, hol tódít némelyeket.

[2]) Annal. Zwetl. *Pertz:* M. G. SS. IX. 683. Az idő meghatározása nem egészen pontos. Minthogy Nagy Lajos jan. 25-én és 27-én Visegrádon keltez (Anjoukori Okmt. IV. 558—559.), azután febr. 5-ig, midőn ismét Visegrádon találjuk (Zichy-Okmt. II. 187.), tartózkodását nem ismerjük: bécsi látogatása január végére vagy február elejére teendő, annál inkább, mivel a bajor Lajos is 1346 jan. 25-én Wimpfenben, febr. 2-án és 3-án Speyerben van (Addit. III. 437.) s Károly morva markoláb is még jan. 25-én és ismét febr. 14-én Prágában tartózkodik. (Regest. Imp. VIII.)

[3]) *Werunsky:* Excerpta reg. 108.

[4]) *Riezler:* Gesch. Baierns, II. 494.

[5]) Megérintem, hogy Nagy Lajos király Margit helyett Annát említ. (Anjoukori Okmt. V. 576.) Volt a bajor Lajosnak Anna nevű leánya is; ez huga volt Margitnak és ekkor már János alsó-bajor herczeg özvegye.

Digitized by Google

igen lehetett, mivel Lajos császár ugyanezen 1347 évi okt. 11-én vadászaton hirtelen meghalt.

Ez azonban nem zavarta a jó viszonyt a Wittelsbachokkal. István herczeg szavának állott, és miután VI. Kelemen pápa 1350 aug. 31-én megadta a kivánt fölmentést, szeptember havában fényes küldöttség indult Passauba, hogy a menyasszonyt Magyarországba hozza.[1])

PÓR ANTAL.

---

[1]) Történelmi Tár, 1894. 27. — Anjoukori Okmt. V. 577. — *Boehmer:* Fontes, IV. 73. — Ezen családi összeköttetésről olv. *István úr árvája* czímű értekezésemet. *Századok*, 1901. 97. 193. ll.

Digitized by Google

ZSIGMOND KIRÁLY ÉS A VELENCZEI KÖZTÁRSASÁG.

1435—1437.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Közlönyünk 1901 évi folyamában hasonló címmel egy tanulmányt tettem közzé, mely a *Deutsche Reichstagsakten* XI-ik kötetének alapján azokat a diplomácziai tárgyalásokat ismertette, melyek Zsigmond király és a velenczei köztársaság között az 1433—1435 évek alatt folytak s a melyek az 1435 aug. 31-én a két fél között Nagyszombatban megkötött és Filippo Maria Visconti milanói herczeg ellen irányuló szövetséget eredményezték.[1]) Ez alkalommal a nagyszombati szövetség megkötése utáni eseményeket és a szövetség végrehajtása körül folytatott tárgyalásokat fogom ismertetni.

I.

Midőn a nagyszombati szerződés Zsigmond és Velencze között megköttetett, annak végrehajtása került sorra. Zsigmond nyomban a szövetség megkötése után a velenczei követek révén azt a kérdést intézte a velenczei tanácshoz, vajjon a milanói herczeg ellen a háború megindítása legközelebbre várható-e vagy sem? A velenczei tanács e kérdésre 1435 szept. 12-én kitérő választ adott, hangoztatva, hogy a háború kitörése előtt be kell várni, mikép oldódnak meg a pápa és a milanói herczeg között fenforgó némely differenczíák, melyek az aug. 10-iki békekötésből folytak. E válaszból látható volt, hogy a velenczei tanács a háború megindítását egyelőre el akarta halasztani. Ezzel szemben Zsigmond — mint látszik — a milanói herczeg ellen a háborút mennél előbb szerette volna megindítani, s nyilván ezért küldte, alkalmasint szept. 12-ike után, Giovanni Battista Cigalát újra

[1]) Olv. *Századok*, 1901. 15. 116. 209. és köv. ll.

Digitized by Google

Velenczébe és a pápai udvarba. A köztársaság nov. 29-én válaszolt a császár újabb sürgetésére, közölvén Cigalával, hogy a legjobb akarat mellett sem határozhatja meg most a háború megkezdésének idejét, megjegyezvén, hogy előbb meg kellene még újra kisérleni, vajjon nem lehetne-e a pápát Viscontitól elvonni és a császári-velenczei szövetségnek megnyerni.[1]) Ugyanakkor a velenczei tanács elhatározta, hogy a pápai udvarban lévő követét, Zaccaria Bembót oda utasítja, miszerint Cigalával egyetemben igyekezzék a pápát a szövetségbe való belépésre bírni.[2]) A nagyszombati szerződés 13-ik pontja értelmében a pápa a szövetséghez bármikor csatlakozhatott. Azonban ez újabb fáradozásoknak, a pápát a szövetség részére megnyerni, eredményük nem volt, s ezért a velenczei tanács decz. 20-án visszahívta követét a pápai udvarból. [3]) A kisérlet tehát, a pápát a szövetségbe való belépésre bírni, most nem sikerült; de az 1435 év még nem mult el, a midőn a politikai viszonyok alakulása reménynyel kecsegtetett arra, hogy a pápa és a milanói herczeg között kötött szövetség a legközelebbi időben fel fog bomlani. Erre a genuai események nyujtottak alapos reménységet.

Genua városa 1422 óta a milanói herczeg fenhatósága alatt állott. A podesta és a többi hivatalnok választása a milanói herczeg hatáskörébe tartozott, és a milanói közigazgatás Genuára is kiterjesztetett, az idők folyamán kifejlődött bizonyos sajátságok figyelembe vételével. Az 1422 évet követő évek folyamán Genua többizben tett kisérletet arra, hogy a milanói jármot nyakáról lerázza, de eredmény nélkül. 1435-ben azonban a nápolyi események behatása alatt kitört a lázadás Genuában a milanói uralom ellen. II. Johanna nápolyi királyné halála után René anjoui herczeg és Aragoniai Alfonz versengtek egymással a nápolyi koronáért. Az Anjou-párt Genuához fordult támogatásért, és a város Francesco Spinola vezérlete alatt nagyobbszámú segédcsapatot küldött a párt támogatására. A Ponza-szigete melletti — 1435 aug. havában vívott — csatában a genuaiak egy hajó kivételével hatalmukba kerítették az aragoniai flottát. Maga Alfonz király is a genuaiak kezébe esett, azonban Filippo Maria Visconti a foglyokat a maga részére követelve, azokat Milanóba hozatta, hol Alfonzot a legnagyobb tisztelettel fogadva, vele szövetségre lépett. E szövetség értelmében Filippo Visconti a maga hadait Alfonz segítségére küldte a nápolyi királyságba. Ezzel magára haragítá a pápát, ki a herczegnek e cselekedetében

[1]) R. T. A. XI. 318. szám, 1. §.
[2]) U. o. 3. §.
[3]) U. o. 597. l. jegyzet.

Digitized by Google

az 1435 aug. 10-iki szövetség megsértését látta, mert e szövetség értelmében a herczeg kötelezve volt csapatait a Romagnából visszavonni, ezt pedig nemcsak hogy nem tette, hanem Alfonz segítségére ment. A pápa ezért a szövetségsértő herczeg ellen fellépni szándékozott. Viscontinak az a kívánsága, — melyet mint Genua ura intézett a városhoz, — hogy Genua is nyujtson segédkezet Alfonz királynak a nápolyi trón elfoglalására, Genuát összeütközésbe hozta a herczeggel. 1435 decz. 27-én kitört a lázadás Genuában. Pacino Alciati a városi előljáró, kinek hivatala épen lejáróban volt, meggyilkoltatott, s Genua szabadságát újra proklamálta.[1]) Egyúttal a város a pápához fordult támogatásért, kinek e körülmény a herczeg elleni tervei szempontjából épen kapóra jött.[2]) 1436 jan. 26-án a pápa egy bullát intézett Velenczéhez és Flórenczhez, melyben tudatta velök, hogy a milanói herczeg az ő eljárásával megszegte az aug. 10-iki békeszerződést. Tudatta továbbá velök, hogy a genuaiak, megokadatolván lázadásukat a herczeg ellen, ő hozzá fordultak segítségért és támogatásért. Ennek következtében meghagyja Velenczének és Flórenczneknek, támogassák Genuát, hogy az függetlenségét és szabadságát Visconti ellen megvédelmezhesse.[3]) Ez meg is történt, a mint ezt a velenczei tanácsnak Zsigmondhoz intézett ápr. 12-iki leveléből tudjuk, hol a tanács hivatkozik Zsigmondnak egy ránk nem maradt levelére, melyben megelégedését fejezi ki, hogy a herczeg elleni liga megkötése végett a tárgyalások megindultak, és hogy Genuát a herczeg elleni harczában támogatásban részesítik.[4]) Közvetlen ezután megindultak a tárgyalások Velencze és Flórencz meg Genua között.[5])

A tárgyalások csak lassan haladtak előre; mindenféle nehézségek merültek fel, s különösen a kormányváltozás Genuá-

---

[1]) A lázadás kitöréséről Velencze egyreánk nem maradt levélben — úgy látszik — deczember utolsó napjaiban tudósította Schlick Gáspár kanczellárt. Ezt a tanácsnak 1436 január 5-iki leveléből tudjuk, melyben a genuai lázadás hírét megerősíti. (Deutsche Reichstagsakten, XII. 97. sz.)

[2]) *Leo:* Geschichte der italienischen Staaten, III. 375. l. — R. T. A. XII. 107. l.

[3]) Libri commemoriali, IV. köt. 202—203 ll.

[4]) R. T. A. XII. 98. szám, az elején.

[5]) Candido Decembrio, a milanói herczeg titkára, 1435. decz. 13-án közölte urával, hogy a burgundi herczeg tanácsosa, Latino da Conegliano fölkereste őt és fölajánlotta neki ura szövetségét a velenczeiek és flórenczieknek ellen. »Tu dei confortore el' tuo signore — mondá Latino Candidohoz — che se voglia bene intendere con lo mio, perchè, se se intenderrano bene insieme, sarà un gran timore a' Veneciani e Firentini.« *Osio:* Documenti diplomatici tratti dagli archivi Milanesi, III. 132. l. E levélből az is kitűnik, hogy a burgundi udvarban várták a velenczeiek és flórenczieknek követségét is, mely a burgundi herczeg szövetségét keresi.

Digitized by Google

ban, mely a régi kormányformához tért vissza, okozta azt, hogy április havában a tanácskozások még távol állottak a befejezéstől. A velenczei tanács ápr. 12-iki levelében közli Zsigmonddal, hogy nem bizonyos, mikorra várható a tárgyalások befejezése s mikorra a liga formális megkötése, de remélhetőleg ez rövid időn belül megtörténik. Időközben Genua segítséget kért és kapott is Velenczétől és Flórencztől, még pedig 1000 gyalogost és 100 lovast, a kik a genuaiak hűségére esküdtek fel, de zsoldjukat Velenczétől és Flórencztől húzták. Ennek fejében Genua megigérte, hogy a két város hozzájárulása nélkül nem fog egyezségre lépni a milanói herczeggel. A viszonyt Velencze és Filippo Maria között különben e segélynyujtás nem változtatta meg; az egyelőre a régi maradt, és nem merült fel annak szüksége, hogy a köztársaság a herczeggel újabb tárgyalásokba bocsátkozzék.[1])

A tárgyalásokat Genua részéről előbb Francesco de' Braccelli, majd Damiano Pallavicini törvénytudor, Matia Simone Giovanni, Giustiniani de' Campi és Luciano Grimaldi vitték, a kik febr. 13-án a velenczei követtel, Francesco Barbaroval, és a flórenczi megbizottakkal, Ridolfi Lőrincz jogtudorral, Giannandrea de' Minerbettivel, Neri di Gino Capponival, Cosimo di Giovanni de' Medicivel és Nicolo di Bartolomeo Valorival a következő megállapodásra jutottak:

1. Genua a megállapodás napjától számított öt éven keresztül nem lép sem közvetett, sem közvetetlen szövetségre a milanói herczeggel.

2. Nem lép vele szövetségre vagy egyezségre IV. Eugén pápa, Velencze, Flórencz s ezek párthívei és szövetségesei ellen sem.

3. Más fejedelmek ellen sem szövetkezhetik vele, csakis a két szerződő fél, Velencze és Flórencz beleegyezésével.

4. Velencze és Flórencz mennél előbb — lehetőleg márcz. elején — 1000 gyalogost és 100 lovast küldenek Genuába, kiket ott költségükön nyolcz hónapon át tartanak, háború esetén pedig ez időponton is túl. E csapatok a genuai rectorok parancsnoksága alatt állanak.[2])

E megállapodások alapján folytak a további tárgyalások. Velencze április havában Ermolao Donatot nevezte meg követe és meghatalmazottja gyanánt a szövetség végleges megkötésére. Genua ápr. 14-én Damiano Pallavicinit, Simone Mariát és Luciano Grimaldit, Flórencz pedig május 29-én Nicolo Valori vezetése alatt Ridolfi Lőrinczet és Cosimo Medicit küldte ki meghatal-

[1]) R. T. A. XII. 98. sz. 1. §.
[2]) Libri commemoriali id. h. 203. l.

Digitized by Google

mazottak gyanánt.[1]) Ermolao Donato és a flórenczi követek a tárgyalások folyamán május havában (talán 29-én) Francesco Sforza da Cotignolával léptek egyezségre a milanói herczeg ellen. E szerint Francesco Sforza a háború tartamára Velencze szolgálatába lép, hadait Flórencz fogja fizetni, 2000 lovast és 1000 gyalogost állítva síkra és tartva fen, ezek között a faenzaiak csapatát is. A mennyiben a pápa rendelkezésére még más csapatok is egyesíttetnének ezekkel, a mennyiben számuk a 200 lovast nem haladja felül, Velencze fogja fizetni őket. A két említett condottieri — Sforza és a faenzai vezér — csapatainak állandóan Lombardiában kell működniök, a többire a pápa fogja meghatározni, vajjon Toscanában maradjanak-e, vagy Lombardiába menjenek. A megegyezés ellen vétő félre végül 100,000 arany bírság rendeltetett.[2])

A végleges szerződés máj. 29-én köttetett meg. A szövetséglevél tartalma röviden a következő:

A szövetség védőszövetség jelleggel köttetik meg egyrészt Velencze és Flórencz, másrészt Genua és szövetséges társai között Filippo Maria Visconti és társai ellen, kik Genuával háborúban állanak. Nem irányúl e szövetség a pápa és a szentszék, Zsigmond császár, a franczia, a castiliai és aragoniai király. Anjoui René, a burgundi és orléansi és az osztrák herczegek ellen, még az esetben sem, ha ezek Visconti herczeggel szövetségben állanának. A szövetkező felek békét fognak tartani egymás között, és egymást semmiképen sem fogják bántani. Hogy bebizonyítsák, miszerint a jelen szövetségnek békés czélja van, Velencze és Flórencz tudomására hozzák a szövetség megkötését Viscontinak, és mindenkép arra fognak törekedni, hogy szüntesse be az ellenségeskedést Genua ellen, adja vissza mindazokat a helyeket, melyek Genuát illetik, valamint mindazokat a birtokokat, melyeket 1423 óta elfoglalt, adja vissza azoknak, a kiket illetnek: a Fieschieknek, a Spinoláknak, a Doriáknak és a többi genuai családoknak. A mennyiben Visconti nem hagyna fel jul. 1-ig akár önkényt, akár a szövetséges Velencze és Flórencz felhívására a Genua elleni háborúval, s az említett restitutiókat nem eszközölné, a szövetséges felek megüzenik neki a háborút, melyet a béke megkötéséig folytatni tartoznak. Akár béke, akár fegyverszünet köttetik a herczeggel, ezt a szerződő felek beleegyezése nélkül egyoldalúlag egyik fél sem kötheti meg. A szerződő felek e pontok megtartására kötelezve vannak még akkor is, ha csak egyikök állana is harczban a herczeggel. Ha a háború a liga és Filippo Maria között meg-

[1]) A megbízólevelek regestái u. o. 206. és 207. ll.
[2]) U. o. 204. l.

Digitized by Google

kezdődik, Genua a herczeg ellen legalább 2000 idegen zsoldos gyalogost állít hadba, és azokat a békekötésig fegyverben tartja. Egyik fél sem fogadhatja szolgálatába a másik fél ellenségét, avagy az általa száműzöttet vagy ellene lázadót, ha pedig valamelyik fél által száműzött a másik fél területére menekülve, ott saját városa ellen conspirálna, letartóztatandó és kiszolgáltatandó. A szerződő felek kölcsönösen szabad átvonulást és — fizetés ellenében — élelmezést adnak a katonaságnak. Két hónapon belül mindegyik fél köteles megnevezni párthíveit és pártfogoltjait, kiket e szerződésbe belefoglalni óhajt, a kik viszont 15 nap alatt kötelesek belépési nyilatkozataikat kiállítani. A szerződő felek mindegyike tőle telhetőleg meg fogja akadályozni, hogy a háború ideje alatt területéről sót és árúkat ne szállítsanak Visconti herczeg területére. A szerződés érvénye tíz esztendőre állapíttatik meg, illetőleg továbbra, ha a háború is tovább folyik. Kimondatott, hogy ezen szerződés nem árthat a Velencze és Flórencz között már megkötött ligának. A szerződő felek kötelesek e megegyezést 15 nap alatt a pápa előtt ratifikálni. Velenczében, Flórenczben és Genuában a szerződés jun. 16-án fog közzététetni, a tengerentúli részeken pedig október hava előtt, a hozzájárulás pedig egy hónapon belül fog megtörténni. Végül szerződés-szegés esetére 100,000 arany bírság köttetett ki.[1])

A szerződés értelmében Ermolao Donato, Medici Lorenzo és a genuai megbizottak jun. 8-án Bolognában Eugén pápa előtt ünnepélyesen megerősítették a szerződéslevelet és annak megtartására megesküdtek, míg a velenczei doge a tanácscsal együtt jun. 16-án erősítette meg a szerződést.[2])

A szövetséglevélben a háború megkezdésének határidejéül jul. 1-je volt kitűzve. Azonban a genuai követek belátták, hogy e határidő pontos megtartása nem lesz lehetséges. Ezért még aznap, midőn a szerződés megköttetett, kijelentették, hogy a maguk részéről beleegyeznek a határidő kitolásába, s a háború megkezdésének időpontjául a szerződés keltétől számított 45-ik napot tűzték ki.[3]) A velenczei tanács jul. 1-én tárgyalta a kérdést. A körül forgott a vita, vajjon a pápával — tudatván vele a szövetség megkötését — közöljék-e azt, hogy a háború a kitűzött 45 napi határidő alatt megkezdődik-e vagy sem? S a határozat úgy szólt, hogy egyelőre a háború megkezdését is elhalasztják és tárgyalásokba bocsátkoznak a milanói herczeggel.[4])

A szerződés értelmében május és junius folyamán a szerződő

[1]) Libri commemoriali id. h. 205—206. l.
[2]) U. o. 208. l.
[3]) U. o. 204—205. l.
[4]) R. T. A. XII. 107—108. l.

Digitized by Google

felek megnevezték azokat, kiket a szövetségbe belefoglalni akartak. A sort Flórencz nyitotta meg, és máj. 31-én a következőket nevezte meg: Amadeus savoyai herczeget, Guidantonio di Montefeltrét Urbino urát, Perugia városát, Guidantonio Manfredit és testvéreit Faenza urait, Francesco di Battifollét, Gian Lodovico és Nicolo Fieschit, Fieschi Péter, Incze és Tivadar lavagnai grófokat, Jacopo di Appianot Piombino urát, Gerardo Gambacortát, az összes Malaspinákat, Brancaleoni Bartolomeo fiait, Battifolle Erzsébet grófnőt, Pier Onofrio montedoglioi grófot, a Monte S. Marioi őrgrófokat, Róbert pagginopoli gróf fiait, Guido di Princivalle montedoglioi gróf fiát, Malovolti Orlando fiait, Rinardi Alidosi fiait és unokáit, Nerio és Giovanni porcianoi gróf fiát, Lazzaro di Montaguto fiait, Bambo modiglianoi grófot, Nicolo Ubertini fiait, Antonio Fagiuolát, Guido vessai grófot, a della Gherardesca grófokat, Campofregoso Péter fiait és unokaöcscseit, Aldobrando-Orsini Miklós grófot és Rainieri della Gassettát.[1])

Genua jun. 6-án közölte a szövetségesek névsorát; ezek voltak Siena, Lucca, Pietrasanta, Carrara, Avenza és Motrone városok, Jacopo Appiano Piombino ura, Nixia ura és testvérei, a Lavagna Fieschi grófok, a Lucolii és S. Lucai Spinolák, a Lingueglia, Carretto és Scarampi nemesek, a Ponzonik és Metelino ura.[2])

Velencze legkésőbben nevezte meg szövetséges társait; jul. 5-én adta ki erre vonatkozó oklevelét, melybe belefoglalta Nicolo estei őrgrófot, Gian Francesco mantovai őrgrófot a velenczei seregek főkapitányát, Ostasio da Polentát Ravenna urát, Galeazzo és Carlo Malatestát Pesaro urait, Sigismondo, Pandolfo és Dominico Malatestát Rimini urait, továbbá Guglielmo di Castelbarco di Lizzanát és Marcabruno di Castelbarco di Besenot, a Valle Lagarina várnagyait.[3]) Ezek aug. 10-én, illetőleg 14-én, továbbá szept. 28-án és okt. 1-én állították ki hozzájárulási okleveleiket.[4])

Velencze a szövetség megkötését tudatta Zsigmond királylyal, a ki jun. 19-én Iglóban kelt levelével örömét fejezte ki a szövetség megkötése felett.[5]) Ekkor már Genua és Visconti között kitört volt a háború. Niccolo Piccinino a milanói csapatokkal ostrom alá fogta Albenga városát Genua területén. Genua nagyobb hajóhadat szerelt fel, és ellátva azt a szükséges fegy-

[1]) Libri commemoriali, IV. 207—208 l.
[2]) U. o. 208. l.
[3]) U. o. 209. l.
[4]) U. o. 210. l.
[5]) E levél említve van a velenczei tanács jul. 10-iki határozatában. R. T. A. XII. 99. szám.

Digitized by Google

veresekkel, a város fölmentésére küldte. Sikerült is felmentenie a várost az ostrom alól és ismét Genua hűségére vonni. A genuai hajóhad innen Pietrasanta alá vonult, melyet a milanói csapatok hasonlókép már ostrom alá fogtak volt.[1])

A velenczei tanács a szövetség megkötése után kiküldötte volt megbizottait, kik a flórenczi megbizottakkal egyetemben Filippo Maria Viscontival tudatták a szövetség megalakítását, felszólítva őt, hogy Genuának adja vissza az elfoglalt területeket és tartson vele békét. A herczeg hajlandó volt a békés megegyezésre, mert azonnal parancsot adott, hogy a Pietrasanta alá küldött csapatok szüntessék meg az ellenségeskedést; egyúttal kifejezte készségét a genuaiakkal békét kötni. A béketárgyalások színhelyéül Bologna választatott. A pápa Albergati Miklós bibornokot és Uguccio de Contrariist küldte a milanói herczeghez, hogy vele a béketárgyalások ügyében megállapodjanak. A herczeg 1436 jul. 31-én nevezte meg megbizottait: Gerardus de Landriano volt lodii püspököt és titkárát Franchino da Castiglionet. Résztvettek továbbá a tárgyalásokban a flórenczi és velenczei megbizottak is.[2]) Ugyanakkor, a mint látszik, a herczeg a pápához is közeledett; erre vall legalább az, hogy a flórenczi köztársaság bolognai követe tudatta 1436 nov. 30-án Flórencz városával, hogy a pápa és a herczeg között megegyezés jött létre, mely szerint a herczeg a pápát a bázeli zsinat törekvései ellen támogatni fogja.[3]) A bolognai béketárgyalások azonban nem vezettek eredményre, úgy hogy most a háború kitörése küszöbön állott.

II.

Velencze és Flórencz megbizottai 1436 nov. 27-én megújították az egyezséget Francesco Sforzával, a liga főkapitányával. E megegyezés pontjai a következők voltak:

Francesco Sforza a jövő decz. 1-től kezdve öt éven át a liga szolgálatába áll 1000 lándzsás és 1000 gyalogos emberrel. Ha ez időpont letelte előtt négy hónappal a liga részéről felszólították, még egy éven túl fog szolgálni. Személyére nézve havi 1000 forintot kap, erre és a csapatai zsoldjára a liga havonként 14,000 arany forintot fizet kezéhez olykép, hogy ha a Pón innen állomásozik, Flórencz 600 gyalog és 600 lándzsásra eső összegig

[1]) U. o.
[2]) R. T. A. XII. 99. szám és 108. l.
[3]) U. o. 108. l. 4. jegyzet.

Digitized by Google

járúl ez összeghez; a többit Velencze adja; ellenben ha a Pón túl állomásozik, a 600 gyalogost és 600 lándzsást Velencze fizeti. A fizetések minden levonás nélkül eszközöltetnek, teljes összegben. 1437 január haváig ez összeg terhére Sforzának előre 10,000 forint fizettetik ki, mely összeg a következő évre havi részletekre elosztva beszámíttatik; a következő évek mindegyikére 30,000 forint előleget kap. Felhatalmaztatik »a liga, azaz a velenczeiek és flórenczíek főkapitánya« czímével élni; s a legmagasabb katonai tiszteletben részesíttetik. A többi vezérek alatta állanak, hatalma van büntetni, tiszteket kinevezni, salvus conductust adni, kivéve ha a Pón túl állomásozik, a mikor a mantuai őrgróffal, ki vele egy rangban áll, együttesen jár el. A mi a saját vezetése alatt álló csapatokat illeti, nincs kötelezve a kimutatást megtenni, avagy írásban adni és megpecsételni. A liga kezeskedik Sforzának a Marcában, a ducatusban, a patrimoniumban és Todiban jelenleg bírt birtokairól; a mennyiben azokat megtámadnák, a vezetése alatt álló csapatokkal azok védelmére siethet, azonkívül a liga közben fog járni, hogy Sforza a pápától is nyerje meg a javait biztosító bullát. Velencze és a liga kívánságára bármikor tartozik a Pón átkelni. Ha a háború szünetel és nincs szükség arra, hogy valamely helyen tartózkodjék, visszavonulhat seregével a Marcában vagy a patrimoniumban fekvő birtokaira és ott tartózkodhatik. Katonái felett, általuk elkövetett hibák és vétségek dolgában csak ő itélhet, katonái az általuk régebben elkövetett hibákért és vétségekért mindnyájan teljes fölmentést nyernek, kivéve ha lázadók voltak. Rendelkezésére bocsáttatnak a szükséges helyiségek s a szükséges alom és tüzelőfa is. Csapatait, ha nem akarja, nem tartozik megosztani. Alantasai által, beleegyezése nélkül vállalt kötelezettségekért nem felelős. Ha a liga szolgálatából kilép, hat hónapig a liga tagjait és azok szövetségeseit nem fogja háborgatni. Igéri, hogy a ligát híven fogja szolgálni, és bárki ellen, a vett parancs értelmében hadat visel.[1])

A háborút 1437 elején Visconti kezdte meg, ki Niccolo Piccininot Barga ellen küldötte.[2]) Ez az expeditió Lucca kedvéért történt, melynek Barga előbb birtoka volt, míg most Flórencz fenhatósága alá tartozott. A vállalat Piccinino vereségével végződött; febr. 18-án a Barga előtt vívott csatában Francesco

[1]) A megegyezés regestája: Libri commemoriali, IV. 211. l.

[2]) Piccinino 1437 január 22-én Filippo Mariához intézett levelében urának a béke megkötését ajánlotta: .... »el parire mio è, che quando la excellentia vostra potesse havere bona pace et firma, et non de le usate, sia molto meglo la pace che la guerra.« Osio id. m. III. 137. l.

Digitized by Google

Sforza megverte őt, mire visszavonult a pisai területen fekvő S. Maria al Castelloba.[1])

A Flórenczczel kötött szövetség értelmében most Velencze is a harcztérre lépett. Febr. 25-én Gianfrancesco Gonzaga, a velenczei főkapitány megkezdte a hadjáratot Milano ellen[2]) s bevonult a milanói herczeg területére, hol márczius közepéig találjuk. Ekkor kénytelen volt — a milanói csapatokkal vívott ütközet után — ismét visszavonulni az Addán-túli részekre.[3])

A nagyszombati szövetséglevélben megállapított casus foederis ezzel meg volt adva. Velencze a milanói herczeg ellen megkezdette volt a háborút és Zsigmond király a szövetséglevél értelmében most kötelezve volt a köztársaságnak segítségére sietni.

Az olaszországi eseményekről, Genua fölkeléséről, továbbá a velencze-flórenczi szövetség megkötését megelőző tárgyalásokról Velencze pontosan értesítette Zsigmondot. A ránk maradt adatokból látjuk, hogy Zsigmond Velencze magatartását a milanói kérdésben helyeselte,[4]) de azt is látjuk, hogy a tanács a milanói herczeg elleni hadjáratról csak a hadüzenet megtörténte után értesítette Zsigmondot, előzőleg nem közölte vele, hogy hadat szándékozik a herczeg ellen indítani. Abbeli föltevésében, hogy Zsigmond helyeselni fogja a háború megindítását, a tanács nem csalódott, és a márcz. 23-iki tanácsülésben bejelentették, hogy Zsigmond a hadüzenet megtörténtét tudomásúl vette.[5])

Zsigmond és Velencze között most újra megindult a diplomácziai összeköttetés. 1436 augusztus-havában Zsigmond Várdai János zenggi püspököt küldte a pápához, a ki útjában Velenczét is érintvén, közölte a tanáccsal Zsigmond abbeli óhajtását, hogy a signoria küldjön hozzá követet.[6]) A signoria eleget is tett e kérelemnek, s miután Contareno Jeromos és Donato András, kik erre a czélra a legalkalmasabbak voltak, hivataloskodásuk miatt nem jöhettek tekintetbe, a tanács decz. 19-én Francesco Barbarot választotta meg követéül, a ki a megbizatást elfogadta ugyan, de elutazása folytonos késedelmet szenvedett.[7]) A zenggi

[1]) Leo id. m. IV. 326. l.

[2]) R. T. A. XII. 108. l.

[3]) R. T. A. XII. 103. sz. 3. §. A velenczei doge márcz. 2-án tudatta a pápával a háború kezdetét. U. o. 108. l.

[4]) U. o. XII. 97. sz. 3. §. 98. sz. 1. §.

[5]) R. T. A. XII. 103. sz. 3. §. .... »sua majestas exnunc acceptat dictam fracturam« .... Megemlítendő, hogy Cristoforo de Velate, a milanói herczeg követe, Zsigmond udvarában még 1437 márcz. 3-iki jelentésében is odanyilatkozik, hogy nem kell tartani, hogy Milanót Zsigmond részéről veszély fenyegesse. U. o. 102. szám.

[6]) U. o. 166. l. 2. jegyzet.

[7]) Mon. Slav. merid. XXI. 92. l. és R. T. A. XII. 166. l. 1. jegyzet.

Digitized by Google

püspök 1437 márczius-havában utazott vissza a pápai udvarból. Márcz. 23-án a velenczei tanács megállapodott abban a válaszban, a mit a doge a püspöknek a császári előterjesztésekre adjon. Mindenekelőtt mentegette magát a tanács, hogy Francesco Barbarot még nem küldte el a császárhoz, pedig, midőn megválasztották követül, szándékukban volt őt mennél gyorsabban elküldeni, hanem elutazását különböző okok akadályozták, főképen a Visconti és Genua között időközben megindult tárgyalások, melyek végét a tanács be akarta várni, hogy az eredményt a császárral közölje. Köszönettel fogadta a tanács a császár üzenetét, hogy a háború megindítását a liga részéről Visconti ellen, tudomásúl vette. A mi a Zsigmond által nyujtandó segítséget illeti, a köztársaság ennek elküldését — minthogy a szövetséglevél értelmében az időpontot ő állapítja meg — az 1437 juliustól októberig terjedő négy havi időszakra kérte.[1]) Minthogy azonban a velenczei hadak az Addán-túli területekről kénytelenek voltak visszavonulni, a tanács, hogy a segélynek nagyobb nyomatéka legyen, azt kérte, hogy Zsigmond Svájczon át jöjjön segítségére és igyekezzék a svájcziakat is segélynyujtásra megnyerni.[2]) Egyúttal a tanács a márcz. 23-iki ülésben újra kifejezést adott annak az óhajának, hogy a pápa a ligába belépjen, a mit a liga érdekében valónak tartott.[3])

Az 1436 őszén Bolognában folyt béketárgyalások a szövetségesekkel nem vezetvén eredményre, Filippo Maria újra megkísérlette a pápa útján a békealkudozások fölvételét. A pápa Giovanni Francesco Capodilistát, a velenczei köztársaság követét óhajtotta az újabb tárgyalásokhoz megnyerni, és az volt a terve, hogy Capodilista térjen vissza Velenczébe és igyekezzék rábírni a tanácsot, hogy a tárgyalásokat újra vegye föl. Capodilista e tárgyban előbb kérdést intézett a tanácshoz, tudatta vele a pápa tervét, valamint azt is, hogy a pápa a trevisói püspököt szándékozik Velenczébe küldeni. A tanács az ápr. 9-én tartott ülésből kifolyólag tudatta Capodilistával, hogy a béketárgyalások újra felvételébe nem megy bele, minthogy a császárral kötött szövetség értelmében a milanói herczeggel békére vagy megegyezésre a császár hozzájárulása nélkül nem léphet. Hangoztatta a tanács, hogy benne mindig megvolt a hajlandóság a békét Olaszországban fentartani, a mit legjobban mutat az utolsó két háború, a midőn is inkább kötöttek békét, noha nem volt remény arra, hogy az tartós legyen, mintsem hogy a háborút tovább folytat-

[1]) R. T. A. XII. 103. sz. 3. §.
[2]) U. o.
[3]) U. o. 4. §.

Digitized by Google

ták volna. Utalt a tanács arra, hogy most is, noha Velencze a genuaiakkal kötött szövetség értelmében már a mult évi julius havában lett volna köteles a háborút megkezdeni, azt addig halasztotta, a meddig tisztessége csorbája nélkül halaszthatta.[1]) Egyelőre tehát a velenczei tanács még nem mutatott hajlandóságot újabb béketárgyalásokba bocsátkozni, és csak nehány hónappal később hajlott a pápai békeközvetítésre.

A háború a milanói herczeg ellen ezalatt tovább folyt. Állapotáról fölvilágosítást ad a velenczei tanácsnak ápr. 18-iki levele Zsigmond királyhoz, és Francesco Barbaronak máj. 5-iki levele Schlick Gáspár császári kanczellárhoz. A milanói csapatok fővezére Piccinino, a genuai terület keleti partvidékén táborozott és onnan majd Sarzana vidékét, majd Tusciának többi részeit nyugtalanította és pusztította. A flórenczi sereg Francesco Sforza vezérlete alatt a szövetségesek csapataival együtt vele szemben foglalta el állomását és majdnem az egész luccai területet és a Piccinino által előbb elfoglalt részeket újra behódította a flórenczi uralomnak. Lombardiában a lakosság a liga pártján állott, úgy hogy ha akár a császár, akár Velencze részéről némi támogatást nyernek, remény volt arra, hogy sikeresen működhetnek Milano ellen.[2]) Voltaképen a háború Velenczére nézve eddig nagy eredménynyel nem járt, sőt a velenczei sereg, mely márczius havában az Addán-túli részekre eljutott, onnan kénytelen volt visszavonulni, és egyedül csak Bregnanot volt képes elfoglalni, a mely pedig alárendelt jelentőségű hely volt.[3]) Tényleg a velenczeiek nagyobb nyomatékot csak akkor adhattak volna hadi vállalkozásaiknak, ha Zsigmond királytól az igért támogatást megkapják.

Erre nézve említettük volt, hogy a tanács már márcz. 23-án sürgette a segély elküldését, kérve, hogy Zsigmond a svájcziakat is nyerje meg a hadjáratban való részvételre. A svájcziak részvételére a tanács rendkívül nagy súlyt helyezett. Ápr. 18-iki levelében újra sürgeti ezt a tanács. Rámutat arra, hogy csak ekkor lesz lehetséges a háborút az Addán innen és túl fekvő részeken sikerrel folytatni. Ugyanezt mondja Francesco Barbaro is a Schlickhez intézett levelében, és látni fogjuk még később is, hogy a velenczei tanács a háború sikeres folytatását a svájcziak támogatása nélkül el sem tudta képzelni.

---

[1]) U. o. 104. sz. Ermolao Donato ehez még azt indítványozta, közölje a tanács Capodilistával, hogy nem tartja tisztességes dolognak, hogy az ő követük kezdje meg a tárgyalásokat, hanem ha a pápa új tárgyalást akar kezdeni, küldjön más valakit Velenczébe.

[2]) U. o. 105. és 106. számok.

[3]) U. o. 106. szám.

Digitized by Google

Francesco Barbaro követsége időközben még mindig nem jött létre. Az ápr. 18-iki levélben a tanács Barbaro késlekedését annak betegségével igyekszik a császárnál kimenteni, de elindulását a közeli időre jelzi. Azonban ez nem történt meg. Barbaro betegsége miatt végleg lemondott a követségről, s a tanács ápr. 22-én egy új követ elküldését határozta el. Előbb Bragadino Viktor, majd Scorlato Lajos választatott meg, a ki lemondván, Marco Dandolo választatott meg e tisztségre, a ki a választást elfogadta és máj. 16-án elutazott.[1]) Máj. 23-án kelt a velenczei tanács utasítása Dandolo részére, melyben részletesen körülírja megbizatását.

Az utasítás 1—4. pontja régibb dolgokat ismétel. Ezekben a tanács mentegeti magát, hogy Francesco Barbaro küldetése annak megbetegedése folytán előbb oly hosszu ideig elhúzódott, majd abban maradt. Köszönetét fejezi ki újra a császárnak, hogy a zenggi püspök útján hozzájárulását jelentette a háború megindításához, valamint megismétli abbeli kérelmét, hogy a császár az igért segélyt a julius-októberi időszakra küldje. Kéri továbbá, hogy a svájcziakat is nyerje meg a hadjáratban való részvételre, és hogy az általa küldendő segítséget Svájczon át küldje le Olaszországba. Utal a tanács arra, hogy a svájcziak a milanói herczeg területéhez közel esnek, és így a legtöbbet árthatnak neki. Megnyerésükre helyezi ez alkalommal is a tanács a fősúlyt, utasítva követét, hogy adja elő a császárnak, miszerint a svájcziak és a milanói herczeg között jelenleg bizonyos okok miatt nagy feszültség áll fen, minek folytán, ha a császár nekik írna, minden bizonnyal fel fognak kelni a herczeg ellen.[2])

Hivatkozva a 1435-iki szövetségre, a tanács továbbá azt kívánja a császártól, hogy nyilvánítsa Filippo Maria Viscontit lázadónak, foszsza meg őt összes czímeitől és méltóságaitól, valamint szerezze meg a liga részére a birodalmi fejedelmek, városok és hűbéresek támogatását, különösen a savoyai herczeget és a svájcziakat, azonfelül bírja rá a pápát is a neki (a császárnak) tett igéretek teljesítésére.[3])

Utasítja a tanács követét, tegye meg a szükséges lépéseket arra, hogy a császár és a köztársaság között kötött fegyverszünetet a császár hosszabbítsa meg.[4])

Utasítja a tanács követét, hogy a császártól Velencze részére a birodalmi vicariatust szerezze meg, melyet a császár az 1435 évi szövetséglevél 13. pontja értelmében Velenczének

[1]) R. T. A. XII. 172. l. 1. jegyzet.
[2]) R. T. A. XII. 106. sz. 1—5. §§.
[3]) U. o. 5. §.
[4]) U. o. 6. §.

Digitized by Google

meg is igért, kivéve a veronai és vicenzai területekre nézve, melyekre vonatkozólag az oklevelek kiállítása a szövetség és a fegyverszünet lejártáig tartassék függőben. A vicariatust illetőleg a tanács egy külön utasítást helyezett a követ részére kilátásba, mely fel fogja sorolni azokat a területeket, melyekre a vicariatusság kiterjesztendő lesz. Felhatalmazta továbbá a tanács a követet arra, hogy a császárnak a hűségesküt azokra a területekre, melyekre a vicariatusság adományoztatni fog, letegye, valamint késznek nyilatkozott az 1435-iki szövetségben megállapított évi adónak beszolgáltatására is. Lelkére köti azonban a tanács a követnek, hogy a vicariatusságról és a fegyverszünet meghosszabbításáról szóló oklevelekért mennél kevesebbet fizessen. A szükséges pénzt váltóra veheti fel kölcsön.[1])

Arra az esetre, ha a császár a köztársaságnak adandó segélyt nem akarná megadni a kért időre, t. i. jul. 1-re, a tanács követének a következő utasítást adja: Figyelmeztesse a császárt, miszerint a másik fél által kért segedelmet a kivánt időre a szövetséglevél értelmében okvetetlenül tartozik elküldeni, annál is inkább, mert a megjelölt négy hónap a hadviselésre a legalkalmasabb, a minek elmulta után a hadak úgyis kénytelenek visszavonúlni téli szállásra. Ha pedig a császár várakozás ellenére mégis nehézségeket támasztana és a kért támogatást nem akarná elküldeni, jelentse ki a követ, hogy újabb utasításért Velenczéhez fog fordúlni. Ha pedig a császár a kivánt segítséget a jul. 1-én túli időben akarná küldeni, figyelmeztesse őt a követ, hogy ezzel a köztársaságnak nagy kárt okoz, mert későbbi időben a küszöbön álló téli idő miatt a tanács nem képes a sereg kellő ellátásáról gondoskodni, sőt vissza kell azt vonni téli szállásaira, a mi a köztársaság alattvalóinak határozottan kárára válnék.[2])

Közli továbbá a tanács a követtel, hogy Brunoro della Scalával tárgyalásokat folytatott Verona és Vicenzára nézve, s hogy hajlandó lett volna neki évenként 1000 aranyat fizetni egész életére, de ő évi 2000 aranyat kivánt a maga és utódai részére. A tanács most oda utasította a követet, hogy ha a császár a vicariusi okleveleket kiállította, igyekezzék Brunoroval megegyezésre jutni, és e czélból neki 1000—1500 arany évi járadékot helyezhet kilátásba. A mennyiben pedig ezen az alapon Brunoroval megegyezésre jutott, eszközölje ki ezekre a területekre is a császári okleveleket.[3]) Ehez a doge és Andrea Bernardo pótlólag azt indítványozták, hogy a követ Brunoronak csak

[1]) U. o. 7. és 8. §§.
[2]) U. o. 9. és 10. §§.
[3]) U. o. 11. §.

Digitized by Google

1000 aranyat helyezzen kilátásba. A többi két pont velenczei magánérdekű utasítást tartalmaz, politikai vonatkozással nem bír.

A tanács végül a követ kiséretére és a követség pénzügyi oldalára nézve intézkedett. A követ részére egy 150 arany értékű díszruha utaltatott ki, kiséretéhez tartozott egy jegyző egy szolgával, egy fizetőmester, egy szakács, egy tolmács, négy fegyvernök, négy apród, és megfelelő poggyászt vihetett magával.[1]) Napi költsége hét aranyban állapíttatott meg, nem számítva bele a lovak ellátására szükséges összeget és a hajóbéreket. Azonkívül kimondatott, hogy távolléte idejére mindennemű tisztségre épen úgy megválasztható, mintha Velenczében jelen volna. Megengedte továbbá a tanács, hogy a császárnak és környezetének borral és ehez hasonló ajándékkal száz arany értékéig kedveskedhetik.[2]) Végül kimondatott, hogy visszatérte után ezen utasítást, valamint a küldetésére vonatkozó összes iratokat átszolgáltatni tartozik.[3])

Ennek az utasításnak kiegészítését képezte az a két pótutasítás, mely a követhez a fegyverszünet meghosszabbítására és a vicariatusságra, illetőleg a birodalmi birtokok investiturájának megadására nézve elment. A mi az elsőt illeti, az 1435 évi szerződés 12. pontja azt határozta, hogy a császár és Velencze között Rómában kötött fegyverszünet a háború kitörése esetén a háború idejére, valamint azontúl még egy évre érvényes. A most adott utasítás úgy szólt, hogy miután köztudomás szerint a háborút a milanói herczeg ellen Velencze indította meg, és a hadjárat megindításához a császár is hozzájárult a szövetséglevél idézett pontja értelmében, kérje a követ a fegyverszünet meghosszabbítását, illetőleg megújítását.[4])

A pótutasítás második része a vicariatusságra vonatkozott, s ebben a vicariusi méltóság átruházása mindazokra a területekre kéretett, melyek a köztársaság birtokában vannak, u. m. Padua, Casalmaggiore, Platina, S. Giovanni in Croce és a többi, a cremonai és lombard területeken fekvő várak és területek összes jogaikkal, tartozékaikkal és járulékaikkal, melyek bármely módon a császárt és a birodalmat illetik, akár »ratione superioritatis et jurisdictionis«, akár »ratione dominii seu alio quovis

[1]) »Unam saumam« — mondja a határozat. — *Sauma* vagy *soma* poggyász-súlyt jelentett. Egy *soma* = 3 nürnbergi vagy antwerpeni, 4 brüggei, barcelonai vagy olasz, avagy 5 genuai mázsa. V. ö. *Schulte*: Geschichte des mittelalterlichen Handels und Verkehrs, 2. kiad. II. köt. 355. lap.

[2]) U. o. 14. §.

[3]) U. o. 15. §.

[4]) U. o. 16. §. V. ö. a szövetséglevél 12. pontját, R. T. A. XI. 316.

Digitized by Google

modo.« Ha pedig ezekre a területekre bárki, legyen az magánszemély, vagy városi communitas, bárminemű igényt vagy jogot formálna, e jogot, illetőleg igényt a császár érvénytelennek nyilvánítani és a területeket Velenczére átruházni tartozik. Kivétetnek ez alól Verona és Vicenza tartozékaikkal, melyekre nézve függőben tartandó a vicariatusság átruházása egészen addig, a míg a doge Brunoro della Scalával megegyezésre jut. A conferálás úgy Zsigmondra, mint utódaira nézve kötelező, és ennek fejében a velenczei tanács évenként egy darab 1000 arany értékű arany szövetet vagy ennek megfelelő értéket köteles a császárnak átszolgáltatni, a hogy az az 1435-iki szövetséglevélben is ki van kötve.[1])

E pótutasítás jóval később mehetett el Dandolo czímére, mert a követ levélileg sürgette meg a tanácsnál, hogy az átruházandó területekre nézve neki utasítást küldjenek. Jun. 24-én a doge Dandolohoz intézett levelében részletesen felsorolja a szóban forgó területeket. Ezek Treviso vára és területe, Cerreto és területe, Feltre és Belluno területeikkel; Padua területével, Brescia és területe, Bergamo és területe, Casamaggiore, Sonzino, továbbá a cremonai és egyéb lombard területeken fekvő összes városok és helyek, melyekre nézve a megállapított módozatok mérvadók.[2]) Kijelentette továbbá a tanács, hogy az egyes oklevelekért fizetendő díjak, továbbá az egyes közbenjáróknak adandó jutalmak fejében 1000—2000 aranyat, esetleg többet is fizethet.[3])

III.

Dandolo Velenczéből elutazván, Prágába ment, hova julius 22-ike előtt érkezhetett meg. A mondott napon tudósította a tanácsot megérkeztéről, de a levelet csak 24-én küldötte el. Zsigmond őt 23-án vagy 24-én fogadta kihallgatáson, nagy tiszteletben részesíté, és felszólítá, hogy kisérje el Égerbe, hová a birodalmi gyűlést már előbb összehívta volt.[4]) A Prágában nyert kihallgatáson adta elő Dandolo, utasításához képest, a velenczei tanács kívánságait. A kihallgatás előtt papirra vetette előterjesztéseit. Ezek megfelelnek a tanács utasításában foglaltaknak, illetőleg az 1435-iki szövetségnek. Csupán két pont van, a mely hiányzik a szövetséglevél pontjai közűl; az egyik a pápa által Rómában a császárnak tett ígéret beváltását illeti, a másik arra vonatkozik, hogy követek és levelek útján szólíttassanak fel a svájcziak,

[1]) U. o. 17. §.
[2]) Ez alatt az utasítás 17. §-ában foglaltak értendők.
[3]) R. T. A. XII. 109. sz.
[4]) U. o. 110. sz. 1. §.

Digitized by Google

hogy a liga érdekében a milanói herczeg ellen ragadjanak fegyvert. E pont újolag is mutatja, hogy a köztársaság mily nagy súlyt helyezett a svájcziak megnyerésére.

A svájcziak támogatásának megnyerése czéljából a velenczei tanács még 1437 jan. 30-án határozta el, hogy egy külön követet küld ki, a ki érintkezésbe lépve a svájcziakkal, azok készségét, vajjon hajlandók-e Velencze pártján a milanói herczeg ellen hadakozni, kipuhatolja. A választás Brunicardi Ferenczre esett, a ki el is ment Svájczba, és ott több hónapon keresztül tartózkodva, érintkezésbe lépett a svájcziak kiválóbb embereivel. A velenczei tanácshoz többízben intézett jelentést, a miből a tanács azt a meggyőződést merítette, hogy követe ugyan nagy buzgalommal igyekezett feladatának megfelelni, azonban eredmény nélkül. A svájcziak nagyarányú pénzkövetelésekkel állottak elő, és ez a körülmény, továbbá a svájcziak és Frigyes ausztriai herczeg között kitört háború arra bírta a tanácsot, hogy a tárgyalásokat megszakítva, Brunicardit Svájczból visszahívja. Ez jun. 1-én megtörtént. Brunicardi visszatért Velenczébe és vele együtt jött Luzerni János, a ki a svájcziak nevében közölte a dogeval, hogy a svájcziak készek a milanói herczeg ellen a háborút megkezdeni, ha erre Zsigmond őket felszólítja. Kötelezik magukat 4000 fegyverest állítani síkra a milanói herczeg ellen, hadiköltség fejében pedig 15,000 aranyat kérnek Velenczétől. A velenczei tanács jul. 17-én azt felelte Luzerni Jánosnak, hogy e feltételeket elfogadja és már legközelebb meg fogja keresni Zsigmondot, hogy a svájcziakhoz ily értelmű felszólítást intézzen. Kijelentette továbbá a tanács, hogy az esetre, ha a svájcziak a milanói herczeg ellen 4000 fegyverest állítanak síkra és e csapat a herczeg területén négy hónapon keresztül táborozik, ez időre 10,000 aranyat fizetnek nekik, vagyis havonként 2500 aranyat, s ezen összeget Svájczba fogják küldeni. Meghagyta egyúttal a tanács Luzerni Jánosnak, hogy térjen vissza hazájába, közölje honfitársaival a tanács határozatát és azoknak határozatával térjen vissza mennél előbb Velenczébe.[1])

A velenczei tanács e határozathoz képest még ugyanaz nap (jul. 17-én) utasította Marco Dandolot, hogy a levél vétele után rögtön jelentkezzék Zsigmond császárnál és eszközölje ki, hogy a császár a svájcziakhoz mint a birodalom hűbéreseihez felszólítást intézzen, hogy a milanói herczeget, a birodalom és Velencze közös ellenségét, tekintet nélkül arra, hogy vele valamelyes szövetségben állanak-e vagy sem, támadják meg.[2]) Ennek

[1]) R. T. A. XII. 112. sz.
[2]) U. o. 112. sz.

Digitized by Google

az utasításnak eredménye is volt. Zsigmond 1437 jul. 31-én Luzernhez levelet intézett, melyben tudatván a várossal, hogy a milanói herczeg ellen törvényes úton szándékozik fellépni, és hogy ellene a hadjáratot Velenczével szövetségben megindította, felszólítja Luzernt, hogy a herczeget semminemű támogatásban ne részesítse, és hogy őt, a császárt, és szövetséges társát a herczeg ellen támogassa.[1])

Brunicardi az 1437 év nyarán visszatért ismét Svájczba és ott tovább folytatta a tárgyalásokat a svájcziakkal. Szept. 13-án beszámolt a tanácsnak fáradozásairól, s e levelére a tanács 26-án válaszolt. Ebből megtudjuk, hogy a havi segélyösszeg nagysága körül eltérések voltak Velencze és a svájcziak között. A svájcziak keveselték az összeget, míg a velenczei követ abban a nézetben volt, hogy az esetben, ha a havi segélyösszeg nagyobb lesz, az általuk kiállítandó csapatnak is nagyobbnak kell lenni. A tanács osztotta e felfogást, de hajlandó volt a 4000 fegyveresért is többet fizetni, feltéve, ha mennél előbb útnak indíttatnak. Utasította követét, hogy a segélyt sürgesse meg és szükség esetén havi 4000, sőt ha kell 5000 aranyat is igérhet. Egyúttal elhatározta a tanács, hogy ez ügyben, továbbá a pénz megszerzése ügyében Zan Amadit vagy más megbizottját fogja Svájczba küldeni. Megküldé továbbá a tanács Brunicardinak Zsigmond levelét a svájcziakhoz, hiteles másolatban, valamint egy császári jelvényekkel ékített zászlót, melyet Brunicardi kért. Kilátásba helyezte továbbá a tanács, hogy a követ által kért lőport is mielőbb útnak fogja indítani.[2])

Mindennek daczára azonban a svájcziakkal a szövetség nem jött létre. Zsigmond király pedig daczára annak, hogy mint láttuk, a svájcziakkal tárgyalt a segélyadás végett, a svájcziak mozgósítását Filippo Maria ellen nem tudta kivinni.

A háború a milanói herczeg ellen ezalatt tovább folyt. A velenczei hadak Bregnanot elfoglalván, Visconti hadait Toscanából Lombardiába vonta vissza. Sforza Ferencz, a velenczei főkapitány Sarzana felé vette útját, és azt az egész területet, melyet Visconti az előző évben elfoglalt, a Lunigianával együtt egész Pontremolig újra visszafoglalta, Luccát velenczei fenhatóság alá kerité, és Montecarlot, valamint a luccaiak többi birtokait is, kivéve Nozzanot, melyet ostrom alá fogott. A hadi munkálatokról Urbano de Jacoppo jun. 14-iki levele ad felvilágositást, mely

[1]) .... gebieten euch .... das ir alle hilff, gunst und furdrung den egenanten von Meylon absaget, ob er der begern wurd, und uns und unsern puntgenossen hilff, rat, und furdrung tut, und euch kein eynung die ir dann mit dem von Meylon helt, hinderen lasset ... U. o. 116. szám.

[2]) U. o. 123. szám.

Digitized by Google

szerint Sforza aznap Fornovoba érkezett és onnan másnap Borgo San Donnino felé szándékozott vonulni, onnan pedig Pontremoli felé. Alvezére, Cristoforo Torelli, Fornovotól négy mérföldnyire táborozott és várta Sforza parancsát, a ki látva, hogy Pontremoli, Lunigiana és Terzerio kellő biztonságban vannak, és értesülve Luigi dal Verme leveléből az ellenség mozdulatai felől, elhatározá, hogy a Pó partjaihoz közeledvén, oly hadállást foglal el, hogy szükség esetén bárhova mehessen. Pár nappal később azonban megváltoztatta tervét. Annak hírére, hogy a milanói csapatok kevéssel előbb a hadi szekerekkel és ágyúkkal Binanuovába értek, Sforza elhatározá, hogy rövid úton Cremona alá vonúl, és ezért utasította alantasait, hogy a sereg gyors átkelésére a szükséges intézkedéseket tegyék meg. Remény volt arra, hogy Sforza, ha a milanói sereget Cremona területén ütközetre bírhatja, győzelmet arathat.[1]) Sforza a vidék elpusztítása után be is vonult a cremonai területre, hol az egy hadtestbe összevont milanói gyalog és lovas csapatok Piccinino vezérlete alatt vele szemben állottak. Ekkor támadt az a hír, hogy Velencze és Milanó között két havi fegyverszünet jött létre. A hír hamis volt, de Sforza mégis befolyásoltatni engedte magát általa, s az eredmény az lőn, hogy a biztos győzelem, melyet Pontremoli mellett arathatott volna, kisiklott kezei közűl.[2]) A velenczei doge ezért erős szemrehányásokkal illette őt,[3]) a ki egészen augusztus közepéig Pontremoli és Sarzana között a Magra folyó mellett táborozott.[4])

A délolaszországi és középolaszországi harcztéren is nevezetesebb jelenségek merültek ekkor fel. René anjoui herczeg, a nápolyi praetendens, ebben az időben Genuával tárgyalt segély végett s a genuai köztársaság fel is szereltetett 12 gályát és 3 más hajót, melyeknek rendeltetése volt Renét Nápolyba kisérni, hol helyzete a genuaiak csatlakozása folytán határozottan javult, úgy hogy Candola Jakabnak sikerült a Renétől elpártolt és az Aragoniai Alfonz királyhoz állott területeket ismét visszahódítani.[5]) A remélt siker azonban még váratott magára, mert augusztus első felében René király még mindig nem jelent volt meg királyságában.[6])

Genuában az 1437 év április-havában némi mozgalom mutatkozott a kormány ellen, mely azonban nagyobb jelentőséggel nem bírt. A mozgalom élén Battista Campofregoso, a

[1]) Osio id. h. 143. l.
[2]) Olv. a velenczei tanács jul. 10-iki levelét. R. T. A. XII. 110. sz.
[3]) U. o. 177. l. 2. jegyzet.
[4]) U. o. 119. szám, 3. §.
[5]) U. o. 110. szám, 3. §.
[6]) U. o. 119. szám, 3. §.

Digitized by Google

dogenak testvére állott, ki azonban kisérletével kudarczot vallott. Genua kiválóbb polgárai a doge mellé állottak, fegyvert ragadtak és Battistát megfosztva a capitaneusi méltóságtól, helyére a harmadik testvért, Jánost választották meg. Isnardo de Quarcho, Battista párthíve száműzetett, az összeesküvők közül pedig többen börtönbe vettettek. Battista azonban nem adta fel a harczot, hanem Isnardo de Quarchoval egyesülve Voltriba ment, s onnan próbált, segélyt nyerve a milanói herczegtől, Genua ellen mozgalmat indítani. Campofregoso János, az új kapitány azonban megakadályozta az újabb mozgalmat a kormány ellen, fegyveres csapatot vezetett az összeesküvők ellen, kiknek emberei közül háromszázat elfogott, köztük Isnardo természetes fiát, ki életével lakolt az összeesküvésért. A genuai hadak azután még tovább vonultak, elfoglalták Bastardus della Turre területeit, őt magát elűzték, majd egészen a Riviera di Levanteig nyomultak előre, elfoglalván az egész területet.[1]) Genua most egyik sikert a másik után aratta. Julius-augusztus havában Adorno Barnabás, ki eddig a milanói herczeg pártján állott s tőle genuai területeket bírt hűbérül, meghódolt Genuának, s a kezén levő területeket, melyek között Voltaggio volt a legjelentősebb, önkényt átadta, úgy hogy az egész keleti partvidék, mely a milanói herczeg alatt állott, lassanként egészen Genua fenhatósága alá jutott.[2])

ÁLDÁSY ANTAL.

---

[1]) U. o. 110. szám, 4. §.
[2]) U. o. 119. szám, 3. §.

Digitized by Google

MŰVELTSÉGTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK.

VI.

A MAGYAR VÁR.

— Első közlemény. —

Attól az időtől kezdve, hogy a török hatalom Magyarország végeihez ért, hazánknak századokon át úgyszólván kizárólag a törökkel kellett hadakoznia. A magyar hadi tudomány fejlődését tehát nem nyugat, hanem kelet irányítja. A milyen volt a török támadás, úgy kellett őseinknek a védekezést is berendezniök. Addig, míg a török nálunk meg nem telepedett, a hadi berendezésben a mieink sok mindent tanultak a töröktől, sok mindent utánoztak kényszerűségből. Ezzel azonban a magyar hadi tudomány az ő eredetiségéből semmit sem veszített; egyszerűen csak alkalmazkodott a támadó fél harczolási módjához. Világosan látszik ez a hódoltság egész idejében. A betelepült törökség a végek berendezésében az utolsó apróságig a magyar módot követte. Alig nehány évtized alatt teljesen a magyar végbeliek vitézi szellemének hatása alá kerülnek a török végbeliek is. Keresve keresik a módot a hírnév szerzésére s a nagy magyar vitézek barátságát igyekeznek megnyerni. Utánozzák a magyar cselfogásokat, a lesvetéseket, a száguldásokat és a portyázásokat. Kívül-belül teljesen egyforma a hadi élet és a berendezés a magyar és a török végekben. Még a végek ostrománál is ugyanazok a szokások járják mind a két félnél. Hogy mindezeket a török tőlünk sajátította el, nem nehéz bizonyítanunk. Ha végig lapozzuk a XVI-ik század első feléből ránk maradt hivatalos hadi jelentéseket, megtaláljuk a *magyar taktika*, a *magyar gyalog* és *lovas szervezet*, a *magyar módra való támadás*, a *magyar módra épített várak*, a *magyar hadiszerek* stb. leírását. Nem nehéz tehát megállapítanunk, mi mindent sajátítottak el ezekből a magyarországi végekben lakó törökök.

A török háborúk, az állandó török veszedelem hatalmas lökést adnak a magyar hadi ügy fejlődésének. Tanult és tapasztalt katonaságra volt szükség a török elsőrangú lovassága, kitűnő gyalog-

Digitized by Google

sága és vízi ereje ellen. A banderiális csapatok ezek ellen semmit sem értek, s mintha csak nem is lettek volna, a XVI-ik században már számításba sem jönnek. Ezekkel együtt veszíti el jelentőségét a megyei katonaság is. A *miles continuus*, az állandóan, hivatásszerűleg szolgáló hadi nép foglalja el helyöket. Teljesen kifejlődik a huszárság; létrejön a magyar gyalogság, melyet a XVI-ik század második felében csak *hajdú* néven szoktak nevezni, noha előbb a magyar *darabant* és *hajdú* nem ugyanazon fogalom volt.

Megalakúl a vízi erő, vagyis a *naszádos* had is. Sajátságos jelenség, hogy a magyar nemzeti hadi erő mind e három nemének (huszár, hajdú, naszádos) idegenből kölcsönzött neve van. De ha tudjuk, hogy mind a háromnak bölcsője az alsó Duna mentében, a török ellenébe vetett végek körűl ringott; ha tudjuk, hogy hosszu ideig nem magyar lakta földön hadakozott és táborozott, úgy az idegen elnevezést nem nehéz megértenünk. A huszár, hajdú és naszádos idegen eredetű nevet visel ugyan, de az intézmény maga magyar volt mindig s magyar is maradt. A XVI-ik század első éveiben a naszádosok között ugyan még felesen voltak ráczok és horvátok, de mikor 1527 után a vízi hadi erőnek Komárom lett a székhelye, attól kezdve e magyar város lakóiból és a Csallóköz népéből kerültek ki a naszádosok, s még a hadi tanács is két századon át állandóan *magyar nemzeti katonaságnak* nevezi a naszádosságot.[1])

Abban a nagy átalakulásban, a mit a magyar hadi szervezetben a török háborúk s később a török betelepülése teremtettek, a régi magyar várak szervezete és állapota is teljesen megváltozott. Voltak ugyan kisebb-nagyobb várkastélyaink és kőváraink is, de ezek legnagyobb része igen régi volt s a hadakozás újabb eszközeinek sikerrel nem állhatott ellent. Azután a legtöbbje nagyobb számú hadi nép befogadására és állandó tartására sem volt alkalmas. Az apró hegyi várak és várkastélyok különösen azért voltak alkalmatlanok, mert nagyobb számú lovasságot nem lehetett bennök tartani. Már pedig a török ellenében a legfontosabb hadi erő a könnyű lovasság vagyis a huszárság volt. Ettől tartott a török legjobban, ez okozta neki a legnagyobb károkat s ez tartóztathatta fel egyedűl rablásra induló lovas csapatait.

Mivel meglevő váraink a török ellenében elégtelenek, alkalmatlanok s a hadakozás újabb módjának meg nem felelők voltak, új

[1]) Komárom urbariumai és a komáromi udvarbírák számadásai 1527-től kezdve megvannak. Ezekben az összes naszádosok neveit megtaláljuk. Idegen vagy rácz névvel ezek között csak a XVII. század második felében találkozunk, de még akkor is túlnyomó többségben van a magyar név. Reiffenberg várkapitány 1622-ben sürgeti, hogy Komáromba idegeneket is telepítsenek, mert egyetlen egy ember sincs ott más, mint magyar.

Digitized by Google

várakról, új erődítési módokról kellett gondoskodni. Ezek építésében a fő szempont az volt, hogy mennél kevesebb költséggel s mennél hamarább elkészüljenek, és hogy mennél több lovasságot befogadhassanak. Mivel a portyázó török ellenében nemcsak minden várost és lakott helyet, hanem minden majorságot is meg kellett erősíteni, arról szó sem lehetett, hogy erős kővárakat, kőfalakat építsenek. Ilyenekre nemcsak a költség, de a megfelelő anyag és a mester is hiányzott. Őseink tehát az u. n. magyar építési módhoz, a *sövényépítéshez* fordultak. Ehez minden magyar jobbágy értett, ehez nem kellett egyéb, mint fa és föld, ebben pedig eléggé bővelkedtek. Ha a sövényépítés útján készült várat jó karban tartották és jól gondozták, nemcsak a rabló és portyázó csaták ellen nyujtott biztos menedéket, hanem még a rendszeres ostromot is bátran kiállotta.

A sövényépítés multja messze visszanyúlik a középkorba, igazi kifejlődése és virágzása azonban a török időkre esik. A hódoltság korának írott emlékeiben olvashatjuk, hogy a magyar paraszt a házát sövényből fonta, agyaggal tapasztotta és náddal vagy szalmával fedte. Minden falu leírásából láthatjuk, hogy még a XVII-ik század végén is a magyar paraszthház volt a legkülönb. Az oláhok és ráczok a hódoltság területén majdnem kizárólag földalatti odukban és vermekben, a horvátok szalmakalibákban laktak.[1])

A magyar ember azonban nemcsak házát, de kerítését, ólait, félszereit, magtárúl szolgáló szuszékjait és lábas kasait is, stb. sövényből fonta s agyaggal tapasztotta.[2])

Ha csak a régi magyar kertek kerítéseinek leírását olvasgatjuk is, a sövényépítésnek sokféle módját, sok csinját-binját megismerhetjük. Hát ha még a régi magyar várak palánkjainak leírásai is ránk maradtak volna; ezeken láthatnók a magyar kéz ügyességét, a magyar nép találékonyságát.

A magyar építési mód, vagyis a sövényépítés a maga kifejlettségében legtökéletesebben a várak építésénél érvényesült. Ezeknek palánkjai és bástyái épen úgy készültek, mint a magyar ház fala, csakhogy jóval erősebben építették. Nem kellett egyéb hozzá, mint fal, föld és magyar ember.

Száz meg száz végház épült a török időkben földből és fából. Az építők a magyar jobbágyok voltak, a tervezők és az építés vezetői pedig a magyar kapitányok meg udvarbírák. Valamennyi egykorú jelentés (német és török egyaránt) az ilyen végházat *magyar vár*nak, magyar módra épített véghelynek mondja. Salm Miklós főgene-

[1]) A *neo-aquistica commissio* idejéből a hódoltság egész területéről több csomó conscriptió van a közös p. ü. levéltárban. Ezekben minden falu leírásánál olvashatjuk a fentebbieket.

[2]) A sövényt karószámra szokták volt becsülni, — bevett szokás szerint egy garasával.

Digitized by Google

rális pl. Eger várát megszemlélvén, 1546 jun. 17-én így ír a királynak: »Darinnen vil gebeu von holz und schütt auf die *hungarisch manier* beschehen sein.«[1]) Az 1551 évben Sigismundus de Prato Vecchio Pisanus ment Lippára, hogy az ottani várat megszemlélje. Aug. 11-én jelenti onnan a királynak, hogy a vár igen alkalmatlan helyen épült: »munita est palis *modo hungarico* non satis expleta terra.«[2]) Ugyanez az építőmester a király parancsára Temesvárt is megvizsgálta s onnan jelenti aug. 14-én: »ab occasu, aquilone et ortu partim munitum est palis humi defixis *modo hungarico*.«[3]) Ugyanilyen jelentés igen sok maradt reánk.[4])

A magyar várépítés, vagyis a sövényépítés már a XV-ik században nagyon dívott. E század végéről Szabács várának rajza is ránk maradt, s rajta világosan láthatjuk a sövényépítés kezdetleges formáját. A XVI. és XVII. századból már sok ilyen rajz áll rendelkezésünkre, s így a sövényépítés tökéletesebb alakját is szemre vehetjük. Ezek a rajzok azonban — mint tudjuk — nem megbízhatók. A legtöbbje úgy készült, hogy a rajzoló nem is látta az illető várat. A sövényépítés különféle módjának meghatározására tehát sokkal többet érne e rajzoknál a pontos leírás. Sajnos, ilyen leírás nem áll rendelkezésünkre. Igy tehát az egykorú levelezések és följegyzések elszórt adataihoz kell fordulnunk, hogy a sövényépítés módjait és formáit legalább vázlatosan előadhassuk.

A régi írások a sövényépítés minden alakját a latin *saepes* és a magyar *palánk* vagy *kert* (kerítés) szóval szokták nevezni. Ebből azután az egyes fogalmak megmagyarázása körül sok hiba esett. Mert hiszen a *sorompó*, a *korlát*, a *rovás*, a *latorkert*, a *párkány*,[5]) a *porgolát*, a *gyepű*, az *öntött*, *fonott*, *állított*, *bélelt* és *rótt palánk*, a *sövény*, a *sertés* és a *szarvazott sövény* csak nem vehetők egy fogalomnak? Pedig az egykorú írások mindannyit *saepes*-nek nevezik. Hogy mindezeket a maguk valóságában láthassuk, ismernünk kell a magyar várat s a magyar vár egyes részeit.

Előrebocsátjuk, hogy a török és a magyar végház építésében semmiféle különbség nem volt. Az egyiket csakúgy a magyar nép építette, mint a másikat. Az egyiknek beosztása csak olyan volt, mint a másiké. Nem is lehetett ez máskép, mikor mindegyikének egy nép volt a mestere, még pedig ingyen. Nem csak a török palánkokat, hanem még a kényesebb részeket is magyarok csinálták.

---

[1]) Közös p. ü. lt. Familienacten, fasc. 17811.
[2]) Cs. és kir. állami lt. Hungarica, 1551.
[3]) U. o. Hung. 1551.
[4]) Érdekes pl. Losonczy István jelentése, a ki 1550 okt. 1-én Szolnokon volt *kastély-látni*. (Cs. és kir. állami lt. Hung.)
[5]) ... »aliquot columnae quercinae pro *saepibus* vulgo *párkány* fabricatae.« Orsz. Levéltár: Urb. et Conscr. fasc. 62. Besztercze, 1690.

Digitized by Google

»Annak fölötte — írja a tapasztalt Prépostváry — az sáncz-kast és az sánczot is ővélek csináltatjuk. Ha árkot kell tölteni, vagy halmokat kell csinálni, őket hajtják reája, sőt az ostromra is őket hajtják szegényeket.« [1])

A magyar vár majd mindég három részből állott. Legjelentékenyebb része rendesen a *középső földvár* volt. De ha a földvár régi, erős kővárat vett körűl, akkor ezt a kővárat mondották *belső* vagy *derék* várnak. Azonban a legtöbb esetben ez a belső vár csak egy kőtorony, vagy egy elhagyott egyház volt.

A középvárat, a mit máskép földvárnak is mondtak, a *külső vár* vette körűl, a minek neve *huszárvár* volt. Mind a két külső várat, néha a belsőt is, vízárkok, sánczok vették körűl. Ha az ellenség a külső várat el is foglalta, abból még épenséggel nem következett, hogy a két belső várnak is birtokába jut. Az 1554 évben megesett az a különös eset, hogy a törökök Füleken a belső derék várat elfoglalták, a középső földvár s az alsó vár meg a magyarok kezében volt.[2])

A *huszárvár* (vagyis külső vár) onnan vette a nevét, hogy a huszárok mindig itt a külső palánk mentében voltak elhelyezve. Itt voltak házikóik, itt állottak az istállók is. Ez utóbbiak néha igen nagy helyet foglaltak el. Tokajban 1563-ban pl. kétezer lóra való istálló állott.[3]) Meglepetés vagy ostrom idején tehát a huszárok kerültek legelőször veszedelembe. Az 1554 évi okt. 17-én pl. Oroszlán bég (a későbbi budai pasa) éjjel megtámadta Palotának külső várát (a huszárvárat) s a palánkon olyan nyílást vágatott, hogy 200 török hadi rendben vonulhatott be rajta. A törökök öt órai harcz után mintegy száz huszárlovat és felszerelést vittek magukkal. Ez a támadás viszonzása volt annak, a mit a palotai kapitány ugyanígy intézett Fehérvár huszárvára ellen. Csakhogy a magyaroknak csupán húsz lovat és hét török lovast sikerült Fehérvárról elhozniok.[4])

A huszárokat különben azért tartották a külső várban, mert nem ott bent, hanem künt a mezőn volt dolguk. Az ostrom alkalmával a kirohanásokat ők intézték; a portyázások idején ők járták föl s alá a mezőket. Bent a várban strázsát nem álltak, szolgálatot nem teljesítettek. Ez mind a gyalogság dolga volt.

A huszárvár különben nem csupán úgy fordúl elő, mint a magyar vár egyik kiegészítő része. Magokban álló huszárvárakat is építettek,

---

[1]) Prépostváry Bálint Mátyás főherczeghez. Hadi levéltár: Feldacten, 2. 10. 1594. jan. 24.

[2]) A derék vár elfoglalása a török rabok segítségével történt. Olv. *Szalay Ágost:* Négyszáz magyar levél, 103—135. ll.

[3]) Orsz. Lt. Kamarai levelek. Pesthy Ferencz jelenti 1563. márcz. 29-én: »stabula ad duo mille equos apta mirum in modum restaurare et aedificare fecit.« (t. i. Némethy Ferencz.)

[4]) Cs. és kir. állami lt. Hung. 1554. okt. 19. Pallavicini és Meznenczky jelentése.

Digitized by Google

melyekben a huszárságon kívül egyéb katonaság nem volt. Az ilyen huszárvárat csak egyszeres palánk és árok vette körül. Célja az volt, hogy a benne lévő huszársággal a vidéket féken tartsák. Nemcsak a magyaroknak, hanem a törököknek is voltak ilyen magán álló huszárváraik. Ormányi Józsa jelenti pl. 1561-ben a nádornak, hogy a török az apróbb házakat, úgymint Tihanyt, Vázsonyt stb. el fogja szedegetni s huszárvárakat csináltat belőlök.[1]) Ugyancsak Ormányi írja 1561 ápr. 19-én a nádornak: »Azt értem, hogy huszárvárat csinálnak Hegyesd alatt. Azt is mondják, hogy Tapolczán csinálnak kastélyt, hogy bőven lovag lakhassék benne; nyilván nem értem még, hol csinálják, de nyilván huszárvárat akarnak csinálni, kit nem kellene meg hadni csinálni, mert egész Zala megye elvész belőle; mert ha megcsinálja a huszárvárat, több török lakik benne hogynem Veszprémbe.«[2])

Hogy a török ezt a hegyesdi huszárvárat csakugyan megépítette, azt Choron János jelenti 1562 márcz. 27-én a nádornak. »Az törökök — írja — Hegyesdhez palánkot építnek, de azt nem fonják, hanem úgy állétják az palánkot, hogy egymást (éri?) az fa, azt bekötik által az kűfalon; immár hordják az fáját és mind keresztben kernyűl ássák az palánknak árokját; mient megássák, azonnal felállítják, igen sietnek vele.«[3])

A hány huszárvár volt, annyiféle volt a palánkja vagy kerítése is. Néhol erős, földdel töltött palánk, másutt meg csak egyszerű latorkert vette körül a huszárvárat. Az ónodi vár különféle évekből való összeírásai pl. azt mondják, hogy a huszárvárat fapalánk védi. »A huszárvár — mondja az 1676 évi összeírás — köröskörül fapalánkkal kerített volt. Ezen huszárvár a benne levő épületekkel együtt elpusztult, még az helye is elváltozott, most puszta mező, hoc addito, hogy az vár árka *sertékkel* vagyon bekerítve a töltésen felül.«[4]) Szilágy-Cseh várának 1682 évi összeírása a huszárvárról ezeket mondja: »*Katonaváros* avagy *huszárvár*, ennek kerítése, mely mindkétfelől a vár kerítésének oldalához vagyon ragasztva, vastag szálfából állított, vesszőkkel font, tapasztott kívül; öreg, kétfelé nyíló kapuja rámás, faragott tölgyfa deszkával borított, vas-szegekkel sűrűn meg van verve, vaspántos, e mellett betevő kisajtó.« A huszárvár ilyetén leírása után következik a vár ismertetése: »Az *vár kerítése* vagy *palánk*. Ez hegyes karóval sűrűn vagyon állítva *sövény* és *serte* nélkül. *Vár hídja*. Ez földbe ásott, kötéses lábakon álló, négyszegre faragott gerendával padlott. Az vár kapuja *emeletös*, sákosan van csinálva;

[1]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok.
[2]) U. o.
[3]) U. o.
[4]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 25. Az összeirás megjegyzi, hogy a várat a németek rontották el és másformán építették.

Digitized by Google

öreg retesz rajta kettő; kapufél kőből rakott. Az kis kapu vas-sarkas, hevederes, *leeresztő pallója* van.«[1])

Szerencs várának 1688 évi összeírása a huszárvárról csak ennyit mond, hogy »arx altera exterior *huszárvár* dicta, muro ruinoso circumdata.«[2]) Az ungvári 1685 évi összeírás meg így szól: »Az huszárvár vastag karókkal kerített egész az Ungig. Az várba bejáró híd előtt vagyon sáncz (sancs) vastag tölgydeszkából álló, földdel töltött. Ugyanazon híd előtt vagyon egy gém is vas lánczon.«[3]) Ungvár 1722 évi összeírása ugyanerről már csak azt mondja, hogy »ex receptaculo vulgo huszárvár.«[4])

Még a XVIII-ik századi összeírások sem feledkeznek meg a huszárvárak felemlítéséről. Vajda-Hunyad 1725 évi urbariuma pl. ezt mondja róla: »cum sua area exteriori vulgo *huszárvár* dicta a se parum a fluvio vulgo *Zalasd* dicto separata, quadrangulariter muro circumdata, in quam aream ex oppido intrat per portam magnam.«[5])

Mint említők, a huszárvárat palánk helyett olykor csak egyszerű *latorkert* védte. Latorkertnek a hegyes karókból készült kerítést mondották, a melyet sem nem fontak, sem nem tapasztottak. Ez tehát a legegyszerűbb kerítés volt; ezért alkalmazták a gazdasági épületek körül is. A latorkertet nem palánknak való vastagabb törzsekből, hanem csupán az erősebb karókból csinálták. Beniczky Ferencz kapitány pl. a váczi vár építéséről ezt írja 1617 ápr. 13-án: »A palánkkaró s a palánkfa közűl egy sem volt jó palánknak, latorkertet az vár körül csináltattunk belőlük.«[6])

Mivel a latorkert készítése igen könnyű dolog volt, nemcsak a huszárvárak, hanem mindenféle kastélyos vár körül is alkalmazták külső kerítésül. Mint a sövény és palánk, úgy a latorkert csinálása is a jobbágyok ingyen munkái közé tartozott. Szombathely XVI-ik századi összeírásai pl. rendre ezt írják: »debebunt disponere saepes *lathorkertek* circa castrum« stb.[7]) Véglesről jelentik 1636-ban, hogy »boronából róttak 22 ölnyi kerítést, melynek az közit mind

[1]) Közös p. ü. lt. Siebenbürgen, fasc. 15483. Original Urbar über alle zu dem Schloss Szilágy-Cseh gehörige Güter, 1682.

[2]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 25. 1688. Inventarium bonorum Rákóczianorum. Az 1704 évi szerencsi összeírás meg így szól: »A vár előtt vagyon külömb kerítés, mely huszárvárnak neveztetik.«

[3]) U. o. fasc. 63. nr. 20. 1685.

[4]) U. o. fasc. 63. nr. 32. Egy másik kelet nélküli összeírás meg ezt mondja: »In arce exteriori *huszárvár* dicta erectae sunt domunculae in quibus hajdones etc. degunt.« (U. o. fasc. 115.)

[5]) Közös p. ü. lt. fasc. 15483. Urbarium dominii Vajda-Hunyad. Az 1754 évi urbarium ugyanezen tárgyról írja: »ac utrobique a latere muro extenso fultis erectum patet in aream vulgo huszárvár nuncupatam, propugnaculum doboló bástya.« U. o.

[6]) Orsz. Lt. Kamarai levelek.

[7]) Közös p. ü. lt. fasc. 15429. Urbar der Herrschaft Sabariens.

Digitized by Google

földdel töltötték meg... és az mennyire az *boronakötés* vagyon, latorkert is kívül annyira vagyon.« [1]) Kátay Ferencz javainak 1671 évi összeírása a latorkertről ezt mondja: »Vagyon egy kastély, mely környöskörül tapaszos palánkkal kerített, és külső kerítése latorkerttel.« [2]) A szentmiklósi kastélyról (castellum) ugyan ez időtájt így írnak: »Az kastélynak külső kerítése latorkert, melyen az utczára ajtó-kapu vagyon; második kerítése sövényből való, szalmával fedett, kívül tapaszos; a belső kerítés boronából rótt, sindelyes.« [3])

Külső kerítés gyanánt a latorkert mellett igen gyakran szerepel a *sorompó* és a *korlát* is. Miben különböztek ezek a latorkerttől, nem tudjuk. Csak annyi bizonyos, hogy egyik szót sem szabad a mai értelemben vennünk, mivel a XVI. és XVII. században mindkettő palánkszerű kerítést jelentett. Szinán pasa pl. a *palánk* és a *korlát* szót ugyanazon értelemben használja. »Az komáromi révben — írja 1585 máj. 5-én — palánkot akarnak építeni, mely palánk *stb.*... nem illenék minékünk fölségednek tanácsot adnunk, de mivel fölséged javát akarjuk, azért ha fölséged az mi tanácsunkat fogadja, az komáromi révben mely *korlátot* csináltak, fölséged mingyárást elbontassa, mert az frigynek ellene és bomlására vagyon.« [4])

A *sorompó* szó gyakran a külső kaput is jelentette. Tahy Ferencz írja 1550 jun. 1-én a nádornak Szigetről: »apud portam exteriorem vulgo *sorompónál.*« [5]) Árva 1595 évi összeírása ezt mondja: »Kezöpső kaputól usque ad *sorompo* et fulturam aliter *fogh* sub propugnaculo.« [6]) Huszt 1685 évi urbáriuma: »A külső palánkból az ország útjáig jó támaszos, *lészás* sövény-kerttel körül kerített, két *sorompó-forma* vasreteszes, reteszfős jó kapu.« [7])

A külső vagy huszárvárat a belső vártól rendszeres erősítések választották el. Az igazi erős palánképítés csak itt kezdődött; a különféle bástyák és tornyok csak itt emelkedtek, a bélelt árkok, melyekben télen-nyáron víz folyt, itt fogták körül a várat, itt emelkedtek a palánk mellett a fával bélelt és deszkával burkolt sánczok. A hány vár, annyiféle volt az erősítés módja is. Az építkezés ugyanis a vár tartományának nagyságától függött; minél nagyobb s minél népesebb volt a tartomány, annál nagyobbszerű, annál erősebb palánkot építhetett. Sok függött attól is, volt-e a környéken építésre alkal-

[1]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 90. nr. 15.
[2]) U. o. fasc. 35. nr. 101.
[3]) U. o. fasc. 53. nr. 20. 1673. — Csetnek összeírásai is szólnak a latorkertről. U. o. fasc. 66. nr. 33. 1662.
[4]) Cs. és kir. állami lt. Turcica, 1585. máj. 5. Szinán pasa levele Ernő főherczeghez.
[5]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok: Tahy Ferencz levelei, 1550—1562.
[6]) Közös p. ü. lt. Hungarica, 1595.
[7]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 148.

Digitized by Google

mas (bárdos) erdő. Mert ha messze földről, szekereken kellett az épületfát és vesszőt hozni, úgy már nem igen lehetett nagyobbszerű erősítéseket létesíteni.

A különféle palánkok között legerősebbek az úgynevezett *töltött* vagy *bélelt* palánkok voltak. Ezeknek többféle alakja volt divatban. A legegyszerűbb az volt, hogy két sorban bizonyos távolságra erős boronafákat ástak a földbe; mind a külső, mind a belső oszlopokat vesszővel megfonták s a közit földdel töltötték ki.[1]) Ha ezzel elkészültek, a fonást mindkét oldalon megtapasztották agyaggal s a tetejét zsindelylyel, lészával vagy szalmával fedték be. Ily módon több ölnyi széles fal jött létre, melyben az ágyúgolyó vajmi kevés kárt tehetett. Az ilyen fal a lövésektől csak porzott, s ha némi kár történt is benne, azt igen könnyen lehetett helyrehozni. Kívülről az ilyen palánk igazi falnak látszott. A régi rajzokon nem is nézheti az ember másnak, mint kőfalnak. Különösen áll ez a sokszor több emelet magasságú bástyákról, melyekről senki sem gondolná, hogy egyszerű fa- és agyag-alkotmányok voltak.

A palánképítés nehezebb és költségesebb formája az volt, mikor a vesszőt vagy sövényt teljesen mellőzték s e helyett rótt (faragott) oszlopokat állítottak két sorban szorosan egymás mellé, a két sort kötésekkel erősítették egymáshoz, a közöket pedig földdel töltötték ki. Az ilyen palánknak *rótt palánk* volt a neve, s rendesen 1—2 ölnyi széles volt. Choron János írja 1562 márcz. 27-én a nádornak a hegyesdi palánk építéséről, hogy »azt nem fonják, hanem úgy állítják az palánkot, hogy egymást (éri?) az fa, azt bekötik által az kűfalon.«[2]) Therjék Tamás, ki a maga korában híres palánképítő volt, 1555 okt. 6-án Kanizsáról ezt jelenti: »Az közfalnak czövekit és gerendáit felverettem vala. Immár félig fel vagyon rakva, az kik látják, mind dicsérik. *Lövőhely* két helyen lészen rajta; az víz-színben s azon felűl« ... stb.[3]) Ugyancsak Therjék a következő napon (okt. 7.) azt írja a készülő rótt palánkról, hogy két *halomtöltést* kellene csinálni az ágyúk számára. Az egyik halomtöltést a rajki bástyánál, a másikat a kis kertben kéne megcsinálni. E czélra földhordó szekereket és száz *kézentoló* talyigát kér.[4])

[1]) Lékáról írják a nádornak 1541 május-havában: »Vallum oppidi huius lignis majoribus omnino circumdatum, sed adhuc nondum est circumseptum, sed a parte portae Rabensis circumsepire jam inceptum est (Rollyay Pál vezette e munkát) ..... castrum Kapu in portu antiquae fossae exterioris incipient a fovea glaciaria, trudensque versus meridiem omnino sepibus circumdatum circumseptumque est. Locus allodii sub hoc castro sepibus majoribus omnino circumdatum et circumseptum est.« (Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok: Beőd György levelei Nádasdyhoz.)

[2]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok.

[3]) U. o. Therjék Tamás Nádasdy Tamásnak udvarbírája volt.

[4]) U. o.

Digitized by Google

A rótt palánknak vagy rovásnak is többféle alakja volt. Zichy István jelenti pl. 1554-ben a kanizsai rovásról a nádornak: »Az kapu mellett ki vízárok vagyon, az vízárkon által az vízben ki *rovás* volt, az eldőlt. Azt mondja Tamás uram,[1]) hogy sövénynyel megfonyatta volna, de mostan az víztől hozzá nem férnek; az boronáját és földét kihordotta az vízből. . . . az vízárokba ki czövekeket felvertek, kin az *rovás* állott«. . . . stb.[2]) Török Bernát ugyancsak a nádornak írja 1557 jan. 11-én Egervárról: »Az külső várnak két bástyáját *rovattam* vala el, fát is béven vetettem.«[3]) Ghyczy Farkas a sztinicsnyáki várról jelenti 1571-ben, hogy »bedőlt volt az kőfalnak egy darabja; még ekkoráig csak palánkkal tartottuk, hanem most hányattam volt el és *rovással rovattam fel;* immár jobb részét felróttuk.«[4])

Mivel igen gyakran kellett palánkot építeni és javítani, a jobbágyok ugyancsak hamar értették e mesterséget. A XVI-ik századi levelekben gyakran olvashatjuk, hogy egy-egy vár tartományának a népe kitünően értett a palánképítéshez. Egyik vidék tanult *árokásókkal* szolgált, a másiknak népe a *tapasztáshoz*, a harmadiké a *fellonyáshoz* értett jobban. Híresek voltak Szigetvár vidékének lakói a *lövőlyukak* fonásában. Az utóbbiakról írja Ghyczy Farkas 1562-ben, mikor a petrogorai kastélyt építtette, hogy »az kastély felállítása, fonyása, tapasztása kész; az belső palánk felállítása, fonyása kész, csak kötéseket kellene kötni, lövőhelyeket vágni. Azokáért nem vágattam eddig is ki, hogy Ferencz uram[5]) mondta, hogy valami álgyukat bocsát be és embereket, kik *szigeti módra* tudnak kötéseket, lövőhelyeket csinálni. Azért küldje el őket, mert immár az kapuját beteszik . . . azért küldje el őket, az kik mind az lövőhelyt, mind az kötést tudják, csak hogy tanulnék tőlök, az itt való mesterek is tanulnának tőlök.«[6])

Mindenféle palánknak vagyis mindenféle magyar várnak legfőbb erőssége és legfontosabb része a *bástya* volt. Minél több bástya akadt egy-egy végházban, annál erősebbenk tartották. A magyar bástyák építése épen úgy történt mint a palánkoké, csak erősebb fatörzseket használtak s rendesen nem vesszővel, hanem nagy vasszegekkel erősítették meg a párhuzamosan felállított boronafákat. A közöket itt is földdel töltötték ki. Ha a bástyák falai *fonyás* útján készültek, akkor ezeket is tapasztották. A bástyákat mindég födél alá vették.

---

[1]) Therjék Tamás.
[2]) U. o. Zichy István levelei Nádasdy Tamáshoz.
[3]) U. o.
[4]) U. o.
[5]) Sennyey Ferencz.
[6]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok: Ghyczy Farkas levelei Nádasdy Tamáshoz.

Digitized by Google

Sok szép és erős bástyáról maradt ránk egykorú tudósítás. A legtöbbjének magyar mesterét is megemlítik a régi feljegyzések. Szigetről írják pl. 1558 máj 23-án a nádornak: »Nagyságod népe igen mielnek; nagy öreg bástyát kezdtek csinálni, kinek palléra *Sennyey Ferencz* uram, melynek mását nem láttam; erős és szép kapuja leszen, melyet nevezendő leszünk *Nádasdy bástyájának.*«[1]) Ez a Nádasdy-féle bástya Szigetvárnak 1566 évi ostromakor is még jó karban volt s jelentékeny szerepet játszott. Csányi Ákos írja róla 1566 szept. 2-án az özvegy nádorispánnénak, hogy »az kapu mellett való bástyát és az *uram bástyáját*, kit Sennyey uram csináltatott, igen megszaggatták az lövéssel.«[2])

Szele Jakab 1558-ban a kanizsai bástyák építéséről jelenti a nádornak: »Továbbá jelenthetem ezt is te Nagyságodnak, hogy az mely bástyákat és palánkokat meg kellene *bélleni*, sem kötést, sem *béllést* nem mívelhetünk azon, míglen az kötéseket meg nem erősítik; annak penig erősítésén szükölködünk öreg vas-szegek nélkül, itt annak szerét nem tehetjük.«[3])

Az 1561 évben a Szluny uram építette bástyáról írják a nádornak, hogy »az bástyát Szluny uram csináltatott meg palánkból, immár felállítván mind fonyását, tapasztását. Még födél alá kell vétetni.«[4])

Ha megvolt hozzá a kellő mód és anyag, a magyar kapitányok kőből is építettek bástyákat és tornyokat. Szondy György pl. 1551-ben Drégely várában építtetett a saját terve szerint.[5]) Dobó István Végles várában ugyancsak a saját tervei szerint tornyot és bástyát építtetett.[6]) Erdélyi János Kanizsáról írja 1556 jun. 2-án: »Az épületet, kit én kezdettem vala, azt nem én magam fejétől míveltem, hanem az több vitézlő uraim tanácsából.«[7]) Oláhcsászár Miklós 1557 febr. 4-én Lándsér várának építéséről ír jelentést. Elmondja, hogy a *felső várban* a toronyban két új szobát és egy kéményes házat csináltatott. A *középső várban* is több mindenfélét építtetett.[8]) Sory

---

[1]) U. o. Hanus prépost levele Nádasdy Tamáshoz. Ugyanennek jelenti 1551-ben Török Bernát: »Az bástyát megcsináltattam, *gernelek* is vannak benne; kin való gernelt is hármat csináltattam, kit ha Kegyelmed meglát, jónak ítéli.«

[2]) U. o.

[3]) U. o. 1558. nov. 6.

[4]) U. o. Török Bernát is jelenti 1557 jan. 11-én Egervárról, hogy a külső várnak két bástyáját rovatta fel.

[5]) Közös p. ü. lt. Hung. Denkbuch, 387. köt. In negotio arcis Drégely 1551. jun. 23.

[6]) U. o. Hungarica, 1567. Articulus ex litteris Stephani Dobo; és jelentés Dobó építéseiről.

[7]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok.

[8]) U. o.

Digitized by Google

Pál udvarbíróról jelentik, hogy 1566 után ő építette Szádvárott a *Szibilla* nevű tornyot.[1]) Palota-várában sokat épített Thúry Benedek 1568-ban [2]) és Pálffy Tamás kapitány 1575-ben.[3]) Hogy Szigetvár az ország egyik legerősebb vára lett, azt Nádasdy Tamáson kívűl főleg Deli Horváth Markó főkapitánynak köszönhetni. Éveken át építtetett ő ott, s hogy nem eredmény nélkül, mutatja az 1556-iki híres ostrom, a mit a vár sikerrel kiállt. Horváth Markó írja az ottani építkezésekről 1559 márcz. 2-án: »Im mostan délről az város felől az hegy mellett az két bástya közit palánkkal állattatom, mert ott nem jó vala; napenyészet felől való bástyát kezdeném csináltatnom, jóllehet az külső váron fölszélről is az vízárok felől, a mint mutattam vala Nagyságodnak, megcsinálták az palánkot, meg is vagyon földdel tőtve, csakhogy kívűl sározni kellene. De még ez váron nagy sok épülés kellene.« [4])

Mind a kőből épült, mind a magyar módra, palánképítés útján készült bástyák nem csupán védelmi eszközűl szolgáltak. Lakásúl és éléstárúl is használták azokat. Bent a bástyákban, vagy néha fent a fokon állottak a hatalmas szuszékok, gernelyek, lábas kasok [5]) és hombárok. Ecsed összeírásában olvassuk pl. ezt: »Vagyon az bástya végiben egy hosszu gabonatartó szuszék két renden, gerendás, padlásos, talponálló, boronából rótt, kívűl-belűl borona közt tapaszos, rossz sindelyezés alatt; egyik végén bejáró ajtaja van sarkos, hevederes, belől reteszes, lakat rajta kulcsostól.« Ezen szuszékban az összeírás idején 555 köböl gabona volt.[6]) Füzér-várának 1644 évi összeirása szerint volt ott »két gabonatartó öreg szuszék fedél nélkül; az kisebbikben vagyon abajdócz öszvefült penészes búza 111 köböl, az másikban vagyon ugyan abajdócz 213 köböl. *Fokon való* szuszékok. Az első szuszékban az lisztes szuszék mellett vagyon búza 38 köböl, a második és harmadikban 138 köböl; ugyanazon fokon egy szuszékban árpa 65 k. és ugyanazon fokon egy szuszékban liszt 28 k.« [7])

---

[1]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14346.

[2]) Hadi levéltár: »An den schlossgraben so vor alls mit stamen gefietert und was eingefallen, hat er aines thails mit filzen geflochten zaum angelegt und mit laimb ausgeschlagen«... stb.

[3]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14366. 1575. jun. 19. *Öreg csigát* és egy öreg hosszu *vonókötelet* kér, kin öreg gerendákat vonhatnának az bástyára... had rakatnák fel idején.

[4]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok.

[5]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 35. nr. 7. Karád-Szentmárton: »sövényből font tapaszos lábas kasok.« Tokaj 1601 évi összeírása két fűzvesszőből csinált kast említ. (U. o. fasc. 35. nr. 2.)

[6]) U. o. fasc. 101. Ecsed, 1680.

[7]) U. o. fasc. 15. Füzér, 1644 és 1665 évi összeírás. Ez utóbbi ismétli az előbbieket.

Digitized by Google

A bástyák a magyar várakban vagy a várkapuk mellett voltak, vagy egyenest a bástyákból nyiltak a kapuk. A kapuk száma a vár nagyságától függött, de a legtöbb várnál három kaput találunk. Koppány váráról jelentik pl. 1581-ben, hogy három kapuja van.[1] Nógrád váráról 1594-ben írják, hogy »az palánkján három kapujok vagyon.«[2] Árva várában 1595-ben szintén három kapu volt.[3] Regécz várának XVII-ik századi összeírásai mind felsorolják a kapukat. Az 1626 évi pl. így szól: »Az vár alatt az palánk tapaszos és *járomfák* nélkül vagyon, mely az obsidió után réseiben valami szálfákkal beállatott. Vagyon egy kapu pusztán ugyanazon az palánkban, most ember nem állja. Az párkányban vagyon tizedfél öl széna ... Második kapu *leveles*, az melyet két darabant áll, harmadik *sarampó* kapu.«[4] Sümeg összeírásai öreg *lövő* kaput, *emelcsős* kaput, *betevő* kis ajtót és *ganéhordó* kis kaput említenek.[5] Berencs várában 1669-ben volt az alsó várban emelcsős kapu, a középső várban emelcsős öreg kapu, emelcsős kisebb kapu és *gyalogjáró* kis kapu.[6] Szilágy-Cseh várában 1682-ben a kapukat így írják le: »Vár hídja, ez földbe ásott kötéses lábakon álló, négyszegre faragott gerendával padlott. Várkapuja emelcsős, *sákosan* van csinálva, öreg retesz rajta kettő, kapufél kőből rakott. Vas-csiga, melyen az kaput felhúzzák. A kiskapu vas-sarkas, hevederes, leeresztő pallója van« ... stb.[7]

Megemlítjük még, hogy a *hidas kapu* is gyakran szerepel. Makovicza és Zboró XVII-ik századi összeírásai pl. így szólnak: »Felvonó *hidas kapu*, az hídnak felső végén fában foglalt ablakfiók.«[8] A kapufélfa olykor *kapu szemöldöke* és *kapu-szulák* néven is említtetik.[9] Majd mindegyik várkapunál előfordúl a *kapubetevő dorong* és a *karfa*, melylyel a bezárt ajtón zörgettek.

A hány nagyobb kapuja volt a magyar várnak, rendesen annyi porkoláb is volt benne; mivel minden kapu őrizése külön porkolábra volt bízva. A főkapu őrzése a főporkoláb kezén volt. A kapuk fölött rendszerint *erkélyek* vagy *filegoriák* voltak, melyek összeköttetésben állottak a porkolábok szállásával. »Az derék kapu fölött — mondja Trencsén 1588 évi összeírása — az főporkoláb lakik.«[10] Sümeg

[1]) Cs. és kir. állami lt. Hung. 1581. febr. 27.
[2]) Hadi lt. Feldacten, 2. 23.
[3]) Közös p. ü. lt. Hungarica, 1595.
[4]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 66. nr. 31.
[5]) U. o. fasc. 76. nr. 17. 1597. 1604. 1609.
[6]) Közös p. ü. lt. fasc. 15431. Nádasdyana.
[7]) U. o. Siebenbürgen, fasc. 15483.
[8]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 22. nr. 1—22.
[9]) U. o. fasc. 103. Eniczke, 1635. »Az palánkban vagyon azon kis kapun *molnár csinálta* jó bélelt deszkás ajtó. Öreg kapuja *szulákja* elvetemedett.«
[10]) U. o. fasc. 64. nr. 35.

Digitized by Google

1568, 1572 és 1588 évi összeírásai meg ezt mondják: »Az belső várbeli porkoláb erkélyében *kivető lámpás* vagyon.« [1])

A régi magyar várakban az a szokás járta, hogy az újonan fogadott katonákat a vár derék kapujában esküdtették meg. Csak miután az esküt letették, mehettek be a várba.[2])

Szokás volt a magyar várakban, hogy a rendes bástyák fölé deszkákból rekesztésféle épületkét emeltek. Ezeknek hol *nyári ház*, hol *filegoria*, hol meg *szakállszárasztó* volt a nevök. Néha nem a bástyán, hanem a kapu előtt, vagy a kapuközben építettek ilyes alkotmányokat. Ezeknek a deszka-épületeknek különös czéljok — a szórakozáson kívül — nem igen volt. A mikor a végbelieknek egy kis pihenőjük akadt, ide gyültek össze s itt elmélkedtek és beszélgettek nyomorult sorsukról. A szakállszárasztóknak igazi jelentését találóan fejezi ki az a szó, a mivel több végházban nevezték: *morgó szín* vagy *henyélők helye* volt a nevök.[3])

Szakállszárasztó, morgó szín, nyári bástya vagy nyári ház és filegória minden magyar várban volt. A sok közül megemlítünk egynehányat. Sümeg 1572 évi összeírásában: »in propugnaculo ligneo *zakal zarazto* nuncupato«,[4]) az 1609-ikiben pedig: »in moeniis zakal zarazto vocatis.« [5]) Ungvár 1685 évi összeírása meg ezt mondja: »Az híd közepin egy szakálszárasztó fedél alatt, abban asztalos lóczák, két oldalról karfák.«[6]) Regécz várában 1626-ban volt »egy filegoriás kerekded bástya; az vár belső kapuja előtt egy fából épített filegoria vagyon, padszék körül.«[7]) Porumbákról 1649-ben írják: »Az kapu felett vagyon egy négy ágason álló, sindelyes, tornáczos *nyári felház*, megyen fel reá két részben álló fagrádics.« [8]) Terebes váráról meg 1612-ben megjegyzik, hogy »a kapu előtt a hídon két erkély vagyon.«[9]) Szentmiklós kastélyáról 1673-ban írják: »Felvonó kapuja két vas csapon forgó. Ezen kapu előtt vagyon egy filegória, karfás, orsós, fagrádicsos, ó sindelyezés alatt• három orsó

---

[1]) U. o. fasc. 76. nr. 17. Szilágycsehiben a *kapu között* balfelől volt a *strázsa házacska* vagy *szenelőhely*; jobbfelől a porkoláb háza, a hídlás alatt a tömlöcz. (Közös p. ü. lt. 15483. 1682.)

[2]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14389. 1578. Relatio commissariorum ex Ujvár.

[3]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 25. nr. 49. Ónod, 1689. »Morgó szín avagy henyélők helye az alsó kapu felén.«

[4]) U. o. fasc. 76. nr. 17.

[5]) U. o. Ez alkalommal a szakállszárasztóban két taraczk és egy mozsár is volt.

[6]) U. o. fasc. 63. nr. 20.

[7]) U. o. fasc. 66. nr. 31. 1626. Ugyanott 1644-ben a nyári bástyát is említik. (U. o. fasc. 78. nr. 34.)

[8]) U. o. fasc. 78. nr. 36.

[9]) Közös p. ü. lt. Hung. 1612. Divisio arcis Terebes.

Digitized by Google

héjával.«[1]) Ecsed várában is a kapu előtt állott a faoszlopos, orsós filegória.[2]) Magyarbélen meg kapu fölött való filegóriát említenek.[3])

A kapuközökben rendesen ágyut, taraczkot vagy seregbontót találunk. Közönséges volt itt a tüzes szerszám is. Ilyenforma lehetett az is, a mit 1674-ben Huszt várában találunk. Erről a különös alkotmányról az összeírás csak ennyit mond: »Vagyon ostrom ellen készíttetett kapu közí való négy karikájú, öszverótt fából csinált munka.«

A magyar váraknak majd mindegyikében találunk *virrasztó* tornyot, *doboló* bástyát és *vigyázó* bástyát. A három körülbelül ugyanazt jelenti. Világosan kitűnik ez abból is, hogy a virrasztó tornyot latinúl *turris timpanatoria* néven nevezik.[4]) A virrasztó tornyokban voltak az u. n. virrasztók, kiket az illető község tartozott adni. Ezenkívül ott voltak az u. n. *tornyosok* is. Zádory János szentmártoni kapitány jelenti 1590 okt. 15-én: »tornyosunk mindennap vagyon.«[5]) Murány várába a község naponkint két tornyost volt köteles állítani. Ezeknek kötelességét az 1663 évi összeírás így adja: »Mihelyen lovast látnak, menten megkondítsák s megszólítsák, honnan jő, hová megyen, kinek híjják? kit ha elmulatnak, jól megpálczáztassanak.«[6])

A virrasztó toronyban és a doboló bástyán[7]) azért tartották a *seregdobot* (heerpauke) és a zászlókat, mivel onnan adtak jelt az ellenség közeledéséről. A reggeli és az estvéli dobolást is ott végezték, de nem a seregdobbal, hanem a fából készült *gyalog-dobbal*, a mit *suhanczár*-nak is hívtak.[8])

Az ágyúk, mint tudjuk, legnagyobbrészt a bástyákon állottak, hídlásokon vagy töltött kasok között. Csak a hírlövő, hírmondó ágyúcskát vagy mozsarat tartották a toronyban. Az ágyúk helyét mindég nagy gonddal választották meg. Többnyire olyan helyen állították fel, a honnan a támadás leginkább várható volt.

---

[1]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 53. nr. 20.

[2]) U. o. fasc. 101. 1680. »Az vár kapuja előtt egy filegoria faoszlopokon álló, orsókkal körül foglaltatott.«

[3]) U. o. fasc. 85. nr. 62.

[4]) Közös p. ü. lt. Hung. 1600. Inventarium simul cum urbario castri Huszt. »In turri timpanatoria timpanum cupreum, vexillum equestre et pedestre.«

[5]) Cs. és kir. állami lt. Turcica.

[6]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 47. E szerint az Oklevél-Szótár hibásan mondja a tornyost olyan embernek, a kinek tornya van.

[7]) Doboló bástya a régi összeírásokban igen sok szerepel. Regéczen (fasc. 39. nr. 24.) doboló bástyát, Ungvárt doboló nyári házat (fasc. 116. 1623.), Fogarason doboló bástya hidlását és doboló filegóriát (fasc. 14. 1656.), Berencsen 1669-ben kapu felett virrasztó tornyot (közös p. ü. lt. fasc. 15431.), Szilágy-Csehin doboló bástyát (u. o. 15483. 1682.), Homonnán 1684-ben vigyázó bástyát, Regéczen virrasztó helyet (fasc. 78. nr. 34.), Ónodon doboló bástyát (fasc. 78. nr. 22.) említenek.

[8]) A seregdob rézből, a gyalogdob fából készült.

Digitized by Google

Régi szokása volt eleinknek, hogy a bástyákat a kiválóbb magyar kapitányokról, vagy pedig építőikről nevezték el. Igy volt pl. Szigetvárott Kesás Pál bástyája,[1]) Nádasdy Tamás bástyája, Ungvárt Nagyasszonyunk bástyája,[2]) Trencsénben Mátyus tornya stb. Néha fekvése, néha alakja, néha pedig más körülmény után is nevezték a bástyát. Sümegen volt pl. *Örõm* nevű bástya,[3]) Ledniczén *Szarka* nevű,[4]) Huszton *Emberfő* bástya,[5]) Egerben *Hidegtömlõcz* nevű bástya.[6])

TAKÁTS SÁNDOR.

---

[1]) Kesás Pál 1546-ban lett dunántúli országos főkapitány. Kitűnő katona és vitéz ember volt.

[2]) Orsz. Lt. Urb. et. Conscr. fasc. 63. nr. 20. 1685. »Nagyasszonyunk bástyája, melyen boronafából csinált földdel töltött sáncz vagyon, ágyúk rajta vastag hidláson állók.«

[3]) U. o. fasc. 76. nr. 17. 1609.

[4]) U. o. fasc. 85. nr. 14. 1664. »Propugnaculum, hungarice *Szarka*, nativo sermone *Sztraka*.

[5]) U. o. fasc. 148. Invent. Huszt, 1674.

[6]) Közös p. ü. lt. Hung. 1595. Inventarium Agriense tempore Nyáry de Bedegh: »Propugnaculum *hidegtömlõcz* vocatum.«

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A kolozsvári ev. ref. kollégium története. Irta *Török István.* Kiadja a kollégium előljársága. I. II. III. köt. Kolozsvár, 1905. Stief Jenő és társa kny. 8-r. I. köt. 379, 6 l. Három melléklettel. — II. köt. 341, 2 l. Tíz arczképpel s egy képmelléklettel. — III. köt. 443 l.

Kolozsvarott, miként más városokban is, már a középkorban állítottak iskolát, melyet a reformáczió a saját czéljai és rendszere szerint alakított át. A protestánsok közül Kolozsvárott először a lutheránusok, majd a reformátusok s végül az unitáriusok iskolája jelenik meg. Szerzőnk művének első kötetében leginkább az iskola külső történetét beszéli el 1848-ig, több részre osztva. Az országgyűlés határozataival is támogatott kolozsvári protestáns iskola életének első évtizedeiben találkozunk a tanárok sorában *Molnár Gergely* és *Károlyi Péter* nevével, a kik közül amaz latin, emez meg görög nyelvtanával, hosszu ideig használatos tankönyvet adtak a magyar ifjuság kezébe.

A kolozsvári ev. ref. kollégium alapjait az óvári templom közelében Báthory Gábor erdélyi fejedelem vetette meg 1610-iki adományával, s fenmaradását és felvirágzását is fejedelmi és országos intézkedések biztosították. Maguk az erdélyi rendek az 1622-iki országgyűlésen így nyilatkoznak: »Nem tagadhatjuk Kegyelmes Urunk, hanem magunk szemeivel is eléggé látjuk, az tudós emberek, kik hazánknak sok fődolgaiban hasznosan szolgáltanak, az elmult időkben forgott sok disturbiumokban mely igen elfogyatkoztanak közülünk; ki miatt ha gondviselés reá nem lészen, rövid időn országunk és maradékink veszedelmesebb állapotra juthatnak, nem lévén támaszok, kik ez gondviselésbe mindnyájunknak succedáljanak.«

A kollégium életében kiváló jelentőségű nap volt 1656 nov. 20-ika, midőn az igazgatást II. Rákóczy György fejedelem parancsára *Apáczai Cseri János* vette át. Ekkor tartotta nagyszabású megnyitó beszédét »az iskoláknak igen nagy szüksé-

Digitized by Google

géről és azon okokról, melyek miatt azok a magyaroknál elpusztult állapotban vannak.« Ebben a szakavatott tanférfiu meggyőződésével állítja nemzete elé az iskola szükséges voltát és jelentőségét az egyes emberek, a társadalom, az egyház és a haza javának szempontjából. Az akadémiák felállítását sürgeti, hogy a világiak is szerezzenek tudományt és bölcsességet. A tanítás legsikeresebb eszközének az anyanyelvet, a magyart tartja, és a magyar tudományos élet megteremtését magyar tudósoktól reményli. Elvárja, hogy a tanítóban legyen meg a példás erkölcsi élet, a tudományosság, lelkiismeretesség, a tanítványok szeretete, a kifogástalan jellem, az igyekezet, hogy magát tanítványaival megkedveltesse, a tanítványok egyéni tulajdonságaihoz való alkalmazkodás, erély és ügyesség a tanítványok erkölcsi és tudományos kimüvelésére. A tanítás legyen világos, élénk, rövid és teljes; egy időben csak egy dologgal kell foglalkozni s mindaddig, míg a tanítványok teljesen meg nem értik; a tanító a kérdezést el ne mulaszsza és gondja legyen rá, hogy a tanulók egymással gyakrabban vitatkozzanak; a fegyelmezésben legyen mérték és szeretet, a testi nevelés meg gondozásban részesüljön. Apáczai minden fokozatú iskolában ingyenes oktatást kíván. A középiskolába a rhetorika és logika mellé a mennyiségtant, természettant, földrajzot, történelmet és természetrajzot is beviszi; a nyelvi oktatás körében meg a tárgyi ismeretek gondozását javasolja.

A kollégium belső fejlődésére nagy befolyással volt az 1737-iki törvény és az 1769-iki tanterv. Ezen utóbbi hosszas tervezgetés után és nagy körültekintéssel készült. Megszabja az oktatás módját az olvasás tanításától kezdve a fejlődés minden fokozatán, mert az olvasni és írni tanuló gyermekeken kívül megszabja, hogy miként és mire tanítsák a declinistákat, comparistákat, conjugistákat, syntaxistákat, rhetorokat, poétákat, a görög nyelv tanulóit, a logikusokat és a togátusokat. Meghatározza, hogy a theologiát négy, a philosophiát és philologiát meg három-három év alatt végezzék el a professorok. A nyelvek között első helyre a latin nyelvet teszi és a nyelvtanba mennél kevesebb s csak a jó és szükséges szabályokat kívánja fölvenni. A köz- és magántanítók részére szóló utasítás a paedagogia és didaktika összes vonatkozásait felöleli, az élet által igazolt gyakorlati tanácsok közbeszövésével. Benne mindegyik tanító megtalálja a módszeres útmutatást a tárgyak kezelésére, a tanmenetre s az értelmi és érzelmi nevelés eszközeinek alkalmazására nézve. A főconsistoriumnak gondja van rá, hogy ez az új tanterv életbelépjen, kifogásolható részeiben megjavuljon és kiegészüljön s Erdély területén egyöntetű maradjon.

Digitized by Google

A szerző műve első kötetének 191—283. lapjain ismerteti a protestánsok küzdelmeit a *Ratio educationis* ellen. Az új tantervet kivonatosan bemutatja s részletesen elbeszéli azon ellenvetéseket, melyeket a protestánsok jogaik védelmére felhoztak. Ezekben tanulságosan domborodik ki az ev. reformátusok erélye és szívóssága, melylyel iskoláik szabadsága érdekében a kormánynyal szemben állást foglaltak.

II. József császár újításai megérlelték a lelkekben az 1769-iki tanterv átalakítása szükségességének tudatát. Voltak olyan javítások, melyeket haladéktalanúl végre kellett hajtani. Ezeket a szerző mindegyik osztályra nézve részletesen felsorolja. A későbbi javításokat meg a falusi és városi iskolák s a kollégiumok címe alá foglalja. Érdekes a német nyelv tanításának megkezdése 1761-ben *Cornides Dániel* által. Ennek nyomán a szerző lépésről lépésre figyelemmel kíséri a német nyelv térfoglalását 1848-ig. Majd a protestáns tanügy fejlődését rajzolja meg 1790—1850-ig, az 1822-iki tanterv részletes ismertetésével és a magyar nyelvű oktatás előkészítésének bemutatásával.

Az első kötetben mindezeken kívül még Tolnai F. István, Pataki István, Szatmárnémeti Sámuel, Csepregi Turkovics Mihály, Szatmárnémeti Mihály, Zilahi Sebes András, Baczoni Incze Máté, Remetei János, Naszályi János és Udvarhelyi Mihály tanárok életrajzát adja, tanügyi működésük összefoglaló előadásával.

A mű második kötete tisztán a tanárok életrajzát tartalmazza. Megismerjük belőle Csepregi Turkovics Ferencz, Verestói György, Huszti András a híres jogtudós, Huszti György, Csomós Mihály, Pataki Sámuel, Bodoki József, Szatmári Pap Mihály, Méhes György, Pataki Mózes, Biró Ferencz, Sófalvi József, idősb Szilágyi Ferencz, Herepei János, Méhes Sámuel, Hegedüs Sámuel, Nagy György, Bereczki János, Tunyogi Csapó József, Lengyel István, ifj. Szilágyi Ferencz, Salamon József, Herepei Károly, Nagy Ferencz és Takács János tanárok paedagogiai és tudományos tevékenységét, közben-közben sok korjellemző adattal és iskolatörténeti részlettel.

A mű harmadik kötetében a kollégium belső életét tárgyalja szerzőnk. A gondnokság, igazgatóság, tanvezetőség, tanárok és tanítók alkalmazása, választása és fizetése, a seniorok és ellenőrök, a tanulók, a tandíj, tanjegyek, kimutatások, osztályösszevonások, közvizsgálatok, bizonyítványok, szünidők, tankönyvek, ének- és zenetanítás, franczia nyelv, szépírás, testgyakorlás, olvasó egyesület, önképzőkör, istentisztelet, fegyelem, az ifjuság szolgálatai, lakása, legatió, belső rendtartás, akadémiára menetel, a deákok viselete, a könyvtár, a physicum museum,

Digitized by Google

birtokügy, tanári lakások, sütőház, építés, pénzügyek és alapítványok címe alatt a kollégium belső fejlődésének és viszonyainak minden nevezetesebb mozzanatát feltárja. Különösen a *deákok viselete* és a *könyvtár* ragadja meg a figyelmet.

A főconsistorium 1775-ben megállapítja, hogy a deákok dolmánya a czomb közepéig érjen; a köntös színe meg fekete és szederjes színű lehet. Az 1817-iki rendelkezés szerint a deákok egyenruhája a bokáig érő reverenda fekete posztóból. Az öv fekete posztó vagy szőrszövet, félfertály sing szélességben. A reverenda nyaka egyenesen felfelé áll s nem hajtható le mint a kabáté. Míg a szorgalmi idő tart, a kollégiumon kívül a deákok mindig reverendában járnak; bent a kollégiumban meg a praedicatiókra, oratiókra, vitatkozásokra, vizsgálatokra s a törvények és rendeletek felolvasására jelennek meg reverendában. Máskor hosszu kabátot viselnek szederjes posztóból, lehajtott gallérral, melynek szövete ugyanaz, mint a kabáté. A nadrág szövete a felső ruháéhoz hasonló. A mellény vagy fehér vagy sötét színű. A nyakravaló fehér vagy fekete, de arany, ezüst vagy más költséges hímzés nélkül. Frakkot, bekecset vagy spenczert viselni tilos. A ki a ruházati szabály ellen vét, először megintik; másodszor a ruháját elárverezik; harmadízben ezenfelül tízzel lecsapják; negyedízben meg a távozást tanácsolják neki. A főconsistorium 1834-ben megengedi, hogy a deákok a reverenda mellett a *magyarka* nevű fekete dolmányt is viselhessék, ugyanilyen színű pantalon-nadrággal. Az 1847-iki rendelkezés szerint az ifjuság ruhájának színe sötét; felső kabát a magyarka nevű hosszu dolmány, melyet az iskolában és ezen kívül ünnepi gyülekezetekben viselnek.

A könyvtár első jegyzéke 1668-ból maradt reánk és hatszáz munkáról számol be. A gyarapodás részint adomány, részint beszerzés útján ment végbe. A könyvtári szabályok csak 1819-ből maradtak fen. Ezek szerint a könyvtár-felügyelőt a professorok közül az előljáróság, a könyvtárnokot pedig a tanulók közül a tanárok választják. A könyvtár mindegyik ajtajának két kulcsa van; a könyvek czímjegyzéke háromféle: tárgyi, betürendes és a szerzeményről szóló. A kivett könyvekről és a kivevőkről könyvet vezetnek. A könyvjegyzéket és a könyvek helyét csak az összes professorok beleegyezésével lehet megváltoztatni, — de így is csak nagy szükség esetében. A könyvtárban csendesen kell járni, hogy a port föl ne verjék; pipázni meg egyáltalában nem szabad. A könyvtár-felügyelő ismerje és tartsa számon a könyvtárt, a könyvtárnokot tanítsa meg kötelességére és a könyvtár egyik kulcsát tartsa magánál. A beszerzésnél kiváló tekintettel kell lenni a görög és római classikusokra; de a magyar köny-

Digitized by Google

vek vásárlására is szorgalmatos gondot fordítsanak. A könyvtárnok megesküszik kötelességei teljesítésére és a könyvtárt egy esküdt jelenlétében veszi át. A rendbe rakott könyveket tisztán tartja, hogy penész, szenny, por, egér és moly meg ne rongálja. Tűzzel vagy égő gyertyával a könyvtárba lépni tilos; zárt lámpással is csak a legsürgősebb esetekben engedik meg. A kiadott könyveket, a kivevő nevét és a kivevés idejét a könyvtárnok följegyzi és a kivevőtől elismervényt kér. Könyvet csak tizenöt, vagy legfeljebb harmincz napra lehet kiadni. A könyvtárnok a könyvek kivevőit figyelmezteti, hogy a könyvek leveleit és tábláit be ne firkálják; tintával, olajjal, faggyuval vagy vízzel be ne fecskendezzék; a könyveket meg ne rongálják, nyálas ujjal ne lapozzák és a lapokat be ne hajtsák; a kinyitott könyvre rá ne feküdjenek. A szünet közeledtével a tanulóktól minden könyvet vissza kell venni.

A mi a mű feldolgozását illeti, a szerző — leszámítva a külső történet régibb korszakát, a hol leginkább már feldolgozott műveket használt — legnagyobbrészt kiadatlan források alapján építi föl három kötetes munkáját. A levéltárakból rendkívül sok új anyagot böngészett ki nagy fáradsággal és lekiismeretes gonddal. A feldolgozás ugyan nem mindenütt sikerült; mert az olvasó sokszor szinte belefúl a nyers anyagba, a mit a szerző nem eléggé rostált meg és nem különített el a szigorúbb feldolgozás módszeres követelményei szerint. Ez az oka, hogy a mű még a szakemberre nézve is gyakran fárasztó s csak a legnagyobb energia mellett élvezhető. Azt sem helyeselhetem, hogy a szerző kevéssé keresi a kapcsolatot a kolozsvári kollégium és a magyarországi ev. ref. iskolák között, — pedig erre elég oka és bőséges alkalma lett volna. Úgyszintén alig vet ügyet a külföldi hatások vizsgálatára, s ezért nem látja az olvasó eléggé azon szálakat, melyek hazai és esetleg külföldi vonatkozásaiban a kolozsvári ev. ref. kollégium életét kellő háttérrel látnák el és sokszor megmagyaráznák. De mindamellett is elismeréssel adózhatik a történettudomány az érdemes szerzőnek értékes műveért; mert a magyar művelődéstörténet körét rendkívül nagy és becses anyaggal gazdagította s az egybefoglaló irodalom útját megbízható történeti emlékekkel egyengette. A mű belső értékét fokozza a megbízhatóság és az odaadó tárgyszeretet, a mi az egész munkán végigvonúl. A névmutató a mű használhatóságát biztosítja; a mellékelt illusztrációk pedig, mint pl. a Farkas-utczai ref. templom és kollégium képe 1779-ből, az Apáczai-féle Album első lapja, továbbá a kolozsvári ev. ref. kollégium épülete 1801-ből, épen történeti értékőknél fogva fokozzák érdekességét.

BÉKEFI REMIG.

Digitized by Google

A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Irta *Békefi Remig.* Budapest, 1907. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. IV, 376 l. Egy térképpel és 142 ábrával. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. Kiadja a M. Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága. Harmadik kötet. Első rész. Harmadik szakasz.)

Békefi Remig ezen új könyvének bevezető soraiban nyilván mondja, hogy gyermek- és ifjukori kedves emlékek kapták meg szivét, midőn mint a Balaton mellékének szülötte, annak történelmi emlékeit kutatta, tanulmányozta. S valóban megelevenedik a tolla, ha szűkebb hazája sorsát ecsetelheti, emlékeit leírhatja. Ez a kegyeletes megemlékezés észlelhető azon az odaadó gondosságon, melylyel most előttünk fekvő új munkájának anyagát az irodalom és a levéltárak adataiból közel egy évtized fáradságával összegyüjtötte, irodalmi formába öntötte.

A munka, miként már címe is mutatja, két részre szakad. Az első rész a Balaton környékének egyházait, a második várait ismerteti s írja le 1540-ig. A Balaton-mellék tágabb értelemben veendő, mert északnak egészen Csatkáig, délnek Szinyérig, nyugatnak Boczaföldéig, keletnek Szentmiklósig terjed a határ, melyen belül a mű anyagát tevő egyházak s várak elhelyezkednek.

Mint a Balaton környékének első kulturális helye, Veszprém nyitja meg a művet, és pedig a várost, püspökséget, káptalant illető bevezető részek után az általános beosztástól némileg eltérve: utczáival, tereivel, iskolájával, egyházaival, monostoraival, erősségével együtt, s ez utóbbira csak utalás van azután a várak között. Valóban, a vár a benne épült püspöki palota, káptalan s a különböző templomok, kápolnák miatt oly szoros kapcsolatba jő a városi egyházakkal és élettel, hogy fölösleges ismétlés nélkül bajosan lehetett volna vele a könyv második részében is foglalkozni. Maga ez a Veszprémmel foglalkozó rész egész kis monographia, melyben főleg az egyházi ügyekre, a város helyrajzára vonatkozó sok új és értékes adatra találunk, s összefoglaló, áttekinthető képet kapunk arról a lüktető vallásos életről, melynek Veszprémben lenni kellett. A műtörténelmileg is behatóan méltatott egyházak, a nagy számmal alapított kápolnák s ezek dús fölszerelései, javadalmazásai, az áldozatkészségben megnyilatkozó áhitat beszédes tanui. Számszerűsítve: a várban volt a Szent Mihály tiszteletére emelt székesegyház, altemplomát is számítva huszonkét oltárral, öt kápolnával, és ezeken kívül még négy külön kápolna, a városban négy plebánia, három ispotályos kápolna s a Veszprém-völgyben két egyházas kolostor. A veszprémi várnagyok sorához megemlítjük, hogy 1498-ban *Szarka Kelemen* alispán egyben a veszprémi vár curiájának

Digitized by Google

provisora,[1]) s ugyanez lehet az 1509-ben várnagyúl szereplő Kelemen, mert 1502-ben Sávolyi János társaságában Kisdörgicsei Szarka Kelemen várnagyoskodik.[2]) *Eszényi Benedek* nemcsak 1501-ben, hanem már az előző évben is várnagy.[3]) A székesegyházhoz tartozó Szent László kápolna vagy oltár papjaihoz sorozandó 1518 junius-havában »honorabilis Andreas de Zewek presbiter, rector altaris Sancti Ladislai regis in ecclesia cathedrali Wesprim fundati«;[4]) a Keresztelő Szent Jánosról czímzett plebánia papjaihoz pedig *István* plebánus, a ki 1507 február havában van említve.[5])

A második fejezetben az *ecclesiae parochiales* és *plebaniae*, az anya- és fiókegyházak természetének s az általános egyházi szervezetnek kifejtése után megyék szerint csoportosítva következnek Veszprém, Fejér, Somogy és Zala vármegyék megyés[6]) és plebániai egyházai, kápolnái; összesen 367 egyház és kápolna, melyekből Veszprém megyére 75, Fejér megyére 4, Somogy megyére 160, Zala megyére 128 jut. Az egyes egyházak leírása természetesen különböző. A hol adatok nem igen állanak a szerző rendelkezésére, be kell érnie nehány sorba fogott megemlékezéssel, míg a hol bővebben csörgedeznek a történeti források és szem előtt vannak az egyházak maradványai, melyeknél az sem kerüli el a szerző figyelmét, nem vándorolt-e valamely rész más helységbe, — terjedelmesebb és részletező leírást kapunk; így Berenhida, Szárberény, Kőröshegy, Somogyvár, Dörgicse, Ecsér, Keszthely, Nagypéczel stb. bőven vannak ismertetve, Örs leírása meg a maga prépostságával s ennek kegyuraságával egész értekezéssé bővül. A szerző gondosan összegyüjtött anyagához pótlásúl, nehány apróságot mellőzve, az uzsai egyházat illetőleg pedig utalva arra, a mit alább az ottani kolostornál mondunk, csak azt említjük, hogy Lak (Nagylak, Öreglak) régi egyháza Szent Apollináris tiszteletére szentelve már a XII. században megvolt[7]) s csak később kapott a templom új védőszentet. A tihanyi félszigeten említendő Ujlak, melynek temploma 1267-ben még állott és Szent Margit volt a patronája. (Kistihany?)[8]) A fön-

[1]) Pannonhalmi rendi levéltár: C. 51. A/4.
[2]) U. o. C. 64. N.
[3]) U. o. C. 15. Gg.
[4]) U. o. C. 52. H/3.
[5]) U. o. C. 24. H.
[6]) E helyett a jelző helyett mással kellene kifejezni azt a jogi és gyakorlati különbséget, mely ezek és a plebániák között volt.
[7]) Bőven ír Szent Apollináris egyházáról *Erdélyi:* A pannonhalmi szent Benedek-rend tört. I. 157. és köv. ll. Hogy pedig ez Nagylakon volt, olv. Karácsonyi megjegyzését: *Századok*, 1903. 932. l.
[8]) *Erdélyi:* A tihanyi apátság kritikus oklevelei, 43. 75. ll.

Digitized by Google

tebb jelzett 1507-iki okiratban Demeter szenterzsébeti pap neve is előkerül.

A részletező tárgyalás fokozódik a munka harmadik fejezetében, mely a benczések, ciszterciták, prémontreiek, dominikánusok, karthauziak, ferenczesek, pálosok, karingesek, Jánosvitézek apátságaival, monostoraival s a különböző apáczakolostorok történetével foglalkozik. Egyik-másik helynél talán fölvethetnők azt a kérdést, miért nem tárgyalja a szerző kissé bővebben, mikor anyag van hozzá? — de bizonyos tekintetben összefoglaló munkáról lévén szó, ez végre egyéni fölfogás dolga lehet. Legrészletesebb a somogyvári apátság története, melynek művészi emlékei is beható s gazdagon illusztrált ismertetésre találnak. Csekélyke kivétellel különben mindenütt megvan, miként a plebániáknál is, a megmaradt emlékek tüzetes, személyes megfigyelésen nyugvó leírása, magyarázata. Egynehány monostor történetéhez volna csak észrevételünk. Igy a bakonybéli apátság birtokait illetőleg Békefi figyelmét elkerülte Karácsonyi több hasznos helyreigazítása.[1]) A részletesen, egyes kisebb eseményekre is kiterjedő figyelemmel tárgyalt somogyvári apátság életében az 1330 évhez fölveendő a közelmultig ismeretlen Valter apátnak működése, mely Somogyvárnak Hahóthoz való viszonyára nézve fontos és ez utóbbi apátság megalapítása idejére is világot vet.[2]) A somogyvári apátság birtokai közt szereplő *Szekeresek-falva* oly hely, melynél érdemes kissé megállapodni. A neve onnan ered, hogy az apátság alapításáról szóló okirat *villa Currualis* kifejezését lefordították. Ezt már Baumgarten sem fogadta el, de magyarázatát nem adta.[3]) Szerintem a *Currualis* a *Curtualis, Curtuelis* romlott, rosszúl leírt alakja s nem egyéb, mint az apátság birtokai közt később is előjövő *Körtvélyes*. Bucsa a benczés apátságok sorából törlendő, mert ily apátság nem volt. Keletkezését ugyanazon Czinárnak köszöni, a ki a kompolti apátságból *de Campo* monostort alkotott s még más apátságokkal is gazdagította monasteriologiánkat. Mivel az *abbas de Bocon* és *abbas de Buchan* nem ment a fejébe, amabból csinált egy Zircztől különböző bakonyi cistercita apátságot, emebből pedig benczés monostort. Az az okirat, melyből *Buchan*-t vette, a zirczi apátnak adott pápai megbízás. Rupp, követve Czinárt, beszél bucsai benczés apátságról. Uzsát illetőleg érdekes egy 1333-iki oklevél, melynek tartalma röviden az, hogy a veszprémi káptalan emlékezetűl adja, hogy »comite Laurentio filio Berkerel

[1]) *Századok*, 1905. 254—255. ll.

[2]) Keltezetlen eredetije a M. Nemzeti Muzeum törzslevéltárában. Kissé korábbra téve a *Turul* (1906. 46. l. jegyz.) is szól róla.

[3]) *Századok*, 1906. 405. l. 9. jegyz.

Digitized by Google

nobili de Wsa unacum Blasio filio suo ex una, et magistro Nicolao filio Simonis de Thurek, genero eorundem . . . parte ab altera« előtte megjelenvén, Lőrincz és Balázs kijelentették, hogy bizonyos szolgálatok és 100 bécsi márka fejében átengedik Miklós mesternek »totam portionem ipsorum possessionariam in possessione Wsa . . . habitam . . . cum omnibus utilitatibus et pertinentiis suis, utpote ecclesia et loco heremitali in honore Sancte Trinitatis per eundem comitem Laurentium intra limites eiusdem portionis possessionarie constructa et portione patronatus ecclesie Sancti Georgii martyris in eadem Vsa fundate« és a Lesencze vizén levő malomhelyeiket.[1])

Igen tanulságos Békefi munkájának második része is, melyben a várakról szóló általános bevezetés után, hol a szláv váraknak a magyarság által való fölhasználásával, a várak s a várrendszer összefüggésével, a várak fontosságának a tatárjárás utáni nagyobb méltánylásával s az országgyűléseknek 1290—1548-ig a várakra vonatkozólag tett intézkedéseivel, továbbá a várak alkotó részeinek ismertetésével foglalkozik, Veszprém (11), Somogy (7), és Zala vármegyéknek (16) a Balaton környékére eső megerősített helyeit tárgyalja a szerző. Noha az előszóban kénytelen volt kijelenteni, hogy a várak épületeinek szakszerű leírása ma még lehetetlen, mert az alapfalak megállapításához ásatásokra volna szükség, mégis megtette, a mit csak tehetett, hogy a meglevő maradványok képein kívül közelebbi tájékozódást is adjon, s tizenegy alaprajzzal gazdagítja a mű ezen részét. Némi pótlásúl említem, hogy Hölgykőnek 1357 deczember-havában János nevű alvárnagya volt;[2]) Sümeg várnagya 1358 október-havában László mester,[3]) Tihany várnagyai közűl pedig a már említett 1507 évi oklevélben Füzegtői Antal deák neve maradt reánk.

Apróságok és csekélységek ezek ahoz a sok és becses adathoz, leíráshoz képest, a mit Békefi terjedelmes és anyagára nézve oly gazdag könyvében kapunk; de ha már kezünknél voltak, fölhasználtuk az alkalmat, hogy megemlítsük, s ez talán nem fölösleges épen oly műnél, mely ha nem is mindenkorra, de hosszu időn át egyetlen és méltán alapvető marad a Balaton környéke történelmi tanulmányozásához. Mert bőséges jegyzeteivel, terjedelmes és nagy gonddal szerkesztett név- és tárgymutatójával, szép fölvételeivel (két harmad részben Lóczytól valók), alaprajzaival, térképével maga ez a munka alkalmas reá, hogy —

[1]) Guary-levéltár Pannonhalmán.
[2]) Pannonhalmi rendi levéltár: C. 17. Dd.
[3]) Guary-levéltár.

Digitized by Google

miként a szerző óhajtja is — új gondolatokat keltsen, további kutatásra ösztönözzön. E mű részleteiben s egészében oly alkotás, hogy a későbbi kutatók bízvást támaszkodhatnak reá és beleilleszthetik azokat az adalékokat, melyek a részletkérdések nyomozásakor elő szoktak bukkanni.

Méltánytalanok lennénk, ha sorainknak véget vetnénk a nélkül, hogy az érdemes szerző dicsérete mellett meg ne emlékezzünk arról, ki a szellemi kincs közzétételéhez szükséges anyagiak jelentős részéről gondoskodott: báró Hornig Károly veszprémi püspökről, kinek a magyar történettudomány immár oly sokat köszönhet. Támogatásra érdemes munka megjelenését segítette elő, mert Békefi könyvében nemcsak szép multjával fényes egyházmegyéjének helyei nyertek újabb és apró részletekben is élénk megvilágítást, hanem egyszersmind hazánk általános történelméhez is sok tanulságot nyujtó munkával gazdagodott irodalmunk.

Srs.

Léon Levrault: L'histoire. Évolution du genre. Paris, 1906. Paul Delaplane. 8-r. 156 l.

Léon Levrault a roueni lyceum tanára, miután megírta — igen tartalmas füzetekben — a franczia elbeszélő költészet, a regény, a vígjáték, a dráma és tragédia, a lyrai költészet és a szatira fejlődését, újabban a franczia történetírás fejlődéséről szóló munkáját adta ki. Vázlatnak lehetne e mindössze kilencz ívre terjedő munkát nevezni, ha vonzó stilusa és rövid, de sokat mondó jellemzései a mű rövidsége mellett is teljes képet nem nyujtanának az olvasónak a franczia történetírás fejlődéséről. Igazán *fejlődés* (evolutio) az a szó szoros értelmében, a mit itt látunk. Oly érdekesen vannak a franczia történetírás irányai csoportosítva, hogy szinte szemünk előtt fejlődik ki a franczia Clio a naiv *Chanson de Geste* és *Chanson de Roland*, meg más, inkább a képzelet, mint a história körébe tartozó költeményekből a XIX. század hatalmas kifejlett történetirodalmává. Érdemes szemmel kísérnünk ezt a fejlődést.

A *Chanson de Geste* és a *Chanson de Roland* gyermekiesen naiv históriái még csak épen a minden népnél észlelhető azon törekvést jelölik, hogy a nép multjának kimagasló jeleneteit megörökítsék. Egyébként azonban kevés közük van a történetíráshoz, nemcsak a verses forma, hanem tárgyuk feldolgozása és hosszadalmasságuk miatt is.[1]) A XIII. században rakják le

[1]) A *Chanson de Roland* 4000 sor, a *Chanson de Geste* 50,000 sor is volt.

Digitized by Google

tulajdonképen a franczia történetírás alapjait. Geoffroy de Villehardouin *Conquête de Constantinople* czímű munkája az első franczia történeti krónika s egyúttal a franczia szépprózа első terméke. A negyedik keresztes hadjáratot írja le, melyben ő maga is részt vett. Krónikájának egyik részében büszkén mondja, hogy »tanu erre Geoffroy, a ki ezt a munkát írja s a ki életében egy szót sem hazudott.« Elég biztosíték arra, hogy ez már nem költemény, hanem valóság. Katonai munka, akárcsak Xenophon Anabasisa; a harczokon kívül egyéb semmi sem érdekli íróját, sem a népek, sem a szokások, még kevésbbé az intézmények. De egy félszázad mulva már feltűnik az a krónikás, a ki ezeket a dolgokat is figyelemre méltatja. Jean de Joinville, a *Vie de St. Louis* szerzője. Jean de Joinville már nemcsak Szent Lajosról ír, a kit különben ő tett a francziák legnépszerűbb királyává, hanem a szent király keresztes hadjáratairól írván, szívesen beszél a Nilusról, a beduinokról, tatárokról stb. Nemcsak életrajzot ad, hanem emlékiratot, s korképet fest az egyetemes történelemből. A fejlődés harmadik fokozatát a százéves háború historikusa, *Jehan Froissart* jelöli. A *Chroniques* érdemes szerzője III. Eduárd angol király feleségének megbízásából írta művét. Húsz esztendeig volt úton s így gyüjtötte az adatokat munkájához. Ez az ember tehát nem lehet krónikás, hanem hivatásos kutató historikus, a ki a százéves háború bonyolult voltánál fogva kiterjeszkedik nemcsak az angol, franczia dolgokra, hanem az olasz, portugál, spanyol ügyekre is. Annyira érdeklődik minden részlet iránt, hogy sokan már inkább regényírónak, mint historikusnak tartják. Másfélszáz évig, a XV-ik század második feléig, az ő iskolája uralkodik a történetírás terén. Másfélszáz év mulva XI. Lajos barátja és félig-meddig helyettese, *Commynees* az, a ki ismét tökéletesíti a történetírást és új irányba vezeti azt. Commynees politikus és államférfiu, tehát nem érdeklik a csaták, hanem a politika. Valóságos franczia Macchiavelli. Minden adatot gyanakodva fogad, mert szerinte »nem szégyen az írónak gyanakvónak lenni, de szégyen részedetni.« Nagy figyelmet fordít a dolgok okaira és vonatkozásaira; a népek jelleme, az éghajlat már szerinte nagy befolyással vannak a történelmi eseményekre, ezért művében, a *Mémoires*-ban ezekkel behatóan foglalkozik. Benne üdvözöljük az első philosophiai történetírót.

Az említett négy író rakta le a franczia történetírás alapjait. Más-más irányban és szellemben dolgozva, megalapítói lettek a későbbi irányoknak is. A XVI. és XVII. század történelmi jelenetekben gazdag korszak, és szereplő egyéniségeinek talán legjobban a részletek iránt oly nagyon érdeklődő Froissart tetszett.

Digitized by Google

Mindannyian sok részletet ismertek azon kor nagy eseményeiből, legtöbbnyire oly dolgokat, melyekben ők magok is közreműködtek. Részint kedvtelésből, részint utódaik számára megírták ezeket s ezzel megszületett a *mémoire-irodalom*. A mémoire üti rá bélyegét a franczia történetírásra, a renaissancetól kezdve XV. Lajos haláláig. A franczia politikai események, az udvar a maga érdekes életével, az erkölcsök mind kedveztek ennek az új iránynak. Óriási a franczia mémoire-irodalom. Elég, ha Montluc generális katonai mémoireját, a *Commentaires*-t (1573), Valois Margitnak, Médici Katalin leányának s IV. Henrik első nejének *Mémoires*-jait (1597 körül), IV. Henrik miniszterének, Sullynek — a ki azonban sokkal nagyobb politikus volt, mint író — *Sages et royales économies*-ját (1634—1662) és La Rochefoucauldnak, a *Maximes* halhatatlan írójának *Mémoires*-jait (1659) említjük. Fő a mémoire, de a szélesebbkörű történelmi munkásság sem szünetel. Bossuet, a nagy egyházi szónok, XI. Incze pápához írt levelében (1673) már erősen hangoztatja, hogy a historikusnak nem szabad »belemélyedni a *kis dolgok apró részleteibe*«, hanem inkább figyelje meg »a nemzet jó és rossz tulajdonságait, a régi szokásokat, az alaptörvényeket, a nagy változásokat és ezek okait.« Igy tesz ő is, midőn megírja — egyházi szemüvegen át nézve a multat — *Discours de l'histoire universelle* című munkáját. Műve már *egyetemes történelmi* vázlat, theologiai szempontból.

A XVIII. században a *mémoire* elveszti vezető szerepét. Ez nem azt jelenti, hogy akkor nem írtak többé mémoire-okat hanem csak azt, hogy a mémoire azóta nem egyéb, mint a XIX. század történetírásának segédeszköze. Montesquieunek *Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains* és *Esprit des lois* című munkáival az oknyomozó történelem kezdi pályafutását. Ő megalapítója a történet-philosophiának; hangoztatja, hogy »nem a véletlen kormányozza a világot, hanem vannak egyetemes, részint morális, részint physikai okok, melyeknek az események alá vannak vetve.« Mellette áll kortársa s a dicsőségben nagy versenytársa, Voltaire, a ki munkáiban: *Précis du siècle de Louis XV.*, *Siècle de Louis XIV.*, *L'Histoire de Charles XII.*, *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations* stb. általános törvényeket keres, akárcsak Montesquieu. »Az események óriási tömegéből kiválasztani az értékeset«, mint pl. »a szellemet, az erkölcsöket, a népek szokásait«, majd »a társadalmi, a családi életet, a művészeti életet«, ez Voltaire szerint a historikus feladata. Ezen elveknek kialakulása, a melyek mind hozzájárultak a XIX. század franczia történetírásának fejlettségéhez, zárják le az előbbi század történetirodalmát.

Digitized by Google

Az eddig kifejlődött elvek figyelembe vételével, a XIX-ik század kezdetének véres harczai után fejlődik tovább a franczia történetírás. Az írók egész serege dolgozik a továbbfejlesztés nagy művén. A harminczéves Thierry Ágost 1825-ben közzéteszi *Conquête de l'Angleterre par les Normands* című munkáját s új irányt jelöl ki. Hatalmas képzelő erő lakik benne, valóságos poéta historikus. Párhuzamosan vele fejlődik a régi nyomokon a philosophiai iskola. Képviselői: Guizot Ferencz, a ki *Histoire de la civilisation* (1830) és *Histoire de la révolution d'Angleterre* (1856) című munkáiban Thierry szerint már »a tények abstractióját adja«; és Mignet Ferencz az ő főmunkájával: *Histoire de la Révolution*. Hozzájok csatlakozott a nagy államférfiu, Thiers Adolf, a történeti positivismus lelkes apostola, *Histoire de la Révolution* (1827) című híres művével.

A poéta historikus Thierryvel egy úton halad Franczia-ország történetének nagy írója, Michelet. Ő már az összes fejlődőben levő segédtudományokat felhasználja, és megírja az eddig néma feliratok, érmek, szobrok stb. beszéltetésével *Histoire Romaine* (1831), *Histoire de France* (1867) és *Histoire de XIX siècle* című munkáit. Nagy az érdeme ezen talán legromantikusabb historikusnak (Michelet fut le Victor Hugo de l'Histoire), mert az ő alapvető kutatásai nyitották meg az utat Mommsen és Duruy előtt.

A romanticismust a század második felében a realismus váltja fel. Reális irányú lesz a történetírás is. Czélja a való bemutatása. Duruy Victor (Histoire des Romains) a feje ennek az iskolának, jeles tagjai: Renan Ernő az *Origines du Christianisme* (1882), *Vie de Jésus*, *Les Apôtres* stb., Taine Hippolyt az *Origines de la France contemporaine*, *L'ancien régime* (1875), *Révolution* (1884), *Régime moderne* (1890) és Fustel de Coulanges a *Cité antique* (1864) s az *Institutions* (1889) stb. kiváló írói.

A szerző megemlékezik még a XIX. század demokratikus mozgalmainak hatása alatt dolgozó történetírókról: Tocqueville, Lamartine, Louis Blanc-ról, s a jelenkornál áll meg. Végig futva ezen a fejlődésen, szinte lehetetlen fel nem tenni azt a kérdést, vajjon elérte-e már tetőpontját a franczia történetírás? A mult század nagy írói után jöhet-e még nagyobb? S a mindig előretörő emberi lélek örömmel adja meg a feleletet: Az lesz a haladás, ha a jövő historikusa (s erre szüksége van Franczia-országnak) egyesíti magában Thierry és Michelet, Thiers és Fustel de Coulanges kiváló qualitásait. És kérdezhetjük, ha ez bekövetkezik, megáll-e ott az evolutió? Azt hiszszük: *nem*.

MARCZINKÓ FERENCZ.

Digitized by Google

Prosper Cultru: Un empereur de Madagascar au XVIII-e siècle, Benyowszky. Paris, 1906. 8-r. 216 l.

Ezelőtt hat esztendővel Kont Ignácz ismertette *Prosper Cultru* latin thesisét Benyowszkynak madagascari sáfárkodásáról.[1]) Prosper Cultru időközben megírta franczia nyelven s kibővítette a rövid thesist, és az első fejezetben hozzátoldotta Benyowszky előéletét 1772-ig, a midőn t. i. ez Macaoból kiséretével együtt két franczia hajón az *Isle de France*-ra (Mauritius) megérkezett.

A szerző e fejezetet, mint kijelenti, Oliver kapitány bevezetései nyomán dolgozta ki, melyeket ez Benyowszky emlékiratainak 1893-iki és 1904-iki rövidített angol kiadásaihoz írt, továbbá egy »analysis« nyomán, melyet számára egy ismerőse, Rjumin Ivánnak, az orosz kanczelláristának naplójáról készített. Rjumin, mint tudjuk, akaratlanúl kisérte a magyar kalandort az elrabolt kincstári hajón Kamcsatkától Macaóig, innen elment vele az Isle de France-ra s végre Párison át került haza Oroszországba, hol naplóját két vagy több szentpétervári folyóiratban tette közzé. E napló adatai, valamint Sztepanov Hippolytnak, egy másik szemtanunak és útitársnak tudósításai lényegesen különböznek Benyowszky elbeszélésétől, de több hitelt érdemelnek, mint a gróf úr emlékiratai.

Abból azonban, a mit Cultru elbeszél, bajos volna megérteni, mit mesélt Benyowszky, mit Sztepanov, mit Rjumin; s ezért nem volna kár, ha e két utóbbinak versiói külön is megjelennének. A szerzőnek érthetőleg nem állott érdekében ezeket egész terjedelmükben közölni, mert őt főleg Benyowszky madagascari élményei érdekelték.

Annyit azonban mégis megvárhattunk volna tőle, hogy oly esetben, midőn egész okiratokat közöl, mint pl. II. József császár pátensét, tudatta volna az olvasóval, miért nem ad az illető okiratnak hitelt (si elle est authentique)? A gróf, mint tudjuk, sok keresztlevelet s más okiratokat hamisított, de hamisításai oly kontár kézre vallanak, hogy nem igen vezethetik félre a szakértőt.

Rjumin naplójáról csak nagyon sovány »analysis« állhatott szerzőnk rendelkezésére, mert különben nem írta volna azt, hogy »il est probable que le *Saint-Pierre et Paul* (az elrablott hajó) suivit vers le sud la longue chaîne de l'archipel japonais, touchant successivement aux îles Méaco, aujourd'hui Miaco-Sima, à l'une des îles Lioukiou«... Rjumin ugyanis nagyon

[1]) Olv. *Századok*, 1901. 839. l.

Digitized by Google

világosan megírta, hogy az illető japáni kikötő 50 vagy több versztnyire volt Nangaszakitól és nem messze Meakótól, a tartomány hajdani fővárosától (ma Kioto), és a *dairo*, a japáni primás (duchovnája bolysája vlasztj) székhelyétől, mely ugyanazon szigeten feküdt. *Sima* japáni nyelven *sziget*-et jelent, tehát a mi ma *Miaco-Sima*, az már Benyowszky idejében is *l'île Méaco* volt.

Cultru munkájának általában főhibája, hogy csak ritkán idézi forrásait s ezért bajos ellenőrizni elbeszélését. Különben még ha idéz is forrást, ezt oly pongyolán teszi, hogy nincs benne köszönet. Szolgálhatok akárhány példával reá, de mutatványúl talán elég lesz egy is.

A hetedik fejezetben elmondottakra nézve szerzőnk forrásokúl idézi ezeket: »A(rch). C(ol). C/^{6} 8. — Arch. du min. des aff. étr. Fonds Asie, vol. in-18.« (így!) Miután pedig ebben a fejezetben elbeszéli Benyowszkynak saját hazájában viselt dolgait 1778-ban és később, ebből az olvasó bajosan fogja következtetni azt, hogy a szerző egypár dolgát pl. Thallóczy Lajosnak egy dolgozatából merítette, Oliver kapitány bevezetéseinek közvetítésével. A kérdésben forgó dolgozatnak címe: *Gróf Benyowszky Móricz és a magyar tengerparti kereskedelem első kezdetei*. Eredetileg a *Nemzetgazdasági Szemlé*-ben jelent meg 1879-ben. A *Fonds Asie* 18-ik kötete pedig azon iratokat tartalmazza, melyeket Benyowszky nagy bőr portfoliójában találtak halála után Madagascar szigetén.

Koránt sincs szándékomban szerzőnk jóhiszeműségét kétségbe vonni, mert, mint már említettem, a bevezetésben elismeri, hogy Oliver kapitánynak kérdésben forgó bevezetései »ont fourni de précieux renseignements« (7. l.) és egy adatnál (168. l.) hivatkozik egy meg nem nevezett magyar történetíróra (au dire d'un historien hongrois). A mi legfurcsább az egész dologban, az az, hogy Thallóczy Lajos újabb időben egyenesen a franczia külügyi levéltár igazgatójának fölszólítására állított össze egy jó csomó adatot Benyowszky 1779—1781-iki itthoni dolgaira vonatkozólag, de a szerző — úgy látszik — nem használta föl ez adatokat. Thallóczy ezeket a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 1901 évi folyamában tette közzé.

Úgy látszik, szerzőnk a British Museumban sem kutatott, ámbár itt a kézirattárban sok eredeti okiratot őriznek, mely ide Mauritiusból került s a sziget elfoglalása alkalmával az angolok hatalmába jutott.

Különben még Oliver kapitánynak, Madagascar egyik történetírójának említett és korábbi munkáit sem olvasta el elegendő figyelemmel Cultru, mert pl. Benyowszky sírjáról azt

Digitized by Google

írja, hogy »personne ne vit jamais la tombe ou Maurice-Auguste, l'empereur de Madagascar, dort son dernier sommeil.« Oliver kapitány ellenben azt írja, hogy »the site of his tomb is to be found on the banks of the river Andranofotsy, in Antongil Bay.«

Fölhasználom a jelen alkalmat, hogy egy-két új adalékot közöljek a gróf életrajzához.

Rochon abbé azt írja Benyowszkyról, hogy sikerült neki behizelegnie magát Franklin Benjamin, a híres amerikai államférfiu kegyeibe. »Il s'insinue auprès de M. Franklin, — írja — il se fait accueillir et rechercher par cet homme célèbre. Ce fait est incontestable, j'en ai été le témoin oculaire ; je n'ai pas à me reprocher d'avoir laissé ignorer à M. Franklin ce que je savois sur cet aventurier. Benyowski passe en Amérique«...[1]) Benyowszky csakugyan megfordult Passyban 1781 végén, midőn Franklin ajánlóleveleket adott neki (decz. 10.) Robert Morrishoz és Richard Bachehoz ; 1782 jan. 1. és 3. közt pedig följegyezte naplójába (Diary of Daily Events), hogy gróf Benyowszkynak szándékában volt abban az időben Amerikát meglátogatni.

1786-ban Franklin levelezést folytatott a grófnéval. Márcz. 23-án meglepetéssel értesült róla, hogy a grófné Marylandban tartózkodik ; ápr. 4-én ajánlólevelet ad hozzá »Mrs. Lennox of Baltimore« részére. Május 11-én Angliából érkezett rossz hírei vannak. Ebben az évben Franklin már visszatért volt Amerikába. A grófnéról formált véleményét egy Dr. John Ingenhous-hoz szept. 2-án írt leveléből tudhatjuk meg. Az említett egyén a császár házi orvosa (physician and body surgeon) volt Bécsben.[2])

KROPF LAJOS.

[1]) Voyage à Madagascar. Paris, 1791. p. 248.

[2]) Olv. Library of Congress. List of Benjamin Frankin's Papers. Washington, 1905.

Digitized by Google

TÁRCZA.

NEHÁNY MEGJEGYZÉS
FIÓK KÁROLYNAK »GÉZA FEJEDELEM NEVÉRŐL« SZÓLÓ ÉRTEKEZÉSÉHEZ.[1])

Fiók Károly e legújabb dolgozata méltóan sorakozik eddigi nyelvészeti művei, nevezetesen amaz értekezése[2]) mellé, melyben »Trézsi« és társaiból a magyar nyelvtudomány egy évszázados tévedését igazítván helyre, korszakos új magyar hangtörvényt állapított meg.[3]) Géza fejedelem nevéről szóló munkájával is olyan mélyen világít bele a magyar őstörténelembe és olyan pazar fénynyel, hogy vele egész Ázsiát az idők kezdetétől a mai napig minden népével és minden tartományával meg lehet világítani. Hálából azért a kitűntetésért, hogy e maradandó alkotásba az én szerény nevemet is belefoglalta, egy-két megjegyzéssel én is hozzá akarok járúlni dicsősége növeléséhez.

De félre a tréfával! Igaz, hogy Fiók nyelvészeti tevékenységéről írván, vajmi nehéz nem a szatira fegyveréhez, hogy ne mondjam ostorához, nyúlni. Eszem ágában sincs, hogy az egész dolgozatot ízekre szedjem; hiszen Fiók nagyon is tisztában van vele, hogy a hozzáértő kutatók szemében az ő új elméletével »még több lett a szám, de alig lett több a bizalom és eligazodás« (594. l.) a hun-magyar rokonság kérdésében. Tehát ne feszegessük dolgozata lényegét és az eredményeket, melyekhez nézete szerint eljutott. Elég lesz, ha egy-két adattal, a mit személyes megtámadtatás czímén úgyis meg kell világítanom, kutatása módját jellemzem.

Azt írja rólam (589. l. 4. jegyz.), hogy én »szépen félremagyarázom« az ő fejtegetését az Attila névről, mikor azt állítom, hogy »az *Attila* nevet Fiók Károly egy finn-ugor azi-li és at'eli névalakból magyarázza.« Először is visszautasítom a »félremagyarázás« vádját: én félreérthetek valamit, de soha sem magyarázok félre semmit. De okom sem volt Fiók fejtegetését félremagyarázni, mert annyira jelentéktelennek tartottam és tartom, hogy három sorban végeztem vele. Azután meg kijelenti, hogy fenti állításomban »majd

[1]) Olv. *Századok*, 1907. 585—617. l.
[2]) Olv. *Egyet. Philol. Közlöny*, 1904. évf. 666—675. l.
[3]) Kellő értékelését olv. *Schmidt József*-től u. o. 764—770. l.

Digitized by Google

annyi a tévedés, a hány szó!« Hát lássuk a nagy tévedést! Az a hely,[1]) a honnan én Fiók Attila-magyarázatát vettem, szóról-szóra a következőképen hangzik: »*Azi* az ugor nyelvekben (ma vogulban: ās, āže, osztjákban: ās, asi, azi, at'e) atyát jelent, *azi-lî* és *at'e-lî* pedig annak kicsinyítői. (Hunfalvy: Osztj. Nyelvt. 58.) E nevet, mint tulajdonnevet, igen gyakran találjuk a régi skytháknál férfiak és folyók nevei gyanánt... (Fiók több példát sorol fel)... *At'elî* (Attila) a hunok nagy királya.« Mármost kérdem, tévedtem-e én akkor, mikor azt állítottam, hogy Fiók az Attila nevet »azi-lî« és »at'e-lî« névalakból magyarázza? Azt hiszem, hogy ezzel a legnagyobb fokú rosszhiszeműség sem vádolhat. Igaz, hogy én azt a nyelvcsaládot, melyhez a vogul, osztják, magyar, meg — Fiók szerint — a hun, az avar, a skytha és tudja isten micsoda nyelvek tartoznak, nem a szűkebb értelmű »ugor«, hanem a tágabb jelentésű és minden nyelvészünktől elfogadott és használt »finn-ugor« szóval jelölöm.[2]) De hát ki követelheti tőlem józan fővel, hogy én azt a terminus technikust melyet eddig senki nem kifogásolt, elkerüljem, és ki parancsolhatja reám, hogy pl. a latin nyelvet ne indogermán, hanem *centum* nyelvnek nevezzem? Fióknak a »finn-ugor« kifejezés »semmitmondó« és »általános«, nekem pedig az ő »ugor« kifejezése még semmitmondóbb és még általánosabb: egy szó, melyet egy sereg üres, zavaros hypothesissel töltött meg.

Egy pár lappal alább (596. l.) ezt írja Fiók: »Az a theoria, hogy a *hun-skythaság* az *indogermánság*, nyiltabban a *germánság*-nak kötelékébe tartozik, először lábujjhegyen lépett fel, de fokról-fokra erősbödve, ma a tudományos világban, főleg Németországban és nálunk is, oly elterjedettségnek örvend, hogy szinte befejezett igazságként adják-veszik nagytekintélyű és tudományú férfiak.« A jegyzetben azután hozzáteszi, hogy állítása bizonyságául »nálunk csak *Bleyer Jakab* művét (A magyar hun-monda germán elemei. Külön kiadás. Budapest, 1906. 24. l.) említi.« Hihetetlen! Mikor e sorokat olvastam, nem tudtam hamarjában, hogy ébren vagyok-e, vagy pedig álmodom. Soha világéletemben nem gondoltam arra, hogy a hunok indogermánok vagy épenséggel germánok; értekezésem

---

[1]) *Fiók Károly:* Az árják és ugorok érintkezéséről, 1894. 40. l.

[2]) Annak jellemzésére, hogy Fiók annakelőtte milyen szerényen nyilatkozott a saját elméletéről, meg hogy mennyire nem idézi még önmagát sem híven, hadd álljon itt az idézett hely (id. m. 11. l. jegyzet): »Most itt hadd jelentsem ki minden bizonyítás nélkül azt a meggyőződésemet, hogy a hunok nyelve, eltekintve a köztük élő gótokétól, kizárólag ugor nyelv volt, melynek, *úgy látszik*, a mai déli osztják felel meg leginkább.« Ép ily szerényen: Őstörténet és kritika. *Századok*, 1895. 877. l. Hát kérem alázatosan, ki olvassa ki ebből azt az anathemát, melylyel Fiók jónak látta a »finn-ugor« elnevezést sujtani? Én bennem legalább ennek a gyanuja sem ébredt fel.

Digitized by Google

idézett lapján egy árva betüvel sem említem e rokonság lehetőségét; sőt előzőleg a 18-ik lapon szóról-szóra és határozottan kijelentem, hogy »*a hunok* (azonban), a mennyiben positiv nyelvi adatok híján megitélhető, *török-tatár nép* voltak.« Valóban, ily könnyelmű ráfogást, mint Fiók fenti állítása, még nem írtak le, mióta az írás művészetét feltalálták! Nem hiába van a nyomtatott betünek a német közmondásban oly rossz híre.

De ez még nem elég! Az 598. lapon ezt írja: »Nálunk *Attila* nevével Müllenhoff szellemében, de nála is többet állítva, foglalkozott *Bleyer Jakab*. (Id. m. 24. l.) Nem kevesebbet akar phonetikai [1]) törvények segítségével bebizonyítani, mint azt, hogy »a magyar *Ethela-Ethele* nevek magyarázatánál az *Attila* gót névből kell kiindulnunk.« Álláspontja azonban feltétlenül hibás; mert mit tesz ez más szóval? Azt, hogy a hun királynak nem volt más, csak gót neve: Attila; a mi már magában is valószínűtlen.« Hát kérem, ez már nem is félremagyarázás, nem is ráfogás, hanem közönséges, tudatos ferdítés. Átolvastam egyszer, átolvastam tízszer értekezésemnek 24. lapját, de az idézőjel között nekem tulajdonított mondatot nem bírtam megtalálni. Nincs is meg az egész értekezésemben. Mit állítok »Attila« nevéről? »Attila nevének eredetéről és jelentéséről sokféle nézet jutott már kifejezésre.« (23. l.) Akkor felemlítek egypár ilyen nézetet, ezek közt Fiókét is (bár ne tettem volna!) és hozzáteszem: »A legtetszetősebb és legelterjedtebb magyarázat az, mely Attila nevét a gót »attila«-ból (atyácska) származtatja; ezzel synonym képzés gyanánt említi F. Wrede ezt a gót nevet: Anila (ó-felném. ano = ahne, ős). De *bárhonnan származtassák* is e nevet, a hatalmas hun királyt a történeti források egybehangzó vallomása szerint Attilának hívták és a magyar Ethela-Ethele magyarázatánál *e formából* kell kiindulnunk.« (24. l.) Tehát a gótból való magyarázatot »tetszetős«-nek és »elterjedt«-nek mondom, és ez igaz; de hol állítom, hogy e magyarázat helyes vagy az egyetlen lehető? És honnan, mi jogon következteti Fiók, hogy az én véleményem szerint »a hun királynak nem volt más, csak gót neve: Attila«? Hiszen magam kijelentem, hogy én tőlem »Attila« nevét *bárhonnan* származtathatják, hogy tehát nekem nincs saját magyarázatom, sem okom, hogy más magyarázatához csatlakozzam. Az igaz, hogy megkívánom minden kutatástól, ha számot tart arra, hogy komolynak és tudományosnak tekintessék, hogy az »Attila« formából induljon ki, akár

[1]) Olv. »hangtani«; Fiók még a nyelvészet terminus technikusaival sincs tisztában! Ebben a tekintetben is jellemző Fióknak az a hallatlan és teljes tájékozatlanságra valló nyilatkozata, mely szerint At'e-li »leghívebb transscriptiói« a német »Etzele«, az északi mondák »Atli«-ja és a magyar »Ethela.« (Kézai) A ki ezen alakokban csak hű transscriptiót lát, annak nyelvtörténeti fejlődésről halvány sejtelme sincs!

Digitized by Google

gót eredetű ez a név, akár hottentotta; mert a történeti feljegyzések ezt, és csakis ezt a formát, melyet a gótok használtak, származtatták át ránk. Az »At'elî« vagy most már »Atye-le« alak (Fióknál egy-egy hang vajmi keveset jelent!) nincs meg sehol, csak Fiók fejében; arra pedig nem adok semmit! De azt hiszem, más sem ad.

A következőkben azután részletesen igyekszik Fiók az én Attila > Etele származtatásomat megczáfolni. Ezzel gyorsan végezhetünk. Azt az állításomat, hogy a *magyarban* nincs m > b megfelelés, a mogyoró > bögyörő, mente > bunda és hasonló párhuzamokkal akarja megdönteni;[1]) de ez nem elég, hanem ismét egy új »sarkalatos törvényt« állít fel — à la »Trézsi.« Mert Fiók, a hányszor ront, annyiszor épít! És milyen könnyű szerrel! Én egy évig kerestem a magyarban szókezdő és szóközépi a > e megfeleléseket, és nem találtam egyet sem; ime, Fiók szolgál vele bőségesen: Attila > Atye-lech > Edzelekh, As-kam > Eskam, Atye-ket > Edekon, vagy zavar > zever, kavar > kever stb. Ez egész világos és

[1]) Nem akarom e »sarkalatos törvényt«, melyről Fiókon kívül senki a világon nem tud, komolyan czáfolni, hanem csak röviden egy-két szóval akarom elintézni, mint egyikét ama sok csodabogárnak, a melytől dolgozata hemzseg. Mit jelent egy magyar »*m* > *b* megfelelés«? Azt jelenti, hogy *m*-ből *b* lett, vagyis hogy a magyar nyelv történeti életén belül az *m* átváltozott *b*-vé, a mint a gyermekből ifju, az ifjuból férfi s így tovább fejlődik. De ha az *m* átváltozott *b*-vé, akkor már nem *m*, csak *b*, a mint a férfi nem lehet egyszerre férfi, meg ifju, meg gyermek. Hogy lehetnének kettős formáink, ha a *b*-vel kezdődő alakok *m*-es alakokból fejlődtek volna? Az a körülmény tehát, hogy mind a kettő, az *m*-es és a *b*-s alak is megvan, már önmagában is teljes absurdumnak minősíti a Fióktól felállított magyar »*m* > *b* megfelelést«. Ennek belátása a történeti nyelvtan abc-jéhez tartozik, és hihetetlen, hogy erről Fióknak, a philologusnak, sejtelme se legyen! Ily előzmény után egészen természetes, hogy Fiók a nyelvtörténeti methodus egyszeregy-jét sem tudja, t. i. azt, hogy ha két szót állítok egymás mellé és azokból valamely nyelvtörténeti jelenségre akarok következtetni, akkor nemcsak az egyiknek, hanem a másiknak mivoltával is tisztában kell lennem. Tudnom kell, hogy mindkettőnek mi az eredete és mi a multja. »Mosolyog« mellé Fiók a »bazsalyog«-ot állítja, a »mogyoró« mellé a »bögyörőt«, a »mente« mellé a »bundát«. Ezek közül mármost »mosolyog« a finn-ugor szókincshez tartozik (olv. Szinnyei: Nyelvhas. 156.), a »bazsalyog« pedig ismeretlen eredetű (hátha idegen származású?); a »mogyoró« török jövevényszó (olv. Gombocz czikkét M. Nyelv, III. 307.); a »bögyörő« pedig megint ismeretlen multú (hátha finn-ugor ősszó, vagy szlávból való kölcsönzés?); a »mente« német eredetű (olv. Miklosich: Et. Wb. — Szarvas: Nyr. XIV. 50.), a »bunda« meg ismét ismeretlen származású. (Hátha szláv? Olv. Budenz: Ny. K. VI. 301.) Kérdem, mit lehet ezen ismeretlen eredetű szókból következtetni? Józan ésszel semmit; de még a legkalandosabb képzelettel sem azt, hogy e szavak szókezdő *b*-je *m*-ből fejlődött. Hátha más hangból fejlődött, hátha — a mi mindenesetre a legvalószínűbb — nem is fejlemény, hanem eredeti? De itt van »mozgat« (olv. Budenz: MUSz.) és »bizgat«! Hát kérem, ha a »bizgat« szót okvetetlenül valami más szóval kell kapcsolatba hoznunk, nem sokkal valószínűbb a

Digitized by Google

meggyőző beszéd, csak el kell hinnünk nemcsak azt, hogy e nevek hunok, de azt is, hogy magyarok, sőt azt is, hogy Fiók jobban tudja őket, mint a kortársak, kik leírták.[1]) Az utóbbit hiszem legkevésbbé, de azt már én is egész kétségtelennek találom, hogy Attila > Etele ikerszavak, csakúgy mint zavar > zever stb. Fiók értekezésének majd minden lapján egy-egy rejtélyes mélység tátong, néha több is, de előttem a legtitokzatosabb a következő kijelentés: »Különben is tarthatatlan még a kiindulási pontja is Bleyernek, mikor a hun király Etele-Ethela mondai nevében a szín-magyar szót és eredetet követeli.« (599. l.) Majd annyi talány, a hány szó! Hát követelem én »a szín-magyar szót és eredetet« a hun király mondai nevében? Kár, hogy Fiók ezúttal nem idézi a lapszámot. Hiszen föntebb azt fogta rám, hogy én a gótból származtatom, és így valóban nem tudom, hogy Fiók tréfál-e velem, vagy komolyan beszél. Ha engemet így vallat, elképzelhető, hogy micsoda vallatások azok, melyeknek a régi írókat aláveti!

Befejezésül még csak egyet. Látván az ilyen nyelvészkedést, a milyet Fiók és még nehány társa a mi tudományos irodalmunk hitele ellen elkövet, boldog emlékezetű és nagyérdemű Horvát Istvánunkra szoktunk hivatkozni. De milyen igazságtalanúl! Mikor ő száz évvel ezelőtt dilettánskodott, még az indogermán nyelvészet is csak csecsemőkorát élte; azóta egy század kemény munkája árán úgy megnövekedett sikerekben és eredményekben, mint a természettudomány akármely ága. És mit látunk? Itt is, ott is fellép egy-egy philologus vagy történész, és szűknek találván a maga tudománya birodalmát, ráveti magát a nyelvészeti problemákra, és nincs hőbb vágya, mint az olcsó dicsőség. A következmény azután az, hogy a kellő módszer sejtelme nélkül, sőt a kellő józanság és ítélőképesség nélkül lehetetlen ötletekre építenek és naiv önkénynyel hypothesist hypothesisre halmoznak. Sehol, semmiféle tudományban nem ismerszik meg a laikus oly gyorsan és oly könnyen, mint épen a nyelvtudományban, mely manapság már bámulatosan finom eszközökkel dolgozik. Ezt már sokan és sokszor mondották, de a kiket illet, nem hiszik. Ez épen a dilettantismus átka. BLEYER JAKAB.

---

rokonság az »izgat«-tal, melyből — ikerszóból való elvonás útján — úgy keletkezhetett, mint *Panni*, *Bandi*, *firkál* stb. *Anni*-ból, *Andi*-ból, *irkál*-ból stb. »Muzulmán« és »böszörmény«, ez már kemény dió, de csak annak, a ki nem tudja, hogy »böszörmény« (busurman) a törökségben (NyK. XXIV. 333.) és a szlávságban (Miklosich: Et. Wb. 205.) is meg van, hogy tehát nem a magyarban fejlődött a *b* az *m*-ből, hanem a mi nyelvünkbe is már *b*-vel kezdődő alakban került a szó. — Ez tehát ama »sarkalatos törvény«, melynek felfedezésére az én csekélységem adott alkalmat; immár a második — »Trézsi« után — melylyel Fiók az ő nevét a magyar nyelvtudományban halhatatlanúl nevetségessé tette!

[1]) E nevek közűl t. i. Atye-lech, As-kam, Atye-ket, szintén csak a Fiók Károly fejében vannak meg.

Digitized by Google

TÖRÖK LEVÉLTÁRAK.

A levéltári kutatásokon alapuló történetírás Törökországban a mai napig teljesen ismeretlen; vagy helyesebben szólva, csak az újabb időben ismeretlen, mert a XVIII-ik századbeli jeles történetíró, *Rásid efendi*, okleveleket is használt munkája megírásánál s munkája szövegében többször is idéz egyes levelekből, melyekhez, mint az akkori nagyvezir bizalmas embere, hozzáfért.

A török történetírás már hosszu idő óta nem termelt figyelemre érdemes munkát, a minek legfőbb oka az, hogy az utóbbi időben a túlságosan szigorú censura útját állja minden jóravaló irodalmi terméknek, a másik oka pedig, hogy a levéltárakat mindenki elől féltékenyen elzárják. Évtizedek óta a különben is gyéren megjelenő török történelmi munkák csakis a régebbi krónikások tárikhjaiból és az európai írók közül Hammer munkáiból kivonatolt csekély értékű művekből állanak. A régi török történetírók közül is leginkább csak azokat ismerik és használják, a kiknek műveik nyomtatásban is megjelentek, pedig ezek csak csekélyebb részét teszik a régi török krónikáknak, monographiáknak. A régi írók művei kéziratban kiadatlanúl és olvasatlanúl hevernek a mecsetek könyvtáraiban. Maguk a könyvtárőrök is vajmi kevés felvilágosítást tudnak adni a rájok bízott könyvtárak kéziratairól, mert nem ismerik azokat. A könyvtárőrök kivétel nélkül nagyon is egyoldalú képzettségű hodsák, a kiket csakis a Korán szőrszálhasogató kommentárjai érdekelnek némileg, minden egyéb haszontalanság előttük.

Ez a körülmény, ez a lethargiában szunnyadó környezet kimondhatatlanúl megnehezíti az idegen kutató munkáját is. Az illetékes közegek előtt, a kikkel érintkeznie kell, teljesen szokatlan dolog, hogy valaki régi török kéziratokat keresgéljen. A hivatalos körök gyanakodása pedig egészen másféle czélt lát ebben, nem történetírást. E gyanakodásból folyólag sok huzavonának teszik ki az idegent, csakhogy munkáját hátráltassák. Erről csak annak lehet igazán fogalma, a kinek valaha török hatóságokkal dolga volt.

A különböző török levéltárak tartalmára nézve a régi dolgokat illetőleg igen kevés tájékozást tudnak adni, még a legilletékesebbeknek vélt hivatalos személyek is. Az idegen tehát teljesen magára van hagyatva s magának kell felfedeznie még azt is, hogy hol kereshet történelmi értékű dolgokat. Mindez pedig hosszu időpazarlással és sok kárba veszett munkával jár.

A török levéltárak között legrendezettebb a magas Portán őrzött külügyminiszteri levéltár, mely közönségesen csak *Kházine-i Evrák* néven ismeretes. Ez a rejsz-efendik levéltárából alakult, miként régebben a külügyminiszter teendőit is a rejsz-efendi végezte. Sok

Digitized by Google

utánjárás és kérelmezés után kaptam engedélyt, hogy bejuthassak a levéltár belső helyiségeibe s annak történeti értékű anyagát átvizsgálhassam. Sajnos, a sok időt rabló fáradságnak csak negativ eredménye lett. A legrégibb levelek ebben a levéltárban I. Mahmud szultán korából, a hedsra 1158-ik évéből valók, vagyis időszámításunk szerint 1745-ből. Itt tehát csak annak lesz keresni valója, a ki az 1745 utáni események történetét kutatja.

Ez a levéltár régebben más és más épületekben volt s többször tűzvész is pusztította. Sok irat elkallódott az által is, hogy a régi időben a nagyvezirek gyakran a hadjáratokra is magukkal vitték az illető országra vonatkozó levelezéseket; a békekötések után pedig, midőn a békeszerződés már meg volt, a megelőző levelezésekre nem sok gondot fordítottak. Különösen keveset gondoltak az olyan iratokkal, melyek nem törökül voltak írva.

A magas Portán van a másik levéltár, a *Diván-i Humájun* nagyobb része is. Nevét onnan vette, mivel a császári tanácsban (diván) tárgyalt ügyekre vonatkozó szultáni rendeleteket, fermánokat foglalja többnyire magában. Többnyire, mondom, mert vannak ott egyéb levelek is. Ott találtam pl. Rákóczinak 1706 szept. 28-án kelt egyik levelét is, melyet a nagyvezirhez intézett. Az idegenektől érkezett s nem török nyelven írt leveleket török fordításban vették be a Diván-i Humájunba s ilyenkor az eredeti idegen nyelvű levelet mint fölöslegest, megsemmisítették, vagy máskép kallódott el.

A Diván-i Humájunban valamely magyar vonatkozású okirat kikeresése könnyű akkor, ha jelezve van, kihez szól a levél. Előfordúl ugyanis ilyen címezés is: *Császári levél Felső-Magyarország királyához Thököly Imréhez.* Máskor azonban véletlenűl épen ott akad magyar vonatkozású okirat, a hol nem is gyanítaná senki. Igy a sztambuli kajmakámhoz intézett rendeletek között véletlenűl került elő egy rövid kis irat, mely arról szól, hogy Thököly háromezer *medre* bort vásárolt Konstantinápoly környékén és szabadon behozhatja azt a városba.

A Diván-i Humájun levéltárából számos okiratot közölt Feridun bég is *Münsaát esz-szelátin* című oklevéltárában.

Teljes rendezetlenségben van a Szerájban levő régi levéltár, hol mindenféle iratok zsákokba kötve hevernek. Miféle fontosabb oklevelek vannak ott, erről a Portán senki felvilágosítást adni nem tud, mert Konstantinápolyban nincs ember, a ki azokat ismerné. Hasonló állapotban van a régi defterdárok levéltára is.

KARÁCSON IMRE.

Digitized by Google

KŐVÁRY LÁSZLÓ

1819. jul. 5. — 1907. szept. 25.

Alig két esztendeje emlékeztünk meg arról, hogy *Kőváry László* nyolczvanhat éves korában fogott *Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából* czím alatt két kötetre tervezett munkájának kiadásához,[1]) és most szomorúan kell jelentenünk, hogy e műve befejezését meg nem érhette. A mult szeptember-hó 25-én meghalt, élete nyolczvankilenczedik évében. Kőváry László ezt a hosszu életet nem élte hiába. Kora ifjuságától fogva haláláig, szellemi képességeinek teljes erejében szolgálta a magyar tudományt és irodalmat. Korán szegődött Clio szolgálatába. Erdélyről, annak régiségeiről, családjairól, egyes vidékeiről írt néprajzi, régiségtani és történeti dolgozatainak csak egyszerű felsorolásával is lapokat lehetne megtölteni. S ki kell emelnünk, hogy főleg ethnographiai és archaeologiai czikkei azok, a melyek ma már forrásúl szolgálhatnak az újabb kutatóknak. Önálló történelmi és közgazdasági műveiben is egész kis könyvtárt hagyott örökségűl nemzetének s ércznél maradandóbb emléket állított önmagának. Igaz, hogy történelmi művei nem dicsekedhetnek a modern történetírás kellékeivel, a történet-philosophiai módszerrel és kritikai felfogással; ámde — hogy csak a fontosabbakat említsük: Erdély történetét a legrégibb időktől kezdve tárgyaló hat kötetes munkája (1859—1866) az ismeretlen adatok bőségénél fogva valódi forrás értékével bíró alkotás marad mindenha, s érdeme szerint méltán sorolhatjuk ehez *Erdély régiségei* cz. alatt (1852—1892) három kiadást is ért ama másik munkáját, melynek becses fametszetei bizonyára több, ma már megsemmisült vagy a végpusztuláshoz közelgő műemlék rajzát őrizték meg az utókor számára. *Erdély nevezetesebb családai* történetét (1854) czímerekkel és származási táblákkal bőven ellátva hagyta reánk, *Magyar családi és közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korában* cz. művével pedig (1860) a magyar műveltségtörténetnek egyik legtanulságosabb és jellemzően nemzeti korszakára igyekezett világosságot deríteni. Irói érdemeit a M. Tud. Akadémia 1883-ban levelező tagsággal jutalmazta. A tudományos és irodalmi társulatok, egyesületek egész sora ig. választmányi és alapító tagját tisztelte a megboldogult agg tudósban. Ezek közé tartozik a Magyar Történelmi Társulat is, melynek egyik legrégibb alapító tagja volt. Kőváry László hasznos történetírói munkálkodása elismerést, neve tiszteletet érdemel. Mondjunk áldást emlékezetére! B.

[1]) Olv. *Századok*, 1905. 977. l.

Digitized by Google

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztálya jun. 3-án tartotta a nyári szünet előtt utolsó ülését, melyen legelőször Szily Kálmán r. tag dr. *Viszota Gyula* vendég értekezését olvasta fel: *A Stádium megírásának történetéről.* Széchenyi István a *Hitel* megjelenése után ezen művének második részét akarta megírni. Egy iratai közül előkerült negyedrétű füzet mutatja, hogy *Bírói zálog* czím alatt már feljegyezte főbb gondolatait, melyekből kitűnik, hogy ellenfeleinek (Cziráky, Zichy Miklós, Perényi, Bohus, Somssich) állításaival és reformtervekkel foglalkozott. E jegyzeteit 1830-ban junius és november közt írta, Dessewffy József támadására azonban csakhamar abbahagyta a munkát. *Világ* cz. művének megjelenése után látott ismét hozzá s 1831 szept. 6-tól kezdve *Reformatio* czím alatt 38 félíven elkészítette műve vázát és az egyes szakaszokhoz jegyzeteit. Csak ezután kezdett a fogalmazáshoz, nov. 24-én, és nap-nap mellett dolgozva, 290 félívre terjedő munkáját 1832 febr. 27-én végezte el, úgy hogy 88 napon át naponkint átlag három félívet dolgozott. A mű itthon a censura miatt nem jelenhetvén meg, 1833-ban *Stádium* czímmel Lipcsében került ki a sajtó alól Széchenyi neve alatt, de kiadójának *Zxxxx* van jelezve. Az értekező Mérey személynöknek az Orsz. Levéltárban őrzött 1833 nov. 17-iki leveléből megállapította, hogy a *Zxxxx* betük alatt *Zarka János*, fiatal Vasvármegyei ügyvéd rejlett, ki németországi útja alkalmával rendezte a művet sajtó alá. — Ezután *Schmidt József* vendég az *itáliai nyelvcsaládról* szóló tanulmányát mutatta be. — Végül *Darkó Jenő* szintén mint vendég: *A magyarokra vonatkozó népnevek a byzanczi íróknál* cz. alatt azt fejtegette, hogy az *ungri* név bolgár és szláv, a *mazari* besenyő, a *megyeri* magyar, a *sabartoi-as-faloi* alán-örmény-arab közvetítéssel jutott a byzanczíakhoz. Mindezen elnevezések az *ugur*, és a *magyar* alapformákra vezethetők vissza. Az *ugur* név azért fontos, mert a Don és a Kaukázus között lakó magyarok szomszédságában letelepült alánoktól és fekete bolgároktól származik s valószinűleg ezekből állott a kiköltöző magyarság zöme. A körülmények arra vallanak, hogy a *magyarok* az ugurokra kényszerítették nevöket és szokásaikat. Az ősmagyar egy csoportba tartozhatott a kazárral, avarral és bolgárral, ethnikuma azonban ma még nem határozható meg pontosan.

A második osztály jun. 10-iki ülésének egyetlen tárgya volt *Hampel József* r. tag előadása ily czím alatt: *Újabb tanulmányok a honfoglaláskori emlékekről.* Az előadó fölemlítette, hogy e tanulmányok 1900-ban közzétett munkájának[1]) folytatását teszik. Az em-

[1]) A honfoglalási kor hazai emlékei. (A magyar honfoglalás kútfői. Budapest, 1900. VI. 507—830. ll.)

Digitized by Google

lékek nem szorítkoznak kizárólag a honfoglalás öt-hat évére, hanem az azt megelőző és követő négy-öt nemzedékre terjednek ki. A honfoglalás korára nézve kétségkívül az érmek adják meg a legbiztosabb és legpontosabb adatokat; ennélfogva tekintetbe kell venni mind a hódítók, mind a meghódolók sírjaiban talált érmeket, ha positiv adatokra akarunk hivatkozni. Hampel főleg ezekkel az érmekkel foglalkozott s a különböző helyeken felfedezett sírokban talált érmeket szakszerűen csoportosítva, ismertette és magyarázta.

— Árpád vezér halálának ezredik évfordulója alkalmából Thaly Kálmán, társulatunk első alelnöke, a mult év második felében a M. Tud. Akadémia egyik ülésén, valamint a Franklin-társulat irodalmi tanácsában is indítványt tett, hogy Árpád vezér halálának (a Névtelen szerint 907) ezredik évfordulóját az Akadémia az 1907 évi nagy-gyűlésen felolvasás tartásával, a Franklin-társulat pedig egy nagyobbszabású díszes mű kiadásával ünnepelje meg. Az Akadémia ezen Árpádot ünneplő közülését a f. évi május-hó 5-én — mint tudjuk — meg is tartotta. Az ülésen Árpád vezérről *Csánki Dezső* r. tag, ig. vál. tagtársunk olvasott fel egy tartalmas tanulmányt.[1]) Ugyanőt kérte fel a Franklin-társulat is az ezeréves forduló alkalmából kiadandó s ez ünnepélyes alkalomhoz méltó díszmű szerkesztésére. Csánki, mint értesülünk, még a mult év végén tervet dolgozott ki, a bár több munkatársra bizandó, de gondolatmenetében és belső szerkezetében egységes, tudományos jellegű mű megírásához. E mű a honfoglaló Árpádot alkotásaiban, a kor, faj, műveltség és színtér alaposan megrajzolt hátterében, továbbá a régészeti emlékek, különösen pedig a sírleletek világításában s abban a nagy hatásban kívánja feltüntetni, melyet a honszerző vezér egy évezreden át az írók, költők, művészek és a nép képzeletére tett. Végűl az ő ivadékainak, nemzetsége nagy és szent alakjainak, kiváló egyéniségeinek változatos sorsukban és tevékenységökben való feltüntetésével kíván fényt vetni az állam- és dynastia-alapító nagy ősre, ekként is igazolni óhajtván az ő etelközi, jelentőséggel teljes paizsra-emeltetését. — Az így tervezett egységes mű, kiváló írók és művészek közreműködésével, immár közel áll a befejezéshez; és mi, tekintettel különösen a nevezetes évfordulóra, előre is felhívjuk arra olvasóink figyelmét. — A műnek mintegy két harmadrésze Árpádról és koráról szól, egy harmadrésze pedig utódait fogja jellemezni. Az első főrész *tizenhárom*, a második *hat* fejezetre oszlik a következőképen:

Az Árpádra és korára vonatkozó keleti, nyugati és hazai kútfőkről *Domanovszky Sándor* értekezik; utána ifj. *Szinnyei József* a

[1]) *Akadémiai Értesítő*, 1907. 420. és köv. ll. — V. ö. *Századok*, 1907. 466—468. ll.

Digitized by Google

magyarság eredetéről, nyelvéről és műveltségéről, *Illés József* a magyar honfoglaláskori állam és társadalom szervezetéről és kialakulásáról, *Márki Sándor* az őshazákról s Európa és Magyarország akkori állapotáról, *Rónai Horváth Jenő* tábornok a honfoglaló magyarok hadi művészetéről, a honfoglalásról és a nemzetnek az új hazában megmaradását biztosító hadjáratokról, *Hampel József* a honfoglalók sírjaiban talált emlékekről szólnak. Erre a hetedik fejezetben *Wertner Mór* tér át Árpád nemzetségére; azután *Karácsonyi János* Árpád birtokairól, *Szendrei János* Árpád sírjáról értekezik. Árpád alakját a hagyományban és krónikákban *Sebestyén Gyula*, a magyar irodalomban *Beöthy Zsolt*, a magyar művészetben *Berzeviczy Albert* rajzolja meg. Végül a 13-ik fejezetben maga a szerkesztő ad összefoglalást, Árpád jellemzésével.

Ezek után következik a mű második főrésze: Árpád ivadékairól, a kiket *Károlyi Árpád* mint a magyar nemzeti királyság szervezőit, *Békefi Remig* mint a magyar keresztyén egyház és műveltség megalapítóit, *Angyal Dávid* mint a világpolitika szereplőit jellemez. Majd ismét *Karácsonyi János* egy külön fejezetben az Árpád-ház szentjeiről, egy másikban *Varju Elemér* az Árpádok különféle ábrázolásairól, végül az utolsóban *Fejérpataky László* az Árpád-ház címereiről értekezik. Ezzel a mű összefüggő szerves részeiben véget érvén, az egész tárgyat a szerkesztő *befejező* czikkelye foglalja össze; az Árpádra és családjára vonatkozó könyvészetet pedig *Mangold Lajos* állítja egybe.

A művet gazdagon fogják díszíteni és illusztrálni a többnyire *színes* műlapok, szövegképek, kisebb-nagyobb kezdőbetük, alapnyomások, fejléczek és záróképek. A történet-kedvelőre nézve ezenkívül kiváló érdekük lehet azoknak a codex-hasonmásoknak is, melyeket a mű Bölcs Leo és Biborban született Konstantin görög császárok, Ibn Roszteh, Gardézi, Regino, Liutprand, a Conversio Bagoariorum, a Reimchronik stb. lapjairól irodalmunkban most először közöl. A bécsi Képes Krónikának nagyrészt az Árpád-ház tagjait ábrázoló képecskéi szintén ez alkalommal fognak először nagyobb tömegben megjelenni színesen. Végül különös díszt fog adni a műnek, a fejezeteknek miniature- vagy fresko-stilben tartott s egész folio-lapra terjedő *tizenkilencz* nagy aquarelle czímképe és a könyv táblájára jövő bronz-plaquette, mely Holló Barnabásnak szintén e mű számára alkotott lovas Árpád-szobrát ábrázolja.

Digitized by Google

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1904.

— Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Szerk. *Hörmann Konstantin.* XVI. évf. Sarajevo, 1904. — 1. M. F. *Két egykorú jelentés Boszniáról a XVII. sz. első feléből.* (251—266. és 449—456. ll.) A török uralom Bosznia elfoglalása után azon volt, hogy a katholikusok vagy az iszlamra térjenek, vagy a görög keleti vallásra, melynek feje Konstantinápolyban székelt; kath. püspököt nem tűrt, de a franciskánusoknak megengedte a működést. Titokban mégis voltak püspökök Boszniában, kiket a magyar király nevezett ki és a pápa megerősített. Ezek rendszerint egyszerű franciskánusok voltak, kik gyakran beutazták a tartományt és jelentéseiket Rómába küldötték. Igen érdekesek Maravics Marián jelentései, különösen az 1655 évből való, melyben Bosznia történetét, földrajzát, statisztikáját stb. adja elő. Kiegészítik ezt Matkovics Simon, Kasics Bertalan és Szini István Boszniába küldött missionariusok jelentései 1612 és 1618-ból. Kasics munkája értékes útleírás Boszniában, Hercegovinában, a Szerémségben és Szlavóniában tett utazásairól s főleg néprajzi tekintetben egészíti ki Maravics jelentését. — 2. Jelavić Vjekoslav: *A travniki franczia consul jelentései 1807—1814-ből.* (266—283. és 457—484. ll.) Boszniának, Szerbiának és Dalmáczianak egykorú történetére nézve fontosak. — 3. U. a. *Franczia-ország és Raguza viszonya 1756—1776 között.* (513—553. ll.) A raguzai consulok jelentései, franczia levéltárakból.

— Prosvjeta. Szerk. *Laszowski Emil.* XII. évf. Zágráb, 1904. — 1. Gruber Dane: *Horvátország Trpimir és Kresimir alatt.* (651—654. 684—686. és 715—719 ll.) A horvátok beköltözését mai lakóhelyökre az V—VI. századra teszi s ezzel szakít az eddigi felfogással, mely szerint II. Heraclius hívta be őket az avarok ellen 640 körül. Konstantin császár szerint Dalmáczianban, Pannóniában és Illyricumban telepedtek le. Ezeket Rački így határozza meg: Dalmáczia a Bojana, Drina és az Adria tenger közt. Pannónia vagy Szávia a Száva-Dráva köze. Illyria a mai Bosznia és Szerbia északi része Belgrádig. A dalmáczianai horvátok az avar igát 640 körül rázták le. Szávia még két századon át az avarok hatalma alatt maradt; a VIII. sz. végével frank uralom alá került, mely alól 818—822-ben Ljudevit kenéz akarta megszabadítani, de eredménytelenül; 829-ben bolgár főhatóság alá jutott, rövid idő mulva pedig Tomislav a két Horvátországot egyesíté. Az értekező főkép Einhard annaleseire támaszkodik. Trpimir uralkodását ennek a Trau melletti

Digitized by Google

Bihácsban 852-ben kelt oklevele alapján tárgyalja, leginkább az ország egyházi berendezése szempontjából, s a tinnini horvát-glagol püspökség alapításáról és viszontagságairól értekezik. Megállapítja Trpimir és Kresimir genealogiáját és elbeszéli uralkodásuk történetét. — 2. Kaer P. A *Vita S. Joannis Ursini episcopi et patroni civitatis Tragurii versibus latinis conscripta* cz. munka valódi szerzőjét kutatja. (474—475. 502—503. és 599—603. ll.) Cicarelli *Prodi Bernardino* brazzai plebanust (1566—1589) tartja annak, de újabban napfényre került Luciusnak egy eddig ismeretlen kézirata, mely kétségtelenné teszi, hogy a szerző nem Prodi, hanem *Mladineo Sebestyén* brazzai plebánus (1597—1621) volt. Lucius összegyüjtötte az erre vonatkozó összes költeményeket és okleveleket. Az utóbbiak közt olvasható Zsigmond király levele Trau városához, melyben tudatja, hogy a szentre vonatkozó régi iratokat megkapta; továbbá Tamás spalatói főesperes művéből az Ursini János püspökre vonatkozó rész. Lucius kéziratában sok eddig ismeretlen adat van. — 3. Laszowski: *A legrégibb horvát kalendárium.* (30—31. ll.) E kalendárium 1653-ból való és horvát nyelvészeti szempontból érdekes.

— Bogoslovski Glasnik. Szerk. *Zeremski Hilarion.* III. évf. Karlócza, 1904. — Pribičević: *Kalinik ipeki patriarcha lemondó levele és az ipeki (Pety) patriarchatus megszünése.* (377—379. és 450—456. ll.) Az eredeti görög szöveg mellett lateralis szerb fordítással. — U. a. *Fotius konstantinápolyi patriarcha.* (179—429. ll.) Fotius élet- és jellemrajza s szerepe az egyházszakadásban. — Jakšić D. *Jakšić Danilo károlyvárosi szerb püspök három levele 1755-ből.* (236—241. ll.) Megvilágítja szerbjeink viszonyát az orosz egyházhoz a XVIII-ik században.

— Bosanska Vila. Szerk. *Kašiković Miklós.* XIX. évf. Sarajevo, 1904. — Majkić K. *Párhuzam Karagjorgje szabadsághős és Karagjorgjević Péter király közt.* (401—417. ll.) Szerbia felszabadulásának századik évfordulója alkalmából írt czikk.

— Brankovo Kolo. Szerk. *Marković-Adamov Pál.* X. évf. Karlócza, 1904. — Ostoić Tihomil: *A szerb irodalom története a nagy beköltözéstől Dositej Obradovićig.* (686—1636. ll.) Külön is megjelent. Szól a szerbek kulturális állapotáról Černović Arzén előtt, és elősorolja a beköltözés utáni egész irodalmat, sok történeti és kulturtörténeti vonatkozással.

— Delo. Szerk. *Pavlović Dragoljub.* IX. évf. Belgrád, 1904. — Vukičević M. *Jokić Péter az első szerb felkelés eseményeiről és szereplő embereiről.* (308—329. ll.) Adatok a szerb szabadságharcz történetéhez. — Kostić Drag: *Feljegyzések Szerbiáról 1804—1806-ból.* (333—370. ll.) Dombay zimonyi tolmács napon-

Digitized by Google

ként átjárt hivatalos ügyekben Belgrádba; jól ismerte ott a viszonyokat és embereket. Élményeiről és tapasztalatairól német nyelven gondos feljegyzéseket készített. Kézirata a bécsi császári levéltárban őriztetik, *Aufstand des Karagjorgje* cz. alatt. (Serbica, H.) Itt a kézirat szerb fordítása van közölve.

— Glasnik pravoslavne crkve u kraljevini Srbiji. Szerk. *Kovačević M. Dobrosav.* V. évf. Belgrád, 1904. — Osjećenica H. *A görög-keleti és az anglikán egyház közeledésének kérdése.* (169—456. ll.) A két egyháznak körülbelül egyenlő dogmái alapján már kétszáz év óta közeledési actió folyik köztük, melynek itt egyes mozzanatai, úgy a vallásiak, mint a politikaiak tárgyaltatnak. — Svabić Pál: *A bajtárssá és testvérré való fogadás a szerbeknél.* (844—849. ll.) Ezen szerb ősrégi szokás (pobratimstvo) és szertartásai leírása s annak a hősdalokban való szerepe.

— Istočnik. Szerk. *Radonić Hilarion.* XVIII. évf. Sarajevo, 1904. — Tešić Dusán és Popović Jakab: *A zvorniki szerb érsekség és metropolitái.* (69—169. ll.) A szerb uralkodó családból származott Szent Száva, Ruvarac Hilarion szerint nyolcz, mások szerint tiz-tizenkét szerb püspökséget alapított; a végleges rendezés 1219-ben történt. Ezen püspökségek közt Bosznia területén egy, a dabari volt, Szerbia és Bosznia határán; a zvornikit valószínűleg a gör. kel. vallású I. Tvartko István boszniai király (1351—1391) alapította. A közlemény e metropoliták névsorát és történetét adja.

— Letopis Matice Srpske. Szerk. *Savić Milán.* Ujvidék, 1904. I—VI. füz. — 1. Novaković Stojan: *A szerb állam feltámadása.* Történelmi és politikai tanulmány az első szerb felkelésről, 1804—1813. (1—108. ll.) Bevezetésül a szerb felkelés előzményeiről és okairól szól, felhasználva báró Tott (Mémoires du baron Tott sur les Turcs et sur les Tartares. Amsterdam, 1784.) és Stratimirović metropolita emlékiratait. A felkelés történetét oklevelek és az erre vonatkozó összes irodalom (Gavrilović, Miličević, Dúka, Odobescu, Petrov, Bogišić, Martenc, Dubrovin, Uljanicki, Batalak, Adair, Krones, Metternich iratai stb.) felhasználásával írja meg. A mű igen értékes. — 2. Marković Péter: *Szerbia és Magyarország viszonya 1331—1355-ben.* Befejezés. (150—189. ll.) Az egész munka külön könyvben is megjelent. — 3. Radonić Jovan: *Adatok a magyarországi szerbek történetéhez a XVII. sz. végén és a XVIII. sz. elején.* (189—221. ll.) III. Arzén patriarcha felségfolyamodványai 1694-ből a szerb egyház jogainak biztosítása érdekében, s Kolonics primásnak és az egri püspöknek ezekre vonatkozó véleménye; végre a patriarcha kérvénye 1706-ból a privilegiumok megerősítése iránt. A bevezetés fejtegeti a szerbek

Digitized by Google

helyzetét Magyarországon beköltözésük után, küzdelmeiket az unió ellen és privilegiumaik biztosítása mellett.

— Nova Iskra. Havi folyóirat. Szerk. *Adavić R. J.* VI. évf. Belgrád, 1904. — 1. Vukićević Milán: *Džikić kapitány nevéről és haláláról.* (263—264. ll.) Džikić Karagjorgje vitéz kapitánya és Deligrád alapítója volt; hősileg harczolt a szerbek felszabadulásáért 1804—1807-ben, a mikor sebeiben meghalt a Sz. Román zárdában. A halálos sebet Deligrád védelmében kapta. — 2. U. a. *Karagjorgje levelei.* (269—272. ll.) Levele a montenegrói vladikához (1806), Hadži Arzén archimandritához (1804), Nenadović Jakabhoz (1807). Adalékok a szerb szabadságharcz történetéhez. Ezek után következik még tíz levele 1811—1813-ból. (273—274. ll.) — 3. D. *A szerb szabadságharcz* (1804—1815) *és a szerb szépirodalom.* (279—280. ll.) Az ide vonatkozó hősdalok. — 4. H. *A szerb szabadságharcz bibliographiája.* (287—288. ll.) A szerb és külföldi történelmi művek elősorolása, melyek az 1804—1815-iki szerb szabadságharczra vonatkoznak.

— Srpski Sion. Szerk. *Ruvarac Dimitrija.* XIV. évf. Karlócza, 1904. — 1. Ruvarac Dimitrija: *A fruskagorai szerb zárdák leírása 1753-ból.* (25. és köv. ll.) Folytatás. — 2. U. a. *Nenadović Pál károlyvárosi szerb püspök sajátkezű feljegyzései.* (34—38. ll.) A karlóczai érseki könyvtárban egy 1746 és 1750 évi naptárban Nenadović püspök, utóbb patriarcha, feljegyezte bécsi tartózkodásának nevezetesebb mozzanatait. Az unió elleni védekezés és a szerb egyházi vagyon megoltalmazása ügyében járt és fáradozott Bécsben. — 3. U. a. *A hodosi zárdában 1721-ben tartott szerb nemzeti congressusról.* (34—50. ll.) — 4. U. a. *Az 1750 évi szerb püspöki zsinat munkálkodása.* (75. és köv. ll.) — 5. U. a. *Banjanin Jefrem egri szerb püspök.* (68. l.) Érdekes adatok azon törekvésre vonatkozólag a XVII-ik században, hogy a szerbek az unióba lépjenek. Gróf Brankovics György krónikája és Banjanin iratai szolgáltatnak erre bőséges adatokat. — 6. U. a. *A Szerbiából 1791-ben menekült szerb papok és szerzetesek.* (112—117. ll.) Névsor. — 7. U. a. *A szerb főpapok tanácskozása 1742-ben.* (136—138. ll.) Egyházi és nemzetiségi kérdések tárgyalása. — 8. U. a. *A hodosi zárda főnökei és jövedelmei 1700—1787-ig.* (142—143. ll.) — 9. U. a. *A Bács-megyei kovili szerb zárda története.* (145—146. ll.) — 10. U. a. *Pótlék Stratimirović patriarcha levelezéséhez.* (172—173. ll.) Német levelek 1801-ből. — 11. U. a. *A temesi bánság mint külön szerb terület.* (203—207. ll.) A szerbek az 1691-iki Leopold-féle diploma alapján mint külön szerb területet kérték a temesi bánságot az 1790 évi temesvári szerb egyházi congressuson és 1848-ban a májusi karlóczai

Digitized by Google

gyűlésen. Az erre vonatkozó adatok és iratok vannak közölve. — 12. U. a. *Az 1776-iki szerb püspöki zsinat munkálatai.* (207. és köv. ll.) — 13. *Zengi régi iratok.* (304—306. ll.) A károlyvárosi parancsnokság német iratai 1783—1790-ből a szerb egyházi ügyek rendezéséről. — 14. *Mijakić Gábor és Zorčić Pál szerb püspökök.* (309—314. ll.) Adatok az unió erőszakolásáról a szerbeknél. Mijakić iratai 1663-ból, Zorčić iratai 1682-ből. — 15. *Rajačić József patriarcha és unokaöcscse Sándor.* (339. l.) Német felterjesztés 1851-ben a császárhoz, hogy a vallásügyi minisztériumban szerb referensi állás szerveztessék és erre Rajačić Sándor neveztessék ki. — 16. *Nenadović Pál metropolita emlékirata Mária Teréziához 1750-ből.* (400—402. ll.) Az emlékirat a szerbek egyházi és kulturális szükségleteiről szól. — 17. *Jovánovics Eugén károlyvárosi szerb püspök.* (417. és köv. ll.) Ezen állást 1839—1854-ig töltötte be. Élet- és jellemrajza van közölve. — 18. *Černović III. Arzén hazájáról és családi nevéről.* (464. és köv. ll.) III. Arzén patriarcha irataiban 1689-ig csak *Arszen* névvel írja magát alá, azután haláláig (1706) a *Černović* nevet használja, noha nem származott a híres szerb dynasta családból. Erre vonatkozik utódának, IV. Arzénnek egy 1744-ben kelt levele. — 19. *Az 1790-iki temesvári szerb congressus.* (467—583 ll.) — 20. *Obrenović Mihály fejedelem levele Rajačić patriarchához.* (711—712. ll.)

MARGALITS EDE.

UJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— KIRÁLY PÁL. A dák háborúk története Traianus oszlopának domború képei alapján. Déva, 1907. Laufer Vilmos kny. 8-r. 27 l.

— KISS ISTVÁN (R.) Báró Radvánszky Béla emlékezete. Irta —. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 66 l. Arczképpel. (Különnyomat a *Turul* 1906 évi 4. füzetéből.)

— KOMJÁTHY GÁBOR. Adalékok az ungvári ev. ref. egyház történetéhez, 110 éves templomának kibővítése és román stilben eszközölt megújítása stb. alkalmából írta —. Ungvár, 1906. Székely és Illés kny. 8-r. 68 l. Ára 1 kor.

— KÓSSA GYULA. Anabaptista orvosok Magyarországon. (Budapest, 1907.) 8-r. 5 l. (Különlenyomat a *Gyógyászat* 1907 évi 28. számából.)

— KUNCZ ALADÁR. Toldy Ferencz. Budapest, 1907. Stephaneum kny. Kis 8-r. 102, 2 l. Ára 2 kor.

— LJETOPIS jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1906. 21. svezak. Zágráb, 1907. Kis 8-r. 214, 2 l.

— LUKÁCS KÁROLY. A franczia államgazdaság Sully idejében. Budapest, 1907. Orsz. központi községi kny. 8-r. IV, 70 l.

— LUKÁCSI GYÖRGY. Magyar történelmi számvetési feladatok. Irta —. Második bővített kiadás. Budapest, 1907. Lampel R. Kis 8-r 23 l. Ára 60 fill.

Digitized by Google

— LUTHER MÁRTON művei; l. *Masznyik Endre.*

— MAGONY JÓZSEF. A franczia egyház és az alkotmányozó nemzetgyülés. Temesvár, 1907. Uhrmann Henrik kny. 8-r. 157, 2 l.

— MAGYARY GÉZA. Ujabb irányok a nemzetközi perjogban. Székfoglaló értekezés. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1906. decz. 10-iki ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 40 l. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, XIII. köt. 8. sz.) Ára 80 fill.

— MÁRKI SÁNDOR. Nemzeti ünnepeken. Történelmi beszédek. Kolozsvár szab. kir. város díszközgyülésein s egyéb alkalmakkor tartotta —. A kolozsvári Bocskay-szoboralap javára kiadja Kolozsvár szab. kir. város közönsége. Kolozsvár, 1907. Gombos Ferencz kny. Kis 8-r. VIII, 383 l. Ára ?

— MÁRKI SÁNDOR. Árpád vezér. Halála ezredik esztendejének emlékünnepén az E. M. K. E. kolozsvári közgyülésén 1907 május 5-én felolvasta —. Kolozsvár, 1907. Az *Ellenzék* kny. 8-r. 19 l.

— MARKUSOVSZKY SÁMUEL. A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség története; l. *Schmidt.*

— MARKUSOVSZKY (Samuel —). Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B. zu Pozsony (Pressburg); l. *Schmidt.*

— MASZNYIK ENDRE. Luther Márton egyházszervező iratai. Történeti rendbe szedve, bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel. Sajtó alá rendezte —. III. köt. A második időszakból (1521. okt. 8.— 1523. ápr.) való iratok. Pozsony, 1906. Wigand F. K. kny. 8-r. 6, 438 l. (Luther Márton művei, II. rész.)

— MILLEKER (Felix —). Geschichte der Grossgemeinde Kussics, 1383—1907. Von —. Fehértemplom, 1907. Wunder Gy. kny. Kis 8-r. 22 l.

— MITTEILUNGEN (Wissenschaftliche —) aus Bosnien und der Herzegowina. Herausgegeben vom Bosnisch-Herzegowinischen Landesmuseum in Sarajevo. Redigiert von Dr. *Moriz Hoernes.* Zehnter Band. Mit 11 Tafeln, 214 Abbildungen im Texte und 5 Stammtafeln. Wien, 1907. A. Holzhausen. Nagy 8-r. IX, 676 l.

— MOLNÁR SZULPICZ. A pannonhalmi főapátság története. Negyedik korszak. Nagy háborúk kora stb. l. *Története.*

— NAGY IVÁN. Nógrád vármegye története az 1544-ik évig. Irta —. Hivatalos kiadás. A vármegye tulajdona. Balassagyarmat, 1907. A balassagyarmati könyvnyomda szövetkezet kny. 8-r. 6, 191 l.

— OKMÁNYTÁRA (A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának —). Mélt. gr. Zichy Nep. János a nemzetség seniora, a m. országgyülés főrendiházának örökös jogú tagja áldozatkészségéből közli a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti *Kammerer Ernő* vál. tag. Tizedik köt. Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. XXXIV, 513 l. Gróf Zichy Ferencz arczképével. Ára 8 kor.

— PERSIÁN KÁLMÁN. Kemény János fejedelemsége. Irta —. Kolozsvár, 1907. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 52, 2 l.

— PETROV A. Henrici Italici libri formarum e tabulario Otacari II. Bohemorum regis, quatenus rerum fontibus aperiendis possint inservire, critica ratione adhibita ostendit —. (Генриха Итальянца Сборники формъ писемъ и грамотъ изъ канцеляріи Отакара II. Премысла, какъ историческій источникъ.) Volumen posterius. Apparatus. St. Pétersbourg, 1906. 8-r. VIII, 192* l.

— ПЕТРОВЪ А. Старая вѣра и унія въ XVII—XVIII вв. I. Издалъ —. II. Пояснительная записка А. Петрова. St. Pétersbourg,

Digitized by Google

1905—1906. 8-r. 2, 73, 2 l., 2, 88 l. (Матеріалы для исторіи угорской руси, I. II.) Ára egy-egy füzetnek 75 kop.

— ПЕТРОВЪ A. О подложности грамоты князя Ѳеодора Коріатовича 1360 г. Критическія замѣчанія А. Петрова. Палеографическій этюдъ И. Холодняка. St. Pétersbourg, 1906. Nagy 8-r. 2, 31 l. Négy tábla melléklettel. (Матеріалы для исторіи угорской руси, III.) Ára 50 kop.

— ПЕТРОВЪ A. Замѣтки по этнографіи и статистикѣ. — Архивы и библіотеки угорщины. — Памятники угорусской письменности. — Угорусскіе заговоры и заклинанія начала XVIII в. — Старопечатныя церковныя книги въ Мукачевѣ и Унгварѣ. St. Pétersbourg, 1906. 8-r. 6, 71 l. (Матеріалы для исторіи угорской руси, IV.) Ára 75 kop.

— PÓR ANTAL. Neszmélyi Miklós, Nagy Lajos király tanítója. Irta —. Budapest, 1907. Stephaneum kny. 8-r. 21 l. (Különlenyomat a *Katholikus Szemle* 1907 évi folyamából.)

— RAD jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 168. Razredi historičko-filologički i filozofičko-juridički. 67. Zágráb, 1907. 8-r. 4. 240 l.

— RÉVFY LAJOS. II. Rákóczi Ferencz és a Jász-kunok. Történelmi tanulmány. Szolnok, 1906. Róth Dezső kny. 8-r. VIII, 137 l.

— RÉZ MIHÁLY. Szabadság és egyenlőség. Irta —. Budapest, 1907. Pallas r. t. kny. 8-r. 130 l. Ára?

— ROTH K. Geschichte der christlichen Balkanstaaten. (Bulgarien, Serbien, Rumänien, Montenegro, Griechenland.) Von —. Leipzig, 1907. G. J. Göschen. 12-r. 157 l.

— SCHMIDT K. J., Ebner Gusztáv, Markusovszky Sámuel, Freuszmuth Frigyes. A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség története. II. rész. Az egyházközség belső élete és intézményei. Pozsony, 1906. Wigand F. K. kny. 8-r. VI, 2, 482 l. Számos szövegképpel.

— SCHMIDT C. E., Samuel Markusovszky, Gustav Ebner, Friedrich Freuszmuth. Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B. zu Pozsony (Pressburg). II. Teil. Einzelndarstellungen aus der inneren Geschichte der Gemeinde. Pozsony, 1906. Wigand F. K. kny. 8-r. VI, 2, 370 l. Számos képpel.

— SCHRÖDL JÓZSEF. A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség története. I. rész. Az egyházközség külső alakulása. Pozsony, 1906. Wigand F. K. kny. 8-r. XIII. 2, 510 l. Számos szövegképpel.

— SCHRÖDL (JOSEF —). Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde. A. B. zu Pozsony (Pressburg). I. Teil. Der äussere Entwickelungsgang der Gemeinde. Uebersetzt von dr. *Johann Pfeifer*. Pozsony, 1906. Wigand F. K. kny. 8-r. XIII, 2, 448 l. Számos képpel.

— SELMECZBÁNYA sz. kir. város (Hont vármegye és —). A »Magyarország vármegyéi és városai« központi szerkesztő bizottságának felügyelete alatt irták a Hont-vármegyei helyi munkatársak; l. *Borovszky Samu*.

— SÍRJA (Rákóczi —). A magyar mérnök- és építész-egylet emlékirata. Budapest, 1907. Pátria kny. 8-r. 14 l. 9 melléklettel.

— SŐRÖS PONGRÁCZ. Jerosini Brodarics István. (1471—1539.) Irta —. Budapest, 1907. Stephaneum kny. 8-r. 148 l. (A Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának felolvasó üléseiből, 62. sz.) Ára 2 kor.

— STROBL (Ferdinand —) von Ravelsberg. Metternich und seine Zeit, 1773—1859. II. Bd. Sopron, 1907. Röttig Gusztáv és fia kny. 8-r. IX, 2, 514 l.

— SZÁDECZKY LAJOS. II. Rákóczi Ferencz Erdélyben. Irta és Tordán, a Rákóczi-ünnepen, fejedelemségébe iktatásának 200-ik évfordulóján, 1907 ápr. 5-én felolvasta —. Kolozsvár, 1907. Ajtai K. Albert kny. Kis 8-r. 24 l.

Digitized by Google

— Szendrei János. II. Rákóczi Ferencz. Budapest, 1906. Károlyi György kny. 16-r. 8 l. Arczképpel.

— Tomits Jov. N. Iz istorije senjskih Uskoka, 1604—1607. Ujvidék, 1907. Popovits testvérek kny. 8-r. 152 l.

— Története (A pannonhalmi szent-Benedek-rend —). A magyar kereszténység, királyság és benczés-rend fönnállásának kilenczszázados emlékére kiadja a pannonhalmi szent-Benedek-rend. Szerkeszti *Erdélyi László* dr. pannonhalmi benczés főiskolai tanár, a M. Tud. Akadémia lev. tagja. Negyedik kötet. A pannonhalmi főapátság története. Negyedik korszak. Nagy háborúk kora, a magyar szent-Benedek-rend föloszlása és föléledése. 1535—1708. Nagy részét irta *Molnár Szulpicz*. Budapest, 1906. Stephaneum kny. 4-r. 911 l. Képekkel. Ára ?

— Varju János. A magyar szellemi művelődés történelme. A magyar ifjuság és a művelt közönség számára. Debreczen, 1907. Debreczen szab. kir. város kny. 8-r. 496 l. Ára 6 kor.

— Veltze (Alois —). Unsere Truppen in Bosnien und der Herzegowina, 1878. Einzelndarstellungen; l. *Holtz*.

— Warga Lajos. A keresztyén egyház történelme. Uj kiadás. Átnézte *Zoványi Jenő*. II. köt. A reformáczió utáni korszak vagy a protestantismus fejlődése s az államok független uralma. Sárospatak, 1906. Radil Károly kny. a ref. főiskola betüivel. 8-r. XIII, 863 l. (Református egyházi könyvtár, II.)

— Wertner Mór. Ujlaki Miklós erdélyi vajda családi történetéhez. Irta —. Déva, 1907. Laufer Vilmos kny. 8-r. 31 l.

— Weszprémy Kálmán (ifj.) A magyarországi zsidóságról. I. A magyarországi zsidók statisztikája. Debreczen, 1907. Városi kny. 8-r. 167 l. Ára 3 kor.

— Wiesinger Károly. A török mint ellenség és jó barát. Balassagyarmat, 1907. Balassagyarmati kny. 8-r. 23 l.

— Wiesinger Károly. A nyomor korszakai hazánkban. Balassagyarmat, 1907. Balassagyarmati kny. 8-r. 24 l.

Igazítás. A *Századok* szeptember-havi füzetében a 644. lap 20-ik sorában: **1772-ben** helyett olv. **1727-ben.**

Digitized by Google

9. füzet. XLI-ik évfolyam. November 15.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

NAGY GYULA

TITKÁR.

1907 ÉVI FOLYAM

IX. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1907.

Digitized by Google

TARTALOM.

Lap

Anjouk és Wittelsbachok. (Második közl.) Irta **Pór Antal** 777

Zsigmond király és a velenczei köztársaság. (Második és befejező közl.) Irta **Áldásy Antal** 793

Műveltségtörténeti közlemények. VI. A magyar vár. (Második és befejező közl.) Irta **Takáts Sándor** 815

Történeti irodalom.

T. Smičiklas: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Vol. III. IV. Ism. **Šufflay Milán** 838

Divald Kornél: Szepes vármegye művészeti emlékei. Harmadik rész: Iparművészeti emlékek. Ism. **Császár Elemér** 848

Bagyary Simon: A magyar művelődés a XVI—XVII. században. Ism. **Gálos Rezső** 851

Szádeczky Lajos: A csíki székely krónika. Ism. **D. L.** 854

Márki Sándor: Nemzeti ünnepeken. Ism. **—ch —e** 856

Sárközy Imre: A Nadasdi Sárközy család. Ism. **K—n** 857

Nagy Olivér: A Győr szab. kir. városi ág. hitv. keresztyén egyházközség története. Ism. **K—n** 858

Lukácsi György: Magyar történelmi számvetési feladatok. Ism. **—ch —e** 859

Tárcza.

Adalék a budai és pesti várak történetéhez. Irta **Kropf Lajos** 860

Géza fejedelem nevéről. (Feleletül Bleyer Jakab megjegyzéseire.) Irta **Flók Károly** 862

Végszó. Irta **Bleyer Jakab** 865

Vegyes közlések 865

Uj könyvek 868

Igazítás 869

Hivatalos Értesítő 870

A **Magyar Történelmi Társulat** ig. választmánya legközelebbi rendes ülését decz. 5-én fogja megtartani.

☞ A **Fejér György**-féle **Codex Diplomaticus** teljes 42 kötete s több más történelmi munka eladó. Közelebbi értesülés a M. Történelmi Társulat titkári hivatalánál szerezhető.

KÉRELEM.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy lakásváltoztatásaikat **kellő időben, legkésőbb minden hónap 8-ikáig**, közvetlenül a titkári **hivatalnál (I. Vár: Ors. Levéltár)** szíveskedjenek bejelenteni, nehogy a kései vagy elmulasztott **bejelentés miatt** füzeteik eltévedjenek.

Reklamációkat csak három hónapon belül vehetünk figyelembe!

Kérjük a **történelmi művek** szerzőit és kiadóit, hogy **műveik és kiadványaik egy-egy** példányát ismertetés végett a **Századok** szerkesztőségéhez **(I. Vár: Országos Levéltár)** bekuldeni szíveskedjenek.

Digitized by Google

ANJOUK ES WITTELSBACHOK.

(Nagy Lajos második szövetkezése IV. Károly császár ellen.)

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

IV.

Bajor Lajos császár halála után a Wittelsbachok csillaga, mely fényesen előbb sem igen ragyogott, jóformán elhomályosult. Viszályuk az új római királylyal, IV. Károlylyal, ki megbontotta laza családi összetartozásukat is az által, hogy első felesége, Valois Blanka halálával feleségül vette a rajnai palatinus Anna nevű leányát, Lajos unokáját (1349. ápr. 3-án), — háborúságuk az ál Waldemárral, egy csaló paraszt molnárral, kit midőn Brandenburgot követelte, a császár egy darabig rosszhiszeműleg pártolt, — családi belső versengéseik, melyek következtében Bajorország hat részre forgácsolódott, s ennek nyomán még az anyagi elgyarlódás is, igen bénítólag hatottak a bajor herczegekre, legkivált a nemzetség akkori fejére, Lajos császár hasonló nevű legidősb fiára, a Brandenburgira, Maultasch Margit férjére, kit ha IV. Károly szívből gyűlölt, ez csak természetes, mert hiszen ő volt, ki öcscsét Jánost, immár a morva markolábot, kiszorította Tirolból s ennek következtében a Luxemburgokat e kívánatos tartomány birtokától végleg elütötte.

De épen ezen Brandenburgi Lajosnak, süvének, maradt barátja Nagy Lajos királyunk, noha az időben, midőn leginkább rászorult volna e barátság nyilvánulására, Nagy Lajosnak minden gondját lekötötte viszálya Velenczével, kettős nápolyi hadjárata, időközben a nagy járvány, mely őt is a sír szélére vitte, azután a litván hadjáratok Kázmér király és Lengyelország érdekében. Hanem úgy látszik, anyja, az özvegy Erzsébet királyné helyettesítette őt, ki összetartván II. Albert osztrák herczeggel, Brandenburgi Lajosnak szintén jóakarójával, megtőn mindent, a mit tőle kívántak, megmentésére. Elsőben az volt a gondjuk, hogy a Wittelsbachokat a Luxemburgokkal kibékítsék. Ez nekik, u. m.

Digitized by Google

II. Albert osztrák herczegnek, ki sógorságra lépett IV. Károlylyal, midőn elsőszülött fiát IV. Rudolfot eljegyezte a római és cseh király Katalin nevű leányával, azonképen Nagy Lajos királynak, ki veje volt IV. Károlynak, úgy a hogy sikerült is.

Az első kisérletek e kibékülésre 1348 julius-hava végén Passauban történtek, a hol egyházi és világi fejedelmek fényes gyülekezete között Nagy Lajos király képviseletében magyar urakkal is találkozunk.[1]) A kibékülés ugyan csak később sikerült, hanem azért a régi barátság tovább is fönnállott, a minek egyik kétségtelen jelét szolgáltatja az a szövetséglevél, melyet az osztrák Albert és Brandenburgi Lajos herczegek Aargau-Badenben, nem messze Zürichtől, 1352 aug. 10-én írattak abból az alkalomból, hogy ez utóbbinak fiát III. Menyhértet, az előbb nevezettnek leányával Margittal eljegyezték, el nem mulasztván a szövetséglevélbe beleszőni Lajos magyar királyt és öcscsét István herczeget is.[2])

Mint látni fogjuk, e szövetség egyaránt hasznára vált mind a Wittelsbachoknak, mind az Anjouknak, kivált pedig a Habsburgoknak.

Brandenburgi Lajosnak fő vágya, mely neki nyugtot nem hagyott, az volt: vajha kibékülhetne az egyházzal, mely őt kiközösítette, országait tilalom alá rekesztette, házasságát Maultasch Margittal semmisnek, vele nemzett gyermekeit fattyúknak nyilvánította. Megkérte ismételten erre nézve, hogy közbenjárója legyen VI. Kelemen pápánál, IV. Károly királyt. A király ezt neki — úgy látszik — még a passaui fejedelmi gyülekezet előtt megigérte. El is küldötte e végből Avignonba a domokos-rendi Ambachi János szerzetest, kit az újonan alapított prágai egyetemhez tanárnak hívott meg.[3])

E kisérlet azonban nem sikerült, a miért a király magával akarta vinni a Brandenburgit Avignonba, hogy személyes megjelenésével könnyítse a kibékülést. De VI. Kelemen pápa igen kurtán visszautasította a közeledést, azt írván a királynak: Maradjon csak; van elég dolga otthon![4]) IV. Károly tehát a békítéssel — ha ugyan őszintén dolgozott rajta — czélt nem ért. Ellenkezőleg. VI. Kelemen pápa, a carpentrasi püspök mint szent-széki végrehajtó által újra kihirdette, hogy a bajor Lajost, ki magát brandenburgi markolábnak czímezi, alattvalóit és tarto-

[1]) Olv. Rebdorf és Neuenberg krónikáit. *Boehmer:* Fontes, IV. 259. 533.

[2]) Herrn Ludwig König von Ungern und Herzog Stephan sinen Bruder. Olv. *Steyerer:* Comment. Alb. II. 173. l.

[3]) *Werunsky:* Gesch. Karls IV. II. köt. 125. l.

[4]) *Steinherz:* Mittheilungen, VIII. 236. l.

Digitized by Google

mányait, nevezet szerint Brandenburgot, Felső- és Alsó-Bajorországot és Tirolt egyházi tilalom alá rekesztette.[1])

Miután VI. Kelemen pápa 1352 decz. 6-án meghalt, minthogy nagyon kivánatosnak találta nem csupán Brandenburgi Lajos, hogy kibéküljön az egyházzal, hanem II. Albert osztrák herczeg is, a ki nem akarhatta, hogy leánya a törvénytelen, tehát jogtalan III. Menyhérttel egybekeljen, Brandenburgi Lajos közvetlenül Tirolból küldött követséget Avignonba az új pápához, VI. Inczéhez. E követség szerény tagjai valának: János brixeni oskolamester (scholasticus) és kanonok, az ilmmünsteri prépost Leonrodi Ulrik, és Kumersbrucker Konrád, a herczeg vadászmestere. (1355 jan. 14.) — Ezen követség is hiába fáradott,[2]) mígnem Nagy Lajos II. Albert herczeg kérelmére és vele együttesen vette kezébe az ügyet. Nyilván ő szemelte ki e végre Jägerndorfi Pált, a gurki püspököt, kit időközben a pápa által áthelyeztetett a bajor freisingeni püspöki székbe, hozzá adván társúl Cilley Frigyes grófot közös követeikül. Ezen ügy szerencsés lefolyásáról nem régen kimerítően értekezvén,[3]) rövidség okáért ismétlésekbe itt sem bocsátkozhatom.

Föl nem tűnhetik, hogy a magyar-bajor barátság — leszámítva Margitot, István herczeg nejét, ki mint ilyen már a magyar Anjouk családjához tartozott — elsőben csupán Lajos császárra, ennek holta után pedig Brandenburgi Lajosra szorítkozott; hiszen ők valának akkor a Wittelsbach-ház fejei. Föl nem tűnhetik az sem, hogy Brandenburgi Lajos 1361 szept. 18-án történt elelhunytával e barátság átszármazott fiára és utódára III. Menyhértre (Meinhart), s ennek 1363 jun. 13-án bekövetkezett kora halálával anyjára mint fia örökösére, Maultasch Margit »brandenburgi őrgrófnőre, bajor és karantán herczegnőre, tiroli és görzi grófnőre«, ki Botzenben, 1363 febr. 3-án megújította a szövetséget, melyet néhai fia Menyhért, Lajos magyar királylyal kötött.[4]) E helyt — mint tudjuk — azon szövetség értendő, melyet Nagy Lajos királylyal IV. Károly császár ellen kötöttek s Pozsonyban, 1362 márcz. 31-én esküvel megerősítettek: Kázmér lengyel király, IV. Rudolf osztrák herczeg, III. Menyhért és számosan mások, főpapok, főurak, mint ezt más alkalommal megírtuk.[5])

---

[1]) Regesta Imp. VIII. R. 127. dd. Villanova, 1350. máj. 3.

[2]) *Riezler:* Gesch. Baierns, III. 42.

[3]) *Századok*, 1905. 800. és 1906. 916.

[4]) *Anjoukori dipl. emlékek*, II. 595.

[5]) Olv. Nagy Lajos király szövetkezése IV. Károly császár ellen 1362-ben. *Századok*, 1900. évf. Ehez hozzá adhatom, hogy az érintett szövetséglevél megvan *Dogiel:* Cod. Dipl. I. köt. 352. »Ex authentico exemplari, quod exstat in tabulario Jos. C. Zaluski.«

Digitized by Google

Annál inkább feltűnhetik, hogy a többi bajor herczegek, nevezetesen Lajos császár fiai, noha jól felfogott érdekök úgy kívánta volna, hogy IV. Károly császár ellen Nagy Lajossal tartsanak, e szövetségtől távol maradtak; nemcsak, sőt a császár érdekében III. Menyhértet üldözőbe vették. A császár ugyanis, megszeppenvén az ellene irányult szövetségtől, mely őt megsemmisítéssel fenyegette, egyebek közt azon törekedett, hogy a bajor herczegeket pártjához kösse. Az idősbik Istvánnál, a néhai császár másodszülött fiánál és két gyermekénél: ifj. Istvánnál és Jánosnál egyelőre czélt is ért, de III. Menyhértnél és Frigyesnél, ki szintén idősb Istvánnak volt a fia, czélt tévesztett, minthogy Menyhért inkább hallgatott sógorára, IV. Rudolf osztrák herczegre, ki óva intette őt, hogy ne higyjen a bajor herczegek vesztét kereső császárnak; a miért — mint említők — a magyar király pártjára állott nem csupán ő maga, hanem barátja Frigyes herczeg is és tanácsosai nagy része. Ebből és más önző okokból nagy viszály támadt a két párt, a császári és a magyar párt között Bajorországban. Menyhértet üldözték, elfogták s Münchenben felügyelet alatt tartották. A bajor nemesek egy része fellázadt ellene, megtagadta tőle az engedelmességet és gyalázattal illette őt.[1])

Erre Erzsébet magyar anyakirályné és IV. Rudolf osztrák herczeg, kik a császár ellen megindított szövetkezésnek lelke valának, kötelezve érezték magokat, hogy III. Menyhértnek e kellemetlen helyzetében segítségére siessenek. Czéljokat teljesen elérték. Nemcsak hogy visszaszerezték Menyhértnek teljes szabadságát, hanem az idősb István, nemkülönben fiai, az ifjabb István és János herczegek, szövetséget kötének IV. Rudolffal és testvéreivel, az osztrák herczegekkel, mindenki ellen, ki őket, tartományaikat, alattvalóikat vagy jogaikat megtámadná. Hogy pedig ezen 1362 jul. 31-én Passauban megírt szövetséglevél minden óvatos fogalmazása mellett is a császár ellen irányult, kitetszik abból, hogy míg a nevezett bajor herczegek kivették e támadó szövetségből többi bajor rokonaikat, köztük III. Menyhértet is, az osztrák herczegek pedig Lajos magyar királyt, Kázmér lengyel királyt, III. Menyhért herczeget, továbbá a salzburgi érseket és a passaui püspököt, kik ez idő szerint szintén szövetségesei valának a magyar királynak: a császárt nem vette ki egyikök sem. Ellenben hozzájárultak a bajor herczegek ahoz, hogy a szövetségbe esetleg mások is fölvétethessenek.[2]) Ez időtől fogva

[1]) *Huber:* Vereinigung Tirols, 71. l. 246—249. sz. regesták. — *Steyerer:* Comment. 667. — Rebdorf. *Boehmer:* Fontes, IV. 548.

[2]) *Steyerer:* Comment. 662. — *Lichnowski:* Gesch. des Hauses Habsb. IV. 401. sz. regesta. — Hogy Erzsébet anyakirályné személyesen részt vőn

Digitized by Google

keletkezik az Anjou magyar királyi ház szövetsége az összes bajor herczegekkel, melynek nyomait Nagy Lajos király uralkodásának szinte végeig kimutathatjuk.

E szövetkezésnek a bajor herczegek nem csekély hasznát látták.

Tudnunk kell, hogy II. Albert osztrák herczeg és Nagy Lajos király Bécsben, 1356 jan. 9-én annál a testvéri és rokoni szeretetnél fogva, melylyel egymás iránt viseltetének, megegyeztek és tíz évre kötelezték magokat arra, hogy egymás tartományait minden támadóik ellen kölcsönösen megvédelmezik, a mely kötésbe fölvették Kázmér lengyel királyt is. Ezen fölül készségesen megengedte Albert herczeg, hogy mindazon osztrák vitézeket, kikre a magyar királynak netán szüksége volna, szolgálatába fogadhatja.[1])

Ezen barátságos viszony, mely a bajorokra is kiterjedt, fönnállott II. Albert herczeg haláláig, azután átszármazott fiára és utódára IV. Rudolf herczegre, jóllehet ezen ifju herczeg nem volt méltó arra a kedvezésre, melyben őt Nagy Lajos király, ki a becsület útjáról soha le nem tért, részesítette. IV. Rudolf ravasz, álnok, hazug, szószegő és fönhéjázó volt. Ő gyártotta azon okleveleket, melyek az osztrák házi privilegiumok neve alatt ismeretesek; ő tette galád úton tönkre az aquilejai patriarchát, Nagy Lajos király szövetségesét, nemkülönben Jägerndorfi Pál freisingeni püspököt, Nagy Lajos hivét, barátját. Nem ismert hálát. Tönkre tette egyházi és világi alattvalóit, főleg a zsidókat, kiket hol üldözött, hol védelmezett, a mint épen érdeke, a pénz, követelte. E mellett azonban ügyes politikus volt és gavallér tudott lenni. Szeretetreméltó volta miatt főleg az idősb hölgyek, pl. Maultasch Margit, szinte beleszerettek. Ennek a révén kapta meg Tirolt, a mi nagyon bántotta a bajorokat, minthogy Tirol előbb a bajor herczegek, Brandenburgi Lajos és fia III. Menyhért

---

e szövetségkötésnél, erről ez idő szerint csupán a runkelsteini magyar vonatkozású falí képek tanuskodnak. Olv. ezekről szóló értekezésemet: *Archaeologiai Értesítő*, 1900. 193. és köv. ll. Német fordításban: *Mittheilungen der Central-Commission für Kunst und hist. Denkmale*, 1901. évf.

[1]) *Fejér:* Cod. Dipl. IX. 2. 484. — Minthogy Nagy Lajos még az 1356 évben megindította a háborút Dalmátország visszafoglalására, ezen szövetség éle Velencze ellen irányult. A mit Fejér ugyanott Maultasch Margit nászajándékáról mond, az nyilván a bajor Margitra, István magyar herczeg özvegyére vonatkozik. Ennek a levélnek *(Fejér* id. m. IX. 2. 498.) fejezete hibás. Nagy Lajos király ez időben természetesen a bécsi herczegi udvarnál tartózkodott. Jellemző a két fejedelmi udvar gyöngéd viszonyára, hogy a béna osztrák herczeg az ifju magyar királyt hazatérő útjában Győrig kisérte, a hol őt 1356 jan. 16-án találjuk, és mert a következő napon, jan. 17-én Nagy Lajos Pozsonyban keltez (Anjoukori Okmt. VI. 421.), föl kell tennünk, hogy ő meg visszakisérte kedves rokonát.

Digitized by Google

tulajdona lévén, számítottak rá, hogy kezökön marad. Évekig tartó háborúság lett e csalódás következménye.[1]) A hadjáratok változó szerencsével folytak. És jóllehet a bajorok e században immár harmadszor jól megrakták az osztrákokat Öttingnél, mely alkalommal hetven előkelő vitézt foglyúl ejtettek,[2]) sikerre váló reménységgel nem táplálkozhattak, kivált azután, hogy IV. Károly császár Rudolfot Tirol birtokában megerősítette.

Nagy Lajos király mindkét félnek barátja lévén, természetesen nem segíthette őket egymás ellen, hanem arra törekedett, hogy méltányos békét eszközöljön közöttük. Közbenjárása Passauban, 1364 szept. 12-én csakugyan fegyverszünetet eredményezett, mely azonban végleges békére nem vezetett. Még egyszer fölcsillant a bajor herczegek reménysége, midőn Nagy Lajos 1367 nov. 2-án egész életére kiterjedő örökös barátságot, szövetséget és egyezséget kötött szeretett rokonaival: az idősb Istvánnal, ennek öcscsével Alberttel, István, Frigyes és János nevű fiaival, nemkülönben az idősb, ifjabb és legifjabb Rupert rajnai palatinusokkal és bajor herczegekkel oly értelemben, hogy ha megesnék, hogy bármely néven nevezendő emberek a bajor herczegeket megtámadnák, nekik kárt okozandók, köteles a magyar király, a mennyire teheti, oltalmába venni őket és Bajorországot megvédelmezni. Abban az esetben pedig, ha a bajor herczegek az osztrák herczegekkel viszályba keverednének, Lajos magyar király az ilyen osztrák herczegeket, alattvalóikat és szövetségeseiket, a mennyiben Magyarország szomszédjai, minden erejével és hatalmával megtámadni tartozik. Ha ennek következtében sikerülne az osztrák herczegek tartományait meghódítaniok, azokon úgy osztoznának meg, hogy a Bécs felé eső Enns alatti rész Magyarország királyának, az Enns fölötti tartomány pedig Passau felé, azonképen a Karintiában és Tirolban elfoglalt részek a bajor herczegeknek jutnának. Megfogadták továbbá a szerződő felek, hogy csakis közösen kötnek az osztrák herczegekkel fegyverszünetet vagy békét. Nagy Lajos király pedig külön még azt is megfogadta, hogy soha teljes életében senki fiával szövetkezni nem fog a bajorok ellen, és őket minden ártalmas szövetkezéséből kiveszi. Ezen szövetségébe bele foglalja Kázmér lengyel királyt is.[3])

[1]) *Riezler:* Gesch. Baierns, III. 76. és köv. ll.

[2]) Annal. Matseen. *Pertz:* M. G. SS. IX. 831. Ott azt is olvassuk, hogy magyarok és csehek is voltak nehányan az osztrák seregben; de alighanem csak önkénytesek.

[3]) Anjoukori dipl. emlékek, II. 657. — Regesta Imp. VIII. R. 726. — Mellékes e helyt megemlítenünk, hogy Nagy Lajos e kötését Fülöp czímzetes konstantinápolyi császár és Durazzói Károly herczeg mint örökösei nevében is ratifikálta.

Digitized by Google

Mint e kötésből látjuk, a politikai viszonyok időközben, IV. Rudolf osztrák herczeg halála óta nagyot változtak.

Nagy Lajos, főleg anyja idősb Erzsébet királyné, eddigelé az osztrák herczegeknek, legutóbb IV. Rudolfnak mindig nagy jóakarói valának. Jusson eszünkbe, hogy István herczeg leányát Erzsébetet, akkor az egyetlen magyar Anjou-ivadékot, Albert osztrák herczegnek jegyezték el; kölcsönös öröklési egyezséget is kötöttek velök, a mi nagyon bántotta IV. Károly császárt, ki mindenképen arra törekedett, hogy az eljegyzés Erzsébet és Albert herczeg közt feloldassék és Magyarország esetleg ne a Habsburgokra, hanem az ő nemzetségére, a Luxemburgokra szálljon; a mit — közbevetőleg legyen érintve — el is ért. IV. Rudolf halála után az osztrák tartományok III. Albertnek (a czopfosnak) jutottak. Ezen tapasztalatlan ifjat, kinek politikai belátása czopfján túl nem terjedt, IV. Károly császár úgy behálózta, hogy nemcsak leányát kellett feleségül vennie, hanem arra is rábírta, hogy mindennemű magyar barátságot fölmondott. Ezen bárgyu eljárás következménye az lőn, hogy Nagy Lajos és anyja szintén megsemmisítették az osztrákokkal kötött minden egyezségöket,[1]) és méltó fölháborodásukban legott Münchenbe küldték bizalmas emberöket, a német származású Vilmos pécsi püspököt és titkos kanczellárt, hogy az imént vázolt egyezményt kösse meg a bajor herczegekkel az osztrák herczegek ellen, s a bajorokat Tirol elfoglalására biztassa.

Ezen eljárást kissé elhamarkodottnak kell minősítenünk. III. Albertnek, ha még oly rövid észszel cselekedett is, elvégre joga volt a magyar barátságot fölmondani, és ha ezzel még úgy megsértette is Nagy Lajos királyt és anyját, Tirol jogosan szerzett birtoka maradt.

Szerencséjére a bajorok azonnal nem kezdhették meg támadásukat Tirol ellen; a magyar királynak is más sürgős hadjárata indult meg Oláh- és Bolgárország ellen, sőt haragja is megenyhült az osztrákok irányában. A bajorok csak 1368 őszén törtek Tirolra és szerencsésen eljutottak Brixenig; itt azonban János püspök útjokat állotta; midőn pedig Lipót osztrák herczeg is megérkezett seregével, jónak látták meghátrálni és eddigi foglalásaikat — Matrei, Landeck és Schossburg kivételével — föladni. Elhatározó eredményt tehát egyik hadviselő fél sem mutathatott föl, jóllehet mindkét részről kimerültek, lévén a pénz akkor is a hadviselésnek első kelléke.

Ily körülmények közt Nagy Lajos király, ki időközben annak ismeretére jutott, hogy nem a gyámoltalan III. Albert

[1]) *Fejér* id. m. IX. 4. 58. dd. Buda, 1367. okt. 11.

Digitized by Google

herczeg a főhibás, hanem IV. Károly császár, az osztrák-bajor béke helyreállításáról kezdett gondoskodni, minthogy akkor már a császár ellen fordult mind az ő, mind a bajorok haragja.

A békét, mely a Tirolért való hatéves tülekedésnek véget vetett, Schärdingben, 1369 szept. 29-én meg is kötötték. Schärding több más erősséggel és tömérdek hadi költséggel kárpótlásúl a bajoroknak jutott, Tirol pedig megmaradt Ausztriának.[1]) Négy nappal a schärdingi békekötés után meghalt Bécsben a hírhedt Maultasch Margit, ki mind e keveredés okozója vala.

Ime ennyi hasznuk lőn a bajor herczegeknek az 1367-ben kötött bajor szövetségből, azonfölül, hogy az élelmes regensburgi és ambergi polgárok üzleti kedvezményeket szereztek Nagy Lajos királytól.[2])

S ezzel eljutottunk addig az időpontig, a midőn Nagy Lajos király második szövetkezése IV. Károly császár ellen megindult.

V.

Mint tanulmányunk elején kifejtettük, az újabb ellenségeskedés, a második szövetkezés IV. Károly császár ellen, Lengyelország állítólagos érdekében indult meg és a bajor Wittelsbachok érdekeinek megvédelmezése végett folytatódott mindvégig, akkor is, mikor Kázmér király e szövetségből Lengyelországot kikapcsolta.

A kik mint Nagy Lajos és anyja megbizottjai közreműködtek ezen évekig tartó tusakodásban, származásukra idegenek valának: Bergzaberni Vilmos pécsi püspök, ki a magyar-bajor szövetséget nyélbe ütötte; a piacenzai De-Surdis János váczi püspök, ki IV. Károly császár ellen a római szent-széknél járt közben sikerrel; azonképen Opuliai László herczeg, az ország nádorispánja, ki főleg a béke helyreállításán dolgozott. A magyarság, jóllehet híven kitartott szeretett királya mellett, nem lépett előtérbe, a mi biztos jele annak, hogy az egész vállalkozás nem volt népszerű, nem érdekelte különösebben a hazafiakat.

Annál inkább érdekelte a bajorokat, kik sűrűn látogattak ez időtájt hozzánk. Legelőbb ifjabb István és Frigyes herczegeket találjuk Magyarországon, kik örömmel értesültek róla, hogy a háborúság immár a császár ellen fordúl, ki Brandenburgra vetette sóvár tekintetét. Nyomukban jártak a többi Wittelsbachok szinte valamennyien, kiket 1369 szept. 13-án Pozsonyban látunk,

---

[1]) *Steyerer:* Comment. 396. — Annal. Matseen. *Pertz:* M. G. SS. IX. 834.

[2]) Anjoukori dipl. emlékek, II. 664. 677.

Digitized by Google

hová a Dunán számos hajóval érkezének.[1]) Bemutatkoztak Nagy Lajos királynál, kit rokonai, Tarantói Fülöp és Durazzói Károly herczegek, a főpapok és főurak környezének: Straubingi Albert bajor herczeg, rajnai palatinus és hollandi gróf, idősb Rupert, ennek unokatestvére ifjabb Rupert (Adolf) és ennek hasonló nevű fia a legifjabb Rupert, nemkülönben ifjabb István, Frigyes és János, a landshuti II. István fiai, valamennyien bajor herczegek, kikkel Nagy Lajos nevezett rokonai nevében is szövetséget kötött közös védelemre, és kötelezte magát, hogy a bajor herczegeket, megkéretvén általok, minden támadóik ellen haddal fogja támogatni; de egyenesen megjegyezte, hogy támadni csakis Magyarország szomszédjai, tehát a csehek és osztrákok ellen kötelezi magát, minthogy északi szomszédjával, Kázmér lengyel királylyal amúgy is szövetkezett már, tehát ez ellen nem segítheti a bajorokat, valamint akkor sem segíti őket, ha egymás közt egyenetlenkednének. Megigérte továbbá, hogy tudtok és hozzájárulásuk nélkül senkivel szövetséget nem köt, és ha kötne, semmiesetre sem a bajorok kárával köti.[2])

Látjuk az előadottakból, hogy a bajor herczegek legnagyobbrészt immár összetartottak. Hozzájok csatlakozott később Ottó brandenburgi markoláb is, a néhai Lajos császár legkisebb élő fia, ez idő szerint a császár veje, e kevésbbé jellemes, de annál könnyelműbb fejedelem; ugyanaz, ki — mint tudjuk — Brandenburgot a császárnak fölajánlotta volt. A bajor herczegek más szövetségeseket is szereztek, és Tirolról is nyilván azért mondottak le, hogy kibékülvén a Habsburgokkal, ettől az ellenségtől is szabaduljanak, és így legalább Brandenburgot mentsék meg nemzetségök számára.

Károly császár Olaszországban, a hol a pápa fölhivására Visconti Barnabás ellen harczolt, vette hírét e szövetkezésnek, mely a Luxemburgok hatalmának végső romlását czélozta, és a milyen világosan látó politikus volt, félhetett, hogy őt is elérheti Přzemysl Otakár végzete, ki szerencséje magaslatán tört össze ugyancsak a magyarok fegyverétől. A bajorok megjelenése Pozsonyban, köztudomásúvá tette e czélzatot, de a császár már előbb értesült egy őt fenyegető veszedelemről. Angelo Bibena, a minoriták generálisa hozta a hírt Rómába — úgy tetszik — 1369 junius-hava második felében, a minek következtében V. Orbán pápa legott a császár segítségére sietett, János acquidaxi püspököt küldvén követül a magyar és lengyel királyokhoz a

[1]) Duces Bavarini in navigio multo venerunt Ungariam ad regem, qui simul sunt confederati et multi cum eis contra Carolum imperatorem. (Annal. Matseen. *Pertz:* M. G. SS. IX. 834.)

[2]) Anjoukori dipl. emlékek, II. 671. és köv. ll.

Digitized by Google

helyreállítandó béke ügyében.[1]) De a császár többet bízott saját erejében, s mindenekelőtt a magyar és lengyel királyok és a bajor herczegek szövetségének megbontására törekedett. Nem kételkedünk, hogy tervei egyszerre értek meg benne. Valának pedig e tervek: hogy vagy Kázmér lengyel királyt vagy Straubingi Albert bajor herczeget elvonja az ellene irányult szövetkezéstől és a maga pártjára hódítja az által, ha fia, Venczel cseh király számára megkéri akár az egyik, akár a másik fejedelem leányát feleségül.

Legelőbb Kázmér királyra vetette ki hálóját, minthogy ha terve sikerülendett, nemcsak elvonta volna őt a szövetségtől, hanem Lengyelországot is megszerezte volna családjának. Jól tudta a császár, hogy a magyar és a lengyel uralkodó házak szorosan összetartanak, és hogy Kázmér királynak törvényes fiörökösei nem lévén, a lengyel koronát nénje, idősb Erzsébet magyar királyné, illetőleg fia Lajos örökli. De ismerte Kázmér jellemét is. Voltak ugyanis Kázmérnak Hedvig sagani herczegnőtől, kit álnoksággal csábított el ágyasúl, törvénytelen leányai: Anna és Kinga. Ajánlattal fordult tehát hozzá, hogy fia, Venczel cseh király, ki egyébiránt már el volt jegyezve Lajos magyar király kis-hugának, a néhai István úr árvájának, feleségül veszi a törvénytelen leányok egyikét, azt a pápa által törvényesítteti, sőt örökösödési jogát is elismerteti általa. — Kázmér, ki alig egy félév előtt leginkább tüzelt a császár ellen, és a ki voltaképen megindítója volt Nagy Lajos király e második szövetkezésének, készséggel elfogadta a császár ajánlatát. Orbán pápa pedig, vévén a császár és lengyel király együttesen hozzá fölterjesztett folyamodványát, melyben a Kázmér törvénytelen leányai közül annak, a kit Venczel feleségül venni szándékozik, törvényesítését, a rokonságban rejlő házassági akadály alól a házasulandóknak fölmentését és a menyasszonynak örökösödési joggal való felruházását kérik vala: mind e kérelmeket teljesítette.

Képzelhető, mennyire fájhatott, főleg Erzsébet anyakirálynénak Kázmér e galád eljárása, mely az ő büszke örökségét veszélyeztette. Nagy Lajost is sértette, hogy a császár fia, ki Erzsébet magyar herczegnőnek ünnepélyesen el vala jegyezve, mást szándékozik feleségül venni, még mielőtt amaz eljegyzést tisztességgel fölbontották volna, jóllehet Nagy Lajos ekkor már valószínüleg elhatározta volt, hogy Erzsébetet a magyar királyi udvarnál tartózkodó Tarantói Fülöp herczeghez adja nőül. De sőt az ország békéje is komoly veszedelemben forgott, ha

[1]) Olv. V. Orbán pápa levelét, dd. Monte Fiascone, 1369. jun. 29. Kiadva: Mittheilungen, IX. 625.

Digitized by Google

IV. Károly császár leendő nászával a lengyel királylyal, és vejével III. Albert osztrák és stájer herczeggel, kit tetszése szerint hangolhatott, szövetkezve, támadó hadat indít Nagy Lajos ellen, kinek épen akkor nem csekély gondot adott bolgárországi foglalásai megtartása is.

Minderről tenni kellett haladék nélkül.

Legelőbb az ország határait kellett biztosítani némely osztrák és stájer urak, a császár hívei ellen, kik a szomszédos magyar földre, Sopron és Vasvár megyékbe részint személyesen készültek beütni, részint czinkostársaikat, kivált az elzüllött Nagymartoniakat, a két hírhedt Niklt (Miklóst) föllázítani iparkodtak; a mi részben sikerűlt is nekik, minthogy a két Nagymartoni és német rablótársaik több rendbeli fosztogatásokat és kegyetlenségeket követtek el. Nagy Lajos megfenyítette a Nagymartoniakat,[1]) a »németek szemtelensége« megtorlására pedig Kanizsai István zágrábi püspököt és öcscsét Jánost bízta meg, hogy Sopron és Vasvár megyékben az ország határait hathatósan megvédelmezzék.[2])

Egyidejűleg gondoskodott Lajos király arról is, hogy az ország déli részein, nevezetesen Bolgár- és Oláhországban a rendet helyreállítsa s a békét biztosítsa. Bolgárországban Szigeti István kalocsai érsek által Strascimir bodoni czárt, mint magyar hűbérest újra beiktatta, mire László oláh vajda szintén meghódolt és »a magyar király kegyelméből« kezdette nevezgetni magát.[3])

A főteendő végre a szent-székhez való követség küldése volt, azzal a föladattal, hogy a dolgok állásáról hiteles tudomást szerezvén, a lengyel örökösödés helyreigazítását követelje, a magyar nemzet érdekeivel ellentétes eljegyzést Erzsébet herczegnő és Venczel cseh király közt fölbontassa, egyúttal megnyerje a pápa engedelmét Tarantói Fülöp és Erzsébet, valamint Durazzói Károly és Margit egybekeléséhez. Mind e nehézségek elintézésével a magyar fölségek (értsd a királyt és anyját) De-Surdis János váczi püspököt bízták meg, segítségül adván hozzá Brixeni János jogtudóst.

A követek szerencsével jártak, a mit főleg a politikai helyzet ügyes fölhasználásának köszönhettek. Nem szándékozom a politikai helyzet vázolásával, a követek eljárásának részletezésével

---

[1]) *Nagy Imre:* Sopron vm. Oklt. I. 392.

[2]) *Fejér* id. m. IX. 4. 577.

[3]) Minthogy nem akarom újra leírni e változások menetét, utalok a m. nemzet története III-ik kötetére, 276. és köv. ll. — A mi érdekesen újat *Thallóczy Lajos* adott a magyar-bolgár összeköttetések történetéhez: olv. *Századok*, 1898. 113., 1900. 577. ll. és *Történelmi Tár*, 1898. 357. l.

Digitized by Google

és elért nagyszerű sikereikkel újra foglalkozni ; csak annyit jelzek, hogy V. Orbán pápa mindazt készségesen teljesítette, a mit Nagy Lajos és anyja tőle kértek. Első sorban ünnepélyesen kijelentette, hogy esze ágában sincs, de soha sem is volt, hogy a lengyel király egyik leányának törvényesítése, jogba helyezése és dispensatiója által Magyarország királynéja és királya Lengyelországhoz tartott örökösödési jogaikban hátramaradást szenvedjenek ; ezen jogaik tehát sérthetetlenül fönnállanak, csak úgy, mintha ama törvényesítés, jogba helyezés és dispensatió soha meg nem történt volna.[1])

A császár ekképen és a lengyel király teljes kudarczot vallottak. A császár rögtön le is vonta a következést, a mennyiben fia Venczel legott cserben hagyta a lengyel király leányát. Annyit mégis elért a ravasz császár, hogy a duzzogó lengyel király hallgatagon kilépett a magyar-bajor szövetségből ; azon ék tehát, melyet IV. Károly a magyar-lengyel szövetség megrepesztésére alkalmazott, megtette hatását. Most a bajor herczegek egyetértését kivánta megcsorbítani. Találkozott a bajorok közt is a lengyel királyhoz hasonló jellemű férfiu : Straubingi Albert herczeg, ki nem rég Pozsonyban melleszkedett, mint a császár esküdt ellensége. Neki, illetőleg Johanna nevű leányának ajánlotta immár föl a császár Venczel cseh király kezét. Az ügy gyorsan haladt. A szövetséglevél, mely a császár fia és a straubingi herczeg leánya közti frigyen alapult, 1370 jul. 13-án keletkezett, a házasságot pedig megkötötték Nürnbergben, ugyanazon évi szept. 29-én.[2])

Az ellenséges felek, a császár és a bajor herczegek javában készülődtek a háborúhoz, midőn két haláleset gyökeresen megváltoztatta a politikai helyzetet. Elsőben meghalt Kázmér lengyel király 1370 nov. 5-én, s ennek következtében Lengyelország Magyarországgal egyesült Nagy Lajos uralma alatt, kit a lengyel rendek Krakóban, 1370 nov. 17-én készségesen megkoronáztak.[3]) Ezzel füstbe ment a császár reménykedése, hogy Kázmér és Nagy Lajos egymást netán megbénítják, sőt Nagy Lajos hatalma megkétszereződött.

A másik haláleset V. Orbán pápát vitte ki az élők sorából Avignonban, a hová Rómából nem régen, 1370 decz. 19-én tért vissza. Ennek meg IV. Károly császár látta hasznát, minthogy V. Orbán vagy másfél esztendő óta neheztelt reá, a miért nem elég erélylyel bánt el Visconti Barnabással, de viszont mindenben kedvezett Nagy Lajos királynak, a ki Visconti leverését meg-

[1]) *Theiner :* Hung. II. 89. dd. Roma, 1369. decz. 5.
[2]) Regesta Imp. VIII. 4858. 4866. Reg. 514—515. 524—525.
[3]) *Fejér* id. m. IX. 4. 240. dd. Krakó, 1370. nov. 25.

Digitized by Google

igérte neki. Ellenben az új pápa, XI. Gergely, néhai VI. Kelemen pápa kis-öcscse, nagy jóakarója volt a császárnak és tényleg segített is rajta.[1])

Magyar- és Lengyelország egyesülése nagy befolyással volt Németország politikai hangulatára.[2]) Miközben Nagy Lajosnak, mint a császár legveszélyesebb ellenségének hatalma félelmetesen növekett, az ellenszenv Németországban mind hangosabban nyilatkozott a császár ellen. Ezt az ellenszenvet — mint tudjuk — a császár mértéktelen terjeszkedési vágya szította, mely immár Brandenburgot elnyeléssel fenyegette és Csehország határait Regensburgon és Nürnbergen túl szinte Thüringenig kiterjesztette.[3])

Nov. 5-én halt meg Kázmér lengyel király és már nov. 28-án szövetkeztek a bajor herczegek, a pfaltzi Ruprecht, a meisseni markoláb, a bambergi püspök, a nürnbergi porkoláb (burggraf) »támadóik« azaz a császár ellen.[4])

A bajor herczegek szövetkezésére, kik a császárt a bajor Lajos császár példájával indokolt terjeszkedésében korlátozni akarták, IV. Károly azzal felelt, hogy a sváb városokkal, a Wittelsbachok ellenségeivel lépett szövetségre.[5]) Ezenfölül megvette Fürstenberget, e jelentéktelen városkát az Odera melletti Frankfurt közelében; a várost megerősítette, hidat veretett az Oderán, hogy legyen harczászati kiinduló és támpontja, a honnét Brandenburgot megtámadhassa, a mi a szomszéd fejedelmeket és urakat igen nyugtalanította.[6])

Megszerezte Mühlberget is az Elbe mellett, mely Fürstenberghez hasonló támpontúl kinálkozott.

Erre Nassaui Gerlach, a mainzi érsek és választófejedelem is a császár-ellenes párthoz állott, mert ha a Luxemburgok Brandenburgot is elfoglalják, Csehországhoz egy második királyválasztó szavazati jogot nyernek s egyúttal akkora hatalommal rendelkeznek, mely a király-választást, a választófejedelmek e busás jövedelmi forrását nagyon megapasztja.

Időközben a bajor herczegek új szövetségest nyertek Puch-

---

[1]) Regesta Imp. VIII. P. 127/c.

[2]) Steinherz, ki IV. Károly császár viszonyát Nagy Lajoshoz behatóan tárgyalja: *Mittheilungen*, IX. 582.

[3]) *Veitmili Beness:* Eodem tempore emit imperator in terra advocatorum (Voigtland) versus Misnam (Meissen) et Turingiam (Thüringen) plura castra fortissima pro regno Boemie, et dilatatum est regnum et ampliatum ad omnes partes vehementer.

[4]) Regesta Imp. VIII. Reg. 517.

[5]) Regesta Imp. VIII. 4830—4845.

[6]) *Veitmili Beness:* De hoc facto conturbati sunt principes et potentes illarum partium valde.

Digitized by Google

heim Pilgrim (Peregrinus) salzburgi érsekben, ki Laufenben 1371 márcz. 6-án írta alá a kötést idősb Istvánnal s ennek Frigyes és János nevű fiaival, kölcsönös támadásra és védelemre minden emberfia ellen, kivéve az érsek részéről a pápát, a herczegek részéről Lajos magyar királyt. Ugyancsak a salzburgi érsek elkisérte Nagy Lajos királyt Nonába, Dalmátországba, a hol 1371 ápr. 13-án a király érett megfontolás után, főpapjai és főurai tanácsával élve, országa békéjének föntartása végett egész életére szövetkezett barátjával, a nevezett érsekkel s a szent-szék követével mindenki ellen, és kötelezte magát, hogy ha szomszédjai közűl valaki (értsd az osztrák herczegeket, kik ez időben jóformán egyedűli hívei voltak a császárnak) megtámadná az érseket, mihelyt az érsek e támadásról a királyt vagy helytartóját értesíti, rögtön köteles a támadónak hadat üzenni és a hadjárattól addig el nem állani, míg a béke helyre nem állott. A magyar király a segítséget saját költségén adja; viszont, a mit elfoglal, az mind az övé marad. Az érseknek azonban nem szabad más fejedelem ellen hadat indítania, hanem csak a magyar király tudtával és tanácsával. Kivétetnek Rupert és atyjafiai, a bajor herczegek, kik ez idő szerint szintén a magyar király szövetségesei.[1])

Minthogy pedig a német barátság mindig önző és élelmes volt, Nagy Lajos király fölhívta Károly durazzói és tótországi herczeget, hogy a salzburgi érsek alattvalóit, a kereskedő polgárokat és más híveit, kik Tótországba mennek, pártúl fogja.[2])

Az osztrák herczegek, Albert és Lipót, kényelmetlennek találták a salzburgi érsekkel kötött magyar és bajor szövetség által teremtett helyzetet, úgy egyeztek meg tehát Nagy Lajossal, valamint idősb István bajor herczeggel, hogy a keletkező háborúság alatt az 1373 évi szent György napjáig (ápr. 24-ig) tartományaik határait kölcsönösen tiszteletben tartják, kimélik, azaz, hogy valamint ők Magyarországba és Bajorországba, úgy viszont a szerződő felek Ausztriába közvetetlenül be nem törnek. Szabadságokban áll azonban az osztrák herczegeknek, mint a császár szövetségeseinek, Cseh- és Morvaországba fölvonulniok és a császárt szolgálniok.[3])

A háború tehát kitörőfélben vala annál inkább, mivel Frigyes bajor herczeg, az idősb István fia, nagybátyja Ottó bran-

[1]) A hártyára írt eredeti latin oklevél a bécsi cs. és kir. áll. levéltárban. Ugyanott a német szövegű oklevél is megvan: »mit unserm heimlichen anhangenden insigel besigelt.« Pilgrim német nyelven írt ellenoklevele ugyanazon kelettel, másolatban a bécsi udvari könyvtár 9273. sz. codexe 57. lapján olvasható. Kiadta *Steinherz:* Mittheilungen, IX. 627.

[2]) Mittheilungen, IX. 629. dd. Pozsony, 1371. jul. 1.

[3]) *Kurz:* Alb. III. I. 232. dd. Pozsony, 1371. jul. 1.

Digitized by Google

denburgi markoláb meghívására Ausztrián, Magyarországon és Krakón át kerülő úton Brandenburgba ment, és ott atyja, testvérei s a maga nevében átvette a brandenburgiak hódolatát, kik őt arra az esetre, ha Ottó magtalanúl halna el, ennek örököseül, urokúl fogadták.[1]) Ez nyilván ellenkezvén azzal a kötéssel, melynél fogva Ottó és elhalt bátyja, a néhai Római Lajos, a császárnak engedték át Brandenburgot, hadüzenetre elég okot szolgáltatott. A hadüzenet a császár betegsége miatt némi halasztást szenvedett ugyan, de mihelyt a császár fölépült, junius havában a kölcsönös barátságot az ellenséges felek egymásnak fölmondották. Juliusban a császár személyesen indult Brandenburg ellen, hogy e tartományt fegyveres erővel elfoglalja.

Minden attól függött, miképen viselkedik a magyar király, minthogy Magyarországot távolról sem érdekelte az a kérdés, hogy ki bírja Brandenburgot. Innét a közöny, a mit a magyar hazafiak tanusítottak; a miért Lajos király azután főleg a hozzánk beszakadt idegeneket használta föl eszközeiül. Másként alakult azonban a kérdés Lengyelország érdekeit tekintve. Miután Csehország az utóbbi években Sveidniczczal és Jávorral (a mihez Nagy Lajos is hozzájárult), továbbá Felső- és Alsó-Lausiczczal gyarapodott, nem volt közömbös dolog Lengyelországra nézve, hogy Brandenburg is gyarapítsa Csehország hatalmát. De Nagy Lajosra és anyjára, ki Lengyelországot kormányozta, e politikai tekintetek nem lehettek épen irányadók, mert ha Csehország, mely nem szünt meg egyik szemével Lengyelországra sandítani, gyarapodott is hatalomban, mi volt ez ahoz az erőgyarapodáshoz képest, melyben Lengyelország Magyarországgal való egyesülése által részesült! Tehát nem e politikai tekintetek, hanem a kötelezettség, melyet a magyar király a pozsonyi 1369-iki szeptemberi kötésnél a bajor herczegekkel szemben elvállalt, a jogérzet és lovagiasság, a miért ellenértéket nem várt, késztették Nagy Lajos királyt arra, hogy eléggé tekintélyes seregét lóra ültetvén, Opuliai László herczeg és Czudar Péter bán vezérlete alatt Morvaországba küldötte s e tartományt tűzzel-vassal pusztíttatta,[2]) épen akkor, mikor a császár Brandenburgba tört

[1]) Annal. Matseen. *Pertz:* M. G. SS. IX. — Regesta Imp. VIII. Reg. 526.

[2]) Igy adja elő János küküllei esperes, Nagy Lajos király életirója (Fontes Dom. III. 186.) e hadjáratot kellő indokolás és évszám nélkül. És jóllehet azt közvetetlenül Kázmér lengyel király halála, tehát 1370 nov. 5-ike elé helyezi, jóllehet Czudar Péter ez időben, 1371 derekán nem volt bán *(Wertner:* Tört. Tár, 1906. 591. l.), — minthogy János küküllei főesperes történeti műve ezen részében már nem tart szoros időrendet, hanem inkább csoportosítja mondandóit, minthogy továbbá atyjafia, Czudar Péter később, talán midőn a föntebbieket írta, megint bán volt,

Digitized by Google

és ott valamelyes foglalásokat tett; de ezeket is föl kellett csakhamar adnia s 1371 augusztus végén Csehországba visszavonulnia, hogy azt szükség esetén a magyarok ellen megvédelmezhesse. E hadjárat tehát más eredménynyel nem dicsekedhetett, mint hogy némely területeket itt is, ott is fölprédáltak.

IV. Károly császár, kinek a hadviseléshez nem sok szerencséje, s úgy látszik, tudása sem sok volt, most az alkudozások terére lépett, a hol mesterűl jeleskedett. Mindenekelőtt fegyverszünetet kellett kötnie, mely Pirnában (Pirn uff der Elbe) 1371 okt. 16-án jött létre. A fegyverszünet feltételei értelmében Ottó brandenburgi markoláb, bátyja István és ennek fiai: István, Frigyes és János bajor herczegek, nemkülönben segítőik, békét (fegyverszünetet) kötöttek Károly császárral, öcscsével János morva markolábbal, Albert magdeburgi érsekkel, Albert és Lipót osztrák herczegekkel a következő szent Márton-naptól (1371 nov. 11.) kezdve az 1373 évi pünkösd ünnepéig, azaz jun. 5-ig, melybe Lajos magyar királyt és Pilgrim salzburgi érseket is befoglalták. A fegyverszünet alatt tiltva volt a császárnak brandenburgi városok és népek hódolatát fogadnia. Kitűnik e pontból is, mennyire hátrányos volt a császárra nézve Nagy Lajos király ellenkezése. E fegyverszünetet Frigyes nürnbergi porkoláb és János leuchtenbergi tartománygróf közvetítették.[1])

Hogy e fegyverszünethez Nagy Lajos király hozzájárult, ha ugyan nem előleges engedelmével köttetett, kétségtelenűl kitetszik abból, hogy hadait a morva szélekről visszavonta és föloszlatta.

PÓR ANTAL.

---

különben is divat lévén nálunk az egyszer viselt főbb hivatalok czímét megtartani: a morva hadjáratot ide kellett helyeznünk, mert tudjuk, hogy Nagy Lajos király csakugyan járatott hadat »a császár«, illetőleg »a csehek« ellen, és e hadjárat végét (residentia) az 1372 évi hamvazó szerdára, vagyis febr. 11-ére rendelte el (Zichy-Okmt. III. 448. 451.), a miből azt is következtethetjük, hogy a király hadait, miután Morvaországot feldúlták, a fegyverszünet megkötéseig az ország határainak védelmére utasította. Végre azért is ide kellett helyeznünk a szóban forgó hadjáratot, mert a császár és fia Venczel, a cseh király, segítséget igértek János morva markolábnak és Jodok nevű fiának Lajos magyar király ellen (Cod. Dipl. Moraviae, X. 174. dd. Boroszló, 1372. febr. 8.), minek következtében ugyancsak János morva markoláb és elsőszülött fia Jodok megigérik Károly császárnak, fiának Venczel cseh királynak és brandenburgi markolábnak, nemkülönben örököseiknek, a jövendő cseh királyoknak, hogy Lajos magyar király támadása alkalmával minden erejökkel segítségökre lesznek és hogy a magyar királylyal soha sem fognak szövetkezni, hanemha a cseh királyt kiveszik. (*Fejér* id. m. IX. 4. 402. dd. Boroszló, 1372. febr. 8.) — Hasonló levelet adtak a császár, a császárné és fiok Venczel a markoláb részére, de ez ránk nem maradt

[1]) Regesta Imp. VIII. 4993/a. Reg. 556—557.

Digitized by Google

ZSIGMOND KIRÁLY ÉS A VELENCZEI KÖZTÁRSASÁG.

1435—1437.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

IV.

Zsigmond császár 1437 jul. 5-én érkezett Égerbe, a birodalmi gyűlés színhelyére. Vele jött Marco Dandolo, a velenczei követ is. Itt folytak most a tárgyalások a császár és Dandolo között a vicariusi méltóságnak Velenczére való átruházása, a császár és Velencze közti fegyverszünet meghosszabbítása és a milanói herczeg elleni törvényes eljárás megindítása tárgyában. Dandolonak nagy nehézségeket kellett leküzdenie.[1]) Ezek a nehézségek, mint látszik, pénzügyi természetűek voltak, a császári kanczellária fel akarta használni az alkalmat arra, hogy a gazdag Velenczén erősen eret vágjon.[2]) A tanács aug. 11-én — a mikor különben a vicariatusság átruházása tekintetében a megállapodás már létrejött — utasította Dandolot, kövessen el mindent, hogy az oklevelek mielőbb kiállíttassanak, főleg, hogy a vicariusi és a szövetséget meghosszabbító oklevél ünnepélyes formában legyen kiállítva. Felhatalmazta Dandolot, hogy az oklevelekért magasabb összeget is — melynek nagyságát a tanács a követ belátására bízza — fizethet, és e részben neki 10,000 aranyig adott felhatalmazást. Utasította továbbá arra, hogy a vicariusi oklevélbe Feltrét és Cividalét is foglaltassa be, végül pedig azt kívánta a tanács, hogy a milanói herczeg ellen kibocsátandó idézés Reggion és Bergamon kívül még Genuában, Savoyában és a svájczi területeken is, melyek mind határosak a milanói herczeg területével, tétessék közzé.[3])

[1]) Ezt látjuk a velenczei tanácsnak aug. 11-iki utasításából, mely Dandolonak jul. 12. és 18-iki reánk nem maradt leveleire hivatkozik. U. o. 118. szám.

[2]) Erről alább még lesz szó.

[3]) R. T. A. XII. 118. szám.

Digitized by Google

A velenczei tanács, mint tudjuk, felhatalmazta Dandolot, hogy a császár kezébe az elnyerendő területekre a hűségesküt letegye. Az égeri tanácskozások alkalmával az ügy annyira előkészíttetett, hogy a kérdés végleges elintézésének immár mi sem állott útjában. Aug. hó folyamán, Zsigmond prágai tartózkodása alatt tette le Dandolo a hűségesküt Zsigmond kezébe, mire a császár az ünnepélyes investiturát megadta.[1]) Dandolo szept. 1-én jelentette ezt a köztársaság tanácsának, mely követének e kérdésben kifejtett buzgóságáért és fáradozásaiért elismerését fejezte ki.[2]) Csupán a fizetendő díjak körül voltak még nehézségek, melyekről még alább fogunk szólani.

A vicariusi méltóság adományozásáról, valamint a fegyverszünet meghosszabbításáról szóló oklevelek azonban ekkor még nem állíttattak ki. Igaz ugyan, hogy a vicariusi oklevél jul. 20-ról van keltezve, azonban Dandolonak fentidézett, szept. 1-én kelt, de reánk nem maradt leveléből következtethetjük, hogy az investitura és a fegyverszünet meghosszabbítása tényleg aug. utolsó napjaiban Prágában történt meg.[3]) Szept. 9-én küldötte meg Dandolo az oklevelek másolatát a velenczei tanácsnak. Kétségtelen, hogy Dandolo, ha csakugyan juliusban történt meg az investitura, ezt nem szept. 1-én, hanem előbb jelenti a tanácsnak. És így minden valószínűség szerint úgy áll a dolog, hogy az égeri tanácskozás alkalmával tisztáztatott az ügy, de az ünnepélyes investitura, és az ezzel összefüggő egyéb dolgok, a hűségeskü letevése stb. aug. folyamán Prágában mentek végbe, míg a vicariusi oklevél, nem tudni mi okból, antedatáltatott és jul. 20-iki kelettel állíttatott ki.[4])

Az oklevél határozmányai szerint Zsigmond a velenczei köztársaság birtokában levő birodalmi területekre, u. m. Treviso, Feltre, Belluno, Ceneda, Padua, Brescia, Bergamo, Casalmaggiore, Soncino, Piadena, S. Giovanni in Croce városok és területeikre, valamint a cremonai területekre, nemkülönben Lombardiában az Addáig terjedő területekre nézve örök időkre átruházza Velenczére a vicariusi méltóságot, és a köztársaságot e területeken az összes azokkal összefüggő és azok birtokából eredő jogokban

---

[1]) Ez kitűnik Foscari dogenak Dandolo esküjét megerősítő decz. 20-iki okleveléből. U. o. 135. szám. Romanin: Storia documentata di Venezia, V. 185. l. aug. 16-át mondja az eskütétel napjának, a nélkül, hogy valamely forrásra hivatkoznék. V. ö. Bruno Spors: Die Beziehungen Kaiser Sigmunds zu Venedig in den Jahren 1433—1437. Kieli dissertatio 1905-ből, az 58. lapon.

[2]) R. T. A. XII. 124. szám.

[3]) U. o. 124. szám, 1. §.

[4]) R. T. A. XII. köt. Bevezetés.

Digitized by Google

és kiváltságokban megerősíti.[1]) Ezzel Zsigmond eleget tett az 1435-iki szövetséglevél határozatának, viszont Velencze kötelezte magát, hogy a birodalom fenhatóságának elismeréséül minden évben karácsony táján egy darab 1000 arany értékű aranyszövetet, vagy ennek megfelelő értékű tárgyat fog a császárnak beszolgáltatni.[2])

Ezzel az oklevéllel kapcsolatosan, jul. 29-iki kelettel adattak ki a császár és Marco Dandolo által az oklevelek, melyek az 1433-ban kötött fegyverszünetnek meghosszabbítását az 1435 aug. 31-iki szövetség idejére és azontúl egy évre kimondják.[3]) Aug. 20-án pedig kimondá a császár, hogy a vicariusi méltóság átruházása Velenczére, valamint a Dandolo által letett hűségeskü, a közte és Velencze között fennálló szövetségnek és a fegyverszünet meghosszabbításának nem árthat.[4]) A fegyverszünet meghosszabbításához azután Foscari Ferencz doge 1437 nov. 1-én hozzájárult és azt megerősítette.[5])

Decz. 20-án adta ki végül Foscari doge megerősítő oklevelét, melyben a Marco Dandolo által letett hűségesküt megerősíti és a megigért évi adóhoz hozzájárúl. Ez oklevél kettős, császári és velenczei fogalmazványban maradt reánk, melyeknek szövege eltér egymástól. A császári fogalmazványban egyenkint fel vannak sorolva azok a területek, melyekre a vicariatusság conferálása megtörtént. Ezek nem egyeznek teljesen a vicariusi oklevélben foglaltakkal, ellenben majdnem azonosak azokkal, melyek a máj. 23-iki és jun. 24-iki utasításban fel vannak sorolva.[6]) A császári fogalmazvány szerint Velencze még két oly kötelezettséget is vállal magára, mely a velenczei fogalmazványból hiányzik. Az egyik, hogy a római koronázásra vonuló római királynak a velenczei területet az átvonulásra megnyitja és őt a szükséges eleséggel tisztességesen ellátja, köteleztetvén az illető fejedelem a költségek megtérítésére. A másik kötelezettség arra vonatkozik, hogy minden, jelenleg a milanói herczeg tulajdonát képező terü-

[1]) U. o. 113. szám.
[2]) U. o.
[3]) U. o. 114. szám.
[4]) U. o. 120. szám.
[5]) U. o. 127. szám.
[6]) A máj. 23-iki utasítás a következőket sorolja föl: Padua, Casalmaggiore, Platina, San Giovanni in Croce, továbbá a cremonai és lombard területeknek az Addán inneni részen fekvő területeik. A jun. 24-iki levélben Treviso és területe, Cenedo és területe, Feltre, Belluno és területeik, Padua, Brescia, Bergamo, Casalmaggiore, Soncino és általában cremonai és lombard területek említtetnek. A decz. 20-iki oklevél Trevisót, Cenedót, Feltrét, Bellunót, Paduát, Bresciát, Bergamót, Casalmaggiorét, Soncinót, Platinát, San Giovanni in Crocét, továbbá általánosságban az Addán innen birt cremonai és lombard területeket említi meg.

Digitized by Google

letnek megtámadásától és birtoklásától Velencze tartózkodik, ha pedig mégis ily területeket megszerez, mindaz, a mi az Addán túl Milano felé esik, a császárt, az Addán inneni keleti részek pedig Velenczét illetik meg a megállapodás értelmében.[1]) Ebben a kikötésben, mint azt Quidde kimutatja, átsiklik az oklevél a felett, hogy minden, a milanói területből megszerzett részt, tehát azt is, a mely Velenczének a megállapodás szerint biztosítva van, a köztársaság csak úgy veheti birtokába, ha arra előzőleg császári adományt eszközölt ki.[2])

A vicariusi méltóság adományozása körül folytatott tárgyalásoknál még két körülményről kell megemlékeznünk: az egyik Schlick Gáspár császári kanczellár állítólagos joga Bassanora, a másik a vicariusi oklevél kiállításáért fizetendő díjak körül megindult tárgyalások.

A mi a Schlick által támasztott igényeket illeti, az aug. havában folyó tárgyalások alkalmával lépett fel Schlick igényeivel az olaszországi Bassanora. Oklevelekre is támaszkodhatott, u. m. Zsigmondnak 1431 aug. 21-én Bassano városáról kiállított adománylevelére, továbbá ez oklevélnek 1433 máj. 31-iki megerősítésére.[3]) A történelmi kritika e két, valamint a harmadik 1434 máj. 1-én kiállított oklevélről, mely utóbbi kimondja, hogy Bassano csak a Schlick család beleegyezésével adható ismét vissza Velenczének,[4]) kimutatta, hogy hamisítványok.[5]) Valószínű, hogy a hamisítás Zsigmond halála után történt, de Schlick igényemelése az 1437-iki tárgyalások alkalmával mutatja, hogy jó előre igyekezett a talajt hamisításai részére előkészíteni. A velenczei tanácsnak aug. 11-én hozott határozatában olvassuk, hogy követe Dandolo, jelentést tett Schlick igényeiről a signoriának. A tanács megütközését fejezte ki Schlick eljárása felett, mert arról, hogy bárminemű igénye volna Bassanora, a tanács eddigelé tudomással nem bírt. Megjegyzé a tanács, hogy a maga részéről Bassano birtokára különös súlyt nem helyez, minthogy a ráfordított kiadások jóval felülhaladják a bevételeket, és inkább csak fekvése miatt — központi fekvése lévén — helyez birtokára a tanács némi súlyt. Ennélfogva utasítja Dandolot, hogy igyekezzék Schlicket igényei feladására bírni, úgy hogy a kiváltságlevelekben Bassanoról ne is tétessék említés. Felhatalmazást

[1]) U. o. 135. szám.
[2]) U. o. a bevezetés LII. lapján.
[3]) Altmann: Die Urkunden Kaiser Sigmunds, 8799. és 9467. számok.
[4]) U. o. 10341. szám.
[5]) Pennrich: Die Urkundenfälschungen des Reichskanzlers Kaspar Schlick, nebst Beiträgen zu seinen Leben. Gotha, 1901. — és Dvořák: Die Fälschungen des Reichskanzlers Kaspar Schlick. Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 1901. évf.

Digitized by Google

nyert továbbá Dandolo arra, hogy Schlicknek az igényeiről való lemondás fejében évi 200—300 arany élethossziglani járadékot helyezhessen kilátásba.[1])

A reánk maradt emlékekben e kérdésről többé nem tétetik említés. Nem tudjuk, vajjon Schlick feladta-e igényeit vagy sem; de abból a körülményből, hogy a vicariusi oklevélben Bassanoról nem tétetik említés, azt következtethetjük, hogy igen. Valószínű, hogy Schlick, a kinek kapzsisága ismeretes volt, Velenczét akarta megzsarolni, és arra, hogy a hamisított oklevelek alapján később Bassanora igényt támaszthasson, már előre előkészíteni igyekezett a talajt.

A vicariusi és a többi oklevelek kiállítása körül fölmerült költségeket illetőleg Velencze, mint látszik, eleintén nem volt hajlandó azokért fizetni, legfeljebb a rendes kanczelláriai taksát. Ezt a felfogását a tanács arra alapította, hogy az 1435-iki szövetséglevél értelmében a császár kötelezve van a vicariusi oklevelet mindenkép kiállítani, ennek folytán tehát a köztársaság érte semmit sem tartozik fizetni.[2]) Ép azért a Dandolonak adott 1437 máj. 23-iki utasításban a tanács csak általában azt hagyja meg neki, hogy minél kevesebbet fizessen az oklevelek kiállításáért, és az erre szükséges pénzt vegye fel váltóra.[3]) Csakhamar azonban belátta a köztársaság, hogy az oklevelekért fizetnie kell, még pedig elég borsosan. Hiszen Cristoforo de Velate milanói követ jul. 11-iki levelében panaszos hangokat olvasunk a császári kanczellária kapzsiságáról.[4]) Jun. 24-én a tanács felhatalmazta Dandolot, hogy az oklevelekért 1000—1500 aranyat fizethet, legvégső esetben 2000 aranyig mehet, tovább azonban nem.[5]) Azonban a tanács csakhamar arra a tapasztalatra jutott, hogy ez az összeg egyáltalán nem elegendő. A császári kanczellária, főleg Schlick Gáspár kanczellár, sokkal többet akartak Velenczéből kiszorítani, és Schlick, mint ezt föntebb említettük, ez ügyben egy külön megbizott elküldését helyezte kilátásba. E megbizott Brisacher Marquard császári protonotarius volt, kinek

[1]) R. T. A. XII. 118. szám, 3. §.

[2]) .... »per capitula lige, quam cum imperiali celsitudine habemus, sua serenitas, postquam ad fracturam cum duce Mediolani devenimus, ipsam investituram privilegio nobis dare teneretur, et per consequens de jure nichil propterea dare deberemus«. U. o. 132. szám. V. ö. a 130. számmal.

[3]) U. o. 107. szám, 8. §.

[4]) ..... »nescio tamen, quid sequetur, presertim quia cancellaria avaricie plena libenter talia expedit« stb. U. o. 111. szám. V. ö. még Zsigmond 1437. jan. 22-iki levelével, melyben elrendeli, hogy a kanczellár embereit, kik a milanói herczeg által a kanczelláriának eddig le nem fizetett 6000 arany biztosítását kisértik meg, senki háborgatni ne merészelje. U. o. 101. szám.

[5]) U. o. 109. szám.

Digitized by Google

révén a kanczellária az oklevelekért 20,000 aranyat kért. A tanács természetesen nem volt hajlandó ezt az összeget megadni, azonban fölemelte régebbi ajánlatát és Dandolo útján 4000 aranyat kínált Schlicknek. A midőn Brisacher 1437-ben, valószínűleg okt. havában, Velenczébe érkezett és kijelentette, hogy a 20,000 aranyon alól nem adhatja az okleveleket, a tanács nov. 1-én megbizottakat küldött hozzá, kiknek felhatalmazásuk volt 8000 arany forintot igérni.[1]) Ezt az ajánlatot a tanács rövid időn felemelte, és Capodilistának, a császári udvarban tartózkodó megbizottjának küldött nov. 25-iki utasításában felhatalmazást adott 10,000 aranyat igérni, és ezt ugyan az nap Schlickkel is tudatta.[2]) Decz. 9-én Capodilista újabb felhatalmazást nyert, hogy a mennyiben a Verona és Vicenzára vonatkozó privilegiumokat is kieszközölheti Zsigmondnál, az oklevelekért együttesen 13,000 aranyat igérhet.[3]) Zsigmond halála után még tovább folyt az alkudozás. A velenczei tanács decz. 28-án elhatározta, hogy a császári kanczelláriának 10,000 aranyat fizet, azonkívül Schlick Gáspárnak külön 1000 aranyat és Brisachernek 200 aranyat. Ezt a határozatot közölte Brisacherrel is, ez azonban vonakodott azt elfogadni. Ezért decz. 30-án e körülményt a tanács Capodilistával is tudatta hozzátartás végett. Megírta neki, hogy ha Schlick az ajánlatot elfogadja, a tanács neki a pénzt rögtön el fogja küldeni. A tanács kisebbik része még ennél is tovább akart menni és 15,000 aranyat volt hajlandó fizetni.[4]) A 10,000 aranyas ajánlatot Brisacher szintén nem akarta elfogadni és kijelentette, hogy tovább nem szándékozik Velenczében maradni. Erre hozta a tanács a decz. 28-iki határozatot és azt válaszolta Brisachernek, hogy a mennyiben ezt az ajánlatot nem fogadja el, távozása elé nem gördítenek akadályt.[5]) Azonban a decz. 28-iki ajánlat alapján létrejött a megegyezés, mert 1438 jan. 15-én Francesco Foscari doge kötelezte magát, hogy a Brisacherrel kötött megegyezés alapján Schlicknek és a kanczelláriának, illetőleg megbizottjuknak Toppler Jodok nürnbergi kereskedőnek, vagy meghatalmazottjának, havi 100 aranyas részletekben a 10,000 aranyat ki fogják fizetni.[6]) Schlick Gáspár erre azt kérte, hogy a 10,000 aranyat fizessék ki neki úgy, hogy jun. 24-ig az egész összeget megkaphassa, mire a tanács május 16-án elhatározta, hogy az összeg felét juniusban, felét pedig augusztusban

[1]) U. o. 206. l. 4. jegyzet.
[2]) U. o. 132. szám.
[3]) U. o. 134. szám.
[4]) U. o. 136. szám és 215. l. 2. jegyzet.
[5]) U. o.
[6]) U. o. 137. szám.

Digitized by Google

fogja kifizetni.[1]) Tényleg azonban, a mint azt későbbi adatokból tudjuk, ez összegből csak 7000 arany került kifizetésre, hogy miért, annak okát nem tudjuk.[2])

Schlick Gáspár ezenkívül még elég szépen pénzelhetett a velenczei tanácstól. Bassanora formált igényei feladásáért a tanács élethossziglani 200—300 arany évi járadékot igért neki;[3]) azonkívül szept. 28-án 1000—2000 aranyat, ha Zsigmondtól az engedélyt, hogy Velencze a milanói herczeggel békére léphet, kieszközli.[4]) Ezt az igéretét a Capodilistának küldött november 30-iki utasításban újra megismétli, 2000 aranyban állapítva meg a kanczellárnak igért összeget.[5]) A mint látjuk, Schlick elég busás mellékjövedelemre tehetett szert a Velenczével folytatott tárgyalások révén.

Hátra volt még az 1435-iki szövetséglevél értelmében a milanói herczeg elleni eljárás megindítása. A szövetséglevélnek 6. pontja úgy hangzott, hogy a szövetség megkötése után a császár köteles a milanói herczeget lázadónak nyilvánítani s méltóságaitól és birtokaitól megfosztani. Marco Dandolo utasításában erre nézve is foglaltatott egy pont, és Zsigmond égeri tartózkodása alatt meg is tette a lépéseket, melyek a herczeg elleni eljárást bevezették. Julius 31-én Amadeus savoyai herczeggel tudatta, hogy Visconti ellen, tekintettel mindarra a mit a milanói herczeg a pápa ellen és ő ellene elkövetett, teljes szigorral fog fellépni, és e czélból a velenczei köztársasággal szövetségre lépvén, meg fogja ellene indítani a hadjáratot és egyúttal a törvényes eljárást is. Ennek folytán meghagyta a savoyai herczegnek, hogy szövetségét a milanói herczeggel bontsa fel, őt semmiképen és semmimódon ne támogassa, ellenben tartsa kötelességének a császárt és szövetségeseit tőle telhetőleg támogatni.[6]) Ugyan az nap Luzern városához intézett a császár egy hasonló tartalmú levelet, a melyben utalva arra az ellenséges magaviseletre, mit a herczeg a pápa ellen és ő ellene, főleg római útja alkalmával tanusított, közli, hogy ellene Velenczével szövetségben megindította a háborút, s reményli, hogy legközelebb útnak fogja indíthatni hadait Visconti ellen. Felhívja ennélfogva Luzernt, hogy Visconti támogatásától mindenképen tartózkodjék s őt és szövetségestársait a herczeg ellen támogassa.[7]) Valószínű, jóllehet semmi

[1]) U. o. 215. l. 3. jegyzet.
[2]) U. o. és a bevezetés XL. lapján.
[3]) U. o. 118. szám, 3. §.
[4]) U. o. 124. szám, 5. §.
[5]) U. o. 133. szám, 2. §.
[6]) U. o. 115. szám.
[7]) U. o. 116. szám.

Digitized by Google

nyom nem maradt reánk, hogy Zsigmond még több hasonló tartalmú iratot bocsátott ki, melyek czélja volt a milanói herczeget lehetőleg elszigetelni.

Ezen előkészületek után történt meg végre a döntő lépés Filippo Maria Visconti ellen. Geisler János, a császári fiscus procuratora emelte a vádat a herczeg ellen. Vádiratában felsorolja a herczeg által elkövetett gonosztetteket. Ezek között szerepel első helyen Genua városának elfoglalása 1421-ben, melyet, nem törődve a birodalomnak jogaival, elfoglalt, s ezt a foglalást nyomon követte a genuai területek fokozatos meghódítása, melyeket az imperium rovására még mindig elfoglalva tart. Másod sorban áll a vádiratban Asti városának elfoglalása és jelenleg is birtoklása, daczára hogy Asti hasonlóképen a birodalomhoz tartozik. Mindezzel meg nem elégedve, Visconti vakmerően támadt úgy IV. Eugén pápa, mint a szentszék birtokai ellen, megsértve mind az egyházi, kánoni törvényeket, mind pedig a IV. Károly constitutiójában foglaltakat. Mindezek alapján Filippo Maria Visconti a felségsértés vádját vonta magára, személyére nézve kegyvesztetté lett, valamint elveszté jogait és igényeit mindazokra a birtokokra és területekre, melyeket a birodalomtól bír. Ennek következtében ellene, mint felségsértő ellen a törvényes eljárás megindítását indítványozza, a VII. Henrik-féle »Ad reprimendum multorum facinora« és a »Quoniam nuper« constitutiók, továbbá a Extravagantia Karolina alapján.[1])

Ezt a vádiratot Zsigmond aug. 2-án tette közzé idéző levelében, melylyel ennek alapján a milanói herczeget maga elé idézte. Elrendelte, hogy — miután előreláthatólag hirnökei a milanói herczeg elé nem fognak juthatni — az idézőlevél Reggio és Bergamo városokban huzamosabb ideig kifüggesztessék, hogy így a herczeg róla tudomást szerezhessen. Kötelezte továbbá Viscontit, hogy az idézés közzétételétől számított 90-ik napon, avagy a kilenczvenedik napot követő törvénynapon Prágában a császár vagy megbizottai előtt megjelenjék, ellenkező esetben ellene a törvényes eljárást távollétében is le fogják folytatni.[2])

Az idézés kibocsátásával Zsigmond eleget tett mindannak a kötelezettségnek, a mit az 1435 évi szövetséglevélben a maga részére felvállalt. Csakis egy pont volt, a melyre nézve eleget nem tett, és ez a svájcziak támogatásának kieszközlése volt. Fentebb láttuk, hogy a velenczei köztársaság mily nagy súlyt helyezett a svájcziak megnyerésére és a császár támogatására, elannyira, hogy még az útirányt is megjelölte, melyen a segélynyujtásnak

[1]) A vádirat Zsigmondnak 1437. aug. 2-iki idézőlevelében. U. o. 117. szám.

[2]) U. o. 117. szám.

Digitized by Google

történnie kellett volna, hogy eredményes legyen. Említettük azt is, hogy Velencze a maga szakállára kezdett tárgyalásokat a svájcziakkal, hogy támogatásukat megnyerje, de hasonlóképen eredmény nélkül. Ép úgy nem történt meg a segélynyujtás Zsigmond részéről sem. A velenczei tanács által kitűzött hónapok elmultak, a nélkül, hogy Zsigmond a kötelezett segélyt megadta volna, daczára, hogy a Luzernhez intézett jul. 31-iki levélben a segély elküldését a legközelebbi időre helyezte kilátásba.[1]) Hogy Zsigmond nem adta fel végleg a szándékot, a velenczei köztársaságnak a kivánt segélyt elküldeni, kitűnik a tanácsnak 1437 nov. 14-én a császári követ, János zenggi püspök előterjesztésére adandó válasz ügyében hozott határozatából. Ebből látjuk, hogy a zenggi püspök közölte a tanáccsal, hogy a császár legközelebb segélyt szándékozik küldeni, melynek időpontjául a tanács újra a május-augusztusi időszakot jelölte meg.[2]) Azonban a tanácsi válaszból azt is látjuk, hogy a tanács csak feltételesen acceptálta most a császár által nyujtandó segélyt, arra az esetre, ha a milanói herczeggel ekkor már folyamatban lévő béketárgyalások eredményre nem vezetnének.

V.

A hadakozó felek: Velencze, Genua, Flórencz és a milanói herczeg között ekkor már folyamatban voltak a béketárgyalások. Említettük föntebb, hogy már 1437 tavaszán, alig hogy a háború Velencze és Visconti között kitört, IV. Eugén pápa békeközvetítőül lépett fel, és a két fél közti ellentéteket kiegyenlíteni törekedett. A pápa fáradozásai nem vezettek eredményre; a velenczei tanács ápr. 9-én Giovanni Francesco Capodilistát, a pápai udvarnál accreditált követét oly irányban informálta, hogy a pápa részéről megindított béketárgyalásokhoz nem járúl hozzá és nem látná szívesen, ha a pápa e kérdésben, mint szándékozik, követet — a trevisoi püspököt vagy más valakit — küldene Velenczébe.[3]) Ekkor tehát a tanács még elutasító magatartást tanusított, azonban lassanként változott a helyzet.

---

[1]) U. o. 116. szám.

[2]) ....»et quia dicit, quod serenitas sua intendit tempore novo mittere subsidia, que vigore lige mittere tenetur, remanemus contenti et nobis placet, et exnunc, in quantum non deveniatur ad pacem, elegimus dicta subsidia et favores habere de mense maji, junii, julii et augusti« ... U. o. 128. szám, a 205. lapon ..... »de dispositione autem sue majestatis mittendi ad tempus novum favores, remanemus informati, et cum tempore, si opus est, ei declarari faciemus intentionem nostram circa factum temporis, quo ipsos mittere habeat.« U. o.

[3]) R. T. A. XII. 104. szám.

Digitized by Google

A hadjárat Velencze, Flórencz, Genua és Filippo Maria között eddig tulajdonképen még eldöntetlen volt. A háború ekkori (jul.—aug.) állásáról némi felvilágosítást adnak Pietro da Piazzának a milanói herczeghez intézett levelei. Junius végén Montecarlo árulás útján a szövetségesek kezére került. Francesco Sforza, a liga főkapitánya pedig Siena ellen szándékozott vonulni és erősen őriztette a fermoi révet. Alvezérét, Candola Jakabot ebben az időben verte meg Pescara mellett a Piccinino Józsiás és Ferencz vezérlete alatt működő csapat, bombavető mozsarakat, hadi szekereket és mintegy 500 lovat ejtve zsákmányúl. A két Piccinino most a Marca Anconitana felé szándékozott vonulni. Ennek a mozdulatnak megakadályozására Sforza egy 500 lovasból álló csapatot küldött Pelino vezérlete alatt a Marcába, majd julius első felében újabb négy lovas és egy gyalog csapatot, hogy Francesco Piccinino hadi műveleteit Camerino körül ellensúlyozza. Ez, úgy látszik, nem sikerült neki, mert aug. havában Piccinino Ferencz Todiig nyomult előre, melyhez félmérföldnyire közeledett. Nozzano, melyet Sforza még junius előtt fogott volt ostrom alá, vízhiány miatt jul. 9-én megadta magát. Sforzának hadműveletei alapjául ekkor még mindig Pontremoli környéke kínálkozhatott legjobbnak; erre vall az, hogy Piazza jul. 16-iki levelében említés van téve arról, hogy Sforzát oly irányban igyekeztek befolyásolni Gian Luigi Fieschi és a velenczei követek, hogy Pontremoli felé menjen, ellenben a flórenczi követek ezt ellenezték. A hadi szekereket Sforza ekkor Pisa felé küldte, hogy azok csapatát mozgásukban ne akadályozzák. Augusztus havában Sforza elfoglalta Monte Panigalit, Lizzanát, Santa Caterina erősségét. Csapatainak egy része Pontremoli és Berceto között táborozott, ő maga hír szerint Pieveben, Filattiera mellett állomásozott.[1]) A hadjárat azonban váltakozó szerencsével folyt, egyik fél sem tudott jelentősebb sikert felmutatni. A velenczei köztársaság fegyvereit nem kísérte szerencse, a milanói herczeg pedig Genuával és Flórenczczel szemben szintén háttérbe szorult, ámbár kétségtelen hogy előnyöket is tudott magának kivívni.[2])

A dolgok ilyen állása mellett sem Velencze, sem a milanói herczeg nem vonakodott a tisztességes békétől. IV. Eugén pápának szintén érdekében állott, hogy a béke a hadakozó felek között megköttessék, minthogy a ferrarai zsinat megnyitása küszöbön állott, és a pápa Velenczével tárgyalásokat is indított meg, hogy a görögök utazására szükséges hajókat a köztársaság neki rendel-

[1]) Piazza jelentései jul. 3. 16. 19. és aug. 23-ról. Osio id. m. III. 144. 147. 148. 151. ll.

[2]) R. T. A. XII. 119. szám. 3. §.

Digitized by Google

kezésére bocsássa.[1]) A kísérletek a békét létrehozni most megindultak, és pedig két részről: az egyik részen IV. Eugén pápa, Flórencz és Genua, továbbá Miklós ferrarai őrgróf, a másik részen Amadeus savoyai herczeg voltak a béke apostolai.

Amadeus savoyai herczegnek különösen érdekében állott a békét nyélbe ütni. A herczeg birodalmi hűbéres volt, tehát már ebből a szempontból is kötelessége lett volna tartózkodni a háborútól Velencze ellen. Zsigmond őt, mint tudjuk, e körülményre való hivatkozással fel is szólította, hogy a milanói herczeggel ne szövetkezzék;[2]) azonban a herczeg, mint a milanói herczeg rokona, mégis Velencze ellen szövetkezett Viscontival, a mit a signoria fel is panaszolt Zsigmondnak.[3]) Amadeus herczeg tehát méltán tarthatott attól, hogy vagy az egyik, vagy a másik oldalról jár rosszúl, s ezért megragadta az alkalmat, hogy a béke létrehozásán közremunkálkodjék.

Már 1437 máj. havában foglalkoztak Velenczében a békekötés kérdésével. Úgy látszik, az estei őrgróf volt az első, a ki a béke érdekében közbenjárt, mert a velenczei tanács máj. 14-én az őrgróf kanczellárjának, Girardinusnak azt a választ adta, hogy Velencze kész mindenkor a békekötésre, feltéve, ha a császár is hozzájárúl. Úgy látszik, hogy ezzel egyidejűleg másrészről is történtek Velenczében hasonló lépések, mert ugyanakkor a tanács azt is közlé Girardinussal, hogy Albergati Miklós bibornok azon ajánlatát, hogy a pápa követet küld a császárhoz, őt a béke megkötésére felszólítva, köszönettel fogadja.[4]) Jun. 20-án pedig a flórenczi követeknek, kik hasonlókép a béke érdekében jártak közbe, hasonló választ adott a tanács, mint Girardinusnak.[5]) Eugén pápa megbízásából Condulmario Márk, tarentaisei érsek vállalkozott arra, hogy Velenczét a békekötésre megnyerje. Aug. 2-án a tanács neki is azt válaszolta, hogy a köztársaság a béke elől nem zárkózik el, s a mennyiben a milanói herczeg is hajlandó békét kötni, a tanács készséggel fog a tárgyalásokba belemenni.[6])

A béketárgyalások közvetítésére Luca degli Albizzi, a flórenczi követ, Francesco Sforzát vagy az estei őrgrófot hozta javaslatba, azzal, hogy ezek egyike kéressék fel a milanói herczeggel a béketárgyalásokat vinni. A velenczei tanács ez ajánlatra aug. 8-án azt határozta, hogy a választ reá egyelőre függő-

[1]) U. o. 119. szám, 4. §.
[2]) U. o. 115. szám.
[3]) U. o. 107. szám, § 5., 108. szám, 4. §., 118. szám, 2. §., a hol a köztársaság a savoyai és milanói herczegek szövetségéről tesz említést.
[4]) U. o. 191. l. 5. jegyzet.
[5]) U. o. 2. jegyzet.
[6]) U. o. 3. jegyzet.

Digitized by Google

ben tartja.[1]) Előbb ugyanis a tanács közölni akarta követével, Marco Dandoloval a béketárgyalások megindítását czélzó kísérleteket. Az aug. 11-iki tanácsi határozat közölte Dandoloval, hogy a flórenczieknek, a pápa, a savoyai herczeg — követe, Fero István kincstárnok útján, — végül az estei őrgróf közbenjártak nála, sőt az utóbbi meg is küldé Velenczének a milanói herczeg hozzá intézett két levelét, a melyben kéri őt, hogy Velenczénél a béke ügyében közbenjárjon és eszközölje ki, hogy a tanács jegyzőjét, De la Siega Ferenczet küldje hozzá a béketárgyalások érdekében. Mindebből, mondja a tanács, megértették, hogy Visconti minden követ megmozgat, hogy békét nyerjen. A tanács azonban el van határozva, nem tekintve a flórenczieknek és a többieknek sürgetését, hogy béketárgyalásokba nem bocsátkozik, minthogy a császárral kötött egyezség ezt nem engedi meg neki. Azért, ha a savoyai herczeg követeket küldene ez ügyben a császárhoz, avagy a császári udvarban más oldalról merülne fel a békekötés kérdése, a követ ehez tartsa magát teendő nyilatkozataiban.[2])

Amadeus savoyai herczeg azonban nem játszott nyilt kártyákkal. A fentiekben láttuk és még látni fogjuk, hogy Velenczében és a császári udvarban békeközvetítőül lépett fel. Ezzel a szereppel nem igen fért össze az, hogy a herczeg hadai fiának, a piemonti herczegnek vezérlete alatt a milanói hadakkal egyesülve harczoltak 1437 nyarán a velenczeiek ellen. A köztársaság ezt a kétszínűséget fel is panaszolta szept. 3-iki levelében Amadeus herczegnek és kérte őt, hogy álljon el a milanói herczeg támogatásától. Két nappal később megismételte ezt a kérelmet a tanács, mire a herczeg szept. 20-án válaszolt. E válaszból megtudjuk, hogy a herczeg annak idején, előre látva azt, hogy fia kénytelen lesz rokonát, a milanói herczeget támogatni, Ferro Mihályt küldte megbizottja gyanánt Velenczébe, hogy békét vagy fegyverszünetet eszközöljön ki. Minthogy ez nem sikerült, a doge kívánságára követet küldött a császárhoz a béke érdekében. Azon, hogy fia a milanói herczegnek segélyt nyujt, senki sem csodálkozhatik, tekintve a kettő között fennálló rokoni viszonyt. Végül hangsúlyozza a herczeg, hogy mihelyest a doge beleegyezik a békekötésbe vagy fegyverszünetbe, mindenképen azon lesz, hogy a béke mennél előbb létrejőjjön.[3])

Arra a levélre, melyet Zsigmond király jul. 31-én intézett a savoyai herczeghez, s a melyben őt a milanói herczeg támoga-

[1]) U. o. 2. jegyzet.
[2]) U. o. 118. szám, 4. §.
[3]) U. o. 197. l. 5. jegyzet.

Digitized by Google

tásától eltiltotta, a herczeg csak szept. 7-én válaszolt. Ebben a válaszban tudatja Zsigmonddal, hogy a béke érdekében úgy a pápához, mint Velenczéhez követeket küldött, s ezek útján megtudta, hogy mindketten hajlandóságot mutatnak a békére, feltéve, ha a békekötés ellen a császárnak kifogása nincsen. Ezért küldte volt már régebben hozzá titkárát, Daverii Lambertet, és legújabban Francesco de Viviaco törvénytudort, kik közül az elsőnek visszatértét már várja, s annak megérkezte után minden igyekezetét arra fogja fordítani, hogy a milanói herczeg kötelességeit a császárral szemben teljesítse, s iránta hűnek és engedelmesnek mutassa magát.[1])

Minthogy a velenczei tanács a béketárgyalásokat csak úgy akarta megkezdeni, ha a császár is beleegyezik azok megindításába, 1437 aug. havában a savoyai herczeg titkárát, Daverii Lambertet küldte Zsigmondhoz. A császár aug. 20-án fogadta Daveriit, a ki előadta küldetésének czélját és a császár elhatározását kérte. Három nappal később, aug. 23-án, Zsigmond Thallóczi Matkó, Brunoro della Scala, János zenggi püspök, Henrik konstanzi püspök, Cristoforo da Velate milanói és Marco Dandolo velenczei követ jelenlétében újra fogadta Daveriit. Válaszában beleegyezését adta, hogy a béketárgyalások megkezdessenek, azonban csak azzal a feltétellel, hogy a tárgyalások az ő jelenlétében, azaz udvarában történjenek, és pedig úgy, hogy ő és a savoyai herczeg megbizottai a velenczei köztársaság és a milanói herczeg között folyó tárgyalásokat fogják közvetíteni, ellenben a közte és Visconti között folyó tárgyalásokban a savoyai követek fognak közbenjárni. Kijelenti, hogy maga részéről Marco Dandolot és János zenggi püspököt küldi ki megbizottak gyanánt. Egyúttal meghagyta Cristoforo da Velatenak, hogy erről urának, Filippo Mariának tegyen jelentést.[2])

Zsigmondnak e válaszából kitűnik, hogy ő a béketárgyalások fonalát a maga kezében akarta összpontosítani és udvarát tenni a tárgyalások központjává. Daverii ez ellen nyomban felszólalt és részletesen kifejtette, hogy Zsigmond kívánsága nem teljesíthető, mert a tárgyalások ilyetén vitelétől rendkívül sok nehézségek támadnának, a mik a béke megkötését nagyon megnehezítenék. Azt a javaslatot tette, hogy legalább a tárgyalások megindítása történjék Olaszországban a császári és a savoyai követek jelenlétében. Azonban Zsigmond e kérdésben ragaszkodott kijelentéséhez, hogy a béketárgyalások ő előtte folyjanak le.[3])

Daverii szept. hó közepe táján érkezhetett vissza urához,

[1]) U. o. 121. szám.
[2]) U. o. 122. szám.
[3]) U. o. 122. szám, 3. §.

Digitized by Google

a ki követének ez ügyben tett jelentését közölte a milanói herczeggel. Filippo Maria szept. 29-én felelt erre a levélre s örömének adott kifejezést, hogy a herczeg közbenjárásával a béke megkötését czélzó tárgyalások megindultak. Hangoztatta, hogy a maga részéről szivesen fogja a herczeg tanácsait fogadni, melyeket ez neki a béke megkötése czéljából fog adni, csak közölje vele mindazt, a mit a béke létrejöttére czélirányosnak és szükségesnek tart.[1])

A hadakozás a milanói herczeg és Velencze között ez alatt újra kitört. A milanói csapatok, Piccinino Miklós csapatai, a tartalékcsapatok és a savoyai herczeg segédcsapatai — számukat 2—3000 lovasra és ugyanannyi gyalogosra tette a hír — megtámadták a velenczeiek csapatait. A velenczei tanács előadása szerint, a velenczei főkapitány látva az ellenség túlnyomó erejét és a saját seregében a betegek nagy számát, mi miatt kellő erőt nem fejthetett ki, önként visszavonult az Oglión innenső vidékre, a minek következménye az lett, hogy az ellenség átcsapott a bergamoi területre és ott több erődítvényt elfoglalt.[2]) Filippo Maria szept. 11-én jelentette e győzelmét a bázeli zsinatnak. Levelében elmondja, hogy csapatai szept. 10-én győzedelmeskedtek a velenczeiek felett az Oglio mellett, Palazzolo és Pontoglia közelében, úgy hogy remény van arra, hogy Brescia és Bergamo ismét milanói fenhatóság alá kerül.[3]) Daczára annak, hogy a milanói fegyverek most sikert arattak, Filippo Maria, mint ezt fentidézett szept. 29-iki leveléből látjuk, mégis hajlandó volt békét kötni.

A békeközvetítők ezalatt nem szűntek meg Velenczében a béke érdekében munkálkodni. Ennek oka az volt, hogy Olaszországban senki sem hitte, hogy Velencze a császárral oly szoros összeköttetésben van, hogy annak beleegyezése nélkül békét nem köthet. A pápa, az estei őrgróf, Genua és Flórencz igyekeztek Velenczét a békére megnyerni. Eugén pápa Scarampi Lajos flórenczi érseket küldte Velenczébe, ki, úgy látszik, azzal is argumentált, hogy a velenczeiek vonakodása a békét megkötni, a ferrarai zsinatra is káros hatással van. Közölte továbbá azt is Velenczével, hogy a pápa legközelebb követeket szándékozik ismét a császárhoz küldeni. A tanács szept. 10-én azt válaszolta az érseknek, hogy Velencze mindig készen áll a béke megkötésére s nem akarja azt, hogy a zsinatra valaminemű kár háramoljék. Czélszerűnek tartaná ezért, ha a pápa a császárhoz küldeni szán-

[1]) U. o. 195. l. jegyzet.

[2]) A velenczei tanácsnak szept. 28-iki utasítása Dandolohoz. U. o. 124. szám, 2. §.

[3]) U. o. 198. l. 1. jegyzet.

Digitized by Google

dékolt két követen kívül még egy harmadikat is küldene, kinek különösen megbízása volna a császárt rávenni arra, hogy egyezzék bele, hogy a pápa közvetítse a békét a liga és Filippo Maria között, s erre nézve a tanács megigérte, hogy maga is fog a császári udvarban lévő követeknek írni. Egy külön pápai követ küldését a tanács azért javasolta, mert Zsigmond Giovanni Francesco Capodilistát, kit a pápa a császárhoz szándékozott küldeni, velenczeinek tartja, s ezért megeshetik, hogy a pápának a követ által előadott kívánságait Zsigmond úgy tekintené, mintha Velencze kívánságai volnának, mi által azok megvalósítása esetleg nehézségekbe ütköznék.[1])

Marco Dandolo időközben hűségesen beszámolt a velenczei tanács előtt a savoyai herczegnek a béke érdekében Zsigmondnál kifejtett fáradozásairól. Jelentette azt is, hogy Zsigmond nem egyezik bele abba, hogy a béketárgyalások Olaszországban folyjanak le, hanem azt kívánja, hogy azok a császári udvarban tartassanak meg. A tanács erre szept. 28-án a következő utasítást küldte Dandolónak: Fejtse ki a császár előtt, hogy kívánsága kivihetetlen, mert rendkívül hosszu ideig tartanának a béketárgyalások és nem volna végük belátható. Mert elsőben is, a míg az összes megbizottak összegyűlnének a császári udvarban, hosszu idő mulnék el. Másodszor, bizonyosnak mondható, hogy egy ily kényes és nehéz ügyben sok nehézség, fennakadás fog felmerülni, a melynek elhárítása végett ide-oda kell majd irogatni, a mi mind időt kíván. Ezalatt pedig a háború tovább folyna az olasz részeken, a mi a ligának mondhatatlan kárt okozna. Utasítja ennélfogva a tanács a követet, kövessen el mindent, hogy a császár beleegyezzék abba, hogy a béketárgyalások olasz földön tartassanak meg.[2])

Arra az esetre, ha a követnek ily irányú előterjesztése eredményre nem vezetne, a tanács egy másik utasítást is adott Dandolonak. Bírja rá a császárt, hogy a béketárgyalások idejére fegyverszünet proklamáltassék, a tárgyalások folyjanak le olasz földön, ellenben a béke végleges megkötése történjék a császári udvarban.[3])

A velenczei tanács ezenkívül meghagyta Dandolonak, hogy ismerve a befolyást, melyet Schlick Gáspár kanczellár gyakorol a császárra, beszéljen a kanczellárral és igyekezzék őt a fent előadott propositiók egyikének megnyerni. Támogatásáért bizonyos összeget igérhet meg neki, melyet a tanács 1000, legvégső esetben 2000 aranyban állapít meg. Egyúttal igyekezett

[1]) U. o. 198. l. 2. jegyzet.
[2]) U. o. 124. szám, 3. §.
[3]) U. o. 4. §.

Digitized by Google

a tanács Filippo Mariát befeketíteni a kanczellárnál, utasítván követét, adja elő kellő formában Schlicknek, hogy a milanói herczeg ellensége a békekötésnek, úgy hogy tartani lehet attól, miszerint a békét, ha megköttetik, rövid időn belül meg fogja törni.[1])

Ez volt az utolsó utasítás, melyet Velencze Marco Dandolonak küldött. Szept. 24-én Dandolo tudatta a tanácscsal, hogy a császár kívánságára annak megbízásával visszatér Velenczébe.[2]) E levele nem maradt reánk, és így azokról az okokról, a melyek visszatérését előidézték, tájékoztatva nem vagyunk. A tanács okt. 8-án tudomásúl vette Dandolo visszatértét, értesítve őt, hogy jegyzőjét, Johannes de Imperiist, a ki Dandolo kiséretében volt, utasította, hogy térjen vissza ismét Zsigmondhoz; azonkívül megbízta Giovanni Francesco Capodilistát, a pápai követet, hogy Velencze érdekeit a császári udvarban képviselje. A mennyiben Imperiis és Capodilista nem találkoznának, az előbbi egyedül fogja Velencze érdekeit képviselni.[3]) Egy nappal előbb, okt. 7-én, a tanács már elhatározta volt, hogy Dandolohoz különböző utakon fog küldeni értesítést, hogy Imperiist visszatérésre utasította. Ebből látjuk, hogy Dandolo már visszatérőben volt, de a tanács nem tudta, mely úton tér vissza Velenczébe. Közölte vele egyúttal a tanács, hogy Imperiis feladata lesz annak a végrehajtása, a mi a tanácsnak Dandolohoz küldött szept. 28-iki utasításában foglaltatik.[4])

VI.

IV. Eugén pápa Capodilistát szept. második felében indította útnak a császári udvarba.[5]) Okt. 8-án a velenczei tanács elhatározta, hogy Capodilistát fogja érdekei képviseletével megbízni, miután ő volt az, a ki annak idején Velenczét képviselte a császár és Velencze közt kötött szövetségre vonatkozó tárgyalásoknál. Elhatározta, hogy meg fogja neki küldeni a most fenforgó kérdésre vonatkozó összes iratokat is.[6]) Ezt az okt. 9-iki tanácsi határozat részben végrehajtotta. Megküldötte Capodilistának a szept. 28-án Dandolonak adott utasítás másolatát,

[1]) U. o. 5. §.
[2]) U. o. 200. l. 3. jegyzet.
[3]) U. o.
[4]) U. o. Zsigmond külön is írt Velenczének Dandolo visszahívása ügyében. A tanács okt. 10-én tudatta vele, hogy óhajának eleget téve, visszahívta követét. U. o. 201. l. 2. jegyzet.
[5]) A küldetésére vonatkozó feljegyzések. U. o. 200. l. 4. jegyz.
[6]) U. o. 125. szám.

Digitized by Google

továbbá megkereste őt, hogy Zsigmond előtt fejezze ki a köztársaság köszönetét a megadott investituráért, a mit Dandolo, miután már elutazott, nem tehetett meg. Közölte vele továbbá azokat a leveleket, melyek a savoyai herczegnek közbenjárására Zsigmondnál, és a Zsigmondtól adott válaszra vonatkoznak, utasítván őt, hogy a béke kérdésében tartsa magát a szept. 28-iki utasításhoz. Közölte továbbá a tanács Capodilistával, hogy a milanói herczeg újabban Gerardus Landriani comoi, előbb lodii püspököt küldte a pápához, hogy általa hajlandóságát a békére hangoztassa, kijelentvén, hogy e kérdésben teljesen a pápára bízza a döntést. A tanács azon nézetének adott kifejezést, hogy a milanói herczeg ezzel csak visszavonást akar kelteni Velencze és a liga tagjai között, minthogy azt híreszteli, hogy a szerződés értelmében, ha a császár nem küld segélyt Velenczének, ennek jogában áll a békét a császár beleegyezése nélkül is megkötni. Ily tartalmú pont az 1435-iki szövetséglevélben, mint tudjuk, nem foglaltatik, és ezért is rendelkezésére bocsátotta a tanács Capodilistának a szövetséglevél másolatát, a zenggi püspök nyilatkozatát Zsigmond hozzájárulásáról a háború megindításához, és az ezzel összefüggő többi iratot. Mindezeket a tanács Capodilistának azzal küldötte meg, hogy azokat a szükséghez képest használja fel.[1])

Zsigmond szept. havában János zenggi püspököt Eugén pápához küldötte, hogy a bázeli zsinat és a pápa között fölmerült ellentétek eloszlatásán munkálkodjék.[2]) A püspök útközben Velenczében is megállott és ott a tanácscsal érintkezésbe lépett, azt adván küldetésének okául, hogy a pápát a ligába való belépésre akarja bírni. Egyúttal bizonyos előterjesztéseket is tett a tanácsnak. Elsőben is nyilatkozatot kért a tanácstól Zsigmondnak a szövetséglevélben vállalt kötelezettségei tekintetében. Másodszor, miután előadása szerint küldetése értelmében a pápát a szövetségbe való belépésre kell rábírnia, arra kérte a tanácsot, hogy szintén küldjön követet a pápához, a ki az ő — a püspök — ily irányú fáradozásait támogassa. Harmadszor kijelenti, hogy megbizatása van az aquilejai patriarchatus ügyét a szentszéknél elintézni, és arra kérni a pápát, hogy ha másért nem, a császárra való tekintetből intézze el azt Velenczére nézve kedvezően.[3]) Negyedszer, informálni kell a pápát a savoyai herczeg közben-

[1]) U. o. 126. szám.

[2]) Zsigmondnak 1437 szept. 10-én a zsinathoz intézett levele. U. o. 152. szám.

[3]) Az aquilejai patriarchatus körüli viszály onnan eredt, hogy a velenczeiek elfoglalták a patriarcha birtokait és vonakodtak azokat visszaadni, a miért a bázeli zsinat 1435 decz. 22-én egyházi átkot és interdictumot mondott ki Velenczére. R. T. A. XII. 143. l. 1. jegyzet. Zsigmond

Digitized by Google

járásáról, valamint Zsigmondnak kívánságáról, hogy a béketárgyalások az ő jelenlétében tartassanak meg, mert ebben a császár nagyobb garantiát lát a béke megkötésére. Végül dalmát ügyekben tett előterjesztést, előadván a császárnak azt a kívánságát, hogy Velencze tegye szabaddá a dalmát kikötőket.[1])

Ezekre az előterjesztésekre a tanács a következőkép válaszolt:

1. A mi az első pontot illeti, a tanács utalt arra, hogy a zenggi püspök annak idején maga hozta meg a császár megegyezését a milanói herczeg elleni háború megindításához, mire a tanács a szövetséglevél határozatai értelmében a császári támogatást a julius-októberi időre kérte. Igaz ugyan, hogy a császár ezt a kötelezettséget nem teljesítette; pedig ha ezt megteszi, valószínű, hogy Velencze helyzete most más volna; mindamellett, hogy a császár kegyében továbbra is megmaradjanak, a tanács nem emel panaszt, hanem megnyugszik a történtekben.

2. A tanács megelégedését fejezi ki a fölött, hogy a püspök a pápát a ligába való belépésre felszólítja, és kívánságához képest követet fog küldeni a pápai udvarba Bolognába, hogy a püspököt támogassa. Ennek a határozatnak értelmében a tanács decz. 12-én Marco Dandolot küldte ki követi minőségben a pápához.[2])

3. A császárnak az aquilejai ügyben tanusított jóindulatáért a tanács őszinte köszönetét fejezi ki.

4. A béketárgyalások ügyét illetőleg a tanács hangoztatni kívánja a császár előtt, hogy a szövetséget Genuával és Flórenczczel nem a háború végett, hanem a béke biztosítása czéljából kötötte meg. Mint a császár hű és engedelmes alattvalói, magukra nézve kedvezőbbnek tartanák ugyan, ha a béketárgyalások a császár jelenlétében folynának le, azonban tekintetbe véve a nagy távolságot, továbbá szövetségeseiknek kívánságát, ezt nehezen tartják kivihetőnek és azt hiszik, hogy a császár is be fogja látni, hogy ily módon a béketárgyalások folyama nagyon meg volna nehezítve, sőt lehetetlenné téve. Ennek folytán a tanács írt Capodilistának, igyekezzék a császárt rábírni arra, hogy a tárgyalásokat Olaszországban tartsák meg. Remélhető, — véli a tanács — hogy a császár erre rá fog állani, mindazon-

---

1437 jul. 24-én ennek daczára megengedte, első sorban Nürnbergnek, hogy Velenczével kereskedelmi összeköttetésben legyen mindaddig, míg a pápa e kérdésben nem dönt. Altmann, 11898. szám. Erre az ügyre vonatkozik Zsigmond itt említett ajánlata.

[1]) U. o. 128. szám elején. A dalmát ügyek alatt itt nyilván a tanácsnak egyes velenczei polgárok érdekében tett lépéseit kell érteni, főleg a Thallóczi Matkónak kölcsönzött pénznek visszafizetését. U. o. 107. szám, 13. §. Továbbá ugyanannak hatalmaskodásait. U. o. 110. szám, 2. §. és Monumenta slavorum meridionalium, XXI. 100. 102. 105—106. ll.

[2]) U. o. 204. l. 3. jegyzet.

Digitized by Google

által a zenggi püspököt is megkereste a tanács, hogy ez irányú kívánságát Zsigmondnál támogassa. Miután pedig Zsigmond a segédcsapatok küldetését újra kilátásba helyezte, a tanács arra az esetre, ha a háború ismét kitörne, a segélyt a következő év május-augusztus havára kérte.

5. A mi a dalmát ügyeket illeti, a tanács tudatja a zenggi püspökkel, hogy az ott fenforgó ellentétek ki vannak egyenlítve; a mi pedig a kikötők megnyitását illeti, Velencze sajnálattal bár, de a császár ebbeli kérelmét nem teljesítheti.[1])

A velenczei tanács ezt a határozatot nov. 18-án Capodilistával is tudatta, kérve őt egyúttal, hogy a császárnál legyen szószólója, hogy a béketárgyalások Olaszországban tartassanak meg. Arról egyelőre ne tegyen említést, hogy a tanács a császár újabb segélyajánlatát elfogadta, csak ha a császár nem akar beleegyezni a velenczeiek kívánságába, akkor közölje vele, hogy a háború kitörése esetén a császár támogatását újra kérik, és azt a május-augusztusi időre vennék igénybe.[2])

Pár nappal később, nov. 25-én, a velenczei tanács a kiváltságlevelekért fizetendő összeg tárgyában írt Capodilistának. Erről fentebb már szólottunk. Ez alkalommal újra lelkére kötötte, hogy Zsigmondot igyekezzék engedékenységre bírni. A velenczei tanácsnak ez annál is inkább érdekében állott, mert a szövetségesek nem igen hittek abban, hogy Velencze a császár hozzájárulása nélkül a béketárgyalásokban részt nem vehet, és nem hittek Velencze helyzetének aggasztó voltában.[3])

Capodilista nov. elején jelentést tett a tanácsnak fáradozásairól. A tanács köszönetet mondott a követnek és újabb utasítást küldött neki. Kérte őt, igyekezzék mindenképen kieszközölni a császártól az engedélyt, hogy Velencze a milanói herczeggel békére léphessen. Ennek fejében a tanács késznek nyilatkozott Zsigmondot a segélyküldés kötelezettsége alól felmenteni, azt vélvén, hogy a császár, tekintettel a cseh és magyarországi viszonyokra, könnyen rááll erre az ajánlatra. Utasította a követet, hogy ha a császár erre rááll, eszközöljön ki tőle erre vonatkozólag írásbeli nyilatkozatot. Ha pedig a császár nem hajlandó ezt az ajánlatot elfogadni, akkor tudassa vele, hogy a tanács él a szövetséglevél adta jogával, követeli az ott kikötött segélyt a már említett időszakra, és

[1]) U. o. 128. szám. A tanács egy részének indítványa az volt, hogy a 4. pontban az újabb segélyküldés ajánlatának elfogadása, illetve az időpont helyett az mondassék, hogy a tanács köszönettel fogadja a császár ajánlatát, azonban az időpontra nézve, a melyre a segélyt kívánja, később fog határozni. Ez az indítvány kisebbségben maradt.

[2]) U. o. 129. szám.

[3]) U. o. 130. szám.

Digitized by Google

ragaszkodik ahoz, hogy a császári segédcsapatok már máj. 1-én Olaszországban legyenek, a mire nézve szintén okleveles nyilatkozatot kérnek a császártól, hogy legyen mire támaszkodniok.[1]) Minthogy pedig a szövetséglevél határozatai szerint a segélyt négy hónappal előbb kell kérni, tegye meg Capodilista még decz. hó folyamán erre vonatkozó előterjesztését; ha pedig ezt nem tehetné meg, jelezze, hogy a segélykérés napjától számított négy hónap mulva kell Zsigmondnak a segélyt síkra állítania.[2])

A midőn ezt az utasítást a tanács elhatározta, Zsigmond már súlyos betegen feküdt. Nov. 30-iki levelében Capodilista jelentést tett a császár válságos állapotáról a tanácsnak, mely decz. 9-én küldte el válaszát. Ebben utasítja őt, hogy az esetre, ha a császár állapota javulna, előbbi utasításaihoz képest járjon el; ha azonban a császár állapota tovább is válságos maradna, igyekezzék a békekötés engedélyezésére irányuló tárgyalásokat kihúzni, feltéve, ha ebből a köztársaságnak költsége és kára nem lesz.[3])

Ugyanakkor a tanács egy másik ügyben is írt Capodilistának. Brunoro della Scala ebben az időben elhalálozván, a Zsigmonddal kötött szövetség értelmében Velenczének joga volt Verona és Vicenza birtokára, melyekre nézve az investitura Brunoro haláláig függőben hagyatott volt.[4]) Most a tanács utasítá Capodilistát, hogy Zsigmondnál az investiturát Verona és Vicenzára eszközölje ki, melynek fejében Schlick Gáspárnak a régebben kilátásba helyezett 10,000 arany helyett 13,000 aranyat igérhet. Utasítá őt egyúttal arra is, hogy ha Zsigmond meghalna, a császárválasztásba ne avatkozzék.[5])

A midőn ez az utasítás kelt, a velenczei tanácsban talán senki sem gondolt arra, hogy Capodilista ezt az utasítást már nem fogja végrehajthatni. Ugyan az nap halt meg Zsigmond, midőn az utasítás kelt, és most már a velenczei tanácsot nem akadályozta semmi, hogy a béketárgyalásokat a milanói herczeggel meg ne kezdje.[6])

Ezek a tárgyalások azonban nem vezettek oly gyorsan a kívánt és óhajtott békére. A háború újra kitört és most Velen-

[1]) U. o. 133. szám.
[2]) U. o. 4. §.
[3]) U. o. 134. szám.
[4]) Erről a szövetséglevél 14. pontja intézkedik. 1438 máj. 20-án azután Albert császár megerősítette Brunoro testvérei, Frignano és Paolo della Scala részére a Verona és Vicenza feletti birodalmi vicariatust. Lichnowsky: Geschichte des Hauses Habsburg, V. 392. szám.
[5]) U. o. A tanács decz. 12-én Marco Dandolo útján a pápával is közölte, hogy Capodilistát utasítá, hogy a császárválasztásba ne avatkozzék. U. o. 211. l. 1. jegyzet.
[6]) Zsigmond halála és ennek körülményeire nézve olv. Ebstein: Die letzte Krankheit des Kaisers Sigmund. Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 1906. évf. 678—682. ll.

Digitized by Google

czére nézve elég kedvezően folyt. A béketárgyalások Velencze és Filippo Maria között komolyan csak 1441-ben indultak meg ismét. Miklós ferrarai őrgróf volt az, a ki ez alkalommal is fellépett békeközvetítő gyanánt. Hogy ezt tehesse, zsoldos csapatait elbocsátotta szolgálatából. Ezek azonban most Piccinino szolgálatába léptek, miáltal a háború a milanói herczegre nézve kedvezőbben alakult. Piccinino és vezértársai azonban kiaknázni akarván maguk részére a helyzetet, Filippo Mariától, ki rájuk volt utalva, különböző területeket követeltek birtok gyanánt; így Piccinino Piacenzát, Luigi di San Severino Novarát, Alessandro dal Verme Tortonát és így tovább. Filippo Maria erre elhatározta, hogy kibékül elleneivel. Francesco Sforzához, a liga főkapitányához fordult, ki időközben pápai adomány útján az anconai őrgrófságot nyerte. Ajánlatot tett neki, hogy leányát nőül adja hozzá, hozomány gyanánt pedig Cremonát és birtokainak nagy részét biztosítja neki. Sforza a velenczeiektől nyert felhatalmazás alapján a mantuai őrgróf bevonásával meg is indította a tárgyalásokat, melyek november 20-án békére vezettek. A békekötésben kimondatott, hogy Bergamo, Brescia, Lonado, Peschiera és Riva di Trento tartozékaikkal együtt Velencze birtokában maradnak. Cremonát és a milanói terület egy részét Bianca Maria, Filippo Maria leánya, hozománykép kapja ura, Francesco Sforza részére. Ghieradaddát Filippo Maria visszakapja. A Mantua és Velencze közti határok a status quo alapján határoztatnak meg. Végül Genua szabadnak mondatik ki a milanói fenhatóság alól.[1])

Zsigmond halálával megszűnt az összekötő kapocs, mely Velenczét a birodalomhoz fűzte. Ettől kezdve a viszony a köztársaság és a birodalom között mindinkább lazult; hiányzott Zsigmond egyénisége, kihez a köztársaságot a különböző érdekek egész lánczolata fűzte és viszont. A köztársaság ugyan nem mulasztá el, hogy az új király jóindulatát magának biztosítsa. Capodilista 1437 decz. 30-án utasítást nyert, hogy Albert magyar királynak fejezze ki Velencze őszinte részvétét Zsigmond halála felett, adja át a köztársaság szerencsekivánatait magyar királylyá való választása alkalmából, nyilvánítsa egyrészt a köztársaság fiui és alattvalói hódolatát az új király előtt, és kérje ki másrészt az új uralkodó jóakaratát és jóindulatát a köztársaság részére.[2]) Ennél tovább azonban a köztársaság nem ment, de nem is volt érdekében, hogy tovább menjen.

Velencze érdeke ez egész kérdésben tulajdonképen csak az volt, hogy a Terra Firmán szerzett birtokokat, a birodalom tulajdonát képező területeket magának biztosítsa. Ezt hosszu

[1]) Leo id. m. III. 141—142. ll.
[2]) R. T. A. XII. 136. szám.

Digitized by Google

fáradozás után el is érte. A jul. 20-iki vicariatusi oklevél a köztársaságnak örök időkre biztosította e birtokokat, és ezért a köztársaság Zsigmond halála után nem törődött a vicariatusi oklevél többi határozataival. Annyira nem érezte magát Velencze az oklevél határozatai és a tett hűségeskü daczára a birodalomtól függőnek, hogy nov. 26-án külön utasítást küldött ez ügyben Capodilistának. A császári kanczellária ugyanis a vicariusi méltóság conferálása után a szokásnak megfelelően a következő formulát használta a köztársasághoz intézett iratok czímzésében: »Illustri principi . . . duci Veneciarum, nostro et imperii sacri vicario etc. et fideli dilecto«; az oklevelekben pedig ezt: »Illustris princeps fidelis sincere dilecte!« A doge mindkettőt kifogásolta és utasításában meghagyta Capodilistának, igyekezzék Schlick Gáspárt rávenni, hogy a czímzés a régi maradjon: »Illustri principi . . . duci Veneciarum, sincere nobis dilecto«; a szövegben pedig a megszólítás »Illustris princeps sincere dilecte« legyen, minthogy közte és a császár közötti viszonyban tulajdonképen változás nem állott be. Utasítá továbbá a követet, hogy a mennyiben a kanczellár erre nem hajlandó, forduljon panaszával a császárhoz. Az 1438 máj. 16-án Albert királyhoz küldött üdvözlő követségnek utasítása szintén kiterjeszkedik erre a kérdésre, hangoztatván, hogy Velencze teljesen független és szabad állam, mely a császártól nem függ. Arra az esetre, ha a czímzés megváltoztatása nem volna lehetséges, minthogy Schlick állítása szerint a vicariusi méltóságot okvetetlenül kifejezésre kell juttatni, eszközöljék ki, hogy kifejezésre jusson az a körülmény, hogy Velencze csakis birtokainak egy része után bírja a vicariusi méltóságot, a minek kitűntetésére szúrassanak közbe e szavak: »et pro terris vobis concessis vicario.« [1]) Látjuk ebből, mily féltékenyen őrködött Velencze a maga jogai felett.

A vicariusi oklevél határozatai szerint Velenczének a hűbériség elismerése jeléül évenként egy darab 1000 arany értékű aranyszövetet kellett beszolgáltatni a császári udvarba. Ezt a tanács csak egyízben teljesítette. Az 1438 máj. 16-iki tanácsi határozatból tudjuk, hogy Velencze Zsigmondnak elküldötte ugyan a kikötött adótárgyat, de ezt már neki, időközben elhalálozván, nem adhatták át. A XV. század derekának politikai eseményei folytán csakhamar feledésbe ment az egész; a birodalom jogainak érvényesítésére senki sem gondolt, és Velencze értett ahoz, hogy a hűbérül nyert birtokokat mind jobban belevonja saját érdekkörébe és azokat a tulajdonképeni velenczei területtel végleg egyesítse.

ÁLDÁSY ANTAL.

[1]) U. o. 131. szám és a hozzáfűzött jegyzet.

Digitized by Google

MŰVELTSÉGTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK.

VI.

A MAGYAR VÁR.

— Második és befejező közlemény. —

Mint már az eddig közölt adatokból is láthattuk, a régi magyar vár legnagyobb erőssége az úgynevezett *középső-* vagy *föld-vár* volt. Ennek palánkjai és vízárkai voltak a legszélesebbek, bástyái a legerősebbek, töltött sánczai kívül-belül a legnagyobb gonddal készültek. Hogy vízárkai be ne fagyhassanak, arra mindég kellő gondot fordítottak. A jég törésére szolgáltak a *jegező karók*, a *jegelő fejszék* és *jegelő vas-ösztökék*.[1])

A középső várból jutott az ember a magyar vár utolsó részébe, mely mindég kőből épült. Ez a kőépület vagy valamely régi kővár, vagy egyház, vagy pedig csupán kőtorony volt. A két utóbbi esettel találkozunk leggyakrabban. Itt a kőtoronyban vagy az egyházban tartották a puskaport, a tüzes szerszámokat s általában a munitiót. Ha a huszár-vár és a középső földvár vagy palánk elesett, a harmadik rész sem tarthatta magát, hacsak rendszeres kővár nem volt. Mivel őseink tapasztalásból tudták, hogy a sövény- vagy palánk-építés a meglévő kővárakat is jóval megerősíti, s mivel a huszárságnak csakis így teremthettek helyet a régi kővárakban, tehát nemcsak az új végházakat, hanem a már meglevő régi kővárakat is palánkokkal vették körül. A XVI-ik század közepén már nem volt Magyarországon vár, kastély vagy erősített hely, melyet palánk vagy sövény nem vett volna körül. A füleki kővárról tudjuk pl. hogy 1554-ben már kettős palánképítéssel volt körülvéve. Szabatka (Fülek mellett) váráról is azt jelentik, hogy kettős töltött palánkja van. Nógrád váráról ugyanezt írják.[2]) Enyiczke, Ungvár, Fogaras, Regécz, Letho-

[1]) Orsz. Lt. Kamarai levelek. 1573 decz. 12-én írja Ujvárról Ghyczy György kapitány: »mindennap *jegezniök* kell az váraljátt« . . . stb.

[2]) Hadi levéltár: Feldacten, 2. 23. »Az palánkján három kapujok.«

Digitized by Google

vanics, Gora,[1]) Korpona, Szendrő,[2]) Végles,[3]) Kassa, Tokaj stb. várait ugyancsak palánkok övezték. A török is palánkkal vette körül a kezére került kővárakat. Esztergomról pl. 1556-ban jelentik, hogy a Duna felől jó tapasztott sövénye vagyon.[4])

Hogy az újonan épült várak (Komárom, Győr és Szigetvár kivételével) majd mind magyar módra készültek, hangoztatnunk sem igen kell. Még az erős várnak hirdetett Oláh-Újvár is teljesen sövényépítésből állott.[5]) Eger-várát is az 1552-iki ostrom után magyar módra kezdték újra építeni. E czélra 1553-ban az egriek 500 saroglyát, 1000 tekenőt (föld- és mészhordásra), 300 dézsát, 200 fakártot és 200 tóásót kértek.[6]) Csak később küldte a király oda Specie-Casa építőmestert, hogy kőépületeket is emeltessen.

Egyszóval — egy-két kivételtől eltekintve — elmondhatjuk, hogy a XVI-ik században Magyarország összes várait és véghelyeit magyar módra alakították át, az újonan emelteket pedig magyar módra építették. Az 1618 évben hivatalosan is elismerték ezt, de egyúttal óhajtandónak tartották, hogy a várakat ezentúl szilárdabb anyagból építsék.[7])

A sövény vagy palánképítés útján földből és fából épült magyar várakról nem szabad kicsinylőleg nyilatkoznunk. Czéljuknak teljesen megfeleltek s ostrom idején sokszor tovább ellentálltak, mint az erős kővár. Azután megvolt az az előnyük, hogy rendkívül gyorsan épültek, sem idegen mesterekre, sem építőkre szükség nem volt. Kisebbszerű palánkot sokszor egyetlen nap alatt is el tudtak

---

[1]) Közös p. ü. lt. fasc. 14371. 1577. Conscriptio castri Gora et castelli Lethovanics.

[2]) U. o. fasc. 14393. »magnis sumptibus exstructa saepibusque circumdata«... 1588.

[3]) Dobó István írja 1567 jul. 17-én Véglesről: »Saepes et aggeres, quae circa arcem constructae fuerant, corruerunt. Has vero saepes et aggeres olim Christophorus Foturm capitaneus Zoliensis ac civitatum montanarum et comitatu Zoliensi et provinciis S. Benedicti et aliorum bonorum circum adjacentium opera et auxilio aedificari curavit. Nam hoc aedificium tantae molis est, ut bona ad Veghles pertinentia, quae tunc integra fuerunt, non suffecerunt.«

[4]) Cs. és kir. állami lt. Hung. 1556. Gall Ádám jelentése.

[5]) ... »tota munitio, omniaque in illa arce existentia aedificia ex sola lignea materia constat.« (Relatio commissariorum ad Ujvár expeditorum, 1578 jun. 6. Közös p. ü. lt. Hung.)

[6]) Orsz. Lt. Kamarai levelek. Memoriale de negotio arcis Agriensis, 1553.

[7]) U. o. »Ad cameram Hungaricam pro ulteriori revisione et deliberatione«... stb. Azután: »postquam autem experientia testatum reddit, hactenus usitatum restaurandi modum per palos, sudes, virgulta, glebas et similia, et si sumptu fere maiore quam saxea aedificia constet, parum ad firmitatem perpetuam momenti adferre«... stb. (1618 márczius-havában.)

Digitized by Google

készíteni. Zrínyi György pl. 1574 nov. 11-én azt jelenti a királynak, hogy aznap, mikor Csáktornyára ért, a rossz idő miatt a kastély felállítását nem lehetett végrehajtani.[1]) Magyar Bálint 1555 decz. 6-án Kanizsáról írja: »Továbbá az palánk felől írhatom, hogy állatása és fonása ez két nap megkészűl, de az *sározása* nem tudom mi módon lehet az földnek fagya miatt.«[2])

Mikor a német generálisok és az országba hozott olasz várépítő mesterek a magyar várakat először látták, nagy elismeréssel szóltak azok felől. Sziget-váráról már 1546-ban, a mikor még teljesen magyar módra épített vár volt, Salm generális azt jelenti a királynak, hogy az ország legfontosabb vára.[3]) Palotáról 1559-ben jelentik, hogy: *arx est fortissima.*[4]) Eger-várának palánképítményeiről azt írják, hogy leginkább ezek védték meg a várat az 1552 évi ostrom idején.[5]) Mikor az ostrom után *Ihan Maria Specie-Casa* építőmestert (Komárom építőjét) Eger-várának újra építésére küldték, a nevezett építőmester dicsérettel szólt azokról az építkezésekről, melyeket ott az udvarbíró csináltatott.[6])

A magyar várépítés czélszerűségét és alkalmatos voltát hirdeti az a körülmény is, hogy nálunk a legkiválóbb német vezérek és főtisztek utánozták a magyar építésmódot. Ferdinánd király pl. 1542-ben elrendeli, hogy Győrt ily módon erősítsék meg. Csodálkozással írja egyebek közt: »Intelleximus civitatem Jauriensem saepibus et fossa non magno labore ita muniri posse intra paucos dies, ut pauperibus colonis circum circa satis tutum a turcis esset perfugium ac receptaculum.«[7]) Schwendi Lázár, a kiváló német vezér és hadi író, Kassa bástyáit szintén magyar módon építtette, s azok a bástyák csak 1588-ban kezdtek düledezni, akkor is azért, mert nem javították.[8])

---

[1]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14365. 1574. »Eo ipso die, quo huc veni, tempestas suborta est, quae *realem erectionem castelli fieri non admisit*, ubi prout tempus et facultas dabat, tanquam excubiarum locum muniendo, fortalicium pro nunc erexi, quo commodius ac tutius stipendiarii hyeme permanere ibi possint; divino auxilio, futuro veris tempore secundum exigentiam loci castellum aedificandum erit.«

[2]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok: Magyar Bálint levelei.

[3]) Közös p. ü. lt. Familienacten, 1546. aug. 27.

[4]) U. o. Hung. fasc. 14350. 1559.

[5]) U. o. fasc. 14376. és Orsz. Lt. Tört. Eml. B. 1564. ápr. 1. Relatio commissariorum, qui dominum Magochy Agriam collocarunt: »In exteriori arce saepes seu vallum, quo tempore oppugnationis Agriae praecipue defensa est, pali saepesque tota per pedites sit combusta, ut denuo et quamprimum, cum res sit magni momenti, renovetur et in pristinum statum redigatur, iniunximus.«

[6]) Memoriale di la fabricha di Agria. (Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14340. 1554 április.)

[7]) Orsz. Lt. Tört. Eml. B. 1542. decz. 27.

[8]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14393. De statu Confiniorum. Kassa,

Digitized by Google

A németek különösen akkor alkalmazták a magyar várépítés módját, mikor hirtelen kellett egy-egy várat kijavítani vagy újraépíteni. A mikor pl. Győrt a töröktől visszafoglalták, magyar módra javították ki. »Die niedergeschossene Wehren und Gemäuer — írják — sein mit einem starcken, mit Laim verklebten Zaum, *wie in Hungern breuchig*, zugemacht und ausgebessert.«[1])

Mindezekből az látszik, hogy a németek is fölismerték a magyar várépítés előnyeit. Ők is belátták, hogy ha csekély anyagi eszközök mellett, hirtelen kell erődítést emelni, a magyar módnál jobb nincsen. Ha pedig a magyar várépítés legszilárdabb formáit, a töltött palánkokat, bélelt sánczokat, a kötött és töltött bástyákat építették, ezek építése ugyan hosszabb időt kívánt, de azután az ilyen vár meg is állotta helyét. Tudjuk, hogy a magyar módra épített Szigetvár dicsőségesen kiállotta az 1556-iki nagy ostromot. Kővárrá csak ezen ostrom után lett, épen úgy, mint Eger az 1552 évi ostrom után.

A legtöbb magyar módra épített vár és kastély nem ostromló hadak, hanem a portyázó csapatok ellen készült, melyek ágyúkkal nem igen jártak. Az ilyen egyszerű fonott palánkkal és latorkerttel körülvett erődítéseket csak nagyon rövid ideig lehetett az ostromló hadak ellen védeni. Innen van, hogy a XVI-ik századi magyar kapitányok kinevezésök alkalmával mindég kikötötték azt is, hogy »salvo honore« meddig kell a várat védelmezniök s mennyi idő alatt kell a segítségnek jönnie.[2])

Nem is gondolhatjuk, hogy a magán emberek kastélyai, melyekben katona alig volt, arra a czélra szolgáltak volna, hogy az ellenséget föltartóztassák. Csak a hirtelen való rablótámadás ellen nyujtottak védelmet. Maguk a kastélyok építői is megmondják ezt. Balajti Pál pl. 1556 aug. 23-án maga írja: »Egy nyomorék faházat csináltattam volt, az pogány rabságtól hogy gyermekestől megmaradhassak.«[3]) Kávásy Jób meg 1575 aug. 3-án így adja a kastélyépítés okát: »Ha magam volnék, nem volna ennyi gyötrelmem, búsulásom, de az Uristen házastárssal és apró gyermekekkel szeretett. Im csináltam valami palánkocskát ez végre, hogy ne lennék olyan, mint az nyúl, hogy mingyárást csak egy lövés hallva is az én édes örökségemből, házamból, kit az régi jámbor fejedelmek az én eleim-

1588. »Reperimus propugnacula ea, quae ex egesta terra saepibusque quondam Lazarus Schwendi extrui curaverat, esse lacera ruinosa.«

[1]) Cs. és kir. áll. lt. Hung. 1600.

[2]) Ezt még Szigetvárnak Horváth Markó előtt volt kapitányai is föltételül kötötték ki. Igy pl. 1549-ben Gyulaffy László (Postulatio Ladislai Gyulaffy ad suscipiendam praefecturam de Zigeth. Közös p. ü. lt. fasc. 14325.) és Dersffy Farkas 1553-ban is kikötötték. (Ordo sive status pro Wolfgango Dersffy super praefectura castri et capitaneatu de Zigeth, 1553. ápr. 1. Hung. fasc. 14337.)

[3]) Cs. és kir. áll. lt. Hungarica, 1556. aug. 23.

Digitized by Google

nek nem pénzekűl, hanem vérek hullásáért és halálokúl adtak, elfutamodjam.«[1])

Bár az ilyen palánkocskák senkinek sem voltak ártalmára, mint tudjuk, a törvény mégis elrontatni rendelte azokat, nehogy az ellenség kezére jussanak.

Az ilyen magánkastélyoknál nem voltak erősebbek azok sem, melyeket a magyarok vagy törökök egy-két nap alatt készítettek, hogy beléjük strázsákat vagy hadinépet vessenek. Mivel az ilyen kastélyok népe mindkét félnek kellemetlen volt, azon igyekeztek, hogy az építést megakadályozzák.

A hirtelen való kastély- (castellum) építésnél mind a magyar, mind a török előbb titokban megválasztotta a *kastélyhelyet*. Azután az összes faneműt, kapukat, készen szekerekre rakatta, s feles néppel hozzáfogott az építéshez. Az építés azonban nem mindég sikerült, mivel egyik fél a másikat folyton szemmel tartotta, s ha valami palánknak való fal készítéséről hallott, azonnal mozgott s jelentést tett. »Az terekek — írja 1559 nov. 5-én Horváth Markó a nádornak — nagy sok fát hordatnak Soklyósra; 16 singest, 17 singest, 18 singest; mondják, hogy az palánkot akarják véle megbéleltetni.«[2]) Takaró Mihály tihanyi kapitány jelenti 1558 jul. 7-én: »Vasárnapra virradóan Ságvárott az terekek egy szentegyházat erősítettenek meg; rájok üték, Istennek akaratjából mindgyárást megvettem tőlük az tornyot; egy óránál tovább viattam reájok.«[3]) Túry György, ki a török kijátszásával egyszerre két kastélyt is épített,[4]) 1568-ban írja: »Egyik (t. i. nyelv) mondja, hogy szemeivel látta, hogy az palánkfát kezdték Marczaliban hányni... Osztopánt hált az török had; palánkfája szekereken. Én azt vélem, Marczalit csinálják... Én is im elindulok Komárba, hogy szolgálnánk Istenünknek s azután az keresztyénségnek.«[5]) Ugyanez ügyben Petheő Péternek is írt Túry György: »Im most juta hírem — úgymond — Komárból, hogy az török Marczalit csinálja, azért jó volna, az mi néppel Kegyelmed tehetné, Komár felé jönni. Im én is mindjárást indulok, ne találand az Isten az hitván népet megrettentené!«[6])

Az 1578 évben a törökök Debreczen mellett Sámsonban akartak kastélyt építtetni. »Minden fa együtt van — jelentik — sőt az kapu

---

[1]) Körmendi ltár: Batthyány Boldizsár levelezése.

[2]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok: Horváth Markó levelei a nádor-ispánhoz.

[3]) U. o.

[4]) Cs. és kir. áll. lt. Turcica. Musztafa budai vezérpasa levele Miksához, 1570. Ő maga Segesdet építette, s azzal mentegeti magát, »hogy az szegénységnek az sok tolvaj latrok miatt romlások, bomlások ne essék.«

[5]) Körmendi ltár: Batthyány Boldizsár levelezése.

[6]) U. o. 1568.

Digitized by Google

is kész Szolnokban. Meg kell akadályocznunk az építést.«[1]) Ispán István dunáninneni főkapitány-helyettes 1581-ben írja Rudolfnak, hogy »Damason van kastélyhely, azt akarják az törökök megcsinálni.« Mivel az országos főkapitány távol volt, Ispán hagyta meg a körülfekvő végeknek, hogy készen legyenek az építés megakadályozására.[2])

Ilyen és hasonló jelentés a kastélyok és palánkok építéséről, tömérdek áll rendelkezésünkre. Valamennyi azt mutatja, hogy csak furfanggal vagy nagy erővel lehetett a másik fél ellenére végházat építeni.

Mindeddig a magyar várépítési módnak csak előnyeiről szólottunk; pedig voltak hátrányos oldalai is. Lássuk tehát mármost ezeket. A magyar várak legnagyobb ellensége a víz, illetőleg a víz okozta rothadás, azután a tűz volt. Az első ellen védekezni alig lehetett, mivel bizonyos idő alatt még a legerősebb oszlopok tövei is elrothadtak, s ha ez bekövetkezett, a palánkok és a bástyák düledezni kezdtek.[3]) Mezei Mihály és Lábadi László újvári porkolábok írják 1573-ban: »Az gonosz esős időben az egyik bástyának itt Újvárban hasonfele leomlott, annak felette a nélkül is még két helyen dűlt ki az palánk, mostan annak csináltatásán szorgalmatoskodunk, mind éjjel, mind nappal az várat kell virrasztanunk.«[4]) Az 1575 évi jun. 19-én Pálffy Tamás írja le Palota romlását: »Csak az napját nem tudom — úgymond — hogy az palánk az bástya mellett mind az árokba dőlt.«[5]) A következő évben (1574) Kisserényi Gábor jelenti Komáromból: »Rothadton rothad az vár, az árok is oly igen mélytelen.«[6])

Száz és száz ilyen jelentés szól a magyar végházak romlásáról.[7]) Még a XVIII. század elejéről is akad egy-két ilyen jelentés. Az 1713 évben pl. Fogaras várát kellett javítani. A javításhoz kellett *cseregerenda* 25, *cseredeszka* avagy *padlásfa* 390, *cserelábfa* 22, egész csere öreg fa öt ölnyi hosszu, *falnak való csereja* 10, fenyő padlásfa 170, fürészdeszka 1380 stb.[8])

[1]) Hadi ltár: Feldacten, 13. 1. Correspondenz-Protocoll, 1578. aug. 26. és okt. 11.

[2]) Cs. és kir. áll. lt. Turcica.

[3]) Az 1550 évben Győrből írják: »Az város palánkja oly igen megaggott, hogy önmagától elhull. Ez télen nem sok marad benne.« (Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok: Héderváry György és Póky Gáspár jelentése.)

[4]) Orsz. Lt. Kamarai levelek. 1573. szept. 23.

[5]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14366. Pálffy Tamás palotai kapitány levele Teufel generálishoz.

[6]) Körmendi ltár: Batthyány Boldizsár levelezése.

[7]) Álljon itt egy adat a XVII. századból is; 1608-ban a tokaji palánkról írják: »Az külső várnak az kerítése mindenütt oly hitván, hogy ha az víz körülötte nem volna, nem várnak, de ólnak is rossz volna, mert lovon is felmehetni az kerítésnek oldalán, gyalog annál inkább.« (Közös p. ü. lt. fasc. 14435. 1608. aug. 19.)

[8]) Közös p. ü. lt. Siebenbürgen, fasc. 15482. Pro restauratione arcis Fogaras, 1713. okt. 29.

Digitized by Google

Míg a várak tartományaiban elég jobbágy volt, a végházak javítása nem sok gondot okozott. De mikor a munkáskéz megritkult, a megmaradott nép nem bírta a munkát. Ilyenkor azután a vármegyét rendelték ki a munkára. Terjék Tamás írja pl. a nádornak 1556 máj. 15-én Kanizsáról: »Parancsolt volt te Nagyságod, hogy az vár épületire fát béven hordanának. Az fahordásért, az mennyire az vár tartományával lehet, igen érette vagyunk és hordatjuk; de ilyen épületre nem elég az vár tartománya, hanem az ország szerzése szerint szükség volna az vármegyének is rajta lenni.«[1]) Alsoky László deák ugyanilyen ügyben 1577-ben Győrből írja: »Im megjártuk az újváros kerítését is; valamit ennekelőtte csináltattunk is, ismég annyira eltörték, égették, hogy sok helyeken lóval által avagy kimehetnének az palánkon. Megizentük az hódolt falukra, hogy vesszőt hozzanak és tapasztani jőjjenek; ha reá nem jőnek, népet kérek és reájok megyek büntetni.«[2])

Bizony volt mit dolgozniok a szegény jobbágyoknak. Nem hiába írta Martonosi Ispán István, hogy »néha erején felűl kell míveltetnünk az néppel.«[3])

A vár tartományának kisebbítése, vagy elnéptelenedése tehát első sorban magára a várra járt veszedelemmel. Ezért a régi kapitányok az ilyesmi ellen mindig tiltakoztak.[4])

A palánkoknak másik nagy ellensége a tűz volt. Nem olyan tüzet értünk, a mi véletlenűl keletkezett egyik-másik végházban. Ez a földvárakban s az agyaggal jól megtapasztott palánkokban nem nagy kárt tett. Hanem az a tűz, a mit az ellenség vetett a palánkokba. Ez már jóval veszedelmesebb volt. Mind a magyar, mind a török nagyon jól tudta a módját, miként lehet a palánkokat legkönnyebben felgyujtani. Ha a portyára induló magyar csaták felszerelését olvasgatjuk, a *gyujtó szerszámokat* mindig ott találjuk. Külön mesterek is voltak, a kik ezeket kezelték. Révay István pl. 1528-ban mestereket kér, kik a várakban tüzet tudnak gyujtani.[5]) A végházaknak különféle csöveik is voltak, melyekkel a tüzet vetették, a melyeket a régi összeírások *pumpu*-nak neveznek.[6]) Nagyon dívott

---

[1]) Orsz. ltár: Nádasdy-féle iratok.

[2]) U. o. Kamarai levelek. 1577. aug. 11.

[3]) U. o. 1577. nov. 19. Ispán István dunáninneni vice-kapitány volt.

[4]) Közös p. ü. lt. fasc. 14351. 1567. Gyulaffy László írja pl. a királynak: »Pagos quos ego antea ex voluntate Majestatis regebam et quorum praesidio magna ex parte castellum nostrum Tihany muniebam, fere omnes inde avellere ac sejungere conatur« (t. i. Széchenyi Mihály veszprémi kapitány).

[5]) Cs. és kir. áll. lt. Hung. 1528. szept. 9. »Magistri, qui in castris incendia facere possint, transmittentur.«

[6]) Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 99. nr. 22. Az 1557, 1564, 1583 és 1594 évi trencséni összeírások mindegyike említi: »res ignitae in formam

Digitized by Google

az a szokás, hogy a palánk fái közé puskaport hintettek s meggyujtották. Az 1556 évben Szigetről írják az ostrom alkalmával: »Az fát akarják az palánk mellé faggyúval és hájjal rakni és puskaporral meghinteni, hogy így megégessék az palánkját az várnak.« [1] Az ilyen gyujtogatásnak eredménye azonban csak akkor volt, mikor a bentlevők észre nem vették s a szélvihar az oltást lehetetlenné tette. Palánkgyujtásra tehát mindig viharos időt választottak. A győri püspök jelenti pl. 1557-ben a nádornak, hogy hatszáz magyar gyalogos és naszádos Tóth Bálint vezetése alatt portyára indult. Lest akartak a töröknek vetni. Mivel ápr. 23-án nagy vihar volt, Sámbok palánkját meggyujtották, s a törököknek ezen szép erőssége a kőtornyon kívül a benne lévőkkel együtt teljesen porrá égett. Egy lélek sem menekedett meg.[2] Az 1560 évben a török hasonló módon Kapitányfi István[3] várát gyujtotta fel, és itt is minden elégett, csak Kapitányfi feleségének sikerült gyermekeivel »hajadon fejjel« kiszabadulnia. Ugyanekkor Zrínyi Miklósnak új várát is megégették a törökök. Itt Deli Tódor kapitány ötszáz emberrel bentégett, »az kik az palánk kerítésében voltak.« [4]

Az ilyen gyujtogatást ostrom idején is gyakran megkísérelték, de mikor az őrség talpon volt, a gyujtogatás nem igen sikerült. A töröknek ostromláskor az volt a szokása, hogy a várárkok vizét elvezette,[5] azután az árkokat fával, ágakkal s végre földdel töltötte mindaddig, míg a palánk magasságát elérte.[6] Az ostromlottak ilyenkor az árokba hordott fát meggyujtották. Akárhányszor nagy tűz támadt ebből, de nem a palánkban, hanem az ellenségben okozott kárt. Sziget 1556 évi ostromáról pl. maga a bentlevő kapitány, Horváth Markó írja, hogy a törökök az árkokat fával tömték be, »de — úgymond — Istennek segítségéből tegnap megégettük az fát, ki ű̈nekik nagy ártásukra lőn.« [7]

Faágak helyett gyakran földdel töltött zsákokat s főleg töltött

---

fistularum confectae *pumpu* dictae«, vagy »ligneae fistulae ad jaculandum ignem *pumpu* dictae 46.«

[1]) *Szalay Ágoston:* Négyszáz magyar levél, 1556. jul. 6.

[2]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok: a győri püspök levele 1557 ápr. 27-ről. Maga a püspök is résztvett a kalandban s büszkén írja a nádornak: »fui factus quasi militaris.«

[3]) Zrínyi Miklós helyettese volt később Sziget-várában.

[4]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok: Ghyczy Farkas jelentése, 1560 jun. 11-ről.

[5]) »Kaposvárott a törökök az árkot fával, ággal töltik, az Kapos vizét is Kecselnél az vár alól elfogták.« (Négyszáz magyar levél, 163. l. 1555. szept. 12.)

[6]) Orsz. Lt. Nádasdy Tamásnéhoz írott levelek. Csányi Ákos jelentése Sziget ostromáról, 1566. szept. 2. »Annyira feltöltötték, hogy az várnál sokkal magasabb, annyira fölül vették, hogy behajgálnak.«

[7]) *Szalay:* Négyszáz magyar levél, 195. l. 1556. jul. 21.

Digitized by Google

kasokat használtak az árkok betömésére. A vesszőből font és megtöltött kasok nagy szerepet játszottak mind az ostromlók, mind az ostromlottak műveleteiben.[1]) Innen van a régi magyar mondás is: »Az megszállottaknak az tud tanácsot adni, a ki az kast tolja, az útonjáróknak penig az, a ki az útba vagyon.«[2])

Ostromról lévén szó, megemlítjük, hogy mind a magyaroknál, mind a töröknél bevett szokás volt a *szózat beadása* és *kiadása*. E nélkül egyetlen ostrom sem történt. Magyar Bálint írja pl. Segesd alól 1562 április-havában: »Ide az sátorhoz futának utánnam az sánczból, mondván: *az törökök engem üvöltnek*. Az sánczba menék. Miért kiáltatok ti engem? Mondák: Im szablyáinkat kihányjuk, az házat is megadjuk.«[3])

Még ha nagy német hadsereg ostromolta is a várat, a szózat beadása mindég a magyarok részéről történt. Igy kívánták ezt az ostromlott törökök is. Székesfehérvár ostromakor pl. német részről jelentik, hogy régi magyar szokás szerint (dem alten ungarischen Brauch nach) nehány magyar kapitány szózatot adott be a várba.[4]) Ugyanígy történt Kanizsa elvesztése alkalmával is,[5]) csakhogy itt a török adott be szózatot.

* * *

Miként a magyar vár külsőleg is teljesen elütött azoktól a magyarországi váraktól, melyeket a XVI-ik században olasz, a XVII-ikben pedig németalföldi mesterek építettek,[6]) úgy belső rendje és szervezete is teljesen más volt, mint emezeké.

Tudjuk, hogy I. Ferdinánd ideje óta mindég több és több német katonát szorítottak várainkba. Ezek legnagyobbrészt *lanczkenétek* (gyalogok) voltak, vagyis olyan hadi nép, a melytől a török

---

[1]) Cs. és kir. áll. lt. Hung. — 1528. febr. 12-én írja János királynak Kőrösi Ferencz: »Multa instrumenta vulgo *kas* (chas) et id genus, aliaque ad expugnationem talis et hujusmodi arcis (Ujhely) pertinent.«

[2]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok: Nádasdy Tamás nádor levele Horváth Markóhoz, 1556.

[3]) U. o. Magyar Bálint levelei. 1594-ben Nógrád ostrománál is szózatot adtak be a magyarok, mire a törökök fehér turbánban (albo pileo quem nos *thombok* vocamus) feleltek a szózatra. (Hadi lt. Feldacten, 1594 márcz. 10.)

[4]) Cs. és kir. áll. lt. Hung. 1601. szept. 21.

[5]) U. o. Relatione del combatimento seguito sotto la fortezza di Canisa l'anno 1601. Továbbá Berhart Leo Gall jelentése és vallomások Kanizsa feladásáról a hadi levéltárban. Ez utóbbiak névszerint is megnevezik azokat, kik a török szózat beadása után a várból kimentek alkudozni. (A vallomások részben magyar nyelvűek.)

[6]) I. Ferdinánd idejétől a XVIII-ik századig épült összes magyarországi várak építőinek nevei megtalálhatók a közös p. ü. levéltár *Hungarica* és *Hoffinanz* című gyüjteményeiben.

Digitized by Google

legkevésbbé tartott. Ezek a lanczkenétek vagy német darabontok a XVI-ik században a németség söpredékéből kerültek hozzánk. Csak ott tettek ki magukért, a hol védtelen népet kellett fosztogatni és rabolni. Enyingi Török Bálint 1527-ben így írt róluk: A templomokat feltörik, a kelyheket elviszik, Krisztus testét a földön tiporják; a népet meztelenül hagyják, mindent felfalnak, úgy hogy miránk magyarokra az éhhalál vár.[1])

Nehogy azt gondoljuk, hogy csak hazánkfiai jellemezték így a hozzánk küldött német katonaságot. A XVI-ik század két legkiválóbb német hadvezére Magyarországon: Salm Miklós gróf és Schwendi Lázár magának a királynak is megírták, hogy a Magyarországba küldött német csapatok hasznavehetetlenek. Salm gróf 1546-ban írja a királynak, hogy milyen silányak és semmirekellők a Magyarországba küldött német csapatok.[2]) Schwendi Lázár pedig 1566 ápr. 5-én jelenti, hogy a magyar gyalog a havi 2 frt, a huszár a havi 3 frt zsoldból meg nem élhet; ezért nincs a hajduk közt kellő fegyelem; de különben az ellenséggel rettenetesen harczolnak. A német csapatok ellenben alkalmatlanok a törökkel való harczra.[3])

És mégis a német katonákat fizették jobban, mégis ők voltak az elsők mindenütt, ha fizetésről és élelmezésről volt szó. A magyar katona amúgy sem élhetett volna meg csekély zsoldjából, s még ezt sem kapta meg soha rendesen és egészen.

A magyar várakba helyezett német katonaság még nem jelentette azt, hogy a várban a magyar szokás, a magyar rend megszünt. Ha ugyanis magyar volt a várkapitány, ez intézkedett minden dologban, ez parancsolt a német katonaságnak is.[4]) Lassan-lassan azonban német kapitányokat csempésztek a legfőbb várakba. Mintha csak a törökök kívánságát akarták volna teljesíteni! Ezek ugyanis folyton azt követelték, hogy a végekbe német kapitányokat és német katonaságot helyezzenek.[5]) Jól tudták, hogy ezektől nyugodtan

[1]) Cs. és kir. áll. lt. Hung. 1527. szept. 21. »Ecclesias frangunt, calices abducunt, corpus Christi et vasculum divinum terrae calcitrant... Sacerdotes aliis manus, aliis pedes amputant et eos spoliant«... stb.

[2]) Közös p. ü. lt. Familienacten. fasc. 17811.

[3]) Cs. és kir. áll. lt. Turcica. »Da man anderst furchtbarlich kriegen« (t. i. a hajdúk). A németekről meg így ír: »ist gegen dem Türken zu vielerlei sachen vill zu schwer und unfertig; *item es stehe denen im Landt wie ain dorn in augen und ain gift im herzen*, darumb muss Ihr Maj. bedacht sein, wie sie sich der Ungarn besser gebrauchen mög.«

[4]) De azért a gyűlölség nagy volt a német és a magyar hadi nép között. Kanizsáról írja 1566. szept. 29-én Szentgyörgyi: »Én inkább akarnám, a török miá ölettetném meg, üdvösségemre, hogy nem mint az németek miá... Eleibe viszem vén fejemet, de az németekkel együtt meg nem maradok.« (Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok.)

[5]) Cs. és kir. áll. lt. Turcica. A török pasák leveleiben gyakran találkozunk e kívánsággal. Igy pl. Szokoli Musztafa budai pasa 1575 decz.

Digitized by Google

alhatnak. A hova azután egyszer német főkapitány jutott, oda magyar többé nem került.[1]) A német kapitányok az eredetileg magyar vár-rendtartást is német formára ütötték. Volt olyan végházunk, a hol a rendtartás teljesen német volt, s akadt olyan is, a hol német-magyar szokások divatoztak. A végházak túlnyomó részében azonban teljesen magyar rendtartás járta.

Tisztán német rendtartás volt pl. Komáromban, jóllehet 1567-ig itt is magyar fő- és vicekapitányok parancsoltak. De ezeknek a várban nem adtak lakást. Jellemző a hadi tanácsra, hogy nem a magyar főkapitányokkal levelezett, hanem a várban lévő német zászlótartóval, a ki természetesen örökösen a magyar főkapitányt gyanusítgatta.[2])

A német és a magyar vár-rendtartás között első pillanatra szembetűnő a különbség. A német katonaság többnyire a legerősebb kővárakban lakott, a hol nem kellett minden pillanatban rettegnie a meglepetéstől. Tehát gondtalanúl éltek, portyára, csatára nem igen jártak. Őket nem kellett a hadakozástól tiltani, mint a magyar katonákat. Ellenkezőleg, azért kellett őket büntetni, mert hadakozni nem akartak. Az őrködés a német rendtartású várakban hasonlíthatatlanúl könnyebb volt, mint az ellenség torkában fekvő magyar véghelyeken, a hol különösen a gyujtogatás miatt éjjel-nappal talpon kellett lenni. A magyar véghelyek hadi népe — mint tudjuk — házas életet élt, a német rendtartású várakban pedig a német katonák seregével tartották az erkölcstelen életű nőket s azokkal tivornyáztak.

A komáromi német rendtartás szerint a vár tartományának gazdasági ügyeit a *burggrájok* (porkolábok) vitték. Ezek is németek voltak mindég, pedig a XVI-ik században a komáromi várbirtokban egyetlen lélek sem értett németül. A burggráfok mellé tehát tolmácsokat (magyar deákokat) adtak. Az őrködés a várban német módra történt, azaz mindössze egynehány katona őrködött a bástyákon. Az ivás, éneklés és káromkodás tiltva volt. »Mivel — mondja az

---

17-én írja a királynak: »A míg az végekben magyar kapitányokat tart felségöd, kiknek sem éjjel, sem nappal csatájok, ragadozások, kóborlások, lesölködések és minden ellenkező dolgaik meg nem szünnek, higyje el felségöd, hogy soha azok miatt az frigy alkalmatosan meg nem tartatik; de ha azok helyébe német kapitányokat és némötöket választanátok, úgy elhinnők aztán, hogy mind az két fél békével maradhatna.«

[1]) Fényes példa erre 1567-től fogva Komárom, és 1578-tól fogva Kanizsa.

[2]) Paksy János 1552-től volt főkapitány. A várban lévő német zászlótartó ezalatt Niedermayer volt. Ezzel leveleztek a bécsi kormányszékek. Levelei a közös p. ü. és a hadi levéltárban vannak. Paksy utóda, Petheő János alatt is igy történt, míg végre elvették tőle a főkapitányi tisztet s azontúl állandóan német volt a főkapitány Komáromban.

Digitized by Google

1551 évi rendtartás — a várban fölötte sok a ringyó, a mennyire lehetséges, a fölösleget el kell távolítani.« [1]) Éjjel a várat — mondja a rendtartás — senki el nem hagyhatja. A német katonák jó része már ért magyarúl, tehát a kapukhoz olyanokat kell helyezni, a kik magyarúl is értenek. Lárma és dobolás idején mindenki a helyére rohanjon. Tíz lövőmester, köztük két porcsináló legyen a várban.

A magyar katonák ugyanitt mind a városban laktak, mivel a várba egyet sem bocsátottak be. A részökre kiadott rendtartásból [2]) látjuk, hogy az őrködés legsúlyosabb részét a magyar katonákra hárították. A Vágon és a Dunán télen-nyáron egy-egy naszád őrködött. A város palánkját és kapuit is magyar katonák őrizték. A kapukat a naszádos kapitánynak napközben háromszor kellett végigjárnia. A rendtartás szerint, a ki a török ellen harczra, portyára indúl, halállal büntettetik. A borbélyoknak a burggráf tudta nélkül sebesültet nem szabad bekötözniök.[3]) A város bírái minden éjjel czédulán kötelesek bejelenteni a városba jött idegeneket. Pribéket a Dunán áthozni tilos. A ki ezt cselekszi, először három napi börtönnel büntetik, másodszor a szolgálatból elbocsátják. Ha pribékek jönnek a révhez, a főkapitánynak vagy a naszádosok kapitányának kell bejelenteni. A naszádos hadnagy minden éjjel köteles az őrhajókat megvizsgálni, a vajdák pedig a város kapuin levő őrségeket. A révészek közé hajdút fogadni nem szabad.

A magyar várakban a főkapitánynak és a kapitánynak mindég csak meghatározott számú katonaság volt közvetetlenül alárendelve. E szám a kinevezésekben mindig benfoglaltatott. A többi hadi nép fölött a saját tisztjeik rendelkeztek. A burggráfok helyett udvarbírákat találunk, a kiket néha ispánoknak is neveztek s a kiknek minden körülmények között nemeseknek kellett lenniök. Az udvarbírói és a kapitányi tisztet sok helyen egyesítették. A hány kapuja volt a magyar várnak, annyi felesküdött porkolábja volt. A *kapunállókkal* együtt az ő dolguk volt a kapuk őrzése, melyeknek a kulcsai náluk állottak. Ezenkívül az őrségekre való felügyelet is az ő dolguk volt. Főajtóknál a *főporkolábok*, a mellékkapuknál a *viceporkolábok* állottak. Az őrködés a magyar várakban úgy történt mindenütt, a hogyan pl. 1578-ban az érsekújvári porkolábok a királyi biztosoknak előadták. E szerint *őrséget csakis a gyalogság végzett.* A huszárok ettől a fölötte terhes szolgálattól mentesek vol-

[1]) Közös p. ü. lt. Hung. Denkbuch, 1551. »Stadt und Schloss Komorn etlich Verordnung: »Dieweil vill unehrliche weiber under den dienstleuten daselbst befunden wurden ... so ist unser bevelch, darinnen so vill muglich einsehung und wendung fuernehmest und thuest, damit der *ueberfluss* aus dem schloss verschafft wurde.«

[2]) Hadi levéltár: Verzaichnuss ainer ordnung so zu Komorn fürgenommen, 1550. Ezt Salm Miklós gróf adta ki.

[3]) Ez a miatt volt, hogy a hadakozást el ne tagadhassák.

Digitized by Google

tak. *Nyáron az összes gyalogság* (Ujvárott 200 hajdú) *fegyveresen a falak mentében alszik;* télen ellenben és zord időben csak a fele. A másik fele a házakba húzódhatik. A falak mentében lévő gyalogságból egy-egy tized felváltva a bástyákon őrködik. Minden bástyán két-két gyalog meghatározott időközökben a szokott *őrszavakat* kiáltozza. Egy tizedes a saját tizedével egész éjen át körül jár s az őrségeket vizsgálja. A porkolábok, viceporkolábok, sőt maguk a kapitányok is éjjelenként többször körüljárják az őrségeket és a falakat. Jeladáskor mindenki fegyveresen siet megszabott helyére. Ha a jeladás éjjel történik, a porkolábok kitűzik a *kiütő* vagy *kivető* lámpásokat a kapuk fölé.[1])

A mint láthatjuk, a magyar várakban a gyalogságnak ugyancsak súlyos volt a szolgálata. Ezt tudván, megértjük Gabelmannak a magyar hajdúról tett nyilatkozatát: Őrt áll, talpon virrad, egész nap dolgozik, sánczot hány, árkot vet, az éhséget és a szomjúságot panasz nélkül tűri.

A kapitányokon, porkolábokon és udvarbírákon kívül a magyar várakban még más sajátos tisztségeket is találunk, melyeket a német rendtartású magyarországi várakban hiába keresünk. Ilyenek voltak a *kalauzok* vagy *táborjártatók*, a kik nélkül a vár népe soha ki nem indult.[2]) Ilyenek minden török végházban is voltak.[3]) A kalauzoknál is jelentékenyebbek voltak a *kémek* és a *kémdeákok*. Ezek tartására minden magyar kapitány külön összeget kapott, a mit kinevezésekor előre megállapítottak. A kémek legnagyobbrészt ráczok voltak.[4]) Nem utolsó tisztség volt a végekben a *nyomjárók* tiszte sem. Igazi magyar foglalkozás volt ez, a mit csak a gazdasággal foglalkozó magyarság értett igazában. A nyomokat megtalálni, a nyomokból az ellenség számát és minőségét meghatározni: ez volt a nyomjárók kötelessége. A végbeli nyomjárók a harmatos füvön pontosan meg tudták állapítani, hány lovas, hány gyalog és hány szekér járt erre vagy arra.[5])

A *sereghajtók* vagy *hátuljárók* intézménye a XVI-ik században

[1]) Közös p. ü. lt. Hung. 1578 jun. 6. Relatio commissariorum ad Ujvár expeditorum.

[2]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok. 1554 okt. 28-án Zichy István jelenti Kanizsáról: »Továbbá mind az Kegyelmed kalauziba s mind az itt való végbeli uraimba megfogyatkozám.« Ali pasa írja 1586 decz. 5-én Rudolfnak, hogy »a végbeliek Buda alá jöttek, *főkalauzok* ki volt, fejét vötték.« (Cs. és. kir. áll. lt. Turcica.)

[3]) Cs. és kir. áll. lt. Turcica, 1580. máj. 9. »Momy *kalauzius* Albensis« — »ductore *kalauzio* Malkus« . . . stb.

[4]) U. o. Hungarica, 1560. Extractus opinionis consiliariorum Hungarorum: »in Hungaria ad hasce explorationes magis idoneam quam Rascianam gentem, scimus nullam.«

[5]) Cs. és kir. áll. lt. Turcica. 1590 szept. 5-én jelenti Zádory János szentmártoni kapitány a nyomjáróról: »Huszonöt lovas jött által az

Digitized by Google

csak a török végekben divott. Törökül *szolák* volt a nevük.[1]) A XVII-ik században azonban már a magyar csatákban is találunk sereghajtókat. Ezek rangjukat illetőleg a hadnagy után következtek.

Ősrégi szokás volt a magyar várakban, hogy a jobbágyok közül az arra alkalmatosakat a jobbágyi szolgálat alól felmentették s a várban a falakon és a bástyákon kisegítőkül alkalmazták. A középkorban ezeket *sagittarii* néven ismerték, később *bástyások*-nak hívták őket. Néhol ezek a bástyások annyira elszaporodtak, hogy — mint pl. Fogaras-várában — külön rendet alkottak.[2])

Igy kerültek ki a jobbágyságból a *virrasztók* és a *tornyosok* is, valamint a végházakban szolgáló *csigások*, a kiket különben zselléreknek tartottak. Ezek a csigások igen sok végház összeírásában előfordúlnak.[3])

Minden magyar végházban volt egy-két szakács,[4]) több kenyérsütő asszony, majorasszony. Előfordulnak a végházakban a *fundáló mesterek* is minden közelebbi meghatározás nélkül.[5]) A *funda* meghatározását Ibafalvay szigeti jelentésében így olvassuk: »Instrumenta ex luto facta lapides eiaculantia, quod communi vocabulo *funda* vocatur.«[6])

Minden magyar végházban állandóan fizetett mestereket is találunk, főleg hordócsinálókat (kádasokat), kovácsokat és faragó mestereket.[7])

---

harmatos csapáson, más helyben ismét tíz gyalognak is még látta nyomát az úton által.« Ugyanez a Zádory okt. 15-én jelenti: »Mindenfelül való *nyomjárók* bejüttenek és egyik sem mondhatott semmi hírt. Ezt is gondoltam, hogy nyomjárót vagy elvitték vagy levágták.«

[1]) Hadi levéltár: Feldacten. Kurzes, gutherziges Bedenken, 1594 szept. 30. — »welche sie auf ihre sprache *Solaken* nennen.«

[2]) Közös p. ü. lt. fasc. 15478. Siebenbürgen. Humillima informatio deputationis ... stb. a bástyásokról ezt írja: »*Bastyasonum* status. Hi tempore principum pro arbitrio ex puris jobagionibus vel rusticis ad curanda tormenta et propugnacula, praesidio non satis sufficiente, assumebantur vel exauctorabantur, rusticanis iterum servitiis accomodandi.« A bástyásokról 1711-ben azt jelentik Fogarasból, hogy fizetésök nincs, sőt inkább ők fizetnek évenkint 15 frtot. (U. o. fasc. 15478. 1711 jun. 27. Informatio deputationis.)

[3]) Szárd összeírása pl. ezt mondja: »Inquilini adsunt, servientes in arce pro antiquo more, qui *chygasok* vulgo vocantur, his dantur singulis diebus duo panes.« (Urb. et Conscr. fasc. 65. nr. 84. 1570.) Ónodon 1670-ben *csigás kovácsok*, *csigás kocsisok* is szerepelnek.

[4]) A szakácsnak Kanizsán 1568-ban évi tíz forint fizetés, dohány, mente, saru, két előkötő járt. A kulcsár ugyanitt évi 7 frt fizetést, karasia dolmányt, báránysubát és bocskort kapott.

[5]) Szalay Benedeknek 1553 jun. 1-én kelt jelentése szerint pl. Huszt várában is voltak fundáló mesterek. (Orsz. Lt. Kamarai levelek.)

[6]) Közös p. ü. lt. Hung. 1559. Querelae Francisci de Ibafalva rationistae arcis Sziget.

[7]) U. o. fasc. 14376. Tokaj 1571 évi számadásai szerint a várban voltak *fabri lignarii*, *vietores* és *molitor*. Ezeket a mestereket minden végház összeírásában megtaláljuk.

Digitized by Google

A magyar végházakban a szolgáló rendben a legelső helyet a *jargalásra szerződött* katonák foglalták el. Ezeknek állandóan *jargalók* volt a nevök. Középkori magyar szokás volt a katonákat teljes esztendőre, azaz állandó szolgálatra szerződtetni. Az ilyen jargaló vitéz *köteles szolga* volt, azaz bárhova, bármily szolgálatra rendelték, szolgálnia kellett. A XV-ik században még a gyalogosakat is jargalásra szerződtették. A XVI-ik században azonban már csak a naszádosokat és a huszárokat szerződtették ily módon.[1]) A gyalogok (hajdúk) egyik végházból a másikba mentek, örökösen kóboroltak, s így őket a XVI. század közepén már csak hópénzes szolgáknak fogadták. Nem is volt kedvük állandó szolgálatra. »Hópénzes darabantnak — írják 1553-ban — nem volna szokása, hogy esztendőre kötelezné magát.« [2]) De nem is igen szerették őket állandó szolgálatra kötelezni.[3])

A jargaló szolgákról elegendő levéltári anyag maradt reánk s így határozottan állíthatjuk, hogy a *jargaló* szó a *nyargaló* szóval semmi összefüggésben sincsen. A *jargalás* kiveszett magyar szó, mely egykor évi bért, évi zsoldot jelentett. A német nyelvű iratokban *gorgolasch*, *nargolasch*, *orgulasch*, *jergolasch* stb. eltorzított alakokban fordúl elő.

A jargalók tartása csak a XVI-ik század végéig divott. A mikor megszünt ez az intézmény, a jargaló szónak igazi jelentése is feledésbe ment.

Mivel a végházakban sohasem volt a fizetés egyforma, s mivel az urak zsoldján élő katonáknak mindég jobb sorsuk volt, mint a király kenyerén lévőknek: a végbeliek, főleg a gyalogosok, gyakran otthagyták helyöket s olyan helyen állottak szolgálatba, a hol jobb és biztosabb fizetést reméltek. A végbeli fegyvervonásról való törvény ugyan azt tartotta, hogy az olyan katonát, a ki ok nélkül ad búcsut kapitányának, más végházba fogadni nem szabad, de azért

---

[1]) A jargalókról és a jargalásról bővebb felvilágosítást ad a *Magyar Nyelv* cz. folyóiratban megjelent czikkem.

[2]) Orsz. Lt. Kamarai levelek: Szalay Benedek levele Husztról, 1553. jun. 1.

[3]) Cs. és kir. áll. lt. Hung. 1560. A magyar tanácsosok írják a királynak: »Equites, quibus vel in expeditione bellica vel alibi M. V. uti volet, *annuo sallario*, *more Hungarorum antiquo conducerentur* ... Hoc quidem sallarium annuum, quod Hungari *jarghalas* appellant, habuit olim certam suam limitationem, secundum quam equiti levis vel gravis armaturae satisfactum fuit ... Qui quidem postea conducti semper parati esse debebunt venire cum assignato illis numero, eo quo iussi fuerint ... Pedites cum plerumque vagi sint, annuo stipendio conduci non posse videntur, sed facta per civitates et oppida stipendii proclamatione, solutione in singulos menses contineri poterunt.« Az 1558 évben még volt eset rá, hogy gyalogokat is szegődtettek jargalásra. A lovas jargalók ekkor évi 25 frt fizetést, 12 köböl gabonát, 12 köböl zabot és egy hordó bort kaptak. (Közös p. ü. lt. Torda Miklós jelentése, 1558. ápr. 2.)

Digitized by Google

szükségből az ilyeneket is felfogadhatják. A rossz fizetés és a fizetésben való egyenlőtlenség teremtette meg az u. n. *bujdosó darabantokat*, a kik örökké kóboroltak s egyik végházból a másikba mentek. A szokástörvény ezeket már a XVI-ik század közepén üldözte,[1]) de számuk mindamellett szaporodott.

A pattantyúsok, portörők, porcsinálók, eleinte németek és olaszok voltak nálunk is. A XVI-ik században azonban már elég magyart találunk ezek között is. Egyébként meg kell jegyeznünk, hogy a XVI-ik században — a rendszeres ostromok és háborúk kivételével — Magyarországon a lövő szerszámoknak nem volt nagy keletük. A portyázások, csatázások közben lövő fegyvert alig használtak. A kézi ügyesség, a kézi viadal döntött el mindent. A huszárság, a háborúk lelke, különösen idegenkedett a lövő fegyverektől. Mikor Sforzia Pallavicini győri generális 1554-ben puskát akart a huszárok egy részének adni, azok készebbek voltak inkább a szolgálattól megválni, mint puskát hordani. Mikor az 1597 évben Nádasdy Ferencz utasítása szerint a huszárság csakugyan puskát kezdett hordani, először *gyalog hajdúkat költöztettek lóra*, mert az igazi huszárok ekkor is vonakodtak a puska viselésétől.

Felsorolván a magyar végházak népeit, ezután még csak annyit kell megemlítenünk, hogy mind a tisztek, mind a közvitézek magyarúl tették le az esküt. Úgy a XVI-ik, mint a XVII-ik századból maradtak ránk ilyen magyar esküformák.[2])

A mi a magyar végházak hadi népének számát illeti, erre nézve igen nehéz megállapodni. Vannak ugyan kimutatásaink bőségesen, de a valóság ezekkel a kimutatásokkal sohasem egyezett. Komár várában pl. 200 embernek kellett volna lenni s 1566-ban a porkolábok Ujlaky Sebestyén kapitánynak azt jelentik, hogy »itt semminemű hadakozó szerszám nincsen több tizenhat szakállosnál, annak is négyéből nem lőhetnek, mert elszakadozott; egy fazék pornál több nincs; ón csak annyi sincs, kiből csak tiz glóbicsot önthetnének, sem kénkő, sem salétrom egy csepp sincs. Élés egy ebédre való sincs. Mi pedig két porkoláb négy lóval vagyunk. Én udvarbíró két lóval vagyok. Ezenkívül az kulcsárral egyetemben tizenhárom drabant vagyon, két virrasztó, egy szegény majorasszony és egy kenyér-

[1]) Szalay Benedek írja 1553 jul. 1-én Husztról: »Irja Kegyelmed, hogy az ő felsége házában bujdosó (bwdoso) drabantot ne tartsak. Meghigyje az én beszédemet, hogy tudván egyet sem tartottam meg. . . . Nem szeretem az bujdosó darabantot . . . Az kit ő felsége házában fogadtam, mindeneket esztendőre köteleztettem.«

[2]) Közös p. ü. lt. fasc. 14435. Az 1607 októberi csomóban számos ilyen magyar eskü van. Pl. egyik: »Én Kun László, Szatmár várában ő felsége vicekapitánya, esküszöm az élő igaz Istenre, Szentháromságra és szent evangéliomra« . . . stb. Mind arra esküdtek, hogy »hívek lesznek fejük fennállatáig.«

Digitized by Google

sütő asszony vagyon.«[1]) És az ilyen állapot a végekben épenséggel nem tartozott a ritkaságok közé. Az embereknek utoljára is élniök kellett s így nem lehet tőlük rossz néven venni, hogy oda mentek, a hol kenyeret kaptak.

A török végházakkal is csak úgy vagyunk, mint a magyarokkal. Sohasem szabad készpénzűl vennünk, a mit a hivatalos jelentésekben olvasunk. Különben a törökök a hódoltság egész ideje alatt hazug hírekkel szórták tele az országot hadi erejök felől. A hol nehány száz emberök volt, ott ezerekről beszéltek. Még meg sem indult a hadseregök, már is az egész országot telekürtölték, hogy ennyi és ennyi százezer ember jön. A valóságban azután alig egy tizede érkezett. Innen van, hogy történeti könyveinkben is még mindég 200—300 ezernyi török hadseregek szerepelnek; pedig ily nagy török had Magyarországon talán sohasem volt.

A törököknél az volt a szokás, hogy ha háború ütött ki, a hódoltság minden épkézláb emberét felhirdették és a sereghez rendelték. Ezek szállították az élelmet, a hadi szereket, az ágyúkat; ezek csinálták a sánczokat, házakat, sőt az ostromra is gyakran ezeket küldték. A hódoltságiak nélkül nagyobb török sereg meg sem mozdulhatott volna nálunk. Jól írta a tapasztalt Prépostváry Bálint 1594 febr. 3-án Mátyás főherczegnek, hogy »a török császárnak és az magyarországi hadnak minden ereje az magyarországi barmokban és szekerekben áll. Nincs az török császárnak, sem az ő hadának annyi tevéje, öszvére, ki az ő hadakozó szerszámát, élését elviselhetné az magyarországi paraszt emberek segítsége nélkül. Az ő hadának pedig az színe az Magyarországban való török!« [2])

Épen ezért merült fel Bécsben 1594-ben az az eszme, nem volna-e jó az egész hódoltságot elpusztítani? Épen ezért szenvedtek a szegény hódoltságiak oly igen sokat a keresztyén hadaktól.

Prépostvárynak föntebb közölt sorait maguk a törökök is igazolták. Az 1594 évi nagy török hadseregről pl. török ember írta, hogy »bizony semmi ereje nincsen, ez is úgy vagyon, soknak tetszik, de sok az teve és azokra emberképet csináltak és sok zászlókat.« [3]) Természetesen, hogy a sereg többnek lássék.

Még ha a budai pasák kirándultak, azok is mindenféle szedett-vedett népet tereltek a sereg közé, hogy mennél többnek láttassék. Paksy János komáromi főkapitány jelenti pl. 1554 szept. 18-án, hogy a budai pasa kiindult; az összes zsidókat és czigányokat magával vitte, hogy hada nagyobbnak tessék, de bizony azért mégis kicsiny az.[4])

[1]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14350. 1566.
[2]) Hadi levéltár: Feldacten, 2. 10. Béltek, 1594. febr. 3.
[3]) U. o. Huszain bég levele Huszár Péter főkapitányhoz.
[4]) Cs. és kir. áll. lt. Hung. »Omnes judaeos ac *pharaones* quos *chyganos* appellant, levasse ac secum abduxisse.«

Digitized by Google

A XVI-ik század végén a török végházakban lévő összes hadi népet — meglehetős nagyítással — 23,200 emberre teszik.[1]) Más évekről szóló kimutatások is körülbelül 20,000 emberről beszélnek. E szerint a valóságban a török végbeliek nem voltak sokkal többen mint a magyarok és németek. Csakhogy ezek jobban szét voltak szórva.

Valamennyi XVI-ik századi hivatalos és magán jelentés megegyezik abban, hogy a legjobb török katonák és a legkitünőbb magyar vitézek a végbeliek voltak. Nagy háborúk idején ezek az összevont végbeliek többet értek, mint tízannyi idegenből hozott katona.

És mégis a magyar végházak kitűnő hadi népének élelmezésével és fizetésével törődtek legkevesebbet. A végeket és a végbelieket — ott az ellenség torkában — hagyták elpusztulni. És velök a legkitünőbb hadi iskola, a legjobb katonaság ment veszendőbe.

Hiába emelték fel ez ellen szavukat az aggódó hazafiak; csak siket fülekre találtak. Meghatóan írja a hős Forgách Simon 1583 márcz. 5-én a királynak: »Confinia negligenter providentur, annona destituuntur, militi stipendia detrahuntur, hostes liberius grassantur, plebs misera affligitur, nobilitas sua libertate privatur. Sentiunt hoc miseri regnicolae et animadvertunt, atque misericordiam, justitiam, liberationem, restitutionem prioris boni status implorant. Cur igitur non deberent a Te, tam clemente imperatore pauperes exaudiri? Cum hac enim administratione peregrinorum peribunt omnia confinia et regnum universum. Nemo enim ex hac amissione maius damnum accipiet quam Majestas Sua.« [2])

Bizony még az ilyen arany szavak sem indították meg Rudolfot és kormányszékeit. Jól mondotta a kor legnagyobb költője: *Megolcsódott a magyar vér!* S a végekben, Auersperg Károly szavai szerint, az igazságszolgáltatás, a büntetés járta, de pénz nem volt.[3])

De igazságtalanok lennénk, ha a magyar végek és a végbeli élet romlását egyedül a fizetetlenségnek tulajdonítanók. Más oka is volt ennek. A végbeliek nem csupán a zsoldjukból éltek. Míg a török hatalom terjedése s az örökös portyázás a várak tartományait el nem pusztította, a katonák a legtöbb helyen, habár szegényesen, de valahogy mégis megélhettek. Tudjuk, hogy minden végbeli vitéz-

---

[1]) Közös p. ü. lt. Hung. 1590. »Wahrhafte Verzeichnuss der Türgen zu Ross und Fuess so noch in allen Besatzungen in Hungern auch Windisch und allen andern umbliegenden Landen verhanden und nechst verschienen Sommers in mehrer Anzahl darinn gewest sein.«

[2]) Cs. és kir. áll. lt. Hung. 1583. márcz. 5.

[3]) Laibachi tartományi levéltár (Rudolphinum). Auersperg Károly Mátyás főherczeghez, 1580 jul. 12-én: »vil justitia und bestrafung und wenig par geldes verhanden.«

Digitized by Google

nek volt kertje (katonakert),[1]) volt marhája s ingyen füve, szénája. A főlegények ezenkívül még a faluk és a puszták jövedelmét is húzták. Mikor az aratás ideje elkövetkezett, a fegyverzaj elnémult. Mindenki az aratás után látott. A végbeli katonák munkába álltak, s az aratással keresték meg télire való kenyerüket. Aratás idején a szomszéd török és magyar végek között majd mindég egyezség jött létre, hogy egyik fél sem háborgatja a másikat munkájában. Ilyen egyezséget kötöttek fűkaszálás idején is.[2])

Idővel azonban a várak tartományai elpusztultak, elnéptelenedtek. Nem volt, a ki a földet művelje. A katonakertek is elpusztultak s a szabad füvelő helyeket a kóborló latrok és törökök miatt használni nem lehetett. Némelyik végház népe a lovait tíz mérföldnél is nagyobb távolságra volt kénytelen a fűre bocsátani, mivel a végház legelőin veszélyben voltak.[3])

Ilyen viszonyok között azután a zsold lett volna az egyedüli, a miből a végbeliek életüket tengethették volna. De zsoldot néha tíz esztendeig sem kaptak. Tehát leírhatatlan nyomor és nélkülözés lett az osztályrészük. A mit 1573 decz. 12-én Ghyczy György kapitány írt az újváriakról, azt Eger kivételével minden végházról el lehetett mondani. A fizetetlenség miatt oly nagy a nyomor — írja Ghyczy — »hogy éhel is némelyik hogy csak meg nem hal. Ide szállásomra jő némelyik néha ebédkor és estve, és úgy panaszolkodnak előttem, hogy csak kenyeret sincsen mivel venniök. Kinek egy darab kenyeret, kinek egy pénzt, kettőt adok . . . Az vártát nem állhatják meztelen. . . . Hátán a háza; dárdája, puskája és tarisznyája az ő összes vagyona.« [4]) Forgách Simon főkapitány, a ki életében már sok nyomornak és szenvedésnek volt szemtanuja, 1576-ban a bányavidéki magyar hadi népről írja, hogy soha életében ennél szegényebb, rongyosabb és meztelenebb hadi népet nem látott.[5])

---

[1]) »Az mint több vitézlő rendnek is körösköriil mind kertecskéik vannak; ő felsége szolgái közt fölosztatott földben, kinek-kinek mi jutott az praesidiumban.« (Közös p. ü. lt. Hung. 14583. »Egerszegiek, ő felsége az mi kegyelmes urunk szolgái, lovas és gyalog renden lévők« — írják.)

[2]) Cs. és kir. áll. lt. Turcica. Ferhát budai pasa levele Ernő főherczeghez 1590 jun. 26-ról: »Ugy végeztünk, hogy az széna kaszálásnak és betakarításnak idején minden békességben és vesztegségben legyen, hogy mind onnan mind innen takarodhatnának.«

[3]) Tarjáni Nagy Fábián korponai főkapitány írja 1579 jun. 7-én: »Hostium insultus ac copiosa excursio in dies magis ac magis cernitur, ut usque ad hortos, qui penes oppidum sunt, irrumpere solent. Turcae suos equos penes fortalitia, ubi quisque suam habet stationem, pascere solent, nostrati vero milites decem et duodecem vel ultra milliaribus suos pabulant aestivo tempore equos.« (Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14376.)

[4]) Orsz. Lt. Kamarai levelek.

[5]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14370. »Vix possum scire, an unquam viderim tam pannosos, laceros et nudos milites, sicuti illi sunt.«

Digitized by Google

»Azelőtt — írják a kanizsai vitézek a királynak — *éhel haltak;* ezután, mert hogy ruhátlanok vagyunk, s nincsen mivel ruházni magunkat, *hideggel kell meghalnunk.*« [1])

Ez volt az az idő, mikor a magyar katonáról azt jelentették, hogy ha strázsára ment, társainak ruháit vette fel, azok pedig a tűz mellett meztelenül várták, míg visszajő.[2])

Ilyenkor, vagyis a nyomorúság legkeservesebb óráiban, mikor sem írás, sem könyörgés nem használt, a végekben az utolsó eszközhöz, vagyis a *felválasztáshoz* fordultak. Az összes katonák egy vagy két tisztet *felválasztottak*, hogy panaszukat személyesen adják elő a királynak, s addig vissza ne jőjjenek, míg fizetést nem adnak.[3])

Ha ez sem használt, búcsut adtak a kapitánynak, s bár nehéz szívvel, de tovább álltak.

Azért mondjuk nehéz szívvel, mert a vitézi korban, mikor az egyéni tisztességet és a vitézi nevet mindennél nagyobbra tartották, egy-egy végháznak a veszedelmét egykedvűen senki sem nézte. Ezért még búcsuadás alkalmával is megírták a királynak, hogy más népet vessen a végházba, mert ők nem akarnak okai lenni a ház romlásának.

Batthyány Kristóf 1567 okt. 16-án ezeket írja Batthyány Boldizsárnak: »Oly sárba gázoltál be, hogy higyjed, a tanácsid, kik belévittenek, nehezen vonsznak ki belőle. Im azt mielted, hogy mindkét házat veszedelembe hoztad. Te lék (leek) oka, hogy elvész Magyarországtól, a mit szegény bátyám nagy munkával, nagy fáradsággal, nagy gonddal szabadított idegen kéztől meg Magyarország kormányához, azt te veszted el Magyarországtól. Ilyen jó hírt, nevet lölsz te magadnak, hogy még idegen országba is pökni kezdenek te rád. Batthyány nemzetség nem leszen tisztességbe te miattad. De én néked nyilván megírom, én részes benne lenni nem akarok. Mihelyt megszerzem itt dolgomat, azonnal alá megyek Pozsonyba; mind az urak előtt, mind az országgyűlés előtt protestálni akarok,

---

[1]) U. o. fasc. 14370. 1576. »Fölséged megbocsássa — írják — mezételen, fegyvertelen, házat nem őrizhetünk.«

[2]) 1574-ben a komáromi naszádosokról jelentik ezt, kik 76 hónap óta fizetést nem kaptak.

[3]) »Készerítteténk az mi nagy szükségünknek miatta egy barátunkat Fölségedhez *felválasztani* (fely valaztany), ki köztünk volt és minden nyomoruságunkat meg tudja beszélleni Fölséged előtt. Azért mind fejenként kicsin és nagy, az egész magyar sereg, lovag, gyalog, *felválasztottuk* Silkó Menyhárt Fölséged hív szolgáját.« (U. o. fasc. 14370. 1576. nov. 26.) — A cseszneki kapitány írja 1577 jun. 8-án: »Im ő Felsége szolgái *választottanak fel* Gvergy deákot harmadmagával, és mind fejenkint búcsuznak az nagy fizetetlenségnek miatta . . . mihelen az aratás eljő, ezek is azonnal mind eloszolnak, ezentúl csak az kapukat sem leszen kivel megnyitnom.« (U. o. fasc. 14372.)

Digitized by Google

hogy én miattam el nem vész az két ház Magyarországtúl, sem én oka nem vagyok, hanem te miattad kell elveszni, te veszted el, te vagy oka veszedelmének. Mind eleikbe adom, hogy értse meg az ország, miképpen cselekedtél«...[1]) E jellemző sorokból is megitélhetjük, mily nagy dolognak és szégyennek tartották egy-egy végház romlását, elvesztését.

A magyar végházak és kastélyok legtöbbjéről elmondhatjuk, hogy fölszerelésök silány és szegényes volt. Elvétve azonban mégis akadtak — legalább a XVI-ik század első felében — olyan végházak, melyek tüzes szerszámok nélkül sem szűkölködtek, élés dolgában is bővelkedtek. Csodálkozva olvashatjuk ez időből, hogy még a kisebb végházakban is 3—4000 akó bor is volt készletben. Gabona, liszt, szalonna, pirított és füstölt hús, meg szivolt hal is bőven akadt. Vannak várszámadásaink, a melyekből világosan kiolvashatjuk, hogy a vitézek néhol ugyancsak jól éltek és nagy vígan lakoztak.[2])

Ez a jólét azonban sehol sem tartott sokáig. A török hatalom terjedésével, a vártartományok pusztulásával és a fizetés elmaradásával a rövid jólétet csakhamar a folytonos nélkülözés, szenvedés váltotta fel. Legkorábban a ruházatban való hiány mutatkozott. Jóllehet a végbeliek a zsoldjuk fejében kapott posztót méregdrágán fizették, a kincstár pénz hiányában még ezt az igazi uzsoráskodást is kénytelen volt néha évekig szüneteltetni. A katona tehát elmondhatta e közmondássá vált igéket: *Se pénz, se posztó!* A magyar katonák ruhátlanságáról szinte hihetetlenül hangzó jelentések maradtak reánk. Dessewffy Ferencz kapitány jelenti pl. 1539 szept. 28-án Nádasdy Tamásnak, hogy mikor a katona strázsálásra indúl, a tiszt levetkőzik s ruháját a strázsa ölti fel, a tiszt pedig mezítelenül várja, míg amaz visszatér![3]) Khuen Özséb komáromi főkapitány írja 1611-ben a saját katonáiról, hogy a templom előtt álló koldusok korántsem oly rongyosak, mint az ő katonái.[4]) Igali István keszthelyi vajda meg 1620-ban így ír a Balaton körül lévő vitézekről: »Minket, az régi vitézeket az polgároktól úgy ösmerik meg, hogy azok közül némelyeknek posztó ruhájok vagyon és jó szűrök, mi penig mezitláb, ruhátlanúl járunk, és csép, kapa az fegyverünk... Az éhség kerget immár koldulni bennünket. Ilyen szűk, drága időben feleségünket, gyermekeinket éhel nem ölhetjük meg«...[5])

---

[1]) Körmendi levéltár.

[2]) A M. N. Muzeumban vannak pl. Huszt várának és Szigetnek számadásai a XVI. század közepéről. Ezek is igazolják a mondottakat.

[3]) Cs. és kir. áll. lt. Hung. »Quum ad strazam ibit servitor, tunc dominus suam tunicam servitori dabit, ille vero nudus spectat, quousque veniet«... stb.

[4]) U. o. Hung. 1611.

[5]) U. o. 1620.

Digitized by Google

Érsekújvár, mint tudjuk, fekvésénél fogva is kedvezőbb viszonyok között volt, mint a többi magyar végház. Ebbe a végházba az esztergomi bortizedből 1581-ben pl. még 9648 akó bor folyt be.[1] Gabona is ilyen arányban. Ki hinné, hogy mindemellett a XVI-ik század végén már itt is a legnagyobb nyomor uralkodott s a magyar hadi népnek még kenyeret sem tudtak adni. A XVII-ik század elején a nyomor még nagyobb lett. Az 1623 évben pl. Eszterházy azt írja Újvárról, hogy »csak az éhenhalókat tartja czipóval, s ha nem segítnek a bajon, mind éhel halnak meg.« [2]

S az ilyen kétségbeejtő nyomorúság nemcsak itt vagy amott fordult elő, hanem úgyszólván minden magyar végház állandó vendége volt. A panaszoknak tengernyi sokasága maradt reánk. S ha azokat végig lapozgatjuk, csodának kell tartanunk, hogy még akadt végbeli vitéz. Nem ok nélkül mondták tehát őket már a XVI-ik század első felében *szegény legényeknek*. Valóban azok voltak. Találóan írta róluk Lippai érsek: »Nullus, puto, est baro in Austria, cuius vel saltem bestiis non sit melius provisum, quam istis.«

A ki járatos a XVI. és XVII. századi hadi dolgokban, jól tudja, hogy a magyar végházakban a bort tartották az élelmi czikkek között a legfontosabbnak. Azt is tudja, hogy a végbeliek — ha boruk volt — az ivástól nem igen tartózkodtak. A végbeli vitéznek az iváshoz csak úgy kellett értenie, mint a fegyverforgatáshoz. Kamariay Tamás, a ki magát a legkiválóbb végbeli vitéznek tartotta, önmagáról hirdette, hogy »deákok között jó deák, vitézek között jó vitéz, deliák (t. i. daliák) között jó delia, és részegek között jó részeges.« [3]

Ha ismerjük a végbeliek hihetetlen nyomorúságát, ha tudjuk, hogy örökké életveszedelemben forogtak, természetesnek kell tartanunk azt is, hogy elkeseredésükben az ivásnak adták magokat. De a borivásnak még fontosabb oka is volt. Tudjuk, hogy a legtöbb magyar végházban kőkút (eleven kút) nem igen volt. Még a nagyobb végházakban is csak *csatornás* kutakat találunk; azaz esős időben csatornák segítségével gyüjtötték össze a vizet a kút gyanánt szolgáló gödörbe. Hogy az ilyen víz az ivásra nem volt alkalmas, mindenki tudta. Ha bor híjában a végbelieknek ilyen vizet kellett inniok, bizony egyik nyavalyából a másikba estek. Zrínyi György világosan megírja ezt 1575-ben, mikor a kanizsai vitézek számára bort kér Batthyány Boldizsártól: »Bort küldjön Ke — írja — mert *az uraim az víztől mind elbetegednek;* ha jó bort tud Ke, hét pénzen jár a pinti.« [4]

[1]) U. o. Hung. Az 1583 évben a várnak 9575 akó jutott.
[2]) U. o. Eszterházy levele Pázmány Péterhez.
[3]) Orsz. Lt. Nádasdy-féle iratok: Sárkány Antal levele, 1546.
[4]) Körmendi levéltár: Batthyány Boldizsár levelezése.

Digitized by Google

A magyar végházakban ellátás csak a német katonaságnak járt. A magyar vitézeknek saját pénzükön kellett élelmet szerezniök. A bort is pénzen vették. Néhol azonban — a németekkel együtt — a magyar hadi népnek is adtak élést. Ilyen helyeken a vitézeknek rendesen egy iccze bor járt ebédre, s vacsorára is ugyanannyi. A gyermekek vagy inasok (így nevezték az ujonczokat), valamint a lovászok egy-egy meszelyt, a tisztek meg egy-két pint bort kaptak. Az úgynevezett jargaló vitézeknek *jargaló bor* járt. Ennek mennyiségét az egész évre szerződésileg kötötték ki.

A végházak rossz élelmezése okozta, hogy a végbeliek a falukra jártak. Ha munkával vagy egyéb módon élést nem szerezhettek, erőszakkal jutottak hozzá. A falvak pusztulásáért tehát nem annyira a szegény éhező katonákat, mint inkább azokat kell hibáztatnunk, kik a végházak élelmezésével nem törődtek. Ha volt a várban élés, akkor a katonákat úgy sem bocsátották a falvakra; de ha nem volt, akkor maguk a kapitányok vezették ki őket. Az 1581 év telén pl. Nyárhid falut fosztották ki a katonák. Forgách Simon főkapitány szigorú vizsgálatot indított ellenök. Mikor azonban az őket vezető kapitányt kérdőre vonta, ez nyugodtan felelé, hogy »a katonáknak nincs élésük, nincsen pénzük, az éhség kényszerítette őket, hogy kimenjenek és fosztogatásból éljenek.«[1])

A magyar végházak élelmezésének teljes elhanyagolása semmi összefüggésben sincsen az ország jövedelmeinek apadásával. Tudjuk, hogy a magyar végbeliek Rudolf uralkodása idején élték a legborzasztóbb napokat. És épen Rudolf idejében volt a magyar szarvasmarha-kereskedés a legvirágzóbb. Csupán az óvári főharminczad bevétele évi 120,000 forintra rúgott. De ebből a szegény éhező katonáknak semmi sem jutott, mert a nagy jövedelmet az udvar a maga czéljaira fordította. A magyar rendek még 1580-ban is azt írták a királynak egyik fölterjesztésökben, hogy *ha a marha-kereskedés bevétele Magyarországé maradna, nemcsak az összes kiadásokat fedeznék, hanem még a királyi tornajátékokra is 15,000 frtot fordíthatnának évenkint.*[2]) Ilyesmiről azonban Rudolf hallani sem akart. Sőt épen azon mesterkedett, hogy Magyarország ezen egyetlen bő jövedelmi forrása is az örökös tartományoknak jusson. Ezért helyezték át a határvámokat, a harminczadokat és a hetivásárokat az örökös tartományokba; ezért csatolták Magyaróvárt is Ausztriához.

TAKÁTS SÁNDOR.

---

[1]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14381. Forgách Simon jelentése.
[2]) Cs. és kir. állami lt. Hung. 1580.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Edidit Academia scient. et art. slavorum meridionalium, auxilio regiminis Croat. Dalm. et Slav. Collegit et digessit *T. Smičiklas.* Vol. III. diplomata annorum 1201—1235 continens. — Vol. IV. diplomata annorum 1236—1255 continens. Zágráb, 1905—1906. 8-r. XII, 538 l., 6, 647 l.

A délszláv Akadémia ezen kútfő-kiadványa gyorsan halad előre; de örömest mondhatjuk, hogy a szerkesztői sietségnek, mely az előbbi kötetre oly végzetes hatással volt,[1]) az újabb két kötetben mind kevesebb nyoma észlelhető. Nem gépiesen, előtanulmány nélkül egybehordva, mint az előbbi kötetben, hanem gondosan összeszedve s csoportosítva állanak itt az egyes darabok a rokonanyag és adatok világánál, hogy a történetíró kényelmesen nyujthassa kezét utánok. És bizony érdemes lesz képet rajzolni belőlük, hogy megismerjük a középkori kulturai áramlatok egyik legérdekesebb alkotását, az Adria keleti partjának sociális életét.

A *harmadik* kötetnek 406 darabja közül 107 oklevél, a közölt anyagnak jó negyedrésze, teljesen új, 18 darab pedig eddig csak a Kukuljević-féle Regestákból volt ismeretes. Hasonlóképen a *negyedik* kötet (534 drb) 196 új oklevelet és a Regestákból 29 ismeretes darabot tartalmaz. Kevés kivétellel az egész új anyag a dalmát városokra, főleg Raguzára, Spalatóra és Zárára vonatkozik. Van benne néhány darab, mely rendkívüli fontosságú mind a politikai, mind a kulturai és jogi történetre nézve. Igy pl. egy 1203-iki oklevél (III. 26. sz.) fentartotta azt a tényt, hogy a Skerda nevű szigeten lévő Kesse (Ćeska) várát, melyet Maurocenus Rogerius chersói comes restauráltatott, az 1202-ben lerombolt Zára város polgárai Endre herczeg vezetése alatt — kinek hadi tetteiről a IV. köt. 84. és 85. sz. oklevelei is beszélnek —

[1]) Bírálatát olv. *Századok,* 1905. 850—859 ll.

Digitized by Google

ledöntötték. A III. köt. 168. sz. oklevele fölötte érdekes a dalmát városok bíráskodására nézve. Továbbá egész oklevélsorozat van, mely a saját ügyeikben hatalmaskodó vagy idegen (velenczei és magyar) politikai érdekeket szolgáló érsekeknek és püspököknek a városi kolostorokkal és kormányokkal való összeütközéseit illusztrálja. Külön fölhívom a kutatók figyelmét a III. köt. 63. számú darabjára (II. Endre 1207-iki privilegiuma Almissa városának), mivel a kiadó megjegyzése szerint az oklevél *több okból gyanus*, és úgy látszik, mintha az 1207-iki spalatói kiváltságlevél (61. sz.) után készült és Miklós bán elé 1323-ban Dalmácziában való tartózkodása alkalmával terjesztetett volna. Az oklevél, kivéve a főurak sorának hiányát, tényleg szóról-szóra megegyezik a spalatói privilegiummal; [1]) de ezen körülmény aligha tartozik a kiadó (különben nem részletezett) okai közé, melyeknél fogva az oklevelet gyanusnak tartja, mert az egyezés kielégítő magyarázatot talál a két oklevél azonos provenientiájában. Érdekes, sőt szükséges lett volna, hogy a kiadó részletesen felsorolja az érintett okokat, mert nekünk, kik nem ismerhetjük annyira az idevágó későbbi anyagot, nehéz azokat kitalálnunk, hacsak azt nem teszszük fel, hogy a magyar király szóba sem állhatott a hírhedt és átkozott kalózok városával. De az almissaiak rabló-hajlamai épen azért, mert a tengeren kielégítést találtak, még pedig legtöbbször Magyarország örökös vetélytársa, a velenczei köztársaság kárára, közvetett, háború esetében pedig közvetetlen hasznot hozhattak a királynak. Velencze sem szégyenli magát békét és barátságot kötni Almissával (1208. 67. sz.), sőt a két oklevél gyors egymásutánja köztük való okozati összefüggésre enged következtetni. Ugyanis a ravasz köztársaság siet, hogy a magyar király privilegiumát ellensúlyozza szerződéssel, melynek ezen passusa: »nunquam vero per nos (Almissanos) vel *per alios* aduersus eos (Venetos) ire vel aliqua eis nociua tractare .... debeamus« teljesen megtompítja az 1207-iki kiváltságlevél rejtett élét. A »datum per manus« formula és a főurak sorozatának hiánya szintén nem gyanus az olyan átiratban, melyben az író az arengát az »etcetera« szóval megrövidíti [2]) és a melynek hártyája oly szűkre van szabva, hogy a főurak hosszu sora teljesen

[1]) Épen ezért a két oklevelet közvetlenül egymás után kellett volna besorozni, tehát a természetes és helyes sorrend a következő lett volna: 63 (kiváltság a spalatói egyház részére), 61, 62. sz.

[2]) .... »quod privilegium a predecessoribus nostris glor(iose memorie) regibus, videlicet avo, patre etcetera.« A kiadásban pontok következnek, mintha nem lehetne valamit elolvasni; de ez hiba, mert az *etc.* után mindjárt következik: Ego Andreas ... stb., a mint helyesen közli Wenzel: Árpkori Új Okmt. I. 93.

Digitized by Google

eltorzította volna az oklevél szabályos kiállítását, mivel az írót a betük és sorok összeszorítására kényszerítette volna.[1]) Hogy továbbá az oklevél arengája említi az Endre király dédapja és apja privilegiumát, ezek pedig ránk nem maradtak, abban nincsen semmi különös. A spalatói kiváltságlevélnek ugyanaz a formulája van és mindamellett II. Gézának és III. Bélának e város számára adott privilegiumaik ma sincsenek meg. De azért az oklevelek megvoltak, sőt mint az egyik passus (quod privilegia a predecessoribus nostris .... de verbo ad verbum presenti scripto nostro tantum apposito nomine et numero annorum Domini secundum tempora nostra immutato hoc modo duximus inserenda) mutatja, a spalatói és az almissai 1207-iki oklevél fentartotta »mutatis mutandis« a szövegöket. Erre van az okleveleken kívül álló bizonyíték is. A két oklevél t. i. lényegében majdnem szószerint egyezik az 1142-iki okirattal, melyet II. Géza Trau városa számára állíttatott ki ;[2]) a miből azt lehet következtetni, hogy ugyanakkor egy-egy hasonló szövegű kiváltságlevél adatott ki Spalato és Almissa számára is. A 61. és 63. sz. oklevelek egyezése tehát nem utánzat következménye, hanem könnyen megmagyarázható azon körülményből, hogy mind a kettőt teljesen hasonló előiratokból ugyanazon ember fogalmazta. A két oklevél nagy hasonlósága egyáltalában nem volt titok Miklós bán előtt sem, mert az almissaiak directe kérik: »ut eosdem pro universis fidelitatibus et servitiis ipsorum, que iidem pred[icto d]omino regi et nobis impenderunt et exhibere in futurum student indefesse, eandem eisdem conferre dignaremur libertatem, *qua universi cives Spalatenses aurea* consistunt et perfruuntur libertate.« A folytatása, mely a bán beleegyezését tartalmazza, a hézagok és a nehézkes stilus miatt kissé zavaros ;[3]) úgy látszik, hogy a főszerep a spalatói

[1]) Miklós bánnak ezen oklevelét (eredetije a M. N. Muzeumban, 1323.) — a mint rendesen történik a XIV. században Dalmáczia számára kiállított királyi okleveleknél és a mint az írás jellege is mutatja — déli ember írta olasz hártyán. Az első betü (N) elég bonyolódott módon van czifrázva.

[2]) Smičiklas, II. 52. sz. V. ö. a 108. sz. a. is III. István privilegiumát Sebenico város számára.

[3]) Idézem itt, mert az óriási anyag miatt sokáig fog tartani, míg a zágrábi Akadémia kiadásai oda érnek (IV. Béla kora pl. három kötetre van tervezve): Nos itaque iustis et dignis petitionibus predictorum civium seu nobilium aures nostre magnitudinis advertentes, videntes ipsorum preces fore condignas, eadem eosdem perfrui permisimus libertate, qua nob[iles cives] seu tota communitas Spalatensis per gloriosissimos Andream et alios reges clare (!) et felicium recordationum, mediantibus ipsorum litteris privilegialibus aurea bulla sigillatis sunt statuti et ..... (6 betü) [auctorit]ate presentium duximus roborandos et aurea [liber]tate perfruendos. Cuius quidem privilegii tenor talis est ... (63. sz.)

Digitized by Google

oklevélé. De ha talán ez a passus gyanusnak tünt fel a kiadó előtt, akkor a gyanu első sorban a Miklós-féle oklevelet érinti; ez pedig oly hiteles alakban maradt fen, hogy csak a Marsham-féle elvnek híve képes azt elvetni.

De a már ismert anyag teljes ismétlése nemcsak hogy nem felesleges, hanem majdnem oly értékes, mint az ismeretlen okiratok közlése. Eltekintve attól, hogy részben vannak és részben még lesznek összegyüjtve különböző folyóiratokban szétszórt okiratok: a Farlatusnál, Luciusnál és Ljubićnál levő és erre a korra vonatkozó anyagnak nagy része e kötetekben úgyszólván újnak tűnik fel, mert a szerkesztő eléggé nem dicsérhető buzgósággal mindig a legelső forrásig iparkodott visszamenni s ez által a Lucius- és Farlatus-féle oklevél-vázak sok esetben eredeti testet öltöttek, a Ljubić-féle anyag pedig diplomatikai megbízhatóságot nyert.[1]) Ennek következtében nehány apró javítás állapítható meg Wenzellel és Tkalčić-csal szemben, mert hogy a régi Szlavonországra, sőt a Muraközre vonatkozó anyagot teljességében felvette a kiadó, azt külön kiemelnünk felesleges. Hangoztatnunk kell ellenben, hogy e területre vonatkozólag is több új darabot hoztak nyilvánosságra Smičiklas kötetei. Igy pl. először olvasható nála II. Endrének 1207-iki teljes oklevele, melyben hét szlavóniai falut ajándékoz a kereszteseknek. (III. 64. sz.) Történelmi, de főleg diplomatikai szempontokból fölötte érdekes az 1209 évi oklevél, mely Varasd város szabadalmait tartalmazza. (III. 75. sz. V. ö. IV. 150. sz.) Ez okirat a mai napig *eredetiben* (!) fenmaradt a városi levéltárban, jóllehet Béla ifjabb király előtt már 1220-ban »hospites in villa Worost commorantes .... suam effunderunt querimoniam pro libertate eorum a glorioso patre Andrea rege concessa et suo privilegio confirmata, quam prenominati hospites asserentes (!) nobis *privilegio eorum per incendium* (!) *domus combusto perdidisse*« .... (161. sz.)

Itt érezhető legsúlyosabban a részletekbe menő szerkesztés hiánya, mert az az alapos gyanu, melyet az állítólagos eredeti hihetetlen szerencséje gerjeszt bennünk valódisága iránt, dönthetetlen meggyőződéssé nem válhatik. A külső jelek kritikája t. i. — és csak ezek hozhatnak végleges döntést ebben a kérdésben — teljesen elmaradt. »Eredetije Varasd város levéltárában; az oklevélen vörös és barna selyemzsinór függ, pecsét nélkül« — ez az egész, a mit a kiadó az oklevél külsejéről mond. Igy az

[1]) Tudvalevőleg Ljubić az ő anyagát a velenczei hivatalos lajstromokból merítette; itt a bécsi és raguzai levéltárakban lévő eredetiekről vannak az oklevelek közzétéve. A szerkesztő tehát szándékosan eltért azon elvétől (VII. l.), hogy a horvát Akadémia által közölt anyagot ne adja ki újra.

Digitized by Google

oklevelet használni akaró kutatónak Varasdra kell utaznia, hogy tisztában legyen annak értékével. — A legfeltűnőbb darabok egyike Béla ifjabb király 1225-iki oklevele (III. 221. sz.), melyben Mergen fia Csákány rokonságát fölmenti a Kőrös-vára alá való tartozástól s a nemesi osztályba emeli. Az oklevél szóról-szóra egyezik a Turopolje község nemes voltának alapját vető ismert okirattal, a Buduna vérbelieket megnemesítő levéllel. (222. sz.) Mivel pedig az oklevél több eredeti megerősítésben és átiratban maradt fen, melyeknek összevágó tanusága szerint a XIV-ik század elején még kétségtelenül létezett, nagy mértékben alkalmas arra, hogy a hírhedt és több kutató által elvetett turopoljei oklevél ügyében kedvező fordulatot idézzen elő.[1]) Mert ha a Csákány-féle oklevél valódi, akkor a turopoljei okirat ellen irányuló s egyes szokatlan kifejezéseken és formulákon alapuló ellenvetések maguktól elesnek; az utóbbinak valódisága szükségképen feltételezve lévén az első darab hitelességétől. Ellenben a 221. sz. oklevél hamis volta okvetetlenül maga után vonja a 222. sz. végleges bukását, mert ebben az esetben a két oklevél egyezésének oka nem kereshető többé az azonos kanczelláriai fogalmazásban, hanem — mivel a második oklevél sokkal később, először a XV-ik század közepén tűnik fel — csak abban, hogy az első ennek mintául szolgált. Nekem úgy tűnik fel, hogy itt csak az utóbbi feltevésnek lehet helye. Mert eltekintve attól, a mit a turopoljei oklevél ellen felhoztak, a mi azonban alkalmazható a 221. számra is, csak a nevek esetleges összetévesztése[2]) riaszt vissza, hogy az utóbbi oklevelet hamisítványnak ne nyilvánítsam. Ha t. i. az itt említett atyafiak a Hudina-nemzetséghez tartoznak, akkor a kérdés véglegesen el van döntve. Mert, mint Thallóczy kimutatta,[3]) e nemzetség a tengerpartról szakadt el; 1245-ben a tatárjárás alkalmával szerzett érdemeiért öt tagja országos nemessé lesz, a Vízközt (=Megericz, Medjerica, Medjurječe) kapja, mely akkor Somogy vármegye tartozéka volt (IV. 240. sz.), de még abban a században véglegesen Kőrös megyébe származik el. Mikor tehát az 1225-iki oklevelet 1324-ben megerősítették, Hudina nemzetsége tényleg Kőrös megyében volt már, de nem volt ott az oklevél állítólagos keletkezése korában. A pusztítások következtében a nemzetség 1299-ben teljesen elszegényedett;

---

[1]) Mint ismeretes, a vélemény ketté oszlik erről az oklevélről. Pauler, Bojničić, Klaić hamisnak tartják, míg Tkalčić és Wertner valódiságát védik. *Laszowski:* Mon. Turopol. I. 2. — *Turul*, 1905. 95. l. — *Századok*, 1905. 554. l.

[2]) A mi nem volna csoda, mikor a szlavón nemzetségeknél egyidőben annyi a hasonló keresztnév. V. ö. Blagay Oklt. CIV. l. 1. jegyz.

[3]) Blagay Oklt. LXIII. l.

Digitized by Google

ezen okból egyes tagjai birtokaikat örökbe vallják a zágrábi püspöknek s jobbágyokká lesznek; csak egy-két ága a nemzetségnek él tovább az országos nemességgel. Ebben a szomorú történet-biologiai fordulatban és az azt követő küzdelmekben elég ok lett volna ezen oklevél gyártására. Természetesen az egész dolog csak akkor fog bizonyossá válni, ha kiderül, hogy kik voltak az oklevél megerősítését kérelmezők, mert hogy turopoljei emberek mintául használhattak egy Kőrös-megyei oklevelet, abban semmi megmagyarázhatatlan nehézség nincsen. A XV-ik században egy turopoljei család Kőrös megyébe költözködött és könnyen közvetítővé válhatott.

De nem akarom efféle apró értekezésekkel ismertető soraimat szaporítani. Az volt a szándékom, hogy egy-két példával illusztráljam a kötet gazdag tartalmát, s problemákkal állok elő; föl akartam tüntetni a szerkesztő körültekintő munkáját, s nem értek vele egyet. Áttérek most a szerkesztés részletesebb kritikájára, melyben kifogásaimat tárom elé, nem mintha kedvem telnék benne, hanem mert ezzel positivebb munkát vélek végezni, mint az üres dicséretekkel. Dicséretképen csak annyit mondok, hogy a szövegek rendesen a legjobb forrásból vannak merítve, hogy közlésük hű és csak ritka helyen akadunk sajtóhibákra.

Lássuk a kifogásokat.

1. Az oklevelek leírása sokszor hiányos, többször kimarad teljesen, néha-néha pedig hibás is. Eltekintve t. i. attól, hogy az anyag, melyre az oklevelet írták, nincs említve, hogy tehát az olasz és a német hártya közötti különbség nincs feltüntetve, a kiadó a pecséteknek semmi figyelmet sem szentelt. Az egész harmadik kötet pl. egyetlen köriratot sem közöl, nem írja le a pecsétek nyomait, és ha több pecsét volt az oklevélen, nem mondja meg pontosan megállapítható számukat. A közjegyzői oklevelek külső diplomatikai kiállítása szintén mostohán van elintézve. A kiadásból nem vehető ki, hogy az *examinator* és a többi esetleges ellenőrzők aláírása sajátkezű-e? Az 1212-iki apsaroi okirat (III. 88. sz.) pl. *littera intercisa.*[1]) Erről a kiadó nem tesz említést, pedig ez egyike a legritkább eseteknek, a hol az olasz hitelesítő forma kombinálva van az északi cirographummal.[2]) Továbbá a következő köteteknél nagyobb figyelemmel kell lenni arra, hogy

[1]) *Šufflay:* Dalmat. Privaturkunde, 86. l.

[2]) A raguzai okleveleket kivéve, melyekben ez a mód elég szokásos. (III. 250., IV. 28. 53. 134. 210. stb. V. ö. *Miklosich:* Mon. Serbica, 37. l. és *Jireček:* Archiv für slav. Phil. 25. 173.) Az adriai tengerpartot illetőleg összesen még csak két ilyen darab ismeretes előttem: Zengg város 1243-iki békekötése a Babonicsokkal (Blagay Oklt. LV. l.) és egy traui emphitensis 1245-ből. (IV. 242. sz.)

Digitized by Google

az egyes darabok úgy legyenek közölve, hogy végső provenientiájukat ne magának a könyvet használó búvárnak kelljen keresni. Igy a cyrill okleveleket illetőleg több esetben Miklosich-hoz kell folyamodni, hogy az ember kisüsse, milyen alakban és hol maradt fen az illető oklevél. Hasonlóképen a III. 369. számot illetőleg Wenzelhez kell fordulni. A 44. (1205) és 58. sz. (1207) hibásan vannak minősítve, mert egyik sem »egykorú másolat« (suvremeni exemplar), hanem az első — mint az examinator nevéből megállapítható — a XIV-ik század elejéről való, a második pedig — mint az adalékból (64—66. ll.) látható — nagyon ünnepélyes és sphragistikai meg heraldikai szempontból érdekes átiratban maradt fen.

2. Az oklevelek traditiója szintén sokszor hiányos, nemcsak a régebbi kiadásokra, hanem a középkori másolatokra nézve is. Igy pl. a III. 44. számról nincsen említve, hogy 1234-ben megerősítették. (365. sz.) IX. Gergely egyik bullája (248. sz.) négy átiratban maradt fen (251. 257—259. sz.) s a kiadó csak az egyikről tesz említést. Hasonlóan jár el a 319. számmal, melyet két átirat (326. és 330. sz.) őrzött meg.[1]) Továbbá úgy látszik, ismeretlen a szerkesztő előtt nehány magyar értekezés, mely függelékként okleveleket tartalmaz. A III. 315., IV. 504. stb. számokat kiadta Hodinka,[2]) a III. 215. sz. pedig ismeretes volt a Sindelár-féle dissertatióból.[3]) Ez utóbbi (különben rendkívül rossz) kiadás mellőzése annál feltünőbb, mivel történt arra való figyelmeztetés magában a Rad-ban is.[4]) Több oklevelet, mely a zágrábi püspöknek és a pannonhalmi apátnak a tized ügyében folyó perére vonatkozik (163. 247. 316. sz.), a szerkesztő Wenzeltől vett át, pedig ezen oklevelek akkor már mintaszerűen ki voltak adva a pannonhalmi főapátság történetének első kötetében. (648. 685. 712. ll. V. ö. 690. l.)

3. Ha a szerkesztőnek tudomása van erről a monumentális műről, akkor tudja, hogy a III. kötetben az adalék[5]) első számát teljesen ki kell hagynia, mivel tisztában kell lennie azzal, hogy *Ruozd* birtok, melyet Gönczöl spalatói érsek kap vissza a pannon-

[1]) Mellékesen megjegyzem, hogy ezen bulla hamis. Olv. a 339. sz., a hol a pápa maga hamisnak nyilvánítja. (V. ö. 354. sz. is.) A kiadó azonban, ámbár tudta ezt (393. l.), elfelejtette a kellő helyen megjegyezni.

[2]) Tanulmányok a bosnyák-djakovoi püspökség történetéből. (Akadémiai Ért. 17. 98. l.)

[3]) Adatok a marturina tört. fejlődéséhez. Esztergom, 1900. 49—50. l.

[4]) *Klaić:* Marturina slavonska daća u srednjem vijeku. Rad, 157. köt. 120. l.

[5]) A kiadó szavai szerint (III. VII. l.) a 6. számú adalék »azért keletkezett, mert kételkedett azon, vajjon nehány oklevél tényleg e kötetbe való-e.«

Digitized by Google

halmi apáttól, nem »talán (horvát) *Guozd*«, hanem *Ruozd* (Ruozti, Ravazd, Rovozd) Győr megyében,[1]) a hová Gönczöl való volt; maga az a körülmény, hogy a spalatói érsek szerepel az oklevélben, nem elég ok az oklevél teljes közlésére, mert ebben az esetben teljesen közölni kellene az összes okleveleket, melyekben horvátországi tisztséget viselő magyar ember szerepel, ha szereplése csak magyarországi birtokaira vonatkozik is. Az adalék többi száma egyáltalában nem kétes; ezeket bátran fölvehette volna a szövegbe a szerkesztő.[2]) Ellenben nem értem, hogy a III. 282. és 285. sz. miért vannak felvéve? Főleg az utóbbinál hiányzik ezen oklevéltárral a legtávolabbi összefüggés is. Kiadja »Bela rex primogenitus regni Hungarie« Botus fia Pousa számára. Az adományozott birtokok Nógrád megyében feküsznek. Nem ide való a IV. 363. sz. sem, melyben a pécsi káptalan tanuskodik a Thybold nemzetség egyik tagjának ügyében (1250); mivel azonban az oklevél kiadatlan, közlése hasznos lehet. Van ezenkívül több darab, mely ha tartalmánál fogva a gyüjteménybe tartozik is, nem való ebbe a kötetbe datumánál fogva. Ilyen pl. a III. 58. számra vonatkozó bevezetés és adalék (64—66. ll.), melyet csak az 1367 év alatt kellene közölni; ilyen a 81. és 133. számú közjegyzői átirat (101. és 160—162. ll.), mely az 1271, illetőleg az 1333 év alá tartozik. A 280. számot (1229) még egyszer szükséges lesz kiadni az 1279 év alatt, mert Ráth Károly (Győri tört. füzetek, II. 290. l.) és Wenzel (VI. 479. l.), a kik után az oklevél közölve van, rosszúl olvasták a keletét.[3]) Szerencsétlenül járt a kiadó a IV. 66. sz. kiadásával is, melyben Raguza város barátságot köt »cum populo Corsianensi« (a kiadó szerint valószínűleg *Corsano* város Dél-Olaszországban), mert ezen oklevelet kiadta már Jireček (Byz. Zeitschrift, I. 336. l.), kimutatván, hogy a kérdéses város *Korfu* (Corcyra), és kibetűzvén a görög czímzést is.

---

[1]) A pannonhalmi apátság tört. I. 212—214. l.

[2]) A *B* adalékot (460—467. ll.) az aranybulla képezi. Több (nem részletezett) oknál fogva a kiadó *kételkedik* hitelességében; abban pedig, hogy Horvátországban a XVI. század előtt nem volt elismerve, nem kételkedik, mert arra nézve sehol említést nem talál. Horvátországban (értendő a régi Szlavónország) sehol sem helyezték el eredetiben, jóllehet abban az időben itt előkelő káptalanok voltak, melyek hasonló iratokat elfogadtak. (VII. l.) Csak azért vette fel, mert a későbbi századokban, a Habsburgok uralkodása alatt nehány horvát főúr hivatkozik reá. (467. l.) V. ö. *Karácsonyi*: Az arany bulla, 18. l., a mit itt nem a magyarok, hanem a horvátok számára idézek. — Az utolsó adalék (467—469. ll.) tartalmazza az olyan oklevelekben előforduló zágrábi püspökök és bánok sorát, melyek különben a horvát királyságra nem vonatkoznak.

[3]) Vjestnik hrv. Arkiva, 1906. 173. l.

Digitized by Google

4. A datumok megfejtése nehány bonyolodottabb esetet kivéve, kifogástalan. A szerkesztő a dalmát okleveleknél nagy tekintettel van a városok szerint különböző indictiókra és évkezdetre. Hibás a keltezés a III. kötetnek következő három oklevelénél:

(111. sz. 130. l. Eredeti.) »Millesimo ducentesimo quarto decimo, indicione *prima* mense Januarii, Spaleti.« A megoldás (1215 január hónap) azért hibás, mert azon a téves feltevésen alapúl, hogy Spalatóban a velenczei (vagy firenzei) stilus dívott; innen a szerkesztő megjegyzése, hogy az indictiónak *harmadiknak* kellene lenni, jóllehet az 1214 évnek a második indictió felel meg. Azonban, ha a karácsonyi vagy a mai évkezdetet teszszük fel (a mi helyes is),[1]) akkor az indictióban lévő hiba kielégítő magyarázatot talál abban, hogy a közjegyzőnek az év elején a mult évi (szeptemberben megszünt) indictió csúszott a tolla alá. A valódi évszám tehát tényleg *1214*.

(210. sz. 235. l. Eredeti.) Itt a keltezés teljesen hibás, mind kiegészített szövegében, mind megoldásában. Az oklevélnek több helyen olvashatatlan protocolluma ekkép van kiegészítve: »Millesimo du(centesimo quarto) decimo die astante, indicione duodecima (mense ... Jadre, temporibus) Petri« ... stb. A megfejtésből (1224 szeptember hava előtt) látható, hogy a szerkesztő helyesen a byzanczi indictiót supponálta, de elfelejtette, hogy ez esetben a *tizenkettedik* indictió érvényes az 1223 év négy utolsó hónapjára is. E szerint tekintettel a napi datumra is, az oklevél legtágabb és biztos kelte: *1223. szept. 21. — 1224. aug. 22.* Protocolluma pedig így egészítendő ki: »du(centesimo vigesimo ..... mensis .....) decimo die astante indicione duodecima (Jadre, temporibus) Petri« ... stb. Ha pedig hozzáveszszük azt a körülményt, hogy 1224 szept. 28-án már Dandulo Marino a zárai comes (212. sz.), és felteszszük (a mi a római hagyományokkal teljes városra nagyon valószínű is), hogy a magistratusok január 1-je körül változtak, akkor az oklevél kelte: *1223. szept. 21. — decz. 22.*

(318. sz. 365. l. Eredeti.) »Millesimo ducentesimo (tri)cesimo (secundo) indictione quinta mensis octobris die decima quinta« .. stb. Itt az évszám rosszúl van kiegészítve, mert az *ötödik* (byzanczi indictiónak október havában az *1231* év felel meg. (V. ö. 321. sz.)

5. A névmutatóban javulást nem látunk. A szerkesztő jól tette, hogy megnevezte az összeállítóját, mert így legalább saját nevével nem fedi munkatársa könnyelműségét és számtalan botlásait, mint az előbbi kötetben. Eltekintve az apró tévedésektől,

[1]) *Šufflay* id. m. 143. l.

Digitized by Google

a névmutató főleg kétféle hibával bővelkedik. A könyvben előforduló egyes személyek, sőt egész személycsoportok hiányoznak belőle, egyesek szereplése pedig ötven s még több évvel korábbi a névmutatóban, mint tényleg volt. Ha egy személy pl. csak apai minőségben szerepel, akkor nincs külön felvéve. Személyek, a kik oly okleveles adalékokban (v. ö. a 3. pont végét) említtetnek, melyek korra nézve túlhaladják a kötet határát, rendszerint nem kapnak helyet a névmutatóban. Hová helyezik az ilyeneket? Az előbbi kötetnél az összeállító a főoklevél datuma alá sorozta be őket, itt a másik végletbe esett, egyszerűen kihagyta. És legalább következetes lett volna; de nem; az 1271-iki átiratnak (101. l.) Vitus nevű közjegyzője pl. benne van a névmutatóban, míg a többi személynek nyoma sincs benne. — A hibák másik typusát a következő példák illusztrálhatják: Dalmarius Venerius és Maurocenus Henricus a névmutató szerint 1203-ban szerepelnek, pedig, mint a szövegből (31. l.) könnyen észrevehető, ők az 1203-iki oklevélnek csak átírásánál vannak jelezve, a mi 1215-ben történt. Hasonlóképen Chrysogoni Martinus spalatói examinator nem tartozik az 1203-iki oklevélbe (30. sz.), hanem annak 1247-iki átiratába. Nehezebb már Martinuscius de Slovigna arbei examinator esete, a ki a fentebb (1. p. a.) említett 44. számú közleményben fordúl elő. A szövegből csak annyi látható, hogy nem a főoklevélbe, hanem annak átiratába tartozik, de ennek kora nincsen megjelölve. Azonban a Rački-féle Documentákból, melyek a tárgyalt kiadvány kiinduló pontját adják, már meg lehet állapítani (99. l.), hogy a szóban forgó személy Marcus Michael comes korában működött, tehát nem 1205-ben, hanem 1280—1308 között.[1])

Befejezésül külön ki kell emelnem, hogy a szerkesztő a harmadik kötet bevezetésében (V—VI. ll.) két XII-ik századi oklevelet (II. köt. 157. és 339. sz.) jobb forrásból, a zágrábi levéltár majdnem egykorú másolataiból újra közöl. Azonkívül javít az előbbi kötetnek hét napi datumán, mely datumokra nézve kikerülte a figyelmét, hogy bolognai mód szerint vannak adva. Ez dicséretes dolog; de ha a t. szerkesztő elolvasta volna kiadványa előbbi (második) kötetének közlönyünkben megjelent bírálatát,[2]) könnyen észrevehette volna, hogy az általa felsorolt corrigendák csak nagyon csekély részét teszik az ott történt javításoknak. Elég furcsa eset, mert az a tény, hogy a második kötet legvaskosabb hibáinak javítását mulasztotta el a szerkesztő, arra vall, hogy a *Századok* cz. történelmi folyóirat előtte ismeretlen.

[1]) Monum. slav. merid. I. 207—227. ll.
[2]) Századok, 1906. 850—859. ll.

Digitized by Google

És itt ismét súlyosan érezhető, hogy a horvát és magyar történetírás között nincsen semmi közvetetlen kapocs,[1]) sőt Horvátországban még közvetítők sem akadnak. ŠUFFLAY MILÁN.

Szepes vármegye művészeti emlékei. A műemlékek orsz. bizottsága támogatásával kiadja a Szepes-vármegyei történelmi társulat. Szerkeszti *Vajdovszky János.* Harmadik rész: Iparművészeti emlékek. Irta *Divald Kornél.* Budapest, Stephaneum kny. Nagy 4-r. 104 l. Tíz melléklettel és nyolczvanhét képpel.

Folytatólagos kiadványoknál szokatlan pontossággal jelent meg ennek a becses munkának harmadik, befejező kötete. Hogy a buzgó szerkesztő és a lelkiismeretes szerző kitartó munkássága a kiadó társulat számára megtermette anyagi téren a gyümölcsöt, annak ékesen szóló bizonyítéka, hogy a társulat tagjainak száma az első kötet megjelenése óta majdnem a kétszeresére emelkedett. Legyen részök az őket méltán megillető erkölcsi sikerben is.

E harmadik kötet a három nagyművészet ismertetése után, a mit az előző kötetekben nyujtott Divald, a kisművészeteknek Szepes vármegyében található emlékeit mutatja be. Az iparművészeti alkotások leírása és méltatása hálás föladat, mert a nagyközönség szélesebb rétegeiben kelt érdeklődést, de nehéz. Megnehezíti az emlékek viszonylagos nagy száma s az a körülmény, hogy csak igen keskeny mesgye választja el őket egyfelől a kézműves durva munkájától, másfelől a szobrász és festő művészi alkotásától. Igy már az anyag megválasztása is fejlett érzéket, a technikák, formák, stilusok ismeretét követeli meg, különben belebonyolodik a szerző az emlékek útvesztőjébe. Hozzájárúl, s talán ez a mozzanat fokozza leginkább a tárgyalás nehézségét, hogy a műipari alkotásoknak csak formájuk van, tárgyuk nincs; szobornak, képnek jó leírásból *megértjük* a lényegét, az iparművészeti czikkekét *képzeletünkkel* kell megalkotni az ismertetőnek szavai nyomán. A ki a nagyművészetek termékeit mutatja be, az gyakran elbeszél, a műipart méltató író mindig csak megjelenít. Végűl, mivelhogy a kisművészek munkái vagy nem árulják el formálójuk nevét, vagy ha igen, akkor is puszta névvel szolgálnak s e név mögött csak elvétve rejlik olyan határozott jellemző egyéniség, mint Szilassy János a lőcsei czéhmester: az iparművészeti alkotások tárgyalásánál rendkívűl nehéz az érdeklődést ébrentartani.

Divald megtett mindent, a mi lelkiismeretes kutatótól

---

[1]) Olv. Thallóczy panaszát: Blagay Oklt. CVII. l. 1. jegyzet.

Digitized by Google

telik. A nyomtatott forrásokon, Pulszky, Radisich, Czobor, Hampel, Éber stb. idevágó dolgozatain kívül kutatott az irott emlékek között is, a városi levéltárakban s a czéhek följegyzései között, de a mi még fontosabb, nem maradt szobatudós, hanem fölkutatta magukat az emlékeket is. Átvizsgálta a vármegyének nemcsak ismeretes, könnyen hozzáférhető műalkotásait, hanem a poros szekrények, elzárt fülkék sötétjében lappangó szereket is, a melyekről csak az ő avatott szeme ismerte föl, hogy műtárgyak. Az így egybehordott anyagot négy nagy csoportra különítette. Az első fejezet az érczből öntött egyházi szerekkel, a második és ötödik az ötvösök alkotásaival, a harmadik a bútorokkal, a negyedik a szövött és hímzett emlékekkel foglalkozik. A mű szerkezete egészen természetes, csak az ötvösművészet remekeit volt kár két részre szakítani. A fejezeteken belül időrendben veszi sorra az emlékeket s így iparkodik az egyes technikák fejlődését föltüntetni. Megkönnyítette a föladatot, hogy az emlékek egy része magán viseli a keletkezés évszámát, nagy részénél azonban irott hagyomány vagy a stilus vezette a szerzőt. Egyik-másik emlék keletkezésének pontos megállapítása Divald nagy szakismeretét és jártasságát dicséri.

A milyen gondos az anyag összegyüjtése, olyan megbízható és pontos a műtárgyak leírása is. Rövid pár sorban szabatos, minden apróságra kiterjedő képet ad a műalkotásokról, s az egyes formákat és elemeket kimeríthetetlen gazdagságú terminologiával írja le. Majd mindegyiket kép kíséri, még pedig egytől-egyig igen sikerült képek; látszik, hogy új duczokról vannak készítve, melyeket még nem tett tönkre a sok használat. Az egész lapra terjedő mellékletek élesek, finomak, művésziesek.

A könyv azonban nem vonzó olvasmány. A folytonos részletező elemzés fárasztja az olvasót, az a lelki munka pedig, a melyet szükségképen végeznünk kell, hogy figyelmünket összpontosítva nyomon követhessük Divald magyarázatait, kimerít. Mintha adatgyüjteményt olvasnánk, mikor a könyvet forgatjuk. Része van ebben az írónak is, de a tárgy természetének is. Már föntebb utaltunk a föladat nehézségére, a mely akaratlanúl is a száraz leírásra szorítja az írót, s így megszabja a módszert, az elemzést. Divald rendkívül tömötten ír, a mellékmondatokat mondatrészekké gyúrva beleszorítja a főmondatba, s így, igaz, röviden, minden czikornya és fölösleges szó nélkül, de nehézkesen szerkeszti mondatait. Pedig épen nem mondhatnánk, hogy nem mélyedt rokonszenvvel a tárgyába. A tudós ambitióján kívül a szülőföld szeretete is vezette, sőt még a családi érzés is belejátszott munkája megírásába. A XVII-ik század legkiválóbb szepességi asztalosmestere, Kolmitz Kristóf, anyai ágon vérbeli

Digitized by Google

ősе volt, s a kései utód nemes kegyelettel ismertethette ősének leghíresebb alkotását, a lőcsei szószéket.

Ime ezek Divald könyvének kiválóságai és fogyatkozásai. Ez az itélet azonban, mely ép oly szűkszavú, mint maga a könyv, csak a kész eredményről számol be, nem emeli ki kellőkép azokat a fáradságokat és veszedelmeket, melyek a mű létrejöttét kísérték. Az előbbiekről ejtettem már szót, az utóbbiak közül csak egyet említek, hogy fogalmat adjak arról a szellemi munkáról, melyet a szerző végzett. Gondoljuk magunkat helyzetébe. Kezébe kerül egy eddig lappangott érczkehely. Sem a mester monogrammja, sem a czéh hitelesítő bélyege nincs rajta s írott források nem számolnak be eredetéről; azt sem lehet tudni, magyar földön készült-e, vagy úgy hozták be Augsburgból, Nürnbergből, avagy más német városból; korai vagy kései emlék-e, s ha késeinek látszik, nem pusztán modernizált alakja-e egy régebbi alkotásnak. Hány kérdést kellett a szerzőnek megoldania, míg könyvében egypár sort írhatott róla, megállapítva származásának helyét és idejét, s ha lehetett, az iskolát vagy czéhet, a melyből kikerült.

E megállapításokat szerzőnk, a mennyire megitélhetjük, óvatos körültekintéssel végezte. Régebbi köteteiben erős hazafias érzelme megvesztegette néha itéletét s eredeti magyar szellemű alkotást látott egy-egy műtárgyban akkor is, mikor kétségtelen volt, hogy külföldi munkát, vagy külföldi minta után belföldi, de idegen nemzetiségű művésztől készített alkotást méltat. A harmadik kötetben sokkal tárgyilagosabb; megadja a külföldnek azt, a mi megilleti, s ha hazainak minősít valami emléket, helyt áll nézetéért.

A nélkül, hogy értékesíteni akarnánk azt a gazdag anyagot, mely e kötetben le van rakva, két tanulságot levonunk belőle. Az egyik igen örvendetes. A Szepes vármegyében fönmaradt emlékek fényes bizonyságot tesznek arról, hogy hazánk, bár a nagyművészetek terén messze elmaradt a művelt nyugattól, az iparművészet némely technikájában (p. o. az ötvösség, különösen a zománczot is alkalmazó ötvösség terén, a hímvarrásban) nemcsak versenyzett vele, hanem bizonyos időkben vezető szerepet játszott. A másik tanulság elszomorító. Nagy számmal vannak igen becses műemlékeink, melyek a gondozás hiánya vagy a kedvezőtlen helyi viszonyok és a tulajdonosok nemtörődömsége miatt a végpusztulás szélére jutottak. Vidéki középpontjainknak egyik legszebb kulturális hivatása volna helyi muzeumok fölállítása által megmenteni, a mi még megmenthető; a mi pedig az egyház elidegeníthetetlen tulajdona, arról az egyházi hatóságoknak kellene gondoskodniok. Divald többízben fölemeli intő szavát, fogadják meg, a kiket illet.

Császár Elemér.

Digitized by Google

A magyar művelődés a XVI—XVII. században. Szamosközy István történeti maradványai alapján írta *Bagyary Simon.* Esztergom, 1907. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. VIII, 164 l.

Az a fáradhatatlan munkásság, a melyet Benkő József hosszu évtizedeken keresztül szükebb hazája, Erdély multjának kutatásában kifejtett, nem maradt eredmény nélkül. Élete végén elkeseredve, csúf szenvedélyek hatalmában, maga nem élvezhette ugyan tudományának gyümölcseit; az irodalomtörténet sem részesítette őt kellő figyelemben; Mikó Imrének gondos életrajza is feledve van; de ha valaki Erdély történetével vagy történetíróival foglalkozik, lépten-nyomon Benkő adataihoz kell fordulnia.

Szamosközy István érdemeinek egész nagyságára is Benkő világított rá először, mikor Samosiusban (Zamosius) is Bocskay és a Báthoryak történetírójára ismert és Bethlen Farkas munkáiban is meglátta Szamosközy művének nyomát.

Miként első felfedezője Benkő, — maga Szamosközy sem kapta meg történetírásunk történetében azt a helyet, mely őt megilleti. Toldynak méltányló szavai után csak Szilágyi Sándor foglalkozott vele tüzetesen, és Pettkó Béla, Szádeczky Lajos kutatásai és közlései után csak a legújabb időben világlott ki, hogy mily becses forrása Szamosközy különösen Erdély történetének Szekfű Gyula értekezése (Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához, 1904)[1]) és Bagyary Simonnak most megjelent könyve mutatják: mennyi mindent tudtunk mi eddig is Szamosközytől s mily kevéssé jegyeztük föl ezt érdeméül.

Bagyary Simon nemcsak Szamosközy politikai-történeti adatainak megbízhatóságát látta meg, hanem észrevette a sokfelé forgolódott, tanult erdélyi humanista műveinek művelődéstörténeti vonásait is, és könyvében kettős feladatra vállalkozott. Az első részben: *Szamosközy István élete és művei* (1—54. ll.) igyekezett összegyüjteni mindent, a mit kortársai és az utókor historikusai Szamosközyről tudnak; a második részben: *A magyar művelődés a XVI—XVII. században Szamosközy István történeti maradványai alapján* (55—164. ll.) felölel, rendszerez és előad mindent, a mit Szamosközy tudott korának művelődéséről.

Szamosközy életrajza eddig még nagyon vázlatos. Születésének, halálának adatai ismeretlenek. Igazában csak a heidelbergi egyetemen, 1587-ben kerül elénk, a hol már Sombory Sándorral, később a padovai egyetemen is tanulótársával, együtt van. Hogy »úgy látszik, korán árvaságra jutott«, — ez Bagyarynak indokolatlan föltevése, melyet semmi sem bizonyít. Igaz,

[1]) Ismertetését olv. *Századok*, 1905. 569. l.

Digitized by Google

hogy régi adat, de az a körülmény, hogy írónkat Sombory, majd Kovacsóczy taníttatta, még nem elegendő bizonyíték reá e kor nevelési viszonyai között. (V. ö. épen Bagyarynak Békefi-idézetét, 7. l. jegyz.) Legélénkebbek Bagyary rajzában is a padovai évek, a melyekből írónknak már Kovacsóczyhoz írt levelei is maradtak. Báthory Zsigmond éveit Domitianuséival, Szamosközy helyzetét Tacitusével összevetni kissé merész dolog. A kardinális fejedelmet Bagyary hol Báthory Andrásnak (11. l.), hol meg Endrének (48. l.) nevezi. Igen halványan és következetlenül rajzolja írónknak Bocskayhoz való viszonyát. Végül, hogy a Rákóczi Zsigmond-féle adománylevelek a történetírás terén »még a jövőben is sokat« várnak tőle, — az lehet udvariasság is, de gyönge bizonyíték arra, hogy 1607-ben Szamosközy férfikora javát éli »s így elfogadható az a föltevés, hogy 1565 körül született.« Sokkal inkább bizonyíték erre, hogy 1587-ben iratkozik be a heidelbergi egyetemre.

Bagyary életrajzi vázlata tehát csak az előző kutatók hypothesisein épült föl.

Szamosközy munkáinak bibliographikus, majd kritikai ismertetése szintén nem mond újat, s legfeljebb az a fejezet érdemel figyelmet, mely a humanista író egyéniségére vet világot, s Szamosközyt mint embert rajzolja igen találó, sikerült vonásokkal.

Mindezen ellenvetéseinket és megjegyzéseinket nem azért tettük, hogy Bagyary könyvének becsét kisebbítsük. Ez a bevezető rész nem is tartozik szorosan tárgyához; az az egyetlen része pedig, mely a továbbiak megértéséhez szükséges: Szamosközy korához való viszonyának és helyzetének, továbbá írói egyéniségének rajza, elfogadható. Szivesen vettük volna azonban, ha az életrajz adataiban is több kritikával jár el.

A Báthoryak kora és Bocskay uralma: ezt látta és rajzolta le Szamosközy. Bagyary e rajz történeti adataiból, odavetett megjegyzéseiből, aprólékos részleteiből nagy szorgalommal válogatta rendszeres gyüjteménybe mindazt, a mi művelődésünk multjára nézve jelentős vonás. Adalékai tíz fejezetben tíz csoportba tartoznak. A *föld és népe* cz. fejezetben Szamosközy megjegyzéseit az egyes helységekről, jó lett volna kritikailag megvilágítani, a közgazdasági adatokat a mai viszonyokhoz mérni, vagy az esetleg rendelkezésre álló egykorú adatokkal összevetni, a *közállapotokban* a nemesség helyzetét megrajzolni. A mit a *székelységről* ír, az a könyvnek legbecsesebb fejezete. Tömören, helyesen adja Szamosközy jellemzését a székelyekről, kimutatva, hogy az »új« székely kérdés már okaival és eredményeivel benne van írónknak VI. Pentas-ában. — *Az ipar és a kereskedelem* című

Digitized by Google

fejezet Szamosközy adataiban nem ad olyat, a mit eddig is nem tudtunk volna; az egész könyvnek folyékony stilusából pedig szinte kirí a 93. lap, a hol a kótya-vetyéről van szó, és *mesés* olcsó, meg *hallatlan* olcsó árakról olvasunk. — Legrészletesebb a művészetről szóló pont. Szamosközy látta az olasz renaissance remekeit. Volt Firenzében és Rómában. Utközben más városokat is meglátogatott. Természetes tehát, hogy az épületek, szobrok, festmények iránt van érzéke. Nálunk pedig ekkor még megvannak, vagy legalább a közelmultban megvoltak a Mátyáskorabeli művészeti élet emlékei, a renaissance magyarországi alkotásai. A kolozsvári, a gyulafejérvári templomok, Vajda-Hunyad vára, a gyulafejérvári vízvezeték-terv, Buda műemlékei, a váradi székesegyház nem kerülik el Szamosközy figyelmét. Szent László híres szobrát Verocchio, Donatello szobraival veti össze, s Bagyary észreveszi azt az érdekes tévedését is, hogy e tanult humanista is a három napkeleti király szobrainak nézi e lovas szobor három magyar mellékalakját. A korabeli zenéhez nem érdektelen adatnak tartjuk Mihály vajda diadalmenetének parasztzenéjét: a nyolcz *trombitás* és nyolcz *czintányéros* hangversenyét. — Iparművészeti téren különösen jelentős Báthory *unicornis szarva* és az a liliomalakú kereszt, melyet Veress Endre a szent korona keresztjével azonosított. Bagyary kétségbevonja Veress föltevését és inkább Zsigmond valamely házikoronájának egyik értékes díszét látja e keresztben. — Nem helyes, hogy a szövőiparról szóló részt az ornamentika és a pénzverés között tárgyalja. Az utóbbiban érdekes adat, hogy Rudolf Kolozsvárt is veret aranypénzt.

A XVI-ik század tudományos életét bővebben megismerjük Szamosközyből; sok névvel is találkozunk művében. Székely Mózesről tőle tudjuk, hogy elemi ismeretei sincsenek; Gyulai Pálról, hogy Olaszországban tanult. Szamosközy maga tud magyarúl, bizonyára — Bagyary nem említi — németűl és olaszúl is. Bagyary is mondja, hogy értett oláhúl, tatárúl és törökűl; kissé merész föltevés, hogy perzsáúl is. Classikus ismeretei igen nagyok. De a sokfelé megfordult államférfiakon, követeken kívűl említ Szamosközy mathematikusokat, orvosokat, jogtudósokat, csillagászokat, s végűl a »literatus embereknek« hosszu sorát adja. — Voltaképen ehez a fejezethez tartozik a következő is, melynek tárgya a *vallás- és tanügy*. E részben Bagyary, sajnos, nem használta Veress Endre kitűnő dolgozatát, mely a Báthoryaknak a jezsuitákhoz való viszonyát minden tekintetben részletezve ismerteti.[1])

[1]) A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig. *Erdélyi Muzeum*, XXIII. 169. 249. 319. ll.

Digitized by Google

Az *állami életről és fejedelmi udvartartásról* szóló részben sokkal szebb lett volna egységes képet rajzolni a Báthoryak udvaráról s ezt a Mátyáséval összevetni. Az utóbbi, igazán szép és érdekes feladattal nehány sorban végez Bagyary. Három mondatban ezt elintézni nem lehet, nem is szabad. — A *hadügy* terén sok adatunk van a XVI. és XVII. századból, de azért Szamosközy adalékai itt sem értéktelenek. Bocskay szigorú »rendtartását« végig közölni azonban fölösleges munka volt. Egyébként Bagyary figyelme e téren is minden aprólékosságra kiterjed. A *társadalmi élet*, főleg a családi élet rajzában viszont — sajnos — igen tág mezőn mozog, s ámbár a ruházatról, étkezésről, fürdőzésről, szórakozásokról, utazásról, majd a postaügyről, követségekről, temetkezésről, s végül az ajándékváltásokról is megemlékezik (ismét kissé rendetlen egymásutánban), adatai közt itt sokkal kevesebb az érdekes és használható.

Látjuk tehát, hogy Bagyary nagy gonddal gyüjtötte össze és szedte (itt-ott kissé kuszált) rendszerbe Szamosközy adatait. Sok olyan részletre mutatott rá, melynek a kulturhistória írója hasznát veheti. Ez munkájának érdeme. Hiánya pedig az, hogy az egyes adatokat nem ellenőrizte művelődéstörténeti ismereteink eddigi adataival és nem vetette össze más egykorú írók ide vonatkozó műveivel. A Szamosközyről szóló irodalmat azonban részletkérdéseiben is jól ismeri, s egy-egy pontnál (a székely-kérdés, a »magyarok istene« stb.) széleskörű kutatásokat árúl el. Mindenki, a ki e korral foglalkozni akar, megbízható forrásmunkát kap Bagyary könyvében.

Gálos Rezső.

A csiki székely krónika. Irta *Szádeczky Lajos.* A Flór Gyula emlékére tett alapítványból kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1905. Athenaeum kny. 8-r. 252, 2 l. Egy genealogiai táblával.

Nem lehet mondani, hogy néhai Szabó Károlynak nem volt kritikai érzéke. Ő mutatta ki a *turóczi fakönyv* koholt voltát, mely Toldy Ferencz szerint a legnagyobb régiségre mutatott s a leghitelesebbnek látszott, pedig ez *hun-székely betükkel* volt írva, s mindenki tudja, milyen kegyelettel csüngött Szabó Károly a régi magyar művelődés ezen emlékein. Az I. András korabeli imádságos könyvre is, melyet Jerney János *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából* (Pest, 1854) című munkájában bőségesen kommentált, szintén ő sütötte rá a hamisítás bélyegét. Kritikai szellemének mind megannyi hangos tanubizonyságai. És mégis! Midőn a székely krónikáról volt szó, — akkor már nem engedett, noha elég gyanusak voltak előkerülése körülményei, noha mindjárt napvilágra jöttével bizalmatlanúl fogadták óvatosabb his-

Digitized by Google

torikusaink. Szabó Károly azonban egy perczig sem habozott, sőt benne támadt tüzes védője s egyedül az ő nagy tekintélyének köszönhető, hogy sokak előtt oly sokáig fenmaradt hitele. Nem csoda, hiszen e krónika hitelének megdöltével nagyon sok kedves székely történeti ábrándnak kellett szétfoszlania.

A *székely krónika* a végén levő záradék szerint 1533-ban készült Sándor Menyhárd várában, Csík-székben. De nem tudtak róla egész 1796-ig, a mikor véletlenül előkerült s Farkas Nepomuki János elküldte az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság lelkes »titoknok«-ának, Aranka Györgynek. A buzgó régiséggyüjtő kapva kapott rajta, magyarra fordította és ki akarta adni. A társaság óvatosabb volt, előbb hallani akarta felőle gróf Batthyány Ignácz, Katona István és Benkő József vélekedését is. Mikor ezek a tekintélyes tudósok kijelentették, hogy sok furcsaság van benne, szó sem lehetett többé a kiadásról. Később egy buzgó székelynek annyira megtetszett, hogy maga jószántából kiadta 1818-ban: *A nemes székely nemzetnek constitutiói, privilegiumai* czímű munkájában. Azóta folytonosan vitatkoztak hitelességén historikusaink. El kell ismerni, hogy a krónika szövegén kívül egyéb bizonyítékok is voltak, melyek a hitelesség mellett kardoskodókat megtéveszthették. Ilyen volt a Sándor család genealogiája, mely épen a krónikában is szereplő Zandirhámtól (Sándor khán) vezeti le a család származását; ilyen volt a Sándor család birtokában lévő *rabonbán-pohár,* egy XVII-ik századbeli kókuszdió-pohár, melyet együgyű hiszékenységgel elfogadtak ős pogány áldozati kehelynek.

Legújabban Szádeczky Lajos érdekes és értékes dolgozatával egyszer s mindenkorra lekerül a napirendről mind a krónika, mind a genealogia, mind a rabonbán-pohár, s a két első oda vonulhat, a hol dicstelen rokonai: a turóczi fakönyv, I. András király imádságos könyve stb. aluszszák örök álmukat.

Szádeczky Lajos azt is kimutatja, kik és miért hamisították a krónikát és a genealogiát. Egy nagyratörő Sándor-sarjadék (Sándor Zsigmond) és anyja ki akartak válni a többi székely nemes családok közül származásukkal, s ennek legkönnyebb módja lett volna, ha elhitetik a világgal, hogy egyenes ősük már Árpád korában rabonbán volt. Csuda, hogy jogot nem formáltak ezen a réven, ha nem Árpád örökére, legalább az erdélyi fejedelemségre. Azonkívül egy pert is meg akartak vele nyerni, mely az Apor család tetemes birtokaihoz juttatta volna őket. De a prókátorok még gyanakodóbbak, mint a historikusok.

Érdekes, hogy akkor adják ki a krónika »hiteles« szövegét latin eredetiben, variánsokkal, magyar fordítással, kivonatával és a Sándor család genealogiájával egyetemben, mikor többé

Digitized by Google

kétség sem lehet felőle, hogy valamennyi hamisítvány. Vajjon megérdemelte-e a ráfordított fáradságos munkát, szorgalmat és költséget? Azt hiszszük, hogy igen; mert Szabó Károly és a pártjához tartozók, kiknek egész tábora volt, olyan tisztes nevekkel, mint Horváth Mihály, Toldy Ferencz, Jakab Elek stb. műveikben ennek adatait is felhasználták, tehát adataik ellenőrzésére mindig szükség lesz a székely krónikára. Továbbá ők az ezután előkerülő adatoktól várták a homályos helyek megvilágítását; ime, az újabb adatok Szádeczky dolgozatában mind együtt vannak; ennél jobban megvilágítani a krónika homályos helyeit már nem lehet; — igaz, hogy ez a világosság örök homályt borított az egész krónikára. Azonkívül a költészet is merített belőle, pl. Dósa Dániel ennek alapján írta *Zandirhám* cz. tízénekes hősköltemányét, Jókai *Bálványos vár* cz. regényét, tehát az irodalomtörténet »forrásmunka« gyanánt használhatja a krónikát ezentúl is.

D. L.

Nemzeti ünnepeken. Történelmi beszédek. Kolozsvár szab. kir. város díszközgyűlésein s egyéb alkalmakkor tartotta *Márki Sándor.* A kolozsvári Bocskay-szoboralap javára kiadja Kolozsvár szab. kir. város közönsége. Kolozsvár, 1907. Gombos Ferencz kny. Kis 8-r. VIII, 383 l.

Márki Sándor történetírói működésének nem értéktelen alkotásai azok az ünnepi beszédek, melyeknek egy részét összegyüjtve nemrég adta ki Kolozsvár város közönsége. E gyüjtemény, melynek anyagát Márkinak főleg Kolozsvárt különböző ünnepi alkalmakkor tartott beszédei teszik, Magyarország története élet- és korrajzokban, mert benne hazánk ezeréves történetének minden fontosabb mozzanatára kiterjeszkedik.

Beszédeit olvasva, képet alkothatunk magunknak Márki Sándor szónoki képességeiről is. Márki nemcsak önálló kutató, hanem művészi előadó is, ki a kutatások újabb eredményeit népszerűsíteni tudja s a helyi vonatkozások kidomborításával mindig talál alkalmat az érdeklődés lekötésére. A helyi vonatkozások beleszövése az általános történelem menetébe, de nem az igazság rovására, hanem a valóságnak megfelelően, s így akárhányszor a kegyelettel és hiusággal ápolt helyi hagyományokat elvetve, kétségtelenül nehéz és kényes feladat a szónokra nézve. Márki azonban oly szerencsés helyzetben van, hogy — Kolozsvárról lévén szó — minden helyi vonatkozást bátran feleleventhet s a várost az események központjába állíthatja, a nélkül, hogy a történetírói hűség ellen vétene. Beszédei tehát nem válnak mesterkéltekké és hatásvadászókká. Egyéb írói tulajdonságai:

Digitized by Google

a költői és magyaros nyelv, képei és hasonlatai, a világtörténelem analog példáira való utalások, helylyel-közzel az egykorú vagy esetleg újabbkori költők megszólaltatása, — ismeretesek előttünk, s így bővebb bizonyítás nélkül is elhiszszük a kötetet bevezető *Szvacsina Géza* kolozsvári polgármester szavait, hogy Márki »megkedveltette Kolozsvárt a történelmi beszédeket.«

A kötet a következőket tartalmazza: Történelem és hazaszeretet; Magyarország ezredéve; A magyar keresztyénség szelleme; Szent László; Mátyás és a renaissance; Mátyás király és az iskola; A tíz szobor; Bocskay István; II. Rákóczi Ferencz emlékezete; A bujdosók temetése; Martinovics és társai; Széchenyi és nagyjaink; Az ötvenedik márczius; Az unió; Kossuth Lajos; A nagyenyedi vértanuk sírjánál; Az aradi tizenhárom; Eötvös és a nemzetiségek; Deák Ferencz; Brassai Sámuel; Gr. Mikó Imre; Fadrusz János; Erzsébet királyné; Az új márcziusi ifjuság.

A könyvet melegen ajánljuk főleg a történelem tanárainak mint iskoláink ünnepi szónokainak figyelmébe, mert a sok erkölcsi tanulságon kívül megtanulhatják belőle azt a formát is, melylyel a hallgatóság lelkét leköthetik s maradandóbb hatást is tehetnek reá. —CH —E.

A Nadasdi Sárközy család. Irta *Sárközy Imre.* Budapest, 1906. Franklin-társ. kny. Kis 8-r VII, 87 l. Két melléklettel és egy leszármazási táblával. (Különlenyomat a *Turul* 1906 évi folyamából.)

Nehány évtizeddel korábban, mikor egy alkalommal a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságában arról volt szó, hogy minő monographiák írására kellene a történetírókat buzdítani, b. e. Hajnik Imre többek között felhozta, hogy nagyon érezhető hiányt pótolna irodalmunkban az, a ki egy *köznemes család* történetét megírná, mert ez nemzetünk életének, koronkinti viszonyainak olyan oldalait illusztrálná, a melyekről igen keveset tudunk.[1])

Azóta irodalmunk ez irányban is oly örvendetesen fejlődött, hogy az a kényszerítő szükség, mely az idézett sorokból kiolvasható, megszünt; ámde azért oly bő termés még nem mutatkozik, hogy örömmel ne fogadnánk egyes családoknak szorgalmas adatgyüjtés alapján, elfogulatlanúl megírt történetét.

Ha nem hézagpótló mű is tehát a *Nádasdi Sárközy család* története, de mindenesetre érdemes az elolvasásra, különösen a XVI. és XVII. századra vonatkozó része, mely nagyobb

[1]) Szilágyi Sándor előszava a Bessenyey család történetéhez.

Digitized by Google

adatbőségénél fogva tanulságosan illeszkedik bele hazánk viszontagságos történetébe.

Figyelmet érdemel a korábbi rész is, mert ebben van először bizonyítva régi genealogusaink azon sejtelme, hogy a Nádasdi Sárközy család tulajdonképen azonos a Nádasdi Erchy családdal, és itt van először a család címere is *helyesen* blazonálva.

Szándékosan írtam e helyen a szerző által használt *Nadasdi* helyett a magyarosabban hangzó *Nádasdi* előnevet, mert megengedjük ugyan, hogy a régi iratokban rövid *a*-val fordúl elő, de hamis a szerzőnek azon állítása, hogy a régi helységnévtárakban is röviden iratik. Elég csak Crusius (1801), Lipszky (1805); Fényes Elek (1851) munkáira és az 1863 évi Helységnévtárra a szerző állításával szemben hivatkoznom.

Szívesen láttuk volna, ha a szerző a család történetének egyik legfontosabb fordulópontján a Sárközy Albertre és családi viszonyaira vonatkozó adatokat Nyirkállai Tamás formulás könyvéből felhasználva, kiderítette volna, hogy az ott említett Sárközy Albert polgárnak van-e valami köze a Nádasdi Sárközy családhoz.[1])

Kívánatos lett volna a győri levéltárak alaposabb átkutatása is, hol a család győri szereplése korából nem egy becses adat található.

Sárközy Imre munkája azonban ezen adatok nélkül is értékes; mindenesetre egyike a legnagyobb gonddal megírt családtörténeti monographiáinknak. K—N.

A Győr szab. kir. városi ág. hitv. keresztyén egyházközség története, keletkezésétől 1904 decz. 31-ig. Irta Eöttevényi *Nagy Olivér*. Kiadja a győri ág. hitv. ev. egyházközség. Eperjes, 1905. Kósch Árpád kny. 8-r. 221, 3 l.

E czím alatt egyik sokat szenvedett protestáns egyházközségünknek szorgalmas adatgyüjtés alapján megírt története foglaltatik, még pedig az ország történetébe oly szerencsésen beleillesztve, hogy nemcsak hű képet ad a multról, hanem az általános történetet is nem egy becses adattal gazdagítja. Forrása a győri ág. ev. egyház levéltára, mely az egyház mostoha sorsa, költözködései ellenére is, igen jó karban és ritka teljességben maradt meg. Anyagát az író atyja, Nagy Endre győri ügyvéd, még a hatvanas években nyert megbízásból kivonatolta, a minek felhasználásával és kiegészítésével a hálás fiu nemcsak

[1]) *Kovachich:* Formulae solennes, 300. l.

Digitized by Google

atyjának emelt maradandó emléket, hanem egyházát is becses munkával ajándékozta meg. Mert habár egyes összefoglaló egyháztörténelmi művekből a hazai protestáns egyházak történetét általában ismerjük, de tudásunk bővül, itéletünk biztosabbá válik, ha egy-egy jelentősebb egyház küzdelmeit a saját otthonában ráható környezettel, a helyi viszonyokkal együtt ismerjük meg. E fontos szempontot azonban az író nem mindenütt érvényesíti; így pl. a vármegye szerepét teljesen elejti, minthogy annak gazdag levéltárát nem kutatta át.

Különben munkája élvezhető alakban világos képét adja az egyház történetének, alapításától fogva a következő főbb phasisokon át: Az egyháznak Pataházára való kitelepítése; a linzi béke után visszatelepítése; a békés fejlődés, melyet I. Lipót uralkodásával az újabb sérelmek kora követ, mely a templom bezárásával végződik. Új életet csak a türelmi rendelet hozott, a honnan kezdve az egyház újjászületését, majd a nyugodalmasabb és belterjesebb egyházi élet korát számíthatjuk.

Különös figyelmet érdemelnek a szöveg között elszórtan közölt becses oklevelek és a győri ág. ev. hitvallású papok irodalmi munkásságára vonatkozó szintén elszórt adatok. Kár, hogy használhatóságukat semmiféle mutató nem könnyíti meg.

K—N.

Magyar történelmi számvetési feladatok. Irta *Lukácsi György.* Második bővített kiadás. Budapest, 1907. Lampel R. Kis 8-r. 23 l.

Középiskolai tanulók s általában azok részére, kik régi történetíróinknál s az oklevéltárakban, levéltárakban előforduló régi pénzek és mértékek mai értékmennyiségét nem ismerik vagy nincs alkalmuk részletezőbb szakmunkák áttanulmányozására, használható útbaigazítóúl szolgálhat e füzetke, mely két részből áll. Az elsőben a szerző tájékoztatásúl táblázatos összeállításban adja külön a régi magyar pénzeket és mértékeket s külön az erdélyieket; a második részben feladatokat közöl, melyeket egykorú írók műveiből, számadó könyvekből és feldolgozásokból válogatott össze. Bethlen Miklós önéletírásából pl. efféle példákat ad: »Az atyám pro fl. 1000 ötven ökröt ada.« Vagy ugyanaz »4000 frttal erigálta az udvarhelyi scholát.« Vagy »igen olcsó volt a búza, nyolcz s tíz poltrán vékája, az árpa négy poltrán« stb. Az ilyen adatoknak mai értékszámokban való kifejezése a szerző táblázatos összeállításai segítségével minden nehézség nélkül járó feladat.

—CH —E.

Digitized by Google

TÁRCZA.

ADALÉK
A BUDAI ÉS PESTI VÁRAK TÖRTÉNETÉHEZ.

Bertrandon de la Brocquière, ki 1433-ban fordult meg Pesten, írja, hogy itt hat vagy nyolcz franczia családdal találkozott, kik Zsigmond császár megbízásából a Duna partján a királyi palotával szemben egy nagy tornyot építettek. A király szándéka volt a Dunán keresztül óriási lánczot vonni s így a folyamot elzárni. »Úgy látszik, az Écluse várkastély mellett levő burgundi tornyot akarja utánozni, tervét azonban kivihetetlennek tartom, mivel a folyam roppant széles. Megszemléltem a tornyot, mely már körülbelül három lándzsányi magas volt. Környöskörűl igen sok faragott kő hevert, azonban az egész abbamaradt, mivel az első kőművesek elhaltak ; a kik pedig életben maradtak, nem tudták a munkát folytatni, — legalább így beszélik.«[1])

Ha ez nem is sikerült Zsigmondnak, valamelyik utóda valóban kivitte a tervet, mert Enea Viconak az 1542 évről kelt rézmetszetén,[2]) mely Buda és Pest várainak ostromát ábrázolja, a láncz már megvan, mely a Duna ellenkező partjain álló két kerek bástyához van erősítve és szép egyenes vonalban van a folyamon át kifeszítve. Ez így, a mint azt a művész megrajzolta, közbenső jármok vagy támasztó pontok nélkül, merő lehetetlenség lett volna a nagy távolság feszítő ereje miatt. A közbenső támasztó pontok szerkesztésénél a katonai mérnököknek figyelembe kellett venniök a váltakozó vízállást is, úgy hogy magas vízálláskor az ellenséges naszádok a láncz fölött, apadáskor pedig a láncz alatt át ne bújhassanak. Azonfelűl meg kellett akadályozni azt is, hogy az ellenséges hajók a két vagy több járom közt petyhedtté vált lánczon éjnek idején át ne törhessenek.

Hogy mikép oldották meg föladatukat a katonai mérnökök, azt részletesen írja le Speckle Dániel (der Statt Strassburg bestellter

[1]) *Szamota :* Régi utazások Magyarországon, 93. l.
[2]) *Szilágyi Sándor :* A magyar nemzet története, V. köt. Melléklet.

Digitized by Google

Baumeister) *Architectura von Vestungen* czimű munkájában, mely Strassburgban, 1589-ben jelent meg. Az említett építőmester Schwendi Lázár idejében járt hazánkban, kivel, mint írja (fol. 18. v.), sokszor tanakodott (mit meinem gnedigen Herren seligen Herren Lazaro von Schwendi ..... viel Redt gehalten).

Érdekességénél fogva közlöm az egész leírást eredetiben:

»Zu Ofen in Ungern hat es ein starke Kätten vber die gantz Donau bis gen Pest an Jochen angemacht und Höltzer auff 20 schuch lang mit den dicksten ort angehenkt daran darunder zwerch Höltzer wol verbicht, die tragen die Kätten entpor das sie nit undersich kan, es falle das wasser nider oder hoch, so schwäbt die Kätten allzeit dem Wasser gleich, also das auch die Türkische Nassirn schiefflein nit drüber fahren sie auch weder undersich noch ubersich zubringen sind, noch können der gestallt, das alles was auff oder ab will hart bei der Statt da es ein Pass hat füruber passiren muss, und solcher wirdt nur in Kriegszeiten uberzogen und für gespannen und das künt hie auch fürgenommen werden.« (Fol. 93. v.)

A könyvben Komárom (Comarra) és Győr (Giavarino) várak tervei is közölve vannak.

Van még egy adatunk a láncz sorsáról, egy német ember, *Christian von Wallsdorff* tollából, ki saját elbeszélése szerint két évig II. Rákóczy György seregében szolgált mint lovas, és kit a törökök 1660-ban a »kolozsvári« azaz a Gyalu és Fenes közt vívott csatában elfogtak, rabságba hurczoltak; szabadságát azonban csakhamar visszanyerte. Élményeit egy *Türkischer Landstürtzer* czimű munkában írta meg, mely a nyomdahely megnevezése nélkül 1664-ben jelent meg.

Buda és Pest leírásánál említi, hogy egy 60 hajóból álló és 680 lépés hosszu híd van itt a Dunán. Azután így folytatja elbeszélését:

»Dahinauf unter dem Königstall ist eine eiserne Kette von sehr grossen Gliedern gelegen, damit man den Pass auf der Donau unter dem Wasser gesperret hat; dieser Ketten halben Theil haben die Unserigen in Eroberung Pest im Jahre 1602 (Rosswurm foglalta azt el) hinweg genommen; der andere Theil aber ist noch unter gedachten Königstall zu finden.«

Könyöki József *a középkori várakról* írt könyvében sem Speckle, sem Wallsdorff munkáját nem említi a *forrásművek* között.

Kropf Lajos.

Digitized by Google

GÉZA FEJEDELEM NEVÉRŐL.

Feleletül Bleyer Jakab megjegyzéseire.

A *Századok* mult október-havi számában Bleyer Jakab tüzes rohamot intéz a szeptemberi számban megjelent értekezésem nehány olyan pontja ellen, melyben *a magyar hun-monda germán elemeiről* szóló dolgozatának egy-két állítását is kénytelen voltam érinteni, illetőleg a bennök foglalt alaptalan tanításokra rávilágítani. Csak kötelességet teljesítettem; mert az a meggyőződésem, hogy hamis tudományra sem nyelvészetben, sem történelemben nincs szükség. és a ki az ilyen gyomokat irtogatja, hálátlan munkát végez ugyan, de szolgálatot tesz az igazi tudománynak. Lám, Bleyer is tanult a kelletlen leczkéből. »Már én is egész kétségtelennek találom, — mondja a 762. lapon — hogy *Attila* > *Etele* ikerszavak, csak úgy, mint *zavar* > *zever* stb.« Nem írom ugyan alá a hangtörvénynek e helyen való alkalmazását, de micsoda óriási haladás ez ama kategorikus oktatásához képest, hogy »a magyar Etelában germán hangtani folyamatot kell feltennünk, mert a szókezdő és szóközépi *a* magában a magyarban sohasem változik át *e*-vé.« Hogy mily feneketlenül botrányos volt e tanítása, csak akkor látjuk igazán, ha mostani kis czikkében hozzáadott kommentárját is megszívleljük: »Én egy évig kerestem a magyarban szókezdő és szóközépi *a* > *e* megfeleléseket és nem találtam egyet sem.« Tehát egy álló esztendei keresés után nem jött rá Bleyer, hogy a *magyar* > *megyer*, *zavar* > *zever* stb. hangátmenet milyen csodálatos bőségben megvan a magyarban!

Hálából azért, hogy én őt ez igazságra megtanítottam, olyan huszár rohamot intéz ellenem, a melylyel tőle telhetőleg legázolni iparkodik az én tudományos kis reputatiómat, le egész a sárga földig! Nem hagy rajtam sem a multból, sem a jelenben egy tisztességes vonást. Ingyen se jut eszébe, hogy ugyanakkor a magáét még jobban legázolta ádáz rohamával, modorával, ízlésével. Ha megszavaztatnánk e kérdésben a *Századok* olvasóit, oly statisztikai eredményt kapnánk, melytől Bleyernek több oka volna megijedni, mint nekem.

De ő erről nem tehet. Elragadta paripája, a vérszemű, a lángszemű harag. Nem is sokat törődtem volna támadásával; az én nyugalmam az ő háborgása mellett, tudatlanságom az ő képzelt nagy tudománya mellett szépen meglehettek volna. Nemcsak én tudom azt, hogy haragos embernek hányadán áll az igazsága, tudja más is!

De szólnom kell azért, mert oly eljárást tulajdonít nekem, a mit én kereken visszautasítok. Azt mondja, hogy én *tudatos ferdítéssel* élek, mikor azt mondom, hogy Bleyer »nem kevesebbet akar phonetikai törvények segítségével bebizonyítani, mint azt, hogy

Digitized by Google

a magyar *Ethela-Ethele* nevek magyarázatánál az Attila gót névből kell kiindulnunk.« Annyiban *tudatos ferdítés* ez, mert ő előre bocsátván, hogy Wrede az *Attila* nevet a gót *attila*-ból (atyácska) származtatja, csak azt állította, hogy »bárhonnan származtassák is e nevet, a hatalmas hun királyt... Attilának hívták, és a magyar Ethela-Ethele magyarázatánál e formából kell kiindulnunk.« Átolvasta Bleyer az ő értekezését (az idézett mondatot) egyszer, átolvasta tízszer, de az idézőjel közt általam neki tulajdonított fentebbi mondatot nem bírta megtalálni. Kimondja tehát bátor ítéletét.

Én rövidség okáért csak a *Századok* olvasóira bízom, hogy ítéljék meg elfogulatlanúl, igaza van-e Bleyernek; van-e itt *tudatos ferdítés?*

Egy másik jeles tanítása Bleyernek, a melyre rávilágítottam, az, hogy »a magyarban nincs $m > b$ hangmegfelelés.« E tételt a *Bendeguz* névvel kapcsolatban állította fel. Én nehány előrántott példán világítottam meg és határozottan kétségbe vontam állításának igazságát. Hanem úgy látszik, nem győztem meg őt; legalább példáim bizonyító erejét gyöngíteni igyekszik. Ez igyekezete közben árulja főleg el, a mit az $a > e$ hangátmenet kétségbevonásával már sejtetett, hogy mily gyönge oldala neki a magyar nyelvtan és hangtan. A *mosolyog* > *bazsalyog* utolsó tagjáról azt mondja, hogy ismeretlen eredetű (hátha idegen származású?); a *mogyoró* > *bögyörő* első tagjáról, hogy török jövevényszó; a második tag megint ismeretlen multú (hátha finn-ugor ős szó vagy szlávból való kölcsönzés?) stb. Mit lehet — kérdi — ez ismeretlen eredetű szókból következtetni? Józan észszel semmit... E »sarkalatos törvényről« Fiókon kívül senki a világon nem tud; nem is akarja (Bleyer) e csodabogarat komolyan cáfolni...

Bizony ezt bajos is volna megcáfolni, kivált ilyen módszerrel, hogy hátha a *bazsalyog* idegen származású; hátha a *bögyörő* finn-ugor vagy szláv; hátha a *bizgat* szót nem a *mozgat*-tal kell kapcsolatba hozni. Mert a két előbbiről *nem tudjuk*, hogy idegen, de azt *tudjuk*, hogy magyar; tájszótárunk is, az élő nyelvhasználat is ismeri. Az utóbbiról hangalakja mellett jelentése áll jót, hogy a *mozgat*-hoz tartozó ikerszó, mint a *mozog*-hoz a *bizseg*. — Tovább nem operálhatunk. *Háthák* miatt félre tényeket nem tehetünk. Még a jövevény *mogyoró* is, mivel mellékalakja csak a magyarban és nem a törökben *is* él: szókezdő $m > b$ hangváltozásával egészen a magyar hangtan körébe való. A *muzulmán* > *böszörmény* megvan török nyelvterületen is, ezt eleve tudtuk, mégis felvettük nyugodtan a bizonyító példák közé, mert társai a *mente* > *bunda*, *mozgat* > *bizgat* stb. jótállanak róla, hogy a magyar $m > b$ független a töröktől. Hogy pedig e »sarkalatos törvényről« Fiókon kívül nem tud senki e világon, az egy pillanatig sem áll. Budenzre hivatkozik Bleyer, tehát én is Bu-

Digitized by Google

denznél állok meg. Meglátjuk, hogy Bleyernek magyar nyelvtörténeti jártassága sem biztosabb, mint hangtani apodiktikus kijelentései, tanításai. A MUSz. 459. lapján ezt mondja Budenz a *bogyó* címszó alatt: »Magában a magyarban is volt meg a *bogyó*-nak *m*-es változata: *mogy* (bacca), melyet Sándor István fölhoz, mint régi szót.« Lám Budenz egyszerűen hivatkozik mint ismeretes tényre arra, a mit Bleyer csodabogárnak nevez, az $m > b$ megfelelésre, a nélkül, hogy azt bővebben feszegetné. Föl sem tette, úgy látszik, hogy valaha ezt valaki, a ki magyarúl tud, még vita tárgyává tegye, sőt kereken letagadja. Bizony én sem érintettem volna soha e »sarkalatos törvényt«, ha nem látom, milyen fenhéjázva gázol le nyelvtényeket Bleyer, és épít nekünk a legázoltak romjaira rakott szilánkokból őstörténeti kártyavárakat. Mondom, visszatérve oda, a honnan kiindultam, kötelességet teljesítettem, ez a meggyőződésem, midőn felléptem ezen hamis tantételek ellen, már akár tudatlanság, akár rosszlelkűség az alapjok. A tudományos kutatás sok mindent megenged, de szem-bekötést, tudomány czége alatt hamis tanok terjesztését, meglevő tények cynikus letagadását soha!

Befejezhetném mondókámat, ha eszembe nem jutna »Trézsi«, kire Bleyer oly alapossággal és annyi gúnynyal lépten-nyomon visszatér; pedig nem hiszem, hogy legyen három olvasója, a ki tudná, mire céloz. Magam is alig jöttem rá, bár sokat törtem a fejemet rajta, hogy melyik *Trézsi*-vel akar engem Bleyer hírbe hozni; de azon megjegyzése után, hogy Trézsivel a magyar nyelvtudományban halhatatlanúl nevetségessé tettem magamat, azt gondolom, hogy *Brassó-Trézsire* céloz.

Hadd mondom meg a *Századok* olvasóinak röviden, hogy ki ez a híres leány. Azután szívesen aláírom Bleyernek azon kijelentését, hogy én Trézsivel épen oly halhatatlanúl nevetségessé tettem magamat a magyar nyelvtudományban, mint most az $a > e$ és $m > b$ hangmegfeleléssel. Legfeljebb annyi a különbség, hogy ez utóbbi gyalázaton Budenzzel kell megosztoznom igazság szerint, míg a »Trézsi« szégyene kizárólag az enyém; mint a hogy az $a > e$ és $m > b$ körűl szerzett halhatatlan dicsőség is kizárólag Bleyert illeti meg, míg a Trézsi körűli dicsőségen Schmidt Józseffel kell megosztoznia. Suum cuique!

Tehát, hogy elmondjam: mikor egyszer a *Brassó* név etymologiájáról írtam, egyebek közt azt bizonyítgattam, hogy a népnyelvi *Barassó*-ból az irodalmi *Brassó* alak úgy fejlődött ki, hogy a *Barassó* első rövid szótagjáról a szó hangsúlya átment a második hosszu szótagra; ennek következtében a különben is rövid első szótag *(Barassó)* hangsúlyával együtt magánhangzóját is elvesztette és lett a név *Brassó*-vá. Épen így lett a *parádé*-ból a magyar nép ajkán *prádé*, *Karassó*-ból *Krassó*, *Berettyó*-ból Brettyó, *Teréziá*-ból *Trézsi*.

Digitized by Google

Ennyi mindössze a Trézsi históriája. Erre céloz Bleyer a Trézsi szégyenével. Hogy miért nevezte el az esetet épen Trézsiről, erről a legutolsó példáról, az a Bleyer titka marad. Őrizze is meg discrete magának, nekünk elég annyi, hogy *Schmidt* József bírálta (!) a *Barassó* > *Brassó*-t, és az én elméletemet úgy tönkre silányította, engemet oly nevetségessé tett, magának oly halhatatlan dicsőséget szerzett, mint most Bleyer az *a* > *e* és *m* > *b* megfelelések bátor letagadásával.

Tréfa nélkül mondva, szakértő emberek részéről kaptam elég nyilatkozatot a *Barassó* > *Brassó* megfejtéséről, és én meg vagyok elégedve a dologgal, ha Bleyer itéletét nem találom is elismerőnek. De ez nem tartozik ide; mérjen kiki saját mértékével, én nem zavarom itéletében. FIÓK KÁROLY.

VÉGSZÓ.

Egészen rövid lehetek. Fiók — úgy látszik — komolyan elhiszi, hogy én az *Attila* > *Etele* alakot ikerszavaknak tartom, csakúgy mint a *zavar-zever*-t, *kavar-kever*-t stb. Hát ez »botrányosan« jellemző, akár az ő jóhiszeműségére, akár itélőképességére nézve. Talán azt is elhiszi, hogy én az ő nyelvészeti működését igazán halhatatlannak tartom! Multkori *megjegyzéseimmel* csak az volt a célom, hogy a *Századok* olvasóit, a történetírókat, nyomatékosan figyelmeztessem Fiók nyelvészkedésének veszélyes voltára. Mai *felelete* után az érdeklődőket újra is csak ama *megjegyzéseimhez* utasíthatom, melyekből semmi elvenni valóm, és a melyekhez semmi hozzáadni valóm nincsen. Fiókkal nem akartam és nem akarok vitatkozni, mert vele legfeljebb feleselni lehetne, a miből a tudománynak semmi haszna. Minden komoly és módszeres kutató tudja, hogy a dilettantismus betegség, még pedig gyógyíthatatlan. Ez ellen nincs sem doktor, sem patika! BLEYER JAKAB.[1])

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA október 7-iki összes ülésével kapcsolatban a nyelv- és széptudományi osztály Révai Miklós emlékezetét ünnepelte. *Goldziher Ignácz* elnöki megnyitó szavai után *Dézsi Lajos* levelező tag olvasta fel terjedelmes emlékbeszédét Révairól, kinek sok nyomorúsággal és küzdelemmel teljes életét nagy részletességgel rajzolta meg. Felolvasása végén említé,

[1]) Minthogy Bleyer Jakab végszava újra is csak multkori *megjegyzéseihez* utasítja az olvasót, a melyekre Fiók Károly föntebb már megfelelt: a vitát ezennel befejezettnek nyilvánítjuk. *Szerk.*

Digitized by Google

hogy az *Elaboratior grammatica Hungarica* mindeddig kiadatlan harmadik része a nagy nyelvtudós halálának századik évfordulója alkalmából [1]) most fog megjelenni az Akadémia kiadásában. — Utána *Melich János* levelező tag *Révai nyelvtudománya* cz. értekezéséből olvasott fel egy fejezetet. A felolvasott részben azt bizonyította, hogy a nyelvművelés azon kérdései, melyeket Révai Verseghyvel szemben vitatott, a XVIII-ik század második felének úgyszólván napi kérdései voltak, tehát olyanok, a melyekről Révain és Verseghyn kívül Baróti Szabó Dávid, Szent-Páli, Böjthi, Sándor István és mások is írtak. Továbbá azt fejtegette, hogy a nyelvész Révai nem állott a nyelvész Adelung hatása alatt, mert Adelung elveivel homlokegyenest ellenkező dolgokat hirdetett. Ugyszintén azt is bebizonyította a felolvasó, hogy Révai történeti érzékére nem a német romantikusok, hanem tanárain kívűl (pl. Hájos) a korabeli magyar történetirodalom, a történetírók voltak hatással, s ennek tulajdonítható az ő nyelvészetének történeti iránya is.

A történettudományi (második) osztály okt. 14-iki ülése alkalmával *Karácsonyi János* r. tag értekezett arról a kérdésről: *Hogyan lett Szent István koronája a magyar szent korona felső részévé?* Először is azt a régi tévedést oszlatta el, hogy Szent István koronáját 1044-ben Rómába visszaküldötték. Bebizonyította, hogy ez az állítás teljesen hibás és csak egy vitatkozás hevében elkövetett túlzáson alapszik. Három egykorú, szavahihető tanu e túlzó nyilatkozat bizonyító erejét egészen megsemmisíti. Nyomról-nyomra bizonyította ezután az értekező, hogy a magyar nemzet a szent koronában mindig Szent István koronáját tisztelte, és szó sem lehet arról, hogy azt az I. Gyécse (Géza) királynak küldött Dukasz-féle koronával összetévesztették volna, mert épen a görög befolyás korszakában, mikor annyi főpap és főúr tudott görögűl és értette a szent korona alsó részén lévő felirásokat, jegyezték fel róla, hogy főrészét Szent Istvánnak küldötte a pápa. Majd azt kutatta az értekező, hogy miért hiányzik Szent István koronájából épen a négy utolsó apostolnak (Mátének, ifj. Jakabnak, Simonnak és Tádénak) a képe? Azért, mert Szent István koronája eredetileg koszorú vagy abroncsalakú volt, s ha e koronát a király fejére tették, a hiányzó négy apostolkép épen a tarkójára esett. E négy apostol-kép megrongálásának, illetőleg megsemmisűlésének nem lehet más oka, mint az, hogy 1038-ban Szent István eltemetésekor a koronáját is fejére tették s a negyvenöt évig tartó sírban nyugvás alatt a fej súlyát hordozó zománczos apostol-képek összetöredeztek. Mikor tehát 1083-ban Szent István sirját felbontották, csak a homlokon levő Krisztusképet és az első nyolcz apostol képét találták épen. Ezeket azután

[1]) Révai Miklós 1807 ápr. 1-én halt meg.

Digitized by Google

Szent László és a magyar urak drága kincsekként arany pántokra helyezték és a Dukasz-féle koronába illesztették. Igy lett Szent István koronája a magyar szent korona felső részévé. — Az ülés másik tárgya volt *Marczali Henrik* levelező tag felolvasása *az 1790-iki nádorválasztásról*. A dynastia tagjai közül nádort először az 1790 évi országgyűlés választott. Ezt a történeti tényt eddig csak feljegyezték történetíróink, de meg nem magyarázták; még a ki legtöbbet mond is róla, csak úgy tünteti fel, mint a király s a nemzet kölcsönös bizalmának jelét és kifejezését. Az 1790-iki országgyűlésen a nádorválasztást nem is tekintették oly fontos kérdésnek, mint a korábbi országgyűléseken. A megyék azt adták utasításúl követeiknek, hogy mindenekelőtt a nemzet jogait igyekezzenek biztosítani; sőt Sopron vármegye egyenesen azt kívánta, hogy nádort semmiesetre se válaszszanak a királyi családból. A nádori méltóságra többen is törekedtek; legtöbb reménységgel Forgách Miklós és Zichy Károly grófok. A szertelen korteskedés azonban lejáratta a jelölteket, a mikor Okolicsányi József egy névtelenül megjelent röpiratban II. Lipót negyedik fiát, az ifju Sándor főherczeget ajánlotta nádornak. A hadi tanácsnak s többeknek nem tetszett a dolog. Attól tartottak, hogy a királyi herczeg, kinek a nádorsággal az ország főkapitányi tiszte is járt, Magyarországot elszakítja Ausztriától. A király azonban ragaszkodott a felvetett eszméhez. Végül abban állapodtak meg, hogy a herczeg úgy fogadja el megválasztatását, ha szavazás nélkül, egyhangúlag kiáltják ki nádorrá. Ekkor azután Zichy Károly is visszalépett a jelöltségtől s megtörtént az egyhangú választás, mely az ország nádori székébe az uralkodó családot ültette.

— A DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET történetére hirdet előfizetést az egyházkerület püspöke és főgondnoka. A két kötetre tervezett munkát *Thúry Lítele* pápai theologiai tanár írta. Az egyházkerület ez évi közgyűlésében elhatározta, hogy Thúry munkáját, mely a szakbírálók véleménye szerint »levéltári kutatásokon alapuló, legnagyobb részében eddig ismeretlen adatokat tartalmazó s a kerület kül- és beléletét híven feltüntető értékes mű« — kinyomatja és saját gyülekezeteinek parochialis könyvtári illetmény gyanánt adja. Előfizetők számára a két kötet ára 10 koronában van megállapítva. Érdeklődéssel várjuk a mű megjelenését. Szerzőjének ismert neve arra a reménységre jogosít bennünket, hogy nyeresége lesz a magyar protestáns egyháztörténeti irodalomnak.

Digitized by Google

UJ KÖNYVEK.

— ADATTÁR (Magyar protestáns egyháztörténeti —). Szerk. *Stromp László*. VI. évf. Budapest, 1907. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 4, 209, 3 l. (A M. Prot. Irod. Társ. kiadványai. Szerk. *Szőts Farkas*. A tudományos könyvsorozat XXIII. kötete.) Ára 3 kor.

— ALMANACHJA (A budapesti kir. magyar tudomány-egyetem —) az MCMV—MCMVI. tanévre. Budapest, 1906. Tudomány-egyetemi kny. 8-r. 304 l.

— ANALECTA Bollandiana. Tom. XXVI. Ediderunt Carolus de *Smedt*, Franciscus van *Ortroy*, Hippolytus *Delehaye*, Albertus *Poncelet* et Paulus *Peeters* presbyteri S. J. Bruxelles, 1907. Société des Bollandistes. 8-r. 519 l.

— ANDOR JÓZSEF. II. Rákóczi Ferencz emlékezete. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 7 l.

— ANGYAL DÁVID. Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Irta —. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 74 l. (Különlenyomat a Budapesti Szemléből.)

— APPONYI (Albert —). The juridical nature of the relations between Austria and Hungary. Budapest, 1907. Stephaneum kny. 8-r. 33 l.

— ARCHIV des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Hrg. vom Vereins-Ausschuss. Neue Folge. Vierunddreissigster Band. 1. Heft: Nordsiebenbürgisches Namenbuch. Von *Gustav Kisch*. — Das Taufbecken in der Kronstädter ev. Stadtpfarrkirche. Von *Friedr. Wilhelm Seraphin*. — 2. Heft: Jahresbericht des Vereines für das Vereinsjahr 1906. Nagyszeben, 1907. Krafft V. kny. 8-r. 189 l., 47 l. Az első füzethez 3 tábla melléklettel.

— BAGOSSY BERTALAN. A hajdani Szatmár-vár helye, neve és keletkezése. Szatmár-Németi, 1907. Pázmány-sajtó kny. 8-r. 21, 2 l.

— BALOGH PÁL. Andrássy Gyula gróf. Budapest, 1907. Wodianer F. és fiai kny. Kis 8-r. 59 l. (Magyar könyvtár, 465. sz.) Ára 30 fill.

— BARCZA IMRE. Szent Erzsébet irodalma. (Bibliographia Sanctae Elisabethae.) Közrebocsátja —. Budapest, 1907. Pallas r. t. kny. Kis 8-r. 14 l. (Különlenyomat a *Corvina* közlönyéből.)

— BOCSKAY-ÜNNEPE (A kassai Kazinczy-kör —). Temetése 300 éves évfordulóján, 1907. febr. 2-ikán. Kassa, 1907. A *Felsőmagyarország* kny. 8-r. 21 l.

— CORPUS NUMMORUM Hungariae. Magyar egyetemes éremtár; l. *Réthy László*.

— CZÍMJEGYZÉKE (A budapesti m. kir. tudomány-egyetem könyvtárának —). XXXI. 1906 évi gyarapodás. Budapest, 1907. Egyetemi kny. 8-r. XXI, 246 l. Ára 60 fill.

— DARKÓ JENŐ. Adalékok Laonikos Chalkondyles történetírói egyéniségének jellemzéséhez. Budapest, 1907. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 8-r. 25 l. (Különlenyomat a budapesti VII. ker. külső m. kir. áll. fógymnasium 1906/907 évi Értesítőjéből.)

— DICSŐFI JÓZSEF. Bocskay István hatalma és dicsősége. Debreczen, 1907. Debreczen sz. kir. város kny. 8-r. 23 l. Ára 60 fill.

— D'ISOZ KÁLMÁN. Körmöczbánya zenészei a tizenhetedik században. Budapest, 1907. Pesti kny. r. t. 8-r. 27 l.

— EISELE GUSZTÁV. Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének bányászati monografiája. Selmeczbánya, 1907. Joerges Ágost özvegye és fia kny. 8-r. XVIII, 546 l. 74 szövegképpel és 48 rajzmelléklettel.

Digitized by Google

— Erdélyi László. Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben. Irta —. Budapest, 1907. Stephaneum kny. Kis 8-r. 144 l. (Különlenyomat a *Religio*-ból.) Ára ?

— Éremtár (Magyar egyetemes —); l. *Réthy László.*

— Értekezések a M. Tud. Akadémia nyelv- és széptudományi osztálya köréből. Tizenkilenczedik kötet. Az osztály rendeletéből szerkesztették *Gyulai Pál* és *Szinnyei József* osztálytitkárok. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 634 l.

— Ferdinandy Gejza. A rendi elemek a magyar alkotmányban. Székfoglaló értekezés. Olv. a M. Tud. Akadémia 1907. márcz. 11-iki ülésén. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 96, 2 l. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, XIII. köt. 9. sz.) Ára 2 kor.

— Ferenczi Zoltán. Petőfi és a socialismus. Székfoglaló értekezés. Fölolv. a M. Tud. Akadémia 1907. febr. 4-iki ülésén. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 44 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XX. köt. 1. sz.) Ára 1 kor.

— Filó Károly. Hunyadi János élete. Budapest, 1907. Stephaneum kny. Kis 8-r. 30 l. Ára 12 fill.

— Filó Károly. Kapisztrán Szent János élete. Budapest, 1907. Stephaneum kny. Kis 8-r. 32 l. Ára 16 fill.

— Filó Károly. Nepomuki Szent János. Budapest, 1907. Stephaneum kny. Kis 8-r. 31 l. Ára 12 fill.

— Fodor Dániel. Porolissum és környéke. Zilah, 1907. A *Szövetség* kny. 8-r. 18 l.

— Gombkötő Antal. Kőszeghy Pál *Bercsényi házassága* czímű művének irodalomtörténeti ismertetése. Lugos, 1907. Sziklai Lajos kny. 8-r. 41, 2 l.

— Guggenberger (Karl —). Die Legation des Kardinals Pileus in Deutschland, 1378—1382. Mit einem Anhange: Die Frage der zweiten und dritten Legation des Kardinals Pileus in den Jahren 1394 und 1398. München, 1907. Leutner'sche Buchh. Kis 8-r. VIII, 138 l. (Veröffentlichungen aus dem kirchenhist. Seminar München. Hrg. von *Alois Knöpfler.* II. Reihe, Nr. 12.) Ára 3 M.

— Héczey István. A művelődés fejlődésének törvénye. Budapest, 1907. Szent-László kny. 8-r. 94 l. Ára 2 kor.

— Heinrich Gusztáv. Egyetemes irodalomtörténet. Szerkeszti —. III. köt. Kelták és germánok. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. XII, 680 l. 35 műmelléklettel és 148 szövegképpel. Ára 16 kor.

— Herodotos. Szemelvények Herodotos történeti művéből. Görögből fordította és magyarázta dr. *Geréb József.* Harmadik, képekkel bővített kiadás. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 172 l. (Jeles írók iskolai tára, LXXII.) Ára 1 kor. 50 fill.

— Homola István. II. Rákóczi Ferencz három kiáltványa. I. A szomszéd népekhez. — II. A magyar nemzethez. — III. A papsághoz. Kassa, 1906. A *Felsőmagyarország* kny. 8-r. 15 l. Ára 25 fill.

— Kabdebo Gyula. Az építészet története. I. Ó-kor. — II. Középkor. Budapest, 1907. Stephaneum kny. 8-r. 136 l., 162 l. (Építő munkavezetők könyvtára, VII—X.) Ára 6 kor.

Igazítás. Mult október-havi füzetünkben a 731. lap utolsó sorában: *emeletös* helyett olv. *emelcsős.*

Digitized by Google

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1907 évi okt. hó 24-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán első alelnök elnöksége alatt dr. Áldásy Antal, Bánó József, dr. Bleyer Jakab, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Császár Elemér, Dedek Cr. Lajos, dr. Demkó Kálmán, dr. Domanovszky Sándor, Emich Gusztáv, dr. Karácsonyi János, dr. Mika Sándor, dr. Ortvay Tivadar, Pettkó Béla, Tagányi Károly, dr. Takáts Sándor, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja, s minekutána jegyzőkönyvhitelesítőkül Bánó József és Emich Gusztáv vál. tagokat felkérte, —.

48. meleg szavakkal emlékezik meg Ballagi Géza vál. tagtársunknak f. évi jun. hó 17-én bekövetkezett haláláról, kiben társulatunk ig. választmánya buzgó tagját s a történettudomány is avatott munkását veszítette el.

A vál. elhunyt tagtársunk emlékét jegyzőkönyvileg megörökíti s bánatba merült családjához részvétiratot intéz.

49. Titkár előterjeszti az új tagajánlásokat, mely szerint *évd. r. tagokúl ajánltatnak 1907-től:* báró Bánhidy József joghallgató Aradon (aj. Baross Zsigmond), dr. Halmos Brunó ügyvéd Petrozsényban, dr. Hollerung Alfréd nyug. itélőtáblai tanácselnök Budapesten (mindkettőt aj. a titkár), dr. Horváth Jenő áll. főgymn. tanár Gyöngyösön (aj. Závodszky Levente), dr. Karl Lajos tanár Győrött (aj. Bleyer Jakab), dr. Kóssa Gyula állatorvosi főiskolai tanár Budapesten (aj. Ernyey József), az állami tanítóképző intézet Aradon (aj. a pénztárnok), a Sáros-vármegyei muzeum Bártfán (aj. a titkár).

Megválasztatnak.

Digitized by Google

50. A tudományos előadások során dr. Karácsonyi János vál. tag *Árpád birtokai*, — dr. Illés József r. tag *A magyar állam és társadalom szervezete a honfoglaláskor* cz. tanulmányaikat olvasták fel.

A felolvasások köszönettel fogadtatnak.

51. Titkár felolvassa az 1907 évi május-szeptember hónapokról szóló pénztári kimutatást, mely szerint a jelzett hónapokban

összes bevétel volt	10,636 kor. 35 fill.
» kiadás	8,222 » 77 »
maradvány	2,413 kor. 58 fill.
Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő	23,263 kor. — fill.
követelést, 1907 szept. 30-án összesen	25,676 kor. 58 fill.

készpénz állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a Bay Ilona úrnőtől különleges czélra adományozott 1000 kor. leszámítandó, a Szépművészeti Muzeum 400 kor. és dr. Károlyi Árpád 375 kor. befizetett alapítványa pedig a kisorsolt magyar jelzálog-hitelbanki 4½%-os záloglevélért befolyt 200 koronával együtt, összesen 975 kor. tőkésítendő volna.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik s az elnökség utasíttatik, hogy a tőkésítendő 975 koronát 1000 koronára kiegészítvén, az ekkép nyert összegen vásároltasson 4%-os magyar koronajáradék kötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

52. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi jun. hó 4-én 26043. sz. a. kelt értesítése szerint 2000 kor. az 1907 évi 40 jk. p. alatt kelt vál. határozat értelmében tőkésíttetett.

Tudomásúl vétetik.

53. A Tört. Tár kiadása, —

54. 55. Az Athenaeum beadványai ügyében intézkedett a választmány.

56. Titkár felolvassa Bay Ilona úrnő f. hó 17-én kelt levelét, mely szerint 200 koronát azon óhajtással bocsátott a társulat rendelkezésére, hogy annak fele mint a társulat adománya Rákóczi Ferencz kassai lovas-szobrára, másik fele pedig Thököly Imre kézsmárki szobrára adassék.

A nemeslelkű honleány adománya hálás köszönettel fogadtatik, s a kérdéses összeg két részre osztva, óhajtásához képest a társulat nevében a jelzett kegyeletes czélra a Rákóczi, illetőleg a Thököly szoborbizottságnak elküldendő.

57. Bemutatja a »Vasvári Pál szobor-bizottság« nyomtatott felhivását, melyben az 1848/49-ik évi szabadságharcz ifju hősének

Digitized by Google

és vértanujának szülőfalujában Nyírvasváriban emelendő szoborra adakozásra kéri a társulatot.

A választmány fölkéri a társ. tagjait, hogy a kik e valóban nemes czélra adakozni hajlandók, a társ. titkári hivatalában jelentkezni szíveskedjenek.

58. Jelenti, hogy a f. évi aug. havában Egerben a Dobó-szobor felavatásán Gárdonyi Géza r. tagtársunk, a szept. 15-iki pusztaszeri Árpád-ünnepen pedig Pettkó Béla vál. és dr. Lampérth Géza r. tagtársaink voltak jelen a társulat képviseletében.

Tudomásúl vétetik.

59. Előadja, hogy ig. választmányunk érdemes tagja Pór Antal, e napokban, okt. 20-án aranymisével ünnepelte áldozópapságának ötvenedik évfordulóját.

A vál. szíves készséggel és örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy nevezett tagtársunk iránt jubileuma alkalmából tiszteletét és nagyrabecsülését jegyzőkönyvileg is kifejezze, s utasítja az elnökséget, hogy ezen határozatát adja tudtára az ünnepeltnek.

60. Felolvassa a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak 1907 évi 98925. sz. leiratát, melyben kérdést intéz az iránt a társulathoz, hogy hajlandó volna-e a párisi Guimet-muzeummal csereviszonyba lépni, és melyek volnának a csereviszony szempontjából figyelembe vehető tárgyai és kiadványai, melyeket a muzeum által felajánlt tárgyakért és kiadványokért cserében átengedni hajlandó lenne.

Az ig. vál. a megtisztelő felszólítást illő köszönettel fogadja, azonban tisztelettel kijelenti, hogy oly tárgyai egyáltalában nincsenek, kiadványai pedig nem olyan természetűek, melyek a kérdéses muzeum kiadványait tekintve, a csereviszonyba lépést megokolttá tennék.

Ezután dr. Thaly Kálmán első alelnök az elnöki széket átadván Emich Gusztáv vál. tagnak, —

61. a Thaly-emlékérem ügyében határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Bánó József s. k.
vál. tag.

Emich Gusztáv s. k.
vál. tag.

Digitized by Google

10. füzet. XLI-ik évfolyam. Deczember 15.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

NAGY GYULA

TITKÁR.

1907 ÉVI FOLYAM

X. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1907.

Digitized by Google

TARTALOM.

Lap

Népmondák és történeti adatok Gertrud királyné erőszakos haláláról. Irta **Mátyás Flórián** 873
Anjouk és Wittelsbachok. (Harmadik és befejező közl.) Irta **Pór Antal** 887
Gróf Széchenyi István a gymnasiumban. Irta **Viszota Gyula** 912
Régi utazók Magyarországon. Irta **Kropf Lajos** 921

Történeti irodalom.

Szádeczky Lajos: Halmágyi István naplói és iratai. Ism. **Gálos Rezső** 929
Barcza Imre: Szent Erzsébet irodalma. Ism. **Karl Lajos** 938
Áhmed Refik: Száháif-i muzafferiát-i oszmánie. Ism. **Karácson Imre** 939
Persián Kálmán: Kemény János fejedelemsége. Ism. —**ch** —**e**..... 941
Lóránd Lajos: A székely jobbágyság kialakulása. Ism. —**ch** —**e**..... 942
Sebestyén József: Báthory András címerlevelei. Ism. —**ch** —**e** 943
A Hunyad-m. tört. és rég. társulat Évkönyvei. XV—XVI. Ism. —**ch** —**e** .. 943
Sborník prací historických. Ism. **Ernyey József** 945

Tárcza.

Uj adat a hód-tavi csata évéhez. Irta **Karácsonyi János** 948
Benkő József kézirata Kászonszék állapotjáról, 1793. Irta **Gálos Rezső** 949
Vegyes közlések..... 951
Uj könyvek..... 955
Hivatalos Értesítő..... 958

A **Magyar Történelmi Társulat** ig. vál. r. ülései a jövő 1908 évben jan. 16-án, febr. 20-án, ápr. 9-én, máj. 21-én, okt. 22-én és decz. 3-án (mindig csütörtökön) fognak megtartatni.

☛ A **Fejér György**-féle **Codex Diplomaticus** teljes 42 kötete s több más történelmi munka eladó. Közelebbi értesülés a M. Történelmi Társulat titkári hivatalánál szerezhető.

KÉRELEM.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy **lakásváltoztatásaikat kellő időben**, legkésőbb **minden hónap 8-ikáig, közvetlenül a titkári hivatalnál** (I. Vár: Orsz. Levéltár) szíveskedjenek bejelenteni, nehogy a kései vagy elmulasztott bejelentés miatt füzeteik eltévedjenek.

Reklamációkat csak három hónapon belül vehetünk figyelembe!

Kérjük a történelmi művek szerzőit és kiadóit, hogy **műveik és kiadványaik** egy-egy példányát ismertetés végett a **Századok** szerkesztőségéhez (I. Vár: Országos Levéltár) bekuldeni szíveskedjenek.

Digitized by Google

NÉPMONDÁK ÉS TÖRTÉNETI ADATOK GERTRUD KIRALYNÉ ERŐSZAKOS HALÁLÁRÓL.[1])

Már az őskorban, a hosszas háborúk, erőszakos kormányváltozások, fejedelmek ellen elkövetett merényletek alkalmával, szerettek volna az eseményeket megfigyelt néposztályok ezen dolgok indító okairól részletes tudomással bírni.

Az uralkodó hatalom ritkán közöl a néppel oly el nem ferdített eseményt, mely szégyenletes önviselete vagy önző politikája miatt őt vagy hozzátartozóját kompromittálhatná. Sőt ha közli is valamely katasztrófa valódi okát, pl. a nemzeti ellenpártok gyűlöletét, vagy a fejedelem ellenese, a büszke lovag bosszuvágyát, a nép leplezési kisérletűl tekintve a közleményt, nő ellen történt erkölcstelen merényletre szokott gondolni. Ismeretes nehány nőcsábítási monda a világtörténetből, mely politikai katasztrófák alkalmával a nép ajkán keletkezett.[2])

[1]) E dolgozat, melyet néhai *Mátyás Flórián* hagyatékából, elhunyt tudósunk örököseinek szives engedelmével közlünk, külön közös czím nélkül a már közölt *Népmondák és történeti adatok Záh Feliczián merényletéről* cz. dolgozattal (olv. *Századok*, 1905. 97. és köv. ll.) tárgyban megegyező értekezést alkotott. A szerző kezének simítását — mint az előbbi — ez még inkább nélkülözi. Különben is az elhunytnak tanulmányai körében ez a thema meglehetősen kései; valójában csak az u. n. *Millenniumi történet* olvasása közben vette elő a forrásokat s dolgozta ki egy részét. A Mill. tört. e hatása az akadémiai Értekezések sorozatában megjelent dolgozatokon csak mint írásra, bírálatra késztető alkalomszerüség észlelhető. Mert a szerző azon kutatásai majdnem egészen az Anonymus-tanulmányok akadémiai előadásának éveibe (1866—1878) esnek.

[2]) Eredetileg »Előzmény, világtörténeti példák« folytatólagos czím alatt az elhunyt szerző az ókori történetből három nőcsábítást említ mint nagy államtörténeti fordulatok okát. (Helena elrablása, Lucretia meggyalázása, Eudoxia és Petronius Maximus esete.) Ezekhez a következő megjegyzést fűzi: »Mindezen férjek feleségök bántalmazása miatt saját személyök megszégyenitését akarták megtorolni. De leánya sérelmét sem hagyta némely atya bosszulatlanúl.« Erre felhozza IV—V. alatt Virginia

Digitized by Google

HAZAI NÉPMONDA GERTRUD KIRÁLYNÉ ERŐSZAKOS HALÁLÁRÓL.

A mondákban felhozott megokolásokhoz hasonló nemi kicsapongást tartalmaznak hazai krónikáink is a Gertrud királynén sikerült gyilkos merénylet indító okáról.

A *Képes krónika* ezt mondja:

Követé (Lászlót) Endre, III. Béla fia, ki megkoronáztatott László király halála után 27-ik napon, május 29-én, pünkösd ünnepén. Ennek neje vala németországi Gertrud, kitől nemzé Bélát, Kálmánt, Endrét és szent Erzsébetet.

Ő fájdalom,[1]) bizonyára az emberi nem ellenségének ösztönzésére, Bánk bánnak, a nagyságos férfiunak nejét a királyné, egyik vendégtestvérének erőszakosan megkerítette. A mely okért Bánk bán a Bór nemzetségből, kardját a királyné vérébe mártotta és őt borzasztóan megsebesítve megölte 1212-ben. Kinek testét a szürke barátok pilisi monostorában temetik. E gyilkosságot megsiratta egész Pannónia, és Bánk bán összes nemzetsége vérének borzasztó és kárhozatos ontása következett reá.[2])

TÉVEDÉSEK.

Hogy ezen értesítést a gyilkossági merénylet után két vagy három nemzedékkel később fogalmazták, kitűnik az időszámítási és genealogiai téves adatokból.

László király elhunyt a *Budai krónika*, a *Képes krónika*, a *Turóczi*-féle és a *Dubniczi krónika* szerint május 7-én (nonis); ezóta tehát pünkösdig (29) csak 22 nap telt el. De beválik mégis ezen számítás a *Zágrábi krónika* tanuságával, melyben *quinto nonas* (máj. 3.) olvasható. Mert ezt is számítva, pünkösd a 27-ik napra esett. Az 1212 év sem helyes szám, mert a külföldi, részben egykorú adatok az eseményt 1213-ra teszik. Csak az Elwangeni adja egy évvel korábban, 1212-ben.

---

esetét az ókori, és Julián gróf leányának Roderik nyugati gót király által való megejtését (s ezek következményeit) a középkori történetből.

[1]) A következő szöveg fordítását részben a *Millenniumi történet*-ből vettük át. (II. köt. 379. l.)

[2]) C. P. V. cap. 77. — Domina Gertrudis de Alemannia. — Proh dolor! humani generis inimico procul dubio suadente, uxorem Bank bani magnifici viri, domina memorata vi tradidit cuidam fratri hospiti deludendam. Quam ob causam idem Bank banus, de genere Bor oriundus, suum gladium in regine sanguine miserabiliter cruentavit, et diro vulnere sauciatam anno domini MCCXII. interfecit. Cuius corpus in monasterio griseorum monachorum de Pelis tumulatur. Pro cuius nece vox flebilis insonuit in tota Pannonia, et in omni genere Bank bani execrabilis et horrenda est sanguinis effusio subsecuta. (Font. Dom. II. 222., III. 102., IV. 35.)

Digitized by Google

Genealogiai tévedés a Gertruddal nemzett gyermekek száma, mert ettől csak Béla, Kálmán és Erzsébet származtak. Endre herczeg a második feleség, Jolánta fia. A tévedést a *Váradi krónika* interpolált adata szolgáltatta, mely megnevezi Endre király három fiát és leányát, de második nejét nem említi.

Bővebben részletezi ezen mondát német nyelven *Mügelni Henrik*, midőn ismerteti a királyné testvérét is, a babenbergi püspököt. Új körülmény nála, hogy a főúr kiméletet gyakorolt a királyfiak, Béla és Kálmán iránt.

Ezen Gertrud királyné egy Bánk bán nevű országnagy feleségét kiszolgáltatá testvérének, a babenbergi püspöknek, hogy ez erőszakot tegyen rajta. Midőn a főúr értesült a dolog felől, agyonszúrá a királynét. De Bélát és Kálmánt magához vevé és mondá: Nem bántalmazom az én törvényes uraimat. Bánk bán a Bór nemzetséghez tartozott. Ezen bűntény miatt kiirtatott Bánk bán egész nemzetsége.[1])

Az ausztriai *Rímes krónika*, latin nyelvű szövegében föntartja indító okúl a házasságtörést, tettesűl pedig Bánk bánt nevezi meg. Csak a szerelmes testvért, a püspököt helyettesíti a kalocsai érsek, Berthold személyével.

Szerelmes lőn a kalocsai érsek és elmondá a királynénak, hogy ha nem sikerűl Bánk főúr feleségét bírnia, meghal bújában. Mit tehete a királyné? Női gyengédségből megszerzé testvérének a hölgyet, mi sok személy veszedelmét okozá. Bánk elpanaszolja az esetet társainak, kik összeesküsznek a királyné ellen. Megölik azután őt egy mezei sátorban és temetik testét a pilisi monostorban.[2])

---

[1]) Dieselb kunigin gerdraut gab eins grossen fursten weib der hiess bankan iren pruder den pischoff von Bobenberg daz er sie beschlieff mit gewalt, do der furst das erfur do slug er die kunigin tzu tode und nam ir belan und coloman von den arm und sprach: meinen erbherren tuu ich nicht derselb; bankan was aus dem geslecht wor (boor), darnach wart getotet das gantz geslecht bankan. (*Kovachich:* Samml. klein. noch ungedr. Stücke. Ofen, 1805. 81. l. LX. fej.)

[2]) Invidus successibus regni laceratur
Ille vetus Oriens, et sic tranquillatur.
Dolet, et Colocie presul inflammatur
Et regine suggerit: quod ni pociatur
Banci viri nobilis uxore, tristatur,
Et anxietatibus male moriatur.
Regina quid faciat?
Duota muliebriter fratrem medelatur,
Unde post exitium multis propinatur.
Banco participibus suis querulatur,
Furit, fremunt pariter, sicque conspiratur,
Campestri tentorio regina necatur,
Et in monasterio Plys haec tumulatur.
Katona: Hist. reg. V. 198.

Digitized by Google

Ezen osztrák költészeti adatot azért csatoljuk a hazai értesítésekhez, mert eltérve a külföldi tudósításoktól, krónikásainkkal egyezőleg Bánk bánt jelöli a bűntény elkövetőjeül.

A NÉPMONDA VÁLTOZATAI KÜLFÖLDI IRÓKNÁL.

Az *Altaichi toldalék*, a *Salzburgi* és *Ágostai* krónikák:

1213. Gertrud a magyarok királynéja, míg férje hadjáratot vezényelt a ruthének ellen, Péter nevű főúr által megöletik. Maga a tettes is bűne megtorlásaúl a következő éjjel társaival együtt kivégeztetik. Kinek az esztergomi püspök kétértelmű levelet külde: »Reginam occidere nolite timere bonum est. Si omnes consenserint ego non contradicam.« A királynét meggyilkolni nem kell félnetek jó lesz. Ha mindnyájan beleegyeznek én nem ellenzem.[1])

A *Leobeni névtelen* krónikás is:

Szent Erzsébet anyját megölé a nemes férfiu Váradi Péter, mert a királyné bűnrészes volt az ő felesége meggyalázásában, Egbert a királyné testvére által.[2])

A *Diesseni monostor* évi jegyzéke megjelöli az esemény napját is:

1213. szeptember 28-án megölék Gertrud királynét. Ő Berthold, hajdan merani herczeg leánya vala, és Szent Erzsébet anyja. Fölemlítők, hogy megölték Gertrudot, a magyarországi királynét. Érdemes följegyezni, miképen történt ez.

Tudni kell, hogy sz. Erzsébet, a királyleány eljegyzése a thüringeni tartomány-gróffal Lajossal, Ofen magyarországi városban történt. Jelen vala ezen ünnepségen a nevezett királyné testvére is, Berthold aquilejai patriarcha. Meglátván ez ott egy igen szép magyar hölgyet, csábítgatni kezdé azt és erőszakot tőn rajta. Elpanaszolá a nő a sérelmet férjének, ki neheztelé a dolgot. De a patriarcha semmibe vevé a férj panaszát és visszatére lakóhelyére. Rövid idő mulva gyanuba vevé a férj a királynét, mintha ennek tudtával és beleegyezésével érte volna feleségét a gyalázat. Bérgvilkosokat fogada tehát, kik behatoltak éjjel a királyné hálószobájába, és megfojtván

[1]) 1213. Gertruda regina Ungarorum, mater Sancte Elysabeth, sponso expeditionem contra ruthenos movente, a comite quodam Petro trucidatur, qui et ipse subsequenti nocte in ultionem sceleris cum aliis jugulatur. Cui episcopus de Gran misit in epistola amphibologica: »Reginam ... stb. ... contradico.« (Auctar. Altah. — Annal. S. Trudberti. *Pertz:* SS. XVII. 385. — Chron. August. *Freher:* SS. I. 518.)

[2]) Mater S. Elisabeth occiditur a nobili viro Petro de Wardino, quia ipsa conscia per fratrem Egbertum stuprata fuit uxor eius. (Anonym. Leobens. *Pez:* SS. I. 802.)

Digitized by Google

őt felakasztá k. Mindnyájan azonban méltóan bűnhödtek gonosz tettökért.[1])

Az *Annales S. Trudperti* hasonló értesítést ad a gyilkosság helyéről és módjáról:

1213. szeptember 28-án megölték Gertrudot, Magyarország királynéját, ki Pertold, a volt merani herczeg leánya, Szent Erzsébet anyja volt. Behatoltak éjjel a királyné hálószobájába, s megfojtván felakasztá k őt.[2])

KÜLFÖLDI ADATOK A MERÉNYLET OKÁRÓL. IDŐHATÁROZÁSI KÜLÖNBSÉGEK.

Egykorú író (1187—1238) a tettesek német-gyűlöletét hozza fel a merénylet indító okául, az elzászi *Marbach-monostor* évkönyveiben:

1213. Ugyanekkor a magyar királynét, ki Eggebert babenbergi püspök és Ottó meráni herczeg nénje volt, a magyarok kegyetlenül megölték. Mondják, hogy a gyilkosság egyetlen oka az volt, hogy a királyné bőkezűen adakozott a mindenfelől odasereglett németeknek, és minden szükségöket födözte. Beszélik, hogy a gyilkosok egyikét, Péter nevű grófot elfogatta később a király, és neje halálát megtorolva, karóba huzatta; más bűnrészeseket is különféle módon kivégeztetett.[3])

---

[1]) 1213. IV. Kal. Oct. Gertrudis regina Ungarie occisa est, filia Pertoldi quondam ducis Meranie, mater S. Elizabeth. — Anno 1232. S. Elizabeth obiit, filia Gertrudis regine Ungarie, que erat occisa. Notandum, quod supra scriptum est: Gertrudis regina Ungarie occisa. Qualiter autem hoc evenit? — Sciendum est, quod in desponsatione sancte Elizabeth filie sue et Ludovici lantgravii Thuringie, que copulatio nuptiarum celebrabatur Ungarie in civitate Ovena. Quibus nuptiis intererat Berchtoldus patriarcha Aquilegiensis, frater prescripte regine. Qui videns comitissam quandam ungaricam valde formosam, quam circumvenit et invitam oppressit. Ipsa vero comitissa hoc malum sibi ingestum conquesta fuit marito suo. Ipse vero patriarcha illam querimoniam vilipendit et ad propria remeavit. Temporibus quoque paucis elapsis predictus comes suspicionem sinistram habuit, quod regina conscia fuerit et consensum prebuerit huius mali, quod uxori sue acciderat, et tempore sibi congruo convenit quosdam maleficos pro pecunia, qui nocturno tempore intraverunt cameram regine et ipsam strangulantes suspenderunt. — Qui propterea condignam mortis penam subierunt. (*Pertz:* SS. XVII. 331.)

[2]) 1213. IV. Kal. Oct. Gertrudis regina Ungarie occisa est, filia Pertoldi quondam ducis Meranie, mater S. Elisabeth. Nocturno tempore intraverunt cameram regine, et ipsam strangulantes suspenderunt. (*Pertz:* SS. XVII. 331. Annal. S. Trudperti.)

[3]) 1213. Sub eodem tempore regina Ungarie soror Eggeberti episcopi Bambergensis et Ottonis ducis Meranie, ab ipsis Ungaris crudeliter est interempta; nulla alia causa, ut dicebatur, existente, nisi quod eadem regina erga teutonicos undequaque adventantes larga fuit et liberalis,

Digitized by Google

Az *Alberik*-féle krónika szerkesztője is — ki 1241-ig viszi munkáját — a főurakat vádolja a bűntény elkövetésével és nem magánbosszut, hanem összeesküvést említ:

1213. A magyar királynét Gertrudot, Endre király nejét, az összeesküdt főurak és bárók megölik. Három fia és két leánya maradt árván. Ezen királyné haláláról köztudomásra jutott János esztergomi érsek egy határozatlan kifejezésű és kétféleképp értelmezhető levele, mely szerint egyrészt úgy tetszett, mintha írója helyeselné a tervezett öldöklést, másrészt pedig ellentmondana a szándékolt gyilkosságnak. És ezen utóbbi értelmezés folytán került el, mint mondják, elítéltetését a pápa által. A levél ilyen formán vala szövegezve: »Reginam interficere nolite timere bonum est« — és »si omnes consenserint ego solus non contradico.« [1])

A zürichi *Theodorik* domonkos-rendi szerzetes, Szent Erzsébet életírója is ezen tényállást bizonyítja:

Három esztendő mulva Erzsébet átszállitása után Thüringenbe, meggyilkolták az ő édes anyját a királynét a gonoszúl összeesküdt főurak és országnagyok. [2])

Továbbá *Schier*, a magyar királynék életírója, fölemlíti Haselbach osztrák történetíró nyomán, a merénylet idején és helyén jelen volt Lipót osztrák herczeg menekülését is:

Lipótot is, az osztrák herczeget, ki ott akkor jelen volt, halálra keresik, de Isten segélyével, habár igen nehezen is, épen juta vissza hazájába. [3])

---

eorumque necessitati in omnibus subveniebat. Unus autem interfectorum, quidam comes nomine Petrus, a rege Ungarie postea comprehensus dicitur, et palo per ventrem transfixo, in ultionem uxoris necatus. Similiter alii diversis penis exstincti fuerunt. (*Pertz:* SS. XVII. 173.)

[1]) Gertrudis uxor regis Andree per conspirationem principum et baronum de Hungaria interficitur, tribus filiis et filiabus duabus relictis. De morte autem huius regine quedam archiepiscopi Johannis Strigoniensis publicate sunt litere amphibologice, duplicem habentes constructionem. Ita, quod per unam illarum videbatur idem archiepiscopus consentire neci regine, et per aliam contradicere. Unde per istam summi pontificis iudicium dictus est evasisse. Qui tenor literarum talis esse perhibetur: »Reginam interficere nolite timere bonum est« — et »si omnes consenserint ego solus non contradico.« (*Pertz:* SS. XXIII. — Leibniz 1698-iki kiad. Accessionum Histor. tom. II. pag. 473. a következő variansokkal: Regina Hungarie Gertrudis stb. és filiabus duabus superstitibus relictis stb.)

[2]) Post hoc anno evectionis Elisabeth tertio, regina mater ipsius a magnatibus et proceribus regni malitiose conspirantibus crudeliter interfecta est. (Theodoricus Turingiensis ord. praedicatorum, lib. I. cap. 2. apud Canisium.)

[3]) Leopoldus quoque dux Austriae, qui tunc aderat, ad necem quaeritur; sed dextera Dei protegente, licet multa difficultate, ad propria cum salute revertitur. (*Schier:* Reginae Hungariae, p. 191.)

Digitized by Google

Érdemes azt is ezen alkalommal megjegyezni, hogy Schier volt nálunk az első, ki a János érseknek tulajdonított kétértelmű levelet scholasticus szőrszálhasogatók találmányaként mutatja be olvasóinak, mely találmány többször fölmerült fejedelmi személyek ellen szőtt merényletek alkalmával.

Meg is nevezi Johannát, IV. Fülöp franczia király nejét (1306) és II. Eduárd angol királyt (1307—1327), kinek nejét Izabellát azon kétértelmű szóbeszéddel biztatták, hogy férjét megölesse.[1])

Az *elwangeni* krónikás egy évvel korábbi időre teszi a királyné gyászos esetét:

1212. Frigyes sváb herczeget megválasztják római királynak Ottó ellenében, és Gertrud, Magyarország királynéja megöletik.[2])

Végűl, mellőzve Pray, Katona, Szalay László és Horváth Mihály műveit, történettudományunk kiegészítéseűl szükségünk van még a legújabb adatgyüjteményre, melyet ezen esemény felől Magyarország egyik tudós historikusa közöl a Szilágyi Sándor szerkesztette millenniumi *Magyar nemzet története* második kötetében, 1896-ban.

A mondott helyen ezeket olvassuk:

..... korántsem lehet egészen elvetni a Bánkra és neje gyalázatára vonatkozó hagyományt. Ilyet nem koholnak, különösen nem Szent Erzsébet anyjáról; és az a tény, hogy először Ausztriában emlékeznek meg róla és pedig egy félszázaddal a tett után, azt bizonyítja, hogy Magyarországon sűrűn folyt erről az esetről a szóbeszéd. Lélektanilag is nagyon valószínű, hogy egy velőkig ható személyes sértés ad bizonyos élt és irányt az addig pontos czél nélkül tétovázó indulatnak. Bánk bán neje Magyarország Lukrécziája. Rettentő példa arra nézve, hogy hazánkban még a leghatalmasabb sem sértheti meg büntetlenűl a női erényt. Bánk bán történeti jelentősége pedig abban áll, hogy az ő személyes végzete teljesen összeolvad a nemzetével, haragjában és bosszujában ő az idegenek ellen való jogosult visszahatásnak méltó képviselője.

Magának az eseménynek lefolyása egyaránt bizonyosnak mutatja, hogy az indulat már rég lappangott, és azt is, hogy kitörése oly borzasztó és hirtelen volt, minőt tisztán politikai ok egyedűl nem

---

[1]) Idem fere (dictum) de Joanna Philippi Pulchri coniuge apud Gallos et de Eduardo tollendo apud Anglos vulgatum legas. Parisiis vero in Nominalistarum scholis erat decantatissimum. (Id. h. p. 189.)

[2]) 1212. Fredericus dux Svevie eligitur in regem Romanorum contra Othonem, et regina Ungarie Gertrud occiditur. (*Freher:* SS. I. 648. Chron. Elwangense.)

Digitized by Google

magyaráz meg. Gertrud királyné, testvéreivel és sok más vendéggel, köztük Lipót osztrák herczeggel, 1213-ban ősz elején Pilis vidékén tartózkodott. Nem is városban vagy klastromban mulattak, hanem sátrakban tanyáztak, midőn szeptember 28-án Péter ispán és Simon, Bánk nádor veje, reájuk rontottak és Gertrudot több vendégével együtt megölték. Lipót és Berthold megmenekültek. E hír hallatára Endre visszatér és törvényt lát a bűnösök fölött. Pétert karóba húzták, másokat is kivégeztek. Hanem a tettesek nagyobb része s azok, kik tudtak a terv felől, hosszu ideig teljes büntetlenek maradtak. Ez egyaránt bizonyítja az összeesküvők hatalmas voltát és azt, hogy még e borzasztó kitörését *(így)* is jogosultnak tartották. A király nemsokára azután uj feleséget vett .... stb.[1])

KRITIKAI ÉSZREVÉTELEK AZ ITT FELSOROLT ADATOKRA, A TÉNYÁLLÁSRÓL ÉS A MŰKÖDŐ SZEMÉLYEK ÉLETVISZONYAIRÓL.

Kezdjük megjegyzéseinket az utolsó pontnál, mely hazánkban a tudomány jelen állapotát terjeszti az olvasó elé.

Nem tartja mesebeszédnek a tudós szerző a kósza hírt a királyné közvetítésével történt házasságtörésről, mert históriai tényállást tulajdonít annak. »Bánk bán neje Magyarország Lukréciája.« Ezen vélemény ellentétben áll a marbachi évkönyv egykorú adataival: »Nincsen semmi más ok, mint a királyné bőkezűsége a németek iránt.« (Nulla alia causa existente, nisi ... stb.) Érintetlen a bűnös közvetítés még az altaichi toldalékban, a salzburgi és az ágostai krónikában is. Alberiknél és Szent Erzsébet életírójánál sincs annak semmi nyoma.

Sátornak képzeli a tudós historikus a merénylet helyiségét költői elbeszélés nyomán, s a gyilkolást karddal végezteti, a nélkül, hogy csak fel is említené a pontos időjelző diesseni és sz. trudperti krónikásokat, kik azt állítják, hogy hálószobájában (camera) fojtották meg és akasztották fel (strangulantes suspenderunt) a királynét.

Nem Bánk, hanem Péter nején követtek el erőszakot a külföldi népmonda szerint; nem is Bánk, hanem Péter állotta bosszuját a királynén; a mai szerző véleménye tehát Bánkról mint főtettesről téves is lehet.[2])

Az érseki levél hiányos ismeretére mutat a hanyag idézés. Alberiknél nem *occidere*, hanem *interficere* igeszót lelünk; az

[1]) *Marczali Henrik:* Magyarország története az Árpádok korában. Id. h. II. köt. 380. l.

[2]) Olv. Anonymus Leobensis, Annales Diessenses, Annales S. Trudperti, Ann. Marbacenses és Albericus felsorolt adatait.

Digitized by Google

előbbit csak a későbbi krónikások használják, kiknél viszont a *solus* melléknév hiányzik.[1])

Nem felel meg a valóságnak az, a mit Mügelni Henrik ír, hogy t. i. Bánk bán kimélte meg Béla és Kálmán herczegek életét. Mert oklevéli bizonyítékunk van, hogy a hétéves trónörökös biztonságáról Miska főúr gondoskodott, a miért jutalmúl birtokot is nyert a királytól 1214-ben.

Azon kitűnő hűségi szolgálatért, melyet irántunk teljesitett Miska comes, Salamon mester atyja, midőn szeretett feleségünknek a gonosztévők által történt szánalmas megölése után fiunkat Bélát veszélyes környezetéből magához vette, kényelemmel nevelte, és mikor kivántuk, a hűséggel és dicsően neveltet atyai karjaink közé vezette. Ily nagy és hű szolgálat jutalmául adományozzuk neki a zalai Ederics birtokot.[2])

Tévednek úgy az osztrák verselő, mint a diesseni krónikás is, midőn a buja kaland főtetteséül Berthold érseket vagy patriarchát nevezik. Berthold bűnös volta a képzelt házasságtörésben a föltétlenül hiteles oklevéli adat után kizártnak tekinthető. Ha a csak közvetítő királyné halállal lakolt, a főtettes sem menekülhetett volna csekély kézütlegből álló fegyelmi bűnhődéssel. Mert Bertholdot, mint a pápai breve említi, csak megverték, papjaival együtt bántalmazták, de nem ölték meg. III. Incze pápa írja 1214-ben:

Értésünkre esett, hogy némely magyarok oly dühbe estek, hogy egyéb gonosztettek között, tisztelendő testvérünkre, a kalocsai érsekre is merészeltek sujtani kezeikkel. És vakmerően bánva az alárendeltekkel, kik nem féltek bántalmazni magát a pásztort is, az érsek papjait és szerzeteseit veréssel, károsítással és egyéb sérelmekkel illették.[3])

---

[1]) Marczali id. h. 381. l. 1. jegyzet.

[2]) Ob eximium fidelitatis servitium, quod nobis comes Miska pater magistri Salomonis exhibuit, qui post miserandam caedem dilectae consortis nostrae, per impios impie factam, filium nostrum Belam in nostra desolatione de latere nostro assumpsit, quem tenerrime educavit, et cum voluimus, mirum in modum mirae fidelitatis gloriose educatum, qui quamvis poterat tamen non excessit, ad sinum nostrae paternitatis deportavit. In recompensam tanti et talis servitii terram quandam Ederics de castro Zaladiensi exemptam sibi suisque heredibus iure perpetuo possidendam contulimus. *Fejér:* Cod. Dipl. VII. 1. 191—192. V. ö. még id. m. III. 1. 151.

[3]) Sane intelleximus quosdam Ungaros in tantum prorupisse furorem, quod inter alia quae commiserunt enormia, in venerabilem fratrem nostrum Colocensem archiepiscopum manus praesumserunt iniicere temere violentas. Et audacter desaevientes in gregem, qui non timuerant in pastorem, ipsius archiepiscopi clericos, nec non et monachos verberibus, damnis et aliis iniuriis afflixerunt. *Fejér* id. m. III. 1. 152.

Digitized by Google

Hazugság tehát az osztrák verselő fecsegő állitása: »Colocie presul inflammatur, ... ni potiatur ... viri nobilis uxore, ... tristatur« ... S az ilyen hiteles tanunak költeményes kifejezését: »campestri tentorio regina necatur«, korunk prózai historikusa komoly figyelemre méltatja s történeti igazságúl hirdeti. »Nem is várban vagy klastromban mulattak — úgymond — hanem sátrakban tanyáztak, midőn« .... stb.

Különben a diesseni krónikás adata sem egykorú. Nem tudja, hogy Berthold csak öt évvel e merénylet után, 1218-ban vált meg Kalocsától s ült a patriarchai székbe. Ezen év julius 7-én írja III. Honorius pápa: »archiepiscopo Colocensi in patriarcham Aquileiensem electo.« [1]) Elhunyt a patriarcha 1251-ben.

Nevetségesnek kell tartanunk azt a merész állítást, hogy a bosszus férj bérgyilkosok segítségével vitte végbe a közvetítéssel gyanusított királynén a megtorló merényletet. Mert nem bosszuállóról és bérgyilkosokról, hanem politikai összeesküvésről szól Endre király 1214-ben, midőn az egyik tettesről, Simon bánról (cum complicibus suis) megemlékezik. Valamint Incze pápa is »quosdam ungaros«, tehát oly előkelő férfiakat említ, kik az *excommunicatio* következményei elől e hazából esetleg Lengyelországba menekülhetnek. [2])

II. Endre király az összes főurak és nemesek gyűlöletét vonta volt magára Berthold miatt, kit német létére a magyarok fölé helyezett. Ezért ütöttek pártot ellene, megölték nejét, és fiát akarták trónra ültetni. Maga a király panaszolja Incze pápának, hogy ily állapotok nehezítik keresztes hadjáratra indulását.

Értesíteni akarjuk atyaságodat, hogy mi sietve készülünk a jeruzsálemi útra és azért az ország kormányát az esztergomi érsekre bízzuk, mert az országnagyok egyenetlenségre hajlandók. Arra is kérjük atyaságodat, hogy minden összeesküvőt és hűtlenséget tervezőket, kik az országos egyenetlenségben ellenünkre fiunkat még életünkben trónra akarják ültetni, kiközösíteni méltóztassék. Azt sem akarjuk titkolni atyaságod előtt, hogy a kalocsai érsek, a mi kedvelt hívünk, kibe reményünket helyeztük, kit tulságos szeretetből mások fölé emeltünk és e miatt majdnem az egész ország gyűlöletét vontuk magunkra, tudtunk nélkül lefoglalta és elvitte a pénzösszeget, a hét ezer márkát, melyet boldog emlékű feleségünk gyüjtött volt össze. [3])

---

[1]) *Fejér* id. m. III. 1. 264.

[2]) Simonról olv. alább az 1. jegyzetet a 883. l. III. Incze levelét *Fejér* id. m. III. 1. 152—153.

[3]) Innotescere voluimus vestrae paternitati nos ad proficiscendum Hierosolymas festinare, ideoque regni curam, cuius principes ad dissentiendum proni sunt, Strigoniensi archiepiscopo commendare. Deprecamur insuper paternitatem vestram, ut omnes conspiratores et infidelitatis

Digitized by Google

A gyilkosságot tehát nem valamely nejében sértett férj bosszujának, hanem a magyarok mellőzésével pártfogolt németek ellen támadt gyűlölet következményének kell tulajdonítanunk.

A fönt érintett összeesküvés a mult évben okozta a gyilkosságot. A király így nyilatkozik, midőn a bűnrészes Simon bán összes birtokait elkoboztatja:

Mivel Simon bán új és hallatlan gonoszsággal és fegyveresen, vérengző és csalárd bűntársaktól környezve, a királyi korona megvalázására alakult összeesküvőkkel jóságos emlékű kedves felségünk Gertrud királyné megölésében közreműködött, összes birtokait elkoboztatjuk.[1])

Németgyűlöletre mutat az is, hogy Berthold bántalmazása alkalmával az épen ott időzött osztrák herczeg is csak nehezen menekülhetett az összeesküvők elől hazájába.

Lipótot is, az osztrák herczeget, ki ott jelen volt, halálra keresik; de Isten keze védé őt, s habár nagy nehezen, de mégis épen térhete vissza hazájába.[2])

Katona is a németgyűlöletet hozza fel az öldöklés egyik okául.[3])

Egbert bambergi püspök, mint Fülöp német király meggyilkolásában bűnrészességgel vádolt személy, hazánkba menekült, nénjéhez Gertrudhoz. A marbachi évkönyvekben ez áll:

Gyanu volt, hogy a bambergi püspök is bűnrészes azon gyilkosságban, és ezért nem kis időt kellett számkivetésben töltenie. Pannóniába költözött tehát, nénjéhez a királynéhoz, és egy ideig nála időzött.[4])

---

machinatores, qui propter regni scissuram filium nostrum nobis viventibus et nolentibus in regem sibi praeficere vel coronare attentaverint, sententia excommunicationis innodetis. A notitia paternitatis vestrae alienum nequaquam volumus, Colocensem scilicet archiepiscopum, hominem pacis nostrae, in quo sperabamus, ob cuius vehementem affectionem et promotionem super alios, fere totius regni maiorum et minorum odium incurrimus, pecuniam, quam bonae memoriae uxor nostra congesserat, ad aestimationem VII millium marcarum, nobis nescientibus abstulisse et asportasse. *Fejér* id. m. III. 1. 164—166.

[1]) Cum Simon banus frater Michaelis bani novo et inaudito genere iniquitatis ... crudeliter ac enormiter armatus, una cum suis complicibus viris sanguinum et dolosis ad .... opprobrium coronae regiae conspirantibus, mortis bonae memoriae Gertrudis dominae reginae carisssimae coniugis nostrae particeps exstitisset ... *Fejér* id. m. III. 1. 152.

[2]) Olv. Schiernél, id. h.

[3]) Hist. reg. V. 213.

[4]) Episcopus quoque Bambergensis super eodem facto (caede Philippi regis) suspectus habebatur et ob hoc non modico tempore cogitur exulare.

Digitized by Google

Egbert 1213-ban még Endre udvarában tartózkodott. Könyörgött volt érette a király a pápának, hogy vessen véget az ellene indított fegyelmi vizsgálatnak. Azon év márcz. 3-án megigéri a pápa a királynak, hogy megszünteti ellenében a fegyelmi eljárást, föltéve, hogy a püspök nem hiusítja meg újabb kihágásokkal a szándékolt felmentést.

1213. Endrének, Magyarország jeles királyának. Habár sokat vétett is a bambergi püspök, mi mégis a te kérésedre, mérsékelve az igazság szigorát, meghagyjuk az apostoli szék követének, hogy szüntesse be az eljárást ellene. Mi nem feledkezünk meg a te közbenjárásodról, hacsak ő (Egbert) kihágásaival akadékot nem vet a közvetítő igyekezetének s az eredményt ki nem zárja.[1])

Ebből helyreigazíthatjuk Fülöp német király életírója, Abel véleményét, ki azt igyekezett bizonyítani, hogy a felmentés már 1211-ben megtörtént.[2])

Egbert bambergi püspöksége tartott 1203-tól 1237-ig.

Bánk bán nádor és pozsonyi főispán volt 1213-ban.[3]) Okleveleinkben semmi nyoma sincs annak, hogy őt Endre a gyilkosságban bűnrészességgel vádolta volna. Országos hivatalokat viselt még Bánk bán az esemény után nyolcz éven át. 1217-ben a király távollétében horvátországi bán volt. A zágrábi püspökség birtokáról szóló egyik oklevélben a tőle mint kormányzótól és Ochuz főispántól nyerhető kiváltság említtetik.[4]) Bánk még 1221-ben is mint országbíró fordúl elő.[5])

Téved tehát a XIV-ik századbeli magyar krónikás, mikor a királyné meggyilkolását Bánk bánnak tulajdonítja, sőt a Feliczián családját ért vérengzést Bánk nemzetségére is kiterjeszti. Nyolcz évi időközben, 1213—1221-ig, nem irtották volt még ki egy ember képzelt bűntette miatt az egész Bór nemzetséget.

Qui commigrans in Pannoniam ad sororem suam reginam, moratus est illic aliquantulum temporis. *Pertz:* SS. XVII. 171.

[1]) 1213. Andreae illustri regi Hungariae. Licet Bambergensis episcopus in multis offenderit, nos tamen interventu precum tuarum rigorem iustitiae temperantes, apostolicae sedis legato nostris damus literis in mandatis, ut non procedat adversus eum, nisi forsitan ipse suis excessibus intercessoris affectum impediat, et effectum intercessionis excludat. *Fejér* id. m. III. 1. 139—140.

[2]) *Pertz:* SS. XVII. 171.

[3]) Miklós győri főispán pedig a királyné udvarmestere. *Fejér* id. m. III. 1. 149.

[4]) 1217. Contra quodlibet privilegium in huius paginae praeiudicium per Banconem vel Ochuz comitem impetratum, quod in respectu praesentis privilegii cassum esse debet penitus et inutile. *Fejér* id. m. III. 1. 225.

[5]) Ochuz bano, Bancone curiali comite regis. U. o. III. 1. 322—323.

Digitized by Google

Péter csanádi főispán, kit a merénylet főtetteséül említenek a marbachi, altaichi, salzburgi, ágostai és leobeni évkönyvek, jelen volt 1213-ban a királyné udvarában Berthold érsekkel együtt, midőn a szentmártoni apát bírói itélettel visszanyerte némely birtokait a pozsonyi várjobbágyoktól.

Maga Endre király akart személyesen itélni ezen perben, de országos teendők akadályozák. A gubások (galicziai ruthének) ellen kellett hadsereget vezényelnie. A perben hozandó itéletet tehát Gertrud királynéra, ennek öcscsére Berthold érsekre és azon országnagyokra bízá, kik akkor a királyné udvarában együtt voltak. Befejezést nyert a per Miklós, a királyné udvarbírája és győri főispán, továbbá Tiborcz mosonyi, Bagun fejérvári, Péter csanádi főispánok jelenlétében, kik akkor a királyné személye körűl voltak és az itéletet szavazatukkal megállapították. Távol voltak onnan János esztergomi érsek, Bánk nádor és pozsonyi főispán, Endre bodrogi és Gyula bácsi főispánok. Kelt ezen oklevél a szentmártoni eredeti példányon 1214-ben. [1]) De ez nem az itélethozatal idejét, hanem a később készült oklevél kiadása évét jelzi.

Fejér ki is javítja ezen hibát 1213-ra, és azzal igazítja helyre Novák véleményét az 1214-ben történt eseményről, hogy a bírói itélet 1213-ban hozatott ugyan a királyné életében, de az oklevelet a királyi kanczelláriában csak a következő 1214 évben írták meg és adták ki. [2])

Tudtunkkal Péter főúr neve nem is fordúl elő többé okleveleinkben, életben maradását tehát 1213 után nem vitathatjuk.

---

[1]) (cum causam) dominus A. rex Ungarie excellentissimus diffinitive calculo sententie personaliter vellett dirimere, impeditus demum necessariis regni sui causis, puta profecturus valida manu contra Gubatos, nobilissime G. regine Ungarie, et nobis, scilicet venerabili Colocensi archiepiscopo et universis principibus communiter in curia circa ipsam reginam tunc temporis commorantibus pleno iure secundum iusticie tramitem dimisit diffiniendam. Hec vero acta sunt Nicolao comite curiali regine et Geuriensi. Tiburcio comite Musuniensi, Bagun comite Albensi, Petro comite Cenadiensi in curia circa dominam reginam commorantibus et omnia unanimi consensu comprobantibus. A(ndrea) victoriosissimo rege tertii filio Bele regnante, venerabilibus B. Colocensi, J. Strigoniensi archiepiscopis, Banc palatino et comite Posoniensi, Andrea Budrugiensi, Gula Baciensi comitibus existentibus, anno ab incarnatione Domini Millesimo CC-o XIII-o. *Wenzel:* Árpk. Uj Okmt. I. 132. 135—136.

[2]) Novák így nyilatkozik: »Proinde caedes Gertrudis reginae ad hunc annum, non item ad annum 1213 locanda est.« (Vindicia, p. 14.) Fejér pedig ezen megjegyzést teszi rá: »Novák male refert caedem Gertrudis reginae ad a. 1214., cum annus hic sit expediti instrumenti, non raro a tempore rerum gestarum discrepantis.« Cod. Dipl. III. 1. 150.

Digitized by Google

Bűnrészességet említő oklevéli adattal csak Simon bánra nézve bírunk, kinek jószágait a király e miatt elkoboztatja. Simon bán Bánk veje volt.[1])

AZ ELŐADOTTAKBÓL LEVONT KÖVETKEZTETÉSEK.

A gyilkos merényletek indító okául felhozott házasságtörési esetek tehát, mind a gyilkosokra, mind a kéjelgő férfiakra és az áldozatúl esett úri hölgyekre nézve változékonyak és ingatagok.

Nemzeti krónikáink szerint Bánk bán szúrta le a bűnszerzőnek vélt királynét a feleségén elkövetett erőszak miatt, melynek tettese a babembergi püspök. Az idézett verses krónika is Bánk bánt és feleségét nevezi, de az erőszaktevő nem a püspök, hanem a kalocsai érsek Berthold, kit a diesseni krónikás már aquilejai patriarchának nevez.

Mindez nem lehet igaz; mert számosabb osztrák-földi évkönyvek főtettesül Bánk helyett Péter főispánt, áldozatúl pedig ennek nejét emlegetik, kit nem Berthold érsek, hanem Egbert püspök illetett gyalázattal.

De e két variáns egyike sem lehet igaz, mert mind a marbachi, mind az Alberik-féle évkönyvek és Szent Erzsébet életírója az országnagyok németgyűlöletével okolják meg az összeesküvést és a végbevitt gyilkosságot. Ez állításnak igaz voltát megerősíti maga Endre király Incze pápához írt levelében.

Mesebeszéd tehát, mit némely krónikások a férjes nők meggyalázásáról, mint a gyilkossági merényletek indító okáról írtak; s mosolyogva veszünk tudomást egyik tekintélyes historikusunk együgyű hiszékenységéről, midőn Záh Feliczián perét tárgyaló értekezése ezen mondatát olvassuk: »Záh Feliczián és Bánk bán véres árnyainak része van abban, hogy ez a rút felfogás (a női becsületről) soha sem nyert honosságot hazánkban.« [2])

MÁTYÁS FLÓRIÁN.

[1]) V. István mondja, mikor 1272-ben a Bereg-megyei Lónyát adományozza Mihál comesnek: (terras) quas Bank banus pretio comparaverat et cum filia sua Simoni genero suo donaverat, qui Simon infidelitate et absque heredum solatio decessit .... *Fejér* id. m. V. 1. 244. l.

[2]) Akadémiai Értesitő, 1900. 44. l.

Digitized by Google

ANJOUK ÉS WITTELSBACHOK.

(Nagy Lajos második szövetkezése IV. Károly császár ellen.)

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

VI.

Voltak azonban a békének más közvetítői is; első sorban XI. Gergely pápa, IV. Károly császár jóakaró barátja.[1]) A pápa kissé távolabbról került a dologra, midőn az egyház ügyét előtérbe tolva, az összes német főpapoktól, kik közül többen a császár barátai nem valának, azt kívánta, hogy a császár köré seregeljenek; a magyar főpapoktól pedig azt kérte, hogy a béke helyreállításánál működjenek közre. A német érsekeket, püspököket és más főpapokat ugyanis arról értesíté a szentatya, hogy fölhítta a császárt, tartson ünnepélyes birodalmi gyűlést, melyre őket, nemkülönben Németország főurait és nemeseit is hívja meg, hogy tanácskozzanak, micsoda rendszabályokat kell alkalmazniok Visconti Barnabás ellen, ki Ferrara pápai várost és területét megtámadta s ismét az egyház ellen fenekedik. Meghagyta tehát nekik, hogy a mondott gyülésre elmenjenek, híveiknek pedig tiltsák meg, nehogy ama gonosz Barnabás szolgálatára legyenek.[2])

Hasonló szándékkal írt a pápa Vilmos pécsi püspöknek is, és a királyra való befolyását magasztalva, kérte: bírja rá Nagy

[1]) Mint jellemzőt hozzuk föl, hogy a császár V. Orbán halála után Kázmér lengyel király törvénytelen leányai révén, kik közül egyet nyilván Zsigmond fiának akart eljegyezni, mert Venczel már nős volt, ismét megkísérlette megszerezni Lengyelországot. Ehez az új pápa minden jóakarata mellett sem járulhatott hozzá, minthogy előde világosan föntartotta a magyar Anjouk öröklési jogát Lengyelországra nézve, a miért maga is, midőn a leányokat *Nagy Lajos kérelmére* törvényesité, kijelentette, hogy minden egyebet igen, de a koronát atyjok után nem örökölhetik. (*Theiner:* Polon. I. 667. dd. Avignon, 1371. okt. 11. — V. ö. *Steinherz:* Mittheilungen, IX. 591. 2. jegyz.)

[2]) *Theiner:* Codex dom. temp. II. 489. dd. Villanova, 1371. aug. 25.

Digitized by Google

Lajost, hogy békét kössön a császárral, mert jelenleg az egyház ellensége, Visconti ellen kell támadni, mihez a magyar király se terheltessék segítséget nyujtani. Ajánlja végre barátságába János augsburgi püspököt és Caprespino narbonnei kanonokot, kiket fontos ügyekben (adót szedni) küldött ama vidékekre.[1])

Ugyan az nap (1371 szept. 7.) magasan szárnyaló hízelkedéssel teljes levelet küldött idősb Erzsébet királyasszonynak, Magyar- és Lengyelország királynőjének, melyben bölcsességét magasztalván, azért esedezik, hogy fiát a császárral kibékítse. Sokkal rövidebben és mérsékeltebb hangon szólt ifjabb Erzsébet magyar királynéhoz, de hasonló értelemben. Feltűnő, hogy Nagy Lajos királynak a béke ügyében nem írt, levelét legalább nem bírjuk; ismerjük ellenben a pápának Lajos királyhoz intézett más levelét, melyben Visconti »a gonoszság átkos magzatja« ellen tüzel s ajánlja az augsburgi püspököt és társát, kiket segélyt gyüjteni menesztett Cseh- és Magyarországba. Irt a pápa, de más ügyben, ez időtájt az esztergomi érseknek is, kit Miklósnak nevez, jóllehet az esztergomi érsek 1367 julius-hava óta Telegdi Tamás volt. Ellenben megkérte (Szigeti) István kalocsai érseket s az egri és erdélyi püspököket, hogy János alexandriai patriarchát, kit a császárhoz és a magyar királyhoz a végre küldött követül, hogy a békét köztük és a bajor herczegek közt helyreállítsa, fogadják barátságosan, és meghagyja nekik, hogy a béke czéljára ők is minden tehetségökkel közbenjárjanak. Hasonló megkeresés ment Bebek György és Szécsi Miklós főurakhoz is.[2])

A pápa jó szolgálatot tett, nem annyira a béke ügyének, midőn De-Cardailhac János alexandriai patriarchát, ki nem volt épen jeles diplomata, Cseh- és Magyarországba küldötte követül, mint inkább a történetírásnak; mert ezen igazlelkű férfiu, ki hosszabb ideig tartózkodott nálunk, többnyire Nagy Lajos király körül, leveleiben oly hű képet írt róla, melyért neki hálával tartozunk.[3])

---

[1]) *Theiner:* Hung. II. 108. dd. Villanova, 1371. szept. 7.

[2]) *Theiner:* Hung. II. 109. 110. 111. 114.

[3]) De-Cardailhac (olaszosan Cardalhaco) János Orensében Spanyolországban kezdette meg főpapi pályáját, hová őt mint jogtudort 1351-ben nevezte VI. Kelemen püspökké; 1361-ben Bragában, Lusitaniában lett érsek. 1371 jul. 16-án XI. Gergely alexandriai patriarchának nevezte ki s mint ilyet 1371 jul. 18-án megbízta őt a francziaországi rodexi püspökség kormányzásával. Itt áttért a schismához, a miért VII. Kelemen 1378 nov. 8-án a toulousei, 1379 jan. 24-én az auchi érsekség kormányzójának nevezte ki. Meghalt 1390 okt. 17-ike előtt. (*Eubel:* Hierarch. Cathol. I. 82. és köv. ll.) Útóda a patriarchai székben (Gams szerint pag. 372.) Szigeti István, szent Ágoston-rendi szerzetes és kalocsai érsek lett 1382-ben, ki a kalocsai Schematismus szerint 1367 febr. 10-től 1382-ig volt kalocsai érsek,

Digitized by Google

Egyébiránt a császárnak, ha az alkudozások fonalát kellett szőnie, nem igen volt szüksége segítőre, ki helyette gondolkozzék. Már a következő 1372 év elején utasította Přemislaw tesseni herczeget,[1]) tudakozódjék Opuliai László herczegnél, Magyarország nádorispánjánál, vajjon Nagy Lajos király és a két Erzsébet királyné hajlandók-e őt meghallgatni, s vajjon fia Zsigmond számára a magyar király leányai egyikét megkérheti-e? Ha e kérdésre határozottan biztató választ kap, de előbb nem, föllépheti kérőnek és szót ejthet a császár azon óhajtásáról, hogy a menyasszony a cseh királyi udvarnál nevelkedjék; a hozományt is szóba hozhatja és megemlítheti, hogy a császárt e tekintetben könnyű lesz kielégíteni; a császár hajlandó a bajor herczegekkel barátságot kötni, ha épségben tartják fiának a cseh királynak, továbbá a morva markolábnak és gyermekeinek jogait Brandenburgra, melv jogok megbírálásával meg lehetne bízni a választófejedelmeket. A mi a fő, a császár 200,000 arany forintot ad, de kér is ugyanannyit biztosítékúl, hogy az általa ajánlott házasság létrejön; a melyik fél e frigyet megtörné, az egész biztosító összeget elveszti. A többi végzendőket a tesseni herczeg bölcsességére bízta a császár.[2])

Nagy Lajos királynak ez időben Isten meghallgatta esedezéseit és immár két kis leánykáját ringatták a koronás bölcsőben: Katalint, ki 1370-ben julius elején, és Máriát, ki 1371 második felében születhetett.[3]) Ezek a leánykák voltak a béke leghatásosabb szószólói. Hányszor beszélhette el Erzsébet anyakirályné fiának Lajosnak a gondteljes tanácskozásokat, melyeket boldogult férjével folytatott arról, miképen helyezzék el fiaikat: Lajost, Endrét és Istvánt, hogy mindegyiknek külön országa és koronája legyen. Lajosnak ők Lengyelországot, Endrének Siciliát, Istvánnak Magyarországot szánták; ámde Isten másként rendelkezett. Most ugyanazon gondok merültek fel újra. Isten ugyan szabad minden ember fiával, de ha a szülők szándékát bírná, Katalinnak Magyarországot, Máriának Lengyel-

---

és nem alexandriai, hanem jeruzsálemi patriarcha. Eubel szerint István áthelyeztetvén az alexandriai patriarchai székbe, utóda Kalocsán (Helfensteini) Lajos lett és volt 1383—1391-ig.

[1]) Přemislaw (Nossak) herczeg fia volt I. Kázmér tesseni herczegnek Eufemiától, Trojden mazoviai herczeg leányától. Feleségei: 1. Katalin, III. Boleslaw bregai herczeg leánya; 2. Elska, Boleslaw bitumi és koseli herczeg leánya. Meghalt 1409-ben. (*Grotefend* id. m. VII. 7. — V. ö. V. 30. IX. 4.)

[2]) *Fejér* id. m. IX. 4. 389. — és *Dobner:* Monum. II. 384.

[3]) *Turul*, 1895. 90. l. — Hedvig, a harmadik leány 1373 végén, semmiesetre sem október előtt született, minthogy Nagy Lajos király Kassán, 1373 okt. 3-án kelt levelében, Katalin és Mária leányai mellett harmadikúl Hedviget még nem említi. (*Cod. dipl. maioris Polon.* III. 402.)

Digitized by Google

országot adná, csakhogy alkalmas férjről és kormánytársról is kellene gondoskodni. Igy gondolkoztak ekkor a szülők, mikor harmadik gyermekök még nem volt, és hozzáfűzhették, hogy Zsigmond, a császár csinos, kedves négy éves fiacskája mint Mária leendő férje igen alkalmas lenne Lengyelország trónjára már csak azért is, mert megszűnnék a Luxemburgok örökös mesterkedése, hogy Lengyelországot visszaszerezzék a cseh dynastiának, mely azt egykoron huszonnyolcz éven át bírta. A királynékat aggodalommal tölthette el Nagy Lajos király folytonos betegeskedése is. Tehát nem sokat késlekedtek, s Opuliai László herczeg már 1372 január-hava végén megüzenhette Přemislaw tesseni herczegnek, hogy már beszélt a vele közölt ügyben urával Lajos királylyal, és pedig jó eredménynyel; tehát nyargalvást jöjjön Magyarországba, mert mind a királynál, mind a királynéknál meghallgatásra talál. Erről kezeskedik testével, lelkével, becsületével és összes javaival. Ha a császárnak úgy tetszik, a gyermekek maradhatnak Magyarországon, a hol szeretettel fogják őket nevelni; hanem kívánságához képest mehetnek Csehországba is, a császár házába. A menyasszony hozománya 200,000 arany forint lesz. Kiköti azonban a magyar király, hogy a császár a bajor herczegeket épen úgy teljes barátságába fogadja, mint őt magát; viszont a bajor herczegek tartoznak a császárnak megadni mindazt, a mire magokat lekötelezték.[1])

E hívásra jelentkezett Budán a tesseni herczeg, kinek látogatásáról Nagy Lajos király a következő — úgy tetszik — sajátkezűleg írt, vagy legalább aláírt levelében értesítette a császárt: »Eljött hozzánk a tesseni herczeg és nevedben előadta, hogy jegyezzük el leányunkat fiaddal. Teljesítettük akaratodat, a minek megerősítésére hozzád küldjük László opuliai herczeget, nádorispánunkat, és Tamás esztergomi érseket, első tanácsosunkat teljes meghatalmazással. Lajos, Isten kegyelméből Magyar, Lengyel, Dalmátország királya« stb.[2])

A nevezett magyar követek Boroszlóban találták a császári családot. Eskü alatt kölcsönösen megigérték: a császár és öcscse a morva markoláb egyrészről, az esztergomi érsek és a magyar nádorispán mint a magyar király meghatalmazottjai másrészről, hogy a császár fia (Zsigmond) a magyar király leányát (Máriát) feleségül venni tartozik, és hogy a császár a magyar királylyal és országaival barátságban fog élni és maradni, miként erről a császár Strassburg város polgárait még aznap értesítette.[3])

[1]) *Fejér* id. m. IX. 4. 452. dd. Kószeg, 1372 jan. 30.
[2]) *Fejér* id. m. IX. 4. 390. dd. Buda, 1372 febr. 20.
[3]) Regesta Imp. VIII. 5025. dd. Boroszló, 1372 márcz. 14. — V. ö. *Veitmili Beness* id. h. 415. l.

Digitized by Google

Valamivel többet mond az erről kiállított oklevél, mely szerint a császár, Erzsébet császárné, fia Venczel, öcscse János és ennek Jodok nevű elsőszülött fia, János alexandriai patriarchának, mint szentszéki követnek kezéhez megesküvének, hogy soha követelést nem támasztanak a magyar birodalom egy országához sem, beleértve a moldvai vajdaságot is, és azt haddal megtámadni soha sem fogják. Ugyanezt tették a magyar király követei is, megesküvén, hogy küldőjük, Magyarország királya sem támaszt soha jogot Cseh- és Morvaország részletesen fölsorolt birtokaihoz még akkor sem, ha azokat neki fölajánlanák, és azokat megtámadni, elfoglalni és bitorolni sohasem fogja.[1])

Ezután a császári udvar és vendégei Prága várába vonultak, hogy a husvét ünnepét ott üljék meg. Virágvasárnapján a patriarcha áldotta meg a barkákat; husvét másodnapján a prágai érsek fölavatta a császár által alapított szláv kolostort, mely szent ténykedésnél a magyar király követein kívül jelen valának a szász választófejedelem, a mainzi érsek, szintén választófejedelem, a metzi, augsburgi, párisi és naumburgi püspökök.[2])

Visszatérvén urokhoz a magyar király követei, kik teljes eredményt föl nem mutathattak, minthogy a bajor kérdésre nézve a császárral végleg megegyezni nem tudtak, IV. Károly császár János alexandriai patriarchát küldé a magyar királyi udvarhoz az alkudozások folytatása végett. Megbízása három pontra vonatkozott. Elsőben ki kellett eszközölnie Nagy Lajos királynál és a két Erzsébet királynénál a házasságról s a cseh birodalom meg nem támadásáról írott kötés megerősítését legkésőbb aug. 15-ig; második föladata az volt, hogy vegyen a királytól igéretet, hogy a bajor herczegeket, ha sem a pápa, sem a választófejedelmek ítéletének ügyöket alávetni nem akarják, sorsukra hagyja; a harmadik, hogy indítványozza, miszerint a császár és a magyar király mentül előbb személyesen találkozzanak.

A következőket elmondják a patriarchának a császárhoz Budáról intézett levelei, melyek elseje máj. 9-ről jelenti, hogy a tesseni herczeggel máj. 7-én megérkeztek Budára, hol nagy tisztességgel és örömmel fogadta őket a király. Ott találták ifjabb István bajor herczeget, ki ez évben Poroszországban a pogányság ellen harczolt. A bajor herczegnek és némelyeknek a király tanácsurai közül nem igen tetszett a magyar követek által Borosz-

[1]) Regesta Imp. VIII. 5024. — *Fejér* id. m. IX. 4. 404. — Cod. dipl. Moraviae, X. 183.

[2]) *Veilmili Beness* id. h.

Digitized by Google

lóban megkötött egyezmény, és olyképen tárgyalták azt, hogy az egész ügy veszendőbe indult volna, ha a nádor »a császári fölségnek ezen megfoghatatlanúl hűséges önkénytes szolgája« akkép nem áll vala a császár pártjára, hogy hangos és sérelmes szavakat mondott, melyek miatt botrány keletkezett volna közte és a bajor herczeg közt, ha a király közbe nem veti magát. A patriarchát megérkezése napján a király meglátogatta szállásán. Ez alkalommal a patriarcha előadta pápai és császári követsége tárgyát, a boroszlói egyezményt, melyet a császár esküvel erősített meg, és kérte a királyt, hogy erősítse meg hasonlóképen ő is, a két királyné is az egyezményt és adjon róla ellenokiratot mind a kötendő házasságra, mind arra nézve, hogy nem támadja meg a császár országait stb. Erre a magyar király azt válaszolá, hogy készségesen megteszi, a mit tőle kívánnak, de mivel István bajor herczeg jelen van, beszélnie kell előbb vele, másnap azután teljesíti a követ úr kérését.

Másnap ismét elment a király a patriarcha szállására számtalan főpappal, főurakkal, tanácsosaival, és tárgyalván az ügyet, a kötendő házasságra nézve legott kész volt megesküdni és levelet iratni; hanem a másik kérdést illetőleg, hogy soha sem fogja megtámadni a császár országait, erről csak akkor ad levelet, — mondá — ha találkozott a császárral, mire nézve már küldött is hozzá, hogy pünkösdkor (máj. 16-án) jőjjenek össze valahol. Ez nem tetszett a patriarchának; megjegyezte tehát, hogy nem találja előnyösnek a császárral való találkozást, míg e kérdés függőben hagyatik, minthogy a halogatás miatt a császárban kétségek támadhatnak s a szeretet és bizalom rovására meggyökerezhetik lelkében a bizalmatlanság és ellenszenv (rancor) érzése; nem lehetetlen az sem, hogy ha ez ügyben nem történik megegyezés, a találkozás is elmarad. Végre hosszas tárgyalás után, igen sokak jelenlétében (in presentia infinite multitudinis adstantium) akként állapodtak meg, hogy a király az oltáron levő szent kereszt ereklyéjére és a misekönyvre, melyet a patriarcha tartott kezében, a tesseni herczeg is jelen lévén, megesküvék, hogy ifjabbik leányát a császár Zsigmond nevű fiának adja feleségül, ha közben fia nem születik; ha pedig fia születnék, ez esetben elsőszülött leányát is oda adja neki. Azonképen megesküvék Nagy Lajos király, hogy meg nem támadja a császár tartományait, a mint ezt Boroszlóban megállapították; sőt megigérte azt is, hogy a császári találkozón levelet is ad erről, föltéve, hogy a császár és követei, t. i. a patriarcha és a tesseni herczeg megengedhetőnek fognák találni ily levél kiadását saját kisebbsége nélkül (sine dedecore suo). A mire a király megesküdött, ugyanarra megesküdtek a jelenlevő főpapok és nemesek, és esküdni

Digitized by Google

fognak a királynők is. A következő napon (máj. 10-én), mihelyt a levelek elkészülnek, a patriarcha a királylyal együtt Visegrádra volt menendő, hogy az ifjabb királyné esküjét meghallgassa, s az idősb királynéhoz is küld valakit hasonló megbízással. Alkalmat talált a patriarcha arra is, hogy István bajor herczeggel beszéljen. A herczeg megigérte a maga és — a mennyiben tehette — a többi bajor herczegek nevében, hogy nem várják be az aug. 15-iki határnapot, hanem megjelennek a császár előtt ott és akkor, a hol és a mikor a császár meg a magyar király kívánni fogják. Ez alkalommal azután értekezni fognak arról: jog szerint kit illet meg Brandenburg? Ha az igazság a császár és fia részén áll, a miben a patriarcha nem kételkedett, ők maradnak birtokában; ellenkező esetben e tartomány visszakerül a bajorok kezére.

Megkérdezte a patriarcha Nagy Lajos királyt: segítené-e a bajorokat, ha azok nem fogadnák el sem a pápa, sem a választófejedelmek, sem az ő itéletét? Mire Lajos azt felelte, hogy nem hajlandó igazságtalan követeléseket istápolni; de erről írást adni nem akart. Azonban — mint látszik, s ezt ki is jelentette a magyar király — annyira megúnta már a bajorokat, hogy utat és módot keres, becsülettel mikép szabadulhasson tőlök; mert — teszi hozzá a patriarcha — a császár barátságát óhajtja és szívesen kívánja. Épen ezért hiszi, s erről tanuskodik majd a tesseni herczeg is, hogy a találkozón minden úgy lesz, a hogyan a császár óhajtja. Esedezik tehát, hogy e találkozásnak ellent ne mondjon, azt ne há'ráltassa, sőt kívánatos, hogy az mennél előbb a magyar király óhajtásához képest megtörténjék, ki mindig nagy tisztelettel beszél a császárról és igen szereti őt. Végül magasztalja követtársát a tesseni herczeget, ki bővebben elmond mindeneket. Teljes hitelt adjon neki a császár, mert hűségesebb embere aligha találkozik.[1])

Eddig terjed János alexandriai patriarcha első levele, melyet sajátkezűleg írt komájának, a császárnak. Mármost az a kérdés támadhat: mi volt az oka, hogy Nagy Lajos király némileg elidegenült a bajoroktól, mint mondá, unta őket. Ismerve Lajos király gyöngéd, de egyúttal kissé heves lelkületét, a választ egyszerűnek tartjuk. Midőn a bajorok Nagy Lajossal szövetkezének, ügyöket kétségtelenül igazságosnak tüntették föl; a kapzsi császár — mondák — az ő birtokukra éhezik, és elhallgatták, hogy Brandenburgot saját véreik, Római Lajos és Ottó bajor herczegek önkényt ajánlották föl a császárnak, mert ugyancsak véreik, saját bátyjok, idősb István herczeg és fiai, szerződést

[1]) *Fejér* id. m. IX. 4. 391. *Dobner:* Monum. II. 294.

Digitized by Google

törve becsapták, megkárosították őket, a min nagy haragra gyúladtak. Most, hogy az ellenség védekezését is meghallgatta Nagy Lajos, kitűnt a hamisság. A császár annyira bízott ügye igazságos voltában, — alakilag kétségen kívül az is volt, — hogy elbírálására a választófejedelmeket vagy a pápát akarta fölkérni, és midőn Nagy Lajos erre vállát vonhatta, mert hiszen minden ember tudta, hogy a választófejedelmek többsége hozzá tart, a pápa meg épen jóakaró barátja: IV. Károly császár kész volt az ítélethozást magára Nagy Lajosra hárítani, mint a kinek jogérzetében végleg megnyugodnék.[1]) Úgy tetszik, ekkor kezdett Nagy Lajos király elfogulatlanúl látni. Mindamellett a bajorokat tüstént el nem hagyhatta, mert kötötte őt a pozsonyi szerződéslevél, saját tisztessége, melyet lekötött, midőn még nem ismerte érdemileg a vitás kérdést. Innét az a vágya, hogy a bajoroktól jószerént szabaduljon, s ezzel nemcsak becsületét mentse, hanem gyermekei és országai jövőjéről is mint apa és fejedelem gondoskodjék.

Második levelét János alexandriai patriarcha Visegrádon, 1372 máj. 15-én írta a császárnak. Jelenti benne, hogy a tesseni herczeg máj. 9-én utazott el hozzá, a császárhoz, ő pedig 12-én jött Visegrádra, hogy az ifjabb királyné esküjét (a házasságra nézve) személyesen meghallgassa, így rendelvén azt Nagy Lajos király, a minek következtében minden simán ment s az ellenokiratot is kézhez vette. Most pedig megbizottját küldi az idősb királynéhoz, hogy az is letegye az esküt és kiállítsa az ellenokiratot, minthogy kényelmesen nem utazhatik Krakóba, hol az idősb királyné lakik. A magyar király arra is kész esküt esküdni, hogy a császár tartományát soha többé megtámadni nem fogja, és oklevelet is állít ki róla, mihelyt a császár és ő (a patriarcha) megértetik vele, hogy ezt a pozsonyi szerződés ellenére becsülete sérelme nélkül megteheti, a mint előttük, a patriarcha és a tesseni herczeg előtt megigérte és pedig esküvel, hogy t. i. jun. 24-ike előtt a meg nem támadásra vonatkozó oklevelet kiállítja. E határnapig a dolgot meghányni-vetni, azután magát elhatározni elég alkalma leszen. Ennélfogva igen-igen hasznosnak találná a patriarcha, ha a császár és király találkozását, minden egyéb ügyek mellőzésével, siettetnék, mert különben az eddig történtek keveset fognak érni, és ez nagy hiba lenne. Istenre kéri tehát a császárt, hogy ne vesztegesse a drága időt, hanem mindenek elhagyásával azon legyen, hogy még a tervbe vett határnap (jun. 24-ike) előtt találkozzék a magyar királylyal, mert csakis ekképen lehet mindeneket a császár óhajtása szerint rendezni, elintézni. Maga a

[1]) *Steinherz:* Mittheilungen, IX. 594. l.

Digitized by Google

magyar király mondá: ha a találkozás nem történhetnék meg szent János napja (jun. 24-ike) táján, szeretné, ha a császár csak nehány napi halasztást tenne. Erre a patriarcha határozott választ, már t. i. biztatást nem adhatott, mert nem volt abban a helyzetben, hogy felelősséget vállalhatott volna magára, pedig ő mindkét félt becsülettel kívánja szolgálni s egyiket sem akarja rászedni. Igen buzgón esedezik tehát a császárhoz, hogy szent János napja előtt történhessék meg a találkozás, a mi a császár tisztességét is, hasznát is gyarapítaná. Tudja ő, hogy mit beszél és mit követel, noha zavarban van, minthogy a császár más utasítást adott neki és biztosította, hogy értesíteni fogja azokról, a miket Ruperttel, a rajnai palatinussal végez. De erről a császár őt nem értesítette. A nádor (László herczeg) és az esztergomi érsek, kik mindketten hű szolgái a császárnak, szintén azt állítják, hogy a császár úgy egyezett meg velök, hogy a találkozás akkor és ott történhetik, a hol és a mikor a királynak tetszeni fog. Ez okon Lajos király még a patriarcha és a tesseni herczeg megérkezte előtt egy vitézét küldötte a császárhoz, ki által a találkozást pünkösdre (máj. 16.) kérte; igen megütközött tehát azon, hogy a császár a Rajna vidékére szándékozik távozni, semmit sem törődve a nádornak és az esztergomi érseknek adott szavával. A patriarcha nagy zavarban van, mert ha a találkozás a császár és a magyar király közt jun. 24-ike előtt meg nem esik, minden a régiben marad, mintha időközben semmi sem történt volna. Istenre kéri a császárt, hogy határozzon, és értesítse őt határozatáról. Ha pedig értesítést nem kap, bevárja jun. 24-ét, azután legott eltávozik Magyarországból — a császárhoz.[1])

János patriarcha szükségét látta már a következő napon, hogy újra értesítse a császárt. Miután — úgymond — megírám tegnapi hosszu levelemet, elmentem uram, a magyar király udvarházába, a hol nála találtam ifjabb István bajor herczeget. Többféle tárgyalás után mondá a király, hogy a jelenlevő István herczeg a maga és a többi bajor herczeg nevében hajlandónak nyilatkozott a patriarcha, mint e végre kiküldött szentszéki követ itéletének alávetni magát és megvédeni igazait rövid határidőn belül, mikoron a herczegek, a császár és a cseh király Bécsbe gyülekeznének, a magyar király pedig Pozsonyban időznék. Ezen elrendezés igen alkalmas volna, határidőül pedig Nagyboldogasszony ünnepét, vagyis aug. 15-ik napját lehetne kitűzni. Azt is óhajtá a magyar király, hogy találkozása a császárral mentül előbb végbe menjen, a mint megírta volt, jun. 24-ike körül. Ekkor átadná levelét a császár országai meg nem támadásáról,

[1]) *Fejér* id. m. IX. 4. 396. *Dobner:* Monum. 294.

Digitized by Google

ha t. i. a császár, a patriarcha, a prágai érsek és a tesseni herczeg azon meggyőződésöket vallanák, hogy ezt becsülete sérelme nélkül teheti. Ha határidőül jun. 24-ikét kitűzni nem lehetne, tetszeni fog neki a császár más elhatározása is.[1]) Sőt óhajtja, hogy eskütétele, a mennyiben ez becsületével megegyeznék, később történjék. Határozzon tehát véglegesen a császár, erre kéri őt a szentszéki követ, és közölje vele elhatározását sajátkezűleg aláírt és gyűrűjével megpecsételt hiteles levélben. Azt is óhajtja a magyar király, hogy Bécsben a bajor herczegek valamennyien jelen legyenek és védelmezzék meg jogaikat a szentszéki követ előtt, a hogyan tudják. Ha nekik lesz igazuk, tartsák meg Brandenburgot; ha a császárnak és a cseh királynak van igaza, legyen övék ez az ország, s ebben az esetben a magyar király a bajor herczegeket, ha igaztalanságuk kitűnnék, nem fogja segíteni. Minderről a magyar király óhajtásához képest ezennel értesíti a császárt, hogy tőle határozott és világos választ kapjon. Igy tehát a magyar király »jóformán mindent fölségedre hagy, kiről mindig oly tisztelettel beszél, mint atyjáról. Bizonyságot teszek Istennek és fölségednek, én uram, hogy soha sem láttam fejedelmet, nevezetesen ily hatalmasat és nagyot, ki annyi alázatossággal, szerénységgel a legcsekélyebb kevélység nélkül beszélne, a békét és nyugalmat, a mennyiben tisztessége megengedi, oly őszintén óhajtaná; a miről Isten, a pápa és az egész világ előtt bizonyságot tehetek.«

Befejezésül ismételve sürgeti a császárnak a magyar királylyal és a bajor herczegekkel való találkozását, a mi ha létre nem jönne, az apostoli szentszék, de sőt senki e világon nem lehetne jó véleménynyel a császárról. Bölcs elhatározást és választ kér tehát.[2])

Meg kell jegyeznünk e fejezet végén, hogy jóllehet Nagy Lajos mint Magyarország és Lengyelország királya, az alexandriai patriarcha előtt esküvel fogadta a maga, felesége, az ifjabb Erzsébet királyné, azonképen örökösei és utódai nevében, hogy Csehország koronájáról mindenkorra lemondott, és hogy az ezen koronához tartozó tartományokra, nevezet szerint a sziléziai herczegségekre soha jogot támasztani nem fog: azt sehol sem találjuk, hogy idősb Erzsébet királyné is hozzájárult volna e lemondáshoz, pedig tudjuk, hogy a patriarcha külön meghatalmazottját küldé Krakóba, hogy az erre vonatkozó esküt tőle

[1]) Ekkor a császár — úgy látszik — lehetségesnek találta, hogy 1372 jun. 20-án Trencsénben találkozzék Lajos királylyal. E találkozásra Trencsénbe rendelte kedves tanácsosát, Himfy Benedek temesi ispánt is, Damásdon, 1372 máj. 22-én kelt levelében. (*Századok*, 1900. 610. l.)

[2]) *Fejér* id. m. IX. 4. 399. *Dobner*: Monum. II. 393.

Digitized by Google

is meghallgassa. Az öreg asszony, ez idő szerint Lengyelország királynője lévén, úgy látszik, árulásnak tekintette volna, hogy Sziléziáról, egykoron Lengyelország e kiegészítő részéről lemondjon.[1])

VII.

Brandenburg, mely a mult években egész Közép-Európát izgalomban tartotta, kezdett másodrendű kérdéssé lefokozódni. Azóta, hogy Nagy Lajos király kényes, mert bonyolult jogi kérdésnél többet alig látott benne, várni lehetett, hogy ezen ügy előbb-utóbb megtalálja természetes megoldását. Avignonban leghamarább belátták ezt, és a pápa már 1372 ápr. 10-én kifejezte kissé korai örömét a császár és a magyar király megbékélése fölött. A bajor herczegeket is figyelmeztette, hogy ügyök megfontolást kíván ugyan, de legjobb lesz, ha a császárnak engednek, valamint a császárt is intette, hogy kegyelmesen bánjék velök. Sőt annyira bízott a brandenburgi kérdés sima megoldásában, hogy a szerinte immár fölöslegessé vált alexandriai patriarcha visszahívását is szóba hozta, nehogy e szentszéki követ ellátása ama tartományok papságát tovább is terhelje.[2])

Természetesen a pápa mindennél fontosabbnak tartotta Visconti Barnabás és Galeazzo megfenyítését, kik ellen a császár nem sokat tehetett, s Nagy Lajos király közbenjárásának sem találjuk sikerét, a mint hogy egyelőre kevés eredménynyel kecsegtetett az is, hogy a pápa ama két »istentől elrugaszkodott« nemest az egyházból kiközösítette.[3])

Sokkal érdekesebbnek találjuk XI. Gergely pápának Nagy Lajos királyhoz intézett figyelmeztetését a mindinkább fenyegető török veszedelemre, melynek megelőzését tőle várta. A hitetlen törökök — úgymond — Görögország és Ráczország némely részeit meghódítván, oly nagy területet foglaltak el, mely immár Magyarországgal, Albániával és Tótországgal határos, sőt az Adria kikötőit fenyegetik nagy rémületére a tengerparton lakó keresztyén híveknek. E borzasztóan dühöngő vihar ellen ki állhatna meg biztosabban, hanemha a magyar király félelmetes hatalma (pregrandis potentia), annál inkább, mivel a jelen idő

[1]) *Fejér* id. m. IX. 4. 404. dd. Visegrád, 1372. máj. 23. — Nagy Lajos király, esküje után a róla kiállított okirat átadásakor kijelentette, hogy még mindig kötelezve érzi magát a bajorokat a császár ellen segíteni. János patriarcha erről említést nem tett ugyan, de a császárnak e körülmény mégis tudomására jutott, mire ő is úgy nyilatkozott, hogy az osztrák herczegeket segíteni fogja Magyarország ellen. (*Steinherz*: Mittheilungen, IX. 596.)

[2]) *Theiner*: Hung. II. 114. 123.

[3]) Regesta Imp. VIII. P. 134.

Digitized by Google

nem alkalmas arra, hogy általános keresztes fölkelést hirdessen. Minden tőle telhető buzgósággal kéri tehát a magyar király ő felségét, ki az összes keresztyén fejedelmek közt az első, ha a a szent hitet védelmezni és a hitetleneket üldözni kell, hogy mint hatalmas oroszlán a törökök ellen támadjon. Részéről fölhítta a velenczei dogét is, hogy hadihajókkal és mindennemű kedvezéssel a magyarság segítségére siessen.[1])

Velenczei segítségre Lajos király nem számíthatott ugyan, sőt meg kellett érnie, hogy a velenczések török zsoldosokat fogadtak szolgálatukba a magyarok ellen, mindamellett késznek nyilatkozott a pápa fölhívásának engedni, ha más fejedelmek vagy legalább vitézek segítik. A szövetkezés szükségét a török hatalom ellen mások is belátták és elfogadtatták a pápával is ez eszmét, melynek legtevékenyebb terjesztője a görögországi Patradjik (Neopatrensis) püspöke, egy szent Ferencz-rendi atyafi volt. Ez sorba járta a pápa leveleivel a fejedelmi udvarokat, el-elmondogatván, hogy a törökök elverték a görögöket, oláhokat, ráczokat, s Ráczország, Albánia, Achaja és Athéne határáig mindent elfoglaltak. Most egy szövetkezés készül ellenök, mely Théba városában, 1373 okt. 1-én fog megalakulni. Jóllehet Théba kissé távol esik Magyarországtól, mégis kéri a pápa a magyar királyt, hogy megbizottjait oda elküldeni ne terheltessék.[2])

Hogy ily kalandos vállalatokba Nagy Lajos bocsátkozott volna, alig hihető; ő sokkal gyakorlatibb terveket állapított meg, melyekről a pápának az ő szorgalmazására IV. Károly császárhoz intézett leveléből értesülünk. Jóllehet — úgymond — a törökök ellen, kik Románia és Bolgárország nagyrészét elfoglalták, Lajos magyar király, immár a törökök szomszédja, mind buzgósága, mind a szükség által késztetve hadat szándékozik indítani, a mint ezt követei által tudtunkra adta, nagyon is íllik, hogy őt e dícséretes vállalatában mind a szentszék, mind a többi fejedelmek segítsék. A mondott király föl is kért bennünket, hogy necsak az ő országaiban, hanem Németországban is keresztes fölkelést hirdessünk. Tekintetbe véve azonban, hogy Németországban nagyok a belső zavarok, egyebek közt a császár és a bajor herczegek közt sem szűnt még meg az ellenségeskedés, noha a török ellen indítandó hadjárat a császárt is érdekli, Németországban még nem hirdethetett keresztes fölkelést; mégis óhajtaná, hogy Németországnak legalább némely részeiben

[1]) *Theiner*: Hung. II. 115. dd. Apud Pontem Forgie, 1372 máj. 14. — Ajánlja ezen ügyét a két Erzsébet királynénak, Contareno András dogénak, Telegdi Tamás esztergomi érseknek, Szigeti István kalocsai érseknek és De-Surdis János váczi püspöknek.

[2]) Anjoukori dipl. emlékek, III. 40. dd. Avignon, 1372 nov. 13.

Digitized by Google

kihirdetnék azt. Ha azonban a császár erre még nem látja elérkezettnek az időt, tekintettel kellene lenni arra, hogy a törökök, a (bár félhitű) keresztyéneken máris nagy győzelmeket arattak, tőlük széles területeket elfoglaltak, és megeshetik, hogy az elhagyott Magyarország megint úgy jár, mint járt egykoron a tatárjárás idején, midőn az ország templomai elpusztultak és népei nyomorúságosan elvesztek, mely esetben — mitől Isten oltalmazzon! — nagy veszedelem érhetné az összes keresztyénséget. Legalább arra kellene tehát a császárnak törekednie, hogy német vitézek induljanak a magyar király segítségére; hiszen ha Magyarország elvérzenék, megsínylené ezt a császár is, ki szomszédja Magyarországnak. Legyen tehát azon, hogy az egyetértés Németországban helyreálljon s ott a keresztes fölkelést is ki lehessen hirdetni. E végett küldi Colonna Agapitust, a Brixenből áthelyezett lisaboni püspököt, kinek hitelt adjon a császár.[1])

Mindamellett a törökök ellen indítandó hadjárat vízzé vált, minek egyik oka a következő:

Nagy Lajos király Bredenscheid János jogtudort az 1372 évi tél elején követül küldötte XI. Gergely pápához, jelentvén, hogy legközelebb hadat indít a törökök ellen, kik nemrégen egyik hűbéresét és annak népét (a bolgárokat) leverték. Minthogy pedig hasonló alkalmakkor, a hitetlenek ellen indulván a had, a főpapság és papság őt segíteni szokta, kegyeskedjék a pápa a főpapságot és papságot a római egyháznak fizetendő adó alól egy esztendőre fölmenteni. A pápa, jóllehet helyeselte Nagy Lajos szándékát, melynek végrehajtására a minap ő maga kérte föl, különben is minden óhajtását, ha lehet, örömmel teljesíti, most ez egyszer elnézését kéri a magyar királynak, a miért kérelmét nem teljesítheti, minthogy a szóbanforgó tizedre az egyháznak magának föltétlenül szüksége van. Visconti Barnabás, e kegyetlen zsarnok, az egyház kérlelhetetlen ellensége, ki számtalanszor megszegte a vele kötött békét, egész dühével az egyház ellen támadott és az egyház fejét is igája alá nyűgözni szándékozik, a miben őt hozzá mindenben hasonló gonosz testvére, Galeazzo, minden kitelhető módon segíti. Ez istentelen milanói nemesek sokakat az egyháziak közül, szerzeteseket és főbb méltóságokat sem véve ki, számtalanszor elfogattak, bebörtönöztek, kínoztak, számkivetettek, földönfutókká tettek, felköttettek, lenyakaztattak, máglyán elégettettek, a többieket tűrhetetlen zsarolásokkal és szolgálmányokkal terhelték, javaiktól meg-

[1]) Raynaldi Annales, ad a. 1373. 6. és 7. §. (Az 1691-iki kölni kiadás, 516. l.) dd. Avignon, 1373 ápr. 4.

Digitized by Google

fosztották, javadalmaikból kitették, helyökre képteleneket, sőt bűnösöket erőszakoltak be, az egyház szabadságát megtiporván, s mi több: püspököket is tömlöczöztetnek és hallatlan kegyetlenségeket követnek el nemesek és nem-nemesek, sőt ártatlan gyermekek ellen is, alattvalóikat pedig szemtelen módon zsarolják. E miatt nem lehetett a pápának, habár ezt mindig szeme előtt tartotta és tartja, általános fölkelést hirdetnie a hitetlenek ellen, mert töméntelen pénzre és mások segítségére, a magyar királyéra is, szüksége van, hogy a nevezett zsarnokokat egészen vagy legalább részszerint leverje, a mi ha sikerülne, egész Olaszország szabadsága, biztonsága és nyugalma helyreállíttatnék. De mert e szörnyektől békén maradni nem lehet, hatalmasúl meg kellett támadni őket, mihez a megkívántató pénz az egyháziakra kivetett tized behajtása nélkül meg nem szerezhető. Ebből a magyar király ő felsége bölcsen beláthatja, hogy míg az egyházat lábra nem állítják, a hitetlenek ellen, kik a tengeren túl lévő részeket, nemkülönben Görög- és Bolgárországot fenyegetik, nem igen lehet valamit kezdeni, még a magyarok hatalmas királya segítségével sem. Szükség van tehát a pápai tizedre, hogy e békezavaró zsarnokok ellen, kik minden üdvös tevékenységet meggátolnak, a sikeresen megkezdett háborút befejezhessék. Azután feltéve, hogy a magyar papságnak a pápa a tizedet elengedné, lehetne-e reményleni, hogy Német- és Csehország papjai a reájok kivetett tizedadót fizessék? És ha Francziaország és Sicilia fejedelmei, kiktől a magyar királyi ház is származik, még háború idején is megengedték, hogy papságuk a tizedet fizesse: miért ne fizethetné azt a mindenben dúsan bővelkedő magyar papság? már csak azért is, hogy ama zsarnokok leveretése után általános felkelést lehessen hirdetni a hitetlen törökök ellen és őket biztos eredménynyel megzabolázni. Ha tehát sikerülni fog a Viscontiakat leverni és mellőztetni, kötelességének fogja ismerni a pápa, hogy figyelmét a törökök ellen fordítsa és másokat is figyelmeztessen, hogy a magyar királyt, ki a szentszéket már többször segítette s a kinek segítségére most is számít, mindennemű kedvezésben részesítsék.

Megküldötte e levelét a pápa az összes magyar püspököknek is, és meghagyta nekik, hogy a pápai tizedet, melynek szedőjeül Istvánfi Péter szabolcsi főesperest nevezte ki, pontosan beszolgáltassák.[1])

Mindazonáltal XI. Gergely pápa, Lajos király újabb megkeresésére, bőséges lelki kegyelmeket engedélyezvén, a törökök

[1]) *Theiner:* Hung. II. 131—133. dd. Avignon, 1372 decz. 1. — 1373 jan. 1.

Digitized by Google

és tatárok ellen keresztes háborút hirdettetett az egész magyarlengyel birodalomban, mire nézve az esztergomi, kalocsai, gnieznói, zárai, spalatói és raguzai érsekeket és alantas püspökeiket bízta meg ; [1]) sőt írt, mint előadtuk, IV. Károly császárnak is, hogy a magyar király törökellenes vállalatát segítse. Úgy tetszik mégis, hogy mindez intézkedéseknek és készülődéseknek foganatja nem volt ; jelentős semmiesetre, mert a keresztes felkelésre szóló felhívást ki sem hirdették, jóllehet a pápa később (1375—1376) újra megkereste Nagy Lajost, hogy hadait a törökök ellen, kivált a görög császár segítségére, megindítsa.[2])

E fölöttébb sajnos mulasztás okát a Velencze ellen indított és fokozott erélylyel hosszan folytatott háborúban kell keresnünk.

Az 1358 évi zárai békekötés, mely Velenczét Dalmáciától megfosztotta, a tenger és kereskedelem szabadságát hangoztatta, sok súrlódásnak, végre hosszu háborúskodásnak lőn szülő oka Velencze és Magyarország közt.[3]) Nagy Lajos sok hosszutűréssel simitá el a czivódásokat és vette elejét a dulakodásnak, míg végre türelmének vége szakadt és az ellenségeskedés nagy lánggal csapott ki, midőn Velencze Carrara Ferenczet, Padova urát ismételve megtámadta.

Tudnunk kell, hogy Carrara abban a háborúban, melyet Nagy Lajos Dalmátország miatt a velenczei köztársaság ellen folytatott, híven tartott a magyar királylyal, ki őt azután az 1358-iki zárai békébe is belefoglalta és ünnepélyesen megigérte neki, hogy ha bármi okból megtámadnák, síkra száll mellette. Viszont a köztársaság Carrara e »hálátlanságát« nem tudta megbocsátani és mindig agyarkodott ellene. Legújabban azzal gyanusította, hogy Trevisóra vágyik, a határszélt bolygatja s annak erőszakos visszaigazítását határozta el. Nagy Lajos hasztalan intette De-Surdis János váczi püspök által a köztársaságot, hogy maradjon veszteg, újításokat ne tegyen, mert abban, miben Padovának igaza van, Padovát, mely egyébként a pápának is szövetségese, el nem hagyja.

Velencze süketségre vette ez intelmet és szövetségeseket keresett s talált is egyebek közt az osztrák herczegekben épen az időn, midőn De Cardailhac János, az alexandriai patriarcha, minden tehetségével a császár és a magyar király közötti béke helyreállításán dolgozott. Annak híre, hogy az osztrák herczegek ellene Velenczével szövetség iránt tárgyalnak, annyira megbosszantotta, hogy a herczegeket haddal akarta megtámadni, a mint ezt a patriarchának Esztergomban, 1372 jun. 12-én kelt

[1]) *Theiner :* Hung. II. 134—139. dd. Avignon, 1373 márcz. 23.
[2]) *Fejér* id. m. IX. 5. 52. 54.
[3]) Elég bőven tárgyaltam ezt Nagy Lajos életrajzában, 473—521. l.

Digitized by Google

leveléből megértjük, melyben azért szabódik IV. Károly császárnak: találjon utat, módot, hogy a magyar király az osztrák herczegek iránt valamiképen megenyhüljön, különben nem kezeskedik róla, hogy a háború ki nem tör közöttük, melynek nyomán megújulna az a király és a császár közt is, a mitől Isten mentsen![1] Úgy látszik, írt a patriarcha a pápának is, mert a pápa is figyelmeztette a császárt, hogy bírja rá az osztrák herczegeket, nemkülönben Della Scalát, Verona urát, hogy ne szövetkezzenek Velenczével Carrara Ferencz ellen, ki a római egyház barátja, és hogy a herczegek a fegyverszünetet Marquard aquilejai patriarchával (ki szintén a magyar királylyal tartott) hosszabbítsák meg.[2] Ennek következtében a herczegek megjózanodtak és átcsaptak Padova pártjára. A császár pedig megizente a Visconti aknak is, mint milanói helytartóinak, hogy legkedvesebb testvére, Lajos magyar király és szövetségesei ellen ne fenekedjenek, mert ő, a császár, ezt semmiesetre sem fogja tűrni, s annál kevésbbé fogja elhagyni a magyar király pártját, mivel jogosan indított háborút Velencze ellen.[3]

E jogos eljárását Nagy Lajos király is hangoztatta, midőn Velencze minden felelősséget reá hárított, mint a kit semminemű szerződés által nem lehet megkötni, ha Olaszország vesztéről van szó. E rágalommal szemben Nagy Lajos Visegrádon, 1373 febr. 7-én manifestumot adott ki, melyben közhírré tette, hogy tengeren és szárazon tör Velencze, e felfuvalkodott város ellen, mely igaztalanúl támadt Padova, az ő szövetségese ellen, jóllehet ő sűrüen küldött követséget Velenczébe békeszerzés végett, hogy a keresztyén vér haszontalanúl ne folyjon; de Velencze megátalkodott kevélységében. Kalózjogot ad tehát ellene minden ember fiának, és a meddig e háború tart, menedéket Dalmátország réveiben, váraiban.[4]

A háború tehát egész erővel kitört és nagy tűzzel folyt. Csakhamar ütközetre került a dolog, melyben a velenczések csúfos vereséget szenvedtek; még vezéreik is foglyúl estek és Magyarországba vitettek. Velencze ügyei oly gonoszúl állottak, hogy nem átallott ötezer törököt és morlákot fogadni zsoldjába.

De nem szándékozom e rövid megszakítással 1381-ig tartott háború ismert eseményeit újra elbeszélni; ennyit azonban el kellett mondanom, hogy megérthessük, miért hagyta cserben (?) Nagy Lajos király a bajorokat, és miképen végződött második szövetkezése IV. Károly császár ellen, a mire ezennel visszatérünk.

[1]) *Fejér* id. m. IX. 4. 408.
[2]) Mittheilungen, IX. 630. dd. Avignon, 1372 jul. 23.
[3]) Anjoukori dipl. emlékek, III. 45.
[4]) Anjoukori dipl. emlékek, III. 50.

Digitized by Google

VIII.

Hogy értekezésünk fonalát, melyet fentebb a hatodik fejezetben megszakítánk, újra felvegyük, vissza kell térnünk János patriarcha leveleihez, melyek történetünk biztos vezérfonalát adják kezünkbe.

A patriarcha 1372 május 29-én vette IV. Károly császár értesítését, melyből azt a kellemes hírt szerezte, hogy a császár Trencsénben, jun. 29-én kíván találkozni a magyar királylyal. Válaszában azután buzgón kérte a császárt, hogy meg ne változtassa, el ne halaszsza e határnapot, minthogy Isten — úgy látja — mindeneket az ő akarata szerint, az ő tisztessége öregbítésére rendezett. Lajos király a legbensőbb jóakarattal viseltetik iránta; készül már az útra, melyben országa nagyjai szinte valamennyien kísérni fogják. A patriarcha, e sorok írója már másnap (jun. 1-én) indúl Trencsén felé és a császár elé megy Magyar-Bródig, mert előzetesen sok közlendője van. Lehetetlen a magyar király jó szándékát félreérteni; tegyen le tehát a császár is minden bizalmatlanságról. Durazzói Károly is, kit a patriarcha fiának és öcscsének nevez és már is egészen a császár hívének tud, szintén tisztelkedni fog előtte a király oldalán. »Hidd el uram, — végzi levelét a patriarcha — nem tapasztaltam egyebet a királyban minden jónál, ki úgy maga, valamint a főpapok és más főurak, téged szóval, tettel és teljes készséggel tisztelnek.«[1])

Folytatóan Esztergomból jun. 11-én jelenti János patriarcha a császárnak, hogy már tegnap akart Trencsén és Bród felé elindulni, hogy a fejedelmi találkozás előtt három-négy nappal összejöhessen a császárral, de Lajos király értesítette, hogy Esztergomban hétfőn (jun. 14-én) némely ügyekről beszélni szeretne vele; úgy illik tehát, hogy a királyt Esztergomban bevárja. Mihelyt ez érintkezés megtörtént, legott útnak indúl, és reményli, hogy pénteken (jun. 18-án) Bródban lesz, és újra kéri a császárt, hogy ne változtassa meg eddigi szándékát a fejedelmi találkozásra nézve.[2])

---

[1]) *Fejér* id. m. IX. 4. 406. Dobner: II. 398. dd. Visegrád, 1372 máj. 31.

[2]) *Fejér* id. m. IX. 4. 408. — Nagy Lajos király alighanem azon birtokper tárgyában, mely az esztergomi érsek és a garam-szentbenedeki apát közt folyt, kivánt a patriarchával értekezni. Telegdi Tamásnak, a király kedves emberének, ugyanis meggyült a baja Miklós garam-szentbenedeki apáttal, ki az elődje által megújított birtokpert nagy elkeseredéssel folytatta. Az apát annyiszor fordult ez ügyben Lajos királyhoz, hogy ez türelmét veszítve, a nádori itélőmesternek szigorúan meghagyta, hogy a neki megitélt birtokokba azonnal vezesse be az apáturat, »nehogy ez tovább alkalmatlankodjék neki.« De azután — úgy tetszik — megbánta hirtelenkedését és megbízta a pápai követet, János patriarchát, hogy

Digitized by Google

A császár azonban megváltoztatta szándékát, nem jött a kijelölt időben Magyarországba, minthogy a Rajna vidékére kellett utaznia, hogy Luxemburgi Venczel öcscsét, kit Vilmos jülichi herczeg elfogott, fogságából kiszabadítsa. Helyette a prágai érsek jött Magyarországba és későbbre kérte halasztatni a fejedelmi találkozást. Nagy Lajos király úgy határozott, hogy mivel fontos elintézendői vannak, okt. 6-ika előtt nem érkezik reá, hogy a császárral találkozhassék. Végső elhatározása pedig az volt, hogy csak az esetben lép ki a bajor herczegek szövetségéből, ha a császár teljesen kibékül velök; miért is újra követeket küldött hozzájok,[1]) fölkérvén Rupert, rajnai palatinust, hogy vegye kezébe az ügyek rendezését. De mivel a bajor herczegek ügyöket a választófejedelmek itéletére bízni vonakodtak, és fontos okokból, czélt nem ért.

János patriarcha igen fölgerjedt a császár változandóságán és keményen fejezhette ki bosszuságát, a miért később bocsánatot is kért tőle, de — úgymond — igen zavarodott, sőt kétségbeesett volt azon: vajjon jó véget érnek-e az ügyek, melyek végett Magyarországba jött? Hogy mit végzett még a magyar királylyal a császári követek jelenlétében, azt hírül adta a császárnak a prágai érsek. E követek távozta után pedig csak egy napig maradt még Magyarországon gyengélkedése miatt, mit a magyar éghajlatnak tulajdonított. Kérte Nagy Lajost, hogy azonnal küldjön Rupert palatinushoz, a bajor herczegek nagybátyjához és a többi bajor herczegekhez ünnepélyes követséget, hogy jelen legyenek az egyezkedésnél a császárral, mely egyezség hogy létre jőjjön, Nagy Lajos király igen óhajtja; miért? — azt majd négyszem közt magyarázza meg a császárnak. Adjon tehát hálát a császár addig is a pápának, ki őt ide küldötte, Nagy Lajosnak, e nemes szívű barátjának, és Rupert herczegnek, kinek okosságá-

az esztergomi érsek és a garam-szentbenedeki apát közt Németi, Szőllős, Chezeő (Csejkő) és Berzencze birtokok miatt folyó perben a magyar jogszokás értelmében itéljen. A felek ebben megnyugodván, a szentszéki követ Trencsénben, a minoriták kolostorában, 1372 jun. 28-án hozott itéletet, mely szerint Németi, Szőllős és Csejkő az érsekség kezén maradjanak, Berzenczét azonban a szentbenedeki apátságnak engedje át az érsek. Jelen valának ez itélet kihirdetésénél, kik nyilván a tárgyalásban is részt vettek: Cato erdélyi prépost, egyházi jogtudor, Miklós szent-endrei benczés apát, Bertrand krakói kanonok jogtudor és Tamás esztergomi főesperes. (Az itéletlevél eredetije az esztergomi érsekség levéltárában őriztetik. Kiadta *Fejér* id. m. IX. 4. 408—418. — V. ö. *Schmitth*: Archiepp. Strigon. I. 200. — *Knauz*: Szent-benedeki apátság, I. 75.

[1]) *Fejér* id. m. IX. 4. 418. — Mi sürgős teendői lehettek Nagy Lajos királynak, hacsak nem a velenczei háború ügyében? — nem tudjuk. Kétségtelen: hogy aug. 23-ika és szept. 6-ika közt Zalatnán, tehát Erdélyben tartózkodott. (*Zimmermann*: Urkundenbuch, II. 393—394.)

Digitized by Google

ról sok jót hallott.[1]) — A pápához alighanem még derültebb színben küldötte jelentését János patriarcha, minthogy ő szentsége örömét fejezte ki azon, hogy a császár és a magyar király egyházi és világi főurakkal találkozni fognak a magyar-cseh határon, hogy előbbi megegyezésöket nyélbe üssék. Meghagyta tehát a patriarchának, hogy Vodronio Illés pápai követtel és tizedszedővel a helyszinén jelen legyenek, a béke helyreállításán közreműködjenek, és arra törekedjenek, hogy a császár és a magyar király közt szövetség jöjjön létre a gonosz Visconti testvérek ellen.[2])

Mindent egybevetve, a közeledő fejedelmi gyülekezethez nem sok reménységet lehetett fűzni. Nyoma van Pozsony város régi számadásaiban, hogy némely bajor, meisseni és lengyel herczegek szeptember végén Pozsonyban Nagy Lajos királylyal találkoztak,[3]) hogy őt a fejedelmi congressusra kisérjék. A meisseni herczegről tudjuk, hogy akkor még a császár ellenfele volt; de hogy a lengyel herczegek is ott jártak, e körülmény — ha csak nem a véletlen játéka — arra enged következtetni, hogy idősb Erzsébet királyné még mindig kitartott a bajorok mellett, kikhez a barátság útját ő egyengette.

A fejedelmi találkozás 1372 okt. 2-ika és 5-ike közt történt meg, mialatt a császár Gödingben, Nagy Lajos király pedig Újvárt, melyet akkor Fehéregyházának híttak (ma Holics a neve) tartának udvart.[4])

---

[1]) *Fejér* id. m. IX. 4. 419. dd. in civitate Dulcominiensi, 1372 aug. 18. Érteni kell pedig *Leitomischl* városát és jul. 18-át.

[2]) *Theiner:* Hung. II. 118. dd. Villanova, 1372 jul. 22.

[3]) *Fejérpataky:* Városok régi számadáskönyvei, 40. — A város a király és vendégei ellátására 30 fillér híján 78 fontot költött.

[4]) Mint János alexandriai patriarcha Prágában, 1372 jul. 22-én kelt leveléből (*Fejér* id. m. IX. 4. 418.) értesülünk, Nagy Lajos király okt. 6-ika előtt nem igen találkozhatott a császárral. E találkozás *in metis Bohemie et Ungarie* történt. A föntebbi adatokat a következőkből állítottuk össze: A császár Prágából, hogy ezen találkozáshoz érkezzék, Bécsbe ment, hol szept. 26-án találjuk, azután szept. 30-án *zu Brunnen* (Brünn) keltez, okt. 2-án és 7-én Gödingben. (Regesta Imp. VIII. 5135—5141.) Nagy Lajos király Visegrádról, hol szeptember végén tartózkodott, Pozsonyon át érkezett *in villam Ujvár*, hol okt. 4-én *in hospitio regali* keltez. (*Sopron vm. Oklt.* I. 400.) Okt. 6-án Nagyszombatban, okt. 8-án Semptén van (*Fejér* id. m. IX. 4. 423. 425.), a honnan Sopron felé vette útját. Mint érdekes adatot jegyezzük föl, hogy IV. Károly császár Brünnben, 1372 szept. 30-án nevezte ki »die edeln Hermann und Wilhelm gevettern von Schnekke (Schöneck) seine und des Reiches freiedle wegen ihrer dienste und auf Bitte der Herzoge Albrecht und Lupolt von Österreich zu grafen des heil. römischen Reiches, gibt ihnen den Grafennamen von Cilly und verleiht ihnen die Grafschaft Cilly innerhalb angegebener Grenzen als Reichslehen.« (Regesta Imp. VIII. 5138.)

Digitized by Google

E találkozás tényleg sem mutatott föl valamely eredményt. János patriarcha ugyan különböző útját és módját indítványozá a kibékülésnek, de a bajor herczegek valamennyinek ellentmondottak. Ottó markoláb, idősb István és fiai megismerik ugyan, hogy Lajos, Magyarország és Lengyelország királya, a köztük és a császár közt fegyverszünetet eszközölt, mely még karácsonyig tartson, sőt fölhatalmazzák Lajos királyt, hogy a fegyverszünetet két évre meg is hosszabbíthatja,[1]) de a császár e meghosszabbítást csak azon föltétel mellett volt hajlandó elfogadni, ha Nagy Lajos király kötelezi magát, hogy a fegyverszünet megsértése esetén elhagyja a bajorokat, mely föltételnek azonban Rupert palatinus ellentmondott, így tehát Nagy Lajos király sem fogadta azt el. Talán figyelembe veendő[2]) az is, hogy Nagy Lajos épen akkor az országnagyok határozatából elrendelte, hogy Szakolcza, eddig »királyi szabad falu Csehország határán« kulcsos várossá tétessék, fallal kerittessék, heti vásárt kapjon, harminczadot ne fizessen és a királyi városok rendes szabadalmát élvezze, hadd tudják meg a szakolczaiak, mit tesz a dicső magyar király uralma alá tartozni.[3]) Ez talán szintén azt mutatja, hogy a fejedelmi gyülés az ország határain a kibéküléshez közelebb nem hozta a feleket és Nagy Lajos király közeledni látta azon eshetőséget, midőn újra rajta kell ütnie Morvaországon.

IV. Károly császárnak tehát, ha Brandenburg birtokába akart jutni, immár nem maradt egyéb menedéke, mint újra síkra szállani. Bölcsen meggondolta ugyan, hogy Nagy Lajost aligha fogja ismét ellenségei közt találni, mert a magyar király mind mélyebben bele bonyolodott a velencze-padovai háborúba, melyben a császár szíves előzékenységgel szintén a pártjára állott, mint láttuk. Most tehát mindenképen azon volt, hogy a bajorok szövetségeseit, a Brandenburggal szomszédos fejedelmeket megnyerje. A meisseni markolábot azzal hódította meg, hogy Anna nevű leányát a markoláb legidősb fiával eljegyezte; a mecklenburgi herczegeket, kik Brandenburggal az imént békét kötöttek, azzal az igérettel, hogy segíteni fogja őket Svéd- és Dánország megszerzésében.[4]) A szász és pomerániai herczegek szintén a császár mellé állottak. Az ellenséges érzelmű főpapok megtérítését János alexandriai patriarcha vállalta magára. Bambergben 1372 nov. 8-án találjuk, mikor a bambergi püspök

[1]) Regesta Imp. VIII. R. 752. dd. Landshut, 1372 nov. 4.
[2]) Regesta Imp. VIII. 5139/*a*.
[3]) *Fejér* id. m. IX. 4. 422. dd. Nagyszombat, 1372. okt. 6.
[4]) Regesta Imp. VIII. 5195. R. 566. V. ö. 5170. — R. 565/*a*. — 5210. R. 553. 555. 571.

Digitized by Google

már megjohászodott vala.[1]) — Nem végezhetett ily könnyen Pilgrim salzburgi érsekkel, Nagy Lajos király szövetségesével. Az érsek nagyra tartotta a magyar királyt, mint mindenki, ha közelébe férkőzhetett, és semmiképen sem akart elállani tőle. Az alexandriai patriarcha egymaga nem bírt vele, hanem a pápa közvetetlen segítségét kellett kikérnie. XI. Gergely mindenek előtt megrótta Pilgrim salzburgi érseket, hogy a császár és a római birodalom ellen, melynek vazallusa, pártot ütött, és a császárral szemben, ki a szentegyház hatalmas védelmezője, másokkal szövetkezett. Megbízta tehát követét, János alexandriai patriarchát, ha úgy volna, hogy Pilgrim csakugyan hűtlenné lett a császárhoz, intse meg őt, hogy két hónap leforgása alatt mondjon le minden szövetségről, melyet netán a császár ellen kötött. Ha pedig az érsek szófogadatlannak mutatkoznék és két hónap alatt sem térne meg, idézzék meg őt a pápa itélőszéke elé Avignonba, hogy a következő két hónap alatt előállván, elvegye büntetését.[2]) — János patriarcha sietett a pápa rendeletének eleget tenni, felhívta az érseket, hogy a pápa levele értelmében a császár ellen kötött mindenféle szövetségről lemondjon; egyúttal megbízta a passaui és freisingeni püspököket, valamint más alsóbbrendü papokat, hogy e szentszéki rendeletet közöljék az érsekkel, s ha másként nem lehetne, templomaik ajtaira szögezzék azt ki. Úgy tetszik, mind e fenyegetés, mely mögött az érseki méltóságról való letétel lappangott, azonképen a császár ismételt kérése, hogy a birodalom ellenségeivel ne tartson (dd. Mühlberg, 1372. decz. 2.), egyelőre megtört a kemény férfiu akaraterején. Az osztrák herczegek is közbe vetették magokat, míg végre mind a pápának, mind a császárnak örömére szolgálhatott, hogy a salzburgi érseket a szentszék, nemkülönben a császár iránt kitűntetett dicséretes engedelmességéért megdicsérhették. A császár külön magához kérette, hogy megbeszélje vele, miben teljesíthetné kívánságait.[3])

Ugyanekkor fölajánlotta a strassburgi püspök is jó szolgálatait a császárnak.[4])

A pápa hathatós közbenjárását az ő érdekében a császár annál nagyobbra becsülhette, minthogy annak ellenértékét a pápa javára nem igen mutatta be, a mi fájt is a pápának, főleg miután a Viscontiak újra föltámadtak az egyház ellen és a pápai hadsereget keményen megverték. Ekkor, 1372 jun. 23-án iratta

[1]) Mittheilungen, IX. 633.
[2]) Dd. Villanova, 1372 nov. 4.
[3]) Dd. Avignon, 1373 febr. 3. és Budissin, márcz. 5.
[4]) Mind ez okleveleket kiadta *Steinherz*: Mittheilungen, IX. 531—636., ki behatóbban tárgyalta e bennünket kevésbbé érdeklő ügyet.

Digitized by Google

XI. Gergely gyöngéden szemrehányó levelét a császárhoz, melyben felveti, hányszor fordult hozzá hasztalanúl segítségért: »hogy Te mindeddig mit műveltél érdekemben, tudod!« Azon is csudálkozik a szentatya, hogy a német zsoldosok ismételt pápai és császári tilalmak ellenére csak úgy özönlenek a Viscontiak táborába. — Vévén e baráti sorokat, IV. Károly mindent megtett a pápa oltalmára, a mi ez idő szerint tőle telhetett. Visconti Barnabást 1372 aug. 1-re maga elé idéztette, és mivel ez az idézést, mint annyi mást, figyelembe nem vette, aug. 2-án mint lázadó felségsértőt letette birodalmi helytartói méltóságáról, s fölhatalmazta a pápát, hogy Visconti minden birtokait elfoglalhassa és tíz évre tetszése szerint másoknak adományozhassa.[1]) A pápa valamely rokonát, Beaufort marquist, kinevezte Bobbioba helytartójának s megengedte, hogy 50,000 arany forint erejéig tizedet szedethessen Csehországban segítségül a Viscontiak ellen. Többet a császár, tekintettel saját bizonytalan helyzetére, nem tehetett, mert hadjáratot a Viscontiak ellen nem vállalhatott. XI. Gergely pápa ennyivel szerényen teljesen megelégedett. János alexandriai patriarcha pedig ezzel befejezettnek látta küldetését a császárnál, elbúcsuzott tőle és visszament Avignonba.[2])

Nehogy azonban szertelen bámulatba essünk a császár nagylelkűsége fölött, melylyel a pápát kielégítette, meg kell jegyeznünk, hogy míg egyik kezével adott, a másik tenyerét ugyancsak a pápa felé nyujtotta és nem kevesebbet kért tőle, mint hogy mindenekelőtt azon legyen, hogy a magyar király a birodalmi fejedelmekkel szőtt minden összeköttetéseitől elálljon. A magyar király ugyanis folyton istápolja a bajor herczegeket és érdekökben más birodalmi fejedelmeket is magához von. Ezt a császár békén nem nézheti, hanem fegyverrel fog közbelépni. Ha a császár háborút indítana Magyarország ellen, ez a hitetlen törököknek, tátároknak és oroszoknak, kik most sem ülnek veszteg, igen kapóra jönne és ők is Magyarországra támadnának. A mit tehetett, azt megtette, de kétségtelen jogát Brandenburgra annál kevésbbé hagyhatja, minthogy Ottó markoláb esküszegése és lázadása miatt is jogvesztesnek tekintendő. Ám szíveskedjék a szentatya megbízni a választófejedelmeket, hogy ők döntsenek a vitás kérdésben, s ennek következtében a hódolatot, melyet Ottó markoláb kis-öcscsének, Frigyes bajor herczegnek bemutattatott, nyilvánítsa érvénytelennek és oldja föl Brandenburg városait és nemességét a hűségi eskü alól, melyet Frigyes herczegnek mint leendő örökösnek esküvének. E köve-

[1]) Regesta Imp. VIII. 5114—5116.
[2]) *Steinherz:* Mittheilungen, IX. 600.

Digitized by Google

telések túlságosak valának, melyeket a szentszék leplezetlen részrehajlás vádja nélkül nem teljesíthetett. Annyit azonban megtett, hogy legott útnak indítá követül a már említett Agapitus lissaboni püspököt első sorban a bajor herczegekhez: bírja őket a császár érdekében békére, a mi ha nem sikerülne, induljon a magyar királyhoz s kérje meg őt a pápa nevében, hogy se a brandenburgi markolábot, se a többi bajor herczegeket ne gyámolítsa, ne segítse.[1])

Mindezen vádaskodásai mellett azonban gondja volt a császárnak arra, hogy előnyeit, melyeket Nagy Lajostól kivívott, t. i. az eljegyzést Zsigmond és Mária magyar királyi herczegnő között, biztosítsa. Lajos király e tekintetben helytállott »kedves testvérének« a római császárnak, és megigérte Visegrádon királyi palotájában, 1373 jun. 21-én kelt levele erejével, hogy legközelebb ünnepélyes követséget indít a római pápához, mely által fölhatalmazandja ő szentségét, hogy az ő másodszülött leánya és a császár másodszülött fia közt eskü alatt megigért házasság megkötését kiközösítés büntetése mellett is elrendelhesse.[2])

E közben elérkezett a pünkösd (1373 jun. 5.) s lefolyt a meg nem hosszabbított fegyverszünet a császár és a bajor herczegek közt. A császár a fegyverszünet idejét — mint érintők — jól fölhasználta. Elszigetelte a bajorokat és magának számos segítőt szerzett. Az ellenségeskedés lassan indult meg és a háború rövid ideig tartott, minthogy Ottó markoláb és kis-öcscse Frigyes magokra maradván, hamar belátták, hogy Csehország egész hatalmával és a szövetkezett észak-német fejedelmekkel sikeresen meg nem küzdhetnek. Ezért említésre sem méltó ellenállás után aug. 15-én alkudozást kezdettek a császárral, rövid három nap alatt békét kötöttek vele, még a szükséges okiratokat is kiállították, melyek értelmében Ottó és Frigyes Brandenburgról a császár fiai javára 500,000 magyar aranyforintért (az időben hallatlanúl nagy összegért) és számos átengedett városért, várért lemondottak.[3])

Ekképen vesztették el a Wittelsbachok Hollandián és Tirolison felül Brandenburgot, e harmadik tartományt is, melyet a bajor Lajos, császársága idején nemzetségének szerzett meg, — bizony saját hibájokból, irigykedés és szerződésszegés következ-

---

[1]) Ezen okiratot *Donabaum* fedezte föl a vatikáni levéltárban XI. Gergely titkos fogalmazványai közt: Cod. 269. fol. 265., kinek baráti szivességéből kiadta *Steinherz*: Mittheilungen, IX. 636. dd. 1373. márcz. 14.

[2]) Anjoukori dipl. emlékek, III. 53. — V. ö. *Károlyi Árpád* értekezésével: *Századok*, 1877. 21. l. 1. jegyz.

[3]) Regesta Imp. VIII. 5219/*a* — 25. 63. 66. 67. 5355. 83. 5402. 3. 5614. 26. 27. 5795. 6282. R. 579—581. 83—87. 97. 611.

Digitized by Google

tében, a miből egyenetlenség keletkezett közöttük és egymás bosszantására ajánlották föl régi ellenségöknek Brandenburgot.

Német történetírók a bajorok veszteségét főleg annak tudják be, hogy Nagy Lajos a pozsonyi szerződést meg nem tartván, segítségökre nem sietett. Mentegetik őt ugyan a velenczei háborúval, mely annyira elfoglalta, hogy kötelezettségének eleget nem tehetett. Tény, hogy Lajos király igen belebonyolult a velenczei háborúba, de nézetem szerint nem annyira, hogy háború esetén Magyar- és immár Lengyelország szomszédságában meg ne támadhatta volna a császárt. Magyar- és Lengyelország királya szükség esetén négyszer akkora sereggel is rendelkezhetett, mint a mekkorával Carrara Ferenczet Velencze ellen segítette. Hogy azonban jóakaratát és jószándékát a bajorok iránt lovagiasan föntartotta, ezt történeti adataink kétségtelenül bizonyítják. Hogy a császár tartományait meg nem fogja támadni, ezt szintén azon föltétel mellett igérte, ha a császár időközben kiegyezik a bajorokkal. Mindvégig pártolta őket, mint ezt a császárnak a pápánál emelt legutóbbi panaszából is láthatjuk. Tehát miért nem segítette őket legalább azzal, hogy ráütött volna Cseh- és Morvaországra vagy Sziléziára?

Ennek okát a pénzkérdésen kívül abban keresem, hogy a háború a császár és a bajorok közt rövid ideig tartott. IV. Károly császárt 1373 jul. 13-ika előtt nem találjuk a táborban (uf dem Felde),[1]) és aug. 15-én vége volt a háborúnak. Nagy Lajos királynak, miután a velenczei hadjárat töméntelen pénzét elnyelte, nem lehetett érkezése, hogy egy második hadtestet a császár ellen állítson ki. Úgy látszik, így járt Rupert rajnai palatinus és bajor herczeg is, kit szintén nem találunk a hadakozók közt, míg ifjabb István herczeg oly készületlenül tört Csehországba, hogy ott meg sem hálhatott, mert a császárné még aznap visszaűzte.[2]) Alig szenvedhet azonban kétséget, hogy a takarékos császár bőkezüségét, ki Suchenwirt szerint »a fillért szerette és megbecsülte«,[3]) és sietségét a béke megkötésénél a magyar királyra való tekintet befolyásolta.

Igy végződött Nagy Lajos király második szövetkezése IV. Károly császár ellen, melynek nyomán szoros barátság keletkezett úgy a Wittelsbachok és Luxemburgok, valamint Nagy Lajos és IV. Károly közt, mely mindvégig megvallotta magát. Nemsokára azután XI. Gergely pápa Károly császár folyamodására megadta a fölmentést a megbeszélt házassághoz a császár

[1]) Regesta Imp. VIII. 5215/*a*.
[2]) Annal. Matseen. Pertz: M. G. SS. IX. 535.
[3]) *Primisser* kiadása, 94. l.

Digitized by Google

fia Zsigmond és a magyar király egyik leánya között.[1]) Az 1375 évben fényes társaság gyült össze Brünnben. Úgy látszik, ott voltak az összes császári és magyar királyi családtagok, kiknek tudtával és jelenlétében — másként a dolog nem is gondolható — Magyarország és Lengyelország főméltóságai: Telegdi Tamás esztergomi érsek, Demeter erdélyi püspök és kanczellár, László opuliai herczeg, Csáktornyai Laczkfi István erdélyi vajda, Szepesi Jakab országbíró, Sendivoj, Kis-Lengyelország kapitánya, és Weissenburgi Bartos, Kujávia kapitánya, becsületszavokra, a szent evangeliumra tett eskü alatt fogadták, hogy a házasságot Zsigmond és Mária közt, mihelyt annak törvényes ideje elérkezik, consummáltatják, és hogy még nyolczvan főúrtól hoznak hasonló kötelességet vállaló leveleket.[2]) — Erzsébet császárné 1377-ben hozta Nagyszombatba tíz éves fiát Zsigmondot, a brandenburgi markolábot fényes kisérettel, és ott — minthogy a gyermekek már elérték a kellő kort — eljegyezték őt a nyolcz éves Máriával az egyház színe előtt, Nagy Lajos király, a két Erzsébet királyné s számos magyar, lengyel és cseh főpap és világi főúr jelenlétében. Anyja ott is hagyta Zsigmondot a magyar királyi családnál — magyar szóra és további nevelésre.[3]) Az egyházi szertartást bizonyosan De-Surdis János végezte, minthogy ez időben ő volt az esztergomi érsek.

Noha az agg császár nem jelent meg Nagyszombatban, látjuk az előadottakból, mennyire szivén viselte a családi összeköttetést a magyar királyi házzal. A lakodalmat ugyan nem érte meg. Meghalt 1378 decz. 29-én azzal a reménységgel, hogy Lengyelország végre is visszakerül a Luxemburg dynastia kezére. Nagy Lajos király is azt tervezte, hogy Lengyelországot Zsigmond és Mária örököljék. De a szegény ember szándékát — ha király is — boldog Isten bírja...

PÓR ANTAL.

---

[1]) *Theiner:* Hung. II. 153. dd. Avignon, 1374 decz. 6.
[2]) Olv. az eredeti szöveget: *Századok*, 1877. 24. l.
[3]) Dubniczi krónika. Fontes Dom. III. 192.

Digitized by Google

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN A GYMNASIUMBAN.

Széchenyi István iskolai tanulmányairól eddig csak annyit tudtunk, a mennyit ő maga műveiben itt-ott megemlít. Előre bocsátjuk, hogy Széchenyinek ezen megemlékezései tanulókoráról, tanulmányairól, épen nem dicsérők, de mindjárt azt is meg kell jegyeznünk, hogy felfogása túlságosan szigorú.

Mióta gymnasiumi bizonyítványai (Széchenyi-muz. 1596. sz.) megkerültek, tanulókoráról, tanulmányairól kissé világosabb képet alkothatunk magunknak.

Összesen tíz bizonyítványa maradt reánk. Ezen bizonyítványok tanusága szerint Széchenyi a mai középiskolának, tehát a gymnasiumnak megfelelő ismereteket az 1802—1808 évek alatt szerezte meg, tehát abban az időben, mikor még a Mária Terézia alatt kibocsátott s Ürményi József és Trsztyánszky Dániel által készített *Ratio educationis* volt érvényben.

A mai nyolcz évfolyamú gymnasiumnak akkor az öt évig tartó gymnasiumi és az ezt betetőző kétéves bölcsészeti (tehát összesen hét évre terjedő) tanfolyam felelt meg.

A gymnasium kettős tagozású volt: három grammatikai és két humanitási osztályból állott.

Ez a tagozás megnyilvánúl a tanulmányok csoportosításában, a tantárgyak anyagának beosztásában, s ezért Széchenyi bizonyítványait is ily rendben lesz czélszerű bemutatnunk.

A három osztályú grammatikai iskolának általános tannyelve a magyar volt, mindamellett hogy a tanulmányok központjául, főtárgynak a latint tekintették, mely a magyar nyelv háttérbe szorításával mindinkább fontosabb lett.

Az *első* grammatikai osztály tárgyai voltak: a hittan, latin, számtan, természetrajz és földrajz. A hittanból, melyet mindig külön is megemlítenek a bizonyítványokban, a keresztyén vallás alapigazságait és bibliai történeteket kellett tanulni. A latinból lehető sok gyökérszó elsajátítása és a nyelvtan elemeinek ismerete volt az első dolog, hogy a tanulók mielőbb e nyelven tudjanak beszélni. A számtanból a négy alapművelet egész- és törtszámokkal, a termé-

Digitized by Google

szetrajzból az állattan, a földrajzból Magyarország és társországai volt az anyag. A történet a hittannal volt ebben az osztályban kapcsolatos. A rendes tárgyakon kívül voltak rendkívüliek is, mint pl. a geometria,[1]) törvények, ügyiratok stb.

Széchenyi az első grammatikai osztályt az 1802/803-iki tanévben végezte el, még pedig a pesti piarista gymnasiumban. Tanára *Szemes Imre* piarista atya volt, a hittanban *Aigll Glycerius*. A bizonyítvány 1803 márcz. 25-ről kelt, s látjuk belőle, hogy Széchenyi a hittanból és a többi tárgyakból is *kitűnő* calculust kapott, a hazai nyelvet beszélte, viselete [2]) pedig szintén *kitűnő* volt.

A bizonyítvány így hangzik:

TESTIMONIUM SCHOLASTICUM.

Nomen et cognomen, aetas, religio: Comes Széchenyi Stephanus, annorum 11.

Gens seu natio, locus natalis et comitatus: Hungarus, natus Viennae in Austria.

Pater vel tutor aut curator, eiusque conditio et habitatio: Pater Excellentissimus Dominus Comes Franciscus Baro Regni.

Annus et schola, quam frequentavit: Anno 1802/803. Semestri primo primae grammaticae studia privatis ex institutionibus excepit.

Classis in literis, et scientiis: Instituto publico examine, tam e doctrina christiana, quam e reliquis studiorum generibus ad hanc scholam pertinentibus, *calculum eminentiae* meruit.

Classis in studiis linguae hungaricae: Gnarus linguae patriae.

Classis in moribus: Primae classis.

Datum Pestini, anno 1803. mensis Martii die 25. Leopoldus B. Schaffrath Abbas Cano. et Gymnasii Director Regius. — Glycerius Aigll e S. Piis, II. Human. Prof. et Exhortator Gymnasii. — Emericus Szemes e Sch. Piis, 1-ae Gr. Prof. P. O. (P. h.)

A második grammatikai osztályban a tantárgyak ugyanazok voltak mint az elsőben. Itt a latinból már képzett szókat, szócsaládokat tanultak és kisebb elbeszélések alapján a nyelvtant is gyakorolták, sőt beszédgyakorlatokat is tartottak. A számtanból a hármas szabály és az arányok, a természetrajzból a növénytan, a történelemből a magyarok története a mohácsi vészig (a világtörténettel kapcsolatban) volt az anyag, egyéb tárgyakból pedig az eddigi kissé bővítve.

Széchenyi ezt az osztályt is magán úton végezte s a vizsgálatot ugyancsak a pesti piarista gymnasiumban tette le 1804 márcz. 27-én.

---

[1]) Széchenyi feljegyzéséből tudjuk, hogy erre Révai Miklós tanította.

[2]) Az a körülmény, hogy a viseletből osztályzatot kapott, arra engedett következtetni, hogy ebben az évben nyilvános tanuló volt. Prónai Antal szivességéből átvizsgáltam a pesti piarista gymnasium ez évi bizonyítványait, de Széchenyi a lajstromba nincs felvéve, a mi kétségtelenné teszi, hogy Széchenyi magántanuló volt s a viseletből talán csak tévedésből nyert osztályzatot.

Digitized by Google

Vizsgáló tanárai ugyanazok voltak, kik az első osztályban: a hittanból *Aigll Glycerius*, a többi tárgyból pedig *Szemes Imre* piarista atya. Minden tárgyból *kitűnő* osztályzatot nyert s a magyar nyelv van anyanyelvének feltüntetve.

Ezt mutatja az alábbi bizonyítvány:

TESTIMONIUM SCHOLASTICUM.

Nomen et cognomen, aetas, religio: C. Stephanus Szécsényi de Sárvári Felső-Vidék, annorum 12. Romano-chatholicus.

Gens seu natio, locus natalis et comitatus: Hungarus.

Pater vel tutor aut curator, eiusque conditio et habitatio: Genitor eius Excellentissimus D. Comes Franciscus.

Annus et schola, quam frequentavit: Anno 1804. sub privatis institutionibus dedit operam secundae grammaticae classi.

Classis in doctrina religionis: Eminens.

Classis in literis et scientiis: E reliquis studiorum argumentis, classi memoratae praescriptis, pariter eminens.

Classis in studiis linguae hungaricae: Linguam hungaricam utpote sibi domesticam callet.

Datum in Gymnasio Pesthiensi Scholarum Piarum, anno 1804. mensis Martii die 27. Leopoldus B. Schaffrath Abbas Cano. et Gymnasii Director Reg. — Glycerius Aigll e Scholis Piis, II. Hum. Prof. et Exhort. Gymnasii. — P. Emericus Szemes e Sch. Piis, II-ae Gramm. Profess. Catecheta. (P. h.)

A *harmadik* grammatikai osztályban összefoglalták, részben kiegészítették az első és második osztályban tanultakat. A latinban már a teljes grammatikát kellett elsajátítani, e mellett olvasmányúl vették Plautus, Terentius, Cicero, Seneca egyes műveit, olvastak a történetírókból, sőt költői szemelvényeket is. A számtanban a közéletben szükséges összetettebb számolások, a különböző mértékek, a természetrajzban az ásványtan, a földrajzban az örökös tartományok és Európa, továbbá a mathematikai földrajz elemei szolgáltak anyagúl, a történelemben pedig Magyarország története I. Ferdinándtól kezdve. Széchenyi ezen osztályból a benczések soproni gymnasiumában tette le a magánvizsgálatot 1804. nov. 29-én, tehát félévre az előbbi vizsgálat után. Tanárai ez alkalommal a hittanból és a magyarból *Schvey Szaniszló*, a többi tárgyakból pedig *Gaálfy Lőrincz* és *Horváth Pál* benczés tanárok voltak. A nyilvánosan tartott vizsgálaton Széchenyi oly jelét adta tudásának, hogy akárhány társ között az első eminensek közé kellett volna sorolni.

Igy tanusítja ezt a következő bizonyítvány:

Testamur Illustrissimum Comitellum Stephanum Szétsényi ex praelectionibus 3-ae grammaticae secundi semestris privatim exceptis die 29 Novembris anni currentis a nobis publice examinatum ea dedisse specimina, ut in consortione quorumcunque conscholarium inter primos

Digitized by Google

eminentes reputandum ac proinde ad altiorem studiorum classem promovendum jure merito censeamus. Datum e Regio Majori Gymnasio Soproniensi, die 30 mensis Novembris, 1804. P. Adamus Cervus Ord. S. Ben. Local. Director. — Laurentius Gaálfy Ord. S. Ben. 3-ae Grammaticae Professor. — Paulus Horváth Ord. S. Bened. Poëseos Professor. — Stanislaus Schvey Ord. S. Ben. Exhortator et Linguae Hung. Professor.

A főgymnasium (humanitas) két osztályból állott s rendes tárgyai a következők voltak: hittan, latin, számtan, természettudományok, történet, földrajz, természetjog és a német vagy más hazai nyelv.

A humanitas *első* osztályában a hittanban az evangeliumokból indultak ki; a latinból stilisztikát és régiségtant tanultak s kiszemelt olvasmányokon ismételték a grammatikát; a számtanból a régi anyag mellett tiszta mathesist, a természettudományokból a physika elemeit és ásványtant, a történelemből a magyarok történetét (a forrásokra való utalással) és az örökös tartományok történetét, a földrajzból egyetemes földrajzot térkép és földgömb használatával, a természetjogból és a hazai szokásokból az alapismereteket kellett elsajátítani.

Széchenyi ezen osztály anyagából szintén a benczések soproni főgymnasiumában magán úton tette le a vizsgálatot 1805 jun. 20-án. Horváth Pál osztályfőnök igazolja, hogy az első félévi anyagból szigorú vizsgálat után tehetségének és előhaladásának oly jelét adta, hogy akárhány vetélytárs között az első eminensek közé kellene sorolni. Ezt a bizonyítvány a következőképen fejezi ki:

Testamur Illustrissimum Dominum Comitem Stephanum Szécsényi, privatis praelectionibus institutum, ex materiis in prima Humanitatis Schola pro primo semestri systematice praescriptis in examine rigoroso ea ingenii progressusque specimina edidisse, ut quocunque in numero aemulorum inter primos eminentes censeri jure promeritus sit. Datum in Regio Majori Gymnasio Soproniensi, die 20 Junii, anno 1805.

Paulus Horváth Ord. S. Bened. Primae Humanit. Professor. — Adamus Cervus Or. S. B. Director Localis.

A humanitas *második* és utolsó osztályában a latin nyelvből logika, rethorika, poétika és mythologia, költői és prózai olvasmányok szolgáltak anyagúl, a számtanból az eddig tanultakat hozták kapcsolatba a gazdasági élettel, a történelemből a római császárság története és vallástörténet, a földrajzból a világrészek (Európán kivűl), a természettudományokból pedig a növény- és állattan volt az anyag.

Széchenyi ezen osztályból kétszer tett vizsgálatot. Első bizonyítványa szerint a pesti piarista gymnasiumban magánvizsgálatot állott ki 1805 decz. 15-én. Tanára *Aigll Glycerius* volt s ő részletezi már a vizsgálat anyagát. E szerint Széchenyi a hittanból a szentsé-

Digitized by Google

gekről, a stilisztikából az inventióról, továbbá a classicus auctorokból, a földrajzból, történelemből és a természetrajzból is felelt, s tehetségének oly jelét adta, oly pontos és készséges volt felelete, hogy megérdemli a *kitűnő* osztályzatot különös megkülönböztetéssel.

Ez a bizonyítvány igy hangzik:

Infrascriptus vigore praesentium testor Dominum Comitellum Stephanum Széchenyi die 15 Decembris, anni 1805. publice e sequentibus studiorum obiectis rigorose pertentatum fuisse, utpote: e doctrina christiana de sacramentis; e praeceptis styli de ea artis oratoriae parte, quae *Inventio* vocatur; ex autoribus classicis; e geographia, historia denique naturali vegetabilium tota, atque ex his privatim traditis studiis tam praeclara dedit ingenii sui specimina, et promtis, expeditis, appositisque responsionibus suis dignissimum se reddiderit, cui *eminentiae classis* singulari cum distinctione deferatur.

Datum Pesthini, 16 Decembris, 1805 anni.

Glycerius Aigll e Scholis Piis II. Humanit. Professor, Exhortator et Pro-Director Gymnasii.

Másik bizonyítványa szerint a vizsgálatot 1807 márcz. 1-én, tehát másfél évvel az előbbi vizsgálat után tette le ugyancsak a pesti piaristáknál. Tanára ismét *Aigll Glycerius* volt, ki ismét részletezi a vizsgálat tárgyait. E szerint Széchenyi a szónoklattanból az elocutióról és az előadásról, a classicus auctorokból és a római régiségtanból tehetségének és szorgalmának oly fényes és dicséretes jelét adta, hogy mint *első eminens* érdemelt kitüntetést. Meg kell jegyeznünk, hogy Széchenyi ebbe a bizonyítványba az erkölcsi (in moribus) rovatba sajátkezűleg jegyezte oda: III. Classis (rossz).

Ez a bizonyítvány különben így szól:

TESTIMONIUM SCHOLASTICUM.

Nomen et cognomen, aetas, religio: Comes Stephanus Széchényi, annorum 16. Religionis romano-catholicae.

Gens seu natio, locus natalis et comitatus: Hungarus. Sopronensis c. eiusdem.

Pater vel tutor aut curator, eiusque conditio et habitatio: Pater Excellentissimus Dominus Comes Franciscus de Sárvári Felső-Vidék, et habitat Pesthini.

Annus et schola, quam frequentavit: Anni 1807. 1-a Martii ex institutionibus domesticis absolvit II. Humanitatis scholam.

Classis in literis et scientiis: Ex praeceptis eloquentiae de elocutione et pronunciatione, item ex autore classico et ritibus romanis tentamen subiens, tam praeclara et laudabilia ingenii atque industriae edidit specimina, ut *primi eminentis* honore condecorari mereatur.[1])

Datum Pesthini, in Gymnasio Scholarum Piarum, anno 1807. mensis Martii 2-a die. Leopoldus Baro Schaffrath Abbas Cano. et Gymnasii Director. — Glycerius Aigll e Scholis Piis, II. Human. Professor et Exhortator Gymnasii.

[1]) Hittanból és hazai nyelvből nincs a rovatba semmi sem jegyezve.

Digitized by Google

A gymnasiumi tanulmányok betetőzését az akadémia volt hivatva megadni a kétéves philosophiai tanfolyamban, a melyben philosophiával, mennyiségtannal, történelemmel és természettudományokkal kellett foglalkozni. A philosophiából a két éven át logikát, bölcsészettörténetet, gyakorlati philosophiát és metaphysikát, a mennyiségtanból a tiszta és alkalmazott mathesist (földmérés, vízműtan, építészet), a történelemből Magyarország oknyomozó történetét, egyháztörténetet, a római császárság és az örökös tartományok történetét, a természettudományokból természetrajzot (tekintettel a mezőgazdaságra és iparra) és physikát (ugyanily szempontokból) tanultak.

Széchenyi philosophiai tanulmányaiból a szombathelyi lyceumban vizsgázott magán úton.

Az *első* évfolyam anyagából *Kresznerics Ferencz* tanár vizsgálta s az 1807 aug. 31-én kiállított bizonyítvány szerint Széchenyi a mennyiségtanban az egész- és törtszámokból s tizedes törtekből, a világtörténelemben az első korszakokból, szép tehetségének és megfelelő szorgalmának oly fényes jeleit adta, hogy mind a két tárgyból *kitűnő* osztályzatot érdemelt.

Igy olvassuk ezt a következő bizonyítványban:

Comitem Stephanum Szécsényi de Sárvári Felső-Vidék, philosophiae in annum primum sub domestica institutione auditorem, facto e mathesi de algebraicis quantitatum integrarum et fractarum, item decimalium operationibus, e historia autem universali de tribus primis periodicis rigido examine, ea praeclari sui talenti et paris industriae luculenta specimina edidisse, ut singularem *eminentiae* notam ex utroque studio retulisse pro merito censendus sit, hisce fide digne testor.

Dabam Sabariae, 31-a Augusti, 1807.

Franciscus Kresznerics AA. LL. et Phil. Doctor, Prof. Math. p. o.

A *második* és utolsó évfolyamról három bizonyítvány maradt reánk. Az elsőben *Kresznerics Ferencz* tanár 1808 jan. 18-án azt bizonyítja, hogy a magán úton hallgató Széchenyit a geometria egész anyagából szigorúan megvizsgálta s *kitűnő* osztályzatra találta érdemesnek. A másodikban *Horváth Ferencz*, a philosophia tanára azt igazolja, hogy Széchenyit 1808 jan. 18-án több hallgató jelenlétében a tapasztalati psychologiából és az egyetemes logikából megvizsgálta s *kitűnő* osztályzatra érdemesítette.

A harmadik bizonyítvány végbizonyítvány jellegű. Ebben a bizonyítványban a szombathelyi lyceum négy tanára: *Horváth Ferencz* a philosophia, *Németh János* a történelem, *Kresznerics Ferencz* a mennyiségtan és *Laky Károly* a physika professora, 1808 nov. 8-án azt bizonyítják, hogy Széchenyi a philosophiai folyam összes anyagából *kitűnő* eredménynyel tett vizsgálatot.

Digitized by Google

E három bizonyítvány így hangzik:

1.

Infrascriptus, qua examinator, fide digne attestor D. Comitem Stephanum Szécsényi de Sárvári Felső-Vidék, philosophiae sub domestica institutione alterum in annum auditorem, facto e tota geometria pura rigido examine, ea excellentis sui talenti et adhibitae paris industriae specimina edidisse, ut singularem *eminentiae* notam jure omni promeritus fuerit.

Dabam Sabariae, 18-a Januarii, 1808.

Franciscus Kresznerics AA. LL. et Phil. Doctor, Prof. Matheseos mp.

2.

Illustrissimum Dominum Comitem Stephanum Széchenyi in praesentia plurimorum dominorum auditorum a me ex psychologia empirica et logica universa examinatum, cum calculo *eminentiae* substitisse testor. Sabariae, 18-a Jan. anno 1808.

Franciscus Horváth Philos. utriusque Prof. ordin.

3.

Illustrissimum Dominum Comitem Stephanum Széchenyi de Sárvár Fölsó-Vidék ex materiis ad universam philosophiam de benigna mente regia pertinentibus cum calculo *eminentiae* examen subiisse, in fidem subscripti testamur.

Datum e Lyceo Regio Sabariensi, anno 1808. mensis Novembris die 8-a. Franciscus Horváth Lycei Sab. Dir. interimalis. — Idem qui Director, Phil. Prof. — Joannes Németh Historiarum Prof. — Franciscus Kresznerics Prof. Math. — Carolus Laky Phys. Prof.

Az előadottakból Széchenyi tanulókorára nézve kétségtelenül érdekes adatokkal ismerkedünk meg. Megtudjuk, mikor és hol tanult, körülbelül mennyit tanult, kik voltak a tanárai. Az már ismeretes, de itt is meg kell jegyezni, hogy nevelője Liebenberg János volt,[1]) a ki később Széchenyinek meghitt embere, jószágigazgatója lett, a kit Széchenyi mindig tisztelt, a kinek sokszor kikérte tanácsát. Háláját mindenkor kimutatta iránta. Igy pl. Liebenberg neki köszönhette, hogy később Lunkányi névvel magyar nemessé lett.

Most még arról kell megemlékeznünk, hogyan tekintett vissza Széchenyi a maga tanulókori éveire.

Legbővebben *Önismeret* cz. művében nyilatkozik tanulókoráról, s itt határozottan az iskolai vagy nyilvános oktatás mellett szól a magán vagy házi oktatás ellenében, mikor (8. l.) így ír: »Oda haza nevelve, hízelgő cselédektől környezve és a rossz példának elkerülése végett izoláltan tartva, — ugyan miképp nyílhattak volna fel

[1]) Csak a rendkivüli tárgyakban nyert másoktól oktatást; pl. 1803-ban a rajzot Révai Miklóstól tanulta.

Digitized by Google

szemeim. Ha nyilvános tanodába járok, és nevelőim nemcsak nem hátráltatják, sőt előmozdítják, miszerint tanuló társaimmal contactusba jőjjek, és ezeknek nagyobb része néha-néha irgalmatlanúl földhöz vág.... élhettem volna-e tovább.... azon kéjábrándban, ... hogy én legerősb vagy csak igen erős vagyok ?«

Még erősebben nyilatkozik tanulókoráról s már a vizsgálataira is kiterjeszkedik ugyanazon művében (9. l.) e szavaival: »Lelki tehetségeim igen lassan fejlődtek, igen későn érleltek, úgy hogy felette nehezen és keveset tanultam, és ekkép az, a mit tudtam, engem nyilvános tanodában igazság szerint okvetlen a szamárpadra emelt volna. Ámde azért mert *datur modus in rebus*, minden examen után... elmúlhatatlanúl stereotip ezen nagy igazság vagy jobban mondva óriási hazugság ragyogott tanodai bizonyítványaim lapjain: *calculum eminentiae meruit*. És ha nyilvános tanodába járok, ilyes történhetett volna-e ? Vielleicht ex gratia nem 2-ae classis, de eminens bizonyosan nem.«

Erős gúny szól e sorokból, és kétségtelen, hogy nagyon rikítóan jellemzi tanulmányait, a miként e mű minden lapja ily keserűséggel van telve. Tény azonban az is, hogy Széchenyi nemcsak élete végén gondolkozott így, hanem előbb is. Már *Hitel* cz. művében is (5-ik kiad. 85. l.) gúnyosan szól egy főrendű magyar vizsgálatáról, de még gúnyosabban nyilatkozik Naplójában, 1835 aug. 9-én, mikor valakiről ezt írja: »Glück, dass er in unseren lateinischen Schulen nicht der 1-te Eminent war !«

Az akkori nevelés ellen lényeges kifogásai voltak Széchenyinek. A saját házi neveltetése ellen *Önismeret* cz. művében (6. l.) így nyilatkozik: »Ha saját életemre visszatekintek, mikor 10—12 éves voltam, óh mily boldogtalannak éreztem magamat, hogy nekem, egy gazdag és nevezetes család fiának, akkor, mikor velem egyévű s nevelésem helyén lakó paraszt gyerkőczök az udvari kertben dolgozva a szabad ég boltozata alatt a tiszta léget szívták és a nagy világot... bámulhatták, akkor én egy szűk, sötétke, nedves szobácskában, latinúl a könyvbe kötött *orbis pictust* voltam kénytelen rágni, megemészteni. Igazi satyra volt is ez a nevelésnek philosophiájára, valamint az is, hogy azon időben a *quae moribus solum*-mal és *simplicium leges*-sel kínoztatám és saturáltatám; úszni ellenben 28 éves koromban, korcsolyázni pedig még nehány évvel később tanulgattam, mód nélkül sok víz-ivás és vajmi sok fájdalmas hanyattesés után«... stb.

De nemcsak a saját neveltetéséről volt Széchenyinek ez a véleménye, hanem általában az egész kor nevelési rendszeréről, mint ezt *Hitel* cz. műve (46. l.) bizonyítja, melyben így fejezi ki gondolatát: »A nevelés tárgyában t. i. testünk kifejlődése, statusunkhoz szükséges tanulásink s társaságban múlhatlanúl tudnivalóink közt

Digitized by Google

nincs, összehangzás, súlyegyen; s hogy közönségesen sokban igen is haladtunk, s így másban egészen hátramaradtunk, melly elég oka tökéletlenségünknek.« Széchenyinek e megjegyzései mutatják, hogy angol hatás alatt a testi nevelés fejlesztését és az elméleti tudásnak a gyakorlati élet követelményeihez való kapcsolását követelte, s ennek érdekében kész volt maró gúnynyal jellemezni saját korának szellemi nevelését.

VISZOTA GYULA.

Digitized by Google

RÉGI UTAZÓK MAGYARORSZÁGON.

I.

DON PEDRO, PORTUGÁLIAI INFANS.

1426—1428.

Aeneas Sylvius azt írja *De viris illustribus* című munkája *De Eberardo rege Portugalliae* cz. fejezetében, hogy »infans Petrus .... dux Coimbrae ..... juventutis suae tempore multam orbis partem migravit, veniensque ad Sigismundum caesarem in Hungaria diu cum eo fuit, ac in pluribus bellis contra turcos multa exhibuit virtutis suae experimenta; cui pro stipendio viginti millia auri pondo quotannis dabantur.« Ezt a meglehetősen bőkezű zsoldot azonban, mint alább látni fogjuk, a királyfi nem a török ellen folytatott hadakozásáért kapta, ha egyáltalában kapott valamit ebből az összegből.

Hogy Don Pedro csakugyan járt hazánkban, nem ismeretlen dolog történetíróink előtt, de a részleteket illetőleg semmit sem tudunk róla.

Miután nemrég egy jónevű spanyol író, *Marcelino Menéndez y Pelayo*, ez utazásra vonatkozólag azt állította, hogy Don Pedro, Don Enrique-nek a *navigator*-nak méltó testvére, 1425—1428 közt meglátogatta az európai udvarokat és keltezett okiratokkal lehet minden lépését (sus pasos) követni Angliában, Francziaországban, Flandriában, Németországban, Magyarországban, Velenczében, Rómában, Aragoniában és Castiliában,[1]) föltettem magamban, hogy utána nézek a dolognak. Az eredmény a hazánkban tett utazást és a törökök elleni harczokat illetőleg csekély, de azért mégis közlöm, mert talán további kutatásra fogja serkenteni íróinkat, kiknek Zsigmond uralkodására vonatkozólag kiadatlan levéltári adatok állanak rendelkezésökre.

Menéndez több írót idéz, de ezek közül csak egy foglalkozott bővebben a tárgygyal, mint történetíró, t. i. *J. P. Oliveira Martins*;[2])

[1]) Origenes de la novela, I. köt. Madrid, 1905. CDVIII. l.
[2]) Os filhos de D. João, I. 2. ed. Lisboa, 1901.

Digitized by Google

de az ő munkájában sincs sok köszönet, mert valónak fogadott el egy teljesen költött útleirást és ennek adatait bele szőtte Don Pedro életrajzába, a valódi történeti adatok közé. E költött leirásnak címe: *Livro do Infante Don Pedro de Portugal, o qual andou as sette partidas do mundo, feito por Gomes de Santo Estevam, um dos doze que foram na sua companhia.* A címlap szerint tehát Don Pedro tizenkét társával kelt útra s állítólag ezek egyike írta meg élményeit. A munkának legrégibb kiadása *spanyol* nyelven jelent meg 1547-ben; azóta számos kiadást ért és annyira kedvelt olvasmány még ma is, hogy a ponyvairodalom (literatura de cordél) is fölkarolta. Spanyolból portugal nyelvre is lefordították, de e fordításnak legrégibb ismert kiadása csak 1644-ből való. *Carolina Michaëlis de Vasconcellos* nevű nőt illeti a dicsőség, hogy kimutatta, miszerint az útirajz egészen Jean de Mandeville és Bernhardt von Breidenbach többé-kevésbbé költött műveinek mintájára és ezeknek közvetlen hatása alatt készült.[1])

A költött útirajz szerint don Pedro elindulván lakóhelyéről Barcellosból, Valladolidba megy elbúcsuzni II. János királytól; azután Lissabonban hajóra száll és Velenczébe vitorlázik. Innen egy hollandi hajón huszonhét nap alatt Cyprus szigetére érkezik; meglátogatja Törökországot, Mantua (!) városában fölkeresi a fő fejedelmet (principal soberano), jár Trojában, Görögországban, a honnan dromedáron megy négy vagy hat nap alatt Norvégiába (Noruega). Ezután Babilonban tiszteleg az egyptomi szultán fiánál, beutazza Örményországot, a Szent-földet, Cappadociát, Ninivét, Arábiát. Meglátogatja Juan Preste de las Indias-t is, kitől levelet hoz haza. Jár a Vörös-tengeren s végre visszaindúl haza Spanyolországba és Portugáliába. Hazánkról és a törökök elleni harczokról Zsigmond király hadseregében, tehát ebben az útirajzban egy szóval sincs említés téve.

Oliveira Martins e költött munkával úgy bánik el, hogy minden meseszerűnek látszó adatot elvet, mint későbbi betoldást, a mi pedig látszatra nem mesés dolog, azt mind valódi történeti tényállásnak fogadja el. S ezért kétízben utaztatja Don Pedrot hazánkba. Első ízben 1419-ben, midőn Bonfinius állítása szerint[2]) Erick dán király-

[1]) Una obra inedita do Condestavel D. Pedro de Portugal. Értekezés a *Homenaje à Menéndez y Pelayo* című gyüjteményes munkában, I. köt. Madrid, 1899.

[2]) »Contra vero Zisca, ab omni religione ac humanitate destitutus, eo felicius quotidie in Imperatorem bella gerebat. Ericus rex Daciae Germanicae, et Petrus Lusitaniae regis germanus, quam Hispaniae partem Portugalliam nunc vocant, ambo domi militiaeque praestantes, cum optimo equitatu nonnullisque cohortibus ad imperatorem venere; ut tot bellis circumventum adjuvarent, excitabantur hereticorum saevitia, quam perpeti summum nefas esse censebant.« Ant. Bonfinii *Rerum Ungaricarum*

Digitized by Google

lyal együtt harczolt a husziták ellen Zsigmond császár hadseregében; másodízben a Jeruzsálembe és keletre tett mesés kirándulás után Flandriából, 1428 tavaszán hozza el hozzánk, midőn Don Pedro hazánkon át csakugyan megérkezik Velenczébe, a mi kétségtelen történeti tény, mert az idősb Marino Sanudo följegyzi, hogy »d'Ungheria da Marco Dandolo orator noster s'ebbe come veniva in questa terra un figliuolo del Re di Portogallo, nominato Don Pedro, per andare a Roma dal Papa«, és leírja a királyfi fogadtatását a velenczei köztársaságban.[1])

Hogy Don Pedro mikor járt hazánkban és meddig tartózkodott itt, azt az Oliveira Martins könyvében és máshol közölt nehány hiteles adatból kell megkisérlenünk megállapítani, mint pl. a Carolina Michaëlis könyvében található egy-két dátumból.

Don Pedro hasonló nevű fia, Condestavel (Constable) *Tragedia de la reyna Ysabel* czímű munkájában leírja az útirányt e szavakkal: »aquel que passando la grande Bretaña y las galicas y germanicas regiones a las de Ungria, de Boemia e de Rosia partes pervino, guerreando contra los exercitos del grand Turco por tiempos estovo, e retornando por la maravillosa çibdat de Veneçia, venido a las Ytalicas o esperias provincias.« Ebben csak az gyanus, hogy a XV-ik században aligha látogathatta volna meg egy utazó Oroszországot a nélkül, hogy Lengyelországot ne érintse, a melyről pedig egy szóval sincs említés téve.

Továbbá don Pedro de Menézes krónikájának szerzője[2]) azt írja, hogy »em este anno de 1425 partio o Infante D. Pedro, 2-o

---

Decades. Bél-féle kiadás, 402. l. — Aeneas Sylvius azonban Erick király e hadakozásáról jelzett munkájában csak annyit említ, hogy a dán király saját alattvalóinak forrongása miatt (volensque furori cedere) »Ierosolymam ire statuit venitque ad Sigismundum fratrem in Hungariam, pluribusque diebus apud eum fuit honorifice receptus.« *De viris illustribus* cz. munkájában, a *De Erico Stetinensi* cz. életrajzban. — Olv. azonfelül a 41/b. jegyzetet Aschbachnál (III. 183.), mely szerint Erick király tetemes segélyt igért, de szavát nem tartotta meg. — Mint már Wenzel Gusztáv kimutatta, Erick király 1424 október-havában volt Tatán s mintegy fél évig tartózkodott hazánkban, mely idő alatt a Szentföldet is meglátogatta és 1425 tavaszán már ismét otthon volt Dániában. (Tata fénykora, 20. l.) Igy tehát Don Pedroval, mint azonnal látni fogjuk, hazánkban nem találkozhatott. — Különben már Carolina Michaëlis is figyelmeztet bennünket arra, hogy Ziska 1424 október-havában halt meg (Aschbach, III. 210.), tehát oly időben, midőn, mint alább látni fogjuk, Don Pedro még nem indult volt meg európai körútjára. — Aschbach (III. 199.) Aeneas Sylviust idézve azt állítja ugyan, hogy Don Pedro 300 portugal harczossal az osztrák herczeget a Luntenburg elleni ostromban segítette 1423-ban (Hist. Boh. cap. 44.), de a föntebbi megjegyzés után ezt az adatot is el kell vetnünk.

[1]) Vitae ducum Venetorum. Muratorinál: *Rerum italicarum scriptores*, XXII. 999.

[2]) Gomes Eannes de Azurara, ki a krónikát 1454-ben írta.

Digitized by Google

filho del Rey pera Allemanha, onde andou tres annos com o Emperador Segismundo e foi com elle sobre os Turcos, e tornou pera o Regno a cabo de tres annos e veo per Roma.« Don Pedro tehát 1425-ben indult el európai körútjára és három évig volt távol hazulról.

Az Oliveira Martinsnál közölt adatok szerint az említett év szent Mihály napja körül Don Pedro csakugyan Angliában járt már, hol a térdszalag-rend lovagjává avatták föl. A következő deczember havában már Oudenbourgnál találkozunk vele Flandriában. Január végén Brugesban, április havában Ghentben jár, és ez az utolsó adat. Életírója azután tovább beszéli, hogy egy évig vagy még hosszabb ideig tartózkodott Flandriában, és hivatkozik egy levélre, melyet Don Pedro testvérének, a későbbi királynak, Don Duartenek írt. E levelet eredetileg J. P. Ribeiro közölte [1]) valami silány másolatról, hely és év nélkül. Oliveira Martins is fölvette munkájába egész terjedelmében Ribeiro után, de Brugesból keltezi. és pedig »entre an. 1424 e an. 1428« kelettel. Mint látjuk, portugal történetírónknál a chronologia nagyon is nyulékony.

Marino Sanudo föntebb idézett följegyzése szerint a királyfi az 1428 év márczius-havában már Olaszországban volt. Már pedig ha ő Zsigmond királylyal együtt járt hazánkban és hadakozott a törökök ellen, úgy bizonyára a Radul havasalföldi vajda elleni hadjáratban vett részt 1427 nyarán, és talán a magyar király táborában tartózkodott később Nándorfehérvárnál. A galambóczi vár ellen intézett támadásnál azonban nem volt jelen, mert akkor (1428 május-havában) már rég hazaindult volt és Rómában járt. A mondott hónap 16-án ugyanis V. Márton pápa ezt írja : »venit ad praesentiam nostram dilectus filius nobilis vir Petrus, dux Colimbricensis.« Aeneas Sylvius jelentését tehát, hogy Don Pedro »in pluribus bellis contra turchos« részt vett, nem szabad igen betüszerinti értelemben vennünk. A husziták elleni hadakozásáról pedig Bonfiniuson kivül a többi krónikák, mint pl. a spanyol *Cronica de Don Juan II.* semmit sem tudnak. Ha, mint fia állítja, Don Pedro csakugyan járt Csehországban, úgy nem Zsigmond király társaságában utazott, mert ez utóbbi a pardubiczi harczok (1425 október vége) óta nem fordult meg ottan.

Tegyük még hozzá, hogy Windecke Eberhard állítása szerint a törökök elleni hadjárat az 1426 évben kezdődött és egy egész évig tartott. Szerinte Zsigmond király kíséretében volt a portugal király fia is. »Hogy mi történt a visszaindulásnál, azt föntebb találhatod meg a könyvben« — teszi hozzá a krónikás, de művének ismert

[1]) Dissertacões chronologicas e criticas, I. köt. Lisboa, 1810.

Digitized by Google

példányaiban e dologról nincsen semmi említés. A dátumok dolgában, mint tudjuk, Windecke törékeny nádszál.[1])

Egy másik adat szerint is Don Pedro 1428 julius-havának elején Barcelonába érkezett;[2]) hazánkban tehát a közölt adatok szerint az 1426 és 1428 évek közötti időben járt.

Azon passusnál, melyet e czikk elején Aeneas Sylvius egy munkájából idéztem, azon dús zsoldot illetőleg, melyet Don Pedro állítólag a török elleni harczokban tett szolgálataiért kapott, a szerző nyomban hozzáteszi: »Exin quoque propter egregia ejus facinora, propterque alia, quae facturum se promittebat, marchionatus Trivisianus concessus est; sed postea cum promissa non adimpleret, rursus Sigismundus marchionatum ipsum Venetis concessit.«

Oliveira Martins erre a passusra támaszkodva, mint már említettem, azt regéli, hogy Don Pedro 1419-ben a husziták elleni hadjáratban vett részt Erick dán királylyal Zsigmond hadseregében, s könyve végén közli (Appendice) az illető két okiratot Arneth szívességéből a bécsi *Reichsregistraturbücher*-ből. Az elsőnek keltét így adja: »Datum Constancie, anno etc. penultima die Februarii.« Zsigmondnak egy másik okirata Frigyes császár átiratában van közölve, s épen úgy mint az első, a trevisoi őrgrófság adományozására vonatkozik. Ennek a kelte: »Datum Constancie provincie Maguntinensis, anno Domini M° CCCC° decimo octavo, vigesima secunda die mensis Januarii, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. XXXI°, Romanorum vero octavo.« Ezen adatokból eléggé világos az, hogy mindkét okirat 1418-ban állíttatott ki Konstanczban, a hol Zsigmond a jelzett év elején csakugyan tartózkodott, és nem 1419-ben, mert ez merően ellentmondana a második okiratban adott keletnek és az uralkodási éveknek; különben is Zsigmond ezen évi január vége felé Bécsben, február végén pedig hazánkban időzött. De miután a mi portugal történetírónk már előbb elbeszélte volt, hogy Don Pedro 1418-ban a Centa elleni expeditióban volt elfoglalva és a következő évben őt hazánkba utaztatja, úgy vágja ketté a gordiusi csomót, hogy az *Art de vérifier les dates*-ra hivatkozva azt állítja, hogy hazánkban karácsony napjától számították az újévet s ezért a magyar időszámításban 1418 január és február hava a világtörténelemben 1419 első és második havának felelnek meg.

Az első okiratban Zsigmond 20,000 aranyat, azaz magyar forintot igér Don Pedronak »pro annua pensione«, de csak »ab eo

---

[1]) Aschbach szerint Zsigmond csak 1427 április-havában nyomult be Oláhországba. (III. 272.) Úgy látszik, nincs meggyőződve arról, hogy Don Pedro is részt vett a hadjáratban.

[2]) Historia de los Condes de Urgel por D. Diego Monfar y Sors (II. 617.) a *Coleccion de docum. ineditos d. Archiv. de la Corona de Aragon* X-ik kötetében. Barcelona, 1853.

Digitized by Google

tempore et die, quo idem consanguineus noster ad serviendum . . . nobis, et eo animo de partibus Portugalie versus curiam nostram regalem iter suum converterit« . . . . Don Pedro ez okirat tanusága szerint is tehát az 1419 év elején még nem hagyta volt el hazáját, a mint ezt más okiratok is bizonyítják.

II.

TAFUR PÉTER.

1438—1439.

Tafur Péter előkelő spanyol úr volt, ki az 1435—1439 évek alatt hosszu utazást tett az akkor ismert három világrészben. Valóságos *globe-trotter* volt, ki azért utazott, hogy országokat, népeket lásson. Élményeit megírta részletesen, melyeket *M. Jimenez de la Espada* adott ki Madridban, 1874-ben, a *Coleccion de libros españoles raros ó curiosos* cz. sorozat nyolczadik kötetében: *Andanças e viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos* czím alatt, bevezetéssel, melyben elmondja, a mit a szerzőről tud, és igen jó jegyzetekkel.

Szülőföldéről Spanyolországból elindulva, Tafur beutazta Olaszországot és végre megérkezett Velenczébe, hol hajóra szállt és a déli órában elindulva, az ádriai tenger bal partja, Esclavonia hosszában vitorlázott, mely akkor a velenczei köztársaságé volt. Másnap elérkezett egy városhoz, Parenzohoz, Esclavoniában; azután tovább folytatva útját, Zárába jutott, mely város szintén Velenczéhez tartozott. A legközelebbi város, melyet említ, *Arusa* (Rausa, Raguza), melyről azt jegyzi föl, hogy »cámara del emperador (a német császárt érti) é á su señorio se rije.« Számos lakott és lakatlan sziget mellett haladtak el s nem volt semmi nehézségök, élelmi szereket találtak mindenütt. Az egész vidék szerinte igen sziklás, igen rideg és igen magas. Az emberek oly délczegek és erős termetűek (crescidas de persona), a milyeneket valaha csak látott, de — teszi hozzá — mily vad népség! (pero que salvatica gente!) Itt tenyésznek a legjobb sólyom madarak, melyeket Norvégián kivül a világon találni lehet (aqui se crian los mejores açores despues de Nuruega, que ay en el mundo); és azt hallotta, hogy ezen provincia számos részeiben ezüst ércz található.

Raguzát elhagyván, Tafurék folytatták útjokat Esclavonia partjának mentében, mígnem egy *La Velona* nevű helyhez érkeztek, melyet a törökök nemrég foglaltak volt el. E város alatt bizonyára Aulonát kell értenünk, ámbár ez már Albániában van, s utazónk csak ezután említi, hogy elhagyva Esclavoniát, Albániába érkeztek. Harff Arnold is *Velona* néven említi a XV-ik század végén.

Digitized by Google

Tafur ezután meglátogatta Korfut, Kréta szigetét, bejárta a Szentföldet, Egyptomot, járt Konstantinápolyban stb. Meg akarta látogatni a nagy tatár khánt is, és fölkeresni *Pap* (Preszter) *Jánost* is birodalmában, de lebeszélték merész tervéről s azért hajón visszatért körülbelül azon az úton, a melyen jött, Velenczébe, hol elbeszéli az ünnepélyeket, melyek alkalmával a herczeg (doge) kiment a Bucentauruson az ádriai tengerre s ezt gyűrűvel eljegyezte. Tafur azt beszéli, hogy a templomba menet Zsigmond császár rendjelét viselte (yo traya la devisa del emperador Segismundo) és találkozott több úri emberrel, kik ugyanazzal voltak földiszítve.

Ezután ismét beutazta Olaszországot, átment az Alpeseken Németországba, megfordult Brabantban, Bruxellesben, Brüggében, visszament Németországba, járt Strassburgban, Norimbergában stb. míg végre Boroszlóban találkozott Albert császárral, ki a lengyel királylyal épen háborúban volt, s a kinek fényes kiséretében utazónk magyar urakat is említ. Albert nagy kitüntetéssel fogadta Tafurt és három rendjellel diszítette föl: a magyar sárkány-rendjellel (que es de Ungria), az osztrák sas-rend jelével és a cseh »törülköző« rendjellel (el Tusenique, que quiere dezir tovaja, que es de Bohemia), mint azt hidalgónk nevezi.

A háborúnak főoka — szerinte — az özvegy császárné (Cillei Borbála), Albert anyósa volt, egy igen kéjsovár nő (fué dueña muy libidinosa), [1] ki kincseivel elillant és átszökött a lengyel királyhoz.

Vándorlásai közben Boroszlóból Bécsbe (Viana) érkezett Tafur, hol meglátogatta a császárnét, Zsigmond császár leányát, egy igen csinos, jól kifejlődött (alta de cuerpo) nőt. Van egy kis fia (de ez csak később, 1440 február-havában jött a világra), a ki jelenleg (agora) Magyarország királya, és két 12—15 éves leánya. »És mivel férje — írja Tafur — a sárkány-rendjelet (el devisa del dragon) adta nekem, ő a saját rendjelével, melyet keblében viselt, ajándékozott meg, mert ez volt az ő apjának jelvénye, és őt (a császárnét) illette a jog, azt adományozni (ella me dió la suya propria que traye en los pechos, porque aquella fué la devisa de su padre, é á ella pertenesçie de darla).« Tafur Pétert tehát háromszor diszítették föl a sárkány rendjellel.

Utazónk elbeszélte a császárnénak a legújabb híreket férjéről, és Izabella (Erzsébet) különösen megörült annak a jó hírnek, hogy nemsokára vége lesz a háborúskodásnak és békére lépnek a lengyel királylyal.

Tafur még sokat beszél el az osztrák fővárosról, továbbá a szép Laxenburgról, hol nehány napig tartózkodott, és azután egy lovaggal, ki már járt volt hazánkban, a Duna mentében (por la rivera del

[1] Ezzel megegyezik Aeneas Sylvius jellemzése is róla.

Digitized by Google

Dinuvio) Budára indult. Magyarország szerinte igen nagy és népes ország (tierra mucho gruessa é bien poblada), sok jó kastélylyal és várral a németországi határon.

Buda oly nagy város mint Valladolid, és a Duna folyik el mellette. Ez a legjobb város Magyarországon, sok kézművessel (de muchos artesanos), mindazonáltal nem érte még el a műveltség azon fokát, mint Németország (aunque non en aquella puliçia que Alemana). »E' es nacion ya cuanto grossera, e dizen sus vicinos, que por el abundançia de la terra« — mondja, a mi kissé homályos. E várost, t. i. Budát, Zsigmond császár igen széppé tette (ennoblesçio) és egy jelentékeny palotát építtetett egy nagy teremmel a paduainak mintájára (una grant sala fecha á la manera de aquella de Padua); de utazónk nézete szerint a budai terem nem oly nagyszerű, mint az. Innen azután tovább ment és addig utazott, mígnem elhagyta a magyar királyságot és Németországba ért egy városhoz, melynek neve *Nungestado*, a mi annyit jelent, mint *Újváros* (Nueva Çibdat), tehát = *Wiener-Neustadt*, azaz Bécs-Újhelybe, hol Frigyessel találkozott, a mostani császárral, ki osztrák herczegnek is (duque de Austerlic) nevezi magát. Ebből és abból, a mit föntebb írt Posthumus Lászlóról, eléggé világos, hogy Tafur később írta meg élményeit, mert folyvást Frigyest, a mostani császárt emlegeti (este duque que agora es emperador).

Tafur saját elbeszélése szerint körülbelül 1439-ben újév táján fordult meg Budán. Dátumot csak ritkán említ, de karácsony előtt három nappal (tres dias ante Navidat) még Boroszlóban volt, január vége felé pedig már elhagyta volt hazánkat. A dátum körül valami zavar van, mert egész elbeszéléséből világos, hogy Erzsébetnél Bécsben tisztelgett; már pedig a királyné Ráth Károly adatai szerint [1]) 1438 decz. 4-én, 18-án, s 1439 jan. 3-án és márcz. 15-én Budán tartózkodott, ha az illető okiratok keltezésében nincs valami hiba.

Tafur útleirása hazánkról nem oly bő, mint a burgundi Bertrandon de la Brocquière leírása, ki öt vagy hat évvel előbb járt Budán, de ebből a korból szivesen fogadjuk a legcsekélyebb adatot is.

KROPF LAJOS.

---

[1]) A magyar királyok tartózkodási helyei.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Halmágyi István naplói 1752—53. 1762—69. és iratai 1669—1785. Közli *Szádeczky Lajos.* Budapest, 1906. Athenaeum kny. 8-r. XL, 770, 2 l. (Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századokból. Negyedik kötet. M. Tört. Emlékek. Kiadja a M. Tud. Akadémia tört. bizottsága. Második oszt. Irók. XXXVIII. köt.)

Halmágyi István naplóinak kiadása új fejezetet jelöl Erdély történetének kutatásában. Kortársának, Rettegi Györgynek emlékirata, melyet már Abafi *Hazánk* cz. folyóirata közölt,[1]) nem nyujthatott olyan beható pillantást a XVIII-ik század második felének életébe, mint ez a munka, melynek szerzője ott volt az események műhelyében, a guberniumnál, a honnan fölfelé a tanács, lefelé az intézkedés megindult. A Szádeczky Lajos gondos szerkesztésében megjelent munka segítségével immár egészen közel férkőzünk annak a kornak politikájához, mely a székely határőrség szervezésének zavaros, kuszált mozzanataival kezdődik és a Hóra-lázadás keletkezésével ér véget. Különös, bár érthető rendje az eseményeknek: amott az erőszakos katonafogdosás, emitt a jobbágyok tömeges jelentkezésének meggátlása. Halmágyinak mind a kettőben nagyon fontos szerep jutott. Az előbbinek pontos jegyzőkönyve az ő szerkesztésében, írásában maradt reánk; kiadását, a mádéfalvi veszedelem körülményeiről szóló gazdag irodalom[2]) betetőzéseül, az Akadémiától várjuk. Az utóbbinak, a Hóra-lázadásnak kezdetén naplóírónk mint kormánybiztos hitelesen értesül a forrongás okairól, előidézőiről, első nyomairól.

A családi okleveleket, a Halmágyi személyére vonatkozó iratokat nem számítva, a nagyszebeni 1753-iki országgyűlésről szóló naplótöredékek (616—623. ll.), — a tulajdonképeni napló (1—422. ll.) és a Hóra-lázadás kezdetéről szóló jelentések (647—715. ll.) teszik e kiadás első csoportját, magvát. Véges-végig

[1]) Torma Károly kiadásában. *Hazánk*, I—IV. 1884—1885.
[2]) Olv. *Századok*, 1906. 855. l.

Digitized by Google

hiteles, pontos adatoknak megbízható sora, melyek közül igen sok egészen ismeretlen, nem egy pedig új, beható, vagy az eddigitől eltérő világításban mutatja az eseményeket.

Szilágysomlyói Halmágyi István (1719) akkor még nem régi nemes családnak volt sarja, ki a Telekiek pártfogása, utóbb hivatala által főnemesi körökben, származásánál fogva pedig vezető nemesi körökben forgott. Előbb a kormányszéken cancellista, majd az ifju Teleki Pál »hopmestere« volt Göttingenben. Hazatérve, 1753—1762-ig újra a kormányszék hivatalnoka, ezután 1769-ig titkára, kinek nevét a Buccowéval és Brukenthaléval együtt emlegetik. A kormányszék minden ügyét-baját a legalaposabban ismeri. Jó darabig csak azért nem léptetik elő, mert a guberniumon nem tudják nélkülözni. Hogy később táblabíró, maros-széki főkirálybíró, majd — midőn József császár Erdélyt új vármegyei kerületekre osztotta — Háromszék vármegye főispánja lett, ahoz is van köze a történetírásnak ; minket azonban ezúttal jobban érdekel, hogy utóbbi tisztségéből kormánybiztossá nevezték ki a Hóra-lázadás elfojtására. Ez a kinevezés bizonyára összefüggésben volt a mádéfalvi veszedelem idején szerzett tapasztalataival. De erőszakosságra Halmágyi nem volt kapható ; azért a lázadás kitörésével szerepe véget is ért. Mint Háromszék főispánja halt meg 1785-ben.

Naplója a mai napilapok sokoldalúságával, de nagy alapossággal van írva. Egyénisége szépen alakúl ki belőle előttünk. Mindent élesen megfigyelő, megfontoló, békés természetű, de határozott jellemű, becsülésre méltó, nyilt, derék férfiunak látjuk, az *aurea mediocritas*-ra szinte nyárspolgárias módon ügyelő, de egyúttal igen finom vonásokban gazdag lelkületű embernek. Jó magyar és pontos hivatalnok. Maga jellemzi legjobban magát, midőn mondja, hogy »az az igaz híve ő felségének, ki a hazáját szereti és ennek megmaradását a királyi szolgálattal egybeköti.« Mindenki szerette őt, és úgy látszik, benne is megvolt a mások megbecsülése. Egy igen kicsi ellenszenv a szászok iránt, talán minden, a mit naplójának objectivitása ellen megemlíthetünk ; ennek is megvan a magyarázata a viszonyok ismeretében. Ez az ellenszenv egyensúlyozta némileg a Brukenthal befolyása miatt amúgy is a szászok felé hajló mérleget.

Legszebb és a történetírásra leghasznosabb, érdekes vonása naplójának, hogy sohasem írója maga van a középponton, hanem mindig az események lánczolata. Mintha csak titkári állásában szokta volna meg, hogy a maga egyéniségét háttérbe tolja s mindig másoknak adjon elsőbbséget, naplójában szinte helyet kell szorítania a hivatalbeli dolgok, Erdély különböző részeiből és a bécsi udvar felől jövő hírek, meg a kor vezető személyiségeiről

Digitized by Google

szóló anekdotikus följegyzések között saját betegségének, borszéki vagy pisztrángosi üdülésének, egy-egy sárdi kirándulásának.

A kötet magva az 1762—1769-ig terjedő napló, helyesebben, Szádeczky véleménye szerint is [1]) *naplótöredék*. Három kötet kézirat kiadása ez, mely főleg a székely határőrség szervezésével, illetőleg a *criminalis commissio* működésével foglalkozik, különösen első részében (1762—1765). Ez a tárgy természetesen később is föl-fölmerül, mégis, nagyjában a napló második fele már aprólékosabb, többet törődik személyi dolgokkal.

Három kormányszéki elnökről számol be: Buccowról, Hadik Andrásról és O'Donnellről. Legnagyobb szeretettel Hadikról beszél.

Buccow jelleméhez érdekes adatokat szolgáltat. »Ő nagy ember — mondja (86. l.) — csakhogy igen sietett és nem jó úton indult el, mert a bizonyos, hogy a székelyekkel praeter viam gubernii, idegen nemzetű nyelvű tisztek által stb. — felette rosszúl fogott a dologhoz.« — Élénken áll előttünk, hogyan vádaskodik Ernst vicecolonellussal együtt az udvarnál a székelyek ellen, ravasz politikával kihasználva e czélra a mádéfalvi veszedelmet is. Brukenthallal együtt jól értették, hogyan kell az udvar kegyét megnyerni (136—137. l.) s azt kihasználni. Halmágyit az a körülmény, hogy őt alkanczellárrá akarta kineveztetni, nem tette elfogulttá. Részletesen beszámol minden apróságról, a mi Buccow jellemére tartozik, akár fény-, akár árnyoldalára. Serény, fáradhatatlan embernek mondja, a ki ha egyenesen törtethetett vala kitűzött czélja: a három »natio« boldogulásának egyensúlyba hozatala felé, sok jót tehetett volna. De szász szemüvegen át látta a világot és ez meggátolta őt önzetlen törekvéseiben. Azonkívül kegyetlenkedésre hajlott, és nemcsak a mádéfalvi eseményekben vitt szerepe bizonyítja ezt, hanem Halmágyi naplója is; többek között annak a jelenetnek leírása, mely Brukenthalné előszobájában ennek születése napján játszódik le. Megbecsülhetetlen adatok ezek ennek az évtizednek, e kor szereplőinek történetéhez; épen olyan fontosak, mint egy Buccow-monographiához azok a részletek, melyek Buccow haláláról, temetéséről, iratainak eltűnéséről (118—119. l.) szólnak.

A Buccow korszakából való napló hiányos; 1764 januárja, februárja és márczius nincs meg benne. Ezt a hiányt kell azoknak a jegyzőkönyveknek pótolniok, melyek a mádéfalvi veszedelemről (jan. 7.) ugyancsak Halmágyitól a bécsi cs. és kir. hadi levéltárban megmaradtak. Ezekről már megemlékeztünk. Remélhetőleg mielőbb nyomtatásban és remélhetőleg Szádeczky szerkesztésében használhatjuk őket.

---

[1]) Olv. *Akadémiai Értesítő*, XVII. 449. l.

Digitized by Google

A napló következő részének Hadik András, Mária Terézia legendás hírű tábornoka — ekkor már Erdély kormányzója — a középpontja. Vele — Buccow után — a magyarok korszaka virradt föl. Azok után az igazságtalanságok után, melyek a szászok és magyarok megadóztatásában a legkirívóbbak voltak (Halmágyi n. 121. 162. stb. ll.), nem csoda, hogy Mikes Antal Hadik magyar beköszöntőjének hallatára sírva fakadt. Nem is csalódtak benne. Az a szeretet, melylyel naplóírónk róla mindvégig beszél, épen oly meghatóan bizonyítja ezt, mint intézkedései mind, egytől-egyig. A túlkapásaiban mind messzebbre menő Ernst ezredest korlátok közé szorítja, a Rednik gör. kath. püspök kineveztetése ellen lázongó Majort megdorgálja, Huttert, Buccowék egyik creaturáját bepanaszolja az udvarnál. A criminalis commissiót munkásságának befejezésére annál inkább szorítja, mert — mint Halmágyinak mondja — a »coactus« katonaságtól amúgy sem sokat vár. Mikor pedig a commissió a vizsgálatot befejezte, akkor »ő felsége kegyelmességéhez illendőbbnek itélné, hogy minden accusatusoknak amnestiát és gratiát adni méltóztatnék.« A királynő így is itélt. S ha némelyek azt hirdették, hogy e szerint a sok költségbe került *criminalis commissio* kiküldetésének semmi értelme sem volt, Halmágyi nem késik erre naplójában megjegyezni, hogy elég haszon, ha a criminalis commissio ez eredménye által Buccownak a magyarokra tett vádaskodásai a királynőnél igaztalanoknak bizonyultak. (259. l.) Ez is Hadik érdeme; sikerült Buccow rosszakaratú politikájának s különösen azoknak a ravasz-fondorlatoknak, a melyekkel a mádéfalvi veszedelmet kihasználni törekedett, véget vetnie. Mikor pedig 1766 szeptember-havában a határőrséget, főleg a *székely* limitanea militiát megvizsgálja s a székely huszárokat megdicséri, ezzel azt az ellenszenvet is megszüntette, melylyel a székelyek a gubernium iránt joggal viseltettek.

Halmágyi viszonya Hadikhoz a legjobb volt. Hadik igen szépen viselkedett a kormányszék kitűnő hivatalnokával szemben; magánügyei, betegsége iránt is érdeklődött. Viszont Halmágyi — bár szokott elfogulatlanságával nem tagadja Hadik intézkedéseinek lassuságát (284. l.), késedelmességét (296. l.) — tudja, hogy »bölcsességével és egyenességével megoltá azt a nagy tüzet, a mely Buccow alatt gerjedett vala«, tudja, hogy »csendes, jámbor, egyenes úr.« Családját, különösen leányát, a szép Lubomirski herczegnét is gyakran emlegeti, majdnem annyiszor, mint azt, hogy Hadik »jóféle, csendes, kegyes, egyenes, munkás ember«, a kit egész Erdélyben nagyon szerettek, s elhelyeztetésekor »még a parasztság is csaknem sírva kérdette tőlem is, igaz-é?«

Digitized by Google

O'Donnell kineveztetése után Halmágyi feltűnően keveset foglalkozik naplójában hivatalos ügyekkel. Hadiktól tudja, hogy egyeneslelkű, igazságos ember, tökéletes úri ember. De többet nem igen szól róla. Úgy lehet, személyes érintkezésük a hivatalos ügyeken kívül nem volt. Ezentúl inkább családi ügyekkel foglalkozik; első sorban természetesen jóltevőivel, a Telekiekkel. Ennek a családnak minden dolga élénken érdekli: Teleki Károly főispánsága, Teleki Sámuelnek a későbbi bihari főispánnak és erdélyi kanczellárnak házassága Bánffy Ágnessel, a kinek erőszakos katholizálását egész terjedelmében csak úgy följegyzi, mint a leány apjának Bánffy Dénesnek feleségével való viszálykodásáról szóló újabb híreket. Teleki Sándor elitéltetése, főleg pedig Teleki László, ennek viszálya Buccowval, Hadikkal, bevádoltatása, minden részletében fölkelti figyelmét.

De azon a fonalon, mely a három elnök idejét jelzi, még sok megbecsülhetetlen adat van, a mire itt nem terjeszkedhetünk ki. A mi csak kevéssé érdekes is akadhat nyolcz-tíz esztendő napilapjaiban, az van Halmágyi naplójában összefoglalva. A komáromi földindulásról szóló passusa megerősíti azt a forrást, melyből Jókai az *Elátkozott család* legszebb fejezetét, a kálvinisták első komáromi templomának történetét merítette. Apró följegyzései II. Józsefről már mutatják az utat, melyen ez a sokat tévedett uralkodó Harun-al-Rasid, Barbarossa vagy Mátyás király mellé került a nép képzeletében. Bánffy Ágnes története egész regény a protestáns Halmágyi leírásában; talán csakis abban. Dujardin, vagy — mint Halmágyi írja — Dusardin, a Rettegi irata, de Halmágyi adatai szerint is a csejtei vár úrnője mellé illik és pere egész rémregényre vetett világot; szörnyű dolgai között — bár tudunk hasonlóról [1]) — nem utolsó, hogy egy darabig leányával élt. A Vargyasi Daniel István ellen indított vizsgálat — mint Szádeczky jegyzete bizonyítja — régi, titkolt adatait igazolta a kurucz kornak, melynek emlékeitől még mindig félt a bécsi udvar.

Az adatoknak e mellé az érdekes sora mellé csatlakoznak később 1784-ben a Hóra-lázadásról szóló jelentések és levelek. Ezek — miként a főnapló adatai a határőrség erőszakos szervezésének — épen úgy nélkülözhetetlenek a Hóra-lázadás történetének megírásánál. Egytől-egyig megvannak ugyan az Országos Levéltárban (részint csak másolatban), s kiadásukat szívesebben vettük volna a Hóra és Kloska lázadására vonatkozó többi okirattal és följegyzéssel együtt teljes okirattárúl, tagad-

[1]) A bodosi ev. ref. egyházközségi presbyterium régi jegyzőkönyveiből.

Digitized by Google

hatatlan azonban, hogy Halmágyi pályafutásának teljes képéhez, a főnapló folytatásául helyök van e kötetben is.

Talán sikerült megmutatnunk, hogy Halmágyi naplója — értjük az 1762—1769-iki főnaplót — megjelenésének elsőrangú fontossága van. De igen sok, főleg művelődéstörténeti szempontból még a főnaplónál is fontosabbnak tartjuk a régebbi göttingeni napló kiadását.

Halmágyi 1752-ben mint gróf Teleki Pál mentora kerül Göttingenbe s ott tölti a következő év jórészét is. Ekkor 33—34 éves ember, kissé élemedett korú tehát ahoz, hogy a német deákélet vidám folyását ifju lélekkel élvezhesse. De meg a fiatal gróf rangjához illő társaságba jár, s vele együtt Halmágyinak is bőséges része van a főúri mulatságokban, vadászatokban, utazásban. Eljut mindenhová, a hol csak valami újat láthat, tanulhat. Mindez elvonja őt a tulajdonképeni deákélettől és naplója nem is adja az egyetemi város képét. Adatai, megfigyelései azonban e nélkül is érdekesek. A gazdaság, művelődés és politika történetének ritka becses adatai, bár jórészt anekdotikus, mégis jellemző forrásai vannak e naplóban fölhalmozva. Azonkívül, a mit Szádeczky is kiemel,[1]) nem mehetünk el megállás nélkül a dióolaj-gyártásra, a búza-konzerválásra, a fenyőszurok-készítésre, az oroszországi bor-értékesítésre, a fűtermelésre vonatkozó adatok mellett sem. A néprajzi érdekességű följegyzések közül megemlítjük azokat, melyek a menyasszony elhálásáról, egy, illetékes helyen csak legutóbb fejtegetett tárgyról,[2]) Antiochus mondájáról, nehány kisebb jelentőségű mondáról, az emberi szó megfagyásáról, a tatár leányok hozományáról szólnak. A májusfát az új épületeken még mint előtte ismeretlen, új, de egész Németországban elterjedt szokást emlegeti. Egy Szent Péter-mesét is közöl, mely *A három kivánság* czímmel más változatban nálunk is nagyon elterjedt. A hannoverai varga esete szintén csak régi monda változata.

Ezeknél is érdekesebbek azok, a melyeknek nyelv- és irodalomtörténeti jelentőségök van.

Az előbbiek csoportjához tartozik a magyarok eredetére vonatkozó, naplójában meg újra fölmerülő részlet. Ebből kitűnik, hogy Halmágyi is — talán házigazdájának Segnernek hatása alatt — meg volt győződve a magyaroknak ural-altaji rokonságáról, ha ezt az elnevezést nem ismerte is. Mikor hazulról, Ráday Gedeontól jött levél alapján a chinai rokonság iránt (!) érdeklődik s egy állítólag megjelent franczia munka iránt, mely

[1]) *Akadémiai Értesítő*, XVII. 447. l.
[2]) *Ethnographia*, XVI. 257. l., XVII. 214. l.

Digitized by Google

ezt igazolja, Segner, bár együgyű adatokkal, de valótlannak mondja azt, épen úgy, mint a héber rokonságot, mely ellen — s ez érdekes most, Fiók Károly értekezését olvasva — a törzsfők neveit veti fel czáfolatúl.

A »legprobabilisebb opinio« szerinte az, hogy a magyarok »ex Tartaria trans mare Caspium sita« jöttek ide. Ismeri — közvetve bár — Konstantinos és Leo adatait s Szenczi Molnár Albert véleményét a magyarokról (564—566. l.); de a mi legérdekesebb, ismeri 1753-ban »Philippus Johannes Strahlenberg nevű svecus« adatait is, ki a szibériai provinciákról írott könyvében a *tatárokat* (e néven talán a *mongolokat* érti) hat osztályba, s az első osztályt hét nyelvre osztja. Ezek: 1. Finni, 2. Wogluvitii in Ugoria, 3. Morduini in Mordua, 4. Szepemissi (Szádeczky szerint: cseremissi; talán inkább ceremissi, čeremissi?) in Casan, 5. Permecki vagy Sudacki in gross Permia, 6. Votiaki in Viatka.

Halmágyi feledi a hetediket megemlíteni, de így folytatja: »Ezektől mondja a magyarokat kijötteknek lenni.« A második csoportba sorozza a törököket és a krimi tatárokat.

Ime egy ma is elfogadható csoportosítás, melyből csak a lappok és az osztjákok hiányzanak.

Közölt szóegyeztetései jórészt nem állják meg a sarat; hanem azért kár volt Szádeczkynek a teljes szójegyzéket nem közölni, mikor a közölt vogul egyeztetés mégis olyan sikerült.

Halmágyi tehát már tud a magyarnak arról a rokonságáról, melyet a tudomány mai állása is elfogad. Hogy hisz is benne, azt bizonyítja az a sok idézet, a mit naplójába fölvesz, s az, hogy Segnerrel erről is gyakran beszélget.

Irodalomtörténeti adalékai közül két anekdotát akarok kiemelni, mint érdekes vonásokat a mesék vándorlásának történetéhez.

Az egyiket az 574. lapon olvastam. Egy odatévedt magyar, Záhodi (az 582. l. szerint és talán inkább: Závodi) hazudozásairól szólva eszébe jut, hogy ez is »sok egyéb dicsekedéssel is teljes, mint Dósa, midőn *Bécsbe a császár sövényéhez kötötte lovát és a császárné sajttal, kenyérrel és borral kínálta.*« Ez a följegyzés könnyen érthetővé teszi, a mit Garayról följegyeztek, hogy az *Obsitos* megírása után ismerkedett meg az élő obsitossal. Úgy lehet, egy vándorló adoma jutott el a nép szájára, Halmágyi naplójába, Garay költeményébe.

A másik ismert adoma, mit némelyek (így *von der Leyen* müncheni egyetemi tanár) Nagy Frigyesre vonatkoztatnak. Egy Harun-al-Rasid-szerű anekdotáról van szó. A király megtalálja egy alvó katonájának zsebében a katona anyjának levelét, melyben sajnálkozik, hogy fiának pénzt nem küldhet. De ott van a jó

Digitized by Google

fiu válasza is, hogy mennyire fáj a szíve, a miért ő nem segítheti anyját. A király fölkelti a szolgálat közben elaludt katonát, megdorgálja, azután — szerénységét kipróbálandó — megparancsolja, hogy hozzon ki a szomszéd szobából három órát. A fiu kihozza az órákat s mikor a király választani készti, a legegyszerűbbet választja. A király azonban a legdrágábbat adja neki, gazdagon megajándékozza és főlovászmesterévé teszi.

Ezt az episodot Halmágyi *Szerencsés álma egy prussus soldatnak* czímmel jegyzi föl, hozzá tévén, hogy neki Balthasar Sprenger beszélte. Minden mozzanatában megegyezik Johann Jakob Engelnek, a *Fürstenspiegel* szerzőjének a »gesunder Menschenverstand« korában írt drámájával, mely *Der Edelknabe* czímmel 1772-ben, 1774-ben és még számos kiadásban Lipcsében jelent meg. Drámáját, egy absolut bonyodalom nélkül való, izlésesen, kevés sentimentalismussal, folyékonyan, nem érdekfeszítően, de élvezetesen előadott vígjátékot, sokáig megbecsülték.[1]) Halmágyi barátja az anekdotát egy berlini theologustól hallotta, úgy hogy az egy »borussiai« katonával esett meg. Nem lehetetlen azonban, hogy a berlini theologus elbeszélése és Engel drámája egy írott forrásra megy vissza.

A napló többi adatai közül még csak a Bod Péter levelére való hivatkozást említem meg, illetőleg Halmágyi fáradozását, hogy Bod Péter *Historia Literaria Daciae* cz. művének kiadót találjon. Bod egyik levele Halmágyihoz ez ügyben, most látott napvilágot.[2])

Hogy politikai dolgokban mennyire tisztán lát Halmágyi, arra érdekes példa, hogy érzi a kereskedelem hiányát (476. l.) és tudja, hogy annak kifejlődését az udvar czéltudatos politikája (III. Károly és Mária Terézia gazdasági politikája) akadályozza.

Nehány szót akarok még Halmágyi naplójának nyelvéről szólni, hogy azután a kiadás ismertetésére térjek.

A göttingeni naplót nagy ür választja el az u. n. főnaplótól. Talán hogy a kormányszék titkára nagyon beleszokott a hivatalos stilusba: a főnapló nyelvezete majdnem teljesen élvezhetetlen. Mintha csak Rozsnyai történeti munkáit olvasnánk; ez a napló is a latinnak és magyarnak olyan zagyva keveréke, hogy a XVIII-ik században is ritkítja párját. Az ilyen mondatok, mint *ingyen dabo* vagy *mégsem placet*, egyáltalában nem ritkaságok benne.

A göttingeni napló nyelvezete még nem ilyen kevert; sőt egyik-másik részlete élvezetes olvasmány is, azonkívül, hogy használható művelődéstörténeti forrásmunka.

---

[1]) Ersch-Gruber Encyclopädiája szerint: Das Stück war wegen der feinen und gewandten Darstellung mit Recht bewundert worden. (1843.)

[2]) *Erdélyi Muzeum*, XXIV. 328—330. ll.

Digitized by Google

Mind a kettőn meglátszik azonban, hogy Halmágyi székely. Miként Mikes gyönyörű stilusában, mint Rozsnyainak latinnal kevert prózájában egy-egy fordulat, eredeti szólás rávall a székely észjárásra, Halmágyi naplóit is — még a szárazabb főnaplót is — élénkké, tetszetőssé teszi egy-egy nyelvtörténeti érdekességű szólása. Ime nehány:

Eleinten voltanak az eczeten (éltek valahogy). — Fatum Cassandrae subire: Szólj igazat, beverik a fejed. — Hagyjuk a holtakat nyugodni, de az elevent sem kell eltemetni. — A bárány zavarta meg a vizet. (Czélzás az ismert mesére.) — Nagy keze van. (V. ö. Ali kezei hosszuak.) — Összerúgta vele a patkót. — Nagy vad volt. (Kaunitzról; ma inkább: nagy kutya volt.) — Igy kenik, amúgy fenik az embert. — Messze sánta ebnek Buda. — Közel lévén a tűzhöz, vagy meghevíti vagy megpergeli magát. — Úgy kezdének menni, mint a juh a sóra. — Vas volna, a ki nem szánná. — Meg is kötötték a csomóját. — Gólyára akadtak a békák. — Nálunk egy minutáig tart az imádság, míg háromszor megütik a dobot. — Csak főjni kell, valameddig tart, stb. stb.

Nem kevéssé furcsa, a mit az 538. lapon olvasunk: »Egy paraszt ember behozta *gyermekágyban* megholt *szűz* leányát az anatomiára.«

Nem véletlen, de mindenesetre szerencsés körülmény, hogy ez a kitűnő munka, mely ezentúl helyet követel magának az irodalomtörténetben, Szádeczky Lajos kiadásában került ki a sajtó alól. A székelyek történetének, de különösen a *militia limitanea* erőszakos szervezésének és a mádéfalvi veszedelemnek nincs alaposabb ismerője nála. Ilyképen igazán becses jegyzetek kisérik Halmágyi naplóit.

Bevezetése két pontban ismerteti röviden Halmágyi irataink történetét, Halmágyi származását, családját (eredetileg székely származású volt a család, s naplóírónk nagyatyja kapott Lipóttól 1669-ben czímeres nemeslevelet) és életét, külföldi úti naplóját, főnaplóját, szerepét a Hóra-világban, kéziratait, végül azt a jegyzőkönyvét, melyről megemlékeztünk.

A kiadás nem betühív, de — úgy tetszik — nagyobb változtatás nincs benne; érdekesebb szavaira, hibás írásmódjára a szerkesztő felkiáltó jelekkel figyelmeztetí az olvasót.

Nem szívesen vettük, hogy egy-egy részletet kihagyott a naplóból. A már említett szóegyeztetésen kívül igen sok latin feliratot — úgy látszik, helykimélés czéljából — elhagyott Szádeczky; pedig ezeknek a feliratoknak is lehet művelődéstörténeti becsük. Élénk példája ennek az a nehány harang-felirat, melyet véletlenül közöl; a többi közt a regensburgi harangé: Sanctos

Digitized by Google

collaudo, tonitrua fugo, funera claudo; a schaffhausenié: Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango (v. ö. Schiller: Die Glocke); vagy az a felirat, melyről Halmágyi is megjegyzi, hogy Attila emlékét őrzi; vagy végül a casseli dom felirata: Non est hic, nisi domus Dei. Halmágyi szerint így is olvasható: Domus Dei non est, nisi hic . . . stb.

Ez a kiadásnak egyetlen hibája.

A hatalmas kötet használatát három ívre terjedő — tapasztaltuk — kitűnően szerkesztett név- és tárgymutató segíti.

Halmágyi naplóit végigolvasni fárasztó, de érdekes, hasznos munka. Csak ha a főnapló nehéz stilusán át az élvezetesebb úti naplóhoz jutottunk, akkor könnyebbül meg feladatunk. De azt a főnapló minden lapjánál be kell vallanunk, hogy derék forrásmunkával van dolgunk, melynek talán minden adata fontos. Az Akadémia és Szádeczky becses munkával ajándékozták meg Mária Terézia és II. József korának kutatóját. A XVIII-ik század második felének történetét ezentúl Halmágyi naplója nélkül nem lehet megírni.

Volna még egy jámbor óhajtásunk. Vajha az Akadémia Halmágyi göttingeni naplóját művelődéstörténeti magyarázatokkal külön is közzétenné! Ez a szépen megírt, élvezetes munka kitűnő olvasmány is; ez biztosít helyet az *irodalomban* Halmágyi nevének. Félő, hogy ez az óhajtásunk *pium desiderium* marad. A mádéfalvi esemény jegyzőkönyvei azonban, reméljük, mennél előbb nyomtatásban is napvilágot fognak látni.

GÁLOS REZSŐ.

Szent Erzsébet irodalma. (Bibliographia Sanctae Elisabethae.) Közrebocsátja *Barcza Imre.* Budapest, 1907. Pallas r. t. kny. Kis 8-r. 14 l. (Különlenyomat a *Corvina* közlönyéből.)

Szűkös, hiányos, részben elavult könyvészeti irodalmunkban minden jelenséget figyelemre kell méltatnunk, habár épen e téren a puszta dicséret és elismerés nem terem gyümölcsöket. Szent Erzsébet óriási világirodalmának egy kis töredékét nyujtja a föntírt czím alatt Barcza Imrétől megjelent kicsi füzetke. Mily szempontok vezették a szerzőt a kiválasztásban? erről nem ad felvilágosítást. Sajnálattal kell látnunk, hogy munkájából nehány középkori forrás vagy feldolgozás kimaradt. Ilyenek:

1. *Vita Sanctae Elisabethae* auct. anonymo. Libri 2. (Cat. cod. hagiog. reg. bibl. Bruxell. I. 1886. 402—445. l.) Szerzőnk talán *Bollandus* alá érti, de közelebbi tájékoztatást nem ad.

2. *S. Bonaventura:* Sermo de S. El. (Opera omnia, III. Moguntiae, 1609. fol. 209.)

Digitized by Google

3. A müncheni Hofbibliothek 218a[1] 1476. és 735a[1] 1486. sz. kéziratának kiadása. *Knobloch:* Passional. Strassburg, 1517.

4. *Chronicon Alberici* Trium Fontium. (Leibnitz kiadása, 1698. 542. és 558. ll.)

5. *Chroniques de Saint-Denis.* (Recueil des Historiens des Gaules, XXI. köt. 108—110. ll.)

Az újkori irodalom, ha teljes nem is lehet, de több kritikai megjegyzés kiemelné a fontosat vagy megvilágítaná a feldolgozások egymáshoz való viszonyát. Ilyen megjegyzés van pl. *Justi* életrajza mellett.

A bibliographiában foglalt munkák leírása megbízható, de nem elég teljes. Nem csupán a szent életét tartalmazó munkákban (pl. *Kirsch:* Des Th. v. Chantimpres Buch der Wunder. Jena, 1895.) hiányzik a lapszám (13. l.), a mi másutt néha megvan, pl. az Érdy-codex-nél. A szerző megjegyzi, ha nem is mindig a maga helyén, hogy a régi nyomtatványok melyik könyvtárban találhatók, de nem közli a könyvtári számot, a mi pedig csélszerű és a külföldön szokásos. *Montanus* munkájánál jelzi, hogy gróf Apponyi Sándor könyvtárában 153. sz. alatt van, de a czímbe hiba csúszott: *Divae Helisabet Hungarorum regis filiae ulta* (így). Külföldi bibliographiák szerint: *Vita illustris ac divae Elisabeth, regis Hungarorum filiae* stb. Surius gyüjteményében: De probatis sanctorum historiis etc. IV. köt. (Coloniae Agrippinae, 1851.) A két kiadás nem azonos, a czímben eltérés lehet, de a közölt czím hibás.

Szerzőnk a kézirati anyagot teljesen mellőzte; erre a hiányra a föntebb első helyen emlitett *Vita* utalt. Az anyag elrendezése is kifogásolható. Czélszerűbb lett volna a betürend helyett az időrend vagy legalább a középkor és újkor elkülönítése, a mit Montalembert is megtett. (Sainte Elisabeth de Hongrie. Tours, 1870. 505—509. ll.) A füzet leghasznosabb oldala a magyar irodalom figyelembe vétele. Előmunkálata lehet egy későbbi rendszeres bibliographiának, a mely talán magyar feldolgozóra vár.

KARL LAJOS.

Száháif-i muzafferiát-i oszmánie. Irta *Áhmed Refik.* Isztámbul, 1907. A hidsre 1325-ik évében. 8-r. 446 l. Térképekkel és csatavázlatokkal.

A török irodalom ez évi termékeiből ez az egyetlen munka, mely komoly figyelmet érdemel. A könyv czíme magyarúl: *Az oszmán győzelmek lapjai.* Szerzője a konstantinápolyi katonai iskola tanára. Figyelemre érdemes munka ez, mert az író szakított azzal a helytelen irányzattal, mely eddig a török történet-

Digitized by Google

íróknál majdnem általános volt, hogy csupán a török krónikások nyomán írtak történelmet. A szerző felhasználja az újabb franczia, német, román és magyar írók munkáit is. A magyarok közül különösen Fraknói és Kápolnai Páur Iván munkáit idézi többször. Sajnos azonban, hogy a magyar nyelv ismeretének hiánya miatt a magyar írókat csak közvetetten, német és franczia munkák után használja.

A terjedelmes kötet *hét* nagy harcznak: a koszovoi, nikápolyi, várnai, mohácsi, mező-keresztesi ütközeteknek, a perzsákkal vívott csaldiráni csatának és Konstantinápoly elfoglalásának történetét adja elő hadtudományi szempontból. A magyarokkal vívott csatákra nézve főleg Kupelwieser tábornagy munkáját: *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen*, [1]) használja egyik főforrásúl az európai írók közül.

A bevezetésben azt a kérdést veti fel a szerző, hogy mi volt a törökök győzelmeinek oka a XVI-ik század végeig? — s azt a magyarázatot adja, hogy a törököknél állandó hadsereg, rendszeres katonai kiképzés, továbbá példás jó rendtartás volt, míg a magyar és a többi európai zsoldos csapatoknál mindez hiányzott. Leírja az egyes ütközetekben használt fegyvernemeket, a csapatok menetét, vezérletét, élelmezését. Mindezek bár érdekesek, de a szerző a mi közönségünk előtt ismeretlen, új dolgot nem igen mond.

Egyet azonban dicsérettel kell kiemelnünk. A szerző elfogulatlanúl s igazságszeretettel írta meg munkáját. Igy esik azután az az érdekes eset, hogy a törökök legnagyobb ellenségét, Hunyadi Jánost, török író veszi védelmébe az ellenséges indulatú történetírók vádjai ellen. A várnai ütközet részletes leírása után szórúlszóra a következőket írja: »A várnai ütközetben, bár Hunyadi János a hadrendezésben rendkívúli ügyességet tanusított, mégis a csapatok mozdulatai közben mások által elkövetett hibákat semmiképen sem tudta helyrehozni s így nem is győzhetett. A magyarok (?) ez ütközet sikertelenségeért legfőkép Hunyadi Jánost okozzák, sőt vádolják is, pedig a kik az ütközetet helyes szempontból itélik meg, nem őt, hanem a királyt teszik felelőssé.«

Török író Hunyadi Jánosról még eddig így nem írt. [2])

KARÁCSON IMRE.

---

[1]) Erről olv. *Századok*, 1899. 171. l.

[2]) V. ö. *Igazság vagy tévedés?* cz. közleményünket, különösen néhai Thúry József czikkét. U. o. 1902. 642—653. ll.

Digitized by Google

Kemény János fejedelemsége. Irta *Persián Kálmán.* Kolozsvár, 1907. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 52, 2 l.

Kemény János személye és fejedelemsége, Szilágyi Sándor nagyobb tanulmánya óta [1]) történetíróink állandó érdeklődésének tárgya. Fokozzák ezt az intensivebb levéltári kutatások folytán újabban napfényre kerülő okiratok is, melyek Kemény egyéniségének nem egy vonását, fejedelemségének nem egy eddig homályos részletét világítják meg, vagy esetleg épen ellenkezőleg, bonyolultabbá teszik. Önéletírásáról már Deák Farkas kimutatta, hogy irányzatos mű, melynek adatait némely tekintetben csak kritikával lehet használnunk; míg Szilágyi Sándor arra az ellenmondásra figyelmeztette a kutatókat, mely Kemény tényleges szereplése, sőt önéletírása és főleg Bornemissza Pállal folytatott levelezése közt észlelhető. Kétségtelen, hogy Kemény nem tartozik a könnyen megérthető jellemek közé; általában véve rokonszenves egyéniség, s ebben bizonyára Gyöngyösi Phoenixének is van része, — de nem elég következetes és nem elég határozott. Fejedelemségének története ezt mutatja.

Az előttünk fekvő művecske szerzője tehát nehéz feladatot választott dolgozata tárgyául, s ez a kidolgozáson meg is látszik. Kezdő író lévén, nem tud a mélységekbe hatolni, hanem a felszínen marad. Bőségesen idéz az okiratokból, de elmulasztja az idézetekből a következményeket levonni. Kemény fejedelemségének eseményeit, az u. n. külső történetet különben nagy szorgalommal állította egybe az eddig megjelent adatokból, sőt saját levéltári kutatásai alapján nehány kevéssé jelentős adattal is járúl Kemény fejedelemsége történetéhez; egészben véve azonban dolgozata nem jelent haladást a Kemény-monographiák sorában. Stilusa elég gondos, bár keresi a szóvirágokat. Egy helyt (4. l.) pl. így ír: »Erdély ..... olyanná lett, mint egy száradó fatörzs, mely egykor hatalmas ágait szétterjesztve uralta a zöld mezőt, míg egy erős fejszecsapás utat nyitott az éltető nedvnek, s ha hajtott is korhadó tövéről tavaszkor egy-egy zöldelő ágacskát, többé ki nem virult soha.« Komoly tudományosságra törekvő munkában az efféléket kerülni kell. Tárgyi tévedéseket nem vettünk észre a dolgozatban. —CH —E.

[1]) *Budapesti Szemle*, 1860. X. 21. és köv. ll.

Digitized by Google

A székely jobbágyság kialakulása, 1540—1571. Bölcsészetdoktori értekezés. Irta *Lóránd Lajos*. Budapest, 1906. Barcza József kny. 8-r. 8, 56 l.

A székely jogi intézmények iránt történetíróink mindig érdeklődtek, de főleg azóta észlelhető még nagyobb érdeklődés e téren, mióta a *Székely Oklevéltár* kötetei Szabó Károly, majd Szádeczky Lajos szerkesztésében egymásután megjelentek. A Székely Oklevéltár szerkesztőin, továbbá a hamis csiki székely krónika s az abban foglalt institutiók tüzes védőjén, Jakab Eleken s részben Karácsonyi Jánoson kívül, újabban főleg Connert János foglalkozott bővebben a székely jogi intézmények történetével és fejlődésével. Egyik munkáját közlönyünk is részletesen ismertette.[1]) Lóránd Lajos ezt a munkát nem ismeri ugyan, valamint — úgy látszik legalább nekünk — nem ismeri a többi említett írók idevágó munkásságát sem (Karácsonyi értekezését is csak másodkézből idézi), de annál bővebben használja Connert másik dolgozatát: *Die Rechte der Szekler vom Jahre 1562 bis 1691.* (A nagyszebeni ág. ev. főreálisk. Ért. 1902—1905.)[2]) Jóllehet igyekszik az eredeti forrásokból meríteni s önálló gondolkodásának nem egyízben jelét is adja, — egészben véve Connert munkája nyomán halad.

Dolgozata két főrészből áll. Az elsőben a székely adózás rendszerét ismerteti 1542—1562-ig; a másodikban az 1562-iki székely lázadás okaival és a jobbágyság kifejlődésére való hatásával foglalkozik. Véleményét, a mi tehát dolgozatának lényege, a következőkben foglalja össze: »Az ökörsütést adta a nemesi életbe erősen beletartozó és más elemekkel nem vegyült communitas; 1542 után a rendes adót fizette a faluközösség, a melybe beletartozott a communitas is, a falu birtokán élő lófő is, a zsellér, meg a földön lakó.« 1562-ig a communitas »mintegy személyében« fizetett adót, a lázadás leverése után azonban már »mint a fejedelem és a székely urak földesurasága alá jutott jobbágyság« adózott.

A szerzőt ezen dolgozata alapján, mely történetírói készséget árúl el, szívesen buzdítjuk munkásságának folytatására. Stilusa azonban nem elég magyaros és nem eléggé világos, a jövőben tehát erre is több gondot fordítson. —CH —E.

[1]) *Századok*, 1904. 167—173. ll.
[2]) Magyarra fordította *Balázsi Dénes*. Budapest, 1907.

Digitized by Google

Báthory András címerlevelei. Irta *Sebestyén József.* Kolozsvár, 1907. Gámán örököse kny. 8-r. 27, 2 l.

Sebestyén József, ki a Kolozsvárt megjelenő *Genealogiai Füzetek* egyik szerkesztője, a hol már több figyelemreméltó heraldikai és genealogiai czikke jelent meg, ezen dolgozatában (különlenyomat u. o.) a szerencsétlen véget ért Báthory András biboros armálisait mutatja be. Mindössze négy ilyen czímeres levél ismeretes: Somogyi Benedeké (1599. jul. 12.), Fenessy Istváné (1599. jul. 25.), Dévay Györgyé (1599. jul. 29.) és Szilvássy Jánosé (1599. aug. 23.). A szerző mind a négyet behatóan ismerteti; közli magukat az adományleveleket, sőt sikerült rajzokban az adományozott czímereket is, melyeket egy czímerfestő munkáinak tart. Végűl röviden összefoglalja azokat a tanulságokat, melyek az ismertetett armálisok czímerrajzainak részleteiből (czímer, paizs, takaró stb.) levonhatók. Lényegök az, hogy »a bemutatott négy armális nem emblema, mint a nyugati heraldikában látjuk, hanem két védő fegyverből összerakott, megértett czímer.« Az említett czímerrajzokon kívűl a szerző záródíszítésekűl czímereket ad, melyekből — szerinte — a magyaros heraldika fejlődése tűnik elő.

Azt hiszszük, nem csalódunk, ha a szerzőtől e téren még értékes dolgozatokat várunk. —CH —E.

A Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat tizenötödik Évkönyve. Az ig. választmány megbizásából szerkesztette *Ballun Ernő.* Déva, 1905. Kroll Gyula kny. 8-r. 229, 2 l. — *tizenhatodik Évkönyve.* Az ig. választmány megbizásából szerk. *Barthos Indár.* Déva, 1907. Hirsch Adolf kny. 8-r. 4, 270 l. Képekkel s más mellékletekkel.

A tizenötödik Évkönyvet a társulat néhai nagyérdemű elnöke, gr. Kuun Géza emlékének szentelt ünnepélyen (1905. jun. 10.) tartott felolvasások (Krenner Miklóstól és Sólyom Fekete Margittól) nyitják meg. Az ünnepélyről annak idején közlönyünk is megemlékezvén,[1]) a felolvasások ismertetését mellőzzük. — *Ballun Ernő* két dolgozatot közöl az Évkönyvben. Az első: *Az agathyrsek és géták Herodotos feljegyzéseiben* czímmel, nem egyéb, mint Herodotos ismert tudósításainak fordítása nehány megjegyzés kiséretében. Téglás Gábor egyik akadémiai értekezése ugyanerről szól, a miről a szerző tudomást vehetett volna. Másik dolgozatában: *Horatius reminiscen-*

[1]) *Századok,* 1905. 688. l.

Digitized by Google

tiái a dákokról cz. a. azt kutatja, hogy a dák háborúknak van-e nyomuk Horatius költeményeiben s mit lehet belőlük következtetni. — *Krenner Miklós* több középkori emlékünket ismerteti *Magyarország középkori történeti emlékei* czím alatt; így a pannonhalmi apátság alapítólevelét; a veszprémvölgyi apáczakolostor görög adománylevelét; III. Béla azon okiratát, melyben az írásbeliséget elrendelte; az aranybullát; a Habsburgi Rudolf és IV. László közt kötött szövetség (1277. jul. 12.) oklevelét. Foglalkozik az építészeti emlékekkel, nehány műkincsünkkel, a többi közt a szent koronával is, melyre vonatkozólag azon véleményét hangoztatja, hogy »az úgynevezett szent korona felső része nem származik a pápától és Szent István nem is kért koronát tőle.« Véleményének bővebb megokolását igéri. — Érdekesek *Issekutz Antal* szemtanu feljegyzései az 1848/49-ben Hunyad megyében történt eseményekről. — Ezután *Görög Ferencz* értekezik *a két oláh vajda Báthory Zsigmondnak tett hűségesküjéről*. A dolgozat lényege a következő: A két oláh vajdaságra az önállóvá alakult Erdély kezd nagyobb figyelmet fordítani. Báthory Zsigmond az első, ki felismervén a vajdaságok fontosságát Erdélyre nézve, igyekszik hatalmát reájok kiterjeszteni, a mi sikerült is neki. Először szövetségre lépett velök (1594. okt. 5.) a török ellen, majd a Rudolffal kötött egyezség után valóságos hűbéreseivé tette őket. Mihály havasalföldi vajda, engedve az erőszaknak, aláveté ugyan magát Zsigmondnak, de Áron moldvai vajda elleneszegült, a mi azután bukását okozta. Utóda, Rezván István elismerte Zsigmondot »örökös király«-nak, s ezzel a két vajdaság hűbéres tartománynyá vált. — *Halaváts Gyula* nehány Hunyad-megyei községben (a harangokon, templomokban stb.) talált feliratokat közöl. — A *Hunyad-megyei Oklevéltár*-ban négy érdekes oklevél-közlés olvasható Ballun Ernőtől, Veress Endrétől, Kelemen Lajostól és Zudor Elektől.

A tizenhatodik Évkönyv tartalmából kiemeljük *Veress Endre* közleményét: *Déva vára és uradalma I. Rákóczy György fejedelem idejében*. A dévai vár és uradalma 1640-ig Széchy Mária kezén volt, ki 1640 nov. 8-án Rákóczy ajánlataira hallgatva, 6000 talléron eladta neki az uradalmat. Az átadás nov. 30-án történt meg s ekkor készült az az inventarium is, melynek alapján Veress a maga dolgozatát írta s a melyet egész terjedelmében közöl. Az inventarium a dévai várnak legrégibb hiteles leírása, még pedig »oly pontos és részletező, hogy belőle jóformán teljesen helyreállíthatjuk a romladozó vár összes részeit, bejárhatjuk névtelen utait s megnevezhetjük mohos falait és bástyáit.« Rákóczy a várban, melyre sok gondot fordított, maga is többször megfordult; halála előtt négy hónappal is ott tartózkodott. Veress ezek mellett adja Déva akkori társadalmi életének rajzát s részletesen foglalkozik a megye akkori főispánjának

Digitized by Google

Borsai Nagy Pálnak életével is. — *Ballun Ernő* Bonfinius nyomán a *kenyérmezei diadalt* írja le, melynek színhelye tudvalevőleg Hunyad megye. — *Szabó Imre* úrbéri összeírásokból és szerződésekből *Jobbágyszolgálatok Hunyad megye erdőhát-vidékén* cím alatt 1698-tól 1820-ig összeállítja a főleg oláh jobbágyokra vonatkozó szolgálmányokat, értékes adatokat nyujtván ezzel hazánk gazdaságtörténetéhez. — Ugyancsak *Szabó Imre* tollából származik *a dévai csizmadia és timár czéh monographiája* is. A czéhlevél 1720 jun. 7-ről való ugyan, de a szerző feltevései szerint az egyesült czéh »legalább a XVI-ik században már létezett.« A dolgozat nem csupán okirat-közlés, hanem kimerítő rajza a czéh beléletének is. — Felemlítendő még *Hollósvári Imre* tanulmánya: *Adalékok a »hunyadi vaskőtelep« bányászatának történetéhez*, a mennyiben helyenként a római bányászat emlékeire is kiterjeszkedik, sőt nehány feliratot is közöl.

Mind a két Évkönyv dicséretes gondossággal van szerkesztve.

—CH —E.

Sborník prací historických. K šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra *Jaroslava Golla* vydali jeho žáci. Redigovali: *J. Bidlo*, *G. Friedrich*, *K. Krofta*. Prága, 1906. A prágai *Historický Klub* kiadása. 4-r. 8, 388 l. Arczképpel és két oklevél-hasonmással.

Goll Jaroszláv tanár születése hatvanadik évfordulóját díszes kiadványnyal tették emlékezetessé hálás tanítványai, a cseh historikusok. Huszonnégy czikk a történelem minden ágából van e kötetben összegyüjtve. Mi csak azokról a czikkekről szólunk, melyek egy vagy más tekintetben érdeklődésünkre tarthatnak számot. — Igy pl. *Fr. Hýbl* (55—72. ll.) Bulgária közállapotait az Asen-ház kihalta után (1257) vázolja. Bulgária ez időben a macsói bán által magyar befolyás alá került. Rostislav Mihalovics orosz herczeg, IV. Béla veje, a bánságon kívül Bosznia nagy részét is bírta. Hatalma, tekintélye akkora volt, hogy leányát az ifju Asen Mihály vette nőül. A bán megtorolta veje halálát. Megverte a trónkövetelőt és a nemzeti párt ellenkezése daczára a magyarbarát Mycest ültette a trónra. Személyét illetőleg *Wertner*, *Pauler*, *Ruvarac* stb. theoriákat állítanak fel, melyek közűl a szerző Wertner nézetét fogadja el. Ellene támad Konstantinos, a görög udvar pártfogoltja, a ki megverte Mycest, s felhasználva a magyarok cseh háborúját, betört a szörényi bánságba is. Aegidius ugyan megtorolta ezt, de a magyar jelölt mégsem tudta elérni trónját. Feltámadt ellene az orosz eredetű Jakab despota s az új zavarok folyamán Mycest már a magyarok is elejtették s a gyáva király Byzanczba menekült. Innen Slamander mellé az ősi Trója vidékére internálták (1265). Utódai mint Asan herczegek a XV-ik századig szerepelnek.

Digitized by Google

Behatóbb figyelmet érdemel *J. Pekař* értekezése: *Csehország közigazgatási felosztása a XIII. századig.* (81—124. ll.) A régi írók *terra, provincia, palatinatus* (= župa) tagozódásról szólnak, mely az általános szláv felfogással egyezik. Kiegészítette ezt később Palacky *Castellanei Verfassung*-ja, melyről szintén bővebb bizonyítékok nélkül beszél s felteszi, hogy a *župa* (= castellum) esetleg még = *diaconatus* is, bár ezek egymáshoz való viszonyát nem érti. Zsupáinak száma 55—36 között ingadozik. Jireček (1856) szintén 36 zsupát sorol fel, melyek élén *dux regulus* áll, a zsupa pedig egy-egy nemzetség (genus). Csak a hetvenes évek írói látták be, hogy itt hamisított és tévesen értelmezett adatok zavarják a kérdést, s a zsupa-alkotmányt lassan elvetették. Felismerték azt, hogy a *župan* helyesen a *beneficiarius*-nak felel meg, ki a maga helyén esetleg beneficium (suppa) nélkül is állhat. A régi cseh szövegek, ezt a szót nem is ösmerik. Nem szabad a *supanus*-t a *comes*, *praefectus*-sal sem azonosítani, mert ez a szó a XIII. századig az annalisztikában sem fordúl elő. Hogy a *suppanus* szükségképen még a *suppa*-val sem függ össze, erre nézve az értekező a mi megyéinkre utal, melyek élén ispánok (comites) állottak, de a terület sohasem volt *suppa*, sem *suppanatus*. Nem ismeretes e szó a szomszéd lengyel területen sem; a mikor pedig felmerűl, egészen más a jelentése. A szóval együtt megdől a hozzáfűzött alkotmányos beosztás váza is. Ennek újra felépítése végett ismernünk kell a közvetlen szomszédság, a lengyel, magyar stb. nemzetek beosztását, mely kétségtelenűl a frank alkotmány példáján halad. A várt összehasonlítás, sajnos, elmaradt és az értekező annak bizonyítására tér, hogy a Palacky-féle zsupák logikailag sem lehetnek önálló kerületek, bármi néven szerepeltek is. Ezek helyett *kraj* néven 25—28 kerületet sorol fel, melyek azonban csak a XI-ik század végétől kezdve igazolhatók. Határaikat, terjedelmöket ugyan nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy a diaconatusok, illetőleg archidiaconatusok határaival nem egyeznek. Más kérdés az, mikor kezdődött e kerületi, illetőleg várszervezés? Azt a régi felfogást, mely e felosztást már I. Boleszláv koráig viszi vissza, feltétlenűl el kell ejteni, mert ez időben még független ((kmen) törzsek voltak önálló fejedelmek (kneži: subregulus) vezetése alatt. Mai tudásunk szerint a beosztás csak Bretiszláv idejétől kezdődőleg, a XI-ik század folyamán indult meg.

J. B. Novák Kunhuta (Kunigunda) királynénak 1279—1281 közt szerkesztett diplomatariumáról értekezik (124—153. ll.), mely a bécsi udvari könyvtár birtokában van. Szövege már Palacky kiadásából ismeretes. Leveleket tartalmaz Mária magyar királynéhoz, István (?), Béla (IV. ?) királyokhoz, de tartalmuk gyanus, mert feltünően egyeznek más formulariumokkal, noha Bohuslaus mestert vallják szerzőjüknek. A levelek tévedéseit csak úgy értjük meg, ha fel-

Digitized by Google

teszszük, hogy mesterkélt szerkesztéssel stilusgyakorlatoknak voltak szánva. E levelek történelmi forrásúl csak óvatosan használhatók.

J. V. Šimák a Hájek krónikájának forrásait ismerteti. (178—195. ll.) Közvetlenűl használt és compilatumokból ismert csoportokat vesz fel s rámutat arra, hogy a forrásokat sokszor helytelenűl idézi, helytelenűl nevezi, javarészöket pedig nem is említi. A *Th. Feger Hungarus* néven *Thuróczy* értendő. (Feger csak a krónika kiadója.) Hájek az 1536-iki német kiadást használta. Érthetetlen módon néha a használt forrásoktól is eltér. Igy pl. Szent István életét máskép adja elő. (Dobner: Annal. III. 427.) Az eredetiben Iván magyar királyi herczeg Szent István rokonságából. (Szüleit a szöveg nem említi.) Hájek ezt horvát királyfinak mondja. Atyja Gestimulus, anyja Erzsébet. Ez a változat csakis nála olvasható.

Érdekes *V. Müller* czikke az idézők (citatores, puhonci) intézményéről. (214—233. ll.) Az idézők Csehországban *komornyik* néven voltak ismeretesek. Olmücz vidékén közjogi szerepet vittek. Nemesi jogokat vagy bizonyos szabadalmakat élveztek és külön falvakban laktak, mígnem az intézményt 1597-ben feloszlatták.

J. Bidlo a cseh testvérek hitvallását fejtegeti az 1535—1573 évi ünnepi confessiók alapján. (234—246. ll.) Az első és második kiadás (1564) még Luther felé hajlik, de némely részleteiben már inkább Kálvin felfogását vallja, a későbbiek pedig határozottan Kálvin felfogásához csatlakoznak. Innen a vád: *Calviniani ante Calvinum.* A hitvallás többrendbeli fordítása és kiadása közt magyarnyelvű nincsen.

R. Dvořák az 1821 évi morvaországi paraszt lázadás okait és lefolyását tárgyalja. (298—320. ll.) A lázadás elfojtásában báró Forgách János mint kormánybiztos vett részt.

V. J. Dušek tanulmánya: *Adatok a szláv jogtörténeti terminologiához* (352—365. ll.) jórészt már a nyelvészet terén mozog. Mintegy *harmincz* olyan szót sorol fel, mely jogi fogalmakkal kapcsolódik, de etymonját az ősjelentés megállapítása nélkül nem érthetjük. Igy fejtegeti pl. a *djak* (diák) szó jelentésváltozásait és kialakulását. A *Ruska Pravda* még szabályosan *írók*-ról (piscy) beszél, de nyomában már a *djak* szó is jelentkezik. Rabszolga, szabados, később szabad ember, a czári udvar belső felügyelője, később vám- és vásárbiztos. A XVI-ik században a diákok befolyása már vetekedik a bojárokéval. Noha a R. Pravda *írók*-nak mondja őket, ez a szó mégsem fedi a *djak* fogalmát, mert a fentemlített *pisec, piscy*, később kizárólag annak a pénzügyi tisztviselőnek (danščik) neve lett, a ki az adókönyveket stb. kezelte; tehát a *djak* lefordíthatatlan.

ERNYEY JÓZSEF.

Digitized by Google

TÁRCZA.

ÚJ ADAT A HÓD-TAVI CSATA ÉVÉHEZ.

Már 1901-ben bőven igazoltam, hogy a hód-tavi csata 1282-ben történt.[1]) Azóta kiderült, hogy az oly sok zavart okozó Mokcsay-féle nemesítő levél csak 1317 után készült értéktelen hamisítvány.[2]) Teljességgel nincs tehát ok, hogy a hód-tavi csatát1280-ra tegyük s ezáltal hazánk 1280—1282 évi eseményeit összezavarjuk.

Mindamellett nem árt, ha ily döntő esemény idejének meghatározásához még egy, ez ideig figyelmen kívül hagyott adatot is csatolunk.

Tudvalevőleg Kézai azt írja, hogy a hód-tavi csatában »Demetrius filius parvi Michaelis de genere Rusd« (hibás olvasással: Kusd) is elesett. Tudjuk továbbá, hogy e Demeter atyja Mihály (Kézai szerint: Kis Mihály) még 1270-ben kapta a két Lónya, Szalóka, Bátyu és Bótrágy falvakból álló lónyai uradalmat V. István királytól.[3])

Mármost 1282-ben Mátyás fia László Bereg-megyei nemesnek ajándékoz IV. László király egy Csépántelek nevű falut s megjáratja annak határait. A határjárás szerint e falu területe a Latorcza vizétől a Csarnavoda (ma Csaroda) patakig nyúlt és a határvonal a Szernye patakon is keresztül ment. Határos volt továbbá a falu területe Eszénynyel. Világos tehát, hogy itt Dobrony, Eszény és Bátyu között eső faluról van szó. Mikor a határvonal átvág a Szernyén, akkor azt mondja a leleszi konvent, hogy »vicinatur terre *Demetrii filii Michaelis*.« Ez a Mihály fia Demeter pedig senki más, mint a Rosd nembeli Demeter, a lónyai uradalomnak, tehát a Csépántelkével határos Bátyu falunak is ura.[4])

A hód-tavi csata e szerint nem történhetett előbb, mint 1282-ben, mert a Rosd-nembeli Demeter 1282-ben még élt.

---

[1]) *Századok*, 1901. 626 és köv. ll.

[2]) *Századok*, 1902. 868. l.

[3]) *Karácsonyi:* A magyar nemzetségek, III. 22. l. *Wenzel:* Árpk. Uj Okmt. VIII. 256. 260. ll.

[4]) Zichy-Okmt. I. 50. l.

Digitized by Google

Tudom, ellenvethetik azt, hogy megtörténik, hogy a határjárást az oklevélírók szórúl-szóra egyszerűen lemásolják egy régibb levélből.

Ez az eset itt föl nem tehető. Csépántelek régi határjárásában nem fordulhatott elő Rosd Mihály fia Demeter, mert hiszen atyja is csak 1270-ben kapta a lónyai uradalmat, ő pedig csak 1276 után örökölte. Tehát itt a leleszi konvent egészen új határleírást készíttetett.

Tegyük fel azonban a legrosszabb esetet, hogy pl. egy 1280-iki határleírást ismétel az 1282-iki oklevél. Még ez esetben is tudjuk igazolni, hogy a Rosd-nembeli Demeter 1282-ben, legalább az esztendő első negyedében élt. A Soós család levéltárában ugyanis napjainkig fenmaradt egy Eszény eladásáról szóló 1282-iki oklevél. Ebben világosan az áll, hogy »Demetrius dictus Denk, filius comitis parvi Michaelis«, továbbá Bacskai András és Mátyás fia László, mint szomszédok beleegyeznek Eszény eladásába.[1]) Ezen oklevél épen »parvus Michael« néven nevezi Demeter atyját, mint Kézai, tehát a személyazonosság kétségtelen. Az is bizonyos, hogy Rosd Mihály fia Demeter csak személyesen mondhatott le a lónyai uradalommal határos Eszény elővételi jogáról és adhatta megegyezését ahoz, hogy a birtokot más vegye meg. Tehát 1282-ben, legalább az esztendő első negyedében még életben kellett lennie. A hód-tavi csata ennélfogva csak 1282-ben történhetett.

KARÁCSONYI JÁNOS.

BENKŐ JÓZSEF KÉZIRATA KÁSZONSZÉK ÁLLAPOTJÁRÓL, 1793.

Benkő Józsefnek, a tudós közép-ajtai papnak legtöbb munkája kéziratban maradt meg. Életírója, gr. Mikó Imre, nagy szorgalommal jegyezgette össze és ismertette ezeket monographiájában.[2]) Mégis természetes, hogy Benkő fáradhatatlan buzgalmát tekintve, nem egy kézirat akad, mely Mikó figyelmét kikerűlte, nem egy, mely fontosságához mérten még e pontos életrajzban sem részesűlt kellő méltánylásban. Ez utóbbiak közé tartozik Benkő első nagyobb történeti munkája, a *Filius Posthumus*, Erdővidék régi történetének ez a kincsesháza,[3]) — az előbbiek közé az a kézirat, melyről ezúttal meg akarunk emlékezni.[4])

Mint Háromszék régebbi történetében Miklósvárszékben mindig megtaláljuk a törekvést a Sepsiszéktől való elszakadásra,[5]) ugyan-

[1]) A Sóvári Soós család levéltárában a M. Nemzeti Muzeumban.

[2]) Benkő József élete és munkái. Pest, 1867. 152—173. ll. és Oklevéltár, u. o. 239—345. ll.

[3]) U. o. 29—30. és 153—154. ll.

[4]) M. Nemzeti Muzeum könyvtára, 457. fol. Hung.

[5]) Olv. Háromszék vármegye. Szerk. *Pótsa József*. Sepsiszentgyörgy, 1899. — E szerint Miklósvárszék törekvései is Zsigmond koráig (1404) nyúlnak vissza; és *Benkő:* Transsilvania, I. 400. l.

Digitized by Google

úgy Kászon is időnkint Csíktól függetleníteni akarja magát, és ezért — ős jogokra hivatkozva — véres harczokat folytat. Ezekről szól Benkő József kézirata: *Kászonszék állapotjáról, 1793.* A kéziratot Aranka Györgyhöz intézett levele előzi meg, mely így hangzik:

»Méltóságos és Főtudós Zágoni Aranka György Vrnak, az Erdéllyi Nagy Fejedelemségbéli Méltóságos Királlyi Törvényes Tábla Székülőjének, mint kiváltképen való Jó Méltóságos Urának küldi Benkő József.

Kászon Szék állapotjáról küldöm im e' következő Irást, melly aránt háromszor is parantsolt volt nékem a' Méltóságos Ur.[1])

Szép Ritkaság. Ebben látjuk, miképen ítélt a' két Ítélő Mester Asztag lábon ülve. Látjuk azt is, a' mit egyebünnen is láttunk, t. i. mint osztattak régen a' székellyek bizonyos Nemekre.

Magam Fijammal Jóseffel irattam le, kinek betűi hasonlók az enyimekhez. Hibás az írás; de ő nem oka, mint a' ki betűről betűre írta. Én is így találtom volt MWásárhelyen. Biztattak Csíkból engemet, hogy a' régi irás szerént betűről-betűre fogják velem közölni. Azért, ha valamit a' köz jóra akar belőlle a' Méltóságos Ur, talám jó lészen még egy kevéssé várakozni. Közép-Ajtán, 1. Jan. 1793.«

Megjött-e Csíkból az igért másolat, nem tudjuk. 1793-ban, mikor Bánffy György a *Nyelvmivelő Társaság*-gal meg akarja vásároltatni Benkő gazdag kézirat-gyüjteményét,[2]) még bizonyára gyakran érintkezett Aranka Benkővel. Ám a Mikó Ferencz munkáinak kiadása csakhamar megszakítja barátságukat [3]) s így Kászonszék történetének egy érdekes fejezete homályban marad, mert a mondai szinezetű elbeszélést okiratok nem támogatják.

Ez elbeszélés (Benkő közlése) szerint Kászonnak hadi szolgálatok fejében Zsigmond *császár* adta azt a jogot, hogy külön székké alakulhasson. A csíkiak azonban erőszakkal elvették az erről szóló szabadságlevelet, s azt eltagadva, uralkodnak a kászoniakon. Történetesen Mátyás idejében a kászoniak és csíkiak versengésében Pataki Antal Csíkszenttamásra kerül fogságba Nagy Lázárhoz, ki az ellopott szabadságlevelet őrzi. Nagy Lázár fia Bálint, bizonyos föltételekkel Patakit éjjel szabadon bocsátja s a szabadságlevelet is megszerzi a kászonioknak, a kik ezért neki és utódainak nagy kiváltságokat igérnek. A szabadságlevéllel Mátyás elé mennek, a ki egy csűr előtt negyvennyolcz tanut hallgat ki Kászonszék dolgában. A csíkiak áskálódására a király elfogatja Lázár Bálintot Pökögyében (?) Tótországban. Kászon népe azonban könyörög érte és Mátyás maga elé

---

[1]) Aranka Györgyöt 1792 novemberében megbizta az erdélyi *Societas phylohistorum*, hogy a társaság költségén Erdélyt történeti adatok gyüjtése végett beutazza.

[2]) *Mikó* id. m. 197—198. ll.

[3]) U. o. 143. l.

Digitized by Google

hozatja őt — »immár a' vas ugyan sebbe ejtette volt a' két szárát úgy hozzák haza.« — Lázár tisztázza magát és Mátyás visszaadja Kászonszék jogait, a mely ezután szépen fejlődik Lázár vezetése alatt.

Kászonszékről ezenkívül Benkő *Milkovia*-jában is olvashatjuk, hogy Mátyástól kapta előjogait. »Kászoniensis regio — írja — antiquissimis temporibus pars individua fuit Sedis Csík Inferioris, et primum anno 1482 a Matthia I. Hungariae rege, privilegiales litteras de peculiaribus officialibus creandis obtinuit; quas postea confirmarunt Vladislaus anno 1515, princeps Christophorus Báthori [1]) a. 1580, Sigismundus Báthori a. 1589, Michaël wajvoda Valachiae 1600, Gabriel Báthori 1613.« [2]) A Zsigmondtól kapott nemesi levélről azonban semmit sem tudunk. GÁLOS REZSŐ.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályának nov. 4-én tartott ülése alkalmával *Hegedüs István* levelező tag egy fejezetet olvasott fel Janus Pannonius életrajzából, melynek megírásával már régebben foglalkozik. A felolvasott fejezet *Janus Pannonius és Titus Vespasianus Strozza*, e két renaissance-költő viszonyát és Ferrara költői korát rajzolja. Janus Pannonius életének legboldogabb korszaka volt az az idő, melyet Ferrarában töltött. Strozzával, ki ott kiváló állást foglalt el az udvarnál, baráti viszonyban élt, sőt ketten költői versenyre is keltek egymással, a mi a legelőbbkelő ferrarai körökben szerzett hírt és becsületet az akkor még alig húsz éves fiatal magyar humanista nevének. A felolvasó a verseny tárgyát (Anthia gyűrüje) és lefolyását részletesen ismertette. — Utána *Goldziher Ignácz* r. tag egy alig ismert magyar orientalista, a Nagykőrösön született *Uri János* emlékét elevenítette fel, ki a XVIII-ik század második felében a keleti nyelvek legkitünőbb ismerői közé tartozott. Uri János csak ifjuságát töltötte itthon. Elvégezvén iskoláit, Hollandiába s onnan 1770-ben Oxfordba ment, hol az egyetem keleti kéziratainak rendezését és lajstromozását bízták reá. Ez a munka tizenöt évig tartott, de Uri azontúl is Oxfordban maradt s ott is halt meg 1796-ban, hetvenkét éves korában. Megérdemelné, hogy orientalistáink tüzetesb kutatás és tanulmány tárgyává tegyék életét és munkásságát.

A második osztály nov. 11-iki ülésének egyetlen tárgya volt *Wertheimer Ede* levelező tag felolvasása: *A jurátusok felségsértési pere*

---

[1]) Olv. erről Benkő kézirat-töredékét is. M. N. Muzeum, 489. quart. Lat.

[2]) Milkovia, sive antiqui episcopatus Milkoviensis explanatio, 1781. Tomus posterior, 154—157. ll.

Digitized by Google

1834—1837-ben. Wertheimer e nevezetes per történetét, mely a szent szövetség korszakára jellemző világosságot derít, a m. kir. Országos Levéltár s az osztrák belügyminisztérium levéltárának adatai alapján írta meg. A mult század harminczas éveiben a bécsi kormány a magyar ellenzék s az országgyűlési ifjuság minden reform-törekvésében veszedelmet látott. A jurátusokat különösen gyanussá tette az, hogy 1834-ben egyesületet alakítottak, melynek czélja nem játék, hanem olvasás és eszmecserék voltak. Az udvar ebben forradalmi mozgalmat szimatolt s az egyesület szemmeltartását Pozsonyba parancsolt rendőreire bízta. Azonban az ifjuság egyesületébe behatolni, a bizalmas beszélgetéseket kihallgatni nem volt könnyű feladat. Árulóra volt szükség, a ki a gyanakvó kormány kezére adja az ifjakat. A kém alávaló szerepére Lapsánszky János, egy másolgatásból élő szegény jurátus vállalkozott havi harmincz forintért. Az ő jelentései alapján fogatták el azután 1836 május-havában a két Lovassyt, Tormássyt és színből — Lapsánszkyt is. A felolvasó érdekesen jellemezte József nádor magatartását ezzel az alkotmánysértő eljárással szemben s részletesen ismertette az elfogott ifjak ellen felségsértés czímén indított per lefolyását. A gonosz itélet, Lovassy László tragikus sorsa ismeretes. Lapsánszky, a kit szemfényvesztésül szintén elitéltek, de soha el nem zártak, Bécsbe vonult, ott Klein János név alatt élt, szolgált a *cabinet noir*-ban, mígnem 1855-ben valami végkielégítéssel örökre eltünt a szemhatárról.

— Az Erdélyi Muzeum-Egyesület nyelv- és történettudományi szakosztályának f. é. nov. 27-iki üléséről két érdekes felolvasás rövid kivonatát közölhetjük olvasóinkkal. Az egyik *Veress Endre* tagtársunk felolvasása, melyet »Nagyenyedi diákélet a XVIII-ik században s a *Nemes Oskolai Tanács* büntetései« czím alatt tartott. Bevezetésül kifejtette annak a felfogásnak helytelenségét, hogy Bethlen Gábor a gyulafejérvári kollégiumot 1622-ben alapította volna, mert ennek semmi okleveles nyoma nincsen. Sőt alapításról nem is szólhatunk, csupán továbbfejlesztésről, a már 1565 óta fennállott református gymnasium akadémiává bővítéséről, a mit a fejedelem 1629 szept. 2-iki adománya tett lehetővé, ámbár ő a főiskola megnyitását már nem érte meg. Gyulafejérvárott a kollégium az 1658-iki tatárdúlásig virágzott s csak 1662-ben nyílt meg újra Enyeden, az iskola birtoka területén. A kollégium »hites nótáriusai«-nak az Erdélyi Nemzeti Muzeum levéltárában előkerült jegyzéke alapján ismertette a felolvasó a jegyzői intézmény fejlődését, a jegyzők sokféle teendőit, valamint az *iskolai tanács* szervezetét, hatáskörét, s 1796—1798-iki jegyzőkönyvei nyomán az általa hozott itéleteket és kimért büntetéseket, összevetve azokat a többi ref. iskolák törvényeivel s a szétszórva megjelent levelek és adatok tanulságaival. — A másik fel-

Digitized by Google

olvasó volt *Gálos Rezső* tagtársunk, a ki *Lukáts István kéziratban maradt költeményeit* ismertette. Lukáts István (1795—1841) a székelyudvarhelyi és a sárospataki kollégiumban végezte tanulmányait, s meglett férfikorában, 1824 deczember-havában lett a Háromszékmegyei Bodos község református lelkésze. A világtól félreeső kis faluban tanulmányainak élt, nem épen boldog, de csendes családi körben. Jól ismerte a classikusokat, az újabb írók közül Racinet említi. Horatiuson kívül azonban leginkább Kisfaludy Sándor, Csokonai és Berzsenyi s talán Verseghy voltak hatással költészetére. Költeményeiről életében csak legszűkebb környezete tudott. Barátai közül Bartha József, néhai bibarczfalvi »énekvezér és mester« lemásolta e verseket s ez a másolat került a felolvasó kezébe. Lukáts a mértékes formában verselők között Berzsenyi mellé sorakozik; a Székelyföldnek mindenesetre egyik legköltőibb tehetségű szülötte.

— Orvostörténelmi intézet létesült a lipcsei egyetemen, melynek szervezésén és berendezésén két esztendő óta fáradoz dr. *Sudhoff Károly*, u. o. az orvostörténelem tanára, kinek e czélra évenkint húszezer márka áll rendelkezésére. Az ő meghívására s a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatásával dr. *Győry Tibor* tagtársunk, az orvostörténelemnek nálunk lelkes úttörő búvára, a folyó év szeptember-havában látogatta meg a lipcsei intézetet, melynek helyiségeit s egész berendezését maga dr. Sudhoff a legnagyobb előzékenységgel mutatta be tudós magyar kollegájának. Az intézet az orvoskari telep egyik épületének második emeletén, a mellékhelyiségeken kívül öt termet foglal el. Az igazgató dolgozó szobája s a nyilvános dolgozó terem minden szükségesekkel kényelmesen és gazdagon fel van szerelve. Három teremben az állványokon elhelyezett könyvtár az orvosi litteraturát az ó-, közép- és újkor szerint rendezve, az illető korra vonatkozó későbbi irodalmi termékekkel együtt foglalja magában. Valamennyi terem közepén nagy vitrinák állanak az orvostörténelmi tárgyak és emlékek megőrzésére. Az orvostörténelem különböző fejezeteinek illusztrálására eddigelé mintegy kétezer, túlnyomó részben egykorú képet gyüjtöttek össze az intézet számára. Semmi kétség benne, hogy a lipcsei intézet vezető és irányító központja lesz — Németország határain túl is — az orvostörténelem művelésének, a mit a Sudhoff alapította két szakközlöny: az *Archiv für Geschichte der Medizin* és a *Studien zur Geschichte der Medizin* bizonyára komoly tudományos irányban fognak előre vinni.

— Történelmi szakirodalmunk Csehországban. A magyar vonatkozású, bár nem mindig jóindulatú jogtörténelmi tanulmányai révén ismeretes dr. *Karel Kadlec*, a cseh jog és államtudományi közlöny 1907 évi VII. évf. 4. füzetében 32 lapra terjedő kis compendiumot

Digitized by Google

írt: *A magyar történeti és jogtörténeti irodalom rövid áttekintése* cím alatt. Tudomásunk szerint ez a második *kisérlet:* tájékoztatni a cseheket a magyar történeti irodalom állapotáról. 1894-ben *J. Vančura* írt ilyen tájékoztatót, azonban más szempontból. A futó vázlat után most kikerekített bibliographiát kap a cseh közönség. A szerző sorra veszi a M. Történelmi Társulat kiadványait, a többi irodalmi és tudományos egyesületek folyóiratait, s röviden jelzi speciális irányukat. Azután az Akadémia történelmi kiadványaira tér át s felsorolja összes megjelent köteteit a szerzők, illetőleg a kiadók szerint, pontosan követve az Akadémia csoportosításait. A címeket természetesen csehűl adja, de szabatos fordításban és glossák kiséretében. A szláv vonatkozású kötetekre külön hívja fel olvasói figyelmét. A hol megfelelő cseh kiadványt tud, azt szembe állítja a magyarral, de nem hallgatja el a hiányokat sem. A kritikától általában tartózkodik, de a hol valami szót ejt, az tárgyilagos. Részletesebben szól a *Török-magyar-kori történelmi emlékek*-ről és ezek forrásairól. A *Honfoglalás Kútfői* ismertetésére térve, egyenkint felsorolja az összes fejezeteket, de utal egyszersmind a hozzájuk füződő kritikákra is. Dicsérőleg szól a *Tripartitum* kiadásának terminologiai szótáráról stb. — A *Történelmi Tár* és az *Értekezések* részletezését mellőzi. Az érdeklődőket az Akadémia kiadványainak címjegyzékére utalja. Szól a Szinnyei-féle Repertoriumokról, a *Magyar írók élete és munkái* cz. vállalatról, mint segédművekről, s a vidéki társulatok Évkönyvei sem kerülik el figyelmét, sőt a Szent István-Társulat kiadványainak egész lapot szentel. Foglalkozik Fessler, Mailáth, Pesty, Szabó Károly, Salamon, Szilágyi, Kerékgyártó, Mátyás, Jakab, Knauz, Ipolyi, Pauler, gr. Kuun, Bunyitay, Thaly, Réthy, Károlyi, Márki, Szalay, Fejérpataky, Tagányi, Békefi, Szádeczky, Borovszky s mások működésével, felsorolja főbb munkáikat s jellemzi irányukat. Ezután a jogtörténeti irodalomra és a helyi monographiákra tér át, de itt jóformán csak a a szerzők neveinek felsorolására szorítkozik. Behatóbban szól azonban Hajnik és Timon munkásságáról, bár az utóbbinak felfogásával sok tekintetben szembeszáll. Végül a nemzetiségi kérdés irodalmát érinti röviden, de — mint látszik — elég tájékozottsággal. A cseh sajtó érdeklődéssel fogadta a kis irodalmi compendiumot, mely azóta külön lenyomatként is megjelent. (*Ernyey.*)

Digitized by Google

UJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— KARDOS GYULA. Alexandriai Szent Katalin cseh és magyar verses legendájának viszonya. Kassa, 1907. Vitéz A. utóda kny. 8-r. 58, 2 l.

— KÉGL SÁNDOR. Dselâl ed-Dîn Rûmî négysoros versei. Székfoglaló. Felolv. a M. Tud. Akadémia 1906. decz. 8-iki ülésén. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 72 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XIX. köt. 10. sz.) Ára 1 kor. 50 fill.

— KEPES ERNŐ. Történelmi materializmus, darwinizmus, kantizmus. Budapest, 1907. Globus műintézet kny. 8-r. X, 282 l. Ára 4 kor.

— KEREKES MANÓ. Berzeviczy Gergely közgazdasági műveiről. Nagyvárad, 1907. Láng József kny. 8-r. 16 l.

— KISS ÁRON. A nevelés- és oktatástörténet kézikönyve. Különös tekintettel a magyar nevelés történetére. 7-ik kiadás. Sajtó alá rendezte *Kolumbán Samu*. Budapest, 1907. Nagy Sándor kny. 8-r. 226 l. Ára 2 kor. 80 fill.

— KRAUSE JENŐ. Baranya vármegye településföldrajzi vázlata. Budapest, 1907. Fritz Armin kny. 8-r. 46 l.

— KRÄUTER FERENCZ. A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana. Irta —. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 51 l. (Magyarországi német nyelvjárások. A M. Tud. Akadémia nyelvtud. bizottságának megbízásából szerkeszti *Petz Gedeon*. 5. füz.) Ára 1 korona.

— KVAČALA (Ján —). J. A. Komenského prvé styky s Francúzni. Turóczszentmárton, 1907. Részvénytárs. kny. 8-r. 16 l.

— LABAN ANTAL. Az Árpádházi Szent Erzsébet-legendák irodalmunkban, Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 128, 2 l.

— LAUSCHMANN GYULA. A Vörösmarty-kör negyven éve. Székesfehérvár, 1907. Csitári kny. 8-r. 185. l.

— MALONYAI DEZSŐ. A magyar nép művészete. Első kötet: A kalotaszegi magyar nép művészete. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 4-r. 286 l. 413 képpel, 52 külön melléklettel.

— MÁRKI SÁNDOR. I. Ferencz József Magyarország királya. Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 4-r. 352 l. 102 szövegképpel és 18 külön melléklettel.

— MELICHÁR KÁLMÁN. A katholikus autonomia Magyarországon. Irta —. Budapest, 1907. Pallas r. t. kny. 8-r. 445 l. Ára 10 kor.

— MINEA ILLÉS. Magyar-bolgár-oláh érintkezés Nagy Lajos alatt. Bölcsészetdoktori értekezés. Budapest, 1907. Pátria kny. 8-r. 27 l.

— MOLNÁR JÓZSEF. II. Rákóczi Ferencz és fejedelmi udvara. Budapest, 1907. Orsz. központi községi kny. 8-r. 36 l.

— MORAVCSIK GÉZA. Az orsz. m. kir. zeneakadémia története, 1875—1907. Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 84 l.

— NAGY ERNŐ. Magyarország közjoga (államjog). Hatodik kiadás. Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. XII, 257—476 l.

— NOVÁK MIHÁLY. Zala vármegye az 1848/49 évi szabadságharczban. Összeállította és írta —. Bővített kiadás. Zalaegerszeg, 1906. Tuhy R. utóda kny. 8-r. 8, 391 l. Ára 4 kor.

— OBÁL (Béla —). Franz Rákóczi II. und sein Freiheitskampf im Lichte der ungarischen Geschichte. Eine Gedenkrede. Halle, 1907. Wischau u. Burkhardt. 8-r. 27 l. Ára ?

Digitized by Google

— Ortvay Tivadar. Az ősember táplálkozása. Székfoglaló értekezés. Olv. a M. Tud. Akadémia 1907. febr. 11-én tartott ülésén. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 160, 2 l. (Értekezések a történeti tudományok köréből, XXI. köt. 5. sz.) Ára 3 kor.

— Pap Illés. II. Rákóczi Ferencz élete. (1676—1735.) Budapest, 1907. Wodianer F. és fiai kny. Kis 8-r. 76, 2 l. (Magyar Könyvtár, 464. füz.) Ára 30 fill.

— Pitroff Pál. Kemény Zsigmond. Élet- és jellemrajz. I. rész. Kolozsvár, 1907. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 83 l.

— Plattner (Johann —). Stolzenburg. Skizzen aus seiner Vergangenheit. Nagyszeben, 1907. Krafft V. kny. 8-r. 85 l. 5 szövegképpel.

— Prónai Antal. A piaristák színjátéka Pesten a XVIII. században. Irta —. Budapest, 1907. Stephaneum kny. 8-r. 135, 2 l. Ára 2 kor.

— Rampacher Pál. II. Rákóczi Ferencz emlékérmei. Budapest, 1907. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. 8 l. (Különlenyomat a *Numizmatikai Közlöny* VI. évfolyamából.)

— Réthy László. Corpus nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár. II. köt. Vegyesházi királyok kora. A M. Tud. Akadémia archaeol. bizottsága megbízásából írta —. Budapest, 1907. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 4-r. 42 l. 28 táblával.

— Schmidt József. Az italiai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében. Irta —. (Fölolv. a M. Tud. Akadémia 1907. jun. 3-iki ülésén.) Budapest, 1907. Franklin-társ. kny. 8-r. 73 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XX. köt. 2. sz.) Ára 1 kor. 50 fill.

— Seni Valér. Az anabaptismus. A budapesti tudomány-egyetem bölcsészeti kara által a Pasquich-díjjal jutalmazott pályamű. Budapest, 1907. Orsz. központi községi kny. 8-r. 136 l.

— Stromp László. Magyar protestáns egyháztörténeti Adattár; l. *Adattár*.

— Sulicã Szilárd. Adalékok Jovius *Historiarum sui temporis* magyar vonatkozásainak forrásaihoz. Budapest, 1907. Orsz. közp. községi kny. 8-r. 186 l.

— Szádeczky Lajos. Erdély történeti hivatása a magyar nemzet és állam fentartása körül. Előadta a kolozsvári m. kir. Ferencz József tudomány-egyetem alapítása XXXVI. évfordulójának ünnepén, 1907. május-hó 29-én — a bölcs. nyelv- és tört. tud. kar e. i. dékánja. Kolozsvár, 1907. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 24 l. (Különnyomat az Egyetem Actáiból.)

— Szentgyörgyi György Gusztáv. Pál mester bazini és szentgyörgyi gróf, vagyis Anonymus, III. Béla király állítólagos névtelen jegyzője. Eperjes, 1907. Kósch Árpád kny. 8-r. 22 l.

— Tankó Béla. Egyháztörténeti olvasmányok. Okmányok és jellemzések. Középiskolák felső osztályai számára. I. rész: A reformációig. — II. rész: A reformációtól kezdve. — III. rész: A magyar reformáczió. Debreczen, 1907. Városi kny. 8-r. 4, 112 l., 130 l., 153 l. Ára 6 kor. 20 fill.

— Tankó Béla. A főbb vallások története és a keresztyén egyház története a reformációig. Debreczen, 1907. Városi kny. 8-r. 92 l. Ára 1 kor. 80 fill.

— Thallóczy Lajos. III. Béla és a magyar birodalom. Budapest, 1907. Wodianer F. és fiai kny. Kis 8-r. 80 l. (Magyar Könyvtár, 470. füz.) Ára 30 fill.

— Teutsch (Friedrich —). Geschichte der siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk. II. Bd. 1700—1815. Von den Kuruzzenkriegen bis zur Zeit der Regulationen. Von —. Nagyszeben, 1907. Krafft V. kny. 8-r. XXXIV. 467 l. Ára ?

Digitized by Google

— TIMON ÁKOS. A szent korona és a koronázás közjogi jelentősége. Budapest, 1907. A *Budapesti Hirlap* kny. 8-r. 14 l. Ára 60 fill.

— TÖRÖK PÁL. A nemesi vármegye megalakulása. Kolozsvár, 1907. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 43, 4 l.

— VAJNA KÁROLY. Hazai régi büntetések. I—II. köt. Budapest, 1906—1907. Lőrintz János *Univers* kny. 8-r. 696 l., 381 l. Képekkel. A két kötet ára 20 kor.

— WALDMANN GYÖRGY. Egyetemes történelem. Tanító- és tanítónőképzők számára. Második kötet: Újkor. Budapest, 1907. Stephaneum kny. 8-r. 140 l. Számos fametszettel. Ára 1 kor. 60 fill.

— ZIMMERMANN LAJOS. Pótlék a *Corpus nummorum Hungariae* (Magyar egyetemes éremtár) 1. füzetéhez. Árpádházi királyok pénzei. Budapest, 1907. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. IX l. 3 táblával.

— ZSILINSZKY MIHÁLY. Emlékbeszéd báró Radvánszky Béla tiszt. és igazgató tag fölött. Olv. a M. Tud. Akadémia 1907. ápr. 29-iki összes ülésén. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1907. Athenaeum kny. 8-r. 32 l. Arczképpel. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XIII. köt. 5. sz.) Ára 60 fill.

Digitized by Google

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1907 évi deczember-hó 5-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán első alelnök elnöklete alatt Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök, dr. Ballagi Aladár, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, Daniel Gábor, dr. Demkó Kálmán, dr. Dézsi Lajos, dr. Domanovszky Sándor, Emich Gusztáv, dr. Ortvay Tivadar, dr. Reiszig Ede, Révész Kálmán, dr. Vécsey Tamás vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül Daniel Gábor és dr. Borovszky Samu vál. tagokat kéri fel.

62. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évd. r. tagokúl 1907-től:* dr. Bajza József muzeumi gyakornok Budapesten (aj. Bártfai Szabó László), Berger Bernát tanárjelölt Budapesten (aj. Vajda György); *1908-tól:* dr. Makoldy Sándor főreáliskolai tanár Verseczen, a községi polgári leányiskola Nagyváradon (mindkettőt aj. a titkár).

Megválasztatnak.

63. Következnek a felolvasások: *a)* Révész Kálmán vál. tagtól *A kassai ref. főiskola története*; *b)* dr. Demkó Kálmán vál. tagtól *Országos conscriptió és az állandó katonaság elszállásolása 1719—1720.*

A felolvasások köszönettel fogadtatnak s a *Századok*-ban meg fognak jelenni.

64. Titkár felolvassa a f. 1907 évi október-november hónapokról szóló pénztári kimutatást, mely szerint

összes bevétel volt	3,716 kor.	03 fill.
» kiadás	2,507 »	35 »
maradvány	1,208 kor.	68 fill.
Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő	23,929 kor.	57 fill.
követelést, 1907. nov. 30-án összesen	25,138 kor.	25 fill.

Digitized by Google

készpénz állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a Bay Ilona úrnőtől különleges czélra adományozott 1000 korona leszámítandó.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

65. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 1907 évi nov. 25-én kelt 149. sz. értesítése szerint 1000 korona a f. évi 51. jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében tőkésíttetett.

Tudomásúl vétetik.

66. A jövő évi számvizsgálók megválasztása lévén napirenden, számvizsgálókúl a jövő 1908 évre dr. Demkó Kálmán és dr. Reiszig Ede vál. tagok egyhangúlag megválasztatnak, azon utasítással, hogy szíveskedjenek a f. évi számadásokra vonatkozó jelentésüket az 1896 évi 15. jk. p. alatt kelt vál. határozat értelmében a titkárnál olyan időben benyujtani, hogy az a jövő évi költségvetés tárgyalása előtt a gazdasági bizottság rendelkezésére bocsátható legyen.

67. Titkár előadja, hogy a *Századok* első tíz évfolyamának névmutatójából 30 ív már tördelve van. S minthogy az elnökség Bányai Elemér szerkesztőnek honorariuma fejében 300 koronát ez év folyamán már kiutalványozott: hivatkozva a f. évi 19. jk. p. a. kelt vál. határozatra, arra kéri a választmányt, hogy ezen összeg fedezetére póthitelt engedélyezni szíveskedjék. Egyébiránt az index nyomtatási és egyéb költségeiről a jövő évi költségvetésben lesz szükség gondoskodni.

A jelentés tudomásúl vétetvén, a kért 300 korona póthitel engedélyeztetik.

68. Jelenti, hogy Teleki Mihály levelezésének III. kötete is megjelent s a gróf Teleki családot és a Magyar Tud. Akadémiát szerződésszerűleg, illetőleg a 400 koronás alapítókat, valamint az ig. vál. tagjait alapszabályaink szerint megillető köteles példányok a hirlapok szokásos tiszteletpéldányaival együtt már szét is küldettek az illetőknek.

Örvendetes tudomásúl vétetik.

69. A *M. Tört. Életrajzok* kiadása dolgában intézkedett a választmány.

70. Jelenti, hogy özv. Ballagi Gézáné úrnő nov. hó 11-én kelt levelében a társulatnak néhai férje elhunyta alkalmából kifejezett részvéteért hálás köszönetét nyilvánítja.

Tudomásúl vétetik.

Digitized by Google

71. Bemutatja Pór Antal vál. tagtársunk nov. 23-án kelt levelét, melyben a félszázados papsága alkalmából való szíves megemlékezésért köszönetet mond a társulatnak.

Tudomásúl szolgál.

72. Ügyrendünk 6. szakaszának *e)* pontja értelmében a jövő 1908 évi hat r. vál. ülés napjai megállapítandók lévén, — a vál. a titkár javaslatára az ülések napját mindig csütörtöki napra, még pedig jan. 16-ra, febr. 20-ra, ápr. 9-re, máj. 21-re, okt. 22-re és decz. 3-ra tűzi ki.

Zárt ülésen —

73. a tagdíjhátralékok dolgában intézkedett a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Daniel Gábor s. k.
vál. tag.

Dr. Borovszky Samu s. k.
vál. tag.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PERIODICAL

RETURN TO → CIRCULATION DEPARTMENT
202 Main Library

LOAN PERIOD 1 HOME USE	2	3
4	5	6

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS
Renewals and Recharges may be made 4 days prior to the due date.
Books may be Renewed by calling 642-3405

DUE AS STAMPED BELOW

AUG 2 0 1997		

UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY
FORM NO. DD6 BERKELEY, CA 94720

Digitized by Google

U. C. BERKELEY LIBRARIES
C054912283

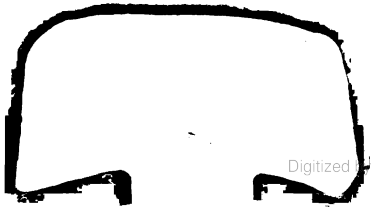

Digitized by Google